

Konfiskované osudy

Umělecké památky
z německého majetku
získaného československým
státem a jejich severočestí
majitelé

Konfiszierter Schicksale

Kunstdenkmäler aus deutschem Besitz, erworben durch den tschechoslowakischen Staat, und ihre nordböhmisches Besitzer

ÚSTAV MYSLIVOSTI A BIOLOGIE LOVNÉ ZVĚŘE.

C. j. 68/48.

Praha-Dejvice, dne 25. listopadu 1948.

Vác: Depositní revers.

Nová technika č. 1903 - telefon 76641-46, I. 588

Revers

brojel. č. 5569/48

Titl.

Národní Kulturní Komise
pro správu státního kulturního majetku v Praze

P r a h a III.

Valdštýnský palác .

Ústav myslivosti a biologie lovné zvěře na vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství v Praze potvrzuje, že mu byl svěřen podle § 4. odst. 2. zákona č. 137/46, jako deposita kulturní majetek ze zámku Doksy a to :

Staré lovecké zbraně	: 245 kusů	á 25.- Kčs	6125.- Kčs
lovecké tesáky	: 42 "	á 20.- "	840.- "
staré lovecké pistole	: 39 "	á 20.- "	780.- "
lovecké trubky	: 5 "	á 25.- "	125.- "
stará prachovnice	: 1 "	á 15.- "	15.- "
soubor loveckých pomůcek	: 1 balík	á 75.- "	75.- "
terče	: 3 kusy	á 20.- "	60.- "
stará lovecká pouzdra	: 5 kusů	á 40.- "	200.- "
železa na škodnou	: 5 kusů	á 30.- "	150.- "
starý typ vrhačky	: 1 kus	á 25.- "	25.- "
lesní roh	: 1 kus	á 30.- "	30.- "
tetřev /hlava s tatrčí/	: 1 kus	á 15.- "	15.- "
kasety s bambitkama	: 2 kusy	á 75.- "	150.- "
soubor náčiní pro plnění nábojů	: 1 balík	á 85.- "	85.- "
kostra prachovnice	: 1 kus	á 15.- "	15.- "
lovecké oštěpy	: 10 kusů	á 30.- "	300.- "
vytěrky	: 2 kusy	á 5.- "	10.- "
soubor loveckých pomůcek	: 1 balík	á 150.- "	150.- "

celkem : 366 kusů

úhrnem : 9150.- Kčs

Národní kulturní komise
v Praze.

30. XI. 1948

Dodlo:

Phil:

Č. j.:

7491

Přednosta ústavu:

Podl:

Zaznam. do kart.

6. XII. 48

Zaznam. na

do

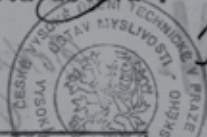
kartotéky

Prati na věštku!
Opis negerson založen.
V. p. p. XII. 48.
Pape

Dr. Ues.
6. XII. 48

8. XII. 1948

Dr. Ues.

Sluška

Seznam předmětů

převzatých ze skladu na stát. zánku Sychrov pro vybavení kanceláří prezidenta ČSAV v Praze I. Národní třída.

Jedná se o výpis předmětů ze svěřovacího seznamu, které byly identifikovány na místě:

Sychrov	2220	1 velký kruhový stůl tmavě leštěný 2. rokoko - místnost 133	
"	2227, 2228,	4 čalounovaná křesla tmavě leštěná	"/ekonomie"
	2229, 2230	2. rokoko	
"	2231	1 velká čalounová a pohovka k téže soupravě	/ ekonomie
"	2232, 4453	4 čalouněné židle k téže soupravě	/ půda/
	b.č.-b.č.		
MJC	330	- 1 psedorokoková nábytková souprava, bílá se zlacením, pestrý brokátový potah: 1 pohovka, 2 křesla, 2 židle, 1 stůl, 1 vitrina	/archív akademie
Bečov	3284	1 trumeau ve slohu Ludvíka XVI, zlacené s mramorovou deskou	/ archiv akademie
Vižňov		1 kruhový empírový stůl na 6ti boké noze světle leštěný	/chodba/
KBŠ		1 dlouhá nízká kredenc s dvoudvéřovým středem a 3 zásuvkami po stranách. moderní barok - 1 dlouhý stůl ke zdi se 2 zásuvkami	/ekonomie, "
		1 veliký vatahovací oválný stůl na mohutné noze	"
KBŠ	29	1 nízký kruhový stůl, psedorokokový	/m.114/
KBŠ	22, 23, 24, 25, 26, 27,	6 židlí čalounovaných moderních způsobu Schippendale	/ m. 133/
VŽV	11, 12, 13, 14, 15,	9 empírových židlí ku předešlé pohovce se šedomodrymi potahy	!půda/
	16, 17, 18, 19,		
Sychrov		1 jednoduchá empírová komoda o třech zásuvkách světlá	/m-114/
b.č.		1 pozdně empírový psací stůl s etažérem se 4 zásuvkami po stranách a jednou uprostřed, masivní soustruhované nohy.	/m.114/
Lázně Běláhrad	19-	1 barokový psací stůl ozdobně dýhovaný, se zásuvkami po stranách	/ půda/
Doksy	3841	- 1 obdélný stůl 2. rokoko	/ půda/
Zbořil Liberec	-	1 hodiny zlacené, na alabastrové podložce /dívka se srpem/	/ skladišt
MNVR	68	1 hodiny ze zlacené bronzě dva jezdci/	/ skladišt

Majetek čsl. státu

ZAJIŠTĚNO

Sekretariátem pro evidenci uměleckých a historických
památek při Zemském národním výboru v Praze

Kristina Uhlíková (ed.), Dita Homolová, Jitka Císařová, Petr Janák, Ivo Habán, Martin Bakeš,
Jan Uhlík, Šárka Radostová, Kateřina Nora Nováková, Petra Štovičková, Marcela Strouhalová,
Filip Suchomel, Jaroslav Kuntoš, Ivan Prokop Muchka, Petra Trnková

Lektorovali / Lektorat:

PhDr. Eduard Burget, Ph.D.

Mgr. Tomáš Sekyrka, Ph.D.

Texty / Texte © Martin Bakeš, Jitka Císařová, Ivo Habán, Dita Homolová, Petr Janák, Jaroslav
Kuntoš, Ivan Prokop Muchka, Kateřina Nora Nováková, Šárka Radostová, Marcela Strouhalová,
Filip Suchomel, Petra Štovičková, Petra Trnková, Jan Uhlík, Kristina Uhlíková

Fotografie a reprodukce Petr Zinke a Zdeněk Matyáško, Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i. a ostatní
majitelé obrazových předloh. / Fotografien und Reproduktionen Petr Zinke und Zdeněk Matyáško,
Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i. und die übrigen Eigentümer von Bildvorlagen.

Autoři / Autoren: Martin Bakeš (MB), Jitka Císařová (JC), Ivo Habán (IH), Dita Homolová (DH),
Petr Janák (PJ), Jaroslav Kuntoš (JK), Ivan Prokop Muchka (IPM), Kateřina Nora Nováková (KNN),
Šárka Radostová (ŠR), Marcela Strouhalová (MS), Filip Suchomel (FS), Petra Štovičková (PŠ),
Petra Trnková (PT), Jan Uhlík (JU), Kristina Uhlíková (KU)

Ústav dějin umění AV ČR
artefactum

 ÚSTAV DĚJIN UMĚNÍ
AKADEMIE VĚD
ČESKÉ REPUBLIKY, v. v. i.

ISBN 978-80-88283-62-1

1. elektronické vydání, Praha 2021 / 1. elektronische Ausgabe, Prag 2021

© 2021 Artefactum / Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i.

Konfiskované osudy

Umělecké památky
z německého majetku
získaného československým
státem a jejich severočestí
majitelé

Konfiszierte Schicksale

Kunstdenkmäler aus deutschem Besitz, erworben durch den
tschechoslowakischen Staat, und ihre nordböhmisches
Besitzer

Knihu s vděčností věnujeme našim dětem / Das Buch widmen wir mit Dankbarkeit unseren Kindern:
Anežce, Augustině, Damiánovi, Edovi, Elišce, Elišce, Emmě, Ester, Jáchymovi, Kateřině, Markétě,
Matyášovi, Oliverovi, Přemyslovi, Róze, Štěpánovi, Terezii, Viktorii, Vojtěchovi B., Vojtěchovi U., Žofii
a všem, kteří ztratili domov / und allen, die ihre Heimat verloren haben.

Kniha vznikla jako součást projektu Hledání provenience movitých kulturních statků zestátněných v roce 1945 občanům německé národnosti v severočeském regionu, jenž je realizován s podporou Ministerstva kultury ČR v rámci Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI II); reg. č.: DG16P02R004.

Das Buch entstand als Bestandteil des Projekts Auf der Suche nach der Provenienz verstaatlichter beweglicher Kulturgüter, den Bürgern deutscher Nationalität in der nordböhmisches Region im Jahre 1945 enteignet, das mit der Unterstützung des Kulturministeriums der Tschechischen Republik im Rahmen des Programms zur Unterstützung angewandter Forschung und der experimentellen Entwicklung der nationalen und kulturellen Identität realisiert wurde (NAKI II); Reg.-Nr.: DG16P02R004.

Obsah / Inhaltsverzeichnis

- 13 **Slovo na úvod**
Dita Homolová, Kristina Uhlíková
- 17 **I. Konfiskované osudy – úvodní studie**
Poválečný chaos (jaro a léto 1945)
- 19 Situace po skončení války, národnostní diskriminace
Dita Homolová
- 33 Zajišťování movitých kulturních památek
v prvních měsících po skončení války
Kristina Uhlíková
- 36 Sekretariát pro evidenci a záchranu uměleckých
a historických památek
- 42 Národní muzeum, Národní galerie, Státní památkový úřad,
Ministerstvo školství a osvěty
- 49 Pověřenci v severočeských regionech
- 65 **Postupná konsolidace poměrů**
- 67 Konfiskovaná šlechtická sídla a jejich bývalí majitelé
- 67 Sudetoněmecká šlechta v Československu
v letech 1918–1945
Dita Homolová
- 81 „Neprodleně zkonfiskovat půdu nepřátel národa“ aneb Konfiskace
nepřátelského majetku na základě dekretů prezidenta republiky
Dita Homolová
- 88 Zajišťování a další osud mobiliáře konfiskovaných
historických šlechtických sídel
Kristina Uhlíková, Marcela Strouhalová
- 93 Národní kulturní komise pro správu státního kulturního majetku
- 110 Jak to bylo dál? Ministerstvo školství, věd a umění,
Státní památková správa, Státní památkové správy v likvidaci
a Krajská střediska státní památkové péče a ochrany přírody
- 121 Konfiskované památky – konfiskované osudy
aneb Příběhy majitelů a jejich předmětů I.

- 121 **Alfons Clary-Aldringen a jeho teplický zámek**
Dita Homolová, Jitka Císařová
- 133 **Karl Waldstein a jeho zámek Doksy**
Dita Homolová, Kristina Uhlíková
- 145 **Johann Aehrenthal a jeho rezidence Hrubá Skála**
Dita Homolová, Jan Uhlík
- 153 **Johann Nepomuk (Hans) Harrach a jeho zámek Jilemnice**
Dita Homolová, Jan Uhlík
- 161 **Franz Hartig a jeho zámek Mimoň**
Dita Homolová, Jitka Císařová
- 171 **Marie Kinsky-Preysingová a její zámek Sloup**
Dita Homolová, Jan Uhlík
- 177 **Eugen Ledebur-Wicheln a jeho zámek Milešov**
Dita Homolová, Jan Uhlík
- 185 **Wilhelm von Medinger ml. a jeho zámek Malá Skála**
Dita Homolová, Jan Uhlík
- 194 **Franz Anton III. Thun-Hohenstein a jeho zámek Jílové**
Dita Homolová, Jan Uhlík
-
- 203 **Konfiskované památky mimo šlechtická sídla**
 Vyvlastnění majetku v nezemědělské sféře
Dita Homolová
- 208 **Záchrana konfiskovaných kulturních statků z majetku**
 nesouvisějícího s větším pozemkovým vlastnictvím aneb Byty,
 vily a továrny
- 215 **Sběrny v regionálních muzeích**
Kristina Uhlíková
- 229 **Knihy a knihovny**
Marcela Strouhalová
- 234 **Národní kulturní komise a konfiskáty podle dekretu č. 108/1945 Sb.**
Kristina Uhlíková
- 236 **Konfiskáty ve sběrnách, vilách a bytech**
Kristina Uhlíková
- 240 **Zákonný / nezákonný obchod se starožitnostmi**
Kristina Uhlíková
- 243 **Sychrovská sběrna**
Kristina Uhlíková

- 246 Konfiskované památky – konfiskované osudy aneb Příběhy majitelů a jejich předmětů II.
- 246 Richterové, továrníci a sběratelé z Mildenavy, Mildenávky a Raspenavy
Ivo Habán
- 277 Podnikatelská rodina Kluge – magnáti Inářského průmyslu na Trutnovsku
Petr Janák
- 285 Blaschkové, továrníci z Českého Dubu
Martin Bakeš
- 293 Rody Ginzkeyů a Mallmannů, velkovýroba koberců ve Vratslavicích nad Nisou
Jitka Císařová
- 302 Arabella a Oskar Klingerovi z Kunratic u Frýdlantu
Jitka Císařová
- 308 Lékárník Emanuel Machytka z Vrchlabí a Horní Branné
Jan Uhlík
- 315 Rod Redlhammerů z Jablonce nad Nisou
Jitka Císařová
- 321 Riedelové, sklářští magnáti Jablonecka
Martin Bakeš
- 329 Stengelovi, liberečtí starožitníci
Kristina Uhlíková
- 334 Turnwaldové, liberečtí advokáti
Kristina Uhlíková
-
- 341 **II. Katalog**
Ivo Habán, Petr Janák, Jaroslav Kuntoš, Ivan Prokop Muchka, Kateřina Nora Nováková, Šárka Radostová, Filip Suchomel, Petra Štovičková, Petra Trnková
-
- 437 **Závěr**
Kristina Uhlíková
-
- 441 **Worte zur Einführung**
Dita Homolová, Kristina Uhlíková

- 445 **I. Konfiszierte Schicksale – einleitende Studie**
Nachkriegschaos (Frühling und Sommer 1945)
- 445 Die Situation nach dem Kriegsende, Nationalitätendiskriminierung
 Dita Homolová
- 453 Die Sicherung beweglicher Kulturgüter in den ersten Monaten
 nach dem Kriegsende
 Kristina Uhlíková
- 454 Sekretariat zur Erfassung und Bergung von Kunst-
 und Geschichtsdenkmälern
- 458 Nationalmuseum, Nationalgalerie, Staatliches Denkmalamt,
 Ministerium für Schulwesen und Aufklärung
- 462 Die Beauftragten in den nordböhmischen Regionen
- 472 **Die schrittweise Konsolidierung der Verhältnisse**
Konfiszierte Adelssitze und ihre ehemaligen Besitzer
- 472 Der sudetendeutsche Adel in der Tschechoslowakei
 in den Jahren 1918–1945
 Dita Homolová
- 484 „Unverzüglich den Boden der Feinde der Nation konfisizieren“
 oder die Konfiskation feindlichen Besitzes auf Grundlage der Dekrete
 des Präsidenten der Republik
 Dita Homolová
- 490 Die Sicherung und das weitere Schicksal des Mobiliars
 der konfiszierten historischen Adelssitze
 Kristina Uhlíková, Marcela Strouhalová
- 493 Die Nationale Kulturkommission zur Verwaltung des staatlichen
 Kulturbesitzes
- 503 Wie ging es weiter? Das Ministerium für Schulwesen,
 Wissenschaft und Kunst, Die Staatliche Denkmalverwaltung,
 Die Staatliche Denkmalverwaltung in der Liquidation und
 Kreiszentren für staatliche Denkmalpflege und Naturschutz
- 507 Konfiszierte Denkmäler – konfiszierte Schicksale oder die
 Geschichten der Besitzer und ihrer Gegenstände I.
- 507 Alfons Clary-Aldringen und sein Teplitzer Schloss
 Dita Homolová, Jitka Čísařová

- 517 **Karl Waldstein und sein Schloss in Hirschberg**
Dita Homolová, Kristina Uhlíková
- 526 **Konfiszierter Denkmäler außer Adelssitze**
Enteignung von Besitz in der Landwirtschaftssphäre
Dita Homolová
- 529 **Die Bergung von konfiszierten Kulturgütern aus Besitz,**
der nicht mit größerem Landeigentum zusammenhängt oder
Wohnungen, Villen und Fabriken
- 533 **Die Sammelstellen in den Regionalmuseen**
Kristina Uhlíková
- 541 **Bücher und Bibliotheken**
Marcela Strouhalová
- 544 **Die Nationale Kulturkommission und die Konfiskate gemäß**
Dekret Nr. 108/1945 Sb. / Kristina Uhlíková
- 546 **Konfiskate in Sammelstellen, Villen und Wohnungen**
Kristina Uhlíková
- 549 **Gesetzlicher / ungesetzlicher Handel mit Antiquitäten**
Kristina Uhlíková
- 551 **Die Sammelstelle Sychrov**
Kristina Uhlíková
- 554 **Konfiszierte Denkmäler – konfiszierte Schicksale oder die**
Geschichten der Besitzer und ihrer Gegenstände II.
- 554 **Die Richters, Fabrikanten und Sammler aus Mildenau,**
Mildeneichen und Raspenau
Ivo Habán
- 576 **Die Unternehmerfamilie Kluge – Magnaten der Flachsindustrie**
im Trautenauer Gebiet
Petr Janák
- 583 **II. Katalog**
Ivo Habán, Petr Janák, Jaroslav Kuntoš, Ivan Prokop Muchka,
Kateřina Nora Nováková, Šárka Radostová, Filip Suhomeľ,
Petra Štovičková, Petra Trnková
- 596 **Schluss**
Kristina Uhlíková

605	Citované archivní fondy / Zitierte Archivbestände
610	Citovaná literatura / Zitierte Literatur
634	Elektronické zdroje / Elektronische Quellen
635	Použité zkratky / Abkürzungsverzeichnis
639	Seznam vyobrazení / Abbildungsverzeichnis
663	Jmenný rejstřík / Namensregister
684	Místní rejstřík / Ortsregister

Kniha vznikla za laskavé podpory řady kolegů a spolupracovníků.

Zvláště děkujeme: Petru Baštovi, Kateřině Doležalové, Vladimíru Dufkovi, Barbaře Gajewské, Cathleen Giustino, Monice Hockové, Janě Hubkové, Milanu Jančovi, Liboru Junovi, Janu Kahudovi, Janě Kalouskové, Stanislavě Kočvarové, Elišce Králové, Viktoru Krásenskému, Alžbětě Kuliškové, Janu Luštinovi, Janě Marešové, Anežce Mikulcové, Aleně Noskové, Jindřichu Nuskovi, Kateřině Pařízkové, Marii Platovské, Adamu Rejhovi, Jiřímu Roháčkovi, Jiřímu Rosolovi, Marcelu Rusinko, Janu Salavovi, Františku Šumanovi, Vladimíru Treglovi, Radimu Váchovi, Davidu Vránovi, Jaroslavu Zemanovi, Miroslavu Zíkovi.

Slovo na úvod

Dita Homolová, Kristína Uhlíková

V centru pozornosti předkládané publikace stojí proces záchrany, ale i devastace kulturně hodnotných předmětů z majetku postiženého poválečnými nacionálně motivovanými majetkovými represemi, a to se zvláštním důrazem na situaci v severních Čechách.¹ Vzhledem k tomu, že pouhý popis odosobněných úředních mechanismů by sám o sobě nebyl schopen adekvátně přiblížit, co a proč se s těmito věcmi stalo, je k obecným kapitolám připojeno devatenáct případových studií sledujících konkrétní vybrané předměty dnes uložené ve veřejných sbírkách, objekty, jejichž zařízení původně tvořily, a osobnosti jejich posledních soukromých majitelů. To jsou tři linie konfiskovaných osudů, příběhů, které zásadním způsobem poznamenal radikální zásah do soukromého vlastnictví po druhé světové válce. Čtvrtou linií představují příběhy osobností, které se zapojily do procesu záchrany těchto osiřelých památek, jež jsme však nutně museli nahlížet na pozadí dějin institucí, které je k této činnosti pověřily. Publikace je rozčleněna do tří hlavních částí. První část sleduje ohrožené památky v období poválečného chaosu, tedy v jarních a v prvních letních měsících roku 1945. V této době byly mechanismy zajišťování ohrožených kulturních statků v podstatě společné pro veškerý majetek, u něhož byl výkon vlastnických práv v květnu 1945 omezen vydáním prezidentského dekretu č. 5/1945 Sb. Od srpna a zvláště od září a října prvního poválečného roku se tento proces postupně začal rozdělovat do dvou paralelních linií sledovaných v druhé části knihy. Památky vyvlastněné společně se zemědělskými pozemky podle prezidentského dekretu č. 12/1945 Sb. procházely jinými mechanismy než kulturní statky z objektů bez přímé vazby k polnostem a lesům, na něž se následně vztahoval dekret č. 108/1945 Sb.

Společně se zemědělskými pozemky bylo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku konfiskováno přibližně 500 historických šlechtických sídel, z toho 123 v severních Čechách. Posledními majiteli většiny z nich byli představitelé historických šlechtických rodů, kteří se v meziválečném období a/nebo během druhé světové války přihlásili k německé národnosti. S jejich motivacemi k tomuto kroku a dalšími specifiky této sociokulturní skupiny seznamuje první text druhé části věnovaný sudetoněmecké šlechtě. Další

1

Pro účely této publikace jsme tento region vymezili územími dnešního Libereckého a Ústeckého kraje a částí Královéhradeckého kraje, jejichž obyvatelstvo bylo do roku 1945 převážně německé.

statě sledují v obecné rovině proces vyvlastnění jejich majetku, dopad tohoto aktu na kulturní statky, mechanismy jejich záchrany a případný převod do veřejných sbírek. Následující stručné medailony přibližují životní osudy, případně i rodinné konstelace a osobní motivace k politickým postojům devíti osobností z řad severočeské šlechty. Tyto případové studie se zabývají konkrétními osudy jejich majetku během procesu vyvlastnění i po něm se zvláštním důrazem na objekt – zámek, jež přednostně využívali k vlastnímu bydlení – a jeho vnitřní zařízení.

Výběr konkrétních šlechtických osobností usazených v severočeském pohraničí byl proveden na základě několika kritérií, zároveň ovšem ve snaze postihnout skupinu co nejpestřejší. Prvotním kritériem byla držba majetku „památkového“ i pozemkového charakteru (v pohraničí tvořeného převážně lesy), tj. vlastnictví šlechtického sídla ve sledovaném regionu a pozemkového majetku nad hranicí výměry velkostatku (více než 150, resp. 250 hektarů). Cíleně jsme vybírali příslušníky jedněch z nejbohatších rodů v českých zemích a zároveň ty, jejichž pozemková držba po provedení první pozemkové reformy nedosáhla výměry 2000 ha. Další kritérium představovala příslušnost ke staré historické šlechtě po staletí usazené v českých zemích a po několik generací svázané s císařským dvorem habsbursko-lotrinské dynastie. Ve dvou případech jsme záměrně zvolili šlechtu nobilitovanou až v průběhu 19. století, která se však dokázala přes relativně krátkou dobu držby šlechtického titulu integrovat do šlechtické (dvorské) společnosti. Od loajality představitelů historické šlechty k monarchii se odvíjelo jejich problematické přijetí Československé republiky. Někteří z nich se v opozici vůči demokratickému režimu hlásili v meziválečném období, navzdory české tradici svých rodin, k německé národnosti, což pro ně později mělo dalekosáhlé důsledky. Klíčovým kritériem pro výběr konkrétních rodů a jejich sídel byla také doložitelná existence součástí zařízení těchto objektů ve veřejných sbírkách. Dalším neméně rozhodujícím parametrem, na nějž bylo nutné brát při výběru objektů, a tedy i jejich majitelů ohled, byl rozsah a přístupnost archivního materiálu vázajícího se k majetkovým podstatám a zároveň existence a dostupnost historických pramenů týkajících se jejich posledních majitelů. V druhém případě jsme ale byli mnohdy silně limitováni nedostatkem archivních pramenů k řadě vybraných osobností. Nepříjemnou komplikaci v tomto směru představoval přístup vedení děčínské pobočky Státního oblastního archivu Litoměřice, které nám bez odpovídajícího zdůvodnění neumožnilo nahlédnout do spravovaných přístupných či částečně přístupných šlechtických rodinných archivů (Clam-Gallasů, Kinských a Preysingů, Ledebur-Wichelnů a Thun-Hohensteinů). Argumentace, které se nám dostalo, tj. že není etické nahlížet do rodinných dokumentů a korespondence osob, kterým byly tyto písemnosti násilně odebrány, nám znovu připomnělo, jak je

téma poválečných událostí, vysídlení a vyvlastnění německých obyvatel dosud živé, nezpracované, v kolektivní paměti potlačované. Jsme přesvědčeni, že je zapotřebí se tomuto tématu věnovat nezaujatě, oprostít se jak od dehonestací a účelového očeřování německého etnika v duchu principu kolektivní viny, tak i jakýchsi „ochranných“ snah, které činí překážku vědeckému bádání. Právě přístup do rodinného archivu představitelů šlechty totiž může na základě dopisů a deníků odhalit badatelům jejich způsoby myšlení, obavy a motivace k jednání a dát zkoumaným osobnostem „prostor k vyjádření“ a k „rehabilitaci“ jejich obrazu, který zůstává zakořeněn v kolektivní paměti. Ostatně i z dokumentů ryze úředního charakteru vyplývá, že z námi zkoumaných rodů se v sudetoněmeckém hnutí a následně v nacistické straně exponovala pouze menší část. Ti ostatní byli vysídlení a vyvlastnění na základě „pouhé“ deklarace německé národnosti. Rozhodně se tedy nepotvrzuje dosud často opakovaná a nepodložená teze, že naprostá většina sudetoněmecké šlechty se hlásila k nacismu.

Odepření přístupu do rodinného archivu nejvíce poznamenalo část textů o Franzii Thun-Hohensteinovi a Marii Kinsky-Preysing, neboť v jejich případech nebylo možné bílá místa zaplnit z pramenů úřední povahy či odborné literatury. Historické povědomí o těchto zástupcích relativně velké skupiny posledních soukromých majitelů severočeských zámků se po jejich nedobrovolném odchodu ze země v podstatě zcela vytrácí a i přes naše usilovné pátrání v celé řadě českých archivů nám jejich motivace a životní postoje zůstávají i nadále utajeny.

V centru pozornosti druhé kapitoly této části knihy sledující období od podzimu roku 1945 stojí mechanismus záchrany kulturních statků z bytů, domů a honosných vil německých obyvatel severočeského pohraničí, kteří nevladnili zemědělské pozemky. Pro úspěšnost těchto snah bylo základním determinujícím momentem rozptýlení předmětů ve stovkách tisíc objektů. Činnost osobností tímto úkolem pověřených měla nejlepší výsledky u rozsáhlejších konvolutů koncentrovaných v jednom objektu, jejichž původními majiteli byli většinou příslušníci bohatých severočeských továrnických rodin či sběratelé. Deset těchto rodin a jednotlivců a osudy jejich majetku před i po vyvlastnění sleduje příslušný počet případových studií, které následují za obecnými úvodními texty kapitoly. První dvě podmínky pro výběr majetkových podstat, respektive jejich vlastníků se shodovaly s těmi, které jsme stanovili pro výběr šlechticů a zámků – tedy umístění obytného sídla ve vymezeném regionu a doložitelná existence vyvlastněných předmětů ve veřejných sbírkách. Zvolili jsme majitele rozsáhlejších a cennějších konvolutů zajištěných věcí, ovšem tak, aby ve výběru byli proporčně zastoupeni představitelé více sociálních skupin od textilních a sklářských magnátů

(Richterové, Klugové, Klingerové, Redlhammerové, Riedlové, Blaschkové, Ginzkeyové), přes bohaté liberecké měšťany (Turnwaldové), starožitníky (manželé Stengelovi) až po soukromého sběratele starožitností a kuriozit (Machytka). Vzhledem k různorodosti této skupiny je v porovnání s příslušníky šlechty výrazně obtížnější jejich postoje a životní strategie zobecnit. Tuto skutečnost alespoň částečně vynahrazuje úvodní případová studie věnovaná rodině Richterů a jejich kulturnímu majetku, která je hloubkovou sondou do životního stylu a vkusu typických příslušníků severočeských ekonomických elit. Osudy domů, v nichž žily a kde byly zajištěné předměty původně umístěny, jsou ve většině případů více provázány se svými majiteli. Často byli jejich stavebníky či je nechali postavit členové jim bezprostředně předcházející generace rodiny. Studie tedy osud objektu nesleduje samostatně jako v případě šlechticů a zámků v předchozí části publikace. Pozornost je věnována všem sídlům rodiny, z nichž zajištěné kulturní statky pocházejí, a to vzhledem k tomu, že mobiliář těchto objektů umístěných často v jedné obci byl mnohdy zajišťován současně či alespoň ve vzájemné provázanosti.

Třetí část publikace tvoří katalog devadesáti osmi předmětů pocházejících z devatenácti vybraných majetkových podstat. Tyto předměty byly vytipovány nikoli díky své exkluzivitě, nýbrž jako možný proporcionální vzorek. Výběr byl motivován snahou ilustrovat proces konfiskací prostřednictvím typických zástupců širokého materiálového a kvalitativního spektra, od nejzajímavějších uměleckých děl a artefaktů přes různé bizarnosti až po běžné předměty denní potřeby. Navíc bylo nutné respektovat reálnou možnost jejich prezentace na stejnojmenné výstavě v Městské Galerii v Jablonci nad Nisou a v Severočeském muzeu v Liberci, tzn. zohlednit jejich aktuální stav, ale i případnou postradatelnost v expozicích prohlídkových tras státních hradů a zámků. Výjimečné postavení mezi prezentovanými uměleckými díly a starožitnostmi zaujímá soubor kreseb německých malířů 19. století objevený po skončení druhé světové války v hájence v obci Javorník u Rudníku (stať věnovaná rodině Kluge). Vzhledem k jedinečnosti tohoto souboru, neobvyklému původu (válečný deponát z Německa) i zvláštním okolnostem jeho nálezu je mu věnováno více prostoru než ostatním artefaktům.

Poválečný chaos

(jaro a léto 1945)

Situace po skončení války, národnostní diskriminace

Dita Homolová

Princip kolektivní viny Němců uplatňovaný ve zjitřené poválečné atmosféře bez ohledu na míru jejich provinění, legislativně ukotvený dekrety prezidenta republiky, násilně ukončil mnohasetleté soužití českého a německého obyvatelstva na území někdejších zemí Koruny české. Nutno říci, že ačkoliv české země patřily k územím s dlouhou tradicí soužití více etnických skupin, nešlo zhruba od poloviny 19. století o koexistenci bezproblémovou. Uplatnění jazykového principu jako definice příslušnosti k národu, jež se ve střední Evropě prosazovalo od přelomu 18. a 19. století, naplnilo česko-německé vztahy v rámci českého prostoru soupeřením, řadou střetů a národnostních bojů. Vedle jazyka byly hlavními pilíři české národní sounáležitosti historie a slovanská myšlenka.¹ Ta poukazovala na velký slovanský národ a měla sloužit k obraně proti kulturní převaze německého živlu v Čechách. Průkopníci nové národní identity se vymezovali primárně vůči německy mluvícím mocenským elitám Rakousko-Uherska, teprve sekundárně se projevovala nechuť vůči všem německy mluvícím obyvatelům Čech. Od druhé poloviny 19. století se začaly střetávat dvě vyhraněné národní identity, „*dva nacionalismy v Čechách*“.²

Na prahu 20. století se sdílené hodnoty národní velikosti a tradice již nedaly přizpůsobovat potřebám jednotlivých zájmových skupin diferencované společnosti. Zastarávající tradiční podněty nacionalismu bylo možné prohlubovat jediné směrem k radikálním formám orientovaným buď pozitivně pronárodně, nebo negativně anti-německy, případně antisemitsky. Na přelomu 19. a 20. století se do té doby vůdčí strany všenárodního politického programu dostávaly do defenzivy a jejich místo zaujaly zájmové politické strany, které se sice výslovně neorientovaly proti celku národa, ale ani nejednaly v jeho zájmu.³

1 HROCH 1999, s. 244.

2 Ibidem, s. 247.

3 DOUBEK 2012, s. 29–30.

Když v létě 1914 vypukla světová válka, prohlásil o ní Edvard Beneš, jehož jméno je dodnes v kolektivní paměti svázáno s konfiskačními dekrety i odsunem Němců po druhé světové válce, následující: „*Jednou z hybných sil dnešní války je nacionální cítění. Snad jednou historie označí dnešní válku za vrcholný bod vývoje moderního nacionalismu. Za vrcholný bod proto, že válka tato má vyvrcholit v uskutečnění nacionálních cílů malých národů a má současně zlomit krajní, nelidský, barbarský a zločinný nacionalism německý, vyhranivší se v pangermanismu.*“⁴ Sám přitom ovšem zůstával kritikem vypjatého nacionalismu německého i českého.

Když se Tomáš G. Masaryk jako prezident osvoboditel vrátil na sklonku roku 1918 do Prahy, v jednom ze svých projevů definoval vztah k německým obyvatelům v nově se utvářejícím československém státě: „*My jsme vytvořili náš stát, tím se určuje státoprávní postavení našich Němců, kteří původně do země přišli jako emigranti a kolonisté.*“⁵

První republika vznikla jako národní stát (ačkoliv minority představovaly více než třetinu obyvatel), jehož státním národem byli Čechoslováci, zatímco Němcům a dalším etnikům byla určena role menšiny, která nezískala podíl na moci, neparticipovala na tvorbě první ústavy a až do roku 1926 se nepodílela na vládě. Politická reprezentace neměla v meziválečném období ucelenou a politicky nosnou koncepci postavení menšin v rámci československého národního státu. Praktická národnostní politika nebyla ve svém celku asimilační, ale ani integrační. Přes svou politickou i kulturní vyspělost byly menšiny politickým subjektem pouze v omezeném rozsahu.⁶ Problémy minorit se koncentrovaly především do sporů o jazyková práva, školství a neexistenci školské samosprávy a v neposlední řadě o záborů půdy v pozemkové reformě (sudetoněmecké elity si často na mezinárodní úrovni stěžovaly na „čechizaci“ oblastí obývaných převážně německým obyvatelstvem). Konflikt mezi československým státem s jeho pojetím individuálních demokratických práv a práv menšinových na jedné straně a sudetskými Němci na straně druhé eskaloval od poloviny třicátých let. Souvisel i s nově formulovanou koncepcí německého národa (*Volksgemeinschaft*), podle které národ osídluje půdu a formuje ji a tím se tvoří prostor, s nímž je spjat politicky. Prostor, v němž národ žije (*Lebensraum*) spoluovlivňuje duši národa (*Volksgeist*), je dán mystickým vztahem půdy k národu, je přirozený

4 BENEŠ 1916, s. 4–5. Citováno dle: HÁJKOVÁ – HORÁK 2014, s. 18.

5 MASARYK 2003, s. 30. Citováno dle: HÁJKOVÁ – HORÁK 2014, s. 20.

6 KUČERA 1998, s. 609.

a není vázán na státní území. Toto pojetí bylo postupně převzato Sudetoněmeckou stranou (SdP) pod vedením Konrada Henleina a posílilo tendence namířené proti existenci Československa.⁷ Vítězství SdP v parlamentních volbách v květnu 1935 se stalo zásadním momentem česko-německých vztahů po první světové válce (získala zhruba dvě třetiny hlasů sudetoněmeckých voličů). Velká podpora henleinovců byla ovlivněna celou řadou faktorů, přičemž hospodářská krize a z ní vyplývající tristní sociální podmínky v pohraničí a na druhé straně zvládnutí krize v sousedním Německu sehrály značnou roli.⁸

Nástup nacistů k moci v Německu roku 1933 měl zásadní vliv nejen na mezinárodně-politickou situaci, nýbrž i na likvidaci první Československé republiky. Její německá menšina sehrála v plánu agrese klíčovou roli. SdP, kterou ve volbách roku 1938 volila naprostá většina sudetoněmeckých obyvatel, vznášela na základě Hitlerových instrukcí požadavky, které československá vláda nemohla přijmout. To silně limitovalo manévrovací prostor vlády a nedávalo žádný prostor k nalezení konstruktivního modelu vzájemné koexistence na půdě československého státu.⁹ Mnichovská konference, zahájená 29. září 1938, na niž nebyli připuštěni českoslovenští zástupci, již jen zpečetila Hitlerovy požadavky na odstoupení českého pohraničí nacistickému Německu, které se stalo součástí říšské župy Sudety.

Zbytkové Česko-Slovensko se ocitlo pod enormním německým tlakem: „*Nejsou to již titíž partneři, kteří zasedají za vyjednávací stůl, nejsou to již táž politická napětí, která se chtějí vyvíjet, a v podstatě to již ani není týž problém, který se předkládá k řešení. [...] Veliká otázka, která musela býti kladena minulého léta, totiž zdali je možno Čechy a souvisle usídlené Němce udržet v tehdejší státní organizaci česko-moravského území, nebo zda-li se aspoň podaří národnostní protivy na tomto území do té míry zmírnit, že by bylo lze přichystat bezbolestné odloučení obou národů a tím zároveň základnu příští spolupráce, – o této otázce nebude se dnes již rozhodovat. Byla rozhodnuta mocí událostí a historických fakt a není již předmětem diskuse.*“¹⁰ V noci ze 14. na 15. března 1939 začaly vojenské jednotky nacistického Německa překračovat české hranice a zahájily okupaci zbytkových českých zemí, jež byla

7 PAVLÍČEK 1998, s. 599.

8 KUKLÍK – NĚMÉČEK – ŠEBEK 2011, s. 16.

9 Ibidem, s. 31.

10 AKPR, fond T-tajné, kart. 189, sign. 1533/38, Jednání s Němci, článek „Sousedství jako úloha“ z časopisu *Frankfurter Zeitung* z 17. 2. 1939 psaný jeho pražským korespondentem, předaný ministru Jiřímu Havelkovi předsedou vlády Rudolfem Beranem 6. 3. 1939.

o den později oficiálně stvrzena vyhlášením Hitlerova Výnosu o zřízení Protektorátu Čechy a Morava. Cílem nacistické okupační politiky bylo nejen přičlenit české země k Německu, ale také germanizovat prostor a poněmčít značnou část obyvatelstva.¹¹ Čeští obyvatelé se stali druhořadými občany bez politických práv na základě tzv. protektorátní státní příslušnosti, zatímco osoby německé národnosti (k níž se přihlásily před květnem 1938) získávaly na základě rozhodnutí říšských orgánů říšskou státní příslušnost. Nacistická „národnostní politika“ spolu s krutými represemi vůči českému obyvatelstvu (zvláště tři vlny teroru na podzim 1939, na podzim 1941 a v létě 1942) tak přiměla představitele domácího odboje a exilovou vládu k tomu, že od roku 1941, respektive 1942 začali prosazovat plán poválečného uspořádání v českých zemích prostřednictvím vyhnání a nuceného vysídlení Němců.¹² Kostru československé osvobozovací akce během války představovala politika odčinění Mnichova a zabránění jeho opakování. Potřeba vysídlit „nepřátelské“ etnické skupiny byla prezentována jako nutný předpoklad pro zajištění bezpečnosti státu a zachování budoucího míru. Edvard Beneš se již v průběhu války snažil zajistit posvěcení velmocí pro vysídlení českých Němců, ale rámcový souhlas získal na sklonku roku 1943 pouze ze strany Sovětského svazu.

Příjezd německých vojáků do Liberce, říjen 1938

11 BRANDES 2015, s. 15.

12 Ibidem, s. 317. Blíže k této otázce viz též BRANDES 2002, s. 367–369.

Záměr zbavit po skončení války Němce kolektivně československého státního občanství byl poprvé explicitně formulován v memorandu československé exilové vlády z 23. listopadu 1944, britská i americká strana v odpovědi na něj zaujaly „vyčkávací“ pozici.

Příjezd Adolfa Hitlera do České Kamenice, říjen 1938

Již v Košickém vládním programu, přijatém na prvním jednání nové československé vlády dne 5. dubna 1945 na osvobozeném území, byl vytyčen záměr, jak se po skončení války vypořádat s „nepřátelskými jinonárodními skupinami“, tedy s Němci a Maďary a válečnými provinilci (kap. VIII a IX) a jak naložit s jejich majetkem (kap. X a XI).

Z občanů Československé republiky německé a maďarské národnosti, kteří měli československé státní občanství před Mnichovem 1938, bude státní občanství potvrzeno a event. návrat do republiky zajištěn u antinacistů a antifašistů, u těch, kteří vedli už před Mnichovem aktivní boj proti Henleinovi a proti maďarským iredentištickým stranám a za Československou republiku, kteří po Mnichově a po 15. březnu byli německou a maďarskou státní mocí pro svůj odpor a boj proti tamnímu režimu a za věrnost k Československé republice pronásledováni a uvrženi do žalářů a koncentračních táborů anebo kteří museli před německým

a maďarským terorem uprchnout za hranice a tam se účastnili aktivního boje za obnovení Československa.¹³

Odchod německých obyvatel z Československa, hraniční přechod do Saska v Petrovicích, jaro/léto 1945

Programový dokument obsahoval obecné zásady, které byly následně konkrétnizovány v prvních legislativních normách – dekretech prezidenta republiky a jejich prováděcích předpisech. Dekrety prezidenta republiky, jimiž byla dočasně nahrazena zákonodárna moc, vznikly jako normotvorný akt londýnské československé exilové vlády, který vyznával princip etnických a třídních preferencí.¹⁴ Jak je uvedeno v jednom z prvních dekretů, byly „vydávány po dobu platnosti zatímního státního zřízení v nezbytných případech prezidentem republiky k návrhu vlády ve formě dekretů, které spolupodepíše předseda vlády, respektive členové vlády pověřeni jejich výkony“.¹⁵ Dekrety prezidenta republiky Edvarda Beneše byly vydávány od roku 1940 do dubna 1945 v londýnském exilu, od května do října 1945 pak v osvobozeném Československu za situace, kdy nebylo možné vykonávat zákonodárnu moc

13 Košický vládní program z 5. 4. 1945, kap. VIII.

14 ŠTĚTINA – ŠTIKAR 2007, s. 98–101.

15 Dekret prezidenta republiky č. 20/1945 Sb. z 15. 10. 1940, § 2, odst. 1.

prostřednictvím Národního shromáždění. Jednalo se o dekrety se silou ústavního zákona a dekrety, které mají silu zákona.

Celkem bylo vydáno 98 dekretů, z nichž se v březnu 1946, poté co byly ratifikovány Prozatímním národním shromážděním, staly zákony a ústavní zákony. Důležitou roli při jejich uvádění do praxe sehrávaly výnosy, nařízení a směrnice centrálních a zpočátku též lokálních orgánů.

Pro další vývoj se stal zcela zásadním dekret prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské, přijatý 2. srpna 1945. Dekret zbavoval československého občanství všechny osoby německé a maďarské národnosti, kterým se nepodařilo dostatečně prokázat, že republika zachovali věrnost a podíleli se na boji za její osvobození.¹⁶

Českoslovenští státní občané národnosti německé nebo maďarské, kteří podle předpisů cizí okupační moci nabyli státní příslušnosti německé nebo maďarské, pozbyli dnem nabytí takové státní příslušnosti československého státního občanství. Ostatní českoslovenští státní občané národnosti německé nebo maďarské pozbývají československého státního občanství dnem, kdy tento dekret nabývá účinnosti.¹⁷

Pokusy o zachování, respektive znovunabytí československého státního občanství po druhé světové válce znamenaly mnohaměsíční martyrium výslechů a vyšetřování národní, státní a politické spolehlivosti. Prověřovaly ji správní komise, které vydávaly, případně zamítaly osvědčení nutné po roce 1945 k prokázání nezávadného postoje během nacistické okupace.

Dekrety prezidenta republiky a další normy, které označily Němce, Maďary, kolaboranty a zrádce za státně nespolehlivé, vytvořily podmínky pro zatýkání a internování celých skupin osob, pro vyhánění Němců i zabavování jejich majetku.¹⁸

Vysídlení a vyvlastnění německé menšiny mělo charakter opatření vynucených politickými motivy a okolnostmi, které se realizovaly před získáním souhlasu velmocí v Postupimi

16 Dekret prezidenta republiky č. 33/1945 Sb., § 1, odst. 1 a 2. Viz JECH – KAPLAN 2002, s. 345.

17 Ibidem.

18 STANĚK 1996, s. 9–10.

v létě 1945, následně byly regulovány vnitrostátními právními normami se silou zákona nebo podzákonými exekutivními směrnicemi. Masové přesuny obyvatel a konfiskace jejich majetku na sklonku války a po ní nebraly, v reakci na čerstvé zkušenosti s krutostmi nacistického teroru, při vzednuté vlně nacionálního a sociálního radikalismu a touze po odplatě a národní očistě, ohled na zásady mezinárodního práva.¹⁹

Rámcové zásady potrestání válečných zločinců, kolaborantů a jejich pomahačů byly definovány v již zmiňovaném Košickém vládním programu a následně vtěleny do samostatných právních norem pro Slovensko (nařízení č. 33 Slovenské národní rady z 15. května 1945) a české země (Dekrety prezidenta republiky č. 16 a 17 Sb. z 19. června 1945). Následovaly další, tzv. retribuční dekrety a nařízení vztahující se k „národní očistě.“²⁰

*Nové ministerstvo vnitra musí plnit svůj úkol tak, aby byla zabezpečena demokracie, národ a stát. [...] Neméně vážným úkolem bude očistění republiky od nacistů a fašistů, od kolaborantů a zrádců, od Němců a Maďarů. Naše nová republika bude republikou národní, státem Čechů a Slováků a to je cíl, za nějž naši nejlepší bratři trpěli a umírali a který musíme uskutečnit.*²¹

V poválečném období ovládla československou politiku myšlenka kolektivní viny Němců bez ohledu na míru jejich provinění. Změnila se v princip, jímž se řídil vztah vlády, úřadů i veřejnosti k občanům německé národnosti.²² Požadavek rychlého a co nejmasovějšího odsunu Němců z Československa byl prioritou všech politických stran a podporovaly jej prakticky všechny složky společnosti.²³ Edvard Beneš to ve svých proslovech po návratu do republiky opakovaně formuloval velmi důrazně.

Vracíme se do vlasti po šesti létech bojů a práce. Vracíme se po jedné z nejstrašnějších katastrof, jaké kdy lidstvo zažilo. Náš zběsilý soused se na nás v roce 1938 vrhl s úmysly nejhoršími a dožil se přitom nejtěžší katastrofy v celé své vlastní historii. Připravoval nám hospodářské zničení, kulturní rozvrácení a národní zánik a přivodil sobě sám osud, jež bude

19 Ibidem, s. 8.

20 K tomu viz FROMMER 2010.

21 Jak prohlásil 15. 5. 1945 při přebírání ministerského úřadu Václav Nosek (KSČ), viz RUDÉ PRÁVO 1945 a, s. 2.

22 KAPLAN 1990, s. 19.

23 STANĚK 1991, s. 199.

celá dlouhá léta těžce nésti, a vytvořil si situaci, jejíž důsledky stihnou celé jeho dnešní i budoucí generace. Ponesou je jako zasloužený a plně mu náležející trest. [...]

Vzpomínáte na ty sprosté a bídné hrozby proti našemu lidu těch různých Henleinů a Franků během celých sedmi let, to jejich nelidské, barbarské a pohanské řádění, ty Petschkovy domy, geštapácké kriminály a mučírny, ty koncentrační tábory, Lidice, Ležáky a všechna ta masová řádění a vraždění, jakých dosud naše historie nikdy nepoznala? A to denní ničení naší kultury, našich škol, našeho národního života, to denní urážení našeho lidství, kopání do nás a plivání po našem národě tím osvěcujícím Herrenvolkem? Dnes, právě dnes si to všichni připamatujme, když je už vynesena definitivní rozsudek nad Hitlerem, nad nacismem, nad Německem!

Tak končí svou válku nacism. Až do poslední chvíle hnal německý lid do fanatického boje a tento lid do toho boje šel. To, co se zdá neuvěřitelným a nepochopitelným, se opravdu dělo. Ten německý lid šel do krvavého vraždění jako slepý a hluchý, nevezpřel se, nezamyslel se, nezaštil se, šel a dával se tupě anebo fanaticky zabíjet a zabíjel. Tento národ přestal být v této válce už vůbec lidským, přestal být lidsky snesitelným a jeví se nám už jen jako jedna jediná velká lidská nešťvára. Tento národ musí stihnout za to všechno veliký a přísný trest.

Vzpomínáte si, jak jsme se v roce 1938 pokoušeli naše Němce přesvědčit, přemluvit a získat k tomu, aby se s námi dohodli, aby nepřipravovali zradu, aby neničili svůj stát a svůj blahobyť? A jak nám zpupně odpovídali a neštoudně se hrnuli do vlastní své záhuby? A myslíte, že je možno znovu to zase opakovat a znovu se s nimi dohodovat a za deset, dvacet let znovu vytrpět ty hrůzy strašné války a nové strašné katastrofy? Ne, tu starou politiku, tu starou svou zkušenost už opakovat nebudeme. Řekli jsme si, že německý problém v republice musíme definitivně vylikvidovat.²⁴

V jiném svém projevu Beneš uvedl: „Půjde o vybudování nového politického života a postavení nového našeho domova. Bude třeba nově formovat politické strany

*a zredukovati jejich počet proti době předválečné, nově vytvářet poměr Čechů a Slováků a vylikvidovat zejména nekompromisně Němce v zemích českých a Maďary na Slovensku, jak se jen likvidace ta dá v zájmu jednotného národního státu Čechů a Slováků vůbec provést. Heslem naším budiž: definitivně odgermanisovat naši vlast, kulturně, hospodářsky a politicky.*²⁵

Zrušením občanství osob německé či maďarské národnosti na základě dekretu prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. získala československá vláda právní oporu pro vysídlení Němců z Československa.²⁶ Vysídlení Němců a různé restriktce upravovaly v prvních poválečných týdnech vyhlášky vojenských velitelství, někdy ve spolupráci se správními orgány, které postupně přebíraly iniciativu. Ústřední směrnice tehdy však neexistovaly, čímž se otevíral prostor pro svévoli. Po reorganizaci armády připadla významná úloha při vysídlování německého obyvatelstva útvarům v rámci první vojenské oblasti se sborovými velitelstvími v Litoměřicích a Hradci Králové.²⁷

V průběhu června 1945 nabral odsun Němců na intenzitě. Místní orgány sáhly k opatřením, která vedla k internaci části německého obyvatelstva, další byli prostřednictvím vlaků, aut či pěšky dopraveni na hranice. Vyhánění Němců bylo spojeno s celou řadou vražd, násilností a excesů, vedených touhou po brutální odplatě.²⁸ Mnoho osob bylo nuceno opustit své domovy jen se zavazadly vážícími méně než 30 kg, byli i tací, kteří přišli prakticky o všechno, včetně snubních prstenů. V některých obcích si mohli vzít hotovost až do výše 300 říšských marek, jinde však pouze 30 až 50. Zároveň byla zavedena pracovní povinnost, přičemž lidé byli často na práci přemísťováni do vzdálených míst. Němci v internačních a sběrných táborech i ti dosud „volní“ byli vystaveni řadě restrikcí. Z nich sice byly postupně některé skupiny obyvatel vyjmuty (tzv. antifašisté, Rakušané, osoby z národnostně smíšených manželství, tzv. specialisté zaměstnaní v důležitých průmyslových závodech), ale uplatňování těchto výjimek bylo nedůsledné.²⁹

V prvních poválečných týdnech nebyly všechny otázky odsunu zdaleka vyjasněné. Do tisku pronikly zprávy o tom, že nejdříve budou vyhoštěni říšští Němci, pak němečtí

25 Projev prezidenta republiky Edvarda Beneše. Citován dle: RUDÉ PRÁVO 1945 b, s. 3.

26 KUKLÍK 2002, s. 224.

27 STANĚK 1996, s. 24.

28 K tomu viz: STANĚK 2005. – STANĚK – ARBURG 2010. – STANĚK – ARBURG 2011. Srov. BEER 2011. Viz též HENNIG – HAHN – HAHN 2010. – BRANDES 2005, s. 63–73.

29 STANĚK 1996, s. 27.

finančníci, průmyslníci, podnikatelé a také velcí pozemkoví vlastníci. Představitelé státu se chtěli zbavit příslušníků inteligence a majetných vrstev, jejichž odchod ze země nabízel značný hospodářský zisk a zároveň šanci na uskutečnění „socializačních“ plánů.³⁰

Počátkem roku 1946 byla zahájena fáze tzv. organizovaného odsunu na základě ustanovení Postupimské konference z 2. srpna 1945.³¹ Květen 1946 představoval v průběhu vysídlování Němců mezník, jímž započala nová etapa odsunu definovaná zvýšením počtu vyhnaných osob a zdokonalením přípravy a organizace celé akce.³² Vrcholu dosáhlo vysídlování v polovině července téhož roku, kdy každý den odjíždělo do americké a sovětské okupační zóny dvanáct transportů (takřka 14,5 tisíce osob), posléze byl jejich počet snížen na čtyři transporty denně.³³ Do konce roku byly do obou okupačních pásem přesunuty více než dva miliony Němců.³⁴

30 Ibidem, s. 28.

31 Harry Truman (USA), Clement Attlee (Velká Británie) a Josif Vissarionovič Stalin (SSSR) podepsali Zprávu o berlínské konferenci tří velmocí, jejíž součástí byla i kapitola „Spořádaný odsun německého obyvatelstva“.

32 STANĚK 1991, s. 198.

33 Ibidem, s. 206.

34 K vysídlení Němců ze Sudet viz též GLASSHEIM 2016 a STANĚK 1991, zde k organizovanému odsunu viz s. 169—254.

Zajišťování movitých kulturních památek v prvních měsících po skončení války

Křiština Uhlíková

Situace po skončení války byla na celém území obnovujícího se československého státu velmi nepřehledná. Státní správa se v prvních týdnech přetvářela z bývalé protektorátní, respektive říšské správy (v pohraničních oblastech) a současně vznikaly i zcela nové úřady podle plánu již dříve schváleného londýnskou exilovou vládou. Nová organizace se měla projevit zejména v regionální správě, a to třístupňovým systémem národních výborů (místní, okresní a zemské), které v sobě měly spojuvat orgán státní správy i samosprávy.³⁵ Až do počátku prosince 1945 ovšem na území Československa operovaly také osvobozené armády, zvláště sovětská a americká. A do celého procesu aktivně zasahovala také obnovující se Československá armáda tvořená vojáky ze zahraničních sborů spojeneckých armád a výrazně posílená nově povolanými příslušníky.³⁶

Všeobecným problémem, na který úsilí o zajišťování památek opětovně naráželo, byla nevyjasněnost kompetencí mezi uvedenými orgány, jež přetrvávala minimálně do konce roku 1945, leckde však i déle. V prvních dnech a týdnech situaci vážným způsobem komplikovala také špatně fungující železniční doprava a s tím související nespolehlivé poštovní služby. Mnoho míst nemělo řadu týdnů k dispozici ani telefonní či telegrafní spojení. I po obnovení této základní infrastruktury však často nebylo jasné, komu určité pokyny či doporučení adresovat. Další překážku představovaly řadu měsíců přetrvávající potíže se zajištěním funkčních automobilů a zejména dostatku paliva pro ně. Zpočátku automobily nahrazovaly problematické železniční spojení, ale

35 Viz například kapitola A4 Vytvoření nových „lidových orgánů“, ARBURG – STANĚK 2011, s. 42–47. Zde i další příslušná literatura.

36 „V mnoha pohraničních regionech představovala do pozdního léta 1945 dominantní mocenský faktor československá armáda. Její příslušníci tehdy přejímali rovněž úkoly civilní správy, policie, celní stráže a ochrany hranic.“ Viz ARBURG – STANĚK 2011, s. 48.
Od počátku června byla armáda doplňována mobilizací nejmladších odvodních ročníků s vojenským výcvikem a záložními důstojníky. Její početní stav tak na podzim 1945 dosáhl dvojnásobku (kolem 320 000 příslušníků) běžného mírového stavu předválečné československé armády. Viz ARBURG – STANĚK 2011, s. 48.

i později se ukázaly jako nutnost, protože do mnoha lokalit se při zajišťování kulturních památek nebylo možné vlakem dostat nebo to bylo neúměrně časově náročné.

Rychlost obnovy infrastruktury i státní správy se místo od místa lišila. Obecně však byla nejpomalejší v pohraničí,³⁷ v prostoru bývalé říšské župy Sudety a v dalších regionech připojených původně k německé Říši. Dosavadní státní správa se zde zcela rozpadla a převažující německé obyvatelstvo bylo zdecimováno oprávněnými obavami o budoucnost. Na převzetí moci, ochraně státního majetku a obnovení základní infrastruktury zde zásadním způsobem spolupracovala československá armáda a v prvních týdnech také různé další dočasné ozbrojené „revoluční“ formace, často vystupující pod hlavičkou Revolučních gard.³⁸ Většinou až od konce června roku 1945 se do stabilizace poměrů v pohraničí začaly zapojovat i státní bezpečnostní orgány, zvláště nově se tvořící Sbor národní bezpečnosti.³⁹

Cešťování v pohraničí je v dnešní době hotová odysea: jezdil jsem vlaky, autobusy, s vojáky, uhlíři, s Rusy. A teď už to vůbec nejde, velké přesuny obyvatelstva, vojska, zkrátka člověk se nedoštane do vlaku, leda na střechu.⁴⁰

37 V textu je dáována přednost pojmu „pohraničí“ a „pohraniční“ před označením „Sudety“, „sudetský“. Tento pojem byl pro rozsáhlý pás území Čech, Moravy a Slezska s převahou německého obyvatelstva úřední cestou zaveden v roce 1936 a jeho oficiální používání bylo obnoveno v roce 1945. Více o těchto pojmech a rozdílech mezi nimi viz WIEDEMANN 2016, s. 27–33.

38 „Postup ‚revolučních‘ formací včetně Revolučních gard byl často velmi neukázněný. Muži z jejich řad se nejednou dopouštěli různých majetkových deliktů i brutálních násilností.“ Viz ARBURG – STANĚK 2011, s. 54.

39 Jednalo se o nový bezpečnostní orgán, který měl na návrh komunistických zástupců v exilové vládě nahradit dosavadní policii a četnictvo.

40 ANM, fond Registratura NM, kart. 175, dopis V. Kučery pověřenci pro dozor nad muzei v pohraničí, 9. 1. 1946.

Sekretariát pro evidenci a záchranu uměleckých a historických památek

Nejaktivnějším a nejoperativnějším orgánem pro záchranu ohrožených památek se v prvních poválečných týdnech stal Sekretariát pro evidenci a záchranu uměleckých a historických památek (dále též Sekretariát). Vznikl z iniciativy archivářů pracujících původně v ilegality⁴¹ jako archivní sekce České národní rady.⁴² Po osvobození přešla archivní sekce do pravomoci Kulturní komise nově utvářeného českého Zemského národního výboru. V rámci této komise, vedené známým literárním historikem Václavem Černým (1905—1987), byly v dané době zřízeny další tři sekce – památková, muzejní a knihovní, zmiňovaný Sekretariát však působil jako samostatný orgán archivní sekce. Popud ke vzniku Sekretariátu dal vedoucí Archivu Národního muzea, později jeden z vůdčích ideologů komunistické historiografie Jaroslav Charvát (1904—1988),⁴³ který také od počátku stál v jeho čele. Další z jeho osobností byl archivář Miloslav Volf (1902—1982) působící před tím řadu let v Archivu země České. Na počátku června k nim přibyl mladý historik a archivář původně z téhož archivu Oldřich Říha (1911—1974), který se v té době vrátil z německého vězení. Všechny tři spojovalo angažmá v odboji a předválečné členství v Komunistické straně Československa, z níž však Volf vystoupil již v roce 1925.⁴⁴ Sídlo Sekretariátu bylo v budově Archivu země České v dnešní ulici Milady Horákové.⁴⁵ Oficiálně svou činnost zahájil 18. května 1945, reálně však již o několik dní dříve,⁴⁶ 12. května. Jak vyplývá z názvu, jeho hlavním cílem byla evidence kulturních památek, která v té době jistě představovala nejdůležitější krok k jejich záchraně. Záchranné snahy se od počátku zaměřily na kulturní statky trojího původu.

V prvé řadě Sekretariát usiloval o zabezpečení sbírek a dokumentů pražských sbírkových institucí, knihoven a archivů deponovaných před bombardováním v řadě objektů mimo hlavní město. O poznání komplikovanější byl proces zajišťování knih,

41 Podle tvrzení J. Charváta to bylo od roku 1942. Viz NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335, zápis o společné schůzi archivní, muzejní, knihovní a památkářské sekce kulturní komise ZNV v Praze konané 13. 6. 1945.

42 Česká národní rada byla organizací navazující na odbojové skupiny, během osvobozování republiky přebírala postupně výkonnou moc, kterou však po 11. 5. předala košické vládě. Její struktury se staly základem nového českého Zemského národního výboru.

43 O počátcích Sekretariátu jedinečným způsobem vypovídá Charvátův soukromý deník uložený v jeho pozůstalosti v ANM (neuspořádáno, v současnosti kart. 10).

44 Po celé období existence Sekretariátu mu byla přidělena také kancelářská oficientka.

45 Dnes sídlo 1. oddělení Národního archivu.

46 VOLF 1946, s. 2.

dokumentů i sbírkových předmětů ukrytých v závěru války před nálety a postupující frontou německými říšskými úřady, sbírkovými a vědeckými institucemi, knihovnami i soukromíky na území protektorátu i sudetské župy. Západní část bývalé Československé republiky byla totiž v dané době obecně považovaná za jedno z relativně nejbezpečnějších míst prohrávající Říše. Čeští „ochranáři“ i veřejné mínění přitom od počátku předpokládali, že se nejedná pouze o původní majetek říšských institucí, ale rovněž o věci zabavené v jiných okupovaných zemích. Informace o těchto úkrytech a o materiálu zde uloženém byly zpočátku velmi zmatečné. Na Sekretariát přicházely fantastické zvěsti například o ukrytých belgických korunovačních klenotech a dalších předmětech nedozírné ceny, spekovalo se o umístění těchto úkrytů i o jejich zabezpečení.

Razítko Kulturní komise České národní rady s podpisem Václava Černého

Promiňte, že píší tužkou, píší to na cestě. Zabezpečili jsme městské archivy v České Lípě a Mimoni a v obou místech i musea. Při tom jsme v Mimoni v zámku hraběte Hartiga objevili knihy z univerzitní knihovny v Berlíně – tisíce knih v nepořádku, na chodbách se válely vzácné spisy, v zahradním skleníku, v kůlně, každý k nim mohl. Ihned jsme nakázali místnímu Národnímu výboru v Mimoni, aby vzal asi 40 Němek a za dozoru tyto knihy dal do místnosti, které jdou zavřít.⁴⁷

Třetí skupinou ohrožených kulturních statků byly památky z majetku německých obyvatel Říšské župy Sudety⁴⁸ a protektorátu Čechy a Morava. Řada z nich opustila svůj domov již v závěru války ze strachu před postupující frontou, zvláště před sovětskou armádou. Většina z nich prchala pouze s nejnnutnějšími zavazadly, zbývající část

47 NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335, dopis Josefa Maštálka Sekretariátu.

48 I obyvatel jiných částí Německa, případně německých uprchlíků ze zemí sovětskou armádou již osvobozených, kteří se z různých důvodů na konci války na tomto území zdržovali.

majetku museli zanechat vlastnímu osudu v opuštěných domech. K takto osiřelým památkám záhy přibýly další, které původně patřily Němcům internovaným v prvních poválečných dnech v řadě spontánně vznikajících táborů či vyhnaným při divokých odsunech.

Zdeněk Wirth na zasedání části pléna České národní rady během Pražského povstání, květen 1945, zleva: asistentka Andula, Lumír Čivrný, Václav Koutný, Ladislav Machoň, Josef Kubát, Josef Kuffner, Šafář a Zdeněk Wirth (osobnosti identifikovány podle popisků na fotografiích)

Jak vyplývá z předchozího textu, kulturní statky z německého majetku bylo nutné chránit již od konce války a tato poslední oblast zájmu „ochranářských“ činovníků byla bezesporu nejnáročnější, zvláště z důvodu jejich nebývale vysokého počtu, roztroušenosti v mnoha objektech a lokalitách a v neposlední řadě také kvůli problematické obhajitelnosti této činnosti před veřejností. Výraznou většinou společnosti prostupující masivní vlna antiněmectví, které se v té době stalo oficiálním státním programem, záchranu těchto památek značně komplikovalo.

Prostý člověk přicházející do pohraničí si tyto problémy zásadně zjednodušil tím, že z jakési morální povinnosti tímto [německým] uměním opovrhoval. Vzpomínám si na jeden moment, kdy se mi svěřil jeden z prostáčků Božích, že má obrázek, který se mu velmi líbí, ale že je tam německý podpis, tak tedy, že tento podpis vyškrábe a buď tam napíše některého českého známého malíře, nebo to nechá holé. Zůstal jsem

*mu dlužen odpověď, protože na takovéto řešení jsem přec jen nebyl připraven.*⁴⁹

Sekretariát od počátku nepreferoval žádnou z uvedených skupin památek, ale snažil se soustředit informace o všech potenciálně ohrožených kulturních statcích. Prostřednictvím rozhlasu i denního tisku vyzýval obyvatele, aby památky neničili a jejich možné ohrožení hlásili Sekretariátu. Současně také adresně žádal o pomoc odborníky v regionech, zpočátku především v okolí bývalých protektorátních hranic. Cesty mimo Prahu za tímto účelem podnikal Jaroslav Charvát,⁵⁰ další členové Sekretariátu Miroslav Volf a Oldřich Říha se soustředili zvláště na vedení písemné agendy, která sestávala převážně z evidence v telefonické či v písemné formě došlých upozornění na ohrožené památky, z přípravy adresných výzev ke zjištění situace v určitém teritoriu, lokalitě či přímo objektu a s tím související korespondence.⁵¹ Po přibližně pěti týdnech činnosti Sekretariátu, tedy na počátku června 1945, považovali jeho pracovníci základní evidenci ohrožených památek za víceméně ukončenou. Sekretariát neměl nástroje k reálným zásahům ve prospěch těchto památek, tzn. k jejich odbornému posouzení, převozu a následnému uložení. Proto se jeho představitelé rozhodli svolat schůzi členů všech čtyř sekcí Kulturní komise Zemského národního výboru, jimiž byli zástupci nejvýznamnějších pražských institucí, aby rozhodla o dalším postupu.⁵² Po relativně krátké diskusi se členové Kulturní komise usnesli, že Sekretariát bude nadále fungovat jako společný orgán pro evidenci a koordinaci záchrany movitých kulturních statků různého typu i původu, protože se již zapsal do povědomí veřejnosti i orgánů státní správy, které se na něj automaticky obracely. Vlastní výkonná kompetence záchrany památek byla rozdělena mezi specializované centrální instituce. Proces záchrany ohrožených knih dostala na starost Národní a univerzitní knihovna, specializované sbírkové předměty Národní muzeum, které také převzalo dozor nad německými muzei v pohraničí. Zajištění zbývajících movitých památek připadlo Státnímu památkovému úřadu, záležitosti ohrožených archivů měl nadále spravovat Archiv země České⁵³ a Národní galerii nově příslušel pouze dozor

49 Výtah z první relace pověřence pro Ústí nad Labem A. Píffla pro oblastní vysílač v Ústí nad Labem. Publikováno Blaženou Pífflovou, *Alfréd Píffl a jeho relace pro ústecký rozhlas v letech 1946–1947*, <http://www.usti-aussig.net/clanky/cist/nazev/133-alfred-piffil-a-jeho-relace-v-usteckem-rozhlase-v-letech-1946-1947>, vyhledáno 22. 1. 2018.

50 Dokumenty uloženy v NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

51 Písemná agenda Sekretariátu uložena v NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335. Volf uvádí, že agenda Sekretariátu dosáhla 1 135 čísel jednacích (VOLF 1946, s. 2).

52 NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335, zápis o společné schůzi archivní, muzejní, knihovny a památkářské sekce Kulturní komise ZNV v Praze, 13. 6. 1945.

53 V případech archivů velkostatků potom Státní archiv zemědělský.

nad německými galeriemi. V případě zavlčených archivů a knihoven byly zprávy současně předávány Ministerstvu zahraničních věcí, které celou tuto agendu, tj. evidenci a jednání o navrácení do zemí jejich původu, začalo postupně koordinovat.⁵⁴ Uvedený systém považovali aktéři zmiňované schůzky za „*technicky nejjednodušší*“.⁵⁵ Druhá zvažovaná varianta, že by celkovou organizaci převzalo Ministerstvo školství a osvěty, od počátku první republiky nejvyšší instance v kulturních otázkách, byla nakonec zavrhnuta. Zaangažované osobnosti se domnívaly, že zvládnout tuto agendu v dané době není v jeho silách. Ředitel Národní a univerzitní knihovny Josef Bečka (1894—1955) k tomu poznamenal, že Ministerstvo „*není ještě zorganizováno, bude se stěhovat a nemá dostatek iniciativy [...]*“.⁵⁶

V červnu 1945 byl systém státní správy již víceméně konsolidován, ve většině obcí existovaly místní národní výbory, v lokalitách s výraznou převahou německého obyvatelstva (v dobové terminologii „státně nespolehlivého obyvatelstva“) byly Ministerstvem vnitra jmenovány tzv. místní správní komise. Druhý stupeň tvořily okresní národní výbory, v německých regionech okresní správní komise. Jejich činnost řídil český či moravskoslezský národní výbor, které podléhaly Ministerstvu vnitra. Konsolidace poměrů po skončení války však do značné míry spočívala na místních a okresních národních výborech/správních komisích. V pohraničí navíc tyto úřady měly na starost větší část rozsáhlé agendy spojené s vysídlením německého obyvatelstva, přerozdělením jeho vyvlastněného majetku a příchodem nových osídlenců. To vedlo k výraznému přetížení jejich často nedostatečně kvalifikovaných a nezkušených pracovníků. V porovnání s těmito úkoly se záležitosti záchran památek samozřejmě jevily jako méně důležité a většina národních výborů jim nemohla věnovat patřičnou pozornost.

To byl možná další, byť nevyřčený důvod, proč Kulturní komise doporučila fungování Sekretariátu prodloužit.⁵⁷ Sekretariát totiž pracoval pod hlavičkou ZNV, tedy řídicího orgánu všech národních výborů v Čechách, které měly povinnost se jím vydanými oběžníky či úřední korespondencí řídit nebo alespoň se k nim oficiální cestou vyjádřit. Přetížené národní výbory většinou nereagovaly na výzvy Státního památkového úřadu, Národní a univerzitní knihovny či dalších zmiňovaných institucí a kupodivu ani

54 O knihách, dokumentech a sbírkách deponovaných během války v Čechách, na Moravě a ve Slezsku viz STROUHALOVÁ 2016. – REJHA 2017, č. 1, s. 18–33. – KRETSCHMER 2015, s. 7–16.

55 NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335, zápis o společné schůzi archivní, muzejní, knihovny a památkářské sekce kulturní komise ZNV v Praze, 13. 6. 1945.

56 Ibidem.

57 Sekretariát v omezené míře nakonec fungoval až do října roku 1945, v podzimních měsících však již výlučně jako orgán, který přijímal podněty a předával je dalším institucím.

Ministerstva školství a osvěty. Možná jako odpověď na vyjádření důvěry ze strany představitelů Kulturní komise, byť bohužel nepodpořené finančním ohodnocením jejich práce ze strany zřizovatele, tedy ZNV,⁵⁸ připravil Sekretariát v polovině června oběžník, který rozeslal všem okresním národním výborům. Jeho text vyzýval k vyšetření stavu historických památkových objektů na území příslušného okresu a zdůrazňoval nutnost zkontrolovat a zajistit vnitřní zařízení těchto budov, ale i honosnějších vil, které patřily německým obyvatelům.⁵⁹

Plakát určený pro vylepení na objekty zajištěné Sekretariátem pro evidenci uměleckých a historických památek při Zemském národním výboru v Praze

58 Finanční problémy provázely Sekretariát po celé období jeho fungování.

59 NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335, oběžník z 25. 6. 1945 č. 797. Odpovědi řady okresních národních výborů na výzvu tohoto oběžníku popisující stav památek (nemovitých i movitých) v příslušném okrese se zachovaly mezi písemnostmi Sekretariátu v dílčí části archivního fondu ZÚ, oddělení nadační, církevní a školské. Viz NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

Národní muzeum, Národní galerie, Státní památkový úřad, Ministerstvo školství a osvěty

Již před zmiňovanou červnovou schůzí všech sekcí Kulturní komise ZNV byly zainteresované instituce – tedy Národní a univerzitní knihovna, Státní památkový úřad⁶⁰ a Národní galerie – pod tlakem událostí nuceny vyvíjet vlastní aktivity k záchraně různým způsobem ohrožených památek. Obraceli se na ně totiž úřady i jednotlivci s žádostmi o zásah v jejich prospěch. V prvních dnech po osvobození se tyto instituce zaměřily na situaci v Praze, postupně pak přenášely svou pozornost na zbytek republiky, a zvláště pohraničí. Osířelé kulturně hodnotné předměty výše jmenovaným institucím přivázely různé orgány i jednotlivci. Současně se snažily prověřovat informace o ohrožených památkách doručované poštou či častěji sdělované telefonicky. Po společné schůzi Kulturní komise navíc začaly prošetřovat a vyřizovat i výzvy předávané prostřednictvím Sekretariátu. Lidé je informovali o opuštěných nezabezpečených bytech po Němcích se starožitným nábytkem a uměleckými originály, o nálezech sbírek mincí či nerostů nebo o pálení německých knih.⁶¹ Sbory národní bezpečnosti či národní výbory/správní komise jim předávaly nalezené sbírky či vyzývaly k převzetí předmětů zjištěných při domovních prohlídkách, u uprchlíků a v různých skrýších.

Každá ze jmenovaných institucí přistoupila, s ohledem na charakter materiálu, personální vybavení i vlastní organizační strukturu, k zajišťování ohrožených památek jiným způsobem. Národní muzeum zaměřené na celou škálu často velmi specifických sbírkových předmětů pověřovalo podle jejich charakteru specialisty z řad svých zaměstnanců, kteří nejprve ověřili danou informaci a následně většinou na místě posoudili hodnotu předmětu či předmětů, které poté buď převzali do sbírek svého oddělení, či doporučili k převzetí jinému muzeu, případně, pokud nebyly příliš cenné, je nabídli pro využití ve školních kabinetech. Nejpočetnější přírůstky zaznamenalo v té době numismatické oddělení. Důvodem byl zřejmě fakt, že hodnota historických mincí byla i pro většinu laiků dobře rozpoznatelná a nesporná. Kromě masově rozšířeného rozkrádání mobiláře Němci opuštěných bytů totiž kulturní památky prakticky stejnou měrou ohrožovalo nerozpoznání jejich skutečné hodnoty a její znehodnění v další manipulaci s nimi. V roce 1947 evidovalo numismatické oddělení Národního muzea mince, medaile a numismatickou literaturu ze 75 pod-

60 Za Archiv země České vystupoval Sekretariát pro evidenci a záchranu uměleckých a historických památek.

61 „[...] kolem 1. srpna byly přiváženy k Trojskému mostu v Praze VII. německé knihy, mezi nimiž bylo mnoho starých tisků, a tam páleny.“ Viz NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335, kopie dopisu Sekretariátu od MNV Praha I.–VII. z 9. 8. 1945.

stat konfiskovaných podle dekretu č. 108/1945 Sb. (tedy mimo sbírky pocházející z většiny šlechtických sídel), v hodnotě stanovené podle tržních cen z roku 1938 na 956 152 Kčs.⁶² Agendu konfiskátů měla na starost zejména numismatička Emanuela Nohejlová-Prátová (1900—1995).⁶³ Konfiskovaný materiál však významně obohatil i další oddělení Národního muzea.⁶⁴

Státní památkový úřad se v prvních poválečných týdnech soustředil především na evidenci, dokumentaci a nejnnutnější zajištění nemovitých památek poškozených v důsledku válečných událostí. Většinou se ale snažil operativně jednat i v případech nutného zásahu ve prospěch záchrany památek movitých.⁶⁵ Zajištěné předměty byly vzhledem k absenci vlastních vhodných prostor deponovány podle jejich typu buď v Národním muzeu, nebo v Národní galerii. Agendě se většinou věnoval přímo předseda SPÚ Václav Wagner (1893—1962)⁶⁶ či jeho zástupce v Kulturní komisi ZNV Viktor Kotrba (1906—1973).⁶⁷ V červnu roku 1945 Státní památkový úřad z vlastní iniciativy zřídil v bývalém administrativním centru Říšské župy Sudety Liberci tzv. Úřad pověřence Státního památkového úřadu, který měl zajišťovat ohrožené památky ve městě a okolí. Pověřencem jmenoval Wagner svého přítele malíře Jaroslava Dědinu (1914—90. léta 20. století).⁶⁸ Ten během léta 1945 postupně přijal ještě tři další zaměstnance. Prvním z nich byl Bohuslav Kluka, dozorce Severočeského muzea, ve kterém působil také jako restaurátor nábytku a správce depozitáře. Jeho všestrannost se projevila i při práci pro pověřence, jehož doprovázel téměř při všech zajišťovacích akcích. Malíř Jaroslav (Jaro) Beran (1892—1962) se při prohlídkách zejména libereckých vil a bytů zajímal primárně o díla výtvarného umění. Od prvních poválečných

-
- 62 Viz především NA, fond SPS, kart. 631, inv. č. 235, dokument Národní museum. Seznam nepřátelského majetku z roku 1947.
- 63 Historička, jedna z nejvýznamnějších osobností české numismatiky. Od roku 1930 působila jako druhá odborná zaměstnankyně numismatického oddělení Národního muzea. Po nuceném pobytu ve Vídni během 2. světové války se již v květnu 1945 do této funkce vrátila. V muzeu poté působila i v dalších letech, později začala přednášet na Karlově a Masarykově univerzitě.
- 64 Knihovna Národního muzea evidovala v roce 1947 kolem 67 000 svazků z majetku konfiskovaného podle dekretu č. 108/1945 Sb., historicko-archeologické oddělení předměty ze 70 majetkových podstat, pravěké oddělení z 62 podstat. Viz NA, fond SPS, kart. 631, inv. č. 235, Národní museum. Seznam nepřátelského majetku.
- 65 Viz kap. Karl Waldstein a jeho zámek Doksy.
- 66 Jeden z nejvýznamnějších českých památkářů a teoretiků památkové péče. Václav Wagner působil jako odborný pracovník SPÚ již od první poloviny 20. let, na počátku 40. let se stal nakrátko přednostou, v roce 1941 však byl vystřídán německým historikem umění Wilhelmem Turnwaldem. V květnu 1945 se do své funkce vrátil, v roce 1949 byl odvolán, posléze zatčen a odsouzen ve vykonstruovaném procesu s katolickými intelektuály.
- 67 Architekt, historik umění zaměřený zvláště na gotickou a barokní architekturu. Od roku 1940 byl pracovníkem Památkového úřadu v Praze, posléze Státní památkové správy. V 60. a 70. letech působil v Ústavu teorie a dějin umění ČSAV jako vedoucí oddělení architektury.
- 68 Jaroslav Dědina studoval u svého otce malíře Jana Dědiny (1870—1955), později v Paříži. Na podzim roku 1945 odešel z Československa do Francie, později přesídlil do Brazílie. S Wagnerem se zřejmě dobře znal, v dopise jej oslovoval „milovaný příteli“ (dopis z 9. 12. 1945, viz LA PNP, fond V. Wagner, korespondence přijatá).

Zemský Národní výbor v Praze .

Sekretariát pro evidenci uměleckých a historických památek.

Praha IV., Letenská ul. 115. Archiv země České.

Č.j. 68.

V Praze dne 23. května 1945.

Paru

Josefu Mašálkovi,
okr. škol. inspektoru

Katusice u Ml. Boleslavi.

Z pověření Kulturního referátu Zemského Národního výboru v Praze, zmocňuji Vás, abyste prohledl a na místě zajistil městský archiv a vlastivědné muzeum v České Lípě, a současně všechny jiné historické, umělecké, nebo pod ochranou Státního památkového úřadu se nacházející památky v České Lípě, Mimoní, Varnsdorfu a příp. v Jablonném. Zplnomocňuji Vás, abyste prohledl uložení zmíněných archivů a muzeí, provedl - jsou-li zachovány inventáře - zkoušku revisi několika čísel různých oddělení, protokolárně zaznamenal případné ztráty, k nimž došlo v období okupace a ve shodě místními Národními výbory ustanovil osoby, které by byly odpovědné za další bezpečné uložení zmíněných archivů a muzeí. Kdyby nebylo v některém místě vhodné nebo loyální německé, která by mohla být správou pověřena, proveďte za úřední zapečetění místností. Prosím, abyste mě co nejdříve poslal zprávu o výsledku této své intervence. Skutečné a řádně doložené výlohy zúčtujte a zašlete Sekretariátu k dalšímu opatření.

Za Sekretariát pro evidenci uměleckých
a historických památek:

Práta 23. 5. 45

Y

měsíců se ucházel o funkci správce liberecké městské galerie, kterou následně také získal, a po odloučení galerie od muzea v roce 1953 se stal i jejím prvním ředitelem. Nejvýznamnější postavení mezi Dědinovými podřízenými měl liberecký rodák Vlastimil Vinter (1921—2011), který vystupoval zpočátku jako jeho tajemník. Vinter Dědinu velice často zastupoval a 30. srpna 1945 byl místo něj jmenován pověřencem pro Velký Liberec.⁶⁹ V říjnu téhož roku byl také jmenován správcem Severočeského muzea a obě funkce tak spojil. Jeho zástupcem se v obou případech stal Jaro Beran.⁷⁰

Národní galerie byla v prvním období po osvobození vyzývána především k převzetí sbírek obrazů, plastik, případně i cennějších grafických listů z německých bytů a opuštěných zámků.⁷¹ V souvislosti s touto agendou se nejčastěji objevuje jméno historika umění Vojtěcha Volavky (1899—1985),⁷² který byl také členem muzejní sekce Kulturní komise ZNV.

Zástupci všech jmenovaných institucí začali již v průběhu června podnikat stále četnější cesty mimo Prahu, nejprve do blízkého okolí, záhy se však začali zaměřovat na vzdálenější lokality v pohraničí, kde byla míra ohrožení památek nejvyšší. Jejich cesty byly často přesně cílené, hledali konkrétní sbírku, o níž věděli, že byla uložena v určitém objektu či ji vlastnily konkrétní osoby. Jindy reagovali na výzvy pověřenců v regionech (viz další text) nebo regionálních orgánů státní správy, aby posoudili hodnotu zajištěných předmětů, případně je převzali pro svou instituci. Asi největší pátrání proběhlo v této souvislosti po pokladu z mohyly slovanské kněžny u Želének, který byl do konce války v majetku hrabat Ledebur-Wichelnu.⁷³

69 Oficiálně byl Vinter jmenován prozatímním pověřencem SPÚ, ovšem nikdo další již po něm tuto funkci nezastával.

70 Hlavním centrem Úřadu pověřence byl zpočátku zámek Lemberg, který převzal od bývalého sudetského památkového úřadu (Památkový úřad říšské župy Sudety; *Denkmalamt des Reichsgaues Sudetenland*), později byla kancelář z praktických důvodů přemístěna do Severočeského muzea v Liberci. Pověřenec „z pověření Státního památkového úřadu“ zajišťoval nejvýznamnější památky ve městě i širším okolí (byť pověření platilo jen pro tzv. Velký Liberec) – zámky, muzea i byty sběratelů, snažil se také prostřednictvím výslechů německých obyvatel získávat další informace o sbírkách či rozsáhlejších knihovnách. Činnost pověřence dokumentují jeho zprávy uložené v ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK – III. díl, Zprávy o činnosti pověřenců SPÚ v Liberci. Těž NA, fond SPS, kart. 705, inv. č. 401, 402.

71 Například z bytu hraběte Des Fours-Walderode na pražském Smíchově, sbírky hraběte E. Ledebur-Wichelna ze zámku Milešov či F. Ringhofferu ze zámku Kamenice. Viz ANG, fond NG (1897) 1945—1990, Inventář „Z“, I, 1–1952.

72 Zprávy o jeho činnosti viz ANG, fond NG (1897) 1945—1990, kart. 13, Zajišťování 251.

73 O pátrání viz SKLENÁŘ 1985, s. 76. Podrobněji dokumenty uložené v NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

č. 116.

T. V.

(Ministerstvu školství.)

Sekretariát pro evidenci
uměleckých a historických
památek Praha IV.

Prosíme, je-li již možno, přejít
na cestě Saborfeldi jiné ^{umělecké} archivy
v C. k. a. a. a. a. v obor umělecký
i muzea. Při tom puze v Ministerstvu
vraťku hraběte Starboga objevit
knihy z univerzitní knihovny
v Berlíně - Lisbe knih v nepro-
du, na shodách se vřelky vrací
spisy, v zadržování přelivku,
to křivě, každý k. n. m. mohl.
Ihned jemu nakázali. m. d. n. m.

Nar. výboru v Mimoňi, aby vral
asi 40 domů a ra dle toho bylo
knižny dal do nuidnosti, které
jdos zavít. Byli jme km v dnu
velmi pozrušeli. Časť nuidnost
jme zapčetli. Knihy jme jisti
v jiných místech. ^{musíme je odvézt} ~~musíme je odvézt~~
Vše na tuto obrovnou knihovnu
vládu knihy, aby se co nejdrže
doverla. Upozornil jme na
vse vojnu. pradáhu - C. Řepa
Krátko Flakha, kterého jme dal
zavolat, také ochotně zachránil
knihy. V dle Josefa Mašťálka
Dvř. inep. v. n. l.

Č. l. 26. 5. 45.

Kalusice.

Aktivita Ministerstva školství a osvěty, které představovalo pro některé instituce pečující o kulturní statky nejvyšší výkonnou instancí⁷⁴ a pro zbývající mělo fungovat jako nejvyšší odborná autorita, byla na počátku třetí republiky relativně velmi nízká. Osvětový odbor, jemuž mimo jiné příslušel dozor nad památkovou péčí, knihovnictvím,⁷⁵ muzejnictvím a částečně i archivnictvím, vedený již od roku 1939 archivářem Janem Morávkem (1887—1960), v podstatě teprve v polovině června 1945 navázal spolupráci se Sekretariátem pro evidenci a záchranu uměleckých a historických památek a snažil se postupně do celého procesu záchrany kulturních statků zapojit. V polovině července téhož roku však již sebevědomí Ministerstva vzrostlo natolik, že začalo usilovat o převzetí koordinace celého procesu zajišťování kulturních památek z konfiskovaného majetku.⁷⁶ Ještě několik měsíců tomu tak ale zcela nebylo, neboť až do října roku 1945 pokračoval v této činnosti Sekretariát a zmiňované pražské instituce a aktivity v tomto směru vyvíjelo i Ministerstvo vnitra. O koordinaci celého procesu se v září pokusil opět také ZNV, když zřídil tzv. Komisi pro zajišťování uměleckých a historických předmětů v zemi České, v níž měly zastoupení všechny zainteresované kulturní instituce i řada úřadů. Tomuto orgánu se však původní ambice nepodařilo zřejmě vůbec naplnit.⁷⁷

74 Patřily mezi ně Národní a univerzitní knihovna, Státní památkový úřad a Národní galerie, naopak Národní muzeum bylo v této době ještě stále institucí zemskou.

75 Tato agenda příslušela 4. oddělení tohoto odboru, spravoval ji zvláště referent Jaroslav Drtina (1908—1967), který se později stal vedoucím tohoto oddělení.

76 Viz UHLÍKOVÁ 2016, s. 214—220.

77 Viz dokumenty v NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335. Dále STROUHALOVÁ 2016, s. 42—43.

Pověřenci v severočeských regionech

V polovině května roku 1945 odvyšlal Československý rozhlas na popud Sekretariátu výzvu, aby se hlásili dobrovolníci, kteří by mohli zabezpečit nemovité i movité památky v regionech, především v pohraničí. Podobná výzva byla otištěna i v některých denících.⁷⁸ Současně Sekretariát vytypoval v jednotlivých regionech konkrétní osobnosti, které poté oslovil přímo. Zpočátku se zaměřil zvláště na městské archiváře, na které vzhledem k bezprostřednímu spojení s archivní sekcí Kulturní komise ZNV bez problémů získal kontakty. Tyto osoby však byly často také správci městských muzeí a někteří i okresními konzervátory státní památkové péče. V oblastech, kde z různých důvodů nebylo možné zapojit do „ochranářských“ aktivit městského archiváře, byly na základě informací postupně dodávaných muzejní a památkovou sekci oslovováni správci muzeí a okresní konzervátoři. Primárně se pozornost soustředila na osobnosti působící u bývalých hranic protektorátu, které mohly nejsnáze proniknout do oblasti pohraničí a většinou byly, alespoň do určité míry, obeznámeny se zdejšími poměry. Kromě obecné výzvy k zajištění památek, archivů a muzeí v určité oblasti je Sekretariát často písemně pověřoval velmi konkrétními úkoly – prohlídkou objektu či pátráním po vzácné sbírce. Dopisy byly mnohdy formulovány tak, aby se jimi adresáti mohli prokázat jako oficiálním pověřovacím dokumentem.

Pan J. Ambrož, okresní konzervátor v Jilemnici, má právo prokázati se tímto dopisem jako legitimací Sekretariátu Zemského národního výboru v Praze pro výhradní dispozici archivními, musejními a jinými kulturními památkami v obvodu politického okresu jilemnického, příp. vrchlabského.

Národní výbory jsou povinny v každém případě, pokud jde o tyto záležitosti, obracet se k němu [J. Ambrožovi] o jeho souhlas. Bez jeho vědomí nemohou zejména tyto památky obstarati, zciziti nebo přemísťovati jak v mezích okresu, tak v mezích obce. Zmíněný konzervátor ručí zde za bezpečnost všech těchto historických a uměleckých památek a musí proto býti také informován o jejich místních uloženích.⁷⁹

78 Koncepty článku viz NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

79 NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335, pověření Sekretariátu pro evidenci uměleckých a historických památek – ZNV J. Ambrožovi, 28. 5. 1945.

Pověřenec Jindřich Ambrož (1878–1955), kolem r. 1950

V některých případech byla k pověřovacímu dopisu připojena ještě zvláštní žádost posádce československé armády. „*Žádám velitelství Vašeho praporu, aby zmíněného pána v jeho snahách po zajištění uměleckých a historických hodnot významu celonárodního všemi prostředky Vám po ruce jsoucími laskavě podporovali.*“⁸⁰

*Окажите всяческое содействие уполномоченному Земского Национального Комитета в Праге, гражданину Отакару Пркно, преподавателю, в деле охраны и обеспечения художественных и исторических достопримечательностей в северо-западной Чехии.*⁸¹

80 NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335, dopis Sekretariátu pro evidenci uměleckých a historických památek – ZNV velitelství hraničářského praporu č. 4 v Jilemnici, 28. 5. 1945.

81 „*Poskytněte veškerou pomoc zmocněnci Zemského národního výboru v Praze panu Otakarů Prkno, učiteli, v záležitosti zajištění uměleckých a historických památek v severozápadních Čechách.*“ Nařízení náčelníka Hlavního štábu československé branné moci generála Bohumila Bočka posádkovým velitelům v Žatci, Podbořanech, Chomutově, Kadani, Karlových Varech, Teplé, Mostu, Duchcově, Teplicích-Šanově a Litoměřicích, aby poskytli veškerou pomoc při zajišťování uměleckých a historických památek zmocněnci Otakarů Prkno, 25. 5. 1945 (text v dokumentu též v češtině a v angličtině). Viz NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

Ministerstvo národní obrany

Praha, 25.května 1945.

č.j.

**Věc: Zajištění kulturních památek
v severozápadních Čechách**

Posádkovým velitelům
Žatec, Podbořany, Chlumtův,
Kadaň, Karlovy Vary, Teplá,
Most, Duchcov, Teplice-Šanov,
Litoměřice.

Poskytněte veškerou pomoc zmocněnci Zemského národního
výboru v Praze panu Otakaru Prkňovi, učitelí, v záležitosti zajištění
uměleckých a historických památek v severozápadních Čechách.

Náčelník hlavního štábu
čs.branné moci
gen. B.Boček

J. Boček

Министерство Нац.Обороны.

Прага 25-го мая 1945

до: Обеспечение культурных
достопримечательностей
в сев.-зап.Чехии.

Начальникам гарнизонов в городах:
Жатец, Подборжаны, Хомуты, Кадань,
Карловы Вары, Тепла, Мост, Духов,
Теплице-Шанов, Литомержице.

Окажите всяческое содействие уполномоченному Земского
Национального Комитета в Праге, гражданину Отакару Пркню, преподавателю, в деле охраны и обеспечения художественных и исторических достопримечательностей в северо-западной Чехии.

Начальник Гл.Штаба
Чехосл.Вооруж.Сил
генерал В.Б о ч е к

Nářízení náčelníka Hlavního štábu československé branné moci generála Bohumila Bočka posádkovým velitelům v Žatci, Podbořanech, Chomutově, Kadaňi, Karlových Varech, Teplé, Mostu, Duchcově, Teplicích-Šanově a Litoměřicích, aby poskytli veškerou pomoc při zajišťování uměleckých a historických památek zmocněnci Otakaru Prkňovi, 25. května 1945 (text přeložen do ruštiny a na reversu dokumentu do angličtiny)

Aktivní spolupráce armády byla v bezprostředně poválečném období pro pověřence často klíčová a její jednotky se stávaly nejoperativnějšími orgány při faktickém zabezpečení příslušných objektů, nehledě na to, že v mnoha lokalitách stále trvalo bezpečnostní riziko. Turnovské Zajišťovací komisi, jejíž činnost bude ještě dále zmíněna, vojenské posádky poskytovaly i stravu a ubytování při delších cestách.⁸² Zástupci armády či národního výboru se také často stávali úředními svědky vlastního zajištění objektu či sbírky, což samozřejmě povyšovalo hodnotu celého aktu a explícitně posilovalo autoritu pověřenců. Celý úkon byl stvrzen protokolem podepsaným všemi zúčastněnými.

Pověřenci zaměřovali svou pozornost primárně na muzea, městské či patrimoniální archivy a šlechtická sídla, v mnoha lokalitách však prohlíželi také vily místních továrníků, a to zvláště ty, které jejich majitelé z různých důvodů opustili a u nichž existovalo povědomí o kulturně hodnotném vybavení, jako např. vila Turnwaldů ve Starém Harcově.⁸³ Řada muzejních sbírek i archiválií byla zvláště v pohraničí před koncem války přemístěna do úkrytů, nejčastěji do obecních sklepních prostor, místních zámků, či dokonce kostelních katakomb (v Hejnicích) a okolních jeskyní (Kamenický Šenov). Mnohdy byly v těchto prostorách zazděny.

*Nejcennější věci z archivu i musea byly vybrány a zazděny do skály.
Z muzea zbyl pouze nábytek a různé jiné věci, které neměly vysoké ceny.
[...] Některé spisy byly uloženy ve dvou železných bednách, které byly
uloženy do hrobu na hřbitově.⁸⁴*

Někdy se jednalo o větší části sbírek, v jiných případech pouze o nejvzácnější kusy. Tyto úkryty byly v první fázi většinou pouze zkontrolovány, protože „v kraji není ještě dostatečné osobní a majetkové bezpečnosti [...]“⁸⁵ a vyjmutí deponátů bylo ponecháno na pozdější dobu s tím, že pověřenec pouze požádal národní výbor o jejich střežení. Objekty muzeí, archivů a opuštěných zámků byly uzamčeny, zapečetěny a klíče ponechány nejčastěji v úschově místního národního výboru / místní správní

82 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, Korespondence K. Vika, dopis K. Vika Z. Wirthovi, 2. 6. 1945.

83 Viz kap. Turnwaldové, liberečtí advokáti.

84 Popis situace v Kamenickém Šenově a České Skalici. Viz NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335, zpráva J. Maštálka Sekretariátu pro evidenci a ochranu uměleckých a historických památek při ZNV, 28. 5. 1945.

85 Ibidem.

komise. Vstup byl označen nápisem „MUSEUM“, a to i v azbuce. Nad trvale obydlými objekty byli dozorem pověřeni jejich obyvatelé, přestože se většinou jednalo o Němce. V těchto případech pověřenec nemohl zapečetit celý objekt, ale pouze místnosti s nejcennějším vybavením, případně nechal vybraný mobiliář soustředit do několika uzamykatelných prostor ve vyšších patrech, kam nebylo možné vniknout okny.

Mnoho zámků, případně klášterů obsadila některá z osvobozeneckých armád, pro něž byly rozsáhlé prostory šlechtických sídel a historických klášterů, často vůbec či minimálně obývaných, vhodným místem pro ubytování vojáků či umístění lazaretu. Někdy zde byly zřízeny i zajatecké tábory (např. v tepelském klášteře).⁸⁶ V takových případech rozhodoval o objektu prakticky výhradně velitel příslušné posádky. Pověřenec se od něj většinou snažil zjistit, jaká je situace v objektu, které prostory mužstvo využívá a do jaké míry je zajištěn cenný mobiliář, například zda je soustředěn do uzamykatelných místností. Pověřenci Sekretariátu pravidelně zasílali zprávy, v nichž popisovali, jakým způsobem se snaží docílit zabezpečení památek. Kupodivu z žádných z nich nevyplývá neochota posádkových velitelů s nimi jednat. S americkou armádou byla spolupráce obecně snazší než s Rudou armádou. Velitelé je většinou ubezpečili, že mobiliář ochrání, do objektu je však odmítli vpustit. V tom případě pověřenci požádali národní výbor, aby situaci nadále monitoroval, protože nikdo ze zúčastněných neměl pravomoc zasahovat do záležitostí osvobozeneckých armád a Ministerstvo zahraničních věcí nabádalo k trpělivosti. Prakticky žádný vliv neměly československé úřady ani na činnost tzv. sovětských trofejních oddílů,⁸⁷ které odvážely zařízení některých šlechtických sídel, zvláště v prostoru bývalých Sudet.

Na základě zmiňovaných zpráv pověřenců⁸⁸ a článku M. Volfa v prvním ročníku *Archivního věstníku* z roku 1946⁸⁹ máme relativně přesnou představu o tom, kdo a v jaké míře se do procesu zajišťování památek zapojil. Nutno říci, že těchto osobností bylo opravdu hodně. Volf jich ve svém článku zmínil dvacet tři a uvedl, že různým způsobem zasáhly v třiapadesáti lokalitách.⁹⁰ Neaktivnější byla podle počtu zachovaných

86 V klášteře byly ubytovány německé zajatky pod dozorem americké armády. Viz VOLF 1946, s. 7. Dokumenty o snahách o zabezpečení zdejší knihovny a sbírek viz NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

87 Literatura věnující se otázce trofejních oddílů (např. JANČÍK – KALINA 2014, s. 265–272) zatím reflektovala pouze Rudou armádou zabavený materiál a stroje z průmyslových podniků a depota bank. O tom, že oddíly odvážely také zařízení zámků (např. ze Stráže pod Ralskem nebo Maštova), se dozvídáme pouze ze zmínek v regionálních pramenech, např. v materiálech místních národních výborů či místních správních komisí.

88 NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

89 VOLF 1946, s. 2–11.

90 Ibidem, s. 4–8.

Wielkimi piros mnoho wsi i chosob ukhshchik
i zapewitiki. Byla to uelka praca - ale sto to
klasta.

Muznet. Vachan se nim to uelunoloto kade
jim se zapiraji a hie protokoly, main radot
i jji mnohu pravit (oblaini ku moji praci se
nim ministrom kade ma to uchwaliti. Mohl
prowadit jeli do Trullati i piewnijim uowim
uwolennu, ale otel i naimi. Dokone se otgriodit
i o tom Trullati to go nepite ofatni olopandlo)
Je to moe kraly hoch a opowin charakater
pognal jim ho praci piri lito potoi uelun otobu.

Scheyhal ji pime necessitely - boiwot
kade jaha manout a chwratet (jeho otie praimite
i stonich byl to waimijim chwratelom) nalyt
lich uelomostu. (jeho oya 15 let gymmarista
uelun otobu krestu - zamilowal se do Rossyara -
a uelital wada illustrowat k Dykom Sigjowi Nawarowu
i toho otlopat nim luse.)

k pime i pi uelunowjha is kade so noimai mot
to nim uelun pruwatit. Neby ty noiwiniybon
jim jite wihjaki - a o kulturnich uelun
moletschki mnoho newot.

ke Strajzi "Mimone" ji ohowna kartolichy
SP. a moad wick noimai. Jon uelutse
strajzi takout tois babny - a howjuni
molyoty. Je jich tam uela wada. byknoti to
jako kolotwi. Jeolen takoy kolotwi ji
to na yjotku (onjaka to mechanichki kolot
Pradton "Kiolu"). To by bylo toba zachytit
moad by se to otalo upotmititi.

le poj aghhas yuival k zapitowani eaimkil.

Razítka národních výborů obcí v bývalých Sudetech, které navštívila Zajišťovací komise

zpráv i podle Volfova mínění tzv. Zajišťovací komise⁹¹ tvořená turnovským okresním konzervátorem památkové péče malířem Karlem Vikem (1883—1964), dále obchodníkem se starožitnostmi a soudním znalcem pro tuto oblast Josefem Scheybalem (1897—1967) a bývalým důstojníkem dělostřelectva Zdeňkem Krejčíkem. Teritoriální rádius této skupiny byl na jejich vlastní žádost na rozdíl od dalších pověřenců velmi rozsáhlý – jejich zmocnění se vztahovalo na území severních a východních Čech od Labe až po Broumovský výběžek.

Městské muzeum v Něm. Jablonném. Bývalo umístěno v budově bývalého dominikánského kláštera ve 4 místnostech. Když byla zřízena HJ [Hitlerjugend], musely být místnosti co nejrychleji vyprázdněny. Většina musejních předmětů byla naházena do beden a vynášena na půdu téže budovy. Bedny byly v převratových dnech vypáčeny a nesou stopy rabování.⁹²

O svých cestách a prohlídkách psali členové Zajišťovací komise pečlivé záznamy, v případě cenných nálezů, které v zapečetěných místnostech předávali pod ochranu

91 O činnosti této skupiny podrobněji viz UHLÍKOVÁ 2014, s. 3—14.

92 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 59, Materiály z činnosti J. Scheybala, protokol Zajišťovací komise týkající se zajištění objektů v dnešním Jablonném v Podještědí, 30. 5. 1945.

místních činitelů, často také protokoly, u nichž vyžadovali i podpisy těchto osob.⁹³ Podle Josefa Scheybala Komise během necelých tří měsíců své existence navštívila ve vymezeném regionu padesát lokalit, zajistila budovy a mobiliář třiceti zámků⁹⁴ a další objekty „za poměrů podobných divokému západu.“⁹⁵

Náše parta je dobrá v celku. Schejbal, který zná poměry v pohraničí, umí dobře německy - má detektivní čich - a vytáhne z Němců, co se z nich vytáhnout dá. Kapitán Krejčík si počíná jako voják a jde to někdy hezky zostrá, mimo toho bez něho bychom se asi nenajedli, ani nevyspali - stravujem se většinou ve vojenských kuchyních a spíme třeba i na biskupství Litoměřickém - nebo v soukromí u místních Němců.⁹⁶

Dalším velmi aktivním pověřencem byl školní inspektor ve výslužbě Josef Maštálko (1876—1950) z Katusic u Mladé Boleslavi.⁹⁷ Do této vesničky se nuceně přestěhoval z České Lípy po přijetí mnichovské dohody v roce 1938. Maštálko byl významnou osobností působící v období první republiky v menšinové české společnosti převážně německého českolipského regionu. Zasloužil se o založení českého Muzejního spolku pro kraj Českolipský, který mimo jiné i z jeho iniciativy začal vydávat dodnes vycházející vlastivědný časopis *Bezděz*, jehož byl redaktorem. Zastával také funkci okresního konzervátora státní památkové péče. Škála jeho činností byla i jinak velmi široká, skutečně „osvětová“ v dobovém chápání významu tohoto slova.⁹⁸ To byl ostatně společný znak většiny osobností zaangażovaných do ochranné činnosti v roce 1945. Na jeho osobě adresovaný oficiální dopis Sekretariátu vyzývající k zajištění památek na Mladoboleslavsku datovaný 23. května odpověděl Josef Maštálko prakticky obratem.⁹⁹ Nejenže ochotně přijal danou výzvu, ale nabídl zajištění archivů, muzeí a památek i v dalších pohraničních regionech. Pověření Sekretariátu se na-

93 Protokoly z činnosti Zajišťovací komise jsou uloženy v ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, Materiály z činnosti J. Scheybala.

94 Muzeum Českého ráje v Turnově, Pozůstalost J. V. Scheybala, sign. VII.2/2–149/1, koncept dopisu sekčním šéfovi MŠO, 1. 12. 1945.

95 Ibidem.

96 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, Korespondence K. Vika, dopis K. Vika Z. Wirthovi, 2. 6. 1945.

97 SMEJKAL 2003, s. 213–237. – NOVOTNÁ 2011. – STREJČKOVÁ 2012.

98 „Tradiční pojem pro mimoškolskou soustavu činností, institucí a prostředků, jejichž cílem je výchova a vzdělávání širokých vrstev obyvatelstva a jejich podněcování ke kulturním aktivitám. Pojem je dnes málo frekventovaný, byl nahrazen pojmy kulturně výchovná činnost, místní kultura; v oblasti vzdělávání dospělých pak pojmy, které tuto oblast přesněji specifikují.“ Viz Zdeněk Palán, Andragogický slovník, Osvěta, <http://www.andromedia.cz/andragogicky-slovník/osveta>, vyhledáno 5. 1. 2018.

99 NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335, dopis J. Maštálka Sekretariátu pro evidenci a ochranu uměleckých a historických památek, 25. 5. 1945.

konec vztahovalo na českolipský okres. V závěru května Maštálko během jednoho dne prohlédl objekty v České Lípě, Zákupcech, Mimoní, Německém Jablonném (dnes Jablonné v Podještědí) a Stráži pod Ralskem. O dva dny později navštívil Českou Kamenici, Kamenický Šenov a Nový Bor. Jako první objevil v zámcích Mimoň a Stráž pod Ralskem knihy a písemnosti německých institucí a institucí z okupovaných zemí ukryté zde v závěru války.¹⁰⁰ O Maštálkově nálezů Sekretariát obratem informoval Ministerstvo školství a osvěty, které žádal o odbornou prohlídku knih, a Ministerstvo sociální péče a ochrany práce, jež mělo zajistit kartotéku nacisty vězněných osob ve Stráži pod Ralskem. Poté, co byly mezi mimoňskými knihami nalezeny publikace z knihoven dříve okupovaných zemí, vyznamenal také Ministerstvo zahraničních věcí. V té době se již Maštálko přestěhoval zpět do České Lípy. Na počátku června mu k pověření Sekretariátu přibýlo pověření Ministerstva školství a osvěty víceméně k téže zajišťovací činnosti a pověření Ministerstva vnitra k zajištění knih deponovaných na zámku Mimoň.¹⁰¹ V následujících letech Maštálko působil jako konzervátor státní památkové péče pro českolipský okres a nadále usiloval o záchranu konfiskovaných památek.

Podobné pověření jako Maštálko získal v květnu 1945 pro oblast Podkrkonoší a Krkonoš jeho vrstevník, rovněž konzervátor státní památkové péče Jindřich Ambrož (1878—1955).¹⁰² Humpolecký rodák žil od roku 1907 v Jilemnici, kde zastával funkci tajemníka městského úřadu. Kromě toho se, podobně jako Maštálko, věnoval celé řadě osvětových aktivit. Především byl jednou z vůdčích osobností Krkonošské župy Klubu československých turistů a patřil mezi největší znalce přírody i kulturních památek těchto hor. Ambrož byl Sekretariátem osloven a současně pověřen dopisem datovaným 28. května 1945.¹⁰³ Zajistil nejprve jilemnický zámek patřící Harrachům¹⁰⁴ a posléze i zámek stejných majitelů v Horní Branné.¹⁰⁵ Poté se zajímal o zámek v Horním Maršově a o sbírky harrachovských skláren v Novém Světě v Harrachově. Současně zaměřil pozornost na situaci v blízkém německém Vrchlabí. Zdejší *Riesengebirgsmuseum* (Krkonošské muzeum) a v něm uložený městský archiv byly od roku 1917 ve velmi kvalifikované správě gymnaziálního profesora Karla Schneidera

100 O knihách v Mimoní viz především STROUHALOVÁ 2016, s. 36—41.

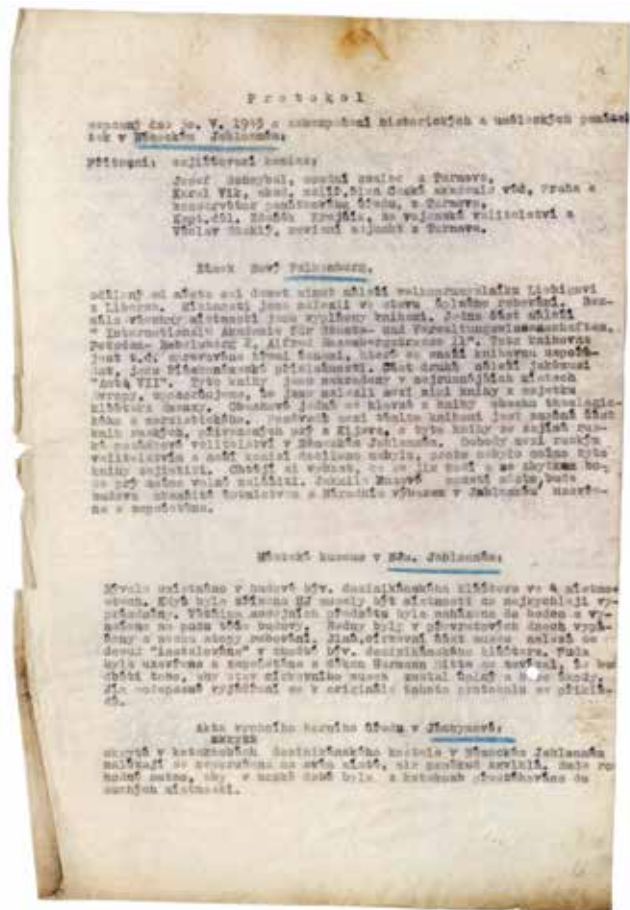
101 NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 801, inv. č. 1332, zpráva Miroslava Pařavy o prohlídce a zajištění knihoven evakuovaných z Německa a z Prahy na Českolipsko, 16. 7. 1945.

102 LUŠTINEC 2018, s. 10—12.

103 Kopie dopisu uložena v NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 801, inv. č. 1332.

104 Dokumenty k zajištění zámku viz Krkonošské muzeum Jilemnice, fond Ambrož Jindřich, kart. 36.

105 Viz kap. Johann Nepomuk (Hans) Harrach a jeho zámek Jilemnice.

Protokol Zajišťovací komise týkající se zajištění objektů v dnešním Jablonném v Podještědí, 30. května 1945

(1879—1951).¹⁰⁶ Ambrož již v květnu 1945 doporučoval, aby mu, přestože byl Němec, zůstala správa muzea prozatím ponechána. Argumentoval jednak tím, že byl podle jeho názoru k Československé republice vždy loajální, a jednak čistě pragmatickými důvody, neboť sbírky muzea i archivu byly v dané době roztroušeny v řadě úkrytů, o kterých věděl pouze on, a navíc jako jediný znal systém jejich uspořádání. Navzdory tomu byl Schneider již v červenci 1945 zařazen do odsunu. Ambrož, který to zjistil na poslední chvíli, se okamžitě obrátil na Sekretariáta žádal o jeho prozatímní ponechání ve Vrchlabí.¹⁰⁷ Sekretariát intervenoval u pražských i regionálních úřadů a podařilo se mu pro Schneidera získat povolení k dalšímu pobytu ve Vrchlabí. Ten se však

106 PhDr. Karl Schneider, středoškolský učitel, správce muzea a archivu ve Vrchlabí. O jeho osobě viz např. RIESEN-GEBIRGSHEIMAT 1951, s. 1—2. – FINK 2003.

107 NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 801, inv. č. 1332, dopis J. Ambrože Archivu země České k rukám M. Volfa, 5. 7. 1945.

138.

Opis tohoto zápisu se předkládá Národnímu výboru v Chomutově a správě muzea v Chomutově.

Z á p i s

o zajištění městského muzea a archivu v Chomutově.

*Národní výbor v Chom
otevřít ledy*

XX

Václav Kučera, řídící učitel v Čounech a kand. prof. Jiří Tschorn v Čounech, pověřeni Zemským národním výborem v Praze Sekretariátem pro evidenci uměleckých a historických památek zajištěním muzeí a archivů v pohraničním území, prohlédli dne 29. května 1945 městské muzeum a archiv v Chomutově a podávají o tom tuto zprávu.

Městské muzeum a archiv v Chomutově vede od r. 1923 Dr. Rudolf Wenisch, který jako objektivní a snášenlivý německy vědecký pracovník pověřený důvěry českých pražských odborných kruhů, kterýžto názor sdílí i místní Národní výbor v Chomutově, neboť ho pověřil další správou muzea a archivu. Podle našeho mínění není třeba toto rozhodnutí měnit. Podle instrukcí Sekretariátu pro evidenci uměleckých a historických památek, Praha IV. Archiv Země České, bude v souhlasu s Národním výborem v Chomutově pověřen zatím správou muzeí a archivu v Kadani a Podbořanech.

K personálu městského muzea patří ještě :
Michalík Jindřich, preparátor, působící v muzeu od r. 1923, a Emil Enders, vrátný od r. 1917. Za spolehlivost obou těchto zaměstnanců i event. spolupracovníků zodpovídá Dr. R. Wenisch.

Zajištění muzeí a archivů v Kadani a Podbořanech provede Dr. R. Wenisch v nejbližších dnech.

Muzeum i archiv jsou umístěny v budově radniční na náměstí a oba ústavy jsou odborně vedeny a v nejjednodušším pořádku. Všechny seznamy a inventáře jsou v kanceláři muzea. Část sbírek (porcelán, sklo a cín) je uskladněna z důvodů bezpečnostních na zámku v Brusóvanech. O stavu těchto sbírek se Dr. R. Wenisch rovněž přesvědčil.

Do městského archivu byly uloženy listiny měst Jirkova, Udlic, Brézna a Německých Kralup. Seznam těchto listin je u správce muzea.

V místnostech muzea je uloženo 24 beden (uzamčených), o jejichž obsahu není nikomu nic známo, dále 8 zavazadel rovněž uzamčených s neznámým obsahem z města Svidnice ve Slezsku. Byly zde uloženy krátce před příchodem rudé armády do Slezska.

Dále jest v muzeu ještě jedno zavazadlo, patříci městskému úředníkovi Bergnerovi. V muzejní knihovně jest uložena bible z r. 1718, patříci Ing. Gelinkovi z Chomutova. Všechn tento soukromý majetek podléhá dalšímu rozhodnutí Národního výboru v Chomutově.

V Chomutově dne 29. května 1945

Pověření zajištěním:

Za Národní výbor v Chomutově:

Správce muzea z pověření:

Václav Kučera
J. Tschorn

Jirny

Wenisch

X

*Wenisch, ale jeho mínění
o zajištění sbírek není
výbor
Vp*

Zápis o zajištění městského muzea a archivu v Chomutově pověřenci Václavem Kučerou a Jiřím Tschornou, 29. května, 1945

na počátku srpna v situaci, kdy měly jeho manželka a dcera odejít do internačního tábora, rozhodl s Ambrožovou pomocí raději pro odchod ze země.

Jen o málo úspěšnější byli ve snaze o ponechání původního německého správce ve funkci lounští pověřenci – správce zdejšího archivu historik Jiří Tschorna-Brindler¹⁰⁸ a správce muzea a kronikář, řídící učitel Václav Kučera (1898—?).¹⁰⁹ Oba ve své zprávě o zajištění muzea a archivu v Chomutově doporučili ponechat správu těchto institucí Rudolfu Wenischovi (1892—1967).

Městské museum a archiv v Chomutově vede od roku 1923 Dr. Rudolf Wenisch, který jako objektivní a snášenlivý německý vědecký pracovník požíval vždy důvěry českých pražských odborných kruhů, kterýžto názor sdílí i místní Národní výbor v Chomutově, neboť ho pověřil další správou muzea a archivu.¹¹⁰

Sekretariát, který si v Praze vyžádal o Wenischovi vlastní reference, s jejich názorem souhlasil a ponechal mu i dozor nad muzeem a archivem v Kadani, které rovněž již řadu let spravoval. Správy kadaňských institucí se však Wenisch musel vzápětí vzdát, protože mu chomutovské vojenské velitelství odmítlo udělit povolení cestovat státní dráhou.¹¹¹ V červenci mu byla odňata i správa chomutovského muzea a na podzim roku 1946 byl i s rodinou vysídlen.¹¹² Podobný osud potkal většinu dosavadních německých správců městských muzeí, archivů i řady šlechtických sídel, bez ohledu na jejich politickou angažovanost během války. V některých případech, podobně jako u doktora Wenische, se podařilo jejich odchod oddálit, a to většinou z praktického důvodu nutnosti zachování kontinuity ve správě objektu i sbírek.¹¹³

108 J. Tschorna-Brindler se posléze odstěhoval do Jablonce nad Nisou a stal se ředitelem tamní obchodní akademie. Viz <https://www.vosmoa.cz/o-skole/historie-skoly/>, vyhledáno 12. 12. 2018.

109 Zmiňovaní lounští pověřenci J. Tschorna-Brindler a V. Kučera své aktivity zaměřili i na další lokality v Podkrušnohoří – zajistili teplické, mostecké a duchcovské instituce i oseký klášter. Za alespoň základní informace o těchto osobnostech děkují historikovi Jaroslavu Haverlantovi z Oblastního muzea v Lounech a Janě Kuprové ze SOkA v Lounech.

110 NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 801, inv. č. 1332, zápis o zajištění městského muzea a archivu v Chomutově, 29. 5. 1945.

111 Němci mohli státní dráhou cestovat pouze se zvláštním povolením.

112 M. Flanderová, Historie chomutovského muzea, viz <https://otik.zcu.cz/bitstream/11025/5447/1/chomutovske-muzeum.pdf>, vyhledáno 8. 1. 2018.

113 Zůstat v Československu mohli však pouze ve výjimečných případech (například Heinrich Zimmermann (1903—1987) v Lokti či Adalbert Wodiczka (1886—1964) v Českých Budějovicích).

Jedinečnou reflexi situace z druhé (tedy německé) strany nám poskytují vzpomínky zmiňovaného správce vrchlabského muzea Karla Schneidera, který velmi negativně vnímal především silné antiněmectví. Urážel ho strach Jindřicha Ambrože, který se k němu jinak choval s velkou dávkou kolegiální solidarity, ukazovat se s ním na veřejnosti a dokonce v této souvislosti citoval Ambrožovu větu: „*Víte přece, že by mě pověsili, kdyby nás někdo viděl společně jít do města.*“¹¹⁴ Zatímco Ambrože si Schneider jinak vážil pro jeho hluboké znalosti dějin, místopisu a přírody kraje, byl zcela zdrcen přístupem nově jmenovaného českého správce vrchlabského muzea, původním povoláním železničního úředníka Emila Flégla (1902—1977), který o nic z toho nejevilo zájem, do muzea prakticky nechodil a se Schneiderem odmítal komunikovat. Kromě již zmiňovaných osobností zasahovali v prvních měsících v severních a severovýchodních Čechách také profesorka náchodského reálného gymnázia Zdeňka Trejtnarová (Broumov), roudnický městský archivář Jaroslav Dobr (Bílina) či konzervátor státní památkové péče František Vencour (Teplice).

Vzhledem k nepřehlednosti situace se relativně často stávalo, že jisté instituce a objekty byly zajištěny dvakrát, případně i vícekrát (například frýdlantský zámek). Sekretariát také v některých případech záměrně vydal pro jednotlivé regiony či lokality více pověření, a to zvláště když si nebyl jistý, že jeho výzva bude vyslyšena. Někdy nezávisle na Sekretariátu vydal další pověření jiný úřad či instituce (Ministerstvo školství a osvěty, Národní muzeum atd.). Na tento stav však bylo v této první fázi pohlíženo spíše pozitivně v tom smyslu, že dvojí kontrola je lepší než žádná, byť se to občas neobešlo bez sporů mezi jednotlivými subjekty.¹¹⁵

Poválečná doba více než která jiná nahrávala podvodům a snadnému zneužívání pravomocí. Mnoho kulturně cenného mobiliáře, zvláště z německého majetku, se již v prvních měsících dostalo do rukou překupníků a postupně vznikaly celé organizované sítě. Předměty byly předávány do pražských obchodů se starožitnostmi a aukčních domů, prodávány na černém trhu i tajně vyváženy do zahraničí (zřejmě zvláště do

114 FINK 2003, s. 22. V originále: „*Sie wissen doch, das ich unter dem Galgen stehe, wenn man uns beide in der Stadt gehen sieht.*“

115 Pravděpodobně nejdramatičtější průběh měl spor mezi Zajišťovací komisí, reprezentovanou osobou J. Scheybala, a úřadem pověřence SPÚ v Liberci, tedy Jaroslavem Dědinou. Oba se v prvních poválečných měsících zaměřili na stejné objekty – např. zámky Frýdlant a Lemberk, vilu Marie Richterové v Raspenavě či vily příslušníků rodu Ginzkeyů ve Vratislavicích nad Nisou. V praxi to vypadalo tak, že vzájemně ignorovali svou práci. K daným objektům přistupovali, jako by je před nimi nikdo neprohlédl, a dokonce strhávali označení a otevírali již uzamčené a zapečetěné místnosti. Konflikt vyústil v soudní proces, v němž byl Dědina obviněn z rozkrádání či nedovolené manipulace se státním kulturním majetkem. Pozadím tohoto sporu a zřejmě i jeho částečným motorem byla osobní nevráživost panující mezi přednostou SPÚ V. Wagnerem a Z. Wirthem. J. Scheybal, věrný příznivec a přítel Z. Wirtha, hleděl na práci J. Dědiny s ještě větší nedůvěrou a mírou kritičnosti než u jiných osob.

USA). Tento proces ve svých zprávách Ministerstvu školství a osvěty reflektoval především Josef Scheybal.¹¹⁶

Většina pražských obchodníků starožitnostmi nejezdí po nákupech osobně. Každý má svého agenta, který nákupy v pohraničí obstarává. Jsou to většinou nenápadné osoby, které ve většině případů byli nehlášení (!) buď u svých známých neb ‚obchodních‘ přátel, dohazovačů a vetešníků, kteří ho o poměrech informují, udávají byty, kde starožitnosti jsou, a koupí zprostředkují. Tito agenti nemusí být vždy osobami mužskými, jsou to i ženy a v mnohých případech manželky úředníků, které samy sběratelky, si tímto způsobem přivydělávají a ze zisku uhrazují buď své vlastní záliby, neb koupě luxusních předmětů, tedy určitý druh šmeliny. Zboží do Prahy se zřídka kdy dopravovalo drahou, většinou se tak dělo pomocí špeditérů neb osobními auty!¹¹⁷

Zatímco představitelé místních i okresních národních výborů/správních komisí v tomto směru překračovali své kompetence, ať již z nevědomosti a nedostatečné informovanosti či úmyslně s cílem vlastního obohacení, poměrně často,¹¹⁸ mezi pověřenci se vyskytl pouze jediný takový případ.

Jednalo se o vídeňského Čecha Otakara Prkna (1911—?).¹¹⁹ Během první republiky a v období protektorátu působil Prkna jako učitel na několika školách na Pardubicku a Chrudimsku. Zde aktivně spolupracoval s okupanty, a po válce vůči němu proto bylo vzneseno obvinění z kolaborace. Ještě před tím, na počátku května 1945, patrně ze strachu před hněvem svých kolegů uprchl z Pardubic do Prahy, kde se stal nejprve členem Revolučních gard a záhy si od České národní rady vyžádal pověření zajišťovat památky. Podařilo se mu získat osobní automobil včetně nároku na pohonné hmoty, což byl pro jiné pověřence zcela nebývalý luxus. Poté odjel do Žatce, který v první fázi učinil východiskem svých zajišťovacích aktivit. Aktivně spolupracoval s místní

116 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, Materiály z činnosti J. Scheybala, Protokoly z činnosti J. Scheybala a Zprávy z činnosti J. Scheybala jako pověřence MŠO.

117 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala, dopis J. Scheybala Z. Wirthovi, 29. 4. 1946.

118 Jednou z největších kauz tohoto druhu odhalenou již v dané době díky pověřenci MŠO v Ústí nad Labem A. Pífflovi (o jeho osobnosti viz další text) bylo rozkradení mobiliáře a cenných sbírek vily nejnámějšího ústeckého podnikatele Georga Schichta. Během vyšetřování bylo tehdy obviněno několik pracovníků ONV a MNV v Ústí nad Labem. Viz MAREŠ 2009, s. 184—188. Články o dané kauze viz ibidem, pozn. 226, s. 186.

119 Dokumentace celého případu viz NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 801, inv. č. 1332.

československou vojenskou posádkou, od jejíhož velení dostal dokonce povolení nosit a používat střelnou zbraň.¹²⁰

Sekretariát pro evidenci a záchranu uměleckých a historických památek po svém vzniku Prknovi jeho zmocnění potvrdil, přičemž jeho pravomoc se měla vztahovat na rozsáhlé území politických okresů Žatec, Kadaň, Chomutov, Karlovy Vary, Teplá, Litoměřice a Podbořany.¹²¹ Následně byl také jmenován národním správcem několika opuštěných šlechtických sídel v tomto regionu, mezi nimi thun-hohenstein-salm-reiffer-scheidtského zámku v Klášterci nad Ohří, jehož správou a ochranou hodnotného mobiliáře ho pověřilo také Ministerstvo školství a osvěty. V té době však již na něj byl v Pardubicích vydán zatykač z důvodu kolaborace a zde byl také v druhé polovině června při údajné návštěvě matky zatčen. Rozsáhlé vyšetřování ale nakonec neprokázalo, že by ze spravovaných nemovitostí či zajištěných objektů kromě několika hraběcích svršků pocházejících z kláštereckého zámku cokoliv odcizil. Na druhou stranu ovšem nebylo možné dokázat, že si nepřisvojil vůbec nic, protože nikdo přesně nevěděl, co vše se na konci války v daných objektech nacházelo. Prkna posléze uprchl z pardubického vězení a zmizel neznámo kam. Uvedený případ dokazuje, jak snadné bylo v této chaotické době získat vhodným jednáním důvěru řady oficiálních míst, a to často na nejvyšší úrovni. Nakonec lze vlastně Prknovi připsat k dobru, že své nebývale rozsáhlé, až neuvěřitelně snadno a rychle nabyté pravomoci nezneužil v daleko větší míře.

120 NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 801, inv. č. 1332, povolení vydané posádkovým velitelem československé armády v Žatci, 22. 5. 1945.

121 NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 801, inv. č. 1332, pověření Kulturní komise ZNV O. Prknovi, 25. 5. 1945.

Postupná konsolidace poměrů

Konfiskovaná šlechtická sídla a jejich bývalí majitelé

Sudetoněmecká šlechta v Československu v letech 1918–1945

Dita Homolová

Přiblížení specifik sudetské šlechty, motivů jejího jednání a vzorců chování, které ji spojovaly, je zásadní pro pochopení jejich postojů v době, kdy se první Československá republika ocitla v ohrožení ze strany nacistického Německa. Na sklonku třicátých let totiž valná většina šlechty usazené v českém pohraničí spojila (stejně jako němečtí občané bez erbů) své životy se Sudetoněmeckou stranou a posléze byla loajální okupačnímu nacistickému režimu, a to navzdory svému tradičnímu monarchismu a katolicismu. Tento fakt nebyl jistě zapříčiněn pouze tím, že šlechta z dané oblasti hovořila německy a inklinovala k německé kultuře. Je tedy na místě tázat se po příčinách a pokusit se zachytit genezi jejich postojů, které ji v krizových třicátých letech přivedly do německého tábora a zapříčinily tak, že po skončení druhé světové války tyto šlechtické rodiny nezískaly zpět československé státní občanství, byly podrobeny konfiskacím a musely opustit české země.

Na následujících řádcích se pokusíme o určité zobecnění tendencí, které se v prostředí sudetoněmecké šlechty vyskytovaly, na základě analýzy archivních dokumentů úřední i osobní povahy vztahujících se k devíti vybraným rodům usazeným či vlastním statky v převážně německých oblastech Československa. Rozsah a dostupnost archivních pramenů se u jednotlivých rodin významně liší. Bližší pozornost je věnována pouze části z nich. Úvodní obecná studie o pozicích a postojích sudetoněmecké šlechty je doplněna stručnými medailony u těchto šlechtických rodin: Aehrenthalů, Waldsteinů, Thun-Hohensteinů, Medingerů, Clary-Aldringenů, Hartigů, Kinských-Preysingů, Harrachů a Ledeburů.

Uvedené šlechtické rodiny byly až do roku 1918 úzce spojeny se službou habsburskému domu. Tradičně se upínaly k (rakouskému) německému a po vzniku Československa

tedy přirozeně navazovaly na tuto tradici, když se v prvorepublikových sčítáních lidu hlásily k německé národnosti. Existovaly ale i výjimky, které se po vzniku Československa rozešly s pročeskou tradicí rodu a odmítly se přihlásit k češtví. Skutečnost, že se tito představitelé šlechty v československém národním státě, který je připravil o zbývající výsady a společenské postavení, ocitli v pozici etnické menšiny, od samého počátku formovala jejich negativní postoje k prvorepublikovému režimu. Dlužno dodat, že tato počáteční averze vůči demokracii a novým mocenským elitám spojovala představitele šlechty bez ohledu na jazyk, kterým hovořili, či národnost, k níž se hlásili.¹

Šlechta byla po porážce Rakouska-Uherska v první světové válce a po následném zhroucení habsburské monarchie značně dezorientovaná a zcela přirozeně se upínala k hledání nového fixního bodu, který by jí přinesl naději na uplatnění. Část šlechty, která se nedokázala etablovat na nově nastolené poměry demokratického řádu Československé republiky, intuitivně hledala cestu v intelektuálních debatách o potřebě nového „vůdcovství“ a snažila se, aby stará rodová šlechta byla vnímána jako jádro nově vytvářené „vůdcovské vrstvy“. K jádru tohoto nového myšlenkového světa patřily pojmy „vůdce“, „vůdcovství“, „nová elita“, „nová šlechta“, přičemž „nová šlechta“ měla být nositelem tohoto „vůdcovství“. Zatímco v německém prostředí se první debaty o „nové šlechtě“ objevují již před rokem 1918,² pro šlechtu v česko-moravském prostoru se tyto úvahy staly aktuálními až po ztrátě posledních zbytků jejích výsadních stavovských práv. Úrodnou půdu nacházely mezi představiteli šlechty, kteří po pádu monarchie a vzniku Československé republiky ztráceli svůj sociální, symbolický i ekonomický kapitál a cítili všeobecnou frustraci, neboť byla zpochybňována jejich identita. Otázka, jakou roli by mohla hrát historická šlechta v nově vytvořené vládnoucí vrstvě, se stala leitmotivem diskuzí vedených v rámci šlechtických spolků.³

Sudetoněmecké šlechtice spojovala averze vůči demokracii, parlamentarismu a republikanismu. Jejich původní ideová východiska ukotvená v politickém konzervatismu, katolicismu a monarchismu se přizpůsobovala radikálně konzervativním koncepcím meziválečného období, které se v různých formách hlásily k vůdcovskému principu, hospodářskému a sociálnímu korporativismu a antibolševismu. Jejich vize světa odpovídala spíše než liberální a demokratické společnosti, uspořádání autoritářskému

1 Blíže k této otázce viz JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ 2017, s. 59–143.

2 K tomu viz MALINOWSKI 2003, s. 300, 310–312. Viz též GERSTNER 2008. – BREUER 2001. Nejnověji CONZE – METELING – SCHUSTER – STROBEL 2013.

3 Platilo to jak pro „diskusní večery“ české a německé šlechty, pořádané v Československu od sklonku 20. let (viz např. SOA Zámorsk, RA Kinských Kostelec nad Orlicí, kart. 35, inv. č. 642), tak i skupinu tzv. Hrušovanských pánů (*Grussbacher Herren*). K tomu viz HÖBELT 2007, s. 184.

a hierarchickému.⁴ V meziválečném období představitelé německé šlechty v Čechách a na Moravě většinou inklinovali ke koncepci stavovského státu vídeňského profesora Othmara Spanna (1878—1950),⁵ která jim byla blízká odmítáním ideologie národního státu, svým antidemokratickým a antiliberalistickým zaměřením a především pak důrazem na stavovské uspořádání společnosti, kde vrchol tvoří stav státní tvořený elitou připravenou k plnění vůdčích úkolů, v jejímž čele stojí pečlivě vybraný vůdce. I Othmar Spann sázel na autoritářské principy a princip vůdcovství, vytvoření stavovského státu mělo být v jeho koncepci jakousi třetí cestou mezi demokracií a marxismem.⁶

Politické reagování německy se hlásící šlechty bylo v této dějinné situaci celkem paralelní s aristokracií středozemskou, i když také ne radikální, německá šlechta se více orientovala ve smyslu klerikálně konzervativních vídeňských Spannových kruhů a jeho [!] sudetoněmecké odnože Kammaradschaftsbundu, který byl srovnáván s Dollfuss-Schuschniggovým systémem jen v zevšeobecnování nacionálně-socialistické polemiky, ale na základě stavovsky státní ideologie vykazoval zřetelnější odstupňování.⁷

Jak demokracie, tak i bolševismus, respektive komunismus byly pro představitele šlechty ze své podstaty nepřijatelné. Ostatně tyto politické koncepce byly pro jejich existenci – každá svým způsobem – ohrožující až likvidační. Třetí cestou, odvozenou od jejich tradičního politického názoru, ovšem přizpůsobenou poválečným konstelacím, byl pro ně „radikální konzervatismus“. Ačkoliv měl v meziválečném období mnoho forem, všechny nacházely spojnicu mimo jiné v chápání role a důsledků první světové války.

Pro Othmara Spanna je Velká válka živou vodou pro národ, jež má jednoznačně obrodnou funkci. Jeho teze o tom, že je třeba ve jménu padlých obětí a vojenských ctností bojovat proti poválečné demokracii,⁸ padala v prostředí německé aristokra-

4 Ke způsobu myšlení starých elit viz úvod dnes již klasické práce MAYER 1981.

5 V březnu 1920 v Brně vystoupil s přednáškou *O podstatě němectví. Co je německé?*, která byla posléze šířena v mnohatisícových nákladech. Krátce poté vyšla jeho stěžejní práce *Der wahre Staat. Vorlesungen über Abbruch und Neubau der Gesellschaft* (Leipzig 1921). V podstatě hlásal stavovské uspořádání společnosti, ve které měly stavy vytvořit jakousi hierarchii a nejvyšší místo měl zaujmout tzv. státní stav, výkvět společnosti. Spann spojoval demokracii s parlamentarismem a hodnotil ji veskrze negativně. Byl přesvědčen, že marxismus, liberalismus a revoluce byly pouze dočasné překážky na cestě k univerzálnímu německému spirituálnímu impériu. Spann, v souladu se svým pojetím univerzalizmu, odmítal ideu národního státu jako projev individualismu na mezistátní úrovni a principiálně se stavěl proti demokracii jako zdroji zrovnoprávnění, které bylo v přímém rozporu s jeho ideou tzv. stavovského státu.

6 URVÁLEK 2009, s. 412.

7 ABS, fond 325, sign. 325-166-3, poválečná výpověď Waltera Jacobiho, vedoucího SD v Praze, zpětně reflektující roli šlechty v českých zemích v meziválečném a válečném období, 2. část, s. 60, b. d.

8 URVÁLEK 2009, s. 272—273.

cie na úrodnou půdu, stejně jako jeho odmítání suverenity lidu, odpolitizování mas a svěřeni politiky výhradně do rukou mocenských elit. Z „idejí roku 1914“ převzali sudetoněmečtí aristokraté pojetí války jako klíčové události, již končí epocha „idejí roku 1789“ a střídá ji nový, ve válce se rodící věk, v němž získávají na váze univerzalistické hodnoty hrdinství, statečnosti, služby celku atd.⁹ Válka – byť prohraná – byla tedy vnímána jako možný počátek obratu.

Univerzalistická koncepce Othmara Spanna si získala v Rakousku velkou popularitu, největšího ohlasu však dosáhla právě v sudetoněmeckém prostředí. Přími žáci profesora Spanna z vídeňské univerzity, k nimž patřili Walter Brand, Heinrich Rutha a Walter Heinrich, vytvořili tzv. Spannův kruh, usilující o prosazení jeho konceptu stavovského státu.¹⁰ Založili spolek, tzv. *Kammeradschaftsbund*,¹¹ jehož členové se od počátku snažili infiltrovat do politických hnutí i nepolitických spolků a ovlivňovat je v duchu spannovského univerzalizmu. To se jim podařilo především v *Deutsche Turnverband*, největší německé tělovýchovné organizaci v Československu, do jejíhož čela delegovali Konrada Henleina.¹²

Zmiňovaný Walter Brand byl tvůrcem ideje „sudetoněmeckého kmene“. „Kmen“ zde byl považován za specifický celek, který měl sloužit k politickému a kulturnímu vymezení vůči ostatním národům v rámci Československa v tomto národním státě Čechů a Slováků a zároveň i vůči říšským Němcům, aniž by však popíral širší kulturní příslušnost sudetských Němců k německému národu.¹³ Právě koncepce „sudetoněmeckého kmene“ pak byla používána představiteli sudetské šlechty a přenášena na mezinárodní úroveň jako součást jejich strategie v boji proti první pozemkové reformě.¹⁴ K razantnímu zásahu do pozemkového vlastnictví šlechty přistoupila Československá republika na základě zákona o obestavení velkostatků

9 K idejím roku 1789 a 1914 viz URVÁLEK 2009, s. 178–179. Rovněž BELLING 2015, s. 52.

10 K tomu viz BELLING 2015, s. 111 an.

11 Členové *Kammeradschaftsbundu* (vznikl kolem roku 1927) hlásící se ke „spannismu“ tvořili po vzniku Sudetoněmecké strany jedno její křídlo, které soupeřilo s otevřeně nacistickým křídlem o rozhodující mocenský vliv uvnitř strany. V říjnu 1936 byl Walter Brand obžalován z braní úplatků a homosexuality, odstraněn z vedení SdP a vykážán do Velké Británie, kde působil jako zahraniční zpravodaj listu *Die Zeit*. Ve vedení SdP byl významně posílen vliv radikálních nacistů. Viz KUKLÍK – NĚMÉČEK – ŠEBEK 2011, s. 14, 20.

12 LUH 2006, s. 236. – BROKLOVÁ 1999, s. 18.

13 BELLING 2015, s. 200.

14 Např. BHStA, fond MA, Nr. 109437, Beschlagnahme des deutschen Grossgrundbesitzes in der Tschechoslowakei. – PAaA, fond Ehemalige deutsche Gesandtschaft in Prag, Bodenreform in der Tschechoslowakei, kart. 1–3. – ŮStA, fond ADR, Auswärtigen Angelegenheiten, Gesandtschaft Prag, Politische Korrespondenz 1921–1934, Beschlagnahme österreichischen Grossgrundbesitzes in der Tschechoslowakei, kart. 12 a Bodenreform Einzelfälle, kart. 62.

z 9. listopadu 1918 a také zákona o zajištění půdy drobným pachtýřům z 27. května 1919.¹⁵ Základem pozemkové reformy byl zákon záborový z 16. dubna 1919, jímž se zabíral tzv. velký pozemkový majetek za účelem úpravy půdního vlastnictví. Za velký pozemkový majetek byly považovány takové soubory nemovitostí, kde výměra náležející jedné osobě nebo spoluvlastníkům byla větší než 150 ha zemědělské půdy, tj. role, louky, zahrady, vinice a chmelnice, nebo 250 ha veškeré půdy.

Zásahy pozemkové reformy vyvolaly u největších vlastníků půdy v zemi ostrý odpor. Kromě zpolitizování reformy šlechtičtí velkostatkáři protestovali především proti nízké náhradě za zabavený majetek, která se pohybovala na úrovni tržní ceny z let 1913 až 1915, což ve spojení s poválečnou inflací vedlo k silnému podhodnocení movitého i pozemkového majetku.¹⁶ Navíc se tato náhrada snižovala s ohledem na datum převzetí a rozsah majetku, přičemž čím větší byl rozsah půdy (sčítala se rozloha všech velkostatků) a čím později byla zabrána státem, tím vyšší srážka z náhradové ceny se uplatňovala. Náhrada, tvořící zlomek skutečné ceny (někteří velkostatkáři uváděli 8 %), pak byla často vyplácena až s odstupem několika let, což pro konkrétního velkostatkáře pochopitelně znamenalo finanční obtíže. Kromě toho náhrada za zabraný majetek v některých případech stačila sotva na pokrytí dlužné částky z majetkové daně,¹⁷ která v případě majitelů velkostatků dosahovala výše v řádech několika set tisíc až desítek miliónů korun.

Šlechtičtí velkostatkáři hlásící se k německé národnosti v rámci boje za záchranu rodových statků označili pozemkovou reformu za nástroj útlaku německé menšiny ze strany československé vlády a prostřednictvím intervencí se snažili dosáhnout mezinárodního tlaku na vládu a novelizace zákonů o pozemkové reformě.¹⁸ Ačkoliv se výše záboru pozemkového majetku šlechtických velkostatkářů hlásících se k německu nijak výrazně nevymykala zbytku republiky, tito šlechtici opakovaně obviňovali stát z národnostního znevýhodňování v rámci pozemkové reformy. Nutno říci, že aspekt národnostní diskriminace patrně nebyl pouze účelovým nátlakovým prostředkem. Ostatně i vrcholní političtí představitelé často využívali ve své rétorice směrem k veřej-

15 VOŽENÍLEK 1924, s. 14.

16 SOA Zámorsk, RA Kinských Kostelec, kart. 3, inv. č. 44, František Kinský, účast ve Svazu čsl. velkostatkářů, zápis z jednání Svazu, 19. 12. 1920, s. 2. Srov. SOA Litoměřice, pob. Děčín, RA Clary-Aldringenů, kart. 619, Pozemková reforma, rozhodnutí SPÚ o přijímání ceně, 1. 10. 1930. Viz též CLARY-ALDRINGEN 2002, s. 63. Srov. GLASSHEIM 2012, s. 99.

17 Šlo mimo jiné o Chudenice Eugena Czernina, kde celá náhradová částka podlehla vyměřené dani z majetku. Viz NA, fond SČV, kart. 9, inv. č. 141, dopis z 31. 10. 1924.

18 Podrobně k této otázce viz JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ 2017.

nosti nacionálních hesel, dovolávali se „odčinění Bílé hory“, potrestání cizácké šlechty, vyrvání půdy z německých rukou a jejího navrácení českým lidem apod. Například Alois Rašín,¹⁹ v té době poslanec národně demokratické strany, koncem roku 1920 v tomto duchu pronesl: „*Pozemkový úřad, pověřený největším dílem, které náš stát čekalo, největším dílem, kterým jsme měli napravit vše, co udělali Habsburkové po bitvě na Bílé hoře, kterým jsme měli vrátit zase půdu národu svému. Když Habsburkové chtěli vládnouti českému národu, poraženému na Bílé hoře, vzali mu půdu [...] To byl veliký, úžasný úkol, na který jsme mysli v dobách, kdy jsme mysli na svou samostatnost. Čekali jsme, že chceme-li vrátiti vládu věcí svých do rukou českého národa, nejdříve musíme vrátit mu půdu.*“²⁰

Za účelem kolektivní obrany svých zájmů se sudetoněmečtí šlechtici sdružili v organizaci *Verband der deutschen Grossgrundbesitzer in der Tschechoslowakei* (Svaz německých velkostatkářů v Československu, dále jen *Verband*), který založili Eugen Ledebur, Adolf Waldstein a Wilhelm Medinger.²¹ První schůzka se konala 16. srpna 1919 v Německé agrární a průmyslové bance, do jejíž správní rady Waldstein náležel. Na této schůzce byl zvolen přípravný výbor ve složení Adolf Waldstein, Eugen Ledebur, Wilhelm Medinger, Alain Rohan, a Franz Wien-Claudi.²² *Verband*, který svou činnost zahájil 20. září 1919, vznikl ze stejných podnětů jako pár měsíců před ním Svaz československých velkostatkářů, tj. aby kolektivně hájil zájmy velkostatku proti zásahům v rámci pozemkové reformy. Bedřich Schwarzenberg jako představitel SČV vybízel Adolfa Waldsteina, aby pro českou velkostatkářskou organizaci získával také německé šlechtice. Waldstein měl ale výhrady k češtině jako jednacím jazyku českého svazu, neboť měl za to, že může mnohé z německých šlechticů odradit. Doporučoval budovat svaz tak, aby užíval češtinu i němčinu jako rovnoprávné jazyky a reprezentoval všechny velkostatkáře bez rozdílu národnosti.²³ Tehdejší předseda svazu Otto Mettal ovšem pokládal zřízení německé sekce za „*vysoce nemoudré a nepřiměřené*“.²⁴

19 Účastník protihabsburského odboje (spolu s Karlem Kramářem odsouzen k trestu smrti, po nástupu Karla I. trest zmírněn na 10 let, 1917 amnestován), jeden z tzv. Mužů 28. října, kteří vyhlásili vznik samostatného Československa. První ministr financí ČSR v období 11/1918–7/1919, podruhé na stejném postu 10/1922–2/1923. Byl tvůrcem měnové reformy a odluky československé měny. Zemřel na následky atentátu v roce 1923.

20 NÁRODNÍ LISTY 1920, č. 331, s. 1.

21 SOA Praha, RA Valdštejnů, kart. 105, inv. č. 3863, sign. V-7/III, dopis Antoinetty Althanové Adolfu Waldstein-Wartenbergovi, 4. 11. 1919

22 NA, fond SČV, kart. 47, inv. č. 390, oznámení adresované SČV o založení vlastní německé organizace, 16. 8. 1919.

23 SOA Praha, RA Valdštejnů, kart. 170, inv. č. 4145, sign. VI-59, dopis Adolfa Waldsteina Bedřichu Schwarzenbergovi, 5. 4. 1919.

24 NA, fond SČV, kart. 47, inv. č. 390, sign. III-A-2, Korespondence se Svazem německých velkostatkářů, dopis od Otto Mettala z Tatowitz, 10. 9. 1919. Obálka se nedochovala, oslovení je „*drahý přítel!*“, tudíž není patrné, komu byl dopis adresován.

Prostřednictvím *Verbandu* sudetoněmečtí šlechtici usilovali o společnou ochranu své půdy a lesů proti zásahům první pozemkové reformy. Zpočátku německý svaz veškeré své kroky koordinoval se SČV, ale od roku 1921 – po dosavadních neúspěších – začal usilovat o internacionalizaci otázky pozemkové reformy. V souladu s tím intenzivně využíval k hájení svých zájmů mechanismus ochrany menšinových práv v rámci Společnosti národů.²⁵ Na mezinárodní půdě prezentovali sudetoněmečtí šlechtici pozemkovou reformu jako nástroj „čechizace“ a ohrožení německé menšiny v Československu. První oficiální „*protest velkých německých velkostatkářů v Československé republice zaměřující se na plánovanou konfiskaci jejich majetku*“²⁶ putoval ke Společnosti národů již 25. září 1922.²⁷ Zašitřovala jej – stejně jako všechny následující – organizace na ochranu menšin v Československu s názvem *Deutsche Liga für Völkerbund und Völkerverständigung in der Tschechoslowakei* (*Völkerbundliga*, Německá liga pro Společnost národů a porozumění národů v Československu, dále jen *Völkerbundliga*), ustavená 26. března 1922 v Praze za účelem prosazování zájmů německé menšiny. Jejím zakladatelem byl JUDr. Josef Kieslinger,²⁸ pozdější člen strany Německé pracovní a hospodářské společnosti.²⁹

Účelem této organizace ješř pěstování vzájemných mezišřátních šřtyků ve všech odvětvích kultury a civilizace, upevnování a systematická výšřtavba mezišřátního společenšřtví, mezišřátního práva, upravování sporných mezinárodních otázek apod. Deutsche Liga für Völkerbund

-
- 25 K mechanismu ochrany práv menšin Radou SN, jakož i k podobě stížností a reakcí československé vlády blíže viz JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ 2017, s. 141–142.
- 26 „[...] *appeal from the large German landowners of the Czechoslovak Republic concerning the intended confiscation of their property [...]*“ Viz BHStA, fond MA, Beschlagnahme des deutschen Grossgrundbesitzes in der Tschechoslowakei, Nr. 104370, zpráva od generálního tajemníka Společnosti národů v Ženevě, 5. 1. 1923.
- 27 BHStA, fond MA, Beschlagnahme des deutschen Grossgrundbesitzes in der Tschechoslowakei, Nr. 104370, Note by the Secretary-General League of Nations, Geneva, 5. 1. 1923.
- 28 NA, fond ZÚ Praha – Prezidium ZÚ v Praze – fond 207, kart. 1396, sign. 207-1396-21/4, dopis Policejního ředitelství v Praze Prezidiu ZÚ, 22. 1. 1936.
- 29 Německé pracovní a hospodářské společnosti (*Deutsche Arbeits- und Wirtschaftsgemeinschaft*) vzniklo fúzí liberální Německé demokratické svobodomyšlné strany (*Deutsche Demokratische Freiheitspartei*) a části někdejší Německé nacionální strany (*Deutsche National Partei*) v roce 1928. Následujícího roku kandidovalo v parlamentních volbách jako součást koalice Německé volební společnosti (*Deutsche Wahlgemeinschaft*). Její součástí byly i strany Německý svaz zemědělců (*Bund der Landwirte*) a Strana karpatských Němců (*Karpatendeutsche Partei*). T. G. Masaryk o ní uvažoval jako o možné součásti vládní koalice. DAWG do vlády nevstoupila, ale její čtyři poslanci se prohlásili za součást vládní majority. O pár měsíců později vedení strany rozhodlo, že přejde do opozice na protest proti nepřátelství vůči všemu německému v reakci na masové protiněmecké a protizidovské demonstrace v roce 1930. Benešovi dalo posleze hodně práce vysvětlit v zahraničí, že Československo není vůči svým menšinám nepřátelské. Strana DAWG se rozpadla poté, co její část fúzovala se Sudetoněmeckou stranou. Zbytek strany odmítl spojení s SdP, proti níž kandidoval v parlamentních volbách v roce 1935 v alianci Sudetoněmecký volební blok (*Sudetendeutscher Wahlblock*). Blíže viz KLIMEK 2002 s. 24, 71–74.

und Völkerverständigung spojuje v sobě příslušníky různých politických německých stran, poněvadž se jedná o instituci ryze nepolitickou.³⁰

Tak byla oficiálně definována role a cíle této organizace. V republice fungovalo také Československé sdružení pro Společnost národů, na němž ale byla *Völkerbundliga* nezávislá. Diskuze mezi oběma sdruženími o vzájemné spolupráci a sladění strategií, jak doporučovaly stanovy Společnosti národů, skončily neúspěchem.³¹ Československá organizace odmítla žádost Ligy o registraci, neboť se prezentovala jako nepolitická skupina, ačkoliv sledovala především politické cíle.³²

Völkerbundliga se ale stala součástí *Union internationale des associations pour la Société des Nations*.³³ Od zmiňované první stížnosti z roku 1922 adresovala Společnosti národů, která měla sloužit jako garant menšinových práv v rámci versailleského systému, mnoho dalších memorand a stížností.

*Generální tajemník Rady Společnosti národů [James Eric Drummond] vypočítává petice, které byly směřovány Společnosti národů od ‚Deutschen Liga für Völkerbund u. Völkerverständigung in der tschechoslowakischen Republik in Prag‘, týkající se ochrany německých menších v Československu. Jednalo se hlavně o protesty proti vyvlastnění a zestátnění německého pozemkového majetku a lesů.*³⁴

V čele *Völkerbundligy* stanul jako první předseda významný reprezentant sudetoněmecké politiky, poslanec (za *Deutsche National Partei*, Německou nacionální stranu) a později senátor Národního shromáždění Československé republiky (za *Deutsche Christlich-soziale Volkspartei*, Německou křesťansko-sociální stranu lidovou) Wilhelm Medinger, kterého po jeho smrti v roce 1934 nahradil Friedrich

30 NA, fond ZÚ Praha – PZÚ v Praze – fond 207, kart. 1396, sign. 207-1396-21/4, dopis Policejního ředitelství v Praze Prezidiu ZÚ, 22. 1. 1936.

31 CORNWALL 2012, s. 226.

32 GLASSHEIM 2012, s. 70.

33 DÜLFFER 2008, s. 174.

34 BHStA, fond MA, Beschlagnahme des deutschen Grossgrundbesitzes in der Tschechoslowakei, Nr. 104370, 4712/23. V originále: „Der Generalsekretär des Völkerbundsrates zählt die Petitionen auf, die von der ‚Deutschen Liga für Völkerbund u. Völkerverständigung in der tschechoslowakischen Republik in Prag‘ im Betreff des Schutzes der deutschen Minderheiten in der Tsch. Slowakei an den Völkerbund gerichtet worden sind. Es handelt sich hierbei hauptsächlich um Proteste gegen Enteignungen und Verstaatlichungen deutschen Land – und Forstwirtschaftlichen Besitzes.“ (1923, blíže nedatováno).

Nelböck. Toho v roce 1937 vystřídal na předsednickém postu Alfons Clary-Aldringen. Představitele šlechty hlásící se k německé národnosti nenacházíme pouze ve vedení *Völkerbundliga*, ale i mezi řadovými členy. Patřili k nim např. Eugen Ledebur, Ulrich Kinsky, Franz Thun-Hohenstein, Karl Waldstein, Karl Buquoy, Alain Rohan, Max Egon Fürstenberg a další.³⁵ Kromě významných osobností z řad německé aristokracie působili v této organizaci rovněž zástupci všech sudetoněmeckých stran, včetně Konrada Henleina, Heinricha Ruthy, Waltera Branda ad. Až do poloviny třicátých let v ní ale rozhodující roli hráli právě představitelé šlechty. Jejich personální převaha ve *Völkerbundlige* měla také zásadní vliv na podobu stížností, které směřovala na mezinárodní půdu. Jejich častým argumentem bylo, že „*česká pozemková reforma a zestátnění lesů se dotýkají veškerého německého národa*“³⁶ a že „*pozemková reforma přivodila sudetoněmeckému kmeni citelné národnostní a materiální ztráty*“.³⁷ Nejvíce sudetoněmečtí velkostatkáři akcentovali zestátnění lesů (upozorňovali, že v první řadě jde o lesy v pohraničí), které bylo vnímáno jako snaha o čechizaci převážně německých oblastí. Podle jejich argumentace nešlo o: „*nic jiného než zboření sudetoněmeckého ochranného valu, který ještě dnes mezi českou sídelní oblastí a německými říšskými hranicemi existuje*“.

A z toho důvodu v otázce zestátnění lesů jde v první řadě o hraniční lesy, německý les v Československu štane se rázem českou sídelní oblastí a polem působnosti. Když se oficiální české kruhy pokouší tuto skutečnost popřít, pak nezůstávají na cestě pravdy, neboť je to často právě český tisk, který s jásotem a se škodolibou radošti podává zprávu, o jaké cíle pozemková reforma a zestátnění lesů usiluje.³⁸

35 SOA Litoměřice, pob. Děčín, RA Clary-Aldringenů, kart. 661, inv. č. 1008, seznam členů *Völkerbundliga*.

36 „*Die tschechische Bodenreform und Waldverstaatlichung beide berühren die Lebensfrage des deutschen Gesamtvolkes.*“ Viz BHStA, fond MA, Nr. 109437, Beschlagnahme des deutschen Grossgrundbesitzes in der Tschechoslowakei, dopis z Československa (podpis nečitelný) adresovaný německému ministerstvu zahraničí, 20. 6. 1928.

37 „*Die Bodenreform hat dem sudetendeutschen Volksstamm empfindliche nationale und materielle Verluste gebracht.*“ Viz BHStA, fond MA, Nr. 109437, Beschlagnahme des deutschen Grossgrundbesitzes in der Tschechoslowakei, memorandum adresované německému ministru zahraničí, červen 1928.

38 „*Und da bei der Waldverstaatlichung in erster Linie der Grenzwald in Frage kommt, wird mit einem Schlage der deutsche Wald in der Tschechoslowakei zum tschechischen Siedlungs- und Betätigungsfeld. Wenn offizielle tschechische Kreise diese Tatsache zu bestreiten versuchen, so bleiben sie nicht auf dem Wege der Wahrheit, denn es ist oftmals gerade die tschechische Presse, die mit Frohlocken und in Schadenfreude davon Kunde gibt, welchem Ziele die Bodenreform und die Waldverstaatlichung zustreben.*“ Viz BHStA, fond MA, Beschlagnahme des deutschen Grossgrundbesitzes in der Tschechoslowakei, Nr. 104370, kopie memoranda adresovaná německému ministru zahraničí, červen 1928.

Sudetoněmečtí šlechtici, ať už osobně či zaštitěni *Völkerbundligou* nebo *Verbandem*, rozesílali podobné stížnosti a žádosti o intervenci i vládám jednotlivých spolkových zemí v Německu. Na bavorské ministerstvo zahraničí například dorazil nedatovaný strojopis, který pod titulkem „*Bolševismus v Československu*“ prezentoval československou pozemkovou reformu jako součást širšího procesu nastoleného ruskou revolucí, který vyzýval k obraně tradičních evropských hodnot a ochraně soukromého vlastnictví.³⁹

Völkerbundligu postupně pomocí napojení na *Kameradschaftsbund* ovládla *Sudetendeutsche Partei* (Sudetoněmecká strana) a od poloviny třicátých let jejím prostřednictvím sledovala vlastní zahraniční politiku. *Völkerbundliga* se v té době stala účinným nástrojem její manipulace. Těžila z antipatií německy smýšlejících šlechticů vůči československému republikánskému režimu i obav ze šíření bolševismu a obratně využívala jejich významných zahraničních kontaktů a také rozsáhlého majetku. V polovině třicátých let tak mnozí sudetoněmečtí šlechtici v důsledku politického vývoje a působení Henleinovy strany radikalizovali své postoje a poskytli jí své služby ve prospěch společného zájmu, boje proti československému státu.⁴⁰

Cesta většiny představitelů sudetoněmecké šlechty tedy obvykle vedla přes *Verband* (Svaz německých velkostatkářů), *Völkerbundligu* až k *Sudetendeutsche Partei*, pouze část z nich však dospěla až k členství v NSDAP (v případě osob, jimiž se zabývá tato publikace, šlo o polovinu z nich). Ačkoliv ještě dlouho po pádu habsburské monarchie nepřestávali ctít „velkorakouskou“ ideu, během druhé poloviny třicátých let ji postupně u některých z nich vystřídala idea „velkoněmecká“. Nacistická ideologie byla pro mnohé aristokraty přitažlivá svým důrazem na přirozené vůdcovství (*Führertum*), k němuž se šlechta cítila povolána. Avšak ideologie nebyla hlavním podnětem ke sblížení s nacismem. Řada rysů nacistického hnutí pro ně stále zůstávala vrcholně problematická. Zásadním formujícím podnětem ovšem byla „role oběti“, do níž se pasovali, jejich antibolševismus, antidemokratismus a snaha o svržení republiky.⁴¹

Za radikalizací postojů sudetoněmecké šlechty je však třeba hledat více než jen vyvrcholení antipatií vůči československému státu v důsledku jeho menšinové a hospodářské politiky. Ve zkoumaných denících a korespondenci představitelů šlechty se

39 BHStA, fond MA, Beschlagnahme des deutschen Grossgrundbesitzes in der Tschechoslowakei, Nr. 104370, nedatovaný strojopis bez č. j. a podpisu s názvem Bolschewismus in der Tschechoslowakei.

40 JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ 2017, s. 142–143.

41 CONZE 2007, s. 134.

v polovině třicátých let zrcadlí střet totalitních ideologií. Vzhledem k obavám z bolševismu odmítala řada šlechticů linii československé zahraniční politiky orientovanou na Sovětský svaz. Hlavním podnětem bylo uzavření soustavy bilaterálních spojeneckých smluv, jimiž se tehdejší ministr zahraničí Edvard Beneš snažil vybudovat jakýsi ochranný val proti nacistickému Německu. Základem této aliance byla francouzsko-sovětská smlouva z 2. května 1935 a o dva týdny mladší československo-sovětská smlouva o vzájemné pomoci v případě napadení.⁴² Smlouvy byly navzájem provázány, čímž vzniklo významné mocenské seskupení Paříž – Praha – Moskva. Ačkoliv cílem této aliance bylo vytvořit hráz proti nacistické expanzi, příslušníky šlechty byla jednoznačně vnímána negativně. Vzhledem ke svému tradičnímu antibolševismu tak šlechta ochotně následovala německou propagandu, která účelově poukazovala na pronikání sovětského vlivu prostřednictvím Československa do střední Evropy.⁴³

Skutečnost, že představitelé šlechty tak často skloňovali bolševickou hrozbu a vyjadřovali odpor k prosovětské zahraniční politice, nesmí být opomíjena, neboť nepochybně ovlivňovala jejich politické postoje.⁴⁴ Obavy z bolševizace Československa byly jednou ze základních příčin, které je vehnaly do náruče Sudetoněmecké strany.

Někteří ji otevřeně podporovali již od jejího vzniku v roce 1935, jiní s oficiální podporou váhali a své sympatie k henleinovcům projeví až po anšlusu Rakouska v březnu 1938. Bezprostředně po anšlusu SdP výrazně zintenzivnila svou činnost v českém pohraničí: od provokací a cíleného vyvolávání konfliktů po vznášení stále rozsáhlejších autonomistických požadavků. Brzy poté vyhocená situace v Sudetech eskalovala. Sudetoněmecká šlechta se pak pod taktovkou SdP aktivně zapojila do průběhu britské diplomatické mise pod vedením lorda Waltera Runcimana a ovlivňovala její členy v duchu henleinovské propagandy. Část šlechty tedy měla svůj podíl na sudetské krizi a přímo participovala na Runcimanově misi ve službách Sudetoněmecké strany.⁴⁵ Ulrich Ferdinand Kinsky z knížecí větve rodu stanul v čele společenského štábu SdP, který organizoval a koordinoval program v době pobytu Runcimanovy mise, včetně pozvání na sídla sudetoněmeckých šlechticů, kde se britští diplomaté účastnili honů a jiných společenských událostí. Na jejich konání participovali před-

42 DEJMEK 2003, s. 248 a 259.

43 KUKLÍK – NĚMÉČEK – ŠEBEK 2011, s. 17.

44 JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ 2017, s. 144.

45 Naopak šlechta hlásící se k češství se do průběhu mise zapojila na pomyslné „druhé straně“ a vešla v kontakt se členy mise s cílem hájit nedělitelnost českých zemí.

stavitelé šlechtických rodin Khuen-Lützwou, Clary-Aldringenů, Westphalenů a Max Egon Hohenlohe.⁴⁶

U obyvatel země se vytváří přesvědčení, že požadavky SdP byly silně podpořeny vlivnou šlechtou z pomšty vůči ČSR a byly také podporovány nejrůznějšími zahraničními vazbami šlechty.⁴⁷

Hitlerovy snahy o rozbití demokratického Československa vyvrcholily mnichovskou konferencí, zahájenou 29. září 1938, na niž se zástupci nacistického Německa, fašistické Itálie, Velké Británie a Francie dohodly na okleštění Československa.

Odstoupení pohraničních českých území v roce 1938 uvítala většina šlechticů, kteří měli své statky v sudetských oblastech, s nadšením.⁴⁸ Řada z nich pronášela veřejné projevy, v nichž oslavovala Hitlera jako osvoboditele.⁴⁹ Jejich představy o tom, že po připojení k Říši znovu získají výlučné postavení a ztracený pozemkový majetek a lesy, však zůstaly nenaplněny.

Svaz německých velkostatkářů záhy po zabrání Sudet začal u říšských orgánů usilovat o navrácení půdy, o kterou šlechta přišla v první pozemkové reformě.⁵⁰ Říšské úřady ovšem neměly zájem na tom, aby se zabraná půda navrátila původním sudetoněmeckým majitelům,⁵¹ sledovaly vlastní cíle v duchu germanizační politiky. A tak lesy, jejichž vyvlastnění československým státem trápilo šlechtice nejvíce, byly posléze převedeny do vlastnictví říšskoněmecké vlády.⁵² Nacistický režim ke šlechtě v Sudetech celkově nezaujímal příliš vstřícné postoje, což se projevovalo také v nedůvěře, která vůči nim panovala a zabraňovala jim prosadit se ve vyšším partajním či administrativním aparátu. Ačkoliv celá řada šlechtických členů SdP podala žádost

46 K tomu podrobně viz JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ 2017, s. 168–179.

47 „[...] bei der Landbevölkerung immer wieder die Überzeugung sich bildete, dass die Forderungen der SdP durch den einflussreichen Adel aus Rache gegenüber der ČSR stark befürwortet und auch durch die verschiedensten Auslandsverbindungen des Adels unterstützt wurden.“ Viz NA, fond ST ÚŘP, kart. 37, inv. č. 739, sign. 109-4/489, zpráva Sicherheitsdienst Prag (bezpečnostní služba) adresovaná K. H. Frankovi a dr. Ehlichovi zpětně hodnotící postavení a postoje šlechty, 12. 5. 1944, s. 3.

48 Výjimku představoval Eugen Czernin (v severních Čechách mu patřil velkostatek Petrohrad), který odstoupení českého pohraničí nacistickému Německu prožíval bolestně. Viz SOA Třeboň, odd. Jindřichův Hradec, RA Černínů z Chudenic, kart. 544 (dočasné uložení), neinventarizováno, Deníky Eugena III. Czernina, zápisy z deníku Eugena Czernina z r. 1938.

49 Mj. Karl Waldstein, Alfons Clary-Aldringen, Franz Anton Thun-Hohenstein. Srov. GLASSHEIM 2012, s. 198–199.

50 GLASSHEIM 2012, s. 207.

51 HOŘEJŠ 2011, s. 179.

52 GLASSHEIM 2012, s. 207.

o vstup do NSDAP (mezi nimi Karl Buquoy, Eugen Ledebur, Karl Waldstein, Adolf Dubský, Alfons Clary-Aldringen ad.) a většina z nich obdržela stranickou legitimaci, kariéru ve straně neudělal žádný z nich.

Eugen Alfons Czernin s manželkou a přáteli před galerií Zwinger v Drážďanech, zleva: Eugen A. Czernin, Ludwine Clary-Aldringenová, Karl Löwenstein (rodinný přítel), Josefina Czerninová, Alfons Clary-Aldringen, Sophie Thérèse Baillet-Latour (neteř A. Clary-Aldringena), 15. května 1933

Monarchismus, jako jedna z překážek sblížení šlechty s radikální pravici, pozbyl po anšlusu Rakouska na aktuálnosti.⁵³ Nepochybně o to více v těchto vyhocených dobách šlechta souzněla s národem a následovala jeho osud, ať už se hlásila k národnosti české či německé. U německy smýšlejících šlechticů docházelo k transformaci monarchistických postojů v hledání charismatického vůdce a často vyvrcholilo příklonem k nacistům.⁵⁴ V období mnichovské krize a následné nacistické okupace se však u sudetoněmecké šlechty setkáváme se širokou škálou zaujímaných pozic od výslovné kolaborace a aktivní spolupráce s nacistickým režimem až k pasivnímu přizpůsobení se. Loajální přístup byl motivován různě a často se stal „pouze“ součástí strategie, jak ochránit rodinu, rodový majetek a zaměstnance velkostatků. Tedy zatímco část šlechticů se s nacistickým režimem skutečně ideově ztotožnila, jiní zvolili cestu konformity a loajality z důvodu ochrany rodu a majetku.

53 CONZE 2007, s. 137.

54 Ibidem.

Pouze někteří představitelé sudetoněmecké šlechty, o nichž pojednává tato publikace, vstoupili po odtržení Sudet do NSDAP a stali se jejími řadovými členy. Oni sami či jejich synové bojovali v řadách wehrmachtu a všichni deklarovali svou loajalitu peněžními dary organizaci *Nationalsozialistische Volkswohlfahrt* (Národněsocialistický spolek pro sociální péči národa) a finančními příspěvky v rámci jejich charitativních akcí *Winterhilfswerk des deutschen Volkes* (Zimní pomocná akce německého národa, v protektorátních periodicích se vyskytující pod názvem „Dílo zimní pomoci“), které probíhaly každoročně od října do března, přičemž výše darů byla odvozována od rozsahu majetku dané osoby. Na rozdíl od prvo- a druhorepublikového období ale zůstávali pasivní, veřejně nevystupovali a nijak se neangažovali. Nejsme informováni ani o jejich stycích s představiteli nacistického okupačního aparátu. Pokud k takovým kontaktům během války docházelo, doklady o nich chybí. Během poválečného vyšetřování se nepodařilo získat ani svědectví osob z okruhu daných představitelů šlechty, která by je ze „zrádného chování“ obviňovala. Zdá se, že jejich politická a veřejná činnost a aktivní podpora SdP, resp. NSDAP, skončila s odtržením Sudet od Československa. Nemáme dostatek relevantních pramenů, abychom mohli usuzovat na důvody. Významnou roli zde bezpochyby sehrálo zklamání jejich očekávání – po zhroucení československé demokracie, rozpadu československého státu a uchopení moci nacisty se nedočkali návratu svého výsadního společenského postavení, nezískali podíl na moci a rodové majetky, zabrané v rámci první pozemkové reformy, se do jejich vlastnictví nevrátily.

S nepříznivým vývojem situace na frontách se násobilo jejich rozčarování a obavy z budoucnosti. V posledních dnech války se někteří z členů šlechtických rodin pokusili utéci před frontou směrem na západ – do Rakouska, do Německa nebo na území osvobozená v Čechách americkou armádou, poté co Němci byli „en bloc“ prohlášeni za osoby „nepřátelské“, resp. „státně nespolehlivé“.

„Neprodleně zkonfiskovat půdu nepřátel národa“⁵⁵ aneb konfiskace nepřátelského majetku na základě dekretů prezidenta republiky

Dita Homolová

Výchozím opatřením k zásadní transformaci ekonomických poměrů v poválečném Československu se stal dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů, vydaný 19. května 1945,⁵⁶ který určil, že „*jakékoliv majetkové převody a jakákoliv majetkoprávní jednání, ať se týkají majetku movitého či nemovitého, veřejného či soukromého, jsou neplatná, pokud byla uzavřena po 29. září 1938 pod tlakem okupace nebo národní, rasové a politické perzekuce*“.⁵⁷ Tím se rušila konfiskační opatření nacistického režimu. Zároveň byla uvalena národní správa na majetek osob tzv. státně nespolehlivých (případně osob v nepřítomnosti).⁵⁸

Se zaváděním národní správy (původně označované jako zatímní správa) se počítalo již v Košickém vládním programu (čl. X), který byl podepsán 5. dubna 1945. Vládní program národní správu časově nijak neomezoval.⁵⁹ Záhy po osvobození Československa, již 10. května 1945, vydalo Ministerstvo zemědělství směrnice pro nově vznikající národní výbory s výzvou, aby v duchu Košického vládního programu a za pomoci nově zakládaných rolnických komisí okamžitě zaváděly národní správu zemědělského majetku všech osob německé národnosti. Tak se „*česká půda vrátí z rukou Němců a zrádců do rukou českého zemědělského lidu, který na ní pracuje*“.⁶⁰

55 Citován titulek článku. Viz RUDÉ PRÁVO 1945 c, s. 1–2.

56 Dekret se vztahoval jen na Čechy a Moravu, protože vláda nedosáhla konsensu ve vyjednávání se Slovenskou národní radou.

57 Dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb., odst. 1, § 1 o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů s účinností od 23. 5. 1945.

58 WIEDEMANN 2016, s. 101.

59 KUKLÍK – NĚMEČKOVÁ 2017, s. 1.

60 WIEDEMANN 2016, s. 102. Viz též citovaná Směrnice Ministerstva zemědělství pro národní výbory v českých zemích o nejnutnějších opatřeních v zemědělství z 10. 5. 1945.

Půda cizáků a zrádců českému a slovenskému lidu

Praha, 24. července. Dekret presidenta republiky ze dne 20. července 1945 o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovenskými zemědělci.

K návrhu vlády nleasovaři:

§ 1.
Zemědělský majetek, zkonfiskovaný podle dekretu presidenta republiky ze dne 12. června 1945, č. 12 Sb., o konfiskaci a uveřejněním rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, Japců i zrádců a nepřátel Československého národa, a kateřičtí do Národního pozemkového úřadu, osídli se, pokud se nerozdělí ve smyslu dekretu o konfiskaci, přídělové půdy oprávněným uchazečům § 2 a 3, ve kterých je uvedena půda znova ve kterých jsou pro osídlení nepřiznány pozemky.

§ 2.
1. O přísluší půdy v rámci osídlení může žádat příslušník českého, slovenského nebo jiného slovenského národa, národně a národně společnický, a to: a) erupčníků a zemědělských dělníků,

b) zemědělců a dosavadně výměrou zemědělské půdy do 12 ha, pokud tato půda i s příslušnými budovami odvedl Národním pozemkovému úřadu a ostatním majetkem mále národně vstoupil, c) členové rodiny zemědělců podle písm. a), pokud jsou vztahováni zemědělci a dosadí věku 18 let.

§ 3. Vytvoří se zemědělské družstvo, utvoření a správných družstev, uvedených pod písm. a) b) nebo c) obce, okresy a státi pos veřejné účely.

§ 4. Žádost práva na přísluší půdy podle tohoto dekretu musí upravněti usazení, kteří se vztahovali a zúčastnili v národně-osvoboditelské válce, zejména vojáci a partyzáni, bývalí příslušníci vlnové a dopravní, jejich rodiny příslušníci a zákonné dědicové, jaké i rodáci, pracovníci váleku. Předpokládá přednostní práva na přísluší pro jiné prokázali.

§ 5. Půda osídlená podle odstavce 1. písm. b) Národním pozemkovému úřadu se rozděli za podmínek, uvedených v dekretu presidenta republiky č. 12, 1945, po splnění podle tohoto dekretu.

§ 6. O přísluší půdy v rámci osídlení mohou žádat i osoby, mající bydliště v místě konfiskovaného majetku, vymezeného v dekretu presidenta republiky č. 12, 1945, a kateřičtí se k provedení příslušného usazení souhlasí.

§ 7. Přednostní práva na přísluší půdy podle tohoto dekretu mají upravněti usazení, kteří se vztahovali a zúčastnili v národně-osvoboditelské válce, zejména vojáci a partyzáni, bývalí příslušníci vlnové a dopravní, jejich rodiny příslušníci a zákonné dědicové, jaké i rodáci, pracovníci váleku. Předpokládá přednostní práva na přísluší pro jiné prokázali.

§ 8.

1. Oprávnění uchazeři podají žádost o přísluší půdu a přísluší kontar a přísluší zázemí rolnické komise.

2. Okresní rolnická komise přezkoumá žadce žádosti o přísluší půdy k osídlení a posuzuje je usychálem Zemského národního výboru, který žádosti se svým doporučením bezodkladně předáti ministerstvu zemědělství.

3. Ministerstvo zemědělství usměrňuje úředně osídlování v rámci předloží dekretu presidenta republiky ze dne 12. června 1945, č. 12 Sb., o konfiskaci a uveřejněním rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, Japců i zrádců a nepřátel Československého národa, a kateřičtí do Národního pozemkového úřadu, osídli se, pokud se nerozdělí ve smyslu dekretu o konfiskaci, přídělové půdy oprávněným uchazečům § 2 a 3, ve kterých je uvedena půda znova ve kterých jsou pro osídlení nepřiznány pozemky.

4. Všechny hospodářské budovy, včetně zájmů a pozemků konfiskované půdy, kde je to možné, přídělově výměrou za účelem ekonomického využití do vlastnictví družstev, utvořených v přísluší osídlení a půdy.

5. Ministerstvo zemědělství a Zemské národní výbory vedle k zázemím rolnickým komitům posuzuje se orgány, které pomáhají při technických pracích

Dekret presidenta republiky č. 12 ze dne 20. července 1945 o osídlení konfiskované půdy (výstřižek z dobového tisku)

Co mají udělat Národní výbory hned v prvních dnech po osvobození svých obcí a okresů v duchu vládního programu, dokud nebudou usnesena příslušná nařízení? K tomu vydalo ministerstvo zemědělství směrnice, podle nichž nemají rolníci, domkáři a zemědělstí dělníci čekat, až budou usneseny příslušné zákony, nýbrž mají svými demokratickými orgány - Národními výbory - vzít moc v českých vesnicích a vládu nad českou půdou do svých rukou. Vláda vyzývá Národní výbory a český zemědělský lid, aby si zřídily Rolnické komise pro přípravu parcelace zkonfiskované půdy a aby z vlastní iniciativy a vlastními silami podnikly vše pro zajištění nerušeného chodu potřebných zemědělských prací na konfiskované a opuštěné půdě a pro zajištění potravin pro výživu armády a pracujícího obyvatelstva a tím přispěly k výstavbě nové, šťastné, demokratické a lidové Československé republiky.⁶¹

Směrnice národním výborům ukládala, aby ihned po osvobození své obce ve spolupráci s příslušnou rolnickou komisí zajistily zemědělský majetek osob německé národnosti, zrádců a nepřátel českého národa a dosadily národní správce z občanů mravně a politicky spolehlivých a způsobilých hospodařit na zabraném zemědělském majetku. Takto zajištěný majetek byl v národní správě a náležel do zvláštního Národního

61 RUDÉ PŘÁVO 1945 c, s. 2.

pozemkového fondu, dokud nebyl přerozdělen podle zákonných opatření domkářům, malým a středním rolníkům a zemědělským dělníkům. To prováděl Národní pozemkový fond za aktivní účasti národních výborů a speciálních rolnických komisí, utvořených z rolníků a zemědělských dělníků, kteří se ucházeli o přiděl půdy.⁶²

Při rozloze zabrané zemědělské půdy do 50 ha určovaly národní správce místní národní výbory, při výměře do 100 ha okresní národní výbory, u větších rozloh pak zemské národní výbory. Národní správci nesli majetkovou i trestní odpovědnost. Jejich jména se musela oznamovat příslušnému nadřízenému národnímu výboru, respektive Ministerstvu zemědělství. Stejně tak výměry o zavedení/zrušení národní správy se doručovaly zemským národním výborům, respektive Ministerstvu zemědělství.⁶³

Národní správa ve znění dekretu č. 5/1945 Sb. znamenala výrazné omezení výkonu vlastnických práv. Jak píše Jan Kuklík, rozsah vlastnického práva národní správou dotčeného majetku byl redukován na minimum. Vlastník v zásadě zůstával pouze formálním vlastníkem majetku, aniž by jej mohl užívat či s ním disponovat. Takový stav se nazývá holé vlastnictví.⁶⁴

Národní správa se uvalovala na majetkové podstaty, které vlastnily, spravovaly, držely v nájmu či pachtu tzv. osoby státně nespolehlivé.⁶⁵ Patřily mezi ně jednak „osoby národnosti německé nebo maďarské“, přičemž za ně „jest považovati osoby, které při kterémkoliv sčítání lidu od roku 1929 se přihlásily k německé nebo maďarské národnosti nebo se staly členy národních skupin nebo útvarů nebo politických stran, sdružujících osoby německé nebo maďarské národnosti“.⁶⁶ A dále „osoby, které vyvíjely činnost proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky, které k takové činnosti podněcovaly nebo jiné osoby svěstí hleděly a záměrně podporovaly jakýmkoliv způsobem německé a maďarské okupanty“.⁶⁷ Dekret explicitně uváděl členy Vlajky, Hlinkovy gardy, vedoucí funkcionáře České ligy proti bolševismu, Svazu pro spolupráci s Němci, Kuratoria pro výchovu mládeže, Hlinkovy slovenské ľudové

62 Směrnice citována dle: RUDÉ PRÁVO 1945 c, s. 2.

63 Ibidem.

64 KUKLÍK 2010, s. 144.

65 Dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. § 2 z 19. 5. 1945,

66 Ibidem.

67 Ibidem.

strany, Hlinkovy mládeže, Národní odborové ústředny zaměstnanecké, Svazu zemědělství a lesnictví či Německo-slovenské společnosti.

Za státně nespolehlivé právnické osoby byly pokládány ty, „jejichž správa úmyslně a záměrně sloužila německému nebo maďarskému vedení války nebo fašistickým a nacistickým účelům“.⁶⁸ Národní správa se zaváděla podle § 3 zmíněného dekretu rovněž do podniků a majetkových podstat, kde si to žádal „plynulý chod výroby a hospodářského života, zejména v závodech, podnicích a majetkových podstatách opuštěných“, tedy takových, kde nebyl majitel přítomen a nemohl se ujmout správy.⁶⁹ V takové situaci tedy mohlo jít i o majetek osob státně spolehlivých.⁷⁰

V prvním případě se jednalo o zavedení národní správy „ze zákona“ ke dni 23. května 1945 a úřední výrok příslušného národního výboru či ministerstva měl deklaratorní charakter. Ve druhém zmiňovaném případě rozhodoval správní orgán o konkrétním majetku, přičemž muselo být jasně definováno, proč je skutečně nezbytný pro chod národního hospodářství.⁷¹

Zároveň dekret explicitně uváděl, že národní správa bude zrušena ve chvíli, kdy pomínou důvody, pro které byla zavedena – přiznáním státní spolehlivosti či rozhodnutím o zachování československého státního občanství podle dekretu č. 33/1945 Sb. Příslušníci „sociálně slabších tříd“ (dělníci, rolníci, živnostníci, drobní a střední podnikatelé a úředníci) mohli požádat o vynětí majetku z národní správy, pokud byli státně spolehliví, měli československé státní občanství a pozbyli majetek z důvodu „národní, politické či rasové persekuce“.⁷²

Ačkoliv dekret jasně stanovil, v jakém případě má být národní správa na majetek uvalena a že má dojít k jejímu zrušení, jakmile pomínou důvody, pro které byla zavedena, docházelo k zavedení národní správy i v případech naprosto neopodstatněných. Nejkřiklavější bylo uvalení národní správy na majetek hlubocké primogenitury Schwarzenbergů. Adolf Schwarzenberg (1890–1950) se v meziválečném období hlásil k národnosti české, přispěl milionem korun na dostavbu československého opevnění, v době druhé světové války byl nacisty perzekvován a veškerý jeho majetek

68 Dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. § 5 z 19. 5. 1945. Viz též KUKLÍK – NĚMEČKOVÁ 2017, s. 7.

69 Dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. § 3 z 19. 5. 1945.

70 KUKLÍK 2010, s. 144.

71 Ibidem.

72 Ibidem, s. 146.

byl konfiskován, následně uprchl do exilu, odkud podporoval odboj. Přesto, že svou věrnost českému národu dával najevo postoji i konkrétními kroky, byla na jeho majetky uvalena národní správa, neboť byl označen za Němce. Rudé právo o tom informovalo těmito slovy: „*Zemský národní výbor jmenoval národní správu na schwarzenberské panství na Hluboké, čímž toto bohaté německé panství přechází do rukou národa.*“⁷³ Navzdory tomu, že se Adolf Schwarzenberg proti tomuto postupu důrazně ohradil a doložil, že se hlásil k národnosti české a byl v protektorátním období perzekvován, národní správa zrušena nebyla, naopak vyvrcholila vyvlastněním veškerého rozsáhlého majetku primogenitury na základě speciálního zákona (zákon č. 143/1947 Sb., známý jako „Lex Schwarzenberg“).⁷⁴

Majetek, resp. majetkové podstaty, na něž byla uvalována národní správa, zahrnoval věci, věcná i závazková práva patřící určité osobě.⁷⁵ Nepředpokládalo se zavedení pouze jedné národní správy na veškerý majetek určitého vlastníka, nýbrž mohlo být prohlášeno několik oddělených národních správ, např. zvlášť na továrnu a zámek či dům.

Dekret č. 5/1945 Sb. poskytoval při zavádění národní správy a jmenování národních správců široké pravomoci závodním výborům a důvěrníkům, neboť se předpokládala dohoda závodních rad a příslušného národního výboru. Pokud tyto nedošly ke shodě, měl okresní národní výbor postoupit záležitost nadřízenému orgánu.

Národní správa byla zaváděna i do podniků, kde odbory (závodní rady) například odmítaly dále spolupracovat s původními vlastníky, přestože formálně pod ustanovení dekretu o národní správě nespadaly. Tato politika byla koordinována s politikou KSČ. Ústřední rada odborů navíc do některých podniků jako národní správce přímo nominovala své zástupce.⁷⁶

Národní správci byli jmenováni písemně výměrem, který je zmocňoval vykonávat národní správu nad konkrétní majetkovou podstatou. U větších podniků bylo možné jmenovat až pětičlenný sbor národních správců. Usnesení vlády z 14. května 1946 rovněž umožnilo ustavit národním správcem právnickou osobu, obvykle národní podnik.

73 RUDÉ PRÁVO 1945 d, s. 1.

74 Podrobně k případu Adolfa Schwarzenberga viz: JELÍNKOVÁ 2013. Nejnověji též HORČÍČKA – ŽUPANIČ 2017.

75 KUKLÍK – NĚMEČKOVÁ 2017, s. 5.

76 Ibidem, s. 145.

Národní správce mohl v rámci spravování svěřeného majetku provádět běžné právní úkony, musel tak však činit s „péčí řádného hospodáře“, dbát na „národní, hospodářské a veřejné zájmy“ a ručil za způsobenou škodu. Dosavadní majitelé a správci byli povinni vyvarovat se jakéhokoliv zásahu do jednání národního správce a neměli žádný nárok na podíl z výnosů z majetku, jehož vlastníky stále formálně zůstávali. Od roku 1946 pak výnosy Ministerstva průmyslu stanovily, že v případech, kdy to vyžadovaly sociální důvody, a za podmínky, že byl majitel osobou státně spolehlivou, mu národní správa mohla vyplácet měsíčně částku maximálně do výše 5 000 Kčs.⁷⁷ Rozsah práv a povinností národních správců podrobně upravovaly všeobecné ministerské směrnice pro národní správce z 18. června 1945.⁷⁸ Národní správce byl povinen ve smyslu dekretu č. 5/1945 Sb. pečovat o nerušený a plynulý chod hospodářské výroby a „*starati se o to, aby statková podstata, sepsaná v řádném inventáři, nebyla ochuzována*“.⁷⁹

Národní výbory i správní komise jsou povinny kontrolovati stav výroby, budov, živého i mrtvého inventáře, zásob, vnitřního zařízení i dodávek - a jsou povinny v případech zjištěného ochuzování majetku nedbalostí, krádeží a kořistnictvím zakročiti nejtvrďší trestní sankcí (a to nejen vyhoštěním provinilé osoby z usedlosti, nýbrž i předáním jí soudu). Nelze připuštiti, aby veliká národní očištná akce byla poskvřňována činy dobrodruhů, kteří jsou v časopisech našeho pohraničí právem nazýváni zlatokopy.⁸⁰

Provádění dekretu obstarávaly především místní a okresní národní výbory, proti jejichž rozhodnutí se podle ustanovení dekretu bylo možné odvolat k příslušnému okresnímu, respektive Zemskému národnímu výboru. Na klíčové podniky mohly ovšem uvalit národní správu přímo zemské národní výbory či ministerstva.⁸¹ Do září 1945 bylo pod národní správou více než 9 000 podniků zaměstnávajících přes milion lidí.⁸² Mimořádným opravným prostředkem proti uvalení národní správy byla stížnost k Nejvyššímu správnímu soudu.

77 Ibidem, s. 147.

78 Ibidem, s. 7.

79 RUDÉ PRÁVO 1945 e, s. 4.

80 Ibidem.

81 Například ministr průmyslu Laušman jmenoval 24 národních správ u nejvýznamnějších podniků včetně Škodových závodů, ČKD, Baťových závodů, Poldiny hutí, Vítkovických železáren ad.

82 KUKLÍK 2010, s. 149.

Národní správa majetkových podstat většinou vyústila v konfiskaci. Zemědělská půda a lesy byly zestátněny na základě dekretu č. 12/1945 Sb. z 21. června 1945 (jen pro české země) o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa. Postižen byl „s okamžitou platností a bez náhrady“ majetek osob německé a maďarské národnosti bez ohledu na státní příslušnost, zrádců a kolaborantů bez ohledu na národnost a státní příslušnost, a společností, které ve správě záměrně sloužily nacistickým účelům. Za Němce či Maďary byly podle § 2 považovány „osoby, které při kterémkoliv sčítání lidu od roku 1929 se přihlásily k německé nebo maďarské národnosti“.⁸³ Zároveň byl vymezen okruh osob, na něž se dekret neměl vztahovat: „Osobám německé a maďarské národnosti, které se aktivně zúčastnily boje za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky, se zemědělský majetek nekonfiskuje.“⁸⁴

Žádost o vyjmutí z konfiskace bylo nutné podat do patnácti dnů ode dne vyhlášení konfiskace, vyřizoval ji okresní národní výbor na návrh příslušné rolnické komise. Nejasné případy předával zemskému národnímu výboru a v konečné instanci rozhodovalo Ministerstvo zemědělství spolu s Ministerstvem vnitra.⁸⁵ V letech 1945–1947 bylo v českých zemích konfiskováno téměř 2 400 000 ha, z čehož na zemědělskou půdu připadalo 1 400 000 ha, milion hektarů tvořily lesy.⁸⁶

Pod ustanovení tohoto dekretu ovšem nespádala pouze zemědělská půda a lesy, nýbrž i objekty a stavby, které tvořily součást pozemkových souborů podléhajících konfiskaci, tzn. i zámky, hrady, paláce ad.⁸⁷ Disponování s nimi náleželo do výlučné kompetence Ministerstva zemědělství.

83 Dekret prezidenta republiky č. 12/1945 Sb., odst. 1, § 2. Viz JECH – KAPLAN 2002, s. 276.

84 Dekret prezidenta republiky č. 12/1945 Sb., odst. 2, § 1.

85 Ibidem.

86 KUKLÍK – NĚMEČKOVÁ 2017, s. 10.

87 Ke konfiskacím zámků a uměleckých předmětů na příkladu Dobříše Colloredo-Mannfeldů v letech 1938–1958 viz GIUSTINO 2018, s. 78–105, k situaci v letech 1945–1947 viz s. 90–93.

Zajišťování a další osud mobiliáře konfiskovaných historických šlechtických sídel

Kristina Uhlíková, Marcela Strouhalová⁸⁸

Během července a srpna 1945 se situace v obnovené Československé republice začala ve všech směrech pozvolna konsolidovat a do určité míry tomu tak bylo i v oblasti ochrany a správy kulturních statků. Vedení československého státu si nebezpečí, které hrozilo uměleckým a historickým památkám z německého majetku, alespoň částečně uvědomovalo. Prezident republiky Edvard Beneš podnikl v létě roku 1945 přípravy k založení instituce, která měla podle jeho představ převzít do své správy nejvýznamnější vyvlastněné, ale i jiné státní památkově cenné objekty a vybrat nejhodnotnější mobiliář umělecko-historické a historické povahy z dalších konfiskovaných nemovitostí. Tuto ideu Beneš představil nejprve předsedovi vlády Zdeňku Fierlingerovi (1891–1976) s tím, že by v ideálním případě měla být zřízena na základě prezidentského dekretu. Příprava návrhu tohoto dekretu byla zadána rezortu Ministerstva školství a osvěty, který úkol svěřil Zdeňku Wirthovi (1878–1961). Historik umění Zdeněk Wirth, prvorepublikový šéf osvětového odboru zmíněného ministerstva, působil od června 1945 v pozici poradce tohoto rezortu. Do zajištění ohrožených památek se zapojil již na počátku května roku 1945 jako člen České národní rady. Díky svému předválečnému působení měl s komplikovanou přípravou textů legislativních opatření řadu zkušeností. Jím připravený návrh však další zúčastněné rezorty nestihly projednat do 28. října 1945, kdy končila lhůta k vydání prezidentských dekretů.⁸⁹ Instituce označovaná nejdříve jako Národní kulturní fond, ale záhy přejmenovaná na Národní kulturní komisi musela být tedy zřízena zákonem schváleným Provizorním národním shromážděním, k čemuž došlo až 16. května následujícího roku (zákon č. 137/1946 Sb.).⁹⁰ Její činnost mohla být kvůli řadě dalších administrativních průtahů zahájena až v únoru roku 1947.

88 Marcela Strouhalová je autorkou části věnované zámeckým knihovnám.

89 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. VII, inv. č. 114, zápis o prvním ustavujícím zasedání NKK. Publikováno v UHLÍKOVÁ 2004, s. 93–99. Dále ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XXII, koncept zprávy související s předložením zákona o zřízení NKK parlamentu.

90 Zákon o Národních kulturních komisích pro správu státního kulturního majetku byl prvním československým zákonem vztahujícím se výlučně k ochraně památek. Dlouhá prodleva mezi vydáním zákona a zahájením činnosti instituce byla způsobena problematickým mezirezortním jednáním o organizačním řádu Komise a výběru zástupců do jejího pléna. Podrobněji viz UHLÍKOVÁ 2004, s. 29–30.

Bohužel nemělo úsilí ministerstva školství a osvěty, které v srpnu 1945 vypracovalo návrh dekretu presidenta republiky o tomto fondě [!], vinou liknavosti zúčastněných činitelů úředních až do ledna 1946 výsledku, takže teprve nyní dostal se návrh vládou schválený do parlamentu, ačkoliv hmotná i ideová cena skonfiskovaného [!] kulturního majetku zavazovala již od počátku státní správu, aby byl podle své hodnoty okamžitě zajištěn, zachován bez úhony a v budoucnosti odborně spravován.⁹¹

Do té doby bylo nutné hledat jiné mechanismy, jak vyvlastněné památky zabezpečit. Osudy konfiskátů a tedy i metody jejich zabezpečení se od léta 1945 dělily do dvou linií v závislosti na tom, jaký dekret na ně byl aplikován.

Nálepka označující, že byl předmět zajištěn Národním pozemkovým fondem

Většina šlechtických sídel souvisela se zemědělským majetkem, protože historicky tvořily nedílnou součást velkostatků, byť během první pozemkové reformy výrazně okleštěných, a podléhala tedy dekretu č. 12/1945 Sb. Podle dobových údajů se mělo jednat o 510 objektů,⁹² v severních Čechách jich bylo 92.⁹³ Veškerý majetek vyvlastněný tímto dekretem měl přejít do kompetence IX. odboru Ministerstva zemědělství, vedeného komunistou Jiřím Kotátkem (1899–1962). Od září téhož roku jej převzal Národní pozemkový fond založený v té době jako samostatná instituce podřízená tomuto ministerstvu. Přímá správa jednotlivých objektů však příslušela

-
- 91 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XXII, koncept zprávy související s předložením zákona o zřízení NKK parlamentu.
- 92 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. Wv 15, sv. 3, zápis z jednání Památkové komise Ministerstva zemědělství. V některých dobových dokumentech se však setkáváme s číslem 497, případně ještě jiným. Nesoulad zřejmě vznikl ze dvou důvodů: Jednak bylo někdy obtížné stanovit, co ještě považovat za zámek a co již za honosnou vilu, případně panský dům u hospodářského dvora, jednak v některých případech nebyly započteny objekty zdemolované zásadním způsobem v důsledku válečných událostí.
- 93 Myšleno území dnešního Ústeckého a Libereckého kraje a část kraje Královéhradeckého, kde původně převažovalo německé obyvatelstvo.

národním správám jmenovaným většinou již během května roku 1945 v případě velkých pozemkových nemovitostí Zemským národním výborem. Národní pozemkový fond měl řídit postupné předávání pozemků i objektů novým majitelům či správcům. 11. července 1945 Ministerstvo zemědělství vyhovělo požadavku Ministerstva školství a osvěty a zřídilo u zmiňovaného IX. odboru poradní orgán, který měl dohlížet na zohlednění ochrany památkových hodnot konfiskovaných objektů a jejich zařízení. Tato tzv. Památková komise se snažila nejprve důkladně zmapovat aktuální situaci osiřelých šlechtických sídel a vytvořit koncepci zajištění jejich budov i mobiliáře. Jejím dalším úkolem bylo posoudit vhodnost uchazečů o přidělení těchto objektů, kteří se záhy začali hlásit. Ministerstvo zemědělství si vymínilo kompetenci rozhodnout o jejich dalším osudu samostatně a současně vyhlásilo, že nebudou akceptovány žádosti soukromých osob.⁹⁴ Zámek či hrad mohl být tedy přidělen pouze instituci či spolku, jejichž představitelé museli svůj požadavek patřičně zdůvodnit zvláště podrobným vysvětlením jeho plánovaného využití.

Zdeněk Wirth na fotografii svého bratra Stanislava Wirtha, počátek 30. let 20. století

94

Zápisy ze schůzí Památkové komise jsou uloženy v ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. Wv 15, sv. 3.

To je ovšem proces velmi odpovědný a složitý a vyžaduje od počátku nejen přesné evidence všech těchto kulturních objektů, jejich zatímní zajištění a řádnou správu, ale hlavně odbornou klasifikaci a roztrídění vzhledem k jejich budoucímu užití, dále účelné přidělení novým majitelům a konečně opatření morální i finanční záruky za jejich udržování, zejména pokud jde při nich o historicky, umělecky nebo vědecky významné složky.⁹⁵

Ministerstvo školství do Památkové komise jmenovalo jako své zástupce Zdeňka Wirtha, přednostu osvětového odboru archiváře Jana Morávka a dále vedoucího prvního oddělení tohoto odboru Rudolfa Maximoviče (1886–1963) jako experta na ochranu přírody. Ministerstvo zemědělství zastupovali především dva vedoucí pracovníci Státního zemědělského archivu, ředitel Václav Černý (1894–1962) a jeho zástupce Emanuel Janoušek (1897–1970). Jako zástupce IX. odboru Ministerstva zemědělství se schůzí účastnil většinou Jindřich Pravenec. Po zřízení Národního pozemkového fondu se k Památkové komisi připojil také vedoucí tzv. památkového referátu této instituce Jaromír Soukup.⁹⁶ Představitelé Ministerstva školství původně navrhovali, aby do Komise byli kromě úředníků obou ministerstev přizváni i jiní odborníci, případně zástupci dalších institucí, Kořátko to však odmítl. Z postupu Ministerstva zemědělství je patrná snaha organizovat vše, co souviselo s dekretem č. 12, samostatně, pouze v rámci vlastního rezortu.

Přibližně po dvou měsících činnosti, na podzim roku 1945, sestavila Památková komise *Směrnice pro národní správce hradů a zámků na zkonfiskovaném zemědělském majetku*.⁹⁷ Podle těchto směrnic měl národní správce především neprodleně zorganizovat sepsání inventáře zámeckého objektu a při té příležitosti soustředit hodnotné předměty, historicky cenné dokumenty a knihy do dobře zajistitelných místností.⁹⁸

95 WIRTH 1945, s. 1.

96 Informace o činnosti památkového referátu NPF jsou bohužel stále velmi kusé, a to především kvůli pouze torzovitě zachovaným dokumentům z produkce jeho ústředí v Praze. Vzhledem k rozsahu agendy NPF musí být archivní fond uložený dnes v Národním archivu pouze zlomkem původní registry instituce. Z toho důvodu není také jasné, jakým způsobem se zde angažovala historička umění Alžběta Birnbaumová.

97 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. VI, inv. č. 41. Publikováno v UHLÍKOVÁ 2004, s. 82–85.

98 „Zajištění a správa těchto objektů přísluší Národnímu pozemkovému fondu při ministerstvu zemědělství, u objektů pod národní správou za spoluúčasti zemských národních výborů. Veškeré zatímní dispozice jak s nemovitostmi, tak i s vnitřním zařízením mohou však být prováděny pouze se souhlasem NPF.“ Viz ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. Wv 15, sv. 3, Zápisy ze schůzí Památkové komise NPF, s. 16. Jak z citátu vyplývá, správa vyvlastněných šlechtických sídel byla komplikována kompetenčním napětím mezi zemskými národními výbory a NPF.

**Národní správce sestaví komisi z místních důvěryhodných osob,
do níž povolá:**

**a) nejbližšího řídicího učitele (ředitele) nebo duchovního,
který ješť vedoucím komise**

b) jednoho člena místního národního výboru a

c) jednoho člena Sboru národní bezpečnosti.⁹⁹

K tomu bohužel zdaleka ne vždy došlo, a to především kvůli velkému zatížení národních správ těchto rozsáhlých zemědělských podniků jinými, akutnějšími úkoly. Na počátku roku 1946 vybrala Památková komise osmačtyřicet uměleckohistoricky nejvýznamnějších konfiskovaných hradních a zámeckých objektů, které měly být ponechány ve státní správě pro další, výlučně kulturní využití. Tyto tzv. objekty I. kategorie byly oficiálně stanoveny výnosem Ministerstva zemědělství dne 15. ledna 1946 s tím, aby případní zájemci o jejich přidělení již neusilovali. Můžeme předpokládat, že hlavním autorem výběru byl jako jediný historik umění v Komisi Zdeněk Wirth. Mělo se jednat o architektonicky nejcenější stavby, objekty jedinečné zachováním vnitřní výzdoby či slohově jednotného konvolutu mobiliáře. Cílem bylo „ze zkonfiskovaných budov sestaviti sbírku vývojovou“,¹⁰⁰ která by představovala reprezentativní uměleckohistorický vzorek nejcenějších nemovitých památek v majetku státu. Již tehdy bylo plánováno, že správou těchto objektů a jejich zpřístupněním veřejnosti bude pověřen Národní kulturní fond, respektive Národní kulturní komise.

99 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. VI, inv. č. 41. Publikováno v UHLÍKOVÁ 2004, s. 82–85, Směrnice pro národní správce hradů a zámků na zkonfiskovaném zemědělském majetku.

100 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. VII, inv. č. 114, zápis o prvním ustavujícím zasedání NKK konaném 18. 2. 1947, s. 4–6. Publikováno v UHLÍKOVÁ 2004, s. 93–99.

Národní kulturní komise pro správu státního kulturního majetku

Národní kulturní komise zahájila svou činnost v únoru 1947. Tato mezirezortní instituce měla ve srovnání s předchozími i pozdějšími orgány státní památkové péče nebyvale velké pravomoci. Ze státního (tedy nejen nově zestátněného majetku) mohla vybírat jakékoliv kulturní statky, prohlásit je za tzv. státní kulturní majetek¹⁰¹ a následně si je ponechat ve své správě nebo je svěřit kterékoliv veřejné sbírkové či vědecké instituci, a tím zajistit jejich odpovídající uložení a odborné zpracování. Podle organizačního řádu byla Národní kulturní komise složená z pléna, v němž zasedali zástupci ministerstev,¹⁰² Státního úřadu plánovacího, Fondu národní obnovy,¹⁰³ Národního pozemkového fondu a dále specialisté v oboru ochrany přírody (Rudolf Maximovič, Jaroslav Veselý), archivnictví (Václav Černý, Emanuel Janoušek), knihovnictví (Stanislav Křupka, Bohuš Vybíral) a muzejnictví (Jaroslav Helfert, Gustav Skalský, Vladimír Novotný, Karel Černošský). Výkonnou pravomoc zajišťovaly administrativní a technická kancelář.¹⁰⁴ Předsedou byl po celé období její existence Zdeněk Wirth, funkci místopředsedy zastával architekt a pozdější významný praktik i teoretik památkové péče Břetislav Štorm (1907–1960).¹⁰⁵ Instituce se zvláště v prvním období dynamicky rozvíjela, již v roce 1948 zaměstnávaly obě kanceláře víc než čtyřicet osob.¹⁰⁶ Pro srovnání v pražském Státním památkovém úřadu pracovala ve stejné době méně než polovina zaměstnanců. V první fázi československá vláda Národní kulturní komisi povolila převzetí osmačtyřiceti objektů (devět z nich v severních Čechách),¹⁰⁷ přičemž jejich výběr odpovídal návrhu Památkové komise Ministerstva zemědělství z počátku roku 1946.

-
- 101 Pojem státní kulturní majetek je definován v § 3 zákona č. 137/1946 Sb. o Národních kulturních komisích, viz též další text.
- 102 Ministerstev školství a osvěty, vnitra, financí, zemědělství, techniky, vnitřního obchodu a národní obrany.
- 103 Fond národní obnovy byl správcem majetku zkonfiskovaného podle dekretu č. 108/1945 Sb., který se vztahoval především na majetek osob německé národnosti, jenž nesouvisel s většími pozemky. V pravomoci NKK bylo vybírat a dále rozdělovat mobiliář také z tohoto majetku (viz kap. Konfiskované památky mimo šlechtická sídla).
- 104 Zřízením administrativní kanceláře bylo pověřeno Ministerstvo školství a osvěty, zatímco technická kancelář působila u Ministerstva techniky. Kanceláře byly v roce 1949 s ohledem na zjednodušení výkonu činnosti sloučeny do jediné, patřící do rezortu školství a osvěty.
- 105 Břetislav Štorm byl všestranně nadaným umělcem, architektem, spisovatelem a heraldikem. Navrhoval liturgické předměty, projektoval sakrální i jiné stavby. V 2. polovině 40. a v 50. letech se intenzivně věnoval ochraně stavebních památek, zvláště bývalých šlechtických sídel. Navrhoval např. rozsáhlé projekty obnovy hradů Švihov a Kost. Na základě svých zkušeností napsal jednu ze základních teoretických publikací československé památkové péče. Viz ŠTORM 1965. – ŠTORM 2007. Zde též více k jeho osobnosti.
- 106 Po připočtení zaměstnanců na spravovaných objektech přesáhl jejich počet 80.
- 107 Jednalo se o objekty Duchcov, Frýdlant, Hrubý Rohozec, Klášterec nad Ohří, Krásný Dvůr, Lemberk, Libochovice, Sychrov a Velké Březno.

Národní kulturní komise má převzít jen to nejlepší, a sice bez peněžité náhrady a bez všech břemen. Majetek převzatý bude ovšem oceněn, aby bylo zjištěno, co znamená po stránce hmotné záchrana tohoto majetku. Nemůžeme ovšem převzít všechny zkonfiskované zámky, nýbrž nejvýše 10 %, a to nejvyšší kategorie.¹⁰⁸

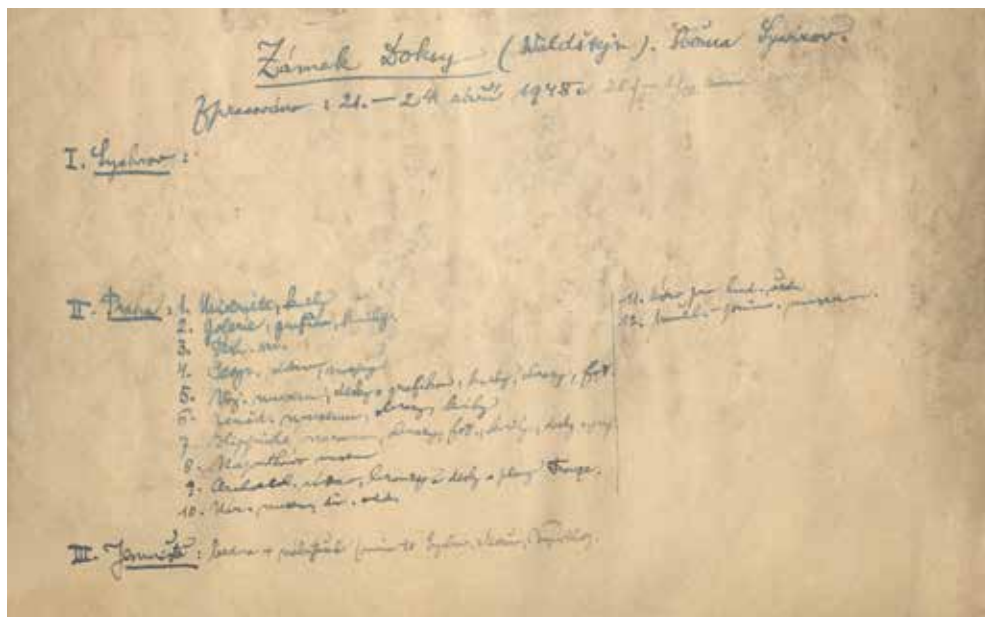

Schéma rozdělení mobiliáře vytržitého Národní kulturní komisí ze zámku v Doksech pro jednotlivé instituce a sběrný, psáno Zdeňkem Wirthem patrně během vlastního třídění, podzim 1948

Tento soubor bývalých šlechtických sídel ministr školství a osvěty oficiálně prohlásil s platností od 1. května 1947 státním kulturním majetkem a odevzdal je jednorázovým aktem se všemi právy a povinnostmi Národní kulturní komisí. Reálné převzetí jednotlivých objektů bylo však mnohem komplikovanějším procesem, do kterého kromě Národního pozemkového fondu, jakožto jeho dosavadního správce,¹⁰⁹ zasahovala i řada dalších subjektů. Postup přejímání upřesňovala vzájemná dohoda mezi Národním pozemkovým fondem a Národní kulturní komisí.¹¹⁰

108 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. VII, inv. č. 114, zápis o prvním ustavujícím zasedání NKK konaném 18. 2. 1947. Publikováno v UHLÍKOVÁ 2004, s. 93–99.

109 Po rozparcelování velkostatku národní správy zanikly, přímou správu zbylých nemovitostí včetně zaměstnanců převzal NPF.

110 Text dohody editován v UHLÍKOVÁ 2004, s. 111–112.

Podle zmíněné dohody přebírala Národní kulturní komise také veškeré vnitřní zařízení těchto objektů, které však prozatím nesmělo opustit jeho zdi. Teprve později provedla soupisová komise NPF kompletní inventarizaci tohoto mobiliáře, přičemž každému předmětu přidělila jedinečné tzv. eliminační číslo. Soupis byl pořizován po jednotlivých místnostech a ve výsledku tvořil jednu číselnou řadu.

Členy těchto soupisových komisí byli většinou bývalí profesionální soudní odhadci majetku či lidé, kteří prošli takto zaměřeným školením. Charakteristika předmětů je tedy v jejich podání věcná, většinou však velmi stručná a prakticky nezohledňuje případná umělecko-historická specifika. V těchto inventářích tak najdeme položky typu: „1 kříž olověný“ či „1 socha sv. Anny, dřevěná“, případně pouze „1 socha dřevěná“. Po dokončení komplexního soupisu zařízení objektu mohl pracovník tzv. historiko-výtvarné skupiny Národní kulturní komise (historici umění Zdeněk Wirth, Taťána Kubátová (1914–2000), Ema Charvátová (1906–1985), Josef Kouba, od roku 1951 Oldřich Blažiček (1914–1985)) vybrat mobiliář, který považoval za umělecko-historicky či historicky hodnotný, a přiřknout mu status státního kulturního majetku zavedený zákonem č. 137/46 Sb. o národních kulturních komisích.¹¹¹ Parametry tohoto výběru se pokusil v roce 1949 specifikovat ve *Směrnících pro vytřídování státního kulturního majetku*¹¹² vedoucí této skupiny Zdeněk Wirth, který měl na svém kontě nejvíce „eliminací objektů“ (v dobových dokumentech nejčastěji používané označení této činnosti). Část C uvedených směrnic obsahovala detailní pokyny pro výběr předmětů jednak pro sběrný Komise a tedy pro další využití při zařízení (instalaci) interiérů přebíraných hradů a zámků, jednak pro odborné instituce (muzea, galerie, vědecké ústavy, katedry vysokých škol a archivy). Třídění nábytkových kusů pro sběrný se mělo řídit „*stářím, vzácností komposice a plastické i plošné dekorace, technickým zpracováním a zachovalostí, jakož i častým nebo řídkým výskytem určitých typů*“.¹¹³ U obrazů, plastik a původních grafik měla o výběru rozhodovat „*především umělecká hodnota a potom i domácí provenience*“, vedle toho také „*hodnota dokumentární (portrét, veduta) a účelnost užití tohoto materiálu pro budoucí instalaci*“.¹¹⁴ Z keramických a skleněných výrobků byly přebírány převážně „*značkové kusy domácí i cizí*

111 V § 3 odstavci c) je specifikován charakter movitých věcí, které podle tohoto zákona měly být považovány za státní kulturní majetek: „*movité věci hodnoty umělecké, historické nebo vědecké, a to jednotlivé předměty i jejich sbírky*“.

112 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. VIII, inv. č. 205. Publikováno v UHLÍKOVÁ 2004, s. 112–116.

113 Ibidem.

114 Ibidem.

provenience, umělecky i technicky hodnotné, vzniklé do polovice XIX. století".¹¹⁵ Pro odborná muzea a galerie vyčlenily třídící komise nejkvalitnější předměty a předměty zvláštního charakteru. Umělecky nejhodnotnější obrazy, sochy, grafiky a kresby byly určeny pro Národní galerii, výrobky uměleckého řemesla pro Uměleckoprůmyslové muzeum. Numismatické, archeologické a další specializované sbírky i jednotlivé předměty předávala Národní kulturní komise příslušným oddělením Národního muzea, případně Technickému, Náprstkovu, Vojenskému historickému či Československému zemědělskému muzeu. Pokud předmět tématicky odpovídal některé z plánovaných muzejních expozic v objektech ve správě NKK, byl připraven k předání přímo na daný objekt. Oděvy, toaletní potřeby, šperky či hračky byly vybírány pro Muzeum tělesné a společenské kultury na zámku v Jemništi,¹¹⁶ předměty s koňskou tematikou se připravovaly pro Státní hipologické muzeum ve Slatiňanech, lovecké trofeje pro Muzeum loveckých trofejí v Opočně.

Jedna z místností skladu konfiskovaných knih ve sběrně na zámku Sychrov, patrně v roce 1954

Archiválie nalezené na hradech a zámcích, které se většinou týkaly provozu bývalých šlechtických velkostatků, byly s výjimkou rodinných dokumentů shromážděny

115 Ibidem.

116 O tomto muzeu podrobněji viz WEISS 2006.

a připraveny k převzetí Československým státním archivem zemědělským.¹¹⁷ Tento archiv, založený již na počátku první republiky, zřídil po roce 1945 postupně síť pětaticeti oblastních zemědělsko-lesnických archivů, jejichž pobočky často sídlily v prostorách, kde byly původně uloženy archivy velkostatků. V roce 1956 se Státní archiv zemědělský stal součástí Státního ústředního archivu. Dnes se dokumenty z činnosti velkostatků nalézají ve fondech státních oblastních archivů. „Rodinné památky“ posledních majitelů¹¹⁸ (předměty i archivní dokumenty)¹¹⁹ byly vytříděny do zvláštní skupiny určené pro sběry NKK. Místním muzeím ponechávala Komise většinou pouze méně kvalitní památky spojené s historií daného regionu.¹²⁰ Tento mobiliář jim však byl Národní kulturní komisí pouze zapůjčován,¹²¹ k jeho převodu do správy muzeí došlo až na počátku šedesátých let.

Výběr konkrétního předmětu Národní kulturní komisí byl poznamenán do inventáře NPF, jenž byl považován za výchozí, zvláštní grafickou značkou či poznámkou „NKK“. Po odsouhlasení tohoto výběru pracovníky Národního pozemkového fondu si mohla Národní kulturní komise ze zbývajících mobiliářů vybrat také užitkové zařízení, například pro vybavení kanceláře správce, tzv. inspekčních pokojů,¹²² pokladny a dalších užitkových prostor, přičemž většinou se jednalo o nábytek a další předměty, které se v těchto místnostech již nacházely. Jejich odhadní cena však již byla, na rozdíl od státního kulturního majetku, Komisi účtována.

Předměty z drahých kovů, případně drahých kamenů a perel byly jako nejcennější součást zařízení ze všech objektů konfiskovaných dekretem č. 12 přednostně soustředěny Národním pozemkovým fondem většinou v průběhu let 1947 a 1948

-
- 117 O Československém státním archivě zemědělském viz např. JANOUŠEK 1947, s. 4–13. – HONCOVÁ 1998, s. 109–123.
- 118 Ve fondu NKK se zachovalo několik dopisů původních majitelů zámků adresovaných Z. Wirthovi, v nichž žádají vydání alespoň některých rodinných památek (především obrazů předků a korespondence), z dostupných pramenů však není možné zjistit, zda jim předseda Komise vyhověl.
- 119 Při revizi mobiliáře státních hradů a zámků v závěru 50. let (viz další text) byly tyto archivní dokumenty většinou předány Státnímu ústřednímu archivě, respektive spíše jeho regionálními pobočkám. Viz NA, fond SPS–D, kart. 29, inv. č. 51, Směrnice pro odborné vytřídění movitého majetku prohlášeného podle zák. č. 137/1946 Sb. za státní kulturní majetek, pro nakládání s movitým majetkem pro kulturní využití neupotřebitelným a pro instalaci státních hradů a zámků, návrh, 1959. Přístup k rodinným fotografiím, o kterých se směrnice nezmiňují, se zřejmě objekt od objektu liší, někde byly ponechány, jinde rovněž předány do archivu.
- 120 Mnoho obyvatel, ale i zástupců lokálních institucí a úřadů usilovalo o to, aby inventář místního hradu či zámku zůstal v regionu, a jeho odvoz do vzdálených sběrů kritizovalo. NKK však zastávala názor, že zámecký inventář většinou s daným regionem nesouvisí, protože zde nebyl vytvořen, ale pouze přivezen majitelem.
- 121 Na základě předávacího protokolu ze strany NKK a reversu ze strany dané instituce. U objektů spravovaných NKK k tomuto předávání docházelo často s odstupem měsíců případně i let od základního rozřídění mobiliáře.
- 122 Pokoje určené pro ubytování pracovníků orgánů státní památkové péče pověřených konkrétními úkoly.

v Praze.¹²³ Z počátku byly ukládány v ústředním sídle NPF na Václavském náměstí, později v nedalekém trezoru Poštovní spořitelny.¹²⁴ Zde je během let 1948–1951 prohlédli Zdeněk Wirth a tehdejší ředitel Uměleckoprůmyslového muzea Emanuel Poche (1903–1987). Po uměleckořemeslné stránce nejhodnotnější kusy byly na jejich doporučení předány centrálním sbírkovým institucím – především Národnímu a Uměleckoprůmyslovému muzeu, případně je převzala přímo Národní kulturní komise.

*V poštovní spořitelně sedím od 13. 12. celý den a třídím zlato
a stříbro. Žeň slušná, třeba že ne nadprůměrná, hlavně věci
pro Jemniště.¹²⁵*

Prakticky každý zámecký objekt disponoval vlastní knihovnou. Knihy a knihovny můžeme pomyslně označit za samostatnou kapitolu zajišťování movitého kulturního majetku. Jejich dostatečné evidenční podchycení totiž prakticky znemožňoval obrovský rozsah. O počtech svážených a tříděných knih nejsme příliš informováni, zprávy a záznamy často hovoří pouze o odvozech „zámecké knihovny“ či „torza knihovny“.

Vzhledem k tomu, že NKK převzala od Národního pozemkového fondu pouze historicky nejhodnotnější zámecké budovy, bylo třeba vyřešit způsob zajištění mobiliáře v objektech, které byly přiděleny novým nájemcům nebo vlastníkům. Knihovny z těchto objektů měly být převzaty pro vybavení konfiskovaných zámků ve správě NKK nebo pro obohacení veřejných muzejních sbírek, knihoven a archivů. Knihy byly v jednotlivých zámcích zpravidla soustředěny na jednom místě a po příjezdu zaměstnance NKK hrubě vytříděny. Část z nich pak mohla být ponechána na místě pro místní knihovny, v případě „brakové“ literatury např. i pro školní sběr papíru.¹²⁶ Vytříděné svazky se

123 Národní správa je měly odeslat v samostatném balíku poštou, případně byly na objektech převzaty přímo zaměstnanci NPF.

124 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. VIII, inv. č. 265, koncept zprávy Z. Wirtha o vytřídění stříbrných a zlatých předmětů, 23. 11. 1952. Publikováno v UHLÍKOVÁ 2004, s. 133–135.
„Postupně svážení těchto předmětů, dosud neroztříděných, bylo prováděno v letech 1947–8 a z části i později v letech 1949–50 do Prahy. Do září 1948 byl tento materiál ukládán do zvláštní přísně střežené místnosti v NPF (Praha 2, Václavské náměstí, Na košíku), potom byl pro něj najat sál v podzemí Poštovní spořitelny (Praha 2, Václavské náměstí 52). Sem bylo svezeno do roku 1949 na 1000 beden, bedniček, kufrů, košů, krabic, [...] balíků různého formátu, s řádně označenou proveniencí a pořadovými čísly, klíče byly schovány u NPF a všechny obaly byly svázaný motouzy a opatřeny pečeti úřadu. Ze zámeckých objektů, jež přešly postupně do operativní správy a péče NKK do roku 1949, byly stříbrné předměty k vyzvání NPF buď poslány poštou, nebo převezeny funkcionáři NPF zpočátku do budovy NPF, později přímo do trezoru Poštovní spořitelny.“

125 Muzeum Českého ráje v Turnově, Scheybalova sbírka, Josef Scheybal st., Korespondence odborná, dopis Z. Wirtha J. Scheybalovi, 19. 12. 1948.

126 NA, fond SPS, kart. 34, sign. 30 Pam, četné záznamy knižního referenta NKK F. Chaloupky z let 1949–1951.

následně odvážely do svozových míst NKK, což byly nejen převzaté zámecké objekty, ale i pronajaté sběrný v Praze.

Ze zpráv knižního referenta NKK Františka Chaloupky se dozvídáme, že zajišťovací praxe neprobíhala vždy hladce a přehledně. Pomineme-li, že část knihoven byla po roce 1945 živelně odvezena různými institucemi bez patřičného oprávnění neznámo kam, nastávaly situace přímo bizarní, na kterých se často podílely místní správní orgány. Ne všichni se ztotožnili s úkoly NKK a tehdejší komunikaci mezi jednotlivými subjekty jistě nelze označit za rychlou a pružnou. Za všechny takové případy uvedme Chaloupkovu cestu do Ústí nad Labem v září 1951. V plánu byl odvoz krásnobřezenské knihovny. Jednotný národní výbor byl o jeho návštěvě vyrozuměn oběžníkem NKK ze srpna předchozího roku, jelikož však v úřadu došlo k organizačním změnám, nepanovalo zde o ní žádné povědomí a odvoz knihovny z Krásného Března mu byl odepřen. Zároveň se zdejší výbor neváhal vyjádřit k jeho činnosti: „*Převážení knihovny nepokládáme za nutné, protože třídění knih, jež je důvodem k převozu, může být provedeno v místě uskladnění a roztříděné knihy mohou být ref. IV JNV dopraveny do knihoven v okrese nebo kraji Ústí n. L. přímo. Tento postup pokládáme za správnější a úspornější nežli jízdy a nenadálé návštěvy s. Chaloupky, případně nenadálé akce, na něž referát nebyl předem upozorněn, jež nemá zatím v plánu a s nimiž proto nemůže souhlasit. Současně projevujeme názor, že s. Chaloupka by mohl býti lépe a hospodárněji využit, kdyby jeho práce byla lépe plánována.*“¹²⁷

Po ukončení činnosti NKK byly zámecké knihovny spravovány přímo Ministerstvem školství a kultury, a to až do zřízení Státní památkové správy. V roce 1954 Ministerstvo kultury pověřilo knihovnickým zpracováním, vytvořením centrálního katalogu a roztříděním knižních fondů Knihovnu Národního muzea. Žádné změny nepřineslo ani zrušení Státní památkové správy, po němž byly v roce 1959 instalované zámecké knihovny převedeny do majetku krajských národních výborů, případně národních výborů nižších stupňů. Svazové knihovny čítající zhruba jeden a půl milionu svazků přešly do majetku Národního muzea. Pro zvláštní oddělení zámeckých knihoven vyčlenila Knihovna Národního muzea šest pracovníků. K postupnému zpracování svozových knihoven bylo přikročeno až v průběhu šedesátých let. Po převzetí správy knihoven bylo jedním z jejich základních úkolů vytřídit svazové knihovny, zachovat jejich cenná historická jádra a umístit je do zámků I. památkové kategorie, pokud možno podle provenienční příslušnosti a prostorových možností. Ze svozových knihoven vyloučili

127

NA, fond SPS, kart. 34, sign. 30 Pam, č. j. 10508/1951, záznam V. Chaloupky o odvozu knih ze zámku Krásné Březno, 19. 9. 1951.

dobovou beletrii a jinou „nevhodnou literaturu“, která byla soustředěna do dvou distribučních středisek – na hradě Křivoklátu a ve Žďáru nad Sázavou – a následně nabízena ústavům a knihovnám, zbytek pak národnímu podniku Antikvariát.¹²⁸

Manipulace s mobiliářem, který zůstal po vyřídění pracovníky NKK na zámcích, označovaným většinou důsledně jako „užitkový“, byla již v pravomoci Národního pozemkového fondu. V první řadě měl být využit pro zařízení státních reprezentačních prostor – Pražského hradu, prezidentského zámku v Lánech, československých zastupitelství v zahraničí, ale i zahraničních velvyslanectví v Praze. Prezidentské, vládní či diplomatické kruhy však o něj od roku 1948 již příliš zájmu neprojevovaly, což patrně nesouviselo ani tak s politickými zvraty, jako spíše se skutečností, že vzhledem k ohromnému počtu konfiskovaného mobiliáře byla většina těchto objektů již plně zařízena.

Ministerstvo zahraničních věcí žádá NPF o zařízení do 12 zahraničních zastupitelství. Bude použito nábytku ze Slatiňan a Krásného Dvora. Ministerstvo financí žádá zařízení místností v Thurn-Taxisově paláci v Letenské ul. pro zahraniční delegace. Presidium ministerstva obchodu žádá nábytek do vily ministerstva v Bubenci. Město Praha požaduje zařízení do prezidentské lože v Obecním domě. Byl zařízen byt ministra informací ve Vrtbovském paláci.¹²⁹

V druhé polovině roku 1948 uzavřel Národní pozemkový fond dohodu se státním závodem Antikva,¹³⁰ podnikem nově založeným za účelem centrální organizace trhu se starožitnostmi a dalšími uměleckými předměty. Na základě této dohody přebírala Antikva veškeré zbývající zařízení zámku, z něhož její znalec přednostně vybral předměty jednak pro kamenné obchody Antikvy a jednak pro prodej do zahraničí, který zpočátku zprostředkovalo zřejmě přímo Ministerstvo zahraničního obchodu, od roku 1953 podnik zahraničního obchodu Artia.¹³¹

128 VRCHOTKA 1984, s. 76–79.

129 Muzeum Českého ráje v Turnově, Scheybalova sbírka, Josef Scheybal st., Korespondence odborná, dopis Z. Wirtha J. Scheybalovi, 3. 2. 1947.

130 O nové organizaci trhu se starožitnostmi viz CHMELÁŘOVÁ 2016, s. 51–61. Též CHARVÁTOVÁ 1953, s. 34–35. Nejnověji podrobně o celém procesu viz RUSINKO 2018, kapitola Perské koberce mění majitele: Trh s uměním v období státem řízeného trhu, především s. 73–89. Antikva byla v první polovině 50. let přeměněna na závod Starožitnosti, který se stal součástí národního podniku Klenoty, hodiny a starožitnosti.

131 Podnik pro zahraniční obchod Artia byl založen v roce 1953 opatřením ministra zahraničního obchodu č. 1/1953 jako akciová společnost pro dovoz a vývoz kulturních statků.

S e z n a m

především, vyříděných HKKoniš v Praze na základě zápisu č. 137/46 Sb. jako státní kulturní majetek z mobilního inventáře skončikovaného zápisu Hrubá Skála /oběma Velký Rohovec/.

R o d i n n é p a n á t k y .

Prostřední koš č. 1666, obsahující:

8 kusů fotografických negativů, 3 alba fot., etui s reliéfem Pany Marie /č. 435/ , 6 nářtačků, desky s kresbami a malbami příslušnické rodiny, velké desky s kresbami /č. 2325 , 1894/, soubor fotografií v rámečcích a 4 dagu-
rotypie, kresba tuškou /č. 1890/, miniatury /č. 1898a 1900/. Kčs 1.000.-

Koš obsahující fotografie a různé panátky , celkem 44 kusů a daguerrotypie č. 2901.

Kčs 300.-

Božna obsahující :

kresby tuškou /č. 1891, 1892, 1893, 1898/, kresba tuškou kolorovaná, kresba tuškou kolorovaná /č. 040 č., kresba tuškou kolorovaná č. 1886, akvarely č. 1873, 1879, 1901, 1907, 2110, pastel č. 1895, genealogický rovník č. 1882, vianý děti v saských rámečcích s čísly č. 2305, 8 fotografií.

Kčs 900.-

Velké značkové fotografie rodinné celkem 36 kusů.

Kčs 360.-

Rodinné miniatury v rámečcích, č. 1860, 1861, 1863, 1862, 1864, 1865, 1866, 1867, 1868, 1869, 1870, 1899.

Kčs 1.500.-

Pastely nenarácované č. 1759, 1760, 1761.

Kčs 600.-

Oleje nenarácované č. 1754, 1755, 1756, 1757, 1758.

Kčs 900.-

Oleje narácované od poloviny XVII. do XI. století, s toho některé kopie s XVIII. stol. podle originálu XVII. století.

č. 1732, 1731, 1730, 1729, 1728, 1727, 1726, 1725, 1724, 1723, 1722, 1721, 1720, 1719, 1718, 1717, 1716, 1715, 1714, 1713, 1712, 1711, 1710, 1697, 1712, 1713, 1714, 1715, 1716, 1717, 1718, 1719, 1720, 1721, 464 /Albrecht z Valdštejna /
465 /Adam z Valdštejna/. Kčs 58.000.-

H á b y t e k .

1084 malý nářtaček, nástavec komody, svisl stábornakem a Sasi sdružením, intarsovaný na 4 šokovitéch nožkách. Druhá pol. XVIII. stol.

Kčs 5.000.-

1079 empírový stolek dvorní s trojím , leštěný deska vylečená mramorem, jedna sdružená

Kčs 600.-

1106 nízká skříňka rohová intarsovaná se sláčenými bronzovými aplikacemi a mramorovou deskou, kopie L. XVI.

Kčs 1.000.-

Seznam předmětů vyříděných Národní kulturní komisí jako státní kulturní majetek z inventáře zápisu Hrubá Skála, květen 1949

7491/48

České vysoké učení technické v Praze. Vysoká škola zemědělského a lesního inženýrství.

ÚSTAV MYSLIVOSTI A BIOLOGIE LOVNÉ ZVĚŘE.

C. i. 68/48.

Praha-Dejvice, dne 25. listopadu 1948.

Vac: Depositní revers.

Nová technika č. 1903 - telefon 76641-46, I. 588

Revers

broc. č. 5569/48

Titl.

Národní kulturní komise
pro správu státního kulturního majetku v Praze

Praha III.

Valdštynský palác .

Ústav myslivosti a biologie lovné zvěře na vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství v Praze potvrzuje, že mu byl svěřen podle § 4. odst. 2. zákona č. 137/46, jako deposita kulturní majetek ze zámku Doksy a to :

Staré lovecké zbraně	: 245 kusů	á 25.-Kčs	6125.- Kčs
lovecké tesáky	: 42 "	á 20.- "	840.- "
staré lovecké pistole	: 39 "	á 20.- "	780.- "
lovecké trubky	: 5 "	á 25.- "	125.- "
stará prachovnice	: 1 "	á 15.- "	15.- "
soubor loveckých pomůcek	: 1 balík	á 75.- "	75.- "
terče	: 3 kusy	á 20.- "	60.- "
stará lovecká pouzdra	: 5 kusů	á 40.- "	200.- "
železa na škodnou	: 5 kusů	á 30.- "	150.- "
starý typ vrhačky	: 1 kus	á 25.- "	25.- "
lesní roh	: 1 kus	á 30.- "	30.- "
tetřev /hlava s tatrčí/	: 1 kus	á 15.- "	15.- "
kasety s bambitkama	: 2 kusy	á 75.- "	150.- "
soubor náčiní pro plnění nábojů	: 1 balík	á 85.- "	85.- "
kostra prachovnice	: 1 kus	á 15.- "	15.- "
lovecké oštěpy	: 10 kusů	á 30.- "	300.- "
vytěrky	: 2 kusy	á 5.- "	10.- "
soubor loveckých pomůcek	: 1 balík	á 150.- "	150.- "

celkem : 366 kusů úhrnem : 9150.- Kčs

Národní kulturní komise
v Praze.
Dostlo: 30. XI. 1948
Č. j.: 7491

sol
dostal 20. ledna 1950
Jenouš

Přednosta ústavu :

*Kezati ma vědnu!
Opis negovno zalozev.
V.P. p. b. XV. 1948.*

*K. Kern.
6. XII. 48*

8. XII. 1948

Zaznam do kart.
6. XII. 48

Zaznaměná
do
kartotéky
4. října 1951

Depositní revers. Ústavu myslivosti a biologie lovné zvěře ČVUT se seznamem předmětů převzatých ze zámku v Doksech, 25. listopadu 1948

U objektů, které nepřecházely do správy Národní kulturní komise, se proces částečně lišil. Nejprve byl veškerý mobiliář sepsán inventarizační komisí NPF a poté zástupce uměleckohistorické skupiny Národní kulturní komise vybral kulturně nejcennější předměty, které získaly status státního kulturního majetku. Již během tohoto třídění je rozdělil do skupin podle jejich budoucího určení a pro každou skupinu vyhradil samostatnou místnost nebo u menších souborů prostor jejich uložení vymezil na podlaze křídou. Ke každé skupině sepsal zvláštní tzv. eliminační seznam předmětů, který měl formu předávacího protokolu a obsahoval inventarizační číslo (číslo předmětu ze základního inventárního soupisu NPF), popis předmětu a jeho odhadní cenu.¹³²

Vím, že etikety NPF padají a úplně se tratí [...]. Ovšem ta čísla nebudou pro nás později vůbec nic znamenat, ale jméno zámku, provenience bude vždy velmi důležitá.¹³³

Štítek určený k připevnění na předměty převzaté do správy Národní kulturní komise

Odvoz kulturního majetku z objektů probíhal většinou až s určitým časovým odstupem. Jeho organizaci měl na starost skladový referent Národní kulturní komise Alois Soukup. Jediným nákladním vozem, který instituce vlastnila, postupně rozvážel vytříděný mobiliář do jednotlivých sběrů nebo přímo organizacím, pro které byl určen, a to podle propozic daných většinou Zdeňkem Wirthem. Sběrny byly umístěny v zámcích či pražských palácích spravovaných NKK s vhodnými prostorovými a dalšími technickými parametry. O převozu do určité sběrně rozhodovaly většinou její aktuální skladovací možnosti a také vzdálenost od místa původu předmětů. Dozor nad převzetím, uskladněním, zabezpečením i evidencí mobiliáře měl správce daného

132 Cena se stanovila podle předválečných cen (k roku 1938) na trhu se starožitnostmi. Tento odhad byl samozřejmě pouze rámcový, dobře však ukazuje, jak si odhadce předmětu cenil. Často totiž jinak jeho výjimečná hodnota není z popisu zřejmá.

133 Muzeum Českého ráje v Turnově, Scheybalova sbírka, Josef Scheybal st., Korespondence odborná, dopis Z. Wirtha J. Scheybalovi, 25. 7. 1951.

objektu. Výběr státního kulturního majetku z nepřebíraných objektů tvořil vzhledem k jejich vysokému počtu a komplikovanosti této práce bezesporu největší část agendy Národní kulturní komise. Národní pozemkový fond a další úřady vyvíjely značný tlak na urychlené vyklizení budov, na které již netrpělivě čekaly instituce, jimž byly přiděleny k užívání. Zaměstnanci NKK tak museli pracovat bez ohledu na roční období a mnohdy o nedělích a svátcích.¹³⁴

Ještě se dobře pracuje, ale bojím se, že letos zima vypukne velmi brzo a že velmi zkusíme ve studených zámcích. Co naplat, musíme kupředu bez ohledu k počasí.¹³⁵

Víte-li pak, že jen se Soukupem jsme za ten čas projeli přes 200.000 km nákladním vozem?¹³⁶

Teprve po roce 1948 začala být v rámci Národní kulturní komise připravována celková koncepce zpřístupnění spravovaných objektů, která musela splňovat především dvě podmínky: Vycházet z charakteru mobiliáře postupně soustředovaného ve sběrnách a odpovídat stávajícím společensko-politickým požadavkům na prezentaci interiérů bývalých šlechtických sídel. „*Nová společnost se neptala, jak udržovati památku (to bylo věcí odborníků), ale proč. Za nových historických skutečností bylo nutno na tuto otázku odpovědět theoreticky i prakticky. Bylo jednak nutno vysvětliti, proč architektonická památka nebo slohový mobiliář musí být chráněny, za druhé pak najíti pro ně jediné vhodné a pravé využití, jímž mohou společnosti nejlépe prospěti.*“¹³⁷

NKK v první fázi plánovala realizaci v zásadě dvou druhů expozic. První představovala tzv. muzea bytové kultury, což měly být buď intaktně zachované, slohově jednotné interiéry (např. zámky Sychrov, Hrádek u Nechanic), či nově vytvořené ideální rekonstrukce interiérů určitého období (empiru, biedermeieru ad.).¹³⁸ Druhou, ovšem menšinovou formou prezentace kulturního mobiliáře byla specializovaná muzea, tj. tématicky zaměřené muzejní expozice, jako např. hipologické muzeum ve Slatiňaně.

134 Od roku 1945 až do zrušení NKK v roce 1951 Z. Wirth většinu času strávil právě tříděním vnitřního zařízení šlechtických sídel. Jak dokládá jeho korespondence, v Praze v té době pobýval pouze několik dní v týdnu.

135 Muzeum Českého ráje v Turnově, Scheybalova sbírka, Josef Scheybal st., Korespondence odborná, dopis Z. Wirtha J. Scheybalovi, 4. 9. 1947.

136 Ibidem.

137 CHARVÁTOVÁ 1953, s. 36.

138 O pojetí těchto prvních expozic viz např. HLOBIL 1982. – GIUSTINO 2010, s. 253–271.

U = zpráva z UPM / SKA = K. ústí archiv

Seznam předmětů z drahých kovů převzatých Uměleckoprůmyslovým muzeem v Praze.

B = katalog UPM a UZP.

Doklad:	Inv. čis.:	Předmět:		
Manětín	1 ✓	1 stříbrná cukřenka se dvěma oušky, barokní tepaný ornament, v kartáči korunka s monogramem I S, vel. 8, cena 300.-	Střední galerie v Praze	12.02/62
Manětín	2 ✓	1 lžice, uvnitř zlacená, ebenové držadlo, délka 40, cena 150.-	Střední galerie v Praze	20.76/61
Manětín	3 ✓	1 naběračka s rytým vzorem, ebenové držadlo točene, délka 40, cena 100.-	Střední galerie v Praze	20.76/61
P 235 Manětín	4 ✓	1 deska s víčkem, na něm kruhové držadlo, oběšná, na okrajích tepaný rostlinný dekor, rúšišky, značky MAYERHOFER, Wien, 25x25, cena 800.-	Klecovy	8.03/62
P 269 Manětín	7 ✓	1 desička kruhová s otvíracím víčkem, uvnitř i na povrchu zlacená, krajkové prolomané tepání, klasicištní dekor, vel. 12, cena 400.-	Průmysl SKP 2/10. 1962 vy 20. 6. 62	
P 231 Teplice-Sanov	10 ✓	1 phárek zlacený, na plášti zatažený mince z r. 1714, vel. 8, cena 300.-	Střední galerie v Praze	20.76/61
P 231 Teplice-Sanov	11 ✓	1 nádobka stříbrná ve tvaru košíčku s víčkem, na něm nápis LEKKER VANKO, tepaný geometrický ornament, cena 50.-	Střední galerie v Praze	20.76/61
P 232 Teplice-Sanov	12 ✓	1 víčec stříbrný, na čtverhranné podložce, empírový, vel. 10, cena 150.-	Čertova	11.09/62
P 232 Teplice-Sanov	13 ✓	1 katinkot stříbrný s tepanými rožkami, vel. cena 250.-	Střední galerie v Praze	20.76/61
P 232 Teplice-Sanov	14 ✓	1 katinkot stříbrný s tepanými rožkami, menší než u čísla 14., cena 250.-	Klecovy	8.26/62
P 224 Teplice-Sanov	15 ✓	1 plaketa se sv. Janem Křtitelem, stříbrná, zlacení, datum 1944, cena 50.-	Střední galerie v Praze	18.09/61
P 224 Teplice-Sanov	18 ✓	1 lodinky kapesní, zlaté, zn. Verheux Paris, na plášti klasicištní dekor, cena 500.-	Střední galerie v Praze	20.76/61
P 224 Teplice-Sanov	19 ✓	1 lžice zlacení s figurkou medvěda v pouzdře cena 100.-	Střední galerie v Praze	20.76/61
P 239 Teplice-Sanov	20 ✓	1 nůž na nožce, uvnitř zlacení, 2 ucha ve tvaru orlích hlav s hřídly, na víčku figurka lvíčka, vel. 18, cena 300.-	Střední galerie v Praze	20.76/61
P 269 Teplice-Sanov	22 ✓	1 zapalovač se Salvoviny se stříbrným kvádrin a monogramem K.A., cena 500.-	Střední galerie v Praze	20.76/61
P 269 Teplice-Sanov	23 ✓	1 pouzdro, doutníkový tvar, bíle smaltované s figurálními vjevy, konec 18. století, vel. 9, cena 500.-	Střední galerie v Praze	20.76/61

nech či muzeum porcelánu v Klášterci nad Ohří ad. Objekty, v nichž zůstala zachována rozsáhlejší obrazová sbírka, byly ponechány jako galerie.

Tento týden jsem svezl z Jemniště, Kačiny, Žlebů a Litomyšle (4 sběrný s 15 zámky) materiál pro instalaci zámku litomyšlského, který byl dosud zcela prázdný. Zařizují celkem 14 pokojů, z nich 4 nově malujeme, všechno čistíme, nábytek spravujeme a čalouníme, [...].¹³⁹

Idea rekonstrukce slohově jednotného prostoru však byla záhy, zvláště s ohledem na absenci potřebného množství mobiliáře určitých epoch ve sběrnách, opouštěna ve prospěch „typických seskupení historického mobiliáře v konkrétním architektonickém prostoru“.¹⁴⁰ Tuto formu, později označenou jako „interiérová instalace“ Oldřich Jakub Blažíček ve *Slovníku památkové péče* v roce 1962 charakterizoval takto: „interiérová instalace v památkových prostorech [...] vychází z historické individuality objektu, z architektury a původní funkce vnitřku, uplatňuje v něm památkový mobiliář i sbírky bez použití technik a moderní prezentace, ale s ohledem na historické uspořádání, v rekonstrukci nebo náznaku původní funkce a souvislosti.“¹⁴¹ Interiérová instalace měla řadu nesporných předností. Jednak využívala mobiliář bez bezprostřední vazby na daný objekt, jeho majitele i region, dále umožňovala uplatnění maximálního počtu exponátů, jež přitom nemusely být na nikterak vysoké kvalitativní úrovni. Současně nepůsobila rušivě vůči architektuře stavby, spíše ji podtrhovala. Instalace měly poučovat návštěvníky o charakteru interiérů minulosti, o vysoké úrovni umělců a uměleckých řemeslníků i evokovat atmosféru, v níž se odehrávaly významné historické události, současně měly působit i čistě esteticky.

Leccos mi ještě chybí do zámku, co v našich sběrnách není: porculán kolem 1830, pokud možno celý service; záclony tylové nebo perkálové; koberce a pokrývky na postele a stoly (třeba tištěné šátky); věci do vitriny, kolem 1830; empírové sklo užitkové; drobnosti na psací stoly (kalamáře, mapy na dopisy, podložky, pera) a na stoly do kuř. salonu (popelníky) - vše kolem 1830.¹⁴²

139 Muzeum Českého ráje v Turnově, Scheybalova sbírka, Josef Scheybal st., Korespondence odborná, dopis Z. Wirtha J. Scheybalovi, 3. 4. 1949.

140 HLOBIL 1982, s. 22.

141 BLAŽÍČEK 1962, s. 82.

142 Muzeum Českého ráje v Turnově, Scheybalova sbírka, Josef Scheybal st., Korespondence odborná, dopis Z. Wirtha J. Scheybalovi o instalaci zámku Ratibořice, 3. 4. 1949.

Vý. 15376/50

Správa zámku
v Mnich. Hradišti

Objednací list čis. 100.

PRO PROVOZNI ÚČTARNU.

FILM - CÍSAŘŮV PEKAŘ
VÝPRAVA

Objednali jsme u Vás pro film

níže uvedené předměty:

Účty zasílejte výhradně na adresu Československý státní film Praha II, Jindřichská ul. 34, s označením jména filmu.

Položka	Předmět	V ceně Kčs
1.	Stěcl mun. řízomy č. 1529 pro kování uob	3.000
2.	" tociie nohy bykl. dn. 435 " Okooha	5.000
3.	" " " " 447 (prohozu)	5.000
4.	Tripla mun. říz. 9106	3.000
5.	Tripla	
6.	5 plochůvek velké 3714 3716	
7.	" " 3718. 3717 3713	60.000
8.	" čarsteční obličie a postluceie	
9.	kupe obličie žit. kování česky	4.000
10.	3. kování modroz	4.100
11.	1. kování hůžový + palieha	
12.	č. obličie postluceie	700
13.		
14.		
15.		
16.		
17.	Zboží do daňové vizaného oběhu. Všeobecnou daň nůštuite.	
18.	Výnos min. financí ze dne 4. 3. 1949	
19.	č. B.940/49-VI/3.	
20.		

*) Uvedené předměty jsou dodavatelem propůjčeny od _____ do _____ 195

*) Uvedené zboží je po zaplacení vlastnictvím Československého státního filmu.

Správnost dodávky, množství i cenu potvrzují:

Dodavatel:

Vedoucí výpravy:

Vedoucí filmového štábu:

Vedoucí skupiny:

Souborstone
Mikulaj
Neerzal
F. Fojtík
W. Müller

*) Nehodící se škrtněte.

Reg. č. 2007/50 - IV - 100 bl. a 4 x 50 listů - 2701018

18. 8. 1991/15
Seznam přednětů

1

převzatých ze skladu na stát. zánku Sychrov pro vybavení kanceláří prezidia ČSAV v Praze. Národní třída.

Jedná se o výpis přednětů ze svěřovacího seznamu, které byly identifikovány na místě:

Sychrov	2220	1 velký kruhový stůl tmavě leštěný 2. rokoko - místnost 133	
"	2227, 2228, 2229, 2230	4 čalounovaná křesla tmavě leštěná 2. rokoko	"/ekonomie/
"	2231	1 velká čalounová a pohovka k téže soupravě	/ ekonomie/
"	2232, 4453	4 čalouněné židle k téže soupravě b.č.-b.č.	/ půda/
MJC	330	- 1 pseudorokoková nábytková souprava, bílá se zlacením, pestrý brokátový potah: 1 pohovka, 2 křesla, 2 židle, 1 stůl, 1 vitrina	/archív akademie/
Bečov	3284	1 trumeau ve slohu Ludvíka XVI, zlacené s mramorovou deskou	/ archiv akademie/
Vižňov		1 kruhový empírový stůl na 6ti boké noze světle leštěný	/chodba/
KBŠ		1 dlouhá nízká kredenc s dvouúvěřovým středem a 8 zásuvkami po stranách. moderní barok -	/ekonomie/
		1 dlouhý stůl ke zdi se 2 zásuvkami	"
		1 veliký vatahovací oválný stůl na mohutné noze	"
KBŠ	29	1 nízký kruhový stůl, pseudorokokový	/m.114/
KBŠ	22, 23, 24, 25, 26, 27,	6 židlí čalounovaných moderních po způsobu Schipperdale	/ m. 133/
VŽV	11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,	9 empírových židlí ku předešlé pohovce se šedomodrymi potahy	!půda/
Sychrov		1 jednoduchá empírová komoda o třech zásuvkách světlá	/m-114/
b.č.		1 pozdně empírový psací stůl s etažérem se 4 zásuvkami po stranách a jednou uprostřed, masivní soustruhované nohy.	/m.114/
Lázně Bělohrad	19-	1 barokový psací stůl ozdobně dýhovaný, se zásuvkami po stranách	/ půda/
Doksy	3841	- 1 obdlný stůl 2. rokoko	/ půda/
Zbořil Liberec	-	1 hodiny zlacené, na alabastrové podložce /dívka se srpem/	/ skladiště/
MNVR	68	1 hodiny ze zlacené bronzové dva jezdci/	/ skladiště/

Seznam předmětů převzatých ze sběrný zámku Sychrov pro vybavení kanceláří Prezidia Československé akademie věd, 1954

Interiérové instalace a specializovaná muzea byly zvláště v padesátých letech doplňovány menší historickou expozicí „s osvětovými a budovatelskými tématy“,¹⁴³ většinou situovanou do druhého patra objektu. Tyto méně reprezentativní prostory byly rovněž často propůjčovány jako výstavní prostor regionálním muzeím, zatímco přízemí mnohdy sloužilo k uložení archivních fondů okolních velkostatků. Tato základní typologie prezentace a využití zámeckých interiérů v hlavních rysech přetrvala v podstatě až do sametové revoluce, teprve v posledních desetiletích se stále výrazněji uplatňuje snaha rekonstruovat autentickou podobu zařízení objektu v 19. či v první polovině 20. století.

Proces znárodňování pozemkového vlastnictví v Československu pokračoval v letech 1947 a 1948, kdy byly vydány zákony o revizi pozemkové reformy č. 142/1947 Sb., o převodu vlastnictví majetku hlubocké větve Schwarzenbergů na zemi Českou č. 43/1947 Sb. (známý jako „Lex Schwarzenberg“) a o nové pozemkové reformě č. 46/1948 Sb.¹⁴⁴ Tyto zákony se již týkaly českých vlastníků větších pozemků. Realizací této druhé pozemkové reformy se výrazně zvýšil počet zestátněných šlechtických sídel, který v českých zemích překročil číslo 900. Mimo jiné z tohoto důvodu schválila nová vláda po Únoru 1948 navýšení kvóty pro počet Národní kulturní komisí spravovaných objektů ze čtyřiceti osmi na sto. Druhým důvodem jistě bylo okázalé splnění komunistického volebního slibu o masovější podpoře kulturní sféry státem. V průběhu padesátých let byl tento konvolut stovky státních hradů a zámků ještě rozšířen.

143 CHARVÁTOVÁ 1953, s. 44.

144 Na majetek vyvlastněný na základě těchto legislativních opatření se většinou vztahoval restituční zákon č. 403/1990 Sb. o zmírnění následků některých majetkových křivd. Ten mohl být uplatněn na majetek zestátněný v období nesvobody, tedy od únorového převratu roku 1948 do sametové revoluce v roce 1989. Vyvlastnění majetku schwarzenberské primogenitury provedené ještě před tímto datem jím zrušeno nebylo. Zestátnění na základě zákona o revizi pozemkové reformy, který byl vydán prakticky současně s „Lex Schwarzenberg“, bylo však natolik komplikovaným procesem týkajícím se mnoha nemovitostí, že jeho realizaci úřady zahájily až na počátku roku 1948.

Jak to bylo dál? Ministerstvo školství, věd a umění, Státní památková správa, Státní památková správa v likvidaci a Krajská střediska státní památkové péče a ochrany přírody

Na přelomu čtyřicátých a padesátých let se ve stále semknutějším systému správy totalitního státu samostatná instituce se značnými pravomocemi, jakou byla Národní kulturní komise, začala postupně jevit jako špatně kontrolovatelný a ovladatelný solitér a ke konci roku 1951 byla zrušena.¹⁴⁵ Státní hrady a zámky přešly z její správy částečně přímo pod Ministerstvo školství, věd a umění (do kompetence jeho oddělení pro ochranu památek v rámci V. odboru), částečně pod referáty pro školství, osvětu a tělesnou výchovu příslušných krajských národních výborů. Tento model se však neukázal jako příliš funkční, zvláště s ohledem na nedostatek kvalifikovaných pracovníků na krajských výborech. V první polovině roku 1953 byla proto jako nouzové, prozatímní opatření zřízena jednotná centrální instituce, tzv. Státní památková správa, která sloučila všechny orgány státní památkové péče a spojovala v sobě funkci odbornou, metodickou i výkonnou. A samozřejmě převzala i celou agendu správy státních hradů a zámků.

Svou činnost v rámci této agendy zahájila celoplošnou revizí a novou inventarizací v těchto objektech uloženého mobiliáře, a to jak předmětů se statusem státního kulturního majetku, tak užitkového mobiliáře.¹⁴⁶ Revize i inventarizace probíhaly současně především v letech 1953 a 1954 a prováděli je smluvní externí zaměstnanci, často penzisté bez příslušného odborného vzdělání, kteří prošli speciálním školením. Na objektech většinou pracovali ve dvojici. Jimi vytvořené nové inventáře, ve své době úředně nazývané „operativně technická evidence“, jsou podle charakteru jejich knižní vazby známy jako „černé knihy“.¹⁴⁷ Každý předmět dostal nové inventární číslo,¹⁴⁸ uváděno je zde však i původní „eliminační“ číslo, které mu přidělila soupisová komise NPF či u později vyvlastněných objektů ONV. Pokud se vyskytl předmět z různých

145 Usnesením své 127. schůze z 6. 2. 1951 uložila vláda Ministerstvu vnitra, aby v dohodě s Ministerstvem školství, věd a umění připravilo návrh legislativního opatření o reorganizaci a sjednocení státní památkové péče. Viz Intimát Ministerstva školství, věd a umění č. 929/51-S/4 z 12. 2. 1951. Publikováno v NESVADBIKOVÁ 1983.

146 Bylo jedním z nejvýznamnějších kroků, kterým Ministerstvo školství a osvěty odpovědělo na vládní usnesení z 10. 3. 1953, jímž mu bylo uloženo učinit nutná opatření k odstranění nedostatků ve správě státního kulturního majetku. Viz VINTER 1983, s. 203.

147 V současnosti jsou uloženy po jedné kopii na Generálním ředitelství NPÚ, na příslušném objektu, případně na příslušném územním pracovišti NPÚ a v NA, fond SPS–D.

148 V současnosti v evidenci NPÚ vedené jako staré inventární číslo.

důvodů do soupisu NPF nezanesený, který tím pádem neměl eliminační číslo, byl do inventáře zanesen jako b. č. (bez čísla). Předměty v těchto inventářích měly být charakterizovány co nejpodrobněji – měl být důsledně uváděn typ předmětu (obraz, komoda, džbán), materiál (lipové dřevo, porcelán, cín), technika (olej, dřevořezba, intarzie), rozměry, barva, slohové zařazení, datace, autorské signatury či jiné značky a případné poškození. Kromě původního zámeckého mobiliáře, který se zde nacházel v době vyvlastnění (dnes označován jako kmenový), byl stejným způsobem kontrolován a opětovně sepisován (ovšem na samostatné seznamy) veškerý svozový mobiliář, a to podle svého původu.

Inventář zámecký, jak je obsažen v seznamu N. P. F. byl shledán úplným, aspoň dvojice nenalezla, že by něco chybělo. Naopak bylo nalezeno mnoho předmětů, které se v seznamu nenalezaly a nedaly se ani v seznamu pořízeném národní správou zjištění. Dvojice všechny tyto předměty vzala do soupisu a označovala b. č., tedy bez čísla starého. Soupis pořízený soupisovou dvojicí obsahuje došti položek takto na více se objevivších.¹⁴⁹

Celému procesu asistoval správce objektu, jehož úkolem bylo veškerý mobiliář zpřístupnit a který také svým podpisem stvrzoval souhlas s výsledky inventarizace zanesenými do závěrečného protokolu. Role správce objektu byla v té době po všech stránkách velmi náročná. Kromě toho, že dohlížel na technický stav budov i parku a zajištění návštěvnického provozu, nesl také hmotnou zodpovědnost za veškerý ve skladech uložený i instalovaný mobiliář, vedl evidenci jeho zápůjček, převodů na jiný objekt či naopak přírůstků. Přesuny a zápůjčky předmětů označených za státní kulturní majetek se staly již od konce čtyřicátých let relativně běžnou záležitostí. Tvůrci instalací na ostatních státních hradech a zámcích si přijížděli vybírat mobiliář, který by splňoval jejich požadavky, předměty se zapůjčovaly na výstavy, ale i filmovým produkcím.

Na základě ustanovení zákona č. 22/1958 Sb. o kulturních památkách byl v roce 1959 zahájen proces decentralizace státní památkové péče. Většina agendy Státní památkové správy měla být postupně přenesena na Krajská střediska státní památkové péče a ochrany přírody, která jako svůj výkonný orgán nově zřizovaly krajské národní výbory.¹⁵⁰ Proces převodu správy státních hradů a zámků včetně jejich mo-

149 NA, fond SPS–D, kart. 72, inv. č. 109, Státní zámek Jindřichův Hradec, revizní zpráva o soupisu inventáře na zámku v Jindřichově Hradci, 23. 7. 1953.

150 NA, fond SPS, kart. 27, inv. č. 67, oběžník Přímá instrukce pro výkonné orgány národních výborů, 13. 5. 1959.

PŘEHLED STAVU ZÁMEČKÝCH KNIVHOVEN K 1. 5. 1959.

Celkový počet knihoven: 252
svazků: 1.257.650

Kraj	Interierové knihovny		Interierové knihovny svřšené		Inetbnlované svazy		Esinotalované svazy		Sřřřšené svazy	
	poř. knihoven	poř. svazků	poř. knihoven	poř. svazků	poř. knihoven	poř. svazků	poř. knih.	poř. sv.	poř. knih.	poř. sv.
Brno	5	30.348	6	69.779	-	-	25	33.617	-	-
Olomouc	6	90.403	-	-	3	8.130	-	-	-	-
Středomoraví	3	36.343	-	-	8	16.281	18	26.408	-	-
Karlovy Vary	2	28.000	-	-	3	9.007	9	21.638	-	-
Ústí n. Lab.	1	3.528	-	-	-	-	10	17.421	1	71.800
Jihomoraví	5	53.166	-	-	-	-	9	27.000	3	7.800
Středomoraví	9	79.477	-	-	-	-	13	18.693	-	-
Pardubice	2	16.756	1	3.500	4	1.383	9	7.054	-	-
Jihlava	3	28.078	-	-	-	-	15	44.439	5	16.355
Brno	7	93.086	2	10.500	6	24.143	30	58.504	5	41.699
Olomouc	2	22.098	-	-	-	-	14	46.020	1	602
Středomoraví	4	17.506	-	-	-	-	2	13.746	-	-
Středomoraví	-	-	1	15.081	-	-	-	-	2	31.307
Celkem	59	536.613	10	163.870	24	69.779	134	308.338	13	170.051

Přehled stavu zámečkových knihoven k 1. květnu 1959

biliiře na krajskou úroveň byl velmi komplikovaný, proto se prováděl postupně a až do protokolárního odevzdání budov a samostatného předání mobiliáře objekt fakticky spravovala Státní památková správa v likvidaci.

Pro řízení tohoto procesu vydalo Ministerstvo školství a kultury, které zůstalo nejvyšší instancí státní památkové správy, v roce 1959 *Směrnice pro delimitaci bývalého státního kulturního majetku* (čj. 22.131/59 Ú. I. ze dne 13. května). Na základě těchto směrnic byla zřízena tzv. Koordinační komise pro kulturní využití státních hradů a zámků, jež byla poradním orgánem Ministerstva (především oddělení V/2) a své zastoupení v ní měly: Státní ústav památkové péče a ochrany přírody (SÚPPOP), Národní galerie, Uměleckoprůmyslové muzeum, Národní muzeum a Státní památková správa v likvidaci. Komisi vedl ředitel Národní galerie historik umění Vladimír Novotný (1901–1977).

Její nejdůležitější úkol spočíval v novém rozřídění mobiliáře státních hradů a zámků, jemuž do té doby příslušel status státního kulturního majetku. Ten byl vydáním památkového zákona č. 22/1958 Sb. zrušen a bylo nutné rozhodnout, které předměty

mohou získat tímto zákonem nově zavedený status kulturní památky. Podle *Směrnic pro odborné vyřídění movitého majetku, prohlášeného podle zák. č. 137/46 Sb. za státní kulturní majetek, pro nakládání s movitým majetkem pro kulturní využití neupotřebitelným a pro instalace státních hradů a zámků* se mělo jednat o předměty, které „z hledisek uměleckých, historických nebo dokumentárních jsou památkami ve smyslu § 2 zák. 22/1958 Sb. a jsou vhodné pro umístění v expozicích na státních hradech a zámcích, popřípadě v museích a galeriích nebo pro jiné kulturní využití“.¹⁵¹

Vyřídování movitého majetku, prohlášeného býv. Národní kulturní komisí, resp. Státní památkovou správou podle zákona č. 137/46 Sb. za státní kulturní majetek, provádí komise pro využití státních hradů a zámků, zřízená podle čl. 4 Směrnic pro delimitaci bývalého státního kulturního majetku ze dne 13. 5. 1959 čj. 22.131/59, které byly vydány jako přímá instrukce pro výkonné orgány národních výborů - reg. č. 73/P-1959.¹⁵²

Pro schvalování konkrétních návrhů na vyřídění mobiliáře v jednotlivých objektech si Koordinační komise vytvářela subkomise složené kromě jejích členů také ze zástupců příslušného krajského střediska SÚPPOP. Před příchodem této subkomise provedl odborník z pražského ústředí SÚPPOP tzv. návrh na vyřídění, tzn. vybral předměty, které podle něj splňovaly v zákoně i ve zmiňovaných směrnicích dané podmínky pro udělení statusu kulturní památky. Subkomise je následně během několika dnů přímo na místě posoudila a vytvořila seznam odsouhlasených položek, někdy označovaných jako předměty kategorie A. Již v průběhu tohoto procesu byly předměty v příslušném inventáři (operativně technické evidenci – černých knihách) i přímo fyzicky označeny zeleným křížkem. Současně mohlo být rozhodnuto o předání některých z nich centrálním sbírkovým institucím. V tom případě byl předmět rovněž prohlášen za kulturní památku, vyloučen z operativně technické evidence a převeden do sbírek muzea či galerie. Zbývající předměty původně určené za státní kulturní majetek byly opatřeny červeným křížkem. Třetí skupinu, označovanou žlutými křížky, tvořily předměty pocházející z podstat, u nichž byla omezena majetkoprávní dispozice, tzn. jejichž vyvlastnění ve prospěch československého státu bylo napadeno jako neoprávněné, a to nejčastěji proto, že jejich majitelé byli v době vydání příslušných prezidentských dekretů

151

NA, fond SPS-D, kart. 29, inv. č. 51, návrh Směrnic pro odborné vyřídění movitého majetku prohlášeného podle zák. č. 137/46 Sb. za státní kulturní majetek, pro nakládání s movitým majetkem pro kulturní využití neupotřebitelným a pro instalace státních hradů a zámků, 1959.

152

Ibidem.

a dalších vyvlastňovacích zákonů cizími státními příslušníky.¹⁵³ Následně Ministerstvo školství a kultury po konzultaci se SÚPPOP seznam předmětů kategorie A schválilo, čímž byl završen proces jejich prohlášení za kulturní památky.

Krajské středisko SÚPPOP zajistilo, „aby všechny předměty vytříděné jako neupotřebitelné pro kulturní využití byly soustředěny a aby byly také prostorově odděleny od předmětů určených pro kulturní využití“.¹⁵⁴ Poté mělo upozornit Kancelář Předsednictva vlády, aby si vybrala mobiliář pro reprezentativní účely státu. Zbývající předměty byly nejprve nabídnuty ke koupi podniku zahraničního obchodu Artia „pro realizaci na zahraničních trzích“.¹⁵⁵

Předměty, které nebudou kanceláří předsednictva vlády vybrány pro státní reprezentační účely, nabídne ke koupi podniku zahraničního obchodu ARTIA pro realizace na zahraničních trzích a vybrané předměty cizí uvedenému podniku úplatně za běžnou cenu podle ustanovení čl. 24 vyhlášky ministerstva financí č. 205/1958 Ú. I.¹⁵⁶

Toto opatření bylo zjevně jedním ze způsobů řešení v dané době velmi tíživé devizové krize, s níž se československý stát potýkal. Tím, co nebylo z tohoto hlediska využitelné, mohly národní výbory zařadit své objekty. Pokud i poté nějaký mobiliář zbyl, byl nabídnut ke koupi národnímu podniku Obchod klenoty, hodinami a starožitnostmi, o neupotřebitelný „odpad“ se postaral podnik Sběrné suroviny.

153 „[...] předměty, vytříděné z těch majetkových podstat, při jejichž převodu Státní památková správa v likvidaci zvláštním opatřením upozornila přejímající organizaci na omezení majetkoprávních dispozic.“ Viz NA, fond SPS–D, kart. 29, inv. č. 51, Směrnice pro odborné vytřídění movitého majetku prohlášeného podle zák. č. 137/1946 Sb. za státní kulturní majetek, pro nakládání s movitým majetkem pro kulturní využití neupotřebitelným a pro instalace státních hradů a zámků, návrh, 1959. Mžuková k tomu uvádí: „[...] žlutými křížky měl být označen NEKONFISKOVANÝ, jaksí navíc přidružený mobiliář, o němž původní majitelé asi nevěděli.“ S takto označenými předměty se nesmělo dále nakládat, neměly být instalovány do expozic, nesměly se restaurovat, „měly jen pozvolna chátat v čtyřicetiletém tichu depozitářů“. Viz MŽUKOVÁ 1994, s. 19.

154 NA, fond SPS–D, kart. 29, inv. č. 51, návrh Směrnic pro odborné vytřídění movitého majetku prohlášeného podle zák. č. 137/46 Sb. za státní kulturní majetek, pro nakládání s movitým majetkem pro kulturní využití neupotřebitelným a pro instalace státních hradů a zámků, 1959.

155 Ibidem.

156 Ibidem.

NÁRODNÍ KULTURNÍ KOMISE V PRAZE

KANCELÁŘ ADMINISTRATIVNÍ REFERENT

Číslo: 3770 / 17

Věc: KSČ - ústředí v Praze - vyřídění mobiliáře se zámeckých objektů

Spoluvyřizeno: 24/17/17
Související spisy: 2586/10, 8480/10, 5984/10

Podle daných pokynů, doprovázel jsem ve dnech 27. III. až 29. III. 1950 zástupce ústředí KSČ v Praze s. Babického po zámeckých objektech NKKomise za účelem prohlídky a výběru mobiliáře pro potřebu vybavení KSČ.

Navštíveny byly tyto objekty:

- 27. III. 50 - Míchov - Vizamberk a Velké Losiny.
- 28. III. 50 - Vizovice - Buchlovice a Slavkov.
- 29. III. 50 - Město n. Osl. - Telč a Jindřichův Hradec.

Předměty, které byly vybrány jsou sepsány na přiloženém seznamu a dodatečně bude teprve rozhodnuto o tom, budou-li pořadovány od NKKomise či nikoliv.

29. III. 50.

V Praze dne 30. 3. 1950.

[Handwritten signature]

[Large handwritten signature]

Na vědomí před dalším říšením:

Dr. Charvátová - *ch. 7/10/17*

potom spět: Steklý.

30 Hradů a zámků
B, Mobilizár. ✓

Desky spisu týkajícího se cesty zástupce ústředí KSČ po zámcích Náchod, Vizovice a Náměstí nad Oslavou za účelem výběru mobiliáře pro vybavení kanceláří KSČ, březen 1950

Příklady k soupisu

Vzor 4

místnost č. 25 (modrý salón) - ~~výstavní místnost~~Z inventáře zámku: *Velburgy*

List čís.:

Inv. číslo		Popis předmětu	Místnost	Cena	Poznámka o pohybu
nové	staré				
X	550	89 obraz - lepní krajina s postavami v popředí, olej na dřevě 35 x 48 cm, Nizozemí 17. stol. sign. P.F. (v pravém rohu dole) černý rám.	0	X	X
X	595	160 tisk - podobizna šlechtice, rytina 45 x 28.5 cm podle Rubense J. Klauber v. Augsburgu v psp. s zlac.rám	0	X	X
X	620	460 prádelník - se 3 zásvkami, vykládaný, v. 110 cm deska 50x150 cm, rokokového tvaru, noha ulomene.	I.	X	X
X	645	150 plastika - ženská postava, bronz v. 49 cm. sign.: Stursa 1911		X	X
X	698	1020 konvice - porcelánová (s víčkem) modře zdobená, v. 28.5 cm, empírového tvaru zn.S. poškoz.	I	X	X
X	720	623 18 parohů jeleních na dřev. vyř. podložkách	0	X	X
X	739	641 20 parůžků srnčích na dřev. vyř. podložkách.	0	X	X
<u>V místnosti jest dále:</u>					
1 lampa el. obyč. visací se šňůrou a porcul. bílým stínidlem					
1 kamna kachlová, bílá empír. slohu plast. zdobené.					
1 dveře (hlavní, spojovací, postranní atd.) po 1 straně bohatě ornamentálně a figurálně vykládané s letopočtem 1672.					
<u>Místnost č. 68.</u> (býv. zám. kuchyně - skladní místnost).					
	980	1365 60 talířů porcul. bílé se zel. listkovým okrajem beze značky	0	X	S
	981	1375 120 sklenek na víno, na vyšší nožce obyčejné	0	X	S

31106-3 52

n. p.

Na základě složených návrhů a
sámých se některé z nich mnohdy, zejména
paroží klenutí sáňová, jsou v současnosti
v jiných městech, jsou vloženy na
příspěvek, jak to předkládá let. a zápisu dle přílohy,
ani nezávisle je s jinými úseky. Jestliže na
vložení v sídly Světového komitatu
Třeboně a dalších. Tomuž se, je by bylo
nutno uvažovat sáňová, poručitel,
bude-li se klenutí paroží v tomto množství
policie malý, a také sáňová, jsou tyto podmínky
n. p. Bazaru k prodeji.

Praxe, dne 29. února 1956
Světového komitatu
Sáňová

na úhř je dobrý, ale o. četnost sáňová
Kolik žadatelů neustále chodí,
sáňová je mysl. spolky, sáňová a pod.
a paroží se rozdáva.
Jako-li to Bazaru, psala to s roky
líst, takto mu peníze aspaň
podělit žadatelé. Čís. 4. VIII. 56.

227

Seznam upravený

Seznam

předmětů z drahých kovů předaných úplatně podniku zahraničního obchodu Artia v Praze.

Pořadové číslo	Inventurní číslo	Předmět	Cena Kčs
✓ 1	5	1 konvička stříbrná, s ebenovým uchem, st. Vídeň. Brutto váha 229,80 gr, ryzost stříbra 800/1000, cena	260,—
✓ 2	8	1 konvička stříbrná s víčkem a ebenovým uchem, na 4 nožkách. Brutto váha 414,90 gr, ryzost stříbra 800/1000, cena	400,—
✓ 3	12	1 svícen stříbrný, na čtyřhranné podložce. Váha 153,— gr, ryzost stříbra 750/1000, cena	160,—
4	59	1 naběračka stříbrná s točeným držadlem, zkončeným figurkou svíčka. Váha 96,60 gr, ryzost stříbra 800/1000, cena	100,—
5	63	1 svícen nástěnný, ministerský, stříbrný, na 2 svíčky s tepanou podložkou. (Holandsko, 18. stol.) Váha 79,90 gr, ryzost stříbra 800/1000, cena	160,—
6	64	1 svícen nástěnný, ministerský, stříbrný, na 2 svíčky s tepanou podložkou. (Holandsko, 18. stol.) Váha 78,90 gr, ryzost stříbra 800/1000, cena	160,—
✓ 7	67	1 svícen stříbrný, na kruhové noze, tepaný, staročinný. Váha 220,50 gr, ryzost stříbra 800/1000, cena	400,—
✓ 8	68	1 svícen stříbrný, na kruhové noze, tepaný, staročinný. Váha 267,20 gr, ryzost stříbra 800/1000, cena	400,—
✓ 9	127	1 dosička ve tvaru truhly, filigrán, stříbrná, staročinná. Váha 144,30 gr, ryzost stříbra 800/1000, cena	200 -180,—
✓ 10	165	1 dosička ze žolveviny se stříbrným kováním, počkozemá. Brutto váha 82,30 gr, stříbra asi 15,— gr, ryzost stříbra 900/1000, cena	50 -35,—
✓ 11	196	1 dosička stříbrná, uvnitř zlatená, váha 15,10 gr, ryzost stříbra 900/1000, cena	25 -25,—
✓ 12	250	1 konvička stříbrná, st. Vídeň, s prasklým dřevěným uchem. Brutto váha 271,50 gr, ryzost stříbra 800/1000, cena	300 -230,—

Seznam předmětů z drahých kovů nabídnutých k prodeji podnikem zahraničního obchodu Artia v Praze, po roce 1955

304608

AUSSENHANDELSUNTERNEHMEN FÜR EIN- UND AUSFUHR VON KULTURWAREN - POSTFACH 790, VE SMECKACH 30, PRAHA 7,
TSCHÉCHOSLOWAKEI

Marie Bevilacqua & Co.
419 East 54th Street
New York 22, N.Y.

Praha 22. Dezember 1958

Ihr Auftrag: **personally**
Unsere Auftragsbestätigung:

Einfuhrbewilligung:
Geschäftszahl:

Zahlungsbedingungen:
Geliefert: **L/C**
free Czechoslovak
border

RECHNUNG No.

9458193

<u>Common Furniture and Bric a Brac</u>			US \$
6/500	1 pc	Glass Napoleon	7,60
6/501	1 "	Green Overlay Glass	3,10
6/502	1 "	Silhouette Picture	2,30
6/503	1 "	Covered Opaline Compote	5,10
6/504	1 "	Blue Glass Dish	2,05
6/505	1 "	Small Clock Jewish	10,25
6/506	1 "	Miniature Wooden Bidermeyer Chest	9,20
6/507	1 "	Opaline Compote	1,20
6/508	1 "	Miniature Porcelain Basket	2,05
6/509	1 "	White Opaline Dish	0,60
6/510	1 "	Earthenware Jug	2,05
6/511	1 "	Glass	4,10
6/512	1 "	Blue Opaline Bottle	4,10
6/513	1 "	Green Opaline Dish	2,05
6/514	1 "	Wooden Crown	3,80
6/515	1 "	White Porcelain Grupp	20,45
6/516	1 "	Embroidered Picture	5,10
6/517	1 "	Porcelain Jug	4,10
6/518	1 "	Empire Wooden Vitrine	15,35
6/519	2 "	Paintings	6,10
6/520	1 "	Small Painting	4,10
6/521	1 "	Small Box	2,30
6/522	1 "	Wood Framed Mirror	25,60
6/523	1 "	Overlay Glass Lampbase	51,20
6/524	1 "	Wooden Urn	30,70
Ferrari 6/525	2 "	Brass Messing Candlesticks	24,60

244014, 246230

Artispol Praha

Transfer US \$ Czechoslovak, 249,15

Sel. 13-P-1143-00-R

Zadní strana štítku označujícího předmět z majetku Harry Palmeho z Kamenického Šenova prohlášený Národní kulturní komisí za státní kulturní majetek s uvedením čísla a značky svozu, z něhož daný předmět pocházel

Vzor vyplnění štítku, jímž Národní kulturní komise označovala předměty, které prohlásila za státní kulturní majetek

Konfiskované památky - konfiskované osudy aneb Příběhy majitelů a jejich předmětů I.

Alfons Clary-Aldringen a jeho teplický zámek

Alfons Clary-Aldringen (1887-1978)

Dita Homolová

Jeho předci se usadili v Čechách poté, co v roce 1623 koupili řadu konfiskovaných statků na Žatecku.¹⁵⁷ Roku 1767 dosáhli povýšení do knížecího stavu primogeniturně děděného. Svou existenci vždy úzce spojovali se službou habsburskému domu.

Alfons Clary-Aldringen¹⁵⁸ se narodil v Drážďanech 12. března 1887 jako syn rakousko-uherského diplomata knížete Siegfrieda (1848–1913) a Terezie zvané Rézy, rozené Kinské (1867–1943). Na začátku první světové války se rodina usadila v Teplicích v severních Čechách. Vzdělání získal Alfons Clary-Aldringen na Skotském gymnáziu ve Vidni.¹⁵⁹ Roku 1906 byl odveden a jakožto absolvent gymnázia si odsloužil rok povinné vojenské služby ve 2. polském pluku hulánů.¹⁶⁰ Posléze začal studovat na Německé univerzitě v Praze a v únoru 1912 se stal doktorem práv. Nastoupil v Hamburku jako praktikant v bance, později byl zaměstnán jako koncipient na pražském mistodržitelství u Františka Thun-Hohensteina.¹⁶¹ Ve svých pětadvaceti letech byl císařem Františkem Josefem I. jmenován komořím. Stál na počátku slibné kariéry, kterou však přerušila první světová válka – narukoval jako ordonanční důstojník ke krakovskému sboru, prošel rumunskou a ruskou frontou.¹⁶²

157 MAŠEK 2008, s. 142. – OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ 1892, heslo Clary-Aldringen, s. 456. – WURZBACH 1857, s. 381–383.

158 K jeho osobě podrobně viz JELÍNKOVÁ 2010, s. 125–162. – JELÍNKOVÁ 2011, s. 107–131. Viz též UHLÍKOVÁ 2017, kapitola Alfons Clary-Aldringen a jeho šlechtická sídla, s. 59–67.

159 SOA Litoměřice, pob. Děčín, RA Clary-Aldringenů, kart. 578, inv. č. 881, vysvědčení z gymnázia 1898–1902. – CLARY-ALDRINGEN 2002, s. 49.

160 CLARY-ALDRINGEN 2002, s. 87.

161 Ibidem, s. 107.

162 Ibidem, s. 133.

Rodina Alfonse Clary-Aldringena, zleva: Hieronymus, Alfons, Marcus, Ludwine, Carl, 30. léta 20. století

V lednu 1916 se oženil s hraběnkou Ludwine von Eltz (1895–1984),¹⁶³ zvanou Lidi, s níž měl čtyři děti. Roku 1917 se narodil syn Hieronymus (Ronnie),¹⁶⁴ v roce 1919 Marcus, o dva roky později Carl (Charlie) a roku 1923 dcera Elisalex. Všechny děti se narodily v Teplicích, k nimž měl Alfons Clary-Aldringen velmi úzký vztah. Byly jeho domovem, místem, k němuž se vztahoval nejen skrze půdu, která patřila po staletí jeho rodu.

Konec habsburské monarchie prožíval „*s neutuchajícím žalem*“ a vznik československého národního státu, v němž Němcům byla přisouzena role „*zpočátku zcela bezbranné*“¹⁶⁵ menšiny, přijímal obtížně. Tím spíše, že se nový režim od počátku ostře vymezil vůči někdejším rodovým elitám spojeným s císařským dvorem ve Vídni.

163 SOA Litoměřice, pob. Děčín, RA Clary-Aldringenů, kart. 578, inv. č. 881, oddací list (opis), 1916.

164 SOA Litoměřice, pob. Děčín, RA Clary-Aldringenů, kart. 603, inv. č. 939, blahopřání k narození syna Hieronyma, oznamující telegram Alfonsovi na frontu + vlastní popisek, 1917.

165 CLARY-ALDRINGEN 2002, s. 176.

V této pro šlechtické velkostatkáře nanejvýš těžké době přebral správu rozsáhlého rodového majetku, jež se snažil uchránit před zábořem v rámci první pozemkové reformy. Za tímto účelem vstoupil roku 1920 do Svazu německých velkostatkářů v Československu.¹⁶⁶ V rámci této organizace vyvíjel snahy o maximální snížení záboru půdy a lesů a podílel se rovněž na svazové strategii internacionalizace otázky pozemkové reformy, která spočívala v podávání stížností ke Společnosti národů a německé spolkové vládě, v nichž bylo zabírání půdy a zestátnění lesů kladeno do roviny nacionální diskriminace a pojmáno jako „*nástroj čechizace*“.¹⁶⁷ Pozemkovou reformou byl nakonec ve srovnání s ostatními šlechtici postižen relativně mírně, přesto přišel o 37 % veškeré půdy.

Alfons Clary-Aldringen se stal v roce 1922 zakládajícím členem¹⁶⁸ a v roce 1935 viceprezidentem organizace *Deutsche Liga Für Völkerbund und Völkerverständigung in der Tschechoslowakei* (*Völkerbundliga*, Německá liga pro Společnost národů a porozumění národů v Československu), o dva roky později pak stanul v jejím čele. V rámci *Ligy* aktivně bojoval proti zabírání velkého pozemkového majetku státem a zároveň vystupoval za zlepšení podmínek německé menšiny v Československu prostřednictvím různých charitativních programů, které se mimo jiné zaměřovaly na děti a mladistvé žijící v obtížných životních podmínkách. Primárně měly charitativní, zároveň ale i propagandistický charakter a účel.¹⁶⁹ Od poloviny třicátých let docházelo k personálnímu propojení *Völkerbundligy* se Sudetoněmeckou stranou.

Alfons Clary-Aldringen s SdP sympatizoval od roku 1935, ačkoliv do ní vstoupil až v květnu 1938. Jako ústřední osobnost *Völkerbundligy* se podle svých slov nemohl otevřeně přihlásit k henleinovcům.¹⁷⁰ V létě 1938 participoval na průběhu Runcimanovy mise, v níž hrál spolu s dalšími německými šlechtici důležitou úlohu a kde již otevřeně vystupoval jako exponent Sudetoněmecké strany.¹⁷¹

166 SOA Litoměřice, pob. Děčín, RA Clary-Aldringenů, kart. 652, inv. č. 974.

167 K tomu blíže viz JELÍNKOVÁ 2015, s. 146 ad.

168 SOA Litoměřice, pob. Děčín, RA Clary-Aldringenů, kart. 661, inv. č. 1008, dopis, který Alfonse Clary-Aldringena vyzýval, aby se stal zakládajícím členem *Völkerbundligy*, 17. 4. 1922.

169 AKPR, fond T-tajné, sign. T 39/34, č. j. 56/ 38. Rutha Jindřich. Činnost v zahraničí. Činnost Ruthy na mezinárodních kongresech a v Lize pro Společnost národů, Korespondence, s. 47.

170 K osobě Alfonse Clary-Aldringena blíže viz JELÍNKOVÁ 2010 a JELÍNKOVÁ 2011.

171 SOA Litoměřice, pob. Děčín, RA Clary-Aldringenů, kart. 665, inv. č. 1011, Runcimanova mise, novinové výstřížky Prager Tagsblatt, 27. 8. 1938, Rumburger Zeitung, Nr. 205, 28. 8. 1938.

Alfons Clary-Aldringen, 30. léta 20. století

Portrét Alfonse Clary-Aldringena (1887–1978), 1937

Po zabrání Sudet nacistickým Německem Alfons Clary-Aldringen i jeho žena Ludwine podali žádost o vstup do nacistické strany, která však byla z důvodu pozdního vstupu do Sudetoněmecké strany zamítnuta.¹⁷² Do NSDAP byly tehdy přijímány pouze osoby, které do SdP vstoupily před 10. dubnem 1938, což Clary-Aldringenovi nesplňovali.¹⁷³ Alfons Clary-Aldringen se obrátil přímo na kancelář Vůdce a říšského kancléře v Berlíně a vysvětloval, že do SdP nevstoupil dříve z důvodu svého předsednictví ve *Völkerbundlize* a ve správním výboru *Deutsche Bezirksjugendfürsorge* v Teplicích (Německé krajské péče o mládež), neboť musel „*navenek přijmout nestrannické postavení, až do úplného dosažení vytyčených cílů. V případě Völkerbundligy existovalo nebezpečí zastavení její činnosti, čímž by naše intenzivní propagandistická činnost pro sudetoněmeckou otázku v zahraničí utrpěla těžké škody*“. V případě německé péče o mládež naproti tomu existovalo nebezpečí, že obce, jež byly svého času vedeny bezvýhradně „*funkcionáři marxistických stran, kteří z počátku ohrožovali čistě německy orientovanou Jugendfürsorge vyškrtnutím příspěvků a podpor, které by způsobily trpícím sudetoněmeckých dětem nedozírné škody*“. Ovšem, jak zdůraznil, „*díky vynikající podpoře strany*“ se mu podařilo „*nepřetržitou drobnou prací v předsednictvu německé Völkerbundligy dosáhnout většiny členů německy nastavených a stejně tak v Deutsche Bezirksjugendfürsorge, kde došlo k vystoupení židovských*

172 Jejich první žádost byla odmítnuta 31. 8. 1939, žádosti měly číslo jednací 375/39 a 376/39. Viz NA, fond NSDAP, kart. 165, sign. 123-165-4, dopis Alfonse Clary-Aldringena kanceláři Vůdce a říšského kancléře v Berlíně, žádost o přijetí do strany z 16. 11. 1939.

173 NA, fond NSDAP, kart. 165, sign. 123-165-4, dopis krajského vedení NSDAP adresovaný krajskému soudu NSDAP ve věci přijetí Alfonse Clary-Aldringena a Ludwine Clary-Aldringenové do strany z 27. 11. 1939.

a sociálně-demokratických členů z výboru, čímž konečně obě tělesa mohla být postavena do plných služeb strany. Po splnění všech úkolů jsem se svou ženou počátkem května veřejně vstoupil do SdP.“¹⁷⁴

Krajský vedoucí NSDAP se za Clary-Aldringenovy přimlouval a dosvědčoval, že během celého „*Tschechenzeit*“ neudržovali styky s Židy, Čechy nebo vysokými politickými představiteli, vždy měli největší porozumění pro „*národnostní boj*“, i v tíživé hospodářské situaci dalekosáhle podporovali německé sociální zájmy v kraji a že: „*i přes nemožnost vstupu do SdP v našich letech boje uvědoměle pracovali proti českému systému.*“¹⁷⁵ Rovněž předseda krajského soudu NSDAP potvrzoval loajální postoje Alfonse Clary-Aldringena, kterého znal z *Deutsche Bezirksjugendfürsorge*.¹⁷⁶ Počátkem června 1940 bylo manželům Clary-Aldringenovým na základě výše zmíněných doporučení umožněno, aby podali novou žádost.¹⁷⁷ Tentokrát byla přijata a oba do nacistické strany vstoupili k 1. listopadu 1940.¹⁷⁸

Jejich tři synové postupně narukovali do wehrmachtu, dva z nich se už domů nevrátili. V červnu 1941 padl na Ukrajině prvorozený Hieronymus (Ronnie),¹⁷⁹ o tři roky později i prostřední Carl (Charlie).¹⁸⁰ Nejmladší syn Marcus se dostal ze sovětského zajetí až po dvou letech. Válku přežil, byť s podlomeným zdravím.¹⁸¹

Alfons Clary-Aldringen se s koncem války pokusil opustit zemi dříve, než se s ním poválečný režim stačí vypořádat. Doprovázen svou chotí Ludwine, mladší sestrou Sophií, snachou Paulou, tchyní a dalšími lidmi většinou z řad bývalých úředníků clary-aldringenovských velkostatků a služebnictva se snažil dostat k americkým jednotkám v západních Čechách, už druhý den je ale dostihly sovětské tanky. Pokus o útěk se

-
- 174 NA, fond NSDAP, kart. 165, sign. 123-165-4, dopis Alfonse Clary-Aldringena kanceláři Vůdce a říšského kancléře v Berlíně, žádost o přijetí do strany, 16. 11. 1939 (přeloženo z němčiny).
- 175 NA, fond NSDAP, kart. 165, sign. 123-165-4, dopis krajského vedení NSDAP adresovaný krajskému soudu NSDAP ve věci přijetí Alfonse Clary-Aldringena a Ludwine Clary-Aldringenové do strany, 27. 11. 1939 (přeloženo z němčiny).
- 176 NA, fond NSDAP, kart. 165, sign. 123-165-4, dopis krajského soudu NSDAP v Teplicích-Šanově adresovaný župnímu soudu NSDAP, 15. 12. 1939, podpis nečitelný.
- 177 NA, fond NSDAP, kart. 165, sign. 123-165-4, dopis župního soudu NSDAP adresovaný krajskému soudu NSDAP, č. j. 6231/39, 3. 6. 1940.
- 178 NA, fond NSDAP, kart. 165, sign. 123-165-4, dopis od župního vedení Sudet, 11. 9. 1941.
- 179 SOA Litoměřice, pob. Děčín, RA Clary-Aldringenů, kart. 558, inv. č. 835, soustrastné dopisy k úmrtí Hieronyma Claryho-Aldringena, červenec 1941.
- 180 Padl 14. prosince 1944 jako velitel čerkeské švadrony kozáků v Chorvatsku. Viz SOA Litoměřice, pob. Děčín, RA Clary-Aldringenů, kart. 608, inv. č. 936, úmrtní oznámení syna Karla, kondolence. – CLARY-ALDRINGEN 2002, s. 171.
- 181 CLARY-ALDRINGEN 2002, s. 171.

nezdařil – byli zadrženi a následně nuceně pracovali na žních v západních Čechách v tristních podmínkách. Brzy na to Clary-Aldringen onemocněl oboustranným zánětem středního ucha a strávil měsíc upoután na lůžko v nemocniční vazbě v internačním táboře v Terezíně.¹⁸² Dle zprávy Ministerstva vnitra byl počátkem září 1945 vysídlen do Německa „opatřením národního výboru obce Siřemi, okres Podbořany“.¹⁸³ Clary-Aldringenova verze se však od úředního dokumentu zásadně liší. V pamětech vzpomínal, že z Československa odešli v září 1945, když se jim s pomocí českého sedláka podařilo získat povolení k opuštění sovětské zóny a lékařské osvědčení, díky němuž mohli použít železnice a uprchnout do části obsazené Američany.¹⁸⁴ Pravděpodobně se mu tak podařilo uniknout výkonu poválečné spravedlnosti před mimořádným lidovým soudem. Československá vláda usilovala o jeho extradici jako „válečného zločince“. Dne 7. června 1946 Ministerstvo vnitra požádalo o jeho vydání ze západního Německa zpět do vlasti pro zločiny podle § 1 a 2¹⁸⁵ zákona na ochranu republiky z 29. března 1923 a § 3 odst. 1 retribučního dekretu¹⁸⁶ č. 16/1945 Sb.¹⁸⁷ Veškerý majetek rodu Clary-Aldringenů včetně teplického zámku a bohatých sbírek byl zkonfiskován na základě znárodňovacích dekretů prezidenta republiky.

V roce 1948 se manželé Clary-Aldringenovi usadili v Benátkách, kde rodina od 19. století vlastnila palác. Zde Alfons Clary-Aldringen strávil zbytek života.¹⁸⁸ Zemřel 6. října 1978.

-
- 182 NA, fond NSDAP, kart. 166, inv. č. 316, sign. 4/51, 19. 7. a 16. 11. 1945. Srov. GLASSHEIM 2012, s. 223. – CLARY-ALDRINGEN 2002, s. 180. – NA, fond Ministerstvo vnitra II, Praha – Stíhání válečných zločinců, AMV 316, kart. 16, sign. 316-16-6, dopis OSK v Teplicích-Šanově Ministerstvu vnitra, 16. 11. 1945. V nemocnici byl 24. 5.–21. 6. 1945.
- 183 NA, fond Ministerstvo vnitra II, Praha – Stíhání válečných zločinců, AMV 316, kart. 16, sign. 316-16-6, dopis Ministerstva vnitra Čs. komisi pro vyšetřování válečných zločinců ve Wiesbadenu, 4. 4. 1946.
- 184 CLARY-ALDRINGEN 2002, s. 179–180. Srov. SOKA Teplice, Spisy Okresního soudu v Teplicích-Šanově, Zpráva o likvidaci národní správy velkostatku v Teplicích-Šanově dr. Clary-Aldringena, 30. 4. 1947.
- 185 § 1 Úklady. Alfonse Clary-Aldringena se patrně týkal bod třetí, tj. „Kdo se pokusí násilím přivtělití cizímu státu území republiky neb odtrhnouti od něho jeho část [...]“, § 2 Příprava úkladů („Kdo se s někým spolčí k úkladům o republiku“).
- 186 § 3, odst. 1 Velkého retribučního dekretu stanovil: „Kdo v době zvýšeného ohrožení republiky propagoval nebo podporoval fašistické nebo nacistické hnutí, nebo kdo v oně době tiskem, rozhlasem, filmem nebo divadlem, nebo na veřejném shromáždění schvaloval nebo obhajoval nepřátelskou vládu na území republiky nebo jednotlivé nezákonné činy okupačních velitelství a úřadů a orgánů jim podřízených, trestá se, nedopustil-li se činu přísněji trestného, za zločin těžkým žalářem od pěti do dvaceti let, spáchal-li však takový zločin v úmyslu, aby rozvrátil mravní, národní nebo státní vědomí československého lidu, zejména československé mládeže, trestá se těžkým žalářem od deseti do dvaceti let, a za okolností zvláště pítěžujících těžkým žalářem od dvaceti let až na doživotí, nebo smrtí.“
- 187 ABS, fond Z, sign. Z-6-359, Seznam osob v zahraničí, s. 197. Srov. NA, fond Ministerstvo vnitra II, Praha – Stíhání válečných zločinců, AMV 316, kart. 16, sign. 316-16-6, dopis Ministerstva vnitra Čs. komisi pro vyšetřování válečných zločinců ve Wiesbadenu, 4. 4. 1946.
- 188 CLARY-ALDRINGEN 2002, s. 185–187.

Zámek Teplice

Jitka Císařová

Ve druhé polovině 12. století založila královna Judita Durynská v Teplicích ženský benediktinský klášter. Za husitských válek byl výrazně poškozen a benediktinky jej nakonec opustily. Poté přešel areál do světských rukou a od druhé poloviny 15. století na jeho místě postupně vznikalo šlechtické sídlo, které poměrně často střídalo majitele. Důležité bylo období, kdy jej vlastnili Vchynští ze Vchynic, kteří původní hrad přestavěli na renesanční zámek. V první polovině 17. století se panství dostalo do držení rodu Clary-Aldringen, který se zasloužil o další významné přestavby a přístavby, z nichž nejvýraznější byla zřejmě přestavba průčelí v klasicistním a novogotickém slohu a zbudování empírového zámeckého divadla.¹⁸⁹ Alfons Clary-Aldringen zdědil panství, jež zahrnovalo mimo jiné také teplické lázně, v roce 1920 a společně se svou rodinou zde sídlil až do konce druhé světové války. První sovětští vojáci dorazili do Teplic 9. května 1945 a již následujícího dne se zde usadila stálá sovětská posádka.¹⁹⁰ Její vojáci bydleli v lázeňských budovách a škody, které zde napáchali, byly nakonec vyčísleny na 642 563 Kčs.¹⁹¹ Vojáci krátce obývali i zámek, ale národní správě se podařilo zamezit rozsáhlejšímu rabování.¹⁹²

Co se týká zájmů státního památkového úřadu, můžeme s potěšením oznámiti, že se nám a našim spolupracovníkům podařilo zachrániti před zavlečením všechna cenná zařízení, sbírky a. t. d. Při obsazení zámku vojskem, jemuž přes veškeré úsilí nemohlo býti zabráněno, byly sice způsobeny jisté ztráty, tyto jsou však v poměru k zachráněnému majetku nepatrné.¹⁹³

Velkostatek Teplice-Šanov byl konfiskován na základě dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. a výměrem Zemského národního výboru ze dne 23. června 1945 na něj

189 Více o dějinách panství viz ANDĚL 1984, s. 465.

190 KILIÁN 2015, s. 294–296.

191 SOkA Teplice, fond ONV Teplice, kart. 161, inv. č. 865, složka Okresní soud v Teplicích-Šanově (Sp VI 74/47), oznámení o zavedení národní správy na majetek Clary-Aldringena v Teplicích-Šanově, 13. 2. 1946.

192 NA, fond SPS, kart. 561, inv. č. 229, složka Teplice-Šanov, dopis národní správy velkostatku Teplice-Šanov SPÚ, 4. 12. 1945.

193 Ibidem.

Teplice, nádvoří zámku, 30. léta 20. století

byla uvalena národní správa. Prvními národními správci byli jmenováni Vladimír Košler a Ing. František Herbst, ty však již po pěti měsících vystřídal Ing. Ervín Mandelík, jenž vytrval ve své funkci až do likvidace národní správy v roce 1947. Postavení národního správce bylo v tomto případě usnadněno skutečností, že jednotlivé podniky patřící k velkostatku byly řízeny samostatně a centrální národní správa vedla ve své režii pouze zámek s příslušenstvím. Jedním z hlavních úkolů národních správců bylo sepsat úplný inventář přebíraného majetku. Vzhledem ke komplikacím, jež provázely činnost prvních národních správců,¹⁹⁴ a také kvůli nebyvale velkému množství předmětů, které se v zámku nacházely, byl Mandelík schopen odevzdat inventář až v květnu 1947.

Inventární seznam o rozsahu 131 listů obsahuje 7835 inventárních čísel, jež však zastupují nejméně 22 269 předmětů.¹⁹⁵ Tento seznam již obsahoval poznámky o tom, kterým institucím mají být vybrané předměty předány. Také se z něj dozvídáme, že některé věci již byly prodány. Velká část textilií, zhruba 4000 kusů většinou ozna-

194 Více o národní správě teplického panství viz v UHLÍKOVÁ 2017, s. 71–74.

195 V mnohých případech bylo jedno inventární číslo přiděleno celým skupinám předmětů, např. porcelánovým a stříbrným servisům, textilním nebo i dřičím sbírkám grafiky, které již nebyly v inventáři jednotlivě vyjmenovávány.

Teplice, nádvoří zámku v roce 2016

čených jako „užitkové“ či „svršky“,¹⁹⁶ byla rozprodána již v průběhu roku 1946 a na začátku roku 1947. Kromě toho bylo Státnímu výzkumnému ústavu pro myslivost již v prosinci 1946 prodáno celkem 165 kusů paroží a také Československý státní film zakoupil nějaké předměty již před sepsáním inventáře.¹⁹⁷

V Teplicích byla v roce 1946 zřízena též sběrna Fondu národní obnovy pro movitý majetek zabavený Němcům z Teplic a okolí. V říjnu tohoto roku bylo v okrese evidováno 21 000 případů konfiskace a dalších 10 000 se ještě očekávalo.¹⁹⁸ Pro uskladnění movitých konfiskátů¹⁹⁹ sloužily nejrůznější budovy v Teplicích a okolí, jednou z nich byl i teplický zámek. V jeho prostorách byly soustředěny zejména knižní konfiskáty, o něž se měli starat zaměstnanci místního muzea. Nakonec zde bylo shromážděno zhruba 40 000 svazků knih, které na přelomu let 1949 a 1950 vytřídil knižní referent Národní kulturní komise František Chaloupka. Velké množství knih se však ztratilo či bylo zničeno dříve, než je stihl kdokoli být jen zběžně prohlédnout. Do teplického

196 V tomto případě se skutečně jedná o kusy oděvů, ale pod pojmem „svršky“ se běžně skrývaly i jakékoliv jiné předměty včetně nábytku.

197 SOkA Teplice, fond ONV Teplice, kart. 161, inv. č. 865, Likvidace Dr. Aldringen, průběžně.

198 Většina Němců z Teplic byla odsunuta v průběhu roku 1946. Srov. KILIÁN 2015, s. 297.

199 Jednalo se o konfiskáty podle dekretu č. 108/1945 Sb.

zámku bylo soustředěno také značné množství hudebních nástrojů, následně z velké části rozprodaných nebo rozpůjčovaných hudebním školám. Osud konfiskátů zestátněných dle dekretu č. 108/1945 Sb. svezeneých do Teplic nebyl ničím výjimečný.

Ředitel [Severočeských papíren] mi sdělil, že se tam do stoupy dostalo v letech 1946 a 1947 obrovské množství cenných knih, které neměla možnost papírna třídít (denně zpracuje 3 vagony).²⁰⁰

Předměty, které NKK označila za státní kulturní majetek, byly předány muzeím, galeriím a dalším sbírkovým institucím.²⁰¹ Část byla rozprodána, obvykle prostřednictvím podniků Vetera nebo Bazar, část byla vyvezena do zahraničí a prodána. Již od roku 1948 teplické muzeum důrazně požadovalo vyprázdnění zámeckých místností, aby do nich mohlo kompletně přestěhovat své sbírky a zahájit plnohodnotnou činnost. Zbývající mobiliář byl tedy rozvezen do zámků Velké Březno, Bílina a Libochovice.²⁰² Eliminace vlastního zámeckého mobiliáře Národní kulturní komisí, kterou prováděl osobně Zdeněk Wirth většinou doprovázený skladovým referentem Aloisem Soukupem, probíhala ve dvou fázích. V květnu 1947 vytřídili zejména předměty, které měly zůstat na místě ve správě teplického muzea. Jednalo se převážně o věci s regionální tematikou a předměty, které se vztahovaly bezprostředně k zámku a rodu Clary-Aldringenů. Muzeum mělo v úmyslu vytvořit klasickou muzejní expozici, v níž by byl kladen důraz na místní sklářskou tradici. Kromě toho se již od začátku počítalo s tím, že budou zpřístupněny i některé zámecké pokoje. Mělo jít o jakési rozšíření muzea v tom smyslu, že do místností budou instalovány soubory skla a vyzdvížena bude i hudební tradice Teplic.²⁰³ Jediným šlechticem, který měl být připomínán, byl polní maršál a významná postava evropské společnosti 18. století Charles Joseph kníže de Ligne, který teplický zámek navštívil a byl po něm pojmenován pokoj, v němž při svém pobytu bydlel.²⁰⁴

Druhá, mnohem rozsáhlejší eliminace probíhala v listopadu 1947 opět pod vedením

200 NA, fond SPS, kart. 561, složka Teplice-Šanov, zpráva F. Chaloupky o vytřídění knih ze skladiště FNO v Teplicích, 16. 2. 1950.

201 Zástupci Národní galerie, Náprstkova muzea všeobecného národopisu a Uměleckoprůmyslového muzea si předměty ze sběrný FNO přijeli do Teplic vybrat osobně.

202 NA, fond SPS-D, kart. 561, inv. č. 229, složka Teplice Šanov, průběžně.

203 Do Teplic jezdíval Ludwig van Beethoven, který se zde mimochodem naposledy ve svém životě setkal s Johannem Wolfgangem Goethem, Fryderik Chopin, Franz Liszt nebo Richard Wagner.

204 Charles Joseph kníže de Ligne (1735–1814) byl vojevůdce a spisovatel, který navštívil dvůr ruské carevny Kateřiny II. nebo pruského krále Friedricha II. Dopisoval si s Voltaiem a Rousseauem. Jeho dcera Marie Kristýna se provdala za Jana Nepomuka knížete Clary-Aldringena (1753–1826). Blíže k jeho osobě viz CERMAN 2011.

Zdeňka Wirtha. Tentokrát byly vybírány předměty, které měly být posléze svěřeny do správy různých kulturních institucí. Jejich největší část (2 314 položek) byla odeslána do sběrný na zámku Sychrov. Další velká skupina sloužila pro instalaci zámku Veltrusy, kam byly převezeny zejména velké soubory keramiky, porcelánu a výtvarných děl. Také sem bylo přemístěno údajně několik tisíc fotografií, ovšem jejich přesný počet a tematika nejsou zdokumentovány. Řada rodinných fotografií je však dodnes ve sbírkách státního zámku Veltrusy evidována.

Předměty z období empiru (jednalo se o různé vázy, porcelán, plasty apod., ne však o nábytek) byly určeny pro zámek Kynžvart, jenž měl být instalován jako příklad „*kultury empiru a začínajícího romantismu*“.²⁰⁵ Další mobiliář putoval na zámek Jemniště, kde vznikalo Muzeum tělesné a společenské kultury, takže výběr se v tomto případě zaměřil na textilie, hry a užitkové předměty. Další předměty byly podle svého charakteru rozděleny mezi Vojenské historické muzeum, Uměleckoprůmyslové muzeum, Národní galerii a další instituce.²⁰⁶

Kromě sbírkových institucí bylo z teplických předmětů částečně zařízeno mexické vyslanectví v Praze a kanceláře Ministerstva techniky či Ministerstva školství a osvěty. Je doložen i prodej šestačtyřiceti předmětů Ing. Horovi, jenž byl přednostou mostecké pobočky Národního pozemkového fondu a zřejmě se při výkonu své funkce zabýval i sběrem starožitností.²⁰⁷ Na základě dostupných pramenů lze určit osud přibližně 7 500 předmětů, což je při celkovém množství přes 22 000 velice málo. Jako nejpravděpodobnější se jeví, že většina hodnotného mobiliáře jednoduše zůstala na místě, zatímco předměty označené za nehodnotné a věci, které se daly běžně používat, byly rozprodány.²⁰⁸ Zvláště probíhalo vyřízení zámecké knihovny, které provedl opět Zdeňk Wirth, tentokrát společně s Ottou Plachtem, až v říjnu roku 1949. Jimi vybrané

205 UHLÍKOVÁ 2004, s. 190.

206 Mobiliiář zámku Teplice byl nakonec rozvezen do více než 20 míst. Nejvíce předmětů putovalo do sběrný na Sychrově. Přes 800 předmětů bylo převezeno na zámek Veltrusy. Více než 500 předmětů převzalo Městské muzeum Teplice a byly tedy ponechány na místě. Téměř stejné množství, většinou loveckých trofejí a dalších předmětů s loveckou tematikou, bylo předáno Ústavu myslivosti a biologie lovné zvěře Vysoké školy zemědělského a lesního inženýrství v Praze. Přes 400 předmětů bylo svěřeno Národnímu muzeu a překvapivě velké množství (380) převzalo také mexické vyslanectví v Praze. Přes 200 předmětů připadlo Muzeu tělesné a společenské kultury v Jemništi, Národní galerii a Vojenskému historickému muzeu. Dalšími přebírajícími institucemi byly Ministerstvo školství a kultury, Ministerstvo techniky, Ministerstvo vnitra, Archiv země České, Muzeum hlavního města Prahy, Náprstkovo muzeum všeobecného národopisu, Státní mapová sbírka, Uměleckoprůmyslové muzeum, zámek Bílina, Děčín, Kynžvart a Veltrusy, pražská centrála NPF, teplická pobočka NPF a teplické lázně.

207 K přesunům teplického mobiliáře viz SOKA Teplice, fond ONV Teplice, kart. 461, Soupisy inventáře. – NA, fond SPS–D, kart. 147, inv. č. 201, složka Teplice Lázně. – NA, fond SPS, kart. 561, inv. č. 229, složka Teplice-Šanov.

208 Takto zmizelo ze zámků obzvláště velké množství mobiliáře z 2. poloviny 19. a začátku 20. století, kdy byly v módě „napodobeniny“ starších slohů, tzv. pseudoslohový nábytek. Tento styl byl totiž hluboko do 20. století považován za zcela bezcenný.

knihy, kresby, archiválie a fotografie²⁰⁹ byly převezeny do sběrný na Sychrově a část z nich byla určena pro knihovnu Náprstkova muzea.²¹⁰

V srpnu roku 1945 zažádala Elisabeth de Baillet-Latour (1885–1955), starší sestra Alfonse Clary-Aldringena, o navrácení některých rodinných památek. Elisabeth se v roce 1904 provdala za belgického šlechtice Henryho de Baillet-Latour, s nímž žila v Belgii.²¹¹ Na konci války už tedy byla dlouhou dobu belgickou občankou, takže dekrety o konfiskaci se na ni neměly vztahovat. Restituční žádost se týkala zejména několika rodinných portrétů, tou dobou již umístěných na zámku Veltrusy, a některých archiválií. Vyhověno jí bylo pouze v případě sedmi rodinných portrétů, které byly v květnu 1950 odeslány do Belgie.²¹²

Místní národní výbor doporučil již roku 1945 budovu teplického zámku jako budoucí sídlo městského muzea, které bylo do té doby umístěno v podstatně méně reprezentativní budově ve Školní ulici.²¹³ Realizaci tohoto návrhu nestálo nic v cestě a v letech 1947–1948 sem byly postupně přestěhovány všechny muzejní sbírky. V květnu 1947 se stal ředitelem muzea Stanislav Talaváňa. Teplické muzeum, částečně již přestěhované do zámku, zahájilo provizorně činnost roku 1947 výstavou svých prehistorických sbírek a připravovalo výstavu věnující se dějinám města. Pod názvem Regionální muzeum v Teplicích zde sídlí dodnes.

Vedle velkostatku se zámek v Teplicích byla Alfonsi Clary-Aldringenovi konfiskována také lovecká chata ve Vysoké Lipě, kde se nacházelo rovněž překvapivě velké množství mobiliáře, jehož část byla po vytržení převezena na zámek Teplice.²¹⁴

Katalogová čísla předmětů ze zámku Teplice: 15, 97

-
- 209 Konvolut fotografií zámku Teplice a rodinných snímků, který se dnes nachází ve sbírce historické fotografie oddělení dokumentace ÚDU AV ČR, pravděpodobně pochází z této eliminace.
- 210 První prohlídka teplické zámecké knihovny provedl Zdeněk Wirth společně s Josefem Scheybalem již v srpnu 1946. Srov. Muzeum Českého ráje v Turnově, Scheybalova sbírka, SCH OF VII.2/4/1 38-50, Josef Scheybal st., Korespondence odborná, dopisy Zdeňka Wirtha zejm. ze srpna 1946 a října 1949.
- 211 CLARY-ALDRINGEN 2002, s. 170.
- 212 K restituci majetku Elisabeth de Baillet-Latour viz NA, fond SPS–D, kart. 147, inv. č. 201, složka Teplice Lázně, průběžně. – NA, fond SPS, kart. 561, inv. č. 229, složka Teplice-Šanov, dopis Ministerstva zahraničí Ministerstvu školství a národní osvěty, 14. 8. 1945.
- 213 Dnes v této budově sídlí SOKA Teplice.
- 214 Blíže viz UHLÍKOVÁ 2017, s. 83.

Karl Waldstein a jeho zámek Doksy

Karl Waldstein (1897–1985)

Dita Homolová

Waldsteinové pocházejí ze starobylého rodu českých Markvarticů a jejich nejstarší známý předek je zaznamenán už v roce 1159. Roku 1628 jim byl udělen český i říšský hraběcí stav.²¹⁵ Ač potomci starého českého rodu, v meziválečném období se Waldsteinové hlásili k německé národnosti. V době vzniku Československé republiky vlastnil rodové statky Adolf Waldstein (1868–1930), po jeho smrti je zdědil starší syn Karl Ernst Waldstein (Karel Arnošt Valdštejn) z manželství se Sophií, roz. Hoyosovou (1874–1922).²¹⁶

Karl Waldstein se narodil 31. října 1897 ve Vídni. Vystudoval německé gymnázium v Praze a v roce 1915 nastoupil jako tzv. jednoroční dobrovolník povinnou vojenskou službu u pluku v Krakově.²¹⁷ Po složení důstojnické zkoušky²¹⁸ absolvoval válečnou maturitu a narukoval k jezdecké dělostřelecké divizi č. 7 v Rumunsku.²¹⁹ Posléze nastoupil na právnickou fakultu Německé univerzity v Praze, kde v roce 1923 získal doktorát.²²⁰

V září 1920 se v Heřmanově Městci oženil s Marií Johannou, roz. Kinskou (23. 2. 1900 – 19. 1. 1976), s níž měl sedm dětí. Dcery Sophii (nar. 1921), Aglae (nar. 1923), Marii Gabrielu (nar. 1926), Theresii (nar. 1929) a Marii Elisabethu (nar. 1936) a syny Ernsta (1925–2019) a Karla Albrechta (nar. 1931). Byl administrátorem velkostatku ve Štáhlavech, který zároveň s Mnichovým Hradištěm a Doksy přešel do jeho vlastnictví po smrti Adolfa Waldsteina 20. června 1930.²²¹

215 MAŠEK 2003, s. 293.

216 NA, fond PŘ Praha II – Evidence obyvatelstva (PŘ II – EO), Waldstein Karl, 1897.

217 SOA Praha, RA Valdštejnů, kart. 173, inv. č. 4148, sign. VI-62/I, dopis Karla otci, 25. 8. 1915.

218 SOA Praha, RA Valdštejnů, kart. 173, inv. č. 4148, sign. VI-62/I, dopis Karla otci, 19. 3. 1916.

219 SOA Praha, RA Valdštejnů, kart. 173, inv. č. 4148, sign. VI-62/I, dopis Karla otci, 27. 12. 1917.

220 ABS, fond 305, sign. 305-505-1, Protokol sepsaný dne 9. srpna 1945 vyšetřující komisí v Bělé pod Bezdězem o výsledku obviněného JUDr. Karla Waldsteina, velkostatkáře v Doksích.

221 Ibidem.

Svatba Karla Waldsteina (1897–1985) a Marie Johann Kinské (1900–1976) v Heřmanově Městci, 6. září 1920

Z hlediska národnosti a politické orientace následoval svého otce a v jeho šlépějích pokračoval i v jiných směrech. Stal se členem Svazu německých velkostatkářů v Československu, který spoluzakládal jeho otec,²²² a stejně jako on se řadil k členům německé *Völkerbundliga*.²²³ Rovněž se zapojil do aktivit německých šlechticů v Čechách, kteří se snažili získat podporu ve věci pozemkové reformy a menšinových práv zejména ve Velké Británii, jak lze vyčíst z jeho dopisu otci z roku 1926: „*Byl zde Ferdinand [Kinský] se dvěma anglickými přáteli. Jeden byl dokonce lord [...], byli moc milí. Moc jsme se snažili náš státní národ a jeho zvyklosti ukázat v pravém světle, což se nám, věřím, také podařilo*“.²²⁴

V březnu 1935 žádalo policejní ředitelství v Praze četnickou stanici v Doksech o zjištění, zda jsou členové rodiny „*politicky a mravně zachovalí*“.²²⁵ O měsíc později velitelství

222 NA, fond SČV, kart. 46, inv. č. 397, sign. III-A-1, seznam členů německých velkostatkářů. Karl Waldstein – člen.

223 SOA Praha, RA Valdštejnů, kart. 192, inv. č. 4254, sign. VI – 80/3, dopis Alfonse Clary-Aldringena Karlu Waldsteinovi, b. d.

224 SOA Praha, RA Valdštejnů, kart. 173, inv. č. 4148, sign. VI-62/I, dopis Karla otci, 6. 9. 1926 (přeloženo z němčiny).

225 NA, fond PŘ Praha II – ZÚS AMV 200, kart. 338, sign. 200-338-82, žádost o informaci v režimu přísně tajné, 16. 3. 1935.

četnické stanice ujišťovalo, že „nebylo dosud proti nim zjištěno žádných závad“.²²⁶ Právě v jarních měsících roku 1935 se však Karl Waldstein stal řadovým členem Sudetoněmecké strany, v níž patřil ke křídlu, které se hlásilo ke spannismu.²²⁷ V červnu 1938 figuroval na kandidátní listině SdP pro volby do městského zastupitelstva v Doksech na čtvrtém místě.²²⁸ Ze stížnosti tamního okresního úřadu na provokace SdP se dozvídáme: „O velkostatkáři Waldštejnovi byla by kapitola samostatná, [...] zatčení, která se zde stala, souvisí velmi s lidmi okolo velkostatku. Již kandidatura pana velkostatkáře jest zřejmým důkazem, odkud berou posily ti, kteří to se státem jistě upřímně nemyslí.“²²⁹

Karl Waldstein, 30. léta 20. století

Waldstein patřil do okruhu severočeských šlechticů, kteří mnichovskou dohodu a následné odstoupení Sudet nacistickému Německu uvítali. V této souvislosti pronesl v prosinci 1938 projev, v němž se vyjádřil, že s příchodem Adolfa Hitlera

-
- 226 NA, fond PŘ Praha II – ZÚS AMV 200, kart. 338, sign. 200-338-82, zpráva velitelství četnického oddělení v Doksech, 24. 4. 1935.
- 227 ABS, fond 305, sign. 305-505-1, Protokol sepsaný dne 9. srpna 1945 vyšetřujícím komisí v Bělé pod Bezdězem o výsledku obviněného JUDr. Karla Waldsteina, velkostatkáře v Dokších.
- 228 NA, fond ZÚ Praha – PZÚ AMV 207 (fond 207), kart. 855, sign. 207-855-24, stížnost Okresního úřadu v Dubé na SdP, 3. 6. 1938.
- 229 NA, fond ZÚ Praha – PZÚ AMV 207 (fond 207), kart. 855, sign. 207-855-24, stížnost místního odboru Národní jednoty severočeské v Doksech Okresnímu hejtmánství na SdP, 3. 6. 1938.

„vane celým naším sudetoněmeckým krajem svěží vítr nového života. [...] Podstata německého národa [...], jeho vážnost a houževnatost [...] se utvářela v lesích Germánie.“²³⁰ Navzdory tomuto směřování patrně nebyly jeho národnostní postoje ve vztahu k českému obyvatelstvu nijak radikální. Jak sám tvrdil, mezi jeho zaměstnanci byla celá řada Čechů, které ponechal ve službě i po odtržení pohraničí navzdory tlakům ze strany NSDAP a *Arbeitsfront*, aby je propustil.²³¹ Po odstoupení pohraničí českých zemí nacistickému Německu se SdP stala součástí NSDAP a Waldstein se stal jejím řadovým členem.

Karl Waldstein v automobilu, 30. léta 20. století

Jako člen NSDAP platil jsem normální příspěvky členské, avšak žádnou činnost kromě toho, že jsem se zúčastnil asi 2 nebo 3 krátě nějaké přednášky jsem nevyvíjel [...]. Ještě pravdou, že jsem přispíval na tzv. Zimní pomoc [Winterhilfswerk], a to jednak příspěvky při konaných nedělních sbírkách mezi občanstvem, jednak jsem byl povinen platit pravidelný příspěvek pro tento účel, který se vyměřoval podle výměry zemědělské a lesní půdy [...]. Podotýkám ještě, že šlo o tzv. dobrovolné příspěvky, které

230 Citováno dle GLASSHEIM 2012, s. 198. Srov. SOA Praha, RA Valdštejnů, kart. 198, inv. č. 4300, sign. VI-86, Různá korespondence, projev Karla Waldsteina v *Deutscher Forstverein* (Německý lesnický spolek).

231 ABS, fond 305, sign. 305-505-1, Protokol sepsaný dne 9. srpna 1945 vyšetřující komisí v Bělé pod Bezdězem o výslechu obviněného JUDr. Karla Waldsteina, velkostatkáře v Dokších.

*vsak musely býti poskytovány, když člověk nechtěl, aby na sebe uvalil odium strany. Funkcionářem NSDAP jsem nikdy ani v pozdější době nebyl.*²³²

27. února 1940 získal Karl Waldstein říšskoněmeckou státní příslušnost,²³³ z čehož pro něj plynula povinnost bojovat v řadách wehrmachtu. Narukoval v únoru 1941 a sloužil v německé branné moci jako řadový voják na východní frontě do 27. července 1944, kdy byl na základě vlastní žádosti z armády propuštěn.²³⁴ O pár měsíců později následoval přezkum rozhodnutí, jehož výsledkem bylo, že „vojenské nasazení prozatím nepřichází v úvahu“ z důvodu tzv. nepostradatelného postavení osob v zemědělství (*Uk-Stellung*).²³⁵

Stal se členem *Volksturm*, německé lidové domobrany, která vznikla nařízením Adolfa Hitlera k 25. září 1944 a měla pomáhat německým bezpečnostním silám. Vstup do ní byl podle Waldsteinova vyjádření povinný. Byl ustaven velitelem dělostřelecké roty, která musela být po několika dnech rozpuštěna pro nedostatek těžkých zbraní. Následně Waldsteina, jak sám vypověděl, převedli jako velitele čtyř pěšímu oddílu, kde cvičil asi šest týdnů a posléze byli všichni jeho členové propuštěni, aniž by se jakkoliv zapojili do bojů.²³⁶ Již pár dnů po skončení války, 14. května 1945, na něj byla uvalena vazba z důvodu členství ve Svazu německých letců (*Verband deutscher Flieger*),²³⁷ jemuž v letech 1934–1938 předsedal.²³⁸ Po okupaci se tato organizace transformovala v Nacionálněsocialistický svaz letců (*Nationalsozialistisches Fliegerkorps*). Ve vazbě strávil jedenáct měsíců a na sklonku dubna 1946 stanul před Mimořádným lidovým soudem v České Lípě, kde čelil obvinění z členství v NSFK a z propagace a podpory SdP a NSDAP. V tomto druhém bodě ho soud po šetření a výslechu svědků zprostil obžaloby a konstatoval, že lze „věřiti obžalovanému, že jeho

232 ABS, fond 305, sign. 305-505-1, Protokol sepsaný dne 10. srpna 1945 vyšetřující komisí v Bělé pod Bezdězem o výslechu obviněného JUDr. Karla Waldsteina, velkostatkáře v Doksích – pokračování výslechu.

233 NA, fond Německé státní občanství, nezpracovaný fond, sign. F1, Fragebogen zur Feststellung der deutschen Volkzugehörigkeit (Dotazník pro zjištění německé státní příslušnosti), 3. 8. 1939. Ve Fragebogenu neudává členství v žádném německém či nacistickém spolku, SdP ani NSDAP.

234 ABS, fond 305, sign. 305-505-1, Protokol sepsaný dne 9. srpna 1945 vyšetřující komisí v Bělé pod Bezdězem o výslechu obviněného JUDr. Karla Waldsteina, velkostatkáře v Doksích.

235 NA, fond Německé státní ministerstvo, zpráva adresovaná ministerskému radovi dr. Giesovi, 24. 10. 1944.

236 ABS, fond 305, sign. 305-505-1, Protokol sepsaný dne 10. srpna 1945 vyšetřující komisí v Bělé pod Bezdězem o výslechu obviněného JUDr. Karla Waldsteina, velkostatkáře v Doksích – pokračování výslechu.

237 NA, fond PŘ Praha II – Prezidium – 1931–1941, kart. 1535, sign. 42/V-80/28, seznam členů Svazu německých letců, 1936.

238 K jeho činnosti ve Svazu letců a v NSFK viz SOA Praha, RA Valdštejnů, kart. 191, inv. č. 4234, sign. VI-79/1 a kart. 197, inv. č. 4289, sign. VI-85/4.

*postoj k nacismu byl zdrženlivým a nešlo tu o aktivní činnost směřující k rozšíření a k podpoře nacistické myšlenky“.*²³⁹

„Obžalovaný byl za okupace členem NSFK. Obžalovaný se hájí tím, že před okupací byl členem svazu německých letců ČSR, již v r. 1937, a to jeho předsedou, že svaz cvičil plachtění současně s Masarykovou leteckou ligou, cvičení že se zúčastnil i dr. Beneš, jemuž obžalovaný byl tehdy představen. Když za okupace byl založen NSFK, stal se obžalovaný na výzvu kamarádů jeho členem, neplatil však příspěvky, nenosil stejnokroje, nezúčastnil se schůzí a nepřijal ve svazu nabízené funkce. Tato obhajoba obžalovaného nebyla ničím vyvrácena a soud nemá důvodu jí nevěřit, bere tyto skutečnosti za prokázané.

*Jde tedy jen o správní posouzení, zda členství v NSFK jest členstvím v organizaci podobné povahy, jako jsou SS a FS. Nelze pochybovat, že tu jest podobnost, ježto [...] obě tyto organizace mají stejný program a stejný cíl, tj. podporovat a udržovat režim všemi prostředky. Motorisovanou organizací SA jest organizace NSKK a leteckou její organizací jest právě NSFK. Má tedy soud za to, že tu jest podobnost a že se obžalovaný členstvím v této organizaci dopustil zločinu proti státu, poněvadž ke spáchání zločinu kromě členství nic jiného nevyžaduje.“*²⁴⁰

Karel Waldstein byl za členství ve Svazu německých letců odsouzen k jednomu roku těžkého žaláře (čtvrtletně zostřeného tvrdým lůžkem) a ztrátě majetku ve prospěch státu (šlo o pět šlechtických sídel a 20 000 hektarů půdy), což bylo pod dolní hranici zákonné sazby.²⁴¹ Soud uznal za polehčující okolnost, že jako zaměstnavatel „*nečinil rozdíl mezi Čechy a Němci, na svém panství ve Štáhlavech i na vedoucích místech zaměstnával výlučně Čechy, až na jednoho Němce, ačkoliv strana NSDAP naléhala na to, aby Čechy propustil, se zaměstnanci Čechy mluvil česky, dal je po okupaci na svůj náklad přestěhovat z Doks do Štáhlav*“.²⁴² Kromě toho „*na příkaz centrálního ředitelství z Doks bylo 5. 2. 1941 poukázáno na českou národní pomoc do Prahy 5000 K*“.²⁴³

239 ABS, fond 305, sign. 305-505-1, Rozsudek Mimořádného lidového soudu v České Lípě ze dne 30. dubna 1946 v přítomnosti obžalovaného JUDr. Karla Waldsteina.

240 Ibidem.

241 Ibidem. Viz též GLASSHEIM 2012, s. 215 a 224.

242 ABS, fond 305, sign. 305-505-1, Rozsudek Mimořádného lidového soudu v České Lípě ze dne 30. dubna 1946 v přítomnosti obžalovaného JUDr. Karla Waldsteina.

243 Ibidem.

*Obžalovaný prospěl českému národu [...] Zlo, které svým členstvím v NSFK způsobil, na druhé straně svých chování vůči Čechům napravil.*²⁴⁴

Jeho trest odnětí svobody se po odečtení doby strávené ve vazbě omezil na dva týdny. Celý si jej odpykal v nuceném pracovním oddílu. Výrokem soudu také na jeden rok ztratil občanskou čest.²⁴⁵ Po propuštění odešel do Rakouska.²⁴⁶

Zámek v Doksech

Křiština Uhlíková

V období první republiky byl hlavním sídlem waldsteinské hraběcí rodiny zámek v Doksech. Kromě něj k jejímu majetku patřily do roku 1945 ještě zámky Mnichovo Hradiště, Bělá pod Bezdězem, Kožel a pražský Valdštejnský palác. Původně renesanční budova dokeského zámku, postavená v 16. století za Berky z Dubé, byla na konci 17. a v 18. století rodem Waldsteinů významným způsobem barokně rozšířena. Tři křídla obklopují prakticky čtvercové nádvoří a celý areál dotváří anglický park založený patrně již v roce 1821.²⁴⁷ Od konce 19. století se Doksy, malebné městečko s výraznou převahou německého obyvatelstva, postupně stávaly významným severočeským letoviskem. Bezprostředně před vypuknutím první světové války (plány pocházejí z roku 1913) nechal Adolf Waldstein zdejší zámek nákladným způsobem rekonstruovat. Objekt byl tehdy za účelem komfortnějšího bydlení vybaven mimo jiné centrálním vytápěním, rozvodem elektřiny a vodovodem. Jeho poslední majitel Karl Waldstein obýval ve třicátých letech se svou početnou rodinou jižní (střední) křídlo, v západním křídle byly hostinské pokoje. V jeho prostorách a v hospodářských budovách situovaných severně od zámku sídlila také kancelář ústřední správy pozemkových a stavebních nemovitostí. Do několika místností východního křídla byl během dvacátých let z jiných sídel postupně převezen rodový archiv.

244 Ibidem.

245 Ibidem.

246 NA, fond PŘ Praha II – všeobecná spisovna – 1941–1950, PŘ 1941–1950, kart. 11984, sign. V 386/14, žádost Karla Waldsteina o povolení odejít do Rakouska, 19. 5. 1946.

247 VLČEK 1999, s. 223.

Zámek v Doksech, pohled na západní a jižní křídlo v roce 2018

Během druhé světové války se rodina z úsporných důvodů stáhla do několika nejnepříjemněji vytápěných místností západního křídla.²⁴⁸ Těsně před koncem války manželka Karla Waldsteina Marie s dětmi zámek opustila a přesunula se do západočeského Kozlu, zřejmě proto, že zde měli větší naději uniknout před obávanou Rudou armádou. Karl Waldstein byl v květnu roku 1945 zatčen. Opuštěný zámek však přesto bezprostředně po konci války ani v dalších měsících nepostihlo masivní rabování či jiná rozsáhlejší devastace, velký podíl na tom měl zřejmě především bývalý vychovatel hraběcí rodiny Pavel Vrána.²⁴⁹ V areálu objektu sídlila národní správa bývalého velkostatku Karla Waldsteina, která zřejmě dohlížela i na zajištění vlastní zámecké budovy a jejího mobiliáře.²⁵⁰

Valdštyňský zámek v Doksích byl shledán neporušen. Správcem lesního hospodářství ješť lesní úředník npor. [nadporučík] Kleveta, jeho zástupcem pan Basler. [...] Zajištěn tento zámek není. Vzdor tomu, že

248 Vzpomínky patera Angeluse Waldsteina (Karl Albrecht Waldstein). Viz <http://www.zamekdoksy.cz/od%2D16%2Dstoletí%2Ddo%2Droku%2D1945/ms-1010/p1=1010>, vyhledáno 18. 2. 2019.

249 Za poskytnutí této informace děkuji PhDr. Renatě Mauserové.

250 Bohužel se doposud nepodařilo nalézt spis řešící uvalení národní správy na objekt ani jiné dokumenty, které by se průběhu správy objektu v bezprostředně poválečném období týkaly.

jmenovaný p. Basler nám slíbil vydání duplikát inventáře, poručík Kleveta jeho vydání zamítl. Jmenovaný nedovolil též, abychom vyslechli bývalého hraběcího komorníka. Jeden z nejcennějších obrazů, velký gotický obraz visící na chodbě zámku poměrně nízko, jsme našli prorazen. O této nehodě poručík Kleveta nevěděl, vzdor tomu naši žádosti o přenesení obrazu do uzavřené místnosti nevyhověl. [...] Brána do parku a v zámku je stráž [!].²⁵¹

Úsilí o zajištění zámku v prvních měsících vyvíjely však také městský úřad a muzeum v blízké Bělé pod Bezdězem,²⁵² která byla nejbližší významnější obcí s převahou české národnosti, navíc bělský zámek patřil témuž majiteli. Bělá ležela již mimo území bývalé sudetské župy a kontinuita místní správy zde byla do značné míry zachována. Na jejich popud byl do Doks v červnu roku 1945 povolán nový předseda pražského Státního památkového úřadu, jedna z nejvýznamnějších osobností české památkové péče Václav Wagner. Wagner zámek prohlédl a zajistil převoz nejcennější části obrazárny čítající 128 děl, jejíž jádro tvořily obrazy pocházející z duchcovského zámku,²⁵³ do Národní galerie.²⁵⁴ Zřejmě v létě roku 1945 byl na objekt vzhledem k prokazatelnému říšskému občanství Karla Waldsteina uvalen dekret č. 12/1945 Sb. a oficiálně tedy jeho další správa příslušela nejprve IX. odboru Ministerstva zemědělství, od října téhož roku Národnímu pozemkovému fondu, oblastní úřadovně v Liberci. Nic z toho nemělo pro zámek konkrétní důsledky a odrazilo se pouze v příslušných dokumentech. Objekt zřejmě víceméně zůstával zakonzervován ve stavu, v jakém jej opustili jeho bývalí majitelé. V březnu následujícího roku byly zdejšímu děkanovi Michalu Raapovi předány bohoslužebné předměty a roucha ze zámecké kaple společně s klíči od waldsteinské hrobky na zdejším hřbitově.²⁵⁵

Přestože zabezpečení zámku bylo zřejmě již od konce války relativně spolehlivé, některé cenné předměty z jeho inventáře se ocitly v nabídkách pražských aukcí se starožitnostmi. Dnes již nebude možné zjistit, kdy a jakým způsobem byly ze zámku odneseny, víme pouze, že k tomu došlo v období mezi květnem roku 1945 a červnem

251 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 63, Materiály z činnosti J. Scheybala, protokol o zajištění historických a uměleckých památek, 8. 6. 1945.

252 NA, fond SPS, kart. 141, inv. č. 229, sign. 30 Pam. Doksy.

253 Duchcovský zámek Adolf Waldstein na počátku 20. let 20. století odstoupil v rámci první pozemkové reformy československému státu, větší část zdejší obrazárny nechal převézt do Doks.

254 Jejich soupis viz ANG, fond NG 1945–1958, kart. 6, Deposita státní, dodatečný depozitní revers NKK z 2. 7. 1949, Inventář „Z“ I, č. 952–1089. Též NA, fond SPS, kart. 141, inv. č. 229, sign. 30 Pam. Doksy.

255 NA, fond SPS, kart. 141, inv. č. 229, sign. 30 Pam. Doksy, záznam o převzetí, 14. 3. 1946.

roku 1948. V prvních letech po skončení války byl černý trh se starožitnostmi v pohraničí velmi rozsáhlý a na výnosném obchodu se podílely i pražské aukční domy, které do německých lokalit vysílaly své agenty. V roce 1949 si pracovníci Národní kulturní komise všimli v nabídce v té době již znárodněné firmy jednoho z největších aktérů pražského trhu se starožitnostmi Václava Hořejše²⁵⁶ dvanácti unikátních porcelánových bust rakouských císařů pocházejících prokazatelně z dokeského zámku. Následně bylo zjištěno, že se jedná o pozůstatek většího konvolutu, který byl firmou postupně rozprodáván. Komise busty zajistila a předala Uměleckoprůmyslovému muzeu.²⁵⁷ O dva roky později tehdejší ředitel Národní galerie Vladimír Novotný objevil v aukčním katalogu Antikvy dva menší obrazy známého krajináře Franze Reinholda. Také ony byly z aukce vyjmuty a v tomto případě předány Národní galerii, která o ně projevila zájem.²⁵⁸

V létě roku 1948 předal Národní pozemkový fond zámek I. odboru Ministerstva zemědělství, který jej chtěl využívat pro školení zemědělských pracovníků.²⁵⁹ V souvislosti s tím byl soupisovou komisí NPF pořízen zřejmě první poválečný soupis veškerého zařízení v té době ještě stále prakticky kompletně vybaveného zámku.²⁶⁰ Cena vnitřního zařízení byla v daném roce pojišťovnou Slavia odhadována na 4 392 300 Kčs.²⁶¹ Na přelomu září a října téhož roku zámek prohlédla NKK a během osmi dnů její předseda Zdeněk Wirth vybral ze zařízení pokojů nejcennější mobiliář. Jeho hlavní část (předměty potencionálně využitelné při instalacích prostor budoucích státních zámků, celkem 1 603 položek) byla odvezena do největší sběrný NKK zřízené na sychrovském zámku. Konvolut mobiliáře z Doks se na dlouhou dobu stal nejrozsáhlejším svozem této sběrný. V jeho soupisu z té doby bychom našli sbírku francouzských a nizozemských gobelínů, nábytek, přibližně sto obrazů, grafické listy, kresby, hodiny, osvětlovací tělesa, zbraně, cinové a keramické nádoby i kufr rodinných fotografií.²⁶²

256 O této aukční firmě viz MEČKOVSKÝ 2014, s. 135–142. – CHMELÁŘOVÁ 2016, s. 51–61.

257 NA, fond SPS, kart. 141, inv. č. 229, sign. 30 Pam. Doksy, dopis ředitele Uměleckoprůmyslového muzea E. Pocheho NKK z 5. 9. 1949 a další dokumenty.

258 NA, fond SPS, kart. 141, inv. č. 229, sign. 30 Pam. Doksy.

259 NA, fond SPS, kart. 141, inv. č. 229, sign. 30 Pam. Doksy, opis protokolu o povolení výjimky ze zákazu staveb, 26. 10. 1948.

260 Inventář sestavený NPF se zatím nepodařilo nalézt.

261 NA, fond SPS, kart. 141, inv. č. 229, sign. 30 Pam. Doksy, dopis pojišťovny Slavia, n. p. NKKomisi, 22. 3. 1948.

262 Jejich předávací seznam viz NA, fond SPS, kart. 141, inv. č. 229, sign. 30 Pam. Doksy. Dále soupis pořízený v roce 1953 v rámci revizí a soupisů mobiliáře na státních hradech a zámcích organizovaných SPS v letech 1953–1954, při nichž vznikly první inventáře těchto objektů, tzv. černé knihy. Viz mimo jiné v NA, fond SPS–D, kart. 112, inv. č. 175, složka č. 833 – zámek Doksy.

Z dalších subjektů podléhajících NKK byly z dokeského zámku obohaceny sbírky Státního hipologického muzea sídlícího na zámku ve Slatiňanech (obrazy, kresby, grafické listy a fotografie s koňskou tematikou)²⁶³ a Muzea tělesné a společenské kultury, které bylo v té době zřizováno na zámku Jemniště (dětský nábytek, součásti oděvů, šperkovnice, porcelánové předměty, zrcadla, stolní lampy či psi obojky). Vzhledem k následné časté fluktuaci mobiliáře mezi objekty bychom jej v současnosti kromě zmiňovaného Sychrova a Slatiňan našli také ve fondech státních zámků Benešov nad Ploučnicí, Frýdlant, Krásný Dvůr, Libochovice, Litomyšl, Náchod, Ratibořice či Zákupy.²⁶⁴

Interiér zámku Doksy, počátek 20. století

Pro Národní galerii byly vyříděny nejzajímavější grafické listy a grafická alba, nejceněnější obrazy, jak bylo výše uvedeno, zde byly deponovány již od roku 1945. Uměleckoprůmyslové muzeum získalo výběr z uměleckořemeslných předmětů (celkem devatenáct kusů). Osmdesát položek, především obrazů a předmětů s loveckou tematikou, převzalo Československé zemědělské muzeum.

Na výběr mobiliáře navázalo v druhé polovině října 1948 třídění zámecké knihovny. Její rozsah byl v dané době odhadován na 26 000 svazků. Větší, starší část čítající kolem 20 000 svazků byla umístěna ve velkém sále druhého patra, zbývajících

263 NA, fond SPS, kart. 141, inv. č. 229, sign. 30 Pam. Doksy, depozitní reversy přijímajících institucí obsahující seznamy převzatých předmětů.

264 TREGL – WEISS 2014, s. 53.

6 000 svazků novější literatury tvořilo příruční knihovnu poblíž obytných pokojů v prvním patře jižního křídla. Tříděním byl pověřen Josef Scheybal, jenž postupoval podle instrukcí Zdeňka Wirtha a také Bohumíra Lifky,²⁶⁵ hlavního konzultanta NKK v otázkách zámeckých knihoven. Třídění Scheybalovi a několika jeho asistentům zabralo jedenáct dní. Jádro knihovny, které mělo být výběrem nejcennějšího, a devět knihovnických regálů bylo následně odvezeno do sychrovské sběrně.

30. července 1948 byl objekt předán zmiňovanému I. odboru Ministerstva zemědělství. Ten jej však již v létě roku 1952 postoupil Ministerstvu národní obrany, které sem umístilo Vyšší školu tankových důstojníků založenou bývalým velitelem československých tankových jednotek v SSSR Vladimírem Jankem. Po odchodu vojáků na zámku prakticky padesát let (v letech 1963 až 2012, respektive 2015) sídlilo Střední odborné učiliště zemědělské s internátem.²⁶⁶ Dnes objekt patří městu Doksy.

Katalogová čísla předmětů ze zámku Doksy: 5, 8, 9, 63, 65

265 O třídění knihovny viz ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Pracovní deník J. Scheybala, inv. č. 714–716, 719, 13. – 27. 10. a 3. 11. 1948. – ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala, dopisy J. Scheybala Z. Wirthovi. Později se knihovně více věnoval také Bohumír Lifka, viz LIFKA 1968 a LIFKA 1969.

266 V některých letech zde bydlelo až 90 učňů. Viz SOkA Česká Lípa, fond SOA Česká Lípa, Kronika Doksy.

Johann Aehrenthal a jeho rezidence Hrubá Skála

Johann Aehrenthal (1905–1972)

Dita Homolová

Aehrenthalové pocházeli z rodiny drobných českých řemeslníků katolického náboženství z okolí Příbrami, kteří se postupně propracovali mezi pražské měšťanstvo.²⁶⁷ Jejich předek Jan Antonín Aehrenthal (1733–1824) byl Leopoldem II. za finanční podporu a dodávky obilí během války proti Francii v roce 1790 povýšen do prostého šlechtického stavu. V roce 1805 získal s rytířským titulem i český inkolát a místo ve sněmu. Byl to on, kdo zakoupil Doksany a Hrubou Skálu, které rod držel až do roku 1945. Jak napsal William Godsey, Aehrenthalové byli příkladem rodiny, která „*navzdory nedávnému zisku šlechtického titulu dosáhla faktické integrace do šlechtického dvora na počátku dvacátého století*“.²⁶⁸

Johann Aehrenthal (1905–1972), 30. léta 20. století

Johann Maria Felix Aehrenthal (1905–1972), poslední majitel aehrenthalských statků, přišel na svět v Carském Selu poblíž Petrohradu, neboť jeho otec Aloys Lexa von

267 WANK 2009, s. 28. Srov. MAŠEK 2003, s. 158.

268 GODSEY 1999, s. 19.

Aehrenthal (1854–1912)²⁶⁹ byl v té době rakousko-uherským velvyslancem v carském Rusku.²⁷⁰ V letech 1906–1912 působil jako ministr zahraničí habsburské monarchie, v roce 1909 byl povýšen do hraběcího stavu, čímž dovršil výjimečný sociální vzestup české měšťanské rodiny, která zároveň s exkluzivním společenským postavením přijala německou identitu.²⁷¹

Johann nenavázal na zářnou kariéru svého otce a o jeho životě víme pouze málo, neboť archivní prameny v rodinném archivu i v archivech centrální provenience jsou vskutku torzovité. Po smrti otce žil od roku 1912 s matkou a sestrami v Doksanech. Vystudoval gymnázium v Litoměřicích a posléze studoval na Českém vysokém učení v Praze lesní inženýrství,²⁷² studium však nedokončil. Poté, co převzal rodinné dědictví, nastoupil praxi u obchodní banky v Hamburku.²⁷³

V roce 1918 zdědil po bezdětném strýci Felixovi aehrenthalské velkostatky Doksany a Hrubou Skálu (4370 ha), včetně lesů, pivovaru, mlýna a cihelny. Z důvodu jeho nezletilosti byl ke správě majetku zplnomocněn Adolf Waldstein a po něm Alain Rohan ze Sychrova.²⁷⁴ Po nabytí zletilosti v roce 1926 se Johann Aehrenthal ujal správy rodových velkostatků a musel se vyrovnat s nástrahami, které šlechtě přichystal republikánský režim. První pozemková reforma byla na velkostatku Hrubá Skála definitivně ukončena dohodou se Státním pozemkovým úřadem ze dne 27. května 1929. Aehrenthalovi zůstalo 3057 ha.²⁷⁵

Dne 7. listopadu 1932 se Johann Aehrenthal oženil s Ernestinou (Arnoštka), rozenou Harrachovou (1903–1990),²⁷⁶ a měl s ní tři děti: Johanna Aloise (1933–2008), Karolinu Marii (nar. 1935) a Paulu Marii (nar. 1941). Mladí manželé se rozhodli trvale usadit na Hrubé Skále, kde získali domovskou příslušnost.

269 Jeho matkou byla Pauline, roz. Szechényiová (1871 – 14. srpna 1945), pocházející z významného maďarského magnátského rodu, s nímž se Aloys Lexa oženil v roce 1902. Viz SOA Litoměřice, pob. Kamýcká, RA Aehrenthalů, kart. 162, inv. č. 186, rodokmen rodiny Aehrenthalů.

270 K jeho osobě viz SKŘIVAN 2011, s. 207–217. Též ADLGASER 2002.

271 WANK 2009, s. 29.

272 NA, fond PR II – EO, Aehrenthal Ján, 1905.

273 BUBÁK 1999, s. 11.

274 SOA Praha, RA Valdštejnů, kart. 40, inv. č. 3402, sign. il-13/II/1-36, usnesení Zemského soudu v Praze, 15. 10. 1919.

275 SOA Litoměřice, pob. Kamýcká, fond Velkostatek Hrubá Skála, kart. 324, inv. č. 825, dopis SPÚ v Praze advokátovi Jana Aehrenthala Aloisi Brunclíkovi, 26. 3. 1930.

276 SOA Litoměřice, pob. Kamýcká, fond Velkostatek Hrubá Skála, kart. 324, inv. č. 825, svatební oznámení Johanna a Ernestiny.

Johann Aehrenthal se v prvorepublikových sčítáních lidu hlásil k německé národnosti. Po odtržení pohraničí českých zemí získal říšskoněmeckou státní příslušnost, jak vyplývá z šetření Ministerstva vnitra z druhé poloviny padesátých let. Nemáme však k dispozici jeho přihlášku k německé státní příslušnosti (*Fragebogen zur Feststellung der deutschen Volkszugehörigkeit*), která se buď nezachovala, nebo – což je méně pravděpodobné – vůbec neexistovala. Z policejní přihlášky víme jen to, že jeho matka Paula a sestra Karolina Marie byly k roku 1941 německé státní příslušnosti.²⁷⁷

Ernestina Aehrenthalová, roz. Harrachová (1903–1990), 30. léta 20. století

Při poválečném vyšetřování jeho osoby a následném prošetřování v období padesátých let nebylo zjištěno „zda Aehrenthal a jeho rodina byli organizováni v nacistické straně“.²⁷⁸ Aehrenthal byl členem NSV, kde pravidelně platil členské příspěvky, přispíval na *Winterhilfswerk* měsíční částkou 1 000 korun²⁷⁹ a v roce 1942 daroval 10 000 korun na Den branné moci.

Po propuknutí války byl uznán tzv. nepostradatelným jakožto držitel velkostatku a dočasně osvobozen od vojenské služby. Do wehrmachtu narukoval až v roce 1944, kdy byl přidělen k autokoloně v Deggendorfu. Na západní frontě byl zajat Američany, v za-

277 SOKA Litoměřice, AO Doksany, Evidence obyvatel, kart. 1, inv. č. 4, policejní přihláška Pauly Aehrenthalové, roz. Széchenyiové, z Doksán, 22. 8. 1941.

278 ABS, fond 551, sign. 551-14-5. Aehrenthal Johann, okresní oddělení MV Roudnice n. L. Ministerstvu vnitra, 27. 6. 1956.

279 ABS, fond 551, sign. 551-14-5. Aehrenthal Johann, okresní oddělení MV Trutnov Ministerstvu vnitra, 10. 8. 1956.

jetí strávil zhruba rok. Poté už se do Čech nevrátil. Jeho žena a děti Johann, Karolina a Paula se v září 1945 přestěhovaly z Hrubé Skály do Doksan, odkud byly 31. srpna 1945 odsunuty do Pirny.²⁸⁰ S Johannem se sešly u strýce Ernestiny Aehrenthalové, knížete Oettingen-Wallersteina v Bavorsku, kam se uchýlily po vysídlení z Československa.²⁸¹ Na velkostatek Hrubá Skála byla na základě výnosu ZNV ve smyslu ustanovení §§ 2 a 7 dekretu č. 5/1945 Sb. uvalena národní správa a vyhláškou ONV v Turnově z 9. srpna 1945 byl konfiskován dle dekretu č. 12/1945 Sb.²⁸²

Zámek Hrubá Skála

Jan Uhlík

Hrad Skálu založil patrně Hynek z Valdštejna v rámci dělení rodové domény před rokem 1353. Za Smiřických, kteří hrad drželi od roku 1524 až do třicetileté války, byl přestavěn na trojkřídlý renesanční zámek. Na základě císařského nařízení z roku 1658 měl být zbořen, ale noví majitelé Valdštejnové ho nakonec dokázali tohoto osudu uchránit. V roce 1710 vyhořel a následně byl Josefem z Valdštejna rozšířen. Roku 1821 koupil zámek Jan Lexa z Aehrenthalu.²⁸³ Již ve čtyřicátých letech 19. století měl objekt v zásadě stejný hmotový rozsah jako dnes. Velkou úpravu ve stylu romantické gotiky podle návrhu Bernharda Gruebera prodělala Hrubá Skála v letech 1856–1860. Myšlenkou pronikavé restaurace zámku se zabýval Felix z Aehrenthalu, který nechal roku 1912 vystavět vjezd na první nádvoří,²⁸⁴ realizaci dalších velkých změn však zabránil světový válečný konflikt. V meziválečném období probíhaly, vedle běžných údržovacích prací, již jen drobnější opravy a úpravy objektu.

Poslední majitel zámku Johann Maria Felix prožil na Hrubé Skále s manželkou Ernestinou Harrachovou nejen třicátá léta, ale i větší část druhé světové války. Od roku 1944, kdy Johann Aehrenthal narukoval, zde zůstala již pouze jeho žena s dětmi.

280 ABS, fond 305, sign. 305-518-6. Zpráva ÚStB z 22. 6. 1948.

281 BUBÁK 1999, s. 81.

282 ABS, fond 551, sign. 551-14-5. Aehrenthal Johann, okresní oddělení MV Trutnov Ministerstvu vnitřní z 10. 8. 1956.

283 DURDÍK 2009, s. 199.

284 GABRIEL – MÁCHA 2003, s. 11.

Ta se po konci války stala svědkyní prvních snah o zajištění zámku a jeho mobiliáře.²⁸⁵ Již 12. května 1945 navštívili objekt členové turnovské Zajišťovací komise Karel Vik, Josef Scheybal a Zdeněk Krejčík a provedli zajištění sbírek spočívající v tom, že na základě rozkazu Okresního národního výboru v Turnově zapečetili místnosti, ve kterých se nacházely cenné předměty.²⁸⁶

Zámek Hrubá Skála, celkový pohled od západu, kolem roku 1900

O dva měsíce později, v červenci 1945, na zámek z pověření Zemského národního výboru zavítal zaměstnanec Národní galerie historik umění Vojtěch Volavka.²⁸⁷ Hrubou Skálu prohlédl v souvislosti s výběrem vhodných předmětů pro „*presidium ministerské rady*“ (Úřad Předsednictva vlády), které hledalo mobiliář pro vybavení svých reprezentačních místností.²⁸⁸

*Zámek i se zařízením je neporušený, až na věci vybrané pro ministerské předsednictvo.*²⁸⁹

V druhé polovině roku 1945 zámek sloužil pro účely vojenské invalidovny,²⁹⁰ v březnu 1947 byl pronajat Prozatímní správě studentského majetku v Praze. V této souvislosti došlo zároveň ke zrušení předchozího výnosu Ministerstva zemědělství z listopadu

285 NA, fond SPS, kart. 187, zpráva Karla Vika SPÚ v Praze, 17. 5. 1945. Majetek Johanna Maria Felixe byl následně konfiskován podle dekretu č. 12/1945 Sb.

286 Ibidem. O Zajišťovací komisi a její činnosti blíže viz UHLÍKOVÁ 2004, s. 21–22.

287 O úloze ZNV při zajišťování ohrožených památek viz UHLÍKOVÁ 2004, s. 20–21.

288 Archiv NG, fond NG, kart. 13, zpráva V. Volavky pro ZNV v Praze, odbor školský a kulturní, 1. 8. 1945.

289 Ibidem.

290 NA, fond SPS, kart. 187, Hrubá Skála – zámek, použití voj. správou, 2. 2. 1946 a Zámek Hrubá Skála – použití pro invalidovnu, 6. 2. 1946.

Zámek Hrubá Skála, pohled od východu v roce 2018

1945, kterým byl zámecký objekt propůjčen do užívání Ministerstva národní obrany.²⁹¹ K další změně došlo v únoru 1949, kdy Ministerstvo zemědělství svěřilo zámecké nemovitosti do správy a užívání Ministerstva školství, věd a umění.²⁹²

Eliminaci zámeckého mobiliáře provedl Zdeněk Wirth jako představitel Národní kulturní komise v květnu 1949.²⁹³ Část předmětů vyříděných Komisí na základě zákona č. 137/1946 Sb. jako státní kulturní majetek putovala do jejich sběren, další mobiliář byl svěřen jako státní depozit do držby a správy různým institucím a ústavům. Zařízení, které NKK nepřevzala, bylo následně rozprodáváno Národním pozemkovým fondem. Pro sběrnu v zámku Hrubý Rohozec bylo vybráno 576 předmětů zahrnujících obrazy, grafiky, nábytek, sklo, porcelán ad. Ty byly následně rozváženy do dalších objektů, takže již v roce 1953 bylo sto čtrnáct kusů z hruboskalského mobiliáře umístěno v zámku ve Slatiňanech, pět kusů se nacházelo v zámku v Litomyšli a dva v náchodském zámku. K dalším příjemcům mobiliáře z Hrubé Skály se řadily Vlastivědné muzeum

291 NA, fond SPS, kart. 187, Hrubá Skála – zámek, pronájem zámecké budovy Prozatímní správě studentského majetku, 11. 3. 1947.

292 NA, fond SPS, kart. 187, Hrubá Skála – zámek, přiděl zámeckých nemovitostí Ministerstvu školství, věd a umění, 5. 2. 1949.

293 NA, fond SPS, kart. 187, Hrubá Skála – zámek, koncept odpovědi SPS na dopis rady ONV v Praze 1, 20. 9. 1957.

v Turnově, Muzeum tělesné a společenské kultury v zámku Jemniště, grafická sbírka Národní galerie, Vojenské historické muzeum, Československé zemědělské muzeum, Národní technické muzeum, numismatické oddělení Národního muzea, Náprstkovo muzeum, Státní mapová sbírka a Státní hvězdárna v Praze. Celková hodnota vyříděných předmětů v cenách z roku 1938 byla stanovena na 268 940 Kčs.²⁹⁴

Hruboskalská zámecká knihovna obsahovala v době konfiskace aehrenthal-ského majetku v roce 1945 okolo 4 000 svazků. V rámci eliminace mobiliáře v roce 1949 byla částečně vyříděna,²⁹⁵ přičemž větší množství knih tehdy převzaly Historický seminář Filozofické fakulty UK v Praze, Národní galerie a pražský univerzitní Ústav pro dějiny umění, některé tituly přešly do správy Vojenského historického muzea, resp. zůstaly prozatím uloženy ve skladišti knih NKK v zámku Sychrov.²⁹⁶ V roce 1965 byla knihovna zpracována v rámci souborného katalogu zámeckých knihoven a v roce 1976 byl jako lokální katalog zpracován její dodatek. Z celkových více než 3 000 svazků jsou dva rukopisy a 174 starých tisků.²⁹⁷

V novodobé historii byl zámek využíván pro vzdělávací účely, nacházela se v něm zotavovna Revolučního odborového hnutí, v současné době slouží jako hotel.

Předměty původem z Hrubé Skály se dnes vedle řady výše zmíněných institucí a ústavů nacházejí rovněž v mobiliárních fondech státních zámků Frýdlant, Hrubý Rohozec, Litomyšl, Náchod, Ploskovice, Ratibořice, Slatiňany, Sychrov, Zákupy a Žleby.²⁹⁸ K dalším aehrenthalským sídlům konfiskovaným na základě dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. patřily zámek v Doksanech a hrad Valdštejn.

Katalogová čísla předmětů ze zámku Hrubá Skála: 22, 23, 74, 89

294 lbidem.

295 MAŠEK 2009, s. 201.

296 NA, fond SPS, kart. 187, koncept odpovědi SPS na dopis Rady ONV v Praze 1, 20. 9. 1957.

297 MAŠEK 2009, s. 201. Zde též další informace o knihovně.

298 TREGL – WEISS 2014, s. 68.

Johann (Hans) Nepomuk Harrach a jeho zámek Jilemnice

Johann (Hans) Nepomuk Harrach (1904–1945)

Dita Homolová

Rod Harrachů pocházel z česko-rakouského pomezí a je doložitelný minimálně od počátku 14. století. V roce 1627 získal hraběcí titul.²⁹⁹ Patřil k nejbohatším rodům v Čechách, ve svém majetku měl panství Jilemnice, Horní Branná, Hrádek u Nechanic, Náměšť na Hané, Kunín, Velké Meziříčí a Janovice. Po první pozemkové reformě v Československé republice vlastnil přes 9,5 tisíce hektarů půdy, z čehož krkonošské lesy (Jilemnice) představovaly více než polovinu celkové rozlohy.

Johann Nepomuk Harrach (1904–1945), kolem roku 1940

Příslušník jilemnické větve rodu Johann Nepomuk (Hans) Harrach se narodil 25. září 1904 v Brucku an der Leitha v harrachovském zámku Prugg. Byl vnukem slavného českého vlastence a mecenáše Johanna (Jana) Nepomuka Harracha (1828–1909), který se významně zasloužil o český kulturní (mimo jiné významně finančně dotoval

výstavbu Národního divadla) a politický život (dlouholetý předseda Slovanské besedy, na říšské radě se řadil k federalistům, kteří se odvolávali na historické státní právo českých zemí).³⁰⁰ Johannova absolutní loajalita císaři nebyla v rozporu s jeho průkopnickou rolí v řadě českých spolků a organizací podporujících české vzdělání, jazyk a kulturu, tedy s jeho zemským patriotismem.³⁰¹

Děti Jana Nepomuka Harracha (1828–1909), uprostřed Otto, otec Johanna Nepomuka

Tento harrachovský zemský patriotismus se však v osobě jeho vnuka po rozpadu monarchie a vzniku samostatného československého státu nepřetavil v českou národně-politickou identifikaci. Hans Harrach získal německé vzdělání, studoval gymnázium ve Vídni a posléze německé gymnázium v Praze na Malé Straně.³⁰² V meziválečném období se hlásil k německé národnosti, ponechal si pouze rakouskou státní příslušnost, stejně jako někteří další představitelé šlechty, kteří se neslučovali s republikánským režimem a především se tak snažili uchránit majetek před zásahy

300 Srov. HÖBELT 1994, s. 367–370.

301 RAPTIS 2017, s. 290.

302 NA, fond Německé státní občanství, kart. 484, Johann Nepomuk Harrach 1904, F1. Fragebogen zur Feststellung der deutschen Zugehörigkeit. Srov. ABS, fond OB-191 HK, Harrach Jan Nepomuk, zpráva KS MV Hradec Králové o šetření k osobám v rámci „Akce R, 5. 9. 1956.

Otto Harrach (1863–1935) s manželkou Karoline, roz. Oettingen-Wallerstein (1873–1959), rodiče Johanna Nepomuka

pozemkové reformy. Velkostatek Jilemnice čítal 13 814 ha, po pozemkové reformě majiteli zůstalo 5747 ha.³⁰³ V případě dalších velkostatků Strkov a Planá byl zábor nepatrný, z 1363 ha bylo propuštěno 1103 ha, v případě velkostatku Sadová podlehla záboru zhruba polovina, majiteli zůstalo 2705 ha.³⁰⁴

Když v září 1938 a 1939 skupina dvanácti, respektive devětašedesáti představitelů šlechty proklamovala svou loajalitu českému státu a věrnost českému národu, podpis Hanse Harracha mezi nimi chyběl.³⁰⁵ Vyvrcholením jeho národnostně-politické orientace byla deklarace německé národnosti v době nacistické okupace. V červenci 1939 požádal o říšskou státní příslušnost, kterou 27. září 1939 získal.³⁰⁶

V té době se věnoval správě rodového majetku a rodinnému životu. 16. října 1940 se oženil se Stephanií, dcerou Ervína hraběte z Eltzu (30. září 1917 – 23. července

303 LUSTIG – SVĚTNIČKA 1933, s. 333.

304 Ibidem, s. 332 a 335.

305 RAPTIS 2017, s. 306.

306 ABS, fond OB-191 HK, Harrach Jan Nepomuk, zpráva KS MV Hradec Králové o šetření k osobám v rámci „Akce R“, 5. 9. 1956.

2011), s níž měl dvě děti, Ferdinanda Bonaventuru (18. listopadu 1941 – 1961) a dceru Johannu (nar. 10. července 1944). Jak s odstupem takřka sedmdesáti let vzpomínala jeho žena, v době druhé světové války se prý stýkali spíše s Němci a od Čechů se distancovali.³⁰⁷

Od 1. června 1942 byl Harrach členem *Nationalsozialistische Volkswohlfahrt* (Nacionálněsocialistická lidová sociální péče) a *Deutsche Arbeitsfront* (Německá pracovní fronta). Členem NSDAP se ale nikdy nestal.³⁰⁸

*Šetřením mezi občany v okolí Lubna, Jilemnice a Sadové, znalými rodinu Harrachových z doby první republiky, jakož i vytěžením různých archivů a spisoven nebyly zjištěny žádné závady k jeho i osobě jeho manželky, které by jmenované kompromitovaly z pronacistické činnosti.*³⁰⁹

Kdy Hans Harrach narukoval do wehrmachtu, nevíme. Konce války se ale nedožil, ačkoliv nepadl na frontě. Zemřel na úplavici v americkém zajateckém táboře v Degendorfu u Mnichova 5. května 1945.³¹⁰ Jeho rodina i československé úřady se o jeho smrti dozvěděly opožděně, nějakou dobu po válce tak byl Hans Harrach pokládán za nezvěstného. Jeho žena Stephania žádala o udělení výjimky z konfiskace rodového majetku podle dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. Její žádost byla opakovaně zamítnuta a konfiskace definitivně potvrzena výměrem z konce března 1947. Jilemnická větev rodu Harrachů vymřela po meči v roce 1961.

Zámek Jilemnice

Jan Uhlík

První historická zpráva o Jilemnici pochází z roku 1356, ale tvrz byla na místě, kde dnes stojí zámek, postavená zřejmě až ve druhé polovině 15. století. V té době byli

307 Citováno interview se Stephanieí Harrachovou z roku 2004. K tomu viz RAPTIS 2017, s. 306.

308 ABS, fond OB-191 HK, Harrach Jan Nepomuk, Meldung über Wehr- und Arbeitsdienstverhältnis an den Oberlandrat, vlastnoručně vyplněné a podepsané Hansem Harrachem, 15. 5. 1943.

309 ABS, fond OB-191 HK, Harrach Jan Nepomuk, zpráva KS MV Hradec Králové o šetření k osobám v rámci „Akce R“, 5. 9. 1956.

310 ABS, fond OB-191 HK, Harrach Jan Nepomuk, zpráva oblastní úřadovny StB Hradec Králové, 27. 1. 1948. Srov. RAPTIS 2017, s. 309.

majiteli panství Valdštejnové a poměrně malá vzdálenost Jilemnice od Štěpanic, tehdejšího sídla vrchnosti, patrně dlouho nevyžadovala vybudování zvláštního vrchnostenského sídla v městečku. Tvrz se roku 1492 stala součástí panství Jilemnice, které vzniklo vydělením ze štěpanického panství. Již v roce 1522 byl jeho novým majitelem Arnošt z Újezdce a Kunic a snad za jeho syna Závaše nebo spíše až po roce 1577, kdy statek přešel na Křinecké z Ronova, byla tvrz přestavěna na renesanční zámek. V roce 1637 Jilemnici koupil Jan Vilém Harant z Polžic a Bezdržic. Když ji v roce 1701 získal Ferdinand Bonaventura z Harrachu, majitel panství Horní Branná, došlo opět ke spojení obou polovin Jilemnice v držení stejné vrchnosti³¹¹ a v roce 1747 byly statky sloučeny. Ještě předtím, v roce 1716, prošel zámek obnovou, která nezasáhla pronikavěji do původní stavby a měla za cíl spíše její modernizaci.³¹² Až do příchodu Harrachů sloužil zámek jako stálé sídlo majitelů panství a plnil též úlohu reprezentační. S novými majiteli tyto své funkce do značné míry ztratil, Harrachové v něm pobývali jen zřídka.³¹³ Situace se výrazněji změnila až ve druhé polovině 19. století, kdy za Johanna Nepomuka hraběte Harracha v letech 1895–1898 došlo k jeho novorenesanční přestavbě a rozšíření o novou část.³¹⁴ Harrachové drželi jilemnický zámek až do roku 1945, kdy byl posledního majiteli Hansi Harrachovi zkonfiskován podle dekretu č. 12/1945 Sb.

Zámek Jilemnice, hlavní průčelí v roce 1953

Vzhledem k tomu, že v budově zámku se na konci války nacházel kromě soukromého bytu majitele i archiv velkostatku, proběhlo jejich zajištění pověřencem Sekretariátu pro evidenci a záchranu uměleckých a historických památek, zdejším okresním

311 Jilemnické panství vzniklé nově v roce 1492 zahrnovalo pouze horní polovinu městečka s tvrzí. Dolní polovina zůstala součástí štěpanického panství. Jeho sídlem se po roce 1557 stala Horní Branná. Viz KUČA 1997, s. 677, 679.

312 ŠIMEK 1989, s. 185.

313 LUŠTINEC – TLUSTÝ – NOSEK 2018, s. 246.

314 ŠIMEK 1989, s. 185–186.

konzervátorem státní památkové péče Jindřichem Ambrožem ve dvou krocích. Již 15. května 1945 byl zajištěn archiv velkostatku a proveden jeho soupis. Ve dnech 28. – 30. května byly potom za Ambrožova dozoru, v souvislosti s přípravou na ubytování československého vojska na zámku, vystěhovány místnosti obývané doposud německými úředníky velkostatku. Památkově cenné předměty z vyklizených místností a z chodeb zámku Ambrož zajistil a soustředil do dvou místností v prvním patře budovy, které doposud sloužily jako byt hraběte Harracha. Ve snaze vyhovět požadavku na urychlené uvolnění těchto místností pořídil Ambrož 30. května soupis jejich inventáře. K jejich vyklizení a přesunu předmětů na jiné místo v zámku došlo 1. června.³¹⁵

Podle dohody s konzervátorem Jindřichem Ambrožem a zástupcem velkostatku harrachovského Zdeňkem Krčanem, jenž z pověření Národního okresního výboru v Jilemnici spravuje veškeré harrachovské objekty, byly musejní předměty z bytu bývalého majitele zámku přeneseny do zvláštní místnosti v zámku, kde jsou bezpečně uzavřeny a zajištěny.³¹⁶

Vojsko zámek zanedlouho opustilo, v říjnu 1945 se v objektu nacházely kanceláře velkostatku a spolková místnost Svazu české mládeže, o tři místnosti se ucházelo mapovací oddělení Vojenského zeměpisného ústavu.³¹⁷ O stavu zámeckého mobiliáře na konci roku 1945 svědčí protokol o provedení prohlídky místností v prvním patře budovy: „*Podle podrobně sepsaného inventáře národní správou velkostatku se srovnáním částečného inventáře konzervátora Jindřicha Ambrože přehlédnuty byly veškeré předměty. [...] Shledáno bylo, že ve stále uzamčených místnostech nacházející se předměty nalezeny byly neporušeny v plném počtu. [...] Připomenouti dlužno, že veškerý nábytek, který bylo nutno při stěhování vojenského velitelství do půdního prostoru zámku dočasně umístiti, byl opětně přenesen zpět na původní místo do místností v I. patře.*“³¹⁸

315 Krkonošské muzeum Jilemnice, fond Ambrož Jindřich, kart. 36, protokol týkající se soupisu zařízení a předmětů nacházejících se v soukromém bytě Jana hraběte Harracha, 30. 5. 1945.

316 Krkonošské muzeum Jilemnice, fond Ambrož Jindřich, kart. 36, protokol sepsaný v ústřední kanceláři velkostatku Jana Harracha, 3. 6. 1945.

317 NA, fond ZÚ Praha, oddělení církevní, nadační a školské, kart. 801, inv. č. 1334, šetření o stavu Krkonošského muzea v Jilemnici, 17. 10. 1945.

318 Krkonošské muzeum Jilemnice, fond Ambrož Jindřich, kart. 48, protokol sepsaný v kanceláři národní správy bývalého velkostatku Jana Harracha v Jilemnici, 28. 12. 1945.

Zámek Jilemnice, hlavní průčelí v současnosti

Přestože byl zámek Ministerstvem zemědělství přidělen městu Jilemnice již v únoru 1947,³¹⁹ k jeho odevzdání novému majiteli došlo až o tři roky později, v březnu 1950.³²⁰ V tomto mezidobí byly vyřešeny i záležitosti týkající se dalšího osudu zámeckého mobiliáře. Jeho vyřízení provedl Zdeněk Wirth v dubnu 1949, hlavní část vybraných předmětů byla určena pro sběrnou Sychrov. Při revizi provedené na Sychrově v letech 1953–1954 bylo zjištěno, že část položek z eliminačního seznamu pořízeného Wirthem byla ze sychrovské sběrný převezena na zámek Litomyšl, jednotlivé kusy byly dohledány i ve Smetanově muzeu tamtéž a v zámku Ratibořice. Několik předmětů mělo v té době být rovněž ve Smetanově muzeu v Jabkenicích, v rodném domě Zdeňka Fibicha ve Všebořicích a „*snad i jinde*“. Další mobiliář byl svěřen jako státní depozit do držby a správy různým institucím a ústavům, mezi něž patřily: Akademie výtvarných umění, grafická sbírka Národní galerie, Krkonošské muzeum v Jilemnici, Muzeum Bedřicha Smetany v Praze, Muzeum hlavního města Prahy, Muzeum tělesné a společenské kultury v zámku Jemniště, Státní historický ústav, Státní hvězdárna v Praze,

319 Krkonošské muzeum Jilemnice, fond Ambrož Jindřich, kart. 36, Velkostatek Jilemnice (býv. maj. Jan Harrach), přiděl zámecké budovy, 24. 2. 1947.

320 Krkonošské muzeum Jilemnice, fond Ambrož Jindřich, kart. 36, protokol o odevzdání zámeckých nemovitostí v Jilemnici, 24. 3. 1950.

Státní sbírka mapová,³²¹ Uměleckoprůmyslové muzeum, Ústav pro dějiny umění Univerzity Karlovy, Vojenské historické muzeum a Československé zemědělské muzeum. Celková hodnota vyříděných předmětů v cenách z roku 1938 byla stanovena na 82 260 Kčs.³²²

Řada předmětů pocházejících ze zámeckého mobiliáře a nevyříděných jako státní kulturní majetek byla následně patrně dražena při hromadném rozprodeji konfiskovaných věcí, který se v Jilemnici uskutečnil v září 1949.³²³

Podle sdělení Místního národního výboru Jilemnice nebyla v zámku zjištěna vlastní zámecká knihovna. Pouze ve skřini na půdě se našlo sto až sto padesát německých knih po německých zaměstnancích správy velkostatku. Tyto knihy MNV odevzdal do sběru.³²⁴

Od roku 1953 v objektu sídlí Krkonošské muzeum Jilemnice provozované v současnosti jako společné muzeum Města Jilemnice a Správy Krkonošského národního parku. Kromě Jilemnice patřil k majetku konfiskovanému Hansi Harrachovi na základě dekrety prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. také zámek Hrádek u Nechanic, spravovaný dnes Národním památkovým ústavem.

Katalogová čísla předmětů ze zámku Jilemnice: 62, 80

321 Tato naše největší mapová sbírka v dané době byla a dodnes je součástí Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy.

322 NA, fond SPS, kart. 221, inv. č. 229, Jilemnice, zámek – šetření o majetku býv. majitele Jana Harracha, 28. 8. 1956.

323 NA, fond SPS–D, kart. 137, inv. č. 201, doklad o prodeji předmětů v dražbě (částečný opis), 28. 2. 1962.

324 NA, fond SPS, kart. 221, inv. č. 229, poznámky knižního referenta k čj. 11735/54-III, 29. 8. 1956.

Franz Hartig a jeho zámek Mimoň

Franz Hartig (1921–2004)

Dita Homolová

Původně patrně slezský rod Hartigů se do Čech dostal v 17. století. Hraběcí titul získal v prvních desetiletích 18. století. V téže době se také díky sňatkové politice dostal do jeho vlastnictví severočeský statek a zámek Mimoň, který v linii Franze Gabriela (1859–1903) držel až do sklonku druhé světové války.³²⁵

Jeho poslední majitel Franz Hartig se narodil 16. listopadu 1921 z manželství Johanna Friedricha Hartiga a Eleonory Schwarzenbergové (1899–1984) z knížecí větve rodu.³²⁶ Johann Friedrich Hartig vykonával od 30. května 1915 správu alodiálního rodového statku Mimoně a Stráže pod Ralskem. Jednalo se o 1800 hektarů zemědělské půdy a 4200 hektarů lesů.³²⁷

Snaha o záchranu rodového majetku jej přivedla do Svazu německých velkostatkářů.³²⁸ V polovině dvacátých let se připojil ke skupině šlechticů, zástupců německého i československého svazu velkostatkářů, kteří s příslibem politické podpory zájmu velkého a středního velkostatku značnými částkami dotovali vznik České strany agrární a konzervativní Karla Práška.³²⁹ Od samého počátku podporoval Henleinovo hnutí. Již v květnu 1935 propůjčil Sudetoněmecké straně park a budovu zámku v Mimoni pro uspořádání velké manifestace, na které z vyzdobeného zámeckého balkónu promluvil Konrad Henlein.³³⁰

V říjnu 1935 Johann Hartig ve svých 45 letech předčasně zemřel v důsledku zápalu plic a zánětu pohrudnice. Tak alespoň zněla oficiální zpráva o příčině smrti. Jedna z tradovaných verzí ale hovoří o tom, že spáchal sebevraždu kvůli vysokým dluhům,

325 MAŠEK 2008, s. 327.

326 SOA Litoměřice, pob. Kamýcká, RA Hartigů, kart. 55, inv. č. 556.

327 SOA Litoměřice, pob. Kamýcká, RA Hartigů, kart. 55, inv. č. 571, dopis od matky Eleonory Hartigové na vrchní velitelství c. a k. armády.

328 NA, fond SČV, kart. 46, inv. č. 397, sign. III-A-1, seznam členů německých velkostatkářů, Johann Hartig, Mimoň – člen.

329 K tomu blíže viz JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ 2017, s. 126–128.

330 ABS, fond 551, sign. 551-27-5, Hartig František.

keré byly výsledkem jeho hráčské vášně: „Byl znám jako osoba, která vedla velmi hýřivý život. Byl velkým hráčem karet a vyhledával styky s ženami pochybného charakteru. Byl povahy lehkomyšlné a majetek zděděný po rodičích z velké části prohrál v kartách v Monte Carlu, kam často dojížděl.“³³¹ Kvůli splacení dluhu prodal údajně i statek a zámeček Velké Ralsko. V rámci první pozemkové reformy mu bylo propuštěno ze záboru přes 4000 ha (ztratil 2200 ha půdy), k roku 1933 však majetek Johanna Hartiga čítal pouze 2684 ha.³³²

Johann Friedrich Hartig (1891–1935), 20. léta 20. století

Zanechal po sobě ženu Eleonoru a šest dětí ve věku tři, šest, devět, dvanáct, čtrnáct a patnáct let. Za nezletilé dědice spravovala rodový majetek jejich matka. Po dovršení plnoletosti převzal správu rodového majetku syn Franz Hartig, dědic Mimoně.³³³

V období sudetské krize bylo Franzi Hartigovi sedmnáct let. Podle svědectví ze sklonku padesátých let Hartig připojení českého pohraničí k Německu uvítal, a když došlo k jeho okupaci, zámek v Mimoni byl údajně vyzdoben prapory a hákovými

331 Ibidem.

332 LUSTIG – SVĚTNIČKA 1933, s. 336.

333 Ibidem.

Eleonora Hartigová s dětmi, 30. léta 20. století

kříži.³³⁴ Na druhé straně jeho bývalí zaměstnanci vypověděli, že rodina „*Hartigova měla plné pochopení pro osoby z řad české národnosti, které po záboru pohraničí na statku zůstávaly*“.³³⁵

Franz Hartig se v meziválečném období hlásil k německé národnosti, z čehož po propuknutí druhé světové války plynula povinnost sloužit ve wehrmachtu. Narukoval v roce 1941 a v hodnosti nadporučíka bojoval s horským mysliveckým plukem č. 137 na východní frontě u Leningradu a v Karpatech.³³⁶ Do Mimoně se vrátil raněný na Vánoce 1944, zpět na frontu již neodešel.

K osobě Hartig Franz nebyl získán žádný dokumentační materiál, který by jej usvědčoval z nacistické činnosti.³³⁷

334 ABS, fond 551, sign. 551-27-5, Hartig František, prohlášení Antonína Moravce z Mimoně, 7. 5. 1959.

335 ABS, fond 551, sign. 551-14-3, Akce „R“ – šetření k osobám, Hartig Franz, Okresní oddělení MV Česká Lípa Ministerstvu vnitra, 17. 8. 1956.

336 ABS, fond 551, sign. 551-14-3, Hartig František. Srov. SOA Litoměřice, Inventář k fondu Rodinný archiv Hartigů, s. IV.

337 ABS, fond 551, sign. 551-14-3, Akce „R“ – šetření k osobám, Hartig Franz, zpráva z 20. 11. 1956.

Rovněž tak ani toto nebylo potvrzeno provedeným šetřením u několika bývalých zaměstnanců u Hartiga na zámku. [...] Naopak tito zaměstnanci si rodinu Hartigových chválí a uvádějí, že zájem rodiny byl hlavně o kostel a že neměli nacisty rádi. [...] Na zámek k Hartigovým žádní nacističtí pohlaváři nedojížděli.³³⁸

Hartigovský majetek byl konfiskován na základě vyhlášky ONV v České Lípě ze dne 25. září 1945 podle dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. Hartig proti konfiskaci podal odvolání, které bylo ZNV v Praze 20. ledna 1946 zamítnuto. Po opětovném odvolání Hartiga k Nejvyššímu správnímu soudu v Praze byla konfiskace usnesením ze dne 31. března 1949 potvrzena.³³⁹

9. května 1945 se oženil se Sofií, roz. Waldsteinovou z Doks (nar. 26. července 1921),³⁴⁰ která záhy spolu s Eleonorou Hartigovou opustila Československo a usadila se v Rakousku. Vzhledem k tomu, že Franz měl rakouskou státní příslušnost, zůstal v Mimoni (až do srpna 1948) a snažil se zabránit konfiskaci rodového majetku. Jako rakouský občan žádal o repatriaci a prošetření u rakouského komitétu. Ze stejného důvodu žádal o vyjmutí z protiněmeckých opatření a pracovní povinnosti, což MNV v Mimoni zamítl. V zemi zůstala také jeho sestra Marie Hartigová (nar. 9. září 1920). Oba až do svého odchodu z Československa v roce 1948 údajně nuceně pracovali jako zemědělství dělníci na svém bývalém statku.³⁴¹

Zámek Mimoně

Jitka Císařová

První zámek byl v Mimoni postaven v sedmdesátých letech 16. století za Karla z Biberštejnu. Panství poté střídalo majitele, až se jimi v první čtvrtině 18. století stali Hartigové. Zámecká budova prošla několika přestavbami, z nichž nejrozsáhlejší

338 ABS, fond 551, sign. 551-14-3, Akce „R“ – šetření k osobám, Hartig Franz, Okresní oddělení MV Česká Lípa Ministerstvu vnitra, 17. 8. 1956.

339 ABS, fond 551, sign. 551-14-3, Akce „R“ – šetření k osobám, Hartig Franz, Okresní oddělení MV Česká Lípa krajské správě MV v Liberci, 17. 10. 1956.

340 Šlo o dceru Karla Waldsteina.

341 ABS, fond 551, sign. 551-27-5, Hartig František.

následovala po ničivém požáru v roce 1806. Od dvacátých do konce třicátých let 19. století byl zámek klasicistně přestavován dle projektu hraběcího stavebního ředitele Františka Pavička z Prahy. Při té příležitosti byla vybudována velká knihovna zaujímající dvě podlaží, v níž bylo uloženo zhruba 30 000 svazků knih a sbírky obrazů, grafik, přírodnin a fyzikálních přístrojů. Hlavním sídlem Hartigů však i nadále zůstal zámek Vartenberk ve Stráži pod Ralskem.³⁴²

Zámek Mímoň, zahradní průčelí, počátek 20. století

V Mimoně se zřejmě trvale zdržoval až Johann Friedrich Hartig s rodinou. Během druhé světové války sloužil zámek částečně jako úložiště knih a archiválií, které shromažďoval tzv. Amt VII Říšského bezpečnostního úřadu. Ten zabavoval zejména židovské a zednářské knihovny, ovšem do Mimoně byly převezeny i odborné knihovny ze zemí okupovaných Německem.³⁴³

8. května 1945 zasáhlo město Mímoň sovětské bombardování. Při náletu bylo zcela zničeno osm domů, několik desítek jich bylo poškozeno a o život přišlo šestatřicet osob. V bezprostředním okolí zámku dopadlo asi deset leteckých pum, které způsobily, že téměř všechna okna byla vytlučena. V souvislosti s tím budova utrpěla i další, naštěstí však nikoli fatální poškození. Následně byl mimoňský zámek zkonfiskován podle dekretu č. 12/1945 Sb. Na začátku června roku 1945 jej navštívila Severočeská zajišťovací komise, která zde objevila asi půl milionu svazků knih uložených v jeho prostorách zmiňovaným Amtem VII. Nacházely se tu knihovny z Prahy, Königsbergu, Vratislavi, Varšavy, Krakova, knihy židovských obcí v Drážďanech a ve Vídni, dále hebrejské rukopisy z 15. století a přes sto rolí pergamenových tór. Kromě toho zde úřad nashromáždil také blíže nespecifikované obrazy, nábytek a další předměty.

342 Panství Mímoň převzal roku 1747 Franz Adam Hartig, jenž jej spojil s panstvím Stráž pod Ralskem. Blíže k dějinám zámku a rodu Hartigů viz KŘÍŽOVÁ 2013.

343 Blíže o tzv. zavlčených knihách viz STROUHALOVÁ 2016.

Pergamenový rukopis *Liber privilegiorum* z počátku 15. století byl rovnou předán Národní a univerzitní knihovně.³⁴⁴

Zámek Mímoň, hlavní průčelí, 1. polovina 40. let

Velký zájem o zámek začala brzy projevovat armáda a v dubnu 1947 jej Ministerstvo zemědělství přidělilo do správy a užívání Ministerstvu národní obrany. Zámek i park mu byly předány s povinností udržovat obojí v dobrém stavu pod dohledem Státního památkového úřadu. Zástupci Národního pozemkového fondu a Ministerstva školství a osvěty měli vybrat kulturně hodnotný mobiliář a odvézt ho do příslušné sběrný. Objekt byl definitivně předán vojenské správě na konci srpna 1947, kdy byla zrušena národní správa uvalená na zámek v červenci 1945.³⁴⁵

Koncem roku 1950 zachvátil druhé podlaží a půdu hlavního traktu požár, při němž prohořela střecha. Následovala oprava, která však nebyla dokončena. V srpnu roku 1953 bylo zjištěno, že veškeré dřevěné konstrukce i zdivo jsou vinou nevhodného využití objektu jako skladiště nakaženy dřevokaznou houbou. V následujících více než dvaceti letech probíhala jednání o dalším využití zámku a vzniklo několik návrhů na jeho rekonstrukci, které však nebyly nikdy realizovány. V roce 1977 byl zámek přesunut mezi památky III. kategorie a začalo se jednat o sejmутí památkové ochrany. Již v prosinci 1980 vydal Okresní národní výbor v České Lípě rozhodnutí o demolicí, Ministerstvo kultury však odmítalo od památkové ochrany upustit. O rok později provedl SÚRP MO podrobnou fotografickou dokumentaci objektu, z níž je patrné, že v této době byl již v dezolátním stavu. V září 1984 přestal být zámek památkově chráněn a od března do června 1985 probíhala demolice. Sutiny byly použity k zavezení mokřin v místech dnešního mimoňského autobusového nádraží. Zachovány zůstaly jen některé kamen-

344 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 62, protokol Severočeské zajišťovací komise o prohlídce knižních skladů v Mímoní, 7. 6. 1945.

345 NA, fond SPS–D, kart. 141, složka Mímoň, průběžně.

Zámek Mímoň, hlavní průčelí, 1946

né architektonické články, jako např. sloupy, schodiště, patky a hlavice sloupů, římsy a stupně točitého schodiště, které jsou dnes uloženy u mimoňské fary.³⁴⁶

Seznam zámeckého inventáře byl sepsán v říjnu 1947, tedy krátce poté, co byl objekt předán do správy Ministerstva obrany. Soupis zahrnuje 2067 položek. Vlastní zámecká knihovna byla řešena samostatně a měla o ní rozhodnout kulturní komise Ministerstva školství a osvěty. Třídění knih uskladněných zde Antem VII probíhalo již od roku 1945 a prováděli jej pracovníci Národní a univerzitní knihovny, kteří velkou část vybraných knih, rukopisů a dalších materiálů zařadili do jejich sbírek. Judaika a hebraika, padesát sedm obrazů, rytin a fotografií a zhruba sedmdesát rukopisů bylo předáno Židovskému muzeu v Praze.³⁴⁷ Poté, co pracovníci Národního pozemkového fondu sepsali zámecký inventář, jej vojáci za účasti hraběte Hartiga do konce roku sestěhovali do několika místností v prvním a druhém patře obytného křídla zámku. Tyto místnosti byly uzamčeny a zapečetěny a klíče předány hraběti Hartigovi, jenž už v té době bydlel mimo zámek.³⁴⁸

346 KŘÍŽOVÁ 2013, s. 21–24.

347 NA, fond SPS, kart. 342, složka Mímoň, spis čj. 3808/50.

348 NA, fond SPS–D, kart. 141, složka Mímoň, dopis velitelství 1. oblasti NKKomisi, 21. 1. 1948.

Prostranství, kde stával mimoňský zámek v roce 2018

Armáda nemohla zámek plně využívat a nebylo možné v něm provádět ani nutné stavební úpravy, proto i nadále naléhala na vyklizení zařízení, zejména zámecké knihovny. O tu se již od jara 1945 velice zajímal Josef Scheybal a vytrvale upozorňoval na nebezpečí, jemuž je v budově poškozené bombardováním vystavena.

Když jsem sem roku 1945 přijel se Severočeskou zajišťovací komisí a zámek pečetil, byla zámecká knihovna poloviční zřícenina, kde sídlily kavky a sovy. [...] Knihy hlavně v pravém rohu galerie pokáleny ptactvem; v zimě 1945/1946 jsem zde našel až 1/2 metrové závěje sněhu.³⁴⁹

V říjnu 1947 navštívil Scheybal Mimoň znovu a dle vlastních slov se zhrozil, v jakém stavu zámek našel: „*Knihovna s krásným stylovým nábytkem [...] jest opravdu ve stavu drancování. [...] Starožitnými mapami byla zem poseta.*“ Tři dny tam prý pobýval známý pražský nakladatel Vladimír Žikeš, jenž si s písemným svolením Zemského národního výboru vybral množství knih zřejmě s úmyslem je prodat. Na zámku se v té

349

ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVI, inv. č. 1591, zpráva J. Scheybala, 9. 1. 1948.

době nacházel také rodový archiv Hartigů, který dle Scheybalova hlášení vyloupili vojáci.³⁵⁰ Jeho zbytky byly v dalších letech předány Státnímu oblastnímu archivu v Litoměřicích. K rozebrání a odvozu knihovny do sběrný na zámku Sychrov došlo až během ledna a února roku 1948. Prováděl je Josef Scheybal za asistence Otto Lanka a Karla Mlejnka. Knihy se snažili balit jako celky, zejména mnohosvazková díla, vázali je k sobě motouzem a vzácnější díla ukládali do krabic od margarínu, které nakoupili od UNRRA. Během prvních pěti dnů, od 5. do 9. ledna 1948, zpracovali asi 10 000 svazků.³⁵¹ Pokračovali o měsíc později a pochvalovali si, že práce jde rychle. Scheybal měl v úmyslu knihovnu na Sychrově znovu sestavit v její původní podobě a ponechat ji v bývalém divadelním sále, dokud se pro ni nenajde nějaké vhodnější umístění. Měl v plánu vytrdit duplikáty, soudobou literaturu a časopisy a zbytek zachovat pohromadě, nejlépe i s knihovním mobiliářem.³⁵² Scheybalův ideál se však realizovat nepodařilo. Část byla nakonec předána Knihovně Národního muzea a regály převezeny na zámek Buchlovice.³⁵³

Vytrídění zámeckého mobiliáře provedl Zdeněk Wirth s Ottou Plachtem v průběhu března 1948. Vybrali 246 předmětů, z nichž 241 bylo převezeno taktéž na Sychrov, zbývajících pět převzala Národní galerie.³⁵⁴ Dodatečně ještě Wirth s Plachtem vytrídili sedm předmětů a bednu s různými drobnostmi a textiliemi v bytě hraběte Hartiga v budově zámku.³⁵⁵ Několik předmětů včetně dodatečně převzatého alba fotografií bylo bez dokladu uloženo ve sběrně na zámku Hořovice.³⁵⁶

Konfiskáty uskladněné na Sychrově byly dále předány Muzeu Bedřicha Smetany (osm mědirytin J. E. Ridingera, schránka z mléčného skla a porcelánová kávová souprava o sedmi kusech), hudebnímu oddělení Národního muzea (jedny hřebíkové housle), Uměleckoprůmyslovému muzeu (jedna sádrová busta, medaile, plakety, několik tisků,

-
- 350 ÚDU, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Pracovní deník J. Scheybala, záznam z 10. 10. 1947.
- 351 Práce to byla velice namáhavá a J. Scheybal neopomněl ve své zprávě zmínit nepohodlí i ohrožení, jemuž musel čelit. *„Knihy jsou pokryty vrstvou stoletého prachu, podlaha jest poseta (zvláště galerie) droboučnými střepinami skla, okna zatlučená překližkami nepropouštějí světlo a tam, kde ještě malá tabulka zůstala, stíní dřevěné žalusie. I ty jsou zakryty zvenčí divokým vínem.“* Otto Lank měl od provazu pořezané prsty a pod Scheybalem se dokonce zvrátil žebřík, ale tuto nehodu přežil bez vážnější úhony. Viz ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVI, inv. č. 1591, zpráva J. Scheybala, 9. 1. 1948.
- 352 Scheybal přirovnával knihovni sál k Filosofickému sálu strahovské knihovny. Viz ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Pracovní deník J. Scheybala, záznam z 10. 10. 1947.
- 353 KŘÍŽOVÁ 2013, s. 128.
- 354 Jednalo se o obrazy, z nichž v roce 1950 Národní galerie dva vrátila NKK s odůvodněním, že pro její sbírky nemají žádnou hodnotu. Srov. ANG, fond NG, inventář Z II, složka 1953–3182.
- 355 NA, SPS–D, kart. 141, složka Mimoň, seznamy předmětů vytríděných pro NKK, 24. 3. 1948.
- 356 NA, fond SPS, kart. 342, spis čj. 3850/54.

voskový reliéf a dýmka) a Vojenskému historickému ústavu (blíže nespecifikovaná soška s mramorovým podstavcem).³⁵⁷ Nejcelistvěji byla po válce zachována zámecká sbírka obrazů. Dohromady zhruba sto děl se dnes kromě již zmiňované Národní galerie nachází na zámcích Benešov nad Ploučnicí, Náchod, Ratibořice, Sychrov, Velké Březno, v klášteře Doksany a v Národním muzeu.³⁵⁸

Katalogová čísla předmětů ze zámku Mimoň: 3, 4

357 Uměleckoprůmyslové museum, odd. majetkově právní, složka Z-313, Konfiskát, SPS – NA, fond SPS–D, kart. 141, složka Mimoň, svěřovací dekrety s daty 4. 4. 1950, 17. 11. 1950, 18. 1. 1951 a 18. 3. 1954 a spis čj. 23137/54. – ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVII, inv. č. 1762, seznam obrazů převezených z Ratibořic na zámek Náchod, 15. 6. 1950.

358 KŘÍŽOVÁ 2013, s. 128.

Marie Kinsky-Preysingová a její zámek Sloup

Marie Kinsky-Preysingová (1879–1952)

Dita Homolová

Sloupští Kinští představovali spolu s lešenskými a matzenskými vedlejší větev rodu, která se oddělila od chlumeckých Kinských. Náleželi k prostřední větvi hraběcí linie rodu. Ke spojení se starým bavorským rodem Preysingů, jehož kořeny sahají až do 12. století, došlo až v době druhé světové války. Sloup získala třetí linie Preysingů, která obdržela hraběcí titul v roce 1766.³⁵⁹

V meziválečném období vlastnil Sloup August František Kinský (1849–1941), syn Augusta Leopolda Kinského (1817–1891) a Frederiky, rozené Dubské z Třebomyslic. Pozemková držba sloupských Kinských se pohybovala těsně nad hranicí latifundia. První pozemkové reformě bylo podrobena 2458 ha sloupského velkostatku, z čehož ale bylo parcelováno a přerozděleno mezi přidělce pouze 243 ha, zatímco přes 2200 ha bylo propuštěno ze záboru. Naprostou většinu z této půdy tvořily lesy.³⁶⁰

Národnostní orientace sloupských Kinských byla německá. Nicméně August Preysing, jak je patrné z jeho korespondence, přemýšlel roku 1937 o tom, že se naučí česky.³⁶¹ Stal se historikem umění a v době druhé světové války působil ve zvláštním oddílu pro vyhledávání uměleckých památek na obsazeném území.³⁶² Jeho bratr Kaspar zahynul na sklonku války, byl zastřelen sovětským vojákem Petrem Klimovičem Nazarenkem, když chránil svoji manželku Elišku, roz. Bořek-Dohalskou (1898–1979), před znásilněním.³⁶³

Ještě před koncem války však Augustem Františkem Kinským vymřela roku 1941 sloupská větev rodu po meči. Jeho starší dcera Marie Filipina (30. října 1879 – 18. ledna 1952) se v roce 1902 provdala za Němce Wilhelma Emanuela Preysinga (1879–1970), s nímž měla pět dětí, dcery Marii (25. prosince 1907 – ?) a Gertrudu

359 MAŠEK 2010, s. 112.

360 LUSTIG – SVĚTNIČKA 1933, s. 400.

361 SOA Litoměřice, pob. Děčín, RA Kinských-Preysingů, kart. 114, inv. č. 536, Korespondence 1936–1941.

362 MAŠEK 2010, s. 112.

363 PADEVĚT 2016, s. 378.

(10. května 1911 – ?) a syny Kaspara (19. března 1903 – 9. května 1945), Augusta (7. srpna 1904 – 1966) a nejmladšího Johanna (24. února 1920 – ?).

V dostupných archivních dokumentech neexistují doklady o tom, že by se členové rodu v době druhé světové války jakkoliv exponovali. Nebyli členy NSDAP ani jiných nacistických organizací. Poslední majitelkou Sloupu byla Marie Filipina Kinsky-Preysing,³⁶⁴ která po sobě v úředních dokumentech, uložených dnes v archivech centrální proveniencie, nezanechala žádnou stopu. Vzhledem k tomu, že členové projektového týmu nedostali možnost nahlédnout do rodinného archivu Kinsky-Preysingů (SOA Litoměřice, pobočka Děčín) a dokumentů v něm uložených, které se váží k Marii, osud poslední soukromé majitelky Sloupu zůstává skrytý.

Kaple sv. Jana Nepomuckého, hrobka rodiny Kinsky-Preysingů ve Sloupu v Čechách v současnosti

Zámek Sloup

Jan Uhlík

Původně sloužil jako vrchnostenské sídlo sloupského panství stejnojmenný skalní hrad. Ten byl v průběhu 16. století za Berků z Dubé opuštěn a nahrazen novým panským domem, který pravděpodobně tvoří základ dnešního zámku. Po roce 1609 panství krátce patřilo Salhausenům, jimž bylo zkonfiskováno za účast ve stavovském povstání. V roce 1623 získal statek koupí Zdeněk Lev Libštejnský z Kolovrat. Dědictvím potom přešel na Kokořovce a roku 1710 na Václava Norberta Kinského. Dnešní barokní zámek byl postaven za Jana Josefa Maxmiliána Kinského v letech 1733–1735, snad za účasti architekta Pietra Paola Columbaniho. Zámecká budova byla jen málo dotčena pozdějšími přestavbami, z nichž nejvýznamnější je klasicistní přestavba uskutečněná za Karla Kinského v roce 1829.³⁶⁵ Zámek patřil rodu Kinských, resp. Kinsky-Preysingů až do roku 1945, kdy byl poslední majitelce Marii Filipině Kinsky-Preysing konfiskován podle dekretu č. 12/1945 Sb.

Zajištění zámku Severočeskou zajišťovací komisí proběhlo 31. května 1945.³⁶⁶ Jak vyplývá z protokolu, zámek byl nepoškozený a jeho majitelka nebyla přítomna, akce se účastnil správce velkostatku a zámku Josef Hubert. Vzhledem k tomu, že v průběhu války byl do zámku z obavy před bombardováním svezen majetek řady institucí, firem i jednotlivců, nalezla zde komise bedny se sbírkami firmy Palme z Kamenického Šenova a pravděpodobně i tamního sklářského muzea, předměty patřící Severočeskému průmyslovému muzeu v Liberci, hornický mapový a plánový archiv z Freibergu v Sasku, bedny označené „*Stadt Reichenberg*“ a „*Heimathort*“, archiválie Okresního soudu v Boru u České Lípy (Nový Bor) a předměty uprchlé německé rodiny Watzdorfů. V prvním patře zapečetila všechny neobývané místnosti, ve kterých byl uskladněn nábytek z nedalekého zámku Svojkov.³⁶⁷ Na půdě se nacházel hospodářský archiv velkostatku a registratura posledních padesáti let, katastrální mapy a měřické přístroje. Veškeré klíče od uzavřených místností byly dány do úschovy správci budovy. 12. září 1945 navštívil zámek Vlastimil Vinter v rámci cesty, kterou podnikl s předsedou

365 VLČEK 2001, s. 447.

366 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 57, protokol o zajištění uměleckých a historických památek na zámku Sloup u České Lípy, 31. 5. 1945.

367 Majitelkou zámku byla do roku 1945 rovněž Marie Filipina Kinsky-Preysing, která ho zdědila po svém otci Augustu Františkovi Kinském. Po válce v něm byl zřízen domov důchodců. Objekt zanikl v důsledku škod utrpěných při požáru, který ho postihl během jeho adaptace v roce 1958.

Zámek Sloup v Čechách, pohled na zahradní průčelí, před rokem 1945

Místní správní komise v Liberci Josefem Čapkem, osvětovým referentem Miloslavem Machačkou a tajemníkem téhož referátu Josefem Hájkem za účelem zjištění, v jakém stavu se nacházejí sbírky Severočeského průmyslového muzea v Liberci a liberecké galerie deponované za války na zámcích Milešov a Sloup. Bylo zjištěno, že „*zásluhou Místního národního výboru a četnické stanice, jakož i správce zámku se nachází vše ve vzorném pořádku*“.³⁶⁸ O dva měsíce později, 28. listopadu 1945, navštívil Sloup Josef Scheybal, aby za přítomnosti majora Kirchmana, štábního kapitána Jechumtála a důchodního velkostatku Jiřího Zemana prověřil, zda se v zámku nenalézá válečný materiál. Ve zprávě z prohlídky se uvádí, že „*(z)ámek nalezen byl bez porušení v téže stavu, v jakém jej Severočeská zajišťovací komise dne 31. 5. 1945 zanechala. Pouze část majetku sklářského musea firmy Palme z Kamenného Šenova byla asi před dvěma měsíci odvezena [!] pověřencem sklářského musea z Kamenného Šenova. Zbytek beden byl ponechán na starém místě [...]*“.³⁶⁹

Národní správa velkostatku representovaná t. č. důchodním velkostatkem Jiřím Zemanem se zavazuje, že bez výhradního svolení národního pozemkového fondu, nenechá ničeho odvésti [!].³⁷⁰

368 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XXII, zpráva o činnosti pověřence SPÚ Liberec č. 12, 21. 9. 1945.

369 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 75, protokol o prohlídce zámku Sloup, 28. 11. 1945.

370 Ibidem.

Pohled na vstupní průčelí v současnosti

Protokol dále konstatuje, že „(s)tará knihovna nalézající se ve zvláštní místnosti na půdě zámecké budovy obsahující vedle řady knih velmi cenné rytiny a mapová díla byla zapečetěna a zalepena nálepkami ministerstva školství a osvěty. Podobně i místnost na půdě, obsahující staré zbraně“.³⁷¹ Po provedené prohlídce byl zámek opět uzavřen a zapečetěn.

Zámek Sloup dík našemu uzavření a zapečetění dne 29. V. t. r. [!] zůstal neporušen. Zde ješt celý inventář netknut, všechno prádlo a všechny šaty, podobně jako na Frýdlantě. Proto se bojím otevření a tak zv. inventarisování místními činiteli.³⁷²

Vytřídění mobiliáře zámku Sloup provedl Zdeněk Wirth ve třech etapách. První část eliminačních prací proběhla v dubnu a v květnu 1947, zbytek byl vytříděn v červenci a v září 1949.³⁷³ Hlavní část předmětů vytříděných v roce 1947 putovala do sběrný na Sychrově, další byly určeny pro sběrný NKK v pražském Valdštejnském paláci a v zámku Veltrusy. Některé položky inventáře rodinného charakteru byly na základě

371 Ibidem.

372 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala, dopis J. Scheybala Z. Wirthovi, 1. 12. 1945.

373 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVII, inv. č. 1796a, obálka k dokumentům týkajícím se vytřídění mobiliáře zámku Sloup, b. d. – ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVII, inv. č. 1796, seznam předmětů vytříděných ze zámku Sloup pro NKK, 24. 4. a 7. – 8. 5. 1947.

předchozí žádosti svěřeny jako depozitum NKK Zdenko Radslavovi Kinskému do Chlumce nad Cidlinou.³⁷⁴ V roce 1949 Zdeněk Wirth dokončoval eliminaci mobiliáře zámku a v únoru téhož roku vytřídil Josef Scheybal i zámeckou knihovnu, z níž 4 663 svazků bylo převezeno na Sychrov, ostatní knihy určené k prodeji zůstaly na místě.³⁷⁵ Do sychrovské sběrnice byla transportována i většina zbylého inventáře zámku vytříděného v druhé polovině tohoto roku.³⁷⁶ Podobně jako u dalších zámků vytříděných Národní kulturní komisí byly vybrané předměty svěřeny jako státní depozit do držby a správy různým institucím a ústavům, mezi něž patřily Muzeum tělesné a společenské kultury v zámku Jemniště, Státní archiv zemědělský, Státní sbírka mapová, Umělecko-průmyslové muzeum, Vojenský historický ústav a Vojenské historické muzeum.³⁷⁷

V novodobé historii byl zámek využíván pro rekreační účely, v roce 1958 do něj byl z vyhořelého svojkovského zámku přestěhován domov důchodců a jako zařízení sociální péče je využíván i v současnosti.³⁷⁸

Katalogová čísla předmětů ze zámku Sloup: 17, 83, 84, 91

-
- 374 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XII, inv. č. 753, dopis F. Bayera Z. Wirthovi, 16. 10. 1946. – ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, dopis J. Scheybala Z. Wirthovi, 17. 5. 1947. – NA, fond SPS–D, kart. 145, inv. č. 201, dopis NKK Zdenko Radslavovi Kinskému, 17. 5. 1947.
- 375 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XIX, inv. č. 480a, úřední záznam o vytřídění knihovny zámku Sloup v Čechách, 17. 2. 1949.
- 376 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVII, inv. č. 1797, předměty převezené ze zámku Sloup do sběrnice na Sychrově, 7. 9. 1949.
- 377 NA, fond SPS–D, kart. 145, inv. č. 201, přehled dokladů vzniklých v souvislosti s konfiskací zámku Sloup, 1953. – ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XII, inv. č. 781, Sloup u Boru – převoz archivu, 29. 7. 1949.
- 378 <https://www.dd-sloupvcechach.cz/historie>, vyhledáno 20. 2. 2019.

Eugen Ledebur-Wicheln a jeho zámek Milešov

Eugen Ledebur-Wicheln (1873–1945)

Dita Homolová

Kořeny původně vestfálského rodu sahají až do 12. století, v Čechách se jedna z jeho linií objevuje v 17. století. Na začátku 19. století byla tato větev povýšena do hraběcího stavu a získala v Čechách inkolát. V 19. století se jeho představitelé řadili k české zemské vlastenecké šlechtě.³⁷⁹

Eugen Ledebur-Wicheln (1873–1945) se psem, 30. léta 20. století

Eugen Ledebur-Wicheln (dále jen Ledebur) se narodil 14. listopadu 1873 hraběnce Karoline, roz. Czerninové z Chudenic, a Johannovi Ledebur-Wicheln (1842–1903), který byl jako poslanec českého zemského sněmu a doživotní člen panské sněmovny ve Vídni úzce svázán s politickým prostředím habsburské monarchie. Vrcholu své politické kariéry dosáhl v letech 1895–1897, kdy se stal ministrem zemědělství v Badenihovi vládě. Ačkoliv Johann v dobách monarchie usiloval o nastolení smíru v čes-

ko-německých národnostních sporech, jeho syn Eugen se národnostně orientoval německy. Vystudoval práva na Německé univerzitě v Praze a následně uskutečnil několik cest po Evropě, Americe a Mexiku.³⁸⁰

Po vzniku Československé republiky se hlásil k německé národnosti a významně se exponoval v hájení zájmů sudetoněmeckého obyvatelstva. Již v roce 1919 o něm agrárnícká tisková platforma *Venkov* napsala: „*Před krátkým časem ocitl se někdejší hrabě, nyní p. E. Ledebur v těžkém podezření, že ve společnosti několika s novým světovým řádem nespokojených kavalírů připravuje proti Československé republice reakcionářské tažení.*“³⁸¹ V téže době sám Ledebur uveřejnil v *Teplitz-Schöner Anzeiger* článek, ve kterém uvádí, že „*pařížským diktátem státní příslušnost Deutschsöhnen byla rozhodnuta pokořujícím způsobem. Rozsudek pařížský způsobil mezi Němci takové rozhořčení, že čím bude důkladnější rozluka obou částí země na poli kulturním i hospodářském, tím se stane spolužití snesitelnějším.*“³⁸²

Nedlouho po versailleské mírové konferenci vstoupil do politiky. V letech 1920–1929 působil jako senátor *Deutsche Christlich Soziale Partei* (Německá křesťansko-sociální strana lidová). Dlužno dodat, že v prvorepublikové době, kdy byla šlechta jako celek odsunuta do pozadí, nebyla účast jejich příslušníků v politice běžnou záležitostí. Ledebur byl jedním z pouhých dvou představitelů staré rodové aristokracie, kteří se v meziválečném období v Senátu objevili (oba za tutéž stranu).³⁸³

V listopadu 1920 na půdě Senátu pronesl, že: „*německý národ nechtěl nikdy vytvoření tohoto státu a bude vždy usilovati o revisi jeho základů.*“³⁸⁴ Od raných dvacátých let se snažil přenést sudetoněmeckou otázku na mezinárodní půdu, za tím účelem často přednášel v zahraničí. Ve stejném duchu se nesl i jeho proslov přednesený 16. října 1921 na setkání organizací pro Společnost národů ve Vídni. Hájil zde stanovisko župního uspořádání jako možného soužití Čechů a Němců v československém státě s poskytnutím široké autonomie německým obyvatelům.³⁸⁵

380 Ibidem.

381 VENKOV 1919, s. 1.

382 Ibidem. Citace Ledeburova článku v *Teplitz-Schöner Anzeiger*.

383 Druhým byl hrabě Moritz Vetter-Lilie (1856–1945), senátor mezi lety 1920–1925. Viz KOURÍMSKÝ 2013, s. 98.

384 VENKOV 1920, s. 3.

385 PROTT 2016.

Jeho aktivita ve prospěch sudetských Němců šla ruku v ruce se snahami o záchranu rodového majetku v době zásahu první pozemkové reformy. V roce 1919 se stal jedním ze zakládajících členů Svazu německých velkostatkářů³⁸⁶ a v jeho rámci patřil k těm neaktivnějším, často brojil proti pozemkové reformě a národnostní politice československého státu v prosloveh a přednáškách pronášených doma i v zahraničí. Nutno říci, že byl první pozemkovou reformou silně postižen, takřka veškerý pozemkový majetek Eugena Ledebura podlehl záboru. U velkostatku Milešov (Mileschau) mu z výměry 1154 ha bylo propuštěno pouze 218 ha, z 463 ha velkostatku Křemýž bylo propuštěno 153 ha.³⁸⁷

Byl jedním z nejvýraznějších šlechtických členů organizace *Völkerbundliga für Völkerverständigung in der Tschechoslowakei*. Stal se předsedou sudetoněmecké delegace, která se počátkem třicátých let účastnila národnostního kongresu v Ženevě i schůze Německého svazu národnostních skupin v Evropě (*Verband der deutschen Volksgruppen in Europa*) ve Stuttgartu.

Byl dlouholetým předsedou spolku *Deutschpolitische Arbeitsamt* v Praze,³⁸⁸ jehož členy byly nejpřednější osobnosti německého veřejného života. Šlo vlastně o zastřešující organizaci sudetoněmeckých politických stran, jež se 19. března 1933 stala spolu s nacionálními spolky a politickými stranami součástí obnovené *Sudetendeutscher Volksrat* (již po první světové válce ji založila *Deutsche National Partei*), která byla vedoucí organizací sudetských Němců v první polovině třicátých let.³⁸⁹ V roce 1933 byla zahájena snaha o integraci sudetoněmeckých nacionalistických spolků,³⁹⁰ stěžejní přípravné práce se odehrávaly v Teplicích-Šanově, kde byly vytvořeny stanovky. Výsledkem integrace byl *Bund der Deutschen* (Svaz Němců), oficiálně založený 1. července 1934 v Litoměřicích.³⁹¹ Jeho zřízením započala transformace nacionálně

386 NA, fond Svaz československých velkostatkářů, kart. 46, inv. č. 397, sign. III-A-1, Seznam členů německých velkostatkářů. Eugen Ledebur-Wicheln – člen.

387 LUSTIG – SVĚTNIČKA 1933, s. 453 a 454. Údaje z roku 1928, kdy 310 ha křemýžského velkostatku stále ještě zůstávalo v záboru.

388 *Das deutschpolitische Arbeitsamt. Zentralstelle alle sudetendeutschen nationalen Parteien* (v letech 1919–1927 *Deutschpolitische Arbeitsstelle*) – Německý politický pracovní úřad. Ústředna všech sudetoněmeckých nacionálních stran (nemarxistických), hospodářských a kulturních organizací pracujících ve třech rovinách: I. centrum členů parlamentu a všech zúčastněných politických stran, II. centrum německých organizací a úřadů v ČSR, III. informační centrála pro Němce v ČSR. Viz BALCAROVÁ 2013, s. 178.

389 Ibidem, s. 190.

390 Šlo o *Bund der Deutschen in Böhmen* (Teplice-Šanov), *Bund der Deutschen in Ostböhmen* (Broumov), *Bund der Deutschen Nordmährens* (Olomouc), *Bund der Deutschen Südmährens* (Brno, Znojmo), *Bund der Deutschen Schlesiens* (Opava).

391 Vůdcem Svazu se stal evangelický farář Gottfried Wehrenfennig, zástupci Hermann Brass, Emil Breuer a Rudolf Schubert. Viz BALCAROVÁ 2013, s. 178.

„obranného“ spolkového hnutí po stránce ideové. Příklon k nacionálnímu socialismu byl označován za „pokrokovou cestu vývoje“. Mezi „nové“ ideje tohoto spolku patřil také vůdcovský princip.³⁹²

V únoru 1938 policejní ředitelství prověřovalo Ledeburovu spolehlivost a ve zprávě k jeho osobě uvedlo: „*Přesto, že jest funkcionářem strany německé Křesťansko-sociální, jest znám svou náklonností k německému nacionálnímu hnutí. Protistátní činnost u něho zatím zjištěna nebyla. Ačkoliv se v Praze zdržuje pouze přechodně, pokládá zdejší úřad jeho státní spolehlivost za spornou.*“ Původně použitá věta „*členství v SdP se zatím nepodařilo zjistit*“ byla při korektuře vyškrtnuta a v oficiální zprávě ve věci státní spolehlivosti se neobjevila.³⁹³

Z členské karty Eugena Ledebura se dozvídáme, že k 1. listopadu 1938 vstoupil do NSDAP.³⁹⁴ Je vysoce pravděpodobné, že tomu předcházelo jeho členství v *Sudetendeutsche Partei*,³⁹⁵ ačkoliv v tomto případě členskou kartu nemáme k dispozici. Jeho synové bojovali ve druhé světové válce v řadách wehrmachtu a dva z nich padli. O jednom dokonce psal protektorátní tisk: „*Z četných pancéřových vozů odstřelených v těchto bojích zničila pancéřovaná setnina, které velí nadporučík hrabě Ledebur, bez vlastních ztrát sama 35 vozů.*“³⁹⁶

S koncem války byl Eugen Ledebur zadržen a odvezen do Malé pevnosti v Terezíně. Tábor měl původně sloužit pro internaci osob, které se těžce provinily na českém národu, později byl využíván při odsunu Němců z území Československa. V Terezíně byli rovněž dočasně vězněni váleční zločinci, tvořili však jen velmi malou část internovaných. Především vinou špatných životních podmínek, podvýživy a infekčních nemocí pobyt v táboře nepřežilo nejméně 548 osob.³⁹⁷ Jednou z nich byl i Eugen Ledebur. Zemřel v Terezíně 12. listopadu 1945.³⁹⁸

392 Ibidem.

393 NA, fond PŘ Praha II – Prezidium – 1931–1940, kart. 9, sign. 1022, zpráva z 4. 2. 1938.

394 Karta člena NSDAP č. 6542626. Viz ABS, Kartotéka členů NSDAP.

395 Informace o jeho členství je mimo jiné uvedena v ABS, fond Z-6, sign. Z-6332-2.

396 VENKOV 1943, s. 1.

397 POLONCARZ 2019. Citováno dle <http://archive.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/internacni-tabor/>, vyhledáno 11. 2. 2019.

398 MAŠEK 2010, s. 540.

Zámek Milešov

Jan Uhlík

Na skalnatém ostrohu nad obcí Milešov založili patrně koncem 14. století Kaplířové ze Sulevic gotický hrad. K jeho renesanční přestavbě došlo asi po roce 1603, kdy Milešov držel Bohuslav Kaplíř ze Sulevic. V majetku tohoto rodu zůstal Milešov i po třicetileté válce. Mezi lety 1662–1667 přistoupil další člen tohoto rodu Kašpar Zdeněk ke stavbě nového čtyřkřídleho barokního zámku napojeného na starší budovu, tzv. hrad. Stavbu vedl italský architekt Antonio Porta. Na přelomu 17. a 18. století získal panství Jan Leopold Hrzán-Kaplíř z Harasova, jehož rod vlastnil Milešov až do roku 1842. Po patnácti letech roztržštěných majetkoprávních vztahů se Milešov dostal roku 1857 do držení hraběte Leopolda Lažanského. Jeho synové jej v roce 1866 prodali hraběti Adolfo Bennovi Ledebur-Wichelnovi, který touto koupí vytvořil poměrně rozsáhlé dominium. Hlavním sídlem rodu zůstal nedaleký křemýžský zámek, Milešov sloužil převážně jako letní rezidence. Při následných úpravách zámeckých interiérů byl v roce 1927 horizontálně přepažen hlavní sál, prostupující původně dvěma podlažími, a jeho prostor byl rozdělen na více místností.³⁹⁹ Ledebur-Wichelnové drželi Milešov až do roku 1945, kdy byl poslednímu majiteli Eugenu Ledebur-Wichelnovi konfiskován podle dekretu č. 12/1945 Sb.

Podobně jako řada jiných severočeských zámků byl i Milešov po skončení války rabován. Zajištění zámku Severočeskou zajišťovací komisí proběhlo 1. června 1945.⁴⁰⁰ Z příslušného protokolu vyplývá, že v té době zde byli ubytováni vojáci.

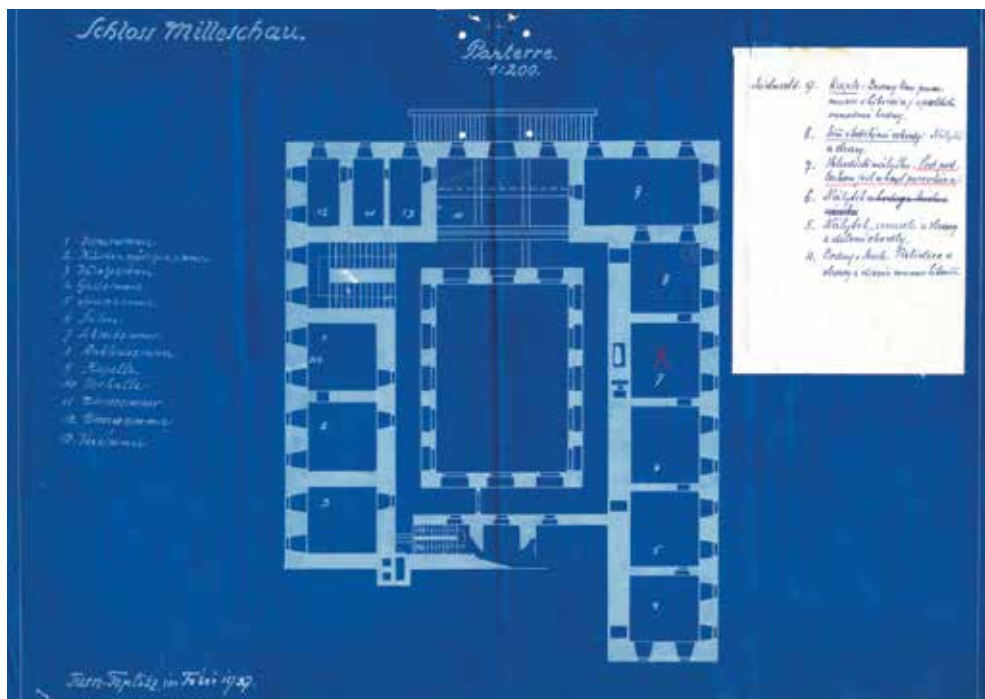
Vojáci jsou ubytováni v pokojích I. a II. poschodí mezi starodávným nábytkem, spějí buď na zemi, neb ve starožitných postelích. [...] Obrazy visící na chodbách a schodištích byly vojáky polské národnosti propíchnuty a z části pořezány.⁴⁰¹

Ve snaze zabránit dalšímu poškozování mobiliáře byly cennější předměty podle možností soustředěny do několika místností v přízemí a v druhém patře objektu.

399 ANDĚL a kol. 1984, s. 311–317.

400 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 58, protokol o zajištění uměleckých a historických památek na zámku v Milešově, 1. 6. 1945.

401 Ibidem.

Půdorys zámku Milešov, v němž J. Scheybal v roce 1945 vyznačil uložení mobiliáře

Ve dvou místnostech starého zámku se nalézal rodinný archiv Ledebur-Wichelnů. „Korespondence, listiny, deníky a písemnosti intimního rázu byly ze skříní vyházeny a po zemi rozházeny.“⁴⁰² V zámku byl rovněž nalezen majetek svezžený na Milešov v průběhu války z několika míst v severočeském regionu v obavách z možných škod způsobených nálety Spojenců. V hostinském pokoji v přízemí byly bedny, obrazy a další předměty patřící mosteckému Beerovu fondu, obrazy a předměty z biskupské rezidence v Litoměřicích a větší počet beden s knihovnou ze zámku Třebívlice označených jako archivní majetek města Mostu. V kapli byl vedle beden teplické firmy Schramm uložen majetek několika libereckých subjektů – Severočeského průmyslového muzea v Liberci, Liebiegovy galerie, župní samosprávy a firmy Scholaude. Místnosti, které nevyužívalo vojsko, byly zapečetěny a klíče předány vojenskému velitelství.⁴⁰³ Přesto podle zprávy Vojtěcha Volavky z 1. srpna 1945 „(z) zámku samotného byla většina zařízení odvezena ruskou posádkou. Jest toho tím více litovati, že mobiliář byl asi

402 Ibidem.

403 Ibidem. Věci z majetku Severočeského průmyslového muzea v Liberci byly z Milešova odvezeny zpět do Liberce 14. 9. 1945. Viz ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XXII, inv. č. 76, Protokol o komisionelním převzetí a odvezení věcí z majetku Severočeského průmyslového muzea v Liberci uložených za války před leteckým nebezpečím na zámku Milešově, okres Litoměřice.

výjimečně hodnotný, soudě podle zbylých kusů“.⁴⁰⁴ V druhé polovině roku 1945 dále komplikovalo ochranu zbývajícího mobiliáře na milešovském zámku ubytování sovětských vojáků, které „*vážně ohrozilo trvání jeho zařízení*“.⁴⁰⁵

Zámek Milešov, celkový pohled, před rokem 1953

Již 12. června 1945 získala Národní galerie od vojenských úřadů soubor obrazů a grafik z milešovského zámku, z nichž některé byly později⁴⁰⁶ předány Fondu národní obnovy a Národní kulturní komisi.⁴⁰⁷ V téže době převzalo Uměleckoprůmyslové muzeum předměty z pohřbu slovanské kněžny z doby kolem roku 900, které byly o dva roky později přejaty jako státní kulturní majetek NKK a svěřeny do správy pravěkého oddělení Národního muzea.⁴⁰⁸ V říjnu 1945 Národní pozemkový fond pověřil národního správce sepsáním zámeckého inventáře, soupis byl ale vyhotoven

-
- 404 NA, fond SPS, kart. 631, inv. č. 235, zpráva V. Volavky pro ZNV v Praze, odbor školský a kulturní, 1. 8. 1945.
- 405 NA, fond SPS, kart. 631, inv. č. 235, dopis SPÚ v Praze Kanceláři prezidenta republiky a dalším úřadům, 3. 11. 1945.
- 406 V letech 1949 a 1950.
- 407 ANG, fond NG 1945–1958, inventář Národní galerie zahrnující období 7. 6. 1945 – 31. 1. 1946.
- 408 NA, fond SPS–D, kart. 141, inv. č. 201, Konfiskát z majetku býv. hraběte Ledebour-Wichelna z Milešova (II) – Určení za státní kulturní majetek, 4. 9. 1947. Ke sbírkovým předmětům blíže viz SKLENÁŘ 1985, s. 76 a dokumenty uložené v NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335.

kulturním oddělením ONV v Litoměřicích v součinnosti s MNV v Milešově až ve dnech 5. – 18. června 1946.⁴⁰⁹

Vytřídění zámeckého mobiliáře provedl Zdeněk Wirth jako zástupce Národní kulturní komise v dubnu 1948.⁴¹⁰ Část z 350 předmětů vytříděných NKK jako státní kulturní majetek byla převezena do jejích sběrů, další předměty byly svěřeny jako státní depozit do správy různým institucím a ústavům. Největší soubor vytříděných předmětů byl určen pro sběrnou Libochovice, jedenáct předmětů převzala sběrna Jemniště. K dalším příjemcům mobiliáře z Milešova se řadila hospodářská správa Pražského hradu, Československé zemědělské muzeum, Národní muzeum či Státní hipologické muzeum ve Slatiňanech.⁴¹¹ Celková hodnota vytříděných předmětů v cenách z roku 1938 byla stanovena na 509 840 Kčs.⁴¹²

V druhé polovině čtyřicátých let sloužil zámek jako vzdělávací a rekreační objekt, od padesátých let byl přizpůsobován pro účely poskytování sociální a zdravotní péče a jako zařízení sociální péče je využíván i v současnosti.

Kromě Milešova byl Eugenu Ledebur-Wichelnovi na základě dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. konfiskován rovněž nedaleký zámek Křemýž.

Katalogové číslo předmětu ze zámku Milešov: 24

-
- 409 SOKA Litoměřice se sídlem v Lovosicích, fond ONV Litoměřice 1949–1960, kart. 699, inv. č. 372, dopis NPF Okresní správní komisi v Litoměřicích, 30. 6. 1946 a dopis kulturního oddělení ONV v Litoměřicích NPF fondu, 1. 9. 1946.
- 410 NA, fond SPS–D, kart. 141, inv. č. 201, seznam předmětů vytříděných NKK ze zámku Milešov, 29. 4. 1948.
- 411 NA, fond SPS–D, kart. 141, inv. č. 201, přehled dokladů pořízených v souvislosti s konfiskací zámku Milešov, 1954.
- 412 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. VIII, inv. č. 193, seznam zámků, u kterých byla provedena eliminace NKK, zřejmě 1950.

Wilhelm Medinger ml. a jeho zámek Malá Skála

Wilhelm Medinger ml. (21. dubna 1907 – ?)

Dita Homolová

Známejším ze dvou mužů tohoto jména byl Wilhelm Medinger starší (1878–1934),⁴¹³ doktor filozofie a zemědělský inženýr, který počátkem 20. století získal statek Malá Skála u Jablonce nad Nisou, jež rod držel do roku 1945.

Medinger starší ještě v roce 1919 zastupoval jako mimořádný velvyslanec v Haagu Rakousko, po uzavření mírových smluv ve Versailles ale optoval pro Československo,⁴¹⁴ ačkoliv se o něm prý uvažovalo jako o rakouském ministru financí. Ponechal si však rakouské občanství, protože se domníval, že cizí státní příslušnost uchrání jeho statky před pozemkovou reformou, respektive že za vyvlastněné statky získá adekvátní náhradu od československého státu.⁴¹⁵ Pozemkové reformě bylo podrobena 1289 ha velkostatku Malá Skála, ovšem prakticky celá výměra byla majiteli propuštěna ze záboru.⁴¹⁶

V meziválečném období byl významnou osobností sudetoněmecké politiky a jedním z nejvýraznějších protihráčů Benešovy zahraniční politiky. V letech 1920–1925 působil jako poslanec československého Národního shromáždění za stranu *Deutsche National Partei*, z jejíhož poslaneckého klubu v roce 1923 vystoupil, protože strana zastávala ostře negativistické a opoziční postoje vůči československým vládám, zatímco Medinger se počátkem dvacátých let hlásil k politickému aktivismu. Nadále zůstal nezařazený.⁴¹⁷ V letech 1925–1932 byl politicky činný jako senátor za *Deutsche Christlichsoziale Volkspartei*, posléze byl zbaven mandátu. Významně podporoval regionální a celoněmecký tisk, např. *Prager Presse*, *Bohemia*, *Egerland* a *Volkssport*, jejichž články se tematicky pohybovaly v rámci práv menšin, československé zahraniční politiky, pozemkové reformy a náboženství.⁴¹⁸ Byl ústřední postavou Svazu německých velkostatkářů, ale zároveň

413 Jeho otec Johann, úspěšný podnikatel a velkopřemýslník, byl nobilitován v roce 1903 s titulem „šlechtic“ („Edler“). Viz ARNBOM 1997, s. 155. Srov. MAŠEK 2008, s. 624.

414 ARNBOM 1997, s. 155.

415 VENKOV 1923, s. 3.

416 LUSTIG – SVĚTNIČKA 1933, s. 504.

417 Utvořil s poslancem Stenzlem *Klub der fraktionslosen deutschen Abgeordneten*. Viz Digitální repozitář Národního shromáždění republiky československé, jmenný rejstřík.

418 GLASSHEIM 2000, s. 194.

Wilhelm Medinger st. (1878 –1934), kolem roku 1900

i členem Svazu československých velkostatkářů. Stal se prvním předsedou německé organizace *Deutsche Liga für Völkerbund und Völkerverständigung in der Tschechoslowakei*.⁴¹⁹ Z titulu této funkce mimo jiné předložil menšinové komisi meziparlamentní unie v Basileji návrh kulturní autonomie sudetských Němců v Československu,⁴²⁰ na konferenci pro ochranu menšin v Mnichově přednesl několik stížností proti československé národnostní politice s tím, že Němci nebyli přizváni k vypracování ústavy, jazykového zákona a pozemkové reformy.⁴²¹ Počátkem třicátých let uskutečnil pracovní cestu do Anglie, během níž na různých pobočkách *League of Nations Union* (Manchester, Liverpool, Glasgow) přednášel o činnosti *Völkerbundliga*, o jejím postoji ke Společnosti národů a obecně o menšinové otázce v Evropě a možnostech její nápravy.⁴²² Jeho zahraniční aktivity směřující k narovnání poměru vůči německé menšině se v první polovině třicátých let násobily, takže se dostal i do hledáčku československých úřadů. V listopadu 1933 tak bylo Prezidiu Zemského úřadu v Praze hlášeno, že se v Medingerově zámku v Malé Skále konají podezřelé tajné noční schůze, jichž se účastnilo „7–8 poslanců a senátorů zbavených mandátů, vesměs německé národnosti“, dále „starosta města Jablonce n/N.

419 AKPR, fond D-důležité, Deutsche Völkerbundliga, dopis Deutsches Ausland-Institut Stuttgart, 5. 5. 1930.

420 VENKOV 1923, s. 3.

421 VENKOV 1922, s. 3.

422 AKPR, fond Deutsche Völkerbundliga, dopis W. Medingera Ernstu Mumelterovi, 16. 6. 1930.

Dr. Fischer, starosta města Liberce Kostka“ a rovněž baron Oppenheimer z Vidně (od něhož roku 1902 Medinger koupil zámek Malá Skála).⁴²³ Medingerova činnost byla vzhledem k jeho dlouholetému angažmá v čele *Völkerbundligy*, která podávala stížnosti proti Československu u Společnosti národů, pokládána za státu nepřátelskou: „[...] *jest tudíž pravděpodobno, že schůzky a jednání v zámku maloskalském měly ráz protistátní.*“⁴²⁴

Úřady mu věnovaly pozornost i v dalších letech. V roce 1934 bylo například zajištěno třináct výtisků časopisu *Deutsche Arbeit* zaslaných na jeho adresu. Téhož roku se o něj zajímalo brněnské policejní ředitelství v souvislosti s jeho cestou do Bad-Saarow u Berlína v září 1933, kde se „*zúčastnil porad německých národních skupin v Evropě.*“⁴²⁵ Podle policejního ředitelství byl Medinger znám jako „*velký německý nacionalista*“, který se zdržoval „*po nejvíce v cizích státech a jeho jednání vůči našemu státu bylo častěji v různých časopisech odsuzováno a kritizováno.*“⁴²⁶

Když 4. prosince 1934 ve vídeňské nemocnici zemřel,⁴²⁷ správy rodového majetku se ujal jeho jediný syn, Wilhelm ml. (nar. 1907). Vystudoval práva v Německu a politicky nebyl nijak činný. Věnoval se především svým zálibám, motorismu a letectví, měl i pilotní zkoušky. V roce 1935 byla zjišťována „*mravní zachovalost a státně-politická spolehlivost Viléma Medingera, narozeného dne 21. dubna 1907 v Malé Skále.*“⁴²⁸ O necelý rok později policejní ředitelství konstatovalo, že i Wilhelm Medinger mladší pracoval „*v nacionálních intencích svého otce a velmi se zajímá o otázky zdejších německých menšin.*“⁴²⁹

Po vypuknutí druhé světové války se stal členem NSDAP (přesné datum vstupu ale neznáme). Nenastoupil vojenskou službu u wehrmachtu, naopak se jí snažil vyhnout tím, že „*vystavěl ve válce na Malé Skále moderně zařízenou mlékárnu, opravil jez na Jizeři pro vlastní elektrárnu. Dle sdělení úřednictva činil se tak v ohledu zásobovacím pro*

423 NA, fond ZÚ Praha – Prezidium ZÚ v Praze – fond 207, kart. 700, sign. 207-700-5/1, Wilhelm von Medinger, zpráva Okresního úřadu v Semilech Prezidiu ZÚ v Praze, 5. 12. 1933.

424 Ibidem.

425 NA, fond PŘ Praha II – Prezidium – 1931–1940, kart. 9, sign. 960, Wilhelm von Medinger, zpráva Policejního ředitelství v Praze, 4. 6. 1934.

426 Ibidem.

427 VENKOV 1934, s. 4.

428 NA, fond PŘ Praha II – Prezidium – 1931–1940, kart. 9, sign. 960, Wilhelm von Medinger, zpráva Policejního ředitelství v Praze ZÚ v Praze, 2. 5. 1935.

429 NA, fond ZÚ Praha – Prezidium ZÚ v Praze – fond 207, kart. 1396, sign. 207-1396-21/4, dopis Policejního ředitelství v Praze Prezidiu ZÚ v Praze, 22. 1. 1936.

M

4662

Fragebogen

Feststellung der deutschen Volkszugehörigkeit

(Innerhalb längstens 2 Wochen zu beantworten)

27
40

1947-1955

1 { Familienname (Zuname) Dr. von Medinger
Rufname (Vorname) Wilhelm2 { Familienstand: ledig, ~~verheiratet~~
verheiratet mit ----- geborene -----
geb. am ----- in -----3 { Geburtsjahr: 1907
Geburtsort: 21. April
Geburtsort: Kleinskal ✓
Politischer Bezirk: Semil Gerichtsbezirk: Eisenbrod4 { Wohnort und Anschrift am 16. 6. 1939: Kleinskal Nr. 1 bei Turnau ✓
Politischer Bezirk: Semil Gerichtsbezirk: Eisenbrod5 { Heimatzuständig am 10. 10. 1938 nach: Kleinskal / Gem. Sněhov /
Politischer Bezirk: Semil Gerichtsbezirk: Eisenbrod ✓6 { Staatsangehörigkeit
a) vor dem 15. 3. 1939: tschecho-slowak.
b) vor 1919: deutsch-österreich.7 Beruf: Gutsbesitzer I/18 { Muttersprache: deutsch ~~tschechisch~~ ~~rumänisch~~
Sprachkenntnis: deutsch ~~tschechisch~~ ~~rumänisch~~
(nicht Zutreffendes streichen)9 { Haben Sie gedient? nein
a) ~~bei der Wehrmacht~~
b) ~~in der Wehrmacht~~
c) ~~in der Wehrmacht~~
(Falls ja, bei welchem Truppenteil, von wann bis wann,
welches ist die letzte Charge?)

Dotazník pro zjištění německé státní příslušnosti Wilhelma Medingera ml. (1907 - ?)

kraj nepostradatelným, čímž byl nástupu vojenské služby uchráněn“.⁴³⁰ Při přezkumu jeho tzv. nepostradatelného postavení byly v roce 1944 činěny tlaky, aby narukoval, ale až do konce války se tak nestalo. V tzv. štěchovickém archivu byl nalezen spis, v němž se uvádí, že „*byl K. H. Frankem zproštěn vojenské služby*“.⁴³¹

V červnu 1944 se oženil s Margarethou Hermannovou a 4. ledna 1945 se jim narodil syn Wilhelm Michael. Od ledna 1942 do 5. května 1945 byl členem správní rady rafinerie cukru v Pečkách,⁴³² téhož dne byl údajně zajištěn a internován ve Vranové, poté v Železném Brodě, odkud byl převezen do Liberce. Jeho rodina zůstala na Malé Skále do 20. května 1945, kdy byla rovněž transportována do Liberce. Z pozdějších značně kusých informací se dozvídáme pouze to, že Medinger s rodinou odešel z republiky kolem 20. června 1945.⁴³³

V téže době ovšem bylo Medingerovi překvapivě vystaveno osvědčení o státní a národní spolehlivosti, datované 14. června 1945 a podepsané strojem ministra vnitra Václava Noska, patrně je však získal podvodem.⁴³⁴ Místní národní výbor ve Sněhově žádal důrazně o přezkum tohoto rozhodnutí, protože tvrzení dr. Medingera, že „*byl loajálním Němcem, se nezakládá na pravdě, neboť vystupoval jako hrubý nacista v uniformě. V posledních dnech nacistického panství volal na pomoc SS-many, což bylo technicky občanstvem znemožněno přetrháním telefonního vedení, takže kdyby se dovolal pomoci, mohl způsobit nedozírné škody jak na majetku, tak na lidských životech*“.⁴³⁵ Ministerstvo vnitra v srpnu téhož roku skutečně potvrdilo, že žádné osvědčení o státní spolehlivosti Wilhelmu Medingerovi nevystavilo.⁴³⁶ Tou dobou ale byl již s celou rodinou v Rakousku.⁴³⁷

Ještě než zemi opustil, podařilo se mu údajně převést tři obrazy „*enormní umělecké hodnoty*“ a perské koberce ze zámku Malá Skála do Prahy a odtud za hranice, pravděpodobně do Mnichova.⁴³⁸

430 ABS, fond 2M_12454_Wilhelm Medinger, zpráva oblastní úřadovny StB v Jičíně, 8. 3. 1947.

431 ABS, fond 2M_12454_Wilhelm Medinger, úřední záznam, 23. 8. 1946.

432 ABS, fond 305, sign. 305-500-5, zpráva z šetření k výnosu Ministerstva vnitra, 14. 6. 1947.

433 ABS, fond 2M_12454_Wilhelm Medinger, zpráva oblastní úřadovny StB v Jičíně, 8. 3. 1947.

434 ABS, fond 305, sign. 305-126-1. Dr. Wilhelm Medinger – osvědčení o státní spolehlivosti, zpráva, 5. 6. 1946.

435 lbidem.

436 ABS, fond 305, sign. 305-126-1. Dr. Wilhelm Medinger – osvědčení o státní spolehlivosti, zpráva Ministerstva vnitra, 2. 8. 1946.

437 ABS, fond 2M_12454_Wilhelm Medinger, zpráva oblastní úřadovny StB v Jičíně, 8. 3. 1947.

438 ABS, fond 2M_13530_Ztracené akcie, odvezené originály obrazů, perské koberce z majetku Dr. W. Medingera, zpráva, 15. 11. 1945. Viz též GIUSTINO 2018, s. 92–93.

Zámek Malá Skála

Jan Uhlík

První písemná zmínka o Malé Skále pochází z roku 1422, kdy ji vlastnila štěpanická větev Valdštejnů. V roce 1538 koupil od Karla Felixe z Valdštejna maloskalské panství Jan z Vartemberka a spojil je s Hrubým Rohozcem. Jeho vnuk Karel z Vartemberka nechal na místě původní tvrze postavit po roce 1565 renesanční zámek. V roce 1615 prodal Karlův syn Jindřich Ota z Vartemberka Malou Skálu Albrechtu Janovi Smiřickému ze Smiřic. Tomu byl majetek po Bílé hoře zkonfiskován a zámek získal Albrecht z Valdštejna, který jej udělil v léno majiteli Hrubého Rohozce Mikuláši Desfoursovi. Od té doby objekt sloužil především jako správní centrum maloskalského panství. Počátkem 18. století byl zámek za Ferdinanda Ignáce Desfourse barokně upraven. V roce 1802 získal panství od Františka Václava Desfours-Walderode podnikatel František Zachariáš Römisch. Ten nechal zámek kolem roku 1810 klasicistně přestavět.⁴³⁹ Od dědiců jeho bratra Jana Karla Emanuela koupil Malou Skálu v roce 1866 Ludwig Oppenheimer z Lipska. V roce 1902 prodal baron Oppenheimer velkostatek se zámkem Wilhelmu Medingerovi st., za nějž prošla stavba secesními úpravami.⁴⁴⁰ Medingerové zámek vlastnili až do roku 1945, kdy byl Wilhelmu Medingerovi ml. konfiskován podle dekretu č. 12/1945 Sb.

16. května 1945 zámek zajistila a zapečetila turnovská Zajišťovací komise. Karel Vik ve své zprávě uvádí, že „*pí Maedingerová vystěhována do dvou místností mimo zámek. Majitel Dr. Maedinger – byl zatčen již dříve a odvezen majorem ruské rudé [!] armády*“.⁴⁴¹ Zámecký inventář byl v té době úplný, objekt byl téměř neporušen.⁴⁴² Asi po šesti týdnech zámek otevřel Okresní národní výbor v Železném Brodu s odůvodněním, že mu byl přidělen pro ozdravovnu.⁴⁴³ Ze Scheybalova pozdějšího hodnocení se dozvídáme, že „*(z)a jeho [ONV v Železném Brodu] působení byla většina předmětů kulturní hodnoty rozmetána neznámo kam, ale většinou do soukromých*

439 ANDĚL 1984, s. 297–298.

440 ŽUPANIČ 2009, s. 65.

441 NA, fond SPS, kart. 188, inv. č. 229, dopis K. Vika SPÚ v Praze, 17. 7. 1945.

442 NA, fond SPS–D, kart. 105, inv. č. 175, dopis J. Scheybala Okrašlovacímu spolku v Malé Skále, 31. 5. 1948.

443 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala, dopis J. Scheybala Z. Wirthovi, 25. 8. 1945.

rukou⁴⁴⁴. Jedním z příjemců maloskalského mobiliáře se patrně v této souvislosti stala např. Správa státních lesů Turnov, která získala lovecké trofeje, několik kusů nábytku a koberců z různých místností zámku.⁴⁴⁵

V příloze zasílám zprávu a protest ONV v Železném Brodě ve věci zámku maloskalského. To ješť opravdu do nebe volající, co se děje. Rabování, nic než rabování. Ješť nutno v té věci něco podniknout a řádění učiniti přítrž.⁴⁴⁶

Zámek Malá Skála, jižní průčelí, kolem roku 1900

Soupis zbývajících zámeckého inventáře provedla komise Národního pozemkového fondu ve dnech 2. – 6. června 1947. Předměty byly uloženy do tří místností, po jedné v každém podlaží. Vzhledem k předpokládanému využití zámku pro reprezentační účely Československé obce sokolské byl v objektu ponechán částečně i „nábytek stylový“.

444 NA, fond SPS–D, kart. 105, inv. č. 175, dopis J. Scheybala Okrašlovacímu spolku v Malé Skále, 10. 9. 1948.

445 NA, fond ÚŘSLS, kart. 842, Inventární předměty ze zámku Malá Skála pro potřeby správy státních lesů Turnov, resp. podniku Státní lesy a statky, 1. 8. 1945.

446 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala, dopis J. Scheybala Z. Wirthovi, 20. 10. 1945.

Zámek Malá Skála, severní průčelí, 2019

Úřední záznam na tuto skutečnost explicitně upozorňuje s tím, že bude nutné, aby ponechané kusy ještě překontrolovala Národní kulturní komise.⁴⁴⁷ Komplikovanou situaci v oblasti kompetencí při zajišťování konfiskovaného majetku dobře dokládá i kauza šperků a stříbra zabavených na Malé Skále, kterou řešil NPF v polovině roku 1946. Tyto předměty byly zajištěny zřejmě ONV v Železném Brodu ve prospěch Ministerstva financí i přesto, že z právního hlediska náležely nesporně do správy NPF.⁴⁴⁸

Na soupis inventáře komisí NPF navázalo 11. a 12. června 1947 vyřídění mobiliáře Národní kulturní komisí zastupovanou Zdeňkem Wirthem.⁴⁴⁹ O měsíc později se Wirth na Malou Skálu vrátil, tentokrát za účelem zpracování zámecké knihovny.⁴⁵⁰

447 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVI, Úřední záznam o vyřídění předmětů v zámku maloskalském, 5. 6. 1947.

448 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVI, dopis NPF přednostovi berní správy dr. Smítkovi v Jičíně ve věci klenotů ze zámku Malá Skála, 31. 7. 1946.

449 NA, fond SPS–D, kart. 140, inv. č. 201, Inventurní seznam předmětů ze zámku Malá Skála vyříděných pro Národní kulturní komisí, 11. 6. 1947 a Doplněk k seznamu předmětů ze zámku Malá Skála převzatých Národní kulturní komisí, 26. 8. 1947.

450 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVI, povolení NPF pro Z. Wirtha ke vstupu do zámku Malá Skála za účelem zpracování zámecké knihovny, 8. 7. 1947.

Hlavní část ze 458 předmětů vyříděných NKK byla převezena do sběrný na zámku Sychrov,⁴⁵¹ kde se z nich následně vybíraly předměty pro instalace na zámcích Veltrusy, Litomyšl, Mělník či Ratibořice.⁴⁵² Další mobiliář byl svěřen jako státní depozit do správy Národní galerii, Národnímu muzeu, městským muzeím v Turnově a v Jablonci nad Nisou, soubor 132 map převzal Státní ústav historický, dva kusy nábytku byly umístěny v úředním bytě předsedy ZNV v Praze. Celková hodnota vyříděných předmětů v cenách z roku 1938 byla stanovena na 177 950 Kčs.⁴⁵³

Většina knih byla stejně jako mobiliář převezena do sychrovské sběrný, vybrané tituly získalo Náprstkovo muzeum, Uměleckoprůmyslové muzeum, Ústav germánské filologie a Ústav pro dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.⁴⁵⁴ Zbývající část zámecké knihovny dnes tvoří součást knižního fondu Knihovny Národního muzea.⁴⁵⁵

V druhé polovině 20. století byl zámek využíván pro vzdělávací a rekreační účely, v současnosti je v soukromém vlastnictví.

Katalogová čísla předmětů ze zámku Malá Skála: 7, 16, 90

-
- 451 NA, fond SPS–D, kart. 107, inv. č. 175, seznam zámeckých svozů do sběrný na Sychrově, 1952.
- 452 NA, fond SPS–D, kart. 105, inv. č. 175, převoz nábytku ze Sychrova k instalaci zámku Veltrusy, 9. 11. 1951; Sběrna Sychrov – seznam předmětů vydaných pro zámek Litomyšl z 11. 5. 1949; Sychrov – převoz doplňků instalace do Mělníka z 1. 6. 1953. – ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVII, inv. č. 1772, seznam předmětů pro instalaci zámku Ratibořice, b. d.
- 453 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. VIII, inv. č. 193, seznam zámků, u kterých byla provedena eliminace NKK, zřejmě 1950.
- 454 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XIV, inv. č. 1142, poznámky Z. Wirtha týkající se vyřídění knih ze zámku Lázně Bělohrad a Malé Skály, b. d.
- 455 O maloskalské zámecké knihovně viz MAŠEK 2009, s. 210–212.

Franz Anton III. Thun-Hohenstein a jeho zámek Jílové

Franz Anton III. Thun-Hohenstein (1890–1973)

Dita Homolová

Rod, jehož kořeny sahají až do 12. století a jedna z jeho linií se usadila v Čechách, získal český hraběcí titul v roce 1631. Za třicetileté války mu císař za věrné služby věnoval hrabství Hohenstein, jehož název přijali všichni členové rodu do svého jména. Hohensteinové značně těžili z pobělohorských konfiskací a skupovali v Čechách uvolněná panství, mezi nimi i Děčín, Choltice či Klášterec nad Ohří.⁴⁵⁶

Franz Anton III. Thun-Hohenstein (1890–1973) v knihovně zámku Jílové, patrně 30. léta

Franz Anton III. se narodil 17. prosince 1890 v Praze jako nejstarší syn Jaroslava Thun-Hohensteina (1864–1929), bratra někdejšího místodržícího v Čechách Františka de Paula Antonína Thuna (1847–1916),⁴⁵⁷ který zemřel bez mužských dědiců. Jaroslav Thun-Hohenstein (po sarajevském atentátu poručník osiřelých synů následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este) zdědil Kvasice a Morkovice (ty roku 1911 prodal) a v roce

456 MAŠEK 2010, s. 360.

457 K němu viz GALANDAUER 2007. – VELEK 2010, s. 9–36. – VELEK 2011, s. 134–166.

1918 se ujal děčinského majorátu a alodních statků Peruce a Velkého Zdíkova. V roce 1921 postoupil děčinský majorát svému nejstaršímu synovi Franzi Antonovi III.⁴⁵⁸ a ponechal si pouze alodní statky, z nichž ale ještě téhož roku odprodal Velký Zdíkov a o tři roky později Thunovský palác v Praze.⁴⁵⁹ Převody majetku se neobešly bez rodinných sporů. Již v roce 1917 příslušník starší větve rodu JUDr. Franz Thun-Hohenstein, tehdy viceprezident místodržitelství v Zadaru, podal žalobu na tajného radu a majitele panství Jaroslava Thun-Hohensteina z mladší linie o uznání nástupnického práva na děčinský fideikomis, která byla soudem zamítnuta.⁴⁶⁰ Majetkové spory byly ukončeny až v roce 1926. Prezidentské kanceláři tehdy „*Dr. František Thun-Hohenstein sděluje naprosto důvěrně, že ve sporu o thunovské dědictví došlo mezi ním a rodinou dra. Jaroslava Thun-Hohensteina ke smíru. Podrobnosti zavázaly se obě strany zachovati v tajnosti, přece však mně důvěrně sděluje, že jest narovnání pro něho a pro jeho rodinu potud výhodné, že zabezpečuje mu měsíčně důchod takový, jako běře pensí od ČSL ročně*“.⁴⁶¹

Přestože Franz Anton III. Thun-Hohenstein v soudním sporu o dědictví děčinské statky uhájil, musel se nakonec rodového sídla vzdát, neboť nebyl schopen zaplatit dědickou daň.⁴⁶² Děčinský velkostatek se ocitl v tíživé finanční situaci v důsledku hospodářské krize, zaboru v rámci první pozemkové reformy (v roce 1930 převzal Státní pozemkový úřad 1743 ha půdy děčinského velkostatku)⁴⁶³ a v neposlední řadě z důvodu vysokých dluhů na majetkové dani (v tisku se uvádí částka 28 milionů korun).⁴⁶⁴ Děčinský zámek tak přešel roku 1932 do vlastnictví československého státu, respektive Ministerstva obrany.⁴⁶⁵ Rodina až do konce války žila v nedalekém zámku v Jílovém.

Po vzniku Československé republiky se Franz Anton III. Thun-Hohenstein hlásil k německé národnosti. Stal se členem Svazu německých velkostatkářů.⁴⁶⁶ V roce

458 VENKOV 1923, s. 11. Srov. NÁRODNÍ LISTY 1925, s. 5.

459 SOA Litoměřice, Průvodce po archivních fondech, sv. 2, 1963, inventární soupis z roku 1956, RA Thun-Hohensteinů – větev děčinská, s. 265.

460 NÁRODNÍ LISTY 1917, s. 3.

461 AKPR, fond Šlechta, D 3038/40, kart. 168, inv. č. 1124, zpráva z 24. 8. 1926.

462 ŽUPANIČ – FIALA – STELLNER 2001, s. 264.

463 NÁRODNÍ LISTY 1930, s. 6. Srovnej LUSTIG – SVĚTNIČKA 1933, s. 687. Z děčinského velkostatku majiteli zůstalo 7198 ha, včetně zámku o 145 místnostech.

464 RÁNO 1930, s. 1.

465 ŠUMAN 2018, s. 182

466 NA, fond SČV, kart. 46, inv. č. 397, sign. III-A-1, seznam členů německých velkostatkářů. František Thun-Hohenstein, Děčín – člen.

1933 byl zvolen předsedou Československého lesního syndikátu, k němuž se přihlášily Československé státní lesy, převážná většina majitelů velkých soukromých lesů a část veřejnoprávních korporací vlastnících lesní pozemky. Syndikát byl založen s cílem jednat s vládou o ozdravení československého lesního hospodářství.⁴⁶⁷

O politických postojích Franze Antona III. Thun-Hohensteina v meziválečném období prakticky nic nevíme. Dokumenty archivů centrální proveniencce jeho jméno neprostopuje. Do rodinného archivu Thun-Hohensteinů, uloženého v děčínské pobočce Státního oblastního archivu Litoměřice, autoři této publikace nezískali přístup. Nevíme tak, zda a případně kdy vstoupil do SdP a jestli toto členství vyvrcholilo vstupem do nacistické strany. Sekundární literatura hovoří o tom, že zábor pohraničí českých zemí v roce 1938 údajně nadšeně přivítal a pronesl u této příležitosti oslavný projev: „*Svým osvobozujícím činem vrátil náš Vůdce nás, sudetské Němce, zpět do Říše. Ke svým díkům připojujeme ujištění, že budeme oddaně sloužit svému národu a své vlasti.*“⁴⁶⁸

Po skončení války se zámek v Jílovém a přílehlé statky dostaly pod národní správu. Na podzim roku 1945 byl Franz Anton III. Thun-Hohenstein s celou rodinou přestěhován do správní budovy děčínského velkostatku v Podmoklech a 16. dubna 1946 byli vysídleni železničním transportem spolu s dalšími Němci ze sběrného střediska Děčín–Staré Město.⁴⁶⁹ Uchýlili se do bavorského Köferingu k jedné z Franzových sester Sophii hraběnke Lerchenfeldové. Franz Anton III. Thun-Hohenstein zemřel 20. dubna 1973 ve švýcarském Ulmu.

Zámek Jílové

Jan Uhlík

První zmínka o Jílovém pochází z roku 1348, kdy Karel IV. schválil listinou dobytí a zničení dvorců nejmenovaných majitelů v Jílovém, Stradově, Chuderově a Přestanově ústeckými měšťany. V roce 1526 statek od Jana Březenského z Vartemberka koupil Jindřich z Bünau. Rytíři z Bünau přestavěli v druhé polovině 16. století starou

467 VENKOV 1933, s. 7.

468 Projev citován dle: GLASSHEIM 2012, s. 198.

469 GLASSHEIM 2012, s. 224.

vodní tvrz v renesančním stylu a objekt drželi až do roku 1628, kdy ho i s příslušenstvím koupil Kryštof Šimon Thun, tehdy již majitel Děčína. Jílovský statek potom tvořil samostatné panství až do roku 1671, kdy byl připojen k děčínskému fideikomisu.⁴⁷⁰ Za Maxmiliána Thuna došlo v druhé polovině 17. století k přestavbě tvrze na zámek, stavbě byl ale v podstatě ponechán její renesanční charakter. Thun-Hohensteinové zámek nevyužívali jako panské sídlo, a tak mohl být v roce 1842 pronajat podnikateli Josefu Münzbergovi, který v něm zřídil přádelnu vlny a výrobu vlněných látek. Továrním účelům sloužil až do roku 1922, kdy zdejší výroba zanikla.⁴⁷¹

Zámek Jílové u Děčína v roce 2019

Počátek nové etapy historie jílovského zámku se poji s novorenesanční úpravou jeho průčelí a vnitřní modernizací v letech 1928–1930,⁴⁷² která předcházela stěhování posledního majitele objektu Franze Antona III. Thun-Hohensteina s rodinou do Jílového v roce 1932.⁴⁷³ Po skončení druhé světové války mu byl zámek konfiskován podle dekretu č. 12/1945 Sb., rodina ho však obývala až do podzimu 1945.⁴⁷⁴

Právě přítomnost bývalého majitele v objektu spolu s umístěním četnické stanice v jednom poschodí zámku zaručovaly podle Josefa Scheybala, který Jílové navštívil v čele Zajišťovací komise 30. června 1945, že sbírky zůstanou nedotčeny.⁴⁷⁵ Scheybal

470 ANDĚL 1984, s. 183.

471 Ibidem.

472 <http://www.mujilove.cz/jilovsky-zamek/historie-zamku/>, vyhledáno 18. 2. 2019.

473 ANDĚL 1984, s. 183.

474 ŠUMAN 2014, s. 62. Zámecká budova byla v té době již poškozená výbuchem několika leteckých bomb, které dopadly v její blízkosti 30. 4. 1945. Viz ibidem.

475 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 135, zpráva o zajištění památek ve Varnsdorfu, Rumburku, Šluknově, České Kamenici, Vysoké Lípě, Děčíně, Jílovém a Benešově nad Ploučnicí, 28. 6. – 30. 6. 1945. – ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XXI, Sběr státního kulturního majetku v kraji Ústeckém, 23. 6. 1950.

vysoce oceňoval bohatství tamějšího mobiliáře, který zůstal neporušen, nezasažen rabováním. Zvláště vyzdvihována byla velká genealogická a heraldická knihovna, rozsáhlý rodinný archiv, velká sbírka obrazů, zbraní a dalších uměleckých předmětů.

Vělecný umělecký inventář, knihovna a rodinný archiv jsou neporušeny. Poněvadž dosavadní majitel ješ si vědom hodnot, které zámek chová, a všechny předměty zde uložené pečlivě ošetřuje a v zámku ješ umístěna četnická stanice, bylo od pečetění a uzavírání místností upuštěno. Poněvadž nelze ze zámku ničeho odnésti, spočívá nejdokonalejší zajištění ve stálé kontrole a ošetřování zde se nacházejících památek.⁴⁷⁶

Zámek Jílové u Děčína, boční průčelí s empírovým altánem v zámeckém parku, před rokem 1945

O charakteru zámeckého mobiliáře v prvních měsících po konci války si lze udělat představu též z inventárního soupisu, který ve spolupráci s Franzem Antonen III. pořídil koncem léta 1945 národní správce Antonín Hollmann.⁴⁷⁷ Ten zároveň v září 1945 apeloval na pražský Státní památkový úřad, aby na jílovský zámek urychleně vyslal komisi, která by rozhodla o dalším zabezpečení cenného kulturního majetku, který se v něm nachází.⁴⁷⁸ Situace ohledně ochrany zámeckého inventáře a sbírek se změnila vystěhováním Thun-Hohensteinů a umístěním jednotky Sboru národní bezpečnosti do budovy v říjnu 1945. Z protokolu sepsaného 27. listopadu 1945 v souvislosti s předáním správy zámku Správě státních lesů v Podmoklech nicméně

476 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 135, zpráva o zajištění památek ve Varnsdorfu, Rumburku, Šluknově, České Kamenici, Vysoké Lípě, Děčíně, Jílovém a Benešově nad Ploučnicí, 28. 6. – 30. 6. 1945.

477 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XV, opis inventáře zámku Jílové u Děčína, 28. 11. 1949. K inventáři též ŠUMAN 2014, s. 62.

478 NA, fond SPS, kart. 221, inv. č. 229, dopis Národní správy lesního velkostatků Děčín v Podmoklech SPÚ, 1. 9. 1945.

vyplývá, že nepoužívané místnosti, v nichž byl soustředěn cenný mobiliář, zůstávaly vesměs zapečetěné a předměty z inventáře byly zapůjčeny pouze stanici SNB a na popud Místní správní komise Jílové i zdejší mateřské školy a jeslím.⁴⁷⁹ Podle zprávy o zajišťování státního kulturního majetku v ústeckém kraji vypracované Josefem Scheybalem v roce 1950 došlo až následně „k větším přesunům zámeckého majetku a zcizování jeho částí většinou bez dokladů. Když konečně NKK byla vyzvána k eliminaci zámeckého inventáře, byla již největší jeho část rozebrána“.⁴⁸⁰ Podnětem k těmto „přesunům“ bylo patrně především rozhodnutí o ubytování vojenské jednotky v zámku, které padlo v létě 1946, a s tím související potřeba urychleného vyklizení jeho prostor.⁴⁸¹ Nejzávažnějším případem neoprávněného nakládání s jílovským mobiliářem byl v září 1946 odvoz velkého množství obrazů zástupci Fondu národní obnovy.⁴⁸² Ve skladech a depozitářích Fondu došlo následně u většiny položek k setřetí informace o jejich původu, což výrazně komplikovalo jejich identifikaci v době, kdy se nově vzniklá Národní kulturní komise snažila tyto obrazy dohledat a rozhodnout o jejich dalším určení.⁴⁸³ Smutný osud mobiliáře z jílovského zámku dokumentuje revizní zpráva, kterou v dubnu 1947 vypracoval Klement Danda z oblastní pobočky FNO v Teplicích-Šanově. V pasáži věnované nábytku ze zámku uvádí, že „(č)ásti nábytku jsou bez ladu a skladu naházeny v zámeckých garážích ve 3 místnostech na dvoře zámku v Jílovém. [...] V zámku jsou prý ještě zbytky méně hodnotného nábytku [...]“⁴⁸⁴ Národní pozemkový fond pořídil vlastní inventář zámeckého mobiliáře až po všech zmiňovaných přesunech zařízení v červenci 1947.⁴⁸⁵ Na něj navázala 6. srpna téhož roku předběžná eliminace mobiliáře provedená Emou Charvátovou zastupující NKK.⁴⁸⁶ Po schválení výběru Zdeňkem Wirthem byly vytříděné předměty 27. ledna 1948 převezeny do sběrný ve Veltrusech.⁴⁸⁷ Zaměstnancům NKK se postupně podařilo řadu inventárních položek oddisponovaných různými subjekty

-
- 479 NA, fond SPS–D, kart. 137, inv. č. 201, Předávací protokol sepsaný dne 27. 11. 1945 v místnostech správy stát. lesů v Podmoklech.
- 480 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XXI, Sběr státního kulturního majetku v kraji Ústeckém, 23. 6. 1950.
- 481 Vojenská posádka se do zámku nastěhovala v září 1946 a byla v něm dislokovaná po dobu osmi měsíců.
- 482 FNO neměl ze zákona oprávnění disponovat s tímto majetkem, ten spadal pod správu NPF.
- 483 NA, fond SPS, kart. 221, inv. č. 229, dopis NPF Ministerstvu školství a osvěty, 17. 2. 1947. Podrobný popis celého případu viz ŠUMAN 2014, s. 63–65.
- 484 NA, fond SPS–D, kart. 137, inv. č. 201, Revisní zpráva o šetření provedeném u národní správy panství Thun-Hohensteina v Podmoklech, 4. 4. 1947.
- 485 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XV, O. Řehořek – zjištění o tom, jak bylo naloženo s podstatou Thun-Hohenstein, zámek Jílové, 26. 10. – 29. 10. 1949. Zde též Řehořkovo shrnutí dosavadních výsledků šetření.
- 486 NA, fond SPS–D, kart. 137, inv. č. 201, dopis NPF NKKomisi z 1. 9. 1947 a seznam předmětů převzatých pro NKK (sběrnou Veltrusy) z 6. 8. 1947.
- 487 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. IX, seznam sběrů NKK, b. d.

z jílovského zámku dohledat a dodatečně je vytřídit, stále ale zůstalo poměrně velké množství předmětů, jejichž další stopy se v kvasu prvních poválečných let ztratily.⁴⁸⁸ Kromě sběrný na veltruském zámku prošel mobiliář z Jílového i sběrnými NKK na Sychrově, v Hořovicích a ve Žlebech. Stejně jako u ostatních zámků vytříděných Národní kulturní komisí byly i v tomto případě vybrané předměty svěřovány jako státní depozit do správy různým institucím a ústavům. K příjemcům jílovského mobiliáře patřily Historický seminář Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Městské muzeum v Děčíně, Národní galerie, Národní muzeum, Národní a univerzitní knihovna, Státní historický ústav, Státní sbírka mapová, Státní zemědělský archiv, Uměleckoprůmyslové muzeum, Vojenský historický ústav a Ministerstvo financí.⁴⁸⁹

Knihovna jílovského zámku byla v roce 1948 objevena na ředitelství Státních lesů a statků v Podmoklech.⁴⁹⁰ Následně byla převezena do sběrný NKK na Sychrově, kde z ní Josef Scheybal vytřídil novější odbornou literaturu. Ta byla podle vědních oborů svěřena pražským univerzitním ústavům, zejména Historickému semináři Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.⁴⁹¹ Zbývající svazky dnes tvoří součást knižního fondu Knihovny Národního muzea.⁴⁹²

Ve druhé polovině 20. století se v budově zámku nacházel dětský domov a po něm zemědělské učiliště s internátem. V roce 2000 byl zámek převeden do majetku města Jílové a v současnosti slouží jako kulturní a společenské středisko.⁴⁹³

Katalogová čísla předmětů ze zámku Jílové: 25, 26, 85

488 Podrobnou informaci o nakládání s mobiliářem jílovského zámku po skončení druhé světové války a výsledcích pátrání po nevěstných inventárních položkách obsahuje zpráva pověřenců NKK O. Řehořka a J. Scheybala z března 1950. Viz NA, fond SPS–D, kart. 137, inv. č. 201, zpráva pověřenců NKK o dosavadním šetření, jak bylo naloženo s majetkovou podstatou Thun-Hohensteina ze zámku v Jílovém u Děčína, 18. 3. 1950.

489 NA, fond SPS–D, kart. 137, inv. č. 201, přehled dokladů týkajících se mobiliáře konfiskovaného zámku Jílové u Děčína, b. d. – NA, fond SPS–D, kart. 137, inv. č. 201, dopis J. Scheybala NKK Komisi, 21. 10. 1950. – NA, fond SPS–D, kart. 137, inv. č. 201, Zámek Jílové – poznámky pořízené v kanceláři NPF, 19. 11. 1949. – NA, fond SPS–D, kart. 65, inv. č. 99, seznam svazů na zámek Hořovice, 14. 3. 1951.

490 NA, fond SPS, kart. 221, inv. č. 229, dopis NPF ředitelství Státních lesů a statků v Podmoklech, 9. 2. 1948.

491 NA, fond SPS–D, kart. 137, inv. č. 201, Jílové – zámecká knihovna Thun-Hohensteina, pátrání po rukopisech, 25. 11. 1950.

492 O jílovské zámecké knihovně viz BAUER – BLUM – MAŠEK 1997, s. 91–92.

493 <http://www.mujilove.cz/jilovsky-zamek/historie-zamku/>, vyhledáno 20. 2. 2019.

Konfiskované památky mimo šlechtická sídla

Vyvlastnění majetku v nezemědělské sféře

Dita Homolová

V polovině roku 1945 začala politickou scénou výrazně rezonovat otázka znárodnění velkého vlastnictví v nezemědělské sféře. Podkladem pro přípravu osnov znárodnovacích dekretů se stal program hospodářské politiky Národního bloku pracujícího lidu měst a venkova sdružujícího tři levicové strany – komunistickou, sociálně-demokratickou a národně-socialistickou. Strana lidová ani slovenské politické strany součástí tohoto bloku nebyly a nemohly tak ovlivnit diskuze kolem dvou zásadních otázek: zaprvé rozsahu znárodnění a zadruhé formy znárodnovacího aktu, to znamená, zda bude probíhat formou „zestátnění“, o niž usilovali komunisté a sociální demokraté, či formou „zveřejnění“ nebo „združstevnění“, které prosazovali národní socialisté. Zásady Národního bloku dále upřesňoval k tomu účelu zřízený koordinační výbor národohospodářských sekcí politických stran, který koncipoval první pracovní verze osnov příslušných dekretů prezidenta republiky.⁴⁹⁴

„Odsunstempel“ umístěný na zadní stranu rodného listu

Byly vydány dekrety presidenta republiky o zbvání Němců a Maďarů československého státního občanství a konfiskaci jejich majetku zemědělského. Co se má štáti s ošatným jejich majetkem, se neřeklo. Pak nadešla dlouhá přestávka plná nejistot. Národní správci v pohraničí nevědí, zda majetek, který zachránili a o který se starají, jim zůstane, Němci bydlí

stejně jako Maďaři dále ve svých domech a jejich drzošť vzrůstá. KSČ připravila proto návrh zákona na konfiskaci i nezemědělského majetku nepřátel (domů, obchodů, živností, podniků atd.).⁴⁹⁵

Vysídlení německého obyvatelstva z Liberce, dnešní Zborovská ulice, léto 1945

Poté, co strany Národního bloku kryté souhlasem Ústřední rady odborů dospěly k politickému rozhodnutí o formě znárodnění, již se mělo stát „zestátnění“, a rámcově i o jeho rozsahu, Ministerstvo průmyslu vedené sociálním demokratem Bohumilem Laušmanem přikročilo ke zpracování osnovy dekretu o znárodnění těžkého a klíčového průmyslu, který měl být poté projednán a schválen vládou a předložen k podpisu prezidentu republiky Edvardu Benešovi.⁴⁹⁶

Tzv. klíčový průmysl, který měl být znárodněn, zahrnoval bankovníctví a pojišťovnictví, hornictví a hutnictví, zbrojní průmysl, kovoprůmysl a strojní průmysl, těžký chemický průmysl a energetický průmysl. Postupně se zvyšoval tlak KSČ i sociálních demokratů na rozšíření znárodnění i na další odvětví, mj. textilní, sklářské, oděvní, dřevozpracující a zejména potravinářské.⁴⁹⁷

495 RUDÉ PRÁVO 1945, s. 2.

496 JANČÍK 2006.

497 Ibidem, s. 99–103.

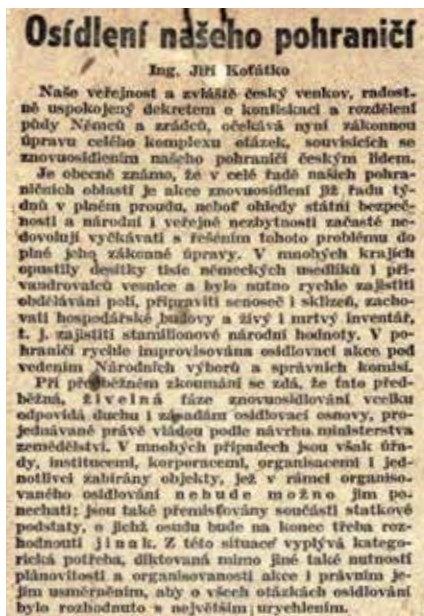
Vysídlení německého obyvatelstva z Liberce, dnešní Zborovská ulice, léto 1945

Návrh znárodnění byl vládou přijat a realizoval se ve formě čtyř dekretů prezidenta republiky z 24. října 1945. První dekret 100/1945 Sb. se týkal znárodnění dolů a některých průmyslových podniků, dekret 101/1945 Sb. potravinářského průmyslu, 102/1945 Sb. bank a 103/1945 Sb. pojišťoven. Následujícího dne byl přijat další dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb.⁴⁹⁸ o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy. Zabavoval bez náhrady movitý i nemovitý majetek, včetně majetkových práv (pohledávek, cenných papírů, vkladů atd.), který ke dni skončení německé a maďarské okupace byl ve vlastnictví Německé říše, Maďarského království, NSDAP, maďarských politických stran, organizací, podniků a sdružení či jiných německých a maďarských právnických osob. Majetek se konfiskoval rovněž všem fyzickým osobám německé a maďarské národnosti, pokud se jim nepodařilo prokázat, že „*zůstaly věrný Československé republice, nikdy se neprovinily proti národům českému a slovenskému a buď se činně zúčastnily boje za její osvobození, nebo trpěly pod nacistickým nebo fašistickým terorem*“.⁴⁹⁹

498 Dekret č. 108/1945 Sb. o konfiskaci a Fondech národní obnovy s účinností od 30. října 1945. Viz JECH – KAPLAN, s. 863.

499 Dekret č. 108/1945 Sb., bod 2, odst. 1, § 1.

Konfiskaci ale podléhal bez ohledu na jejich národnost a státní příslušnost také majetek osob „fysických a právnických, které vyvíjely činnost proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky, které k takové činnosti podněcovaly nebo jiné osoby svěsti hleděly, záměrně podporovaly jakýmkoliv způsobem německé nebo maďarské okupanty nebo které v době zvýšeného ohrožení republiky nadržovaly germanisaci nebo maďarisaci na území Československé republiky“.⁵⁰⁰

Úvodní část článku Jiřího Kotátka *Osídlení našeho pohraničí* uveřejněného v *Rudém právu*, 10. července 1945

O splnění podmínek pro konfiskaci podle tohoto dekretu rozhodoval příslušný okresní národní výbor. Tzv. nepřátelský majetek byl zajištěn prostřednictvím národních správ,⁵⁰¹ z konfiskace byly dekretem vyjmuty pouze předměty základní potřeby jako ložní prádlo, ošacení, případně nástroje a nářadí sloužící výkonu povolání.⁵⁰² Konkrétní postup upřesňovaly prováděcí předpisy, vyhlášky,⁵⁰³ směrnice a výnosy, které

500 Ibidem.

501 KUKLÍK – NĚMEČKOVÁ 2017, s. 10.

502 Dekret č. 108/1945 Sb., bod 2, odst. 1, § 2.

503 Vyhláška OÚ a FNO v Praze č. 2141/1946 Ú. I. ze dne 3. 12. 1946, jíž se stanoví, jak má být naloženo s některými movitými věcmi hmotnými, konfiskovanými podle dekretu č. 108/1945 Sb., které jsou v úschově, opatrování, správě, detenci nebo v držbě osob fyzických a právnických. Viz Úřední list republiky Československé, částka 219 vydaná dne 15. 12. 1946, přetištěno v KONFISKACE, SPRÁVA A PŘEVOD 1947.

mimo jiné definovaly vyňaté předměty⁵⁰⁴ a způsob nakládání s konfiskovanými věcmi (prodej či dobrovolná dražba československým státem).⁵⁰⁵ Zcizení prodejem měly provádět místní národní výbory (místní správní komise), pokud se nenašli kupci, měla být se souhlasem Fondu národní obnovy uspořádána dobrovolná dražba.⁵⁰⁶ Fond národní obnovy dostal na starost úkoly spojené se zatímní správou národního majetku a jeho rozdělením. Byl zřízen při Osidlovacím úřadě, jemuž podléhal, a v jeho čele stál předseda jmenovaný vládou na návrh ministra vnitra.⁵⁰⁷

Dekret upravoval rovněž mechanismus přidělování konfiskovaného majetku – jednotlivé majetkové podstaty se přidělovaly oprávněným uchazečům do vlastnictví za úhradu, přičemž zohledňování měli být především účastníci národního odboje a jejich pozůstalí, osoby poškozené válkou, národní, rasovou nebo politickou perzekucí a osoby vracející se do pohraničí nebo z ciziny do vlasti.⁵⁰⁸ Malé majetkové podstaty přiděloval okresní národní výbor, střední majetkové podstaty zemský národní výbor a průmyslový majetek a velké majetkové podstaty příslušné ministerstvo. Úhradu, respektive přejímací cenu, spláceli přidělci Fondu národní obnovy. Z této částky měly být zaplaceny závazky náležející ke zkonfiskovanému majetku, zbytek měl být odveden státní kase k vázaným účelům.⁵⁰⁹

504 Ibidem, § 2. Mezi předměty vyňaté z provádění dekretu č. 108/1945 Sb. řadila vyhláška mj. drahé kovy, drahokamy a umělecké předměty všeho druhu, knihy, hudebniny, kožichy ad.

505 Ibidem, § 3.

506 Ibidem, §§ 4–9.

507 Dekret č. 108/1945 Sb., § 3.

508 Ibidem, § 7.

509 Ibidem, § 14.

Záchrana konfiskovaných kulturních statků z majetku nesouvisejícího s větším pozemkovým vlastnictvím aneb Byty, vily a továrny

Kristina Uhlíková

Prezidentský dekret č. 108/1945 Sb. se vztahoval přibližně na jeden milion bytů v činžovních domech, vilách a selských usedlostech a na prakticky veškeré jejich vnitřní zařízení, dále na muzea v majetku německých spolků, knihovny, dílny, ateliéry a průmyslové podniky. Zde všude se mohly nacházet a často se také nacházely kulturní statky, které konfiskace rovněž zasáhla. Josef Scheybal odhadoval, že přibližně 10 % z těchto bytů a domů, tj. 100 000, bylo zařízení „luxusně“, to znamená, že se v nich vyskytovala originální umělecká díla, kvalitní výrobky uměleckého řemesla (nábytek, keramika či skleněné předměty) a početnější knihovna. Velké nebezpečí, které jim v té době hrozilo, si uvědomovalo více subjektů. O jejich záchranu usilovaly pražské centrální instituce od Státního památkového úřadu, přes Národní a univerzitní knihovnu po Národní muzeum a Národní galerii,⁵¹⁰ jejich snahy však vzhledem k výrazně limitovaným personálním a dalším možnostem a nedostatečné pravomoci nemohly mít plošný dosah. Největší iniciativu nakonec vyvinul český Zemský národní výbor, který 21. července 1945 obeslal všechny podřízené národní výbory a místní správní komise oběžníkem (č. j. I-6a-1043/7), v němž se mimo jiné uvádí: „*Historicky cenný nábytek, obrazy, rytiny, plastiky, knihovny apod., které mají sebemenší kulturní hodnotu, nejsou součástí bytu a nesmějí být předávány soukromníkovi spolu s propůjčeným bytem nebo svévolně bez vědomí příslušných úřadů odnášeny. Národní výbory jsou odpovědné za řádné zajištění těchto předmětů.*“⁵¹¹ Výjimečné postavení tohoto typu mobiliáře mezi majetkem postaveným pod národní správu měla potvrdit také vyhláška Ministerstva vnitra vydaná 7. října 1945,⁵¹² která jej podrobněji charakterizovala: „*Při určování, jaké předměty přicházejí v úvahu, budiž vzato za základ hledisko co nejširší. V úvahu přicházejí tedy nejen předměty ceny umělecké, kulturní, předměty přepychové, vzácné, ozdobné apod., nýbrž i předměty užitkové, které materiálem nebo zpracováním jsou cenné, třebaž jinak slouží běžné potřebě. Za památný předmět nutno pokládati zejména ty předměty, které jsou dokladem dobové kultury, lidské práce, důmyslu*

510 Viz kap. Národní muzeum, Národní galerie, Státní památkový úřad, Ministerstvo školství a osvěty.

511 SOKA Litoměřice se sídlem v Lovosicích, fond MNV Litoměřice, kart. 110, inv. č. 236, Agenda kulturního a osvětového referátu, oběžník ZNV ve věci zajištění uměleckých děl z majetku okupantů, 21. 7. 1945.

512 NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 801, inv. č. 1332.

*a pokroku v jakémkoliv oboru podnikání a vědy, nebo připomínají určitou událost, i když toto jest jen místního významu, a mají tedy cenu historickou, studijní, třebaš by šlo o reprodukce nebo falsa.*⁵¹³ Dále tato vyhláška upozorňovala, že je „*bezpodmínečně nutno, aby u každého předmětu byl zjištěn a zapsán jejich majitel*“. Předměty, u nichž potenciálně hrozilo zcizení (zvláště vytvořené z drahých kovů), poškození či dokonce zničení, měly být, pokud to jejich velikost umožňovala, zástupci národních výborů uloženy do trezorů nejbližšího peněžního ústavu. V případě, že to nebylo možné, měly být soustředěny „*v oddělených uzamčených místnostech (sběrné místnosti), v nichž pečlivě a odborně uschovány a před poškozením, odvlečením apod. náležitě zabezpečeny. V úvahu by přicházely např. uzamčené místnosti v museích, archivech apod. nebo v budovách k tomu účelu vyhlédnutých, daných pod národní správu, za předpokladu, že předměty tam budou bezpečně uschovány*“.⁵¹⁴

Pokud vedení národních výborů na vyhlášku vůbec nějakým způsobem reagovala, pověřila její realizaci své kulturní (osvětové) referenty,⁵¹⁵ v případě okresních národních výborů za spolupráce s tzv. okresní osvětovou radou. Hlavní náplní činnosti těchto referentů i zmíněné rady však bylo zajištění „kulturního vyžití“ pro nové osidlence a záchrana kultury odcházejícího obyvatelstva tedy musela být nutně považována za druhořadou záležitost. Přesto zřejmě většina národních výborů k vytvoření sběrný nakonec přistoupila, i když způsob, jakým soustřeďování těchto věcí prováděla a jak je dokázala zabezpečit, se velmi lišil. V rámci dotazníkové akce Zemského národního výboru, který v říjnu roku 1945 oslovil kulturní referenty všech okresních národních výborů/správních komisí s výzvou, aby charakterizovali svoji dosavadní činnost a naznačili hlavní problémy, s nimiž se potýkají, řada z nich záchranu kulturních památek z konfiskovaného majetku nějakým způsobem zmínila.⁵¹⁶

V létě roku 1946, kdy již byla většina německého obyvatelstva vysídlena, se přistoupilo k systematickému soupisu a prodeji vnitřního zařízení konfiskovaných domácností, podniků a živností. Tuto tzv. Akci A organizoval ve spolupráci se zástupci národních výborů Fond národní obnovy, který měl být na základě dekretu č. 108 hlavním koordinátorem konfiskace nezemědělského majetku. V každé obci byla utvořena zvláštní „bytová komise“ (ve větších městech jich bylo několik) složená ze dvou členů

513 NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 801, inv. č. 1332, vyhláška Ministerstva vnitra z 7. 10. 1945.

514 Ibidem.

515 Ve druhé polovině 40. let jsou používány oba termíny, rozsah kompetence těchto referentů je však identický.

516 NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 801, inv. č. 1332.

RW

G. J. _____

věc: _____

Protokol

sepsaný dne 24. září 1946 v 9.20 hod. u vily evakuované n. německého státního příslušníka C. M. Wolfruma v Ústí nad Labem, Klíše, Na nivách č. 28.

Předmět

řízení jest odvoz cenných svršků z bytu evakuované n. m. státního příslušníka C. M. Wolfruma Klíše, Na nivách č. 28 do skladiště Správy národního majetku v Ústí nad Labem a příp. cenné muzejní a umělecké předměty do depositáře městského musea v Trnávcech.

Přítomni

Arch Dr Ing Alfred Piffel, obvodní pověřenec Ministerstva školství
Josef Moudrý, úředník Správy národního majetku v Ústí nad Labem.
Ladislav Tůma, zasednanec Správy národního majetku v Ústí nad Labem.

Shora jmenovaní dostavili se k vile v 9.20 a zjistili, že papírové pečete byly pravděpodobně odborně sejmuty, neboť v jejich okolí a na jejich okrajích je možno zjistit stopy čerstvého lepu.

Také provázek opatřený třemi pecetemi s monogramem OH byl uvolněn na pravé polovině dveřních křídla a rozdrobený vosk roztoušen po prahu domu. Také znamení sestavená ze sádků na prahu domu, které udělal Moudrý po evakuaci Karla Wolfruma bylo rozmetáno. Jest tudíž velmi podobné pravdě, že ve vile byla v době mezi 18.-24. zářím neznámá osoba za neznámým účelem.

Na zahradě Wolfrumovy vily pracující dělníci od firmy Ing Pucek po dotazu sdělili, že 23. září 1946 v odpoledních hodinách asi kolem 16.00 hodiny přišla k vile mladá dáma vyzářit modré sukni a světlé halence, podle výpovědi pana Marečka, který v ní poznal úřednici bytového referátu firmy České vlnářské závody národní podnik a rekla, že:

Výpověď pana Marečka; vrchního montéra firmy Křez Böhmer v národní správě: "..... ve vile jsou jenom z cenných věcí obrazy a ať si nemyslí bytový úřad vezme, protože ty jsou majetkem Wolfruma. Když budeme chtít, tak si pečete utrháme a zase nalepíme."

Kýžetě Toteš slyšel přítomný pan Nácár Antonín, pracující na stavebních pracích na sousední stavbě. Obs panové však nemohou říci, že by ona úřednice vnikla do vily.

Jan. Mareček
Nácár Antonín
Dr. Piffel

Pvní strana protokolu sepsaného ve věci odvozu cenných svršků německého státního příslušníka C. M. Wolfruma v Ústí nad Labem z jeho vily, 24. září 1946

místního národního výboru a jednoho znalce jmenovaného Fondem národní obnovy. Tato komise roztříдила předměty na dvě skupiny – na ty, které mohou být prodány (přednostně novému obyvateli bytu či správci provozovny, podniku), a konfiskáty, u nichž prodej není možný. Do druhé skupiny měly podle vyhlášky Osídlovacího úřadu a Fondu národní obnovy č. 2141/1946 Úředního listu republiky Československé⁵¹⁷ náležet také: „*umělecké předměty všeho druhu (obrazy, plastiky, cenná keramika, vzácný porculán, vzácné broušené sklo, starožitnosti atd.)*“.⁵¹⁸ Tento výběr byl ještě specifikován v prováděcích směrnicích k vyhlášce, podle nichž měly být z prodeje „*vyňaty ze zákona ze 16. května č. 137 o Národních kulturních komisích pro správu státního kulturního majetku věci všech druhů a stupňů kulturní (umělecké, historické a vědecké) hodnoty bez rozdílu vzniku – obrazy, plastiky, cenná keramika, vzácný porcelán, vzácné broušené sklo, starožitnosti*“.⁵¹⁹ Na jiném místě těchto pokynů je uvedený výčet doplněn o knihy, brožury, hudebniny a jiné tisky. Předměty vyjmuté z prodeje byly soustředěny do tzv. sběren národního majetku spravovaných Fondem národní obnovy. Ty byly zřízeny v rámci oblastních úřadoven této instituce a jejich počet se odvíjel od množství majetku zabaveného v daném regionu.⁵²⁰ Například v liberecké oblasti, zahrnující tehdejší okresy Česká Lípa, Dubá, Frýdlant, Jablonné v Podještědí, Jablonec nad Nisou, Jičín, Mnichovo Hradiště, Rumburk, Semily, Šluknov, Turnov a Varnsdorf, bylo pět sběren – v Liberci, České Lípě, Jablonci nad Nisou, Rumburku a Frýdlantu.⁵²¹

Nevíte, co k Ježíšku? Prohlédněte si sklady zabaveného majetku. Čeká tam na nové majitele mnoho potřebných věcí.⁵²²

Sběrna je umístěna ve Školní ulici a jejím vedoucím je Zdeněk Haupt. Sem jsou sváženy veškeré svršky, které již byly sepsány bytovou komisí. Zaměstnanci sběrný je třídí a ukládají do připravených místností. Jsou

-
- 517 Vyhláška OÚ a FNO v Praze č. 2141/1946 Ú. l. ze dne 3. 12. 1946, jíž se stanoví, jak má býti naloženo s některými movitými věcmi hmotnými, konfiskovanými podle dekretu č. 108/1945 Sb., které jsou v úschově, opatrování, správě, detenci nebo v držbě osob fyzických a právnických. Viz Úřední list republiky Československé, částka 219 vydaná dne 15. 12. 1946, přetištěno v KONFISKACE, SPRÁVA A PŘEVOD 1947.
- 518 Ibidem, § 3.
- 519 SOkA Liberec, fond ONV Liberec (1944) 1945–1960 (1982), kart. 187, inv. č. 270, nařízení OÚ a FNO ve věci provádění vyhlášky č. 2141 a 2142, 3. 12. 1946.
- 520 Předměty z drahých kovů byly podobně jako u konfiskátů podle dekretu č. 12/1945 Sb. postupně soustředěny v trezorech pražských finančních ústavů. V případě konfiskátů podle dekretu č. 108/1945 jimi byly Zajišťovací a Investiční banka. Zde byly později Z. Wirthem, E. Pochem a J. Radiměřským vytrženy a nejcennější rozděleny pražským sbírkovým institucím.
- 521 Jednotlivé sběrný měly většinou několik skladů, často rozdělených podle typu skladovaných věcí.
- 522 POHRANIČÍ 1946, s. 1.

*zde celé stohy šatů, bot, klobouků a nechybí ani kufry, vázičky a jiné věci.
Vždyť jenom porculánu bylo svezeno za několik milionů Kč.⁵²³*

Výstřížek z deníku *Stráž severu* upozorňující na možnost nákupu ve skladech Fondu národní obnovy, 1948

Zde byly věci roztríděny podle typu na koberce, fotografické přístroje, hudební nástroje, sportovní předměty, kožešiny, obrazy, keramiku atd. Dále byly prodávány buď v dražbách, nebo zájemcům přímo ve sběrně. Prodej uměleckých předmětů a knih však měl být povolen až po prohlídce znalcem Národní kulturní komise, což reálně znamenalo počkat do vlastního zřízení této instituce, k němuž došlo v únoru roku 1947. Jak dokazuje řada dokumentů, bylo toto nařízení často obcházeno. Prodejní ceny stanovil většinou znalec jmenovaný speciálně pro daný typ předmětů, umělecké předměty často odhadovali aktivní umělci. Například pro libereckou sběrnou jím byl zdejší malíř Josef Nastoupil (1888–1959),⁵²⁴ který v té době také působil jako národní správce firmy Werner, výroba rámu a prodej obrazů.⁵²⁵ S jabloneckou sběrnou spolupracoval turnovský sochař a glyptik Stanislav Honsejk (1913–1988).

523 STRÁŽ SEVERU 1946, s. 3.

524 Malíř a grafik Josef František Karel Nastoupil studoval na akademii v Bruselu a delší dobu pobýval v Paříži, poté žil v Praze.

525 SOKA Liberec, fond ONV Liberec (1944) 1945–1960 (1982), kart. 187, inv. č. 270, protokol o dražbě konané 12. 10. 1946.

*Rok 1946, kdy byla [Národní kulturní komise] odsouzena k nečinnosti, se všude citelně jeví. Kritická doba, kdy všechno přebíral Fond národní obnovy, se propásla.*⁵²⁶

Převozem do sběrný Fondy bylo povědomí o původním německém majiteli daného předmětu definitivně ztraceno. Většinou se neuváděla ani lokalita původu, je možné odhadnout pouze region, pro nějž byl sklad zřízen. Znalec byl povinen sestavit seznam odhadnutých předmětů, ten však měl být především pomůckou pro správce sběrný či dražitele při prodeji a jejich popis je tedy většinou velmi vágní, např. obraz „č. 147 růže, č. 148 žně, č. 149 zátiší“, bez uvedení rozměrů, použité techniky, pouze výjimečně se jménem či alespoň signaturou autora.⁵²⁷

Výstřížek z deníku *Stráž severu* upozorňující na možnost nákupu ve skladech Fondu národní obnovy, 1948

Tento oficiální úřední postup záchrany památek z německého majetku měl hned několik slabin, kvůli kterým byly jeho výsledky spíše sporné. Hlavní problém spočíval v přetížení národních výborů, které i při dobré vůli všechny svěšené agendy zvládaly jen s velkými obtížemi. Další velkou překážkou byla neschopnost či neochota pově-

526 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala, dopis J. Scheybala Z. Wirthovi, 21. 12. 1947.

527 SOKA Liberec, fond ONV Liberec (1944) 1945–1960 (1982), kart. 187, inv. č. 270, seznam obrazů určených k prodeji a odhadnutých akademickým malířem K. Nastoupilem, 1. 12. 1947.

řených úředníků FNO rozpoznat skutečnou hodnotu. Tito lidé, původním povoláním většinou odhadci majetku, dostávali provizi ze sumy získané prodejem věcí (1,5 %), jejich zájmem bylo tedy prodat co nejvíce.

Při předávání bytu novým osídlencům bylo při bytových seznamech postupováno velmi povrchně. Sklo a porcelán byly sepisovány paušálně: 20 hrnečků, 15 sklenic a p. Nebylo hleděno na to, že se jedná o starožitné předměty v mnoha případech veliké kulturní hodnoty. Ve většině případů tomu ani příslušné osoby nerozuměly. Nepoctivý člověk lehce obrazy, sklo a porcelán vyměnil a bezcenný brak prodal. I s nábytkem se tak dělo. Veliká spousta předmětů ani do seznamu pojata nebyla. Půdy, kam mnozí Němci cennosti ukládali, zůstávaly nepovšimnuty. Obchodníci starožitnostmi měli volnou ruku a plně toho využívali.⁵²⁸

Sběrny zřizované v první fázi národními výbory i sběrný Fondu národní obnovy obsahovaly z výrazné části umělecká díla na první pohled líbivá, jejichž skutečná hodnota však nebyla vysoká. Vzácnost knih byla posuzována spíše podle jejich vazby než podle obsahu či data vydání, u nábytku rozhodovalo množství řezané výzdoby a zlacení, u obrazů ozdobný rám či atraktivní námět. Na první pohled méně zajímavé, ale mnohdy cennější věci byly poté často levně prodávány novým osídlencům, či dokonce končily na smetištích. Mnoho úředníků v tomto směru zneužívalo své kompetence a cenné předměty za úplatu prodávali překupníkům, případně si je nechávali pro zařízení vlastních domácností. Jedna z největších v té době odhalených kauz se týkala rozkradení majetku ústecké továrnické rodiny Schichtů, za které bylo stíháno několik členů místního národního výboru v Ústí nad Labem. Obvinění se týkala i rozprodeje řady uměleckých děl a sbírek.⁵²⁹

Vraťme se k panu Stočesovi, místopředsedovi MNV, místopředsedovi Svazu politických vězňů. Nemluvme o tom, co vyváděl jako národní správce svěřených mu objektů. O každém ze zatčených by toho byla brožura, držme se tentokrát jen věcí veselejších. Tedy tento pan Stočes přivlastnil si bůhví kolik obrazů. Celou řadu jich pak signoval svým jménem a obrazy vystavoval na nedávné výstavě severočeských umělců!⁵³⁰

528 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 168, zpráva J. Scheybala NKKomisi, 11. 12. 1948.

529 Ke zmíněné kauze viz SEVER 1946, s. 5. Dále MAREŠ 2009, s. 185–188 a pozn. 226.

530 MAREŠ 2009, s. 188.

Sběrny v regionálních muzeích

Kristina Uhlíková

Místní národní výbory/správní komise v první fázi (tedy před zapojením FNO do celého procesu) mnohdy zřizovaly sběrný v prostorách muzeí a dohledem nad nimi pověřovaly jejich správce,⁵³¹ jak to doporučovala zmiňovaná vyhláška Ministerstva vnitra z října roku 1945.⁵³² Tento postup se většinou ukázal jako zdaleka nejlepší řešení, alespoň s ohledem na účinnou záchranu skutečně hodnotných předmětů. Charakter odborného vzdělání správců muzeí byl v tomto směru většinou vhodnější, než tomu bylo v případě osvětových referentů národních výborů. Větší byla zpravidla i jejich motivace, která se často neomezovala jen na uložení převzatých předmětů a nahodilý sběr, ale přerůstala v soustavné systematické pátrání po památkách. Z řad těchto správců Ministerstvo školství na podzim roku 1945 jmenovalo šestnáct osobností svými oficiálními pověřenci k této činnosti.⁵³³ Z dostupných dokumentů bohužel není jasné, kteří z nich to byli. S jistotou víme, že mezi ně patřili Josef Scheybal, Alfréd Piffel (1907–1972)⁵³⁴ a Viktor Vorlíček (1909–1976), u několika dalších to můžeme s ohledem na rozsah a charakter jejich činnosti pouze předpokládat. Tyto osobnosti, které působily v pohraničí většinou od časného podzimu 1945 až do roku 1947, můžeme označit za druhou vlnu pověřenců, přičemž někteří z nich plynule navázali na svou činnost v rámci první pověřenecké vlny (například J. Scheybal). Na rozdíl od prvních pověřenců mezi nimi převažovali mladší lidé přicházející do pohraničí většinou nikoliv z výlučně českého jazykového prostředí, ale spíše z původně jazykově smíšených regionů ležících u hranic bývalého protektorátu. Díky jejich kořenům pro ně zřejmě svět v Čechách žijících Němců a jejich kultura nebyly zcela cizí, nepochopitelnou a nepřátelskou záležitostí.

-
- 531 Dohled nad 60 německými muzei v pohraničí převzalo Národní muzeum. Jeho vedení zřídilo za tímto účelem institut tzv. pověřenců pro dozor nad muzei v pohraničí. Ti byli jmenováni dva: vedoucí právnického oddělení Jiří Neústupný pro oblast historických sbírek a vedoucí mineralogického oddělení Karel Tuček pro sféru přírodovědných sbírek. Cílem mělo být přetvoření těchto muzeí na „kulturní oporu nového českého obyvatelstva“. Pověřenci kladli důraz na osobní návštěvu, jednání s jejich správci a dalšími místními činiteli, zvláště s představiteli okresních a místních národních výborů/správních komisí, které většinou byly nuceny správu muzeí převzít. Pověřenci se snažili také aktivně zasahovat do personálních otázek muzeí, v nichž viděli nejakutnější problém.
- 532 NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 801, inv. č. 1332, vyhláška Ministerstva vnitra, 7. 10. 1945.
- 533 V písemnostech neuspořádaného fondu Ministerstvo školství a kultury 1945–1967 se zatím nepodařilo nalézt příslušné dokumenty. Přesto velmi děkuji pracovníkům IV. oddělení Národního archivu Viktorovi Krásenskému a Aleně Noskové, že se o to obětavě pokusili.
- 534 V jejich pozůstalostech se příslušný pověřovací dokument zachoval. Pověření Ministerstva školství a osvěty bylo J. Scheybalovi vydáno 6. 10. 1945, smlouva o dílo s ním spojená však byla sjednána se zpětnou platností od 1. 9. Viz Muzeum Českého ráje v Turnově, Pozůstalost J. V. Scheybala, VII.2/2–147 a Muzeum města Ústí nad Labem, Pozůstalost A. Piffela.

Alfréd Piffel, pověřenec Ministerstva školství a osvěty pro Ústí nad Labem a okolí, 1946 či 1947

Velmi všestrannému architektovi Alfrédu Pifflovi⁵³⁵ nabídl místo správce muzea a archivu města Ústí nad Labem jeden ze dvou pověřenců pro dozor nad muzei v pohraničí Jiří Neústupný (1905–1981).⁵³⁶ Piffel jeho výzvu přijal a do muzea nastoupil v lednu roku 1946. V květnu téhož roku byl zdejším okresním národním výborem potvrzen ve funkci jeho ředitele a současně spravoval i městský archiv. V té době byl také Ministerstvem školství a osvěty pověřen zajištěním kulturně hodnotných předmětů z konfiskovaných německých domácností v Ústí nad Labem a okolí. V rámci tohoto pověření Piffel prohlédl kolem 1500 bytů a všechny zdejší sklady a sběrný Fondu národní obnovy, neštilil se procházet ani smetiště. Nakonec se mu podařilo shromáždit kolem 4500 uměleckých děl a dalších hodnotných předmětů, které umístil většinou ve vile JUDr. Lienerta v ústecké Dvořákově ulici.⁵³⁷ V červenci téhož roku Pifflovův sklad vytřídili Josef Scheybal a Zdeněk Wirth, pro Národní kulturní komisi z něj převzali 724 předmětů. Piffel se, podobně jako Scheybal, snažil zachovat povědomí o původu konfiskátů, vše přebíral na základě protokolů podrobně vysvětlujících okolnosti, za

535 Více o A. Pifflovi zvláště JÚRKOVÁ 1999. – PROFESOR ALFRED PIFFL 2007. – Blažena Pifflová, Alfred Piffel a jeho relace v ústeckém rozhlase v letech 1946–1947, <http://www.usti-aussig.net/clanky/cist/nazev/133-alfred-piffel-a-jeho-relace-v-usteckem-rozhlase-v-letech-1946-1947>, vyhledáno 12. 1. 2018.

536 O pověřeních pro dozor nad muzei v pohraničí viz pozn. 531.

537 JÚRKOVÁ 1999, s. 27.

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ A OSVĚTY

V Praze dne 16. ledna 1946.

Čís. B-152.694/45-III/4.

Věc: Zajištění cenných a památných předmětů z majetku osob státně nespolehlivých, jmenování pověřenců mšo pro styk s orgány ministerstva financí.

Pan

Ing. Dr. A. P i f f l ,

Č e t í n / L e b e s .

Městské muzeum.

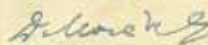
Ministerstvo financí se obrátilo na ministerstvo školství a osvěty se žádostí, aby pro akci k zajištění cenných a památných předmětů, náležejících osobám státně nespolehlivým, kterou prvně jmenované ministerstvo rozvíjí v širokém měřítku na základě výnosu ministerstva vnitra ze dne 7. října 1945 č. j. 1450-4/9-45-11-V/4, byly pro jednotlivé obvody zajišťovací ustanovení ministerstvem školství a osvěty jeho pověřenci, kteří by vzhledem k tomu, že mezi zajišťovanými cennými majetkovými hodnotami se naleznou i předměty kulturní hodnoty, spolupracovali jak při organizování zajišťovací akce, tak i při jejím provádění.

Vyhovujíc této žádosti pověřuje Vás ministerstvo školství a osvěty funkcí obvodního pověřence pro tuto akci v obvodě ústeckém.

O podrobnostech Vašeho úkolu poskytne Vám podrobné informace pověřenec zemského finančního ředitelství pro Váš obvod, který s Vámi vstoupí ve styk.

Ministerstvo školství a osvěty poznamenává, že v jednotlivých případech je Vám dána možnost ke konkrétnímu jednání vyslati za sebe Vámi ad hoc ustanoveného zástupce.

Za ministra :

Obálka dopisu Ministerstva školství a osvěty A. Pifflovi, leden 1946

Vila v Dvořákové ulici čp. 22, v níž Pifflovi při pobytu v Ústí nad Labem bydleli. A. Piffel zde zřídil sběrnou kulturně hodnotného mobiliáře zajištěného z konfiskovaného majetku ústeckých Němců

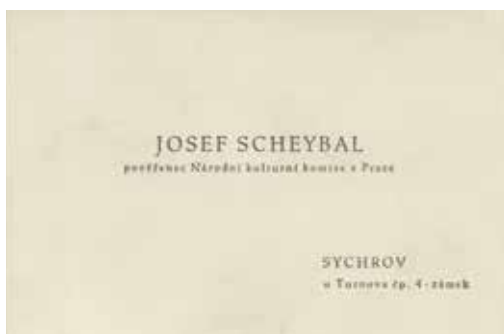
kterých byly věci shromážděny, předměty stejného původu označoval jednotnými signaturami. Například signatura „DD5“ označovala majetek původního vlastníka zámku v Krásném Březně barona Jana Skrbenského vystěhovaného později do jedné ze zdejších vil a následně vysídleného. Mobiliiář pocházející přímo ze zámku byl označen signaturou „KB“.

Josef Scheybal (1897–1967), člen Zajišťovací komise, později pověřenec Ministerstva školství a osvěty a od jara roku 1947 Národní kulturní komise

Ještě intenzivnější a regionálně rozsáhlejší činnost v tomto směru vyvíjel již mnohokrát zmiňovaný pověřenec z Turnova Josef Scheybal. Po skončení války byl členem turnovské Zajišťovací komise vedené konzervátorem státní památkové péče Karlem Vikem, ta se však po základním zabezpečení zámků, muzeí, galerií, archivů a částečně prvních obecních sběren v přiděleném regionu od Broumova po tok Labe v červenci roku 1945 rozešla. Scheybal jako její neaktivnější člen ale cítil nutnost v této práci pokračovat. Vzhledem k vyostřující se situaci v pohraničí (probíhající vysídlení a příchod nového obyvatelstva) předpokládal, že většina kulturně hodnotných předmětů i objektů bude i nadále vystavena velkému nebezpečí. Nabídl tedy své služby Zdeňku Wirthovi, jehož v červenci roku 1945 Ministerstvo školství a osvěty pověřilo nejen přípravou dekretu o Národním kulturním fondu ale de facto celkovou koordinací záchrany konfiskovaných památek. Zdá se, že Wirth již v tomto období odhadl Scheybalovy jedinečné, ač na první pohled ne zcela zjevné předpoklady k této činnosti. Vyučený

obchodní příručí z východních Čech Josef Scheybal⁵³⁸ prožil meziválečné dvacetiletí ve výlučně německém prostředí v Kristiánově, malé obci ve Frýdlantském výběžku. Přišel sem v roce 1918 jako voják československé armády, oženil se s dcerou hospodského a s rodinou zde zůstal až do odtržení pohraničí na podzim roku 1938, kdy byli donuceni přestěhovat se do Turnova. Právě důvěrná znalost sudetoněmeckých realit, k nimž na rozdíl od většinové české společnosti nepociťoval nepřekonatelnou zášť, byla jistě prvním z těchto předpokladů. Druhým byla ochota k nebývalému pracovnímu nasazení pro záchranu pro jiné často bezcenných či dokonce opovržených předmětů z tohoto prostředí.

Vizitka J. Scheybala ve funkci pověřence Národní kulturní komise

V pohraničí vidím tolik škod způsobených lidmi, kteří nemají ku kraji vztah. Co Němci úzkoštlivě chránili, naši lidé zbytečně boří a představují ovšem po nechvalném způsobu pustošení českých měst a vesnic [...].⁵³⁹

Po delším úsilí se v říjnu roku 1945 Wirthovi podařilo pro Scheybala získat od Ministerstva školství a osvěty kromě oficiálního pověření k této činnosti také smlouvu o dílo,⁵⁴⁰ přičemž byly stanoveny dva okruhy činnosti, jimž se měl věnovat. V prvé řadě měl v regionu severních a severovýchodních Čech zajišťovat publikace z majetku osob německé národnosti a z majetku cizích států deponované na konci války v severočeských objektech (zvláště v několika zámcích).⁵⁴¹ Druhá pravomoc se vztahovala na

538 Více o životě J. Scheybala st. viz UHLÍKOVÁ 2014, s. 2–13.

539 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala, dopis J. Scheybala Z. Wirthovi, 28. 3. 1946.

540 Pověření Ministerstva školství a osvěty bylo vydáno 6. 10. 1945, smlouva o dílo s ním spojená však byla sjednána se zpětnou platností od 1. 9. Viz Muzeum Českého ráje v Turnově, Pozůstalost J. V. Scheybala, VII.2/2–147.

541 Knihy a periodika měl v první fázi vytřídit, vybrané předběžně sepsat, soustředit ve větších sběrnách na několika zámcích a připravit k odvozu Národní a univerzitní knihovnou. Viz STROUHALOVÁ 2016, s. 36–41.

Sada štítků používaných Josefem Scheybalem při přebírání předmětů pro Národní kulturní komisi

„*předběžné zjištění a zajištění umělecky a historicky cenných předmětů a památek*“⁵⁴² v severočeském pohraničí. Zprávy o zabezpečení památek psal Scheybal s přesností až pedantskou – dochovaly se protokoly o nálezích cenných věcí a zajištění objektů, úřední záznamy, v nichž popisoval cestu, situaci v navštívených místech a opatření, která učinil.⁵⁴³ Z jeho deníkových záznamů vyplývá, že v té době pracoval dvanáct i více hodin denně. Právě Josefa Scheybala nakonec Zdeněk Wirth ve funkci předsedy Národní kulturní komise později pověřil koordinací agendy zajišťování kulturních konfiskátů vyvlastněných podle dekretu 108/1945 Sb. v rámci této instituce. Za tímto rozhodnutím stála jednak postupně budovaná vzájemná důvěra obou osobností,⁵⁴⁴ jednak Scheybalovo neobyčejné odhodlání a pracovní nasazení.

542 Pověření viz pozn. 534.

543 Zázemí pro jeho činnost zůstalo v Turnově, kde si pronajal kancelář.

544 Mezi Wirthem a Scheybalem se rozvinula mimořádně intenzivní korespondence, Scheybal odesílal alespoň jeden dopis týdně, Wirthových odpovědí je méně, ale přesto se jedná o desítky dopisů ročně. Scheybal Wirtha velmi podrobně informoval o každém svém kroku v záležitostech záchranu severočeských památek a později i památek dalších regionů, dotazoval se na postup v konkrétních kauzách, hledal zastání, když měl pocit krivdy ze strany Ministerstva, kanceláře Národní kulturní komise či naposledy Státní památkové správy, referoval o zajímavých objevech. Wirth Scheybala přesně instruoval, odpovídal na jeho dotazy, vysvětloval mu své názory na řadu věcí. Scheybalovy dopisy Wirthovi jsou uloženy v ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala (přístupné v databázi Digitální badatelny na adrese www.konfiskovane-pamatky.udu.cas.cz), Wirthovy dopisy Scheybalovi je možné studovat v Muzeu Českého ráje v Turnově, Scheybalova sbírka, Josef Scheybal st., Korespondence odborná.

Sešit z pozůstalosti J. Scheybala s potvrzeními o jeho návštěvě uvedených lokalit a závodů

Podepsaní, předseda a člen místní správní komise v Grábštejně se zavazují, že v obvodu svého působitě nechají provést sběr knih podle pokynů jim spolupodepsaným pověřencem Ministerstva školství a osvěty osobně předaných. Místní správní komise v Grábštejně uskladní všechny sebrané knihy po Němcích a kolaborantech v suché, k tomu vhodné místnosti a zavazuje se, že ničeho ze sebraných knih nedovolí jakýmkoliv způsobem zciziti, že po provedení sběru skladiště uzavře a ponechá knihy ve skladu až do dalšího rozhodnutí. Ještě si vědoma, že disposiční právo na knižní materiál má Národní univerzitní knihovna v Praze.⁵⁴⁵

Podobným směrem rozvíjel své aktivity malíř a grafik Viktor Vorlíček (1909–1976).⁵⁴⁶ Již během léta roku 1945 se do té doby profesor kreslení na československém reálném gymnáziu přestěhoval z jižních Čech do Jablonce nad Nisou, kde přijal místo na zdejší Státní odborné škole pro umělecký průmysl. Ještě před nástupem do nového působitě zažádal o aktivaci své dřívější funkce konzervátora státní památkové

545 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 83, Materiály z činnosti J. Scheybala, protokol J. Scheybala, 9. 1. 1946.

546 Podrobnější údaje o jeho životě viz STRNAD 2010, s. 5–13, přehled důležitých životopisných dat viz s. 122–125.

péče tentokrát s regionálním vymezením pro jablonecký okres a Ministerstvo školství a osvěty jej při té příležitosti pověřilo zajišťováním kulturních hodnot z vyvlastňovaného majetku. Této činnosti se intenzivně věnoval do poloviny roku 1946, kdy část své kompetence předal Stanislavu Honzejkovi. Vorlíček podle vlastních údajů procházel obecní sběrnou v Jablonci nad Nisou a okolí, na vyzvání správních komisí a později národních výborů prohlížel soubory starožitností či knihovny přímo v bytech a také jednotlivé z různých důvodů státními orgány zabavené či nalezené předměty. Dokud nepřevzal dohled nad veškerou manipulací s konfiskovaným majetkem Fond národní obnovy, soustřeďoval nejcennější a potencionálně ohrožené předměty v prostorách knihovny školy, v níž vyučoval. Z této sběrnou vybral Josef Scheybal po svém nástupu do služeb Národní kulturní komise 440 předmětů, jež označil podle jejího zakladatele značkou „VOR“. Celkově je tehdy ohodnotil na prakticky 300 tisíc Kčs předválečné měny.⁵⁴⁷

Viktor Vorlíček, 2. polovina 40. let

***V této komisionální součinnosti zajišťuji se zaprotokolováním
v podrobném soupise vždy na místě množství uměleckých a kulturních***

547

NA, fond SPS, kart. 43, inv. č. 134, opis Zprávy o činnosti konzervátora MŠVU pro státní památkovou péči v Jablonci n. Nisou V. Vorlíčka v r. 1947–1948, 10. 1. 1949. – ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XIX, Materiály z činnosti J. Scheybala, inv. č. 269a, Seznam předmětů kulturní hodnoty ve smyslu zákona č. 137/46 Sb., převzatých do správy a držby NKK od prof. Viktora Vorlíčka, 30. 10. 1947.

*předmětů, které podle okolností byly ponechány na místě neb později byly odvezeny a přehledně podle protokolu uskladněny v místnosti nynější knihovny státní odborné školy.*⁵⁴⁸

*V lednu 1947 bylo ze sběrný ve škole dále vydáno za mé přítomnosti 66 kusů uměleckých předmětů pro p. Rosseho z Chicaga. Byly to umělecké předměty z porcelánu a ze skla a předměty byly ohodnoceny p. J. Scheybalem (na 67000,-)[...].*⁵⁴⁹

V odborné i regionální literatuře zůstává dosud zcela nepovšimnuta činnost Oty Filipa, odborného učitele pokusné měšťanské školy v pražských Nuslích, po skončení války mobilizovaného podporučíka československé armády. Filip se nejprve patrně z pověření armády, záhy však již ve funkci kulturního referenta Okresní správní komise v Litoměřicích zaměřil na záchranu ohrožených kulturních statků zdejšího regionu.⁵⁵⁰ Za tímto účelem mu dokonce Zemská školní rada povolila dvouletou placenou dovolenou. Filip sledoval jak zabezpečení vnitřního zařízení zámků litoměřického okresu, tak předměty a sbírky soustředěné ve zdejších obecních sběrnách. Ve zprávě pocházející zřejmě z první poloviny roku 1947 shrnul výsledky své činnosti takto: „Ze soukromého majetku bylo zajištěno několik tisíc obrazů, 29 beden porcelánu, skla, cínových předmětů, 80 starožitných hodin, velká numismatická sbírka, sbírka motýlů (předána Národnímu museu v Praze), tři sbírky vykopávek (Národní museum), důležitá knihovna egyptologa a papyrasy [!] (Orientální ústav), starožitný nábytek, mineralogická sbírka a jiné.“⁵⁵¹ Během svého působení Filip shromažďoval většinu zajištěných předmětů nejprve v prostorách školy na litoměřických Máchových schodech, později v budově staré radnice na dnešním Mírovém náměstí. Po jeho návratu k pedagogickému působení tuto sběrnou v roce 1947 převzal správce litoměřického muzea a archivu Jaroslav Macek (1925–2008).⁵⁵² V té době se zřejmě také dostala

548 NA, fond SPS, kart. 43, inv. č. 134, opis Zprávy o činnosti konzervátora MŠVU pro státní památkovou péči v Jablonci n. Nisou V. Vorlíčka v r. 1947–1948, 10. 1. 1949.

549 Ibidem.

550 V Litoměřicích mu měli během léta a podzimu 1945 asistovat ještě strážmistr Kučera, malíř Hermann Peter Münsberg, profesor zdejšího gymnázia V. Šrůtek, učitel zdejší obecné školy František Vydra a J. Sommer. Viz SOKA Litoměřice se sídlem v Lovosicích, fond MNV Litoměřice, kart. 110, inv. č. 235, kopie zprávy MSK v Litoměřicích OSK v Litoměřicích ve věci zajišťování uměleckých děl z majetku okupantů, 1. 9. 1945.

551 SOKA Litoměřice se sídlem v Lovosicích, fond ONV Litoměřice 1949–1960, kart. 699, složka Kulturní památky, ochrana přírody 1946–1952, zpráva Oto Filipa, b. d. (Názvy institucí v závorkách znamenají, že jim již sbírky byly předány).

552 SOKA Litoměřice se sídlem v Lovosicích, fond ONV Litoměřice 1949–1960, kart. 699, inv. č. 372, složka Kulturní památky, ochrana přírody 1946–1952, dopis kulturního referenta MNV Litoměřice Potůčka Okresní radě osvětové v Litoměřicích.

pod správu zdejšího muzea. Na počátku roku 1952 nový ředitel muzea historik umění Otakar Votoček (1921–1986) předal nejvýznamnější část tohoto konvolutu Národní kulturní komisi, respektive jejímu pověřenci Josefu Scheybalovi.⁵⁵³

Na žádost ředitele muzea v Litoměřicích Dr. Votočka provedl jsem vyřídění a rozdělení asi padesáti beden skla, keramiky, kovu a dřeva uskladněných od roku 1947 v depositářích muzea. Vzhledem k nedostatku místa byla práce velice obtížná. Materiál byl nedostatečně balen, takže některé soupravy byly rozmetány po všech bednách a stálo mnoho práce a času scházející v této spouště, z větší části užitkového materiálu, nalésti [!]. Statisticky byl materiál rozdělen takto: 70 % užitkových předmětů pro finanční referát okresního národního výboru v Litoměřicích, 30 % státního kulturního majetku, který polovinou připadl pro sklady NKK a druhá polovina jako regionální materiál pro sbírky muzea v Litoměřicích. Rozdělení bylo provedeno k naprosto spokojenosti ředitele muzea.⁵⁵⁴

Ve své činnosti na Liberecku pokračovali také Vlastimil Vinter a Jaro Beran.⁵⁵⁵ Vinter byl 30. srpna 1945 jmenován pověřencem SPÚ pro Velký Liberec⁵⁵⁶ a zároveň byl ustaven do funkce administrativního správce Severočeského muzea, jež 1. září znovu zahájilo svou činnost. Zpočátku řídil Vinter zejména práce na vyklizení majetku organizací *Nationalsozialistische Volkswohlfahrt* a *Nationalsozialistische Frauenschaft*, který byl v muzeu za války uskladněn a nyní byl přidělován zejména školám, nemocnicím a sanatoriím.⁵⁵⁷ Navzdory tomu muzeum i nadále bojovalo s nedostatkem prostor, neboť se zde začaly hromadit konfiskáty svážené z Liberce a navíc se pozvolna začínaly vracet jeho vlastní sbírky, jejichž část byla během války z bezpečnostních důvodů převezena zejména na zámek Lemberk. Situaci nezlepšilo ani začlenění do té doby samostatného přírodovědeckého muzea, z něž vzniklo přírodovědecké oddělení.

553 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XIX, Materiály z činnosti J. Scheybala, inv. č. 429, kopie seznamu předmětů převzatých do sběrně na Sychrově od městského muzea v Litoměřicích, 31. 1. 1952.

554 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Materiály z činnosti J. Scheybala, inv. č. 520, pracovní deník J. Scheybala, 25. 2. – 29. 2. 1952.

555 Bliže k působení V. Vintera a činnosti Severočeského muzea při zajišťování konfiskátů viz CÍSAŘOVÁ 2018, s. 22–45.

556 Viz kap. Pověřenci v severočeských regionech.

557 *Nationalsozialistische Volkswohlfahrt* neboli NSV byla nacistická charitativní organizace. *Nationalsozialistische Frauenschaft* byl ženskou odnoží NSDAP, jejíž členky pořádaly kurzy vaření a dalších činností důležitých pro chod domácnosti a za války také organizovaly sbírky železa a dalších materiálů či vyhledávaly ženy a dívky vhodné jako chůvy do německých domácností na okupovaných územích ve východní Evropě.

Vinter byl tedy zaměstnán spíše prací v muzeu, nadále však vykonával i funkci pověřence Státního památkového úřadu (ovšem vzdal se platu). Možná v tom spatřoval i výhodu v tom smyslu, že jako zástupce muzea mohl při zajišťování pro SPÚ větší autoritu a zároveň širší manévrovací pole v případech, kdy chtěl některé předměty zachovat pro muzeum. Při zajišťování konfiskátů ho však alespoň v prvních měsících do značné míry zastupoval Jaro Beran, doprovázený nejčastěji Bohuslavem Klukou. Beran byl současně Českým muzejním kurátorem pověřen zajišťováním uměleckých sbírek, které ostatně stály již od konce války v popředí jeho zájmu. Od září 1945, kdy bylo kuratorium ustaveno, do ledna 1946 se mu tak podařilo nashromáždit na šest set obrazů.⁵⁵⁸ Beran od počátku usiloval o pozici ředitele liberecké galerie, která měla vzniknout vyčleněním sbírky výtvarného umění Severočeského muzea. Poté, co se na začátku roku 1946 podařilo získat pro galerii samostatnou budovu – bývalou Liebiegovu vilu stojící naproti libereckému zámku – byl Beran jmenován jejím správcem.⁵⁵⁹

V lednu roku 1946 pověřilo Kuratorium Severočeského muzea Vintera, Berana, Kluku a dále Čeněk Podaného, Bedřicha Beneše a Ladislava Hříšného⁵⁶⁰ zajišťováním konfiskovaného movitého majetku.⁵⁶¹ Pověřovací dekrety nijak neřešily případné křížení pravomocí v případě Vintera, jenž byl zároveň pověřencem SPÚ. Zdá se, že kuratorium chtělo v první řadě zajistit předměty určené pro muzejní sbírky a zvláštní pověření mělo jeho pracovníkům pomoci v případě, že by se dostali do střetu s jinými pověřenci, kteří v té době v pohraničí operovali. Vše také nasvědčuje tomu, že došlo k jakési nepsané dohodě mezi Vlastimilem Vinterem a Josefem Scheybalem, jenž strávil celý rok 1946 jako pouhý pozorovatel, čekající na zahájení činnosti NKK. V rámci této dohody přenechal Scheybal veškerou odpovědnost za konfiskovaný majetek na Liberecku na Vinterovi a jeho spolupracovnících. Scheybal zřejmě doufal, že po zahájení činnosti NKK bude moci konfiskáty zajištěné Severočeským muzeem prohlédnout a vytřídit z nich státní kulturní majetek pro sběrnou na Sychrově, to se mu však podařilo pouze částečně. Většina předmětů shromážděných od roku 1945 v budově Severočeského muzea a jeho dalších skladištích byla později převedena do jeho sbírek a do sběrnou na Sychrově byl převezen pouhý zlomek. Pracovníci

558 HEINDORFER 2012.

559 Galerie byla stále podřízena Severočeskému muzeu, k jejímu plnému osamostatnění došlo až v roce 1953, kdy byl také Beran jmenován jejím ředitelem.

560 Čeněk Podaný byl ředitelem liberecké ZOO a v muzeu zastával funkci správce přírodovědeckého oddělení. Bedřich Beneš byl kustod a preparátor přírodovědeckého oddělení a Ladislav Hříšný pracoval jako asistent v liberecké ZOO.

561 Pověřovací dekrety nebyly vystavovány pro konkrétní region, ale pracovníci muzea se zaměřili hlavně na Liberec a jeho nejbližší okolí, kde měli dobrý přehled o kulturně a historicky hodnotných předmětech či celých sbírkách.

muzea zajistili např. sbírky Rudolfa Hönigschmida, libereckých Liebiegů, libereckého starožitníka Rudolfa Kittela či libereckého dentisty a sběratele starožitností Friedricha Katzera.⁵⁶²

Z dosavadního výzkumu vyplývá, že do procesu zajišťování vyvlastněných movitých kulturních statků v poválečném období se do určité míry zapojila většina severočeských muzeí. V některých případech to bylo sice pouze poskytnutím prostor, většinou se však jednalo o aktivní činnost jejich správců ve prospěch těchto památek. Cílem textu není vyjmenovat aktivity všech zúčastněných osobností, snažili jsme se zaměřit na ty, jejichž působení bylo v tomto směru nejintenzivnější.

Bohužel pouze minimum pramenů vypovídá o motivaci obou vln pověřenců k této buď vůbec, či jen symbolicky honorované činnosti zaměřené na záchranu památek většinou spojených s kulturou v dané době tolik opovrhovaného německého obyvatelstva. Svou roli zde patrně hrála úcta k hodnotám evropské kultury vštěpovaná velmi kvalitním československým školským systémem (převzatým však do značné míry z dob monarchie), stejně jako velmi silná, v dané době prakticky stoletá tradice ochrany památek v Čechách. U pověřenců, kteří před válkou žili v pohraničí (J. Maštálko) či v oblastech bezprostředně souvisejících (J. Ambrož), byla jistě velmi důležitá vazba k těmto regionům a jejich památkám.

Jednu z mála osobních reflexí činnosti pověřence přinášejí texty rozhlasových přednášek a další písemnosti Alfréda Pifflla. Uvedme alespoň jeden úryvek ze série jeho relací pro ústecký rozhlas: *„Řekněme si hned na začátku, že názor na cenu německého a zajištěného umění měli mylný nejen lidé neškolení, nýbrž často i lidé graduovaní. Vždyť i ti, kteří pracují v umění celá léta, nalézali vlastně německé umění prvně, objevovali ho, protože jim bylo v dlouhé řadě případů naprosto nedostupné, bylo pro nás jakoby uzavřené ve společenských nedobytných pokladnách. Často jsme ani nevěděli, jakým uměleckým stylem žili naši Němci v pohraničí, a tak těsně po revoluci, když se otevřely byty, o jejichž obsahu jsme zatím slyšali jen báchorky, otevřely se nám nové obzory, nové názory na cenu obrazů, ba i celého umění, a jak dny šly, opravovali jsme si na každém kroku náš dosavadní názor na umění v rámci našich státních hranic. Uviděli jsme najednou Měsíc z druhé strany. Dostavila se*

562

Archiv Severočeského muzea Liberec, složka Přejímací protokoly. Friedrich Katzer byl v prvních poválečných měsících využit také jako informátor Jaroslava Dědiny, kterého nejen zpravoval o významných regionálních sběratelích, ale také jej někdy doprovázel při zajišťování jejich majetku. Podobným způsobem Dědina spolupracoval např. s libereckým starožitníkem Otto Karlem Appeltem, odborníkem na orientální koberce.

*jistá bezradnost. Ukázalo se, že dosavadní měřítko české bude nutno poopravit, aby neztratilo na formátě.*⁵⁶³

Štítek určený k nalepení na dveře místností, případně krabice s knihami zajištěnými pro Národní a univerzitní knihovnu v Praze

Provenienční razítko Německé městské knihovny v Teplicích-Šanově

563

Z přednášky A. Piffly pro ústecký rozhlas z počátku roku 1947 s názvem „Co jsme předali Národní kulturní komisi“, Blažena Pifflová, Alfred Piffel a jeho relace v ústeckém rozhlase v letech 1946–1947, <http://www.usti-aussig.net/clanky/cist/nazev/133-alfred-piffel-a-jeho-relace-v-usteckem-rozhlase-v-letech-1946-1947>, vyhledáno 12. 1. 2018.

Knihy a knihovny

Marcela Strouhalová

Podle Josefa Scheybala se mohlo v československém pohraničí nacházet až 50 milionů knih.⁵⁶⁴ Jednalo se o knihy z majetku německého obyvatelstva a německých institucí (knihoven, muzeí, škol, úřadů), svébytnou kapitolu tvoří potom knihy zavlčené na území protektorátu a Sudet z nacistického Německa. Přestože dnes nejsme schopni přesně vyčíslit počet knih, které se po válce v Československu nacházely, můžeme ze zpráv všech zúčastněných institucí vydedukovat, že Scheybalův odhad nebyl nadsazený. Odpověď na otázku, kde všude můžeme v současnosti tyto knihy nalézt, není jednoduchá. Komplikuje ji fakt, že dispozici s knihami si postupně nárokovalo hned několik institucí.

V počátku akce působila v severočeském regionu Zajišťovací komise Krejčík – Scheybal – Steklý – Vik pod taktovkou Sekretariátu pro evidenci a záchranu uměleckých a historických památek při Zemském národním výboru v Praze. Z její činnosti víme, že některé z knihoven byly zaslány do Národní a univerzitní knihovny, případně k tomu byly připraveny. Část knih byla předána českým institucím – muzeím a knihovnám. Ovšem vzhledem k tomu, že se činnost Sekretariátu velmi záhy vyčerpala a jeho působnost se nadále omezila pouze na shromažďování informací o nezajištěném kulturním majetku, byla sběrem knih pověřena NUK.

Knihovna nechala krátce po svém pověření rozšířit tiskem a rozhlasem zprávu, ve které vyzvala všechny národní výbory i jiné úřední orgány, aby ochránily knižní materiál ze zabavených knihoven veřejných i soukromých před zkázou a aby o nich okamžitě podaly zprávu NUK, která měla vést jejich další evidenci, případně se postarat o jejich zajištění.⁵⁶⁵ Později ředitel Josef Bečka požádal Zemský národní výbor v Praze o vydání oběžníku, do kterého by byly vtěleny zásady zajišťování knižního majetku. Knihy měly být uloženy do zabezpečených místností, nejlépe v budovách národních výborů, za jejich stav a úplnost měl zodpovídat předseda MNV. Dispozice tímto majetkem však příslušela NUK, které měla být podána zpráva o množství a stavu knih.

564 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 168, přípis J. Scheybala NKKomisi ve věci obchodu se starožitnostmi č. j. 834-184/48, 11. 12. 1948.

565 NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, NUK č. j. 332/45. Dne 19. 6. 1945 informovala Archivní komisi při Zemském archivu, že rozšířila tiskem a rozhlasem tuto informaci.

Místní správní komise v Jablonci nad Nisou.

Č.j.: 118/odd. 6.
Věc: 1495/11.

Dne 16. února 1946.

VYHLÁŠKA.

Sběr knih a hudebnin po Němcích.

Místní správní komise v Jablonci n. N. z nařízení MŠO. provede v nejbližších dnech sběr knih a hudebnin po Němcích. Žádá všechny majitele bytů přidělených jim po Němcích, aby řádně spočítali knihy a hudebniny, které mají uskladněny ve svém bytě a řádně vyplnili a přihlásili tyto knihy a hudebniny na přihláškách knih a hudebnin. Tyto přihlášky obdrží ve Školském referátě nová radnice č. dveří 29. Vyplněné přihlášky odevzdají ve Školském referátě č. dveří 29, kde obdrží potvrzení, že knihy / hudebniny přihlásili.

Přihlášky musí být odevzdány do 10. března 1946 nejpozději.

Kdo zatají a nepřihlásí knihy a hudebniny vystavuje se trestnímu stíhání. Odevzdány musí býti všechny knihy a hudebniny bez rozdílu obsahu a ceny, třebaš i kalendáře a modlitby.

Jakékoliv zcizení nebo ničení knih a hudebnin bude přísně trestáno a stíháno.

Místní správní komise v Jablonci n. N.

Ředit. **JOS. BROŽ**,
kulturní referent.

JOS. FLORIÁN, v. r.
předseda M. S. K.

Knihovna měla následně vyslat svého úředníka, aby knihy vytrídil přímo na místě.⁵⁶⁶ (Obdobným způsobem fungovala pro území Moravy a Slezska Moravská univerzitní knihovna a Studijní (univerzitní) knihovna v Olomouci.)

Paralelně s dotčenými knihovnami operovalo i Ministerstvo školství, které výnosem č. B-154.697/45/II/1 sbíralo veškerá hlášení o zajištěných knihovnách a knihách. Zároveň pověřilo Josefa Scheybala a Jana Schmitta, ředitele vědecké knihovny v Liberci, aby zjistili stav sběru německých knih v českém pohraničí.

Trnu někdy hrůzou, když vidím, co se vše děje, a když si pomyslím, že taková krásná bibliofilská knihovna jako ku př. zubního technika Kobra v Liberci by byla házena z okna do vozů jako nedávno opravdu cenná uměl. historická knihovna dívčího reál. gymnásia v Liberci. Knihy jsou všude: na silnicích, ve sklepích, na půdách, záchodech, dřevnicích, garážích, zkrátka všude. V Liberci byl učiněn návrh, aby se vozily za město na smetiště. Proto ješť nutno, aby se o to někdo štaral, neb do jara bude pozdě a nejčennější rozkradou neb zničť.⁵⁶⁷

MŠO mezitím chystalo vydání definitivních směrnic pro provedení soupisu a distribuci sběrem získaných knih, v říjnu však vyšel dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy, který přiřkl zajišťování a správu veškerého konfiskovaného majetku FNO. V listopadu 1945 žádalo MŠO Osídlovací úřad, aby považoval veškerý knižní majetek za zvláštní druh konfiskovaného majetku, jehož odhadem i distribucí mělo být pověřeno, nicméně přes několikerou urgenci neobdrželo žádnou odpověď.⁵⁶⁸ Přestože FNO si zprvu vyhradil provádění soupisu i distribuci knih vlastními silami a ve své výhradní kompetenci, vydáním zákona č. 137/46 Sb. o národních kulturních komisích pro správu státního kulturního majetku vzaly události naštěstí jiný spád. FNO jistě nemůžeme považovat za instituci, která by příliš lpěla na uchování kulturních hodnot. Jeho cílem bylo především finančně zhodnotit konfiskovaný majetek. V květnu 1947, tedy již v období činnosti NKK, byla vydána vyhláška FNO č. 488/47, kterou byl stanoven další postup při nakládání s knihami. Na jejím základě se mělo nadále pokračovat v soustředování veškerých tisků. Osoby fyzické a právnické měly povinnost do třiceti dnů od uveřejnění této

566 NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 796, přípis NUK ze dne 9. srpna 1945 adresovaný kult. referentovi ZNV v Praze Vilému Kremerovi.

567 ÚDU AV ČR, fond Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala, dopis J. Scheybala Z. Wirthovi, 23. 9. 1945.

568 NA, fond MŠK, kart. 2008, sign. 36 IV, č. j. 203099/46 ve věci likvidace německých knih a knihoven.

vyhlášky odevzdat veškeré tiskoviny příslušnému národnímu výboru, který měl tyto materiály soustředit ve svém skladišti nebo na jiném vhodném místě. Národní výbory byly posléze povinny upozornit na tato skladiště příslušnou oblastní úřadovnu FNO. Knihy měly být následně prodány nejvýhodnější nabídce. Jednalo se o zajišťovací a sběrovou akci, která se na první pohled příliš nelišila od předcházející praxe, novum však spočívalo v tom, že z prodeje měly být vyňaty knihy, brožury, hudebniny a jiné věci tištěné, které podle návrhu NKK pro správu státního kulturního majetku určí jednotlivě nebo určitým počtem ministr školství a osvěty za státní kulturní majetek, např. prvotisky a rukopisy, staré tisky, bibliofilie, unikáty, knižní archiválie všeho druhu, hudebniny zvláště hodnotné a pedagogické, vědeckou literaturu všeho druhu, literaturu vlastivědnou, mapy a tištěné plány.⁵⁶⁹

Ministerstvo školství a osvěty oslovilo NUK, MUK, Universitní knihovnu v Olomouci a knihovny vysokých škol technických v Praze a Bratislavě, aby vybraly své zkušené úředníky, kteří měli vytrídít dotčenou literaturu přímo ve skladištích.⁵⁷⁰ Jen v rámci prvních dvou nabídkových řízení na odprodej knih v roce 1947 byly uvolněny sklady čítající 15–17 milionů knih.⁵⁷¹ Další velký odprodej proběhl v roce 1949 národním podnikem Sběrné suroviny. O celkovém počtu knih nejsme informováni.⁵⁷²

Zhruba tři miliony knih byly uskladněny ve čtyřech největších knihovnách – NUK, MUK, Univerzitní knihovně v Olomouci a Státní studijní knihovně v Liberci (byvalá *Bücherei der Deutschen*), kde probíhalo další třídění knih. Z duplicit byly budovány rezervní fondy těchto knihoven, část knih byla distribuována dalším zájemcům, především z řad ústavních a dalších vědeckých knihoven. Stejně tak probíhala distribuce knih v držení NKK. Valná většina na místě vytríděných knih byla zaslána do skladiště na zámku Sychrov. V několika vlnách zde byly knihy tříděny knižním referentem Františkem Chaloupkou, pověřencem Josefem Scheybalem, ale i předsedou NKK Zdeňkem Wirthem. Knihy pak byly zaslány zájemcům, kteří mohli podávat žádosti přímo NKK. Knižní celky jim byly svěřovány jako depozitum.

569 Vyhláška OÚ a FNO v Praze 488/47 ze dne 9. května 1947, jíž se stanoví způsob, jak má býti naloženo knihami, brožurami a jinými tištěnými věcmi, konfiskovanými podle dekrety presidenta republiky ze dne 25. října, č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondch národní obnovy.

570 NA, fond MŠK, kart. 1973, sign. 34II, spis Ministerstva školství č. j. 98.475/47-I/1 ve věci německých konfiskovaných knih a směrnic pro vytrídění, ve vložce figuruje datum vyhotovení 30. 4. 1947.

571 STROUHALOVÁ 2017, s. 13.

572 NA, fond SPS, kart. 34, sign. 30 Pam. Trhová smlouva č. j. 262.213/1949-II/1 mezi FNO a n. p. Sběrné suroviny v Praze, Kolkovna 7, 6. 7. 1949.

Sebrali jsme knihy, pokud se v tom revolučním chaosu a nedostatku lidí sebrat daly. Nesepsali jsme je a neroztřídili, jen jsme štačili zjišťit počet. Kdo je měl podrobně sepsat a odborně roztřídit? Kdo to měl zadarmo udělat při 32.000 knihách? Nařízení chodila, ale kdo bude síly honorovat, když jsme zde pensisty neměli, nikdo nám neporadil. Vmyslete se v naši situaci a pochopte, jak nám bylo. S velkou námahou a nemalým vydáním MNV, vedle dobrovolné práce mojí i p. Pšeničky, domovníka v museu, s vědomím, že zachraňujeme cenný národní majetek, a tu když o dokončené práci podáme správu [!], nedostaneme odpověď. Nebo dojde oběžník, prodáno do štoupy, prodáno panu Bondymu, prodáno Orbisu a nakonec, že je to Vaše.⁵⁷³

Národní kulturní komise a konfiskáty podle dekretu č. 108/1945 Sb.

Kristina Uhlíková

Národní kulturní komise se problematikou památek konfiskovaných podle dekretu č. 108/1945 Sb. začala zabývat záhy po svém ustanovení. V první řadě zahájila jednání s Fondem národní obnovy, jakožto zákonným správcem předmětů konfiskovaných podle uvedeného dekretu. Hlavním cílem těchto jednání bylo uzavřít dohodu, jež by stanovila způsob přejímání památek z tohoto majetku. Již v květnu roku 1947 byly navrženy hlavní zásady této dohody obsahující kromě jiného přesný výčet a charakteristiku předmětů (sestavené mimo jiné na základě konzultací s Josefem Scheybalem),⁵⁷⁴ které by Fond národní obnovy neměl v žádném případě bez souhlasu Národní kulturní komise prodat.⁵⁷⁵ Konečný výběr památek prohlašovaných za státní kulturní majetek měli podle dohody provádět pověřenci zmocnění k tomuto úkolu přímo předsedou Národní kulturní komise. Koordinaci celého procesu a v převážné většině případů i jeho faktickou realizaci měl na starost Josef Scheybal, kterého NKK přijala do svých služeb jako tzv. stálého pověřence pro záležitosti konfiskátů podle dekretu č. 108/1945 Sb.⁵⁷⁶ Oficiální schválení dohody se ze strany Fondu národní obnovy značně protahovalo a k jejímu podpisu nakonec došlo až po dvou letech. Již předtím však bylo alespoň částečně postupováno v jejich intencích. Národní kulturní komise se snažila informovat znalce Fondu o charakteru vzácných předmětů, aby zabránila jejich neúmyslnému rozprodeji. Roku 1948 byl pro ně v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze uspořádán seminář,⁵⁷⁷ v létě roku 1947 přednášel Josef Scheybal na školení severočeských znalců v Liberci o způsobu rozpoznávání těchto předmětů mezi běžným zařízením německých bytů.⁵⁷⁸

574 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala, dopis J. Scheybala Z. Wirthovi, 16. 4. 1947.

575 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. VIII, inv. č. 185, dohoda o spolupráci NKK a FNO v Praze při přejímání státního kulturního majetku, 4. 4. 1949. – NA, fond SPS, kart. 19, inv. č. 33, publikováno v UHLÍKOVÁ 2004, edice 15., s. 122–125.

576 Muzeum Českého ráje Turnov, Pozůstalost J. V. Scheybala, sign. VII. 2/2–155/2, pověření NKK J. Scheybalovi, 25. 3. 1947.

577 NÁRODNÍ KULTURNÍ KOMISE 1949, s. 8.

578 Scheybalova zpráva o školení viz ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 29, Materiály z činnosti J. Scheybala.

Činnost druhé vlny pověřenců se sice se vznikem Národní kulturní komise pomalu uzavřela, řadu z nich však tato instituce ještě pověřila prohlídkou skladů Fondu národní obnovy (skladů národního majetku). Nejzajímavější předměty, které soustředili povětšinou v muzeích, převzala a část z nich přímo přerozdělila dalším institucím.⁵⁷⁹ Řada správců muzeí, ale i představitelů místních a okresních národních výborů se tomuto „odebirání“ nově získaných sbírkových předmětů snažila bránit. Pravomoc Národní kulturní komise daná zákonem o jejím zřízení se však jednoznačně vztahovala na veškerý státní movitý i nemovitý majetek kulturní hodnoty.⁵⁸⁰ Pouze ona měla kompetenci vytipovat předměty hodné tohoto statusu a rozhodnout o tom, kdo je má nadále spravovat, přičemž její představitel v čele se Zdeňkem Wirthem zastávali názor, že do regionálních muzeí nepatří sbírkové předměty, jež byly vytvořeny bez vazby k danému kraji. Za relevantní regionální vazbu nebylo považováno umístění předmětu ve zdejší oblasti v posledních desetiletích či dokonce staletích. Ale ani vznik díla v příslušné oblasti nezaručoval jeho ponechání v muzeu, a to v případě, že svým významem region přesahovalo. Stávalo se, že neshody se zástupci regionálních úřadů a muzeí, jichž se mnohdy zastali i pražští pověřenci pro dozor nad muzei v pohraničí, přerostly v dlouhodobější kompetenční spor, který často ještě více vyhrtilo nepříliš diplomatické jednání Josefa Scheybala.⁵⁸¹

579 Scheybalovi se podařilo prohlédnout většinu konfiskátů uložených v severočeských muzeích. V jiných regionech již nestihl být takto systematický a prohlídky prováděl buď na základě výzvy NKK, případně jiného subjektu, nebo protože se v lokalitě z jiných důvodů pohyboval. V roce 1948 inicioval pověřenec pro dozor nad muzei v pohraničí dotazníkovou akci, během níž obeslal všechna regionální muzea s výzvou, aby mu oznámila množství a druh uskladněných konfiskátů. Je možné, že akce proběhla na popud NKK. Odpovědi sice byly poskytnuty, jejich vypovídací hodnota je však bohužel značně kolísavá. Uloženy jsou v ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. IX.

580 Zákon č. 137/1946 Sb. o Národních kulturních komisích pro správu státního kulturního majetku, § 2.

581 Na Scheybalově posouzení v podstatě záviselo, zda konkrétní předmět bude muzeu ponechán, a to jako deposit NKK, nebo jej převezme do svých skladů, případně předá třetí instituci. V dokumentech z činnosti NKK (NA, fond SPS. – ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK) je možné sledovat mimo jiné spor s V. Vorlíčkem o ponechání konfiskovaných výrobků jabloneckého (zvláště sklářského) průmyslu pro zdejší muzeum (viz též kap. Riedelové, sklářští magnáti Jablonecka) či podobný spor se zástupci města a muzea ve Vrchlabí.

Konfiskáty ve sběrnách, vilách a bytech

Křiština Uhlíková

Národní kulturní komise se v té době dále zaměřila na několik dalších typů objektů, v nichž byl mobiliář uložen – na sběrný, vily a byty. Hlavní aktivitu vyvíjel především sám Josef Scheybal, později za podpory dalšího pracovníka Komise Otakara Řehořka. V první řadě se Scheybal snažil navázat spolupráci s oblastními úřadovny Fondu národní obnovy. Většinou jim napsal dopis, v němž stručně charakterizoval činnost a pravomoc Národní kulturní komise s odkazem na příslušné zákony a vyhlášky a uvedl lokality, které by chtěl v jejich regionu navštívit. Po jednání s představiteli Fondu a často i národního výboru dané obce, během něhož se snažil zmapovat situaci v přebírání a prodeji konfiskovaného majetku, prohlédl místní sběrnou, která často pokračovala v provozu z předchozího období a sloužila jako dočasné shromaždiště mobiliáře před jeho převozem do jedné z velkých sběrů oblastní úřadovny Fondu národní obnovy. Následně Scheybal vybraný mobiliář i knihy protokolárně sepsal, opatřil čísla a připravil k odvozu. Každému souboru předmětů stejného původu přiřadil zvláštní signaturu odvozenou většinou od jména původního majitele či zkratky instituce, od níž jej přebíral (MNV, FNO, ONV), doplněnou o zkratku názvu lokality. V prvních letech své existence zajišťovala Národní kulturní komise odvoz především prostřednictvím místních speditérských firem, takže bylo finančně výhodnější vyčkat, až se v regionu nashromáždí více takto připravených souborů, a svézt je do sběrů najednou. V pozdějších letech Scheybal častěji využíval nákladní automobil Komise a agendu převozu přenechával oficiálnímu svozovému referentovi Aloisi Soukupovi. V obou případech se však den výběru a převzetí předmětů většinou neshodoval se dnem jejich fyzické přepravy a někdy se stávalo, že v tomto mezidobí s nimi bylo ještě manipulováno.

V řadě severočeských lokalit Fond národní obnovy zatím úmyslně ponechával stranou svého zájmu – a to zřejmě často na základě Scheybalovy přímé intervence – rozsáhlejší sbírky v bytech známých sběratelů či luxusně zařízené vily továrníků. Mnohé z těchto objektů Scheybal či jiní pověřenci prohlédli a zapečetili již v období před vznikem NKK. V případě, že byt či vilu využívali noví obyvatelé, soustředili cenné věci v jedné uzamčené a zapečetěné místnosti. Počínaje rokem 1947 začal Scheybal také tento mobiliář oficiálně přebírat a svážet. K nejzajímavějším a nejrozsáhlejším konvolutům patří podstaty blíže charakterizované v kapitole Konfiskované památky – konfiskované osudy aneb Příběhy majitelů a jejich předmětů II.

Kompetence Národní kulturní komise vyplývající ze zákona č. 137/1945 Sb. byla relativně velmi rozsáhlá (byť mnohdy obtížně prosaditelná). Do dohody s Fondem národní obnovy se zástupcům NKK podařilo zařadit pravomoc odebrat novému majiteli již prodané konfiskáty, pokud splňovaly parametry pro označení za státní kulturní majetek. Scheybal byl nakonec zřejmě jediný, kdo tohoto práva bez skrupulí využíval. V navštívených lokalitách se z vlastní iniciativy a spíše za zády úřadů vyptával původních německých obyvatel, kdo byl v jejich obci sběratelem či který vesnický dům byl zařízen zajímavým lidovým nábytkem. Na základě těchto tipů prováděl kontroly, při nichž často bez váhání zabavoval předměty již odkoupené novými obyvateli.

Není bytu, ve kterém by se nenalézal utajen státní kulturní majetek. Nacházím ho všude - pod postelemi, za skříněmi, ve skříních, v gaučích i na půdách ukrytý pod starými lahvemi, hromadami hadrů, v bednách zaházených starým nábytkem ap. Není také bezmála bytu, kde by ten či onen předmět nebyl označován za vlastní majetek. Znalost provenience německých bytů a vhodně kladené otázky mi umožňují majitele bytu usvědčiti ze lži a předměty navrátiti do majetku státu.⁵⁸²

Roku 1948 zahájila Národní kulturní komise akci prohlídky čtyřiceti oblastních skladů Fondu národní obnovy. V červenci 1948 Komise k tomuto úkolu kromě Scheybala jmenovala v souladu se zmiňovaným návrhem dohody s FNO zvláštní dočasné pověřence, většinou z řad pracovníků muzeí a galerií v jednotlivých regionech, mnohdy právě bývalé pověřence Ministerstva školství a osvěty. Koordinátorem celé akce se stal opět Scheybal, který sám prohlížel většinu sběrů v severních, severovýchodních a částečně i západních Čechách (sklady liberecké a trutnovské úřadovny a část skladů teplické a karlovarské úřadovny). Kromě toho přebíral mobiliář vybraný ostatními pověřenci a převážel jej do sychrovské sběrný. Současně fungoval jako jejich hlavní konzultant, a to nejen v typologii vybíraných předmětů, ale zejména v taktice často značně komplikovaných jednání s příslušnými úřady.

Sklady některých úřadoven však již v té době organizovaly prodeje, k čemuž podle zatím stále neschválené vzájemné dohody mezi Komisí a Fondem národní obnovy měly přistoupit až po prohlídce znalci. Ze Scheybalových zpráv je navíc zjevné, že pověřencům většinou nebyly zcela jasné jejich pravomoci a měli tedy do značné míry svázané ruce. Při porovnání (byť velmi rámcovém) množství předmětů zajištěných

582

ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 157, Materiály z činnosti J. Scheybala, zpráva J. Scheybala NKKomisi, 25. 3. 1948.

v regionech Scheybalovy hlavní působnosti a v dalších oblastech pohraničí, případně ve velkých městech s početným německým obyvatelstvem (Brno, Opava, Olomouc, Plzeň, České Budějovice ad.) je patrný až propastný rozdíl, který není možné vysvětlit jinak než jako výsledek Scheybalova systematického působení.

Na počátku roku 1949 začal Fond na Národní kulturní komisi naléhat a žádal urychlené dokončení třídící akce ve skladech, aby jeho sběrný mohly být likvidovány, tedy rozprodány. Ještě téhož roku zahájil tzv. akci U II, v níž nabízel k prodeji všechny předměty ze svých sběrů bez ohledu na jejich možný památkový charakter. Komisi se podařilo dosáhnout pouze oficiálního souhlasu s její výhradou, že všechny prodané předměty mohou být do dvou let jejími pověřenci dodatečně prohlédnuty a případně majiteli odebrány. V závěru činnosti Fondu národní obnovy převzaly jeho agendu krajské národní výbory,⁵⁸³ které pokračovaly v prodeji prostřednictvím okresních národních výborů. Prohlídka zbývajících sběrů spravovaných již okresními národními výbory byla znalci Komise definitivně dokončena v polovině roku 1950.⁵⁸⁴

Současně s prohlídkou oblastních skladů Fondu národní obnovy zahájila Národní kulturní komise tzv. bytovou akci. Pověřeným osobám, většinou totožným s pověřenci pro výběr předmětů ze skladů Fondu, byly v jeho oblastních úřadovnách předány seznamy výprosu a dispozičních listů.⁵⁸⁵ Výprosů byly zvláštní listy, do kterých se zaznamenávaly předměty, u nichž si znalec Fondu nebyl jistý, zda mají, nebo nemají kulturní hodnotu a může-li je prodat zájemci. Tyto konfiskáty ponechával na původním místě do příchodu povolanějšího znalce. Na dispoziční listy se zaznamenávaly předměty, které majitel bytu nechtěl zakoupit a jejichž rozměry či jiné okolnosti nedovolovaly okamžitý převoz do sběrný. Předmětů takto ponechaných u nových nabyvatelů zůstalo v některých regionech velmi mnoho, např. pro libereckou oblast bylo 60 000 dispozičních listů a asi 30 000 výprosu. Zdá se však, že praxe ponechávat věci s těmito výhradami v bytech byla zavedena především v severočeském regionu. Kvalita zaznamenaných předmětů kolísala v závislosti na úrovni odbornosti konkrétního znalce Fondu. Prohlídka a případné převzetí tohoto mobiliáře v obývaných bytech se často neobešly bez konfliktů. Majitelé se jejich vydání bránili a v mnoha obcích se proti tomuto postupu postavili i představitelé místní samosprávy. Pověřence Komise museli proto kromě pracovníků FNO často doprovázet

583 NA, fond SPS, kart. 40, inv. č. 114, Konfiskáty všeobecné věci, r. 1950–1955, poznámky k případnému jednání s FNO v Praze (s p. Vrzaněm) nebo pro písemné jednání s KNV, b. d.

584 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. VII, inv. č. 145, Zápis z XVI. schůze NKK konané 9. 5. 1950.

585 Viz Prováděcí směrnice k vyhlášce OÚ a FNO č. 2141, Ú. I. I, částka 219, přetištěno též v KONFISKACE, SPRÁVA A PŘEVOD 1947.

i příslušníci Sboru národní bezpečnosti. Denně prohlédli pětadvacet až čtyřicet bytů a předměty z nich vybrané se většinou hned odvážely do sběren Národní kulturní komise.

Nutno přiznat, že přes veškerou snahu se prokazatelně velké množství movitých památek z konfiskovaných bytů, vil i továren Národní kulturní komisi zajistit nepodařilo. Hodnotu mnohých cenných předmětů znalci Fondu národní obnovy či v první fázi představitelé národních výborů/správních komisí buď nerozpoznali, či vědomě nepřiznali a následně byly tyto předměty hluboko pod cenou prodány. Spolupráce s Fondem národní obnovy byla většinou velmi problematická. Fond neměl žádnou motivaci (především finanční), aby památky svědomitě rozpoznával a chránil před prodejem do soukromých rukou.

Jak zjištěno, předměty kulturních hodnot byly některými prodejci komise [prodejní komise FNO] držitelům přímo vnučovány a doprovázeny poznámkou – jen aby si je vzali, neboť v případě, že by tak učinilo museum [myšlena NKK], tak by z toho FNO nic nemělo.⁵⁸⁶

Prodej konfiskovaných movitostí dosud neprodaných začne 1. srpna. Budou se prodávat všechny movitosti z obecních skladů nebo z t. zv. dispozičních listů u soukromých držitelů. Rovněž neprodané dřevostavby budou prodány. Neprodávají se klávesové hudební nástroje, ordinace, motorová vozidla, opanost, sbírky známek a knižní konfiskáty. Úředníci oblasních úřadoven, osídlovacího úřadu a fondu národní obnovy budou pověřeni prodejem se zástupci lidové správy a budou působit na tv. kdo zatím nezaplatil konfiskáty jim prodané. Doba prodeje v jednotlivých obcích bude oznámena. Na úhradu koupených movitostí můžete použít zčásti také vázaných vkladů. Místní národní výbory a držitelé movitých konfiskátů mají připravit všechny doklady pro úředníky, kteří je navštíví. fno

Výstřížek z dobového tisku informující o prodeji konfiskovaných předmětů

586

NA, fond SPS, kart. 40, inv. č. 114, Konfiskáty všeobecné věci, r. 1950–1955, poznámky k případnému jednání s FNO v Praze (s p. Vrzaněm) nebo pro písemné jednání s KNV, b. d.

Zákonný/nezákonný obchod se starožitnostmi

Kristina Uhlíková

Obchodníci se starožitnostmi využívali nepřehledné situace v pohraničí a vysílali sem své agenty,⁵⁸⁷ kteří skupovali od nových osidlenců, „co kde mohli“.⁵⁸⁸ Mnoho takto získaných předmětů bylo zřejmě záhy výhodně prodáváno do zahraničí.⁵⁸⁹ Jak vyplývá z dochovaných dokumentů, během prohlídky severočeských skladů se Scheybal a Vorlíček⁵⁹⁰ několikrát setkali s aktivitami zahraničních, především amerických starožitníků či spíše překupníků, kteří od Fondu národní obnovy nakupovali předměty i knihy a obratem je vyváželi ze země. V podstatě se nejednalo o nezákonný postup, pokud ovšem jejich výběr schválila Národní kulturní komise. K tomu ale často nedocházelo již proto, že Fond, který takto získával cenné valuty, byl na těchto obchodech zainteresovaný.

Cizí agenti (Roos z Chicaga) skupili mnohdy bezcenný brak za jednotné ceny, mezi kterým se nacházely vzácné předměty ze skla neb porcelánu. Bezcenné věci byly prodány vetešníkům se ziskem, cenné předměty měli zdarma a byly podloutně dopravovány do Ameriky.⁵⁹¹

Pražští obchodníci starožitnostmi a aukcionáři mají řadu agentů, kteří kupují po bytech různé starožitnosti, sklo, porculán, snad i jiné věci. Tito agenti jsou lidé nenápadní. Manželky úředníků, prosté ženy z lidu (ty kupují i věci běžné potřeby), dělají návštěvy u známých, pátrají po starožitnostech v bytech a skupují věci, které následkem neznalosti a ledabylosti bytových úřadů buď nejsou, neb jsou nedostatečně katalogisovány. Navštěvují prodejny bytových úřadů, kupují mnohdy za babku věci cenné (míšeňský

587 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 168, Materiály z činnosti J. Scheybala, J. Scheybal – Obchody starožitnostmi – Zajištění konfiskátů před zcizením, 11. 12. 1948, publikováno v UHLÍKOVÁ 2004, edice č. 17, s. 127–129.

588 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. VII, inv. č. 126, Zápis z V. schůze NKK konané 27. 4. 1948.

589 Ibidem.

590 Viz NA, fond SPS, kart. 43, inv. č. 134, opis Zprávy o činnosti v r. 1947–1948 konzervátora MŠVU pro státní památkovou péči v Jablonci n. Nisou V. Vorlíčka, 10. 1. 1949.

591 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 168, Materiály z činnosti J. Scheybala, zpráva J. Scheybala Národní kulturní komisi, 11. 12. 1948.

*a jiné kvalitní porcelány, sklo ap.) a dovážejí to do Prahy obchodníkům a aukcionářům. Vlakové prohlídky zde nehrají roli. Vozí to auty.*⁵⁹²

Konfiskované předměty také postupně nebyvale rozšířily nabídku pražských aukčních domů.⁵⁹³ Po jejich zestátnění v polovině roku 1949 tento trend pokračoval v sortimentu kamenných obchodů i v dražbách pod hlavičkou národního podniku Obchodní domy, respektive jeho závodu Antikva.⁵⁹⁴ Národní kulturní komise zvláště od roku 1949 intenzivně usilovala o kontrolu obchodních aktivit Antikvy, především o umožnění pravidelných prohlídek jejích skladů,⁵⁹⁵ což se jí dařilo se střídavými úspěchy. Agendě se věnoval především právník Zdeněk Zenger (1913–1988). Antikva záhy navázala oficiální spolupráci nejen s Národním pozemkovým fondem,⁵⁹⁶ ale i s Fondem národní obnovy. Při rozprodeji skladů FNO měli jeho zaměstnanci podle interních směrnic⁵⁹⁷ cíleně vybírat starožitnosti a předávat je Antikvě. Nespokojenost s tímto postupem vyjádřil Z. Wirth na jednání s Adolfem Maasem, zástupcem FNO v plénu Národní kulturní komise. V únoru 1950 podpořil postoj NKK Úřad Předsednictva vlády i ministr informací Václav Kopecký (1897–1961),⁵⁹⁸ „(z)ástupci národního podniku Obchodní domy však, zdá se, měli na vyšších místech silné spojení, a záležitost se tak k nespokojenosti NKK táhla ještě další měsíce“.⁵⁹⁹

Nebývalý zájem zahraničí o konfiskované památky se státní úřady snažily využít pro získání valut. Státní závod Antikva byl od počátku vybízen k vývozu starožitností z jeho skladů. Antikva také na Ministerstvu zahraničního obchodu podnítila přípravu akce s cílem získat valuty prodejem konfiskovaných uměleckých památek přímo ze sběren NKK a z depozitářů muzeí do zahraničí. V Národní kulturní komisi tato akce vyvolala bouřlivý odpor. Na její XVII. schůzi k tomu zástupce Ministerstva financí uvedl: „Na oblast starožitností nelze aplikovat postup, kterého je používáno v oblasti průmyslu. Starožitnost prodaná do ciziny je pro nás nenávratně ztracená.“⁶⁰⁰ Podle Zdeňka Wirtha

592 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala, dopis J. Scheybala Z. Wirthovi, 29. 4. 1946.

593 Podrobně o celém procesu viz RUSINKO 2018, kapitola Perské koberce mění majitele: Trh s uměním v období státem řízeného trhu, především s. 73–89.

594 Např. JINDRA 1950, s. 3.

595 NA, fond SPS, kart. 40, inv. č. 114, Konfiskáty všeobecné věci, r. 1950–1955, koncept dopisu NKK Ministerstvu vnitřního obchodu ve věci Antikva, vytřídování stát. kultur. majetku v jejích skladech, 14. 2. 1950.

596 Viz kap. Zajišťování a další osud mobiliáře konfiskovaných historických šlechtických sídel.

597 NA, fond SPS, kart. 40, inv. č. 114, Směrnice pro výběr uměleckých a starožitných předmětů pro Antikvu, součást Oběžníku OÚ a FNO č. 326, 23. 10. 1949.

598 RUSINKO 2018, s. 84–85.

599 Ibidem, s. 85.

600 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. VII, inv. č. 147, Zápis z XVII. schůze NKK konané 14. 6. 1950.

byl tento nekompromisní postoj Komise důvodem k tomu, že Ministerstvo zahraničního obchodu od plánované akce upustilo.⁶⁰¹ Nakonec však byla v masivní míře realizována v druhé polovině padesátých a na počátku šedesátých let, v době velké devizové krize československého státu, pod hlavičkou podniku zahraničního obchodu Artia.⁶⁰²

601 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. VI, inv. č. 73, Dodatky k protokolu – Příčiny, které od počátku vadily NKK v její činnosti, 1. 12. 1952.

602 Viz kap. Zajišťování a další osud mobiliáře konfiskovaných historických šlechtických sídel.

Sychrovská sběrna

Kristina Uhlíková

Záhy po založení Národní kulturní komise se ukázalo, že nezbytnou podmínkou úspěšného zajišťování památkově hodnotného mobiliáře konfiskovaného podle dekretu č. 108/1945 Sb. je získání rozsáhlejších skladových prostor. Sklad měl být jednoznačně zřízen v severočeském regionu, kde se předpokládalo jeho největší množství. Vedení Komise od začátku počítalo se soustředěním tohoto typu konfiskátů odděleně od převážně zámeckého mobiliáře zestátněného podle dekretu č. 12/1945 Sb. V dubnu roku 1947 Zdeněk Wirth osobně požádal Josefa Scheybala, aby prohlédl zámky Sychrov a Hrubý Rohozec a zjistil možnosti uskladnění přebíraných předmětů v jejich prostorách. Scheybal považoval podmínky obou zámků za vyhovující a záhy do nich začal svážet vybraný mobiliář i konvoluty knih, přestože objekty v té době ještě nebyly Komisí oficiálně převzaty. První rok mu fyzicky i organizačně pomáhali kasteláni obou zámků Otto Lanka a Karel Mlejnek. Na počátku roku 1948 dostal Scheybal pokyn zrušit sběrnou na Hrubém Rohozci⁶⁰³ a všechny konfiskáty podle dekretu č. 108/1945 Sb. soustředit na Sychrov, který se měl stát centrální sběrnou pro tento typ mobiliáře.⁶⁰⁴ V dané době zde mělo být sto třicet skladovacích místností. Scheybal byl jmenován jejím správcem a záhy se také do zámku z Turnova i s rodinou přestěhoval.⁶⁰⁵ Původně uvažoval o tom, že by alespoň větší konvoluty stejného původu nechával pohromadě v jedné místnosti, nakonec však po zkušenostech s provozem sběrnou dal přednost třídění podle druhu předmětů. Ve své charakteristice obsahu sběrnou z podzimu roku 1952 se mimo jiné zmiňuje o šesti místnostech textilií, osmnácti místnostech lidového nábytku, šesti stech kusů hodin a hodinek, dvou tisících kusů keramiky a tisícovce skleněných předmětů. Víme, že zde také vytvořil velkou sbírku medijních kreseb, jejíž další osud zatím zůstává neznámý, či shromáždil soubor zařízení historických lékáren. V závěrečné revizní zprávě ze srpna roku 1954 se uvádí, že sběrna obsahuje

603 Což bylo nakonec realizováno pouze částečně.

604 Některé předměty z pražských podstat skončily na zámku Lnáře a v pražských sběrnách NKK, především v paláci Kinských na Staroměstském náměstí.

605 Původně mu kancelář NKK nabízela také funkci kastelána zámku a Scheybal uvažoval o formách jeho zpřístupnění, respektive o variantách vytvoření alespoň prozatímní instalace. K tomu však z neznámých důvodů nikdy nedošlo a Sychrov měl paralelně svého kastelána. Po nuceném odchodu Otto Lanka se jím stal Otakar Řehořek, který kromě vlastního zámku spravoval též sběrnou zámeckých svozů.

60 409 předmětů pocházejících z 914 podstat.⁶⁰⁶ Do určité míry samostatně Scheybal spravoval také knižní sklad, jehož rozsah odhadoval na půl milionu svazků.

Řada předmětů a knih soustředěných ve sběrnách na Sychrově a v Hrubém Rohozci byla záhy předávána dalším institucím, podobně jako konfiskovaný hradní a zámecký mobiliář. Počet těchto institucí a jejich různorodost jsou opravdu veliké. V prvé řadě se jednalo o centrální pražské sbírkové instituce – Národní galerii, Národní muzeum, Náprstkovo muzeum, Uměleckoprůmyslové muzeum, Vojenské historické muzeum a Národní a univerzitní knihovnu. Předměty a knihy pro ně Scheybal většinou vytipoval sám a příslušnou instituci následně informoval. Záleželo na dalších okolnostech, zda si je její zástupci přijeli převzít přímo na místo, či do sychrovské sběrný, nebo jim je v pozdějších letech přivezl hlavní organizátor svozů Alois Soukup. Ze sychrovského skladu se zařizovaly také reprezentativní prostory pražských ministerstev, Kanceláře prezidenta republiky i dalších úřadů a dále prezidia nově založené Československé akademie věd, státního sanatoria na pražských Malvazinkách ap.

Ještě rozsáhlejší je seznam institucí, které převzaly ze sychrovské sběrný knihy. Knižní sklad třídil Scheybal společně s Wirthem většinou během vánočních a velikonočních svátků⁶⁰⁷ a během Wirthovy letní dovolené.⁶⁰⁸ Tematické skupiny byly mnohdy připravovány přímo pro konkrétní příjemce. V úředním záznamu o třídění na konci roku 1948 najdeme jména čtyřiaadvaceti subjektů – knihoven muzeí, archivů, univerzitních kateder a vědeckých ústavů.⁶⁰⁹

Nalezené historické písemné materiály dokumentující průmyslový či technický rozvoj regionů byly předávány Archivu pro dějiny obchodu a průmyslu, instituci založené roku 1932 jako samostatný odbor Národního technického muzea.⁶¹⁰ Tento archiv již v květnu roku 1945 uveřejnil v denním tisku výzvu, v níž nabádal k zachování registratur průmyslových podniků i dalších dokumentů k dějinám průmyslu a tech-

606 Nejednalo se však pouze o podstaty konfiskované dekretem č. 108/1945 Sb., ale i o konvoluty z nešlechtického majetku zestátněné po Únoru 1948. Viz NA, fond SPS–D, kart. 105, inv. č. 175, Revizní zpráva o revisi a soupisu všeho svozového mobiliáře, 30. 12. 1953.

607 Tyto sváteční dny byly většinou jediným termínem, kdy se Wirth mohl vyvázat z jiných povinností.

608 Wirth větší část prázdninových měsíců trávil na letním bytě, což bylo v podstatě jediné místo, kde se mohl intenzivněji věnovat vědecké činnosti. V druhé polovině 40. let jezdil s rodinou nejprve na Jičínsko, později si koupili chalupu v Bedřichově v Jizerských horách. Z obou míst nebylo do Sychrova daleko.

609 NA, fond SPS–D, kart. 105, inv. č. 175, Úřední záznam o třídění knižního materiálu zkonfiskovaného podle dekretů č. 12/45 a 108/45 Sb. a uloženého ve sběrně NKK na zámku Sychrově, 30. 12. 1948.

610 Jeho cílem bylo „pečovat o zachování pramenů dějin průmyslu, živností, obchodu a technické práce a o jejich vědecké zpracování“. Viz KLEPL 1950, s. 103.

niky. V prvních poválečných letech jeho pracovníci zaměřovali pozornost zejména na severočeský průmyslový region. „V červenci 1948 odborně vytřídila, spořádala a přehledně sepsala brigáda zaměstnanců zemského, musejního i průmyslového archivu s podporou osidlovacího úřadu a fondu národní obnovy 10 velkých a větší počet menších registratur vybraných zrušených závodů na Liberecku, [...]“⁶¹¹ V roce 1949 byla v Liberci zřízena jeho pobočka. Dnes je většina těchto materiálů součástí Archivu Národního technického muzea.

V první polovině padesátých let již provenience vyvlastněných movitých památek prakticky přestala hrát v jejich uložení a správě roli. Specifičnost sychrovské sběrnky tak byla setřena a stala se jen jedním z mnoha skladů státního kulturního majetku spravovaných orgány památkové péče. V roce 1954 zde proběhla celková revize skladu, jejíž výsledky byly, vzhledem k množství uložených předmětů, uspokojivé. Přesto po jejím skončení Státní památková správa s Josefem Scheybalem nekompromisně rozvázala pracovní poměr.⁶¹² Jeho odchodem bylo povědomí o původu předmětů, v drtivé většině soustředěných jím samotným, velmi rychle ztraceno. Zatímco zámecký mobiliář většinou v evidenci orgánů státní památkové péče i muzeí a galerií stále figuroval s označením původního objektu, konfiskáty podle dekretu č 108/1945 Sb. nesly pouze nesrozumitelné zkratky, později již pouze čísla svozů, k nimž nikdo nebyl schopen či ochoten najít vysvětlující klíč.

*Soupisová akce klesla pod úroveň FNO neb NPF. Tak, jak to Horní vede, ješť bezcenné. Revisorovi jsem přišel na řadu nesprávností, na neodškrtané položky, které by v revisní zprávě chyběly, ač jsou zde. Měl z toho těžký srdeční záchvat, ale co platno. Bráním se těm sršním, jak dovedu. Už aby byl tomu utrpení konec.*⁶¹³

*Avšak tato potřebná a žádaná spolupráce Josefa Scheybala při revizních a soupisových pracech má vážné závady. Jeho vznětlivá a prchlivá povaha, jakož i osobitní neústupnost k jiným náhledům a konečně snad i občasná churavoost působila nepříznivě na všechny spolupracující a každého, kdo s ním má úředně co dělat.*⁶¹⁴

611 lbidem.

612 Josef Scheybal to vnímal jako velkou životní křivdu, s níž se nikdy nesmířil.

613 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala, dopis J. Scheybala Z. Wirthovi, 11. 7. 1954.

614 NA, fond SPS–D, kart. 106, inv. č. 175, Přehled postupu revisních a soupisových prací ve státním zámku Sychrov, 30. 12. 1953.

Konfiskované památky – konfiskované osudy aneb Příběhy majitelů a jejich předmětů II.

Richterové, továrníci a sběratelé z Mildenavy, Mildenávky a Raspenavy

Ivo Habán

Zkratky svozů: DPR, FR, GAR, MR, RASP, STK, UTUL, VAR

Vila stojí o samotě v rozsáhlém parku. Jeden z výše zmíněných Richtrů byl sběratelem mincí a starožitností. Zachovala se po něm obsáhlá sbírka numismatická, dále sbírka zbraní a kulturně historických kuriosit (mučidel, kolo popravčí, železné masky, brnění ap.). Poněvadž mi tyto sbírky byly známé, zajel jsem tam dne 13. července 1945 se Severočeskou zajišťovací komisí, abychom zajištěli, co se ještě zajištění dá. Přízemí, t. j. obytné místnosti vily byly vyrabovány, přes to všechno se zde zachovala řada velmi cenných předmětů, poněvadž rabovatelé se omezovali hlavně na předměty denní potřeby, šaty a prádlo. V podkroví byla knihovna, sbírka zbraní, starožitností a fotografické laboratoře, neb Richtrové byli vášnivými fotoamatéry.⁶¹⁵

Zestátnění majetku na základě dekretů prezidenta republiky z roku 1945 postihlo také rozvětvenou průmyslnickou rodinu Richterů, jejíž členové vlastnili textilní továrny, s nimi spojené vily, nájemní domy, zemědělské usedlosti, hospodářství a další hmotné statky v obcích Mildenava (Mildenau), Mildenávka (Mildeneichen) a Raspenava (Raspenau) v údolí řeky Smědé (Wittig). První dvě uvedené lokality byly vyhláškou ministra vnitra č. 123/1947 Sb. o změnách úředních názvů měst, obcí, osad a částí osad přejmenovány na Luh a Lužec. Změna názvu nastala v průběhu procesu konfiskací, a prostupuje tudíž i archivními dokumenty. V textu jsou proto dnešní lokality Luh a Lužec uváděny pod původními českými názvy Mildenava a Mildenávka, jež nesly po většinu zde sledovaného časového úseku. Autonomie Luhu a Lužce byla oslabena roku 1950, kdy se staly osadami v rámci obce Raspenava. K dalšímu administrativnímu setření jejich historické identity došlo roku 1980, kdy přestaly být statisticky

615

ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 140, zpráva o vyloupení vily Marie Richterové v Luhu u Raspenavy, 21. 1. 1946.

evidovány jako části obce. Geografické vymezení těchto lokalit však zůstalo nezměněné: Raspenava se rozkládá od Hejnic po celém levém břehu řeky Smědé. Lužec (Mildenávka) se nachází na pravém břehu Smědé od hranic hejnického katastru po pomník Josefa II., dále po proudu na pravém břehu až na hranici s někdejší Zámeckým okresem leží Luh (Mildenava).

Rodina Carla Maxe Richtera u příležitosti oslavy jeho 60. narozenin na terase vily v Mildenavě čp. 65, dnes Raspenava, Hejnická čp. 311, 5. března 1927, na zadní straně přepis: *Papa Max Richter's 60. Geburtsfest*, zleva: syn Felix Richter, švagr Erich Heintschel-Heinegg, syn Max Richter ml., sedící zleva: dcera Ada (Adelaide) Heintschel-Heinegg, Mizi (Marie) a Max Richter s vnučkou Dorly, dcera Julia (Julie) Röhrl, snacha Lucken (Luise) Richter s dcerou Frauke, děti v první řadě: Gittli, Gutta, Lixl (Felix), Ilse, konfiskát bez čísla z majetku rodiny Richterů

Jasným signálem ke konfiskaci majetku Richterů byla politická orientace některých zástupců poslední předválečné generace, k níž se přiklonili v průběhu třicátých let. Je třeba si však uvědomit, že kulturní majetek rozvětvené rodiny Richterů, který se vlivem událostí po roce 1945 ocitl ve správě státu, byl výsledkem kontinuální činnosti několika generací, jejichž úsilí proměnilo někdejší zemědělskou obec na úpatí Jizerských hor v jedno z center textilní výroby Rakouska-Uherska a posléze Československa. Významnou měrou k tomu přispěly textilní továrna G. A. Richter a přádelna česané příze Anton Richter a synové v Mildenavě. Prosperita těchto podniků se odrazila ve

výstavbě reprezentativních obytných sídel jejich majitelů v době od osmdesátých let 19. století do třicátých let 20. století. Dochované části jejich sbírek a osobních pozůstalostí odrážejí proměňující se životní styl a vkus nově konstituovaných podnikatelských elit, jež výrazným způsobem formovaly charakter příhraničního regionu ve Frýdlantském výběžku.

Vzorník látky, pravděpodobně první dekáda 20. století, konfiskát z majetkové podstaty Maxe Richtera

Alegorie textilního průmyslu. Reliéfní figura na vstupní fasádě vily Gustava Richtera z Wittbachu odkazující k produkci česané příze, oboru podnikání rodiny Richterů, stav 2019.

Chceme-li analyzovat dnes torzálně dochované kulturní dědictví rodin Richterů korespondující s obdobím jejich ekonomického vzestupu, je třeba zohlednit přinejmenším poslední tři generace. K dispozici máme dochované hmotné prameny a „tvrdá“ archivní data, přičemž rešerše se zaměřily zejména na úřední dokumenty zástupců poslední generace, jejichž kroky a postoje (především Felixe Richtera) bezprostředně předcházely konfiskaci. Ke komplexnímu pochopení příběhu této rodiny jsou však zapotřebí také data „měkká“, osobní či deníkové záznamy, orální historie apod. Tyto zdroje, vysvětlující i momenty, jež ve světle úředních formulářů můžeme spíše tušit mezi řádky, jsou k dispozici částečně. Ústně jsou např. tradována líčení paní Heintschel, příbuzné rodiny Richterů z Mildenavy v linii továrníka Carla Maxe. Paní Heintschel, která ještě v devadesátých letech 20. století žila v panelovém domě nedaleko centra Liberce, vzpomínala, jak v roce 1945 rabovači odváželi na motocyklech obrazy z Raspenavy nebo jaký chaos a rozvrat zavládl s divokým odsunem,

když naráz neměl kdo zajistit základní služby ani chod zemědělských hospodářství, díky čemuž byli nuceni na místě setrvat někteří starousedlíci, zejména specialisté. Absenci deníkových záznamů a přímého kontaktu s pamětníky mohou suplovat paměti Maxe Arne Richtera (1929–?) vydané v Berlíně roku 2011⁶¹⁶ nebo paměti jeho matky Luise Richter (roz. Köcher, 1896–?), na které Max Arne odkazuje. Jakkoli se jedná o subjektivní vzpomínky psané s velkým časovým odstupem a zaměřené převážně na rodinu Maxe Richtera (1899–1985), představují tyto paměti podstatný příspěvek k pochopení měnící se atmosféry třicátých let, válečného období i poválečných událostí. Reálný obraz souvislosti příběhu dále doplňují torza fotografické pozůstalosti rodiny jeho otce Maxe Richtera a dochovaná část osobních fotografií Felixe Richtera, uložené ve fondech NPÚ, ÚPS na Sychrově a ve Státním okresním archivu v Liberci. Jak upozornil již liberecký archivář Vladimír Ruda, který koncem padesátých let uspořádal pozůstalost Felixe Richtera, jedná se nepochybně pouze o část fotografické pozůstalosti. Materiál vypovídající o politické minulosti poslední generace byl vyselektován a pravděpodobně zničen nebo snad odvezen, stejně tak jako většina záběrů mapujících rodinný majetek a nemovitosti. Celkový historický přehled meziválečného a válečného období na Frýdlantsku, jakož i události spojené s odsunem a nástupem české samosprávy v tomto regionu zpracovali Zdeněk Brunclík, Stanislav Biman, Roman Karpaš a Mária Karpašová.⁶¹⁷ Tyto události rovněž reflektuje kniha *Raspenava: město na Smědě*, kde je stručně zpracována historie rodinných podniků a také medailony nejvýznamnějších průmyslníků Richterů.⁶¹⁸

Důležitý pramen k pochopení mnoho generací trvajících příběhu rodiny Richterů v kontextu místa představuje vlastivědné dílo Franze Ressela, zejména pak jeho popis a dějiny obcí Raspenava, Mildenava a Mildenávka zpracované k roku 1914 a posléze rozšířené o období do roku 1929. Franz Ressel byl povoláním pedagog, živil se však též jako publicista, a jakkoli nebyl školeným historikem, dokázal za svůj život vytvořit úctyhodné vlastivědné dílo v pozitivistickém duchu sledující historii a současný stav libereckého a frýdlantského okresu, včetně podrobných dějin obcí Radčice, Fojtka, Kateřinky, Krásný Les, Raspenava, Mildenava a Mildenávka.⁶¹⁹ Při práci na těchto regionálních sondách postupoval standardním způsobem s dostupnými historickými

616 RICHTER 2011.

617 ANDĚL – KARPAŠ 2002.

618 VINKLÁT – FILIPOVÁ 2007, s. 76–81.

619 MEZEROVÁ 2018, s. 26–45.

prameny.⁶²⁰ V publikacích k Frýdlantsku navazoval zejména na Hermanna Hallwicha, Julia Helbiga, Karla Friedricha Schönwäldera a Hermanna Knotheho. Ressel své texty dále podepřel pečlivým studiem matrik, na jejichž základě dokázal zmapovat rodinné vazby, klíčové pro držbu majetku. Sestavil také rodokmen rozvětvené rodiny Richterů, skrze nějž lze sledovat přerod původně statkářské rodiny v průmyslníky a zorientovat se v mnohdy spleťtých příbuzenských vazbách, jež se promítaly do majetkových poměrů i vedení podniků.

Tovární komplex přádelny česané příže firmy Anton Richter a synové v Luhu, říjen 1927, na fotografii přípis Riemer, konfiskát z majetkové podstaty Maxe Richtera

Klíčovým zdrojem informací dokumentujícím konkrétní kroky procesu konfiskace kulturního majetku rodin Richterů jsou vedle samotných dochovaných předmětů se značkami jednotlivých sozů především dobová hlášení, úřední materiály a korespondence vzešlé z činnosti Josefa Scheybala, který se jakožto pověřenec Ministerstva školství a osvěty nejpozději od července 1945 opakovaně angažoval také v Mildenavě, Mildenávce a Raspenavě. Tyto materiály jsou dnes uloženy zejména ve fondech Ústavu dějin umění AV ČR a v Národním archivu. Úskalí správné interpretace pramenů odrážejících práci Josefa Scheybala a dalších státem pověřených osob představuje mj. nemožnost jednoznačné identifikace původu některých předmětů a zmiňovaných objektů. V některých případech jsou totiž objekty označovány pouze jako „vila Richter“, „vila manželů Richterových“, či „vila továrníka Richtera“. Je třeba si uvědomit, že se jedná přinejmenším o čtyři či pět vil a další obytné domy a byty. Tyto momenty jsou navíc umocněné skutečností, že v Raspenavě, Luhu (někdejší Mildenavě) a Lužci (někdejší Mildenávce) došlo v roce 1980 k přečíslování čísel popisných. Stalo se tak v souvislosti s vytvořením velké střediskové obce Raspenavy, pod kterou byly zahrnuty i obce Luh a Lužec, jejichž samostatné číselné řady zanikly. Tento mega-

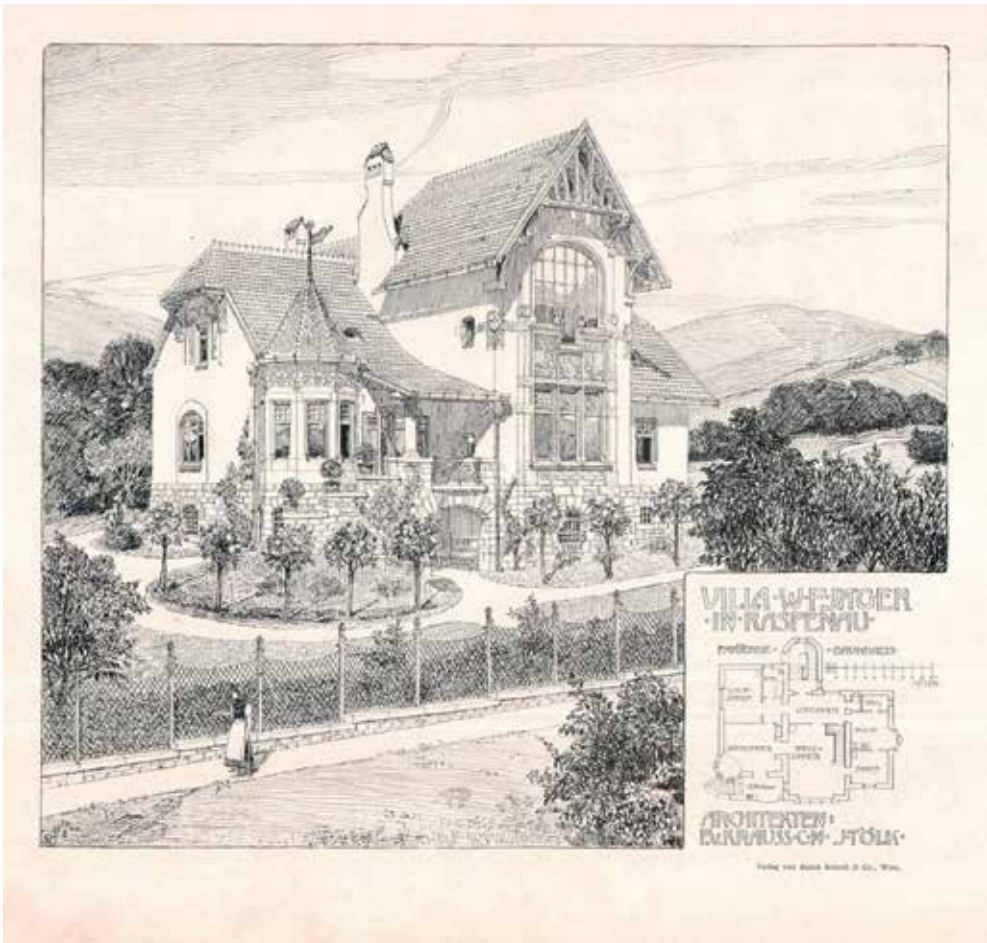
620

Měl přístup do zámeckého archivu na Frýdlantu, který lze považovat za zdroj pramené základny.

lomanský správní akt překryl staletou kontinuitu vývoje a dnes komplikuje orientaci v historii držby nemovitostí. Několik hospodářských objektů zaniklo, z jiných jsou dnes dochovány jen relikty, mnohé obytné domy prošly úpravami a přestavbami, které změnilly jejich původní vzhled. Široké spektrum příbuzenských svazků několika generací v průběhu 19. a první třetiny 20. století se odrazilo v různých dědických řízeních a s tím souvisejících změnách držby majetku. Některé sbírky mohly být navíc průběžně doplňovány po více generací. V kombinaci s absencí části historických katastrálních map a problematicky dochovaných pramenů k evidenci obyvatel pro lokalitu Lužec se tak v případech některých zpráv z období konfiskací otevírá poměrně složitý rébus. Samostatnou kapitolou je pak vlastní identifikace jednotlivých položek z dobových seznamů v dnešních fondech. Pro ilustraci zmiňme, že např. Maria Richter, rozená Prokoph (nar. 8. února 1894), statkářka z Raspenavy, která se roku 1914 provdala za Carla Leopolda Richtera, syna průmyslníka Josefa Antona Richtera, uvedla v roce 1956 ve výčtu svého někdejšího majetku sedmnáct položek nemovitostí, včetně panského domu, čtyř rodinných domů, nájemního domu, mlékárny, sýrárny, zahradnictví a dalších. Nejedná se přitom o Marii Richter von Heinegg, rozenou Heintschel (nar. 14. prosince 1871), manželku továrníka Carla Maxe Richtera, u níž by výčet nemovitého majetku, na kterém měla jako vdova v květnu 1945 podíl, byl ještě podstatně delší. Snahou následujícího textu není podat vyčerpávající přehled příbuzenských vazeb či majetkové držby jednotlivých rodin Richterů v Raspenavě, Mildenavě a Mildenávce ani souhrnný výčet jim zestátněných movitých kulturních statků, čítající dnes jen ve správě NPÚ víc než 1600 položek. Jde spíše o to pokusit se naznačit, co jejich odkaz vypovídá o myšlení, způsobu života a poměrech těchto nově konstituovaných společenských špiček, do jejichž osudů dramaticky zasáhly události konce třicátých let a druhé světové války. Pokusíme se také přiblížit, co se s tímto po generace budovaným odkazem následně dělo. Není přitom pochyb, že navzdory pozitivnímu úsilí osobností jako byl Josef Scheybal, šlo o proces velmi destruktivní a bolestný, jehož následky jsou v regionu patrné dodnes.

Od podnikání ke sběratelství

Budeme-li se snažit popsat sběratelskou činnost příslušníků rodiny Richterů jako celku, je třeba si uvědomit, z čeho vyrůstala. Jednalo se o rodinu, jež tvořila tradiční ekonomickou špičku mikroregionu a jejíž finanční potenciál vycházel ze zázemí spočívajícího v držbě zemědělských statků, provozu hospodářství a s tím souvisejících

Vila pro Wenzela Franze Jägera a Marii Richterovou od architektů Franze von Krause (1865–1942) a Josefa Tölka (1861–1927) v Raspenavě čp. 108, dnes ulice Na Kopečku čp. 585, 1899 (reprodukce: Villa W. F. Jäger in Raspenau z časopisu *Der Architekt*, 1901)

Hospodářský dvůr v Mildenavě čp. 1, dnes Raspenava-Luh, Hejnická čp. 302, 2018

postů ve společenské hierarchii obce. Zdá se, že zpočátku šlo spíše o předávání praktických dovedností, nikoli o snahu reflektovat moderní výtvarné skrze zkušenosti nabyté studiem a cestami do zahraničí. Ta se ve větší míře projevila až v průběhu čtyřicátých let 19. století v souvislosti s osobou Gustava Richtera a byla prohlubována v dalších generacích, pro které se cestování stalo součástí obchodu i životním stylem.

Movité kulturní statky konfiskované z rodinného majetku Richterů představují výsledek sběratelské činnosti rozvíjené především v období od poslední čtvrtiny 19. století do třicátých let 20. století. Předměty pocházejí zejména ze čtyř vil v Mildenavě a Mildenávce a z dalších objektů v Raspenavě. Tyto nemovitosti jsou zmiňovány v souvislosti s jejich posledními majiteli, což však ne vždy byli jejich stavebníci. Početně menší, ale kvalitou významný soubor byl konfiskován z majetku rodiny Heinricha Richtera ve Varnsdorfu, jež provozovala továrnu na samety a plyše. Ve sbírce Heinricha Richtera figurovalo několik kvalitních obrazů včetně děl Wenzela Franze Jägera, který byl s rodinou spřízněný.

Ve Varnsdorfu jsem během 24 hodin našel 25 nehlášených obrazů u firmy „Velvet“ po továrníkovi Richtrovi. Vesměs dobré kusy; krajinu od Kolbe [Karl Wilhelm Kolbe ml. 1781-1853] jsem dal p. centrálnímu řediteli přímo z kanceláře, hodně z bytu. Zajímavá ješť veliká historická plachta od [Emanuela] Staňka, Prokop Holý přijíždí na koncil do Basileje r. 1433, malovaný v Paříži 1888. Ješť to trochu naivní jak v kompozici tak i v kostumu, technicky ne zrovna na výši, ale pro české umění 19. stol. zajímavý kus. Proto jsem hodnotil nízko a nepřeháněl, ač kterýsi expert ho ohodnotil 200.000 Kčs. Mně osobně se nejlépe líbí ty chrysanthemy od Staegera. 15 méně hodnotných obrazů jsem nechal na místě k dispozici FNO. [...] Po bytech ješť dosud velmi mnoho krásných věcí. Varnsdorf to dokazuje.⁶²¹

Staegerův obraz *Chrysanthemy* ani rozměrné plátno Emanuela Staňka oceněné Scheybalem na 5000 korun se zatím nepodařilo dohledat. Ve fondech NPÚ, kde skončila většina konfiskovaných děl, se tyto obrazy nenacházejí.

Svozy majetku rodin Richterů z Raspenavy, Mildenavy a Mildenávky měly čísla 9, 57, 59, 96, 134 a 161 a nesly Scheybalovy značky: DPR (MNV Raspenava), FNOL

621

ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala, dopis J. Scheybala Z. Wirthovi, 19. 6. 1948, Heinrich Richter, továrna, Čelakovická čp. 1532, č. orientační 6.

(Fond národní obnovy Liberec, jednalo se o liberecké byty), FR (Felix Richter), GAR (Gustav Alfred Richter), MR (Max Richter, zde je problém s rozlišením otce Carla Maxe a syna Maxe), RASP a UTUL. Konfiskovaný majetek Heinricha Richtera nesl značky VAR a V-A-R. Dříve než přistoupíme k charakteristice jednotlivých sbírek, je třeba stručně ozřejmit genezi vývoje rodinných vazeb a podniků, které vytvořily podmínky pro rozvoj sběratelství.

Počátkem 19. století se Gottfried Richter (1779–1854), syn Josefa Richtera, bohatého sedláka na lenním statku v Mildenavě č. 1, rozhodl vedle tradičního podnikání v zemědělství zkusit zároveň cestu tkalcovského řemesla a obchodu s plátnem. V sousední osadě Karolenthal (Peklo) získal vlastní dům č. 7 a postupně se vypracoval až k dozoru nad stavbou silnice budované přes Oldřichovské sedlo v roce 1847. Jeho prvorozený syn Anton Richter (1805–1877) založil firmu *Anton Richters Söhne*, zatímco druhorozený syn Josef zastával post rychtáře v Pekle.

Podnikatelské začátky Antona Richtera popsal Franz Ressel následovně: „*Podporován trvajícím důvěrou svého bývalého zaměstnavatele Hanische ve Varnsdorfu, založil Anton Richter pro Mildenavu a okolí mzdovou tkalcovnu, která se stala pro celé okolí reformátorskou událostí prvního řádu. V této tkalcovně se ve mzdě tkaly vzorované látky piqué, damašky a jiné druhy, které se do té doby dovážely výlučně z ciziny, protože jejich výroba v Rakousku nebyla známa.*“⁶²²

Následoval kontakt s libereckým továrníkem Johannem Liebiegem, který Antona Richtera nasměroval k vizi vlastní přádelny česané příze, určené k zásobování obou podniků. S pomocí Liebiegových prostředků zahájil Anton Richter roku 1851 na místě svého domu stavbu přádelny podle alsaských plánů. V roce 1852 byla založena firma *Mildenauer Kammgarnspinnerei Johann Liebieg u. Co.* (Přádelna česané příze Johanna Liebiega a spol. v Mildenavě) nesoucí jméno klíčového podílníka a rozběhla se výroba zásobující Liebiegovy podniky. Franz Ressel vnímal tyto události jako „*čin mimořádné odvahy, především proto, že se jednalo o zcela nové průmyslové odvětví, k jehož zařízení chyběly takřka všechny zkušenosti*“. Po překonání počátečního, ekonomicky složitějšího období postavil Anton Richter roku 1861 v Raspenavě druhou přádelnu, v níž o rok později zahájil „*provoz za výrazně příznivějších podmínek*“.⁶²³

622 RESSEL 1914, s. 78.

623 Ibidem, s. 80.

Karl Decker (1897–1945): *Výhled z údolí vodopádu Černého potoka v Jizerských horách*, olej, plátno, 103 × 96 cm, 1937, konfiskát z majetkové podstaty Raspenava, Daniček

Koncem šedesátých let přizval Anton Richter k podnikání své syny Josefa Antona (1830–1898) a Gustava (1839–1914), jimiž započal přerod zakladatelské generace podnikatelů v továrníky, stavebníky, mecenáše a sběratele, kteří významným způsobem vstupovali i do veřejného života.⁶²⁴ V průběhu sedmdesátých let Richterové

624

Josef Anton Richter (1830–1898) stál za zřízením a provozem okresní raspenavské spořitelny (od roku 1873), významně se podílel na zřízení zemědělské zimní školy ve Frýdlantu (1866), byl spoluzakladatelem nadace císaře Františka Josefa a nákupní sekce, která se v roce 1886 přetvořila v *Ankaufverein* (nákupní spolek), hrál též významnou úlohu jako člen liberecké obchodní komory.

opustili společné podnikání s Liebiegy a zároveň došlo ke generační výměně. Roku 1876 vznikla firma *Mildenaue Kammgarnspinnerei Anton Richter's Söhne* (Přádelna česané příze synové Antona Richtera v Mildenavě), která po jeho smrti o rok později přešla do rukou jeho synů.⁶²⁵ Starší z nich, Josef Anton, se soustředil na obchodní vedení, mladší Gustav Richter se věnoval technickému provozu.

Josef Anton Richter byl čtyřikrát ženatý a zanechal po sobě jedenáct potomků, šest dcer a pět synů, z nichž však pouze tři synové se dožili dospělého věku. Z hlediska dalšího vývoje rodinného podniku se stal klíčovou osobou budoucí továrník Carl Max Richter (1867–1931), který vzešel z druhého manželství Josefa Antona Richtera s Julií Persch z Hajniště (Hegewald).

Druhým nejstarším žijícím synem Josefa Antona Richtera byl Rudolf Josef Richter (1869–1918), „majitel domů ve Vídni a Opavě“⁶²⁶ a taktéž majitel rytířského statku Víska (Dörfel) u Frýdlantu, jehož vila v Mildenavě (někdejší čp. 343) figuruje ve Scheybalových hlášeních z března 1946:

„Vila továrníka Rudolfa Richtra. Tato budova nalézá se dosud od revoluce ve stavu úplného vyrabování. Okna jsou z části vytlučena, nábytek jest rozbit a většina zařízení s obrazy zmizela neznámo kam. Továrník Richter byl sběratelem různých starožitností a exotických kuriozit. V podkroví vily byla umístěna jeho studovna, která obsahuje větší sbírku nerostů, sbírku archeologických nálezů, bohužel neurčených a bližze neoznačených, sbírku exotických zbraní a kuriozit, dále řadu různých listin a písemností, mezi nimi pergamenové listiny a akta týkající se historie ponejvíce okresu Frýdlantského. Skříň s těmito listinami byla uzavřena a zalepena páskou MŠO. Podobně i druhé skříň, pokud se zde našly klíče, a tyto byly předány velitelství stanice SNB v Raspenavě.“⁶²⁷ Není proto příliš překvapivé, že dnes umělecké předměty z této podstaty neevidujeme. Písemnosti byly, dle zmínek ve Scheybalových zprávách, určeny pro liberecký archiv.⁶²⁸ Manželkou Rudolfa Richtera byla Marie Killmann, dcera frýdlantského advokáta, jehož raspenavský dům čp. 155 (dnes Frýdlantská čp. 534) zmiňuje Josef Scheybal ve svých hlášeních rovněž jako vyrabovaný. Třetím přeživším

625 RESSEL 1914, s. 80.

626 RESSEL 1914, s. 83.

627 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 107, Protokoly z činnosti J. Scheybala r. 1946, záznam z 26. 3. 1946.

628 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala, dopis J. Scheybala Z. Wirthovi, 6. 3. 1949.

synem Josefa Antona Richtera byl Carl Leopold, majitel statku č. 101 v Raspenavě, manžel výše zmiňované Marie Richter, roz. Prokoph.

Gustav Richter se roku 1863 oženil s Annou Bendovou z nedaleké Libverdy. Měli spolu pět dětí, z nichž pouze tři se dožily vyššího věku: dcery Leontine Johanna Anna (Jenny) a Elisabeth Pauline Marie (Else) a syn Gustav Alfred (1862–1924), který zemřel bezdětný. Pro něj Gustav Richter vytvořil roku 1891 samostatnou firmu G. A. Richter. Jednalo se o druhou továrnu na česanou přízi, postavenou na dohled stávajícího továrního komplexu v Mildenavě. Obě továrny byly spojeny kolejemi vedoucími přes řeku Smědou. V době před rokem 1914 zaměstnávala každá z nich kolem tisíce osob.⁶²⁹

Vila Gustava Richtera z Wittbachu z let 1882–1883 v Mildenavě čp. 202, dnes Raspenava, Nábřežní ulice čp. 292, stav 2019

Gustav Richter si nechal v letech 1882–1883 vystavět v Mildenavě reprezentativní vilu v historizujícím neorenesančním stylu. Původně nesla číslo 202, dnes čp. 292 v Nábřežní ulici. Jak již před časem zhodnotila Petra Šternová, jedná se o „*příklad rodinného bydlení úspěšného továrníka konce 19. století, vychází z historizujícího stylu a svým pojetím nevybočuje z architektonické produkce doby svého vzniku. Stavba je dokladem vkusu, kterým se reprezentovala nově utvářená vysoká společenská vrstva na konci 19. století v prostředí maloměsta*“.⁶³⁰ Vyznění vily jako reprezentativního sídla nové finanční aristokracie umocňoval jehlancovitý zastřešený rizalit vrcholící rozměrnou korouhví s iniciálami majitele. Vila byla situována v blízkosti továrního komplexu, od kterého ji odděloval hodnotný park. Jeho součástí byl původně i unikátní holubník, romantický doplněk velkoryse koncipovaného areálu, jehož vyznění

629 RESSEL 1914, s. 85.

630 ŠTERNOVÁ 2011.

je dnes negované přičleněním holubníku k sousední, původně hospodářské usedlosti. Kromě uvedené vily vlastnil velkopřůmyslník Gustav Richter rytířský statek Střední a Dolní Višňovou a koupil též „značný počet hospodářství“, mj. selský statek čp. 134 v Mildenavě a statek čp. 3 tamtéž.⁶³¹ V letech 1896–1897 nechal v Mildenavě nedaleko továrního areálu na pozemcích svého hospodářství čp. 12 postavit celkem třiadvacet dělnických domů pro zaměstnance továrny. Na pozemcích na úbočí lužského kopce za nádražím v Mildenavě založil v letech 1902–1903 ovocný sad čítající 960 stromů. A podobně jako jeho bratr Josef Anton se významně zapsal do veřejného života obce.⁶³²

Syn Gustava Richtera Gustav Alfred Richter (1862–1924) si roku 1901 nechal v Mildenavě nedaleko vily svého otce postavit vlastní vilu čp. 2 (dnes čp. 290). Navrhl ji architekt Adolf Bürger ve stylu na přechodu mezi konzervativním historismem a modernější nastupující secesí.

Po smrti staršího z obou bratrů Josefa Antona se na přelomu století podnik Přádělna česané příže synové Antona Richtera v Mildenavě změnil v komanditní společnost, v jejímž čele zůstal mladší Gustav. Roku 1908 byl Gustav císařem Františkem Josefem I. povýšen do prostého šlechtického stavu s přídomkem von Wittbach. V průběhu první dekády 20. století mu již ve vedení podniku úspěšně pomáhal jeho synovec Carl.

Přechod podniku do éry Československa se pojí s osobou Carla Maxe Richtera (1867–1931).⁶³³ Carl Max Richter se roku 1894 oženil s Marií Heintschel, svobodnou paní von Heinegg (1871–?), což vedlo k utužení orientace na vídeňské kruhy tzv. průmyslové šlechty. V letech 1893–1894 si podle návrhu vídeňského architekta Josefa Tölka (1861–1927) nechal v Lužci vystavět vilu v historizujícím stylu, zasazenou v přírodním parku se vzácnými dřevinami. Tato reprezentativní budova, označovaná ve Scheybalových protokolech jako vila Marie Richterové, nesla čp. 65. Dnes se nachází na adrese Hejnická ulice čp. 311. V jejím areálu Richterové zachytili svými fotoaparáty nejvýznamnější životní momenty rodiny a širokého příbuzenstva, zejména oslavy narozenin a svatby. Velkopřůmyslník Carl Max Richter spravoval také řadu dal-

631 RESSEL 1914, s. 86.

632 V roce 1873 založil 1. hasičský sbor Horní Smědé (*Oberwittigtaler Feuerwehr*), jako předseda stavebního komitétu řídil novostavbu raspenavské školy císaře Františka Josefa I. Založil Elektrárnu pro pohon a světlo (*Elektrizitätswerk für Kraft und Licht*), podílel se nadacemi na výstavbě raspenavského jubilejního kostela císaře Franze Josefa I. či na podpoře chorobince.

633 RESSEL 1914, s. 84–85.

ších nemovitostí, včetně hospodářských. Např. roku 1898 koupil od Franze Richtera Malcherský selský statek čp. 1 v Mildenavě (Luhu), dnes Hejnická ulice čp. 302, který byl v majetku rodiny Richterů již od první třetiny 17. století.⁶³⁴

Carl Max Richter měl čtyři děti: dcery „Jullu“, Julii Marii Betty Josefu (1895–?), provdanou roku 1920 za Hanse Röhrla, majitele pivovaru v bavorském Straubingu, a „Adu“, Adelaide Marii Felicitas Rudolfine (1896–?), provdanou v roce 1918 za Ericha Heintschela, svobodného pána von Heinegg z Nového Města pod Smrkem. Po nich následovali synové Max Gustav Josef (1899–?), tedy Max Richter ml., a Felix Hermann (1901–?).

Vila Maxe Richtera ml. od architekta Alfreda Wenzela v Mildenavě čp. 267, dnes Raspenava-Luh, Větrná ulice čp. 243, stav 2010

Max Richter ml. se v červenci roku 1921 oženil s Luisou Köcher z Litoměřic a měli spolu čtyři děti: dcery Guttu, Frauke, Hertu Elisabeth a syna Maxe Arna. Dle vzpomínek nejmladšího syna Maxe Arna Richtera žili novomanželé po svatbě nejprve v patře statku v Mildenavě čp. 1. Z konfiskovaných dokumentů z podstaty továrníka Maxe Richtera ml. lze vyvozovat, že krátce po svatbě se plánovala stavba dalšího rodinného sídla. Dochovaly se návrhy několika typů vil z let 1921–1922 od architekta Heinricha Julia Richtera (1886–1974), příbuzného z varnsdorfské větve textilních podnikatelů.⁶³⁵ Nejstarší návrh ze srpna 1921 má podobu mohutné reprezentativní patrové vily s ústředním rizalitem zakončeným trojúhelným štítem, halou a schodištěm. Z února 1922 pochází návrh o něco menší dvoupodlažní cihlové stavby s nízko zapuštěnou mansardovou střechou, arkýřem a výraznými trojúhelníkovými štíty. Budova je koncipována v duchu *Heimatstil* a evokuje prvky lidové architektury. Tyto

634 RESEL 1914, s. 74.

635 BOKOVÁ 2002, s. 18–25.

Na zahradě vily Maxe Richtera, srpen 1925 (?), konfiskát z majetkové podstaty Maxe Richtera

Wenzel Franz Jäger: dnes neznámý obraz Černá jezírka v Jizerských horách, který se nacházel ve vile Maxe Richtera (reprodukce *Deutschböhmen im Bilde*, 1910)

momenty jsou ještě zvýrazněny ve variantním návrhu obdobně řešené, avšak dřevěné patrové stavby z března 1922. Mezi konfiskáty Maxe Richtera ml. se nacházejí také návrhy monogramů jeho ženy Luise (Lucken) z roku 1924, zhotovené pravděpodobně Heinrichem Juliem Richterem. V konvolutu fotografií Felixe Richtera je dochován záběr z výstavby domu nesoucí přípis Lucken, datovaný 1925.

Vila Maxe Richtera ml. v Mildenavě čp. 267 (dnes Větrná ulice čp. 243), kterou rodina obývala až do odsunu a jejíž vnitřní zařízení bylo konfiskováno, však pochází až z roku 1934. Navrhl ji Alfred Wenzel (1900– ?), architekt a teoretik činný v Jablonci nad Nisou, který studoval na Uměleckoprůmyslové škole ve Vídni a na univerzitě v Marburgu. Také tato stavba, již předcházelo několik dalších, krotce modernisticky laděných návrhů značených signaturou K, evokuje *Heimatstil*. Oproti předchozím variantám z dvacátých let se však jedná o stavbu viditelně progresivnější. Vila Maxe Richtera ml. postavená na půdorysu písmene L odráží požadavky moderního rodinného života při respektování tradice a charakteru okolního prostředí. S vnějším vyzněním domu korespondovalo i jeho vybavení a sbírky. Vila byla zařízena designovým nábytkem, který navrhl malíř Oskar Just. Nenacházela se zde sbírka mučících nástrojů a zbraní, v níž našla zálibu starší generace, nýbrž současné obrazy Wenzela Franze Jägera, Karla Maye, Felixe Bibuse, Karla Deckera, cykly grafik zachycující jizerskohorskou krajinu a v neposlední řadě rozsáhlá sbírka map a knihovna čítající 2000 svazků.⁶³⁶ Nejmladším z dětí Maxe Richtera st. byl o čtyři roky mladší bratr Maxe Richtera ml., Felix Hermann. Zatímco starší bratr logicky převzal iniciativu v rodinném podnikání, mladší Felix se zpočátku soustředil na vojenskou kariéru. Roku 1929 se oženil s Irene Čačinović z Nového Města pod Smrkem a měl s ní čtyři děti: dcery Evu a Ingrid, které v roce 1935 zachytil na společném dvojportrétu malíř Karl Decker, syna Erwina a dceru, která se narodila už za války a jejíž jméno neznáme.

Adolf Bürger, vila Gustava Alfreda Richtera, 1901, Mildenava (Luh) čp. 2, dnes Raspenava, Nábřežní ulice čp. 290, stav 2019

Felix byl z dnešního pohledu nejproblematictější osobností. Archivář Vladimír Ruda uvádí, že vlastnil legitimaci NSDAP s pořadovým číslem 2. Ještě v roce 1924 byl Felix důstojníkem československé armády v záloze, prošel důstojnickou školou dělostřelců v Bratislavě a Prešově, získal čestné diplomy za výkony v plavání a ve střelbě. Dle

636

ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 107, Protokoly z činnosti J. Scheybala, záznam z 26. 3. 1946.

Irene Richter (Čačinović) v automobilu, kolem 1929

Ingrid a Eva Richterovy, dcery Felixe Richtera,
Lužec, duben 1938

Karl Decker: dětský portrét Ingrid a Evy Richterových,
olej, plátno, 75 × 90 cm, 1935, konfiskát
z majetkové podstaty Maxe Richtera

zjištění Vladimíra Rudy se záhy „zapojil do protičeského a protidělnického hnutí. Patřil mezi blízké spolupracovníky Heinze Ruthy, kterého financoval a kterému propůjčoval na agitační cesty auto se šoférem. Zprostředkoval také styky s německými nacisty a pomáhal převádět peníze na podporu Henleinovy strany z Německa do ČSR. [...] Felix Richter poskytl půjčku k založení tendenčních novin Die Zeit, které vycházely od roku 1935 v Liberci, a několikrát pomáhal Ruthovi při přechodu hranic do Německa. Patřil k organizátorům stávky 15. září 1938 na Frýdlantsku, před zatčením uprchl do Německa a za odměnu byl 6. října 1938 představen Hitlerovi. [...] V roce 1940 byl pro nedovolené styky s dělníci, jež manžel byl na frontě, odsouzen k jednoročnímu vězení. Aby si vymohl co nejmírnější potrestání, nastoupil jako dobrovolník k sanitním oddílům; o jeho dalších osudech nemáme zpráv.“⁶³⁷

Felix Richter vlastnil v Raspenavě vilu čp. 278 (dnes Luční ulice čp. 711) a kromě dalších nemovitostí také činžovní dům v Hejnické ulici čp. 315.

Z majetkové podstaty Felixe Richtera eviduje dnes Národní památkový ústav 414 položek. Výrazněji profilovaný soubor představuje rozsáhlá sbírka asijského umění obsahující především grafické listy, ale i umělecké předměty převážně z 19. století. Felix Richter sbíral také starou i soudobou evropskou a především regionální grafiku. V jeho majetku se nacházela např. série linorytů Josefa Erdreicha s motivy severních Čech, grafické listy Rudolfa Karaseka, Walthera Klemma nebo karikatury Olafa Gulbranssona pro časopis *Simplicissimus*. Osobní kontakt s umělci dokládají návrhy oznámení o narození Susane Richter od libereckého grafika Josefa Pfeiffer-Frieda. Felix Richter vlastnil obrazy německého malíře Curta Stoevinga, pastely Karla Maye nebo obraz *Čápi u potoka* od Wenzela Franze Jägera.

S Felixem a Maxem Richterovými se uzavírá příběh poslední generace potomků továrnických rodin před odsunem, který postihl i jejich matku Marii, roz. Heintschel, vdovu po továrníku Carlu Maxovi, jejího švagra Rudolfa Josefa Richtera a mnohé další. Na základě svozových značek je možné zpětně dešifrovat, z kterého objektu pocházely jednotlivé předměty. Lze však z toho usuzovat, komu původně patřily, kdo co sbíral a na čí popud? Většinou ano, byť ne vždy s jistotou. Máme před sebou jak ucelené soubory, které nepochybně vznikly soustředěným sběratelským úsilím a zájmem o konkrétní úzce vymezenou oblast (sbírka mincí, asiatických předmětů, fotopřístroje), tak sbírky zakoupené již jako celek z pozůstalosti (sbírka kuriozit, zbraní a mučicích nástrojů

po libereckém sběrateli Funkem)⁶³⁸ a zároveň konglomerát méně vyhraněných uměleckých předmětů. Zdá se, že některé z nich se do majetku Richterových dostaly spíše řízením různých náhod nebo díky kontaktům či možná i impulzivně, jednorázově a sloužily k běžné či reprezentativní dekoraci interiérů, jako doklad společenského statusu jejich majitelů, spíše než jako předmět systematické sběratelské činnosti.

Pokud bychom si položili otázku, jednalo-li se o rakousky, nebo německy orientované umění, odpověď bude spíše rakouské, což koresponduje se sférou obchodních kontaktů směřujících na území monarchie, ale posuzovaný vzorek je roztržštěný a obsahuje i artefakty z německého prostředí a také předměty z Dálného východu. Mnohem přiléhavější se jeví otázka, soustředilo-li se sběratelství Richterů spíše na region, nebo zda usilovali i o kontakt s dobově aktuálním děním v některé z okolních uměleckých metropolí. Víme, že Liberec, kde byl koncem 19. století nejvýznamnějším sběratelem umění Heinrich Liebieg, se orientoval spíše vídeňsky. Heinrich Liebieg však nemohl být pro Carla Maxe a Gustava Alfreda Richterovy sběratelským vzorem, neboť jeho sbírka zůstávala v soukromí a poprvé byla úzkému okruhu zájemců představena v den otevření Severočeského muzea roku 1898 a poté na liberecké výstavě v roce 1906. Také Liebiegova osobní situace byla odlišná, neboť veškerou volnou energii věnoval sběratelství. Rovněž sumy, jež Richterové mohli nebo byli ochotni investovat do svých sběratelských aktivit, byly oproti Liebiegovým omezenější. Z dochovaného materiálu se zdá, že výtvarné umění sice viditelně dotvářelo část osobního rodinného prostoru, přesto však nebylo pro Richtery nejdůležitější prioritou. Sběratelství výtvarného umění z hlediska kvantity i záběru nepřekročilo (s výjimkou Maxe Richtera ml. a jeho sbírky současných autorů jizerskohorského regionu) rámec příležitostné záliby či společenské konvence. Obrazy zdobící stěny rodinných jídelen a pokojů volbou námětů korespondovaly s konzervativním vkusem objednavatelů a potvrzovaly jejich jasné ukotvení v regionu. Akcent na jizerskohorskou krajinu nebyl v případě Maxe Richtera ml. nikterak náhodný. Se svou ženou se seznámil v německé době skautského hnutí *Wandervogel* a během meziválečného období spolu podnikali kromě četných cest do Alp, na Balkán či ostrov Rujanu také časté výpravy do oblasti Jizerských hor a Krkonoš, včetně dálkových lyžařských přejezdů z Mildenavy do Horní Rokytnice.

Uceleněji vyznívá zájem Richterů o sběratelství orientálních předmětů. Mezi záliby opakující se napříč generacemi patřily také myslivost, zbraně a hmotné prameny

638 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala, dopis J. Scheybala Z. Wirthovi, 6. 3. 1949.

dokumentující historii rodového majetku, včetně různých kuriozit spojených s hospodářstvím a romantickou představou o středověku. Vedle toho se setkáváme s prvky představujícími rod Richterů jako moderní podnikatele a nositele nových životních trendů. Tyto momenty se odrazily v zájmu o automobilismus a s ním spojené cestování, sbírání map, mincí, pohlednic a zjevná záliba ve fotodokumentaci.

Gustav i Max Richterovi si nechali vystavět solidní reprezentativní sídla odpovídající jejich postavení. Vila Gustava Alfreda Richtera z roku 1902 je již komfortnější a působí civilnějším dojmem. Konzervativní trend citlivě respektující ráz regionu potvrdil i Max Richter ml., který si v souladu s duchem místa i rodinnou tradicí nechal vlastní vilu navrhout jako moderní pohodlný dům v duchu tzv. *Heimatstil* s rustikalizujícími dřevěnými prvky.

Model exotického plavidla, dřevo, konfiskát z majetkové podstaty Heinricha Richtera (Richter Varnsdorf)

Přehledně-li výtvarné umění ve sbírkách Richterů jako celek, žádnou nadregionálně koncipovanou ani umělecky vyhraněnou koncepci nenalezneme. Richterové nevlastnili žádné avantgardní dílo, na hranicích krotké moderny lze v kontextu soudobého vývoje moderní malby vnímat práce Wenzela Franze Jägera, ale i v tomto případě převládá

spíše lokální patriotismus, konzervativnost a zřetelně se zde odrážejí příbuzenské vztahy. V podobném duchu vyznívají i dochované konvoluty grafik Walthera Klemma či Rudolfa Karaseka, pocházející nejspíše ze sběratelské činnosti Maxe Richtera ml. V kontrastu k reprezentativním neoslohovým budovám Gustava Alfreda a Carla Maxe Richterových nacházíme jen minimum informací o výskytu exteriérových soch či jiných uměleckých děl na jejich pozemcích. Josef Scheybal se v roce 1950 vyjádřil k „soše a váze v parku u vily bývalého továrníka Richtra“ následovně: „Vily po továrníku Richtrovi znám již třicet let. Nevím, že by tam bylo v parcích něco tak významného, co by stálo za převoz do skladu NKK. Spíše se jedná o záležitosti památkového úřadu a bylo by ku prospěchu věci, kdyby obě plastiky byly konservovány na místě a zůstaly ozdobou některého z parků.“⁶³⁹ Na druhou stranu víme, že např. Max Richter ml. si nechal ve dvacátých a třicátých letech navrhovat designový nábytek na míru, z čehož vyplývá, že péči o vzhled interiérů věnoval velkou pozornost.

Mezi konfiskáty početně převažují předměty, které patřily a dodnes patří k běžnému sběratelskému artiklu ve smyslu starožitností (české sklo, drobná grafika, ex libris, porcelán, keramika, kamenina). Nad průměr vystupuje konvolut asiatik z majetkové podstaty Felixe Richtera, zahrnující kaligrafické kresby, dřevoryty, figury, umělecké řemeslo a zbraně. Výtvarné umění zastupovali, až na výjimky typu kopie obrazu Carla Dolciho, především dva krajináři žijící v bezprostřední blízkosti rodiny Richterů: Wenzel Franz Jäger (1861–1928), usazený v Raspenavě, a z mladší generace Karl Decker (1906–2003), jenž měl ateliér přímo v Mildenávce.

Žehlička na žhavé uhlí, 1883, konfiskát z majetkové podstaty Maxe Richtera

Spojitost s nimi je jasně regionální: z prvního manželství Josefa Antona Richtera (1830–1898) s Helenou Jaeckelovou z Raspenavy (1830–1865) vzešla i dcera Maria

Theresia (1859–1930), jež se roku 1884 provdala za malíře Wenzela Franze Jägera, nejvýraznější uměleckou osobnost regionu konce 19. století a prvních dvou dekád 20. století. Tento svazek do jisté míry předurčil orientaci a podobu sběratelských aktivit rodiny Richterů na poli výtvarného umění. Sepjetí Jägera s Richtery spočívalo i v silné vazbě k místu. Wenzel Franz Jäger se narodil v nedalekém Větrově u Frýdlantu, který sousedil s katastrem Raspenavy. Studoval na Uměleckoprůmyslové škole ve Vídni u Hanse Machta, Andrease Grolla a Rudolfa Ribarze, na jehož popud odešel v roce 1895 do Mnichova, kde se přidal ke krajinářům v umělecké kolonii v Dachau. Seznámil se s Adolfem Hölzelem z Olomouce, jehož krajinářská škola navazující na impresionismus a rozvíjející symbolismus formovala spolu se vzory vídeňské secese Jägerův malířský rukopis. Díky svým kontaktům se Jäger v průběhu první dekády opakovaně prezentoval v galerii Miethke a se spolkem *Wiener Secession* ve Vídni, vystavoval také v Mnichově, v Drážďanech a posléze v Praze. Od roku 1902 žil trvale v Raspenavě, ve vile čp. 108 (dnes ulice Na Kopečku čp. 585), kterou pro něj a svou dceru nechal vystavět Josef Anton Richter. Secesní vila s malířským ateliérem navržená vídeňskými architekty Franzem von Krausem a Josefem Tölkem představuje svou kvalitou stavbu nadregionálního významu. S tím korespondovala i společenská aktivita jejích obyvatel: Jägerova vila se v následujících letech stala místem návštěv a setkání významných osobností kulturního a uměleckého života. Raspenavou tak prošli hudební skladatel Franz Lehár, spisovatel Gerhard Hauptmann či malíř Edvard Munch. Jedním z vrcholů Jägerovy umělecké dráhy byla účast na vídeňské výstavě *Kunstschau* v roce 1908, kde se prezentoval mj. obrazem *Černá jezírka v Jizerských horách* (s. 260). Toto dnes nezvěstné dílo spatřil v březnu 1946 Josef Scheybal, když vstoupil do vily Maxe Richtera ml. (1899–1985) v Mildenavě, v dnešní Větrné ulici čp. 243. Jäger často používal čtvercové formáty a mnohé krajinné scenérie z Raspenavy a Jizerských hor jsou komponovány jako výhled přes blízký horizont vyplněný rostlinnými motivy. Tímto způsobem je vystaven i další obraz *Krajina s vlčími máky*, jenž byl ve vlastnictví Maxe Richtera ml. a po válce našel místo v kancelářích Úřadu vlády. Wenzela Franze Jägera lze označit za zakladatele fenoménu jizerskohorské krajinomalby. V jeho stopách pokračovali s různou úspěšností mnozí další regionální malíři, na Jablonecku především Rudolf Karasek (1895–1986) a Richard Felgenhauer (1895–1958), přímo v Mildenavě pak o dvě generace mladší Karl Decker (1906–2003), jehož obrazy tvořily vedle starších zděděných Jägerových pláten podstatnou vrstvu výzdoby obývacích pokojů rodinných vil a bytů poslední předválečné generace rodiny Richterů.

K průběhu konfiskací majetku rodiny Richterů

Movité kulturní statky konfiskované členům rozvětvené rodiny Richterů čítají jen ve fondech Národního památkového ústavu více než tisíc šest set položek. Do těchto fondů se dostaly předměty shromážděné na zámku Sychrov, část z nich našla místo v jiných institucích. Konfiskace se však týkaly také písemností, předmětů osobní či technické povahy, u nichž je obtížnější rozlišit, zda se ještě jedná o kulturní majetek. Početně největší soubory „movitých kulturních statků“ byly zajištěny z „hlavních“ továrnických vil v Mildenavě, Mildenávce a Raspenavě. Umělecké předměty pocházejí zejména z vil Maxe, Felixe, Gustava, Gustava Alfreda, Rudolfa a Marie Richterových. Ve vile Rudolfa Richtera se jednalo „hlavně o přírodniny, listiny a akta“.⁶⁴⁰ Marie Richterová je uváděna v souvislosti s vilou v Mildenávce (č. svozu 161, zn. MR) a vilou v Mildenavě čp. 65, kde se „nacházela část zbraní, ve sklepě pak sbírky přírodnin“.⁶⁴¹ Dále jí byly konfiskovány předměty z bytu čp. 697/30 na Šamánkově třídě v Liberci, který byl po konfiskaci přidělen Stanislavu Stárkovi. Zde se vyřízení uskutečnilo v lednu 1948.

Z dostupných dokumentů vyplývá, že první prohlídka vil rodiny Richterů pověřenými osobami proběhla v červenci 1945. Tehdy také došlo k jejich zapečetění, přičemž však některé z nich byly již předtím vyrabovány. Práce na soupisech majetku pokračovaly v průběhu roku 1946. Na jaře a na podzim 1947 byly vyhotoveny seznamy předmětů podle jednotlivých objektů, proces evidence a postupného odvážení majetku však pokračoval až do roku 1949. Budovy byly záhy po konci války rozděleny na byty, které obsadili národní správci. Co se smajetkem původních obyvatel dělo do okamžiku jeho sepsání i poté, záleželo také na jejich počínání. Hlavním hybatelem a koordinátorem zajišťování majetku Richterů byl pověřenec Národní kulturní komise Josef Scheybal, který v červenci 1945 popsal situaci následovně: „*Továrníci Richterové byli hlavními finančními pilíři Henleinova hnutí. Většina jich uprchla, zůstal pouze Max, který dosud obývá svoji luxusně zařízenou vilu. Ostatní, hlavně vila továrnice Marie Richterové, matky, nesou hrozné stopy po rabování. O tuto vilu, která obsahuje vzdor [...?], která zde panuje, nejcennější majetek, se jeví nezřízený zájem osob, které aby se tam dostaly, chtějí zde zařizovati kanceláře, ačkoliv jest dost místa ve vilách druhých. Prosíme, aby okresní správní komise ve Frýdlantě byla sekretariátem*

640 NA, fond SPS–D, kart.105, inv. č. 175, zpráva J. Scheybala, 7. 5. 1947.

641 Ibidem.

*obratem vyzrozuměna, že každé porušení pečeti a uzávěru bude trestáno. Přesný přehled inventáře pro stav, v jakém se místnosti nacházejí, jest těžký.*⁶⁴²

Jakým způsobem postupovala konfiskace rodinného majetku Richterů, lze interpretovat z úředních zpráv. Co se v Mildenavě dělo v květnu 1945 a v následujících měsících, se dozvídáme také z paměti Maxe Arne Richtera. Z jeho vzpomínek vyplývá, že v prvních dnech a týdnech po skončení války byla situace značně vypjatá. V noci z 9. na 10. května Rusové vtrhli do jejich domu a začalo rabování. První noc rodina strávila venku v parku obklopujícím vilu, další dny našli útočiště v lese na dva kilometry vzdáleném kopci, kde s nimi byla i jejich teta Eni Richter s pěti dětmi. Max Arne Richter uvádí, že dům už byl v těchto dnech zpusťošeny a rodina jej nechala volně otevřený, protože v dané situaci nebylo možné zabránit, aby se do něj kdokoli dostal. Vrátili se zhruba po týdnu a Rusové je pod pohrůžkou smrti donutili vydat ukrytý alkohol a cennosti.⁶⁴³ Starousedlíci očekávali, že se poměry uklidní s příchodem zástupců české samosprávy, tyto naděje se však ukázaly jako liché. Max Richter v době Scheybalova příchodu neobýval svou luxusně zařízenou vilu jako dřív, jak by se mohlo zdát z oficiální zprávy, nýbrž byl s rodinou nedobrovolně držen ve dvou jejích místnostech. Důvodem byly jeho nepostradatelné znalosti ohledně chodu továrny.

*Němec nemá žádná práva. Jako zloději nás Češi přepadli s nevýslovnou bezcitností. Následovaly rozkaz za rozkazem, které nás šikanovaly, ponižovaly. Museli jsme nosit bílé pásky na ruku (nazývali jsme je páskami inteligence), jednou na pravé, potom zas na levé ruce. Když to někdo udělal špatně, byl pokutován. Všechna rádia a fotoaparáty jsme museli odevzdat. Nesměli jsme opustit okres, nesměli jsme po sedmé hodině vycházet na ulici, nesměli jsme používat žádný dopravní prostředek, ani kolo. Měli jsme potravinové lístky, na něž jsme však nedostali ani maso ani máslo ani mléko. Na ulicích na nás plivali, bili nás a štrkali, každý si od nás mohl vzít, co se mu zrovna zalíbilo.*⁶⁴⁴

Úředním zprávám dominují Scheybalova oznámení, že i vila Marie Richterové byla během prvních týdnů po skončení války vykradena, a to v době, kdy za ni odpovídal národní správce Záleský, který do vily umožnil přístup Jaroslavu Dědinovi. Záleský

642 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 138, opisy zpráv J. Scheybala jako pověřence MŠO 1945–1946, zpráva z 13. 7. 1945.

643 RICHTER 2011, s. 63–65.

644 Tak popsala situaci z pohledu rodinných příslušníků ve svých vzpomínkách Luise Richter (RICHTER 2011, s. 67).

v protokolu sepsaném na stanici SNB v Raspenavě o půl roku později, 18. ledna 1946, uvedl, že různé předměty z vily Marie Richterové odvezl Dědina. Tato záležitost výmluvně ilustruje napětí, kompetenční spory a nedůvěru mezi aktéry procesu zajišťování majetku i některými představiteli místní samosprávy v Raspenavě, Mildenavě a Mildenávce, jež se odrazily i v následujícím období.

Vě vile továrnice Marie Richterové nalézají se řada uměleckých předmětů a starožitností, především velmi cenná sbírka zbraní po jakémsi Funkovi [Funke] z Liberce, která byla z pozůstalosti továrníkem Richtrem zakoupena. Vzhledem k tomuto cennému inventáři byla tato vila v červenci m. r. [1945] zapečetěna a zajištěna severočeskou zajišťovací komisí, kterou tenkrát vedl podepsaný pověřenec MŠO [Josef Scheybal]. Tehdy již vyrabovaný a zajištěný inventář této vily, ve které se mimo jiné nalézala velmi cenná sbírka mincí, byl opět tehdejším národním správcem Záleským vloupen a tento trestný čin ještě toho času předmětem vyšetřování prováděným stanicí velitelství SNB v Raspenavě. Dlužno podotknouti, že v době těchto událostí byla tato vila rozpečetěna pověřencem památkového úřadu Dědinou z Liberce, takže toho času se přesně neví, kdo dříve do vily vstoupil, zda Dědina neb Záleský.⁶⁴⁵

Koncem března 1946 Josef Scheybal k této kauze napsal v osobním dopise Zdeňku Wirthovi: „Mildenava. Zastavil jsem se na stanici SNB v Raspenavě. Velitelem stanice bylo mi sděleno, že onen arcizloděj Záleský byl krajským soudem v Liberci propuštěn a že jest nebezpečí nového vloupání a že neručí za možné porušení pečeti ve vile. Proto jsem za asistence SNB vyzvedl kalich a monstranci zde schovanou a nechal jsem ji uložit na velitelství stanice SNB v Raspenavě.“⁶⁴⁶

Opakovaně byla v úředních dokumentech řešena kauza stříbrných mincí: „Ve slévárně v Mildenavě u Frýdlantu bylo nalezeno v lahvích v žumpě uschovaných větší množství stříbrných rakouských mincí. Ohledáním bylo zjištěno, že pocházejí z vily Marie Richterové v Mildenavě. Kromě mincí bylo v žumpě nalezeno také sklo zcizeného původu. Tyto mince kradl správce Záleský, tavil je v místní slévárně na malé kuličky a část z nich ukryl. V návaznosti na toto zjištění žádal konzervátor Cyril Merhout

645 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 93, zpráva J. Scheybala, 18. 1. 1946.

646 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala, dopis J. Scheybala Z. Wirthovi, 28. 3. 1946.

4. prosince 1947 Národní kulturní komisi v Praze, aby tento a dalších hospodářské delikty v regionu vyšetřila. Merhout současně upozorňoval, že národní správce Jaroslav Dědina není spolehlivá osoba.⁶⁴⁷

Josef Scheybal se do rodinných vil Richterů dostal znovu v březnu 1946, kdy provedl soupis uměleckých předmětů a v protokolech zachytil tehdejší stav objektů:

„Vila továrníka Maxe Richtera [původní čp. 267, dnes čp. 243]. Tato budova se uchovala z velké části neporušena, neb byla až do zatčení Maxe Richtera rodinou obývána. Poněvadž tuto vilu obývá vrchní účetní firmy Richter s podnájemníky p. Jan Janč, byly veškeré zde se nalézající umělecké předměty řádně sepsány.⁶⁴⁸ Na seznamu předmětů z většího obývacího pokoje figuroval „veliký obraz“ Černá jezírka v Jizerských horách od Wenzela Franze Jägera, seznam z jídelny obsahoval další Jägerův obraz *Krajina s vlčími máky* a Deckerův obraz *Jizerské slatiny*. U knihovny je připsána poznámka o asi 2 000 svazcích včetně úplného exempláře *Handbuch der Kunstgeschichte*.

Scheybal dále uvedl, že „národní správce vily a jeho podnájemníci (Karel Valda) jsou si plně vědomi, že veškeré ve vile se nalézající předměty jsou majetkem státu, a zavazují se, že se všemi předměty zde se nalézajícími budou jednat slušně, budou je udržovati v čistotě, že ničeho nepoškodí a nedopustí, aby cokoliv z inventáře bylo odnešeno neb jinak zcizeno. Knihovny, kromě zvláštního knihovního skladiště v I. poschodí, nemohly býti z technických důvodů uzavřeny a pan Janč se zavazuje, že ničeho z nich nebude půjčováno a zcizeno. Tyto knihovny nepodléhají běžnému sběru knih a zůstanou na místě až do dalšího rozhodnutí“.⁶⁴⁹ Oprávněnost Scheybalových obav dokládají jeho deníkové záznamy.

Večer v hotelu ve Frýdlantě pořádání a studování sběratelské korespondence továrníka Maxe Richtera, kterou jsem našel poválovati se na půdě jeho vily. Dozvídám se prameny jeho nákupu východoasijského umění v Liberci, dále o sbírce miniatur (Daffinger, Isabey a j.), která nalezena nebyla a dle různých náznaků byla rozkradena vinou úředníků

647 NA, fond SPS–D, kart. 83, inv. č. 134, dopis C. Merhouta NKKomisi, 4. 12. 1947.

648 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 107, Protokoly z činnosti J. Scheybala 1946, záznam z 26. 3. 1946.

649 Ibidem.

*FNO v Liberci, kteří tyto ‚obrázky‘ při odvážení inventáře z vily Marie Richtrové a Felixe Richtera nechali ležet jako bezcenný brak!*⁶⁵⁰

Z protokolu podepsaného 26. března 1946 předsedou Místní správní komise v Raspenavě Františkem Hrnčálem a pověřencem Ministertva školství a osvěty Josefem Scheybalem vyplývá upřímná Scheybalova snaha situaci zvládnout a majetek podchytit v soupisech. Dnes víme, že se to navzdory složité bezpečnostní situaci v mnoha případech skutečně podařilo. Na druhou stranu je evidentní, že v případě exponovaných položek byla tato snaha neúčinná. Např. zmiňovaný Jägerův obraz *Černá jezírka v Jizerských horách* je dodnes nezvěstný. Na seznamu předmětů z bytu a domu čp. 267, které Scheybal převzal do správy Národní kulturní komise o rok a půl později za přítomnosti zástupce Osídlovacího úřadu a Fondu národní obnovy v Liberci Václava Prouzy a strážníka Františka Hrnčála, tehdy již zástupce MNV, už *Černá jezírka* nejsou. Uveden je pouze druhý, menší Jägerův obraz *Krajina s vlčími máky*. Naopak zde přibyl olej Karla Meye *Zámecký park*.⁶⁵¹

Nejdříve byly do správy Národní kulturní komise předávány umělecké předměty z majetku Gustava Alfreda Richtera, které Josef Scheybal přebíral z bytu správce firmy Přádělna na česanou přízi G. A Richter Rudolfa Knoba v Mildenavě (Luhu) čp. 2. Seznam čítající sedmdesát šest položek obsahuje obrazy, bronzové sochy a směsici starožitností a předmětů uměleckého řemesla. Mezi obrazy figurují i tři plátna Wenzela Franze Jägera, „partie z Frýdlantu“ a dvě „krajiny z okolí Raspenavy“. Na prvním místě je uveden rozměrný, dnes neznámý obraz Karla Deckera Podzimní krajina z Frýdlantska (118 × 118 cm). Druhou položkou je Deckerův obraz *Jizerské slatiny*, uložený dnes na Hrubém Rohozci. Umělecké předměty pocházející z vily Felixe Richtera přebíral Josef Scheybal 12. listopadu 1947 z bytu vrchního mistra přádělny česané příze Arnošta Frýby v Mildenavě (Luhu) čp. 278.⁶⁵² Ze všech dostupných seznamů majetku bylo nejvýše hodnocenou položkou šedesát osm japonských tušovaných kreseb, akvarelů a skic z majetku Felixe Richtera, které Scheybal souhrnně odhadl na 40 000 Kčs. Stejně jako ve všech ostatních případech se jednalo o odhadní nabývací ceny pro stát z roku 1938. Seznam předmětů z majetku Felixe Richtera převzatých z bytu Arnošta Frýby v Mildenavě (Luhu) obsahuje celkem

650 Poznamenal si v souvislosti s vilou Maxe Richtera ml. v listopadu 1947 J. Scheybal. ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Dokumenty z činnosti Josefa Scheybala, Pracovní deník J. Scheybala, 10. 11. – 13. 11. 1947.

651 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XIX, inv. č. 473, Dokumenty z činnosti Josefa Scheybala, Seznam předmětů převzatých z vily Marie Richtrové v Raspenavě-Luhu, 14. 11. 1947.

652 NA, fond SPS–D, kart. 107, inv. č. 175, Seznam předmětů převzatých z bytu A. Frýby v Luhu, 12. 11. 1947.

311 položek uměleckých děl, početně převažuje grafika, většinou japonská, ale zahrnuty jsou zde i předměty uměleckého řemesla.

V květnu 1947 popsal situaci rodinných vil Richterů velitel stanice SNB v Raspenavě, vrchní strážmistr Kerfurt. Národní kulturní komisi sdělil, kým a kam byl přemístěn kulturně hodnotný majetek z vil rodiny Richterovy v Luhu (Mildenavě), Lužci (Mildenávce) a Raspenavě a v jakém stavu se tyto objekty nyní nacházejí.

V Richtrových vilách zajišťování prováděl fond národní obnovy Liberec a různé předměty po zajištění byly nákladním autem odvezeny do Liberce, takže zdejší stanici není známo, jaké další cenné neb starožitné předměty ve vilách zůstaly. Stav vily v Dělnickém parku, v parku u továrny na česanou přízi v Luhu, jak je i panu pověřenci Scheybalovi známo, je neutěšený a bylo by záhodno, aby cenné předměty byly na patřičné místo odvezeny, než budou neodborným zacházením zničeny. [...] Podotýkám, že vila Marie Richterové v Dělnickém parku bude pravděpodobně pro rekreační účely zabrána vojenskou správou s celým zařízením. Klíče od této budovy byly odevzdány MNV v Raspenavě.⁶⁵³

Během června 1948 probíhalo předávání uměleckých předmětů z vily majitele továrny na samety a plyše Heinricha Richtera v Čelakovické ulici čp. 1532 ve Varnsdorfu. Josef Scheybal je přebíral do správy a držby NKK od bývalého národního správce podniku Františka Resla, za přítomnosti zástupce oblastní úřadovny Osidlovacího úřadu a Fondu národní obnovy v Liberci Michala Almásiho.⁶⁵⁴ V seznamu podepsaném Josefem Scheybalem a Jindřichem Richterem, „národním správcem v pověření Továrny na samety a plyše“, je uvedeno pětadvacet obrazů, vesměs solidní úrovně. Podobně jako v případě Richterů z Raspenavy, Luhu a Lužce se jednalo o konzervativnější autory, jejichž skladba však představuje zajímavý konglomerát od umělců s židovskými kořeny, přes české malíře až po otevřeně prorežimní autory spjaté s oficiálním uměním nacistického Německa, jakým byl Ferdinand Staeger. Nacházel se zde mj. autoportrét Eugena Spira, židovského malíře z Vratislavi, který byl za války pronásledován gestapem, a také pozoruhodný raný Spirův portrét mladé Leni Riefenstahl. Za zmínku stojí též obraz *Ulice se stafáží* německo-židovského malíře Lessera Uryho. Početně pře-

653 NA, fond SPS–D, kart.105, inv. č. 175, Zpráva SNB Raspenava o majetku a vile továrníka Maxe Richtera v Luhu u Raspenavy, 9. 5. 1947.

654 NA, fond SPS–D, kart.105, inv. č. 175, Seznam předmětů převzatých z Továrny na samety a plyše ve Vansdorfu, 17. 6. 1948.

važovali konzervativní autoři starší generace jako Hanuš Schweiger, Emanuel Staněk a Emil Schovánek. Ve sbírce byli zastoupeni také malíři jizerskohorské krajiny Christian Gotthard Hirsch, Hugo Siegmüller a Wenzel Franz Jäger.⁶⁵⁵

V průběhu března 1949 došlo na další vlnu protokolárního předávání majetku z vil Richterů, opět za asistence Františka Hrnčála. Nejprve to byl mobiliář „z vily kdysi Marie Richterové v Luhu 65“. Celkem 125 předmětů z této vily putovalo na zámek Frýdlant. Jednalo se zejména o historickou zbroj (halapartny, brnění, sečné a bodné zbraně, palcáty apod.). Dalších celkem 473 předmětů směřovalo, dle strojopisného seznamu Josefa Scheybala, do skladu NKK na zámku Sychrov. Byl mezi nimi nábytek, hospodářské předměty denní potřeby, mučicí nástroje (popravní kolo, pouta, španělská bota, palečnice), visací zámky, podkovy, selské zbraně, jezdecké potřeby, svícný, korouhev datovaná 1754 apod.⁶⁵⁶ O tom, za jakých podmínek tehdy Scheybal pracoval, vypovídá jeho dopis Zdeňku Wirthovi z 6. března 1949.

V Jizerských horách byly všude silné sněhové bouře. Příležitost k ubytování není, poněvadž živnoštníci z pohraničí kvapem utíkají. Tak jsme museli na noc do Frýdlantu. Ve středu ráno byly tak strašné vánice, že nejezdily ani vlaky, ani autobusy. Co dělat? Buď jet domů, nebo pokračovat v práci. Proto jsem nechal Šmída ve Frýdlantě jet do Mildenavy nejbližším vypraveným vlakem a sám jsem v té vánici šlapal 8 km pěšky do Mildenavy. Při tom jsem se smekl na náledí a pohmoždil jsem si zápěstí pravé ruky. V Mildenavě čekala rytírna a mučírna ve vile Marie Richterové. [...] Ve vile G. A. Richtera jsem našel pěkný konvolut starých listin týkajících se statku Nieder-Weigsdorf sice dnes v Polsku, ale těsně na českých hranicích a důležitých pro dějiny frýdlantského výběžku. Budou krásným příspěvkem pro budoucí krajský archiv, který se asi utvoří z expozitury archivu ministerstva vnitra v Liberci. Ve čtvrtku jsem pracoval na statku Karla Richtera, kde je řada knih, veliká sbírka různých ceníků, několik pěkných hedvábných špenzrů a dva reifroky, několik alb fotografií a ledacos ještě přibude.⁶⁵⁷

655 Ibidem.

656 NA, fond SPS–D, kart.108, Seznam předmětů kulturní hodnoty převzatých J. Scheybalem od MNV v Raspenavě, 3. 3. 1949.

657 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala, dopis J. Scheybala Z. Wirthovi, 6. 3. 1949.

O tři dny dříve Scheybal převzal do správy a držby NKK v Praze nábytek, mj. dubovou selskou vykládanou skříň, z vily Maxe Richtera čp. 267 a další kusy pak z čp. 173 (nacházelo se v areálu továrny). Nejvýše oceněny byly předměty pocházející „z majetku bývalého továrníka Richtera čp. 278“ – biedermeierský sekretář s odklápěcí deskou (10 000 Kčs) a francouzský intarzovaný sekretář (5 000 Kčs). Poslední dvě jmenované položky se nacházely v továrním skladišti firmy Přádělny vlny n. p. Praha, závod Luh čp. 173.⁶⁵⁸ Ve stejný den byl podepsán i seznam předmětů převzatých do správy NKK v Praze za přítomnosti Františka Hrnčála z „tovární vily čp. 202“, jednalo se o mučicí nástroje, exotický oštěp, konvolut archiválií týkajících se statku Niederweigsdorf, globus z poloviny 19. století a další drobné předměty.⁶⁵⁹ Ve dnech 14. a 15. března 1949 pak Josef Scheybal provedl „detailní soupis předmětů z vily dříve Marie Richterové, převzatých vzhledem ku tmavým místnostem na místě dosavadního uložení na půdě v Luhu, aby tohoto soupisu mohlo býti použito jako podkladu pro skladní knihu“.⁶⁶⁰

V dubnu 1949 analyzovala správa numismatického oddělení Národního muzea torza sbírky továrníka Maxe Richtera st. z Luhu, uložené do té doby ve skladech na Sychrově. Jednalo se o „zbytky veliké numismatické sbírky Richtrovy, celkem 3 128 kusů mincí, medailí a papírových platidel, t. j. 1 325 mincí a medailí stříbrných, 1 606 mincí a medailí měděných a z jiných méněcenných kovů a 197 papírových platidel“.⁶⁶¹ Numismatická expertka Emanuela Nohejlová-Prátová ve zprávě uvedla, že „sbírka je naprosto znehodnocena a také špatná zachovalost jednotlivých kusů snižuje její hmotnou i historickou cenu“, kterou odhadla na 7 500 Kč podle roku 1938. Správa numismatického oddělení avizovala vystavení depozitního listu na kusy, o které měla zájem pro sbírky Národního muzea.⁶⁶²

V průběhu padesátých let dílčí předměty z majetku Richterů dále měnily své umístění v závislosti na potřebách státních institucí. V září 1954 tak putovala kovaná ponocenská sudlice do Státního výukového muzea pro myslivost v Lednici, o rok později získal Vojenský historický ústav kosu ze selských bouří apod.⁶⁶³

658 NA, fond SPS–D, kart. 108, seznam předmětů kulturní hodnoty převzatých pověřencem NKK J. Scheybalem od MNV v Raspenavě, 3. 3. 1949.

659 Ibidem

660 NA, fond SPS–D, kart. 108, zpráva pověřence J. Scheybala o činnosti ve dnech 14. 3. a 15. 3. 1949, 15. 3. 1949.

661 NA, fond SPS–D, kart. 105, inv. č. 175, předběžné potvrzení numismatického oddělení NM o převzetí sbírky mincí M. Richtera, 20. 6. 1949.

662 Ibidem.

663 Ibidem.

Pestrost i absurditu procesu konfiskací dokládá také přítomnost některých osobních předmětů či běžných předmětů denní potřeby. Z majetku Richterů byly konfiskovány např. i koš na prádlo, kravata, 191 ramínek, americká vlajka, povijan a věneček z umělých květin. Tyto a mnohé další položky nejrůznější povahy figurují na sychrovských seznamech bez čísla. Jedná se o více než čtyři stovky předmětů, jejichž přesný původ se během svozů nepodařilo podchytit. Jsou mezi nimi i různé lidové a orientální čepce, manžety a další textilie, které dle záznamů pověřenců putovaly posléze do orientálního muzea v Tróji.⁶⁶⁴

V kontextu Scheybalových záznamů je zřejmé, že konfiskace majetku rodiny Richterů byla úmorná a někdy až téměř sisyfovská práce. Lze se domnívat, že nejzajímavější umělecké předměty a cennosti byly odcizeny a nejspíš prodány v prvních poválečných týdnech, další snad přesunuty na jiná místa, kde je dnes zatím možná jen nedokážeme identifikovat. Většinu ostatních uměleckých předmětů se podařilo zajistit. Byla mezi nimi také řada věcí osobní i čistě utilitární povahy. Tyto předměty jsou dnes rozptýleny v několika institucích, přičemž početně nejrozsáhlejší soubor spravuje Národní památkový ústav. Jedná se o svízelné dědictví. Nejde totiž až na výjimky o typické galerijní či muzeální předměty, jež by mohly zaujmout místa v tradičních expozicích. Ve většině případů spíše dokumentují životní styl podnikatelské rodiny a její proměňující se vkus, záliby a způsob trávení volného času, o němž vypovídají zejména soubory fotografií, map a pohlednic z rodinných dovolených a častých zahraničních cest. Je to především materiál k dějinám každodenního života vyšších středních vrstev či spíše průmyslové aristokracie. Vypráví příběh rodiny, jež se skrze svůj podnikatelský úspěch během několika generací vypracovala v ekonomickou a kulturní elitu regionu a posléze svými kroky pod tlakem okolností přispěla k rozpadu meziválečného Československa. Události spojené s odsunem způsobily, že dnes zejména díky Josefu Scheybalovi disponujeme rozsáhlým konvolutem předmětů s vysokou výpovědní hodnotou především směrem k osobnímu životu skupiny lidí, která významně formovala charakter regionu, ale posléze byla raději vymazána z historie a o jejích osudech zatím v českém prostředí nebylo žádoucí příliš přemýšlet.

Katalogová čísla předmětů z majetku Richterů: 12, 20, 21, 64

664

NA, fond SPS–D, kart. 106, inv. č. 175, soupis předmětů ze sběrný Sychrov bez inventárního čísla, 1951. Bohužel se nepodařilo zjistit, o jakou instituci šlo. Možná se jedná o chybně uvedený název.

Podnikatelská rodina Kluge - magnáti Inářského průmyslu na Trutnovsku⁶⁶⁵

Petr Janák

Zkratky svozů: JČKA, PHS, KGE, ČEJKA, Mateřská škola

Příslušníci rodu Kluge zanechali výraznou stopu v rozvoji textilního průmyslu na Trutnovsku. Jejich rodinná historie na území Čech má své počátky na sklonku 18. století v Heřmanových Sejfech.⁶⁶⁶ Se skutečným průmyslovým podnikáním začal v Horním Starém Městě u Trutnova v polovině 19. století Franz Seraphim Kluge (1821–1888). Těžištěm jeho podnikání byly přádelna lnu v Horním Starém Městě (vybudovaná v roce 1865) a tkalcovna (postavená 1876) s bělidlem (od 1880) v Heřmanových Sejfech. Roku 1887 se majetek Klugů rozšířil o přádelnu v Temném Dole. V roce 1872 přizval Franz Kluge za společníky své syny Johanna Adama (1844–1922), Franze Emanuela (1845–1920) a Josefa Wenzela (1847–1909). Později k nim přibyl nejmladší Alois (1856–1929).

Bělidlo v Heřmanových Sejfech, začátek 20. století

Na přelomu 19. a 20. století se začali na chodu firmy podílet příslušníci další generace Klugů, kteří plně převzali otěže na počátku dvacátých let 20. století. Vedení celého

665 SOkA Trutnov, fond J. A. Kluge, Horní Staré Město, kart. 25, inv. č. 227, Přehledné dějiny firmy sepsané Ing. Fr. Klugem. – SMUTNÝ 1982, <http://www.staretrutnovsko.cz/pribehy-trutnovsko.php>, vyhledáno 10. 10. 2017. Týká se celé kapitoly. Genealogické údaje čerpány z: VEREIN FÜR COMPUTERGEALOGIE. GEDBAS (Genealogical Database – collected personal data (Germany)) [on-line]. Dortmund: Verein für Computergenealogie, b. d., <https://gedbas.genealogy.net/>, vyhledáno 16. 2. 2019.

666 Dnes se obec nazývá Rudník. V textu bude nadále používán dobový název Heřmanovy Sejfy (něm. Hermannseifen), který platil do roku 1952.

Přádelna Ilnu v Horním Starém Městě v době 2. světové války, pohled od vrátnice, na pilíři vstupní brány cedule Německé pracovní fronty s nápisem: *Unter diesem Zeichen marschieren und arbeiten die schaffenden Deutschen!*

podniku se ujali synové Johanna Adama Franz Konrad (1876–1954) jako hlavní ředitel a Johann (1885–1975),⁶⁶⁷ který řídil obchod. Tkalcovnu a bělidlo v Heřmanových Sejfech vedl po svém otci Josefu Wenzelovi Ignaz, zvaný Igo (1875–1929). Po zesnulém právníkovi JUDr. Aloisi Klugem zdědil podíl jeho syn Friedrich (Fritz) Kluge (1891–?). K další reorganizaci vlastnické struktury došlo po smrti Ignaze Klugeho v roce 1929. Tkalcovny a bělidla v Heřmanových Sejfech se ujal Johann Kluge, obchodní oddělení dostal na starosti Friedrich. Na konci dvacátých let se do dění v podniku začala zapojovat i nejmladší generace Klugů. Od roku 1928 to byl zejména syn Franze Konrada Hans. Ve 20. století se firma dokázala úspěšně vypořádat jak s ekonomickou krizí po první světové válce, tak s velkou krizí ve třicátých letech. Poté, co se vzpamatovala z důsledků první světové války, od dvacátých let velmi dravě expandovala. Prostřednictvím kapitálových investic rozšířila podnikání do Saska, s cílem zajistit odbyť svých výrobků na německém trhu, a dále do Slovinska a Maďarska. Za světové hospodářské krize do-

667 Později se své pozice v podniku vzdal a nejprve vedl v Horním Starém Městě správu sociálních zařízení firmy, aby se nakonec ujal vedení tkalcovny a přádelny, kterou společnost J. A. Kluge vlastnila ve slovinském Jarše. Jeho působení zde skončilo v roce 1941, kdy byl povolán do wehrmachtu.

konce těžila výhody z krachujících konkurenčních textilních továren v Podkrkonoší.⁶⁶⁸ Ve třicátých letech patřil zejména Ing. Franz Kluge k politickým i finančním podporovatelům Henleinova sudetoněmeckého hnutí. V roce 1939 se hlavního vedení podniku ujal jeho syn Hans Kluge,⁶⁶⁹ který absolvoval vysokoškolské technické vzdělání v Drážďanech a ve Vídni, poté pobýval na praxi v Belfastu. V roce 1936 odcestoval do Brazílie. Během několikaměsíčního pobytu na jihoamerickém kontinentu hledal možnosti vývozu výrobků firmy do této oblasti. Za jeho vedení získala společnost J. A. Kluge přádelnu Inu v Kalné Vodě, kterou odkoupila roku 1939 od podniku Fejfar a Mládek.⁶⁷⁰ Za druhé světové války Hans Kluge působil v orgánech řídicích nacistické hospodářství. Např. se firma zapojila do válečné výroby pro německou říši a využívala nuceně nasazených pracovníků, židovských vězeňkyň trutnovských poboček koncentračního tábora Gross-Rosen a válečných zajatců.⁶⁷¹

Johann Adam Kluge (1844–1922), otec Ing. Franze Conrada Klugeho a děd posledního ředitele firmy Hanse Klugeho, před rokem 1922

-
- 668 Firma J. A. Kluge koupila například krachující Inářský podnik v Horním Adršpachu, aby zastavila jeho výrobu a zbavila se tak konkurence. Viz SOkA Trutnov, fond J. A. Kluge, Horní Staré Město, kart. 23, inv. č. 217, Účast firmy J. A. Kluge na firmě Východočeský Inářský průmysl, a. s., Horní Adršpach a v Adršpašském konsorciu čs. přádelen Inu, 1935–1940.
- 669 SMUTNÝ 1982.
- 670 SOkA Trutnov, fond J. A. Kluge, Horní Staré Město, kart. 24, inv. č. 218, Koupě přádelny firmy Fejfar a Mládek v Kalné Vodě, 1938–1944.
- 671 KROUPOVÁ 2011, s. 28–29, viz <https://dk.upce.cz/handle/10195/38729>, vyhledáno 16. 2. 2019.

Víla Ing. Franze Conrada Klugeho v Horním Starém Městě, Horská ulice čp. 250, 20. léta 20. století

Po osvobození Československa byla na základě dekretu prezidenta republiky uvalena na podnik J. A. Kluge národní správa, kterou dostali na starost nejprve Josef Mládek, prof. Karel Liesler a Antonín Matěna. Na protest dělníků však byli odvoláni a rozhodnutím Ministerstva průmyslu z 27. února 1946 byli jmenováni noví národní správci Stanislav Ježek, Josef Kristek a Josef Munzar.⁶⁷² Hans Kluge pro své odborné znalosti ještě po určitý čas v podniku pracoval, poté byl vysídlen do Německa. Firma byla znárodněna vyhláškou Ministerstva průmyslu ze dne 27. prosince 1945 a 7. března 1946 pak začleněna do národního podniku Texlen v Trutnově.⁶⁷³

Když v roce 1889 koupil velkostatek Heřmanovy Sejfy s pivovarem a poplužním dvorem v Javorníku Josef Wenzel Kluge, založil tím statkářskou linii rodu se sídlem v Javorníku, ve které pokračoval jeho syn Hugo (1878–1941) a následně vnuk Franz Konrad (1910–1995). Posledně jmenovanému byl po druhé světové válce statek znokfiskován podle prezidentského dekretu č. 12/1945.

Před zestátněním vlastnila rodina Kluge na Trutnovsku velký počet nemovitostí. Vedle továren to byly vily jednotlivých příslušníků rodiny, ale také kancelářské budovy, domy pro úředníky, dělnické domy a sociální zařízení pro dělnictvo, zemědělské statky aj.

Původním sídlem Klugů byl od konce 18. století dům čp. 51 v Heřmanových Sejfech.⁶⁷⁴ S koupí velkostatku Heřmanovy Sejfy v roce 1889 získala rodina i novogotický zámek

672 SMUTNÝ 1982, s. 33–34.

673 Ibidem, s. 34.

674 Marie Platovská, *Rod Klugeů z Heřmanových Sejfů, Javorníku a Starého Města u Trutnova a jejich nemovitosti*. Projekt NAKI (id. kód DG16P02H023): Proměna venkovské architektury s důrazem na vývoj v 19. a 20. století, (ve spolupráci s Českým vysokým učením technickým v Praze, Fakultou stavební), <http://venkov.fsv.cvut.cz/projekt/>.

Theerů, povýšených do šlechtického stavu s přídomkem ze Silbersteinu (čp. 6),⁶⁷⁵ který sloužil především obchodním účelům,⁶⁷⁶ ale snad též i jako obydlí. Ze sídel členů rodiny je známa pozdně historizující vila JUDr. Aloise Klugeho v Trutnově, kterou si nechal vybudovat v roce 1895.⁶⁷⁷ V Arnultovicích, v těsné blízkosti Heřmanových Sejfů, postavil Ignaz Kluge z větší části roubenou vilu čp. 6,⁶⁷⁸ stylem odpovídající secesnímu folklorismu přelomu 19. a 20. století. Patrně z dvacátých let 20. století pochází vila Johanna Klugeho čp. 313 v Heřmanových Sejfech.⁶⁷⁹ U přádelny v Horním Starém Městě zbudoval v roce 1922 svou vilu, „*kteřá ještě navazuje na dekorativní tendence počátku 20. století*“;⁶⁸⁰ Ing. Franz Konrad Kluge. Hlavním sídlem statkářské větve rodu se stala obytná budova javornického panského dvora čp. 96 v Javorníku u Heřmanových Sejfů.

Adolf Lehman, fotograf v Trutnově, činný 1880 – ?; Trojportrét dvou chlapců a mladé ženy, Hans Kluge je zřejmě starší chlapec vpravo, 1913–1915

Továrny a vily rodiny Kluge byly po druhé světové válce konfiskovány podle prezidentského dekretu č. 108/1945 Sb., zatímco panský statek s pivovarem v Heřmanových Sejfech a statek v Javorníku spadaly pod dekret č. 12/1945 Sb. Poněkud nejasná byla situace s vilou Johanna Klugeho čp. 313 v Heřmanových Sejfech, kterou po

-
- 675 Pavel VÍTEK, *Zámek Arnultovice*, 14. 12. 2005, <https://www.hradycz/?OID=3416>, vyhledáno 1. 4. 2019. – POCHÉ 1977, s. 29. Zámek vybudoval ve 30. letech 19. století Josef Karel Theer ze Silbersteinu. V duchu romantické novogotiky byl upraven v roce 1858.
- 676 SMUTNÝ 1982, s. 11.
- 677 JURÁČKOVÁ 2018, s. 85.
- 678 SOKA Trutnov, fond Archiv obce Arnultovice, inv. č. 44, fotokronika obce Arnultovice, fotografie usedlostí, obyvatel a obecních objektů, jak vypadaly v roce 1927, https://vychodoceskearchivy.cz/ebadatelna/index.php?misto=trutnov&adresar=CZ_225105010_489_44&strana=9&nadpis=Fotokronika+obce+Arnultovice+1927, vyhledáno 16. 2. 2019.
- 679 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Pracovní deník J. Scheybala, záznam z 22. 8. – 26. 8. 1949.
- 680 JURÁČKOVÁ 2018, s. 85.

válce obýval na základě dispozičního listu pan Jiříčka. Josef Scheybalk tomu uvádí: „Právní stav této vily není jasný ani předsedovi MNV Zemanovi. [...] Je prý konfiskována podle dekretu 12/45, ale dispoziční list vydával a koberce prodával FNO.“⁶⁸¹

Z mobiliáře rodiny Kluge je znám jen zlomek. Když Josef Scheybal přijel v srpnu 1949 zajišťovat zabavené majetky do Heřmanových Sejfů, našel zde jen torza původního zařízení objektů, které rodina vlastnila. V bytu sládka, snad v areálu pivovaru, objevil vedle jednoho prádelníku, zlacených luisézských hodin a několika „kusů skla, krásný obraz, národopisný [žánr] norského malíře Knud Larsena Bergsliena (nar. 1827)“.⁶⁸² Předměty byly uloženy na zámku Sychrov jako svoz Pivovar Heřmanovy Sejfy.⁶⁸³ Při přejímání majetku v „Klugeově zámečku v Heřm. Sejfech“ musel Scheybal konstatovat, že „zmizelo zde mnoho věcí, hlavně grafik, které zde ještě roku 1945 byly. Mnoho odvezl FNO. Převzaty byly hlavně knihy, fotografie a grafika, knih kolem 500 svazků. [...] Od FNO ani řádky“.⁶⁸⁴ K zajišťování movitých věcí ve výše zmíněné vile Johanna Klugeho čp. 313 Scheybal napsal: „Zde jsem sedm a půl hodiny třídil knihy. Probral jsem jich na 3000 svazků, převzal více jak 1800 svazků, vedle krásných empirových hodin a jednoho akvarelu. Nábytek bude předmětem dalšího jednání po zajištění právního stavu u ONV Vrchlabí.“⁶⁸⁵ Dnes je ze svozu označeného Jiříčka Heřmanovy Sejfy čtrnáct předmětů ve fondech zámků Sychrov, Frýdlant, Zákupy a Doksany. Jedná se většinou o grafiky, fotografie, nábytek a několik obrazů. Dva obrazy převzal Scheybal v jiné vile čp. 174, ve které v té době byla mateřská školka.⁶⁸⁶ V mobiliárních fondech zámků Sychrov a Doksany se nacházejí také movité památky z bělidla v Heřmanových Sejfech, mezi nimiž převládají předměty osobní potřeby, šperky a fotografie z 19. a počátku 20. století.

Z mobiliáře objektů patřících členům rodiny Kluge vyniká svou uceleností a rozsahem početný soubor kreseb (zahrnující i několik grafických listů a malířských skic) z období od konce 18. do začátku 20. století, který se po skončení druhé světové války nacházel v hájovně čp. 154 v Javorníku u Heřmanových Sejfů, původně patřící

681 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Pracovní deník J. Scheybala, záznam z 22. 8. – 26. 8. 1949.

682 Ibidem.

683 S uvedeným Scheybalovým výčtem můžeme v tomto svozu asi ztotožnit jen dvě skleněné číše a snad jeden džbánek z mléčného skla. Hodiny a obraz se v mobiliárních fondech objektů ve správě NPÚ identifikovat nepodařilo.

684 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Pracovní deník J. Scheybala, záznam z 22. 8. – 26. 8. 1949.

685 Ibidem.

686 Ibidem. Nevelká vila se nachází severozápadně od hřbitova při kostele sv. Václava.

k panskému dvoru zkonfiskovanému Franzi Konradu Klugemu. Osud souboru po roce 1945 zaznamenává ve svém pracovním deníku Josef Scheybal: „*Dne 25. VIII. 1949 bylo při bytových revisích v Javorníku u Heřmanových Sejfů zjištěno, že z Klugeho myslivny obývané hajným Čejkou bylo r. 1946 odesláno do musea v Hradci Králové větší množství různých obrazů a kreseb, na které jsem se při posledním pobytu v Hradci Králové dotazoval ředitele musea Michla. Ten mi v soukromém dopise sdělil, že záležitost vyšetřil a že v té době bylo zasláno z Hostinného 497 různých obrazů a kreseb [...], přičemž jsem dle úpravy zjistil, že se skutečně jedná o materiál z javornické myslivny, třebaže na seznamu kreseb jest napsáno, že byly věnovány ředitelem Brzkem z Hostinného 5. února 1946. Vzhledem k tomu, že nikdo nemůže věnovat konfiskovaný majetek, tyto kresby reklamují pro NKK, poněvadž do sbírek regionálního musea nepřísluší.*“⁶⁸⁷ Dva akvarely a jednu kresbu z tohoto souboru, které zůstaly v javornické hájovně, Scheybal spolu s dalšími předměty z hájovny zajistil a převzal pro NKK již 25. srpna 1949. Do pracovního deníku o tom uvedl: „*Prohlídka bývalé Kluge-ovy hájovny. Nalezeny nepodchycené porcelány a obrazy, které jsem převzal vedle těch, které byly na disp. [dispozičních] listech. Přejímání nalezeného nábytku a jiných národopisných věcí.*“⁶⁸⁸ Na Sychrově jsou tyto předměty vedeny pod svozem ČEJKA Javorník (vedle zmíněných akvarelů a kreseb dnes tento svoz obsahuje pouze dvě porcelánové čajové či kávové konvičky a dvě porcelánové plastiky zvířat), zatímco jeden sekretář a většina kreseb a grafik z javornické hájovny je součástí svozu nazvaného Muzeum Hradec Králové – Javorníky⁶⁸⁹ myslivna.

Zmíněný soubor čítá celkem čtyři sta dvacet kreseb, padesát šest grafických listů a dvacet šest maleb (malířské skici a jeden pastel). Z charakteru převládající úpravy kreseb, maleb i grafik lze usuzovat, že jde pravděpodobně o ucelenou sbírku vykazující snahu o jednotné uspořádání, což podporuje i stejný rukopis přípisů tužkou (hlavně atribucí), kterými je většina listů opatřena. Celou sbírku ve stručnosti charakterizoval Josef Scheybal ve výše zmíněném pracovním deníku: „*Jedná se asi o 48 kreseb lipského malíře Karla Hermanna Theodora Langer (1819–1895), který studoval u prof. Steinle v Drážďanech. Tyto kresby jsou významné tím, že se většinou jedná o krajiny ze severozápadních Čech (Střekov, okolí Teplic a jiné). Dále o kresby drážďanského malíře Hugo Königa (nar. 1856) žijícího v Mnichově, asi 22 kusů, dále kresby F. W. Wegenera, soubor asi 43 kusů, asi 8 kusů kreseb prof. Julia Scholtze (1825–*

687 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Pracovní deník J. Scheybala, záznam z 28. 7. 1950.

688 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Pracovní deník J. Scheybala, záznam z 25. 8. 1949.

689 Při zápisu názvu svozu do seznamu byl omylem zaměněn Javorník na Trutnovsku s pohořím Javorníky na hranicích Moravy a Slovenska.

1893) žijícího v Drážďanech (prof. tamní akademie), dále o kresby hrabat Stanislava a Leopolda Kalckreutha, ze kterých Leopold byl později profesorem Kunstschule ve Weimaru a jeho otec Stanislav byl později žákem výše jmenovaného prof. Wegenera a který zemřel r. 1894 v Mnichově. Dále kresby Jördensovy, A. E. Mühlīga, Herberta Königa (1820–1876), J. Christ. Klengela (1751–1824), Ferd. v. Rayski (1807–1890), rytce A. Zingga, B. Nehera, C. Dahla (1788–1857), A. v. Ramberga, Jul. Schnorra z Carolstfeldu, Friedricha Overbecka, Kaspara Davida Friedricha, C. Blechena, A. Menzela, Genelliho, Prof. C. Peschela (1798–1879), J. A. Herrenburga (1824–), A. Thomase, Richarda Müllera, vedle grafiky L. Richtera a. j., takže tato sbírka kreseb jest pěknou ukázkou drážďanské kreslířské školy první poloviny XIX. století.⁶⁹⁰ Až na některé drobné nepřesnosti zde Scheybal celkem výstižně stručně shrnul obsah a charakter celé sbírky.

Pokud jde o sbírku kreseb a grafik nalezenou v javornické hájovně, nabízí se možnost, že sem byla převezena za účelem dočasného deponování. Soubor se totiž do Klugeho hájovny dostal pravděpodobně až někdy po roce 1942.⁶⁹¹ Josef Scheybal upozorňoval, že ani jako sbírka nenáleží do Královéhradeckého kraje, poněvadž byla do Javorníku přivezena říšským Němcem jako „*Bergungsgut*“. Je možné, že sbírka sem mohla být ukryta před bombardováním Drážďan spojeneckými vojsky.⁶⁹² Ke konci války zřejmě existoval státně organizovaný přesun archiválií, knih a předmětů kulturní hodnoty na bezpečná místa ve snaze uchránit je jednak před bombardováním německých měst spojeneckými vojsky, jednak před případným zabráním armádami vítězných mocností, hlavně Sovětského svazu. Pro tento účel byla vybírána vhodná místa nejen v Německu, ale i v pohraničních oblastech Čech zabraných Říši. Např. na Frýdlantu bylo uschováno značné množství knih a archiválií a menší množství jiných předmětů z několika paměťových institucí z Berlína (většina byla vrácena v roce 1952). Jestliže takovéto přesuny artefaktů organizovaly říšské instituce, mohli se podobným způsobem zachovat i soukromí němečtí sběratelé. Před koncem druhé světové války patrně ukrývali svůj majetek na různé objekty v českém pohraničí také mnozí sudetští Němci.

Katalogová čísla předmětů z majetku rodiny Kluge: 18, 30–56, 66, 75, 92

690 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Pracovní deník J. Scheybala, záznam z 28. 7. 1950.

691 Součástí sbírky jsou i kresby z pozůstalosti malíře Stanislava von Kalckreutha, na jejichž rubových stranách se nacházejí prohlášení psaná rukou umělceovy vnučky a rovněž výtvarnice Christiny Kalckreuth (1898–1984), která potvrzuje autorství jednotlivých kreseb. Na jednom listu je datace 13. 7. 1942 s lokací v Mnichově (viz inv. č. S-1937).

692 „*Bergungsgut*“ volně přeloženo jako ukrytý majetek. Viz ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Pracovní deník J. Scheybala, záznam z 28. 7. 1950.

Blaschkové, továrníci z Českého Dubu

Martin BAKEŠ

Zkratky svozů: ČD

Rod Blaschků byl po více než dvě staletí úzce spojen s podještědským městem Hodkovice nad Mohelkou. Obchodnická rodina se stále se rozšiřující sítí továren opřela svůj vysoký společenský status o kapitál plynoucí především ze sklářství. Zlatá éra rodinné firmy Blaschka & Co. nastala bezpochyby v první polovině 19. století, kdy prorazila na trh s ojedinělým receptem kompozičních skel obsahujících rozemleté polodrahokamy či drahokamy z regionálních i zahraničních nalezišť.⁶⁹³

Rozpad Rakouska-Uherska nesli Blaschkové velice nelibě. Důvodem k mimořádné antipatii vůči první republice přitom nebyl jen rozklad obchodních vazeb táhnoucích se od severu Čech až na Balkán a s ním spojený úbytek výrobní produkce. Svou roli sehrály rovněž dopady první pozemkové reformy, jež připravila rodinu o mnoho hektarů půdy především na statku v Tuchořicích na Lounsku, který roku 1895 zakoupil i se zámkem a cihelnou Conrad Blaschka (1849–1913) za nemalou částku 735 000 zl.⁶⁹⁴ Na konci roku 1923 zemřel bezdětný hodkovický senioršéf Max Blaschka (1862–1923) a celé generacemi budované průmyslové impérium přešlo na jeho synovce Hermana (1888–1964). Ten ve dvacátých a třicátých letech prosazoval vlastní představy o chodu rodinné firmy, která se stále více zaměřovala na poněkud výnosnější výrobu v Řekách u Semil, kde se nacházela přádelna a tiskárna. Hodkovickou továrnu Hermann postupně likvidoval a na jaře roku 1930 její provoz zastavil úplně. Podobný osud ostatně čekal i českodubský podnik, který Hermann z větší části zdědil po smrti svého otce. Dvě textilky v Českém Dubu patřící od poloviny 19. století prominentnímu rodu Schmittů byly totiž díky úzké provázanosti obou rodin přičleněny po smrti jeho posledního mužského potomka barona Franze von Schmitt (1816–1883) právě

693 Na zámky Frýdlant, Lemberk a Milíčeves byly uschovány Župní samosprávou (*Gauselbstverwaltung*) v Liberci některé předměty z majetků místních spolků i soukromých osob, mezi nimi i archiválie jednoho zahraničního vlastníka, drážďanské *Obersächsische Heimatdienst* (Hornosaská vlastenecká služba). Viz REJHA 2017, s. 19–33. Podobný osud měla sbírka obrazů z pozůstalosti německého malíře a dekorátéra Curta Stoevinga (1863–1939) z Berlína, kterou J. Scheybal „nalezl [...] v kolně na vozy v zámku v Mimoni“, jednalo se o „4 bedny adresované na Reichssicherheitshauptamt VII [...] ukázalo se, že obsahují díla umělecké hodnoty, jejichž autorem jest profesor Kurt Stoeving z Berlína“. Viz ÚDU AV ČR, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 64 a 65, Dokumenty z činnosti J. Scheybala, protokol z 4. 10. 1945.

694 NOVÝ 2008, s. 100–101.

k majetku Blaschků. Českodubské továrny byly postupně likvidovány, po částech prodávány a nakonec i bourány. Stroje a stavební materiál putovaly do různých míst Československa, zbytek komplexu byl za druhé světové války pronajat říšským firmám orientovaným na zbrojní průmysl.⁶⁹⁵

Továrník Hermann Blaschka, kolem roku 1935

Majetkovou základnu rodiny Blaschků tvořil zámek v Tuchořicích⁶⁹⁶ a především vila v Českém Dubu. Za to vše rodina vděčila Conradovi, který se výhodně oženil se dvěma dcerami barona Franze von Schmitt. První z nich jménem Marie (1861–1881) přinesla svému choti prostředky ke stavbě honosné vily na místě starého hospodářského dvora při okraji města. Po roce však zemřela na tuberkulózu a Conrad se rozhodl pojmout za manželku druhou nejmladší ze čtyř Schmittových dcer Arabellu (1865–1897). Vztahová síť rodiny Blaschků se dále rozrůstala i se čtyřmi Conradyými dětmi. Nejstarší Marie (1881–1979) si vzala vášnivého automobilistu a jednoho z nejzámožnějších rakousko-uherských továrníků Theodora von Liebiega (1872–1939).

695 Základní informace o příbuzenských vztazích a osudech jednotlivých továrenských komplexů jsou shrnuty v NEJEDLOVÁ 1966, s. 2–5. Stručný přehled je k dispozici také v NOSKOVÁ 2010, s. 27–28 a 37–38. Více rovněž SOKA Liberec, kronika Český Dub II. (1926–1935), s. 335.

696 Zatímco osudy movitého majetku zanechaného Hermannem Blaschkou v Českém Dubu jsou poměrně dobře známé, nedá se to samé říci o předmětech uložených na zámku v Tuchořicích, který se ve 30. a 40. letech těšil mimořádné pozornosti rodiny. Co se stalo s tuchořickým inventářem tedy prozatím zůstává předmětem dalšího výzkumu.

Také dvě mladší dcery Helena (1885–?) a Arabella (1890–1976) se výhodně přivdaly k předním severočeským rodinám Rauniharů a Klingerů.⁶⁹⁷

Pohled na boční průčelí tzv. Blaschkovy vily v Českém Dubu (dnešní Podještětské muzeum Český Dub), 2018

Před jediným synem Hermannem se tak rýsovala slibná budoucnost. Tento věřící evangelík strávil část studijních let ve Vídni, odkud po maturitě odcestoval ke své tetě Marthe Thyll, roz. Schmittové, do Švýcarska, kde absolvoval čtyři semestry na curyšské polytechnice. Podobně jako jeho švagr Liebieg se v mladém věku ujal otčova dědictví, oženil se s Helenou Faberovou (1895–?) a v průběhu čtyř let zplodil tři děti, dcery Aglaju (nar. 1919) a Giselu (nar. 1921) a syna Conrada (nar. 1922).⁶⁹⁸

Hermann se od poloviny třicátých let netajil svými sympatiemi k SdP, již se stal členem a podporovatelem. Své aktivity na politickém poli neomezoval ani v průbě-

697 Poslední dvě generace rodiny Blaschků žijící v Československu měly skutečnou vášeň pro genealogii. Studium rodinných vazeb a vztahů k dalším prominentním severočeským rodinám proto badatelům usnadňují četné dochované rodokmeny a poznámky. Viz Podještětské muzeum Český Dub, fond RA Blaschků, kart. 2, rodokmen a genealogické poznámky.

698 SOkA Liberec, fond Firma Franz Schmitt Český Dub 1843–1945, kart. 2, Fragebogen: Wehrbezirks-Kommando, 1. 7. 1940 (Český Dub).

hu druhé světové války, kdy byl aktivním členem NSDAP.⁶⁹⁹ S odtržením Sudet od Československa se Hermannova špatná obchodní bilance začala pomalu zlepšovat. Daní za finanční progres však vzápětí byla symbolická ztráta všech tří dětí, které se v průběhu let 1939–1940 plně zapojily do válečného soukolí. Nejbliže Hermannovi zůstala jeho mladší dcera Gisela, která pracovala jako sekretářka v Liberci. Starší dcera byla z různých úřednických postů nakonec přemístěna do Berlína a syn Conrad byl povolán do wehrmachtu.⁷⁰⁰

Interiér vily rodiny Blaschků v Českém Dubu, pracovna

V květnu roku 1945 se Hermann Blaschka přesunul z Českého Dubu na rodinný zámek do Tuchořic. Zde byl nejpozději v červnu téhož roku zadržen, uvězněn a následně vyslýchán mimo jiné i kvůli kauze tzv. rozprodeje pozůstalosti po Heleně Schmittové. Helena byla totiž vášnivou sběratelkou všemožných předmětů a literatury vztahující se k osobnosti Johanna Wolfganga Goetheho. Po své smrti odkázala tuto mimořádně početnou a především hodnotnou sbírku, jež byla koncentrována v původně schmittovském českodubském zámku, pozůstalým, jmenovitě Hermannu Blaschkovi, Arabelle Klingerové, Heleně Rauniharové a své dosud ve Švýcarsku žijící sestře Marthe Thyll. Následná vyšetřování, do kterých bylo zapojeno i Ministerstvo zahraničí, skutečně prokázala manipulaci s těmito goetheovskými památkami, jež představovaly kulturně nejhodnotnější část blaschko-schmittovského movitého majetku. Rozptýlena byla především knižní pozůstalost vztahující se k osobnosti Goetheho, která skončila z části v Rakousku a Švýcarsku již před druhou světovou válkou a nejpozději roku 1943,

699 ABS, fond Studijní ústav Ministerstva vnitra, objektový svazek OB-191HK, Akce R, inv. č. 551-1-4, odůvodnění ke vstupu do NSDAP, karta NSDAP a karta o udělení medaile za zásluhy o odtržení pohraničí od ČSR, fol. 90–106. Dále viz SOKA Liberec, fond Firma Franz Schmitt Český Dub 1843–1945, kart. 5, dopis H. Blaschky NSDAP Ortsgruppe Deutsch-Eiche, 7. 1. 1944 (Český Dub).

700 SOKA Liberec, fond Firma Franz Schmitt Český Dub 1843–1945, kart. 5, Antrag: Ausstellung eines Arbeitsbuches, 8. 12. 1941.

kdy byl původně schmittovský zámek vyklizen.⁷⁰¹ Další, již méně hodnotné části této sbírky skončily jako součást inventáře československé vily Hermanna Blaschky, odkud byly „zachráněny“ ředitelem továrny v Hodkovicích Aloisem Füglistallerem. Celkem pět zapečetěných beden z pozůstalosti bývalého hodkovicického ředitele se po válce dostalo do sejfů Státní banky československé. V roce 1950 zde byly za přítomnosti pověřenců Národní kulturní komise objeveny části již dávno nekompletní a roztržité goetheovské sbírky Heleny Schmittové.⁷⁰²

V prvních poválečných dnech zajistili československý zámek a vilu Blaschků zaměstnanci místního národního výboru. Podle prvních zpráv a narychlo sepsaných provizorních inventářů byl původně schmittovský zámek téměř prázdný. Oproti tomu Blaschkova vila překypovala kompletně zařízeným interiérem, který přečkal i první dramatické poválečné dny bez výrazné újmy. Zajišťovací komise, jejímž členem byl například i autor zevrubné zprávy Josef Scheybal, si v červnu roku 1945 pochvalovala neporušený mobiliář včetně starožitného nábytku a mnohasvazkové knihovny obsahující například mimořádně cenná první vydání *Utrpení mladého Werthera*.⁷⁰³

Interiér vily rodiny Blaschků v Českém Dubu, vstupní hala

Na podzim téhož roku se rozběhla intenzivní jednání o dalším využití dosud opuštěné Blaschkovy vily, jejímž národním správcem byl 7. června 1945 oficiálně potvrzen ONV v Českém Dubu. O budovu a inventář projevil zájem okresní a městské muzeum, které se svými 30 000 sbírkovými předměty hledalo v poválečných časech nové prostory. Jednatelům dosud nesloučeného muzea, jehož sbírky zůstávaly roztroušené v něko-

-
- 701 ANG, fond NG 1945–1958, kart. 12, inv. č. 251/I, Umělecké sbírky K. Blaschky a F. Schmitta z Českého Dubu.
- 702 NA, fond SPS–D, kart. 115, inv. č. 175, knihy z majetku A. Füglistalera z Českého Dubu, dopisy J. Scheybala Státní bance československé, 13. 11. a 19. 11. 1950.
- 703 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 134, zpráva o zajištění památek ve Vrchlabí, Českém Dubu, Libiči, Hostinném a Heřmanových Sejtech (Rudník), 20. 6. 1945.

lika domech v Turnově, Všeni (okres Semily) a na Hobelantově statku ve Střížovicích (okres Liberec), byl krátce po válce jmenován jeho pozdější dlouholetý ředitel Václav Havel. Především jeho zásluhou se Blaschkova vila brzy stala sídlem pozdějšího Muzea Karoliny Světlé, dnešního Podještědského muzea v Českém Dubu.⁷⁰⁴

Přičiněním Václava Havla a členů ONV byl již v létě roku 1945 sepsán značně schematický inventář vybavení bývalé Blaschkovy vily. Z provizorního, velice narychlo vznikajícího soupisu se nedá vyčíst mnoho, obsahoval pouze stručné a velmi nedostatečné charakteristiky předmětů. Záznamy kategorizované podle jednotlivých místností se omezují na krátké noticky typu „stůl“, „křeslo“ či „parohy“. Neexistovala zde žádná uměleckohistorická charakteristika a již vůbec ne odhadní ceny. Nejcenější předměty byly posléze soustředěny do několika místností, jež se podle obvyklé praxe nechaly zapečetit.⁷⁰⁵ Další osudy movitého majetku původem z Blaschkovy vily se začaly dynamičtěji odvíjet až o dva roky později, kdy do Českého Dubu opět zavítal Josef Scheybal, aby zde provedl eliminaci kulturně nejhodnotnějších předmětů vhodných pro odvoz do centrálního skladu na Sychrově. Ze Scheybalova pracovního deníku si můžeme udělat jasnou představu o postupu třídění, které trvalo celkem tři dny za přítomnosti Václava Havla a ředitele Fondu národní obnovy v Liberci Antonína Kopeckého. Veškeré vybavení vily bylo rozděleno na čtyři části. Nejhodnotnější předměty z konfiskovaného majetku továrníka Blaschky a jeho rodiny byly přiděleny NKK, označeny svozovou zkratkou ČD a po několika týdnech odvezeny do sychrovské sběrný. Pro upřesnění můžeme uvést, že drobná část putovala i do sběrný na Hrubém Rohozci, jednalo se přesně o sto sedmdesát knih německy psané beletrie a poezie.⁷⁰⁶

Ve druhé kategorii se nacházel méně hodnotný mobiliář a užitkové předměty, které byly přiděleny FNO, jenž je obvykle rozprodával. Nejméně hodnotných předmětů se následně ujala českodubská bytová komise a v létě roku 1948 je nabízela pod cenou všem zájemcům, kteří toužili po zařízení vlastních domácností. Jednalo se především o textilie, porcelán, keramické nádoby, sklo a užitkové věci do kuchyně či domácí dílny.⁷⁰⁷

704 NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 801, inv. č. 1334, zpráva okresního a městského muzea Český Dub ONV v Turnově, 8. 9. 1945. Kromě mnoha dalších informací se v tomto dokumentu nachází i odhadní cena veškerého předválečného majetku rodiny Blaschků v Československu, kterou autoři dokumentu určili na více než 5 milionů Kčs.

705 Podještědské muzeum Český Dub, fond RA Blaschků, kart. 1, inventář Blaschkovy vily z roku 1945.

706 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Pracovní deník J. Scheybala z roku 1947, záznam z 29. 7. 1947.

707 Srov. Podještědské muzeum Český Dub, fond RA Blaschků, kart. 1, předměty z Blaschkovy vily předané bytové komisi v Českém Dubu, 15. 7. 1948.

A konečně poslední, čtvrtou skupinu tvořily předměty určené pro potřeby muzea, které do vily definitivně přemístilo většinu svých sbírek. V souhrnu se jednalo přesně o čtyřicet dva kusů nábytku, dva obrazy a dva talíře v celkové hodnotě 28 750 Kčs.⁷⁰⁸ Díky přímé intervenci ředitele Václava Havla a jeho dobré známosti s Josefem Scheybalem se muzeu podařilo doplnit tamní knihovnu o stovky česko- a německojazyčných knih a periodik původem z různých objektů konfiskovaných na základě prezidentských dekretů, jakož i o sbírku jednašedesáti kusů rytin. Ozdobou muzea se stal intarzovaný sekretář s ořechovým dýhovaním z počátku 19. století odhadovaný v roce 1950 na 5 000 Kč.⁷⁰⁹

Umělecky hodnotné konfiskáty z majetkové podstaty Hermanna Blaschky určené pro NKK čekal rozličný a často pozoruhodný osud. Komise pod vedením Josefa Scheybala vybrala více než 2 500 předmětů, přidělila jim nově 150 inventárních čísel a provedla odhad v celkové výši 215 360 Kčs podle cen z roku 1938. Mezi nejdrahocennější kusy v celkové hodnotě 60 000 Kčs patřily dva obrazy, oleje na plátně od Georga Antona Rasmusena a Paula Flickela. Celkově bylo z inventáře vily vybráno sedmadvacet obrazů a cca dvě stovky grafik převážně z 19. a 20. století. Kromě několika méně významných maleb se mezi vybranými předměty nacházel především nábytek, jako např. barokní dvoukřídla skříň, dýhovaná s intarzovanými hvězdami v hodnotě 10 000 Kč, několik barokních dřevořezeb, komoda, dvě biedermeierové postele, rámy k obrazům či skleněné a porcelánové talíře a vázičky. Pro studium historie posledních majitelů vily či regionálních dějin stojí za pozornost také položka s názvem „*krabička s fotografiemi, balíček fotografických negativů a krabice fotografických negativů ze Španělska, krabice s albem a pohlednicemi, balík s fotografiemi*“, jejíž další osud je však prozatím neznámý. Početné zastoupení mezi vybranými předměty měly také knihy, především pak 115 kusů čítající sbírka Goethových děl a 2 069 různých německých knih v celkové odhadní ceně 18 000 Kčs.⁷¹⁰

Ze sychrovského skladu byly předměty z českodubské podstaty v průběhu padesátých let distribuovány do různých vědeckých, sbírkových či jiných kulturních institucí. Část byla odvezena na zámek Ratibořice a do rekreačního střediska ČKD Sokolovo umís-

708 NA, fond SPS–D, kart. 115, inv. č. 175, depozitní revers na majetek H. Blaschky z Českého Dubu svěřený Podještědskému muzeu v Českém Dubu, 13. 2. 1951.

709 Na tomto místě musíme zmínit práci Lenky Tvrzníkové, která se zatím nejpodrobněji zabývala některými movitými předměty situovanými dnes v Podještědském muzeu v Českém Dubu. V závěrečném katalogu, jenž obsahuje 68 položek (obrazy, busty, nábytek), se můžeme dozvědět i konkrétní informace o jednotlivých předmětech. Viz TVRZNÍKOVÁ 2008, s. 82–131.

710 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XIX, inv. č. 248, seznam předmětů z majetkové podstaty Hermanna Blaschky z Českého Dubu, 24. 8. 1948.

těného na zámku ve Stráži pod Ralskem. Několik kusů původního inventáře postupně přešlo do majetku Společnosti Antonína Dvořáka a Ústředí umělecké a lidové výroby. Některé drobnosti přijalo například Ministerstvo zdravotnictví pro Státní sanatorium Praha. A několik předmětů bylo propůjčeno rovněž Muzeu Bedřicha Smetany.⁷¹¹

V létě roku 1953 bylo přerozdělování kulturně hodnotného movitého majetku konfiskovaného rodině Blaschků téměř u konce. Revizní zpráva soupisové komise zjistila, že v sychrovském skladu se k 7. srpnu nacházelo již jen 234 předmětů původem z Českého Dubu, mezi nimiž bychom však našli i mobiliář dalších vysídlených Němců, jako byla například sestra Hermanna Blaschky Helena Rauniharová. Podle autorů zprávy navíc ve skladu zůstaly pouze předměty nedbale popsané či vůbec neoznačené. Další cesty těchto více než dvou stovek nejmenovaných, historicky hodnotných kusů zůstávají dosud nejasné.⁷¹²

Na MNV v Českém Dubu ješt velmi cenná skupina vídeňského porcelánu. Na náš slušný a klidně pronesený dotaz, zda se jedná o konfiskát, rozčlil se předseda NV na nejvyšší míru, že ješt majetkem obce, že zde byla již za Němců, což inventářem dosud neštvrdil. Když jsem se ho otázal, dovede-li zodpovídati za tak cenný předmět, který není na žádný způsob vhodný pro výzdobu kanceláře, a je-li si jist, že neinteligentní posluhovačka plástiku nerozbije, ztichl, uklidnil se a slíbil, že jakmile se tajemník vrátí, nechá záležitost vyšetřiti.⁷¹³

Katalogová čísla předmětů z majetku rodiny Blaschků: 27–29, 87

711 NA, fond SPS–D, kart. 105, inv. č. 175, seznam předmětů vyříděných pro instalaci zámku Ratibořice z 23. 5. 1950, depozitní revers na předměty převzaté ČKD Sokolovo z 29. 5. 1950, seznam zapůjčených předmětů pro Ústředí lidové a umělecké výroby z 9. 10. 1952 a depozitní revers na předměty určené do správy Společnosti Antonína Dvořáka z 1. 10. 1951. Dále viz NA, fond SPS–D, kart. 19, inv. č. 516, potvrzení Muzea Bedřicha Smetany o převzetí předmětů ze sběrný na Sychrově, 13. 11. 1951.

712 NA, fond SPS–D, kart. 67, inv. č. 102, zpráva o činnosti soupisové komise, 6. 5. 1953.

713 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Pracovní deník J. Scheybala, záznam z 29. 7. 1947.

Rody Ginzkeyů a Mallmannů, velkovýroba koberců ve Vratislavicích nad Nisou

Jitka Císařová

Zkratky svozů: GCMV, GC

Historie podnikání rodu Ginzkeyů začíná rokem 1843, kdy Ignaz Ginzkey (1819–1876) založil ve Vratislavicích nad Nisou továrnu na výrobu koberců. Od roku 1861 se firma pravidelně účastnila světových výstav a o jejím skutečném rozmachu můžeme hovořit od sedmdesátých let 19. století, kdy byla zavedena výroba velkoformátových koberců. Továrna vyráběla převážně koberce orientálních vzorů, velkou část produkce ale tvořily i koberce podle návrhů tehdejších výtvarníků, např. Alfonse Muchy, Hanse Christiansena, Hugo Charlemonta či Josipa Plečnika.⁷¹⁴

Logo firmy Ignaz Ginzkey Maffersdorf

Po smrti Ignaze Ginzkeye vedli firmu jeho tři synové.⁷¹⁵ V roce 1911 z nich však zůstal už pouze Wilhelm (Willy, 1856–1934), který byl až do roku 1926 jejím jediným majitelem.⁷¹⁶ Willy Ginzkey byl nejen podnikatelem, ale také významnou regionální osobností a podařilo se mu proniknout i do politiky. Roku 1891 se stal prezidentem Obchodní a živnostenské komory v Liberci a o dva roky později byl jmenován prezidentem kuratoria Severočeského průmyslového muzea tamtéž. Byl také členem

714 KRÁLOVÁ 2016, s. 229–241.

715 Nejstarší byl Ignaz jr. (1851–1895), po něm se narodil Wilhelm (1856–1934) a nakonec Alfred (1866–1911).

716 JELÍNEK 2011, s. 11. – TALLER 2006, s. 156.

Panské sněmovny a zapojil se do společnosti, která vybudovala ve Vratislavicích nad Nisou lázně.⁷¹⁷

Díky úspěchům na světových výstavách získala továrna postupně celosvětovou proslulost, koberce dodala např. do vídeňského Belvederu, Elysejského paláce, do galerií v Petrohradě, papeži Piovi XI. či švédskému, anglickému a rumunskému králi. Ve dvacátých letech 20. století zahájila vývoz do Afriky, Asie a na americký kontinent. Specialitou podniku byly velkoformátové ručně vázané koberce.⁷¹⁸ Velká hospodářská krize na počátku třicátých let 20. století však přivedla firmu téměř k bankrotu a hrozbu převodu na akciovou společnost odvrátily až události roku 1938.⁷¹⁹

Po smrti Willyho Ginzkeye byla firma rozdělena mezi čtyři majitele: Willyho synovce Alfreda (1897–1975) a Heinricha (Heinz, 1903–1971) Ginzkeyovy a jeho nevlastní bratry Alfreda (1885–1945) a Egona (1890–1980) Mallmannovy.⁷²⁰ Poslední dva jmenovaní byli syny Karla Arthura Josefa Mallmanna (1847–1908), jenž se postupně oženil se dvěma sestrami zakladatele firmy Ignaze Ginzkeye. Alfred a Egon tedy byli rovněž synovci Willyho Ginzkeye. Přestože Alfred Mallmann nepocházel z přímé linie rodu Ginzkeyů, vedl vratislavickou centrálu firmy, další tři spolumajitelé se postupně vystřídali ve vedení vídeňské filiálky.⁷²¹ Po vypuknutí druhé světové války byla firma nucena přejít částečně na válečnou produkci. Kromě dek a dalších textilií pro armádu vyráběla také součástky do zbraňových systémů, údajně včetně součástí raket V1. Továrna zaměstnávala totálně nasazené dělníky z Francie, Itálie, Čech, Slovenska a Ukrajiny.⁷²²

Na konci války se ve Vratislavicích nacházeli bratři Mallmannové a Heinz Ginzkey s rodinami. Bezprostředně po obsazení pohraničí Rudou armádou v květnu 1945 továrnu převzala česká správa. Ředitelem se stal jistý pan Jičínský, jenž byl zároveň

717 TALLER 2006, s. 66–67, 163. K založení vratislavických lázní viz ŠIMEK 2011, s. 257.

718 TALLER 2006, s. 68. V roce 1928 vyrobila továrna i ve své době největší ručně vázaný koberec na světě. Byl jím koberec pro vstupní halu hotelu Waldorf Astoria v New Yorku o rozloze 362 m² a váze 1 230 kg. Po druhé světové válce byl rozstříhán a jako rarita rozprodán v aukci. Srov. REICHENBERGER HEIMATBLATT 1995. Dostupné online viz <http://www.maffersdorf.de/maffersdorf.htm>, vyhledáno 12. 5. 2018.

719 PÁD A VZESTUP 2011, s. 265–272.

720 Willy Ginzkey měl „pouze“ dcery Rosu a Julii, syn Wilhelm zemřel 4 měsíce po narození. Srov. SOA Litoměřice, fond Sběrka matrik Severočeského kraje, Vratislavice nad Nisou, Matrika zemřelých, 1888–1911, sig. L 182/41.

721 Rod Mallmannů pocházel z Německa. Kdy přišli do Vratislavic, se zatím nepodařilo zjistit. Otec obou výše jmenovaných Karl Arthur Josef Mallmann (1847–1908) se oženil s dcerou Ignaze Ginzkeye st. Karlou Antoní, s níž měl syna Alfreda (nar. 1885). Karla Antonie zemřela při porodu a Karl Arthur se poté oženil s její sestrou Marií Julianou, s níž měl syna Egona (nar. 1890). Viz KRÁLOVÁ 2016, s. 229–241.

722 TALLER 2006, s. 69.

národním správcem textilní firmy Klazar v Brně a do Vratislavic dojížděl zhruba dvakrát měsíčně. V prvních poválečných měsících tak Mallmannovi a Heinz Ginzkey zůstávali ve svých funkcích.⁷²³ V červenci 1945 bylo německé vedení sesazeno a v říjnu se továrna stala součástí národního podniku TOKO (Továrna na koberce a nábytkové látky), který vznikl sloučením firem Klazar Brno, Klazar Hlinsko, Bří Věbové Hranice a Ignaz Ginzkey Vratislavice nad Nisou.⁷²⁴

Tzv. Horní vila, později vila Alfreda Mallmanna ve Vratislavicích nad Nisou v roce 2018

Krátce poté Alfred Mallmann za dosud ne zcela vyjasněných okolností zemřel.⁷²⁵ Další událostí, která přitížila zbývajícím členům rodiny, byl útěk Egona Mallmanna s rodinou v noci z 3. na 4. října 1945. Údajně s pomocí americké armády uprchli na třech nákladních vozech do Rakouska.⁷²⁶ Heinz Ginzkey s manželkou, dětmi a sestrou Adou (1898–1999) byli následně umístěni do sběrného tábora na libereckém výstavišti.

723 PÁD A VZESTUP 2011, Příloha, s. 265–272.

724 TALLER 2006, s. 69.

725 Již od roku 1945 se traduje, že spáchal sebevraždu, ovšem jeho syn ve svých vzpomínkách uvádí, že příčinou smrti byl infarkt, což měl potvrdit i přivolaný lékař. Wilhelm Egon Mallmann se však na konci války nacházel v britském zajetí v Korutanech a jeho „svědectví“ je problematické.

726 JELÍNEK 2011, s. 11.

O rok později byl Heinz obviněn z podpory a propagace nacismu a Okresní soud v Liberci jej odsoudil k jednomu roku odnětí svobody. Strávil jej v liberecké věznici, zatímco jeho blízcí zůstávali ve sběrném táboře. Po jeho propuštění byli vysídleni do Německa, odkud se po čase přestěhovali do Rakouska.⁷²⁷

Návrh koberce typu Kirman 18 firmy Ignaz Ginzkey

Majetek Ginzkeyů a Mallmannů byl konfiskován na základě dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. Kromě továrních objektů sestával zejména ze čtyř vil, nacházejících se v tzv. zámeckém parku v bezprostřední blízkosti areálu továrny. Nejstarší byla tzv. Horní vila, vystavěná pro Ignaze Ginzkeye v šedesátých letech 19. století.⁷²⁸ Tuto budovu obývali na konci války Alfred a Egon Mallmannovi s rodinami. Heinz Ginzkey bydlel v nejhonosnější ze všech staveb, v tzv. zámečku. Ten si nechal na konci 19. století postavit Alfred Ginzkey (1866–1911), mladší bratr Willyho, a jeho architektem byl Hans Grisebach, jenž v té době projektoval také budovu Severočeského průmyslového muzea v Liberci.⁷²⁹ Dále se v areálu nacházely tzv. Spodní vila, vysta-

727 http://www.maffersdorf.de/chronik/band_04-2/maffersdorf_menschen-und-schicksale_04-2_16.htm, vyhledáno 3. 4. 2018.

728 SOKA Most, fond Ignaz Ginzkey, výroba koberců a příkrývek Vratislavice nad Nisou, inv. č. 384, fsn 34.

729 Právě angažmá na stavbě Ginzkeyovy vily bylo zřejmě důvodem, proč byl Grisebach pověřen přepracováním a dokončením projektu libereckého průmyslového muzea, jehož původním autorem byl Friedrich Ohmann. Srov. VYBÍRAL 2013, s. 221–231. – PALATA 2013, s. 8–9. – <http://liberec-reichenberg.net/stavby/karta/nazev/vila/26-vila-alfreda-ginzkeye>, vyhledáno 26. 3. 2018.

věná v roce 1880 pro Ignaze Ginzkeye juniora, a vilka Ady Ginzkeyové. O těch se však dokumentace ke konfiskaci z neznámých příčin nezmiňuje.

Již v červenci 1945 prohlédl „zámeček“ spolu s vilou Alfreda Mallmanna pověřenec Státního památkového úřadu Jaroslav Dědina. Na místě zjistil, že část vybavení „zámečku“ byla někdy během války soustředěna do dvou uzamčených místností. Těsně po osvobození se měli do těchto místností vloupat totálně nasazení Poláci ubytovaní v nedalekém táboře. Dle Dědinova hlášení však ve vile i tak zůstalo značné množství předmětů, které nebylo možno pro nedostatek času prohlédnout. Při nejbližší příležitosti měly být převezeny do budovy libereckého muzea,⁷³⁰ zatím se však o tomto převozu nepodařilo nalézt žádné doklady a je možné, že k němu vůbec nedošlo.

Vila Alfreda Mallmanna byla dosud velice dobře zachována, což bylo jistě způsobeno tím, že ji po celou válku obýval její majitel s rodinou. Alfred Mallmann byl také prohlídce v červenci 1945 přítomen. Dědina zde našel mnoho cenných předmětů, které však ve své zprávě příliš nekonkretizuje. Zmiňuje pouze perský koberec, který měl pocházet z 16. století,⁷³¹ renesanční plastiku Madony a polychromovanou norimberskou dřevořezbu. Vila měla být v dohledné době zinventarizována, ovšem příslušné dokumenty opět chybí.⁷³²

Koncem července 1945 navštívil Dědina Vratislavice ještě jednou. Tentokrát jako doprovod delegace Ministerstva zemědělství, která objížděla Liberecko, aby zde vybrala mobiliář pro zařízení ministerských kanceláří. V „zámečku“ si vybrali pouze šest koberců, více předmětů je zaujalo v Mallmannově vile, a to nejen pro jejich ministerstvo. Tehdy bylo rozhodnuto, že dekorativní předměty (např. koberce z vratislavické továrny a historické gobelíny) poputují na Pražský hrad, umělecká díla do Národní galerie a některé kusy budou využity k vybavení místností Kanceláře prezidenta republiky.⁷³³ O vybraných předmětech rovněž není dochován žádný doklad či seznam ani záznam o jejich odvozu.

730 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XXII, protokol o komisionální prohlídce „zámečku“, 12. 7. 1945.

731 Tento koberec měl mít milionovou hodnotu, ovšem někdy v době mezi Dědinovou prohlídkou a jarem 1948, kdy Vratislavice navštívil J. Scheýbal, zmizel neznámo kam. Viz ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Pracovní deník J. Scheýbala r. 1948, zápis z 9. 8. 1948.

732 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XXII, protokol o prohlídce továrního muzea a vily A. Mallmanna, 12. 7. 1945.

733 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XXII, zpráva o návštěvě zástupců Ministerstva zemědělství, 21. 7. 1945.

V roce 1946 „zámeček“ převzala firma TOKO, které sloužil jako ubytovna zaměstnanců. V únoru roku 1948 vypukl v horním patře požár, který zničil celou střechu s věží, ovšem mnohem horší následky měl zásah hasičů, v jehož důsledku bylo zničeno téměř veškeré zařízení budovy. Měsíc po požáru prohlédl vilu pověřenec Národní kulturní komise Josef Scheybal a shledal ji v dezolátním stavu.

*Dnes ješť to štrašidelná polozřícenina ála [!] E. T. A. Hoffmann.
Na parketách haly ješť jezero vody, krásné štuky opadávají,
všude suť, ohořelé trámy apod. Člověk by plakal, když vidí,
co se z krásného milionářského sídla během necelých tří roků
štane.⁷³⁴*

Příčina požáru nebyla zjištěna, ovšem tradovalo se, že těsně předtím z vily někdo odvezl větší množství předmětů. Pravděpodobnější však je, že v té době už odtamtud nebylo příliš co odvážet. Scheybal uvádí: „V bezprostřední době porevoluční přijel tam s nákladními auty pověstný ministerský rada Mareček, který jménem presidenta republiky a předsednictva vlády odvezl veliké množství nábytku, uměleckých předmětů i předmětů běžné potřeby do Prahy.“⁷³⁵ Zřejmě tím měl na mysli onu delegaci z Ministerstva zemědělství. Scheybal dále zmiňuje, že některé kusy byly věnovány britskému a americkému vyslanci.⁷³⁶

Mobiliář z ostatních ginzkeyovských a mallmannovských vil byl neznámo kdy a neznámo kým uložen na jejich půdách a ve sklepích. V dopisech Zdeňku Wirthovi Scheybal píše, že předměty jsou ve velmi špatném stavu, a pokud nebudou v brzké době převezeny a řádně uskladněny, hrozí jim nenávratné zničení. Také uvádí, že v nedávné době byly na jedné půdě v areálu továrny objeveny ukryté „rozměrné obrazy“.⁷³⁷ Všechny Scheybalovy zprávy jsou však zcela nekonkrétní, a to nejen co se týče daných předmětů, ale i objektů, z nichž měly pocházet. V té době, tj. v létě 1948, již byla část konfiskátů z Vratislavic uložena v různých skladištích. Dřevořezby se nacházely ve sběrně na zámku Sychrov a část obrazů z vyhořelého „zámečku“ byla uskladněna u Místního národního výboru ve Vratislavicích. Při jejich prohlídce však Scheybal zjistil, že jsou v důsledku požáru v havarijním stavu. Ty, které bylo ještě možno považovat za

734 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala, dopis z 24. 3. 1948.

735 Ibidem.

736 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Pracovní deník J. Scheybala, záznam z 9. 8. 1948.

737 Ibidem.

cenné, měly být převezeny do sběrný na zámku Hrubý Rohozec. Stříbrné předměty byly uloženy ve zvláštním skladišti Fondu národní obnovy v Liberci.⁷³⁸

*Obrazy uskladněné na půdě budovy MNV jsou v hrozném stavu. Protrhány, plyny sazí a stop po hašení. Starožitný holandský genre má nevysvětlitelné bílé skvrny po neznámé tekutině, stopy po hašení minimaxem?*⁷³⁹

Část soupravy stříbra rodiny Ginzkeyů, 6. dubna 1923

V březnu 1950 přijeli do Vratislavic a do Liberce zástupci Národní kulturní komise (Zdeněk Wirth, Bedřich Hirsch, Josef Scheybal a Otakar Řehořek), aby prohlédli dva nejobsáhlejší sklady a vytřídili zde předměty, které byly následně prohlášeny za státní kulturní majetek. Teprve z těchto eliminací se dochovaly dva seznamy.

V prvním z nich jsou zaznamenány předměty vytříděné ze skladiště firmy TOKO, n. p. v Proseči nad Nisou. Pod svozovou značkou GCMV je zde uvedeno celkem tři sta šest předmětů, které jsou i relativně dobře popsány. Jejich celková hodnota byla odhadnuta na 167 150 Kčs. Největší část seznamu tvoří obrazy, kterých je v něm zachyceno padesát šest. U většiny však nejsou uvedeni ani autoři, ani předpokládaná doba jejich vzniku, a to ani u obrazů odhadnutých na nejvyšší cenu 5 000 Kčs.⁷⁴⁰ Další početnější položkou je nábytek, jehož bylo zaznamenáno čtyřiačtyřicet kusů, a plastiky, kterých seznam obsahuje třicet kusů. Ostatní typy předmětů, jako například osvětlovací tělesa, zrcadla či bohoslužebné náčiní, jsou zastoupeny v jednotkách. Největším překvapením je malé množství koberců a gobelinů, kterých bylo

738 Ibidem.

739 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Pracovní deník J. Scheybala, záznam z 24. 3. 1948.

740 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. X, inv. č. 523.

vytříděno pouze devět. Nachází se však mezi nimi francouzský gobelín o rozměrech 260 x 105 cm s motivem stromů s ptáky v parku, který měl pocházet z 18. století⁷⁴¹ a byl odhadnut na nejvyšší cenu ze všech vytříděných předmětů – 10 000 Kčs.

Druhý seznam obsahuje mobiliář vytříděný ze skladu liberecké oblastní úřadovny Fondu národní obnovy. Ten nese svozovou značku GCM a zde zaznamenaných 236 předmětů a 167 svazků knih bylo odhadnuto na 80 370 Kčs. V tomto seznamu jsou zachyceny drobnější předměty ze stříbra, postříbřené mědi, skla a porcelánu. Kromě toho v něm nalezneme několikery hodiny, celkem devět relikviářů z 18. a 19. století, pacifikál z první poloviny 19. století a bronzovou monstranci z doby kolem roku 1800. Nejvyšší cena 3 000 korun je uvedena u dvou souborů stříbrných příborů. Na rozdíl od prvního seznamu jsou zde u téměř všech položek poznamenána i jejich původní inventární čísla, ze kterých vyplývá, že zástupci NKK vybírali z více než pěti set předmětů.⁷⁴²

Bohužel v seznamech není nijak rozlišeno, z kterých objektů jednotlivé předměty pocházejí a zda byli jejich původními majiteli Ginzkeyové či Mallmannové. Je však pravděpodobné, že v dané době to již nikdo nevěděl a ani nebylo možné to zjistit. Většina mobiliáře zajištěného ve Vratislavicích byla později převezena do sběrný na zámku Sychrov. Ačkoli k těmto převozům neexistují žádné doklady, značky GCM a GCMV figurují v seznamech sychrovských svozů a část předmětů z těchto majetkových podstat se dodnes nachází v depozitářích na Sychrově. Co se týče dalšího umístění vratislavických mobilií, s jistotou lze vystopovat pouze jeden rokokový dámský psací stůl, který byl použit k instalaci zámku Veltrusy.⁷⁴³

Willy Ginzkey se v roce 1919 podruhé oženil s poměrně slavnou nizozemskou mezzosopranistkou Julií Culp (1880–1970), přezdívanou „holandská slavice“.⁷⁴⁴ Po Willyho smrti v roce 1934 se Julia natrvalo usadila ve Vídni, ovšem po anšlusu Rakouska byla nucena kvůli svému židovskému původu uprchnout. Vrátila se do Nizozemí, které však bylo obsazeno Německem již o dva roky později. Julií a její sestře Betsy se podařilo válku přežít v úkrytu v Amsterdamu. Po válce se již do Československa nevrátila, pokusila se však domoci navrácení alespoň části svého majetku. Z dochované doku-

741 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. X, inv. č. 523.

742 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. X, inv. č. 524.

743 NA, fond SPS–D, kart. 105, inv. č. 175, seznam předmětů použitých k instalaci zámku Veltrusy, 9. 11. 1951.

744 Jeho první žena Rosa zemřela roku 1905.

mentace bohužel není možné jednoznačně zjistit, nakolik byla tato její snaha úspěšná. Z korespondence Z. Wirtha a J. Scheybala lze soudit, že se Julii podařilo získat nebývalé velké množství předmětů, ve srovnání s jinými případy restitucí, kdy byly obvykle žadatelům vráceny pouze předměty charakterizované jako rodinné památky. Důvod je nasnadě – byl jim Juliin židovský původ. Bohužel však nemáme k dispozici žádný ucelený seznam požadovaného či navráceného majetku. Z. Wirth v korespondenci pouze povšechně jmenuje gobelíny, koberce a nábytek a z kontextu vyplývá, že se jednalo o předměty ze skladiště FNO v Liberci.⁷⁴⁵ Předmětem restitučních jednání se stalo i šedesát devět předmětů, které v roce 1945 zapůjčil Úřad předsednictva vlády americkému velvyslanci Laurenci Steinhardtovi. Ten byl roku 1948 vyzván, aby tyto předměty podle seznamu identifikoval a vrátil,⁷⁴⁶ podařilo se mu však dohledat pouze čtyřicet dva předmětů, neboť seznam, který měl k dispozici, byl velice neurčitý a předměty nebyly nijak označeny.⁷⁴⁷

Tzv. Horní vila byla po druhé světové válce přebudována na zdravotní středisko a také zde sídlila mateřská škola pro děti zaměstnanců továrny. V šedesátých letech byla kvůli rozšíření závodu zbořena.⁷⁴⁸ Tzv. Spodní vilu po smrti Ignaze Ginzkeye jr. nadále obývala jeho žena s dcerami. Jakému účelu sloužila po smrti Helene Ginzkeyové v roce 1908, není zřejmé, avšak o padesát let později zde bylo zřízeno zdravotní středisko, které se v budově nachází dodnes.⁷⁴⁹ Podobně nejasný je osud vilky Ady Ginzkeyové, o níž lze s jistotou napsat pouze to, že stojí dodnes.⁷⁵⁰ „Zámeček“ byl po požáru v roce 1948 opraven a částečně přestavěn a začal opět sloužit jako ubytovna. V současnosti je v rukou soukromého majitele a jeho účel zůstal nezměněn.

Katalogová čísla předmětů z majetku rodiny Ginzkeyů a Mallmannů: 6, 10, 11, 86, 88

745 Muzeum Českého ráje v Turnově, Scheybalova sbírka, SCH OF, VII.2/4/1, Josef Scheybal st., Korespondence odborná, dopisy Z. Wirtha z let 1948 a 1950.

746 V roce 1948 byl Steinhardt jmenován americkým velvyslancem v Kanadě a své pražské působíště tedy opustil.

747 AMZV, fond Generální sekretariát A 1945–1954, V/2, kart. 39, Kabinet r. 1945–1948, průběžně.

748 JELÍNEK 2011, s. 11. Vila měla číslo popisné 121. Viz http://www.maffersdorf.de/chronik/band_06/maffersdorf_erinnerungen-in-bildern_inge-schwarz_2004_00r_c2018.pdf, vyhledáno 22. 5. 2018.

749 Vila se nachází v Tanvaldské ulici čp. 224.

750 Vila se nachází v Poštovní ulici čp. 233.

Arabella a Oskar Klingerovi z Kunratic u Frýdlantu

Jitka Čiřarová

Zkratky svozů: KUN

Dějiny textilního podnikání rodu Klingerů sahají do první poloviny 18. století, kdy Johann Georg Klinger (1708–1764) provozoval tkalcovnu v Dolních Křečanech u Rumburka. Firma se zabývala výrobou polo- a celovlněného a bavlněného zboží. Skutečný rozmach společnosti nastal za vedení Ignaze Klingerera (1814–1872) a zejména jeho synů Oskara (1844–1927),⁷⁵¹ Franze Edmunda (1850–1883) a Ottomara (1853–1918).⁷⁵² Ti zakládali továrny nejen v habsburské monarchii, ale i v Itálii, Německu, Rusku a Spojených státech amerických. V roce 1898 byl Klingerům, kteří vlastnili v této době největší textilku ve střední Evropě, propůjčen šlechtický titul.⁷⁵³ V tomto období byly také v Novém Městě pod Smrkem, kde se nacházela centrála rodinného podniku, postaveny tři vily spojené parkem⁷⁵⁴ a mauzoleum, tvořící pohledovou dominantu nově vzniklého městského hřbitova.⁷⁵⁵

V roce 1911 se rod Klingerů symbolicky spojil s českodubskými podnikateli Blaschky, když se baron Oskar Klinger von Klingerstorff (1875–1961)⁷⁵⁶ oženil s jednou ze tří dcer Conrada Blaschky Arabellou (1890–1976). Do klingerovského podnikání zcela fatálně zasáhla velká hospodářská krize třicátých let. Firma byla přeměněna na akciovou společnost Lanex, v jejímž vedení sice nadále formálně působil Oskar Klinger,

751 První manželkou Oskara Klingerera byla dcera Ignaze Ginzkeye (1819–1876) Anna Maria (1853–1895).

752 Rodina Ottomara Klingerera se zdržovala střídavě v Čechách a v Rakousku. V roce 1905 koupil Ottomar zámek Kosmonosy, kde v roce 1918 zemřel. Jeho syn Hugo vlastnil hrad Raabs v Dolních Rakousech, o který však rodina přišla vlivem hospodářského úpadku po 1. světové válce.

753 <https://www.nmps-os.cz/vyznamne-objekty/byvala-textilana/>, vyhledáno 8. 2. 2019.

754 Historii klingerovského parku se věnovala Tereza Vokurková ve svém příspěvku *Romantičnost parku starého podnikatelského baroka v Novém Městě pod Smrkem*. Dostupné online: <https://old.fu.cvut.cz/attachments/BAhbBIsHOGZmSSldNTJmZTRhNTg1MDE2NTMwNzBIMDQ2MjVkJBjGRVQ/05TerezaVokurkova-Romanticnostparku.pdf?sha=fa7cd6ec>, vyhledáno 12. 2. 2019.

755 V nejlepším stavu je v současnosti neorenesanční vila Ottomara Klingerera, postavená v letech 1888–1891 podle projektu architekta Edmunda Trossina. Tato stavba prošla po roce 2000 pečlivou rekonstrukcí a slouží jako sídlo firmy jejího německého majitele. Starší vila, kterou si nechal postavit Oskar Klinger v letech 1873–1874, je dnes opuštěná. O třetí vile, jejímž stavebníkem byl v letech 1903–1904 Willi Klinger (syn Oskara Klingerera seniora, 1876–1946), se nepodařilo zjistit nic bližšího.

756 Oskar Klinger von Klingerstorff byl potomkem nejstaršího syna Ignaze Klingerera Oskara.

Oskar Klinger von Klingerstorff (1875–1961), kolem roku 1910

ovšem jeho faktický vliv na chod podniku byl již zřejmě minimální.⁷⁵⁷ O tom svědčí i skutečnost, že ve stejné době, kdy se z firmy stala akciová společnost, se Oskar s manželkou odstěhovali do Kunratic u Frýdlantu. Jaký byl osud ostatních členů rodiny poté, co v podstatě přišla o podnik, lze dnes těžko říci. Dostupné archivní fondy nabízejí pouze dokumenty vztahující se k chodu podniku nebo jsou časově omezeny první polovinou třicátých let 20. století. Dosud neexistuje žádná přehledová publikace o Klingerech, kteří ve své době patřili k nejvýznamnějším podnikatelským rodům ve střední Evropě, a veškerá dostupná sekundární literatura se zabývá zejména obdobím rozmachu jejich firmy ve druhé polovině 19. století, a to ještě velice stručně. O Oskaru Klingerovi juniorovi se lze něco málo dozvědět jen proto, že jeho manželka Arabella zaujala několik regionálních badatelů.⁷⁵⁸

Díky tomu, že Arabella v roce 1935 převzala část dědictví po svém otci, mohli manželé Klingerovi v Kunraticích koupit statek s pozemky o rozloze 220 ha. Žili zde jako

757 HNILIČKA 2012, s. 52. Viz <https://web.spolekpatron.cz/mladoboleslavske-stopy-rodu-klingeru/>, vyhledáno 12. 2. 2019.

758 Archiv firmy Ignaz Klinger je uložen v SOKA v Liberci, dosud však nebyl zpracován. Firma Lanex zřejmě žádný vlastní archivní fond nemá, pouze ve fondu Archiv města Chrastava jsou uloženy dokumenty k přeložení sídla firmy do Nového Města pod Smrkem v letech 1937–1938. Srov. SOKA Liberec, fond Archiv města Chrastava, kart. 142, inv. č. 657. Osobou Arabelly Klingerové se zabývá zejména Karel Nádeník, viz NÁDENÍK 2010, s. 69–70. a NÁDENÍK 2008, s. 34–35.

Svatba Oskara Klingera von Klingerstorff (1875–1961) a Arabelly Blaschkové (1890–1976), 1911

statkáři a dále se věnovali svému koníčku, jímž byly túry do Jizerských hor. Arabella se kromě toho amatérsky zabývala výtvarnou tvorbou. Malovala akvarely i oleje, kreslila, vytvářela ex libris pro své přátele a příbuzné, vystřihovala siluety a v pozdější době si osvojila i techniku suché jehly a leptu. Poté, co jí manžel daroval lis, mohla vyrábět i grafické listy větších rozměrů.⁷⁵⁹ Manželé Klingerovi byli vysídleni již v červnu roku 1945. Usadili se v Porýní v německé obci Kobern-Gondorf, kde žili až do smrti a kde jsou také oba pochováni. Jejich majetek v Kunraticích byl konfiskován dle dekretu č. 12/1945 Sb.

V červenci roku 1945 navštívila kunratický statek Zajišťovací severočeská komise.⁷⁶⁰ Její vůdčí osobnost Josef Scheybal se s Klingerovými znal z minulosti osobně a zřejmě je i navštěvoval, neboť tvrdil, že má přehled o uměleckých dílech, která vlastnili.⁷⁶¹ Při první poválečné prohlídce jejich majetku však na žádná významná umělecká díla nenarazil. Statek prý nesl známky rabování a kromě „dobrého nábytku“ se v něm nenacházel příliš zajímavý mobiliář. Za nejceněnější tehdy Scheybal označil obraz

759 NÁDENÍK 2010, s. 69–70.

760 V jejich i pozdějších dokumentech se často píše o „zámečku“ v Kunraticích. To pravděpodobně vyplývá z toho, že majitelé měli baronský titul, ačkoli ten samozřejmě se vznikem první republiky přestal platit. Nicméně žádná ze staveb tvořících kunratický statek nemá charakter zámeckého sídla, proto v textu s tímto termínem neoperujeme.

761 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 200, Zprávy J. Scheybala NKK r. 1950, zpráva z 10. 1. 1950.

norského krajináře Adelstena Normanna a několik menších prací umělců místního významu (mezi nimi např. W. F. Jägera). Největší hmotnou cenu měly stříbrné příbory, mezi nimiž vynikala kazeta s velkou lžící a vidličkou holandské provenience. Dobře zachovalou knihovnu zajistila Komise pro Národní a univerzitní knihovnu.⁷⁶²

Arabella Klinger (1890–1976), po roce 1911

Znovu se Scheybal vydal do Kunratic v lednu 1946. Tou dobou již byt po Klingerových obýval hospodářský správce Václav Černý s rodinou. V nepoužívané části stavení se nacházelo skladiště bližší nespecifikovaného nábytku a užitkových předmětů. Půda sloužila jako sýpka, ale také zde byl uložen nábytek. Bývalý byt Klingerových sestával z dvanácti zařízených pokojů, kuchyně a dvou koupelen a jeho noví obyvatelé užívali všechny místnosti včetně jejich vybavení, aniž by byl pořízen soupis původního inventáře. Scheybal se tedy s Černými dohodl, že se rodina sestěhuje do čtyř volných místností, které původně sloužily jako byt četnictva, a ostatní místnosti s knihovnou a zařízením budou zapečetěny a opatřeny nálepkami Národního pozemkového fondu. Místní správní komise se následně zavázala, že v součinnosti s místní stanicí Sboru národní bezpečnosti pořídí soupis všech předmětů ponechaných Černým k užívání. Z mobiliáře, který zůstal v zapečetěných místnostech, tehdy Scheybal vyzdvihl renesanční truhlu s řezbami archanděla Michaela a sv. Floriána, již zmiňovaný obraz A. Normanna, rohovou půlkulatou vitrínu s uměleckým porcelánem a kopii obrazu malíře Ruysdaela od Hermine Ginzkey.⁷⁶³ Dva z obrazů, které se zde nacházely v červenci 1945, již Scheybal nenašel.⁷⁶⁴ Klingerovi se také zabývali amatérským

762 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 138, opisy zpráv J. Scheybala jako pověřence MŠO r. 1945 a 1946, zpráva z 13. 7. 1945.

763 Hermine Ginzkey (1864–1933) byla jednou z dcer Ignaze Ginzkeye (1819–1876), který založil továrnu na koberce ve Vratislavicích nad Nisou. Hermine studovala malbu u Huga a Eduarda Charlemonťu ve Vídni a poté v Mnichově. Byla členkou pražského Klubu německých malířek.

764 Jednalo se o bližší neurčený obraz Wenzela Franze Jägera a pohled na Český Dub od Josefa Huttaryho.

fotografováním a na statku se tak nacházelo poměrně velké množství fotografií, které Scheybal nechal odeslat do Státního fotoměřického ústavu.⁷⁶⁵

Statek Arabelly a Oskara Klingerových v Kunraticích u Frýdlantu v roce 2018

V červnu roku 1948 se Scheybal vydal na revizi kunratického statku včetně vyřízení zdejšího mobiliáře. Při té příležitosti zjistil, že místnosti zapečetěné v roce 1946 byly od té doby minimálně sedmáctkrát otevřeny. Příkládal to nastěhování nových obyvatel, jimiž se na jaře roku 1946 stali František Novák s rodinou: „*Jakmile Černý odešel, začalo rabování v pravém slova smyslu.*“⁷⁶⁶ Scházel klavír značky Steinway⁷⁶⁷ a potahy na nábytku byly úplně rozedrány. Dále zmizely některé koberce, včetně velkého koberce pokrývajícího celou halu v 1. poschodí.

765 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 34 a 91, Protokoly z činnosti J. Scheybala r. 1946, zprávy ze 17. 1. a 21. 2. 1946.

766 NA, fond SPS–D, kart. 107, inv. č. 175, složka č. 87, zpráva J. Scheybala o vyřízení statku Kunratice, 9. 6. 1948.

767 Některý ze zaměstnanců speditérské firmy, která klavír odvážela, údajně prozradil, že klavír posloužil jako dar sekretářce jednoho z vyšších úředníků NPF. Srov. NA, fond SPS–D, kart. 107, inv. č. 175, složka č. 87, zpráva J. Scheybala o vyřízení statku Kunratice, 9. 6. 1948.

Poněvadž v pohraničí se zavřené dveře otvírají pakličem, odstranil jsem ode dveří, kde jsou připraveny naše věci, kliky, ty uschoval a dveře jsem prostě zabouchl a zaplomboval plombami NKK.⁷⁶⁸

Pro NKK bylo vybráno 77 předmětů (např. celé zařízení secesního salonku, většinou však obrazy a grafiky) a dále 134 gramofonových desek, 1600 svazků knih, 182 map a plánů a soubor grafických listů, leptů a siluet Arabelly Klingerové.⁷⁶⁹ Z neznámých důvodů však došlo k odvozu vyříděného státního kulturního majetku až na začátku roku 1950, kdy už si Scheybal stěžoval pouze na to, že zaměstnanec NPF Čacký chce pro svou dceru pseudoempirový stůl s malováním a proti jeho odvozu do sběrně na Sychrově protestoval u konfiskačního referenta Fondu národní obnovy v Liberci.⁷⁷⁰ Z kunratického mobiliáře uloženého ve sběrně na Sychrově bylo oddisponováno jen několik předmětů. Jeden sekretář byl použit k instalaci zámku Ratibořice, diplomy a jakýsi rukopis týkající se dějin tkalcovství v Novém Městě pod Smrkem převzal Archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce a později empirový stůl, novinový stojan a benátské zrcadlo byly předány Společnosti přátel SSSR. Rodinné fotografie, korespondence a několik dalších písemností putovalo do Archivu Národního technického muzea.⁷⁷¹ Několik grafik Arabelly Klingerové má dnes ve svých sbírkách Severočeské muzeum v Liberci a také Moravská galerie v Brně, jak se tam však dostaly, dostupná dokumentace neprozrazuje.⁷⁷²

Katalogová čísla předmětů z majetku rodiny Klingerů: 57–61, 76, 77

-
768	NA, fond SPS–D, kart. 107, inv. č. 175, zpráva J. Scheybala o vyřídění statku Kunratic, 9. 6. 1948.
769	NA, fond SPS–D, kart. 105, inv. č. 175, seznam předmětů převzatých NKK ze statku Kunratic, 10. 6. 1948.
770	ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 200, Zprávy J. Scheybala r. 1950, zpráva z 10. 1. 1950.
771	ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. IX, inv. č. 353; kart. XVII, inv. č. 1764; kart. XIX, inv. č. 515. – ANTM, fond Oskar Klinger (1910–1911), prozatímní inventární seznam.
772	http://sbirky.moravska-galerie.cz/dielo/CZE:MG.GDR_17898 , http://www.cesonline.cz/arl-ces/cs/detail-ces_us_cat-psb0000417-24-Grafika/ , vyhledáno 11. 2. 2019.

Lékárník Emanuel Machytka z Vrchlabí a Horní Branné

Jan Uhlík

Zkratky svozů: MKA, MKA-MHB, MHB, MTK

Emanuel Machytka (1874–?) pocházel z rodu podkrkonošských pláteníků usazeného v Horní Branné u Jilemnice. Jeho otec Eduard byl nejen v Horní Branné, ale i v širokém okolí váženou osobou, o čemž svědčí mimo jiné i jeho bohatá obchodní korespondence s významnými bankovními domy, obchodníky a firmami jak na území tehdejšího rakousko-uherského soustátí, tak v Německu a ve Švýcarsku.⁷⁷³ Ze soukromé korespondence je zřejmé vlastenecké citění celé rodiny Machytkových, harmonický vztah Emanuela a jeho sestry Anežky k otci i mezi sourozenci navzájem a úcta a tolerance mezi přáteli.⁷⁷⁴

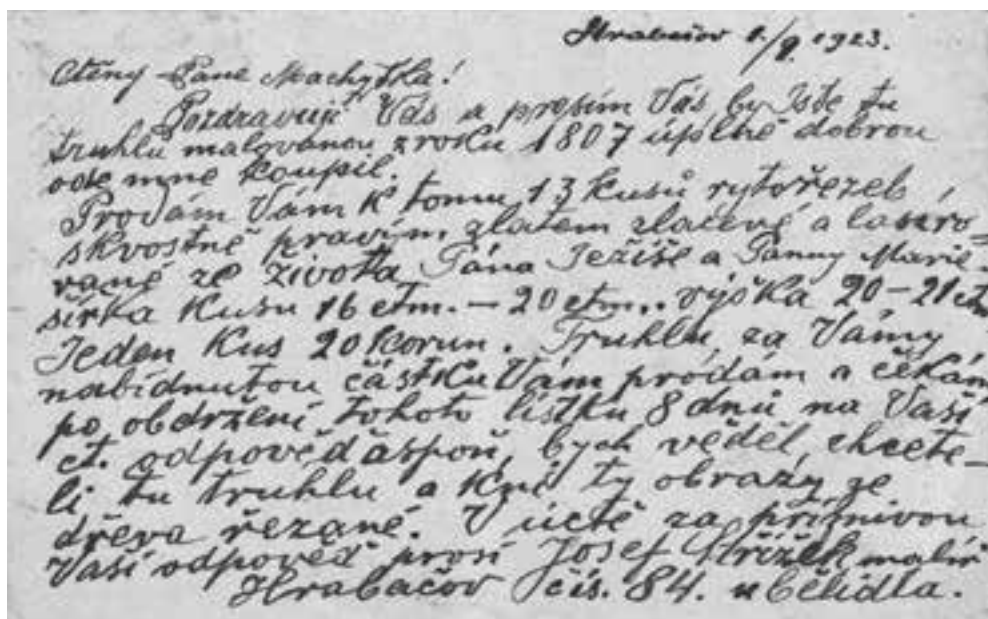
Kresba budovy (mlýna?) patrně od Emanuela Machytky, b. d.

Obchodní aktivity Eduarda Machytky umožňovaly zachování – na branské poměry – dobré životní úrovně a úhradu nákladů na vzdělání dětí. Dcera Anežka kolem roku 1891 navštěvovala v Praze soukromý Ústav pro braní míry, kreslení stříhů a šití šatů E. Hanovy⁷⁷⁵ a syn Emanuel mohl v téže době rozvíjet své nesporné studijní vlohy při přípravě na profesi lékárníka. V roce 1889 zahájil Emanuel Machytka svou odbornou přípravu jako tyro (učeň) v Podbořanech a tyrocinální zkoušku složil o tři roky později

773 SOA Zámorsk, fond Eduard Machytka, plátenictví, Horní Branná, inventář, s. 3.

774 Otce Emanuel v četných dopisech oslovuje „drahý tatínku“ a svá sdělení obvykle uzavírá vřelým „Srděčně Vás a Anežku líbá a zdraví Váš vděčný syn Emma“.

775 SOA Zámorsk, fond Eduard Machytka, plátenictví, Horní Branná, inventář, s. 3.

Dopis malíře Josefa Střížka (Hrabacov) Emanuelu Machytkovi ve věci obchodu se starožitnostmi, 1. září 1923

v Mostě. Diplom a magisterský titul obdržel v červenci 1894 na české Karlo-Ferdinandově univerzitě.⁷⁷⁶ V následujících letech získával jako magistr farmacie praxi v různých veřejných lékárnách. V roce 1903 působil například ve štyrském Fürstenfeldu a v tyrolském Schwazu. Od svého otce, který byl znám jako sběratel uměleckých předmětů a starožitností, přejal Emanuel živý zájem o památky minulosti. Dojmy z návštěvy zámku Tratzberg⁷⁷⁷ shrnuje následovně: „Drahý tatínku, jest to jeden z těch nejkrásnějších zámků v Tyrolích. [...] Co takého jsem dosud neviděl. Těch starožitností, i zbrojnice jest zde, pochází z 15. století. Ty stropy vykládané, ty židle, obrazy, zrcadla, jarmary a skříňe. Ta vyhlídka do dále, ta kování, zámky gotické atd. Drahoušku, to by byla podívaná pro Vás.“⁷⁷⁸ V roce 1908 převedl Eduard Machytka svou sbírku umístěnou v domě v Horní Branné čp. 21 na syna a při té příležitosti provedl soupis předmětů, které se v ní nacházely.⁷⁷⁹ Z tohoto inventáře vyplývá, že sbírka v té době obsahovala množství obrazů, nábytku, skla a porcelánu, starých zbraní, drobnějších uměleckořemeslných předmětů, knih a mincí různé provenience a stáří, a svědčila tak o širokém záběru

776 SOA Zámorsk, fond Eduard Machytka, plátenictví, Horní Branná, kart. 1, inv. č. 23, podklady pro zřízení lékárny ve Vrchlabí, 17. 3. 1927.

777 Zámek Tratzberg se nachází v Tyrolsku, necelých 10 km severovýchodně od Schwazu.

778 SOA Zámorsk, fond Eduard Machytka, plátenictví, Horní Branná, kart. 2, inv. č. 16, dopis Emanuelu Machytce otci a sestře, 4. 9. 1903. Text citátu byl po gramatické stránce z důvodu snazší čitelnosti upraven autorem.

779 SOA Zámorsk, fond Eduard Machytka, plátenictví, Horní Branná, kart. 2, inv. č. 15, koncept darovací listiny, 1908.

S e z n a m

kulturní hodnoty ve dnyálu síkóna 197/198, převzatých do správy a dráby Národní kulturní komise v Praze a bytu bý. lékárníka Emanuela Machytky v Horní Branné čp.21, na přítomnosti členu ONV v Jilemnici /kulturního referenta/ Josefa Horáka z H. Branné :

MHB č.	1.	1	dubový čtyřetažový skleník, pol. XIX. stol.	Kčs	500.-
	2.	1	noční stolek dubový s odkláp. deskou, pol. XIX. st.		150.-
	3.	1	jednoduchá leštěná empírová postel, kol. 1820, poškos.		250.-
	4.	1	masivní dubová postel, jednoduchá s pol. XIX. st.		250.-
	5.	1	široká postel s třesného dřeva, poč. XIX. st.		250.-
	6.	1	kolébka s košíkem s pol. XIX. stol.		100.-
	7.	1	dvoudílná plátená malovaná nástana s Karlovým Týnem pol. XIX. st.		150.-
	8.	2	oken a kalatými do olova sapašt., tabulkami s konce XVIII. stol. poškos.,		300.-
	9.	1	plechová kuzinka, pušínok do dělnického interieru		50.-
	10.	90	ks. různého kuchynského nádobí a nářadí pro dělnický interier-poškos.		150.-
	11.	1	empírový posunov. stojan k seznámenému účelu		20.-
	12.	1	dětský vozíček s kosatičkou a dřev. kolečky		50.-
	13.	1	kožená cestovní taška s řemenem		20.-
	14.	1	dřev. vyřezáv. a bronsováný lustr s 8 světly, s polov. XIX. stol.		250.-
	15.	1	navšák k připavení na stál		15.-
	16.	1	papírová hlava pro modistku		10.-
	17.	1	klec v podobě domku s mansardovou střechou, pestře polv. chromovaná		50.-
	18.	1	klec v podobě švédského domku, žlutě natřené		30.-
19 -	21.	3	různé proutené košíky s vky a miskový		50.-
22 -	23.	2	dřev. plátenické palice		30.-
	24.	1	lis na tvarech dřev.		20.-
	25.	14	dřv. stojánku na čepce		50.-
26 -	27.	2	dřev. palice na tlučení hrud		20.-
	28.	1	krabice s archivaliemi		100.-
	29.	1	krabice s grafikou a kresbami		150.-
	30.	1	krabička se 67 růs. medaillemi		200.-
31 -	32.	2	čtyřbokké lékařnické lákve s malov. empírov. kartušemi		100.-
	33.	1	vinná souprava s bílého brouš. skla: 1/ láhev s brouš. sítkou se 7 skleničkami		300.-
34 -	40.	7	růs. jednoduchých sklenic pro děl. interier		50.-
	41.	1	skleněný hrnček s mosaikového skla		15.-
	42.	1	lidová brtuš. sklenice s poč. XIX. stol., rezb.		15.-
	43.	1	sklenice s uchem s matného bílého skla s českým znakem prasklé		15.-
44 -	50.	7	růs. sklenic kol. 1850,		50.-
51 -	52.	2	odličky kol. 1850, s čantí bronšné		75.-
	53.	1	sklenička s kutního skla s znakem hrabat Haracků		50.-
54 -	59.	3	soubor šesti sklenic s brouš. nohami na čtyřhranné podložce, růs. tvarů a stejného lísov. dekoru		180.-
	60.	1	selaný láhev s uchem, sítkou, pestře emailu dekorov. sklo		100.-
	61.	1	selaný vinný kalíšek na balustrové noze s Čes. znakem skleněný		30.-
	62.	1	skleněný kalíšek s tuševaným figurál. dekorem		50.-
	63.	1	skleněný kalíšek s emailov. a selaným ornamentem		30.-
	64.	1	modrý skleněný kalíšek slazen bohatě dekorovaný		30.-
	65.	1	skleněný ptáček s modrého kutního skla, poškosný		20.-
	66.	1	bílý porcel. kaluška prolamování a relief. dekorem, bez malování, Karlový Vary		30.-
	67.	1	dřev. intarsováný pohárek v podobě osmibokké sklenice		30.-
	68.	1	dřev. vyřezáv. upomínka z Krkoněš /trpaslík/		30.-

sběratelských zájmů jejího majitele. Ovšem Emanuel ji patrně i nadále považoval za společné vlastnictví obou mužů a v tomto duchu informoval v září 1911 otce o nových přírůstcích, které získal během své cesty po severu Čech: „A našel jsem také něco do naší sbírky – 2 balíky ze Železného Brodu jste as obdržel, [...]. Obsahovaly železný obraz a knihy. Dnes zasílám zbytky mé pouti [...]. Prosím pozorně rozbalit, naleznete tam: jeden starý hrneček s poklicí, jednu broušenou sklenici, jednu míšeňskou misku, jednu vázičku Dalheimer opal Bisque, jeden svatební pokál se znakem [...].“⁷⁸⁰ Svůj dopis končí dovětkem: „Ten hrneček, to je chlapík, co?“⁷⁸¹

Dopis Emanuela Machytky rodině týkající se návštěvy zámku Tratzberg (Schwarz, Tyrolsko), 4. září 1903

Od roku 1905 působil Emanuel Machytka přes dvacet let v lékárně ve Vrchlabí, z toho posledních čtrnáct let jako její provizor.⁷⁸² V druhé polovině dvacátých let se rozhodl osamostatnit a zažádal o udělení koncese ke zřízení nové vrchlabské lékárny. Na podporu své žádosti uváděl rovněž potřebu lékárny, v jejímž čele by byl český lékárník a která by sloužila českým zájmům ve městě a jeho okolí.⁷⁸³

780 SOA Zámorsk, fond Eduard Machytka, plátenictví, Horní Branná, kart. 2, inv. č. 15, dopis Emanuela Machytky otci, 14. 9. 1911.

781 Ibidem. Text tohoto i předcházejícího citátu byl po gramatické stránce z důvodu snazší čitelnosti upraven autorem.

782 SOA Zámorsk, fond Eduard Machytka, plátenictví, Horní Branná, kart. 1, inv. č. 23, podklady pro zřízení lékárny ve Vrchlabí, 17. 3. 1927.

783 SOA Zámorsk, fond Eduard Machytka, plátenictví, Horní Branná, kart. 1, inv. č. 23, podklady pro zřízení lékárny ve Vrchlabí, 2. 4. 1927.

Nížepsaný dovoluje si též uvést v úvahu, že byl stranou menšinou českou [podtrženo E. Machytkou] vybidnut, by o tuto novou lékárnickou koncesi se ucházel, jednak by i český lékárník byl v čele této oproti německému majiteli staré lékárny, který ješ horlivým podporovatelem veškerých německých spolků, a za druhé by obyvatelům sousedních českých obcí bylo též vyhověno při valných jejich potřebách.⁷⁸⁴

Koncesi získal výnosem Zemské správy politické v Praze z listopadu 1927, který byl potvrzen rozhodnutím Ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy z června 1928.⁷⁸⁵

Na základě informací uváděných Josefem Scheybalem v souvislosti s vyříděním Machytkovy hornobranské sbírky v roce 1949 lze předpokládat, že Emanuel Machytko provozoval ve Vrchlabí lékárnou až do konce druhé světové války.⁷⁸⁶ Z téhož zdroje se dovídáme o tom, že „ač Čech původem, přihlásil se za okupace jako Němec; jeho synové sloužili v Německé [!] armádě“.⁷⁸⁷

Na základě Machytkových postojů v období okupace byl na jeho majetek uplatněn konfiskační dekret č. 108/1945 Sb. Lékařník se však proti tomuto rozhodnutí odvolal a o celé záležitosti nebylo pravomocně rozhodnuto ješš na konci roku 1949.⁷⁸⁸

V té době již ovšem Národní kulturní komise reprezentovaná Josefem Scheybalem prováděla vyřídění Machytkovy sbírky v domě čp. 21 v Horní Branné. Scheybal se o její existenci dozvěděl v roce 1947 v souvislosti s pátráním po původu jednoho z uměleckých děl z majetku vrchlabského lékařníka – obrazu Antonína Mánesa *Křivoklát*. K celé věci se ale vrátil až počátkem prosince 1949, kdy na jeho žádost Okresní národní výbor v Jilemnici rozhodl, aby NKK převzala do své správy a držby

784 Ibidem. Text citátu byl po gramatické stránce z důvodu snazší čitelnosti upraven autorem.

785 SOA Zámorsk, fond Eduard Machytko, plátenictví, Horní Branná, kart. 1, inv. č. 23, žádost Okresní správě politické ve Vrchlabí, po 2. 6. 1928.

786 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. , Pracovní deník J. Scheybala r. 1949, záznam z 5. 12. – 9. 12. 1949.

787 Podle smlouvy podepsané zástupci Německé říše a Česko-Slovenska 20. 11. 1938 mohly osoby české národnosti, které měly 10. října 1938 své bydlišš v některé obci připojené k Německé říši, podat do 29. 3. 1939 opční prohlášení a ucházet se tak o česko-slovenské státní občanství, resp. fakticky o jeho zachování. Ostatní (neoptující Češi) získali německou státní příslušnost, nestali se však říšskými občany. Viz ARBURG – STANĚK 2010, s. 40 a 156. Takto získal německou státní příslušnost patrně i Emanuel Machytko. K rozhodnutí neoptovat pro Česko-Slovensko ho pravděpodobně vedla snaha ochránit rodinný majetek a vyhnout se diskriminaci ze strany německých úřadů.

788 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Pracovní deník J. Scheybala r. 1949, záznam z 5. 12. – 9. 12. 1949.

Dům Emanuela Machytky v Horní Branné čp. 21 v roce 2018

sbírkové předměty kulturní hodnoty a uskladnila je v sychrovské sběrně.⁷⁸⁹ Vzhledem k velkému množství předmětů nacházejících se v domě v Horní Branné byla eliminace rozdělena do dvou etap. První, při níž byla zpracována hlavní část sbírky, proběhla 5. až 16. prosince 1949, vyřídění zbylých předmětů Scheybal provedl 24. a 25. dubna 1950. Již dříve došlo k vyklizení domu, aby mohl být využit pro bytové účely, a Machytkův majetek byl soustředěn do tří zabezpečených místností v prvním poschodí a v podkroví. Věci byly „na hromádách v naprostém nepořádku vzniklém rychlým vyklizováním. Cennosti, sbírka mincí, šperky byly již při vyklizování za asistence SNB převzaty a dány do safes spořitelny v Jilemnici“.⁷⁹⁰ Přesto mohl Scheybal konstatovat, že se jedná o jediný případ z jeho praxe, kdy věci zůstaly nevyrabovány. O rozsahu sbírky svědčí inventární seznamy předmětů převzatých NKK vypracované v prosinci 1949, resp. v dubnu 1950.⁷⁹¹ Dohromady obsahují 1 746 položek, z nichž většinu tvořilo sklo, keramika a textilie. Větší soubor představovala též lékárna, destilační aparáty, chemické sklo a stojatky, které dle lékárníkova tvrzení pocházely z majetku jeho předka chirurga Jana Josefa Machytky. Nacházely se zde ale rovněž knihy, včetně tzv. Lomnického graduálu umístěného dnes v Národní knihovně, obrazy a grafiky, nábytek, hračky, zbraně, řada drobných uměleckořemeslných předmětů či sbírka nerostů.

Část předmětů z tohoto svazu byla již v průběhu padesátých let ze Sychrova odvezena a použita pro interiérové instalace řady objektů. Patřily mezi ně expozice Muzea Bedřicha

789 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Pracovní deník J. Scheybala r. 1949, záznamy z 29. 11. – 1. 12. 1949 a 5. 12. – 9. 12. 1949. Informace o průběhu eliminace této podstaty a jejím obsahu vycházejí též z Pracovního deníku J. Scheybala r. 1949, záznamu z 12. 12. – 16. 12. 1949 a z Pracovního deníku J. Scheybala r. 1950, záznamu z 24. 4. – 26. 4. 1950.

790 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Pracovní deník J. Scheybala r. 1949, záznam z 5. 12. – 9. 12. 1949.

791 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XXI, Seznam předmětů kulturní hodnoty převzatých do správy a držby NKK v Praze z podstaty Emanuela Machytky, lékárníka ve Vrchlabí, umístěné v Horní Branné čp. 21, 16. 12. 1949 a 26. 4. 1950.

Smetany v rodném domě Zdeňka Fibicha ve Všebořicích,⁷⁹² zámky Ratibořice, Rychnov nad Kněžnou a Frýdlant nebo hospital Kuks. Dalšími příjemci předmětů pocházejících z Machytkovy sbírky byly Úřad předsednictva vlády,⁷⁹³ Archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce⁷⁹⁴ a Uměleckoprůmyslové muzeum.⁷⁹⁵ V současnosti se lze s předměty této proveniencí setkat rovněž ve sbírkách Severočeského muzea v Liberci.

Katalogová čísla předmětů z majetku Emanuela Machytky: 19, 68, 95, 96

792 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XIX, inv. č. 510, seznam předmětů převzatých Muzeem Bedřicha Smetany Praha, 8. 8. 1950,

793 NA, fond SPS–D, kart. 107, inv. č. 175, seznam svozů dle základních čísel, značek a původů, b. d.

794 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XIX, inv. č. 515, potvrzení o převzetí archiválií a knih, 9. 10. 1951.

795 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XIX, inv. č. 513, seznam předmětů zapůjčených Uměleckoprůmyslovému muzeu ze sběrný na Sychrově, 2. 7. 1951.

Rod Redlhammerů z Jablonce nad Nisou

Jitka Císařová

Zkratky svozů: RDJ, MUSJ

Bratři Eduard Ludwig (1857–1948) a Albert (1858–1937) Redlhammerové založili v roce 1882 sklářskou firmu v Jablonci nad Nisou. Tři roky nato nechali v Perlové ulici postavit první továrnu, kde probíhala výroba skla ve sklářských pecích až do roku 1939. V roce 1913 vznikl další komplex v ulici Na Hutích, kde se již sklo vyrábělo lisováním a jehož součástí byla i lisovna umělých hmot. Zde firma sídlila až do zestátnění v roce 1945. Činnost podniku spočívala ve výrobě sintrovaných perel a knoflíků,⁷⁹⁶ knoflíků z umělé hmoty a umělé pryskyřice a elektromateriálu z umělé lisovací hmoty. Kromě toho se zde vyráběly také porcelánové perly, knoflíky a izolační materiál. Firma měla zástupce v osmadvaceti státech a kromě Evropy své zboží vyvážela i do USA, Kanady, Egypta, Palestiny, Persie a Turecka. Redlhammerové byli také majiteli několika patentů, např. patentu na sklo s hedvábným leskem.⁷⁹⁷ Roku 1941 byla na příkaz velitelství branné moci vybudována v areálu továrny dílna na výrobu nástrojů, která měla sloužit jako učiliště pro zbrojní podniky. To firmu zřejmě zachránilo před krachem, v důsledku velké hospodářské krize byla totiž v roce 1939 nucena přerušit provoz. Výroba bižuterie byla obnovena až na konci války.⁷⁹⁸

Továrna bratří Redlhammerů v Jablonci nad Nisou

-
- 796 Sintrování neboli spékání či slinutí je metoda výroby předmětů z práškových hmot jejich zahřátím na vysokou teplotu, přičemž dochází k vzájemnému splynutí práškových částic.
- 797 Dále to je patent na invertní hořáky a dva české a jeden německý patent na zařízení k oddělování výtlačku od přebytečné tekuté skelné hmoty. Viz SOKA Most, fond Bratří Redlhammerové, komanditní společnost (Gebrüder Redlhammer, Kommanditgesellschaft) Jablonec n. N. 1883–1946–1952, Úvod k inventáři.
- 798 NOVÝ 2008, s. 126.

Mezitím přistupovaly do vedení firmy další generace Redlhammerů. V roce 1928 se společníky stali synové Eduarda Ludwiga Walter (1886–1981) a Oskar (1889–1948). V roce 1937 byla společnost přeměněna na komanditní a počet společníků se dále rozšířil. Komplementáři byli Ernst,⁷⁹⁹ Walter a Oskar Redlhammerové a dále Wilhelm Mahla a Reinhard Turnwald.⁸⁰⁰ Komanditistkami byly Margarete Redlhammer, Charlotte von Schmitzhausen, Martha Mahla a Rita Turnwald.⁸⁰¹ Plně se ale firmě věnovali pouze Walter a Oskar Redlhammerové, ostatní pro podnik pracovali jen částečně, vedle svého hlavního povolání. Walter zastával post technického vedoucího, což v praxi znamenalo, že se staral o strojní zařízení továrny a v mnoha případech je i sám konstruoval. Oskar byl chemický inženýr.⁸⁰²

Eduard Ludwig Redlhammer (1857–1948), 30. léta 20. století

-
- 799 Ernst Redlhammer (zemřel 1937) byl synem jednoho ze zakladatelů společnosti Alberta Redlhammera.
- 800 Wilhelm Mahla a Reinhard Turnwald byli zeťové Friedricha Redlhammera (1863–1938), bratra Eduarda Ludwiga a Alberta, a komplementáři bez vkladu a účasti na zisku. Wilhelm Mahla byl v první řadě společníkem ve firmě *Gebrüder Mahla*, která se věnovala výrobě a prodeji skleněných knoflíků, černé bižuterie, plechových obalů a od 30. let také ocelových trezorů. Firma sídlila v Jablonci nad Nisou a ve Smržovce. Srov. NOVÝ 2017, s. 51–52. Reinhard Turnwald byl stejně jako jeho bratr a otec libereckým právníkem. Jejich kancelář zajišťovala právní služby významným regionálním podnikatelům, mezi něž patřili kromě Redlhammerů také např. Ginzkeyové z Vratislavic nad Nisou či Klingerové z Nového Města pod Smrkem (viz kap. Turnwaldové, liberečtí advokáti).
- 801 Margarete Redlhammer byla vdova po Ernstu Redlhammerovi, Charlotte von Schmitzhausen byla podnikatelka z Ústí nad Labem, o níž se nepodařilo zjistit nic bližšího. Martha Mahla a Rita Turnwald byly dcery Friedricha Redlhammera a manželky Wilhelma Mahly a Reinharda Turnwalda.
- 802 SOKA Most, fond Bratří Redlhammerové, komanditní společnost (Gebrüder Redlhammer, Kommanditgesellschaft) Jablonec n. N. 1883–1946–1952, kart. 3, přejímací protokoly a bilance k 31. 7. 1945, protokol o předání do národní správy z 6. 9. 1945.

Vzorník výrobků firmy Redlhammer,
20. – 30. léta 20. století

Vzorník knoflíků vyráběných firmou Redlhammer,
po roce 1938

Po druhé světové válce byla do podniku nejdříve v červenci 1945 zavedena národní správa. Zatímním národním správcem se stal majitel sklárny v Mnichově Hradišti Ing. Celestýn Strnad a Walter a Oskar Redlhammerové byli v podniku ponecháni jako odborníci. Ke konfiskaci došlo až v prosinci 1945, a to dle dekretu č. 100/1945 Sb. o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků. Vyhláškou ministra průmyslu ze 7. března 1946 byla firma začleněna do národního podniku Jablonecký sklářský průmysl.⁸⁰³

Po předání továrny národní správě byli oba bratři umístěni do zajišťovací vazby Okresního soudu v Jablonci nad Nisou, který vedl vyšetřování ohledně jejich předchozí politické činnosti. Jelikož neshledal žádná závažná provinění, byli bez dalších průtahů propuštěni. Následovalo vystěhování z jejich původních bytů, o kterých se však dokumentace dále nezmiňuje, a proto nelze určit, kde přesně se nacházely. S téměř absolutní jistotou však lze tvrdit, že to bylo v areálu továrny v ulici Na Hutích.⁸⁰⁴

803 SOkA Most, fond Bratří Redlhammerové, komanditní společnost (Gebrüder Redlhammer, Kommanditgesellschaft) Jablonec n. N. 1883–1946–1952, kart. 3.

804 Prameny národní správy zmiňují jako bývalá bydliště majitelů firmy pouze různé byty v ulici Na Hutích. Je však pravděpodobné, že někdo z nich obýval budovu dnes uváděnou jako vila Redlhammer, která též stojí v areálu bývalé továrny. V dané době se pod pojmem „byt“ mohla skrývat i samostatně stojící stavba a ze zpráv národní správy jednoznačně vyplývá, že jejím prvořadým cílem bylo co nejdříve uvést podnik opět do chodu a o movitý majetek Redlhammerů se příliš nezajímala. Aplikace dekretu č. 100/1945 Sb. vysvětluje, proč se o této vile nebo jakýchkoliv jiných domech či bytech nezmiňují ani příslušní pověřenci či později zástupci NKK. Srov. SOkA Most, fond Bratří Redlhammerové, komanditní společnost (Gebrüder Redlhammer, Kommanditgesellschaft) Jablonec n. N. 1883–1946–1952, kart. 3.

Současně jsme se informovali o politické činnosti bývalých majitelů fy u předsedy závodní rady p. Šitiny a zahradníka firmy p. Tirzins a byly nám o nich dány dobré informace. Také přednošta okresního soudu dr. Raim nám potvrdil, že proti oběma bratřím Redlhammerovým není nic závažného vyneseno, takže našemu přání o jejich propuštění ze zajištění může vyhovět.⁸⁰⁵

V létě roku 1946 byl Oskar Redlhammer po jistých peripetiích vysídlen do Rakouska. Nové vedení firmy o něj od počátku nestálo a dle vlastního vyjádření se snažilo jeho odchod uspišit, neboť „nemá potřebných odborných znalostí“.⁸⁰⁶ Po čase se však objevilo podezření ze zakládání konkurenčního podniku v zahraničí, a proto byl jeho odsun naopak pozdržen. Československé sklářské závody přestaly vysídlení bránit až poté, co zjistily, že jeho zdravotní stav mu nedovoluje vykonávat ani tu nejjednodušší práci.⁸⁰⁷ Postavení jeho bratra Waltera se vzhledem k dobovým okolnostem naopak zlepšovalo. Nejenže mu byl zvýšen plat na téměř 3 500 Kčs měsíčně, ale dokonce se stal zástupcem Ing. Strnada ve vedení podniku.⁸⁰⁸ Ve své bývalé firmě byl zaměstnán až do počátku padesátých let, kdy odešel do Německa.⁸⁰⁹

Jelikož byl majetek firmy Redlhammer konfiskován dle dekretu č. 100/1945 Sb., spadal do kompetence Ministerstva průmyslu, což byla pro orgány zajišťující kulturní podstaty relativně neobvyklá situace. Přesto se podařilo alespoň část vyvlastněného majetku zachránit pro kulturní instituce. Na základě upozornění tehdejšího konzervátora Státního památkového úřadu Viktora Vorlíčka byl do Jablonce nad Nisou pozván Josef Scheybal, aby se v březnu 1946 zúčastnil zabezpečení devadesáti dvou beden z majetku firmy nalezených při inventuře ve skladištích v ulici Na Hutích čp. 21 a v Údolní ulici čp. 63. V pětadvaceti bednách se nacházel majetek Waltera Redlhammera a ve dvaadvaceti bednách byly předměty, jejichž původním vlastníkem byl dr. Karl Walko z Prahy, jenž měl být s Redlhammerem v příbuzenském vztahu. Ostatní bedny, objevené v Údolní ulici, obsahovaly majetek dalšího z příbuzných Redlhammerů při-

805 SOKA Most, fond Bratří Redlhammerové, komanditní společnost (Gebrüder Redlhammer, Kommanditgesellschaft) Jablonec n. N. 1883–1946–1952, kart. 3, protokol o předání do národní správy, 6. 9. 1945.

806 SOKA Most, fond Bratří Redlhammerové, komanditní společnost (Gebrüder Redlhammer, Kommanditgesellschaft) Jablonec n. N. 1883–1946–1952, kart. 3, dopis generálního ředitelství Československých závodů sklářských C. Strnadovi, 12. 7. 1946.

807 Ibidem.

808 SOKA Most, fond Bratří Redlhammerové, komanditní společnost (Gebrüder Redlhammer, Kommanditgesellschaft) Jablonec n. N. 1883–1946–1952, kart. 3, zpráva národní správy podniku, 28. 4. 1946.

809 Konkrétně odešel do obce Schwäbisch Gmünd. Srov. NOVÝ 2008, s. 125.

vezený z Berlína.⁸¹⁰ Při té příležitosti byl obsah všech beden sepsán, ovšem zřejmě kvůli nedostatku času není seznam zvláště podrobný a omezuje se na formulace typu „50 kusů kovových starožitností“, „13 kusů porcelánových sošek uměleckých“, „79 kusů skleněného zboží“ apod. U celkem čtyřiaadvaceti beden obsahujících knihy, hračky, textilie a blíže nespecifikované kuchyňské nádobí nebyl uveden přesný počet předmětů. Ve zbývajících osmašedesáti bednách bylo uloženo dohromady 3069 předmětů, z nichž nejvíce bylo skleněných, porcelánových a cínových.⁸¹¹ Vorlíček se Scheybalem vše ponechal na místě v zapečetěných místnostech opatřených páskami Ministerstva školství a osvěty do doby, než bude v Jablonci zřízena sběrna s dostatečnou kapacitou.⁸¹²

Josef Scheybal se zřejmě domníval, že mu jeho přítomnost při prohlídce zmiňovaných beden dává oprávnění rozhodovat, jak bude s jejich obsahem naloženo. Viktor Vorlíček však byl jiného názoru a část z nich nechal převézt do skladiště jabloneckého MNV, část do sklepa městského muzea a část do skladiště konfiskátů, které bylo zřízeno v jablonecké uměleckoprůmyslové škole. Scheybal, který se o převozu dozvěděl v roce 1947, z toho vyvodil, že Vorlíček ignoroval existenci FNO a následně i NKK a bedny se snažil zatajit.⁸¹³ Pravděpodobnější však je, že Vorlíček se cítil být oprávněn nakládat s redlhammerovskými konfiskáty dle vlastního uvážení a že nález uvítal v souvislosti s chystaným vybudováním uměleckoprůmyslového muzea v Jablonci, jehož ředitelem se měl stát.⁸¹⁴ Kompetenční spor mezi Vorlíčkem a Scheybalem vyústil ve značnou vzájemnou nevráživost.

Scheybalovi se nakonec podařilo některé předměty z této podstaty získat pro Národní kulturní komisi. V září 1948 navštívil jablonecké městské muzeum a za spolupráce s jeho tehdejším správcem Josefem Řehákem zde vybral 204 většinou porcelánových a skleněných předmětů, které byly na Sychrov převezeny pod svozovou značkou

810 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 98, Protokoly z činnosti J. Scheybala r. 1946, protokol o zabezpečení beden, 7. 3. 1946.

811 Z majetku dr. Walka to bylo 686 předmětů, z majetku Waltera Redlhammera 773 předmětů a v bednách v Údolní ulici 1 110 předmětů. Viz ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 99, Protokoly z činnosti J. Scheybala r. 1946, seznam obsahu beden z majetkové podstaty Redlhammer.

812 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 98, Protokoly z činnosti J. Scheybala r. 1946, protokol o zabezpečení beden, 7. 3. 1946.

813 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 169, Protokoly z činnosti J. Scheybala r. 1948, Scheybalovo shrnutí „případu Redlhammer“, 13. 12. 1948.

814 Viktor Vorlíček byl Ministerstvem školství, věd a umění pověřen vybudovat uměleckoprůmyslové muzeum v Jablonci nad Nisou až v roce 1949. Vorlíčkovy aktivity nejpozději od roku 1947 však napovídají, že tento plán byl projednáván dávno před jeho oficiálním pověřením. Srov. STRNAD 2010, s. 9.

MUSJ.⁸¹⁵ V dubnu 1949 převzal dalších čtrnáct konfiskátů, tentokrát zejména nábytek, ze skladiště v ulici Na Hutích, kterým byla přidělena značka RDJ.⁸¹⁶ V téže době se Scheybal z nejmenovaného zdroje dozvěděl o dalším nábytku Redlhammerů ukrytém v Posseltově vile⁸¹⁷ v Jablonci nad Nisou a učinil prý nutné kroky k jeho převzetí pro NKK.⁸¹⁸ Dosud nalezená dokumentace však o tomto mobiliáři nic dalšího neprozrazuje.

V roce 1950 Scheybal opět z nejmenovaného zdroje zjistil, že byl vyrabován byt Eduarda Ludwiga Redlhammera v Perlové ulici čp. 6.⁸¹⁹ V pracovním deníku zmiňuje, že má k dispozici prozatímní seznam zařízení tohoto bytu, v jeho dokumentech se však nenachází. V témže roce došlo k částečné restituci majetku K. Walka, jenž byl židovského původu. Společně s manželkou tehdy přijel do Jablonce nad Nisou, aby označil svůj majetek. Dohledat se jim podařilo vše, až na textilie, mezi nimiž měla být obzvláště cenná kolekce bruselských krajek.⁸²⁰ Podstatná část konfiskátů uložených v bednách v továrních skladištích zřejmě skončila v jabloneckém uměleckoprůmyslovém muzeu. Vzhledem k napětí panujícímu mezi Josefem Scheybalem a Viktorem Vorlíčkem však nejsou k dispozici prameny, na jejichž základě by bylo možno detailněji zrekonstruovat, o jaké předměty se jednalo a co konkrétně tyto bedny obsahovaly. Z mobiliáře převezeného do sběrný na zámku Sychrov bylo dále oddisponováno jen několik předmětů. Pobronzovaná železná busta Josefa II. byla předána Vojenskému historickému muzeu a čtyři porcelánové hrnky s podšálky si v roce 1951 vypůjčilo Uměleckoprůmyslové muzeum pro výstavu českého porcelánu v Praze. Zda je muzeum po výstavě vrátilo na Sychrov, dokumentace neprozrazuje. Část redlhammerovského majetku, zejména skleněné předměty, se dnes nachází ve sbírkách Severočeského muzea v Liberci. Kdy a za jakých okolností se tam dostaly, však nelze jednoznačně určit.

Katalogová čísla předmětů z majetku rodiny Redlhammerů: 2, 69, 78, 79, 94

-
815	NA, fond SPS–D, kart. 108, inv. č. 175, seznam předmětů z majetkové podstaty Redlhammer vybraných pro NKK ve dnech 8. 9. a 9. 9. 1948.
816	NA, fond SPS–D, kart. 108, inv. č. 175, seznam předmětů převzatých pro NKK od n. p. Skleněná bižuterie dne 21. 4. 1949. Někdy se v dokumentech objevuje také zkomolená varianta v podobě RVJ.
817	Míněna je vila jabloneckého starosty Adolfa Heinricha Posselta, postavená dle projektu architekta Karla Randaka v roce 1885. Scheybal ve svých zprávách nevysvětluje, jak se tam mohl majetek Redlhammerů dostat.
818	ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Pracovní deník J. Scheybala r. 1949, záznam z 21. 4. 1949.
819	Eduardu Ludwigu Redlhammerovi s manželkou a služebnou se podařilo v listopadu 1945 odjet do Švýcarska. Údajně měli povolení Ministerstva vnitra a nikdo neprohlédl jejich zavazadla. Srov. SOkA Most, fond Bratří Redlhammerové, komanditní společnost (Gebrüder Redlhammer, Kommanditgesellschaft) Jablonec n. N. 1883–1946–1952, kart. 3, přijímací protokoly a bilance, zprávy národní správy ze 7. 11. a 13. 11. 1945.
820	ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 209, zpráva J. Scheybala o návštěvě K. Walka s chotí, 29. 7. 1950.

Riedelové, sklářští magnáti Jablonecka

Martin Bakeš

Zkratky svozů: RIP, RDLP

Málokterá rodina vtiskla jabloneckému regionu v 19. a první polovině 20. století tak osobitý ráz jako právě Riedelové. Prostý seznam nemovitostí ve vlastnictví všech tří severočeských rodových větví by téměř pokryl plánovaný rozsah této kapitoly. Na dalších stranách se proto omezíme jen na nejvýznamnější (majorátní) linii poluben-
ských Riedelů, kteří založili své obchodní impérium na výrobě bižuterních polotovarů v podobě skleněných tyčí, trubiček a tyčinek. Před první světovou válkou a v době poválečné konjunktury nově zrozeného státu však polubenští Riedelové zaměstnávali více než tři tisíce dělníků nejen ve sklářské prvovýrobě, ale například i v textilkách v Kořenově či Dolním Maxově, v žacléřských hutích, v továrně na kulacení perliček v Desné nebo v závodu na zpracování bronzových výrobků v Příchovicích. Pro několika generacemi budovanou firmu se karta obrátila až v průběhu velké hospodářské krize, jež zasáhla bižuterní odvětví jako žádné jiné. Ani spojení s Říší a brzké přeorientování na válečnou výrobu nepozvedlo stále se propadající rentabilitu. Jedna velká kapitola jabloneckého sklářství se pak definitivně uzavřela po prohrané válce, kdy byli polubenští Riedelové jako Němci a otevření podporovatelé nacismu donuceni opustit Československo a zanechat tak ohromný, téměř 200 let vytvářený soubor movitého a nemovitého majetku jeho dalšímu osudu.⁸²¹

Walter Riedel (1895–1974), 20. léta 20. století

821

Při studiu rodiny Riedelů jsou zásadní především práce Petra Nového. Zde NOVÝ 2017, s. 36–41.

V období první republiky zůstávala největším výrobcem bižuterních polotovarů v Československu firma Joseph Riedel Dolní Polubný, která exportovala své výrobky do celého světa a zároveň si v rámci riedelovského továrního konglomerátu zachovávala výsadní postavení. Ředitel této společnosti a ústřední postava československého sklářství Joseph Riedel ml. (1862–1924) se o majetek a vedení firmy dělil se svým nevlastním bratrem Wilhelmem (1849–1929). Do provozu byli zároveň zapojeni synovci obou výše zmíněných mužů Otto (1881–1934) a Waldemar (1886–1959). Již tak nepřehledné vlastnické a snad i hierarchické vztahy se dále zkomplikovaly na začátku dvacátých let, kdy byl do provozu oficiálně zapojen Josephův nejstarší syn Walter (1895–1974) a o rok později i mladší Arno (1897–1964).⁸²²

Ke generační výměně došlo již v polovině dvacátých let, kdy nejprve po dlouhodobé nemoci zemřel senioršéf Joseph ml. a o rok později se definitivně vzdal podílu na řízení firmy i jeho nevlastní bratr Wilhelm, který dožil ve své liberecké vile. Walter a Arno Riedelové tak záhy stanuli s majorátním podílem v čele firmy a svůj vysoký společenský status navíc opřeli o otcův soukromý odkaz v úctyhodné výši 23,8 milionu Kč. Novým senioršéfem firmy Joseph Riedel Dolní Polubný se však stal po krátkém vypořádání Otto, který převzal výrobu bižuterních polotovarů v době největší prosperity. O několik let později musel ale čelit dramatickému propadu zapříčiněnému ekonomickou krizí konce dvacátých let, kdy do roku 1933 klesl zisk z výroby téměř o dvě třetiny, z 67 na necelých 24 milionů Kč. S tím samozřejmě souviselo postupné propouštění, které nakonec připravilo o práci víc než tisíc lidí, na denním pořádku byly stávky a hladové pochody. Firma se musela zčásti přeorientovat na jiný výrobní sortiment a přijmout další opatření k zamezení pokračujícího úpadku.⁸²³

Hluboká krize, která postihla polubenskou větev Riedelů, samozřejmě nepřispěla špatnému zdravotnímu stavu senioršéfa Otty, jenž na konci roku 1934 zemřel. Po déle než rok trvajícím vypořádání tak v čele firmy definitivně stanuli Walter a Arno, kteří se podíleli na jejím chodu s objemem výroby třicet osm pecí až do osudového roku 1945, kdy došlo k ustanovení národní správy a postupnému vzniku národního podniku Sklářny a rafinerie n. p., dříve Josef Riedel Dolní Polubný.⁸²⁴

Starší Walter se stal novým senioršéfem a mladší Arno zajišťoval každodenní chod

822 SOKA Most, fond Josef Riedel, sklárny a rafinerie, Dolní Polubný (1707–1947), kart. 5, eine kurze biographische Skizze Herr Josef Riedel, 15. 9. 1925 (Polubný) a der Ahnenpaß, Walter Riedel.

823 KRÁLOVÁ 2007, s. 5–9.

824 O vývoji sklářského průmyslu po 2. světové válce podrobněji např. MASOPUSTOVÁ 2007, s. 60.

provozu. Oba dva byli absolventy drážďanské Technické univerzity, a jak bylo v těchto kruzích zvykem, procestovali v mládí Evropu a nasbírali bohaté zkušenosti, důležité pro budoucí řízení rodinného podniku. Samozřejmostí byly i výhodné a společenskému statusu odpovídající sňatky. V tomto směru jim jako vzor posloužil otec Joseph, matka Waltera a Arna totiž pocházela ze slovinského šlechtického rodu von Garibaldi. V jeho šlépějích šel starší Walter, jenž pojal za manželku v té době vyhlášenou krásku Claudii (1899–?) z meklenburské rodiny von Prollius, s níž měl syny Johanna Christoha (1921–?) a Clause Josepha (1925–2004).⁸²⁵

Claus Joseph Riedel (1925–2004), 40. léta 20. století

Claudia Riedel (1899–?), 30. léta 20. století

Ve třicátých letech řada českoněmeckých průmyslníků upínala veliké naděje k příchodu nacistů a nástupu Henleinovy SdP. Výjimkou nebyli ani polubenští Riedelové, kteří již příležitost k vybědnutí z dlouhotrvající krize nespojovali s československým státem, k němuž necítili nikterak hlubokou loajalitu. Z ekonomických i nacionálních důvodů zcela nepokrytě podporovali myšlenku připojení k nacistickému Německu, které mělo podpořit a usnadnit transit do severoněmeckých přístavů, existenčně nutných pro zámořský export. Boykot německého zboží na světových trzích ale naopak přispěl k dalšímu prohloubení krize, kterou v případě Riedelů zažehnala až válka, jež nasměrovala firmu k výrobě skleněných artiklů nezbytných pro námořnictvo, letectvo

825

Zajímavým pramenem je v tomto případě také edičně vydaná kronika obce Polubný sepsaná místním rodákem Oskarem Seidelem. Autor na stránkách své práce zachytil meziválečnou atmosféru v regionu, situaci v Riedelových sklárnách a rovněž životní osudy některých rodáků po vysídlení z Československa. Viz JUNKER 2008, s. 50–59 a 422.

i pěchotu. Odvrácenou stranou postupně se zvyšující prosperity bylo například zřizování pracovního tábora pro zajaté Rusy, Poláky, Francouze a Italy v Dolním Polubném či výroba skleněných šrapnelů do nášlapných min.⁸²⁶

Vila rodiny Riedelů v Desné v roce 2018

K poklesu výroby a dočasnému zastavení riedelovského průmyslového komplexu došlo definitivně až v květnu roku 1945 s příchodem Rudé armády. Walter a Arno Riedelové se ze dne na den stali válečnými zajatci. Starší z bratrů musel coby inženýr strávit deset let v Sovětském svazu. Nakonec se s podlomenou psychikou i zdravím vrátil do Rakouska, kde s pomocí svého nejstaršího syna Clause Josepha a kapitálovou podporou vzdálených příbuzných z rodu Swarovski vybudoval v tyrolském Kufsteinu dnes prestižními cenami ověřenou sklárnu Riedel. Mladší bratr Arno, jenž se stal za války poručíkem SS, stanul před lidovým soudem v Liberci, který ho pro nedostatek důkazů zprostil viny, a následně byl transportován do Německa.⁸²⁷

826 NOVÝ 2008, s. 127.

827 Podle vyšetřovacích záznamů byl Arno Riedel obviněn především z účasti v sudetoněmeckém *Freikorpsu* a *Grüne Kader*, které měly usilovat o podkopávání československé státní suverenity před následnou okupací. Údajná Arnova účast v SS a štědré dary NSDAP hrály během procesu podružnou roli. Více viz SOA Litoměřice, fond Mimořádný lidový soud Liberec – katalog trestních spisů, kart. 732, inv. č. Lsp 8/48, soudní spis týkající se Arno Riedela, 1948.

Po vysídlení polubenských Riedelů za hranice Československa zůstal na Jablonecku jejich ohromný movitý i nemovitý majetek, s nímž bylo nově nakládáno na základě dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb.

Polubenští Riedelové již na konci 19. století situovali své hlavní sídlo v dnešní Desné, nacházející se asi patnáct kilometrů severovýchodně od Jablonce nad Nisou.⁸²⁸ V tzv. Riedelově vile zůstal v květnu roku 1945 téměř veškerý mobiliář, který se z větší části podařilo zachránit před plundrováním probíhajícím v prvních poválečných dnech. Je to s podivem, protože na vilu vzneslo nárok hned několik právních subjektů a národní správce byl po jistých tahačích ustanoven až na začátku listopadu. Budova i s částí cenného mobiliáře byla předána Vojenskému technickému ústavu v Tanvaldu, který zde zřídil internát pro důstojníky a jejich rodiny. Kusy považované za nejcennější byly přemístěny do vyšších pater vily. Velká bedna s rodinnou korespondencí, menší krabice s fotografiemi, jakož i balík se sedmdesáti mapami, desky s třiatřiceti grafikami a čtrnáct set svazků převážně německy psaných knih byly posléze uloženy na půdě vily.⁸²⁹

Vytrídění uměleckohistoricky hodnotných předmětů zde provedli členové Národní kulturní komise v listopadu roku 1947. Pětidenní eliminace probíhala pod vedením Josefa Scheybala po dohodě s velitelstvím Vojenského technického ústavu a ředitelstvím Sklárny a rafinerie n. p., dříve Josef Riedel Dolní Polubný, které se měly stát novým majitelem objektu s přiřazenými pozemky. Komise vybrala předměty v celkové hodnotě 162 070 Kčs, stanovené podle cen z roku 1938. Přidělila jim nová inventurní čísla a pod svozovým označením RIP 20 až RIP 321 je postupně převázela do sběrů na zámcích Sychrov a Hrubý Rohozec, kde mělo být rozhodnuto o jejich dalším přerozdělení.⁸³⁰

Jako nejcennější kus se jevil barokní holandský skleník z 18. století se dvěma křídly a celkem čtyřmi zásuvkami zhotovený z ořechového dřeva, doplněný kovářím ve slohu Ludvíka XVI. a čalouněný červeným sametem v hodnotě 30 000 Kčs. Z ostatního nábytku se jednalo především o biedermeierové a barokní komody, sekretáře a různé druhy stolů, stolků, pohovek a zrcadel z 18. a první poloviny 19. století. Nejpočetnější

828 Detailní popis interiérů Riedelovy vily (bohužel však bez přiloženého inventáře movitého majetku) se dochoval v SOKA Most, fond Josef Riedel, sklárny a rafinerie, Dolní Polubný (1707–1947), kart. 18, Beschreibung des Wohnhauses Nr. 120.

829 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XIX, inv. č. 471, seznam předmětů převzatých z Riedelovy vily (katastr Příchovice), 29. 11. 1947.

830 Ibidem.

zastoupení měly v eliminovaném mobiliáři obrazy. Mezi nimi byl za nejhodnotnější označen temperou malovaný obraz s motivem horské krajiny signovaný Hodiener s odhadní cenou 10 000 Kčs, který v roce 1953 putoval ze Sychrova do vily Státního sanatoria Sanopz (Sanatorium poštovních zaměstnanců) na pražském Smíchově.⁸³¹ Z mobiliáře desenské vily bylo dále vybráno čtyřicet osm obrazů, více než tři desítky mědirytin, včetně několika zarámovaných map. Další početný soubor eliminovaného kulturního majetku představovaly výrobky z kovu, různé cínové a měděné dekorativní či užitkové předměty v podobě nádobí, talířů, velkých mís a pohárů. Početné zastoupení měly i různé bronzové plastiky. V zapečetěných pokojích č. 4 a 11 byly vybrány troje stojací hodiny v celkové hodnotě 2 000 Kčs.⁸³²

Zvláštní skupinu tvořilo sklo určené jako depozitum polubenským sklárnám, jež chtěly ve vile založit závodní muzeum. Jednalo se o padesát osm předmětů dokumentujících historii výroby v Riedelových továrnách v celkové hodnotě 7 950 Kčs. Proti úmluvě je však ředitelství skláren neodvezlo, ale nechalo je ve vile k dalšímu užívání pro důstojníky tanvaldského ústavu, v důsledku čehož se do další Scheybalovy návštěvy v listopadu 1949 celkem čtrnáct z nich ztratilo. Z původního majetku Riedelů nebyly v roce 1947 z Desné odvezeny také některé kusy nábytku, jež zde zůstaly pro potřeby vojenských důstojníků, například kompletní empírová ložnice. Do Sychrova a na Hrubý Rohozec nakonec nebylo přemístěno ani šest kusů malovaného nábytku, který měl být svěřen jako depozitum městskému muzeu v Jablonci nad Nisou. V budově samozřejmě zůstalo i množství méně kulturně hodnotného movitého majetku, který byl podle obvyklé praxe předán zástupcům Fondu národní obnovy k následnému rozprodeji. Podle pracovního deníku Josefa Scheybala zakoupilo většinu těchto užitkových předmětů ředitelství Skláren a rafinerie n. p., dříve Josef Riedel Dolní Polubný.⁸³³

Celkem 338 vyříděných uměleckých předmětů z desenské vily včetně více než 4 000 knih, grafik, map a fotografií bylo prostřednictvím NKK v následujících letech předáno různým kulturním a sbírkovým institucím v Čechách i na Moravě. Část z původního inventáře vily obdrželo dnešní Muzeum skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou, některé drobnosti byly odevzdány například pražskému Muzeu Bedřicha Smetany, na zámky do Ratibořic, Všechovic a Lemberka. Celkem devadesát šest vycpanin

831 NA, fond SPS–D, kart. 180, inv. č. 261, seznam předmětů ze svozového zámku Sychrov určených pro Sanopz, 1. 9. 1953.

832 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XIX, inv. č. 471, seznam předmětů převzatých z Riedelovy vily (katastr Příchovice), 29. 11. 1947.

833 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Pracovní deník Josefa Scheybala, záznam z 24. 11. 1949.

exotických ptáků, paroží a hlav bylo předáno zoologickému oddělení Národního muzea.⁸³⁴ Do této instituce, konkrétně do historicko-archeologického oddělení, putovala i pravěká zápona a náramek v celkové hodnotě 5 000 Kčs. Větší soubory mobiliáře získaly také Ústředí lidové a umělecké výroby a Spolek myslivců v Tanvaldu.⁸³⁵

O dalším rozptýlení původně uceleného souboru umělecko-historických předmětů z Riedelovy vily v Desné i o často nedostatečném způsobu vedení záznamů si můžeme udělat představu z přepisu seznamu s definitivní platností vytvořeného na konci celého redistribučního procesu v roce 1958.

Podstata Riedel – Příchovice (Desná č. p. 120), svozová zkratka RIP⁸³⁶

předmět	inv. č.	nové umístění	číslo jednacích
komoda	3/4	Zbraslav	9272/56
kukátko	6/223	Buchlov	470/56
přístroj	7/293	Buchlov	470/56
přístroj	8/294	Buchlov	470/56
svícen	65/292	Úřad předsedy vlády	26710/58
svícen	66/61	Úřad předsedy vlády	26710/58
hodiny	84/149	Frýdlant	18329/56
hráčský stolec	87/24	Úřad předsedy vlády	26710/58
hráčský stolec	88/13	Zbraslav	9272/56
stůl	106/7	Kratochvíle	20766/54
nádoba na tabák	178/77	Kuks	470/56
dva hmoždíře	179/186	Kuks	470/56
nádoba fayencová	180/78	Kuks	470/56
konvice	232/194	Lednice	13243/55
křeslo – ušák	63/5	Úřad předsedy vlády	9212/57
stůl		Kuks	470/54
kaseta		Orientální muzeum	3197/53
měřidlo		Buchlov	470/56
dvě plastiky		Úřad předsedy vlády	26710/58

834 NA, fond Registratura NM, kart. 184, sl. IV. Depozita 1948, oznámení o příjezdu a převozu sbírek z Desné, katastr Příchovice, č. 5. 1948.

835 Většinu těchto informací se podařilo získat v NA, fond SPS–D, kart. 67, inv. č. 102; kart. 83, inv. č. 134; kart. 105, inv. č. 175; kart. 107, inv. č. 175, seznamy předmětů přerozdělovaných ze zámků Sychrov a Hrubý Rohozec.

836 NA, fond SPS–D, kart. 107, inv. č. 175, seznam svozů dle základních čísel, značek a původů, 1958.

Zatím jsme však nezminili nejcennější část riedelovského movitého majetku svezeného z Desné. Máme na mysli jednu z největších a zároveň nejhodnotnějších numismatických sbírek na území Československa v držení jedné rodiny. Celkem 31 604 většinou stříbrných a 1 971 zlatých mincí včetně několika odznaků a medailí bylo na konci války zčásti zazděno v polubenské továrně a zčásti zakopáno v parku desenské vily. Riedelovská sbírka, jejímž novým vlastníkem se nakonec stalo numismatické oddělení Národního muzea, byla po brzkém objevení předána do úschovy Okresní správní komise v Jablonci nad Nisou, která ji deponovala v sejfě místní Legiobanky. Odtud již v létě roku 1946 putovala za přítomnosti členů Sboru národní bezpečnosti a přední české numismatičky Emanuely Nohejlové-Prátové do Prahy, kde byla déle než rok přesně počítána a znovu kategorizována. Její odhadní cena byla nakonec snížena z původních tří milionů na 750 000 Kčs. Tato výjimečná sbírka, podobně jako další součásti zprvu uceleného movitého majetku rodiny Riedelů tak vytváří do dnešních dní součásti různých depozitářů či expozic po celé České republice.⁸³⁷

Uvedli nás do otevřené obecní knihovny v Polubném umístěné na oddělení finanční stráže. Hned při vstoupení jsem byl upoután dvěma krásnými zátišími (květinovými) po způsobu holandských z XVIII. století. Prý se našla pohozená v lese. Na pultě ležely dvě veliké polokožené kazety. Hned jsem tušil grafiku.⁸³⁸

Katalogová čísla předmětů z majetku rodiny Riedelů: 70–73

837 Četné prameny k tomuto případu v NA, fond Registratura NM, kart. 177 (1946) a 193 (1950) Depozita VIII. Srov. rovněž NA, fond SPS, kart. 43, inv. č. 134, sign. V-h/2 mince, numismatická sbírka rodiny Riedelů z Dolního Polubného.

838 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Pracovní deník Josefa Scheybala, záznam z 24. 11. 1949.

Stengelovi, liberečtí starožitníci

Kristina Uhlíková

Zkratky svozů: SGL, BŘEZ, HUS

Marie (1895–1965) a Josef Anton (1890–1973) Stengelovi založili svůj obchod se starožitnostmi ve dvacátých letech 20. století v domě v Barviřské ulici čp. 9 v centru Liberce. Dnes nepříliš vzhledově atraktivní dům pocházející z roku 1900 koupila Marie Stengelová v roce 1924 a nákladně jej zmodernizovala. Rozsáhlý obchod se starožitnostmi byl zřejmě především její doménou, zatímco manžel v druhé části domu provozoval prodejnu razítek a psacích strojů. Marie Stengelová si postupně vybudovala na Liberecku stálou klientelu tvořenou především členy bohatých rodin zdejších továrníků a velkostatkářů, nakupovali u ní např. Liebiegové či Ginzkeyové. Udržovala také kontakty s nejvýznamnějšími obchodníky se starožitnostmi a majiteli známých aukčních domů z Čech, zvláště z Prahy. Sortiment obchodu manželů Stengelových byl značně rozsáhlý, nabízel historické české sklo, český porcelán, obrazy, starší grafické listy, starožitné předměty z kovu, historický nábytek i širokou škálu orientálních předmětů. Josef Scheybal, který se ve sběratelských kruzích v regionu pohyboval již v meziválečném období, však viděl Stengelovo tehdejší působení z poněkud jiného úhlu. Podle něj byl znám především obchodováním s kradenými starožitnostmi a také svým zapojením do sítě falsifikátorů uměleckých děl. „*Stengl jezdil hodně se zmíněným Böhmem hlavně do vnitra Čech, na Jičínsko, i jinam, kde všelijakými triky neb podvody tahali z lidí starožitnosti. To, co se nedalo koupiti, se ukradlo, svícny v kostelích, plastická výzdoba z domovních výklenků, plastiky a obrazy z kapliček atd.*“⁸³⁹

Scheybalovo podezření potvrzuje zatčení a odsouzení Josefa Stengela německými úřady za podvodné obchodování se starožitnostmi během války. Díky této skutečnosti, kterou Stengel prezentoval jako perzekuci ze strany nacistů, se mu v chaotických podmínkách prvních měsíců po osvobození podařilo získat od liberecké Okresní správní komise průkaz antifašisty.⁸⁴⁰ Starožitnictví, pro které již byl jmenován český

839 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XXII, zpráva J. Scheybala NKK, 13. 5. 1948.

840 Otázku německých antifašistů řešil zejména prezidentský dekret č. 33 z 2. 8. 1945 o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské s doplňujícími směrnici z 24. 8. a 13. 11. 1945. Na základě těchto norem začaly fungovat tzv. antifašistické komise, které udělovaly německým spoluobčanům po přezkoumání jejich chování za okupace antifašistické průkazy.

národní správce, jim tak bylo vráceno a i nadále mohli obývat svůj dům v Barvířské ulici. V říjnu 1945 prohlédla sortiment jejich obchodu komise Muzejního kuratoria v Liberci sestávající z malíře Jaro Berana a Josefa Nastoupila, pět nejcennějších předmětů zajistila, zatím je však ponechala na místě s tím, že později budou zařazeny do sbírek Severočeského muzea.⁸⁴¹

Pohled do Barvířské ulice v Liberci kolem roku 1900, v druhém domě zleva čp. 9 bylo v následujících letech starožitnictví manželů Stengelových

Výhody plynoucí ze statusu antifašisty Stengelovi zřejmě plně využívali. Výrazně pod cenou kupovali od německých obyvatel starožitnosti, které se těmto podařilo ukrýt před konfiskací a jejichž prodejem si chtěli zajistit hotovost pro nový začátek za hranicemi. Můžeme odůvodněně předpokládat, že mnozí z nich Stengelovy pouze požádali o dočasnou úschovu svých cenností s příslibem jejich pozdějšího odeslání či zajištění převozu přes hranice.

Když Němci opouštěli ČSR, zbavovali se mnohých cenných předmětů buď předáním některému známému ze starousedlíků v pohraničí (případ Stengl v Liberci), neb jinému známému, který měl cizí státní příslušnost, aby buď předměty pro ně uchoval na příhodnou dobu (změnu režimu a p.), neb aby je za ně prodal a peníze při příležitosti podloudně dopravil, neb od profesionálních pašeráků dopraveni nechal ať již do pásma amerického přes Šumavu, neb do pásma ruského přes Žitavu, a konečně aby v případě přesídlení tyto předměty převezl jako vlastní majetek a za hranicemi je předal bývalému majiteli.⁸⁴²

841 Archiv Severočeského muzea Liberec, Protokol Muzejního kuratoria v Liberci o komisionálním zajištění umělecky cenných museálních předmětů v obchodě starožitnostmi po Němkyni M. Stengelové v Liberci, 23. 10. 1945.

842 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVIII, inv. č. 168, zpráva Josefa Scheybala NKK, 11. 12. 1948.

Sychnov 1. IX. 1948

31

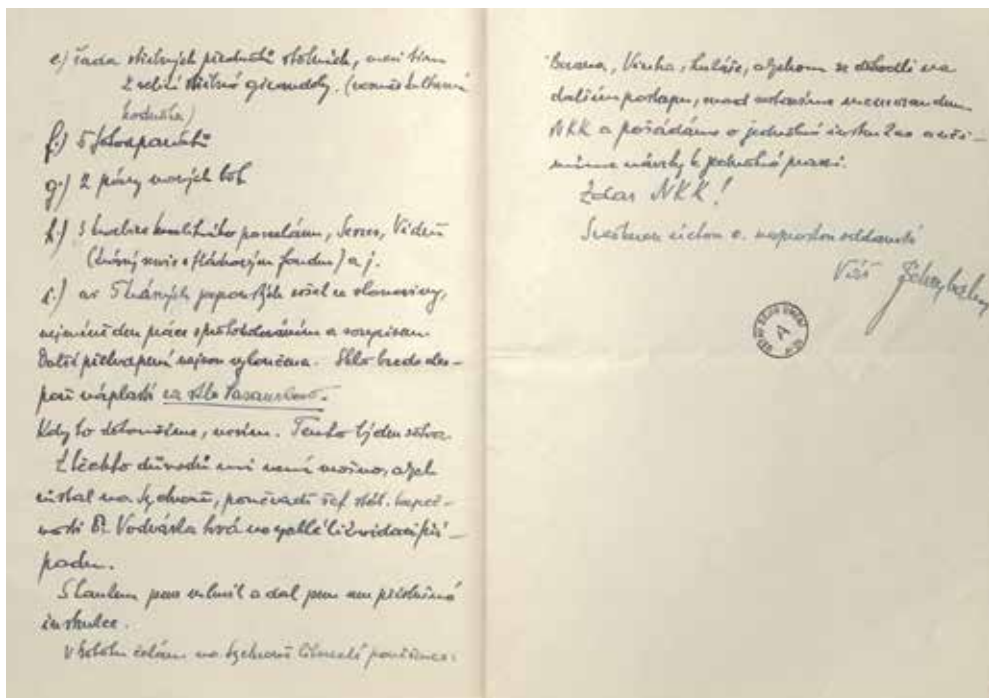
Velevářemý pane,

máčil jsem se křivce, přičemž Vás el. dopis a
hned odpovídám:

Krajinu s nov. sump. foklem od státní bezpečnosti na
případu Steufl. Kolik toho jest bude patmo z váš-
kdující statistiky: Do ducece jsme zapali na 800
polorak. Tého ani 1/5 dobrého porcelánu, umos čes-
liho a Měmē. 4/5 dobrého a velmi dobrého skla, 2/3
porcelánových sošel, velká skřeka, blaone čestkyla.
To nemáme jeste vybaleny inodny bedny, uelbede
k přednostim ve vitinacih. Vec by ste vyobkji
ku pizdu, kdy uelzla kompletovana uovjmi
uolery. Dnes uelamartováním uelzky pod schody
v I. poschodí:

- a.) 3 koricny, (2 perničarové)
- b.) Nelotil bedni párných čitel ueljeměji krodij.
- c.) ani to ky stitných pítovni kromě jiných v
kusechádě
- d.) krodni se opary (verim domid koliz, se
iitra

Dopis Josefa Scheybala Zdeňku Wirthovi, 1. října 1948

V lednu roku 1948 bylo Marii Stengelové povoleno provozovat starožitnictví odebráno. Důvodem rozhodnutí živnostenského referátu magistrátního města Liberce byl zřejmě fakt, že průkaz antifašisty vlastnil pouze její manžel. Předměty nalezené v jejím obchodě byly následně prodány M. Březovské, české obchodnici se starožitnostmi v Pražské ulici čp. 8 v Liberci. Severočeské muzeum na tuto skutečnost a potenciální možnost, že by se zde mohly nacházet předměty, které by si zasloužily status státního kulturního majetku, upozornilo Josefa Scheybala. Scheybal sklad paní Březovské v květnu 1948 prohlédl a vybral z něj pro Národní kulturní komisi sto položek, jež označil signaturou BŘEZ.⁸⁴³ Nejcennější předměty se však do majetku Březovské nedostaly. Manželům Stengelovým se je podařilo ukrýt v jejich domě v Barvířské ulici, který i nadále obývali a provozovali zde svou druhou živnost, tj. obchod s kancelářskými potřebami. S tímto podezřením se obrátil sám Josef Scheybal na Státní bezpečnost,⁸⁴⁴ která v domě v srpnu roku 1948 provedla prohlídku. Na základě jejího výsledku byli oba manželé

843 „Na žádost severočeského musea prohlédl jsem sklad obchodnice starožitnostmi Březovské a odebral jsem obrazy, předměty a nábytek pocházející z podstaty Stenglových, neoprávněně a bez NKK zlikvidované živnostenským referátem statutárního města Liberce. Hysterický záchvat, převzetí a odvezení.“ Viz ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, Pracovní deník J. Scheybala, záznam z 6. 7. 1949. Seznam předmětů z 10. 11. 1948 je uložen v NA, fond SPS–D, kart. 115, inv. č. 175.

844 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, zpráva J. Scheybala NKK, 26. 8. 1948.

zatčení. Vzhledem k charakteru zajištěného majetku Státní bezpečnost Scheybala záhy přizvala, aby se podílel na jeho soupisu a nejcennější předměty vybral pro NKK. „Celá obě poschodí domu v Barvířské ulici č. 9 jsou naplněna starožitnostmi, nábytkem, hlavně však kvalitním sklem a porcelánem,“ napsal tehdy Zdeňku Wirthovi. „Kolik toho jest, bude patrnó z následující statistiky: Do dnes večer jsme zapsali na 800 položek. Z toho asi 1/5 dobrého porcelánu, mnoho českého a Míšně. 2/5 dobrého a velmi dobrého skla, 2/5 porcelánových sošek, veliká sbírka, hlavně českých. To nemáme ještě vybaleny všechny bedny, nehledě k předmětům ve vitrínách. Věc by šla rychleji kupředu, kdyby nebyla komplikována novými nálezy.“⁸⁴⁵ Celkem se tam nacházelo přibližně patnáct set předmětů starožitné hodnoty a další cenné věci, přičemž část z nich byla objevena v tajné skrýši pod schodištěm domu. Navíc k nim přibýly starožitnosti ze dvou záhadných balíků odeslaných z Prahy.⁸⁴⁶ Scheybal strávil soupisem věcí zajištěných v domě Stengelových deset dní.

Liberecká úřadovna Státní bezpečnosti Scheybalovi umožnila předměty prakticky okamžitě odvézt do sychrovské sběrný, kde je později umístil v pravé chodbě čelního traktu zámku.⁸⁴⁷ Předměty z domu manželů Stengelových, označované signaturou SGL, jejichž předchozí proveniencie však byla velmi pestrá, následně obohatily mimo jiné instalaci ratibořického zámku nebo expozici českého porcelánu v zámku Kláštec nad Ohří. Marie a Josef Stengelovi byli propuštěni z vězení po čtyřech měsících, poté emigrovali do Německa.

Katalogová čísla předmětů z majetku manželů Stengelových: 13, 14, 82, 93

845 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala, dopis J. Scheybala Z. Wirthovi, 1. 9. 1948.

846 U balíků byla jako odesílatelka uvedena M. Stengelová, která však v dané době byla již ve vazbě. Okolnosti celé události se nepodařilo uspokojivě objasnit. Viz ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, korespondence J. Scheybala, dopis J. Scheybala Z. Wirthovi, 9. 9. 1948.

847 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala, dopis J. Scheybala Z. Wirthovi, 4. 2. 1948.

Turnwaldové, liberečtí advokáti

Kristina Uhlíková

Zkratky svozů: TRW, AX

Zakladatelem známé liberecké advokátní kanceláře byl v osmdesátých letech 19. století právník Josef Turnwald (1845–1929).⁸⁴⁸ Kancelář, kterou převzal po Wilhelmu Polaczkovi, u něhož předtím několik let působil, se postupně stala jednou z nejprestižnějších advokátních praxí na Liberecku. Její klientelu tvořili nejbohatší továrníci a statkáři regionu, mimo jiné rodiny Ginzkeyů, Richterů, Liebiegů, Wilhelm Medinger či Marie Podstatzky-Lichtensteinová. Kromě aktivity na poli advokacie byl Josef Turnwald rovněž politicky činný, zasedal v libereckém městském zastupitelstvu a před první světovou válkou se stal poslancem Českého zemského sněmu. Své názory na domácí i zahraniční politickou situaci publikoval v denících i časopisech, tři rozsáhlejší texty k aktuálním politickým tématům vydal dokonce knižně.⁸⁴⁹ Hlavním cílem jeho politické i publikační činnosti bylo prosazování zájmů Němců žijících v Čechách. Byl například autorem jednoho z návrhů nového administrativního rozdělení Čech vycházejícího především z etnické příslušnosti obyvatelstva. Tento mechanismus považoval za optimální řešení národnostního napětí v zemi. V kruzích v Čechách žijících Němců byl Josef Turnwald jednoznačně nepřehlédnutelnou osobností.

Cesta do nejvyšších společenských kruhů severočeského regionu se mu otevřela již v roce 1874 sňatkem s Klothilde Klingerovou (1854–1935), pocházející z rodiny majitelů jedné z největších zdejších textilních firem.⁸⁵⁰ Turnwaldovi, kterým se postupně narodilo šest dětí, bydleli v rozlehlém, původně empírovém domě na dnešním náměstí Českých bratří v Liberci (v současné době fara Církve československé husitské, čp. 35/2). V osmdesátých letech 19. století nechali dům nákladně zrekonstruovat tehdejší nejvýznamnější libereckou stavební firmou *Gustav Sachsers Söhne*.⁸⁵¹

848 O Josefu Turnwaldovi především KUBÁLKOVÁ 2008. Dále viz dokumenty v SOKa Liberec, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů.

849 Die administrative Theilung Böhmens und das Curiaotum am Landtage (1884), Die neuen bürgerlichen Gesetze (1919) a Geschichtlich politische Aufsätze (1922).

850 Viz kap. Arabella a Oskar Klingerovi z Kunratic u Frýdlantu.

851 Kompletní dokumentace včetně plánů a účtů viz v SOKa Liberec, fond Pozůstalost rodu Turnwaldů, kart. 1.

Josef Turnwald (1845–1929), 20. léta 20. století

V závěru dvacátých let 20. století převzali advokátní praxi Josefa Turnwalda dva z jeho synů Rudolf starší (1875–?) a Reinhard. Kancelář touto generační výměnou neztratila nic ze své vynikající reputace, a to přesto, že ani jeden z bratrů se nezapojoval do veřejného dění v takové míře jako jejich otec. Rudolfa najdeme mezi členy několika turistických spolků, například Německého alpského spolku, a sportovních klubů,⁸⁵² Reinhard se patrně i v tomto směru držel spíše v pozadí.

Reinhard Turnwald se oženil s Ritou Redlhammerovou z rodiny jabloneckých sklářů av první polovině dvacátých let si manželé nechali ve Velešlavínově ulici v libereckém Kristiánově postavit honosnou neoklasicistní vilu čp. 183. Dům projektoval významný rakouský architekt Alfred Keller (1875–1945) v roce 1924. „*Ve svém formálním řešení se vila odvolává na silné místní stavební tradice, což představuje spolu s citlivým zasazením stavby do kontextu okolní zástavby charakteristický rys Kellerovy tvorby.*“⁸⁵³

Posléze výnosná advokátní praxe umožnila výstavbu vlastní vily i Rudolfovi, a to v nové liberecké vilové čtvrti Starý Harcov (Jizerská ulice čp. 49). Dům s rozlehlou zahradou,

852 Od roku 1933 byl vedoucím liberecké sekce *Deutscher Alpenverein* (Německého alpského spolku) a patřil k zakladatelům libereckého autoklubu, dále byl např. členem *Reichenberger Sportklub* (Libereckého sportovního klubu). Viz legitimace uložené v SOKA Liberec, Pozůstalost rodu Turnwaldů, kart. 1.

853 Karta vily JUDr. Reinharda Turnwalda, in: ZEMAN 2011.

tenisovým kurtem a dvěma hospodářskými budovami projektovaný a budovaný v letech 1928–1931 stejným architektem byl zřejmě díky svému umístění v jihovýchodním svahu nazýván *Sonnenhof*.⁸⁵⁴ Jak vyplývá ze vzájemné korespondence architekta a stavebníka, byli vrstevníci Rudolf Turnwald a Alfred Keller blízcí přátelé. Můžeme předpokládat, že se znali z Kellerova rodiště Štýrského Hradce, kde Rudolf Turnwald získal právnické vzdělání. Zatímco exteriér vily i její umístění do jisté míry nezapře člena Německého alpského spolku, interiér, jehož některé návrhy i součásti se dochovaly, vypovídá spíše o vkusu bohatého konzervativního advokáta. Do vily se na počátku třicátých let nastěhovala jeho v té době již osmičlenná rodina.

Rodina Rudolfa Turnwalda st., zřejmě na zahradě vily v Liberci – Starém Harcově,
zleva: Elisabeth, Klothilde, Edeltraud, Clara, Gottfried, Adelheid, Rudolf st.,
patrně první polovina 30. let

Z manželství Rudolfa Turnwalda s libereckou rodačkou Clarou Wildnerovou (1881–?) se narodilo šest dětí. Nejstarší z jejich synů Rudolf Turnwald mladší (1913–?) se rozhodl respektovat rodinnou tradici a vystudoval právnickou fakultu pražské Německé univerzity. Advokátní praxi absolvoval u svého otce, později pracoval jako soudní úředník litoměřického a libereckého soudu. V říjnu roku 1938 se stal členem

854

Plány vily, účty k její stavbě i související korespondence viz v SOkA Liberec, Pozůstalost rodu Turnwaldů, kart. 2.

NSDAP⁸⁵⁵ a v roce 1940 nastoupil jako dobrovolník do wehrmachtu. Kvůli svému zdravotnímu stavu původně narukovat neměl, jeho celková tělesná slabost a vada páteře mu však posléze nezabránily v získání armádního pilotního průkazu. Jako válečný pilot působil v hodnosti *Scharführer*. Byl také členem Nacionálněsocialistického svazu letců (*Nationalsozialistisches Fliegerkorps*). V roce 1944 byl na frontě těžce raněn. Po propuštění z armády usiloval o získání spolupodílnictví v otcově a strýcově advokátní kanceláři, jeho žádost ale úřady zřejmě nestihly do konce války vyřídít. Kdy Rudolf Turnwald mladší odešel z Liberce, nevíme, na počátku roku 1946 však již byl v Pasově. Rudolfův mladší bratr Gottfried se jako voják wehrmachtu dostal do zajetí spojeneckých armád a ještě v roce 1946 pobýval v zajateckém táboře ve Francii. Zbývající část rodiny Rudolfa Turnwalda staršího (manželé se čtyřmi dcerami) zůstala ve vile ve Starém Harcově zřejmě až do poloviny roku 1946.⁸⁵⁶

Důvodem benevolentnějšího přístupu československých úřadů byl fakt, že se Rudolfu Turnwaldovi staršímu podařilo roku 1945 díky četným známostem a příbuzenským kontaktům získat pro sebe i svou ženu rakouské státní občanství.⁸⁵⁷ Během léta 1946 se rozvětvená rodina odstěhovala do Dolních Rakous, kde se usadila v městečku Schwallenbach. O dalších osudech rodiny jeho bratra Reinharda historické prameny zatím mlčí.

Kromě vily ve Starém Harcově a domu na náměstí Českých bratří v Liberci patřil Rudolfu Turnwaldovi st. ještě penzion Zlatý bažant v Uhelné u Hrádku nad Nisou. V prvních dvou jmenovaných objektech, zvláště pak ve vile *Sonnenhof*, zajistily české orgány po skončení války (částečně ještě před odchodem Turnwaldových ze země) rozsáhlé soubory starožitných předmětů a řadu cenných knih. Jejich seznamy vypovídají o tom, že poslední dvě generace rodiny cíleně doplňovaly zařízení svých domů nákupem historického nábytku, obrazů, osvětlovacích těles, hodin, porcelánu, skla, ale i barokních dřevorezbeb. Návrhy vnitřního zařízení, které se dochovaly v jejich

855 ABS (fond SÚMV), fond Odbor politického zpravodajství MV, karta s relací Turnwald Rudolf, Dr., 22. 6. 1913.

856 „*Ihr seid immer noch am Sonnenhof, aber freilich sehr beschränkt und ich kann mir vorstellen, wie schwer es ist, so viele Menschen aller Altersstufen in den wenigen Räumen unterzubringen.*“ („*Stále jste v Sonnenhofu, ale samozřejmě hodně stísnění a dovedu si představit, jak je těžké ubytovat tolik lidí všech věkových kategorií v několika místnostech.*“) Viz SOKa Liberec, Pozůstalost rodu Turnwaldů, kart. 1, dopis Ernst Oubin Clair Turnwaldové, 15. 3. 1946.

857 R. Turnwald byl v kontaktu s úřadem zmocněnce pro hájení zájmů rakouských občanů v ČSR i s libereckou odbočkou rakouského repatričního komitétu, která mu podléhala. Viz SOKa Liberec, Pozůstalost rodu Turnwaldů, kart. 1, korespondence. Tyto komitétu mohly vydávat tzv. prozatímní osvědčení o rakouském občanství. Na rakouské občany se neměla vztahovat stejná opatření jako na Němce. Podle přípisu Ministerstva vnitra Ministerstvu zahraničních věcí z 24. 7. 1945 „*Rakouští státní příslušníci, kteří chtějí opustit ČSR, mají tedy právo – pokud to dovolují dopravní poměry – vzít sebou veškeren svůj majetek, vyjma zlato. Není-li to z dopravních důvodů možno, nebo mají-li pro to jiný důvod, mohou svůj majetek z volné ruky prodat.*“ Viz NA, fond Úřad předsednictva vlády, kart. 1318, sign. 1986. Editováno in: ARBURG – STANĚK 2011, s. 698–699.

Vila *Sonnenhof* v Liberci – Starém Harcově v roce 2019

pozůstalosti uložené ve Státním okresním archivu v Liberci, jednoznačně dokládají okouzlení interiéry minulých dob. Nepřekvapí tedy, že novodobé historizující repliky nábytku bohatě doplňovaly originální starožitné kusy. O nákladně zařízených interiérech a zálibě Turnwaldů ve starožitnostech panovalo zřejmě v Liberci všeobecné povědomí, což vysvětluje zájem pověřence Státního památkového úřadu Vlastimila Vintera o prohlídku vily ve Starém Harcově. Vinter při zajišťování ohrožených movitých památek na Liberecku do značné míry vycházel z tipů německých muzejních pracovníků a sběratelů (např. Rudofa Hönigschmida či Otto Karla Appelta). Jim vedená komise za přítomnosti Clary Turnwaldové (a zřejmě i dalších členů rodiny) prohlédla v listopadu roku 1945 zařízení vily, kde předběžně zajistila sto dvacet osm předmětů, které byly ponechány na místě s důrazným upozorněním, že nesmí být prodány či přemístěny do jiného objektu.⁸⁵⁸ Další prohlídka vily, tentokrát již pod hlavičkou libereckého muzejního kuratoria, ovšem opět za účasti Vlastimila Vintera (a dále Josefa Hájka a Jaro Berana), proběhla v létě následujícího roku v přítomnosti nových českých obyvatel, jimž byla přidělena. V tomto případě se zajištění týkalo sto deset předmětů, které

858 Seznam zajištěných věcí viz Archiv Severočeského muzea v Liberci, Protokol o komisionálním zajištění umělecky a kulturně cenných předmětů ve smyslu nařízení ZNV v Praze ze dne 21. 7. 1945 ve vile Dr. Turnwalda, Starý Harcov č. 49, 6. 11. 1945.

Návrh interiéru vily *Sonnenhof* v Liberci – Starém Harcově patrně od architekta Alfreda Kellera, kolem roku 1930

byly i tentokrát ponechány na místě. Odvoz takto rozsáhlého souboru, obsahujícího i řadu rozměrných nábytkových kusů, představoval pro muzejní kuratorium patrně obtížně řešitelný problém.⁸⁵⁹ Je však také možné, že ze strany Fondu národní obnovy zazněl argument, že na odvoz předmětů nemá kuratorium právní nárok. Podle zákona č. 137/1946 Sb. totiž od května 1946 příslušela kompetence manipulovat s předměty kulturní hodnoty pouze Národní kulturní komisi. Ta se však vzhledem ke značnému rozsahu své agendy a množství případů vážně ohrožených památek vyžadujících bezodkladné řešení začala zařazením staroharcovské vily zabývat až na počátku roku 1949. V závěru února tohoto roku pověřenec NKK Josef Scheybal předměty opět prohlédl, nově sepsal (starší seznamy patrně neměl k dispozici) a v březnu nechal odvézt do sychrovské sběrně. V přejímacím seznamu zaznamenal již pouze osmdesát tři položek, není však možné s jistotou říci, zda rozdíly oproti předchozím soupisům vznikly zcizením daných předmětů, neboť řada položek v jeho seznamu zahrnuje celé kolekce skla a porcelánu či nábytkové soupravy. Kromě toho Scheybal vybral 1532 nejceněnějších knih. Předmětům přidělil signaturu TRW, pod níž následně figurovaly ve státních sbírkách.⁸⁶⁰ Mezi první Scheybalovou prohlídkou a odvozem vybraného zařízení se z domu ztratila jedna empirová nábytková souprava, což nenechal bez povšimnutí, a díky jeho cílevědomosti se podařilo vypátrat, že byla libereckým bytovým úřadem neoprávněně přidělena novým majitelům. V květnu byla po Scheybalových četných urgencích vyžádána zpět a následně předána do sběrně na Sychrově.⁸⁶¹

859 Jejich seznam viz Archiv Severočeského muzea v Liberci, Protokol Museijního kuratoria v Liberci sepsaný o zajištění kulturně cenných předmětů z býv. německého majetku ve smyslu nařízení ZNV v Praze ze dne 21. 7. 1945, 22. 7. 1946.

860 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XIX, inv. č. 483, seznam předmětů kulturní hodnoty převzatých do správy NKK z bytu advokáta Dr. Turnvalda ve Starém Harcově, 7. 3. 1949.

861 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, zpráva J. Scheybala NKK, 4. 5. 1949.

V pondělí jsem byl s přednostou bytového úřadu Vysušilem ve vile Dr. Turnwalda ve Starém Harcově. Ještě zde několik kusů pěkného nábytku, hlavně empírový spínet a mnoho knih, ze kterých asi 1000 svazků převezmu pro NKK. Jedná se hlavně o starší vědeckou literaturu.⁸⁶²

Dům rodiny Turnwaldů na náměstí Českých bratří v Liberci, kolem roku 1900

O rok dříve, v květnu roku 1948, prohlédl Josef Scheybal také dům na náměstí Českých bratří, ve kterém již v té době sídlila fara Církve československé husitské. Zde však podle jeho slov již příliš cenného zařízení nezbylo,⁸⁶³ a pokud můžeme soudit podle dochovaných dokumentů, ani později odtud Scheybal pro NKK nic nepřevzal. Z kristiánovské vily Reinharda Turnwalda Josef Scheybal převzal 24. září 1948 sto dvacet pět položek, jednalo se především o skleněné a porcelánové předměty, starožitný nábytek, několik barokních dřevorezeb a lustrů, které označil signaturou AX.⁸⁶⁴ Později bychom sošky z Veleslavínovy ulice našli například v budoáru zámku v Ratibořicích. Vila byla posléze přidělena k bydlení technickému referentovi libereckého KNV.

Katalogová čísla předmětů z majetku rodiny Turnwald: 1, 67, 81

862 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala, dopis J. Scheybala Z. Wirthovi, 6. 3. 1949.

863 Podle J. Scheybala: „Starý Turnwald na konto své rakouské legitimace prodával, kde se co dalo, až bezmála rozprodal inventáře obou domů. V domě na náměstí Českých bratří zůstalo pár kusů dobrého nábytku, nějaké obrazy a drobnosti, snad i knihy.“ Viz ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XX, zpráva J. Scheybala NKKomisi, 13. 5. 1949.

864 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XIX, inv. č. 410, seznam předmětů převzatých z vily dr. Axamita v Liberci, 24. 9. 1948.

Katalog

1. Židle z doby biedermeieru

střední Evropa, 2. čtvrtina 19. století
čalounění, dřevo, 94 × 49,5 × 47 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-31355
Provenience: Rudolf Turnwald, Liberec – Starý Harcov, Jizerská ul., vila čp. 49

„65 – 1 empírová souprava; kulatý stůl, pohovka a 5 židlí s atlasovým bíle a růžově pruh. potahem 3.000,– [Kčs]“¹

Období biedermeieru jakožto měšťanského empiru charakterizuje dvacátá až čtyřicátá léta 19. století. Základní tvary nábytku vycházejí z období klasicismu, ale jsou doplněny více organickými liniemi a zejména výraznějšími a kontrastnějšími dekory. Sedací nábytek je většinou čalouněný a ergonomicky pohodlný. Opěradla a nohy jsou oblé, u židlí většinou nepolstrované, řešené z vyřezávaného a ohýbaného dřeva s mořenou a leštěnou povrchovou úpravou, ale s přiznanou původní strukturou dřeva. Uprostřed opěradla této židle je v nízkém reliéfu využit zlatený florální motiv listu a květu. Čalounění sedáku světlou látkou podtrhuje celkovou vzdušnost konstrukce nábytku.²

KNN

2. Empírové křeslo

střední Evropa, kolem roku 1800
čalounění, dřevo, obecný kov, 108 × 75 × 71 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-31523
Provenience: Redlhammer, Jablonec nad Nisou

Ladné, jednoduché tvary základní konstrukce křesla a pruhovaná potahová látka s jemnými květinovými dekory jsou typickými znaky uměleckého řemesla empiru. Tento tzv. císařský styl, který na svém dvoře zavedl Napoleon Bonaparte po roce 1804, zachvátil záhy celou Evropu. Základní znaky empiru tehdy vytvářeli francouzští architekti, kteří čerpali inspiraci z římské antiky. Nábytek se oproti přezdobenému stylu konce 18. století stal tvarově jednodušším, ozdoby se více geometrizovaly a celkově ustoupily do větší střízlivosti. Používaly se potahové látky – kretony a ripsy – v pastelové barevnosti, časté byly pruhy v kombinaci s jemným geometrickým nebo florálním dekorem, nejčastěji ve zlaté barvě. Také ne-

1 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XIX, inv. č. 483, seznam předmětů převzatých NKK z vily dr. Turnwalda ve Starém Harcově, 7. 3. 1949.

2 CIMBUREK 1949–1950 b.

zbytné technické detaily jako malá kovová kolečka na koncích noh židlí jsou jedním z typických znaků empiru.³

KNN

3. Rokokový stůl

střední Evropa, 1. polovina 18. století
dřevo, intarzie, 80 × 94 × 73 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-31040
Provenience: Franz Hartig, zámek Mimoň

„780 – čtyřnohý barokisující stůl na desce intarsovaný šachovnicí 1000 Kčs“⁴

Rokoko je výrazným slohovým stupněm v pozdním období baroka první poloviny 18. století. Ve svých základních formách vycházelo z baroka, které rozšířilo o jemnější modelaci některých detailů a zejména o nové výzdobné prvky. Tím hlavním byla rokaj (rocaille) – ornamentální motiv jako základní součást slohové ornamentiky ve tvaru C, S nebo v jejich kombinaci. Jeho základním rozvedením je mušle přetvořená do podoby hřebínků a plamének.⁵ Celková konstrukce stolu se vyznačuje lehkou a subtilní tvarovou formou. Je zhotoven ze světle hnědého dřeva s leštěným povrchem, deska je zdobena intarzií. Základní linie esovitě prohnutých subtilních nohou i konkávně projmutá a v rozích zaoblená vrchní deska jasně vypovídají o typickém tvarosloví rokoka. Okraj lubu stolu je zdoben mírně plastickou řezbou esovitých vlnovek. Horní deska má uprostřed intarzií proveden světlý obdélník, dělený napříč tmavšími trojúhelníky spojenými krátkou stranou ke středové ose. Plocha kolem obdélníku je vyplněna šachovnicí, kterou lemuje jemná tmavá linka a světlý okraj.⁶

KNN

4. Empírový komodový sekretář

střední Evropa, kolem roku 1800
dřevo, kování, 201 × 131 × 64,5 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-31582
Provenience: Franz Hartig, zámek Mimoň

3 CIMBUREK 1949–1950 a.

4 NA, fond SPS–D, kart. 141, složka Mimoň, seznam předmětů vyříděných pro NKK, 24. 3. 1948.

5 BLAŽÍČEK – KROPÁČEK 1991, s. 178.

6 CIMBUREK 1949–1950 a.

„1253 – sekretář kombinovaný s komodou, v dolní části 4 zásuvky, v horní dvojkřídlé části 3 arkádové výplnky [!] ve 2 patrech mezi nimi 6 zásuvek. Pod římsou 2 zásuvky, bronzové apliky. Pozdní empire 8.000 Kčs“⁷

Úložný nábytek byl vždy jedním ze stěžejních kusů vybavení interiéru. V 18. a 19. století se jednotlivé kusy začaly čím dál více specifikovat podle typu předmětů, které měly uchovávat. Některé byly určeny k ukládání a částečně i vystavování stolního nádobí, jiné pro oděvy a domácí textil, další na dokumenty a předměty sloužící k práci u psacího stolu. Nábytkový typ komodového sekretáře se velmi rozšířil v období baroka. Vyšel z účelového spojení komody – zásuvkové skříně – ve spodní části, výklopné psací desky a skříňového nástavce.⁸ V tomto případě je spodní část sekretáře z mořeného leštěného dřeva tvořena zásuvkami a mírně ustouplou skříň uzavírají dvoukřídlé dveře. V horní části se rovněž nacházejí dvě nízké zásuvky. Vnitřek skříně je rozdělen na několik sekcí vestavbou složenou ve spodní části z arkádových oblouků. Hrany sekretáře zvýrazňují tmavé lišty. Horní římsa je zdobena zubořezem, nároží hranovanými pilastry završenými zlacenými hlavicemi s akantovými listy. Kování zásuvek je vyrobeno ze zlaceného bronzu v typicky klasicistním tvarosloví.⁹

KNN

5. Empírový konzolový stůle se zrcadlem

střední Evropa, kolem roku 1800
lakované a zlacené dřevo, zrcadlo, 88 × 99 × 45 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-31545
Provenience: Karl Waldstein, zámek Doksy

Konzolové stoly se největší oblibě těšily v 18. a 19. století. Byly určeny k postavení u stěny a měly různě tvarovanou desku, která spočívala na dvou předních nohách. Umísťovaly se na ně většinou ozdobné vázy, plastiky nebo hodiny, nad nimi obvykle visel obraz nebo stylové zrcadlo.

Tento konzolový stůle je typickým reprezentantem empírového nábytku, spojujícího elegantní tmavé plochy se světlými a zlacenými detaily. Základní tvarová konstrukce z černě lakovaného dřeva je ryze geometrická. Přední nohy jsou sloupkové, zadní nohy

7 NA, fond SPS–D, kart. 141, složka Mimoň, seznam předmětů vytříděných pro NKK, 24. 3. 1948.

8 TOGNER 1993, s. 57–58.

9 CIMBUREK 1949–1950 a.

zastupují pilastry přilnuté k rovné přízdní desce. Mezi nimi je umístěno zrcadlo, které umožňuje opticky spojit intarzovaný motiv vějířovitě vykládaného půlkruhu ze světlého dřeva ve spodní desce do celistvého kruhu. Nohy jsou zdobeny jednoduchými zlatými patkami a korintskými hlavicemi s bohatými akantovými listy. Pod horní deskou probíhá útlá zlatená římsa a nachází se tam zásuvka zdobená zlatým kováním.¹⁰

KNN

6. Pohovka

střední Evropa, 2. čtvrtina 19. století
čalounění, dřevo, 110 × 150 × 63 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-31245
Provenience: Heinz Ginzkey, Vratislavice nad Nisou, Poštovní ul., vila čp. 280
nebo Alfred Mallmann, Vratislavice nad Nisou, vila čp. 122

Pohovky se staly tradičním kusem sedacího nábytku do salónů a odpočinkových místností od doby baroka. Měly ladné tvary s měkkým pohodlným polstrováním a spolu s dalšími stylově shodnými kusy – křesly, taburetkami a nízkým stolkem – byly většinou součástí nábytkové sestavy. Dvousedačková pohovka sloužila ke konverzaci v úzkém kruhu osob, zejména při pití kávy nebo čaje. Základní rám je vytvořen z mořeného a leštěného dřeva s jemnou barokizující profilací. Mírně prohnuté části rámu navozují oku lahodící ladnost přirozeně působících křivek. Sedák, trojdílné opěradlo i područky jsou čalouněné světlou látkou s jemným květinovým dekorem, který dobře koresponduje s organickými křivkami kostry nábytku a vyvolává dojem romantičnosti. Pohovka je typickým příkladem nábytku druhé poloviny 19. století.¹¹

KNN

7. Stolní kazeta se zrcadlem

střední Evropa, 3. čtvrtina 19. století
dřevo mořené, lakované a leštěné, javorová dýha, zrcadlo, mosaz, 69 × 42,5 × 28 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-30210
Provenience: Wilhelm Medinger ml., zámek Malá Skála

Stolní zrcadla se zásuvkami byla tradičním vybavením dámských toaletních stolků a budoárů již od dob renesance. Velkou oblibu zaznamenala zejména od období

10 CIMBUREK 1949–1950 b.

11 Ibidem.

baroka, kdy se kromě šlechtických interiérů začala běžně objevovat také v měšťanských domácnostech. Od 19. století najdeme jejich skromnější obdoby zcela běžně i ve výbavě dívčích a ženských obytných místností na vesnicích. Tento typ drobného interiérového vybavení je oblíbený dodnes. Stolní kazety se zásuvkami pro ukládání hřebenu do vlasů, líčidel a často nošených šperků byly zhotovovány většinou ze dřeva. Spodní část kazety bývá opatřena soustruženými nožičkami a zásuvka v ní madlem. V horní části je mezi dvěma sloupky na mosazném čepu ukotveno otočné hranaté zrcadlo. Mírně dynamický tvar sloupek kazety vychází z motivu přírodních rozvilin, v dolní části jsou zakončeny rozdvojenou volutou, nahoře esovitým prvem.

KNN

8. Kapesní hodinky

střední Evropa, 16. století
mosaz, ocel, průměr 18 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-29938
Provenience: Karl Waldstein, zámek Doksy

První kapesní hodinky pocházejí z poloviny 16. století a byly vyrobeny v Norimberku. Tento typ má tvar dvoudílné ploché dózy, do níž je vložen strojek. Hodinky byly opatřeny očkem pro zavěšení a nosily se na řetězu okolo krku. Zadní kryt strojku je zdoben rytým ornamentem florálních rozvilin a bok hodinek průběžným pásem s akantovými listky. Ciferník je taktéž zdoben rytím. Ciferníky prvních kapesních hodinek nebyly překryté ochranným sklem. V tomto případě kryje ciferník mosazná deska prořezávaná pravidelným rostlinným ornamentem uspořádaným do hvězdice, jeho střed vyplňuje rytý reliéf slunečních paprsků. Vnitřní číselník je řešen arabskými číslicemi, vnější okružní číselníku číslicemi římskými. Čas ukazovala jedna ocelová ručka. Strojky tohoto typu hodinek byly většinou poháněny pérem.¹²

KNN

9

10

11

9. Empírové nástěnné hodiny

střední Evropa, kolem roku 1800
dřevo malované a zlacené, obecný kov, 63 × 83 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-30107
Provenience: Karl Waldstein, zámek Doksy

Počátek 19. století je charakterizován takzvaným císařským stylem za vlády Napoleona Bonaparte, známým pod pojmem empír (empír) a zapadajícím do klasicistního slohu. Charakteristické je pro něj využívání prvků těžících ze základního tvarosloví a některých symbolů římské antiky a dále střídání kontrastů světlé a tmavé barevnosti a zlacených ploch.

Nástěnné závěsné hodiny s reliéfní řezbou orla s rozpřaženými křídly, nesoucího v zobáku řezbu draperie, v níž je umístěn hodinový stroj, jsou typickým příkladem umění empíru. Celé tělo orla je vyzlaceno, draperie je černá s ozdobným zlaceným lemem. Zlatá obruba hodinového ciferníku rámuje jednoduchý bílý číselník se štíhlými římskými číslicemi pod vypouklým sklem. Hodinová schránka je provedena kvalitní řezbou s velkou dynamikou a zlatočerná barevnost jí dodává na důstojné majestátnosti.

KNN

10. Franz Lubach (asi 1680–1726) Sluneční hodiny

Vídeň, přelom 17. a 18. století
opuka, obecný kov, 17 × 19,5 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-30073
Provenience: Heinz Ginzkey, Vratislavice nad Nisou, Poštovní ul., vila čp. 280
nebo Alfred Mallmann, Vratislavice nad Nisou, vila čp. 122

Sluneční hodiny patří k jedněm z nejstarších mechanismů, s jejichž pomocí se měřil čas. Využívají principu stínu vrženého předmětem ozářeným sluncem. První hodiny pracující na principu délky a směru vrženého stínu se objevují již před cca 7000 lety. Jsou dokumentovány z archeologických vykopávek a nálezů v Egyptě, Babylónii, Indii a Číně v různé podobě – od staveb z kamenů až po malé kamenné, hliněné a kovové předměty. Tento princip převzali starověcí Řekové a díky dokonalejším znalostem matematiky jej rozvinuli v horizontální duté polokruhové hodiny a vertikální sluneční hodiny, které umísťovali na veřejné budovy. Z Řecka se sluneční hodiny dostaly do starověkého Říma a od středověku se šířily do celé Evropy. Tyto

konkrétní hodiny se skládají z hlavního ciferníku z opuky s vyrytými velkými římskými číslicemi a drobné stupnice umožňující přesnější určení času v závislosti na nerovnoměrném pohybu slunce v průběhu roku. Čas ukazuje ocelový stylus – ukazovátko připevněné k základní desce od středu k jejímu spodnímu okraji, kde je spojeno s gnómonem – ukazatelem kolmým k rovině číselníku. Hodiny jsou typickým reprezentantem vertikálních slunečních hodin umístovaných na fasády budov. Ciferník je na třech místech provrtán ocelovými šrouby, určenými k jeho upevnění.¹³ Zhotovitel těchto hodin Franz Lubach byl bratrem výrobce hudebních nástrojů u císařského dvora ve Vídni. Své vzdělání zřejmě získal v bratrově dílně, kterou po jeho smrti roku 1709 převzal.¹⁴

KNN

11. Stojací hodiny

střední Evropa, konec 18. století, opravováno roku 1879 v Praze
dřevo, mosaz, ocel, 251 × 60 × 26 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-30108
Provenience: Heinz Ginzkey, Vratislavice nad Nisou, Poštovní ul., vila čp. 280
nebo Alfred Mallmann, Vratislavice nad Nisou, vila čp. 122

Stojací neboli skříňové či také podlahové hodiny tvoří v rámci vývoje hodinářství samostatnou skupinu. První kusy hodin tohoto typu vznikly v polovině 17. století v Londýně. V období baroka a v následujících staletích si získaly oblibu po celé Evropě. Většinou se skládají ze tří částí: soklu, skříně a hlavy. I když se tvarosloví a výzdoba hodinových skříní postupně proměňovaly, některé prvky zůstávaly stejné, jako například kyvadlový stroj poháněný závažím a bicí mechanismus. Skříň těchto hodin je vyrobena ze dřeva mořeného do mahagonového odstínu, v čelní části jsou vložena ozdobná pole vykládaná světlejšími druhy dřeva, v jejichž středech se nacházejí rokaje. Uprostřed skříně je kruhový terč s vykládaným motivem hvězdy, nad ním zasklený kruhový otvor se závažím kyvadla. Typický je i kovový ciferník z leštěné mosazi s rytými černěnými římskými číslicemi a dvěma menšími číselníky ukazujícími vteřiny. Rohy kolem hlavního číselníku zdobí plastické mosazné apliky mušle s rozvilinami. V horní části hodin jsou do mosazi vyryté rokaje.¹⁵ Hodiny byly

13 MICHAL 1987, s. 21–27.

14 NAGLER 1960, s. 48–49.

15 MICHAL 1987, s. 180–188. – POCHE – UREŠOVÁ 1997, s. 38–46.

opravovány koncem 19. století, na stroji je nápis: RECONSTRUIRT IM JAHRE 1879 JOS. STIBRAL PRAG.

KNN

12. Gino Matar (?) Bušta dívky – POEM

90. léta 19. století
mramor, bronz, výška 29,5 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Hrubý Rohozec, inv. č. HR 433
Provenience: Gustav Alfred Richter, Raspenava, vila čp. 290

„22 – 1 mramor. plastika, hlava dívky (POEM sign. Gino Matar) 300,- [Kčs]“¹⁶

Ve správě Národního památkového ústavu na SZ Hrubý Rohozec figuruje v evidenci 86 uměleckých předmětů pocházejících z podstaty továrníka Gustava Alfreda Richtera. Nachází se mezi nimi i mramorová dívčí busta, jež byla dne 4. listopadu 1947 převzata Národní kulturní komisí z bytu správce firmy Přádělna na česanou přízi G. A. Richter v Luhu. Historizující busta dívky odpovídající gründerskému stylu je provedena v kombinaci bílého mramoru a bronzové apliky pojednané do podoby šatů zakrývajících dívčíno poprsí. Socha svým charakterem působí spíše jako dekorace než reálný dívčí portrét, s čímž koresponduje i název *POEM*, doplněný signaturou Gino Matar. Z dnešního pohledu spadá předmět spíše do kategorie starožitností. Toho si byl zřejmě vědom i Josef Scheybal, který toto materiálově nepochybně nákladné mramorové dílo ocenil částkou pouhých tři sta korun, což rozhodně nebyla suma, za níž by bylo reálné pořídit v meziválečném výstavním provozu jakoukoli soudobou skulpturu, natož v mramoru. Svým pojetím na přelomu historismu a secese koresponduje busta s dobou vzniku i vcelku usedlým charakterem vily. Snad odpovídá i vkusu jejího majitele, stejně tak jako další, podobně laděná mramorová skulptura *Dívka v lehkých šatech* od Arthura Lewin-Funckeho, jež rovněž patřila do sbírek Gustava Alfreda Richtera.

IH

16

NA, fond SPS–D, kart. 107, složka č. 58 RO, seznam předmětů převzatých NKK z bytu správce firmy Přádělna na česanou přízi G. A. Richter v Luhu, 4. 11. 1947.

13. Slon

Japonsko, kolem roku 1900 (období Meidži)
slonovina, podstavec tvrdé dřevo, výška 12 cm, délka základny 11 cm, šířka základny 5,6 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-32764
Provenience: Josef a Marie Stengelovi, Liberec

Figurka stojícího slona se svěšeným chobotem na obdélníkovém piedestalu, pravděpodobně pozdější montáž – podstavec je se soškou propojen novodobými šrouby evropské provenience.

Figurky slonů nebyly v produkci japonských ozdobných sošek *okimono* v době Meidži ničím neobvyklým, neboť jejich hlavní odběratelé, evropští návštěvníci Japonska, projevovali o tento druh předmětů opakovaně velký zájem. Všechny obdobné předměty, ať už vyrobené ze slonoviny, ušlechtilého dřeva nebo například ze stříbra, se vyznačovaly velmi detailním zpracováním těla, tvůrci rovněž nechávali vyniknout kvalitnímu materiálu, jeho ušlechtilosti a výjimečnosti. Do současnosti se dochovala celá řada sošek tohoto typu od různých lokálních autorů.

Slon se v japonské ikonografii objevoval již poměrně záhy v souvislosti s buddhistickým kultem, kde bývá na tomto zvířeti zobrazován bódhisattva Fúgen. Protože sloni v Japonsku dříve nežijí, vycházela jejich vyobrazení z čínských předloh. Zdá se, že první slon se do Japonska dostal asi až na počátku 15. století a potom o dvě stě let později, kdy byl představen také na ósackém hradě. V té době se jeho vyobrazení vyskytlo poprvé i na profánní malbě, na paravánech s motivy Nambanů (jižních Barbarů, tedy Evropanů), jejichž autorem byl Kanó Naizen.¹⁷

Širší veřejnost se se skutečným slonem mohla setkat až v roce 1728, kdy na žádost šóguna Jošimuneho přivezl do Japonska pár slonů čínský obchodník Čeng Ta-wej (Zheng Dawei). Jeden ze slonů totiž procestoval téměř celé Japonsko od Nagasaki přes Kjóto až do Eda k šógunově dvoru, kde poté několik let žil, než tragicky pošel při jednom z požárů. Tehdy motiv slonů v tradiční japonské ikonografii získal opět na četnosti, a to včetně užitého umění, především v pracích známého mistra japonského dekorativismu jménem Ogawa Haricu.¹⁸ V 19. století, ještě před otevřením Japonska světu, se se zobrazením slonů setkáváme například na jednotlivých grafických listech

17 Srovnej paravány z majetku Kobe City Museum a Museum v japonském Kóbe nebo Nacional de Arte Antiga (inv. 1640–1641) v Lisabonu, které vznikly cca. 1605, kde se s figurami slonů setkáme.

18 Srovnej např.: SUCHOMEL 2002, s. 342 nebo OGAWA 1991, s. 20.

mistrů malířské školy *ukijoe*, jejichž aktivitu tímto směrem ovlivnil import dalšího zvířete z ciziny, což se opět stalo celonárodní senzací.

V období Meidži se náměty se slony staly běžnou součástí vyobrazení exotické přírody, které se uplatňovalo nejen u větších dekorativních plastik typu *okimono*, ale i u menších figurek slonů užívaných jako knoflíky *necuke*.

FS

14. Munejuki (?) Obchodník

Japonsko, kolem roku 1900 (období Meidži)
slonovina, výška 13,5 cm, průměr základny 7,5 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-32696
Provenience: Josef a Marie Stengelovi, Liberec

Figura obchodníka v kabátku *haori* s tradičním účesem *čómage*, plášť je zdoben rytými motivy sakur, florálních terčů a svitkových obrazů. Figurka je lepená z jednotlivých částí, chybí jí ruce a mečik za pasem.

Ozdobné figurky ze slonoviny nebo ušlechtilých dřev se v době Meidži staly významným obchodním artiklem. Jejich výrobě se věnovala celá řada tvůrců, kteří se rekrutovali především z řad bývalých výrobců ozdobných knoflíků *necuke*, jejichž produkce s přejímáním nových zvyklostí v odívání začala postupně klesat. V důsledku změny politického zřízení se začaly rozpadat staré obchodní vazby a producenti tradičního zboží museli hledat nový zdroj obživy nebo nové obchodní kontakty. A byla to právě poptávka ze strany západních návštěvníků Japonska po tradičním japonském zboží a antikvitách, co vytvořilo podmínky pro vznik tradičních menších sochařských děl, která měla všechny rysy, jež oslovovaly novou západní klientelu – ušlechtilý materiál, precizní zpracování detailů, exotičnost námětu a v neposlední řadě i velikost, která umožňovala jejich snadný transport. Za náměty těchto malých sochařských děl si umělci vybírali scény z každodenního života, obchodníky, rolníky, městské řemeslníky, ale také krasavice nebo dávné hrdiny a válečníky často v humorných skupinových scénkách. Jindy byly náměty přebírány z tradiční japonské i čínské mytologie, včetně fantaskních postav či zvířat. Dražší předměty se řezaly z jednoho kusu slonoviny, levnější produkce však často používala i řezané kusy tohoto materiálu, které spojovala přírodními adhezivy pomocí malých čepů. V době největšího rozkvětu tohoto řemesla na přelomu 19. a 20. století byla

13

14 a

14 b

činná celá řada dílen především v Tokiu a Jokohamě. Své výrobky často prezentovaly i na domácích průmyslových výstavách.¹⁹

FS

15. Pompeo Marchesi (1783–1858) Psýché

Itálie, Milán, 1848
mramor, 50 × 53 × 23 cm
NPÚ, ÚPS v Praze, SZ Kynžvart, inv. č. KY 3158
Provenience: Alfons Clary-Aldringen, zámek Teplice

Mramorová soška okřídleného dítěte či mladé dívky ležící na podušce z květů se jako námět v tvorbě milánského sochaře Pompea Marchesiho objevuje několikrát. Vždy se jedná o drobnou postavu, která leží na břiše opírajíc se o jednu ruku a druhou vztahuje kupředu či v ní drží tužku a snaží se před sebou psát. Tento představitel pozdního neoklasicismu tvořící v Miláně v první polovině 19. století si v tehdejší Evropě získal oblibu zejména díky svým monumentálním objektům. Obyvatelé rakouské monarchie se s jeho tvorbou mohli seznámit například při návštěvě Vídně, kde v roce 1846 postavil na vnitřním nádvoří Hofburgu pomník císaři Františkovi II.

Drobná soška mladé dívky s motýlími křídly držící ve vztážené pravé ruce motýla jako symbol okřídlené duše je ztvárněním Psýché. Vznikla v Miláně roku 1848 a noví majitelé si ji nechali druhotně zasadit do dřevěného podstavce.

PŠ

16. Přenosný oltářík typu *zuši*

Japonsko, datováno: Šótoku mizunotomi kugacu kičidan (9. měsíc roku 1713)
dřevo kryté přírodním lakem, zlaté fundame, makie, měděné pozlacené kování, 32,5 × 12,5 × 9,5 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-32685
Provenience: Wilhelm Medinger ml., zámek Malá Skála

„poř. č. 269 – 1 dřevěná etue s dřevěnou japonskou soškou bůžka a věnovacím dopisem, inv. č. 354 i²⁰“

19 BORDINGTON 2010, s. 14.

20 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVI, inv. č. 1554, seznam předmětů vyříděných Národním pozemkovým fondem ze zámku Malá Skála, 5. 6. 1947.

Pro domácí uctívání buddhistického kultu nebo jako cestovních svatyněk se v Japonsku hojně užívalo malých přenosných oltářů zvaných *zushi*. Skládaly se z dřevěné schránky s křídlovými dvířky opatřenými kováním, uvnitř se nacházela statue konkrétního božstva, někdy ještě doplněná malbou po vnitřních stranách dvířek. Jindy, podobně jako v našem případě, mohla dvířka nést krátkou modlitbu nebo byla pouze krytá zlatým lakem. Přenosné oltářiky se především v době *Edo* staly významnou ukázkou komplexní řemeslné práce, na které se podílelo několik specialistů, jako byli řezbáři, lakovní mistři, kovotepci nebo malíři. Odběratelé těchto rafinovaných výrobků se rekrutovali jednak mezi aristokraty a měšťany, jednak mezi početným buddhistickým duchovenstvem, neboť v případě jakékoli cesty bylo vlastnictví podobného předmětu nezbytné.

Tento konkrétní oltář skrývá sošku Buddhy léčitele (*Jakuši njorai*), jenž vládne východní čisté zemi „*Lapis lazuli*“. V levé ruce drží nádobku s léky a pravou má v mudře *vitarka* (mudra argumentu a diskurzu). Jednoduché roucho je tvarováno do rytmických záhybů a zahalené rukávy obklopují postavu. Postava stojí na dvojitém lotosovém trůnu, za ní je naznačená mandorla. Na dveřích oltáře se nachází datace odkazující k roku 1713, je ale možné, že soška uvnitř je mladší, pravděpodobně až z 19. století.

Uvnitř krabičky se nachází dobový korespondenční štítek, který odkazuje k pobytu barona von Lüttwitze v Kjótu v červenci roku 1892 ve známém hotelu Jaami, který stál ve čtvrti Marujama a pro své evropské vybavení a komfort byl velmi oblíben u zahraničních návštěvníků. Lístek mohl pocházet od některého z kjótských prodejců starožitností, od něhož byl oltářik zakoupen, nicméně nelze zcela vyloučit, že se k předmětu dostal až druhotně.

Text modlitby na dveřích:

Ruri kaišu ijó dódó gunmo fubo bjóša ió
Džihí kiša šušó kiššó hóko zaišó umucu mukjó
Renbó itten kimóhicu šintoku reiko kandžin džippó
Šótoku kibi kugacu kičidan fusso hondžisan kinšo
FS

15

16 a

16 b

17. Modlivý důl u Svojkova

Čechy, 19. století
olej, plátno, 57 × 70 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-669
Provenience: Marie Kinsky-Preysing, zámek Sloup

Amatérská malba zachycuje romantické lesní zákoutí s kaplí, místo nazývané Modlivý či Smolný důl (Pechgraben).²¹ Poutní místo se nachází na úpatí kopce Slaviček u obce Svojkov na Českolipsku.²² Pověstmi opředené území je poprvé zmiňováno roku 1704, kdy zde měl pomocník ve svojkovském pivovaru zavěsit na strom svatý obrázek, aby zaplašil zlé duchy. Skalní kapli nechala koncem 18. století vybudovat hraběnka Alžběta Kinská. Prostor kaple vytesané do pískovcové stěny je dílem svojkovského zedníka Josefa Sachera. V roce 1836 byl vstupní portál novogoticky upraven sochařem Antonínem Wágnerem. K modlitbě se zde údajně zastavoval i císař Ferdinand I. Dobrotivý (resp. český král Ferdinand V.) při vyjíždkách ze zámku Zákupy. V 19. století došlo k obnovení poutí, především za epidemií cholery v letech 1832 a 1850.²³

Šířkově orientovaná olejomalba byla vytvořena v naivně romantickém pojetí. Na lavici před kaplí sedí v modlitbě poutník s odloženou holí. Z kaple vychází početné procesí. V průvodu vidíme nosítka s milostnou soškou, patrně devoční kopii Panny Marie Lurdské, která byla v kapli vystavena uctívání od konce 19. století iniciativou rodu Kinských. Další celebranti nesou procesní korouhve a kříž. Postavy procesí jsou velmi drobné, měřítko ale nesleduje zobrazení dětských postav, i když bychom v případě lurdského kultu dětskou pouť mohli snad očekávat. Jde o jistou licenci amatérské malby. Podobně neodpovídá dobovým zobrazením umístění a vzrůst stromů, především příznačná dvojice vysokých smrků v popředí kaple. Malba není signovaná, autorem snad může být někdo z rodiny, jenž tak připomněl i zakladatelku skalní kaple.
ŠR

21 Název Smolný důl odkazuje k přípravě kolomazi místními uhlíři.

22 Skalní kaple je chráněnou kulturní památkou ČR, rejstř. č. 27918/5-3320.

23 <https://www.hradycz/index.php?OID=1474&PARAM=11&tid=1573&pos=800>, vyhledáno 27.1. 2019.

18. Krebschner (?) Čtyři děti Franze Seraphima Klugeho v krajině

Čechy, Trutnovsko, 1850
olejomalba, plátno, 39 × 50 cm, zlacený, plasticky zdobený rám, 54,5 × 65 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-885 a, b
Provenience: Josef Kluge, Heřmanovy Sejfy (Rudník)

Tento insitní skupinový portrét zachycuje děti Franze Seraphima Klugeho, zakladatele firmy J. A. Kluge. Nejstarší Johann Adam (1844–1922) vedl později prádelny Inu v Horním Starém Městě a Temném Dole, zatímco mladší Franz Emanuel (1845–1920, na obraze vpravo) a Josef (1847–1909) měli v dospělosti na starosti tkalcovnu, bělidlo a pivovar v Heřmanových Sejfech. Děvčátko na obraze je Johanna Philomena (1849–?).

Obraz byl zřejmě součástí vybavení vily Klugů v Horních Heřmanových Sejfech (č. p. 174), ve které byla po druhé světové válce zřízena mateřská škola. Snad se jednalo o obydlí Franze Seraphima a později možná Josefa nebo Franze Emanuela Klugeho.

PJ

19. Jan Zachariáš Quast (1814–1891)²⁴ Autoportrét J. Z. Quasta jako domnělá podobizna Karla Hynka Máchy

Čechy, po roce 1836
olej, kartonová lepenka, 29,5 × 22 cm, zlacený rám 35 × 28 cm
Vzadu nalepen štítek s textem psaným perem: „Karel Hynek Mácha vydechl šlechtnou duši 7. listopadu 1836 v Litoměřicích, narodil se v Praze 16. listopadu 1810. Basník. Rozervanec dle Kaj. Tyla. Mař“
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-702 a, b
Provenience: Emanuel Machytka, Horní Branná, dům čp. 21

„1333 – 1 domělý [!] portret K. H. Máchy s doklady 500,– [Kčs]“²⁵

Jedna z mála olejomalb Jana Zachariáše Quasta, ve kterých autorova technika nebyla tolik vytříbená jako na jeho miniaturách malovaných na porcelán. Přesto je zde patrná snaha o precizní provedení obličeje, který však působí poněkud strnule, zatímco oděv a pozadí se vyznačuje uvolněnějším malířským rukopisem.

24 HOŘAVA 2018. – SRŠEŇ 2010.

25 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. 21, seznam předmětů z majetkové podstaty E. Machytky vybraných pro NKK, 16. 12. 1949.

Zcela určitě se nejedná o portrét Karla Hynka Máchy, jak je uvedeno na přípisu. Podle rysů v obličejí jde pravděpodobně o vlastní podobiznu Jana Zachariáše Quasta v mladém věku. Srovnat ji lze s autoportrétem na porcelánové destičce ze sbírek Národního muzea.²⁶ Podle připojené korespondence²⁷ získal Emanuel Machytka obraz z pozůstalosti svého děda Josefa Štočka (Stočka nebo Stoczka, † 1867²⁸) z Vrchlabí.

PJ

20. Wenzel Franz Jäger (1861–1928) Krajina s vlčími máky

olej, plátno, 68 × 70 cm
NPÚ ÚPS na Sychrově, SZ Hrubý Rohozec, inv. č. HR 15626
Provenience: Max Richter, Raspenava

„inv. č. 23 – 1 obraz olej krajina s vlčími máky v popředí značky W. F. Jäger, 68 × 68 cm 2.000.– [Kčs]“²⁹

Obraz *Krajina s vlčími máky* se nacházel v jídelně vily továrníka Maxe Richtera v Miladenavě čp. 267 (dnes Raspenava, čp. 243), kde jej 26. března 1946 zaevidoval Josef Scheybal za spolupráce účetního Jana Janče, který vilu obýval po nuceném odchodu původního majitele. Obraz je charakteristickým zástupcem Jägerovy jizerskohorské krajiny s výraznou florální stafáží v prvním plánu, odkazující ještě k rakouským secesním vzorům první dekady 20. století. Patrně se jedná o dílo, jež bylo pod názvem *Landschaft mit Blumen* zapůjčeno v létě roku 1928 na výstavu *Sudeten-deutsche Künstler* v brněnském Domě umělců (č. kat. 20), čemuž by nasvědčovalo i torzo papírového štítku na zadní straně napínacího rámu. Obraz konfiskovaný Národní kulturní komisí našel posléze místo v prostorách Kanceláře Předsednictva vlády. Skutečnost, že si některá instituce vybrala ze skladů FNO konfiskát pro vlastní potřebu, nebyla ničím výjimečným. Nejlepší díla nezřídka putovala do specializova-

26 Jan Zachariáš Quast, Autoportrét, malba na porcelán, Praha, Národní muzeum – Historické muzeum, Historická sbírka, fond Obrazy, kresby a grafika, inv. č. H2-11284.

27 Státní zámek Sychrov, Mobilární fond, svaz Horní Branná – Machytka, korespondence a tiskoviny k domnělé podobizně K. H. Máchy, 1867–1912, inv. č. S-32416 až S-32435.

28 Státní zámek Sychrov, Mobilární fond, svaz Horní Branná – Machytka, úmrtní list Josef Stoček, 26. 6. 1867, inv. č. S-42824.

29 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XIX, inv. č. 473, seznam předmětů převzatých NKK z vily Marie Richterové v Luhu, 14. 11. 1947.

ných sbírek nebo sloužila k reprezentativním účelům. Netytický je v tomto případě fakt, že se jednalo o obraz německy hovořícího autora. Většina děl těchto umělců byla totiž z kanceláří ministerstev po roce 1945 postupně odstraněna. V případě Jägera to ale viditelně neplatilo, neboť víme, že také další jeho obraz *Čápi u potoka*, tentokrát z majetkové podstaty Felixe Richtera, byl umístěn v Úřadu Předsednictva vlády v Praze na Malé Straně.

IH

21. Wenzel Franz Jäger (1861–1928) Zimní lesnatá krajina

Čechy, Jizerské hory, kolem roku 1900

olej, plátno, 67,5 × 67,5 cm

NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Zákupy, inv. č. Z-4451

Provenience: Gustav Alfred Richter, Raspenava, vila čp. 290

„inv. č. 75, 76 – 2 obrazy oleje ve zlac. rámcích, krajiny z okolí Raspenavy, sign. W. F. Jäger, velik. 68 × 68 cm a 67 × 56 cm 3.000.– [Kčs]“³⁰

Také ve vile Gustava Alfreda Richtera nechyběl obraz Wenzela Franze Jägera. V kontextu výzdoby rodinných vil Richterů by šlo s nadsázkou říci, že se jednalo o dílo takřka „povinné“, neboť i v tomto případě hrála roli rodinná přízeň: manželka Wenzela Franze Jägera Maria Theresia Richter byla sestřenicí Gustava Alfreda. Jeho spíše intimně laděná secesní vila se zdá být takřka ideálním místem pro tuto jemně idylickou zimní krajinu s výhledem k údolí Smědé, kde můžeme tušit rodinné průmyslové impérium. Obraz charakteristického čtvercového formátu střední velikosti vycházející ze stylu vídeňského náladového impresionismu mohl sloužit jako dekorace v salónu či jiném pokoji, kde nepřímě odkazoval k postavení majitele i k jeho sebeidentifikaci s nejbližším okolím.

IH

30

NA, fond SPS–D, kart. 107, složka č. 58 RO, seznam předmětů převzatých NKK z bytu správce firmy Přádelna na česanou přízi G. A. Richter Luh, 4. 11. 1947.

22. **Eduard von Engerth (1818–1897)** **Portrét Marie Felicitas Lexy z Aehrenthalu,** **roz. Thun-Hohenstein**

Čechy, Praha, 1858
olej, plátno, černý rám s oválným výřezem, 114 × 95,5 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Hrubý Rohozec, inv. č. HR 8468/1-2
Provenience: Johann Aehrenthal, zámek Hrubá Skála

23. **Eduard von Engerth (1818–1897)** **Portrét Johanna Friedricha Lexy z Aehrenthalu**

Čechy, Praha, 1862
olej, plátno, černý rám s oválným výřezem, 113,8 × 92,4 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Hrubý Rohozec, inv. č. HR 8467/1-2
Provenience: Johann Aehrenthal, zámek Hrubá Skála

Oba monumentálně pojaté obrazy vycházející z tradice klasicistního a bieder-meierovského civilního portrétu s postavami pevně sevřenými ve zjednodušujících obrysech vytvořil ve své době významný rakouský malíř historických výjevů a vyhledávaný portrétista Eduard von Engerth, žák Nazaréna Leopolda Kupelwiesera (1796–1862) na vídeňské Akademii. V době, kdy maloval tyto dva portréty, působil jako ředitel Akademie výtvarných umění v Praze (1854–1865). Známé jsou jeho podobizny císaře Františka Josefa I. a jeho ženy Alžběty. Byl oblíbeným portrétistou představitelů významných šlechtických rodů habsburské monarchie.³¹

K nim náležel i Johann Friedrich Lexa z Aehrenthalu (Praha 12. března 1817 – tamtéž 10. května 1888) z třetí generace novodobého šlechtického rodu, který od konce 18. století zaznamenal strmý vzestup. Vystudoval práva, což mu umožnilo pracovat ve státní administrativě a u soudu. Nechal přestavět zámek Hrubá Skála v duchu romantické novogotiky a věnoval se též dendrologii, založil dva parky v Doksanech a v Bukovině u Hrubé Skály zřídil v letech 1860–1862 arboretum.³²

Jeho manželka Marie Felicitas, rozená Thun-Hohenstein (20. července 1830 – 13. října 1911), nejstarší dcera z druhého manželství Leopolda Lva Thun-Hohensteina (1797–1877) s Alžbětou Mladotovou ze Solopisk (1805–1876), byla nada-

31 https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Eduard_Engerth – <https://www.deutsche-biographie.de/sfz13359.html> - <https://digital.belvedere.at/people/435/eduard-ritter-von-engerth>, vyhledáno 13. 3. 2019.

32 MEDŘÍKOVÁ 2017.

nou diletující malířkou a kreslířkou.³³ V mobiliárním fondu zámku Hrubý Rohozec svenzeného sem po druhé světové válce ze zámku Hrubá Skála se dochoval celý soubor jejich půvabných kreseb, temper a akvarelů.

PJ

24. Výšivka Samson a Dalila

Evropa, 2. polovina 19. století
hedvábí, dracoun, vlna, 37 × 29 cm
NPÚ, ÚPS v Praze, SZ Libochovice, inv. č. LB1090
Provenience: Eugen Ledebur-Wicheln, zámek Milešov

Motivem vyšívaného obrazu je starozákonní výjev Samsona a Dalily. Scéna zachycuje Samsona znaveného vínem, jak usíná na klíně Dalily, která drží v ruce nůžky a chystá se mu ostříhat vlasy, zdroj jeho síly. Znamého siláka Samsona chtějí zabít Filištinští, kteří uplatí krásnou Dalilu, aby od Samsona vyzvěděla, odkud bere svou sílu. Ta zradí Samsonovu lásku, ostříhá mu vlasy a vydá ho Filištinům. Dalila oblečená v dobových renesančních šatech sedí na polštářích v otevřeném tureckém stanu. Pod nohama spícího Samsona leží jeho helmice s péry a čelist z osla, kterou měl zabít tisíce Filištinů. Víra v to, že mužská síla je ukryta ve vlasech, byla značně rozšířena a v renesančním i pozdějším období býval námět užíván jako doklad nadvlády ženy nad mužem. Obraz je vyšit metodou malby jehlou. Techniky využívající kladených nití byly vyvinuty pro vyšívání drahých materiálů, především hedvábí. Jako materiál se používaly zejména kovové nitě v kombinaci s hedvábím.³⁴

PŠ

25. Alexander Clarot (1796–1842) Portrét Alžběty Thun-Hohenstein, roz. Mladotové ze Solopisk (1805–1876)

Praha, 1837
akvarel, papír, 23 × 17,5 cm, červený sametový rám, 31,5 × 25,5 cm
NPÚ, ÚPS v Praze, SZ Veltrusy inv. č. VE 4932 a, b
Provenience: Franz Anton III. Thun-Hohenstein, zámek Jílové

33 Ibidem.

34 HALL 1991, s. 395. – BRITAIN 1996, s. 240, 262–267.

22

23

24

26. Alexander Clarot (1796–1842) Portrét Leopolda Lva Thun-Hohensteina (1797–1877)

Praha, 1837
akvarel, papír, 23 × 17,5 cm červený sametový rám, 31,5 × 25,5 cm
NPÚ, ÚPS v Praze, SZ Veltrusy inv. č. VE 4953 a, b
Provenience: Franz Anton III. Thun-Hohenstein, zámek Jílové

Charakteristické akvarelové miniaturní podobizny Alexandra Clarota, ve své době populárního představitele portrétní malby a kresby rakouského biedermeieru, se vyznačují elegantní křehkou vytříbeností. Zachycují manželský pár z významného českého šlechtického rodu původem z Jižního Tyrolska.

Leopold Lev Thun-Hohenstein (Praha 15. 11. 1797 – tamtéž 10. 4. 1877) získal zámek Benátky nad Jizerou a do roku 1864 vlastnil panství Poběžovice. Působil jako zemský sudí Českého království. Alžběta Mladotová ze Solopisk (Praha 10. 4. 1805 – tamtéž 17. 1. 1876; sňatek 6. 9. 1829 v Praze) byla jeho druhou ženou, před tím měl za manželku její sestru Josefinu (Praha 28. 4. 1804 – tamtéž 28. 6. 1827; sňatek 17. 4. 1825 v Praze).³⁵

PJ

27. Franz Wiesenthal (1856–1938)³⁶ Portrét Heleny von Schmitt

Vídeň, 1894
olej, plátno, 120 × 96 cm, rám 144 × 113 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Hrubý Rohozec, inv. č. HR 185/1-2
Provenience: Hermann Blaschka, Český Dub, vila čp. 31

Elegantní, malířsky vytříbený, prozářený naturalistický portrét zachycuje mladou Helenu Schmitt, dceru významného českodubského textilního průmyslníka Franze von Schmitta (1816–1888), který shromáždil pozoruhodnou uměleckou sbírku zejména obrazů německy mluvících soudobých autorů. Část pak po svém otci zdědila

35 <http://genealogy.euweb.cz/thun/thun9.html>, vyhledáno 13. 3. 2019. – <https://cs.wikipedia.org/wiki/Thun-Hohensteinov%C3%A9>, vyhledáno 13. 3. 2019.

36 Franz Wiesenthal (1856 Topoľčianky – 1938 Vídeň) byl rakouský portrétní a žánrový malíř. Studoval na polytechnice ve Stuttgartu a v letech 1876–1883 na Akademii výtvarných umění ve Vídni. Zde byl žákem malíře Christiana Griepenkerla (1839–1912). Vytvořil např. podobizny příslušníků rakouské císařské rodiny pro palác rakousko-uherského velvyslanectví v Konstantinopoli a oltářní obraz Kristus na Kříži (podle Anthonise van Dycka) v kostele sv. Ulricha v Magdeburgu.

portrétovaná Helena Schmitt, která sama také sbírala autografy, spisy a další umělecké předměty upomínající na osobnosti německé kultury 18. a 19. století. Řada obrazů ze Schmittovy sbírky přešla do majetku jeho zetě Conrada Blaschky a poté Conradova syna Hermanna. Blaschkové patrně tento soubor sami dále rozšiřovali. Některé umělecké předměty, obzvláště obrazy ze sbírky Schmittů a Blaschků se dnes nacházejí ve sbírkách českodubského muzea, které sídlí v bývalé vile Blaschků. Ostatní byly po druhé světové válce svezeny na zámky Sychrov a Hrubý Rohozec. Právě u sbírky obrazů nalzáme určitou souvislost s mnohem soustavnější sběratelskou činností Heinricha Liebiega, jehož kolekce děl německého, rakouského a francouzského malířství 19. století tvoří základ fondu Oblastní galerie v Liberci. Objevují se tu stejná jména, jako například bratři Charlemontové³⁷ nebo Eugen Jettel (1845–1901), představitel rakouského náladového impresionismu. Ke „dvorním“ portrétistům rodiny Schmittů a Blaschků patřil obzvláště Franz Wiesenthal, rakouský malíř původem ze slovenských Topoľčianek zaměřený převážně na žánrovou a portrétní malbu.³⁸

PJ

28. Robert Streit (1883–1957) Portrét Heleny Rauniharové

Rakousko, 1918
olej, plátno, 124 × 100 cm, rám 133 × 113 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Hrubý Rohozec, inv. č. HR 9678/1-2
Provenience: Hermann Blaschka, Český Dub, vila čp. 31

29. Robert Streit (1883–1957) Portrét chlapce

Rakousko, 1918
olej, plátno, 72 × 38,4 cm, rám 74 × 41,5 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Hrubý Rohozec, inv. č. HR 9572/1-2
Provenience: Hermann Blaschka, Český Dub, vila čp. 31

Portrét dámy v zeleném, jak byl tento obraz ve fondech Národního památkového ústavu doposud označován, pochází z majetkové podstaty Hermanna Blaschky. V době konfiskace se nacházel v jeho rodinné vile čp. 31 v Českém Dubu, společně s *Portrétem chlapce*, označeného jako Wolfgang. V návaznosti na výzkum Jitky

37 Malíři Eduard Charlemont (1848–1906), Hugo Charlemont (1850–1936) a sochař Theodor Charlemont (1859–1938).

38 TVRZŇÍKOVÁ 2008, s. 42, 43, 62, 87–90. – VOLLMER – BECKER – THIEME 1942, s. 542.

Císařové a Martina Bakeše v tomto projektu se pomocí komparace rodinných fotografií podařilo určit portrétovanou dámu. Jedná se o Helenu Blaschkovou, posléze Rauniharovou (1885–?), dceru Conrada Blaschky (1849–1913). Dříve než se podruhé provdala do severočeské rodiny Rauniharů, byla Helena ženou Maxe von Thuryho, jenž zemřel roku 1916. Syn Wolfgang, soudě podle věku portrétovaného chlapce, tedy pravděpodobně pocházel z tohoto manželství, čemuž by nasvědčovala i okolnost, že chybí portrét otce, Helenina prvního manžela, v době vzniku obrazů již zesnulého. Autorem portrétů byl německy hovořící malíř Robert Streit (1883–1957), rodák z Hraničné (Gränzendorf), části obce Janov nad Nisou na úpatí Jizerských hor. Streit studoval na uměleckoprůmyslové škole v Jablonci nad Nisou a poté na vídeňské Akademii výtvarných umění u profesorů Deluga a L'Allemanda. Studium dokončil v roce 1913, kdy obdržel Římskou cenu. Po návratu z první světové války, kde byl nasazen jako válečný malíř, působil zejména ve Vídni. Právě Vídeň a jizerskohorský region se jeví jako reálný průsečík mezi Streitem a rodinou Blaschků, mj. s ohledem na vídeňská studia Hermanna Blaschky, Helenina bratra, s jehož pozdější politickou orientací konvenoval i Streitův malířský styl.

Portrét Heleny Rauniharové představuje ukázkou solidní, mírně uvolněné konvenční postimpresionistické malby vídeňského ražení v duchu Streitova akademického školení. O něco svižněji působí studie Wolfganga, nicméně i tento rovněž oficiální, na zakázku vytvořený portrét odkazuje ke konzervativnímu postoji zadavatele, identifikujícího se s rolí novodobé průmyslové aristokracie, jež se zřetelně odráží zejména v tradiční ikonografii dámské podobizny. Oba portréty si pro jejich konstantní akademickou úroveň vybrala historička umění Marie Rakušanová do projektu *Bytosti odnikud*.³⁹ Zatímco Wolfganga trefně prezentovala v oddíle *Stereotypy sentimentu*, podobiznu jeho matky zařadila do oddílu *Sebepresentace*.

IH

Sbírka kresby z Javorníku u Rudníku

NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov

Provenience: Hugo Kluge st. nebo Franz Konrad Kluge, Javorník u Heřmanových Sejtů (Rudníku),
hájovna čp. 154

Jedná se nepochybně o záměrně budovanou sbírku převážně německé kresby 19. století koncipovanou se zvláštním zřetelem na autory, kteří svým působením nebo školením měli alespoň částečný vztah k Sasku a jeho kulturnímu a uměleckému centru v Drážďanech, někteří z nich jsou však zároveň spjati s jinými německými uměleckými metropolemi jako Mnichov, Výmar, Karlsruhe či Berlín. Sbírka obsahuje jak prvotřídní kresby významných představitelů německého obrazového umění a vysoce kvalitní práce umělců regionálního významu, tak i nemalé množství anonymních kreseb, z nichž některé se vyznačují vysokou kvalitou, jiné jsou dílem naivních diletantů, avšak nepostrádají určitý půvab a solidní kreslířskou kvalitu. Sbírka představuje útržkovitý průřez dějinami německé kresby od konce 18. až po začátek 20. století zahrnující většinu stěžejních uměleckých proudů od klasicismu a preromantismu, přes romantismus, nazarenismus a biedermeier po směry druhé poloviny 19. století.

Kresbu pozdního 18. století zde reprezentuje Johann Christian Klengel (1751–1824),⁴⁰ jenž vytvářel jak idylické italizující, tak dramatické krajiny. Kromě toho zachycoval konkrétní místa své vlasti, v jejichž vyobrazeních spojoval principy ideální krajiny odvozené od Clauda Lorraina s inspirací Jacobem Ruijsdaelem i autentickým zaujetím pro konkrétní skutečnost, jako např. v *Krajině u zámku Spremberg* (kat. č. 30). Vynikající ukázkou jeho figurální kresby je *Nahá nymfa a dva putti* (kat. č. 31), vytříbená a suverénní lyrická studie půvabné nevinné dívky tlumočí arkadický svět harmonie a ideálu.

Jedna z nejvýraznějších osobností německého romantismu Caspar David Friedrich (1774–1840)⁴¹ byl vynikajícím kreslířem a na precizní kresbě je založeno i jeho malířské dílo. Friedrich dokonale ovládal vytříbené detailní zachycení odpozorované přírody. Kreslil velké množství skic a studií prvků krajiny a člověka, z nichž pak vycházel při komponování svých duchovně symbolických vizionářských krajinomaleb či akvarelů. Na Sychrově se nacházejí dvě figurální studie jako příprava pro charakteristické kompozice s postavou či postavami v popředí krajin, které vyjadřují vztah

40 FRÖHLICH 2005.

41 GRUMMT 2011.

a napětí mezi individualitou člověka a nekonečnem (*Muži odpočívající v krajině* – kat. č. 32 a *Poutník s dýmkou pod větvemi* – kat. č. 33).

Další výrazné osobnosti německého romantismu Carlu Blechenovi (1798–1840) můžeme připisat krajinnou studii *Zahradní pavilon nad vodou* (kat. č. 34). Jedná se o měkkou, uvolněnou, suverénní kresbu se vzdušnou perspektivou, u které je hlavní pozornost věnována stromu ve středu kompozice s vytříbenou mihotavou hrou světél a stínů.

V roce 1808 vznikla na vídeňské Akademii na protest proti akademismu skupina Nazarenů kolem Friedricha Overbecka (1789–1869) a Franze Pforra (1788–1812). O dva roky později oba odešli do Říma, kde působili a žili několik let a kde se k nim přidávali další umělci z Německa a Rakouska. V duchu romantických ideálů hledali nová východiska pro duchovní náplň výtvarné tvorby v křesťanském umění pozdní gotiky a rané italské a německé renesance. Základem jejich výtvarného projevu se stala dokonalá, čistá kresba postavená především na linii, záměrně zjednodušující tvary motivů. Hledali ideál v křesťanských námětech, staroněmeckých eposech či středověké historii.⁴² V javornické sbírce je zastoupena jedna z vůdčích a zakladatelských osobností hnutí Friedrich Overbeck. Například jeho *Panna Marie ze Zvěstování* (kat. č. 35), klečící u pultu s odvrácenou hlavou, patří k oblíbeným typům zobrazení v malířství pozdního středověku. Uplatňuje se v kompozicích, kde se zvěstující anděl nachází za zády Panny Marie a ona se k němu natáčí. Hojně se vyskytuje zejména v nizozemské a vlámské malbě 15. století, například u Rogiera van der Weydena (*Zvěstování* na levém křídle oltáře sv. Kolumby, 1455).⁴³ Také v malířství italské rané a vrcholné renesance lze najít některé příklady, z nichž můžeme zmínit *Zvěstování* od Sandra Botticelliho (1489–1490, Galerie Uffizi ve Florencii)⁴⁴ nebo Vittora Carpacciho (1504, Galerie Giorgio Franchetti alla Ca' d'Oro v Benátkách).⁴⁵

Další z výrazných postav nazarenismu byl Julius Schnorr von Carolsfeld (1794–1872), jeden z nejlepších kreslířů 19. století. Jeho kresebné dílo se vyznačuje rozmanitostí výtvarných prostředků i širokou škálou stylových východisek, projevuje se

42 ANDREWS 1974. – HOLLEIN – STEINLE 2005.
[http://de.wikipedia.org/wiki/Nazarener_\(Kunst\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Nazarener_(Kunst)), vyhledáno 31. 5. 2013.

43 <https://www.sammlung.pinakothek.de/de/artist/rogier-van-der-weyden/columba-altar-verkuendigung>, vyhledáno 2. 10. 2017.

44 https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Botticelli_annunciazione_di_cestello_02.jpg, vyhledáno 3. 10. 2017.

45 <http://denverartmuseum.org/file/carpaccio-annunciationjpg>, vyhledáno 3. 10. 2017.

v něm nemalá invence a tvůrčí potenciál. Je pro něj typické spojení realismu s historizující stylizací, jak ukazuje např. *Studie klečícího mnicha* (kat. č. 36), jež může být detailem scény smrti básníka Torquata Tassa, který strávil poslední okamžiky svého života v římském klášteře sv. Onufria na pahorku Janiculus.⁴⁶

Pozdní Nazarén Carl Gottlieb Peschel (1798–1879)⁴⁷ se přátelil s Friedrichem Overbeckem, Juliem Schnorrem von Carolsfeld i Adrianem Ludwigem Richterem. Zpočátku se zajímal o témata z antické mytologie. Jeho sychrovská kresba *David hraje Saulovi na harfu* (kat. č. 37) vznikla již pod vlivem nazarénského hnutí, ke kterému se přiklonil po svém pobytu v Římě roku 1825.

Svémi vyváženými, dějově názornými kompozicemi představuje poetickou verzi pozdního klasicismu Bonaventura Genelli (1798–1868),⁴⁸ známý především jako ilustrátor několika cyklů na mytologická témata, básnických děl i biblických příběhů. Jeho *Výjev z řecké mytologie* (kat. č. 38) se věnuje motivu z Homérovy Iliady a Odyssey.

Carl Wilhelm Götzloff (1799–1866)⁴⁹ působící v neapolské Kampánii ve svých živých obrazech, akvarelech a kresbách zaznamenával ostrým sluncem zalitou středo-mořskou krajinu zářící barvami a pulsující temperamentním životem prostých Itálií, jak to ukazuje např. úsměvná žánrová lavírovaná kresba *Milenci na oslu v dešti* (kat. č. 39). Götzloff se ve svém díle pohybuje mezi citovostí romantismu a poetizací každodennosti v duchu *biedermeieru*.

Jedna z nejvýraznějších osobností pozdního německého romantismu Adrian Ludwig Richter (1803–1884)⁵⁰ do věrného zobrazení přírody a lidského života promítá většinou literaturou inspirované příběhy a poezii. Interpretuje svět kolem sebe jako obraz Boha v přírodě s poukazem na harmonický soulad člověka s krajinou. Byl vynikajícím kreslířem a ilustrátorem, díky přátelství s Juliem Schnorrem von Carolsfeld částečně ovlivněným Nazarény. Na Sychrově se nachází nemalý soubor jeho kreseb, od letmých kompozičních skic, přes studie krajin (*Říčka Prießnitz u Drážďan* – kat. č. 40) a žánrových výjevů po propracované přípravné kresby ke grafickým ilustracím

46 <http://www.iliteratura.cz/Clanek/24097/tasso-torquato>, vyhledáno 1. 10. 2017.

47 SPITZER 2000.

48 BAYERISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN – STOLBERG 1964, s. 184–185. – EBERT 1971. – GRASS 1981. – NIELSEN 2005.

49 LENTES 1996.

50 SPITZER – BISCHOFF 2003. – HEISE 2013.

s figurálními výjevy (*V květnu. Pastýř s pastýřkou v krajině* – kat. č. 41), doplněný o několik grafických listů.

Johann Friedrich Wilhelm Wegener (1812–1879),⁵¹ žák Johanna Christiana Clause-na Dahla, byl především malířem a kreslířem krajin a výjevů se zvířaty, jak to na Sychrově ukazují rukopisně živelné skici např. výjevů s koňmi (*Koňské čtyřspreží Egypťanů uvržené do vln Rudého moře* – kat. č. 42), detailně prokreslené studie zvířat či lesní scenérie a lovecké výjevy. Byl také vedutistou saského venkova (*Venkovský gotický kostelík*).

Specifickým fenoménem střední Evropy a Německa se stala kultura *biedermeieru*. Období životního stylu a umění mezi lety 1815–1848 vtisklo svou tvář vzrůstající se měšťanstvo, které podporovalo umění zaměřené na obyčejný, harmonický lidský život a vyzdvihující přívětivou tvář přírody. Na Sychrově zastupuje *biedermeierovský* žánr v Berlíně působící Theodor Hosemann (1807–1875).⁵² Jeho smysl pro humor a společenskou či moralistní kritiku i cit pro sociální témata ukazují také rukopisně živé kresby ze sychrovského mobiliáře, jako např. *Pouliční scéna s mužem v cylindru* (kat. č. 43).

Nazarenismus ovlivňoval historickou malbu a ilustraci až do druhé poloviny 19. století. Několik bývalých členů hnutí se stalo vůdčími osobnostmi na významných akademiích v Rakousku a v německých zemích. Ve Vídni to byl například Leopold Kupelwieser (1796–1862), v Mnichově Peter Cornelius (1783–1867), v Düsseldorfu Friedrich Wilhelm Schadow (1789–1862) a v Mnichově i Drážďanech Julius Schnorr von Carolsfeld (1794–1872). Eduard Bendemann (1811–1889) a Julius Hübner (1806–1882) vnesli na drážďanskou akademii düseldorfskou variantu nazarenismu, kombinující lineární stylizaci s realistickými prvky a nasládlou barevností, která představovala alternativu k strohému, přísnému pojetí Julia Schnorra von Carolsfeld.

K Bendemannovým žákům v Drážďanech patřil Hermann Julius Lichtenberger (kol. 1820–1897),⁵³ malíř a kreslíř historických a literárních témat (např. Faust), ale též alegorických žánrových výjevů, v nichž nezapře vedle düseldorfského romanti-smu také vliv Adriana Ludwiga Richtera a holandského realismu 17. století, jak uka-

51 LIER 1896, s. 783–784, dostupné také online z: https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Wegener,_Johann_Friedrich_Wilhelm, vyhledáno 2. 10. 2017.

52 BECKER 1981.

53 VOLLMER – BECKER – THIEME 1929, s. 191.

zují i dvě jeho kresby ze sychrovského mobiliárního fondu (*Martin Luther a Georg z Frundsbergu před wormským sněmem* – kat. č. 44, *Rodina na loďce* – kat. č. 45).

Radikální francouzský realismus se v Německu pod vlivem Gustava Courbета prosadil až od šedesátých let 19. století, v Mnichově se o to zasloužil Wilhelm Leibl (1844–1900) a jeho okruh, nicméně realistické tendence jsou v Německu přítomny již od druhé třetiny 19. století. Podstatnou roli ve směřování k novému výtvarnému názoru hrály mimo jiné osobnosti, které se svou osobitou invencí vymanily se soudobého konvenčního pojetí tvorby.⁵⁴ Průkopníkem německého realismu byl Berličan Adolph von Menzel (1815–1905).⁵⁵ Zpočátku maloval nepatetické historické scény z pruského královského dvora, později brilantně zachycoval soudobý život vyšší společnosti i prostých lidí. Na světových výstavách v Paříži v letech 1855 a 1867 se seznámil s francouzským realismem. Jeho uvolněný výtvarný projev plný barevných a světelných efektů jej osvobozoval od věcné detailní popisnosti. Vynikající jsou jeho svěží, oduševnělé portréty. *Podobizna děvčátka* (kat. č. 46) ze sychrovského mobiliáře svědčí o Menzelově mistrné schopnosti výstižně zachytit půvab dítěte.

Drážďany byly kolem poloviny 19. století mnohem konvenčnějším prostředím, ovládaným akademismem, zvláště v duchu nazarenismu. Více maliřsky pojatý realismus se zde prosazoval velmi obtížně kvůli převaze oficiálního akademického umění a konzervativní měšťanské veřejnosti i kritiky.⁵⁶ Přesto v té době vzešel z drážďanské akademie velký maliřský talent Julius Scholtz (1825–1893),⁵⁷ který od počátku své tvorby inklinoval k neidealizované, věrohodné interpretaci skutečnosti, což uplatnil zejména ve svých portrétech a žánrových výjevech, ale i v historických námětech. Jeho žánrové a portrétní kresby i studie k historickým výjevům z padesátých a šedesátých let 19. století vycházejí z *biedermeierovské* tradice zobrazování každodennosti i s její symbolikou. Takovým příkladem je *Dívka nad hrobem své matky* (kat. č. 47), kde autor se sentimentalitou tlumočí vnitřní pocity postavy i celkovou náladu, v níž se mísí motivy loučení, stesku a naděje, a zároveň vyjadřuje koloběh života a smrti. Později se Scholtz pod vlivem Courbětova realismu i francouzských impresionistů stále více odpoutával od sentimentálního obsahu a zachycoval viděné jako banální momentky ve vibrujícím světle a atmosféře, které v kresbě znázorňoval uvol-

54 CACHIN 1991. – KOHLE – DORGERLOH 2008.

55 BUSCH 2015. – JENSEN 2003.

56 NEIDHARDT 1963, s. 363.

57 BECKER 1912. – NEIDHARDT 1963, s. 363–372. – BIEDERMANN 1999.

něnými chvějivými čarami a svižným šrafováním (*Žena šijící u okna* – kat. č. 48). Ve své pozdní perokresbě *Babka kořenářka* (kat. č. 49) dokonce pracoval krajně zjednodušenými výtvarnými prostředky založenými na náznakových, dynamických, nedotažených obrysových čarách a tónově modulovaných plochách lavírování.

Významnou roli v rozvoji německé krajinomalby směřující od romantismu k realismu hrála od třicátých let 19. století tzv. Düsseldorfská škola. Její představitelé tvořili na základě věrného studia přírody romanticky emotivní obrazy krajin, v nichž se stále více uplatňovaly výtvarné prostředky vyspělého realismu. K žákům düsseldorfské Akademie patřil i Stanislaus von Kalckreuth (1820–1894).⁵⁸ Ve svých známých náladových pohledech na Pyreneje a Alpy malovaných na základě vlastních kreseb pořízených v plenéru (*Thunské jezero* – kat. č. 50, *Jezero v Alpách* – kat. č. 51) tlumočí genia loci krajiny s atmosférickými i světelnými jevy.

V saské krajinomalbě druhé poloviny 19. století zanechal výraznou stopu Adrian Ludwig Richter. Ke známým Richterovým žákům patřili Heinrich Dreber (1822–1875), Franz Albert Venus (1842–1871), Karl Wilhelm Müller (1839–1904) a též Victor Paul Mohn (1842–1911),⁵⁹ který svou jemnou, dekorativní kresbou spojoval lineární stylizaci s naturalismem, jak ukazuje *Lesní potok ve skalách*.

Půvaby a jedinečný charakter míst a památek v Sasku, Podkrušnohoří a Českém středohoří zachytil Karl Hermann Theodor Langer (1819–1895)⁶⁰ v sériích leptů, k nimž se na Sychrově dochoval nemalý soubor velmi kvalitních přípravných kreseb. Ty jsou zároveň hotovými, autonomními díly, ze kterých vysvitá snaha o věrné vystižení charakteru a působivosti místa (např. *Ves Střekov s hradem* – kat. č. 52, *Kostel sv. Ducha v Krupce* – kat. č. 53).

Mnoho umělců poslední třetiny 19. století se v Mnichově a Berlíně sdružovalo do spolků nazývaných Secese (*Sezession*). Jednalo se o hnutí, které odmítalo dosaavadní oficiální uměleckou produkci a uplatňovaly se v něm proudy naturalismu, impresionismu a symbolismu. Mezi členy mnichovské Secese patřili také Leopold von

58 MÜLLER 1882, s. 319–320.

59 BOETTICHER 1898, s. 64–65. – HEISE 2013, s. 101.

60 MÜLLER 1882, s. 319–320.

Kalckreuth (1855–1928) a Hugo König (1856–1899). Leopold von Kalckreuth,⁶¹ syn romanticko-realistického krajináře Stanislause von Kalckreutha, byl v počátku své tvorby spjat s uměleckým prostředím Mnichova, kde se seznámil s Franzem Lenbachem (1836–1904) a s představiteli vyspělého realismu Maxem Liebermannem (1847–1935) a Fritzem von Uhde (1848–1911). Kalckreuth do svého naturalistického povznesení banální skutečnosti prostých lidí v krajině vnášel často symbolický význam odkazující na základní existenciální momenty nelehkého lidského údělu ve světě. Vyznačoval se syntézou pevné formy s chvějivou atmosférou plnou impresivních světelných reflexů, což se odráželo i v jeho kresbách a grafikách. Zásadní pro něj byly výrazové kvality mnohdy neobvyklé barevnosti, proto ve svých studiích leckdy s oblibou sáhl k akvarelu, jako u *Sklizně na poli* (kat. č. 54), která je příkladem pro Kalckreutha typických drsných, rovinatých krajin s rolníky z okolí jeho působišť ve Stuttgartu a Karlsruhe.

Drážďanského rodáka Huga Königa⁶² formoval obdobný výtvarný názor pohybující se mezi naturalismem a impresionismem s chvějivou atmosférou a světelnými reflexy. Jeho kresby v sychrovském mobiliáři svědčí o smyslu pro strhující, impresivní lineární zkratku bezprostřední momentky (*Dívka v pláštěnce* – kat. č. 55) či genia loci (*Detail nádvoří starého špitálu v Hallu v Tyrolsku* – kat. č. 56).

PJ

30. **Johann Christian Klengel (1751–1824)** **Krajina u zámku Spremberg**

Německo, 1799

kresba tužkou, papír (průsvítka a verge), 23 × 27 cm, podkladový karton, 27 × 38,8 cm
inv. č. S-5096

31. **Johann Christian Klengel (1751–1824)** **Studie nahé nymfy a dvou putti**

Sasko (?), okolo 1800 (?)

kresba tužkou a bílou křídou, šedý papír, 31,5 × 21,2 cm, kartonová pasparta, 32,2 × 21,9 cm
inv. č. S-1970

61 KALCKREUTH 1967. – LÖHNEYSEN 1977, s. 51–53, dostupné také z: https://www.deutsche-biographie.de/gnd118714864.html#ndbcontent_zitierweise, vyhledáno 4. 10. 2017. – MALTZAHN-REDLING – HOWOLDT 2005. – KÖRNER – JAHN 2005, s. 461.

62 BLANGSTRUP – BRØNDUM-NIELSEN – RAUNKJÆR 1923, s. 170. – VOLLMER – BECKER – THIEME 1927, s. 153 N. http://matrikel.adbk.de/matrikel/mb_1841-1884/jahr_1879/matrikel-03719, vyhledáno 7. 11. 2017.

32. Caspar David Friedrich (1774–1840)
Odpočívající muži v krajině

Německo nebo Čechy, 1. třetina 19. století
kresba tužkou, papír, 10,7 × 16,7 cm, bílá kartonová pasparta, 49 × 34 cm
inv. č. S-1934

33. Caspar David Friedrich (1774–1840)
Poutník s dýmkou pod větvemi

Německo, 1829
kresba tužkou, papír, 13,5 × 12,5 cm, kartonová pasparta, 49 × 33,5 cm
inv. č. S-1939

34. Carl Blechen (1798–1840)
Zahradní pavilon nad vodou

Německo, 20. – 30. léta 19. století
kresba tužkou, papír, 21,2 × 29,9 cm, pasparta, 48 × 32 cm
inv. č. S-2029

35. Friedrich Overbeck (1789–1869)
Panna Marie ze Zvěstování

Itálie, Řím, 20. léta 19. století (?)
kresba tužkou, papír světle šedý, 18,8 × 15,8 cm, pasparta, 48 × 32 cm
inv. č. S-2005

36. Julius Schnorr von Carolsfeld (?) (1794–1872)
Studie klečícího mnicha

Německo, okolo roku 1820 až 60. léta 19. století
kresba tužkou, papír, 25 × 13,5 cm, pasparta, 48 × 32 cm
inv. č. S-1993

37. Carl Gottlieb Peschel (1798–1879)
David hraje Saulovi na harfu

Německo, po roce 1826
perokresba hnědou, kresba tužkou, papír, 23,2 × 18,8 cm, pasparta, 48 × 32 cm
pod motivem biblický verš: „Wenn nun d[er] Geist Gottes über Saul kam, so nahm David d[ie] Harfe u[nd] spielte m[it] seiner Hand, so erquickte sich Saul, u[nd] ward besser mit ihm, u[nd] d[er] böse Geist wich von ihm.“
inv. č. S-2026

33

34

35

36

37

38

38. Bonaventura Genelli (1798–1868)
Výjev z řecké mytologie

Mnichov nebo Výmarn, 2. třetina 19. století
kresba tužkou, papír (průsvitka a verge), 30 × 42,5 cm
inv. č. S-1922

39. Carl Wilhelm Götzloff (1799–1866)
Milenci na oslu v dešti

jižní Itálie, okolo roku 1830
monochromní akvarel, papír, 14,8 × 17,2 cm, pasparta, 32 × 44 cm
inv. č. S-2022

40. Adrian Ludwig Richter (1803–1884)
Říčka Prießnitz u Drážďan

Drážďany, 2. třetina 19. století
kresba tužkou, akvarel, papír, 15,7 × 23,3, pasparta, 33 × 40,3 cm
inv. č. S-5092

41. Adrian Ludwig Richter (1803–1884)
V květnu (Paštýř s dívkou v krajině)

Sasko, 40.–50. léta 19. století (?)
perokresba sěpíí, kresba tužkou, papír, 22,2 × 11,2 cm, kartonová pasparta, 49 × 33,8 cm
nahore na nápisové pásce nadpis: „Im Mai“, dole tužkou verše písně: „Und uns zu Liebe schmücken ja / Sich
Wiese, Berg und Wald; / Und Vögel singen fern u. nah, / Dass Alles wiederhallt“;⁶³ na paspartě dole zlatotiskem:
LUDWIG RICHTER
inv. č. S-1957

42. Johann Friedrich Wilhelm Wegener (1812–1879)
**Koňské čtyřspřeží Egyptanů uvržené do vln
Rudého moře**

Drážďany, 40.–50. léta 19. století
kresba tužkou, akvarel, papír, 13,5 × 20,3 cm
inv. č. S-4986

63 Text části čtvrté sloky písně *Was frag ich viel nach Geld und Gut, Wenn ich zufrieden bin* napsané v roce 1776 německým teologem a spisovatelem Johannem Martinem Millerem (1750–1814). Srov. FINK 1842.

41

42

43

44

45

43. Theodor Hosemann (1807–1875)
Pouliční scéna s mužem v cylindru

Berlín, okolo let 1845–1850
kresba tužkou, papír, 37 × 20,2 cm, šedá pasparta, 21 × 14,8 cm
na paspartě vlevo dole připsáno tužkou: „Hosemann Berlin“
inv. č. S-1849

44. Hermann Julius Lichtenberger (po 1820–1897)
**Martin Luther a Georg z Frundsbergu před
wormským sněmem**

Drážďany, 3. čtvrtina 19. století
kresba tužkou, papír, 29,8 × 24 cm, pasparta, 46 × 36 cm
vlevo dole špatně čitelný popis výjevu: „Prälät stolz daß [d.. ?] / Tegl [fa..ts ?] [g..b. ?] / [...] [...] rott /
Spanier [...]“; na okrajích drobné skici variant kompozice; na paspartě vlevo dole připsáno: „Nazarener“
inv. č. S-5753

45. Hermann Julius Lichtenberger (po 1820–1897)
Rodina na loďce

Drážďany, okolo 1845 až 3. čtvrtina 19. století
kresba tužkou, papír, 28,6 × 42 cm, pasparta, 34 × 49 cm
signováno monogramem HL na přídi lodky vlevo; na paspartě vlevo dole připsáno: „Lichtenberg“
inv. č. S-1988

46. Adolph von Menzel (1815–1905)
Podobizna děvčátka

Berlín, okolo roku 1845
kresba uhlím a bílou křídou, tónovaný papír (ovál), 27,8 × 21,5 cm, pasparta, 49 × 33,5 cm
na paspartě vpravo dole připsáno: „A. Menzel Nachlass“.
inv. č. S-1981

47. Julius Scholtz (1825–1893)
Dívka nad hrobem své matky

Drážďany, 50. léta 19. století
kresba tužkou, akvarel, tónovaný papír, 15 × 11,5 cm, podložený bílým papírem, 24 × 17,
kartonová pasparta, 48 × 32 cm
pod kresbou připsáno: „Mädchen am Grabe ihr Mutter – Julius Scholtz, Dresden“
inv. č. S-1968

46

47

48

49

48. Julius Scholtz (1825–1893)

Žena šijící u okna

Drážďany, 70. – 80. léta 19. století
kresba tužkou, šedý papír, 17 × 13 cm, na světlém archu kartonu
na podkladovém archu připsáno tužkou: „Jul. Scholtz“
inv. č. S-1864

49. Julius Scholtz (1825–1893)

Babka kořenářka

Drážďany, 80. léta 19. století (?)
lavírovaná kresba tuší, papír, 15,5 × 7,5 cm, pasparta, 31,8 × 23,5 cm
signováno vlevo dole: „Julius Scholtz“
inv. č. S-5163

50. Stanislaus von Kalckreuth (1820–1894)

Thunské jezero

Švýcarsko, 1874
kresba tužkou a bílou křídou, světle šedý papír, 13,2 × 19,7 cm, bílá pasparta, 32 × 45,5 cm
vpravo datum: „22 XII 74“; vpravo dole věnování: „für Anna Kalckreuth“; na paspartě dole připsáno tužkou:
„Stanislaus Graf v. Kalckreuth“
inv. č. S-1936

51. Stanislaus von Kalckreuth (1820–1894)

Jezero v Alpách

Švýcarsko, 70. – 80. léta 19. století
akvarel, šedý papír, 9,2 × 13,4 cm, bílá pasparta, 31,8 × 45,5 cm
na přední straně pasparty připsáno: „Stanislaus Graf Kalckreuth“;
uvnitř pasparty prohlášení Christiny von Kalckreuth (1898–1984): „Hiermit [...] ich, dass diese Zeichnung
eine Original-Zeichnung meines Großvaters Graf Stanislaus v. Kalckreuth ist. Gräfin Christine v. Kalckreuth.
München 13. 7. 42.“
inv. č. S-1937

52. Karl Hermann Theodor Langer (1819–1895)

Ves Střekov s hradem

Čechy, Střekov, 1892
kresba tužkou, akvarel, papír, 14 × 21,5 cm, šedá pasparta, 25 × 37 cm
signováno vpravo dole: „Th. Lgr 30 Juli 92“
inv. č. S-1876

53. Karl Hermann Theodor Langer (1819–1895)
Kostel sv. Ducha v Krupce

Čechy, Krupka, 1886

kresba tužkou, akvarel, kvaš, papír, 19,2 × 15 cm, šedá pasparta, 37 × 25 cm

signováno vlevo dole: „*Th. Lgr Graupen 8 Aug 1886*“

inv. č. S-1880

54. Leopold von Kalckreuth (1855–1928)
Sklizeň na poli

Karlsruhe, 1898

akvarel, kvaš, kresba tužkou, hnědý papír, 17 × 24 cm

signováno vpravo dole: monogram: LK 98; na rubu uprostřed připsáno: „*Weiβ*“ (?); na rubu vpravo dole razítko:

„*NACHLASS L. v. Kalckreuth d. j.*“

inv. č. S-5152

55. Hugo König (1856–1899)
Dívěnka v pláštence

Mnichov (?), okolo roku 1890

kresba tužkou, papír, 13,2 × 8,8 cm, šedá pasparta, 37 × 27 cm

na paspartě vlevo dole razítko: „*Nachlaß Prof. Hugo König*“

inv. č. S-5040

56. Hugo König (1856–1899)
Detail nádvoří starého špitálu v Hallu v Tyrolsku

Hall, 1879

kresba tužkou, papír, 9,2 × 9,8 cm, šedá pasparta, 37 × 25 cm

na paspartě vlevo dole razítko: „*Nachlaß Prof. Hugo König*“

inv. č. S-5036

Siluety Arabelly Klingerové (1890–1976)

NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov
Provenience: Arabella a Oskar Klingerovi, Kunratice, statek čp. 1

„58 – soubor grafických listů a siluet, většinou práce Arabelly Klingerové 1.000,- [Kčs]“⁶⁴

Album vystřihovaných siluetních kompozic dokládá příležitostnou tvorbu Arabelly Klingerové. Svě práce autorka signovala, neuvedla však vročení. Předpokládáme, že většina kompozic vznikla ve dvacátých až čtyřicátých letech 20. století. Ve výtvarném pojetí siluetních maleb převládá dekorativní charakter a doznívá secesní ornamentalismus. Technika blízká principu stínového divadla spočívá v propracování obrysů a kontur charakterizujících prostředí, předměty i postavy za dodržení nutného provázání jednotlivých prvků tak, aby se kompozice po vystřihování z černého papíru nerozpadla. Technika, resp. umění vystřihovaných siluet se v německých zemích rozvinulo již v první polovině 18. století a doznalo velké obliby v nobilitních kruzích. Především portrétní siluetu se staly předmětem specializovaných sbírek. Spolu s vyšíváním náležela siluetní malba již v 18. století k ušlechtilým činnostem mladých žen, technice se ale věnovali i muži, např. J. W. Goethe.⁶⁵ Siluetní malby A. Klingerové se dochovály v několika albech a můžeme se jen domnívat, zda jde o reprezentativní výběr, nebo kompletní tvorbu určitého období. Do alb byly zařazeny kompozice s pohádkovými motivy či k různým svátečním příležitostem a také ilustrace k německé poezii, takže je zčásti doplňují i německé texty. Výběr odráží katolický světonázor, přičemž místy i do pohádkově či baladicky laděných výjevů prorůstá silicí antisemitismus společnosti, ve které se autorka pohybovala. Rytmus liturgického roku zpřítomňují vánoční a velikonoční motivy. V ilustracích se objevují vážnější témata. Zdařilá je ilustrace k baladické básni J. W. Goetha *Erkönig* (1782), jejíž temné verše byly později opakovaně zhudebněny (např. Franz Schubert, 1816). V ilustraci A. Klingerové nabývá démonická postava krále duchů podoby oživujícího vrbového kmene s židovským profilem. Karikaturu s charakteristickým profilem uplatnila i v albu v rámci rozsáh-

64 NA, fond SPS–D, kart. 105, seznam předmětů z obytné budovy statku čp. 1 v Kunraticích převzatých NKK, 10. 6. 1948.

65 BOEHN 1917, s. 188. K významným autorkám patřila i vévodkyně Anna Amalia von Sachsen-Weimar (1739–1807), která „galt als Meisterin im Silhouettieren“ (BOEHN 1917, s. 186). Bohatě impulsy oblíbenosti siluetních vystřihovánek přineslo období biedermeieru, kdy se konala i řada výstav. Na rozvoji se podílel také vznik specializovaného povolání a nové druhy pomůcek a strojů. Doba rozkvětu siluetní tvorby v německých zemích se datuje od poslední třetiny 18. století do konce 80. let 19. století. Během 90. let se postupně stával zábavou středních vrstev a studentů, umělci se jí věnovali jen výjimečně. Počátkem 20. století byly již k dispozici odborné příručky, srov. BUSS 1913. – BOEHN 1917. Publikace často zahrnovaly i šablony, jejichž využití však u Arabelly Klingerové můžeme vzhledem k vysoké kvalitě jejich siluet vyloučit.

lejšího cyklu ilustrujícího baladickou báseň Friedricha Rückerta (1788–1866) *Vom Bäumlein, dass andere Blätter hat gewollt*, konkrétně ve verších o jehličnatém stromu, který nespokojen se svým vzezřením touží po listech. Autorka zobrazila zloděje,⁶⁶ jenž stromu nově získané zlaté listy v noci ukradne, jako Žida. O silné antisemitické rezonanci veršů svědčí i jejich využití k nacistické propagandě v animovaném filmu z roku 1940.⁶⁷ Z alba A. Klingerové se vymyká ilustrovaná báseň německého aristokrata Börriese von Münchhausen⁶⁸ *Dunkler Falter (Smrtihlav)* z roku 1914 o ztrátě blízké osoby. Verše o ztrátě manžela, bratra a přítele vrcholící přáním nebýt tím, kdo zemře jako druhý, nacházely na pokraji první světové války v německé společnosti silnou odezvu a i později se v citacích promítaly do řady uměleckých děl.⁶⁹ Münchhausenova obliba v německých zemích sílila s jeho politickou angažovaností a vyvrcholila v srpnu 1944 zařazením na seznam Bohem nadaných umělců (*Gottbegnadete-Liste der wichtigsten Schriftsteller*), sestavený osobně Adolfem Hitlerem.⁷⁰ Výběr básně k ilustraci snad také mohl reagovat na konkrétní životní situaci rodiny Klingerových. Album obsahuje jen siluetní malby, snad ty, které autorka sama považovala za zdařilé. Arabella Klingerová byla nepochybně výtvarně nadaná a její výtvary zaujaly i pověřence NKK Josefa Scheybala, který je zvláště pochválil⁷¹ a vybral k zachování pro státní sbírky.

ŠR

57. Ilustrace k veršované pohádce

vystřihovaná silueta z černého papíru nalepená na bílém, 26,2 × 22 cm
inv. č. S-4051

-
- 66 V tomto místě se v ilustraci držela původního textu: „[...] *Aber wie es Abendward / Ging der Jude durch den Wald / Mit grossem Sackund grossem Bart* [...]“. V německých vydáních Münchhausena po druhé světové válce již bylo zpravidla slovo Jude nahrazováno výrazem Bauer.
- 67 *Vom Bäumlein, dass andere Blätter hat gewollt*, produkce Hubert Schonberg, režie Heinz Tischmeyer, studio GmbH, 1940, zloděj zlatých listů byl karikaturním obrazem židovského útočníka.
- 68 Börries Albrecht Conon August Heinrich Freiherr von Münchhausen (20. 3. 1874 – 16. 3. 1945), při studiích v Göttingen založil literární akademii, které předsedal, svou tvorbou si získal veřejný respekt již na přelomu století. Jeho zaměření na téma němečtví a na tradici konvenovalo nacistickým postojům. V roce 1933 zaujal spolu s dalšími místy vyloučených básníků v Pruské akademii umění. Podrobněji viz MITTENZWEI 1997, s. 525–527, dostupné online: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118785273.html#ndbcontent>, vyhledáno 12. 12. 2018. Dále též KLEE 2009, s. 382–383.
- 69 Pro dobový výklad srov. též OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ 1901, s. 873–874 (heslo Múra).
- 70 Ke Gottbegnadete-Liste více KLEE 2009, kap. Die „Gottesbegnadeten“ und die weniger Begnadeten, s. 7–8.
- 71 Josef Scheybal napsal, že A. Klingerová své siluety „stříhala s neobyčejným půvabem a zručností“. NA, fond SPS–D, kart. 107, zápis z pracovního deníku J. Scheybala, 9. 6. 1948.

57

58

59

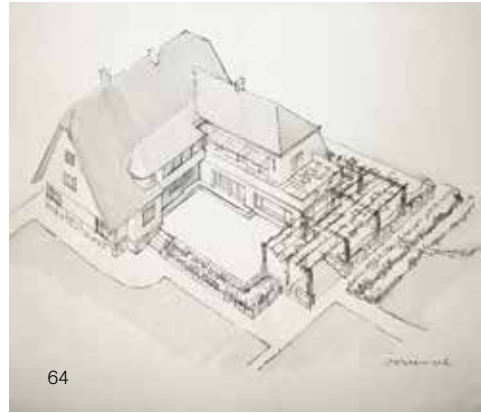
60

61

62

64

63

58. Ilustrace k básni Börriese von Münchhausena *Dunkler Falter (Smrtihlav)*

vystřihovaná silueta z černého papíru nalepená na bílém, 26,2 × 22 cm
inv. č. S-4062

V rámci stylizovaného tvaru motýla s hlavou a pažemi kostlivce s kosou je zachyceno pět výjevů: vlevo nahoře manželský pár, vpravo bratr pomáhající sestře namotat klubko vlny, uprostřed dva přátelé se džbánem a dvěma poháry, vlevo dole muž u hrobu, protějškově žena truchlící u hrobu. Pod siluetní malbou se nachází německý text básně z roku 1914.

59. Vánoční přání s motivem útěku do Egypta

vystřihovaná silueta z černého papíru nalepená na bílém, 26,2 × 22 cm
inv. č. S-4064

Tradičně pojaté přání zdobí motiv Panny Marie s Ježíškem na oslu v kruhu poletujících andělků.

60. Příchod velikonočního zajíčka na horu Smrk

20. – 40. léta 20. století
vystřihovaná silueta z černého papíru nalepená na bílém, 14 × 8,9 cm
inv. č. S-4072

Zimní výjev polidštěného zajíce, který stoupá na lyžích s batohem na zádech. Ozdobný rámeček výjevu vyplněný stylizovanými kořeny, kmeny a větvemi stromů drží tvar vajíčka.

61. Ilustrace k pohádce o Popelce

vystřihovaná silueta z černého papíru nalepená na bílém, 26,2 × 22 cm
inv. č. S-4058

V srdcovitém rámci jsou zakomponovány tři výjevy na motivy pohádky bratří Grimmů. První zachycuje dívku u hrobu matky, kde již vyrostl lískový keř, který dívka zalévala svými slzami a který plnil její přání, přičemž ptáček sedící na keři jí právě podává

střevíc. Na druhém výjevu se Popelčini holubi slétají ku pomoci a ve třetím výjevu Popelku jako svou vyvolenou odváží princ na koni.

62. Karel Vik (1883–1964) Ctirad a Šárka

1924
dřevoryt, grafický tisk na ručním papíře, 60,5 × 68,7 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S22207
Provenience: Johann Nepomuk Harrach, zámek Jilemnice

Grafický list vytvořený technikou černobílého dřevorytu zobrazuje téma setkání Ctirada a Šárky. Téměř čtvercový formát nese diagonální kompozici. Otevřeným průhledem na nebe přichází světlo, které prudce ozařuje obnažené bělostné tělo svůdnice přivázané ke stromu. V trávě leží lesní roh předznamenávající vývoj příběhu. Skupina mužů na koních zastavila opodál, patrně Ctirad právě ukazuje směrem k dívce. Figurální složka je v kompozici upozaděna, dramatický prostor opanuje bujná vegetace hustého lesa oživovaná zoomorfními tvary a měsíčním svitem.

Grafický list je značený vlevo dole v tisku písmennou značkou autora a v ročním. Signatura Vik tužkou se nachází vpravo dole.

Malíř, grafik a ilustrátor Karel Vik studoval v letech 1902–1908 krajinomalbu u Rudolfa von Ottenfelda na pražské Akademii výtvarných umění. Později bydlel a tvořil v Turnově, kde založil uměleckou skupinu Turnovské dílo. Grafický list se dochoval bez rámu, o původní adjustaci v jilemnickém majetku Harrachů nemáme informaci.
ŠR

63. Johann Elias Ridinger (1698–1767)⁷² Jelen a jeho stopy

Německo, Augsburg, 1740
mědiryt, lept, papír, 38,5 × 31,5 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-8596 a, b
Provenience: Karl Waldstein, zámek Doksy

Lovecké náměty a motivy lovných zvířat byly běžnou součástí šlechtických zámeč-

kých interiérů. Odpovídá to zálibě šlechty v lovu jako významné společenské události. Mimořádně oblíbenými se staly zejména rytiny pozdně barokního umělce Johanna Eliase Ridingera. Tento velmi známý německý malíř, kreslíř a rytec jezdil s příslušníky šlechty a panovnických rodů na hony, kreslil tam lovecké výjevy a zvířata a kresby pak ve své grafické dílně v Augsburgu převáděl do leptaných mědirytin a vydával. Bohatá produkce jeho dílny měla na uměleckém trhu velký odbyt a Ridingerovy rytiny zaplavily také interiéry českých zámků. Ze zámku Doksy se v mobiliárních fondech objektů spravovaných Národním památkovým ústavem dochovalo přes třicet listů.

Johann Elias Ridinger vydával své rytiny často v grafických sériích. Tato grafika pochází z publikace *Zobrazení lovných zvířat s jejich stopami*, vydané v roce 1740.⁷³

PJ

64. Alfred Wenzel (1900–?) Perspektivní návrh řešení rodinné vily továrníka Maxe Richtera (1899–1985)

Jablonec nad Nisou, 1934

lavírovaná perokresba, karton, 266 × 372 mm

NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Hrubý Rohozec, inv. č. HR8033

Provenience: Max Richter, Raspenava

Během roku 1934 si nechal továrník Max Richter zpracovat několik návrhů rodinné vily přinejmenším od dvou architektů. Novostavba měla vzniknout v mírném svahu nedaleko páteřní silnice v Mildenavě, což bylo poněkud stranou, ale stále na dohled rodinných textilních podniků i vily jeho otce. Realizován byl nakonec modernistický návrh jabloneckého architekta Alfreda Wenzela, kombinující svérázným způsobem momenty tradičního *Heimatstilu* s dílčími prvky funkcionalismu, jako jsou pásová okna či terasa a pergoly, ukrytými však ve vnitřní části domu. Vila na půdorysu ve tvaru písmene L byla vnitřním prostorem dvora chráněným živým plotem a pergolami orientována směrem k rodinným podnikům a vilám starších generací. Za siluetou zdánlivě běžného rozlehlějšího domu s tradiční šikmou střechou se skrývalo modernisticky řešené křídlo. Vizually stavbě dominují zaoblené štíty, evokující ráz lidové architektury. Svým měřítkem i pojetím vila působí méně okázale než o generaci či dvě starší opulentní rezidence šlechtického typu Maxova otce Carla Maxe či jeho strýce Gustava Richtera von Wittbach. Jednalo se o typ pohodlného, inteligentně řešeného

moderního domu, jehož interiéry se vyznačovaly použitím vysoce kvalitních materiálů a byly vybaveny na míru navrženým designovým nábytkem, včetně vysokých hygienických standardů. Neokázalá podoba jinak luxusního domu odrážela nejen sebevědomí, praktické potřeby a postavení vlastníka, ale také jeho cit pro jedinečnost místa a souznění s okolní krajinou a přírodou.

IH

65. Fotografické album vázané v kůži

Čechy, 70. – 80. léta 19. století

fotografie, papír, kůže, sklo, mosaz, desky 33 × 41,5 cm, výřez pasparty 17,8 × 23,6 cm

ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, sbírka historické fotografie, inv. č. 563/1-18

Provenience: Karl Waldstein, zámek Doksy

Fotografická alba se ve druhé polovině 19. století stala novým důležitým fenoménem vizuální kultury, komunikace a reprezentace. V Čechách a na Moravě lze pozorovat jejich rozmach od šedesátých let, a to především v prostředí aristokracie. Účel i podoba fotografických alb byly rozmanité. Zvláště v prvopočátcích šlo o zcela unikátní kusy, které obsahovaly kromě fotografií například i kresby, výstřižky či listy z herbáře a navazovaly tak do značné míry na tradici osobních památníků. S postupující industrializací a celkovým rozmachem fotografické produkce začala alba, stejně jako samotné fotografie a další sortiment získávat mnohem uniformnější podobu, funkce a okolnosti vzniku jednotlivých fotografických alb ovšem zůstávaly různé. Vedle již zmíněných památníků byla velmi oblíbená také alba sběratelská, obsahující například soubory vizitkových portrétů slavných osobností, dále fotografická alba přátel a rodinných příslušníků, alba fotografických suvenýrů z cest nebo komemorativní alba pořizovaná u příležitosti významného jubilea. Některá alba ovšem měla primárně reprezentační úlohu, již odpovídal nejen velký formát a nákladná vazba, ale i samotné fotografie, obvykle zhotovené na zakázku v menším počtu. Takováto alba, často obsahující fotografie panství, rezidence či uměleckých sbírek, bývala vystavena v sídle majitele a jako tzv. „coffee-table book“ určena především návštěvníkům.

Do této kategorie nepochybně patřilo i album osmnácti velkoformátových fotografií z majetku rodiny Waldstein-Wartenberg pořízených za Arnošta Antonína Františka de Paula (1821–1904), pravděpodobně na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 19. století. Fotografie v tomto případě nezachycují rodové rezidence, ale menší objekty patřící pod valdštejnské velkostatky Štáhlavy, Mnichovo Hradiště, Bělá pod Bezdězem a Stránov. Některé snímky odkazují k historii rodu či místa,

65 a

65 b

například fotografie kaple sv. Anny s ostatky Albrechta z Valdštejna či renesanční portál štáhlavského zámku, jiné k ryze utilitárním funkcím dotyčných objektů, jako například zámecký objekt v Nebílovech, již tehdy značně zanedbaný. Autorem většiny fotografií, včetně titulního vyobrazení loveckého zámku Kozel, je plzeňský fotograf Jan Benda, od roku 1878 působící v české metropoli. Fotografií s jeho značkou se nedochovalo mnoho, o to jsou tyto snímky valdštejnského panství na Plzeňsku cennější. Třemi fotografiemi je v albu zastoupen i přední pražský fotograf Heinrich Eckert, jehož valdštejnské angažmá bylo o šem ve skutečnosti mnohem větší. Svědčí o tom mj. početný soubor fotografií exteriérů a interiérů zámku Mnichovo Hradiště, jehož velká část se taktéž dochovala ve sbírce Ústavu dějin umění AV ČR.

Jan Benda, zámek Nebílovy, nádvorní průčelí jižního traktu, před 1878, albuminová fotografie, folio, bez inv. č.

PT

66. Muž s dámou v automobilu

začátek 20. století
fotografie, 16,2 × 22,5 cm, rám 35,5 × 42 cm
NPLÚ, inv. č. DR 3775
Provenience: Josef Kluge, Heřmanovy Sejfy (Rudník)

Černobílý snímek pochází z rodinného archivu Klugů. Jedná se o aranžovanou fotografii, na které její autor zvětšil automobil na prašné cestě vedoucí k sídlu na horizontu. Za volantem vozu vidíme muže ve světlém obleku a nízkém slaměném klobouku, vedle něj sedí žena v dlouhých bílých secesních šatech a klobouku s ozdobou. Širokou příjezdovou cestu lemují čerstvě vysázená stromová alej. Snad jde o cestu do Heřmanových Sejfů (Hermannseifen, nyní Rudník), kde rodina Klugů vlastnila řadu nemovitostí a provozovala úspěšný pivovar. Dataci fotografie by kromě oděvů mohl napomoci typ vozidla. Teoreticky by se mohlo jednat o výrobek francouzské automobilky De Dion-Bouton z roku 1903,⁷⁴ jistotu v typu vozu a jeho výrobci už se ale zřejmě získat nepodaří. Počátkem 20. století existovaly především ve Francii a Anglii stovky výrobců automobilů většinou s omezenou produkcí a zpravidla zakázkovou výrobou. Především karoserie jsou proto považovány za originální kusy. K rané

74 Automobilku založili Jules Albert de Dion (1856–1946), konstruktér Georges Bouton (1847–1938) a Charles Trépardoux (1853–1920), prosperovala do první světové války, počátkem 30. let byla výroba osobních automobilů ukončena.

dataci zde ukazuje uzavření motoru pod celistvou kapotou, archaické umístění chladiče vpředu pod autem a především jediný acetylenový světlomet vpředu s vlastním vyvíječem plynu.⁷⁵

ŠR

67. Podnos na noze

kolem roku 1910

malované sklo, výška 17 cm, průměr 13,5 cm

návrh pravděpodobně Odborná uměleckoprůmyslová škola Nový Bor, výroba firma Oertel Nový Bor
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-34883

Provenience: Rudolf Turnwald, Liberec – Starý Harcov, Jizerská ul., vila čp. 49

Malované sklo bylo vždy významnou doménou severočeského sklářství. Výraznou roli začala po roce 1880 v tomto oboru hrát Odborná uměleckoprůmyslová škola v Novém Boru, která tomuto řemeslu vyučovala své frekventanty. Studenti tvořili také dle vlastních návrhů, korespondujících s aktuálním stylem dobového tvarosloví a dekoru. V prvním desetiletí 20. století byli silně ovlivněni secesí, kterou ve svých pracích modifikovali od florálního tvarosloví až po ryze geometrické formy. Ty byly typické pro vídeňskou a také německou secesi, která pro tuto oblast představovala velký vzor. Své práce realizovali studenti nejen ve škole, ale také u místních spolupracujících firem. Jednou z nich byla novoborská firma Johanna Oertela, založená na konci 19. století, která se specializovala na malované sklo. Se školou dlouhodobě spolupracovala ještě i v období art deco, z kterého se rovněž dochovalo množství elegantních výrobků.⁷⁶ V tomto období navázala spolupráci také se sochařem Jaroslavem Horejcem (1886–1983).

KNN

75 Za konzultaci k typu a stáří vozu jsem zavázána Petru Baštovi.

76 LANGHAMER 1999, s. 138.

68. Útěk do Egypta

Čechy, Podkrkonoší, 1. třetina 19. století
sklo, dřevo, malba, 32 × 23 cm
Severočeské muzeum v Liberci, inv. č. Eg 382
Provenience: Emanuel Machytka, Horní Branná, dům čp. 21

„1575–1578 – 4 obrázky na skle: Narození Páně, Sv. Jan Křtitel s ovečkou, Sv. Anna a výjevy z života Sv. J. Nepomuckého 300,– [Kčs]“⁷⁷

Podmalby na skle patří mezi nejsvrážnější projevy lidového výtvarného umění. Postavení nejoblíbenějších a nejrozšířenějších devocionálií v katolickém prostředí si udržely od poloviny 18. století až do konce třetí čtvrtiny 19. století. V domácnosti byly tradičně pověšeny v tak zvaném svatém koutě, tj. v rohu obytné místnosti, kde stál stůl s lavicí. Jejich majitelé se k nim modlili s vírou, že slova pronesená před obrazem získají magickou moc. Témata maleb vycházela především z Nového zákona, apokryfů a legend. Tvůrci používali metodu malby za studena bez tepelné fixace na rubovou stranu skla.

Podmalba s námětem útěku Svaté rodiny do Egypta vznikla v první třetině 19. století v Podkrkonoší a patří do okruhu oblíbených výjevů mariánského cyklu. Obraz má hnědý, mělce profilovaný rám o rozměrech 320 × 230 mm. Na černém pozadí je vyryta zlacená dekorativní nika zdobená stylizovaným rostlinným ornamentem. Sv. Josef v krátkých zelených šatech se zlatým pláštěm vede osla, na kterém sedí Panna Marie s Ježíškem, zahalená v modrém plášti se zlatým lemem. Šedomodré pozadí je děleno světle zeleným kmenem palmy. Při dolním okraji se nachází rukopisný nápis: *S. Flucht*.⁷⁸

PŠ

77 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XXI, seznam předmětů z majetkové podstaty E. Machytky vybraných pro NKK, 16. 12. 1949.

78 KAFKA 2013.

69. Sklárna Meyerův synovec Flakon se zátkou

Čechy, Vimperk, kolem roku 1850
čiré sklo, vrstvené kobaltovým sklem, broušené, malované emaily, výška 20,8 cm, průměr dna 7,3 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-34750a-b
Provenience: Redlhammer, Jablonec nad Nisou

„102, 103 – 2 broušené karafy z kobaltového skla, bílým emailem dekorované
100,– [Kčs]“⁷⁹

Flakon z modrého vrstveného skla s probušovanými čočkami. Jedná se o typickou provenienci vimperských skláren poloviny 19. století. První sklárnu vybudoval jejich zakladatel Josef Meyr v letech 1814–1816 v Adolfově u Vimperka. Ve sklářství pracovali i jeho synové: nejmladší syn Johann Meyr založil známou jihočeskou sklárnu, tzv. Lenoru, kterou po něm převzali manžel jeho neteře Anny Wilhelm Kralik a Josef Taschek.⁸⁰ Oblíbený historizující tvar karafy z křišťálového skla vrstveného kobaltem s probušovanými čočkami je doplněn emailovou malbou drobných květinových girland v bílé a zlaté barvě. Flakon je typickou ukázkou exkluzivní produkce šumavských skláren a svou formou, vzhledem a jemným květinovým dekorem reprezentuje styl doznívajícího biedermeieru.

KNN

70. Firma Heinrich Hoffmann Žena jedoucí na lvu

Čechy, Jizerské hory, 30. léta 20. století
čiré sklo, lisované, matované, výška 18 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Hrubý Rohozec, inv. č. HR 841
Provenience: Walter Riedel

79 NA, fond SPS–D, kart. 108, seznam předmětů z majetkové podstaty Redlhammer vybraných pro NKK ve dnech 8. a 9. 9. 1948.

80 LANGHAMER 1999.

71. Firma Heinrich Hoffmann Gryf

Čechy, Jizerské hory, 30. léta 20. století
čiré sklo, lisované, matované, 21,5 × 10,5 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Hrubý Rohozec, inv. č. HR 842
Provenience: Walter Riedel

Lisované sklo má v Jizerských horách velkou tradici již od 19. století, výrazný nárůst popularity ale zaznamenalo v období nástupu stylu art deco ve dvacátých a třicátých letech 20. století. Tento druh výrobků měl nižší cenou konkurovat sklu broušenému. Zpočátku byly některé lisované výrobky ještě precizovány broušením, později byl jejich povrch stále častěji leštěn vypalováním v ohni, přičemž jednotlivé firmy se navzájem předháněly s novými produkty. Lisované sklo jich zahrnovalo širokou škálu od ryze dekorativních předmětů přes užité toaletní a stolní sklo po psací a kuřácké soupravy.

Jedním z významných výrobců tohoto sortimentu byla firma Heinrich Hoffmann působící na Jablonecku od roku 1900. Zpočátku vyráběla zejména skleněné kameny, knoflíky, perle a drobné skleněné zboží, později k nim přibýly oční protézy. Umělecké krystalerii se firma průkazně věnovala až od roku 1926, přičemž se zaměřovala zejména na toaletní sklo. Koncem dvacátých let začala spolupracovat s výtvarníky, kteří pro krystalerii navrhovali jedinečné vzory. Polotovary odebírala od firem Josef Riedel Dolní Polubný a Karl Riedel Josefův Důl. Kromě brusírny v Kořenově disponovala firma Hoffmann také moderní rafinerií skla v Dolním Polubném.⁸¹ Ve dvacátých a třicátých letech 20. století se staly velmi žádanou komoditou ozdoby na chladiče automobilů. Místní skleněné výlisky byly s největší pravděpodobností určeny pro anglický trh. Pořizovali si je majitelé drahých luxusních vozů z řad šlechty a bohatých měšťanů. Jako vzor pro Hoffmannovy maskoty automobilových kapot mohly sloužit výrobky francouzské firmy René Lalique. Mezi motivy těchto ozdob se objevují zejména zvířata – kůň, liška, orel, vázka – v dynamickém pohybu nebo postava nahé ženy či stylizovaná hlava ducha větru.

KNN

70

71

72

73

72. René Lalique (1860–1945) Váza „Domrémy“

Paříž, 20. – 30. léta 20. století
opálové bílé sklo vrstvené zeleným transparentním sklem, lisované, 21,5 × 10,5 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Hrubý Rohozec, inv. č. HR 996
Provenience: Walter Riedel

Váza z lisovaného opálového bílého skla vrstveného zeleným sklem. Povrch je zdoben plastickými okrouhlými puklicemi představujícími květy bodláků, mezi nimiž jsou v nízkém reliéfu naznačeny listy a stvolky. Váza z produkce francouzské firmy René Lalique, model č. 979 z doby kolem roku 1926, je typickým předmětem reprezentujícím art deco tvarosloví, jež vnímalo stylizovaný florální ornament jako jeden z určujících prvků modelace tvaru. Styl provedení vázy navazuje na secesní produkci firmy, ovšem ve střízlivějším barevném i tvarovém provedení. René Lalique se řadil mezi stěžejní francouzské návrháře užitých předmětů a jeho jedinečná tvorba mu přinesla světovou proslulost. V roce 1905 si v Paříži otevřel svůj první obchod se šperky a sklem. Jeho prvními sklářskými výrobky byly flakóny na parfémy. Díky osobitému stylu si toto sklo okamžitě získalo velkou oblibu. V roce 1921 založil sklárnu ve Wingen sur Moder v Alsasku. Jako sklářský designér se etabloval zejména na mezinárodní výstavě užitého umění v Paříži v roce 1925, kde triumfoval svými výrobky ve stylu art deco.

KNN

73. Firma Heinrich Hoffmann Popelník

Čechy, Jablonec nad Nisou, 1. třetina 20. století
sklo lisované, 15 × 12,5 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Hrubý Rohozec, inv. č. HR 1063
Provenience: Walter Riedel

Výrobky z lisovaného skla získávaly v první čtvrtině 20. století na popularitě. Jednalo se zejména o stolní ozdoby a nádoby v různých barevných variantách. Lisovaný skleněný popelník z produkce firmy Heinrich Hoffmann je typickým reprezentantem art deco tvarosloví užitných i dekorativních předmětů tohoto období. Svým zbarvením imituje kámen, zdoben je reliéfními postavami dvou ležících mladých žen v geometrizovaném dekoru.

Jablonecká firma Heinrich Hoffmann, jejíž rodinná tradice sahala až do poslední čtvrtiny 19. století, patřila ve dvacátých a třicátých letech 20. století k jedněm z největších výrobců krystalerie. V té době měla až čtyři sta zaměstnanců. Na přelomu dvacátých a třicátých let zde jako firemní návrhář působil František Pazourek, žák rytce Josefa Drahoňovského. Z této doby pocházejí dva firemní vzorníky drobné krystalerie obsahující několik stovek předmětů. Tento popelník je veden jako vzorek č. 704. Firemní produkce se v té době skládala z krystalerie s reliéfními dekory a toaletního skla. Počátkem třicátých let měla firma tři brusírny a prodejny v evropských a severočeských městech. Materiál odebírala ze skláren Josef Riedel Horní Polubný a Walter Riedel Josefův Důl.⁸²

KNN

74. Sklárna Josef Riedel Dolní Polubný Džbán

Čechy, Dolní Polubný, 1870–1890
křišťálové leptané, hutně zdobené sklo, výška 31 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Hrubý Rohozec, inv. č. HR 4515
Provenience: Johann Aehrenthal, zámek Hrubá Skála

Džbán s uchem z křišťálového leptaného, hutně zdobeného skla byl vyroben ve sklárně v Dolním Polubném mezi lety 1870–1890. V té době řídil sklářské impérium Josef Riedel starší, představitel šesté generace sklářů a podnikatelů, kteří navždy změnili tvář Jizerských hor.⁸³

PŠ

75. Upomínková sklenice

Čechy, 1833
ryté a malované sklo, výška 11 cm, průměr 7,4 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-34747
Provenience: Josef Kluge, Heřmanovy Sejfy (Rudník)

Upomínkové nápojové sklo bylo typickým zbožím českých skláren od doby baroku až do 20. století. Vyráběly je sklárny v severních i jižních Čechách a rytci je opatřovali více či méně náročnými dekory. Většinou se na nich objevovaly krajinné veduty,

82 NOVÝ 2002, s. 138–141.

83 URBANCOVÁ – RIEDEL – SPIEGL 1991, s. 11.

figurální scény nebo jednotlivé ornamentální motivy vycházející z rostlinných a geometrických inspirací. Sklenice většinou nebyly běžně používány, ale vzhledem ke své ceně sloužily jako upomínkové předměty a jejich majitelé je vystavovali v prosklených vitrínách. Tato sklenice je opatřena jemným rytým geometrickým dekorem, vavřínovými listy a věnci domalovanými zlatými listry. Uprostřed věnce je umístěn zlatý nápis: *Zur Freude und Vorgenügen 1833* (Pro radost a pobavení 1833).

KNN

76. Džbán

Prusko, Berlín, 1. polovina 19. století
porcelán, glazura, výška 31 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-36614
Provenience: Arabella a Oskar Klingerovi, Kunratice, statek čp. 1

„19 – 1 bílá porcelánová konvice s ozdob. uchem z. Berlin 100,– [Kčs]“⁸⁴

Porcelánový džbán s vysoko nasazeným uchem a špičatou výlevkou byl vyroben v berlínské porcelánové manufaktuře v první polovině 19. století. První manufaktura na výrobu porcelánu v Berlíně vznikla v roce 1751. Privilegium výroby na padesát let spolu s budovou a pozemky dostal od pruského krále Friedricha II. (1712–1786) textilní podnikatel Wilhelm Caspar Wegely (1714–1764). Provoz se pokoušel rozběhnout pomocí odborníků z Míšně a Vídně, avšak první výrobky se s míšeňskou produkcí nedaly srovnat a v roce 1757 byl Wegely nucen továrnu zavřít. K dalšímu oživení porcelánky došlo v roce 1761, kdy se výroby ujal obchodník Johann Ernst Gotzowsky (1710–1775). Provoz továrny byl však příliš nákladný a nový majitel se brzy ocitl ve finanční tísni. V roce 1763 továrnu odkoupil Friedrich II. a ze soukromé porcelánky se stala *Königliche Porzellanmanufaktur*. Pro továrnu byl nalezen nový zdroj kaolínu v okolí Halle a od té doby se specializovala především na výrobu jídelních, kávových a čajových servisů.⁸⁵

PŠ

84 NA, fond SPS–D, kart. 105, seznam předmětů z obytné budovy statku čp. 1 v Kunraticích převzatých NKK, 10. 6. 1948.

85 DIVIŠ 1985, s. 60. – BRAUNOVÁ 1985, s. 199–203.

77. Lisování hroznů

Sasko, Míšeň, kolem roku 1860
porcelán, malba, zlacení, výška 34 cm, průměr základny 22 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-35412
Provenience: Arabella a Oskar Klingerovi, Kunratice, statek čp. 1

„22 – 1 velká porcelánová plastika: vinný lis oživenými [!] 7mi dětskými rohovými postavičkami, zn. Míšeň, výška as 30 cm, lehce poškozená 3.000,- [Kčs]“⁸⁶

Porcelánové sousoší s motivem lisování vína vzniklo kolem roku 1860 podle původního modelu Johanna Carla Schönheita (1730–1805) a návrhu Johanna Eliase Zeissiga (1737–1806), kteří působili v porcelánové manufaktuře v Míšni v druhé polovině 18. století. Pastýřské a zahradnické scény byly v 18. století velmi oblíbené a promítly se i do porcelánové produkce. Podle modelu č. J3 vzniklo v 19. století několik variant, které se od sebe liší barevností i oblečením dětí. Na kruhovém podstavci tři dívky a čtyři chlapci v pastýřských kostýmech obsluhují ruční lis na víno naplněný nasbíranými hrozny. Na vrcholu jednoho ze šroubů sedí hošík se sklenkou vína v ruce. V popředí klečí dívka, která chytá vytékající vylisovanou šťávu do kalíšku. Z druhé strany lisu je zachycena dívka ve chvíli, kdy jí upadla nádoba se šťávou. Dva chlapci a jedna dívka, kteří stojí u lisu, mají zvednuté ruce, jakoby cosi drželi. V některých variantách tohoto námětu drží dlouhou tyč zasunutou do prostředního šroubu lisu, u tohoto sousoší však tyč chybí.⁸⁷

PŠ

78. Párové stolní svícný

Sasko, polovina 19. století
porcelán, malba, plastické nálepy, reliéfní dekor, zlacení, výška 36 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-30837, S-30838
Provenience: Redlhammer, Jablonec nad Nisou

„110, 111 – 2 porcelánové svícný bez vrchů, pestrým filigránem a malováním dekorované, Počáply u Drážďan 300,- [Kčs]“⁸⁸

86 NA, fond SPS–D, kart. 105, seznam předmětů z obytné budovy statku čp. 1 v Kunraticích převzatých NKK, 10. 6. 1948.

87 STADT KÖLN 1983.

88 NA, fond SPS–D, kart. 108, seznam předmětů z majetkové podstaty Redlhammer vybraných pro NKK ve dnech 8. 9. a 9. 9. 1948.

Devatenácté století s sebou kromě převratných politických a hospodářských změn přineslo i změny kulturní. Výrobky z porcelánu, které si v minulosti mohly dovolit jen nejbohatší vrstvy, byly již cenově dostupnější a porcelán se stal běžnou součástí stolování i v měšťanských rodinách. Kolem roku 1830 začíná dosud hladké stěny nádob pokrývat reliéfní pseudorokokový ornament kartuší, volut a rokají. Nový výtvarný názor čerpající z rokokového tvarosloví druhé poloviny 18. století dnes nazýváme druhým rokokem. Tvorba tohoto období vnesla ve svých vrcholných dílech zvláště do porcelánové plastiky řadu nových prvků a námětů, když se ale po polovině 19. století začaly takto tvarované a zdobené užitkové předměty vyrábět sériově, dá se říci, že se poprvé zrodil kýč v moderním slova smyslu. Dva porcelánové stolní svícny bohatě zdobené rokokovým ornamentem, drobnými květy a žánrovou malbou byly vyrobeny pravděpodobně v drážďanské porcelánce na konci 19. století.⁸⁹

PŠ

79. Dorothea Kirchner-Moldenhauer (1884–1968, návrh), Karl Mettner (? , malba) Papoušek

Německo, 1919
porcelán, malba, výška 29 cm
NPLÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-36343
Provenience: Redlhammer, Jablonec nad Nisou

„64 – 1 papoušek ARRARA, v životní velikosti, pestře kolorovaný, Rosenth. 150,- [Kčs]“⁹⁰

Realistická porcelánová soška jednoho z nejkrásnějších a největších papoušků Ara arakanga vznikla ve firmě, kterou roku 1879 založil Philipp Rosenthal pod názvem *Porzellanfabrik Rosenthal & Co* a která dodnes úspěšně funguje a vyrábí porcelán vysoké kvality, jednak užitkový, jednak dárkové a sběratelské kusy. Zákazníky byla vždy oblíbena pro kvalitu zpracování i pro neotřelé náměty svých výrobků získávané spoluprací s významnými umělci své doby. Soška sedícího papouška na dřevěném kmínku, jež vznikla v roce 1919 pod rukama malíře Karla Mettnera, byla nabízena pod modelovým číslem 554. Autorkou návrhu byla německá sochařka Dorothea Kirchner-Moldenhauer, která pro firmu Rosenthal pracovala jako návrhářka drobného fi-

89 DIMŠ 1985, s. 87–100.

90 NA, fond SPS–D, kart. 108, seznam předmětů z majetkové podstaty Redlhammer vybraných pro NKK ve dnech 8. a 9. 9. 1948.

78 a

78 b

gurálního porcelánu v letech 1916–1926. Od roku 1907 zavedla společnost jako první porcelánová manufaktura označení každého svého výrobku logem a názvem firmy. Také figurka papouška je na spodní straně soklu značena způsobem užívaným firmou ve dvacátých letech 20. století: „*Rosenthal-Bavaria*.“

PŠ

80. Džbáněk na vodu

pravděpodobně Čechy, 3. čtvrtina 19. století
glazovaná keramika (porcelán) s reliéfním dekorem, modře kolorovaná, výška 18 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S37349
Provenience: Johann Nepomuk Harrach, zámek Jilemnice

Bíle glazovaný sedmiboký džbáněk je zdoben reliéfním dekorem. Ve spodní třetině imituje vyplétaný košík, horní část člení svislé girlandy plastických kvítků růží, rámované rokokovými rozvilinami, které zdůrazňuje malovaná modrá linka. Vzniklé kartuše plošně vyplňuje drobný tlačený motiv kosočtverců. Modrá linka je dále vedena při hranách džbánku a na rokokově tvarovaném uchu.

ŠR

81. Čajová konvička

Čína, 1. třetina 20. století
kamenina, výška 10,5 cm, průměr 11 cm, délka s uchem a hubičkou 16,5 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-36831a, b
Provenience: Rudolf Turnwald, Liberec – Starý Harcov, Jizerská ul., vila čp. 49

„24 – 1 konvice z pálené hlíny 30,– [Kčs]⁴⁹¹“

Drobná čajová konvička ve tvaru dýně z červené kameniny byla vyrobena v Číně ve stylu *l-sing*. Tyto konvice z neglazované kameniny si získaly oblibu nejen v Číně a v Japonsku, ale díky exportu se brzy rozšířily do celého světa, kde je milovníci čaje pro jejich unikátní vlastnosti kupují dodnes. Nejvíce je ceněna jejich schopnost zvýraznit chuť jemných čínských čajů a také udržet teplotu nápoje lépe než porcelán. V Číně se nejprve čajové lístky vařily ve vodě v otevřených kotlících. Později, díky módě louhování lístků v horké vodě, se začaly používat nádoby s pokličkou, aby nálev zůstal teplý. V provincii Fu-tien vznikl v 16. století specifický způsob přípravy čaje nazývaný *kung-fu-čcha*, při kterém se používá malá čajová souprava z neglazované keramiky *l-sing*. Čajová konvice se vypláchne horkou vodou a zhruba do třetiny až

poloviny se naplní čajovými listy. Ty se zalijí horkou vodou, která se ihned vylije. Další nálevy se už nechávají louhovat. Poté je lze přelít do vysokých kalíšků nebo do rozlévacího džbánu.

PŠ

82. Ozdobná aplikace

Evropa, 19. století
stříbřený mosazný plech, 27 × 22 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-33955
Provenience: Josef a Marie Stengelovi, Liberec

Aplikace z mosazného postříbřeného plechu byla vytepaná do podoby květinového koše s plasticky vyvedenými poupaty a květy, posazeného na rovné základně zdobené v dolní části akantovými listy. Reliéf byl svou zadní částí jistě připevněn k pevné podložce pomocí tří šroubků či hřebíčků, po kterých se dochovaly otvory ve střední části, k čemu konkrétně byla tato velká a nápadná aplikace upevněna, dnes už však nemůžeme s jistotou určit. Podobné mosazné ozdoby jsou v muzejních sbírkách evidovány jako doklady výzdoby rakví v 19. století. Tomuto využití by nasvědčovalo i celkové uspořádání květinového koše doplněného v dolní části o dvě palmové ratolesti. S drobnějšími variantami květinových plechových aplikací se můžeme setkat i u různých krabiček užívaných dámami pro uschování rukaviček či toaletních potřeb. V druhé polovině 19. století se podobné předměty běžně užívaly také pro výzdobu historizujícího nábytku, zrcadel či hodin, které stávaly v bohatších domácnostech po celé Evropě.

PŠ

83. Dózička tvaru motýla

Čína, 19. století, dynastie Čching
smalt kantonského typu na měděném jádře, malba emaily růžové skupiny, 3,6 × 9 × 6,2 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-33041a-b
Provenience: Marie Kinsky-Preysing, zámek Sloup

„inv. č. 1958, 1959 – původ. bez čísla, mēd. pestrobar. email, Čína, 19. stol. 300.– [Kčs]“⁹¹

Na víčku je malován motiv tří dětských sluhů na zahradě před domem s verandou. První ze sluhů nese na tyčce osvětlující lampion, druzí dva za ním drží bubínek

91 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XVII, inv. č. 1796, seznam předmětů převzatých NKK ze zámku Sloup, 7. 5. 1947.

79

80

81

82

83

84

a gong. Po stranách jsou na listrovém emailu rozloženy motivy blahopřejných symbolů. Dno a interiér pokrývá bílý email.

84. Dózička tvaru fazolky

Čína, 19. století, dynastie Čching
smalt kantonského typu na měděném jádře, malba emaily růžové skupiny, 3,7 × 7,5 × 4,7 cm
NPLÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-33030a-b
Provenience: Marie Kinsky-Preysing, zámek Sloup

Na víčku je malovaný dekor v podobě literáta s dvorní dámou a sluhou v zahradě s verandou. Po stranách jsou na listrovém emailu rozloženy motivy blahopřejných symbolů. Dno a interiér pokrývá bílý email.

Na konci 17. nebo na počátku 18. století byla z Evropy do Číny importována pravděpodobně francouzskými misionáři znalost techniky malovaných emailů, jejíž původ nalezneme ve francouzském Limoges již ve třetí čtvrtině 15. století. V období Jung-čeng a zvláště pak v následující době Čchien-lung se výroba emaily malovaných předmětů rozšířila především v oblasti města Kantonu, nejkvalitnější výrobky však vznikaly v císařských manufakturách v Pekingu. Vzhledem k tomu, že se jednalo o importovanou techniku, Číňané si ji příliš neoblíbili a většina takto zdobených předmětů byla určena na vývoz do Evropy, ale také do Indie, jihovýchodní Asie nebo na Přední východ. Nádoby užitého charakteru, poněkud z mědi, méně často ze zlata nebo stříbra, především konvičky, kalíšky, šálky, podšálky, ale rovněž větší předměty, jako například vázy, lahvice či džbány na vodu s umyvadly, bývaly nejčastěji opatřeny bílým podkladovým emaillem a poprvé vypáleny. Teprve na takto vzniklý polotovár byla nanášena samotná výmalba nejčastěji v emaillech růžové skupiny, podobně jako tomu bylo u dobového porcelánu. Co se týče motivů, autoři čerпали jednak z dobové keramické produkce, tj. vyobrazení skalek s květinami, květinové ornamenty nebo žánrové výjevy s literáty, dvorními dámami a služebnictvem při palácových radovánkách, ale najdeme zde také výjevy inspirované ilustracemi k oblíbeným dobovým literárním dílům a satiricky laděné scény. Na konci 18. století se kvalita výrobků postupně snižovala, jejich výroba se ale udržela i v 19. století.

Dvě ukázky ze sbírky zámku ve Sloupu jsou zdobeny kvalitními emailovými barvami, a to především na víčkách nesoucích hlavní výzdobné prvky, zatímco postranní dekorace je pouze schematická a omezuje se na jednoduše malované blahopřejné symboly v průhledných emailových vrstvách lehce navozujících pocit trojrozměrnosti.

Tento typ výzdoby se ve větší míře uplatňoval u levnějšího nádobí z 19. století, což je i případ našich dvou exemplářů.⁹²

FS

85. Zobákovitá konvice

Čechy nebo Rakousko, 1673
cín, rytí, montáž, výška 19 cm
NPÚ, ÚPS v Praze, SZ Veltrusy, inv. č. VE 5029
Provenience: Franz Anton III. Thun-Hohenstein, zámek Jílové

„993 – *holbice cínová 1673 500.* – [Kčs]⁹³“

Na těle zobákovité cínové konvice se dozvídáme, že ji daroval jako kmotrovský dárek Johannes Klaus Elisabeth Richterové při křtu 27. května 1673. Konvice nebyla při této příležitosti zcela obvyklým darem. V našich zemích se z období raného novověku jako kmotrovské dary dochovaly spíše křestní misy, tak zvané *Patenschüssel*. Křest novorozence patřil nejen v 17. století k nejvýznamnějším životním rituálům a výběr kmotrů museli rodiče dítěte pečlivě zvážit již před jeho narozením. Kromě reprezentativní funkce a zodpovědnosti za řádnou křesťanskou výchovu byla jejich role významná především při zaopatření dítěte v případě úmrtí rodičů, kdy mohli převzít úlohu poručíků. Při vlastním křtu, který se obvykle odehrával podle postavení rodičů ve farním kostele nebo v zámecké kapli, držel kojence na ruku hlavní kmotr, tzv. *levans*. Kromě něj se obřadu účastnili i další kmotři, tzv. *testes*, a pozvaní hosté. Po křtu obdarovali dítě nejčastěji nádobím z drahého kovu či šperky.

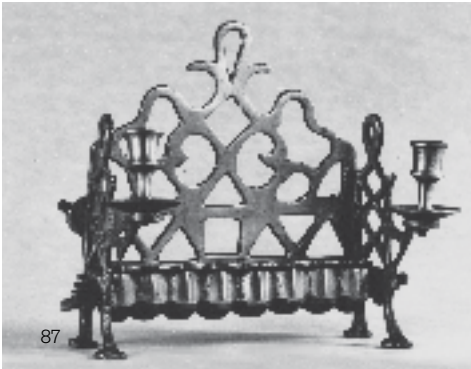
PŠ

86. Svícen

střední Evropa, počátek 19. století
bronz, výška 10 cm, průměr 13,5 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-30895
Provenience: Heinz Ginzkey, Vratislavice nad Nisou, Poštovní ul., vila čp. 280
nebo Alfred Mallmann, Vratislavice nad Nisou, vila čp. 122

92 Srovnej například: Dózička tvaru chryzantémového okvětí dražená v Christie's v Amsterdamu v roce 2012. Christie's 2012, Sale 3001 (Amsterdam), lot 237.

93 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XV, inv. č. 1360, opis seznamu předmětů převzatých NKK ze zámku Jílové u Děčína, 19. 11. 1949.

Svícný patří mezi jedno z nejčastějších funkčních vybavení interiérů od období středověku do současnosti a napříč různými kulturami. Základně je můžeme rozdělit na nástěnné, samostatné a stolní. Ať již sloužily jako hlavní zdroj osvětlení, nebo pouze jako dekorativní vedlejší osvětlovadlo, většina z nich měla zajímavě zdobené tělo. Nejčastěji byly zhotovovány z kovu, ale také z keramiky, porcelánu, skla nebo dřeva. Kovové svícný byly kované nebo lité. Tento svícen patří mezi lité bronzové zboží, charakteristické pro měšťanský a šlechtický interiér od období renesance do 20. století. I když není možné přesně určit jeho provenienci, z tvarosloví můžeme usuzovat, že se s největší pravděpodobností jedná o práci ve stylu klasicismu z počátku 19. století. Nasvědčuje tomu zejména stylizace obličejů a účesu hlavy, která slouží jako osazení pro svíci, dále dekor stylizovaných vavřínových listů, perlovců a geometrických mřížek na jeho okružích a konečně i tři držáky na menší svíce v podobě liliovitých květů.⁹⁴

KNN

87. Chanukový svícen

Halič nebo Bukovina, 1. polovina 19. století
bronz, 16 × 17 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Hrubý Rohozec, inv. č. HR 1484
Provenience: Hermann Blaschka, Český Dub, vila čp. 31

Židovský svátek Chanuka, v jehož průběhu je tento druh svícnu užíván, patří k takzvaným historickým svátkům, připomínajícím určitou dějinnou událost. V tomto případě se jedná o znovuzasvěcení chrámu a obnovu chrámové bohoslužby po dobytí Jeruzaléma vojsky Judy Makabejského v roce 165 př. n. l. Podle tradičního výkladu došlo při obnovení bohoslužby k zázraku, kdy malý džbánek rituálního oleje nalezený v chrámu vydržel hořet v chrámovém svícnu plných osm dnů, během nichž bylo možno připravit olej nový. Na paměť tohoto zázraku je slaven osmidenní svátek Chanuka (Zasvěcení), začínající 25. dnem měsíce Kislevu.⁹⁵ Hlavním rituálním úkonem Chanuky je postupné večerní zapalování jednotlivých světel, každého následujícího dne o jedno navíc, až jich poslední večer hoří všech osm. Tvar a výzdoba svícnu nejsou přesně předepsány, obecným požadavkem je pouze umístění světel v přímce a stejné výši, lze se tedy setkat s množstvím verzí, ovlivněných slohovým obdobím a lokální tradicí.

94 MORANT 1983.

95 Vzhledem k pohyblivosti tradičního židovského kalendáře tomuto datu v občanském kalendáři odpovídají poslední dny listopadu a velká část prosince.

Typ odlévaného lavicového chanukového svícnu s prolamovanou zadní stěnou a bočnicemi tvořenými silně stylizovanými rostlinnými, zvěrnými a geometrickými motivy, popřípadě stylizovanou architekturou lze zeměpisně zařadit do severovýchodních oblastí tehdejšího rakouského soustátí (Halič a Bukovina). Vzhledem k užití závitových spojů v konstrukci svícnu je jeho vznik možno datovat do první půle 19. století nebo do doby kolem jeho poloviny.⁹⁶ K místu původu odkazuje i použití dvou toulců na svíčky přisazených k bočnicím, které zároveň sloužily jako šabatové svícny.⁹⁷ Častý výskyt tohoto typu chanukových svícnu na českém a moravském území pravděpodobně souvisí s poměrně intenzivní migrací židovského obyvatelstva z východních oblastí monarchie do blízkosti větších obchodních a nově vznikajících průmyslových center po zrušení diskriminačních opatření v roce 1848. Svícen nese stopy užívání a kdysi nepochybně sloužil svému původnímu účelu. Okolnosti, za nichž se židovský rituální objekt ocitl ve sbírce průmyslníka Blaschky, nejsou známy, pravděpodobně byl ale považován pouze za zajímavou kuriozitu.

JK

88. Košíček

pravděpodobně Anglie, polovina 19. století
cín krytý lakem, malba a tisk napodobující japonské makie ve zlaté, stříbrné, zelené a červené barvě,
22,5 × 25 × 32 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-33937
Provenience: Heinz Ginzkey, Vratislavice nad Nisou, Poštovní ul., vila čp. 280 nebo Alfred Mallmann,
Vratislavice nad Nisou, vila čp. 122

Košíček má tvar hlubší misky s vysokým uchem na obdélníkové vysoké základně. V centrálním zrcadle je umístěn motiv skalky s dvěma ptáčky na vrbě, pivoňkou, dřevěným plůtkem a polními květinami. Okraje košíčku nesou haluze s exotickými květinami, pivoňkami, sakurami, klematisem a lespedézií.

Výrobky zdobené chinoiseriemi a japoneriemi se postupně uplatňovaly jako náhrada dražšího importovaného exotického zboží od konce 17. století a jejich obliba v různých silných vlnách přetrvávala až do 20. století. Jako základ bylo kromě dřeva záhy užíváno i cín nebo měď, jen o málo později vznikaly předměty, jejichž tělo bylo tvořeno z papírmašé. V 19. století produkovala podobné zboží celá řada výrobních manu-

96 Identický svícen ze sbírky židovského muzea v New Yorku je místně řazen do východní Haliče nebo západní Ukrajiny a datován do období poloviny 19. až počátku 20. století. Viz BRAUNSTEIN 2004, s. 298, kat. č. 425.

97 Na českém (a obecně západoevropském) území bylo upřednostňováno použití šabatových svícnu jako samostatných objektů. Na chanukových svícnech vzniklých v lokální tradici se tak setkáváme pouze s jedním pomocným odnímatelným svícnem, umístěným mimo základní řadu světél a sloužícím k jejímu postupnému zapalování.

faktur v oblasti Midlands ve střední Anglii. Některé výrobky byly později kopírovány také v německém Koblenzu nebo v manufakturách v Paříži. Ve výzdobě se často uplatňovaly motivy převzaté z japonských nebo čínských lakových předmětů, skalky s fénixi, s bambusy, pivoňkami nebo sakurami, často doplněné fantaskní exotickou architekturou nebo jen jednoduchými rozvilinami s květy a listy. Brzy však začaly převládat vzory, které do této exoticky laděné výzdoby vnášely běžné evropské náměty, žánrové scény nebo charakteristické veduty. Košíček tvaru hlubší misky určený pro servírování ovoce nebo sladkostí tvarově odpovídá nádobí z poloviny 19. století.

FS

89. Pečetidlo s pouzrem

střední Evropa, pravděpodobně 19. století
dřevo, obecný kov, ocel, výška pečetidla 8,5 cm, výška pouzdra 12 cm, průměr pouzdra 6 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Hrubý Rohozec, inv. č. HR 7133
Provenience: Johann Aehrenthal, zámek Hrubá Skála

„1223 – krabice voskovým plátnem potažená obsahující předměty toaletní, pro kuřáky, na psací stůl, podnosy, krabice, brýle, řády, portýrské a lesnické pasy, důstojnické pasy s kartušemi, důstojnické portepé č. 1460, 1461, 1462, 1454, 1453, 1458, 1436, 1437, 1438, 1439, 1421, 1420, 1457, 1510, 1512, 1524, 1551, 1690, 1653, 1286. Mimo to zapalovač (1360) dýmka pěnovka z r. 1839 (1441) dopisní desky na stůl (1555) a b. č.: 5 emblemů plechových na pasy, těžítka, klobouk s carousser, a 34 kusy b. č., krabice Kčs 50,– obsah Kčs 1.000,–“⁹⁸

Pečetidla byla v minulých staletích jedním z důležitých nástrojů pro oficiální stvrzování podpisů a úředních listin. Na pečeti se většinou objevuje buď jméno, nebo iniciály vlastníka, či jeho rodový erb. Ten je znázorněn na našem ocelovém pečetidle oválného tvaru s ocelovým držadlem. Pečetidla byla kvůli ochraně velmi často uložena v pouzdech. Toto pečetidlo má pouzdro z hnědého soustruženého dřeva s mosazným osazením pro uzávěr víčka. Erb na pečetidle patří rodu Lexů z Aehrenthalu, který od roku 1821 vlastnil panství Hrubá Skála. Jedná se o český šlechtický rod, který vyšel z prostých poměrů. Erb získal v roce 1790 Jan Antonín Lexa za dodávky obilí pro rakouskou armádu během napoleonských válek. Tato aktivita se zúročila i ve znaku pro rodový erb – polcený štít v pravé polovině se třemi pšeničnými klasy na modrém poli a v levé, zlaté polovině se dvěma modrými břevny, z nichž horní má

98

Pečetidlo bylo snad součástí této položky seznamu, samostatně v něm nefiguruje. Viz ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XIV, inv. č. 1300, seznam předmětů vytříděných na zámku Hrubá Skála, 27. 5. 1949.

dva a dolní jeden zlatý jetelový list. Rodové heslo znělo: „*Im Glück nicht jubeln, im Sturm nicht zagen.*“ (Ve štěstí se neraduj, v bouři neváhej.)⁹⁹

KNN

90. Schránka na věčné světlo

střední Evropa, polovina 18. století
stříbřená mosaz, 29 × 15 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-30823
Provenience: Wilhelm Medinger ml., zámek Malá Skála

Schránka na věčné světlo je pro křesťanskou i židovskou církev symbolem neustálé přítomnosti Boha ve svatostánku. Schránky jsou zavěšovány v blízkosti oltáře tak, aby byly dobře vidět již od vchodu a z hlavního prostoru kostela. Svít věčného světla symbolizuje aktivní užívání svatostánku církví a věřícími a spolu s nimi tedy i symbolickou přítomnost Boha. Do schránek na věčné světlo se původně umísťovaly svíce, které neměly osvětlovat prostor, nýbrž jen světlo vyzařovat. Později byly nahrazovány modernějšími světelnými zdroji. Světlo vycházející z těchto schránek bývá nejčastěji tmavě červené díky takto zbarvenému sklu. Jelikož schránka na věčné světlo symbolizuje přítomnost Boha a jeho všeobjímající lásku k věřícím, bývá velmi často ve tvaru srdce. Tak je tomu i u této schránky, kde je základní tvar srdce sestaven z listů akantových rozvilin, kombinovaných s květy růží. Akant je symbolem nesmrtnosti, růže čistoty. Uprostřed je umístěno malé tepané hladké srdce. Vrchní hrdlo této nádoby má tvar korunky, lemované na horním okraji palmovými listy, symbolizujícími v křesťanství sílu, odolnost a zejména vítězství. Schránka je zavěšena na řetězu, zakončeném vrchlíkovým víčkem.

KNN

91. Paraván

Francie (?), 1870–1900
bambus, hedvábná výšivka, hedvábné tkalouny, 144 × 81 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-31219
Provenience: Marie Kinsky-Preysing, zámek Sloup

Jednodílný paravánek na složené bambusové kostře je v hlavní ploše opatřen bohatou výšivkou v podobě páva, dravce a želvy na lotosovém listu v rozvilinách doplně-

ných vázami čínského typu na podstavečku tvaru meandru. Romantická kompozice připomíná starší rokokové variace na chinoiserní motivy, bambusová kostra ukazuje na vliv nově dováženého nábytkářského zboží, které se do Evropy dostávalo ve větším množství od padesátých let 19. století vlivem světových výstav v Londýně a Paříži. Tamní řemeslné dílny původní asijské originály rychle napodobovaly, nicméně zejména v textilní části výzdoby vždy uplatňovaly i vlastní uměleckou invenci.

FS

92. Vyšívaná kabelka

Evropa, 20. léta 20. století

žlutý kov, plátno, vlna, atlas, kovová montáž, rytina, gobelínová výšivka, 21,5 × 15,3 cm

NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-32988

Provenience: Josef Kluge, Heřmanovy Sejfy (Rudník)

Pro ukrytí drobností a mincí se ještě v 16. století nosily na pásku zavěšené měšce, později se v dámské módě rozšířily kapsáře pod sukni. Předchůdkyní dnešní kabelky byla na konci 18. století takzvaná pompadúrka, pojmenovaná podle madame de Pompadour. Ušita byla nejčastěji z bohatě zdobeného hedvábí a stahovala se šňůrkou. Dámy si do ní ukládaly kapesníček, vějíř, rukavičky i ruční práce. Více se kabelky rozšířily až v době empiru, kdy se do úzkých šatů již nedal ukryt kapsář. Maličké kabelky, tak zvané *réticule*, nejčastěji zhotovované ze síťoviny či brokátu, zdobily střapečky, třásně, výšivky či skleněné korálky. Návody na jejich výrobu vycházely v ženských časopisech a ženy si je s oblibou šily doma. Kabelka v kovovém rámu se objevila kolem roku 1840, ale zdomácněla až na počátku 20. století. V první třetině 20. století patřily kabelky mezi luxusní výrobky tehdejších klenotníků a módní salóny jimi doplňovaly své oděvní kolekce. Nosily se kabelky pletené z kovových drátků, kožené či takzvané gobelinky zdobené gobelínovou výšivkou v kovovém rámu a s krátkým řetězovým uchem. Vzory výšivek vycházely ze stylu art deco a ke zdobení se používaly skleněné sekané, broušené i kulaté perličky a korále. Od dvacátých let, kdy se žena mohla upravit i na veřejnosti, přibyla do kabelky mezi nezbytné drobnosti rtěnka s pudřenkou i pouzdro na cigarety.¹⁰⁰

PŠ

91

92

93

94

95

93. Dámská kabelka

Čechy, 3. čtvrtina 19. století
kov, taft, dracoun, výška 19,5 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-33193
Provenience: Josef a Marie Stengelovi, Liberec

Dámská kabelka z černého taftu protkávaná lesklým dracounem je v horní části doplněna bohatě zdobeným mosazným kováním a střapečkem z kovových nití. Kabelka v kovovém rámu se objevuje v šatníku bohatých dam kolem roku 1840, ale zdomácněla v něm až na počátku 20. století. Tento oblíbený typ byl často doplněn kovovým řetízkem, za který se dal lehce zavěsit na slunečník. V té době již byla kabelka nedílnou součástí ženského oděvu a musela dokonale ladit s celkovým ošacením majitelky. Proto v módních salónech, kde si bohaté zákaznice nechávaly šít, vznikaly zároveň se šaty i jedinečné doplňky, jejichž bohaté kovové zapínání bylo často luxusní prací prestižních klenotníků a zlatníků. Kabelky se staly také prostorem pro tehdy oblíbenou ženskou tvorbu, která nebyla doménou jen středních a chudších vrstev, ale bavily a chlubily se s ní i dámy z nejbohatších kruhů. Svě šaty, klobouky i kabelky majitelky s oblibou dozdobovaly originálními doplňky dle návodů vycházejících v tehdejších ženských časopisech.

PŠ

94. Dětský čepček

Evropa, 2. polovina 19. století
bílá bavlněná příze, bavlněná krajka, 14 × 13 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-33330
Provenience: Redlhammer, Jablonec nad Nisou

„87, 88 – 2 háčkové dětské karkulky zdobené a [?] pestrým šmelcem 60,– [Kčs]“¹⁰¹

Čepček, karkulku, garguli či pupinu matka dítěti nasadila ihned po narození. Pokrývku hlavy nosilo dítě stále přibližně do jednoho roku. Kromě ochrany proti chladu se věřilo, že dítěti nebudou odstávat uši a nezešíšati mu hlavička. Vzhledem k tomu, že kojeneček trávil většinu dne zavinitý v peřince, byla nejvýraznější a nejviditelnější částí jeho oděvu právě čepička, jejímž zdobením se proto z celé kojenecké výbavičky věnovala největší pozornost. Bývalo zvykem, že čepček jako dárek novorozenátku přinášela přítelkyně či sousedka, sváteční pokrývky hlavy se v rodinách často dě-

101

NA, fond SPS–D, kart. 108, seznam předmětů z majetkové podstaty Redlhammer vybraných pro NKK ve dnech 8. 9. a 9. 9. 1948.

dily po několik generací. Dříve bývaly šité, zdobené našivanými korálky, perličkami, třpytkami, penízky či krajkami, ve druhé čtvrtině 19. století do Čech pronikla velmi módní technika pletení z bílé příze, která umožňovala vytváření různorodých vzorů a také vplétání barevných skleněných korálků. Karkulky byly pojmenovány podle použitého vzoru. V tomto případě se jedná o pletenou čepičku vzniklou kolem poloviny 19. století, zdobenou takzvaným větvičkovým vzorem. Takové karkulce se říkalo rozmarýnová. Na temeni, vzadu i u oušek bývala často zdobena vplétanými červenými korálky a okraj lemován krajkou z bavlněné příze.¹⁰²

PŠ

95. Školní penál

Evropa, počátek 20. století
dřevo, papír, kov, 4 × 21 × 6 cm
Severočeské muzeum v Liberci, inv. č. Ka 2005
Provenience: Emanuel Machytka, Horní Branná, dům čp. 21

„1338 – 1 perečník s obsahem 10,– [Kčs]“¹⁰³

Se zavedením povinné školní docházky vyvstala rodičům povinnost vybavit své děti školními potřebami. Protože se nejednalo o levnou věc, měli prvorození většinou pomůcky nové, které pak následně přenechali mladším sourozencům. Ve školních brašnách bychom od přelomu 19. až do poloviny 20. století našli téměř totožné vybavení. Začátečníci psali nejprve na břidlicové tabulky s dřevěným rámem, ke kterým byly připevněny kousky břidlice ve tvaru tužky a houbička sloužící k mazání. Zkušenější žáci již psali perem do sešitů, které se staly běžnou součástí školní výuky až po zavedení levnější strojní výroby papíru od poloviny 19. století. Pera měla násadku většinou dřevěnou, vzácně i skleněnou. Pořízení pera však nebyla levná záležitost, proto děti z chudších rodin často psaly husími brky. Psací potřeby školáci nosili v menších pevných dřevěných penálech. Ten, kdo si mohl dovolit dražší variantu, pyšnil se penálem dvoupatrovým, či dokonce koženým. I když je možné najít mezi penály různé typy, například s výklopným nebo výsuvným víčkem, jejich tvar se téměř do poloviny 20. století v podstatě nezměnil.

PŠ

102 PITROVÁ 2009, s. 70. – LENDEROVÁ – JIRÁNEK – MACKOVÁ 2017.

103 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. 21, seznam předmětů z majetkové podstaty E. Machytky vybraných pro NKK, 16. 12. 1949.

96. Panenka

Evropa, 1830–1860
porcelán, kůže, plátno, bavlněná krajka, malba, šití, výška 46 cm
NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-30224
Provenience: Emanuel Machytka, Horní Branná, dům čp. 21

„1044 – 1 panna s porcel. hlavičkou 50,- [Kčs]“¹⁰⁴

Hračky byly vždy nedílnou součástí dětského světa. Jednalo se buď o předměty účelově vyvinuté k zábavě, či o zmenšeniny běžně používaných potřeb. Atributem dívčího dětství byla vždy panenka. První panenky se vyráběly z levných, dostupných materiálů, nejčastěji dřeva a látky. Dřevo bylo užíváno před rokem 1800 i při výrobě luxusnějších panenek, u kterých vysoustružené tělo doplňovala ručně vyřezávaná hlava s malovaným obličejem a končetiny připnuté k tělu koženými pásky. Během 19. století se panenky proměňovaly jak tvarově, tak materiálově. Zatímco holčičky z chudších poměrů si stále hrály s vyřezanou loutkou či omalovaným polínkem, v zámožnějších rodinách si již rodiče mohli dovolit koupit panenku v podobě mladé ženy. Od roku 1830 se v Německu, Francii a Dánsku vyráběly hlavičky z tvrdé porcelánové směsi s obličejem mladé dámy, do roku 1860 pouze s černými nebo hnědými vlasy. Továrně vyráběné panenky měly tělo, ruce i nohy z tuhé kůže, mnohem častější praxí však bylo koupit pouze hlavu a tělo z měkčího materiálu ušit doma. Panenka z let 1830–1860 patří k luxusnějším hračkám, které byly v továrně vyrobeny celé. Porcelánová hlava s malovaným obličejem je doplněna módním účesem – vlasy sčesanými do drdůlku podle královny Viktorie. Nohy i ruce jsou z tužší bílé kůže, boty mají černou barvu. Panenka je oblečena do jednoduchých, dlouhých denních šatů z květované látky zdobených šitou krajkou z bavlněné příže.¹⁰⁵

PŠ

97. Johann Bernhard Fischer von Erlach (1656– 1723) Album architektonických návrhů „Entwurff einer historischen Architectur...“

Sasko, Lipsko, 1725
40 × 54 cm
ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, sbírka starých tisků, sign. F 502
Provenience: Alfons Clary-Aldringen, zámek Teplice

104 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, fond NKK, kart. XXI, seznam předmětů z majetkové podstaty E. Machytky vybraných pro NKK, 16. 12. 1949.

105 DARBYSHIRE 1999, s. 38–40. – BIHARY 2016–2017. – LENDEROVÁ – JIRÁNEK – MACKOVÁ 2017.

96

434

Obsah / Inhaltsverzeichnis

Velké, ve srovnání s dnešními knihami bychom řekli až monumentální album s velmi dlouhým „barokním“ názvem obsahující celkem 137 listů s mědirytinami od Johanna Adama Delsenbacha vyšlo poprvé ve Vídni roku 1721.¹⁰⁶

Do claryovské knihovny v Teplicích se exemplář (vydání Lipsko 1725) dostal pravděpodobně z vídeňské knihovny Františka Václava Clary-Aldringena (1706–1788). Spolu s obdobně luxusním vícesvazkovým dílem vedut Vidně od Salomona Kleinera, vydávaným v letech 1724–1737, totiž „*Entwurf*“ patřil k nejvýznamnějším publikačním počínům v tehdejší císařské městě. Podle Bohumila Lífky byla claryovská knihovna z Teplic po zestátnění rozdělena řadě institucí.¹⁰⁷ Lokaci teplických knih, které se do Ústavu dějin umění dostaly po roce 1945 patrně ze sbírky Národní kulturní komise,¹⁰⁸ potvrzují signatury na druhé straně obálky. Většina knih a alb z Teplic se týká historické zeleně a je vesměs výrazně mladší než Fischerova kniha, téma zahrad a zahradních paláců najdeme ovšem i v tomto díle.

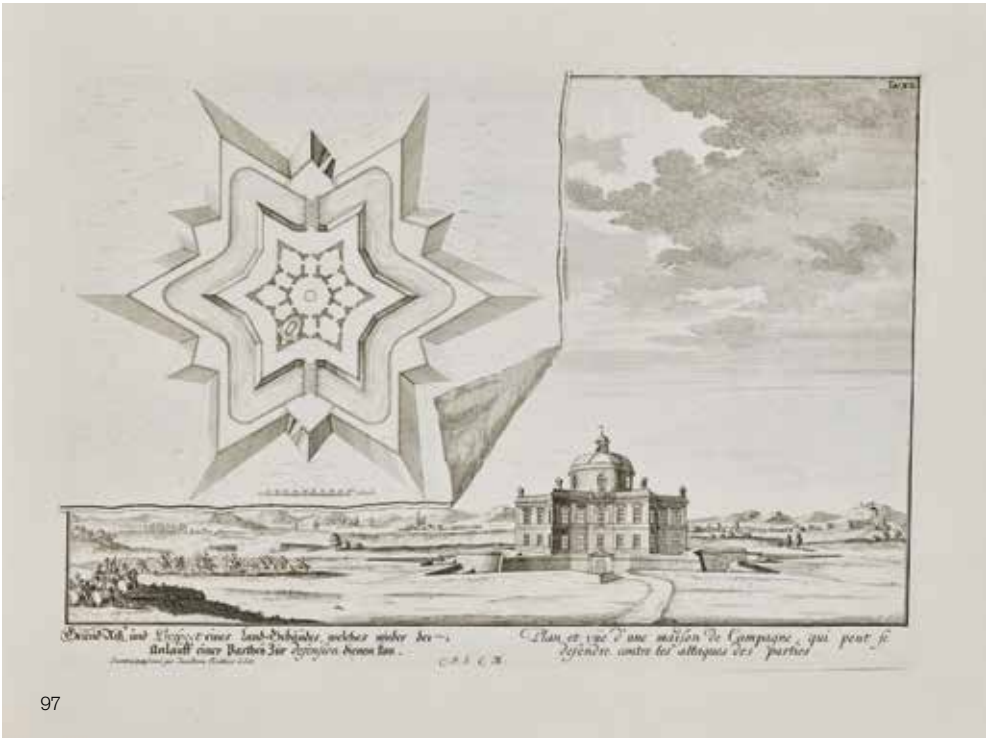
Vedle převážného množství vídeňských a rakouských významných budov jsou zde uvedeny dvě Fischerovy realizace na našem území, a to Clam-Gallasův palác a náhrobek Vratislava z Mitrovic v kostele sv. Jakuba v Praze. Mimoto se v knize jen o jeden list dříve nachází Fischerův „*Grund-riß und Prospect eines Land=Gebäudes, welches wieder [!] der Anlauff einer Parthey zur defension dienen kann*“. Půdorys šesticípé hvězdy se středním sálem a schodištěm v jednom cípu nás bezpečně vede k identifikaci s dalším pražským dílem, které Fischer neváhal zařadit „po bok“ nejvýznamnějších budov antického světa a staveb z dalších světadílů (a samozřejmě při vší skromnosti i svých vlastních), totiž s letohrádkem Hvězdou v pražské Liboci.

PIM

106 FISCHER VON ERLACH 1978. – LIFKA 1954. – LORENZ 1992. – MICHLOVÁ 2016, s. 89–95.

107 LIFKA 1954, s. 2.

108 Z dokumentů vyplývá, že uměleckohistorická skupina NKK si vytvářela vlastní knihovnu tvořenou většinou publikacemi ze zámeckých knihoven. Knihovnu hodlala využít při rekonstrukcích spravovaných šlechtických sídel a při instalacích zámeckých interiérů. Část těchto knih se později dostala do knihovny Kabinetu pro teorii a dějiny umění Československé akademie věd založeného v roce 1953.

Závěr

Kristina Uhlíková

Sledovali jsme osudy prakticky stovky předmětů, od malířských děl, plastik, grafických listů, kreseb, uměleckořemeslných výrobků, starých tisků až k fotografiím, předměty vytvořené v Čechách, Rakousku, Německu, Velké Británii, Francii, Haliči, na Předním východě, ale i v Číně a Japonsku. Jejich typová škála, původ i umělecká hodnota jsou velmi rozdílné, v roce 1945 je však spojil společný osud. Do té doby všechny patřily k soukromému vlastnictví obyvatel Československa, kteří se považovali za Němce. Na základě principu kolektivní viny byli tito lidé po druhé světové válce politickou garniturou obnoveného československého státu odplatou za šestileté přikoří pod nacistickou nadvládou označeni za „nepřátele národa“. Bylo rozhodnuto o jejich vysídlení ze země a vyvlastnění prakticky veškerého jejich majetku. U něj byl státními orgány i veřejností sledován zvláště ekonomický aspekt, jeho hospodářská využitelnost, předměty kulturní hodnoty se zpočátku zdály z tohoto hlediska zcela nepodstatné a zůstávaly na nejnižších příčkách žebříčku zájmu. Na druhou stranu však nikdy nebyly státem pro svůj původ oficiálně dehonestovány, a to přesto, že se svými bývalými majiteli byly svázány často mnohem více než jiný vyvlastněný majetek. Nebyla zpochybňována ani jejich kulturní hodnota a státní orgány od počátku předpokládaly předání nejhodnotnějších movitých památek a knih do veřejných sbírek a knihoven. Jistou roli zde zřejmě sehrál i fakt, že evropská společnost na majitele těchto předmětů nahlížela spíše jako na jejich dočasné správce a památky byly vzhledem ke své nadosobní hodnotě považovány za veřejný majetek celého národa. Tento názor se postupně prosazoval od Velké francouzské revoluce.

Přesto však lidé, kteří přijali ať z vlastní iniciativy či souhrou okolností (v tehdejších podmínkách velmi častý aspekt) pověření tyto věci zachránit a přemístit do veřejných sbírek či knihoven, naráželi na mnoho překážek. První z nich přirozeně souvisela s tím, o jak nesmírné množství kulturních statků roztroušených ve stovkách tisíc objektů a lokalit se jednalo. Situaci dále komplikoval nutně omezený počet pověřených osob, nedostatek dopravních prostředků, ale také celková poválečná hospodářská krize a skutečnost, že politickými zvraty nabitá doba nutila k řešení akutnějších problémů. Přestože stát v žádném směru nepodporoval devastaci těchto památek, veřejnost se k nim mnohdy chovala jako k poskvřeným, byly přehlíženy či se dokonce

stávaly terčem msty. Mnoho lidí také záhy odhalilo jejich ekonomický potenciál, což vedlo k tomu, že černý obchod se starožitnostmi, a to i mezinárodní, nabyl do té doby naprosto nevidaných rozměrů. Je jen velmi obtížně vyčíslitelné, k jak velkým ztrátám nakonec došlo, už z toho důvodu, že není možné podchytit výchozí stav. Nicméně není pochyb, že ztráty byly obrovské, jistě více než padesátiprocentní.

Památky, které se podařilo zachránit, postupně prakticky zcela naplnily kapacitu depozitářů veřejných muzeí, galerií i knihoven i všechny k tomuto účelu využitelné prostory stovky státních hradů a zámků. V bezprostředně následujících letech k nim však rychle přibývaly předměty z dalšího zestátněného majetku a jejich příval mnohdy na řadu let ochromil běžný provoz těchto institucí. K jisté normalizaci stavu dochází až na přelomu padesátých a šedesátých let, respektive spíše v šedesátých letech. Důsledkem tohoto přetížení spolu s komplikovaným vnímáním uvedených typů památek ve změněné politické situaci však bylo úplné uvolnění vazby na posledního soukromého majitele u většiny z nich. Staly se odosobněnými předměty bez minulosti. Příběhy exponátů v prohlídkových trasách státních hradů a zámků tradované generacemi průvodců však mimo jiné dokládají, že umělecká hodnota či vysoká řemeslná úroveň sama o sobě většinou nestačí přilákat pozornost veřejnosti. Řada desetiletí prezentace odosobněných exponátů vede v současnosti k opačnému trendu, ke snaze nahlížet sbírkové předměty ve spojení s lidmi – jejich tvůrci, objednavateli, ale i dalšími majiteli, s jejichž osudy byly roky či desetiletí svázány. Zvláště ve 20. století plném dějinných zvrátů tyto předměty sdílely se svými vlastníky mnohdy velmi pohnuté příběhy.

Právní řád České republiky dnes považuje za neoprávněné pouze odejmutí soukromého vlastnictví, k němuž došlo v době nesvobody, tedy po komunistickém puči v roce 1948. Na národnostně motivované majetkové perzekuce vyhlášené prezidentskými dekrety v roce 1945 se restituční legislativa nevztahuje a tyto památky tak zůstávají v majetku veřejných sbírkových institucí. Přesto má hledání jejich provenience svůj velký význam – umožňuje alespoň virtuálním způsobem scelit původní konvoluty a výrazným způsobem tak zhodnotit mnoho movitých kulturních předmětů. Jejich zasazení do širšího společensko-ekonomického rámce přitom zároveň přispívá k hlubšímu pochopení této zatím jen marginálně zmapované oblasti naší novodobé historie, která byla až donedávna (nejen) v odborných kruzích neprávem opomíjena.

Konfiszierte Schicksale

Kunstdenkmäler aus
deutschem Besitz,
erworben durch den
tschechoslowakischen Staat,
und ihre nordböhmischen
Besitzer

Worte zur Einleitung

Dita Homolová, Kristina Uhlíková

Im Zentrum der Aufmerksamkeit der vorliegenden Publikation steht der Prozess der Rettung, aber auch der Verwüstung von kulturell wertvollen Gegenständen aus dem Eigentum von Personen, die in der Nachkriegszeit von nationalistisch motivierten Eigentumsrepressionen betroffen waren, und zwar unter der besonderen Betonung der Situation in Nordböhmen.¹ Hinsichtlich dessen, dass die reine Beschreibung entpersönlichter Amtsmechanismen selbst allein nicht fähig wäre, sich dem anzunähern, was und warum mit diesen Dingen geschah, sind den allgemeinen Kapiteln neunzehn Fallstudien angegliedert, die konkret ausgewählte Gegenstände, die heute in öffentlichen Sammlungen aufbewahrt werden, die Bauten, deren Einrichtung sie ursprünglich bildeten, und die Persönlichkeiten, die ihre letzten privaten Besitzer waren, verfolgen. Das sind die drei Linien konfiszierter Schicksale, Geschichten, die auf grundlegende Weise den radikalen Eingriff in das Privateigentum nach dem Zweiten Weltkrieg kennzeichneten. Die vierte Linie stellen die Geschichten der Persönlichkeiten dar, die sich dem Prozess der Rettung dieser verwaisten Denkmäler anschlossen, den wir notwendigerweise vor dem Hintergrund der Geschichte jener Institutionen betrachten müssen, die sie mit dieser Tätigkeit beauftragt haben.

Die Publikation ist in drei Hauptteile gegliedert. Der erste Teil verfolgt die bedrohten Denkmäler in der Zeit des Nachkriegschaos, also im Frühling und in den ersten Sommermonaten des Jahres 1945. In dieser Zeit waren die Mechanismen der Sicherung bedrohter Kulturgüter im Wesentlichen gemeinsam für das gesamte Eigentum, bei dem die Ausübung der Eigentumsrechte im Mai 1945 durch den Erlass des Präsidentendekrets Nr. 5/1945 Sb. beschränkt wurde. Ab August und insbesondere ab September und Oktober des ersten Nachkriegsjahres begann sich dieser Prozess in zwei parallele Linien aufzuteilen, die im zweiten Teil des Buchs verfolgt werden. Denkmäler, die gemäß Dekret Nr. 12/1945 Sb. gemeinsam mit landwirtschaftlichem Grundbesitz enteignet wurden, durchliefen einen anderen Mechanismus als die Kulturgüter aus Objekten ohne direkte Bindung an Ländereien und Wälder, auf das sich nachfolgend das Dekret Nr. 108/1945 Sb. bezog.

Gemeinsam mit dem landwirtschaftlichen Grundbesitz wurde in Böhmen, Mähren und Schlesien annähernd 500 historische Adelssitze konfisziert, davon 123 in Nordböhmen. Die letzten Eigentümer der Mehrheit dieser Adelssitze waren Vertreter historischer Adelsgeschlechter, die sich in der Zwischenkriegszeit und/oder während des zweiten Weltkriegs zur deutschen Nationalität bekannten. Mit ihren Motivationen zu diesem Schritt und weiteren Spezifika dieser soziokulturellen Gruppen macht der ers-

1

Für den Zweck dieser Publikation begrenzten wir diese Region auf die Gebiete der heutigen Kreise Reichenberg [Liberec], und Aussig [Ústí nad Labem] und eines Teils des Kreises Königgrätz [Hradec Králové], deren Bevölkerung bis 1945 weitgehend deutsch war.

te Text des zweiten Teils bekannt, der dem sudetendeutschen Adel gewidmet ist. Weitere Aufsätze verfolgen auf einer allgemeinen Ebene den Prozess der Enteignung ihres Eigentums, die Auswirkung dieses Aktes auf die Kulturgüter und die Mechanismen ihrer Rettung und die etwaige Überführung in öffentliche Sammlungen. Die anschließenden Kurzbiographien nähern sich den Lebensschicksalen, gegebenenfalls auch den Familienkonstellationen und den persönlichen Motivationen für die politischen Einstellungen von neun Persönlichkeiten aus den Reihen des nordböhmischen Adels. Diese Fallstudien beschäftigen sich mit konkreten Schicksalen während des Prozesses der Enteignung sowie nach ihm, unter besonderer Betonung des Objekts – des Schlosses, das sie als Hauptwohnsitz genutzt haben – und seiner Innenausstattung.

Die Auswahl der konkreten, im nordböhmischen Grenzgebiet ansässigen, adeligen Persönlichkeiten, wurde auf Grundlage mehrerer Kriterien durchgeführt, zugleich allerdings im Bemühen, eine möglichst vielfarbige Gruppe zu erfassen. Primäres Kriterium war der Besitz von Eigentum von „denkmalartigem“ und „grundbesitzartigem“ Charakter (im Grenzgebiet vor allem aus Wäldern bestehend), d.h., ein Eigentum an Adelssitzen in der behandelten Region und Grundbesitz über die Grenzen des Ausmaßes eines Großgutes (mehr als 150, bzw. 250 Hektar) hinaus. Gezielt wählten wir Angehörige der reichsten Familien in den böhmischen Ländern aus und zugleich jene, deren Grundbesitz nach der Durchführung der ersten Bodenreform nicht die Ausmaße von 2000 ha erreichte. Ein weiteres Kriterium stellte die Angehörigkeit zum alten, historischen, über Jahrhunderte in den böhmischen Ländern ansässigen und über mehrere Generationen mit dem Kaiserhof der habsburgisch-lothringischen Dynastie verbundenen Adel dar. In zwei Fällen wählten wir bewusst den erst im Laufe des 19. Jahrhunderts nobilitierten Adel, dem es aber gelang, trotz der relativen kurzen Zeit des Führens eines Adelstitels, sich in die adelige, höfische Gesellschaft zu integrieren. Aus der Loyalität der Vertreter des historischen Adels zur Monarchie entwickelte sich ihre problematische Akzeptanz der tschechoslowakischen Republik. Einige von ihnen bekannten sich in Opposition gegen das demokratische Regime in der Zwischenkriegszeit trotz der tschechischen Wurzeln ihrer Familien zur deutschen Nationalität, was später für sie weitreichende Folgen hatte. Ein Schlüsselkriterium für die Auswahl der konkreten Adelsgeschlechter und ihrer Wohnsitze war auch die belegbare Existenz eines Teils der Einrichtung dieser Objekte in den öffentlichen Sammlungen. Ein weiterer, nicht weniger entscheidender Parameter, der bei der Auswahl der Objekte und also auch seiner Eigentümer in Betracht gezogen werden musste, war der Umfang und die Zugänglichkeit des sich auf die Eigentumsmassen beziehenden Archivmaterials und zugleich die Existenz und Zugänglichkeit von historischen, ihre letzten Eigentümer betreffenden Quellen. Im zweiten Falle waren wir aber oftmals stark durch den Mangel an archivalischen Quellen zu mehreren der ausgewählten Persönlichkeiten limitiert. Eine unangenehme Komplikation in dieser Richtung stellte das Verhalten der Leitung der Zweigstelle Tetschen des Staatlichen Regionalarchivs Leitmeritz (Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín) dar, die uns ohne entsprechende Begründung nicht ermöglichte, in die verwalteten, zugänglichen oder teilweise zugänglichen adeligen Familienarchive (Clam-Gallas, Kinsky und Preysing,

Ledebur-Wicheln und Thun-Hohenstein) Einblick zu nehmen. Die Argumentation, die uns erreichte, d.h., dass es nicht ethisch sei, Familiendokumente und die Korrespondenz von Personen einzusehen, denen diese Schriftstücke gewaltsam weggenommen wurden, erinnerte uns erneut daran, wie das Thema der Nachkriegsereignisse, die Aussiedlung und Enteignung der deutschen Einwohner, bis jetzt lebendig, unbearbeitet und im kollektiven Gedächtnis unterdrückt ist. Wir sind überzeugt, dass es nötig ist, sich diesem Thema unvoreingenommen zu widmen und sich frei zu machen, sowohl von der Entehrung und der zweckdienlichen Anschwärzung des deutschen Ethnikums im Geiste einer Kollektivschuld, als auch von irgendwelchen Bestrebungen zu „beschützen“, die ein Hindernis wissenschaftlicher Forschung bilden. Gerade der Zugang zu Familienarchiven der Vertreter des Adels kann nämlich auf der Grundlage der Briefe und Tagebücher den Forschern ihre Denkweise, ihre Befürchtungen und Motivationen zum Handeln enthüllen und den untersuchten Persönlichkeiten „Raum“ zur „Rehabilitierung“ ihres im kollektiven Gedächtnis verwurzelten Bildes geben und „Raum“, „sich auszudrücken“. Im Übrigen geht auch aus den Dokumenten rein amtlichen Charakters hervor, dass sich von den untersuchten Familien nur ein kleiner Teil in der sudetendeutschen Bewegung und nachfolgend in der Nazipartei exponiert hat. Die anderen wurden bloß aufgrund der Deklaration der deutschen Nationalität ausgesiedelt und enteignet. Die bis heute häufig wiederholte These, dass die absolute Mehrheit des sudetendeutschen Adels sich zum Nazismus bekannt hätte, wird also entschieden nicht bestätigt.

Die Verweigerung des Zugangs zum Familienarchiv zeichnet am meisten den Teil der Texte über Franz Thun-Hohenstein und Maria Kinsky-Preysing, denn in ihrem Falle war es nicht möglich, die weißen Stellen aus den Quellen amtlicher Art oder der Fachliteratur zu füllen. Das historische Bewusstsein über diese Vertreter einer relativ großen Gruppe der letzten Privatbesitzer der nordböhmischen Schlösser verlor sich im Wesentlichen völlig nach ihrem unfreiwilligem Verlassen des Landes und trotz unseres intensiven Nachforschens in einer Reihe von tschechischen Archiven bleibt uns ihre Motivation und Lebenseinstellung auch weiterhin verborgen.

Aus redaktionellen und finanziellen Gründen waren wir gezwungen, für die Übersetzung ins Deutsche von den neun den Adeligen und ihren Sitzen gewidmeten Kurzbiographien bloß die zwei umfangreichsten und offensichtlich auch interessantesten auszuwählen, die Studien über Alfons Clary-Aldringen und sein Teplitzer Schloss und Karl Waldstein und sein Schloss in Hirschberg [Doksy].

Im Zentrum der Aufmerksamkeit des zweiten Kapitels dieses Teils des Buchs, das die Zeit ab dem Herbst 1945 verfolgt, steht der Mechanismus der Rettung von Kulturgütern aus den Wohnungen, Häusern und prunkvollen Villen der deutschen Bewohner des nordböhmischen Grenzgebiets, die keinen Grundbesitz besaßen. Für den Erfolg dieser Bemühungen war ein grundlegendes, bestimmendes Moment, dass die Gegenstände über hunderttausende Objekte zerstreut waren. Die Tätigkeit der mit der Aufgabe betrauten Persönlichkeiten hatte die besten Ergebnisse bei den umfangreicheren, in einem

Objekt konzentrierten Konvoluten, deren ursprüngliche Besitzer größtenteils Angehörige der reichen, nordböhmischen Fabrikantenfamilien und Sammler waren. Zehn dieser Familien und Individuen und das Schicksal ihres Eigentums vor und nach ihrer Enteignung geht die entsprechende Anzahl von Fallstudien nach, die auf die allgemeinen, einleitenden Texte des Kapitels folgen. Die ersten beiden Bedingungen für die Auswahl der Besitzmassen beziehungsweise ihrer Eigentümer stimmen mit denen überein, die wir für die Auswahl der Adeligen und Schlösser festgesetzt haben, also die Situierung des Wohnsitzes in einer abgegrenzten Region und die belegbare Existenz von enteigneten Gegenständen in öffentlichen Sammlungen. Wir wählten die Eigentümer von umfangreicheren und wertvolleren Konvoluten gesicherter Sachen, allerdings so, dass in der Auswahl proportional Vertreter von mehr sozialen Gruppen, von Textil- und Glasmagnaten (die Richters, Kluges, Klingers, Redlhammers, Riedls, Blaschkes, Ginzkeys) über reiche Reichenberger Bürger (die Turnwalds), Antiquitätenhändler (Ehepaar Stengel) bis hin zu Privatsammlern von Antiquitäten und Kuriositäten (Machytka) vertreten waren. Hinsichtlich der Heterogenität dieser Gruppe ist es im Vergleich mit den Angehörigen des Adels wesentlich schwieriger, ihre Einstellungen und Lebensstrategien zu verallgemeinern. Diese Tatsache wird wenigstens teilweise durch die einleitende Studie entschädigt, die der Familie Richter und ihrem Kulturbesitz gewidmet und eine tiefe Sonde in den Lebensstil und Geschmack von typischen Angehörigen der nordböhmischen, ökonomischen Elite ist. Das Schicksal der Häuser, in denen sie lebten und wo die gesicherten Gegenstände ursprünglich untergebracht waren, sind in den meisten Fällen enger mit ihren Besitzern verknüpft. Häufig waren sie ihre Bauherren oder Mitglieder der unmittelbar vorangegangenen Generation hatten sie errichten lassen. Die Studie verfolgt also diese Objekte nicht selbständig wie im Falle der Adeligen und der Schlösser im vorherigen Teil der Publikation. Aufmerksamkeit wird allen Familiensitzen gewidmet, aus denen gesicherte Kulturgüter stammen, und zwar hinsichtlich dessen, dass das Mobiliar dieser häufig in einer Gemeinde situierten Objekte oft zeitgleich oder wenigstens in gegenseitiger Verknüpfung gesichert wurde.

Für die Übersetzung ins Deutsche wurden wiederum die beiden umfangreichsten dieser Studien ausgewählt, die erste beschäftigt sich mit der Familie Richter, die zweite mit der Familie Kluge.

Der dritte Teil der Publikation bildet ein Katalog von achtundneunzig Gegenständen, die aus neunzehn ausgewählten Besitzmassen stammen. Diese Gegenstände wurden nicht wegen ihrer Exklusivität ausgesucht, sondern als ein mögliches, repräsentatives Abbild. Die Auswahl wurde durch das Streben motiviert, den Prozess der Konfiskation mittels typischer Vertreter eines breiten Spektrums an Material und Qualität zu illustrieren, von den interessantesten Kunstwerken und Artefakten über verschiedene Skurrilitäten bis zu geläufigen Gegenständen des täglichen Bedarfs. Überdies war es notwendig, die reale Möglichkeit ihrer Präsentation auf der gleichnamigen Ausstellung in der Städtischen Galerie MY in Gablonz an der Neiße und im Nordböhmischen Museum in Reichenberg zu respektieren, d.h., ihren aktuellen Zustand, aber auch gegebenenfalls ihre Entbehrlichkeit in den Ausstellungen der Besichtigungs-

routen der staatlichen Burgen und Schlösser zu berücksichtigen. Eine Ausnahmestellung unter den präsentierten Kunstwerken und Antiquitäten nimmt der Bestand an Zeichnungen deutscher Maler des 19. Jahrhunderts ein, der nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs im Forsthaus in der Gemeinde Mohren [Javorník] bei Hermannseifen [Rudník] entdeckt wurde (siehe den der Familie Kluge gewidmete Aufsatz). Hinsichtlich der Einzigartigkeit dieses Bestands, der ungewöhnlichen Herkunft (eine Kriegsauslagerung aus Deutschland) und den besonderen Umständen seines Auffindens, wird ihm mehr Raum gewidmet, als den anderen Artefakten.

Konfizierte Schicksale - einleitende Studie

Nachkriegschaos (Frühling und Sommer 1945)

Die Situation nach dem Kriegsende, Nationalitätendiskriminierung

Dita Homolová

Das in der aufgebrachten Nachkriegsatmosphäre ohne Rücksicht auf das Maß ihrer Vergehen angewandte Prinzip der Kollektivschuld der Deutschen, legislativ verankert durch die Dekrete des Präsidenten der Republik, beendete gewaltsam das vielhundertjährige Zusammenleben der tschechischen und deutschen Einwohner auf dem Gebiet der ehemaligen Länder der Krone Böhmens. Es muss gesagt werden, dass es sich ungefähr ab der Mitte des 19. Jahrhunderts nicht um eine problemlose Koexistenz handelte, obwohl die böhmischen Länder zu einem Gebiet mit einer langen Tradition des Zusammenlebens mehrerer ethnischer Gruppen gehörten. Die Anwendung des Sprachprinzips zur Bestimmung der nationalen Zugehörigkeit, welches sich in Mitteleuropa ab der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert durchsetzte, erfüllte die tschechisch-deutschen Beziehungen im Rahmen des böhmischen Raums mit Rivalität und einer Folge von Konflikten und nationalen Kämpfen. Neben der Sprache waren die Hauptpfeiler der tschechischen Zusammengehörigkeit die Geschichte und die slawische Idee.² Diese verwies auf die große slawische Nation und sollte zur Verteidigung gegen das kulturelle Übergewicht des deutschen Elements in Böhmen dienen. Die sich bahnbrechende, neue nationale Identität grenzte sich primär gegen die deutschsprachigen Mächtigsten von Österreich-Ungarn ab, erst sekundär äußerte sich eine Abneigung gegenüber allen deutschsprachigen Einwohnern Böhmens. Ab der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts begannen zwei ausgeprägte Nationalidentitäten, „zwei Nationalismen in Böhmen“ aneinandertzugeraten.³

2 HROCH 1999, S. 244.

3 Ibidem, S. 247.

An der Schwelle zum 20. Jahrhundert ließen sich die geteilten Werte von nationaler Größe und Tradition nicht mehr an die Bedürfnisse der einzelnen Interessensgruppen der differenzierten Gesellschaft anpassen. Die veraltenden traditionellen Impulse des Nationalismus konnten nur noch in die Richtung zu radikaleren Formen vertieft werden, entweder positiv pronational oder negativ antideutsch, beziehungsweise antisemitisch. An der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert gerieten die bis zu dieser Zeit führenden Parteien eines allnationalen politischen Programms in die Defensive und an ihre Stelle traten Interessen vertretende politische Parteien, die sich zwar ausdrücklich nicht gegen die Gesamtheit der Nation orientierten, aber auch nicht in ihrem Interesse handelten.⁴

Als im Sommer 1914 der Weltkrieg ausbrach, verkündete Edvard Beneš, dessen Name bis heute im kollektiven Gedächtnis mit den Konfiskationsdekreten und der Abschiebung der Deutschen nach dem Zweiten Weltkrieg verbunden ist: *„Eine der treibenden Kräfte des heutigen Krieges ist das Nationalgefühl. Vielleicht bezeichnet die Geschichte einmal den heutigen Krieg als Gipfelpunkt der Entwicklung des modernen Nationalismus. Als Gipfelpunkt, weil dieser Krieg in der Realisierung der nationalen Ziele kleiner Nationen gipfelt und zugleich den sich im Pangermanismus herausgebildeten, extremen, unmenschlichen, barbarischen und verbrecherischen deutschen Nationalismus brechen soll.“*⁵ Er selbst blieb dabei freilich ein Kritiker eines überspannten deutschen oder tschechischen Nationalismus.

Als Tomáš G. Masaryk als Präsident und Befreier gegen Ende des Jahres 1918 nach Prag zurückkehrte, definierte er in einer seiner Ansprachen die Beziehung zu den deutschen Einwohnern in dem sich neu bildenden tschechoslowakischen Staat: *„Wir haben unseren Staat geschaffen, mit dem die staatsrechtliche Stellung unserer Deutschen bestimmt wird, die ursprünglich als Emmigranten und Kolonisten in das Land gekommen sind.“*⁶

Die erste Republik entstand als Nationalstaat (obwohl die Minderheiten mehr als ein Drittel der Einwohner stellten), dessen Staatsvolk die Tschechoslovaken waren, während den Deutschen und den weiteren Ethnien die Rolle einer Minderheit bestimmt war, die keine Machtbeteiligung erhielt, nicht an der Schaffung der ersten Verfassung beteiligt und bis 1926 nicht an der Regierung beteiligt war. Die politische Repräsentation hatte in der Zwischenkriegszeit kein abgerundetes und politisch tragendes Konzept von der Stellung von Minderheiten im Rahmen des tschechoslowakischen Nationalstaats. Die praktische Nationalitätenpolitik war in ihrem Ganzen weder assimilierend, aber auch nicht integrierend. Trotz ihrer politischen und kulturellen Reife waren die Minderheiten nur in einem eingeschränkten Umfang politische Subjekte.⁷ Die Probleme der Minoritäten konzentrierten sich vor allem in den Streitigkei-

4 DOUBEK 2012, S. 29–30.

5 BENEŠ 1916, S. 4–5. Zitiert nach: HÁJKOVÁ – HORÁK 2014, S. 18.

6 MASARYK 2003, S. 30. Zitiert nach: HÁJKOVÁ – HORÁK 2014, S. 20.

7 KUČERA 1998, S. 609.

ten über die Sprachenrechte, das Schulwesen sowie die nichtexistierende schulische Selbstverwaltung und nicht zuletzt über die Beschlagnahme des Bodens in der Bodenreform (die sudetendeutschen Eliten beschwerten sich häufig auf internationaler Ebene über die „Tschechisierung“ der von einer überwiegend deutschen Einwohnerschaft bewohnten Gebiete). Der Konflikt zwischen dem tschechoslowakischen Staat mit seiner Auffassung von individuellen demokratischen Rechten und den Rechten der Minderheiten auf der einen Seite und den Sudetendeutschen auf der anderen Seite, eskalierte ab der Mitte der dreißiger Jahre. Er hing auch mit dem neu formulierten Konzept der „Volksgemeinschaft“ zusammen, nach der ein Volk den Boden besiedelt, ihn formt und dadurch einen Raum bildet, mit dem es politisch verbunden ist. Der Raum, in dem das Volk lebt, der „Lebensraum“, beeinflusst den „Volkgeist“ mit, er ist durch eine mystische Beziehung des Bodens zum Volk gegeben, er ist natürlich und er ist nicht an ein Staatsgebiet gebunden. Diese Auffassung wurde schrittweise von der Sudetendeutschen Partei (SdP) unter der Führung von Konrad Henlein übernommen und stärkte die gegen die Existenz der Tschechoslowakei gerichteten Tendenzen.⁸ Der Sieg der SdP in den Parlamentswahlen im Mai 1935, wo sie ungefähr zwei Drittel der Stimmen der sudetendeutschen Wähler gewann, wurde zu einem grundlegenden Moment der tschechisch-deutschen Beziehungen nach dem ersten Weltkrieg. Die große Unterstützung der Henleiner wurde durch mehrere Faktoren beeinflusst, wobei die Wirtschaftskrise und die sich daraus ergebenden tristen sozialen Bedingungen im Grenzgebiet und die Bewältigung der Krise im benachbarten Deutschland andererseits eine bedeutende Rolle spielten.⁹

Der Aufstieg der Nationalsozialisten an die Macht in Deutschland 1933 hatte einen grundlegenden Einfluss nicht nur auf die international-politische Situation, sondern auch auf die Beseitigung der ersten Tschechoslowakischen Republik. Ihre deutsche Minderheit spielte im Plan der Aggression eine Schlüsselrolle. Die SdP, die in den Wahlen von 1938 von der absoluten Mehrheit der sudetendeutschen Einwohner gewählt wurde, erhob auf der Basis von Hitlers Instruktionen Forderungen, welche die tschechoslowakische Regierung nicht akzeptieren konnte. Das limitierte stark den Spielraum der Regierung und eröffnete keinen Raum, um ein konstruktives Modell gegenseitiger Existenz auf dem Boden des tschechoslowakischen Staats zu finden.¹⁰ Die Konferenz von München, eröffnet am 29. September 1938, auf der tschechoslowakische Vertreter nicht zugelassen waren, besiegelte nur noch Hitlers Forderungen nach Abtretung des tschechischen Grenzgebietes an das nazistische Deutschland, wo es Teil des Reichsgaus Sudetenland wurde.

Die übrige Tschecho-Slowakei geriet unter enormen deutschen Druck: *„Es sind nicht mehr dieselben Partner, die am Verhandlungstisch saßen, es sind nicht dieselben politischen Spannungen, die sich*

8 PAVLÍČEK 1998, S. 599.

9 KUKLÍK – NĚMEČEK – ŠEBEK 2011, S. 16.

10 Ibidem, S. 31.

entfalten wollen und im Grunde genommen ist es auch nicht mehr dasselbe Problem, das zur Lösung vorgelegt wurde. [...] Die große Frage, die vergangenes Jahr gestellt werden musste, nämlich, ob es möglich sei, die Tschechen und die zusammenhängend siedelnden Deutschen in der damaligen staatlichen Organisation des böhmisch-mährischen Gebiets zu halten, oder ob es wenigstens gelinge, den Nationalitätenegensatz auf diesem Gebiet in diesem Ausmaß zu mäßigen, dass es möglich wäre, eine schmerzlose Trennung beider Nationen und damit zugleich die Grundlage einer Zusammenarbeit vorzubereiten, – diese Frage wird heute nicht mehr entschieden. Sie wurde entschieden durch die Macht der Ereignisse und historischen Tatsachen und ist nicht mehr Gegenstand der Diskussion.“¹¹

In der Nacht vom 14. auf den 15. März begannen militärische Einheiten Nazideutschlands die tschechische Grenze zu überqueren und die Okkupation der restlichen tschechischen Gebiete einzuleiten, die einen Tag später offiziell durch die Verkündung von Hitlers Führererlass über die Errichtung des Protektorats Böhmen und Mähren bestätigt wurde. Ziel der nazistischen Okkupation war nicht nur die Eingliederung der tschechischen Länder in Deutschland, sondern auch die Germanisierung des Raums und die Eindeutschung eines beträchtlichen Teils der Bevölkerung.¹² Die tschechischen Einwohner wurden auf Grundlage der sog. Protektoratsstaatsbürgerschaft zweitklassige Bürger ohne politische Rechte, während Personen deutscher Nationalität (zu der sie sich vor dem Mai 1938 bekannt hatten) auf Grundlage einer Entscheidung von Reichsorganen die Reichsstaatsbürgerschaft erlangten. Die nazistische „Nationalitätenpolitik“ zusammen mit den grausamen Repressionen gegenüber der tschechischen Bevölkerung (insbesondere dreier Terrorwellen im Herbst 1939, im Herbst 1941 und im Sommer 1942) veranlassten so die Vertreter des heimatlichen Widerstands und die Exilregierung dazu, dass sie ab 1941 beziehungsweise ab 1942 begannen, den Plan für eine Nachkriegsordnung in den tschechischen Ländern mittels Vertreibung und erzwungener Aussiedelung der Deutschen durchzusetzen.¹³ Das Grundgerüst der tschechoslowakischen Befreiungsaktion während des Kriegs stellte die Politik der Wiedergutmachung von München und die Verhinderung seiner Wiederholung dar. Das Bedürfnis, „feindliche“ ethnische Gruppen auszusiedeln, wurde als nötige Voraussetzung für die Gewährleistung der Sicherheit des Staats und die Bewahrung des künftigen Friedens präsentiert. Edvard Beneš hatte sich schon im Verlaufe des Kriegs bemüht, sich das Einverständnis der Großmächte für die Aussiedelung der Deutschböhmern zu sichern, aber eine allgemeine Zustimmung erhielt er gegen Ende 1943 bloß von Seiten der Sowjetunion.

Die Absicht, die Deutschen nach der Beendigung des Krieges kollektiv der tschechoslowakischen Staatsbürgerschaft für verlustig zu erklären, wurde erstmals explizit im Memorandum der tschecho-

11 AKPR, Bestand T–tajné, Kart. 189, Sign. 1533/38, Jednání s Němci (Verhandlungen mit den Deutschen), Artikel „Sousedství jako úloha“ (Nachbarschaft als Aufgabe) aus der Zeitschrift Frankfurter Zeitung vom 17. 2. 1939, geschrieben von seinem Prager Korrespondenten, am 6. 3. dem Minister Dr. Jiří Havelka durch Rudolf Beran 6. 3. 1939.

12 BRANDES 2015, S. 15.

13 Ibidem, S. 317. Zu dieser Frage näher siehe auch BRANDES 2002, S. 367–369.

slowakischen Exilregierung vom 23. November 1944 formuliert, die britische und amerikanische Seite nahmen in der Antwort darauf eine „abwartende“ Position ein.

Schon im Kaschauer Regierungsprogramm, das auf der ersten Sitzung der neuen tschechoslowakischen Regierung am 5. April 1945 auf befreitem Gebiet angenommen wurde, wurde festgelegt, wie nach dem Kriegsende mit den „feindlichen Gruppen anderer Nationalität“, also mit Deutschen, Ungarn und Kriegsverbrechern (Kap. VIII und IX) fertig zu werden und wie mit ihrem Eigentum (Kapitel X und XI) umzugehen sei.

Das programmatische Dokument enthielt allgemeine Grundsätze, die anschließend in den ersten legislativen Normen – den Dekreten des Präsidenten und ihren Durchführungsvorschriften – konkretisiert wurden. Die Dekrete des Präsidenten der Republik, mit denen zeitweilig die gesetzgebende Gewalt ersetzt wurde, entstanden als normativer Akt der tschechoslowakischen Exilregierung in London, die sich zum Prinzip der ethnischen und klassengemäße Präferenz bekannte.¹⁴ Wie in einem der ersten Dekrete angeführt wird, wurden sie „für die Zeit der Geltung der Interimsstaatsordnung in unerlässlichen Fällen durch den Präsidenten der Republik auf Antrag der Regierung in der Form von Dekreten herausgegeben, die der Regierungsvorsitzende mitunterzeichnet, beziehungsweise die mit ihren Ausführungen beauftragten Regierungsmitglieder“.¹⁵ Die Dekrete des Präsidenten der Republik Edvard Beneš wurden von 1940 bis zum April 1945 im Londoner Exil erlassen, vom Mai bis Oktober 1945 dann in der befreiten Tschechoslowakei, unter Umständen, als es nicht möglich war, mittels einer Nationalversammlung die gesetzgebende Gewalt auszuüben. Es handelte sich um Dekrete mit der Kraft von Verfassungsgesetzen und Dekrete, welche die Kraft von Gesetzen hatten. Insgesamt wurden 98 Dekrete erlassen, aus denen im März 1946, nachdem sie nachträglich durch die Interimsnationalversammlung gebilligt wurden, Gesetze und Verfassungsgesetze wurden. Eine wichtige Rolle bei ihrer Übertragung in die Praxis spielten die Erlasse, Anordnungen und Richtlinien der zentralen und zu Beginn auch lokalen Organe.

Für die weitere Entwicklung wurde das am 2. August 1945 angenommene Dekret des Präsidenten der Republik Nr. 33/1945 Sb. über die Regelung der tschechoslowakischen Staatsbürgerschaft von Personen deutscher und ungarischer Nationalität von ganz grundlegender Bedeutung. Das Dekret annullierte die tschechoslowakische Staatsbürgerschaft aller Bürger deutscher und ungarischer Nationalität, denen es nicht gelang, hinreichend nachzuweisen, dass sie der Republik die Treue gewahrt und sich am Kampf zu ihrer Befreiung beteiligt hatten.¹⁶

14 ŠTĚTINA – ŠTIKAR 2007, S. 98–101.

15 Dekret des Präsidenten der Republik Nr. 20/1945 Sb. vom 15. 10. 1940, § 2 Abs. 1.

16 Dekret des Präsidenten der Republik Nr. 33/1945 Sb., § 1, Abs. 1 und 2. Siehe JECH – KAPLAN 2002, S. 345.

Versuche zur Erhaltung beziehungsweise zur Wiedererlangung der tschechoslowakischen Staatsbürgerschaft nach dem Zweiten Weltkrieg bedeuteten ein monatelanges Martyrium von Vernehmungen und Untersuchungen der nationalen, staatlichen und politischen Zuverlässigkeit. Sie wurde von Verwaltungskommissionen überprüft, welche die nach 1945 zum Nachweis einer einwandfreien Haltung während der nazistischen Okkupation nötigen Bescheinigungen herausgaben, gegebenenfalls ablehnten.¹⁷ Die Dekrete des Präsidenten der Republik und weitere Normen, welche die Deutschen, Ungarn und Kollaborateure als Verräter und staatlich unzuverlässig bezeichneten, bildeten die Bedingungen für die Verhaftung und Internierung ganzer Gruppen von Personen, für die Vertreibung der Deutschen und die Beschlagnahmung ihres Besitzes.¹⁸

Die Aussiedelung und Enteignung der deutschen Minderheit hatte den Charakter von Maßnahmen, die durch politische Motive und Umstände erzwungen wurden, die sich vor der Erlangung der Zustimmung der Großmächte in Postdam im Sommer 1945 realisierten, sie wurden anschließend durch innerstaatliche Rechtsnormen mit Gesetzeskraft oder durch exekutive Richtlinien unterhalb des Gesetzesebene reguliert. Die massenhaften Verschiebungen von Einwohnern und die Konfiszierung ihres Besitzes am Ende des Krieges und danach, in Reaktion auf die frischen Erfahrungen mit der Grausamkeit des nazistischen Terrors, nahmen beim Anschwellen des nationalen und sozialen Radikalismus und dem Verlangen nach Vergeltung und nationaler Säuberung keine Rücksicht auf die Grundsätze des internationalen Rechts.¹⁹

Die Rahmenprinzipien zur Bestrafung von Kriegsverbrechern, Kollaborateuren und ihren Helfern wurden schon im Kaschauer Regierungsprogramm definiert und schließlich in die Rechtsnormen für die Sowakei (Anordnung Nr. 33 des Slowakischen Nationalrats vom 15. Mai 1945) und für die tschechischen Länder (Dekrete des Präsidenten der Republik Nr. 16 und 17 Sb. vom 19. Juni 1945) inkorporiert. Es folgten weitere, sog. Retributionsdekrete und Anordnungen, die sich auf die „nationale Säuberung“ bezogen.²⁰

In der Nachkriegszeit beherrschte der Gedanke einer Kollektivschuld der Deutschen ohne Rücksicht auf das Ausmaß ihrer Vergehen die tschechoslowakische Politik. Er verwandelte sich in ein Prinzip, mit

17 Dazu die Archivdokumente strafrechtlichen Charakters, aufbewahrt im Archiv der Sicherheitsorgane, konkret die Untersuchungsakten einzelner Adelliger und der Bestand 304 – Různý bezpečnostní spisy po roce 1945, die Aufzeichnungen über Nachkriegsuntersuchungen im Rahmen des kleine Retributionsdekrets enthalten, beziehungsweise des Dekrets über die Nationalehre und den Nachweis der nationalen, politischen und staatlichen Zuverlässigkeit. Siehe ABS, Bestand 304 – Různý bezpečnostní spisy po roce 1945, Sign. 304-4-5, Kálnoky Alexander, šetření (Ermittlungen), Sign. 304-4-4, Vyšetřování státní spolehlivosti. Bývalá šlechta. Josefina Podstátská-Lichtensteinová (Untersuchung der staatlichen Zuverlässigkeit. Ehemaliger Adel. Josefina Podstátsky-Lichtenstein), Sign. 304-4-3 ad.

18 STANĚK 1996, S. 9–10.

19 Ibidem, S. 8.

20 Dazu siehe FROMMER 2010.

dem die Beziehung der Regierung, der Ämter und der Öffentlichkeit gegenüber Bürgern deutscher Nationalität geleitet wurde.²¹ Das Erfordernis einer schnellen und möglichst massiven Abschiebung der Deutschen aus der Tschechoslowakei war eine Priorität aller politischer Seiten und wurde praktisch von allen Teilen der Gesellschaft unterstützt.²² Edvard Beneš hat das in seinen Ansprachen nach der Rückkehr in die Republik wiederholt sehr nachdrücklich formuliert.

In einer dieser Reden führte Beneš aus: *„Es geht um den Aufbau eines neuen politischen Lebens und die Stellung unserer neuen Heimat. Es wird nötig sein, die politischen Parteien neu zu bilden und ihre Anzahl gegenüber der Vorkriegszeit zu reduzieren, das Verhältnis der Tschechen zu den Slowaken neu zu gestalten und kompromisslos die Deutschen aus den tschechischen Ländern und die Ungarn aus der Slowakei zu beseitigen, wie sich nur eine Beseitigung im Interesse eines einheitlichen Nationalstaats der Tschechen und Slowaken überhaupt durchführen lässt. Unser Motto werde sein: definitiv unser Vaterland zu entgermanisieren, kulturell, wirtschaftlich und politisch.“*²³

Mit der Aufhebung der Staatsbürgerschaft von Personen deutscher oder ungarischer Nationalität auf Basis des Dekrets des Präsidenten der Republik Nr. 33/1945 Sb. erlangte die tschechoslowakische Republik eine rechtliche Stütze für die Aussiedlung der Deutschen aus der Tschechoslowakei.²⁴ Die Aussiedlung der Deutschen und verschiedene Restriktionen wurden in den ersten Nachkriegswochen durch Verordnungen der Militärkommandos geregelt, manchmal in Zusammenarbeit mit den Verwaltungsorganen, die schrittweise die Initiative übernahmen. Eine zentrale Direktive existierte damals aber nicht, womit sich Raum für Willkür öffnete. Nach der Reorganisation der Armee fiel den Formationen im Rahmen des ersten Militärbezirks mit den Korpskommandos in Leitmeritz [Litoměřice] und Königgrätz [Hradec Králové] eine bedeutende Rolle bei der Aussiedlung der deutschen Bevölkerung zu.²⁵

Im Verlauf des Juni 1945 gewann Abschiebung der Deutschen an Intensität. Die örtlichen Organe griffen zu Maßnahmen, die zur Internierung eines Teils der deutschen Bevölkerung führten, weitere wurden mittels Zügen, Autos oder zu Fuß zur Grenze befördert. Die Vertreibung der Deutschen war mit einer ganzen Reihe von Morden, Gewalttätigkeiten und Exzessen verbunden, die vom Verlangen nach brutaler Vergeltung geleitet waren.²⁶ Viele Personen wurden gezwungen, ihre Heimat nur mit Gepäck leichter als 30 kg zu verlassen, es gab auch solche, die praktisch um alles kamen, einschließlich der Ehre.

21 KAPLAN 1990, S. 19.

22 KAPLAN 1990, S. 19.

23 Rede des Präsidenten der Republik Edvard Beneš. Zitiert nach: RUDÉ PŘÁVO 1945 b, S. 3.

24 KUKLÍK 2002, S. 224.

25 STANĚK 1996, S. 24.

26 Dazu siehe: STANĚK 2005. – STANĚK – ARBURG 2010. – STANĚK – ARBURG 2011. Vgl. BEER 2011. Siehe auch HENNIG – HAHN – HAHN 2010. – BRANDES 2005, S. 63–73.

In einigen Gemeinden konnten sie Bargeld in einer Höhe bis zu 300 Reichsmark mitnehmen, woanders jedoch nur 30 bis 50 Reichsmark. Zugleich wurde eine Arbeitspflicht eingeführt, wobei die Leute oft zur Arbeit an einem weit entfernten Ort verlegt wurden. Die Deutschen in den Internierungs- und Sammel-lagern sowie die bislang „freien“ Deutschen wurden einer Reihe von Restriktionen unterworfen. Zwar wurden schrittweise einige Gruppen von Einwohnern aus ihnen ausgenommen (sog. Antifaschisten, Österreicher, Personen aus national gemischten Ehen, in wichtigen Industriebetrieben beschäftigte sog. Spezialisten), aber auch die Anwendung dieser Ausnahmen war nicht konsequent.²⁷

In den ersten Nachkriegswochen wurden bei weitem nicht alle Fragen des Abschubs geklärt. In die Presse gelangten Nachrichten darüber, dass zuerst die Reichsdeutschen ausgewiesen werden, dann die deutschen Finanzleute, Industrielle, Unternehmer und auch Großgrundbesitzer. Die Vertreter des Staates wollten sich der Angehörigen der Intelligenz und der begüterten Schichten entledigen, deren Weggang aus dem Land einen beträchtlichen wirtschaftlichen Gewinn und zugleich die Chance zur Realisierung „sozialistischer“ Pläne bot.²⁸

Zu Beginn des Jahres 1946 wurde die Phase des sog. organisierten Abschubs auf Basis der Bestimmungen der Potsdamer Konferenz vom 2. August 1945 eingeleitet.²⁹ Der Mai 1946 stellte im Verlauf der Aussiedlung einen Markstein dar, mit dem eine neue Etappe der Abschiebung begann, definiert durch eine Erhöhung der Anzahl an vertriebenen Personen und einer Perfektionierung der Vorbereitungen und Organisation der ganzen Aktion.³⁰ Den Höhepunkt erreichte die Aussiedlung Mitte Juli desselben Jahres, als jeden Tag zwölf Transporte (fast 14 500 Personen) in die amerikanische und sowjetische Besatzungszonen abfuhren, zuletzt wurde ihre Anzahl auf vier Transporte täglich verringert.³¹ Bis Jahresende wurden mehr als zwei Millionen Deutsche in beide Besatzungszonen verbracht.³²

27 STANĚK 1996, S. 27.

28 Ibidem, S. 28.

29 Harry Truman (USA), Clement Attlee (Großbritannien) und Josef Wissarionowitsch Stalin (SSSR) haben das Kommuniqué der Dreimächtekonferenz von Berlin unterschrieben, deren Bestandteil auch ein Kapitel „OrdnungsmäÙe Überführung der deutschen Bevölkerung“ war.

30 STANĚK 1991, S. 198.

31 Ibidem, S. 206.

32 Zur Aussiedlung der Deutschen aus dem Sudetenland siehe auch GLASSHEIM 2016 und STANĚK 1991, hier zur organisierten Abschiebung siehe S. 169–254.

Die Sicherung beweglicher Kulturgüter in den ersten Monaten nach dem Kriegsende

Kristina Uhlíková

Die Situation nach Kriegsende war auf dem gesamten Gebiet des sich erneuernden tschechoslowakischen Staates sehr unübersichtlich. Die staatliche Verwaltung formte sich in den ersten Wochen aus der ehemaligen Protektorats- beziehungsweise Reichsverwaltung (in den Grenzregionen) um und zugleich entstanden nach dem von der Londoner Exilregierung schon früher genehmigten Plan völlig neue Ämter. Die neue Organisation sollte sich besonders in der Regionalverwaltung zeigen, und zwar in einem Drei-Stufen-System von Nationalausschüssen auf Orts-, Bezirks- und Landesebene, die das Organ der Staatsverwaltung sowie der Selbstverwaltung in sich vereinigen sollten.³³ Bis Anfang 1945 operierten allerdings auf dem Gebiet der Tschechoslowakei auch die Befreiungsarmeen, insbesondere die sowjetische und die amerikanische. Und in den ganzen Prozess griff auch aktiv die sich erneuernde Tschechoslowakische Armee ein, die aus Soldaten aus den ausländische Korps der verbündeten Armeen gebildet und durch neu mobilisierte Angehörige bedeutend verstärkt wurde.³⁴ Ein allgemeines Problem, auf das die Bemühungen um eine Sicherung der Denkmäler wiederholt stießen, war die ungeklärte Kompetenz zwischen den eingeführten Organen, die mindestens bis Ende 1945, mancherorts aber auch länger andauerte. In den ersten Tagen und Wochen verkomplizierte auch der schlecht funktionierende Eisenbahnverkehr und der damit zusammenhängende unzuverlässige Postdienst die Situation auf schwerwiegende Weise. Viele Orte hatten für mehrere Wochen nicht einmal eine Telefon- oder Telegraphenverbindung. Auch nach der Erneuerung der grundlegenden Infrastruktur war es aber häufig nicht klar, an wen bestimmte Weisungen oder Empfehlungen zu adressieren waren. Ein weiteres Hindernis stellten mehrere Monate andauernde Schwierigkeiten dar, funktionierende Automobile und vor allem genügend Treibstoff für sie zu gewährleisten. Anfangs ersetzten Automobile die problematischen Eisenbahnverbindungen, aber auch später erwies sich dies als notwendig, weil man bei der Sicherung von Kulturdenkmälern zu vielen Örtlichkeiten nicht mit dem Zug gelangen konnte oder dies unverhältnismäßig zeitaufwändig war.

33 Siehe zum Beispiel das Kapitel A4 Schaffung neuer „Volksorgane“, ARBURG – STANĚK 2011, S. 42–47. Hier auch weitere einschlägige Literatur.

34 *„In vielen Grenzregionen stellten bis zum Spätsommer 1945 die tschechoslowakische Armee den dominanten Machtfaktor dar. Ihre Angehörigen übernahmen damals zugleich Aufgaben der zivilen Verwaltung, der Polizei, der Zollwache und des Grenzschutzes dar.“* ARBURG – STANĚK 2011, S. 48.

Ab Anfang Juni wurde die Armee durch die Mobilisierung der jüngsten, ausgehobenen Jahrgänge mit militärischer Ausbildung und Reserveroffizieren ergänzt. Ihr Gesamtstärke erreichte so im Herbst 1945 das Doppelte (um 320 000 Angehörige) der üblichen Friedensstärke der tschechoslowakischen Armee der Vorkriegszeit. Siehe ARBURG – STANĚK 2011, S. 48.

Die Geschwindigkeit der Erneuerung der Infrastruktur und der Staatverwaltung unterschied sich von Ort zu Ort. Allgemein war sie aber in den Grenzgebieten,³⁵ im Raum des ehemaligen Reichsgau Sudetenland und in anderen, zuvor an das Deutsche Reich angeschlossenen Regionen am langsamsten. Die bisherige staatliche Verwaltung zerfiel hier völlig und die überwiegend deutsche Bevölkerung nahm durch berechtigte Befürchtungen über die Zukunft stark ab. Nach der Machtübernahme arbeitete die Tschechoslowakische Armee zum Schutz des staatlichen Eigentums und bei der Erneuerung der elementaren Infrastruktur hier auf grundlegende Weise mit und in den ersten Wochen auch verschiedene weitere, zeitweilig bewaffnete „revolutionäre“ Formationen, die häufig unter dem Dach der Revolutionsgarden auftraten.³⁶ Größtenteils begannen sich erst ab Ende Juni 1945 auch staatliche Sicherheitsorgane, insbesondere die sich neu bildenden Korps der nationalen Sicherheit der Stabilisierung der Verhältnisse im Grenzgebiet anzuschließen.³⁷

Das Sekretariat zur Erfassung und Rettung von Kunst- und Geschichtsdenkmälern

Zum aktivsten und operativsten Organ zur Rettung bedrohter Denkmäler wurde in den ersten Nachkriegswochen das Sekretariat zur Erfassung und Rettung von Kunst- und Geschichtsdenkmälern. Es entstand auf Initiative von ursprünglich in der Illegalität³⁸ als Archivsektion des Tschechischen Nationalrats arbeitenden Archivaren.³⁹ Nach der Befreiung ging die Archivsektion in die Zuständigkeit der Kulturkommission des neu geschaffenen tschechischen Landesnationalausschusses über. Im Rahmen dieser von dem bekannten Literaturhistoriker Václav Černý (1905–1987) geführten Kommission wurden im gegebenen Zeitraum drei weitere Sektionen errichtet, die Denkmalsektion, Museumssektion und die Bibliothekssektion, das erwähnte Sekretariat wirkte aber als selbständiges Organ der Archivsektion. Den Impuls zur Entstehung des Sekretariats gab Jaroslav Charvát (1904–1988), Leiter des Archivs

35 Im Text wird dem Begriff „Grenzgebiet“ Vorzug vor „Sudetendland“ gegeben. Dieser Begriff wurde für den ausgedehnten Gebietstreifen Böhmens, Mährens und Schlesiens mit einem Übergewicht einer deutschen Bevölkerung 1636 auf Amtswege eingeführt und sein offizieller Gebrauch wurde 1945 erneuert. Mehr über diese Begriffe und die Unterschiede zwischen ihnen siehe WIEDEMANN 2016, S. 27–33.

36 *„Das Vorrücken der ‚revolutionären‘ Formationen einschließlich der Revolutionsgarden war häufig sehr undiszipliniert. Die Männer aus ihren Reihen begingen verschiedene Eigentumsdelikte und brutale Gewalttätigkeiten.“* Siehe ARBURG – STANĚK 2011, S. 54.

37 Es handelte sich um ein neues Sicherheitsorgan, das auf Vorschlag der kommunistischen Vertreter in der Exilregierung die bisherige Polizei und Gendarmerie ersetzen sollte.

38 Nach der Aussage von J. Charvát war das ab 1942. Siehe NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 802, Inv.-Nr. 1335, Protokoll über die gemeinsame Sitzung der Archiv-, Museums-, Bibliotheks- und Denkmalschutzsektion der Kulturkommission des Landesnationalausschusses in Prag, gehalten am 13. 6. 1945.

39 Der Tschechische Nationalrat wurde an die Widerstandsgruppen anknüpfend organisiert, während der Befreiung der Republik übernahm er schrittweise die exekutive Macht, die er aber nach dem 11. 5. der Kaschauer Regierung übergab. Seine Struktur wurde zur Grundlage des neuen böhmischen Landesnationalausschusses.

des Nationalmuseums und später einer der führenden Ideologen der kommunistischen Historiographie,⁴⁰ der auch seit Beginn an seiner Spitze stand. Eine weiterer seiner Persönlichkeiten war der Archivar Miloslav Volf (1902–1982), der zuvor einige Jahre im Archiv des Landes Böhmen gewirkt hatte. Anfang Juni kam der junge Historiker und Archivar Oldřich Řiha (1911–1974) zu ihnen hinzu, der ursprünglich aus demselben Archiv war und zu dieser Zeit aus einem deutschen Gefängnis wiederkehrte. Alle drei verband das Engagement im Widerstand und die Vorkriegsmitgliedschaft in der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei, aus der aber Volf schon 1925 ausgetreten war.⁴¹ Der Sitz des Sekretariats war im Gebäude des Archivs des Landes Böhmen in der heutigen Straße Milada Horáková.⁴² Offiziell nahm es seine Tätigkeit am 18. Mai 1945 auf, realiter aber schon einige Tage früher⁴³ am 12. Mai. Wie aus der Bezeichnung hervorgeht, war sein Hauptziel die Erfassung von Kulturdenkmälern, was in dieser Zeit sicherlich den wichtigsten Schritt zu ihrem Schutz darstellte. Die Rettungsbemühungen richteten sich von Anfang an auf Kulturgüter von dreierlei Herkunft.

In erster Linie bemühte man sich um die Sicherung von Sammlungen und Dokumenten von Prager Sammlungsinstitutionen, Bibliotheken und Archiven, die vor der Bombardierung in einer Reihe von Objekten außerhalb der Hauptstadt ausgelagert waren.

Etwas komplizierter war der Prozess der Sicherung von Büchern, Dokumenten und Sammlungsgegenständen, die in der Schlussphase des Kriegs vor Luftangriffen und die vorrückende Front durch deutsche Reichsämter, sammelnden und wissenschaftlichen Institutionen, Bibliotheken sowie Privatleuten auf dem Gebiet des Protektorats sowie des Sudetengaus ausgelagert wurden. Der westliche Teil der ehemaligen Tschechoslowakischen Republik wurde nämlich zu dieser Zeit allgemein als eine der relativ sichersten Stellen des den Krieg verlierenden Reiches betrachtet. Die tschechischen Kulturgutschützer nahmen auch in veröffentlichten Meinungen von Anfang an an, dass es sich nicht bloß um den ursprünglichen Besitz von Reichsinstitutionen, sondern gleichfalls um in anderen okkupierten Ländern beschlagnahmte Gegenstände handele. Informationen über diese Verstecke und über das hier aufbewahrte Material waren anfänglich sehr wirr. In das Sekretariat gingen fantastische Kunden zum Beispiel über die versteckten belgischen Kronjuwelen und andere Objekte von unabsehbarem Wert ein, man spekulierte über die Lokalisierung dieser Verstecke und ihre Sicherung.

40 Über die Anfänge des Sekretariats gibt auf einzigartige Weise Charváts privates Tagebuch Auskunft, aufbewahrt in seinem Nachlass im ANM (nicht geordnet, gegenwärtig Kart. 10).

41 Während der ganzen Zeit seiner Existenz wurde dem Sekretariat auch eine Kanzleioffiziantin zugeteilt

42 Heute Sitz der 1. Abteilung des Nationalarchivs.

43 VOLF 1946, S. 2.

Die dritte Gruppe bedrohter Kulturgüter waren die Denkmäler aus dem Besitz deutscher Bewohner des Reichsgaus Sudetenland⁴⁴ und des Protektorats Böhmen und Mähren. Einige verließen ihre Heimat schon in der Schlussphase des Krieges aus Angst vor der vorrückenden Front, insbesondere vor der sowjetischen Armee. Die meisten flohen nur mit dem nötigsten Gepäck, den restlichen Besitz mussten sie in den verlassenen Häusern seinem Schicksal überlassen. Zu diesen verwaisten Denkmälern kamen bald weitere hinzu, die ursprünglich Deutschen gehörten, die in den ersten Nachkriegstagen in mehreren spontan entstandenen Lagern interniert wurden oder bei wilden Abschiebungen vertrieben wurden. Wie aus dem vorangegangenen Text hervorgeht, war es nötig, die Kulturgüter aus deutschem Besitz schon ab dem Kriegsende zu schützen und dieser letzte Interessensbereich der Kulturgutschützer war zweifellos der anspruchsvollste, hauptsächlich aufgrund ihrer ungewöhnlich hohen Anzahl, der Verstreutheit in vielen Objekten und Orten und nicht zuletzt auch wegen der problematischen Verfechtbarkeit dieser Tätigkeit vor der Öffentlichkeit. Eine massive Welle von Deutschenfeindlichkeit, die in dieser Zeit zum offiziellen, staatlichen Programm wurde, durchdrang die Mehrheit der Gesellschaft und verkomplizierte die Rettung dieser Denkmäler beträchtlich.

Das Sekretariat hat von Anfang an keine der angeführten Denkmalgruppen präferiert, sondern bemühte sich, Informationen über potentiell bedrohte Kulturgüter zusammenzutragen. Vermittels des Rundfunks und der Tagespresse rief es die Bewohner auf, Denkmäler nicht zu zerstören und ihre mögliche Bedrohung dem Sekretariat zu melden. Gleichzeitig bat es auch gezielt Fachleute in den Regionen um Hilfe, und zwar anfänglich vor allem in der Umgebung der Protektoratsgrenzen. Reisen außerhalb Prags unternahm zu diesem Zweck Jaroslav Charvát,⁴⁵ die weiteren Mitglieder des Sekretariats Miroslav Volf und Otakar Řiha konzentrierten sich vor allem auf das Führen der schriftlichen Agenda, die überwiegend aus der Erfassung der in telefonischer oder in schriftlicher Form eingegangenen Hinweise auf bedrohte Denkmäler, aus der Vorbereitung gezielter Aufrufe zur Sicherung der Situation in bestimmten Gebieten, Orten oder direkt beim Objekt und die damit zusammenhängende Korrespondenz bestand.⁴⁶ Nach einer ungefähr fünfwöchigen Tätigkeit des Sekretariats, also Anfang Juni 1945, erachteten seine Mitarbeiter die grundlegende Erfassung bedrohter Denkmäler für mehr oder weniger beendet. Das Sekretariat hatte keine Werkzeuge zu realen Eingriffen zugunsten dieser Denkmäler, d.h., zu ihrer fachlichen Beurteilung, Überführung und anschließenden Lagerung. Deswegen beschlossen seine Vertreter eine Sitzung der Mitglieder aller vier Sektionen der Kulturkommission des Landesnationalausschusses, also der Repräsentanten der bedeutendsten Prager Institutionen einzuberufen, die über das weitere Vorgehen

44 Auch der Bewohner anderer Teile Deutschlands, beziehungsweise deutscher Flüchtlinge aus den von der sowjetischen Armee schon befreiten Ländern, die sich aus unterschiedlichen Gründen zu Kriegsende auf diesem Gebiet aufhielten.

45 Dokumente aufbewahrt im NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 802, Inv.-Nr. 1335.

46 Die schriftliche Agenda des Sekretariats wird aufbewahrt im NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 802, Inv.-Nr. 1335. Volf führt an, dass die Agenda des Sekretariats die laufende Nummer 1 135 an Vorgängen erreichte (VOLF 1946, S. 2).

entscheiden sollten.⁴⁷ Hier fassten die Mitglieder der Kulturkommission nach relativ kurzer Diskussion den Beschluss, dass das Sekretariat weiterhin als gemeinsames Organ zur Erfassung und Koordination der Rettung beweglicher Kulturgüter verschiedenen Typs und Herkunft in Funktion bleiben werde, weil es sich schon in das Bewusstsein der Öffentlichkeit und der Organe der Staatsverwaltung eingepreßt habe, die sich automatisch an das Sekretariat wenden würden. Die eigentliche ausführende Kompetenz der Rettung der Denkmäler wurde unter spezialisierte, zentrale Institutionen aufgeteilt. Den Prozess der Rettung gefährdeter Bücher erhielt die National- und Universitätsbibliothek zur Obsorge, der spezialisierten Sammlungsgegenstände das Nationalmuseum, das auch die Aufsicht über die deutschen Museen im Grenzgebiet übernahm. Die Sicherung der restlichen beweglichen Denkmäler fiel dem Staatlichen Denkmalamt zu, die Angelegenheit gefährdeter Archive sollte weiter das Archiv des Landes Böhmen⁴⁸ verwalten und der Nationalgalerie oblag bloß die Aufsicht über die deutschen Galerien. Im Falle verschleppter Archive und Bibliotheken wurde die Verwaltung gegenwärtig dem Ministerium für ausländische Angelegenheiten übergeben, welche diese ganze Agenda, d.h., die Erfassung und die Verhandlungen über die Rückgabe in ihre Herkunftsländer schrittweise zu koordinieren begann.⁴⁹ Das eingeführte System hielten die Akteure der erwähnten Sitzung für „*technisch am einfachsten*“.⁵⁰ Die andere erwogene Variante, dass die Gesamtorganisation von dem Ministerium für Schulwesen und Aufklärung, seit Beginn der ersten Republik die höchste Instanz in Kulturfragen, übernommen werde, wurde schließlich verworfen. Engagierte Persönlichkeiten nahmen an, dass eine Bewältigung dieser Agenda in gegebener Zeit nicht in seinen Kräften stünde. Der Direktor der National- und Universitätsbibliothek Josef Bečka (1894–1955) bemerkte dazu, dass das Ministerium „*noch nicht organisiert sei, es werde umziehen und hat nicht genügend Initiative [...]*“.⁵¹ Im Juni 1945 war das System der staatlichen Verwaltung schon mehr oder weniger konsolidiert, in der Mehrheit der Gemeinden existierten Ortsnationalausschüsse, in den Ortschaften mit einem markanten Übergewicht an deutscher Bevölkerung (in der zeitgenössischen Terminologie „staatlich unzuverlässiger Bevölkerung“) wurden durch das Ministerium des Inneren sog. Ortsverwaltungskommissionen ernannt. Die zweite Stufe bildeten die Bezirksnationalausschüsse, in den deutschen Regionen Bezirksverwaltungskommissionen. Ihre Tätigkeit leitete der böhmische oder der mährisch-schlesische Landesnationalausschuss, die dem Innenministerium unterlagen. Die Konsolidierung der Verhältnisse nach dem Kriegsende beruhte aber in beträchtlichem Maße auf den Orts- und Bezirksnationalausschüssen bzw. Bezirksverwaltungskommissionen. In den Grenzgebieten hatten diese

47 NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 802, Inv.-Nr. 1335, Protokoll über die gemeinsame Sitzung der Archiv-, Museums-, Bibliotheks und Denkmalschutzsektion der Kulturkommission des Landesnationalausschusses in Prag, gehalten am 13. 6. 1945.

48 In Fällen der Archive von Großgrundbesitz dann das Státní archiv zemědělský (Staatliche Landwirtschaftsarchiv).

49 Über Bücher, Dokumente und während des Kriegs in Böhmen, Mähren und Schlesien deponierte Sammlungen siehe STROUHALOVÁ 2016. – REJHA 2017, Nr. 1, S. 18–33. – KRETSCHMER 2015, S. 7–16.

50 NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 802, Inv.-Nr. 1335, Protokoll über die gemeinsame Sitzung der Archiv-, Museums-, Bibliotheks und Denkmalschutzsektion der Kulturkommission des Landesnationalausschusses in Prag, gehalten am 13. 6. 1945.

51 Ibidem.

Ämter überdies den größeren Teil der umfangreichen Agenda zur Aufgabe, der mit der Aussiedlung der deutschen Bevölkerung, mit der Umverteilung ihres enteigneten Besitzes und mit der Ankunft neuer Siedler verbunden war. Dies führte zu einer starken Überlastung ihrer häufig unzureichend qualifizierten und unerfahrenen Mitarbeiter. Im Vergleich mit diesen Aufgaben erschienen die Angelegenheiten der Rettung von Denkmälern selbstverständlich weniger wichtig und die Mehrheit der Nationalausschüsse konnte ihr nicht die angemessene Aufmerksamkeit widmen. Das war ein vielleicht weiterer, wenn auch unausgesprochener Grund, warum die Kulturkommission empfahl, die Tätigkeitsdauer des Sekretariats zu verlängern.⁵² Das Sekretariat arbeitete nämlich unter der Federführung des Landesnationalausschusses also des leitenden Gremiums aller Nationalausschüsse in Böhmen, die verpflichtet waren, sich nach den von ihm herausgegebenen Rundschreiben oder amtlichen Korrespondenz zu richten oder sich zumindest auf offiziellem Weg zu ihnen zu äußern. Die überlasteten Nationalausschüsse reagierten meistens nicht auf die Aufrufe des Staatlichen Denkmalamtes, der National- und Universitätsbibliothek oder der weiteren erwähnten Institutionen und erstaunlicherweise auch nicht des Ministeriums für Schulwesen und Aufklärung. Möglicherweise als Antwort auf den Ausdruck des Vertrauens seitens der Vertreter der Kulturkommission, wenn auch leider nicht mit einer finanziellen Wertung ihrer Arbeit seitens des Gründers, also des Landesnationalausschusses unterstützt,⁵³ bereitete das Sekretariat Mitte Juni ein Rundschreiben vor, das es an alle Bezirksnationalausschüsse schickte. Sein Text rief zur Ermittlung des Zustandes historischer Denkmalobjekte auf dem Gebiet des jeweiligen Bezirks auf und betonte die Notwendigkeit, die Inneneinrichtung dieser Gebäude zu kontrollieren und zu sichern, aber auch der prunkvollen Villen, die den deutschen Bewohnern gehört hatten.⁵⁴

Nationalmuseum, Nationalgalerie, Staatliches Denkmalamt, Ministerium für Schulwesen und Aufklärung

Schon vor der erwähnten Juni-Sitzung aller Sektionen der Kulturkommission des Landesnationalausschusses waren die interessierten Institutionen – also die National- und Universitätsbibliothek, das Staatliche Denkmalamt⁵⁵ und die Nationalgalerie – unter dem Druck der Ereignisse gezwungen, eigene Aktivitäten zur Rettung der auf verschiedene Weisen bedrohten Denkmäler zu entfalten. An sie wand-

52 Das Sekretariat arbeitete im begrenzten Maße schließlich bis Oktober 1945, in den Herbstmonaten aber schon ausschließlich als Organ, das Anregungen annahm und an andere Institutionen weitergab.

53 Finanzprobleme begleiteten das Sekretariat während der ganzen Zeit seiner Tätigkeit.

54 NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 802, Inv.-Nr. 1335, Rundschreiben vom 25. 6. 1945 Nr. 797. Die Antworten von mehreren Bezirksnationalausschüssen auf den Aufruf dieses Rundschreibens, die den Zustand der Denkmäler (immobile und mobile) im entsprechenden Bezirk beschreiben, haben sich unter den Schriftstücken des Sekretariats in dem Teilbestand des Archivbestands Landesamt, Abt. Kirchliches, Stiftungen und Schulisches erhalten. Siehe NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 802, Inv.-Nr. 1335.

55 Für das Archiv des Landes Böhmen trat das Sekretariat zur Erfassung und Rettung von Kunst- und Geschichtsdenkmälern auf.

ten sich nämlich Ämter und Einzelpersonen mit Gesuchen um ein Eingreifen zu ihren Gunsten. In den ersten Tagen nach der Befreiung konzentrierten sich diese Institutionen auf die Situation in Prag, dann griff schrittweise ihre Aufmerksamkeit auf die weiteren Gebiete Republik über und insbesondere auf das Grenzgebiet. Die verwaisten kulturellen Wertgegenstände wurden von den genannten Institutionen verschiedenen Organe und Einzelpersonen überbracht. Gleichzeitig bemühten sie sich, Informationen über gefährdete Denkmäler zu überprüfen, die sie per Post zugestellt oder häufiger telefonisch mitgeteilt bekommen hatten. Nach der gemeinsamen Sitzung der Kulturkommission begannen sie überdies, auch die mittels des Sekretariats übergebenen Meldungen zu untersuchen und zu erledigen. Die Leute informierten es über die von Deutschen verlassenen, ungesicherten Wohnungen mit antiken Möbeln und Originalkunstwerken, über Funde von Münz- oder Mineralsammlungen oder Verbrennungen deutscher Bücher.⁵⁶ Die Korps der Nationalen Sicherheit oder die Nationalausschüsse / Nationalkommissionen übergaben ihnen aufgefundene Sammlungen oder riefen sie zur Übernahme von Gegenständen auf, die bei Hausdurchsuchungen, bei Flüchtlingen und in verschiedenen Verstecken gesichert wurden.

Jede der genannten Institutionen trat hinsichtlich des Charakters des Materials, der personellen Ausstattung sowie der eigenen Organisationsstruktur anders an die Sicherstellung gefährdeter Denkmäler heran. Das auf eine ganze Skala von häufig sehr spezifischen Sammlungsgegenständen ausgerichtete Nationalmuseum betraute entsprechend des Charakters der Objekte Spezialisten aus den Reihen seiner Angestellten, die zuerst die gegebenen Informationen überprüften und anschließend meistens vor Ort den Wert des oder der Gegenstände beurteilten, die sie danach entweder in die Sammlungen ihrer Abteilung aufnahmen oder zur Übernahme durch ein anderes Museum empfahlen, gegebenenfalls zum Gebrauch in Schulkabinetten anboten, sofern sie nicht allzu wertvoll waren. Die zahlreichsten Zugänge verzeichnete in dieser Zeit die numismatische Abteilung. Der Grund war offenbar der Umstand, dass der Wert historischer Münzen auch für die meisten Laien gut erkennbar und unstrittig war. Außer dem massenhaft verbreiteten Diebstahl von Mobiliar aus den von Deutschen bewohnten Wohnungen bedrohte die Kulturdenkmäler nämlich gleichermaßen die Unkenntnis ihrer tatsächlichen Werte und die fehlende Rücksichtnahme im weiteren Umgang mit ihnen. 1947 erfasste die numismatische Abteilung des Nationalmuseums Münzen, Medaillen und numismatische Literatur aus 75 konfiszierten Beständen gemäß Dekret Nr. 108/1945 Sb. (also außer den Sammlungen, die aus der Mehrheit der Adelssitze stammten), die gemäß den Marktpreisen von 1938 im Wert auf 956 152 Kronen taxiert wurden.⁵⁷ Die Agenda der Konfiskate hatte vor allem die Numismatikerin Emanuela Nohejlová-Prátová (1900–1995) unter ihrer

56 „[...] um den 1. August wurden deutsche Bücher, darunter auch viele alte Drucke, auf die Troja-Brücke in Prag VII. gebracht und dort verbrannt.“ Siehe NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 802, Inv.-Nr. 1335, Kopie des Briefes des Ortsnationalausschusses Prag I.–VII. vom 9. 8. 1945 an das Sekretariat.

57 Siehe vor allem NA, Bestand SPS, Kart. 631, Inv.-Nr. 235, dokument Národní museum. Seznam nepřátelského majetku z roku 1947 (Dokument Nationalmuseum. Verzeichnis des feindlichen Besitzes aus dem Jahre 1947).

Verantwortung.⁵⁸ Das konfiszierte Material bereicherte aber bedeutend auch weitere Abteilungen des Nationalmuseums.⁵⁹

Das Staatliche Denkmalamt konzentrierte sich in den ersten Nachkriegswochen vor allem auf die Erfassung, Dokumentation und die notwendigste Sicherung immobiler Denkmäler, die infolge des Kriegsgeschehen beschädigt wurden. Meistens bemühte es sich aber, auch in Fällen eines notwendigen Eingriffs zugunsten der Rettung mobiler Denkmäler operativ zu handeln.⁶⁰ Die gesicherten Gegenstände wurden hinsichtlich des Fehlens eigener geeigneter Räume ihrem Typ gemäß entweder im Nationalmuseum oder in der Nationalgalerie deponiert. Der Agenda widmete sich vor allem direkt der Vorsitzende des Staatlichen Denkmalamts Václav Wagner (1893–1962)⁶¹ oder sein Vertreter in der Kulturkommission des Landesnationalausschusses Viktor Kotrba (1906–1973).⁶² Im Juni 1945 richtete das Staatliche Denkmalamt aus eigener Initiative im ehemaligen Verwaltungszentrum des Reichsgaus Sudetenland in Reichenberg das sog. Amt des Beauftragten des Staatlichen Denkmalamts ein, das gefährdete Denkmäler in der Stadt und im Umkreis sichern sollte. Als Beauftragten ernannte Wagner seinen Freund, den Maler Jaroslav Dědina (1914 – 90er Jahre des 20. Jahrhunderts).⁶³ Während des Sommers 1945 stellte er schrittweise noch drei weitere Angestellten an. Der erste war Bohuslav Kluka, Inspektor des Nordböhmisches Museums, in dem er auch als Möbelrestaurator und Depotverwalter wirkte. Seine Vielseitigkeit zeigte sich bei der Arbeit für den Beauftragten, den er bei fast allen Sicherungsaktionen begleitet hat. Der Maler Jaroslav (Jaro) Beran (1892–1962) interessierte sich bei den Durchsuchungen besonders der Reichenberger Villen und Wohnungen primär für die bildende Kunst. Ab den ersten Nachkriegsmonaten bewarb er sich um die Funktion des Verwalters der Reichenberger städtischen Ga-

-
- 58 Historikerin, eine der bedeutendsten Persönlichkeiten der tschechischen Numismatik. Ab 1930 wirkte sie als zweite Fachangestellte in der numismatischen Abteilung des Nationalmuseums. Nach dem erzwungenen Aufenthalt in Wien während des Zweiten Weltkriegs kehrte sie schon im Mai 1945 in diese Funktion zurück. Im Museum wirkte sie dann auch weitere Jahre, später begann sie an der Karlsuniversität und an der Masaryksuniversität (Brünn) Vorlesungen zu halten.
- 59 Die Bibliothek des Nationalmuseums erfasste 1947 um die 67 000 Bände aus dem gemäß Dekret Nr. 108/1945 Sb. konfisziertem Eigentum, die historisch-archäologische Abteilung Gegenstände aus 70 Eigentumsmassen, die urgeschichtliche Abteilung aus 62 Eigentumsmassen. Siehe NA, Bestand SPS, Kart. 631, Inv.-Nr. 235, dokument Národní museum. Seznam nepřátelského majetku z roku 1947 (Dokument Nationalmuseum. Verzeichnis des feindlichen Besitzes aus dem Jahre 1947).
- 60 Siehe Kap. Karl Waldstein und sein Schloss Hirschberg.
- 61 Einer der bedeutendsten tschechischen Denkmalpfleger und Theoretiker der Denkmalpflege. Václav Wagner wirkte als Fachmitarbeiter des Staatlichen Denkmalamts schon ab Mitte der 20er Jahre, zu Beginn der 40er Jahre wurde er für kurze Zeit Leiter, 1941 wurde er aber für den deutschen Historiker Wilhelm Turnwald ausgewechselt. Im Mai 1945 kehrte er in seine Funktion zurück, 1949 wurde er aberufen, zuletzt verhaftet und in einem konstruierten Prozess mit katholischen Intellektuellen verurteilt.
- 62 Architekt, Kunsthistoriker, insbesondere auf gotische und barocke Architektur ausgerichtet. Ab 1940 war er Mitarbeiter des Denkmalamts in Prag, zuletzt der Staatlichen Denkmalverwaltung. In den 60er und 70er Jahren wirkte er am Institut für Theorie und Kunstgeschichte der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften als Leiter der Abteilung Architektur.
- 63 Jaroslav Dědina studierte bei seinem Vater, dem Maler Jan Dědina (1870–1955), später in Paris. Im Herbst 1945 verließ er die Tschechoslowakei und ging nach Frankreich, später siedelte er nach Brasilien über. Wagner hat offenbar gut gekannt, in einem Brief sprach er ihn als „geliebter Freund“ an (Brief vom 9. 12. 1945, siehe LA PNP, Bestand V. Wagner, korespondence přijatá [empfangene Korrespondenz]).

lerie, die er nachfolgend auch erlangte, und nach der Trennung der Galerie vom Museum 1953 wurde er ihr erster Direktor. Die wichtigste Position unter den Unterstellten hatte der gebürtige Reichenberger Vlastimil Vinter (1921–2011), der anfangs als sein Sekretär auftrat. Vinter vertrat sehr häufig Dědina und am 30. August 1945 wurde er an seiner Stelle zum Beauftragten für Groß-Reichenberg ernannt.⁶⁴ Im Oktober desselben Jahres wurde er auch zum Verwalter des Nordböhmisches Museums ernannt und er verband somit beide Funktionen. Sein Vertreter wurde in beiden Fällen Jaro Beran.⁶⁵

Die Nationalgalerie wurde in der ersten Zeit nach der Befreiung vor allem zur Übernahme von Sammlungen von Gemälden, Plastiken sowie wertvollere Druckgraphiken aus deutschen Wohnungen und verlassenen Schlössern aufgerufen.⁶⁶ Im Zusammenhang mit dieser Agenda erscheint am häufigsten der Name des Kunsthistorikers Vojtěch Volavky (1899–1985),⁶⁷ der auch Mitglied der Museumssektion der Kulturkommission des Landesnationalausschusses war.

Die Vertreter aller genannten Institutionen begannen schon im Verlauf des Junis immer häufiger Reisen außerhalb Prags zu unternehmen, zuerst in die nähere Umgebung, aber bald fingen sie an, sich auf entferntere Orte im Grenzgebiet zu konzentrieren, wo das Ausmaß der Bedrohung am größten war. Ihre Reisen waren häufig präzise gezielt, sie suchten nach einer konkreten Sammlung, von der sie wussten, dass sie in einem bestimmten Objekt aufbewahrt wird oder dass sie eine bestimmte Person besessen hat. Anders reagierten sie auf Aufrufe der Beauftragten in den Regionen (siehe folgenden Text) oder der Regionalorgane der Staatsverwaltung, um den Wert von sichergestellten Gegenständen zu beurteilen, gegebenenfalls übernahmen sie sie für ihre Institution. Die wohl größte Fahndung verlief in diesem Zusammenhang nach dem Schatz aus dem Grabhügel einer slawischen Fürstin bei Schellenken [Želénky], der bis Kriegsende im Besitz des Grafen Ledebur-Wicheln war.⁶⁸

64 Offiziell wurde Vinter zum vorläufigen Beauftragten des Staatlichen Denkmalamts ernannt, freilich hat nach ihm niemand anderer mehr diese Funktion bekleidet.

65 Hauptzentrum des Amtes des Beauftragten war anfangs das Schloss Lämberg, dass er vom ehemaligen Denkmalamt des Reichsgaues Sudetenland übernahm, später wurde das Büro aus praktischen Gründen in das Nordböhmisches Museum in Reichenberg verlegt. Der Beauftragte „mit der Beauftragung des Staatlichen Denkmalamts“ sicherte die bedeutendsten Denkmäler in der Stadt und in der weiteren Umgebung (auch wenn seine Beauftragung nur für das sog. Groß-Reichenberg galt): Schlösser, Museen sowie Wohnungen von Sammlern, er bemühte sich auch weitere Informationen über Sammlungen oder umfangreiche Bibliotheken auf Grundlage der Vernehmung von deutschen Bewohnern zu erlangen. Die Tätigkeit des Beauftragten dokumentieren seine Berichte, aufbewahrt im ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK – III. díl, Zprávy o činnosti pověřenců SPÚ v Liberci (III. Teil, Berichte über die Tätigkeit der Beauftragten des Staatlichen Denkmalamts in Reichenberg). Auch NA, Bestand SPS, Kart. 705, Inv.-Nr. 401, 402.

66 Zum Beispiel aus der Wohnung des Grafen Des Fours-Walderode in Prag-Smichow, die Sammlungen des Grafen E. Ledebur-Wicheln aus Schloss Milleschau oder von F. Ringhoffer aus dem Schloss Kamenice (Bezirk Prag-Ost). Siehe ANG, Bestand NG (1897) 1945–1990, Inventar „Z“, I, 1–1952.

67 Nachrichten über seine Tätigkeit siehe ANG, Bestand NG (1897) 1945–1990, Kart. 13, Zajišťování (Sicherung) 251.

68 Über die Fahndung siehe SKLENÁŘ 1985, S. 76. Eingehendere Dokumente aufbewahrt im NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 802, Inv.-Nr. 1335.

Die Aktivität des Ministeriums für Schulwesen und Aufklärung, das für einige der sich um Kulturgüter sorgenden Institutionen die höchste Exekutivinstanz⁶⁹ darstellte und für die übrigen als höchste fachliche Autorität funktionieren sollte, war zu Beginn der dritten Republik relativ gering. Die Abteilung für Aufklärung, der unter anderem die Aufsicht über die Denkmalpflege, das Bibliothekswesen, das Museumswesen⁷⁰ und zum Teil auch das Archivwesen oblag und schon seit 1939 von dem Archivar Jan Morávek (1887–1960) geleitet wurde, bahnte im Wesentlichen erst Mitte Juni 1945 eine Zusammenarbeit mit dem Sekretariat für die Erfassung und Rettung von Kunst- und Geschichtsdenkmälern an und bemühte sich schrittweise, sich dem ganzen Prozess der Rettung von Kulturgütern anzuschließen. Mitte Juni desselben Jahres war das Selbstbewusstsein des Ministeriums aber schon so weit gewachsen, dass es entschied, auf die Übernahme der Koordination des ganzen Prozesses der Sicherung von Kulturdenkmälern aus konfisziertem Besitz hinzuwirken.⁷¹ Dazu kam es aber noch mehrere Monate überhaupt nicht, denn bis Oktober 1945 fuhr das Sekretariat und die erwähnten Prager Institutionen mit dieser Tätigkeit fort und auch das Innenministerium entwickelte Aktivitäten in dieser Richtung. Um die Koordination des ganzen Prozesses versuchte sich im September wiederum auch der Landesnationalausschuss, als er die sog. Kommission zur Sicherung von künstlerischen und historischen Gegenständen in den tschechischen Ländern gründete, in der alle interessierten Kulturinstitutionen sowie eine Reihe von Ämtern eine Vertretung hatten. Diesem Organ gelang es aber offensichtlich überhaupt nicht, die ursprünglichen Ambitionen zu erfüllen.⁷²

Die Beauftragten in den nordböhmisches Regionen

Mitte Mai 1945 sendete der Tschechoslowakische Rundfunk auf Initiative des Sekretariats einen Aufruf, damit sich Freiwillige melden, welche die immobilien und mobilen Denkmäler in den Regionen und vor allem im Grenzgebiet sichern könnten. Ein ähnlicher Aufruf wurde auch in einigen Tageszeitungen abgedruckt.⁷³ Gleichzeitig suchte sich das Sekretariat in den einzelnen Regionen konkrete Personen heraus, die es danach direkt ansprach. Anfangs konzentrierte es sich hauptsächlich auf städtische Archivare, zu denen es hinsichtlich der unmittelbaren Verbindung mit der Archivsektion der Kulturkommission des Landesnationalausschusses problemlos Kontakt finden konnte. Diese Personen waren aber auch häufig Verwalter der städtischen Museen und einige auch Bezirkskonservatoren der staatlichen Denkmalpflege.

69 Zu ihnen gehörte die National- und Universitätsbibliothek, das Staatliche Denkmalamt und die Nationalgalerie, dagegen war das Nationalmuseum in dieser Zeit noch immer eine Landesinstitution.

70 Diese Agenda gehörte zur 4. Abteilung dieser Sektion, es verwaltete sie der spezielle Referent Jaroslav Drtina (1908–1967), der später Leiter dieser Abteilung wurde.

71 Siehe UHLÍKOVÁ 2016, S. 214–220.

72 Siehe die Dokumente im NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 802, Inv.-Nr. 1335. Weiter STROUHALOVÁ 2016, S. 42–43.

73 Das Konzept des Artikels siehe NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 802, Inv.-Nr. 1335.

ge. In den Regionen, wo es aus verschiedenen Gründen nicht möglich war, an die Schutzaktivitäten der städtischen Archivare anzuschließen, wurde auf der Basis der schrittweise durch die Museums- und Denkmalssektion gelieferten Informationen Museumsverwalter und Bezirkskonservatoren angesprochen. Primär konzentrierte sich die Aufmerksamkeit auf an der Grenze des ehemaligen Protektorats wirkende Persönlichkeiten, die am leichtesten in das Grenzgebiet vordringen konnten und meistens, wenigstens in einem gewissen Maße, mit den hiesigen Verhältnissen vertraut waren. Außer allgemeinen Aufrufen zur Sicherung von Denkmälern, Archiven und Museen in bestimmten Gebieten beauftragte sie das Sekretariat häufig mit sehr konkreten Aufgaben – mit der Durchsuchung eines Objektes oder der Fahndung nach einer kostbaren Sammlung. Die Briefe waren häufig so formuliert, dass sie von den Adressaten als offizielle Beglaubigungsschreiben vorgezeigt werden konnten.

In einigen Fällen wurde zum Beglaubigungsschreiben noch ein separates Gesuch an die Garnison der Tschechoslowakischen Armee zugefügt. *„Ich ersuche das Kommando Ihres Bataillons, den genannten Herrn in seinen Bemühungen zur Sicherung von künstlerischen und historischen Werten von ganznationaler Bedeutung mit allen Mitteln, die ihnen zur Hand sind, freundlich zu unterstützen.“*⁷⁴

Die aktive Mitarbeit der Armee war in der unmittelbaren Nachkriegszeit für die Beauftragten häufig entscheidend und ihre Einheiten wurden zu den operativsten Organen bei der faktischen Sicherung der entsprechenden Objekte, abgesehen davon, dass in vielen Ortschaften weiterhin ein Sicherheitsrisiko bestand. Der Turnauer Sicherungskommission, deren Tätigkeit weiter unten noch erwähnt werden wird, boten die militärischen Garnisonen auch Verpflegung und Unterkunft bei weiteren Reisen an.⁷⁵ Die Vertreter der Armee oder des Nationalausschusses wurden oft auch amtliche Zeugen der eigentlichen Sicherstellung der Objekte oder Sammlungen, was natürlich den Wert des ganzen Aktes erhöhte und explizit die Autorität der Beauftragten stärkte. Der ganze Akt wurde mit einem von allen Anwesenden unterschriebenem Protokoll bestätigt.

Die Beauftragten richteten ihre Aufmerksamkeit primär auf Museen, Stadt- oder Patrimonialarchive und Adelssitze, in vielen Orten beschauten sie aber auch die Villen der örtlichen Fabrikanten und zwar insbesondere die, welche von ihren Besitzern aus verschiedenen Gründen verlassen wurden und von denen ein Wissen ihrer kulturell wertvollen Ausstattung existierte, wie z.B. die Villa der Turnwalds in Alt Harzdorf [Starý Harcov]. Eine Reihe von Museumssammlungen und Archivalien wurde speziell im Grenzgebiet vor dem Kriegsende in Verstecke verbracht, am häufigsten in Kellerräume der Gemeinde, örtliche Schlösser oder sogar in Katakomben von Kirchen (in Haindorf [Hejnice]) und in umliegenden

74 NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 802, Inv.-Nr. 1335, Brief des Sekretariats zur Erfassung und Rettung von Kunst- und Geschichtsdenkmälern – Landesnationalausschuss an das Kommando des Grenzbataillons Nr. 4 in Starckenbach [Jilemnice], 28. 5. 1945.

75 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand Z. Wirth, Korrespondenz K. Vik, Brief von K. Vik an Z. Wirth, 2. 6. 1945.

Höhlen (Steinschönau [Kamenický Šenov]). Es war keine Ausnahme, dass sie in diesen Räumen eingemauert wurden.

Manchmal handelte es sich um größere Teile von Sammlungen, in anderen Fällen bloß um die kostbarsten Stücke. Diese Verstecke wurden in der ersten Phase meistens nur kontrolliert, weil „es im Kreis noch nicht genügend Sicherheit für Personen und Besitz gibt [...]“⁷⁶ und die Herausnahme der Deponate wurde auf eine spätere Zeit verschoben, indem der Beauftragte den Nationalausschuss nur um ihre Bewachung bat. Die Gebäude der Museen, Archive und verlassenen Schlösser wurden verschlossen, versiegelt und die Schlüssel am häufigsten in Verwahrung des Ortsnationalausschusses oder der Ortsverwaltungskommission belassen. Der Eingang wurde mit der Aufschrift „MUSEUM“ gekennzeichnet, und zwar auch in kyrillischer Schrift. Auf Dauer bewohnte Objekte wurden der Aufsicht ihrer Bewohner anvertraut, obwohl es sich meistens um Deutsche handelte. In diesen Fällen konnte der Beauftragte nicht das ganze Gebäude versiegeln, sondern bloß die Räumlichkeiten mit der wertvollsten Ausstattung, gegebenenfalls ließ er ausgewähltes Mobiliar in einige abschließbare Räume in den Obergeschossen zusammentragen, wohin man nicht durch Fenster einbrechen konnte.

Viele Schlösser, beziehungsweise Klöster waren von einigen der Befreiungsarmeen besetzt, für die die ausgedehnten, häufig überhaupt nicht oder nur minimal bewohnten Räume der Adelsitze und historischen Klöster ein geeigneter Ort zur Unterbringung von Soldaten oder Lazaretten war. Manchmal wurden hier auch Gefangenenlager eingerichtet, wie zum Beispiel im Stift Tepl.⁷⁷ In solchen Fällen entschied über das Objekt praktisch ausschließlich der Kommandeur der entsprechenden Garnison. Der Beauftragte bemühte sich meistens von ihm zu erfahren, wie die Situation im Objekt ist, welche Räume die Mannschaften benutzen und ob wenigsten auf irgendeine Weise wertvolles Mobiliar gesichert, zum Beispiel, ob es in einem abschließbaren Raum zusammengetragen ist. Der Beauftragte sandte dem Sekretariat regelmäßig Berichte, in denen er beschrieb, auf welche Weise er sich bemüht habe, eine Sicherung der Denkmäler zu erzielen. Erstaunlicherweise geht aus keinem eine fehlende Bereitschaft der Besatzungskommandeure hervor, mit ihnen zu verhandeln. Mit der amerikanischen Armee war die Zusammenarbeit allgemein leichter als mit der Roten Armee. Die Kommandeure versicherten meistens, dass sie das Mobiliar schützen, lehnten aber einen Einlass in das Objekt ab. In diesem Falle baten die Beauftragten den Nationalausschuss, die Situation weiterhin zu beobachten, weil niemand von den Beteiligten die Befugnis hatte, in die Angelegenheiten der Befreiungsarmeen einzugreifen und das Außenministerium zur Geduld ermahnte. Praktisch keinen Einfluss hatten tschechoslowakischen Ämter auf die

76 Ibidem.

77 Im Kloster wurden deutsche Gefangene unter der Aufsicht der amerikanischen Armee untergebracht. Siehe VOLF 1946, S. 7. Dokumente über die Bemühungen um die Sicherung der hiesigen Bibliotheken und Sammlungen siehe NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 802, Inv.-Nr. 1335.

Tätigkeit der sog. sowjetischen Trophäenkommissionen,⁷⁸ welche die Einrichtungen mehrerer Adelsitze abtransportierten, insbesondere im Raum der ehemaligen Sudeten.

Aufgrund der erwähnten Nachrichten der Beauftragten⁷⁹ und eines Artikels von M. Volf im ersten Jahrgang des *Archivní věstník* von 1946⁸⁰ haben wir eine relativ genaue Vorstellung darüber, wer und in welchem Ausmaß sich dem Prozess der Sicherung von Denkmälern angeschlossen hat. Es muss gesagt werden, dass es wirklich viele dieser Persönlichkeiten gegeben hat. Volf erwähnt in seinem Artikel 23 und führt an, dass sie auf verschiedene Weise in 53 Orten eingriffen.⁸¹ Am aktivsten waren der Anzahl erhaltener Berichte sowie Volfs Meinung nach die von dem Bezirkskonservator der Denkmalpflege, dem Maler Karl Vik (1883–1964), sodann dem Antiquitätenhändler und gerichtlichen Sachverständigen für diesen Bereich Josef Scheybal (1897–1967) und dem ehemaligen Artillerieoffizier Zdeněk Krejčík im Turnauer Bezirk geschaffene sog. Sicherungskommission.⁸² Der territoriale Radius dieser Gruppe war auf ihr eigenes Ersuchen im Unterschied zu anderen Beauftragten sehr weit, ihre Bevollmächtigung erstreckte sich auf das Gebiet von Nord- und Ostböhmen von der Elbe bis zum Braunauer Zipfel.

Über seine Reisen und Durchsuchungen schrieben die Mitglieder der Sicherungskommission sorgfältige Vermerke, im Falle wertvoller Funde, die sie in versiegelten Räumen den örtlichen Funktionären zur Obhut übergaben, häufig auch Protokolle, bei denen sie auch die Unterschriften dieser Personen forderten.⁸³ Josef Scheybal zufolge besuchte die Kommission während der nicht ganz drei Monaten ihrer Existenz in der abgesteckten Region 50 Orte, sicherte Gebäude und Mobiliar von 30 Schlössern⁸⁴ und weitere Objekte „*unter dem Wilden Westen ähnlichen Verhältnissen*“.⁸⁵

Ein weiterer sehr aktiver Beauftragter war der Schulinspektor im Ruhestand Josef Maštálko (1876–1950) aus Katusice bei Jungbunzlau [Mladá Boleslav].⁸⁶ Nach dem Abschluss des Münchener Abkommens

-
- 78 Die Literatur, die sich der Frage der Trophäenkommissionen widmete, (z.B. JANČÍK – KALINA 2014, S. 265–272) reflektierte bislang nur das Material und die Maschinen aus Industriebetrieben und Bankdepots, die von der Roten Armee beschlagnahmt wurden. Dass die Kommissionen auch Einrichtungen aus Schlössern abtransportierten (z.B. aus Wartenberg [Stráž pod Ralskem] oder Maschau [Mašfov]), erfahren wir bloß aus Erwähnungen in regionalen Quellen, z.B. im Material der Ortsnationalausschüsse oder der Ortsverwaltungskommissionen.
- 79 NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 802, Inv.-Nr. 1335.
- 80 VOLF 1946, S. 2–11.
- 81 Ibidem, S. 4–8.
- 82 Über die Tätigkeit dieser Gruppe eingehender siehe UHLÍKOVÁ 2014, S. 3–14.
- 83 Die Protokolle der Tätigkeit der Sicherungskommission werden aufbewahrt im ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 18, Materiály z činnosti J. Scheybala (Material aus der Tätigkeit von J. Scheybal).
- 84 Muzeum Českého ráje Turnov, Pozůstalost J. V. Scheybala, Sign. VII.2/2–149/1, Konzept des Briefes an den Sektionschef des Ministeriums für Schulwesen und Aufklärung, 1. 12. 1945.
- 85 Ibidem.
- 86 SMEJKAL 2003, S. 213–237. – NOVOTNÁ 2011. – STREJČKOVÁ 2012.

1938 wurde er gezwungen, aus Böhmisches Leipa [Česká Lipa] in dieses Dorf umzuziehen. Mašťálko war eine bedeutende, in der Zeit der ersten Republik in der tschechischen Minderheitsgesellschaft der überwiegend deutschen Leipaer Region wirkende Persönlichkeit. Er machte sich um die Gründung des tschechischen Museumsvereins für den Kreis Böhmisches Leipa verdient, der unter anderem auch auf seine Initiative begann, die bis heute erscheinende heimatkundliche Zeitschrift *Bezděz* herauszugeben, deren Redakteur er war. Er bekleidete auch die Funktion des Bezirkskonservators der staatlichen Denkmalpflege. Die Skala seiner Tätigkeit war auch sonst sehr breit, tatsächlich „aufklärerisch“ im positiven Verständnis der Bedeutung dieses Wortes.⁸⁷ Das war übrigens das gemeinsame Merkmal der Mehrheit der in der Schutztätigkeit im Jahre 1945 engagierten Personen. Seinen persönlich adressierten, offiziellen Brief des Sekretariats vom 23. Mai, der zur Sicherung von Denkmälern auf dem Gebiet von Jungbunzlau aufrief, beantwortete Josef Mašťálko praktisch umgehend.⁸⁸ Nicht nur nahm er bereitwillig die gegebene Aufforderung an, sondern er bot auch die Sicherung von Archiven, Museen und Denkmälern auch in anderen Grenzregionen an. Die Beauftragung durch das Sekretariat erstreckte sich schließlich auf den Bezirk Böhmisches Leipa. Ende Mai durchsuchte Mašťálko während eines einzigen Tages Objekte in Böhmisches Leipa, Reichstadt [Zákupy], Niemes [Mimoň], Deutsch Gabel [Německé Jablonné] (heute Jablonné v Podještědí) und Wartenberg [Stráž pod Ralskem]. Zwei Tage später besuchte er Böhmisches Kamnitz [Česká Kamenice], Steinschönau [Kamenický Šenov] und Haida [Nový Bor]. Als erster entdeckte er in den Schlössern von Niemes und Wartenberg Bücher und Schriftstücke deutscher Institute und von Instituten aus besetzten Ländern, die am Kriegsende hier ausgelagert wurden.⁸⁹ Über Mašťálkos Fund informierte das Sekretariat umgehend das Ministerium für Schulwesen und Aufklärung, das um eine fachliche Durchsicht der Bücher bat, und das Ministerium für Sozialfürsorge und Arbeitsschutz, welches die Kartei der Nazis der gefangenen Personen in Wartenberg sichern sollte. Nachdem unter den Büchern in Niemes auch Publikationen aus Bibliotheken von früher besetzten Ländern gefunden wurden, verständigte es auch das Außenministerium. Zu dieser Zeit zog Mašťálko schon zurück nach Böhmisches Leipa um. Anfang Juni kam zur Beauftragung durch das Sekretariats die Beauftragung durch das Ministerium für Schulwesen und Aufklärung zur mehr oder weniger derselben Sicherungstätigkeit und die Beauftragung durch das Ministerium des Inneren zur Sicherung der im Schloss Niemes deponierten Bücher hinzu.⁹⁰ In den folgenden Jahren wirkte Mašťálko als Konservator der staatlichen Denkmalpflege für den Bezirk Böhmisches Leipa und bemühte sich weiterhin um die Rettung konfiszierter Denkmäler.

87 *„Traditioneller Begriff für den außerschulischen Komplex von Tätigkeiten und Mitteln, deren Ziel die Erziehung und Bildung breiter Schichten der Bevölkerung und ihrer Anregung zu kulturellen Aktivitäten ist. Der Begriff wird heute wenig verwendet, er wurde durch die Begriffe kulturelle Erziehungstätigkeit und örtliche Kultur ersetzt; im Bereich der Erwachsenenbildung dann Begriffe, die diesen Bereich präziser spezifizieren.“* Siehe Zdeněk Palán, *Andragogický slovník*, Osvěta, <http://www.andromedia.cz/andragogicky-slovník/osveta>, vyhledáno 5. 1. 2018

88 NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 802, Inv.-Nr. 1335, Brief von J. Mašťálko an das Sekretariat zur Erfassung und Rettung von Kunst- und Geschichtsdenkmälern, 25. 5. 1945.

89 Über die Bücher in Niemes siehe vor allem STROUHALOVÁ 2016, S. 36–41.

90 NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 801, Inv.-Nr. 1332, Bericht von Miroslav Pařava über die Sichtung und Sicherung von aus Deutschland und aus Prag in das Gebiet von Böhmisches Leipa evakuierten Bibliotheken, 16. 7. 1945.

Eine ähnliche Bauauftragung wie Maštálko erlangte im Mai 1945 sein Generationsgenosse Jindřich Ambrož (1878–1955), ebenfalls Konservator der staatlichen Denkmalpflege, für das Gebiet des südlichen Riesengebirges und des Riesengebirges.⁹¹ Aus Humpoletz gebürtig, lebte er seit 1907 in Starkenbach [Jilemnice], wo er die Funktion eines Sekretärs des Stadtrats bekleidete. Außerdem widmete er sich ähnlich wie Maštálko einer Reihe von aufklärerischen Aktivitäten. Vor allem war er einer der führenden Persönlichkeiten des Gaus Riesengebirge des Klubs der tschechoslowakischen Touristen und wurde einer der größten Kenner der Natur und der Kulturdenkmäler dieser Berge. Ambrož wurde durch das Sekretariat mit einem den 28. Mai 1945 datierten Brief angesprochen und gleichzeitig beauftragt.⁹² Er sicherte zuerst das den Harrach⁹³ gehörende Schloss Starkenbach und schließlich auch das Schloss derselben Besitzer in Brennei [Horní Branná]. Dann interessierte er sich für das Schloss in Marschen-dorf [Horní Maršov] und die Sammlung der Harracher Glashütten in Neuwelt [Nový Svět] in Harrachsdorf [Harrachov]. Gleichzeitig richtete er seine Aufmerksamkeit auf die Situation im nahen deutschen Hohenelbe [Vrchlabí]. Das hiesige Riesengebirgsmuseum und das in ihm aufbewahrte städtische Archiv stand ab 1917 unter der sehr qualifizierten Verwaltung des Gymnasialprofessors Karl Schneider (1879–1951).⁹⁴ Ambrož empfahl schon im Mai 1945, ihm vorerst die Verwaltung des Museums zu belassen, obwohl er Deutscher war. Er argumentierte einerseits damit, dass er seiner Meinung nach immer loyal zur Tschechoslowakischen Republik gewesen sei und andererseits mit rein pragmatischen Gründen, denn die Sammlungen des Museums und Archivs waren damals in mehrere Verstecke zerstreut worden, von denen nur er wusste und überdies er als einziger ihre Ordnungssysteme kannte. Trotzdem wurde Schneider schon im Juli 1945 zum Abschied eingeteilt. Ambrož, der dies im letzten Moment feststellte, wandte sich augenblicklich an das Sekretariat und bat um seine einstweilige Belassung in Hohenelbe.⁹⁵ Das Sekretariat intervenierte bei den Prager und regionalen Ämtern und es gelang ihm, für Schneider eine Genehmigung zum weiteren Aufenthalt in Hohenelbe zu erlangen. Dieser entschied sich aber Anfang August in der Situation, als seine Frau und Tochter in ein Internierungslager gehen sollten, mit der Hilfe von Ambrož lieber das Land zu verlassen.

Nur wenig erfolgreicher waren die Launer Beauftragten, der Verwalters des hiesigen Archivs, der Historiker Jiří Tschorna-Brindler⁹⁶ und der Museumsverwalter und Chronist sowie leitender Lehrer Václav

91 LUŠTINEC 2018, S. 10–12.

92 Kopie des Briefes aufbewahrt im NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 801, Inv.-Nr. 1332.

93 Dokumente zur Sicherung des Schlosses siehe Krkonošské muzeum Jilemnice, Bestand Ambrož Jindřich, Kart. 36.

94 PhDr. Karl Schneider, Mittelschullehrer, Verwalter des Museums und Archivs in Hohenelbe [Vrchlabí]. Zu seiner Person siehe z.B. RIESENGBIRGSHEIMAT 1951, S. 1–2. – FINK 2003.

95 NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 801, Inv.-Nr. 1332, Brief von J. Ambrož an das Archiv des Landes Böhmen zu Händen von M. Volf, 5. 7. 1945.

96 J. Tschorna-Brindler zog zuletzt nach Gablonz an der Neiße um, wo er Direktor der hiesigen Handelsakademie wurde. Siehe <https://www.vosmoa.cz/o-skole/historie-skoly>, aufgesucht am 12. 12. 2018.

Kučera (1898–?), im Bemühen um das Belassen eines ursprünglich deutschen Verwalters.⁹⁷ Beide empfahlen in ihrem Bericht über die Sicherung des Museums und des Archivs in Komotau [Chomutov] die Verwaltung beider Institutionen Rudolf Wenisch (1892–1967) zu belassen.

Das Sekretariat, dass sich in Prag über Wenisch Referenzen einholte, stimmte ihrer Ansicht zu und überließ ihm die Aufsicht über das Museum und Archiv in Kaaden [Kadaň], wo er gleichfalls schon eine Reihe von Jahren gearbeitet hatte. Die Verwaltung der Kaadener Institutionen musste Wenisch aber unmittelbar darauf wieder aufgeben, weil ihm das Komotauer Militärkommando die Erlaubnis, mit der staatlichen Bahn zu reisen, verweigerte.⁹⁸ Im Juli wurde ihm auch die Verwaltung des Komotauer Museums entzogen und im Herbst 1946 wurde er mit der Familie ausgesiedelt.⁹⁹ Ein ähnliches Schicksal traf ohne Rücksicht auf ihr politische Engagement während des Kriegs die Mehrheit der bisherigen deutschen Verwalter der städtischen Museen, Archive sowie mehrerer Adelssitze. In einigen Fällen, ähnlich wie bei Dr. Wenisch, gelang es ihren Weggang hinauszuzögern, und zwar meistens aus dem praktischen Grund der Notwendigkeit, die Kontinuität in der Verwaltung der Objekte und Sammlungen zu wahren.¹⁰⁰

Eine einzigartige Reflexion der Situation aus der Sicht der deutschen Seite bieten uns die Erinnerungen des Verwalters des Hohenelber Museums Karl Schneider, der vor allem sehr negativ die Deutschfeindlichkeit wahrnahm. Ihn beleidigte die Angst von Jindřich Ambrož – der sich ihm gegenüber mit einer großen Portion kollegialer Solidarität verhielt – sich mit ihm in der Öffentlichkeit zu zeigen und in diesem Zusammenhang zitierte er sogar Ambrožs Satz: „*Sie wissen doch, daß ich unter dem Galgen stehe, wenn man uns beide in der Stadt gehen sieht.*“¹⁰¹ Während Ambrož Schneider im Übrigen für seine tiefen Kenntnisse der Geschichte, Topographie und der Natur der Landschaft schätzte, war er von dem Antritt des neu ernannten, tschechischen Verwalters des Hohenelber Museums Emil Flégl (1902–1977), ursprünglich ein Eisenbahnbeamter von Beruf, der an nichts davon Interesse zeigte, der praktisch nicht ins Museum ging und es ablehnte, mit Schneider zu kommunizieren, völlig niedergeschmettert.

Außer den schon erwähnten Persönlichkeiten griffen in den ersten Monaten in Nord- und Nordostböhmen auch Zdeňka Trejtnarová (Braunau [Broumov]), die Professorin des Nachoder Realgymnasiums,

97 Der erwähnte Launer Beauftragte J. Tschorna-Brindler und V. Kučera richteten ihre Aktivitäten auch auf andere Orte im südlichen Riesengebirge, sie sicherten Teplitzer, Brüxer und Duxer Institutionen sowie das Stift Ossegg [Osek]. Für wenigstens grundlegende Informationen über diese Persönlichkeiten danke ich den Historikern Jaroslav Haverlant vom Oblastní muzeum Louny (Regionalmuseum Laun) und Jana Kuprová vom SOkA Louny (Staatliches Bezirksarchiv Laun).

98 Die Deutschen konnten nur mit einer Sondergenehmigung mit der staatlichen Bahn reisen.

99 M. Flanderová, *Historie chomutovského muzea*, <https://otik.zcu.cz/bitstream/11025/5447/1/chomutovske-muzeum.pdf>, aufgesucht am 8. 1. 2018.

100 Sie konnten aber nur in Ausnahmefällen in der Tschechoslowakei bleiben (zum Beispiel Heinrich Zimmermann (1903–1987) in Elbogen [Loket] oder Adalbert Wodiczka (1886–1964) in Böhmisches Budweis [České Budějovice]).

101 FINK 2003, S. 22.

der Raudnitzer Stadtarchivar Jaroslav Dobr (Bilin [Bílina]) und der Konservator der staatlichen Denkmalpflege František Vencour (Teplitz) ein. Hinsichtlich der Unübersichtlichkeit der Situation geschah es relativ häufig, dass gewisse Institutionen und Objekte zweimal, eventuell auch mehrmals gesichert wurden (z.B. das Schloss Friedland [Frydlant]). Das Sekretariat vergab in einigen Fällen für einzelne Regionen oder Orte auch absichtlich mehrere Beauftragungen, und zwar insbesondere, wenn es nicht sicher war, dass sein Aufruf gehört werde. Manchmal vergab unabhängig vom Sekretariat auch ein anderes Amt oder Institution weitere Beauftragungen (Ministerium für Schulwesen und Aufklärung, Nationalmuseum usw.). Auf diesen Zustand blickte man in dieser ersten Phase aber eher positiv in dem Sinne, dass zwei Kontrollen besser war als keine, auch wenn es gelegentlich nicht ohne Streitigkeiten zwischen einzelnen Subjekten abging.¹⁰²

Die Nachkriegszeit hat mehr als jeder andere Zeit Betrügereien und leichtem Missbrauch von Befugnissen in die Hände gespielt. Viel kulturell wertvolles Mobiliar, insbesondere aus deutschem Besitz, gelangte schon in den ersten Monaten in die Hände von Zwischenhändler und allmählich entstanden ganze organisierte Netze. Die Gegenstände wurden Prager Antiquitätengeschäften und Auktionshäuser gegeben, auf dem Schwarzmarkt verkauft und heimlich ins Ausland verbracht, offenbar vorzugsweise in die USA. Diesen Prozess reflektierte vor allem Josef Scheybal in seinen Berichten für das Ministerium für Schulwesen und Aufklärung.¹⁰³

Während die Vertreter der Orts- und Bezirksnationalausschüssen / -verwaltungscommissionen in dieser Richtung ihre Kompetenzen relativ häufig überschritten, sei es aus Unwissenheit oder wegen unzulänglicher Informiertheit oder absichtlich mit dem Ziel der eigenen Bereicherung,¹⁰⁴ kam unter den Beauftragten nur ein einziger solcher Fall vor.

-
- 102 Den wahrscheinlich dramatischsten Verlauf hatte der Streit zwischen der Sicherungskommission, repräsentiert durch die Person J. Scheybal, und dem durch das Amt Beauftragten des SPÚ in Reichenberg, also Jaroslav Dédina. Beide konzentrierten sich in den ersten Nachkriegswochen auf dieselben Objekte, z.B. die Schlösser Friedland und Lämberg, die Villa Marie Richter in Raspenau oder die Villa der Familie Ginzkey in Maffersdorf. In der Praxis sah das so aus, dass sie gegenseitig ihre Arbeit ignorierten. An das gegebene Objekt traten sie heran, als ob niemand vor ihnen es untersucht hätte und sie rissen sogar die Kennzeichnung ab und öffneten schon verschlossene und versiegelte Räumlichkeiten. Der Konflikt mündete in einen Gerichtsprozess, in dem Dédina des Diebstahls oder der unerlaubten Manipulation mit staatlichem Kulturbesitz beschuldigt wurde. Der Hintergrund dieses Streits und offenbar auch teilweise sein Motor war die persönliche Gehässigkeit, die zwischen dem Leiter des Staatlichen Denkmalamts V. Wagner und Z. Wirth herrschte. J. Scheybal, treuer Anhänger und Freund von Z. Wirth, schaute mit noch größerem Misstrauen und einem Maß an Kritik als bei anderen Personen auf die Arbeit von J. Dédina.
- 103 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Materiály z činnosti J. Scheybala (Material aus der Tätigkeit von J. Scheybal), Protokoly z činnosti J. Scheybala (Protokolle aus der Tätigkeit von J. Scheybal) und Zprávy z činnosti J. Scheybala (Berichte aus der Tätigkeit von J. Scheybal als Beauftragter des Ministeriums für Schulwesen und Aufklärung).
- 104 Einer der größten Fälle dieser Art, schon damals dank des Beauftragten des Ministeriums für Schulwesen und Aufklärung in Aussig [Ústí nad Labem] A. Piffli (über seine Person siehe unten im Text) enthüllt, war der Diebstahl von Mobiliar und wertvollen Sammlungen aus der Villa des bedeutendsten Aussiger Unternehmers Georg Schicht. Während der Untersuchung wurden damals mehrere Arbeitnehmer des Bezirksnationalausschusses und Ortsnationalausschusses in Aussig beschuldigt. Siehe MAREŠ 2009, S. 184–188. Artikel über diesen Fall siehe ibidem, Anm. 226, S. 186.

Es handelte sich um den Wiener Tschechen Otakar Prkna (1911–?).¹⁰⁵ Während der ersten Republik und in der Zeit des Protektorats wirkte Prkna als Lehrer an verschiedenen Schulen im Pardubitzer und Chrudimer Gebiet. Hier arbeitete aktiv mit den Besatzern zusammen und nach dem Krieg wurde er deswegen der Kollaboration beschuldigt. Noch davor, Anfang Mai, flüchtete er offenbar aus Angst vor der Rache seiner Kollegen aus Pardubitz nach Prag, wo er zuerst Mitglied der Revolutionsgarden wurde und sich bald vom tschechischen Nationalrat die Beauftragung zur Sicherung von Denkmälern erbat. Es gelang ihm, sich ein persönliches Automobil zu sichern, einschließlich des Anspruches auf Treibstoff, was für andere Beauftragte ein ungewöhnlicher Luxus war. Dann fuhr er nach Saaz [Žatec], das in der ersten Phase als Ausgangspunkt für seiner Sicherungsaktionen diente. Aktiv arbeitete er mit der örtlichen tschechoslowakischen Militärgarnison zusammen, von deren Kommando er sogar die Erlaubnis erhielt, eine Schusswaffe zu tragen und zu benutzen.¹⁰⁶

Das Sekretariat zur Erfassung und Rettung von Kunst- und Geschichtsdenkmälern bestätigte nach seiner Entstehung Prkna seine Ermächtigung, wobei sich seine Befugnis auf das ausgedehnte Gebiet der politischen Bezirke Saaz, Kaaden, Komotau, Karlsbad, Tepl [Teplá], Leitmeritz [Litoměřice] und Podersam [Podbořany] erstrecken sollte.¹⁰⁷ Anschließend wurde er auch zum nationalen Verwalter einiger verlassener Adelssitze in dieser Region ernannt, unter ihnen das Thun-Hohenstein-Salm-Reiferscheidt-Schloss in Klösterle an der Eger [Klášterec nad Ohří], dessen Verwaltung und Schutz des wertvollen Mobiliars ihm auch das Ministerium für Schulwesen und Aufklärung anvertraute. In dieser Zeit wurde jedoch schon in Pardubitz ein Haftbefehl wegen Kollaboration gegen ihn ausgestellt und hier wurde er auch in der zweiten Hälfte Juni bei einem angeblichen Besuch seiner Mutter verhaftet. Eine umfangreiche Untersuchung konnte aber letztendlich nicht nachweisen, dass er aus den verwalteten Immobilien oder gesicherten Objekten etwas entwendet hätte, außer einigen gräflichen Oberteilen aus dem Schloss Klösterl. Auf der anderen Seite war es freilich nicht möglich, zu beweisen, dass er sich überhaupt nichts angeeignet hatte, weil er niemals genau wusste, was sich am Kriegsende alles in den gegebenen Objekten befunden hatte. Prkna flüchtete zuletzt aus dem Pardubitzer Gefängnis und verschwand spurlos. Das angeführte Beispiel beweist, wie leicht es in dieser chaotischen Zeit war, durch geschicktes Handeln das Vertrauen mehrerer offizieller Stellen zu erlangen, und das häufig auf der obersten Ebene. Schließlich lässt sich Prkna eigentlich zugute schreiben, dass er seine ungewöhnlich umfangreiche, fast unglaublich leicht und schnell erworbene Befugnis nicht in einem weit größeren Maß missbraucht hat.

105 Die Dokumentation des ganzen Falles siehe NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 801, Inv.-Nr. 1332.

106 NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 801, Inv.-Nr. 1332, Erlaubnis, ausgestellt von dem Garnisonskommandanten der tschechoslowakischen Armee in Saaz, 22. 5. 1945.

107 NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 801, Inv.-Nr. 1332, Beauftragung der Kulturkommission des Landesnationalausschusses für O. Prkna, 25. 5. 1945.

Die schrittweise Konsolidierung der Verhältnisse

Konfiszierte Adelssitze und ihre ehemaligen Besitzer

Der sudetendeutsche Adel in der Tschechoslowakei in den Jahren 1918-1945

Dita Homolová

Eine Annäherung an die Spezifika des sudetendeutschen Adels, die Motive ihres Handelns und die Verhaltensmuster, die sie verbanden, ist grundlegend für das Verstehen ihrer Einstellungen in der Zeit, als die erste Tschechoslowakische Republik in Bedrohung durch das nazistische Deutschland geriet. Am Ende der dreißiger Jahre verband nämlich eine große Mehrheit des im tschechischen Grenzgebiet ansässigen Adels (genauso wie die deutschen Bürger ohne Wappen) ihr Leben mit der Sudetendeutschen Partei und war zuletzt dem nazistischen Okkupationsregime loyal gegenüber, und zwar trotz seines traditionellen Monarchismus und Katholizismus. Diese Tatsache war sicherlich nicht bloß dadurch verursacht, dass der Adel im gegebenen Bereich Deutsch sprach und zur deutschen Kultur neigte. Es ist also am Platze, nach den Ursachen zu fragen und zu versuchen, die Genese seiner Einstellungen zu erfassen, die ihn in den krisenhaften dreißiger Jahren in das deutsche Lager führten und so bewirkten, dass diese adeligen Familien nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs die tschechoslowakische Staatsbürgerschaft nicht zurückerlangten, einer Konfiskation unterzogen wurden und das Land verlassen mussten.

Auf den folgenden Zeilen versuchen wir uns an einer Beschreibung gewisser verallgemeinernden Tendenzen, die im Milieu des sudetendeutschen Adels auftraten und dies auf der Grundlage der Analyse von Archivdokumenten amtlicher und persönlicher Art, die sich auf neun ausgewählte, in den überwiegend deutschen Gebieten der Tschechoslowakei ansässigen oder Güter besitzenden Familien beziehen. Der Umfang und die Zugänglichkeit der Archivquellen unterscheiden sich bedeutend bei den einzelnen Familien. Nur einem Teil von ihnen wird nähere Aufmerksamkeit gewidmet. Die allgemeine Studie über Positionen und Einstellungen des sudetendeutschen Adels wird bei den Adelsfamilien Clary-Aldringen und Waldstein durch knappe biographische Skizzen ergänzt.

Die Adelsfamilien waren bis 1918 eng mit dem Dienst für das Haus Habsburg verbunden. Traditionell waren sie auf das (österreichische) Deutschtum ausgerichtete und nach der Entstehung der Tschechoslowakei knüpften sie also natürlich an diese Tradition an, als sie sich bei der Volkszählung der ersten Republik zur deutschen Nationalität bekannten. Es existierten aber auch Ausnahmen, die nach der Entstehung der Tschechoslowakei mit der protschechischen Tradition der Familie schieden und ablehnten,

sich zum Tschechentum zu bekennen. Die Tatsache, dass diese Vertreter des Adels im tschechoslowakischen Nationalstaat, der sie um ihre bisherigen Privilegien und ihre gesellschaftliche Stellung gebracht hatte, in die Position einer ethnischen Minderheit gerieten, formte von Anfang an ihre negative Haltung gegenüber dem Regime der ersten Republik. Es ist nötig, hinzuzufügen, dass diese anfängliche Aversion gegenüber der Demokratie und den neuen Machteliten die Vertreter des Adels ohne Rücksicht auf die Sprache, die sie sprachen oder die Nation, zu der sie sich bekannten, verband.¹⁰⁸

Der Adel war nach der Niederlage von Österreich-Ungarn im ersten Weltkrieg und dem nachfolgenden Zusammenbruch der Habsburgermonarchie beträchtlich desorientiert und heftete sich völlig natürlich an eine Suche nach einem neuen Fixpunkt, der ihm Hoffnung geben konnte, wieder Geltung zu erlangen. Ein Teil des Adels, dem es nicht gelang, sich in den neu eingeführten Verhältnissen der demokratischen Ordnung der Tschechoslowakischen Republik zu etablieren, suchte intuitiv den Weg in intellektuellen Debatten über den Bedarf einer neuen „Führerschaft“ und bemühte sich, dass die alten Familiengeschlechter als Kern einer neu gebildeten „Führungsschicht“ wahrgenommen werden. Zum Kern dieser neuen Gedankenwelt gehörten auch die Begriffe „Führer“, „Führerschaft“, „neue Elite“, „neuer Adel“, wobei der „neue Adel“ der Träger dieser Führerschaft sein sollte. Während im deutschen Milieu die ersten Debatten über den „neuen Adel“ schon vor 1918 auftauchten,¹⁰⁹ wurden für den Adel im böhmisch-mährischen Raum diese Überlegungen erst nach dem Verlust der letzten Reste ihrer privilegierten Ständerechte aktuell. Einen fruchtbaren Boden fanden sie unter den Vertretern des Adels, die sich zum (österreichischen) Deutschtum bekannten und nach dem Fall der Monarchie und der Entstehung der Tschechoslowakischen Republik durch das In-Frage-Stellen ihrer Identität und durch den Verlust ihres sozialen, symbolischen und ökonomischen Kapitals frustriert waren. Die Frage, welche Rolle der historische Adel in einer neu geschaffenen Herrscherschicht spielen könnte, wurde zum Leitmotiv der im Rahmen der Adelsvereine geführten Diskussionen.

Die sudetendeutschen Adelige verband eine Aversion gegen die Demokratie, den Parlamentarismus und Republikanismus. Ihre ursprünglichen geistigen Ausgangspunkte, verankert im politischen Konservatismus, Katholizismus und Monarchismus, passte sich den radikal konservativen Konzepten der Zwischenkriegszeit an, die sich in verschiedenen Formen zum Führerprinzip, wirtschaftlichem und sozialem Korporatismus und dem Antibolschewismus bekannten. Ihre Vision der Welt entsprach eher einer autoritären und hierarchischen Ordnung als einer liberalen und demokratischen Gesellschaft.¹¹⁰

In der Zwischenkriegszeit neigten die Vertreter des deutschen Adels in Böhmen und Mähren größten-

108 Zu dieser Frage näher siehe JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ 2017, S. 59–143.

109 Dazu siehe MALINOWSKI 2003, S. 300, 310–312. Siehe auch GERSTNER 2008. – BREUER 2001. Am rezentesten CONZE – METELING – SCHUSTER – STROBEL 2013.

110 Zur Denkweise der alten Eliten siehe die Einleitung der heute schon klassischen Arbeit MAYER 1981.

teils zum Konzept des Ständestaats des Wiener Professors Othmar Spann (1878–1950),¹¹¹ das ihnen durch die Ablehnung der Ideologie des Nationalstaats, durch seine antidemokratische und antiliberalistische Ausrichtung und vor allem durch den Nachdruck auf eine ständisch geordnete Gesellschaft nahestand, wo ein staatlich geschaffener Stand die oberste Stelle einnahm, mit einer zur Erfüllung von Führungsaufgaben vorbereiteten Elite, an deren Spitze ein sorgfältig ausgewählter Führer steht. Auch Othmar Spann setzte auf autoritäre Prinzipien und das Führerprinzip, die Schaffung eines Ständestaats sollten in seiner Konzeption eine Art dritter Weg zwischen Demokratie und Marxismus sein.¹¹²

Sowohl die Demokratie als auch der Bolschewismus, beziehungsweise der Kommunismus waren für die Vertreter des Adels aus ihrem Wesen her unannehmbar. Diese politischen Konzepte waren übrigens – jedes auf seine Weise – für ihre Existenz bedrohlich bis vernichtend. Der dritte Weg, aus ihrer traditionellen politischen Ansicht abgeleitet, allerdings an die Nachkriegskonstellationen angepasst, war für sie der „radikale Konservatismus“. Obwohl er in der Zwischenkriegszeit viele Formen hatte, fanden alle unter anderem im Verständnis der Rolle und der Folgen des Ersten Weltkriegs ihre Verbindungslinie. Für Othmar Spann ist der Große Krieg lebendiges Wasser für die Nation, der eine eindeutige Erneuerungsfunktion habe. Seine These, dass es im Namen der Gefallen und der Soldatenehre nötig sei, gegen die Nachkriegsdemokratie zu kämpfen,¹¹³ fiel im Milieu der deutschen Aristokratie auf fruchtbarem Boden, genauso wie seine Ablehnung der Souveränität des Volkes, die Entpolitisierung der Massen und das Anvertrauen der Politik ausschließlich in die Hände von Machteliten. Von den „Ideen des Jahrs 1914“ übernahmen die sudetendeutschen Aristokraten die Auffassung des Kriegs als Schlüsselereignis, das die Epoche der „Ideen des Jahres 1789“ beendet habe und ein neues Zeitalter sie ablöse, ein im Krieg geborenes Zeitalter, in dem die universalistischen Werte Heldentum, Tapferkeit, Dienst am Ganzen etc. an Gewicht gewinnen.¹¹⁴ Der Krieg – wenn auch verloren – wurde also als der mögliche Beginn einer Wende wahrgenommen.

Die universalistische Konzeption von Othmar Spann, wie populär auch immer in Österreich, erreichte gerade im sudetendeutschen Umfeld den größten Anklang.

Die unmittelbaren Schüler Professors Spanns von der Wiener Universität, zu denen Walter Brand, Hein-

111 Im März 1920 trat er in Brünn mit dem Vortrag *Vom Wesen des Volkstums. Was ist deutsch?* auf, der anschließend in vieltausendfachen Auflagen verbreitet wurde. Kurz danach erschien sein Hauptwerk *Der wahre Staat. Vorlesungen über Abbruch und Neubau der Gesellschaft* (Leipzig 1921). Im Wesentlichen bekannte er sich zu einer Ständeordnung der Gesellschaft, in der die Stände eine Art Hierarchie bilden und die höchste Stelle ein sog. Staatsstand, die Blüte der Gesellschaft, einnehmen sollten. Spann verband die Demokratie mit dem Parlamentarismus und wertete sie durchwegs negativ. Er war überzeugt, dass der Marxismus, Liberalismus und die Revolution bloß einstweilige Hindernisse auf dem Weg zu einem universellen, deutschen, geistigen Imperium waren. Spann lehnte im Einklang mit seiner Auffassung von Universalismus die Idee des Nationalstaats als Ausdruck des Individualismus auf einer zwischenstaatlichen Ebene ab und stellte sich prinzipiell gegen die Demokratie als Quelle der Gleichberechtigung, die im direkten Widerspruch zu seiner Idee des sog. Ständestaats stand.

112 URVÁLEK 2009, S. 412.

113 URVÁLEK 2009, S. 272–273.

114 Zu den Ideen der Jahre 1789 und 1914 siehe URVÁLEK 2009, S. 178–179. Gleichfalls BELLING 2015, S. 52.

rich Rutha und Walter Heinrich gehörten, bildeten den sog. Spannkreis, der sich um die Durchsetzung seines Konzeptes eines Ständestaats bemühte.¹¹⁵ Sie gründete den Kammeradschaftsbund (KB), dessen Mitglieder sich von Anfang an bemühten, politische Bewegungen und unpolitische Vereine zu infiltrieren und sie im Geistes des Spann'schen Universalismus zu beeinflussen. Das gelang ihnen vor allem im Deutschen Turnverband,¹¹⁶ an dessen Spitze sie Konrad Henlein delegierten.¹¹⁷

Der erwähnte Walter Brand war der Schöpfer der Idee eines „sudetendeutschen Stammes“. „Stamm“ wurde hier als ein spezifisches Ganzes aufgefasst, das zur politischen und kulturellen Abgrenzung gegenüber den anderen Nationen im Rahmen der Tschechoslowakei, in diesem Nationalstaat der Tschechen und Slowaken dienen sollte und zugleich auch gegenüber den Reichsdeutschen, ohne aber die breitere kulturelle Zugehörigkeit der Sudetendeutschen zur deutschen Nation zu bestreiten.¹¹⁸ Gerade das Konzept eines „sudetendeutschen Stammes“ wurde dann von den Vertretern des sudetendeutschen Adels verwendet und als Bestandteil ihrer Strategie im Kampf gegen die erste Bodenreform auf die internationale Ebene übertragen.¹¹⁹ Zum massiven Eingriff in das Bodeneigentum des Adels schritt die Tschechoslowakische Republik auf der Basis des Gesetzes über die Beschlagnahme von Großgrundbesitz vom 9. November 1918 und auch des Gesetzes über die Sicherung von Boden für die Kleinpächtern vom 27. Mai 1919.¹²⁰ Grundlage der Bodenreform war das Konfiskationsgesetz vom 16. April 1919, womit der sog. große Grundbesitz zum Zweck der Regelung des Bodeneigentums beschlagnahmt wurde. Als großer Grundbesitz wurde solch ein Komplex von Immobilien betrachtet, wo die einer Person oder Miteigentümern gehörende Fläche größer als 150 ha landwirtschaftlichen Bodens, d.h. Äcker, Wiesen, Gärten, Weinberge, Hopfenfelder oder 250 ha des gesamten Bodens war.

Die Eingriffe der Bodenreform riefen bei den größten Bodeneigentümern im Land scharfen Widerstand hervor. Außer gegen die Politisierung der Reform protestierten die adeligen Großgrundbesitzer vor allem gegen die niedrige Entschädigung für das beschlagnahmte Eigentum, die sich auf dem Niveau

115 Dazu siehe BELLING 2015, S. 111 an.

116 Die sich zum „Spannismus“ bekennenden Mitglieder der um 1927 entstandenen Kammeradschaftsbunds bildeten nach der Entstehung der Sudetendeutschen Partei einen ihrer Flügel, der mit dem offen nazistischen Flügel um den entscheidenden Machteinfluss innerhalb der Partei rivalisierte. Im Oktober 1936 wurde Walter Brand wegen der Annahme von Bestechungsgeldern und Homosexualität beschuldigt, aus der Führung der SdP ausgeschlossen und nach Großbritannien ausgewiesen, wo er als Auslandskorrespondent des Blattes Die Zeit wirkte. In der Führung der SdP wurde der Einfluss der radikalen Nazis bedeutend gestärkt. Siehe KUKLÍK – NĚMEČEK – ŠEBEK 2011, S. 14, 20.

117 LUH 2006, S. 236. – BROKLOVÁ 1999, S. 18.

118 BELLING 2015, S. 200.

119 Zum Beispiel BHStA, Bestand MA, Nr. 109437, Beschlagnahme des deutschen Großgrundbesitzes in der Tschechoslowakei. – PAaA, Bestand Ehemalige deutsche Gesandtschaft in Prag, Bodenreform in der Tschechoslowakei, Kart. 1–3. – ÖStA, Bestand ADR, Auswärtige Angelegenheiten, Gesandtschaft Prag, Politische Korrespondenz 1921–1934, Beschlagnahme österreichischen Großgrundbesitzes in der Tschechoslowakei, Kart. 12 und Bodenreform Einzelfälle, Kart. 62.

120 VOŽENÍLEK 1924, S. 14.

des Marktwertes von 1913 bis 1915 bewegte, was in Verbindung mit der Nachkriegsinflation zu einer starken Unterbewertung des mobilen Eigentums sowie des Grundbesitzes führte.¹²¹ Überdies minderte sich diese Entschädigung hinsichtlich des Datums der Übernahme und des Umfangs des Besitzes. Umso größer die Fläche des Bodens war (die Ausdehnung aller Großgüter zusammengezählt) und je später sie vom Staat beschlagnahmt wurde, um so ein höherer Abschlag wurde von dem Entschädigungswert geltend gemacht. Die einen Bruchteil des tatsächlichen Wertes bildende Entschädigung (einige Großgrundbesitzer gaben 8% an) wurde dann oft mit dem Abstand mehrerer Jahre ausbezahlt, was für den konkreten Großgrundbesitzer verständlicherweise eine finanzielle Schwierigkeit bedeutete. Außer dieser Höhe der Entschädigung für die Beschlagnahmung des Besitzes reichte sie in einigen Fällen kaum,¹²² die geschuldeten Beträge der Eigentumssteuer zu decken, die im Falle der Eigentümer von Großgütern eine Höhe in Größenordnungen von mehreren Hunderttausend bis zu Dutzenden Millionen von Kronen erreichte.

Die sich zur deutschen Nationalität bekennenden adeligen Großgrundbesitzer bezeichneten im Rahmen des Kampfes zur Rettung ihrer Familiengüter die Bodenreform als Instrument zur Unterdrückung der deutschen Nationalität seitens der tschechoslowakischen Regierung und mit Hilfe von Interventionen bemühten sie sich darum, internationalen Druck auf die Regierung und eine Novellierung der Gesetze über die Bodenreform zu erreichen.¹²³ Obwohl sich die Höhe der Beschlagnahmung des Bodenbesitzes adeliger Großgrundbesitzer, die sich zur deutschen Nationalität bekannten, nicht markant vom Rest der Republik unterschied, beschuldigten diese Adelige wiederholt den Staat der Nationalitätenbenachteiligung im Rahmen der Bodenreform. Es muss gesagt werden, dass der Aspekt der Nationalitätendiskriminierung offenkundig nicht bloß ein zweckdienliches Druckmittel war. Übrigens nutzten auch politische Spitzenvertreter in ihrer an die Öffentlichkeit gerichteten Rhetorik häufig nationale Schlagwörter, beriefen sich auf eine „Wiedergutmachung für den Weißen Berg“, eine Bestrafung des fremden Adels, ein Entreißen des Bodens aus deutschen Händen und seine Rückgabe an das tschechische Volk usw. Zum Beispiel äußerte sich Alois Rašín,¹²⁴ zu dieser Zeit Abgeordneter der nationaldemokratischen Partei, Ende 1920 in diesem Geist: „ ... *das Bodenamt, beauftragt mit dem größten Werk, das unseren Staat*

-
- 121 SOA Zámorsk, RA Kinských Kostelec, Kart. 3, Inv.-Nr. 44, František Kinský, účast ve Svazu čsl. velkostatkářů, zápis z jednání Svazu (Franz Kinsky, Teilnahme am Bund der tschechischen Großgrundbesitzer, Sitzungsprotokoll des Bundes), 19. 12. 1920, S. 2. Vgl. SOA Litoměřice, pob. Děčín, RA Clary-Aldringenů, Kart. 619, Pozemková reforma, rozhodnutí SPÚ o přejímací ceně (Bodenreform, Entscheidung des Staatlichen Denkmalamts über den Übernahmepreise), 1. 10. 1930. Siehe auch CLARY-ALDRINGEN 2002, S. 63. Vgl. GLASSHEIM 2012, S. 99.
- 122 Es ging unter anderem um Chudenitz [Chudenice] von Eugen Czernin, wo der ganze Entschädigungsbetrag der Eigentumssteuer unterlag. Siehe NA, Bestand SČV, Kart. 9, Inv.-Nr. 141, Brief vom 31. 10. 1924.
- 123 Detaillierter zu dieser Frage siehe JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ 2017.
- 124 Teilnehmer des antihabsburgischen Widerstands (gemeinsam mit Karel Kramář zum Tode verurteilt, nach dem Antritt Karls I. wurde die Strafe auf 10 Jahre herabgesetzt, 1917 amnestiert), einer der sog. Männer des 28. Oktobers, welche die Unabhängigkeit der Tschechoslowakei verkündeten. Erster Finanzminister Tschechoslowakischen Republik im Zeitraum 11/1918 – 7/1919, zum zweiten Mal auf demselben Posten 10/1922 – 2/1923. Er war der Schöpfer der Währungsreform und der Abtrennung der tschechoslowakischen Währung. Er starb 1923 an den Folgen eines Attentats.

*erwartet, mit dem größten Werk, mit dem wir wieder gut machen sollen, was die Habsburger nach der Schlacht am Weißen Berg getan haben, mit dem wir wieder den Boden an unseres Volk zurückgeben wollen. Als die Habsburger die am Weißen Berg besiegte tschechische Nation beherrschen wollten, nahmen sie ihr den Boden. Es war eine großartige, [...] erstaunliche Aufgabe, an die wir in den Zeiten dachten, als wir an unsere Selbständigkeit dachten. Wir haben erwartet, dass, wenn wir die Regierung unserer Angelegenheiten in die Hände der tschechischen Nation zurückgeben wollen, wir ihr zuerst den Boden zurückgeben müssen.*¹²⁵

Zum Zweck des kollektiven Schutzes ihrer Interessen versammelten sich die sudetendeutschen Adelige im Verband der deutschen Großgrundbesitzer in der Tschechoslowakei (weiter nur Verband), der von Eugen Ledebur, Adolf Waldstein und Wilhelm Medinger gegründet wurde.¹²⁶ Die erste Versammlung fand am 16. August 1919 in der Deutschen Agrar- und Industriebank statt, deren Verwaltungsrat Waldstein angehörte. Auf dieser Versammlung wurde ein Vorbereitungsausschuss in der Zusammensetzung Adolf Waldstein, Eugen Ledebur, Wilhem Medinger, Alain Rohan und Franz Wien-Claudi gewählt.¹²⁷ Der Verband, der seine Tätigkeit am 20. September 1919 aufnahm, entstand aus den gleichen Anlässen wie der Bund der tschechoslowakischen Großgrundbesitzer, d.h., um kollektiv die Interessen des Großgrundbesitzes gegen Eingriffe im Rahmen der Bodenreform zu verteidigen. Bedřich Schwarzenberg bot als Vertreter des Bunds der tschechoslowakischen Großgrundbesitzer Adolf Waldstein an, für die tschechische Großgrundbesitzerorganisation auch die deutschen Adelige zu gewinnen. Waldstein hatte aber Vorbehalte bezüglich des Tschechischen als Verhandlungssprache des Bunds, denn er meinte, dass könne viele der deutschen Adelige abschrecken. Er empfahl den Bund so zu konstituieren, dass er Tschechisch und Deutsch als gleichberechtigte Sprachen verwenden und alle Großgrundbesitzer ohne Unterschied auf ihre Nationalität repräsentieren werde.¹²⁸ Der damalige Vorsitzende des Bunds Otto Mettal betrachtete allerdings die Einrichtung einer deutschen Sektion für „*höchst unweise und unangemessen*“.¹²⁹

Vermittels des Verbands strebten die sudetendeutschen Adelige nach einem gemeinsamen Schutz ihres Bodens und ihrer Wälder gegen die Eingriffe der ersten Bodenreform. Anfänglich koordinierte

125 NÁRODNÍ LISTY 1920, Nr. 331, S. 1.

126 SOA Praha, RA Valdštejnů, Kart. 105, Inv.-Nr. 3863, Sign. V-7/III, Brief von Antoinette Althan an Adolf Waldstein-Wartenberg, 4. 11. 1919.

127 NA, Bestand SČV, Kart. 47, Inv.-Nr. 390, oznámení adresované SČV o založení vlastní německé organizace, 16. 8. 1919 (adressierte Bekanntmachung des Bunds der tschechischen Großgrundbesitzer über die Gründung einer eigenen deutschen Organisation 16. 8. 1919).

128 SOA Praha, RA Valdštejnů, Kart. 170, Inv.-Nr. 4145, Sign. VI-59, Brief Adolf Waldsteins an Bedřich Schwarzenberg, 5. 4. 1919.

129 NA, Bestand SČV, Kart. 47, Inv.-Nr. 390, Sign. III-A-2, Korespondence se Svazem německých velkostatkářů (Korrespondenz mit dem Verband deutscher Großgrundbesitzer), Brief von Otto Mettal von Tatowitz, 10. 9. 1919. Der Umschlag ist nicht erhalten, die Anrede ist „teurer Freund“, es ist also nicht klar, an wen der Brief adressiert war.

der deutsche Verband alle seine Schritte mit dem Bund der tschechoslowakischen Großgrundbesitzer, aber ab 1921 begann er – nach bisherigen Misserfolgen – sich um eine Internationalisierung der Frage der Bodenreform zu bemühen. Damit im Einklang benutzte er zur Verteidigung seiner Interessen intensiv den Mechanismus zum Schutz von Minderheitenrechten im Rahmen des Völkerbunds.¹³⁰ Auf internationalem Parkett präsentierten die sudetendeutschen Adeligen die Bodenreform als Instrument zur „Tschechisierung“ und Bedrohung der deutschen Minderheit in der Tschechoslowakei. Die erste offizielle „Beschwerde der großen deutschen Landbesitzer der Tschechoslowakische Republik, betreffend die beabsichtigte Konfiszierung ihres Eigentums“,¹³¹ wanderte schon am 25. September 1922 zum Völkerbund.¹³² Sie wurde, genauso wie alle folgenden, von der Organisation zum Schutz der Minderheiten in Tschechoslowakei mit dem Namen Deutsche Liga für Völkerbund und Völkerverständigung in der Tschechoslowakei (weiter nur Völkerbundliga) verantwortet, die am 26. März 1922 in Prag Zwecks der Durchsetzung der Interessen der deutschen Minderheit gegründet worden war. Ihr Gründer war JUDr. Josef Kieslinger,¹³³ später Mitglied der Deutschen Arbeits- und Wirtschaftsgemeinschaft (DAWG),¹³⁴ nach anderen Quellen Wilhelm Medinger.

So waren offiziell die Rolle und die Ziele dieser Organisation definiert. In der Republik agierte auch die Tschechoslowakische Vereinigung für den Völkerbund, von der aber die Völkerbundliga unabhängig war. Die Diskussion zwischen beiden Assoziationen über eine beiderseitige Zusammenarbeit und eine Abstimmung der Strategie, wie es die Statuten des Völkerbunds empfahlen, endeten mit einem Misserfolg.¹³⁵ Die tschechoslowakische Organisation lehnte das Gesuch der Liga um eine Registrierung

-
- 130 Zum Mechanismus des Schutzes der Minderheitenrechte durch den Völkerbundrat, sowie auch zu ähnlichen Beschwerden und die Reaktion der tschechoslowak. Regierung siehe näher JELINKOVÁ HOMOLOVÁ 2017, S. 141–142.
- 131 „[...] *appeal from the large German landowners of the Czechoslovak Republic concerning the intended confiscation of their property [...]*“ Siehe BHStA, Bestand MA, Beschlagnahme des deutschen Großgrundbesitzes in der Tschechoslowakei, Nr. 104370, Bericht des Generalsekretärs des Völkerbunds in Genf, 5. 1. 1923.
- 132 BHStA, Bestand MA, Beschlagnahme des deutschen Großgrundbesitzes in der Tschechoslowakei, Nr. 104370, Note by the Secretary-General League of Nations, Geneva, 5. 1. 1923.
- 133 NA, Bestand ZÚ Praha – Prezidium ZÚ v Praze – Bestand 207, Kart. 1396, Sign. 207-1396-21/4, Brief der Polizeidirektion in Prag an das Präsidium des Landesamts, 22. 1. 1936.
- 134 Die Deutsche Arbeits- und Wirtschaftsgemeinschaft (DAWG) entstand 1928 aus der Fusion der liberalen Deutschen demokratischen Freiheitspartei und eines Teils der ehemaligen Deutschen Nationalpartei (DNP). Im folgenden Jahr kandidierte sie in den Parlamentswahlen als Teil der Koalition des Deutschen Wählervereins. Zu ihr gehörten auch die Parteien Bund der Landwirte (BdL) und die Karpatendeutsche Partei (KP). T. G. Masaryk dachte über sie als einen möglichen Partner für die Regierungskoalition nach. Die DAWG trat nicht der Regierung bei, aber ihre vier Abgeordneten erklärten sich zum Bestandteil der Regierungsmehrheit. Ein paar Monate später entschied die Parteiführung, dass sie aus Protest gegen Feindlichkeit gegenüber allem Deutschem in der Reaktion auf die antideutsche und antijüdische Massendemonstrationen 1930 in die Opposition gehe. Beneš gab sie zuletzt viel Arbeit, im Ausland erklären zu müssen, dass die Tschechoslowakei ihren Minderheiten gegenüber nicht feindlich sei. Die Partei DAWG zerfiel, nachdem ein Teil von ihr mit der Sudetendeutschen Partei fusionierte. Der Rest der Partei lehnte eine Verbindung mit der SDP ab und kandidierte gegen sie in den Parlamentswahlen 1935 in der Allianz des Sudetendeutscher Wahlblock (SW). Näheres siehe KLIMEK 2002 S. 24, 71–74.
- 135 CORNWALL 2012, S. 226.

ab, denn sie präsentierte sich als unpolitische Gruppe, obwohl sie vor allem politische Ziele verfolgte.¹³⁶ Die Völkerbundliga wurde aber Teil der Union Internationale des Associations pour la Société des Nations.¹³⁷ Seit der ersten Beschwerde von 1922 adressierte sie viel weitere Memoranden und Beschwerden an den Völkerbund, der im Kontext des Versailler Systems als Garant der Minderheitenrechten dienen sollte. Zu diesem Zweck wurde im Rahmen des Sekretariats des Völkerbunds eine eigenständige Sektion zum Schutz nationaler Minderheiten gegründet, an deren Spitze Pablo de Azcárate stand.¹³⁸ An der Spitze der Völkerbundliga stand als erster Vorsitzender Wilhelm Medinger, ein bedeutender sudetendeutscher Politiker, Abgeordneter (für die Deutsche Nationalpartei, DNP) und spätere Senator der Nationalversammlung der Tschechoslowakischen Republik (für die Deutsche Christlich-soziale Volkspartei DCSVP), den nach seinem Tod 1934 Friedrich Nelböck ersetzte. Diesen löste 1937 Alfons Clary-Aldringen auf dem Posten des Vorsitzenden ab. Die Vertreter des sich zur deutschen Nationalität bekennenden Adels finden wir nicht nur in der Leitung der Völkerbundliga, sondern auch unter den ordentlichen Mitgliedern. Zu ihnen gehörten zum Beispiel Eugen Ledebur, Ulrich Kinsky, Franz Thun-Hohenstein, Karl Waldstein, Karl Buquoy, Alain Rohan, Max Egon Fürstenberg und weitere.¹³⁹ Außer den bedeutenden Vertretern aus den Reihen der deutschen Aristokratie wirkten gleichfalls Vertreter aller sudetendeutscher Parteien, einschließlich Konrad Heinleins, Heinrich Ruthas, Walter Brands und weitere Personen in dieser Organisation. Bis in die Mitte der dreißiger Jahre spielten aber gerade die Vertreter des Adel in ihr die entscheidende Rollen. Ihr personelles Übergewicht in der Völkerbundliga hatte auch einen grundsätzlichen Einfluss auf die Gestalt der Beschwerden, die an das internationale Parkett gerichtet waren. Ihre wiederholten Argumente waren, „*Die tschechische Bodenreform und Waldverstaatlichung, beide berühren die Lebensfrage des deutschen Gesamtvolkes*“¹⁴⁰ und „*Die Bodenreform hat dem sudetendeutschen Volksstamm empfindliche nationale und materielle Verluste gebracht.*“¹⁴¹ Am stärksten akzentuierten die sudetendeutschen Großgrundbesitzer die Verstaatlichung der Wälder, wobei sie darauf aufmerksam machten, dass es sich in erster Linie um Wälder im Grenzgebiet handelte. Die Verstaatlichung nahmen sie als das Streben nach einer Tschechisierung der überwiegend deutschen Gebieten wahr: „*Die Waldverstaatlichung in der Tschechoslovakei bedeutet nichts anderes wie die Niederreißung des sudetendeutschen Schutzwalles, der noch heute zwischen dem tschechischen Siedlungsgebiete und der deutschen Reichsgrenze besteht.*“¹⁴²

136 GLASSHEIM 2012, S. 70.

137 DÜLFFER 2008, S. 174.

138 HOUŽVIČKA 2005, S. 152.

139 SOA Litoměřice, pob. Děčín, RA Clary-Aldringenů, Kart. 661, Inv.-Nr. 1008, Verzeichnis der Mitglieder der Völkerbundliga.

140 Siehe BHStA, Bestand MA, Nr. 109437, Beschlagnahme des deutschen Großgrundbesitzes in der Tschechoslowakei, Brief aus der Tschechoslowakei (Unterschrift unleserlich), adressiert an das deutsche Außenministerium, 20. 6. 1928.

141 Siehe BHStA, Bestand MA, Nr. 109437, Beschlagnahme des deutschen Großgrundbesitzes in der Tschechoslowakei, Memorandum, adressiert an das deutsche Außenministerium, Juni 1928.

142 Siehe ibidem.

Die sudetendeutschen Adeligen schickten persönlich oder verantwortet durch die Völkerbundliga oder dem Verband, ähnliche Beschwerden und Gesuche um Intervention auch an die Regierungen der einzelnen Länder in Deutschland. An das bayerische Außenministerium gelangte zum Beispiel eine undatierte Maschinenschrift, die unter dem Titel „Bolschewismus in der Tschechoslowakei“ die tschechoslowakische Bodenreform als Bestandteil eines breiteren, von der russischen Revolutionen installierten Prozesses präsentierte und zur Verteidigung traditioneller europäischer Werte und den Schutz des Privateigentums aufrief.¹⁴³

Die Völkerbundliga beherrschte mit Hilfe des Anschlusses an den Kameradsschaftsbund allmählich die Sudetendeutsche Partei (SdP) und verfolgte mit ihrer Hilfe ab der Mitte der dreißiger Jahre eine eigene Außenpolitik. Die SdP benutzte in dieser Zeit die Völkerbundliga als wirkungsvolles Instrument der Manipulation. Sie schöpfte aus der Antipathie der deutsch gesinnten Adeligen gegenüber dem tschechoslowakischen republikanischen Regime sowie den Befürchtungen vor einer Ausbreitung des Bolschewismus und nutzte geschickt ihre bedeutenden ausländischen Kontakte und auch ihren umfangreichen Besitz. Mitte der dreißiger Jahre radikalisierten infolge der politischen Entwicklung und des Wirkens von Henleins Partei auch viele sudetendeutsche Adelige ihre Einstellungen und boten ihr ihre Dienste zum Nutzen des gemeinsamen Interesses, des Kampfes gegen den tschechoslowakischen Staat an.¹⁴⁴

Der Weg der Mehrheit der Vertreter des sudetendeutschen Adels führte also gewöhnlich über den Verband der deutschen Großgrundbesitzer, die Völkerbundliga bis zur Sudetendeutschen Partei, aber bloß ein Teil von ihnen ging den Weg bis zur Mitgliedschaft in der NSDAP (im Falle der Personen, mit denen sich die Publikation beschäftigt, war es die Hälfte). Obwohl sie noch lange nach dem Fall der Habsburgermonarchie nicht aufhörten, die „großösterreichische“ Idee in Ehren zu halten, löste diese bei einigen während der zweiten Hälfte der dreißiger Jahre allmählich die „großdeutsche Idee“ ab. Die nazistische Ideologie war für viele Aristokraten durch ihre Betonung des natürlichen Führertums attraktiv, zu dem sich der Adel berufen fühlte. Aber die Ideologie war nicht der Hauptantrieb zur Annäherung an den Nazismus. Eine Reihe von Zügen der nazistischen Bewegung blieb für ihn weiterhin hoch problematisch. Der grundsätzliche, formierende Antrieb war freilich die „Opferrolle“, mit der sich die Adeligen zum Ritter schlugen, ihr Antibolschewismus, Antidemokratismus und das Streben, die Republik zu stürzen.¹⁴⁵ Für die Radikalisierung der Einstellungen des sudetendeutschen Adels muss jedoch nach mehr als nur einer Kulmination der Antipathie gegenüber dem tschechoslowakischen Staat als Folge seiner Minderheiten- und Wirtschaftspolitik gesucht werden. In den untersuchten Tagebüchern und Korrespondenzen

143 BHStA, Bestand MA, Beschlagnahme des deutschen Großgrundbesitzes in der Tschechoslowakei, Nr. 104370, undatierte Maschinenschrift, ohne Vorgangszeichen und Unterschrift mit dem Titel: Bolschewismus in der Tschechoslowakei.

144 JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ 2017, S. 142–143.

145 CONZE 2007, S. 134.

der Vertreter des Adels spiegelt sich der Streit totalitärer Ideologien. Wegen ihrer Furcht vor dem Bolschewismus lehnten viele Adelige die Linie der auf die Sowjetunion orientierten tschechoslowakischen Außenpolitik ab. Der Hauptanlass war der Abschluss eines Systems von bilateralen Bündnisverträgen, mit denen der Außenminister Edvard Beneš sich bemühte, eine Art Schutzwall gegen das nazistische Deutschland zu errichten. Der Grundstein dieser Allianz war der französische-sowjetische Beistandsvertrag vom 2. Mai 1935 und der zwei Wochen jüngere tschechoslowakische-sowjetische Vertrag über gegenseitige Hilfe im Falle eines Angriffs.¹⁴⁶ Die Verträge waren miteinander verflochten, wodurch eine bedeutende Machtgruppierung Paris-Prag-Moskau entstand. Obwohl es das Ziel dieser Allianz war, einen Damm gegen die nazistische Expansion zu bilden, wurde er von den Angehörigen des Adels eindeutig negativ wahrgenommen. Hinsichtlich seines traditionellen Antibolschewismus folgte der Adel somit bereitwillig der deutschen Propaganda, die zweckdienlich auf das Eindringen des sowjetischen Einflusses mittels der Tschechoslowakei in Mitteleuropa verwies.¹⁴⁷

Die Tatsache, dass die Vertreter des Adels so häufig die bolschewistische Bedrohung durchdeklinierten und Widerspruch zur prosowjetischen Außenpolitik äußerten, darf nicht übergangen werden, denn zweifellos hat es ihre politische Haltung beeinflusst.¹⁴⁸ Die Befürchtungen vor einer Bolschewisierung der Tschechoslowakei war eine der Hauptursachen, die sie in die Arme der Sudetendeutschen Partei trieb.

Einige unterstützten sie schon offen seit ihrer Entstehung 1935, andere mit offizieller Förderung schwankten und zeigten ihre Sympathie für die Partei Henleins erst nach dem Anschluss Österreichs im März 1938. Unmittelbar nach dem Anschluss intensivierte die SdP markant ihre Tätigkeit im tschechischen Grenzgebiet, die von Provokationen und gezielt hervorgerufenen Konflikten über das Erheben ständig umfangreicherer autonomistischer Forderungen reichten. Bald darauf eskalierte die zugespitzte Situation im Sudetenland. Der sudetendeutsche Adel schaltete sich sodann unter dem Taktstock der SdP aktiv in den Verlauf der britischen diplomatischen Mission unter der Leitung von Lord Walter Runciman ein und beeinflusste deren Mitglieder im Geiste der Henlein-Propaganda. Ein Teil des Adels hatte also seinen Anteil an der Sudetenkrise und partizipierte direkt an Runcimans Mission in Diensten der Sudetendeutschen Partei.¹⁴⁹ Ulrich Ferdinand Kinsky aus dem fürstlichen Zweig des Geschlechts stand an der Spitze des gesellschaftlichen Stabs der SdP, der das Programm in der Zeit des Aufenthalts von Runcimans Mission organisierte und koordinierte, einschließlich der Einladungen auf Adelssitze

146 DEJMEK 2003, S. 248 und 259.

147 KUKLÍK – NĚMEČEK – ŠEBEK 2011, S. 17.

148 JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ 2017, S. 144.

149 Dagegen schloss sich der sich zum Tschechentum bekennende Adel im Verlauf der Mission der imaginären, „anderen Seite“ an und trat mit den Mitgliedern der Mission mit dem Ziel in Kontakt, die Unteilbarkeit der tschechischen Länder zu verteidigen.

der sudetendeutschen Adeligen, wo der britische Diplomat an Jagden und anderen gesellschaftlichen Ereignissen teilnahm. An ihren Veranstaltungen nahmen Vertreter der adeligen Familien Khuen-Lützow, Clary-Aldringen, Westphalen und Max Egon Hohenlohe teil.¹⁵⁰

Hitlers Bemühungen um eine Zerschlagung der demokratischen Tschechoslowakei gipfelten in der am 29. September 1938 eröffneten Münchener Konferenz, auf der die Vertreter von Nazideutschland, des faschistischen Italiens, Großbritanniens und Frankreichs eine Gebietsbeschnidung der Tschechoslowakei vereinbarten.

Die Abtretung der tschechischen Grenzgebiete 1938 begrüßte eine Mehrheit der Adeligen, die ihre Güter in den Sudetengebieten hatten, mit Begeisterung.¹⁵¹ Eine Reihe von ihnen hielten öffentliche Ansprachen, in denen sie Hitler als Befreier ansprachen.¹⁵² Ihre Vorstellungen, dass sie nach einem Anschluss an das Reich ihre exklusive Stellung, den verlorenen Grundbesitz und die Wälder wiedergewinnen, blieben aber unerfüllt.

Der Verband deutscher Großgrundbesitzer begann sich bald nach der Annexion des Sudetengebiets bei den Reichsorganen um eine Rückgabe des Bodens, um den der Adel in der ersten Bodenreform gekommen war, zu bemühen.¹⁵³ Die Reichsämter hatten freilich kein Interesse daran, den beschlagnahmten Boden den ursprünglichen sudetendeutschen Eigentümern zurückzugeben,¹⁵⁴ sie verfolgten eigene Ziele im Geiste der Germanisierungspolitik. Und auch die Wälder, unter deren Enteignung durch den tschechoslowakischen Staat die Adeligen am meisten litten, wurden zuletzt in das Eigentum der reichsdeutschen Regierung überführt.¹⁵⁵ Das nazistische Regime nahm gegenüber dem Adel im Sudetengebiet insgesamt keine sehr entgegenkommende Haltung ein, was sich auch im Misstrauen äußerte, das ihm gegenüber herrschte und das ihn hinderte, sich im höheren Partei- oder Verwaltungsapparat durchzusetzen. Obwohl eine ganze Reihe adeliger Mitglieder der SdP ein Antrag auf Eintritt in die NSDAP stellten (darunter Karl Buquoy, Eugen Ledebur, Karl Waldstein, Adolf Dubský, Alfons Clary-Aldringen und weitere) und die Mehrheit von ihnen die Parteilegitimation erhielt, machte keiner von ihnen in der Partei Karriere.

150 Dazu detaillierter siehe JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ 2017, S. 168–179.

151 Eine Ausnahme stellte Eugen Czernin dar (dem in Nordböhmen das Großgut Petersburg [Petrohrad] gehörte), der die Abtretung des tschechischen Grenzgebiets an Nazideutschland schmerzhaft durchlebte. Siehe SOA Treboň, odd. Jindřichův Hradec, RA Černínů z Chudenic, Kart. 544 (zeitweilige Aufbewahrung), nicht inventarisiert, Tagebuch Eugens III. von Czernin, Einträge aus dem Tagebuch Eugens III. von Czernin von 1938.

152 U.a. Karl Waldstein, Alfons Clary-Aldringen, Franz Anton Thun-Hohenstein. Vgl. GLASSHEIM 2012, S. 198–199.

153 GLASSHEIM 2012, S. 207.

154 HOŘEJŠ 2011, S. 179.

155 GLASSHEIM 2012, S. 207.

Als eine Hürde für die Annäherung des Adels an die radikale Rechte verlor der Monarchismus nach dem Anschluss Österreichs an Aktualität.¹⁵⁶ Zweifellos stand der Adel in diesen zugespitzten Debatten umso mehr im Einklang mit der Nation und folgte ihrem Schicksal, ob er sich nun zur tschechischen oder zur deutschen Nationalität bekannte. Bei dem deutsch gesinnten Adeligen kam es zu einer Transformation der monarchistischen Haltungen in die Suche nach einem charismatischen Führer und gipfelte häufig in einer Neigung zum Nazismus.¹⁵⁷ In der Zeit der Münchener Krise und der nachfolgenden nazistischen Okkupation treffen wir beim sudetendeutschen Adel aber eine breite Skala von Positionen, die eingenommen wurden, von einer ausgesprochenen Kollaboration und aktiven Mitarbeit mit dem Naziregime bis zur passiven Anpassung. Ein loyales Verhalten war unterschiedlich motiviert und wurde häufig „bloß“ Bestandteil einer Strategie, um die Familie, das Familieneigentum oder die Angestellten der Großgüter zu schützen. Während also ein Teil der Adeligen sich mit dem Naziregime tatsächlich ideologisch identifizierte, wählten andere den Weg der Konformität und Loyalität aus dem Grund des Schutzes von Familie und Eigentum.

Nur einige der Vertreter des sudetendeutschen Adels, von denen diese Publikation handelt, traten nach der Abtrennung des Sudetengebiets in die NSDAP ein und wurden ordentliche Mitglieder. Sie selbst oder ihre Söhne kämpften in den Reihen der Wehrmacht und alle deklarierten ihre Loyalität durch Geldspenden an die Organisation Nationalsozialistische Volkswohlfahrt (NSV) und mit finanziellen Beiträgen im Rahmen ihrer karitativen Aktionen des Winterhilfswerk des deutschen Volkes (WHW, in Protektoratsperiodika unter der Bezeichnung „Dilo zinní pomoci“ auftretend), die jährlich von Oktober bis März verliefen, wobei die Höhe der Spenden vom Umfang des Besitzes der gegebenen Person abgeleitet wurde. Im Unterschied zur Zeit der ersten und zweiten Republik blieben sie aber passiv, sie traten nicht öffentlich auf und engagierten sich nicht öffentlich. Wir sind nicht einmal über ihre Kontakte mit den Vertretern des nazistischen Okkupationsapparats informiert. Falls es zu solchen Kontakten während des Krieges gekommen ist, fehlen darüber die Dokumente. Während der Nachkriegsermittlungen gelang es nicht einmal, Zeugenaussagen von Personen aus dem Umkreis der gegebenen Vertreter des Adels zu erlangen, die sie des „verräterischen Verhaltens“ beschuldigen würden. Es scheint, dass ihre politische und öffentliche Tätigkeit und aktive Unterstützung der SdP, beziehungsweise der NSDAP mit der Abtrennung des Sudetengebiets von der Tschechoslowakei endete. Wir haben nicht genügend relevante Quellen, um auf die Gründe schließen zu können. Eine bedeutende Rolle spielte hier sicherlich die Enttäuschung ihrer Erwartungen. Nach dem Zusammenbruch der tschechoslowakischen Demokratie, dem Zerfall des tschechoslowakischen Staats und der Machtergreifung der Nazis erwartete sie keine Rückkehr ihrer privilegierten gesellschaftlichen Stellung, sie erlangten keinen Anteil an der Macht und die im Rahmen der ersten Bodenreform beschlagnahmten Familienbesitztümer kehrten nicht in ihr Eigentum zurück.

156 CONZE 2007, S. 137.

157 Ibidem.

Mit der ungünstigen Entwicklung der Situation an den Fronten vervielfachten sich ihre Ernüchterung und Zukunftsängste. In den letzten Kriegstagen versuchten einige der Mitglieder adeliger Familien vor der Front in Richtung Westen zu flüchten, nach Österreich, nach Deutschland oder auf das von der amerikanischen Armee befreite Gebiet in Böhmen, nachdem die Deutschen „en bloc“ als „feindliche“ Personen beziehungsweise für „staatlich unzuverlässig“ erklärt worden waren.

„Unverzüglich den Boden der Feinde der Nation konfiszieren“¹⁵⁸ oder die Konfiskation feindlichen Besitzes auf Grundlage der Dekrete des Präsidenten der Republik

Dita Homolová

Ausgangsmaßnahme zur grundlegenden Transformation der ökonomischen Verhältnisse in der Nachkriegs-Tschechoslowakei wurde das am 19. Mai 1945 herausgegebene Dekret des Präsidenten der Republik Nr. 5/1945 Sb. über die Ungültigkeit mehrerer eigentumsrechtlichen Handlungen aus der Zeit der Unfreiheit und über die nationale Verwaltung von Eigentumswerten der Deutschen, Ungarn, Verrätern und Kollaboranten,¹⁵⁹ das bestimmte, dass *„jegliche Eigentumsübertragung und jegliche eigentumsrechtliche Handlung, betreffe sie mobiles oder immobiles Eigentum, öffentliches oder privates, ungültig sind, sofern sie nach dem 29. September 1938 unter dem Druck der Okkupation oder der nationalen, rassischen oder politischen Verfolgung geschlossen wurden“*.¹⁶⁰ Damit wurden die Konfiskationsmaßnahmen des Naziregimes aufgehoben. Zugleich wurde eine nationale Verwaltung über das Eigentum von sog. staatlich unzuverlässigen Personen (beziehungsweise Personen in Abwesenheit) verhängt.¹⁶¹

Mit der Einführung einer nationalen Verwaltung (ursprünglich als Interimsverwaltung bezeichnet) wurde schon im Kaschauer Regierungsprogramm gerechnet (Artikel X), das am 5. April 1945 unterzeichnet wurde. Das Regierungsprogramm hat die nationale Verwaltung zeitlich nicht begrenzt.¹⁶² Bald nach der Befreiung der Tschechoslowakei, schon am 10. Mai 1945, gab das Ministerium für Landwirtschaft

158 Zitiert wird der Titel eines Artikels. Siehe RUDÉ PŘÁVO 1945 c, S. 1–2.

159 Das Dekret bezog sich nur auf Böhmen und Mähren, weil die Regierung in den Verhandlungen mit dem Slowakischen Nationalrat keinen Konsens erzielte.

160 Dekret des Präsidenten der Republik Nr. 5/1945 Sb., Abs. 1, § 1 über die Ungültigkeit mehrerer eigentumsrechtlichen Handlungen aus der Zeit der Unfreiheit und über die nationale Verwaltung von Eigentumswerten der Deutschen, Ungarn, Verrätern und Kollaboranten und mehrerer Organisationen und Institute mit Wirksamkeit ab dem 23. 5. 1945.

161 WIEDEMANN 2016, S. 101.

162 KUKLÍK – NĚMEČKOVÁ 2017, S. 1.

eine Richtlinie für die neu entstehenden Nationalausschüsse mit dem Aufruf heraus, im Geiste des Kaschauer Regierungsprogramms und unter der Hilfe der neu gegründeten Landwirtschaftskommission augenblicklich die nationale Verwaltung des landwirtschaftlichen Besitzes aller Personen deutscher Nationalität einzuführen. So *„kehrt der tschechische Boden aus den Händen der Deutschen und Verrätern in die Hände des tschechischen, landwirtschaftlichen Volkes zurück, das auf ihm arbeitet“*.¹⁶³

Die Richtlinie legte den Nationalausschüssen auf, gleich nach der Befreiung ihrer Gemeinde in Zusammenarbeit mit der zuständigen Landwirtschaftskommission den landwirtschaftlichen Besitz von Personen deutscher Nationalität, Verrätern und Feinden der tschechischen Nation zu sichern und eine nationale Verwaltung aus sittlich und politisch verlässlichen und zu Bewirtschaftung auf dem beschlagnahmten landwirtschaftlichen Eigentum befähigten Bürgern einzusetzen. Das so gesicherte Eigentum stand unter nationaler Verwaltung und gehörte dem separaten Nationalen Bodenfond, solange es nicht nach gesetzlichen Maßnahmen an kleine und mittlere Bauern und Landarbeitern umverteilt wurde. Ausgeführt wurde dies vom Nationalen Bodenfond unter der aktiven Teilnahme der Nationalausschüsse und der speziellen, aus Bauern und Landarbeitern gebildeten Bauernkommissionen, die sich um die Zuteilung von Boden bewarben.¹⁶⁴

Bei einer Ausdehnung des beschlagnahmten Bodens bis 50 ha bestimmte der Ortsnationalausschuss den nationalen Verwalter, bei einem Ausmaß bis 100 ha der Bezirksnationalausschuss, bei größeren Ausmaßen dann der Landesnationalausschuss. Die nationalen Verwalter trugen die Besitzverantwortung sowie die strafrechtliche Verantwortung. Ihre Namen mussten dem entsprechenden übergeordneten Nationalausschuss beziehungsweise dem Landwirtschaftsministerium bekannt gemacht werden. Genauso wurden die Ausmaße einer Verhängung/Aufhebung einer nationalen Verwaltung dem Landesnationalausschuss beziehungsweise dem Landwirtschaftsministerium gestellt.¹⁶⁵

Die nationale Verwaltung im Wortlaut des Dekrets Nr. 5/1945 Sb. bedeutete eine erhebliche Beschränkung der Ausübung des Eigentumsrechts. Wie Jan Kulík schreibt, wurde der Umfang des Eigentumsrechts des durch die nationale Verwaltung tangierten Eigentums auf ein Minimum reduziert. Der Eigentümer blieb im Grunde bloß formal Eigentümer des Eigentums, ohne es nutzen oder darüber verfügen zu können. Solch ein Zustand wird „bloßes Eigentum“ genannt.¹⁶⁶

163 WIEDEMANN 2016, S. 102. Siehe auch die zitierte Richtlinie des Landwirtschaftsministeriums für die Nationalausschüsse in den tschechischen Ländern über die notwendigsten Maßnahmen in der Landwirtschaft vom 10. 5. 1945.

164 Richtlinie zitiert nach: RUDÉ PŘÁVO 1945 c, S. 2.

165 Ibidem.

166 KUKLÍK 2010, S. 144.

Die nationale Verwaltung wurde über Eigentumsmassen verhängt, die sog. staatlich unzuverlässige Personen besaßen, verwalteten, in Miete oder Pacht hatten.¹⁶⁷ Zu ihnen gehörten einerseits „*Personen deutscher oder ungarischer Nationalität*“, wobei unter ihnen „*Personen verstanden werden, die bei einer beliebigen Volkszählung seit dem Jahre 1929 sich zur deutschen oder ungarischen Nationalität bekannten oder Mitglieder von nationalen Gruppen oder Formierungen oder politischer Parteien wurden, die Personen deutscher oder ungarischer Nationalität versammelten*“¹⁶⁸ und weiter „*Personen, die Tätigkeiten gegen die staatliche Souveränität, Unabhängigkeit und Integrität, die demokratisch-republikanische Staatsform, Sicherheit und Verteidigung der Tschechoslowakischen Republik entfalteten, die zu solchen Tätigkeiten anstachelten oder andere Personen zu verführen versuchten und die deutschen oder ungarischen Okkupanten auf irgendeine Weise vorsätzlich unterstützten*“.¹⁶⁹ Das Dekret führt explizit Mitglieder der Vlajka (Flagge), der Hlinka-Garde, führende Funktionäre der Tschechischen Liga gegen Bolschewismus (*Česká liga proti bolševismu*), des Bunds für die Zusammenarbeit mit den Deutschen (*Spolek pro spolupráci s Němci*), von Hlinkas Slowakischer Volkspartei, der Hlinka-Jugend, der Nationalen Gewerkschaftszentrale der Angestellten (*Národní odborová ústředna zaměstnanecká*), des Verbands der Land- und Forstwirtschaft (*Svaz zemědělství a lesnictví*) und der Deutsch-slowakischen Gesellschaft (*Německo-slovenská společnost*) an.

Als staatlich unzuverlässig juristische Personen wurden jene angesehen, „deren Verwaltung vorsätzlich und absichtlich der deutschen oder ungarischen Kriegsführung oder faschistischen oder nazistischen Zwecken dienten.“¹⁷⁰ Die nationale Verwaltung wurde gemäß § 3 des erwähnten Dekrets gleichfalls für Unternehmen und Eigentumsmassen eingeführt, wo der „*kontinuierlicher Gang der Produktion und des Wirtschaftslebens*“ erfordert ist, „*besonders in verlassenem Betrieben, Unternehmen und Eigentumsmassen*“, also in solchen, wo der Eigentümer nicht anwesend war und nicht die Verwaltung übernehmen konnte.¹⁷¹ In solchen Situation konnte es also um das Eigentum von staatliche unzuverlässigen Personen gehen.¹⁷² Im ersten Fall handelte es sich um die Verhängung der Nationalverwaltung „von Gesetzes wegen“ zum 23. Mai 1945 und der amtliche Spruch des zuständigen Nationalausschusses oder des Ministeriums hatte deklaratorischen Charakter. Im zweiten erwähnten Fall entschied das Rechtsorgan über ein konkretes Eigentum, wobei klar definiert werden musste, warum es tatsächlich für den Gang der nationalen Wirtschaft unentbehrlich sei.¹⁷³

167 Dekret des Präsidenten der Republik Nr. 5/1945 Sb. § 2 vom 19. 5. 1945.

168 Dekret des Präsidenten der Republik Nr. 5/1945 Sb. §§ 4 und 6 vom 19. 5. 1945.

169 Dekret des Präsidenten der Republik Nr. 5/1945 Sb. § 4 vom 19. 5. 1945.

170 Dekret des Präsidenten der Republik Nr. 5/1945 Sb. § 5 vom 19. 5. 1945. Siehe auch KUKLÍK – NĚMEČKOVÁ 2017, S. 7.

171 Dekret des Präsidenten der Republik Nr. 5/1945 Sb. § 3 vom 19. 5. 1945.

172 KUKLÍK 2010, S. 144.

173 Ibidem.

Zugleich führt das Dekret explizit an, dass die nationale Verwaltung zu dem Zeitpunkt aufgehoben wird, wenn die Gründe vergangen sind, für die sie eingeführt wurde, durch die Erklärung der staatlichen Zuverlässigkeit oder die Entscheidung über die Wahrung der tschechoslowakischen Staatsbürgerschaft gemäß Dekret Nr. 33/1945 Sb. Angehörige „sozial schwächerer Klassen“ (Arbeiter, Bauern, Gewerbetreibende, kleinere und mittlere Unternehmer und Beamte) konnten um eine Herausnahme von Eigentum aus der nationalen Verwaltung ersuchen, wenn sie staatlich verlässlich waren, die tschechoslowakische Staatsbürgerschaft hatten und ihr Eigentum aus dem Grund „nationaler, politischer oder rassischer Verfolgung“ verloren hatten.¹⁷⁴

Obwohl das Dekret klar bestimmte, in welchem Falle über Besitz die nationale Verwaltung verhängt werden sollte und dass es zu ihrer Aufhebung kommen sollte, sobald die Gründe entfallen, für die sie eingeführt wurde, kam es zu Einführung nationaler Verwaltung auch in völlig unbegründeten Fällen. Am schreiendsten war die Verhängung der nationalen Verwaltung über das Eigentum der Frauenburger Primogenitur der Schwarzenbergs. Adolf Schwarzenberg (1890–1950) bekannte sich in der Zwischenkriegszeit zur tschechischen Nationalität, trug Millionen Kronen zum Bau des tschechoslowakischen Walls bei, wurde in der Zeit des Zweiten Weltkriegs von den Nazis verfolgt und sein gesamtes Eigentum konfisziert und er unterstützte aus dem Exil den Widerstand. Obwohl er seine Treue zur tschechischen Nation mit der Haltung sowie mit konkreten Schritten kundtat, wurde über sein Eigentum die nationale Verwaltung verhängt, denn er wurde als Deutscher bezeichnet. Die Zeitung *Rudé právo* informierte darüber mit folgenden Worten: „Der Landesnationalausschuss ernannte eine nationale Verwaltung über die Herrschaft Schwarzenberg auf Frauenberg, womit diese reiche, deutsche Herrschaft in die Hände der Nation übergeht.“¹⁷⁵ Obwohl sich Adolf Schwarzenberg gegenüber diesem Vorgehen nachdrücklich verwahrte und belegte, dass er sich zur tschechischen Nationalität bekannt hatte und in der Protektorszeit verfolgt wurde, wurde die nationale Verwaltung nicht aufgehoben, im Gegenteil, sie gipfelte in der Enteignung des gesamten, umfangreichen Eigentums der Primogenitur auf der Basis eines speziellen Gesetzes (Gesetz Nr. 143/1947 Sb., bekannt als „Lex Schwarzenberg“).¹⁷⁶

Eigentum, bzw. Eigentumsmasse, über die eine Nationalverwaltung verhängt wurde, stellten Sachen, dingliche Rechte und zu bestimmten Personen gehörende Schuldrechte dar.¹⁷⁷ Es wurde nicht die Einführung bloß einer nationalen Verwaltung auf das gesamte Eigentum eines bestimmten Eigentümers angenommen, sondern es konnten mehrere gesonderte nationale Verwaltungen erklärt werden, zum Beispiel separat auf eine Fabrik und ein Schloss oder ein Haus.

174 Ibidem, S. 146.

175 RUDÉ PRÁVO 1945 d, S. 1.

176 Detailliert zum Fall Adolf Schwarzenbergs siehe: JELÍNKOVÁ 2013. Am neuesten siehe ebenfalls HORČIČKA – ŽUPANIČ 2017.

177 KUKLÍK – NĚMEČKOVÁ 2017, S. 5.

Das Dekret Nr. 5/1945 Sb. bot bei der Einführung einer nationalen Verwaltung und der Ernennung von nationalen Verwaltern den Betriebsausschüssen und Vertrauensleuten breite Befugnisse, denn eine Verabredung zwischen dem Betriebsrat und dem zuständigen Nationalausschusses wurde vorausgesetzt. Wenn es zu keiner Einigung kam, sollte der Bezirksnationalausschuss die Sache an das übergeordnete Organ abtreten. Eine nationale Verwaltung wurde auch bei Unternehmen eingeführt, wo es die Gewerkschaften (die Betriebsräte) zum Beispiel ablehnten, weiter mit dem ursprünglichen Eigentümer zusammenzuarbeiten, obwohl sie formal nicht unter die Bestimmungen des Dekrets über die nationale Verwaltung fielen. Diese Politik wurde mit der Politik der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei koordiniert. Der Zentralrat der Gewerkschaften nominierte überdies für einige Unternehmen direkt seine Vertreter als nationale Verwalter.¹⁷⁸

Nationale Verwalter wurden mit einem schriftlichen Bescheid ernannt, der sie ermächtigte, eine nationale Verwaltung über eine konkrete Eigentumsmasse auszuüben. Bei größeren Unternehmen war es möglich, ein bis zu fünfköpfiges Kollegium von nationalen Verwaltern zu ernennen. Ein Regierungsbeschluss vom 14. Mai 1946 ermöglichte gleichfalls, eine juristische Person, üblicherweise ein Nationalunternehmen, zu einem nationalen Verwalter zu bestimmen.

Ein nationaler Verwalter konnte im Rahmen der Verwaltung des anvertrauten Eigentums geläufige rechtliche Handlungen durchführen, musste aber mit der „Sorgfalt eines ordentlichen Ökonomen“ tätig sein, auf „nationale, wirtschaftliche und öffentliche Interessen“ achten und für verursachten Schaden haften. Die bisherigen Eigentümer und Verwaltern waren verpflichtet, jeglichen Eingriff in die Handlungen des nationalen Verwalters zu vermeiden und hatten keinen Anspruch auf Anteil am Ertrag aus dem Eigentum, dessen Eigentümer sie formal weiterhin blieben. Ab 1946 setzte ein Erlass des Ministeriums für Industrie dann fest, dass in den Fällen, wo soziale Gründe es erforderten und unter der Bedingung, dass der Eigentümer eine staatlich verlässliche Person war, ihm die nationale Verwaltung einen monatlichen Betrag maximal in der Höhe von 5 000 Kronen auszahlen konnte.¹⁷⁹ Den Umfang der Rechte und Pflichten der nationalen Verwalter regulierten ausführlich die allgemeinen ministeriellen Richtlinien für nationale Verwalter vom 18. Juni 1945.¹⁸⁰

Der nationale Verwalter war im Sinne des Dekrets Nr. 5/1945 Sb. verpflichtet, sich um einen ungestörten und fließenden Gang der wirtschaftlichen Produktion zu kümmern und „*dafür zu sorgen, dass die Gutsmasse, eingeschrieben in einem ordentlichen Inventar, nicht verarmt wird*“.¹⁸¹

178 Ibidem, S. 145.

179 Ibidem, S. 147.

180 Ibidem, S. 7.

181 RUDÉ PRÁVO 1945 e, S. 4.

Die Ausführung des Dekrets besorgten vor allem die Orts- und Bezirksnationalausschüsse, gegen deren Entscheidung gemäß den Bestimmungen des Dekrets bei dem zuständigen Bezirks- beziehungsweise dem Landesnationalausschuss Berufung eingelegt werden konnte. Über Schlüsselunternehmen konnte allerdings der Landesnationalausschuss oder das Ministerium direkt eine nationale Verwaltung verhängen.¹⁸² Bis zum September 1945 standen mehr als 9 000 Unternehmen mit mehr als einer Million Beschäftigten unter einer nationalen Verwaltung.¹⁸³ Ein außerordentliches Korrekturmittel gegen die Verhängung einer nationalen Verwaltung war eine Beschwerde beim Obersten Verwaltungsgericht. Die nationale Verwaltung der Eigentumsmasse mündete meistens in der Konfiszierung. Landwirtschaftlicher Boden und Wälder wurden aufgrund des Dekrets Nr. 12/1945 Sb. vom 21. Juni 1945 (nur für die tschechischen Länder) über die Konfiszierung und beschleunigte Aufteilung des landwirtschaftlichen Eigentums der Deutschen, Ungarn, sowie der Verräter und Feinde der tschechischen und slowakischen Nation verstaatlicht.¹⁸⁴ Betroffen waren „mit sofortiger Inkraftsetzung und ohne Ersatz“ Eigentum von Personen deutscher und ungarischer Nationalität ohne Rücksicht auf die Staatsangehörigkeit, Verräter und Kollaborateure ohne Rücksicht auf Nationalität und Staatsangehörigkeit und Gesellschaften die in der Verwaltung absichtlich nazistischen Zwecken dienten. Als Deutsche oder Ungarn galten gemäß § 2 „Personen, die bei einer beliebigen Volkszählung seit 1929 sich zur deutschen oder ungarischen Nationalität bekannt haben“.¹⁸⁵ Zugleich wurde der Personenkreis abgegrenzt, auf den sich das Dekret nicht beziehen sollte: „Personen deutscher und ungarischer Nationalität, die sich aktiv am Kampf um die Erhaltung der Integrität und Freiheit der Tschechoslowakischen Republik beteiligt haben, wird das landwirtschaftliche Eigentum nicht konfisziert.“¹⁸⁶ Ein Antrag auf Ausnahme von der Konfiskation musste bis fünfzehn Tage nach der Kundmachung der Konfiskation eingereicht werden, der Bezirksnationalausschuss erledigte ihn auf Vorschlag der zuständigen Bauernkommission. Unklare Fälle übergab er dem Landesnationalausschuss und in letzter Instanz entschied das Landwirtschaftsministerium zusammen mit dem Innenministerium.¹⁸⁷ In den Jahren 1945–1947 wurden in den tschechischen Ländern fast 2 400 000 ha konfisziert, von denen 1 400 000 ha auf landwirtschaftlichen Boden entfiel und eine Million Hektar Wälder waren.¹⁸⁸

182 Zum Beispiel ernannte der Industrieminister Laušman 24 nationale Verwalter bei den bedeutendsten Unternehmen einschließlich der Škoda-Betriebe, ČKD, Baťa-Betriebe, Poldi-Hütte, Witkowitz Eisenwerke usw.

183 KUKLÍK 2010, S. 149.

184 Dekret des Präsidenten der Republik Nr. 12/1945 Sb. über die Konfiszierung und beschleunigte Aufteilung des landwirtschaftlichen Eigentums der Deutschen, Ungarn, sowie auch der Verräter und Feinde der tschechischen und slowakischen Nation vom 21. 6. 1945.

185 Dekret des Präsidenten der Republik Nr. 12/1945 Sb., Abs. 1, § 2. Siehe JECH – KAPLAN 2002, S. 276.

186 Dekret des Präsidenten der Republik Nr. 12/1945 Sb., Abs. 2, § 1.

187 Dekret des Präsidenten der Republik Nr. 12/1945 Sb., Abs. 3, § 1.

188 KUKLÍK – NĚMEČKOVÁ 2017, S. 10.

Unter die Bestimmungen des Dekrets fielen freilich nicht bloß der landwirtschaftliche Boden und die Wälder, sondern auch Objekte und Bauten, die einen Teil der Komplexe an Grundstücken bildeten, welcher der Konfiskation unterlagen, d.h. auch Schlösser, Burgen, Palais usw.¹⁸⁹ Die Verfügung über sie lag ausschließlich in der Kompetenz des Landwirtschaftsministeriums.

Die Sicherung und das weitere Schicksal des Mobiliars der konfiszierten historischen Adelsitze

Kristina Uhlíková, Marcela Strouhalová¹⁹⁰

Während des Julis und Augusts 1945 begann sich die Situation in der erneuerten Tschechoslowakischen Republik in allen Richtungen allmählich zu konsolidieren und zu einem gewissen Maße war dem auch so im Bereich des Schutzes und der Verwaltung von Kulturgütern. Die Führung des tschechoslowakischen Staats wurde sich wenigstens teilweise der Gefahr bewusst, die den Kunst- und Geschichtsdenkmälern aus deutschem Eigentum drohten. Der Präsident der Republik Edvard Beneš veranlasste im Sommer 1945 die Vorbereitungen zur Gründung einer Institution, die nach seinen Vorstellungen die bedeutendsten enteigneten, aber auch andere staatliche, als Denkmäler wertvolle Objekte in ihre Verwaltung übernehmen und das wertvollste Mobiliar von kunsthistorischer und historischer Art aus weiteren konfiszierten Immobilien auswählen sollte. Diese Idee stellte Beneš zuerst dem Regierungsvorsitzenden Zdeněk Fierlinger (1891–1976) damit vor, dass sie im Idealfalle auf der Basis eines Präsidentendekrets gegründet werden sollte. Die Vorbereitung eines Entwurfs dieses Dekrets wurde an das Ressorts des Ministeriums für Schulwesen und Aufklärung vergeben, welches die Aufgabe Zdeněk Wirth (1878–1961) anvertraute. Der Kunsthistoriker Zdeněk Wirth, Chef der Abteilung Aufklärung des genannten Ministeriums in der ersten Republik, wirkte ab Juni 1945 in der Position eines Beraters dieses Ressorts. Der Sicherung bedrohter Denkmäler schloss er sich schon Anfang Mai 1945 als Mitglied des Tschechischen Nationalrats an. Dank seines Vorkriegswirkens hatte er mit der komplizierten Vorbereitung von Texten legislativer Maßnahmen schon einige Erfahrungen. Den von ihm vorbereiteten Entwurf schafften aber die anderen beteiligten Ressorts nicht bis zum 28. Oktober 1945, als die Frist zur Herausgabe von präsidialen Dekreten endete, zu verhandeln.¹⁹¹ Die Institution, zuerst als Nationaler Kulturfond bezeichnet, aber bald in Nationale Kulturkommission umbenannt, musste also durch ein von

189 Zur Konfiskation von Schlössern und Kunstgegenständen am Beispiel von Dobříš der Colloredo-Mannsfeld in den Jahren 1938–1958 siehe GIUSTINO 2018, S. 78–105, zur Situation in den Jahren 1945–1947 siehe S. 90–93.

190 Marcela Strouhalová ist die Autorin des den Schlossbibliotheken gewidmeten Teils.

191 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 7, Inv.-Nr. 114, Protokoll der ersten, konstituierenden Sitzung der NKK. Publiziert in UHLÍKOVÁ 2004, S. 93–99. Weiter ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. XXII, Konzept des mit der Vorlage des Gesetzes über die Errichtung der NKK im Parlament zusammenhängenden Berichts.

der Provisorischen Nationalversammlung verabschiedetes Gesetz gegründet werden, wozu es aber erst am 16. Mai des folgenden Jahres kam (Gesetz Nr. 137/1946 Sb.).¹⁹² Ihre Tätigkeit konnte sie wegen einer Reihe von weiteren administrativen Verzögerungen erst im Februar 1947 aufnehmen.

Bis zu dieser Zeit musste ein anderer Mechanismus gefunden werden, um enteignete Denkmäler zu sichern. Das Schicksal der Konfiskate und somit auch die Methoden ihrer Sicherung trennten sich ab dem Sommer 1945 in Abhängigkeit davon, welches Dekret auf sie angewandt wurde, in zwei Stränge. Die Mehrheit der Adelssitze hing mit landwirtschaftlichem Eigentum zusammen, weil sie historisch einen integralen Bestandteil von Großgütern bildeten, wenn auch während der ersten Bodenreform markant geschmälert, und unterlag also dem Dekret Nr. 12/1945 Sb. Den zeitgenössischen Unterlagen zufolge soll es sich um 510 Objekte gehandelt haben,¹⁹³ in Nordböhmen gab es davon 92.¹⁹⁴ Das gesamte enteignete Eigentum sollte mit diesem Dekret in die Kompetenz der IX. Abteilung des Landwirtschaftsministeriums übergehen, das von dem Kommunisten Jiří Kofátko (1899–1962) geführt wurde. Ab September desselben Jahres übernahm es der in dieser Zeit als selbständige Institution gegründete, diesem Ministerium untergeordnete Nationale Bodenfond. Die direkte Verwaltung einzelner Objekte oblag aber meistens den schon während des Mai 1945 zu nationalen Verwaltungen Ernannten, was im Falle großer Grundimmobilien durch den Landesnationalausschuss geschah. Der Nationale Bodenfond sollte die schrittweise Übergabe von Grundstücken oder Objekten an neue Eigentümer oder Verwalter regeln. Am 11. Juli 1945 entsprach das Landwirtschaftsministerium einer Forderung des Ministeriums für Schulwesen und Aufklärung und richtete bei der erwähnten IX. Abteilung ein Beratungsorgan ein, das die Berücksichtigung des Schutzes von konfiszierten Objekten von Denkmalwert und ihrer Einrichtungen beaufsichtigen sollte. Diese sog. Denkmalkommission bemühte sich zuerst gründlich die aktuelle Situation verwaister Adelssitze zu kartieren und ein Konzept zu ihrer Sicherung ihrer Gebäude und des Mobiliars zu erstellen. Ihre weitere Aufgabe war es, die Eignung von Bewerbern um die Zuteilung dieser Objekte, die sich bald zu melden begannen, zu beurteilen. Das Landwirtschaftsministerium behielt sich die Kompetenz vor, über ihr weiteres Schicksal selbständig zu entscheiden und verlaublich gleichzeitig,

192 Das Gesetz über die Nationalen Kulturkommissionen zur Verwaltung des staatlichen Kulturbesitzes war das erste Gesetz, das sich ausschließlich auf den Schutz von Denkmälern bezog. Der lange Verzug zwischen dem Erlass des Gesetzes und der Aufnahme der Tätigkeit der Institution wurde durch die problematischen, zwischenressortlienen Verhandlungen über die Organisationordnung der Kommission und die Auswahl der Vertreter in ihrem Plenum bewirkt. Detaillierter siehe UHLÍKOVÁ 2004, S. 29–30.

193 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand Z. Wirth, Kart. Wv 15, Bd. 3, Protokoll der Verhandlung der Denkmalkommission des Landwirtschaftsministeriums. In einigen zeitgenössischen Dokumenten stoßen wir aber auf die Zahl 497, beziehungsweise auf eine noch andere. Die Abweichung entstand offenbar aus zwei Gründen: einerseits war es manchmal schwierig festzustellen, was noch als Schloss und was schon als prunkvolle Villa, eventuell als Herrenhaus oder Wirtschaftshof zu betrachten sei, andererseits waren in einigen Fällen die nicht gezählten Objekte infolge von Kriegseignissen gründlich demoliert.

194 Gemeint ist das Gebiet des heutigen Aussiger und Reichenberger Kreises und einen Teil des Königgrätzer, wo ursprünglich die deutsche Bevölkerung überwog.

dass es keine Anträge von Privatpersonen akzeptieren werde.¹⁹⁵ Das Schloss oder die Burg konnte also nur Institutionen oder Vereinen zugeteilt werden, deren Vertreter ihre Ansprüche angemessen begründen mussten, insbesondere mit einer ausführlichen Erklärung der geplanten Nutzung.

Das Ministerium für Schulwesen ernannte Zdeněk Wirth als seinen Vertreter in der Denkmalkommission, den Archivar Jan Morávek zum Vorsitzenden des Aufklärungsressorts und weiter den Leiter der ersten Abteilung dieses Ressorts, Rudolf Maximovič (1886–1963) als Experten für Naturschutz. Das Landwirtschaftsministerium vertraten vor allem zwei leitende Mitarbeiter des Staatlichen Landwirtschaftsarchivs, der Direktor Václav Černý (1894–1962) und sein Vertreter Emanuel Janoušek (1897–1970). Als Vertreter der IX. Abteilung des Landwirtschaftsministeriums beteiligte sich meistens Jindřich Pravenec an den Sitzungen. Nach der Gründung des Nationalen Bodenfonds schloss sich auch Jaromír Soukup, der Leiter des sog. Denkmalreferats dieser Institution der Denkmalkommission an.¹⁹⁶ Dem Vertreter des Ministeriums für Schulwesen hatten sie ursprünglich vorgeschlagen, dass außer Beamten beider Ministerien auch andere Fachleute in die Kommission eingeladen werden, eventuell Vertreter weiterer Institutionen, Kofátko lehnte dies aber ab. Aus dem Vorgehen des Landwirtschaftsministeriums wird das Streben deutlich, alles, was mit dem Dekret Nr. 12 zusammenhing, selbständig und nur im Rahmen des eigenen Ressorts zu organisieren.

Ungefähr nach zwei Monaten Tätigkeit stellte im Herbst 1945 die Denkmalkommission eine *Richtlinie für die nationale Verwaltung von Burgen und Schlössern auf konfisziertem landwirtschaftlichem Eigentum* zusammen.¹⁹⁷ Dieser Richtlinie zufolge sollte der nationale Verwalter vor allem unverzüglich die Abfassung eines Inventars des Schlossobjektes organisieren und sich bei dieser Gelegenheit auf die wertvollen Gegenstände, historisch kostbaren Dokumente und Bücher in gut sicherbaren Räumlichkeiten konzentrieren.¹⁹⁸

195 Die Sitzungsprotokolle der Denkmalkommission werden aufbewahrt im ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand Z. Wirth, Kart. Wv 15, Bd. 3.

196 Informationen über die Tätigkeit des Denkmalreferats des Nationalen Bodenfonds sind leider weiter sehr lückenhaft, und zwar vor allem wegen der torsohaft erhaltenen Dokumente aus der Produktion seiner Zentrale in Prag. Hinsichtlich des Umfangs der Agenda des Nationalen Bodenfonds, kann der heute im Nationalarchiv aufbewahrte Archivbestand bloß ein Bruchteil der ursprünglichen Registratur der Institution sein. Aus diesem Grund ist es auch nicht klar, auf welche Weise sich hier die Kunsthistorikerin Alžběta Birnbaumová engagiert hat.

197 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 6, Inv.-Nr. 41. Publiziert in UHLÍKOVÁ 2004, S. 82–85.

198 „Die Sicherung und Verwaltung dieser Objekte gebührt dem Nationalen Bodenfond beim Landwirtschaftsministerium, bei Objekten unter nationaler Verwaltung unter Mitbeteiligung der Landesnationalausschüsse. Die gesamten vorläufigen Dispositionen sowohl mit den Immobilien als auch mit der Inneinrichtung können aber nur mit Zustimmung des Nationalen Bodenfonds ausgeübt werden.“ Siehe ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand Z. Wirth, Kart. Wv 15, Bd. 3, Zápisy ze schůzí Památkové komise NPF (Sitzungsprotokolle der Denkmalkommission des Nationalen Bodenfonds), S. 16. Wie aus dem Zitat hervorgeht, wurde die Verwaltung des enteigneten Adelssitze durch Spannungen zwischen den Landesnationalausschüssen und dem Nationalen Bodenfond verkompliziert.

Dazu ist es leider bei weitem nicht gekommen, und zwar vor allem wegen der großen Belastung der nationalen Verwalter dieser ausgedehnten landwirtschaftlichen Unternehmen durch andere, akutere Aufgaben. Zu Beginn des Jahres 1946 wählte die Denkmalkommission 48 der kunsthistorisch bedeutendsten konfiszierten Burg- und Schlossobjekte aus, die zu einer weiteren, ausschließlich kulturellen Nutzung in staatlicher Verwaltung belassen werden sollten. Diese sog. Objekte der I. Kategorie wurden offiziell durch einen Erlass des Landwirtschaftsministeriums vom 15. Januar 1946 festgelegt, damit sich etwaige Interessenten nicht mehr um ihre Zuteilung bemühten. Wir können annehmen, dass der Hauptautor dieser Auswahl Zdeněk Wirth war, der einzige Kunsthistoriker in der Kommission. Es sollte sich um die architektonisch bedeutendsten Bauten handeln, einzigartige Objekte mit erhaltener Innendekoration oder um stileinheitliche Mobiliarenssembles. Das Ziel war es, „aus den konfiszierten Gebäuden eine Entwicklungssammlung zusammenzustellen“,¹⁹⁹ die ein repräsentatives kunsthistorisches Muster der kostbarsten immobilien Denkmäler im Eigentum des Staates darstellen sollte. Schon damals wurde geplant, dass die Verwaltung dieser Objekte und ihre Erschließung für die Öffentlichkeit dem Nationalen Kulturfond beziehungsweise der Nationalen Kulturkommission anvertraut werde.

Die Nationale Kulturkommission zur Verwaltung des staatlichen Kulturbesitzes

Die Nationale Kulturkommission nahm ihre Arbeit im Februar 1947 auf. Diese zwischenressortielle Institution hatte im Vergleich mit den vorangegangenen Organen der staatlichen Denkmalpflege eine ungewöhnlich große Zuständigkeit. Aus dem staatlichen (nicht nur neu verstaatlichten Eigentum) konnte es beliebige Kulturgüter auswählen, sie zu sog. staatlichem Kulturbesitz²⁰⁰ erklären und anschließend in seiner Verwaltung belassen oder sie irgendeiner öffentlichen, sammelnden oder wissenschaftlichen Institution anvertrauen und damit ihre entsprechende Aufbewahrung und fachliche Bearbeitung sichern. Gemäß der Organisationsordnung wurde die Nationale Kulturkommission aus einem Plenum gebildet, in dem die Vertreter der Ministerien,²⁰¹ des Staatlichen Planungsamtes, des Fonds zur nationalen Erneuerung,²⁰² des Nationalen Bodenfonds und weiter Spezialisten im Fach des Naturschutzes (Rudolf Maximovič, Jaroslav Veselý), des Archivwesens (Václav Černý, Emanuel Janoušek), des Bibliothekswesens

199 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 7, Inv.-Nr. 114, Protokoll über die erste konstituierende Sitzung der NKK, abgehalten am 18. 2. 1947, S. 4–6. Publiziert in UHLÍKOVÁ 2004, S. 93–99.

200 Der Begriff staatliches Kultureigentum wird im § 3 des Gesetzes Nr. 137/1946 Sb. über die Nationalen Kulturkommissionen definiert, siehe auch den weiteren Text.

201 Der Ministerien für Schulwesen und Aufklärung, des Inneren, der Finanzen, der Landwirtschaft, der Technik, des Innenhandels und der nationalen Verteidigung.

202 Der Fond zur nationalen Erneuerung wurde Verwalter des gemäß Dekrets Nr. 108/1945 Sb. konfiszierten Eigentums, das sich vor allem auf das Eigentum von Personen deutscher Nationalität bezog, welches nicht mit größeren Grundstücken zusammenhing. In der Kompetenz der NKK lag es, auch aus diesem Besitz das Mobiliar herauszunehmen und weiter zu verteilen (siehe Kap. Konfiszierte Denkmäler außer den Adelsitzen).

(Stanislav Křupka, Bohuš Vybíral) und des Museumswesens (Jaroslav Helfert, Gustav Skalský, Vladimír Novotný, Karel Černohorský) saßen. Die ausübende Kompetenz garantierten ein administratives und ein technisches Büro.²⁰³ Durch die ganze Zeit ihrer Existenz war Zdeněk Wirth der Vorsitzende, die Funktion des stellvertretenden Vorsitzenden bekleidete der Architekt und späterer bedeutende Praktiker und Theoretiker der Denkmalpflege Břetislav Štorm (1907–1960).²⁰⁴ Die Institution entwickelte sich vor allem im ersten Zeitraum dynamisch, schon 1948 beschäftigten beide Büros mehr als vierzig Personen.²⁰⁵ Im Prager Staatlichen Denkmalamt arbeitete zum Vergleich in der gleichen Zeit weniger als die Hälfte an Beschäftigten. In der ersten Phase erlaubte die tschechoslowakische Regierung der Nationalen Kulturkommission die Übernahme von 48 Objekten (davon neun aus Nordböhmen),²⁰⁶ wobei ihre Auswahl dem Vorschlag der Denkmalkommission des Landwirtschaftsministeriums von Anfang 1946 entsprach. Dieses Ensemble von ehemaligen Adelssitzen erklärte der Minister für Schulwesen und Aufklärung mit Gültigkeit ab dem 1. Mai 1947 offiziell zu staatlichem Kultureigentum und übergab sie in einem einmaligen Akt mit allen Rechten und Pflichten der Nationalen Kulturkommission. Die reale Übernahme der einzelnen Objekte war ein jedoch viel komplizierterer Prozess, in den außer dem Nationalen Bodenfond als ihr bisheriger Verwalter²⁰⁷ auch eine Reihe weiterer Subjekte eingriff. Das Verfahren der Übernahme präziserte eine gegenseitige Vereinbarung zwischen dem Nationalen Bodenfond und der nationalen Kulturkommission.²⁰⁸

Der genannten Vereinbarung zufolge übernahm die Nationale Kulturkommission auch die gesamten Inneneinrichtungen dieser Objekte, die aber einstweilen ihre Mauern nicht verlassen durften. Erst später führte die Inventarisierungskommission des Nationalen Bodenfonds die komplette Inventarisierung dieses Mobiliars durch, wobei jedem Gegenstand eine einmaligen sog. Eliminationsnummer zugeteilt wurde. Das Inventar wurde nach den einzelnen Räumlichkeiten angelegt und bildete im Ergebnis eine Nummernreihe.

-
- 203 Mit der Einrichtung eines administrativen Büros wurde das Ministerium für Schulwesen und Aufklärung beauftragt, während das technische Büro beim Ministerium für Technik wirkte. Die Büros wurden 1949 hinsichtlich einer Vereinfachung der Verrichtung der Tätigkeit zu einem einzigen vereinigt, das dem Ressort Schulwesen und Aufklärung zugehörte.
- 204 Břetislav Štorm war ein vielseitig begabter Künstler, Architekt, Schriftsteller und Heraldiker. Er entwarf liturgische Gegenstände, projektierte Sakralbauten und andere Bauten. In der zweiten Hälfte der 40er und 50er Jahre widmete er sich intensiv dem Schutz von Baudenkmalern, besonders von ehemaligen Adelssitzen. Er entwarf z.B. umfangreiche Projekte zur Erneue der Burgen Schwihau [Švihov] und Kost. Auf der Basis seiner Erfahrungen schrieb er einer der grundlegenden theoretischen Publikationen der tschechoslowakischen Denkmalpflege. Siehe ŠTORM 1965. – ŠTORM 2007. Hier auch mehr zu seiner Persönlichkeit.
- 205 Die Angestellten auf den verwalteten Objekten zugezählt, überstieg ihre Zahl 80.
- 206 Es handelte sich um die Objekte Dux, Friedland, Großbrohosetz, Klösterle an der Eger, Schönhof, Lämberg, Libochowitz, Sichrow und Großpriesen.
- 207 Nach der Aufteilung des Großgutes in Parzellen erlosch die nationale Verwaltung, die direkte Verwaltung der restlichen Immobilien einschließlich der Angestellten übernahm der Nationale Bodenfond.
- 208 Der Text der Vereinbarung ist editiert in UHLÍKOVÁ 2004, S. 111–112.

Die Mitglieder dieser Inventarisierungskommission waren meistens ehemalige professionelle gerichtliche Schätzer von Eigentum oder Leute, die eine ausgerichtete Schulung durchlaufen hatten. Die Charakterisierung der Gegenstände ist in ihrer Eingabe also sachlich, meistens jedoch sehr knapp und berücksichtigt praktisch nicht eventuelle kunsthistorische Spezifika. In diesen Inventaren finden wir so Posten dieses Typs: „1 Kreuz aus Blei“ oder „1 Statue der hl. Anna, aus Holz“, eventuell nur „1 Statue, Holz“. Nach der Fertigstellung des komplexen Inventars der Einrichtung des Objektes konnte ein Mitarbeiter der sog. historisch-künstlerischen Gruppe der Nationalen Kulturkommission (die Kunsthistoriker Zdeněk Wirth, Tařana Kubátová (1914–2000), Ema Charvátová (1906–1985), Josef Kouba, ab 1951 Oldřich Blaříček (1914–1985)) Mobiliar auswählen, dass er für kunsthistorisch oder historisch wertvoll hielt und ihm so den Status eines staatlichen Kultureigentums zusprechen, wie er durch das Gesetz Nr. 137/46 Sb. über die Nationale Kulturkommission eingeführt worden war.²⁰⁹ Die Parameter dieser Auswahl versuchte der Leiter dieser Gruppe Zdeněk Wirth, der die meisten „Eliminierungen von Objekten“ (in zeitgenössischen Dokumenten die am häufigsten verwendete Bezeichnung dieser Tätigkeit) auf seinem Konto hatte, 1949 in den *Richtlinien zur Sortierung des staatlichen Kultureigentums*²¹⁰ zu spezifizieren. Teil C der angeführten Richtlinien enthielt detaillierte Anweisungen für die Auswahl von Gegenständen, einerseits für die Sammelstellen der Kommission und damit für eine weitere Verwendung bei der Einrichtung von Interieurs übernommener Burgen und Schlösser und andererseits für Fachinstitutionen (Museen, Galerien, wissenschaftliche Institute, Lehrstühle von Hochschulen und Archive). Die Sortierung von Möbelstücken für die Sammelstellen sollte von „dem Alter, der Seltenheit der Komposition und plastischen sowie flächigen Dekoration, der technischen Bearbeitung und Erhaltung, wie auch durch das häufige oder seltene Auftreten bestimmter Typen“ geleitet werden.²¹¹ Bei Bildern, Plastiken und Originalgraphik sollte über die Auswahl „vor allem der Kunstwert und dann auch die heimische Provenienz“ entscheiden, daneben auch „dokumentarische Werte (Porträt, Vedute) und die zweckmäßige Verwendung für künftige Präsentationen.“²¹² Aus der Keramik- und Glasproduktion wurden überwiegend „künstlerisch oder technisch wertvolle, bis zur Mitte des XIX. Jahrhunderts entstandene Markenstücke heimischer oder ausländischer Provenienz“²¹³ übernommen. Für die Fachmuseen und Galerien sonderte die Sortierungskommission die qualitativsten Stücke und Gegenstände besonderen Charakters aus. Die künstlerisch wertvollsten Bilder, Statuen, Graphiken und Zeichnungen wurden für die Nationalgalerie und die Erzeugnisse des Kunsthandwerks für das Kunstgewerbemuseum bestimmt. Die numismatischen, archäologischen und weitere spezialisierte Sammlungen sowie einzelne

209 Im § 3 Absatz c) wird der Charakter mobiler Sachen spezifiziert, die gemäß diesem Gesetz als staatliches Kultureigentum betrachtet werden: „mobile Sachen von künstlerischem, historischem oder wissenschaftlichem Wert, und zwar einzelne Gegenstände als auch ihre Sammlungen.“

210 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 8, Inv.-Nr. 205. Publiziert in UHLÍKOVÁ 2004, S. 112–116.

211 Ibidem.

212 Ibidem.

213 Ibidem.

Gegenstände übergab die Nationale Kulturkommission den entsprechenden Abteilungen des Nationalmuseums, gegebenenfalls dem Technischen Museum, dem Náprstek-Museum für asiatische, afrikanische und amerikanische Kultur, dem Militärgeschichtlichen Museum oder dem Tschechoslowakischen Landwirtschaftsmuseum. Falls ein Gegenstand thematisch mehreren von den geplanten musealen Ausstellungen in den Objekten in der Verwaltung NKK entsprach, wurde es direkt am gegebenen Objekt zur Übergabe vorbereitet. Kleidung, Toilettenutensilien, Schmuck oder Spielzeug wurden ausgewählt für das Museum der Körper- und Gesellschaftskultur auf Schloss Jemnišcht [Jemniště],²¹⁴ Gegenstände mit Pferdethematik für das Staatliche Hippologische Museum in Slatinian [Slatiňany], Jagdtrophäen für das Museum von Jagdtrophäen in Opotschno [Opočno].

Die auf den Burgen und Schlössern aufgefundenen Archivalien, die größtenteils den Betrieb der adeligen Großgüter betrafen, wurden mit Ausnahme der Familiendokumente gesammelt und für die Übernahme durch das Tschechoslowakische Staatliche Landwirtschaftsarchiv vorbereitet.²¹⁵ Dieses schon zu Beginn der ersten Republik gegründete Archiv errichtete nach 1945 schrittweise ein Netz von 35 regionalen Land- und Forstwirtschaftsarchiven, deren Zweigstellen häufig in Räumen ihren Sitz hatten, wo ursprünglich die Archive der Großgüter aufbewahrt wurden. 1956 wurde das Staatliche Landwirtschaftsarchiv ein Teil des Staatlichen Zentralarchivs. Heute befinden sich die Dokumente aus der Tätigkeit der Großgüter in den Beständen der Staatlichen Regionalarchive. „Familienerinnerungen“ der letzten Eigentümer²¹⁶ (Gegenstände und Archivadokumente)²¹⁷ wurden in gesonderten Gruppen für die Sammelstellen des NKK aussortiert. Den örtlichen Museen überließ die Kommission meistens bloß die weniger qualitätsvollen, mit der Geschichte der betreffenden Region verbundenen Denkmäler.²¹⁸ Dieses

214 Über dieses Museum detaillierter siehe WEISS 2006.

215 Über das Československý státní archiv zemědělský (Tschechoslowakische Staatliche Landwirtschaftsarchiv) siehe z.B. JANOUŠEK 1947, S. 4–13. – HONCOVÁ 1998, S. 109–123.

216 Im Bestand der NKK haben sich einige an Z. Wirth adressierte Briefe der ursprünglichen Schlossbesitzer erhalten, in denen sie die Herausgabe von wenigstens einiger Familienandenken bitten (vor allem von Gemälden der Vorfahren und Korrespondenz), aus den erhaltenen Quellen ist es nicht möglich, festzustellen, ob der Vorsitzende der Kommissionen ihnen entsprochen hat.

217 Bei der Revision des Mobiliars der staatlichen Burgen und Schlösser am Ende der 50er Jahre, wurden diese Archivadokumente größtenteils dem Staatlichen Zentralarchiv übergeben, beziehungsweise vielmehr seinen regionalen Zweigstellen. Siehe NA, Bestand SPS–D, Kart. 29, Inv.-Nr. 51, Směrnice pro odborné vytřídění movitého majetku, prohlášeného podle zák. Nr. 137/1946 Sb. za státní kulturní majetek, pro nakládání s movitým majetkem pro kulturní využití neupotřebitelným a pro instalace státních hradů a zámků (Richtlinie zur fachlichen Sortierung von gemäß Gesetz Nr. 137/46 Sb. zum staatlichen Kultureigentum erklärten mobilem Eigentum, zum Umgang mit mobilem Eigentum, zur kulturellen Nutzung von nicht brauchbarem Eigentum und zur Schaulinienrichtung staatlicher Burgen und Schlösser), Entwurf, 1959. Die Herangehensweise an Familienfotos, welche die Richtlinie nicht erwähnt, unterschied sich offenbar von Projekt zu Projekt, manchmal wurden sie belassen, woanders wurden sie gleichfalls dem Archiv übergeben.

218 Viele Bewohner, aber auch Vertreter der lokalen Institutionen setzten sich dafür ein, dass das Inventar der örtlichen Burg oder des Schlosses in der Region verblieb und kritisierten seinen Abtransport in entfernte Sammelstellen. Die NKK vertrat aber die Ansicht, dass das Schlossinventar größtenteils mit der gegebenen Region nicht zusammenhänge, weil es dort nicht geschaffen, sondern nur vom Besitzer hergebracht worden sei.

Mobiliar wurde ihnen aber nur von der Nationalen Kulturkommission ausgeliehen,²¹⁹ zur Überführung dieses Eigentums in die Verwaltung der Museen kam es erst zu Beginn der 60er Jahre.

Die Auswahl der konkreten Gegenstände der Nationalen Kulturkommission wurde im Inventar des Nationalen Bodenfonds, das als Ausgangsinventar angesehen wurde, mit einem speziellen graphischen Zeichen oder der Anmerkung „NKK“ verzeichnet. Nach der Genehmigung dieser Auswahl durch die Mitarbeiter des Nationalen Bodenfonds konnte die Nationale Kulturkommission das restliche Mobiliar auch für zu nutzende Einrichtungen auswählen, zum Beispiel für die Ausstattung von Büros der Verwalter, der sog. Inspektionszimmer,²²⁰ Kassenräume und weitere Nutzräume, wobei es sich meistens um Möbel und weitere Gegenstände handelte, die sich schon in diesen Räumlichkeiten befunden haben. Ihr Schätzwert wurde aber im Unterschied zum staatlichen Kultureigentum von der Kommission schon berechnet.

Die Gegenstände aus Edelmetallen, beziehungsweise aus Edelsteinen und Perlen wurden als wertvollste Bestandteile der Einrichtung aus allen mit dem Dekret Nr. 12 konfiszierten Objekten vorrangig durch den Nationalen Bodenfond meistens im Verlauf der Jahre 1647 und 1948 in Prag konzentriert.²²¹ Anfangs wurden sie im zentralen Sitz des Nationalen Bodenfonds am Wenzelsplatz eingelagert, später im unweiten Tresor der Postsparkasse.²²² Hier sah sie während der Jahre 1948 bis 1951 Zdeněk Wirth und der damalige Direktor des Kunstgewerbemuseums Emanuel Poche (1903–1987) durch. Die von kunsthistorischer Seite wertvollsten Stücke wurden auf ihre Empfehlung zentralen Sammlungsinstitutionen übergeben, vor allem dem National- und dem Kunstgewerbemuseum, gegebenenfalls übernahm sie direkt die Nationale Kulturkommission.

219 Auf der Basis des Übergabeprotokolls seitens der NKK und eines Revers seitens der betroffenen Institution. Bei den von der NKK verwalteten Objekten kam es häufig mit einem zeitlichen Abstand von Monaten beziehungsweise auch Jahren nach der grundlegenden Sortierung zur Übergabe des Mobiliars.

220 Zimmer, die zur Unterbringung der Angestellten von Organen der staatlichen Denkmalpflege, beauftragt mit konkreten Aufgaben, bestimmt waren.

221 Die nationale Verwaltung sollte sie in einem selbständigen Paket mit der Post schicken, gegebenenfalls wurden sie auf den Objekten direkt von den Angestellten des Nationalen Bodenfonds übernommen.

222 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 8, Inv.-Nr. 265, Konzept des Berichts von Z. Wirth über die Sortierung von Silber- und Goldgegenständen, 23. 11. 1952. Publiziert in UHLÍKOVÁ 2004, S. 133–135. *„Die schrittweise Einbringung dieser Gegenstände nach Prag, bislang unsortiert, wurde 1947–1948 durchgeführt und zum Teil auch später 1949–1950. Bis September 1948 wurde dieses Material in einem besonders streng überwachten Raum im Nationalen Bodenfond gelagert (Prag 2, Wenzelsplatz, Na košíku), dann wurde dafür ein Saal im Erdgeschoss der Postsparkasse gemietet (Prag 2, Wenzelsplatz 52). Hierher wurden bis 1949 an die 1000 Kisten, Kisten, Koffer, Körbe, Schachteln, [...] Pakete verschiedenen Formats, mit ordentlich bezeichneter Provenienz und Ordnungsnummern, die Schlüssel wurden beim Nationalen Bodenfond aufbewahrt und alle Umschläge wurden mit Bindfäden zusammengebunden und mit Siegeln des Amtes versehen. Aus den Schlossobjekten, die bis 1949 schrittweise in die operative Verwaltung und Obhut der NKK übergangen, wurden Silbergegenstände auf Aufforderung des Nationalen Bodenfond entweder mit der Post geschickt oder von Funktionärem des Nationalen Bodenfond anfangs im Gebäude des Nationalen Bodenfond, später direkt in den Tresor der Postsparkassen übernommen.“*

Praktisch jedes Schloss verfügte über eine eigene Bibliothek. Bücher und Bibliotheken können wir imaginär als selbständiges Kapitel der Sicherung beweglichen Kultureigentums bezeichnen. Ihr enormer Umfang vereitelte nämlich praktisch ihre ausreichende Erfassung. Über die Anzahl gebundener und sortierter Bücher sind wir nicht gut informiert, Nachrichten und Verzeichnisse sprechen häufig bloß von der Abfuhr einer „Schlossbibliothek“ oder eines „Torsos einer Bibliothek“.

Hinsichtlich dessen, dass die NKK vom Nationalen Bodenfond bloß die historisch wertvollsten Schlossgebäude übernahm, war es nötig, das Problem der Art der Sicherung des Mobiliars in den Objekten zu lösen, die neuen Mietern oder Eigentümern zugeteilt wurden. Die Bibliotheken aus diesen Objekten sollten zur Ausstattung konfiszierter Schlösser in der Verwaltung der NKK oder zur Bereicherung öffentlicher Museumssammlungen, Bibliotheken und Archive übernommen werden. Die Bücher wurden in den einzelnen Schlössern in der Regel an einem Ort konzentriert und nach der Ankunft der Angestellten des NKK grob sortiert. Ein Teil von ihnen konnte dann vor Ort für die örtliche Bibliothek belassen werden, im Falle von „Schundliteratur“ zum Beispiel auch für Schulsammlungen von Papier.²²³ Die sortierten Bände wurden anschließend in die Einbringungsstellen der NKK abtransportiert, was nicht nur übernommene Schlossobjekte waren, sondern auch gemietete Sammelstellen in Prag.

Aus den Berichten des Bücher-Referenten der NKK František Chaloupka erfahren wir, dass die Sicherungspraxis nicht immer glatt und übersichtlich verlief. Wenn wir übergehen, dass ein Teil der Bibliotheken nach 1945 durch verschiedene Institutionen ohne gebührende Berechtigung an unbekannte Stellen spontan abtransportiert wurde, stellte sich eine geradezu bizarre Situation ein, an der häufig die örtlichen Verwaltungsorgane beteiligt waren. Nicht alle identifizierten sich mit den Aufgaben der NKK und die damalige Kommunikation zwischen den einzelnen Subjekten kann man sicherlich nicht als schnell und geschmeidig bezeichnen. Für alle solche Fälle führen wir stellvertretend die Reise Chaloupkas nach Aussig [Ústí nad Labem] im September 1951 an. Auf dem Plan stand der Abtransport der Bibliothek des Schlosses Schönprisen [Krásné Březno]. Der Einheitsnationalausschusses war über den Besuch durch ein Rundschreiben des NKK vom August des vergangenen Jahres verständigt worden, weil es aber im Amt zu organisatorischen Änderungen gekommen war, herrschte kein Wissen über den Besuch und der Abtransport der Bibliothek aus Schönprisen wurde abgelehnt. Zugleich zögerte der hiesige Ausschuss nicht, sich zu seiner Tätigkeit zu äußern: *„Die Überführung der Bibliothek halten wir nicht für nötig, weil die Sortierung der Bücher, die der Grund für den Transport ist, am Ort der Lagerung durchgeführt werden kann und die sortierten Bücher vom Ref. IV des Einheitsnationalausschusses direkt in die Bibliotheken im Bezirk oder den Kreis Aussig transportiert werden können. Dieses Verfahren halten wir für das richtigere und sparsamere als die Fahrten und unerwarteten Besuche beziehungsweise*

223

NA, Bestand SPS, Kart. 34, Sign. 30 Pam, zahlreiche Aufzeichnungen des Buchreferenten der NKK, F. Chaloupka, aus den Jahren 1949–1951.

unerwarteten Aktionen des Gen. Chaloupkas, auf die das Referat nicht im voraus aufmerksam gemacht worden war, die es bislang nicht im Plan hatte und denen wir deswegen nicht zustimmen können. Gleichzeitig äußern wir die Ansicht, dass Gen. Chaloupka besser und nützlicher gebraucht werden könne, wenn seine Arbeit besser geplant wäre.“²²⁴

Nach der Beendigung der Tätigkeit der NKK wurden die Schlossbibliotheken direkt vom Ministerium für Schulwesen und Kultur verwaltet, und zwar bis zur Gründung der Staatlichen Denkmalverwaltung. 1954 betraute das Kulturministerium die Bibliothek des Nationalmuseums mit der bibliothekarischen Bearbeitung, der Schaffung eines Zentralkatalogs und der Sortierung der Bücherbestände. Keine Änderungen brachte auch die Aufhebung der Staatlichen Denkmalverwaltung, nach der 1959 die installierten Schlossbibliotheken in den Besitz der Kreisnationalausschüsse beziehungsweise der Nationalausschüsse der niedrigeren Stufe überführt wurden. Die eingebrachten, grob anderthalb Millionen Bände zählenden Bibliotheken gingen in das Eigentum des Nationalmuseums über. Für die spezielle Abteilung der Schlossbibliotheken gliederte die Bibliothek des Nationalmuseums sechs Mitarbeiter aus. An die sukzessive Bearbeitung der eingebrachten Bibliotheken schritt man erst im Laufe der 60er Jahre. Nach der Übernahme der Verwaltung der Bibliotheken war eine ihrer Basisaufgaben die eingebrachten Bibliotheken zu sortieren, ihren wertvollen historischen Kern zu bewahren und sie in den Schlössern der I. Denkmalkategorie unterzubringen, sofern das gemäß der Provenienzzugehörigkeit und den Raummöglichkeiten möglich war. Aus den eingebrachten Schlossbibliotheken wurde die zeitgenössische Belletristik und andere „ungeeignete Literatur“ ausgeschieden, die in zwei Verteilungszentren konzentriert wurde, auf Schloss Pürglitz [Křivoklát] und in Saar [Žďár nad Sázavou], und anschließend Instituten und Bibliotheken angeboten wurden, der Rest dann dem Nationalunternehmen Antikvariát.²²⁵

Die Behandlung des dem Mobiliars, das nach der Sortierung durch die Mitarbeiter der NKK meistens folgerichtig als „Nutzmöbel“ gekennzeichnet auf den Schlössern blieb, war schon in der Zuständigkeit des Nationalen Bodenfonds. In erster Linie sollte es zur Einrichtung von staatlichen Repräsentationsräumen verwendet werden, der Prager Burg, des Präsidentenschlosses Lana [Lány], der tschechoslowakischen Vertretungen im Ausland, aber auch der ausländischen Botschaften in Prag. Die Präsidenten-, Regierungs- und Diplomatenkreise zeigten aber schon ab 1948 kein großes Interesse daran, was offensichtlich nicht so sehr mit den politischen Umstürzen zusammenhing, als eher mit der Tatsache, dass in Anbetracht der enormen Anzahl von konfisziertem Mobiliar die Mehrheit dieser Objekte schon voll eingerichtet war.

224 NA, Bestand SPS, Kart. 34, Sign. 30 Pam, Vorgangsnr. 10508/1951, záznam V. Chaloupky o odvozu knih ze zámku Krásné Březno, (Aufzeichnung V. Chaloupkas über den Abtransport von Büchern aus dem Schloss Schönriesen) 19. 9. 1951.

225 VRCHOTKA 1984, S. 76–79.

In der zweiten Hälfte des Jahres 1948 schloss der Nationale Bodenfond eine Vereinbarung mit dem Staatsbetrieb Antikva,²²⁶ einem neu gegründeten Unternehmen zum Zweck der zentralen Organisation des Antiquitätenmarkts und anderer Kunstgegenständen. Auf der Basis dieser Vereinbarung übernahm Antikva die gesamte übrige Einrichtung eines Schlosses, aus denen ihr Experte vorrangig Gegenstände einerseits für die Läden von Antikva auswählte und andererseits für den Verkauf ins Ausland, den anfangs offenbar direkt das Ministerium für Außenhandel vermittelte, ab 1953 das Unternehmen für Außenhandel Artia.²²⁷

Bei Objekten, die nicht in die Verwaltung der Nationalen Kulturkommission übergingen, unterschied sich teilweise der Prozess. Zuerst wurde das gesamte Mobiliar durch die Inventarisierungskommission des Nationalen Bodenfonds verzeichnet und danach wählte der Vertreter der kunsthistorischen Gruppe der Nationalen Kulturkommission die kulturell wertvollsten Gegenstände aus, die den Status eines staatlichen Kultureigentums erhielten. Schon während dieser Sortierung teilte er sie nach ihrer künftigen Bestimmung in Gruppen ein und für jede Gruppe reservierte er einen selbständigen Raum oder markierte bei kleineren Ensembles den Raum ihrer Aufbewahrung auf dem Boden mit Kreide. Zu jeder Gruppe verfasste er ein spezielles, sog. Eliminierungsinventar der Gegenstände, das die Form eines Übergabeprotokolls hatte und die Inventarisierungsnummer (die Nummer aus dem grundlegenden Inventar des Nationalen Bodenfonds), die Beschreibung des Gegenstands und seinen Schätzwert enthielt.²²⁸

Der Abtransport des Kultureigentums von den Objekten verlief meistens mit einem gewissen zeitlichen Abstand. Seine Organisation war die Aufgabe des Referenten für Lagerung der Nationalen Kulturkommission, Alois Soukup. Mit einem Lastwagen, den das Institut besaß, wurde das aussortierte Mobiliar in die einzelnen Sammelstellen ausgefahren oder direkt an die Organisationen, für die es bestimmt waren, und zwar nach den meistens von Zdeněk Wirth gegebenen Vorschlägen. Die Sammelstellen wurden in von der NKK verwalteten Schlössern oder Prager Palästen mit geeigneten räumlichen und technischen Parametern untergebracht. Über den Transport in eine bestimmte Sammelstelle entschieden meistens die aktuellen Lagermöglichkeiten und auch die Entfernung vom Herkunftsort der Gegenstände. Die Aufsicht über die Übernahme, Lagerung, Sicherung und Erfassung des Mobiliars hatte der Verwalter des gegebenen Objekts. Die Auswahl des staatlichen Kultureigentums aus den nicht übernommenen

226 Über die Neuorganisation des Antiquitätenmarkts siehe CHMELÁŘOVÁ 2016, S. 51–61. Auch CHARVÁTOVÁ 1953, S. 34–35. Am neuesten detailliert über den ganzen Prozess siehe RUSINKO 2018, Kapitel „Perské koberce mění majitele: Trh s uměním v období státem řízeného trhu“ (Persische Teppiche wechseln den Besitzer: der Kunstmarkt in der Zeit des staatlich gelenkten Marktes), vor allem S. 73–89. Antikva wurde in der ersten Hälfte der 50er Jahre in den Betrieb Starožitnosti umgewandelt, der Teil des Nationalunternehmens Klenoty, hodiny a starožitnosti wurde.

227 Das Unternehmen für Außenhandel Artia wurde 1953 mit der Verfügung Nr. 1/1953 des Ministers für Außenhandel als Aktiengesellschaft für die Ein- und Ausfuhr von Kulturgütern gegründet.

228 Der Wert wurde gemäß den Vorkriegspreisen auf dem Antiquitätenmarkt zum Jahre 1938 festgesetzt. Diese Schätzung war selbstverständlich nur ein Richtwert, er zeigt aber gut, wie der Schätzer den Gegenstand wertete. Häufig wird nämlich sein außerordentlicher Wert nicht aus der Beschreibung deutlich.

Objekten bildete hinsichtlich ihrer hohen Anzahl und Komplexität dieser Arbeit zweifellos den größten Teil der Agenda der Nationalen Kulturkommission. Der Nationale Bodenfond und weitere Ämter entwickelten einen beträchtlichen Druck auf eine beschleunigte Ausräumung der Gebäude, auf die schon ungeduldig die Institutionen warteten, denen sie zur Nutzung zugeteilt wurden. Die Angestellten der NKK mussten ohne Rücksicht auf die Jahreszeiten und oft ohne Rücksicht auf die Sonn- und Feiertage arbeiten.²²⁹

Erst 1948 wurde begonnen, im Rahmen der Nationalen Kulturkommission ein Gesamtkonzept für die Zugänglichmachung der verwalteten Objekte vorzubereiten, dass vor allem zwei Bedingungen erfüllen musste: vom Charakter des schrittweise in Sammelstellen konzentrierten Mobiliars auszugehen und den bestehenden gesellschaftlich-politischen Anforderungen an eine Präsentation von Interieurs der ehemaligen Adelssitze zu entsprechen. *„Die neue Gesellschaft fragt sich nicht, wie die Denkmäler zu erhalten sind (das ist die Sache der Experten), sondern warum. Unter den neuen historischen Tatsachen ist es nötig, auf diese Frage theoretisch und praktisch zu antworten. Einerseits muss erklärt werden, warum die architektonischen Denkmäler oder Stilmöbel geschützt werden müssen, andererseits ist es nötig, dann die alleinige, geeignete und richtige Verwendung für sie zu finden, mit dem sie der Gesellschaft am besten nützen.“*²³⁰

Die NKK plante in der ersten Phase eine Realisierung von im Grunde zwei Arten von Ausstellungen. Die erste stellten sog. Museen der Wohnkultur dar, was entweder intakt erhaltene, stilistisch einheitliche Interieurs sein sollte (zum Beispiel die Schlösser Sichrow und Bürgles [Hrádek u Nechanic]) oder neu geschaffene Idealrekonstruktionen von Interieurs einer bestimmten Zeit (Empire, Biedermeier usw.).²³¹ Die zweite, freilich kleinere Form von Präsentation des kulturellen Mobiliars waren spezialisierte Museen, d.h. thematisch ausgerichtete Museumsausstellungen, wie zum Beispiel das Hippologische Museum in Slatinian oder das Porzellanmuseum in Klösterle an der Eger. Objekte, in denen eine umfangreichere Gemäldesammlung erhalten blieb, wurden als Galerie belassen.

Die Idee der Rekonstruktion von stileinheitlichen Räumen wurde jedoch bald, insbesondere hinsichtlich des Fehlens der nötigen Menge an Mobiliar bestimmter Epochen in den Sammelstellen, wieder fallen gelassen zugunsten *„typischer Gruppierungen historischen Mobiliars im konkreten, architektonischen Raum“*.²³² Diese Form von „Stilraum“, später als „Interieursschaeinrichtung“ / („interiérová instalace“)

229 Von 1945 bis zur Aufhebung der NKK 1951 verbrachte Z. Wirth die meiste Zeit gerade mit der Sortierung der Inneneinrichtung von Adelssitzen. Wie seine Korrespondenz belegt, hielt er sich in dieser Zeit bloß einige Tage in der Woche in Prag auf.

230 CHARVÁTOVÁ 1953, S. 36.

231 Über die Auffassung dieser ersten Ausstellungen siehe zum Bsp. HLOBIL 1982. – GIUSTINO 2010, S. 253–271.

232 HLOBIL 1982, S. 22.

bezeichnet, charakterisierte Oldřich Jakub Blažíček im *Slovník památkové péče* (Wörterbuch der Denkmalpflege) von 1962 dermaßen: „*Die Interieursschauseinrichtung in Denkmalsräumen [...] geht von der historischen Individualität des Objekts aus, von der Architektur und der ursprünglichen Funktion des Innenraums, sie bringt in ihm historisches Mobiliar sowie Sammlungen ohne den Gebrauch von Technik und moderner Präsentation zur Geltung, aber mit Rücksicht auf die historische Anordnung, in Rekonstruktion oder in Andeutung der ursprünglichen Funktion und Zusammenhänge.*“²³³ Die Interieursschauseinrichtung hatte eine Reihe von unbestreitbaren Vorzügen. Einerseits nutzt sie die Möbel ohne unmittelbare Bindung zum gegebenen Objekt, seines Besitzers oder der Region, weiter ermöglichte sie die Verwendung einer maximalen Anzahl von Objekten, die dabei keineswegs von hohem, qualitativem Niveau sein müssen. Zugleich wirkte sie nicht störend gegenüber der Architektur des Baus, sondern unterstrich sie eher. Die Präsentationen sollten die Besucher über den Charakter von Interieurs der Vergangenheit informieren, über das hohe Niveau der Fertigkeit der Künstler und Kunsthandwerker und die Atmosphäre evozieren, in der sich bedeutende historische Ereignisse abspielten, gleichzeitig sollten sie auch rein ästhetisch wirken.

Die Schauseinrichtungen und spezialisierten Museen wurden besonders in den fünfziger Jahren durch kleinere historische Ausstellungen „*mit aufklärerischen und aufbauenden Themen*“ ergänzt,²³⁴ die meisten im zweiten Stock des Objekts untergebracht waren. Diese weniger repräsentativen Räume wurden gleichfalls häufig Regionalmuseen leihweise als Ausstellungsräume überlassen, während das Erdgeschoss oft zur Aufbewahrung der Archivbestände der umliegenden Großgüter diente. Diese grundlegende Typologie der Präsentation und Nutzung der Schlossinterieurs für die Öffentlichkeit überdauerte im Wesentlichen bis zur Samtenen Revolution, erst in den letzten Jahrzehnten setzt sich stärker das Streben um eine Rekonstruktion der authentischen Gestalt der Einrichtung der Objekte im 19. oder in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts durch.

Der Prozess der Nationalisierung des Bodeneigentums in der Tschechoslowakei setzte sich in den Jahren 1947 und 1948 fort, als die Gesetze über die Revision der Bodenreform Nr. 142/1947 Sb., über die Überführung des Eigentums des Frauenberger Zweiges der Schwarzenberger auf das Land Böhmen Nr. 43/1947 Sb. (bekannt als „Lex Schwarzenberg“) und über eine neue Bodenreform Nr. 46/1948 Sb

233 BLAŽÍČEK 1962, S. 82.

234 CHARVÁTOVÁ 1953, S. 44.

erlassen wurden.²³⁵ Diese Gesetze betrafen schon tschechische Eigentümer größerer Grundstücke. Die Realisierung dieser zweiten Bodenreform erhöhte markant die Anzahl verstaatlichter Adelssitze, die in den tschechischen Ländern die Anzahl von 900 überschritt. Unter anderem aus diesem Grund verabschiedete die neue Regierung nach dem kommunistischen Februarumsturz von 1948 eine Erhöhung der Quote für die von der Kulturkommission verwalteten Objekte von achtundvierzig auf hundert. Der zweite Grund war sicherlich eine prachtvollere Erfüllung des kommunistischen Wahlversprechens einer massiven Unterstützung der kulturellen Sphäre durch den Staat. Im Verlauf der fünfziger Jahre wurde dieses Konvolut von hundert staatlichen Burgen und Schlössern noch verbreitert.

Wie ging es weiter? Das Ministerium für Schulwesen, Wissenschaft und Kunst, Die Staatliche Denkmalverwaltung, Die Staatliche Denkmalverwaltung in der Liquidation und Kreiszentren für staatliche Denkmalpflege und Naturschutz

An der Wende von den 40er zu den 50er Jahren begann in dem ständig geschlosseneren System der Verwaltung des totalitären Staats eine selbständige Institution mit beträchtlichen Befugnissen wie die Nationale Kulturkommission allmählich wie ein schlecht kontrollierbarer und beherrschbarer Solitär zu erscheinen und sie wurde zum Ende des Jahres 1951 aufgelöst.²³⁶ Die staatlichen Burgen und Schlösser gingen aus ihrer Verwaltung teilweise direkt unter das Ministerium für Schulwesen, Wissenschaft und Kunst (in die Kompetenz seiner Abteilung für Denkmalschutz im Rahmen der V. Abteilung), teilweise unter die Referate für Schulwesen, Aufklärung und Körpererziehung, der entsprechenden Kreisnationalausschüsse. Dieses Modell erwies sich aber nicht als sehr funktional, besonders im Hinblick auf den Mangel an qualifizierten Mitarbeitern in den Kreisausschüssen. In der ersten Hälfte des Jahres 1953 wurde deswegen als eine provisorische Notmaßnahme eine einheitliche, zentrale Institution, die sog. Staatliche Denkmalverwaltung gegründet, die alle Organe der staatlichen Denkmalpflege vereinigte und in sich fachliche, methodische und ausführende Funktionen verband. Und selbstverständlich übernahm sie die ganze Agenda der Verwaltung der staatlichen Burgen und Schlösser.

235 Auf das auf der Grundlage dieser legislativen Maßnahmen enteignete Eigentum bezog sich zumeist das Restitutionsgesetz Nr. 403/1990 Sb. über die Milderung der Folgen mehrerer Eigentumsunrechtmäßigkeiten. Dieses konnte auf Eigentum angewendet werden, das in der Zeit der Unfreiheit verstaatlicht wurde, also von dem Februarumsturz 1948 bis zur Samtenen Revolution 1989. Die noch vor diesem Datum durchgeführte Enteignung des Eigentums der Schwarzenbergischen Primogenitur war von der Aufhebung nicht betroffen. Die Verstaatlichung auf Basis des Gesetzes über die Revision der Bodenreform, das praktisch gleichzeitig mit der „Lex Schwarzenberg“ erlassen wurde, war ein derart komplizierter, viele Immobilien betreffender Prozess, dass die Ämter seine Realisierung erst Anfang 1948 aufnahmen.

236 Mit dem Beschluss seiner 127. Sitzung vom 6. 2. 1951 trug die Regierung dem Innenministerium auf, im Einvernehmen mit dem Ministerium für Schulwesen, Wissenschaft und Kunst einen Entwurf für eine legislative Maßnahme über die Reorganisation und Vereinigung mit der staatlichen Denkmalpflege vorzubereiten. Siehe das Intimat (hohe Verordnung) des Ministeriums für Schulwesen, Wissenschaft und Kunst Nr. 929/51-S/4 vom 12. 2. 1951. Publiziert in NESVADBÍKOVÁ 1983.

Ihre Tätigkeit im Rahmen dieser Tätigkeit nahm sie mit einer ganzflächigen Revision und Neuinventarisierung des in diesen Objekten aufbewahrten Mobiliars auf, und zwar sowohl der Gegenstände mit dem Status eines staatlichen Kultureigentums als auch von Nutzmobilien.²³⁷ Die Revision und Inventarisierung verlief gleichzeitig vor allem in den Jahren 1953 und 1954 und wurde meistens von externen Vertragsangestellten durchgeführt, häufig Pensionäre ohne einschlägige Fachausbildung, die eine spezielle Schulung durchliefen. An den Objekten arbeiteten sie meistens paarweise. Die von ihnen neu geschaffenen, zu ihrer Zeit amtlich operativ-technische Evidenz genannten Inventare, sind nach der Erscheinung ihrer Bucheinbände als „schwarze Bücher“ bekannt.²³⁸ Jeder Gegenstand erhielt eine neue Inventarnummer,²³⁹ angeführt wird hier aber auch die ursprüngliche „Eliminierungsnummer“, die ihm die Inventarkommission des Nationalen Bodenfonds oder bei den später enteigneten Objekten der Bezirksnationalausschuss zugeteilt hatte. Wenn ein Gegenstand auftauchte, der aus verschiedenen Gründen nicht in das Verzeichnis des Nationalen Bodenfonds eingetragen war und dadurch keine Eliminierungsnummer hatte, wurde in das Inventar als „ohne Nummer“ („b. č“ = bez čísla) eingetragen. Die Gegenstände sollten in diesen Inventaren so detailliert wie möglich charakterisiert werden, es sollte konsequent der Typ des Gegenstands (Bild, Kommode, Krug), das Material (Lindenholz, Porzellan, Zinn), die Technik (Öl, Holzschnitt, Intarsie), die Maße, Farbe, stilistische Einordnung, Datierung, Signaturen des Künstlers oder andere Zeichen und gegebenenfalls eine Beschädigung angegeben werden. Außer dem ursprünglichen Schlossmobiliar, das sich hier in der Zeit der Enteignung befunden hatte (heute als Stammmobiliar bezeichnet), wurde auf dieselbe Weise das gesamte Einbringungsmobilien kontrolliert und verzeichnet (allerdings in selbständigen Listen) und zwar gemäß seiner Herkunft.

Beim ganzen Prozess assistierte der Verwalter des Objekts, dessen Aufgabe es war, das gesamte Mobiliar zugänglich zu machen und der auch mit seiner in das Abschlussprotokoll eingetragenen Unterschrift die Zustimmung mit dem Ergebnis der Inventarisierung bestätigte. Die Rolle des Verwalters des Objektes war in dieser Zeit in jeder Hinsicht sehr anspruchsvoll. Außer, dass er den technischen Zustand von Gebäude und Park und die Sicherung des Besucherbetriebs beaufsichtigten musste, trug er auch die materielle Verantwortung für das gesamte in den Lagern aufbewahrte und ausgestellte Mobiliar, neben der Registratur seiner Leihgaben, Überführungen zu einem anderen Objekt oder umgekehrt von Zuwächsen. Die Transfers und die Ausleihen von Gegenständen, die als staatlicher Kulturbesitz gekennzeichnet waren, waren schon seit dem Ende 40er Jahre zu einer geläufigen Angelegenheit geworden. Die Gestalter von Schaulinien trafen auf den anderen Burgen und Schlössern ein, um

237 Das war einer der bedeutendsten Schritte, mit dem das Ministerium für Schulwesen und Aufklärung auf den Regierungsbeschluss vom 10. 3. 1953 antwortete, durch den ihm aufgetragen wurde, die notwendigen Maßnahmen zur Beseitigung von Mängeln in der Verwaltung des staatlichen Kultureigentums zu ergreifen. Siehe VINTER 1983, S. 203.

238 Gegenwärtig wird je eine Kopie in der Generaldirektion des Nationalen Denkmalinstituts, auf dem betreffenden Objekt, gegebenenfalls auf der zuständigen Gebietsarbeitsstelle des Nationalen Denkmalinstituts und im NA, Bestand SPS-D aufbewahrt.

239 Gegenwärtig in der Erfassung des Nationalen Denkmalinstituts als alte Inventarnummer geführt.

Möbel auszuwählen, die ihre Anforderungen erfüllen könnten, Gegenstände wurden auf Ausstellungen, aber auch für Filmproduktionen ausgeliehen.

Auf Grundlage der Bestimmung des Gesetzes Nr. 22/1958 Sb. über Kulturdenkmäler wurde 1959 ein Prozess der Dezentralisierung der staatlichen Denkmalpflege aufgenommen. Die Mehrheit der Agenda der Staatlichen Denkmalpflege sollte schrittweise auf die Kreiszentren der staatlichen Denkmalpflege und des Naturschutzes übertragen werden, die als ihr Exekutivorgan neue Kreisnationalausschüsse einrichtete.²⁴⁰ Der Prozess der Übertragung der Verwaltung staatlicher Burgen und Schlösser einschließlich ihres Mobiliars auf die Kreisebene war sehr kompliziert, deswegen wurde er schrittweise durchgeführt und bis zur protokollarischen Übergabe der Gebäude und die selbständige Übergabe des Mobiliars verwaltete die Staatliche Denkmalpflege das Objekt faktisch in Liquidation.

Zur Steuerung dieses Prozesses erließ das Ministerium für Schulwesen und Kultur, dass die höchste Instanz der staatlichen Denkmalverwaltung blieb, 1959 eine *Richtlinie für die Delimitation ehemaligen staatlichen Kultureigentums* (Vorgangsnr. 22.131/59 Ú. I. vom 13. Mai). Auf der Basis dieser Richtlinie wurde die sog. Koordinierungskommission für die kulturelle Nutzung staatlicher Burgen und Schlösser eingerichtet. Die Kommission war ein Beratungsorgan des Ministeriums (vor allem der Abteilung V/2) und in ihm hatten das Staatliche Institut für Denkmalpflege und Naturschutz, die Nationalgalerie, das Kunstgewerbemuseum, das Nationalmuseum und die Staatliche Denkmalverwaltung in Liquidation ihre Vertretung. Die Kommission führte der Direktor der Nationalgalerie, der Kunsthistoriker Vladimír Novotný (1901–1977).

Ihre wichtigste Aufgabe beruhte in einer neuen Sortierung des Mobiliars der staatlichen Burgen und Schlösser, dem bis zu dieser Zeit der Status eines staatlichen Kulturbesitzes gebührte. Dieser wurde durch die Erlassung des Denkmalgesetzes Nr. 22/1958 Sb. aufgehoben und es war nötig, zu entscheiden, dass die Gegenstände durch dieses Gesetz den neu eingeführten Status eines Kulturdenkmals erlangen können. Nach der *Richtlinie zur fachlichen Sortierung von gemäß Gesetz Nr. 137/46 Sb. zum staatlichen Kultureigentum erklärten mobilem Eigentum, zum Umgang mit mobilem Eigentum, zur kulturellen Nutzung von nicht brauchbarem Eigentum und zur Schaeinrichtung staatlicher Burgen und Schlösser*, sollte es sich um Gegenstände handeln, „die aus künstlerischen, historischen oder dokumentarischen Gesichtspunkten Denkmäler im Sinne des § 2 des Gesetzes 22/1958 Sb. sind und die für die Platzierung in Ausstellungen auf staatlichen Burgen und Schlössern, gegebenenfalls in Museen und Galerien oder für eine andere kulturelle Nutzung geeignet sind“.²⁴¹

240 NA, Bestand SPS, Kart. 27, Inv.-Nr. 67, oběžník Přímá instrukce pro výkonné orgány národních výborů (Rundschreiben Direkte Instruktion für die Exekutivorgane der Nationalausschüsse), 13. 5. 1959.

241 NA, Bestand SPS–D, Kart. 29, Inv.-Nr. 51, Entwurf der Richtlinie zur fachlichen Sortierung von gemäß Gesetz Nr. 137/46 Sb. zum staatlichen Kultureigentum erklärten mobilem Eigentum, zum Umgang mit mobilem Eigentum, zur kulturellen Nutzung von nicht brauchbarem Eigentum und zur Schaeinrichtung staatlicher Burgen und Schlösser), 1959.

Für die Bewilligung konkreter Vorschläge zur Sortierung des Mobiliars in den einzelnen Objekten schuf sich die Koordinierungskommission Subkommissionen, die sich außer aus ihren Mitgliedern auch aus Vertretern der entsprechenden Kreiszentren des Staatl. Instit. für Denkmalpflege und Naturschutz zusammensetzte. Vor der Ankunft dieser Subkommission setzte ein Fachmann aus dem Prager Zentrum des Staatl. Instit. für Denkmalpflege und Naturschutz einen sog. Vorschlag zur Sortierung um, d.h., er wählte Gegenstände aus, die ihm zufolge die im Gesetze und in der erwähnten Richtlinie gegebenen Bedingungen für die Erteilung des Status eines Kulturdenkmals erfüllten. Die Subkommission beurteilte sie anschließend während einiger Tage direkt vor Ort und schuf ein Verzeichnis der genehmigten, manchmal als Gegenstände der Kategorie A bezeichneten Posten. Schon im Verlauf dieses Prozesses waren die Gegenstände im zugehörigen Inventar (die operativ-technische Evidenz oder schwarzen Bücher) auch direkt physisch mit einem grünen Kreuz gekennzeichnet worden. Zugleich konnte über die Übergabe einiger der Gegenstände an zentrale Sammlungsinstitutionen entschieden werden. In diesem Falle wurde der Gegenstand gleichfalls zum Kulturdenkmal erklärt, aus der operativ-technischen Evidenz ausgeschieden und in die Sammlungen eines Museums oder einer Galerie überwiesen. Die verbleibenden, ursprünglich als staatliches Kultureigentum bestimmten Gegenstände wurden mit einem roten Kreuz versehen. Die dritte, mit einem gelben Kreuz versehene Gruppe bildeten Gegenständen, die aus Beständen stammen, bei denen die güterrechtliche Verfügung beschränkt war, d.h., ihre Enteignung zugunsten des tschechoslowakischen Staats wurde als unberechtigt angegriffen, und zwar am häufigsten, weil ihre Besitzer in der Zeit des Erlassung der entsprechenden Präsidentendekrete und weiterer Enteignungsgesetze ausländische Staatsangehörige gewesen waren.²⁴² Anschließend genehmigte das Ministerium für Schulwesen und Kultur nach Konsultation mit dem Staatl. Instit. für Denkmalpflege und Naturschutz das Verzeichnis der Gegenstände der Kategorie A, womit der Prozess ihrer Erklärung zum Kulturdenkmal abgeschlossen war. Das Kreiszentrum des Staatl. Instit. für Denkmalpflege und Naturschutz stellte sicher, „dass alle als für die kulturelle Nutzung unbrauchbar klassifizierten Gegenstände zusammengetragen wurden und das auch alle von den zur kulturellen Nutzung bestimmten Gegenständen räumlich getrennt worden sind.“²⁴³ Daraufhin sollte es die Kanzlei des Regierungspräsidiums aufmerksam machen, damit sie Mobiliar für repräsentative Zwecke des Staates auswähle. Die restlichen

242 „[...] Gegenstände, aussortiert aus diesen Eigentumsmassen, bei deren Überführung die Staatliche Denkmalverwaltung in der Liquidation mit besonderer Maßnahme die übernehmende Organisation auf die Beschränkung der Eigentumsverfügung aufmerksam machte.“ Siehe NA, Bestand SPS–D, Kart. 29, Inv.-Nr. 51, Entwurf der Richtlinie zur fachlichen Sortierung von gemäß Gesetz Nr. 137/46 Sb. zum staatlichen Kultureigentum erklärten mobilem Eigentum, zum Umgang mit mobilem Eigentum, zur kulturellen Nutzung von nicht brauchbarem Eigentum und zur Schaeinrichtung staatlicher Burgen und Schlösser, Entwurf, 1959. Mžyková führt dazu an: „[...] mit einem gelben Kreuz sollte NICHTKONFISZIERTES, irgendwie darüber hinaus zugeselltes Mobiliar gekennzeichnet werden, von dem die ursprünglichen Eigentümer wohl nicht wussten.“ Mit diesem so gekennzeichneten Gegenständen durfte nicht weiter umgegangen werden, sie durften nicht in einer Ausstellung präsentiert, sie dürften nicht restauriert werden, „sie sollten nur in einer vierzigjährigen Stille der Depots langsam verfallen.“ Siehe MŽYKOVÁ 1994, S. 19.

243 NA, Bestand SPS–D, Kart. 29, Inv.-Nr. 51, Entwurf der Richtlinie zur fachlichen Sortierung von gemäß Gesetz Nr. 137/46 Sb. zum staatlichen Kultureigentum erklärten, mobilem Eigentum, zum Umgang mit mobilem Eigentum, zur kulturellen Nutzung von nicht brauchbarem Eigentum und zur Schaeinrichtung staatlicher Burgen und Schlösser, 1959.

Gegenstände wurden zuerst dem Unternehmen für Außenhandel Artia zum Kauf „zur Realisierung auf den ausländischen Märkten“ angeboten.²⁴⁴

Diese Maßnahme war offenkundig eine der Möglichkeiten zur Lösung der in jener Zeit sehr drückenden Devisenkrise, mit welcher der tschechoslowakische Staat rang. Mit den Sachen, die unter diesem Gesichtspunkt nicht nutzbar waren, konnten die Nationalausschüsse ihre Objekte einrichten. Sofern auch danach noch Mobiliar übrigblieb, wurde es dem nationalen Unternehmen Obchod klenoty, hodninami a starožitnostmi (Handel mit Schmuck, Uhren und Antiquitäten) zum Kauf angeboten, um den unbrauchbaren „Abfall“ kümmerte sich das Unternehmen Sběrné suroviny (Rohstoffsammelstellen).

Konfiszierte Denkmäler - konfiszierte Schicksale oder die Geschichten der Besitzer und ihrer Gegenstände I

Alfons von Clary-Aldringen und sein Teplitzer Schloss

Alfons von Clary-Aldringen (1887-1978)

Dita Homolová

Seine Vorfahren ließen sich in Böhmen nieder, nachdem sie 1623 mehrere konfiszierte Güter im Saazer Gebiet gekauft hatten.²⁴⁵ 1767 erreichten die Clary-Aldringen die Erhebung in den in der Primogenitur erblichen Reichsfürstenstand. Während ihres Bestehens hatten sie sich stets durch Dienst eng mit dem Habsburger Haus verbunden.

Alfons von Clary-Aldringen²⁴⁶ wurde am 12. März 1887 in Dresden als Sohn des österreichisch-ungarischen Diplomaten Fürst Siegfried (1848–1913) und Therese, geb. Kinsky, genannt Resy, (1867–1943) geboren. Zu Beginn des ersten Weltkriegs ließ sich die Familie in Teplitz in Nordböhmen nieder. Alfons von Clary-Aldringen erhielt seine Bildung auf dem Schottengymnasium in Wien.²⁴⁷ 1906 wurde er eingezogen und als Absolvent des Gymnasiums leistete er ein Jahr den Pflichtmilitärdienst im

244 Ibidem.

245 MAŠEK 2008, S. 142. – OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ, Stichwort Clary-Aldringen, S. 456. – WURZBACH 1857, S. 381–383.

246 Zu seiner Person detaillierter detaillierter siehe JELÍNKOVÁ 2010, S. 125–162. – JELÍNKOVÁ 2011, S. 107–131. Siehe auch UHLÍKOVÁ 2017, Kapitel „Alfons Clary-Aldringen a jeho šlechtická sídla“, S. 59–67.

247 SOA Litoměřice, pob. Děčín, RA Clary-Aldringenů, Kart. 578, Inv.-Nr. 881, Gymnasialzeugnisse 1898–1902. – CLARY-ALDRINGEN 2002, S. 49.

2. polnischen Ulanenregiment.²⁴⁸ Schließlich begann er an der Deutschen Universität in Prag zu studieren. Im Februar 1912 wurde er Doktor der Rechte. Er trat in Hamburg als Praktikant in eine Bank ein, später war er als Konzipient an der Prager Statthaltereirei bei Franz von Thun-Hohenstein angestellt.²⁴⁹ Mit fünfundzwanzig Jahren wurde er von Kaiser Franz Joseph I. zum Kammerherrn ernannt. Er stand am Beginn einer vielversprechenden Karriere, die jedoch der Erste Weltkrieg beendete. Er rückte als Ordonnanzoffizier in das Krakauer Korps ein und machte die rumänische und russische Front durch.²⁵⁰

Im Januar 1916 heiratete er die Gräfin Ludwine von Eltz (1895–1984),²⁵¹ genannt Lidi, mit der er vier Kinder hatte. 1917 wurde der Sohn Hieronymus (Ronnie) geboren,²⁵² 1919 Marcus und zwei Jahre später Carl (Charlie) und 1923 die Tochter Elisalex. Alle Kinder kamen in Teplitz zur Welt, zu dem Alfons von Clary-Aldringen eine sehr enge Beziehung hatte. Es war seine Heimat, der Ort, zu dem er nicht nur wegen des Bodens, der über Jahrhunderte seinem Geschlecht gehörte, eine Beziehung hatte.

Das Ende der Habsburgermonarchie erlebte er mit „*mit anhaltendem Kummer*“ und die Entstehung des tschechoslowakischen Nationalstaats, in dem den Deutschen eine Rolle einer „*anfängs völlig wehrlosen*“ Minderheit beschieden wurde, akzeptierte er nur schwerlich, umso mehr, dass sich das neue Regime von Anfang an gegen die mit dem Kaiserhof in Wien verbundenen, ehemaligen Familieneliten scharf abgrenzte. In dieser für die adeligen Großgrundbesitzer äußerst schwierigen Zeit übernahm er die Verwaltung des ausgedehnten Familieneigentums, dass er sich bemühte, vor der Beschlagnahmung im Rahmen der ersten Bodenreform zu schützen. Zu diesem Zweck trat er 1920 in den Verband der deutschen Großgrundbesitzer in der Tschechoslowakei ein.²⁵³ Im Rahmen dieser Organisation entwickelte er Bemühungen um eine größtmögliche Minderung der Beschlagnahmung von Boden und Wäldern und beteiligte sich gleichfalls an der Strategie des Verbands einer Internationalisierung der Frage der Bodenreform, die darauf beruhte, Beschwerden beim Völkerbund und bei der deutschen Reichsregierung einzureichen, in denen die Beschlagnahmung des Bodens und die Verstaatlichung der Wälder auf die Ebene einer nationalen Diskriminierung gehoben und als „*Instrument der Tschechisierung*“ bezeichnet wurde.²⁵⁴ Von der Bodenreform war er schließlich im Vergleich mit anderen Adeligen relativ milde betroffen, obwohl er 37% des gesamten Bodens verlor.

248 CLARY-ALDRINGEN 2002, S. 87.

249 Ibidem, S. 107.

250 Ibidem, S. 133.

251 SOA Litoměřice, pob. Děčín, RA Clary-Aldringenů, Kart. 578, Inv.-Nr. 881, Trauschein (Abschrift), 1916.

252 SOA Litoměřice, pob. Děčín, RA Clary-Aldringenů, Kart. 603, Inv.-Nr. 939, Glückwunsch zur Geburt des Sohnes Hieronymus, Bekanntmachungstelegramm an Alfons, auf der Vorderseite + und eigene Beschriftungen, 1917.

253 SOA Litoměřice, pob. Děčín, RA Clary-Aldringenů, Kart. 652, Inv.-Nr. 974.

254 Dazu näher siehe JELÍNKOVÁ 2015, S. 146 ad.

Alfons von Clary-Aldringen wurde 1922 Gründungsmitglied²⁵⁵ und 1935 Vizepräsident der Organisation Deutsche Liga für Völkerbund und Völkerverständigung in der Tschechoslowakei (Völkerbundliga), zwei Jahre später stand er dann an ihrer Spitze. In ihrem Rahmen kämpfte er aktiv gegen die Beschlagnahme von großem Grundbesitz durch den Staat und trat zugleich vermittels verschiedener karitativer Programme, die sich unter anderem auf unter schwierigen Lebensbedingungen lebenden Kinder und Jugendliche konzentrierten, für eine Verbesserung der Bedingungen der deutschen Minderheit in der Tschechoslowakei ein. Ähnliche Aktionen wurden mittels der Völkerbundliga schon seit 1935 entwickelt. Sie hatten karitativen, zugleich aber auch einen propagandistischen Charakter und Zweck.²⁵⁶ Ab der Mitte der dreißiger Jahre kam es zu einer personellen Verkoppelung der Völkerbundliga mit der Sudentendeutschen Partei.

Alfons von Clary-Aldringen sympathisierte seit 1935 mit der SdP, obwohl er ihr erst im Mai 1938 beitrug. Als zentrale Persönlichkeit der Völkerbundliga konnte er sich nach eigenen Worten nicht offen zu den Henleins bekennen.²⁵⁷ Im Sommer 1938 nahm er am Verlauf der Runciman-Mission teil, in der er mit weiteren deutschen Adeligen eine wichtige Rolle spielte und wo er schon offen als Exponent der Sudentendeutschenpartei auftrat.²⁵⁸

Nach der Annexion der Sudeten durch Nazideutschland reichten Alfons von Clary-Aldringen und seine Frau Ludwine einen Antrag auf Eintritt in die NSDAP ein, ihr Antrag wurde jedoch aus dem Grund des späten Eintritts in die Sudentendeutsche Partei abgelehnt.²⁵⁹ In die NSDAP wurden damals nur Personen aufgenommen, die vor dem 10. April 1938 in die SdP eingetreten waren, was die Clary-Aldringen nicht getan hatten.²⁶⁰ Alfons von Clary-Aldringen wandte sich direkt an die Kanzlei des Führers und Reichskanzlers in Berlin und erklärte, dass er wegen der Präsidentschaft in der Völkerbundliga und im Verwaltungsausschuss der Deutschen Bezirksjugendfürsorge in Teplitz nicht früher in die SdP eingetreten war, denn er musste „bis zur vollständigen Durchsetzung der gesteckten Ziele nach außen hin eine unparteiische Position beziehen. Im Falle der Völkerbundliga existierte die Gefahr einer Einstel-

255 SOA Litoměřice, pob. Děčín, RA Clary-Aldringenů, Kart. 661, Inv.-Nr. 1008, Brief, der Alfons Clary-Aldringen aufruft, um Gründungsmitglied der Völkerbundliga zu werden, 17. 4. 1922.

256 AKPR, Bestand T-tajné, Sign. T 39/34, Vorgangsnr. 56/ 38. Rutha Jindřich. Činnost v zahraničí. Činnost Ruthy na mezinárodních kongresech a v Lize pro Společnost národů (Rutha Jindřich. Tätigkeit im Ausland, Tätigkeit Ruthas auf dem internationalen Kongress und in der Völkerbundliga), Korrespondenz, S. 47.

257 Zur Person von Alfons von Clary-Aldringen näher siehe JELÍNKOVÁ 2010 und JELÍNKOVÁ 2011.

258 SOA Litoměřice, pob. Děčín, RA Clary-Aldringenů, Kart. 665, Inv.-Nr. 1011, Runcimans Mission, Zeitungsausschnitte, Prager Tagblatt, 27. 8. 1938, Rumburger Zeitung, Nr. 205, 28. 8. 1938.

259 Ihr erster Antrag wurde am 31. 8. 1939 abgelehnt, der Antrag hatte die Vorgangsnummern 375/39 und 376/39. Siehe NA, Bestand NSDAP, Kart. 165, Sign. 123-165-4, Brief von Alfons Clary-Aldringen an die Kanzlei des Führers und Reichskanzlers in Berlin, Antrag zur Aufnahme in die Partei vom 16. 11. 1939.

260 NA, Bestand NSDAP, Kart. 165, Sign. 123-165-4, Brief der Kreisleitung der NSDAP, adressiert an das Kreisgericht der NSDAP in Sache Parteiaufnahme von Dr. Alfons Clary-Aldringen und Ludwine Clary-Aldringen vom 27. 11. 1939.

lung ihrer Tätigkeit, wodurch unsere intensive, propagandistische Tätigkeit für die sudetendeutsche Frage im Ausland schweren Schaden erlitten hätte“. Im Falle der Deutschen Bezirksjugendfürsorge existierte dagegen die Gefahr, dass die Gemeinde während seiner Zeit vorbehaltlos von „Funktionären der marxistischen Parteien“ geführt worden sei, „die von Anfang an die rein deutsch orientierte Jugendfürsorge durch die Streichung von Zuschüssen und Unterstützung bedrohten, die den leidenden sudetendeutschen Kindern unabsehbaren Schaden zugefügt hätte“. Allerdings betonte er, dass es ihm „dank der hervorragenden Unterstützung der Partei“ gelungen sei „durch ununterbrochene Kleinarbeit im Vorstand der deutschen Völkerbundliga eine Mehrheit von deutsch eingestellten Mitgliedern durchzusetzen und genauso in der Deutschen Bezirksjugendfürsorge, wo es zum Austritt der jüdischen und sozialdemokratischen Mitglieder aus dem Ausschuss kam, wodurch schließlich beide Körper in den vollen Dienst der Partei gestellt werden konnten. Nach der Erfüllung aller Aufgaben trat ich mit meiner Frau Anfang Mai öffentlich der SdP bei“.²⁶¹

Der Kreisleiter der NSDAP setzte sich für die Clary-Aldringens ein und bezeugte, dass sie während der ganzen „Tschechenzeit“ niemals Kontakte mit Juden, Tschechen oder hohen politischen Vertretern unterhalten, immer größtes Verständnis für den „Nationalitätenkampf“ gehabt und auch in der drückenden Wirtschaftskrise die deutschen sozialen Interesse im Kreis weitreichend unterstützt hätten. Und dass: „auch trotz der Unmöglichkeit eines Eintritts in die SdP in unseren Jahren des Kampfes arbeiteten wir bewusst gegen das tschechische System.“²⁶² Der Vorsitzende des Kreisgerichts der NSDAP bestätigte gleichfalls die loyale Haltung von Alfons von Clary-Aldringen, den er aus der Deutschen Bezirksjugendfürsorge kannte.²⁶³ Anfang Juni 1944 wurde dem Ehepaar Clary-Aldringen es auf der Grundlage der oben erwähnten Empfehlungen ermöglicht, einen neuen Aufnahmeantrag einzureichen.²⁶⁴ Diesmal wurde er angenommen und beide traten am 1. November 1940 der Partei bei.²⁶⁵

Ihre drei Söhne rückten nacheinander in die Wehrmacht ein, zwei von ihnen kehrten nicht mehr zurück. Im Juni 1941 fiel in der Ukraine der erstgeborene Hieronymus (Ronnie),²⁶⁶ drei Jahre später auch der

261 NA, Bestand NSDAP, Kart. 165, Sign. 123-165-4, Brief von Alfons Clary-Aldringen an die Kanzlei des Führers und Reichskanzlers in Berlin, Antrag zur Aufnahme in die Partei, 16. 11. 1939 (übersetzt aus dem Deutschen).

262 NA, Bestand NSDAP, Kart. 165, Sign. 123-165-4, Brief der Kreisleitung der NSDAP, adressiert an das Kreisgericht der NSDAP in Sache Parteiaufnahme von Dr. Alfons Clary-Aldringen und Ludwine Clary-Aldringen vom 27. 11. 1939 (übersetzt aus dem Deutschen).

263 NA, Bestand NSDAP, Kart. 165, Sign. 123-165-4, Brief des Kreisgerichts der NSDAP in Teplitz-Schönau, adressiert an das Gaugericht der NSDAP, 15. 12. 1939. Unleserliche Unterschrift.

264 NA, Bestand NSDAP, Kart. 165, Sign. 123-165-4, Brief vom Gaugericht der NSDAP, adressiert an das Kreisgericht der NSDAP, Vorgangsnr. 6231/39, 3. 6. 1940.

265 NA, Bestand NSDAP, Kart. 165, Sign. 123-165-4, Brief von der Gauleitung Sudetenland, 11. 9. 1941.

266 SOA Litoměřice, pob. Děčín, RA Clary-Aldringenů, Kart. 558, Inv.-Nr. 835, Kondolenzschreiben zum Tode von Hieronymus Clary-Aldringen, Juli 1941.

mittlere Sohn Carl (Charlie).²⁶⁷ Der jüngste Sohn Marcus gelangte erst nach zwei Jahren aus sowjetischer Gefangenschaft. Den Krieg hat er überlebt, auch wenn er mit ruinierter Gesundheit zurückkehrte.²⁶⁸ Mit Kriegsende versuchte Alfons von Clary-Aldringen das Land zu verlassen, bevor das Nachkriegsregime mit ihm abrechnen konnte. Begleitet von seiner Gemahlin Ludwine, der jüngeren Schwester Sophie, der Schwiegertochter Paula, der Schwiegermutter und weiteren Personen, zu größten Teil aus den Reihen der ehemaligen Angestellten der Großgüter der Clary-Aldringen und der Dienerschaft bemühte er sich, zu den amerikanischen Einheiten in Westböhmen zu gelangen, aber schon am zweiten Tag erreichten ihn sowjetische Panzer. Der Fluchtversuch war gescheitert, sie wurden verhaftet und gezwungen unter tristen Bedingungen in Westböhmen in der Ernte arbeiten. Bald darauf erkrankte Clary-Aldringen beidseitig an einer Mittelohrentzündung und verbrachte einen Monat ans Bett gefesselt in Krankenhaushaft im Internierungslager in Theresienstadt.²⁶⁹ Nach dem Bericht des Innenministeriums wurde er Anfang September 1945 nach Deutschland ausgesiedelt, „mit einer Verfügung des Nationalausschusses der Gemeinde Zúrau [Siřem], Bezirk Podersam [Podbořany]“.²⁷⁰ Clary-Aldringens in seinen Erinnerungen festgehaltene Version unterscheidet sich aber grundlegend von den amtlichen Dokumenten. In seinen Memoiren erinnerte er sich, dass er die Tschechoslowakei im September 1945 verließ, als es ihnen mit der Hilfe eines tschechischen Bauern gelang, eine Erlaubnis zum Verlassen der sowjetischen Zone zu erhalten und ein ärztliches Attest, dank dem sie die Eisenbahn benutzen und in den von Amerikanern besetzten Teil flüchten konnten.²⁷¹ Wahrscheinlich gelang ihm es so, dem Vollzug der Nachkriegsgerichtsbarkeit vor einem außerordentlichen Volksgericht zu entkommen. Die tschechoslowakische Regierung bemühte sich, um seine Auslieferung als „Kriegsverbrecher“ zu erreichen. Am 7. Juni 1946 ersuchte das Innenministerium um seine Auslieferung aus Westdeutschland zurück an sein Vaterland wegen Verbrechen gemäß den §§ 1 und 2²⁷² des Gesetzes zum Schutz der Republik

267 Er fiel am 14. Dezember 1944 als Kommandant einer tscherkessischen Kosaken-Schwadron in Kroatien. Siehe SOA Litoměřice, pob. Děčín, RA Clary-Aldringenů, Kart. 608, Inv.-Nr. 936, Todesanzeige des Sohns Karl, Kondolenz. – CLARY-ALDRINGEN 2002, S. 171.

268 CLARY-ALDRINGEN 2002, S. 171.

269 NA, Bestand NSDAP, Kart. 166, Inv.-Nr. 316, Sign. 4/51, 19. 7. und 16. 11. 1945. Vgl. GLASSHEIM 2012, S. 223. – CLARY-ALDRINGEN 2002, S. 180. – NA, Bestand Ministerstvo vnitra II, Praha – Střhání válečných zločinců (Prag – Verfolgung von Kriegsverbrechern), AMV 316, Kart. 16, Sign. 316-16-6, Brief der Bezirksverwaltungs-kommission in Teplitz-Schönau an das Innenministerium, 16. 11. 1945. Im Krankenhaus war er vom 24. 5. bis zum 21. 6. 1945.

270 NA, Bestand Ministerstvo vnitra II, Praha – Střhání válečných zločinců (Prag – Verfolgung von Kriegsverbrechern), AMV 316, Kart. 16, Sign. 316-16-6, Brief des Innenministeriums der Tschechoslowakei an die Kommission zur Ermittlung von Kriegsverbrechern in Wiesbaden, 4. 4. 1946.

271 CLARY-ALDRINGEN 2002, S. = 179–180. Vgl. SOKA Teplice, Spisy Okresního soudu v Teplicích-Šanově, Zpráva o likvidaci národní správy velkostatku v Teplicích-Šanově dr. Clary-Aldringena (Bericht über die Liquidierung der nationalen Verwaltung des Großgrundbesitzes in Teplitz-Schönau von Dr. Clary-Aldringen), 30. 4. 1947.

272 § 1 Intrigen. Alfons Clary-Aldringen betraf offenkundig der dritte Punkt, d.h., „Wer versucht, gewaltsam einem fremden Staat ein Gebiet der Republik einzugliedern oder von ihr einen Teil abzutrennen versucht [...]“ § 2 Vorbereitung von Intrigen („Wer sich mit jemanden zu Intrigen gegenüber der Republik verbündet“).

vom 29. März 1923 und § 3 Abs. 1 des Retributionsdekrets²⁷³ Nr. 16/1945 Sb.²⁷⁴ Das gesamte Eigentum der Familie Clary-Aldringen einschließlich des Teplitzer Schlosses und der reichen Sammlungen wurden auf Grundlage der Nationalisierungsdekrete des Präsidenten der Republik konfisziert.

1948 ließ sich das Ehepaar in Venedig nieder, wo die Familie seit dem 19. Jahrhundert einen Palazzo besaß. Hier verbrachte Alfons von Clary-Aldringen den Rest seines Lebens.²⁷⁵ Er starb am 6. Oktober 1978.

Das Schloss Teplitz

Jitka Cisařová

In der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts gründete Königin Judith von Thüringen in Teplitz ein Benediktinerinnenkloster. Während der Hussitenkriege wurde es stark beschädigt und von den Benediktinerinnen schließlich verlassen. Dann ging das Areal in weltliche Hände über und ab der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts entstand an seiner Stelle schrittweise ein Adelssitz, der relativ häufig die Besitzer wechselte. Wichtig war die Zeit, als ihn die Kinsky (Wchinsky) von Wchinitz besaßen, welche die ursprüngliche Burg in ein Renaissanceschloss umbauten. In der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts gelangte die Herrschaft in den Besitz des Geschlechts Clary-Aldringen, das sich um weitere bedeutende Umbauten und Anbauten verdient machte, von denen der markanteste offenkundig der Umbau der Fassade im klassizistischen und neogotischen Stil und die Errichtung eines Empire-Schlosstheaters war.²⁷⁶ Alfons von Clary-Aldringen erbte die Herrschaft, die unter anderem auch die Teplitzer Bäder umfasste, im Jahre 1920 und wohnte hier gemeinsam mit seiner Familie bis zum Ende des Zweiten Weltkriegs. Die ersten sowjetischen Soldaten erreichten Teplitz am 9. Mai 1945 und schon am folgenden Tag zog eine

273 § 3, Abs. 1 Das große Retributionsgesetz setzte bestimmte: *„Wer in der Zeit der erhöhten Bedrohung der Republik eine faschistische oder nazistische Bewegung propagierte oder unterstützte oder wer in dieser Zeit durch Presse, Rundfunk, Film oder Theater oder auf öffentlichen Versammlungen eine feindliche Regierung auf dem Gebiet der Republik oder einzelnen ungesetzliche Taten der Okkupationskommandatur und ihr unterstellter Ämter und Organe billigte oder verteidigte, wird, wenn er nicht eine strenger bestrafte Tat begangen hat, für das Verbrechen mit schwerer Kerkerhaft von fünf bis zwanzig Jahren bestraft, hat er aber dieses Verbrechen in der Absicht begangen, das moralische, nationale oder staatliche Bewusstsein des tschechoslowakischen Volkes zu zersetzen, besonders der tschechoslowakischen Jugend, wird mit schwerer Kerkerhaft von zehn bis zwanzig Jahren und unter besonders belastenden Umständen mit schwerer Kerkerhaft von zwanzig Jahren bis lebenslang oder mit dem Tode bestraft.“*

274 ABS, Bestand Mapy zpráv zpracovaných Studijním ústavem (Mappen der durch das Studieninstitut bearbeiteten Berichte) (weiter Bestand Z), Sign. Z-6-359, Seznam osob v zahraničí (Verzeichnis der Personen im Ausland), S. 197. Vgl. NA, Bestand Ministerstvo vnitra II, Praha – Stíhání válečných zločinců (Prag – Verfolgung von Kriegsverbrechern), AMV 316, Kart. 16, Sign. 316-16-6, Brief des Innenministeriums der Tschechoslowakei an die Kommission zur Ermittlung von Kriegsverbrechern in Wiesbaden, 4. 4. 1946.

275 CLARY-ALDRINGEN 2002, S. 185–187.

276 Mehr über die Geschichte der Herrschaft siehe ANDĚL 1984, S. 465.

dauerhafte sowjetische Garnison ein.²⁷⁷ Ihre Soldaten waren in den Kurgebäuden untergebracht und die Schäden, die sie hier anrichteten, wurden zum Schluss auf 642 563 Kr. beziffert.²⁷⁸ Die Soldaten bewohnten kurz auch das Schloss, aber der nationalen Verwaltung gelang es, weitreichende Plünderungen zu verhindern.²⁷⁹

Der Großgrundbesitz Teplitz-Schönau wurde auf Grundlage des Dekrets Nr. 12/1945 Sb. des Präsidenten konfisziert und auf Bescheid des Landesnationalausschusses vom 23. Juni 1945 wurde über ihn die nationale Verwaltung verhängt. Zu den ersten nationalen Verwalter wurden Vladimír Košler und Ing. František Herbst ernannt, die aber schon nach 5 Monaten der Ing. Ervín Mandelík ablöste, der in dieser Funktion bis zur Liquidierung der nationalen Verwaltung 1947 ausharrte. Die Stellung des nationalen Verwalters wurde in diesem Falle durch die Tatsache erleichtert, dass einzelne, zum Großgrundbesitz gehörende Unternehmen selbständig geleitet wurden und die zentrale nationale Verwaltung in ihrer Regie bloß das Schloss mit Zubehör führte. Eine der Hauptaufgaben der nationalen Verwalter war das Verfassen eines vollständigen Inventars des übernommenen Eigentums. Hinsichtlich der Komplikationen, welche die Tätigkeiten der ersten nationalen Verwalter begleiteten,²⁸⁰ und auch wegen der ungewöhnlichen Menge an Gegenständen, die sich im Schloss befanden, konnte Mandelík das Inventar erst im Mai 1947 übergeben.

Das Inventarverzeichnis mit einem Umfang von 131 Blättern enthält 7 835 Inventarnummern, die aber mindestens 22 269 Gegenstände vertreten.²⁸¹ Dieses Verzeichnis enthält schon Anmerkungen darüber, welcher Institution ausgewählte Stücke übergeben werden sollen. Auch erfahren wir aus ihm, dass einige Sachen schon verkauft worden waren. Ein großer Teil der Textilien, ungefähr 4 000 Stück, meistens als „Gebrauchskleidung“ oder „Oberkleider“ bezeichnet,²⁸² wurde schon im Verlauf des Jahres 1946 und zu Beginn des Jahres 1947 verkauft. Außerdem wurde dem Staatlichen Forschungsinstitut für Jagdwesen schon im Dezember 1946 insgesamt 165 Stück Geweihe übergeben und auch der Tschechoslowakische Staatsfilm hatte schon vor dem Abfassen des Inventars einige Gegenstände gekauft.²⁸³

277 KILIÁN 2015, S. 294–296.

278 SOKA Teplice, Bestand ONV Teplice, Kart. 161, Inv.-Nr. 865, Akte Okresní soud v Teplicích-Šanově (Sp VI 74/47), Bekanntmachung der Einführung der nationalen Verwaltung des Besitzes von Clary-Aldringen in Teplitz-Schönau, 13. 2. 1946.

279 NA, Bestand SPS, Kart. 561, Inv.-Nr. 229, Akte Teplice-Šanov (Teplitz-Schönau), Brief der nationalen Verwaltung des Großgrundbesitzes Teplitz-Schönau an das Staatliche Denkmalamt, 4. 12. 1945.

280 Mehr über die nationale Verwaltung der Teplitzer Herrschaft siehe in UHLÍKOVÁ 2017, S. 71–74.

281 In vielen Fällen wude nur eine Inventarnummer einer ganzen Gruppe von Gegenständen zugeteilt, z. B. Porzellan- oder Silberservices, Textilien oder auch Teilsammlungen von Graphik, die schon im Inventar nicht mehr einzeln angeführt wurden.

282 In diesem Falle handelte es sich tatsächlich um Kleidungsstücke, aber unter dem Begriff „svršky“ („Oberteil“) verbargen sich gewöhnlich auch irgendwelche andere Gegenstände, eins schließlich Möbel.

283 SOKA Teplice, Bestand ONV Teplice, Kart. 161, Inv.-Nr. 865, Liquidation Dr. Aldringen, durchlaufend.

In Teplitz wurde schon 1946 auch eine Sammelstelle des Fonds zur nationalen Erneuerung für Sachen eingerichtet, die den Deutschen in Teplitz und Umgebung beschlagnahmt wurden. Im Oktober dieses Jahres wurden im Bezirk 21 000 Fälle von Konfiskationen erfasst und weitere 10 000 wurde noch erwartet.²⁸⁴

Zur Lagerung der mobilen Konfiskate²⁸⁵ dienten die unterschiedlichsten Gebäude in Teplitz und Umgebung und eines davon war auch das Teplitzer Schloss. In seinen Räumen wurden vor allem Buchkonfiskate konzentriert, um die sich die Angestellten des örtlichen Museums kümmern sollten. Schließlich wurden hier ungefähr 40 000 Bände versammelt, die an der Jahreswende von 1949 zu 1950 der Buchreferent der Nationalen Kulturkommission František Chaloupka sortierte. Eine große Menge an Büchern ging aber schon zuvor verloren oder wurde vernichtet, bevor sie irgendjemand auch nur flüchtig durchsehen konnte. Im Teplitzer Schloss wurden auch beträchtliche Mengen von Musikinstrumenten zusammengetragen, die schließlich zu großen Teilen verkauft oder an Musikschulen verliehen wurden. Das Schicksal der gemäß Dekret Nr. 108/1945 Sb. verstaatlichten Konfiskate, die in Teplitz zusammengebracht wurden, war nicht außergewöhnlich.

Die Gegenstände, welche die NKK als staatliches Kultureigentum bezeichneten, wurden an Museen, Galerien und sammlungsbildende Institutionen übergeben.²⁸⁶ Ein Teil wurde verkauft, üblicherweise über die Unternehmen Vetera oder Bazar, ein Teil wurde ins Ausland ausgeführt und verkauft. Schon ab 1948 forderte das Teplitzer Museum nachdrücklich die Räumung der Schlossräume, damit es seine Sammlungen komplett in sie überführen und eine vollwertige Tätigkeit aufnehmen könne. Das restliche Mobiliar wurde also auf die Schlösser Großpriesen [Velké Březno], Bilin [Bílina], Libocohwitz [Libochovice] verteilt²⁸⁷

Die Eliminierung des eigentlichen Schlossmobiliars durch die Nationale Kulturkommission, die Zdeněk Wirth begleitet vom Lagerreferenten Alois Soukup persönlich durchführte, verlief in zwei Phasen. Im Mai 1947 sortierten sie vor allem Gegenstände aus, die vor Ort in der Verwaltung des Teplitzer Museums bleiben sollten. Es handelte sich überwiegend um Sachen mit regionaler Thematik und Gegenstände, die sich unmittelbar auf das Schloss und das Geschlecht Clary-Aldringen bezogen. Das Museum hatte im Sinn, eine klassische Museumsausstellung zu schaffen, in der auf die örtliche Glastradition Betonung gelegt werden sollte. Außerdem rechnete man schon von Anfang an damit, dass auch einige Schloss-

284 Die Mehrheit der Deutschen aus Teplitz wurden im Laufe des Jahres 1946 abgeschoben. Vgl. KILIÁN 2015, S. 297.

285 Es handelte sich um eine Konfiskation gemäß Dekret Nr. 108/1945 Sb.

286 Die Vertreter der Nationalgalerie, des Náprstek-Museums für allgemeine Völkerkunde und das Kunstgewerbemuseum kamen persönlich nach Teplitz, um sich Gegenstände aus der Sammelstelle des Fonds zur nationalen Erneuerung auszuwählen.

287 NA, Bestand SPS-D, Kart. 561, Inv.-Nr. 229, Akte Teplice Šanov, průběžně (Teplitz-Schönau, durchlaufend).

zimmer zugänglich sein werden. Es sollte um eine Erweiterung des Museums in dem Sinne gehen, dass in den Räumen Glassammlungen präsentiert und auch die Musiktradition von Teplitz hervorgehoben werden.²⁸⁸ Der einzige Adelige, an den erinnert werden sollte, war der Feldmarschall Fürst Charles Joseph de Ligne, eine bedeutende Gestalt der europäischen Gesellschaft des 18. Jahrhunderts, der das Teplitzer Schloss besucht hatte und nach dem das Zimmer benannt wurde, in dem er untergebracht war.²⁸⁹

Die zweite, viel umfangreichere Eliminierung verlief im November 1947 wiederum unter der Leitung von Zdeněk Wirth. Diesmal wurden Gegenstände ausgewählt, die schließlich der Verwaltung verschiedener Kulturinstitutionen anvertraut werden sollten. Ihr größter Teil (2 314 Posten) wurde zur Sammelstelle auf Schloss Sichrow abgeschickt. Eine weitere große Gruppe diente für die Schausammlung auf Schloss Weltrus [Veltrusy], wohin besonders große Komplexe von Keramik, Porzellan und Kunstwerke überführt wurden. Auch wurden dorthin angeblich einige tausend Fotografien verlegt, freilich ist ihre genaue Anzahl und Thematik nicht dokumentiert. Eine Reihe von Familienfotos ist aber bis heute in den Sammlungen des Schlosses Weltrus registriert.

Gegenstände aus der Zeit des Empire (es handelte sich um verschiedene Vasen, Porzellan, Plastiken usw., aber nicht um Möbel) wurden für das Schloss Königswart [Kynžvart] bestimmt, das als Beispiel der „Kultur des Empires und der beginnenden Romantik“ eingerichtet werden sollten.²⁹⁰ Weiteres Mobiliar wanderte auf das Schloss Jemnitz [Jemniště], wo ein Museum der Gesellschaftskultur entstand, so dass sich die Auswahl in diesem Falle auf Textilien, Spiele und Gebrauchsgegenstände orientierte. Weitere Gegenstände wurden nach ihrem Charakter unter das Militärgeschichtliche Museum, das Kunstgewerbemuseum, die Nationalgalerie und weitere Institutionen aufgeteilt.²⁹¹

288 Nach Teplitz reisten Ludwig van Beethoven, der hier übrigens zum letzten Mal in seinem Leben Johann Wolfgang von Goethe traf, Frédéric Chopin, Franz Liszt und Richard Wagner.

289 Fürst Charles Joseph de Ligne (1735–1814) war Feldherr und Schriftsteller, der den Hof der russischen Zarin Katharina II. und des preussischen Königs Friedrich II. besuchte. Er korrespondierte mit Voltaire und Rousseau. Seine Tochter Marie Christine heiratete mit Johann Nepomuk Fürst von Clary-Aldringen. Zu seiner Person näher siehe CERMAN 2011.

290 UHLÍKOVÁ 2004, S. 190.

291 Das Mobiliar des Schlosses Teplitz wurde schließlich auf mehr als 20 Orte verteilt. Die meisten Gegenstände wanderten in die Sammelstelle auf Sichrow. Über 800 Gegenstände wurden auf Schloss Weltrus überführt. Mehr als 500 Gegenstände übernahm das Städtische Museum Teplitz und wurde deswegen vor Ort belassen. Fast die gleiche Menge, meistens Jagdtrophäen und weitere Gegenstände mit Jagdthematik, wurde an das Institut für Jagdwesen und Biologie von Jagdtieren der Hochschule für Landwirtschaft und Waldingenieurwesen in Prag übergeben. Über 400 Gegenstände wurden dem Nationalmuseum anvertraut und eine überraschend große Menge (380) übernahm auch die mexikanische Botschaft in Prag. Über 200 Gegenstände fielen dem Museum für Körper- und Gesellschaftskultur in Jemnitz, der Nationalgalerie und dem Militärgeschichtlichen Museum zu. Weitere übernehmende Institutionen waren das Ministerium für Schulwesen und Kultur, das Ministerium für Technik, das Ministerium des Inneren, das Archiv des Landes Böhmen, das Museum der Hauptstadt Prag, das Náprstek-Museum für allgemeine Völkerkunde, die Staatliche Kartensammlung, das Kunstgewerbemuseum, die Schlösser Bilin, Tetschen, Königswart und Weltrus, die Prager Zentrale des Nationalen Bodenfonds, die Teplitzer Zweigstelle des Nationalen Bodenfonds und die Teplitzer Kurbäder.

Abgesehen von Sammlungsinstitutionen wurden von den Teplitzer Gegenständen teilweise die mexikanische Botschaft in Prag und die Kanzlei des Ministeriums für Technik und das Ministerium für Schulwesen und Aufklärung eingerichtet. Belegt ist auch der Verkauf von 46 Gegenständen an den Ing. Hora, der Vorstand der Brüxer Zweigstelle des Nationalen Bodenfonds war und sich offenbar bei der Ausübung seiner Funktion auch für das Sammeln von Antiquitäten interessierte.²⁹² Auf Grundlage zugänglicher Quellen kann man das Schicksal von ungefähr 7 500 Gegenständen bestimmen, was bei einer Gesamtmenge von über 22 000 sehr wenig ist. Am wahrscheinlichsten ist, dass die Mehrheit des wertvollen Mobiliars einfach am Ort blieb, während als wertlos gekennzeichnete Gegenstände und Sachen, die sich gewöhnlich gebrauchen ließen, verkauft wurden.²⁹³ Gesondert verlief die Sortierung der Schlossbibliothek, die wiederum Zdeněk Wirth erst im Oktober 1949 durchführte, diesmal gemeinsam mit Otta Placht. Die von ihnen ausgewählten Bücher, Zeichnungen, Archivalien und Fotografien²⁹⁴ wurden in die Sammelstelle auf Sichrow überführt und ein Teil für die Bibliothek des Náprstek-Museums reserviert.²⁹⁵

Im August 1945 beantragte Elisabeth de Baillet-Latour (1885–1955), die ältere Schwester von Alfons von Clary-Aldringen, die Rückgabe einiger Familienandenken. Elisabeth hatte 1904 den belgischen Adeligen Henry de Baillet-Latour geheiratet, mit dem sie in Belgien lebte.²⁹⁶ Am Kriegsende war sie also schon lange belgische Staatsbürgerin, so dass die Konfiskationsdekrete sich nicht auf sie beziehen sollten. Im Restitutionsantrag ging es vor allem um einige Familienporträts, die zu diesem Zeitpunkt schon auf Schloss Weltrus untergebracht waren, sowie um einige Archivalien. Dem Antrag wurde nur im Falle der sieben Familienporträts entsprochen, die im Mai 1950 nach Belgien geschickt wurden.²⁹⁷

Der Ortsnationalausschuss empfahl schon 1945 das Gebäude des Teplitzer Schlosses als künftigen Sitz des städtischen Museums, das bis dahin in einem wesentlich weniger repräsentativen Gebäude in

-
- 292 Zur Verlagerung des Teplitzer Mobiliars siehe SOKa Teplice, Bestand ONV Teplice, Kart. 461, Soupis inventáře (Verzeichnisse des Inventars). – NA, Bestand SPS–D, Kart. 147, Inv.-Nr. 201, Akte Teplice Lázně (Teplitz-Schönau). – NA, Bestand SPS, Kart. 561, Inv.-Nr. 229, Akte Teplice-Šanov (Teplitz-Schönau).
- 293 So verschwand aus den Schlössern eine besonders große Menge an Mobiliar aus der zweiten Hälfte des 19. und vom Beginn des 20. Jahrhunderts, als die „Nachahmung“ älterer Stile in Mode waren, die sog. historischen Möbel. Dieser Stil wurde nämlich bis tief ins 20. Jahrhundert für völlig wertlos gehalten.
- 294 Das Konvolut von Fotografie des Schlosses Teplitz und Familienaufnahmen, die sich heute in der Sammlung historischer Fotografien der Abteilung Dokumentation des ÚDU AV ČR befinden, stammen wahrscheinlich aus dieser Eliminierung.
- 295 Die erste Beschau der Teplitzer Schlossbibliothek führte Zdeněk Wirth gemeinsam mit Josef Scheybal schon im August 1946 durch. Vgl. Muzeum Českého ráje Turnov, Scheybalova sbírka (Sammlung Scheybal), SCH OF VII.2/4/1 38-50, Josef Scheybal st. korespondence odborná (Josef Scheybal sen., Fachkorrespondenz), Briefe Zdeněk Wirths, bes. vom August 1946 und Oktober 1949.
- 296 CLARY-ALDRINGEN 2002, S. 170.
- 297 Zur Restitution des Eigentums Elisabeth de Baillet-Latours siehe NA, Bestand SPS–D, Kart. 147, Inv.-Nr. 201, Akte Teplice Lázně, průběžně (Teplitz Bad, durchlaufend). – NA, Bestand SPS, Kart. 561, Inv.-Nr. 229, Akte Teplice-Šanov (Teplitz-Schönau), Brief des Außenministeriums an das Ministerium für Schulwesen und nationale Aufklärung, 14. 8. 1945.

der Školní ulice untergebracht war.²⁹⁸ Der Realisierung dieses Vorschlags stand nichts im Wege und in den Jahren 1947–1948 wurden schrittweise alle Museumssammlungen hierher verbracht. Im Mai 1947 wurde Stanislav Talaváňa zum Direktor des Museums ernannt. Das teilweise schon in das Schloss umgezogene Teplitzer Museum nahm seinen provisorischen Betrieb 1947 mit einer Ausstellung seiner prähistorischen Sammlungen auf und bereitete eine Ausstellung vor, die sich der Stadtgeschichte widmete. Unter der Bezeichnung Regionalmuseum Teplitz hat es bis heute hier seinen Sitz.

Neben dem Großgrundbesitz mit dem Schloss in Teplitz wurde Alfons von Clary-Aldringen auch die Jagdhütte in Hohenleipa [Vysoká Lípa] beschlagnahmt, wo sich überraschenderweise ebenfalls eine große Menge an Möbeln befand, von denen ein Teil nach der Sortierung auf das Schloss Teplitz überführt wurde.²⁹⁹

Karl Waldstein und sein Schloss in Hirschberg

Karl Waldstein (1897-1985)

Dita Homolová

Die Waldsteins stammen aus dem alten Geschlecht der böhmischen Markwartinger und ihr ältester bekannter Vorfahre wird schon im Jahre 1159 verzeichnet. 1628 wurde ihnen der böhmische sowie der Reichsgrafenstand verliehen.³⁰⁰ Obwohl Nachkommen eines alten böhmischen Geschlechts, bekannten sich die Waldsteins in der Zwischenkriegszeit zur deutschen Nationalität. Zur Entstehungszeit der Tschechoslowakischen Republik besaß Adolf Waldstein (1868–1930) die Familiengüter, nach seinem Tode erbt sie sein Sohn Karl Ernest Waldstein (Karel Arnošt Valdštejn) aus der Ehe mit Sophie, geb. Hoyos (1874–1922).³⁰¹

Karl Waldstein wurde am 31. Oktober 1897 in Wien geboren. Er besuchte das deutsche Gymnasium in Prag und trat 1915 als sog. einjähriger Freiwilliger den Pflichtmilitärdienst bei einem Regiment in Krakau an.³⁰² Nach Ablegung der Offiziersprüfung³⁰³ absolvierte er die Kriegsmatura und rückte zur Reitenden

298 Heute hat in diesem Gebäude das SOKA Teplice seinen Sitz.

299 Näher siehe UHLÍKOVÁ 2017, S. 83.

300 MAŠEK 2003, S. 293.

301 NA, Bestand PŘ Praha II – Evidence obyvatelstva (PŘ II – EO), Waldstein Karl, 1897.

302 SOA Praha, RA Valdštejnů, Kart. 173, Inv.-Nr. 4148, Sign. VI-62/I, Brief Karls an den Vater, 25. 8. 1915.

303 SOA Praha, RA Valdštejnů, Kart. 173, Inv.-Nr. 4148, Sign. VI-62/I, Brief Karls an den Vater, 19. 3. 1916.

Artilleriedivision Nr. 7 in Rumänien ein.³⁰⁴ Schließlich trat er in die juristische Fakultät der Deutschen Universität in Prag ein, wo er 1923 das Doktorat erhielt.³⁰⁵

Im September 1920 heiratete er in Hermannstädte [Heřmanův Městec] Marie Johanna, geb. Kinsky (23. 2. 1900 – 19. 1. 1976), mit der er sieben Kinder hatte, die Töchter Sophia (geb. 1921), Aglae (geb. 1923), Maria Gabriella (geb. 1926), Theresia (geb. 1929) und Maria Elisabeth (geb. 1936) und die Söhne Ernest (1925–2019) und Karl Abrecht (geb. 1931). Er war Administrator des Großgrundbesitzes in Stiahlau [Štáhlavý], dass nach dem Tod Adolf Waldsteins am 20. Juni 1930 zugleich mit Münchengrätz [Mnichovo Hradiště] und Hirschberg in sein Eigentum übergang.³⁰⁶ Unter dem Gesichtspunkt der Nationalität und politischen Orientierung folgte er seinem Vater und in seinen Fußstapfen fuhr er auch in anderen Hinsichten fort. Er wurde Mitglied des Verbands der deutschen Großgrundbesitzer in der Tschechoslowakei, der von seinem Vater mitbegründet worden war³⁰⁷ und genauso wie er reihte er sich unter die Mitglieder der deutschen Völkerbundliga.³⁰⁸ Gleichfalls schloss er sich den Aktivitäten der deutschen Adelige in Böhmen an, die sich bemühten, besonders in Großbritannien in Sachen Bodenreform und Minderheitenrechte Unterstützung zu gewinnen, wie aus einem seiner Briefe an seinen Vater von 1926 herausgelesen werden kann: „Vorher war Ferdinand [Kinsky] mit zwei englischen Freunden hier. Der eine war sogar ein Lord [...], sie waren ganz nett. Wir haben uns sehr bemüht, Ihnen unser Staatsvolk und seine Gewohnheiten im wahren Lichte zu zeigen, was uns, glaube ich, auch gelungen ist.“³⁰⁹

Im März 1935 forderte die Polizeidirektion in Prag von der Gendarmeriestation in Hirschberg eine Ermittlung, ob sich die Familienmitglieder „politisch und moralisch gehalten haben“.³¹⁰ Einen Monat später versicherte die Leitung der Gendarmeriestation, dass „bislang kein Fehlverhalten von ihnen festgestellt wurde“.³¹¹

304 SOA Praha, RA Valdštejnů, Kart. 173, Inv.-Nr. 4148, Sign. VI-62/I, Brief Karls an den Vater, 27. 12. 1917.

305 ABS, Bestand 305, Sign. 305-505-1, Protokol sepsaný dne 9. srpna 1945 vyšetřující komisí v Bělé pod Bezdězem o výslechu obviněného JUDr. Karla Waldsteina, velkostatkáře v Doksích (Protokoll, verfasst am 9. August 1945 von der Untersuchungskommission in Weißwasser über das Verhör des angeklagten JUDr. Karl Waldstein, Großgrundbesitzer in Hirschberg).

306 Ibidem.

307 NA, Bestand SČV, Kart. 46, Inv.-Nr. 397, Sign. III-A-1, Mitgliederliste der deutschen Großgrundbesitzer. Karl Waldstein – Mitglied.

308 SOA Praha, RA Valdštejnů, Kart. 192, Inv.-Nr. 4254, Sign. VI – 80/3, Brief von Alfons Clary-Aldringen an Karl Waldstein, o. D.

309 SOA Praha, RA Valdštejnů, Kart. 173, Inv.-Nr. 4148, Sign. VI-62/I, Brief Karls an den Vater, 6. 9. 1926 (übersetzt aus dem Deutschen).

310 NA, Bestand PŘ Praha II – ZÚS AMV 200 (Nachrichtendienstliche Zentrale bei der Polizeidirektion Prag, Archiv des Ministeriums des Inneren) 200, Kart. 338, Sign. 200-338-82, žádost o informaci v režimu přísně tajné (Gesuch um Information als streng geheimer Vorgang), 16. 3. 1935.

311 NA, Bestand PŘ Praha II – ZÚS AMV 200 (Nachrichtendienstliche Zentrale bei der Polizeidirektion Prag, Archiv des Ministeriums des Inneren) 200, Kart. 338, Sign. 200-338-82, zpráva velitelství četnického oddělení v Doksech (Bericht des Kommandos der Gendarmerieabteilung in Hirschberg), 24. 4. 1935.

Gerade in den Frühlingsmonaten 1935 wurde Karl Waldstein aber ordentliches Mitglied der Sudetendeutschen Partei, in der er zum Flügel gehörte, der sich zum Spannismus bekannte.³¹² Im Juni 1938 figurierte er für die Kandidatenliste der SdP für die Wahl zur Stadtvertretung in Hirschberg auf dem vierten Platz.³¹³ Aus der Beschwerde des dortige Bezirksamts auf die Provokationen der SdP erfahren wir: „Über die Großgrundbesitzer Waldstein gebe es ein eigenes Kapitel, [...] die Verhaftungen, die hier geschahen, hängen sehr mit den Leuten um das Großgut zusammen. Schon die Kandidatur des Herren Großgrundbesitzers ist ein offensichtlicher Beweis, woher jene Stärkung nehmen, die es mit dem Staat sicherlich nicht ehrlich meinen.“³¹⁴

Waldstein gehörte zum Umkreis der nordböhmischen Adeligen, die das Münchener Abkommen und die anschließende Abtrennung des Sudetenlands an Nazideutschland begrüßten. In diesem Zusammenhang hielt er im Dezember 1938 eine Ansprache, in der äußerte, dass mit der Ankunft Hitlers „durch unser ganzes sudetendeutsches Land der Wind eines neuen Lebens weht [...] Das Wesen der deutschen Nation [...] seine Ernsthaftigkeit und Zähigkeit [...] wurden in den Wäldern Germanien geformt“.³¹⁵ Trotz dieser Ausrichtung war seine Nationalitäteneinstellung in der Beziehung zur tschechischen Bevölkerung offenbar keineswegs radikal. Er selbst behauptete, dass unter seinen Angestellten eine ganze Reihe von Tschechen waren, die er auch nach der Abtrennung des Grenzgebiets im Dienst beließ, obwohl auf ihn seitens der NSDAP und der Arbeitsfront Druck ausgeübt wurde, sie zu entlassen.³¹⁶ Nach der Abtretung der Grenzgebiete der tschechischen Länder an Nazideutschland wurde die SdP ein Bestandteil der NSDAP und Waldstein wurde ihr ordentliches Mitglied.

Am 27. Februar 1940 erlangte Karl Waldstein die reichsdeutsche Staatsangehörigkeit,³¹⁷ aus der für ihn sich die Pflicht ergab, in der Wehrmacht zu kämpfen. Er rückte im Februar 1941 ein und diente in der Wehrmacht als ordentlicher Soldat an der Ostfront bis zum 27. Juni 1944, als er aufgrund eines eigenen

-
- 312 ABS, Bestand 305, Sign. 305-505-1, Protokol sepsaný dne 9. srpna 1945 vyšetřující komisí v Bělé pod Bezdězem o výslechu obviněného JUDr. Karla Waldsteina, velkostatkáře v Doksích (Protokoll, verfasst am 9. August 1945 von der Untersuchungskommission in Weißwasser über das Verhör des angeklagten JUDr. Karl Waldstein, Großgrundbesitzer in Hirschberg).
- 313 NA, Bestand ZÚ Praha – PZÚ AMV 207 (Bestand 207), Kart. 855, Sign. 207-855-24, stížnost Okresního úřadu v Dubé na SdP (Beschwerde des Bezirksamts in Dauba über die SdP), 3. 6. 1938.
- 314 NA, Bestand ZÚ Praha – PZÚ AMV 207 (Bestand 207), Kart. 855, Sign. 207-855-24, stížnost místního odboru Národní jednoty severočeské v Doksech Okresnímu hejtmánství na SdP (Beschwerde der Ortssektion des Nordböhmischen Nationalvereins in Hirschberg an die Bezirkshauptmannschaft über die SdP), 3. 6. 1938.
- 315 Zitiert nach GLASSHEIM 2012, S. 198. Vgl. SOA Praha, RA Valdštejnů, Kart. 198, Inv.-Nr. 4300, Sign. VI-86, Různá korespondence, projev Karla Waldsteina v deutscher Forstverein (Verschiedene Korrespondenz, Ansprache Karl Waldsteins im deutschen Forstverein).
- 316 ABS, Bestand 305, Sign. 305-505-1, Protokol sepsaný dne 9. srpna 1945 vyšetřující komisí v Bělé pod Bezdězem o výslechu obviněného JUDr. Karla Waldsteina, velkostatkáře v Doksích (Protokoll, verfasst am 9. August 1945 von der Untersuchungskommission in Weißwasser über das Verhör des angeklagten JUDr. Karl Waldstein, Großgrundbesitzer in Hirschberg).
- 317 NA, Bestand Německé státní občanství, unbearbeiteter Bestand, Sign. F1, Fragebogen zur Feststellung der deutschen Volkszugehörigkeit, 3. 8. 1939. Im Fragebogen gibt er keine Mitgliedschaft in einer deutschen oder nazistischen Vereinigung an, weder SdP noch NSDAP.

Antrags aus der Armee entlassen wurde.³¹⁸ Ein paar Monate später folgte die Überprüfung der Entscheidung, die zum Ergebnis hatte, dass „*ein militärischer Einsatz vorerst nicht in Erwägung komme*“, aus Gründen der sog. unentbehrlichen Stellung von Personen in der Landwirtschaft (UK-Stellung).³¹⁹

Er wurde Mitglied des Volksturms, der durch einen Erlass Adolf Hitlers 25. September 1944 entstand und den deutschen Sicherheitskräften helfen sollte. Der Eintritt war nach Waldsteins Äußerung eine Pflicht. Er wurde zum Kommandanten einer Artilleriekompanie bestimmt, die wegen Mangels an schweren Waffen nach einigen Tagen aufgelöst werden musste. Schließlich wurde Waldstein, wie er selbst erzählte, zum Zugführer einer Fußtruppe abkommandiert, wo er etwa sechs Wochen exerzierte und zuletzt alle seine Mitglieder entlassen wurden, ohne dass sie sich Kämpfen angeschlossen hätten.³²⁰

Schon ein paar Tage nach Kriegsende, am 14. Mai 1945, wurde aufgrund seiner Mitgliedschaft im Verband deutscher Flieger³²¹ dem er in den Jahren 1934–1938 vorsah,³²² die Haft über ihn verhängt. Nach der Okkupation transformierte sich diese Organisation in den Nationalsozialistischen Fliegerkorps (NSFK). Er verbrachte elf Monate in Haft und Ende April 1946 stand er vor einem außerordentlichen Volksgericht in Böhmisches Leipa, wo er mit der Anklage wegen der Mitgliedschaft im NSFK und der Propaganda und Unterstützung der SdP und der NSDAP konfrontiert wurde. In diesem zweiten Punkt sprach das Gericht ihn nach Untersuchung und Zeugenvernehmung von der Anklage frei und konstatierte, „*dem Angeklagten zu glauben, dass seine Einstellung zum Nazismus zurückhaltend war und es hier nicht um eine aktive, auf die Verbreitung und Unterstützung des nazistischen Denkens zielende Tätigkeit ging*“.³²³

„Der Angeklagte war während der Okkupation Mitglied des NSFK. Der Angeklagte verteidigt sich damit, dass er vor der Okkupation, schon im Jahre 1937, Mitglied des Verbands deutscher Flieger der Tschechoslowakischen Republik war und zwar sein Vorsitzender, dass der Verband gleichzeitig mit der Masaryk-Fliegerliga Segeln trainierte, Übungen, dass sich auch Dr. Beneš beteiligt hat, dem der

-
- 318 ABS, Bestand 305, Sign. 305-505-1, Protokol sepsaný dne 9. srpna 1945 vyšetřující komisí v Bělé pod Bezdězem o výsledku obviněného JUDr. Karla Waldsteina, velkostatkáře v Doksích (Protokoll, verfasst am 9. August 1945 von der Untersuchungskommission in Weißwasser über das Verhör des angeklagten JUDr. Karl Waldstein, Großgrundbesitzer in Hirschberg).
- 319 NA, Bestand Německé státní ministerstvo (Deutsches Staatsministerium), zpráva adresovaná ministerskému radovi dr. Giesovi (Bericht, adressiert an den Ministerialrat Dr. Gies), 24. 10. 1944.
- 320 ABS, Bestand 305, Sign. 305-505-1, Protokol sepsaný dne 10. srpna 1945 vyšetřující komisí v Bělé pod Bezdězem o výsledku obviněného JUDr. Karla Waldsteina, velkostatkáře v Doksích – pokračování výslechu (Protokoll, verfasst am 10. August 1945 von der Untersuchungskommission in Weißwasser über das Verhör des angeklagten JUDr. Karl Waldstein, Großgrundbesitzer in Hirschberg – Fortsetzung des Verhörs).
- 321 NA, Bestand PŘ Praha II – Prezidium – 1931–1941 (PD Prag II – Präsidium – 1931–1941), Kart. 1535, Sign. 42/V-80/28, Mitgliederverzeichnis des Verbands deutscher Flieger), 1936.
- 322 Zu seiner Tätigkeit im Verband der Flieger und im NSFK siehe SOA Praha, RA Valdštejnů, Kart. 191, Inv.-Nr. 4234, Sign. VI-79/1 und Kart. 197, Inv.-Nr. 4289, Sign. VI-85/4.
- 323 ABS, Bestand 305, Sign. 305-505-1, Rozsudek Mimořádného lidového soudu v České Lípě ze dne 30. dubna 1946 v přítomnosti obžalovaného JUDr. Karla Waldsteina (Urteil des außerordentlichen Volksgerichts in Böhmisches Leipa vom 30. April 1946 in Anwesenheit des angeklagten JUDr. Karl Waldsteins).

Angeklagte vorgestellt wurde. Als nach der Okkupation der NSFK gegründet wurde, wurde der Angeklagte auf die Aufforderung der Kameraden sein Mitglied, aber er zahlte keine Beiträge, er trug nicht die Uniform, er beteiligte sich nicht an den Treffen und nahm die im Verband angebotene Funktion nicht an. Diese Verteidigung des Angeklagten wurde durch nichts entkräftet und das Gericht hat keine Gründe, ihm nicht zu glauben, es nimmt diese Tatsache als erwiesen an.

Es geht also nur um die rechtliche Beurteilung, ob eine Mitgliedschaft im NSFK eine Mitgliedschaft in einer Organisation ähnlichen Charakters ist, wie die SS und FS. Es ist nicht zu bezweifeln, dass es hier eine Ähnlichkeit gibt, weil [...] beide diese Organisationen dasselbe Programm und das dasselbe Ziel haben, d.h., das Regime mit allen Mitteln zu unterstützen und zu halten. Die Motor-SA ist die Organisation NSKK und die Flieger-SA ist gerade die NSFK. Das Gericht hält also, dass es diese Ähnlichkeit gibt und dass der Beschuldigte mit der Mitgliedschaft in dieser Organisation ein Verbrechen gegen den Staat begangen hat, weil zum Verüben des Verbrechens außer der Mitgliedschaft nichts anderes erfordert wird.“³²⁴

Karl Waldstein wurde für die Mitgliedschaft im Verband deutscher Flieger zu einem Jahr schwerer Kerkerhaft verurteilt (vierteljährlich verschärft durch eine harte Liege) und dem Verlust des Eigentums zugunsten des Staates (es ging um fünf Adelssitze und 20 000 Hektar Boden), was unter der unteren Grenze des gesetzlichen Strafmaßes war.³²⁵ Das Gericht anerkannte als mildernden Umstand, dass er als Arbeitgeber „keinen Unterschied zwischen Tschechen und Deutschen gemacht hat, auf seiner Herrschaft in Stiahlau auch in leitenden Stellen bis auf einen Deutschen ausschließlich Tschechen beschäftigt hat, obwohl die NSDAP darauf drang, die Tschechen zu entlassen, er mit den Angestellten tschechisch sprach, weiter sie nach der Okkupation auf seine Kosten aus Hirschberg nach Stiahlau umziehen ließ“.³²⁶ Außerdem „wurden auf Anordnung der Zentralkommission von Hirschberg am 5. 2. 1941 nach Prag 5000 Kr. zur tschechischen Nationalhilfe überwiesen“.³²⁷

Seine Freiheitsstrafe beschränkte sich nach Abzug der in Haft verbrachten Zeit auf zwei Wochen. Er verbüßte sie ganz in einer Zwangsarbeitertruppe. Mit dem Gerichtsspruch verlor er auch für ein Jahr die bürgerlichen Ehrenrechte.³²⁸ Nach der Freilassung ging er fort nach Österreich.³²⁹

324 Ibidem.

325 Ibidem. Siehe auch GLASSHEIM 2012, S. 215 und 224.

326 ABS, Bestand 305, Sign. 305-505-1, Rozsudek Mimořádného lidového soudu v České Lípě ze dne 30. dubna 1946 v přítomnosti obžalovaného JUDr. Karla Waldsteina (Urteil des außerordentlichen Volksgerichts in Böhmisches Leipa vom 30. April 1946 in Anwesenheit des angeklagten JUDr. Karl Waldsteins).

327 Ibidem.

328 Ibidem.

329 NA, Bestand PŘ Praha II – všeobecná spisovna – 1941–1950 (allgemeine Registratur – 1941–1950), PŘ 1941–1950, Kart. 11984, Sign. V 386/14, žádost Karla Waldsteina o povolení odejít do Rakouska (Gesuch Karl Waldsteins um die Erlaubnis, nach Österreich wegzugehen), 19. 5. 1946.

Das Schloss in Hirschberg

Kristina Uhlíková

In der Zeit der ersten Republik war der Hauptsitz der gräflichen Familie Waldstein das Schloss in Hirschberg. Außer ihm gehörten bis 1945 noch Münchengrätz [Mnichovo Hradiště], Weißwasser [Bělá pod Bezdězem], Schloss Waldschloss [Kozel] und das Prager Waldsteinpalais zu ihrem Besitz. Das ursprüngliche Renaissancegebäude des Hirschberger Schlosses, im 16. Jahrhundert unter Berka von Duba errichtet, wurde Ende des 17. Jahrhunderts und im 18. Jahrhundert durch das Geschlecht Waldstein auf bedeutende Weise barock erweitert. Drei Flügel umschließen einen praktisch quadratischen Hof und dem ganzen Areal gibt ein offensichtlich erst 1821 gegründeter englischer Park seine endgültige Form.³³⁰ Ab dem Ende des 19. Jahrhunderts wurde Hirschberg, ein malerisches Städtchen mit einem ausgeprägten Übergewicht an deutscher Bevölkerung, schrittweise eine bedeutende nordböhmische Sommerfrische. Unmittelbar vor dem Ausbruch des Ersten Weltkriegs (die Pläne stammen von 1913) ließ Adolf Waldstein das hiesige Schloss auf aufwändige Weise renovieren. Das Objekt wurde damals zum Zweck eines komfortableren Wohnens unter anderem mit einer Zentralheizung, einen Verteiler für Elektrizität und einer Wasserleitung ausgestattet. Sein letzter Besitzer Karl Waldstein bewohnte in den dreißiger Jahren mit seiner vielköpfigen Familie den südlichen (zentralen) Flügel, im Westflügel waren Gästezimmer. In seinen Räumen und in den nördlich vom Schloss situierten Wirtschaftsgebäuden hatte auch die Kanzlei der Zentralverwaltung der Boden- und Bauimmobilien ihren Sitz. In einige Räumen des Ostflügels wurde während der zwanziger Jahre schrittweise aus anderen Residenzen das Familienarchiv überführt. Während des Zweiten Weltkriegs zog sich die Familie aus Spargründen in einige am leichtesten zu heizende Räume des Westflügels zurück.³³¹ Knapp vor dem Kriegsende verließ Marie, die Gattin Karl Waldsteins, mit den Kindern das Schloss und zog in das Westböhmische Waldschloss, offenkundig, weil sie hier größere Hoffnung hatte, der gefürchteten Roten Armee zu entkommen. Karl Waldstein wurde im Mai 1945 verhaftet. Das verlassene Schloss wurde aber trotzdem unmittelbar nach Kriegsende und auch in den folgenden Monaten nicht von massiven Plünderungen oder anderen, umfangreicheren Verwüstungen heimgesucht, einen großen Anteil daran hatte offenbar vor allem der ehemalige Erzieher der gräflichen Familie Pavel Vrána.³³² Im Areal des Objekts hatte die nationale Verwaltung des ehemaligen Großgrundbesitzes von Karl Waldstein ihren Sitz, die offenbar auch die Sicherung des eigentlichen Schlossgebäudes und seines Mobiliars überwachte.³³³

330 VLČEK 1999, S. 223.

331 Erinnerungen des Paters Angelus Waldstein (Karl Albrecht Waldstein). Siehe <http://www.zamekdoksy.cz/od%2D16%2Dstoleti%2Ddo%2Droku%2D1945/ms-1010/p1=1010>, besucht am 18. 2. 2019.

332 Für die Gewährung dieser Information danke ich PhDr. Renata Mauserová.

333 Leider ist es bislang nicht gelungen, die Akte aufzufinden, welche die Verhängung der nationalen Verwaltung über das Objekt aufklärt, noch andere Dokumente, die den Verlauf der Verwaltung des Objekts in der unmittelbaren Nachkriegszeit betreffen würden.

Bemühungen um eine Sicherung des Schlosses in den ersten Monaten entwickelte aber auch das Stadtamt und das Museum im nahen Weißwasser,³³⁴ das die nächste, bedeutendste Gemeinde mit einem Übergewicht tschechischer Nationalität war und überdies gehörte das Schloss Weißwasser demselben Eigentümer. Weißwasser lag schon außerhalb des Gebiets des ehemaligen Sudetengaus und die Kontinuität der örtlichen Verwaltung blieb hier zu einem beträchtlichen Maße erhalten. Auf ihre Veranlassung wurde im Juni 1945 Václav Wagner, der neue Vorsitzender des Prager Staatlichen Denkmalamtes, eine der bedeutendsten Persönlichkeiten der tschechischen Denkmalpflege, nach Hirschberg eingeladen. Wagner besichtigte das Schloss und sicherte die Überführung der wertvollsten Teile der Gemäldegalerie, die 128 Werke zählte und deren Kern die aus dem Schloss Dux stammenden Bilder bildeten,³³⁵ in die Nationalgalerie.³³⁶ Offenbar im Sommer 1945 wurde über das Objekt hinsichtlich der nachweisbaren Reichsbürgerschaft Waldsteins das Dekret Nr. 12/1945 Sb. verhängt und seine weitere Verwaltung gebührte also offiziell zuerst der IX. Abteilung des Ministeriums für Landwirtschaft, ab Oktober desselben Jahres dem Nationalen Bodenfond, dem Regionalamt in Reichenberg. Nichts davon hatte für das Schloss konkrete Folgen und es spiegelte sich nur in den entsprechenden Dokumenten. Das Objekt blieb offenbar mehr oder weniger in dem Zustand konserviert, in welchem es seine ehemaligen Eigentümer verlassen hatten. Im März des folgenden Jahres wurden dem hiesigen Dekan Michal Raap gottesdienstliche Gegenstände und ein Gewand aus der Schlosskapelle zusammen mit dem Schlüssel der Waldsteingruft auf dem hiesigen Friedhof übergeben.³³⁷

Obwohl die Sicherung des Schlosses offenbar schon seit dem Kriegsende relativ verlässlich war, gerieten einige wertvolle Gegenständen aus seinem Inventar in die Angebote Prager Auktionen mit Antiquitäten. Heute wird es nicht mehr möglich sein, festzustellen, wann und auf welche Weise sie aus dem Schloss gebracht wurden, wir wissen bloß, dass es zwischen dem Mai 1945 und dem Juni 1948 dazu gekommen ist. In den ersten Jahren nach der Beendigung des Kriegs war der Schwarzmarkt mit Antiquitäten sehr ausgedehnt und am einträglichen Geschäft beteiligten sich auch die Prager Auktionshäuser, die ihre Agenten in die deutschen Orte schickten. 1949 bemerkten Mitarbeiter der Nationalen Kulturkommission im Angebot der zu dieser Zeit schon nationalisierten Firma eines der größten Akteure des Prager Markts mit Antiquitäten, Václav Hořejší,³³⁸ zwölf unikate Porzellanbüsten von Habsburgerkaisern, die nachweisbar aus dem Hirschberger Schloss stammten. In der Folge wurde festgestellt,

334 NA, Bestand SPS, Kart. 141, Inv.-Nr. 229, Sign. 30 Pam. Doksy (Denkm. Hirschberg).

335 Das Schloss Dux trat Adolf Waldstein Anfang der zwanziger Jahre des 20. Jahrhunderts im Rahmen der ersten Bodenreform an den tschechoslowakischen Staat ab, den größeren Teil der hiesigen Gemäldegalerie ließ er nach Hirschberg überführen.

336 Ihr Verzeichnis siehe ANG, Bestand NG 1945–1958, Kart. 6, Deposita státní, dodatečný depozitní revers NKK (Staatliche Deposita, nachträgliches Depositumrevers) vom 2. 7. 1949, Inventar „Z“ I, Nr. 952–1089. Auch NA, Bestand SPS, Kart. 141, Inv.-Nr. 229, Sign. 30 Pam. Doksy (Denkm. Hirschberg).

337 NA, Bestand SPS, Kart. 141, Inv.-Nr. 229, Sign. 30 Pam. Doksy (Denkm. Hirschberg), Übernahmevermerk, 14. 3. 1946.

338 Über diese Auktionsfirma siehe MEČKOVSKÝ 2014, S. 135–142. – CHMELAROVÁ 2016, S. 51–61.

dass es sich um den Überrest eines größeren Konvoluts handelte, dass von der Firma sukzessive verkauft wurde. Die Kommission sicherte die Büsten und übergab sie dem Kunstgewerbemuseum.³³⁹ Zwei Jahre später entdeckte der damalige Direktor der Nationalgalerie Vladimír Novotný im Auktionskatalog von Antikva zwei kleinere Gemälde des Landschaftsmalers Franz Reinhold. Auch jene wurden aus der Auktion genommen und in diesem Falle der Nationalgalerie übergeben, die an ihnen Interesse zeigte.³⁴⁰ Im Sommer 1948 übergab der Nationale Bodenfond das Schloss der I. Abteilung des Ministeriums für Landwirtschaft, das es zur Schulung von landwirtschaftlichen Arbeitern nutzen wollte.³⁴¹ Im Zusammenhang damit wurde durch die Inventarkommission des Nationalen Bodenfonds das offenbar erste Nachkriegsinventar der gesamten Einrichtung des zu dieser Zeit noch immer praktisch komplett ausgestatteten Schlosses angeordnet.³⁴² Der Wert der Inneneinrichtung wurde im gegebenen Jahr durch die Versicherung Slavia auf 4 392 300 Kr. geschätzt.³⁴³ An der Wende vom September zum Oktober dieses Jahres untersuchte die NKK das Schloss und im Verlauf von acht Tagen wählte ihr Vorsitzender Zdeněk Wirth aus den eingerichteten Zimmern das wertvollste Mobiliar aus. Sein Hauptteil (Gegenstände, die potentiell verwendbar für die Schauseinrichtung von Räumen der künftigen staatlichen Schlösser waren, insgesamt 1 606 Posten) wurde in die größte Sammelstelle der NKK auf Schloss Sichrow abtransportiert. Die Lieferung des Mobiliars von Hirschberg wurde auf lange Zeit die umfangreichste Einbringung dieser Sammelstelle. In seinem Inventar aus dieser Zeit können wir eine Sammlung französischer und niederländischer Gobelins, Möbel, ungefähr hundert Gemälde, Druckgraphik, Zeichnungen, Uhren, Lichtkörper, Waffen, Zinn- und Keramikgeschirr sowie einen Koffer mit Familienfotos finden.³⁴⁴ Von weiteren Institutionen, die der NKK unterstanden, wurden aus dem Hirschberger Schloss die Sammlungen des im Schloss Slatinian residierenden Hippologischen Museums (Bilder, Zeichnungen, Druckgraphiken und Fotografien mit Pferdethematik)³⁴⁵ und des Museums für Körper- und Gesellschaftskultur, dass zu dieser Zeit auf Schloss Jemnitz eingerichtet wurde (Kindermöbel, Kleiderteile, Schmuckkästchen, Porzellangegenstände, Spiegel, Tischlampen oder Hundehalsbänder) bereichert. Hinsichtlich der anschließend häufigen Fluktuationen des Mobiliars zwischen den Objekten können

-
- 339 NA, Bestand SPS, Kart. 141, Inv.-Nr. 229, Sign. 30 Pam. Doksy (Denkm. Hirschberg), Brief des Direktors des Kunstgewerbemuseums Emanuel Poche an die NKK, 5. 9. 1949, und weitere Dokumente.
- 340 NA, Bestand SPS, Kart. 141, Inv.-Nr. 229, Sign. 30 Pam. Doksy (Denkm. Hirschberg).
- 341 NA, Bestand SPS, Kart. 141, Inv.-Nr. 229, Sign. 30 Pam. Doksy (Denkm. Hirschberg), Abschrift des Protokolls über die Erlaubnis einer Ausnahme vom Verbot von Bauten, 26. 10. 1948.
- 342 Das von der Nationalen Bodenfond verfasste Inventar konnte bislang nicht gefunden werden.
- 343 NA, Bestand SPS, Kart. 141, Inv.-Nr. 229, Sign. 30 Pam. Doksy (Denkm. Hirschberg), Brief der Versicherung Slavia, Nationalunternehmen, an die NKK, 22. 3. 1948.
- 344 Ihr Übergabeverzeichnis siehe NA, Bestand SPS, Kart. 141, Inv.-Nr. 229, Sign. 30 Pam. Doksy (Denkm. Hirschberg). Weiter das 1953 im Rahmen der von der Staatlichen Denkmalverwaltung in den Jahren 1953–1954 organisierten Revisionen und Inventare des Mobiliars auf Staatlichen Burgen und Schlössern angefertigte Inventar, bei denen die ersten Inventare dieser Objekte entstanden, die sog. schwarzen Bücher. Siehe unter anderem NA, Bestand SPS–D, Kart. 112, Inv.-Nr. 175, Akte Nr. 833 – zámek Doksy (Schloss Hirschberg).
- 345 NA, Bestand SPS, Kart. 141, Inv.-Nr. 229, Sign. 30 Pam. Doksy (Denkm. Hirschberg), Depositsumsreverse der empfangenden Institutionen, welche die Verzeichnisse der übernommenen Gegenstände enthalten.

wir es gegenwärtig außer im erwähnten Sichrow und Slatinian auch in den Beständen der staatlichen Schlösser Bensen [Benešov nad Ploučnic], Friedland, Schönhof, Libochowitz, Leitomischl, Nachod, Ratiborschitz und Reichstadt finden.³⁴⁶

Für die Nationalgalerie wurden die interessantesten graphischen Blätter und Alben aussortiert, die wertvollsten Gemälde waren, wie oben angeführt, hier schon seit 1945 deponiert. Das Kunstgewerbemuseum erlangte eine Auswahl aus den kunsthandwerklichen Gegenständen (insgesamt 19 Stück). 80 Posten, vor allem Gemälde und Gegenstände mit Jagdthematik, übernahm das Landwirtschaftsmuseum. An die Auswahl des Mobiliars knüpfte in der zweiten Hälfte des Oktobers 1948 die Sortierung der Schlossbibliothek an. Ihr Umfang wurde in der damaligen Zeit auf 26 000 Bände geschätzt. Der größere, ältere, um die 20 000 Bände zählende Teil war im großen Saal des zweiten Stocks untergebracht, die übrigen 6 000 Bände neuerer Literatur bildeten eine Handbibliothek nahe den Wohnräumen im ersten Stock des Südflügels. Die Sortierung wurde Josef Scheybal anvertraut, der nach den Instruktionen Zdeněk Wirths und auch Bohumír Lifkas vorging,³⁴⁷ welcher der Hauptkonsultant der NKK in Fragen von Schlossbibliotheken war. Die Sortierung nahm Scheybal und seine Assistenten 11 Tage in Beschlag. Der Kern der Bibliothek, die eine Auswahl des wertvollsten sein sollte, und 9 Bücherregale wurden anschließend in die Sammelstelle Sichrow verbracht.

Am 30. Juli 1948 wurde das Objekt der erwähnten I. Abteilung des Landwirtschaftsministeriums übergeben. Schon im Sommer 1952 wurde es aber dem Ministerium für nationale Verteidigung abgetreten, welches hier eine vom ehemaligen Kommandanten der tschechoslowakischen Panzereinheit in der UdSSR Vladimír Janko gegründete Höhere Schule für Panzeroffiziere unterbrachte. Nach dem Abzug der Soldaten hatte praktisch 50 Jahre (von 1963 bis 2012, bzw. 2015) die Landwirtschaftliche Fachmittelschule mit Internat auf dem Schloss ihren Sitz.³⁴⁸ Heute gehört das Objekt der Stadt Hirschberg.

346 TREGL – WEISS 2014, S. 53.

347 Über die Sortierung der Bibliothek siehe ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 20, Pracovní deník J. Scheybala (Arbeitstagebuch von J. Scheybal), Inv.-Nr. 714–716, 719, 13. – 27. 10. und 3. 11. 1948. – ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala (Korrespondenz J. Scheybal), Briefe von J. Scheybal an Z. Wirth. Später widmete sich auch Bohumír Lifka mehr der Bibliothek, Lifka, siehe LIFKA 1968 und LIFKA 1969.

348 In manchen Jahren wohnten hier bis zu 90 Berufsschüler. Siehe SOkA Česká Lípa, Bestand SOA Česká Lípa, Kronika Doksy (Chronik von Hirschberg) 1951–1975, Buch 92/25-V, Inv.-Nr. 92, Eintrag für den Zeitraum 1960–1972, S. 287–296.

Konfiszierte Denkmäler außer den Adelsitzen

Enteignung von Besitz in der Landwirtschaftssphäre

Dita Homolová

Mitte 1945 begann die Frage der Nationalisierung von Großeigentum in der landwirtschaftlichen Sphäre in der politischen Szene Resonanz zu finden. Zur Unterlage für die Vorbereitung von Entwürfen für Nationalisierungsdekreten wurde das Programm der Wirtschaftspolitik des Nationalen Blocks arbeitender Menschen aus den Städten und vom Land, der drei linke Parteien vereinigte, die kommunistische, die sozial-demokratische und die national-sozialistische. Weder die Volkspartei und noch die slowakischen politischen Parteien waren Bestandteil dieses Blocks und konnten so nicht die Diskussion um zwei grundlegende Fragen beeinflussen: erstens den Umfang der Nationalisierung und zweitens die Formen des Nationalisierungsaktes, das heißt, ob er in der Form einer „Verstaatlichung“ verlaufen solle, wonach die Kommunisten und Sozialdemokraten strebten, oder in der Form einer „Veröffentlichung“ oder „Vergenossenschaftung“, welche die nationalen Sozialisten durchsetzen wollten. Die Grundsätze des Nationalen Blocks präziserte weiter ein zu diesem Zweck gegründeter Koordinierungsausschuss der nationalwirtschaftlichen Sektionen der politischen Parteien, der eine erste Arbeitsversion von Entwürfen der entsprechenden Dekrete des Präsidenten der Republik konzipierte.³⁴⁹

Nachdem die Parteien des Nationalen Blocks mit verdeckt Zustimmung des Zentralen Gewerkschaftsrats zu einer politischen Entscheidung über die Form der Nationalisierung, die eine Verstaatlichung werden sollte, und umrisshaft über ihren Umfang gelangt waren, schritt das von dem Sozialdemokraten Bohumil Laušman geführte Industrieministerium zur Ausarbeitung der Entwürfe des Dekrets zur Nationalisierung der Schwer- und Schlüsselindustrie, das daraufhin durch die Regierung verhandelt und genehmigt sowie dem Präsidenten der Republik Edvard Beneš zur Unterschrift vorgelegt werden sollte.³⁵⁰

Die sog. Schlüsselindustrie, die verstaatlicht werden sollte, umfasste das Bank- und Postwesen, Bergbau und Hüttenwesen, die Waffenindustrie, die Metall- und die Maschinenindustrie, die schwere chemische Industrie und die Energieindustrie. Sukzessive erhöhte sich der Druck der KPTsch und der Sozialdemokraten auf eine Ausweitung der Nationalisierung auch auf andere Branchen, u. a. die Textil-, Glas-, Kleidungs-, die Holzverarbeitende und insbesondere die Lebensmittelindustrie.³⁵¹

Der Vorschlag zur Nationalisierung wurde von der Regierung angenommen und realisierte sich in

349 JANČÍK 2006.

350 JANČÍK 2006.

351 Ibidem, S. 99–103.

der Form von vier Dekreten des Präsidenten der Republik vom 24. Oktober 1945. Das erste Dekret 100/1945 Sb. betraf die Nationalisierung von Minen und mehreren Industrieunternehmen, das Dekret 101/1945 Sb. die der Lebensmittelindustrie, 102/1945 Sb. die der Banken und 103/1945 Sb. die der Versicherungen. Am folgenden Tag wurde ein weiteres Dekret des Präsidenten der Republik angenommen, Nr. 108/1945 Sb.³⁵² über die Konfiskation feindlichen Eigentums und die Fonds der nationalen Erneuerung. Es beschlagnahmte ohne Ersatz mobiles und immobiles Eigentum, einschließlich der Eigentumsrechte (Forderungen, Wertpapiere, Einlagen usw.), das zum Tag der Beendigung der deutschen und ungarischen Okkupation im Besitz des Deutschen Reiches, des Ungarischen Königreichs, der NSDAP, der ungarischen politischen Parteien, von Organisationen, Unternehmen und Genossenschaften oder anderen deutschen und ungarischen juristischen Personen gewesen war. Konfisziert wurde gleichfalls das Eigentum von physischen Personen deutscher und ungarischer Nationalität, sofern es ihnen nicht gelang, nachzuweisen, dass sie *„der Tschechoslowakischen Republik treu geblieben sind, sich niemals gegen die tschechische und slowakische Nationen schuldig gemacht haben und sich entweder tätig am Kampf für ihre Befreiung beteiligt oder unter nazistischen oder faschistischem Terror gelitten haben“*.³⁵³

Der Konfiskation unterlag ohne Rücksicht auf ihre Nationalität und Staatsangehörigkeit aber auch das Eigentum von *„physischen und juristischen (Personen), die eine Tätigkeit gegen die staatliche Souveränität, Unabhängigkeit und Integrität, die demokratisch-republikanische Staatsform, Sicherheit und Verteidigung der Tschechoslowakischen Republik entfalteten, die zu solchen Tätigkeiten anstachelten oder andere Personen zu verführen versuchten und die deutschen oder ungarischen Okkupanten auf irgendeine Weise vorsätzlich unterstützten oder die in der Zeit der erhöhten Bedrohung der Republik die Germanisierung oder Ungarisierung auf dem Gebiet der Tschechoslowakischen Republik begünstigten“*.³⁵⁴

Über die Erfüllung der Bedingungen für die Konfiszierung gemäß diesem Dekret entschied der entsprechende Bezirksnationalausschuss. Das sog. feindliche Eigentum wurde mittels einer nationalen Verwaltung gesichert,³⁵⁵ von der Konfiszierung ausgenommen wurden bloß Gegenstände des Grundbedarfs wie Bettwäsche, Bekleidung, gegebenenfalls das zur Ausübung des Berufs dienende Werkzeug und Gerät.³⁵⁶ Die konkrete Durchführung der Konfiszierung präzisierten die Ausführungsvorschriften, Ver-

352 Dekret Nr. 108/1945 Sb. über die Konfiskation und die Fonds der nationalen Erneuerung mit Wirksamkeit ab dem 30. Oktober 1945. Siehe JECH – KAPLAN, S. 863.

353 Dekret Nr. 108/1945 Sb., Punkt 2, Abs. 1, § 1.

354 Ibidem.

355 KUKLÍK – NĚMEČKOVÁ 2017, S. 10.

356 Dekret Nr. 108/1945 Sb., Punkt 2, Abs. 1, § 2.

ordnungen,³⁵⁷ Richtlinien und Erlasse, die unter anderem die ausgenommenen Gegenstände³⁵⁸ und den Umgang mit den konfiszierten Sachen definierten (Verkauf oder freiwillige Auktion durch den tschechischen Staat).³⁵⁹

Die Veräußerung durch den Verkauf sollte der Ortsnationalausschuss (die Ortsverwaltungskommission) durchführen, wenn sich keine Käufer fanden, sollte mit Zustimmung des Fonds der nationalen Erneuerung eine freiwillige Auktion angeordnet werden.³⁶⁰ Der Fond der nationalen Erneuerung erhielt die mit der vorläufigen Verwaltung des nationalen Besitzes und seiner Aufteilung verbundenen Aufgaben zur Obsorge. Er wurde beim Ansiedlungsamt eingerichtet, dem er unterstand. An der Spitze des Fonds stand ein auf Vorschlag des Innenministers durch die Regierung ernannter Vorsitzender.³⁶¹

Das Dekret regelte gleichfalls den Mechanismus der Zuteilung des konfiszierten Eigentums, einzelne Eigentumsmassen wurden berechtigten Bewerbern gegen eine Vergütung zugeteilt, wobei vor allem Teilnehmer am nationalen Kampf und ihre Hinterbliebenen, durch Krieg, nationale, rassistische oder politische Verfolgung geschädigte Personen und in das Grenzgebiet oder aus dem Ausland in die Heimat zurückkehrende Personen berücksichtigt werden sollten.³⁶² Kleine Besitzmassen teilte der Bezirksnationalausschuss zu, mittlere Besitzmassen der Landesnationalausschuss und Industriebesitz und große Besitzmassen das zuständige Ministerium. Die Vergütung, beziehungsweise den Übernahmepreis, bezahlten die Zuteilungsbegünstigten dem Fond der nationalen Erneuerung. Aus diesen Beträgen sollten die dem konfiszierten Eigentum zugehörigen Verbindlichkeiten bezahlt werden, der Rest sollte an die Staatskasse zu verbindlichen Zwecken abgeführt werden.³⁶³

-
- 357 Die Verordnung des Besiedlungsamts und des Fonds zur nationalen Erneuerung in Prag Nr. 2141/1946 Ú. l. vom 3. 12. 1946, setzte schon fest, wie mit einigen mobilen, materiellen Dinge umgegangen werden sollte, konfisziert gemäß Dekret Nr. 108/1945 Sb., die in Verwahrung, Obhut, Verwaltung, Detention oder im Besitz physischer und juristischer Personen sind. Siehe Úřední list republiky Československé (Amtsblätter der Tschechoslowakischen Republik), Teil 219, herausgegeben am 15. 12. 1946, abgedruckt in KONFISKACE, SPRÁVA A PŘEVOD 1947.
- 358 Ibidem, § 2. Unter die von der Durchführung des Dekrets Nr. 108/1945 Sb. ausgenommenen Gegenstände zählte die Verordnung u.a. Edelmetalle, Edelsteine und Kunstgegenstände aller Art, Bücher, Musikalien, Pelze usw.
- 359 Ibidem, § 3.
- 360 Ibidem, §§ 4–9.
- 361 Dekret Nr. 108/1945 Sb., § 3.
- 362 Ibidem, § 7.
- 363 Ibidem, § 14.

Die Bergung von konfiszierten Kulturgütern aus Besitz, der nicht mit größerem Landeigentum zusammenhing oder Wohnungen, Villen und Fabriken

Kristina Uhlíková

Das Präsidientendekret Nr. 108/1945 Sb. bezog sich auf ungefähr eine Million Wohnungen in Zinshäusern, Villen und Landsitzen und praktisch auf ihre gesamte Innenausstattung, weiter auf Museen im Besitz deutscher Vereine, Bibliotheken, Werkstätten, Ateliers und Industrieunternehmen. Hier konnte sich alles mögliche befinden und häufig befanden sich darunter auch Kulturgüter, welche die Konfiskation gleichfalls betraf. Josef Scheybal schätzte, dass annähernd 10 % von diesen Wohnungen und Häusern, das heißt 100 000, „luxuriös“ eingerichtet waren, sich in ihnen also originale Kunstwerke, qualitätsvolle Produkte des Kunsthandwerks (Möbel, Keramik oder Glasgegenstände) und umfangreichere Bibliotheken befanden. Der großen Gefahr, die ihnen in dieser Zeit drohte, wurden sich mehrere Institutionen bewusst. Um eine Rettung einer Reihe davon bemühten sich zentrale Prager Institutionen, vom Staatlichen Denkmalamt über die National- und Universitätsbibliothek bis zum Nationalmuseum und die Nationalgalerie,³⁶⁴ deren Bemühungen aber hinsichtlich der sehr limitierten personellen Ausstattung, begrenzten weiteren Möglichkeiten und einer ungenügend starken Befugnis keine Reichweite in der Fläche haben konnten. Die größte Initiative entwickelte zum Schluss der böhmische Landesnationalausschuss, der am 21. Juli 1945 alle untergeordneten Nationalausschüsse und Ortsverwaltungskommissionen mit einem Rundschreiben (Vorgangsnr. I-6a-1043/7) beschickte, in dem er unter anderem anführte: *„Historisch wertvolle Möbel, Bilder, Stiche, Plastiken, Bibliotheken usw., die einen noch so kleinen kulturellen Wert haben, sind nicht Teil der Wohnung und dürfen nicht Privatleuten zusammen mit der verliehenen Wohnung übergeben werden oder willkürlich ohne Wissen der zuständigen Ämter weggebracht werden. Die Nationalausschüsse sind für die ordentliche Sicherung dieser Gegenstände verantwortlich.“*³⁶⁵ Die außerordentliche Stellung dieses Typs von Mobiliar unter dem unter nationaler Verwaltung gestellten Eigentum sollte auch eine am 7. Oktober erlassene Verordnung des Innenministeriums bestätigen,³⁶⁶ die sie detaillierter charakterisierte: *„Bei der Bestimmung, welche Gegenstände in Betracht kommen, nehme man als Basis einen weitestmöglichen Standpunkt. In Betracht kommen also nicht nur Gegenstände von künstlerischem, kulturellem Wert, prunkvolle, seltene, geschmückte etc. Gegenstände, sondern auch Gebrauchsgegenstände, deren Material oder Bearbeitung kostbar sind, vielleicht*

364 Siehe das Kap. Nationalmuseum, Nationalgalerie, Staatliches Denkmalamt, Ministerium für Schulwesen und Aufklärung.

365 SOKA Litoměřice mit Sitz in Lovosice, Bestand MNV Litoměřice, Kart. 110, Inv.-Nr. 236, Agenda kulturního a osvětového referátu, oběžník ZNV ve věci zajištění uměleckých děl z majetku okupantů (Agenda des Kultur- und Aufklärungsreferats, Rundschreiben des Landesnationalausschusses in Sachen Sicherung von Kunstwerken aus dem Eigentum von Okkupanten), 21. 7. 1945.

366 NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 801, Inv.-Nr. 1332.

einem anderen als üblichen Bedarf dienen. Als denkmalartigen Gegenstand betrachten wir besonders diese Gegenstände, die ein Beleg sind für die Kultur ihrer Zeit, menschliche Arbeit, Scharfsinn und Fortschritt in jeglichem Fach von Unternehmungstätigkeit und Wissenschaft oder an ein bestimmtes Ereignis erinnern, auch wenn dieses nur von örtlicher Bedeutung ist und also einen historischen Wert oder zum Studium haben, ginge es auch um Reproduktionen oder Fälschungen.“³⁶⁷ Weiter machte diese Verordnung darauf aufmerksam, es sei „bedingungslos nötig, dass bei jedem Gegenstand ihre Besitzer ermittelt und niedergeschrieben werden.“ Gegenstände, bei denen potentiell eine Entwendung (besonders bei aus Edelmetallen geschaffenen), Beschädigung oder sogar Zerstörung drohte, sollten durch die Vertreter der Nationalausschüsse in den Tresoren des allernächsten Geldinstitutes aufbewahrt werden, wenn es ihre Größe erlaubte. Im Falle, dass dies nicht möglich sei, sollten sie „in abgetrennten, abschließbaren Räumlichkeiten (Sammelräumen)“ konzentriert und „in ihnen sorgfältig und fachlich aufbewahrt und vor Beschädigung, Verschleppung usw. gebührend gesichert“ werden. „In Betracht kämen zum Beispiel abgeschlossen Räume in Museen, Archiven usw. oder in zu diesem Zweck ausgesuchten, unter die nationale Verwaltung gestellten Gebäuden, unter der Annahme, dass die Gegenstände dort sicher aufbewahrt werden.“³⁶⁸

Wenn die Leitung der Nationalausschüsse auf die Verordnung überhaupt auf irgendeine Weise reagierten, vertrauten sie ihre Realisierung ihren Kultur- oder Aufklärungsreferenten an,³⁶⁹ im Falle der Bezirksnationalausschüsse unter der Zusammenarbeit mit dem sog. Bezirksaufklärungsrat. Das Hauptthema der Tätigkeit dieser Referenten und erwähnten Räte war aber die Sicherung des „kulturellen Lebens“ für die neuen Ansiedler und die Rettung der Kultur der fortziehenden Bevölkerung musste also notwendigerweise als eine zweitrangig Angelegenheit betrachtet werden. Trotzdem schritt offenbar die Mehrheit der Nationalausschüsse schließlich zur Schaffung von Sammelstellen, auch wenn die Art und Weise, wie sie das Sammeln dieser Sachen durchführte und wie es ihr gelang, sie zu sichern, sich sehr unterschied. Im Rahmen einer Fragenbogenaktion des Landesnationalausschusses, der im Oktober 1945 die Kulturreferenten aller Bezirksnationalausschüsse / Bezirksverwaltungscommissionen mit dem Aufruf ansprach, ihre bisherige Tätigkeit zu charakterisieren und die Hauptprobleme anzudeuten, mit denen sie rangen, erwähnten viele von ihnen die Rettung von Kulturdenkmälern aus konfisziertem Eigentum auf irgendeine Weise.³⁷⁰

367 NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 801, Inv.-Nr. 1332, Anordnung des Innenministeriums vom 7. 10. 1945.

368 Ibidem.

369 In der zweiten Hälfte der vierziger Jahre werden beide Begriffe verwendet, der Kompetenzumfang dieser Referenten ist jedoch identisch.

370 NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 801, Inv.-Nr. 1332.

Im Sommer 1946, als schon die Mehrheit der deutschen Bevölkerung ausgesiedelt war, trat man an ein systematisches Inventar und den Verkauf der Inneneinrichtungen der konfiszierten Haushalte, Unternehmungen und Gewerbe heran. Diese sog. Aktion A wurde in Zusammenarbeit mit den Vertretern der Nationalausschüsse vom Fond zur nationalen Erneuerung, der auf Basis des Dekrets Nr. 8 der Hauptkoordinator der Konfiskation aus nicht landwirtschaftlichem Besitz sein sollte, organisiert. In jeder Gemeinde wurde eine spezielle „Wohnungskommission“ geschaffen (in größeren Städten gab es mehrere davon), die aus zwei Mitgliedern des Ortsnationalausschusses und eines durch den Fond zur Nationalen Erneuerung ernannten Sachverständigen gebildet wurde. Diese Kommission teilte die Gegenstände in zwei Gruppen, in die (vorzugsweise an die neuen Bewohner der Wohnungen oder die Verwalter der Betriebe und Unternehmen) verkäuflichen und in unverkäufliche Konfiskate. Zur zweiten Gruppe sollten nach der Verordnung des Ansiedlungsamtes und des Fonds zur nationalen Erneuerung Nr. 2141/1946 des Amtsblatts der Tschechoslowakischen Republik³⁷¹ auch gehören: „*Kunstgegenstände aller Arten (Bilder, Plastiken, wertvolle Keramik, seltenes Porzellan, seltenes geschliffenes Porzellan, Antiquitäten usw.)*.“

³⁷² Diese Auswahl wurde noch in den Ausführungsrichtlinien zur Verordnung spezifiziert, nach denen sollten vom Verkauf ausgenommen sein gemäß „*dem Gesetz vom 16. Mai Nr. 137 über die Nationalen Kulturkommissionen zur Verwaltung von staatlichem Kultureigentum Sachen aller Art und Klassen von kulturellem (künstlerischem, historischem und wissenschaftlichem) Wert ohne Unterschied der Entstehung – Bilder, Plastiken, wertvolle Keramik, seltenes Porzellan, seltenes geschliffenes Porzellan, Antiquitäten*“.³⁷³ An anderer Stelle dieser Instruktionen wird eine Auflistung, ergänzt um Bücher, Broschüren, Musikalien und andere Drucke, angeführt. Vom Verkauf ausgenommene Gegenstände wurden in den von dem Fond zur Nationalen Erneuerung verwalteten, sog. Sammelstellen des nationalen Eigentums gesammelt. Die wurden im Rahmen der Regionalämter dieser Institution eingerichtet und ihre Anzahl leitete sich von der Menge des beschlagnahmten Besitzes in der gegebenen Region ab.³⁷⁴ Zum Beispiel gab es im Reichenberger Gebiet, das damals die Bezirke Böhmisches Leipa, Dauba [Dubá], Friedland, Deutsch Gabel, Gablonz an der Neiße, Jitschin, Münchengrätz, Rumburg, Semil [Semily],

371 Die Verordnung des Besiedlungsamtes und des Fonds zur Nationalen Erneuerung in Prag Nr. 2141/1946 Ú. I. vom 3. 12. 1946, setzte schon fest, wie mit einigen mobilen, materiellen Dinge umgegangen werden sollte, konfisziert gemäß Dekret Nr. 108/1945 Sb., die in Verwahrung, Obhut, Verwaltung, Detention oder im Besitz physischer und juristischer Personen sind. Siehe Úřední list republiky Československé (Amtsblätter der Tschechoslowakischen Republik), Teil 219, herausgegeben am 15. 12. 1946, abgedruckt in KONFISKACE, SPRÁVA A PŘEVOD 1947.

372 Ibidem, § 3.

373 SOKA Liberec, Bestand ONV Liberec (1944) 1945–1960 (1982), Kart. 187, Inv.-Nr. 270, Anordnung des Besiedlungsamtes und des Fonds zur nationalen Erneuerung in Sachen Durchführung der Anordnungen Nr. 2141 und 2142, 3. 12. 1946.

374 Gegenstände aus Edelmetall wurden ähnlich wie bei den Konfiskate gemäß Dekret Nr. 12/1945 Sb. sukzessive in den Tresoren von Prager Finanzinstituten gesammelt. Im Falle der Konfiskate gemäß Dekret Nr. 108/1945 waren das die Zajišťovací banka (Rückversicherungsbank) und Investiční banka (Investitionsbank). Hier wurden sie später von Z. Wirth, E. Poche und J. Radiměský sortiert und die wertvollsten den Prager Sammlungsinstitutionen zugeteilt.

Schluckenau [Šluknov], Turnau und Warnsdorf umfasste, fünf Sammelstellen in Reichenberg, Böhmisches Leipa, Gablonz an der Neiße, Rumburg und Friedland.³⁷⁵

Hier wurden die Sachen nach Typen sortiert, Teppiche, fotografische Instrumente, Muikinstrumente, Sportgegenständen, Pelze, Bilder, Keramik usw. Dann wurden sie verkauft, sei es in Versteigerungen oder direkt an Interessenten in der Sammelstelle. Der Verkauf von Kunstgegenständen und Büchern sollte aber erst nach der Beschau durch einen Kenner der Nationalen Kulturkommission erlaubt werden, was realiter bedeutete, bis zur eigentlichen Einrichtung dieser Institution, zu der es im Februar 1947 kam, zu warten. Wie einige Dokumente zeigen, wurde diese Anordnung oft umgangen. Den Verkaufswert setzten meistens speziell für den gegebenen Typ von Gegenständen ernannte Sachverständige fest, Kunstgegenstände schätzten häufig aktive Künstler. Für die Reichenberger Sammelstelle war das zum Beispiel Josef Nastoupil (1888–1959),³⁷⁶ der zu dieser Zeit auch als nationaler Verwalter der Firma Werner, Rahmenproduktion und Verkauf von Bildern, wirkte.³⁷⁷ Mit der Gablonzer Sammelstelle arbeitete der Turnauer Bildhauer und Steinschneider Stanislav Honsejk (1913–1988) zusammen.

Mit der Übertragung in die Sammelstelle des Fonds war das Wissen über den ursprünglichen deutschen Eigentümer definitiv verloren. Meistens wurde nicht einmal der Herkunftsort angeführt, es ist bloß möglich, die Region zu schätzen, für welche das Lager errichtet wurde. Der Sachverständige war verantwortlich, die Liste der geschätzten Gegenstände zusammenzustellen, dieser sollte aber vor allem ein Gehilfe für den Verwalter der Sammelstelle oder des Auktionators beim Verkauf sein und seine Beschreibung ist deshalb meistens sehr vage, zum Beispiel Bild „*Nr. 147 Rose, Nr. 148 Ernte, Nr. 149 Stilleben*“, ohne Angaben von Maßen, verwendeter Technik, bloß ausnahmsweise mit Namen oder wenigstens mit Signatur des Künstlers.³⁷⁸

Dieses offizielle, amtliche Verfahren der Rettung von Denkmälern aus deutschem Besitz hatte gleich mehrere Schwächen, derentwegen seine Ergebnisse eher fraglich waren. Das Hauptproblem lag zweifellos in der Überlastung der Nationalausschüsse, die bei gutem Willen alle anvertrauten Agenden nur mit großer Mühe bewältigten. Eine weitere große Hürde war die Unfähigkeit oder der Unwille der beauftragten Beamten des Fonds zur nationalen Erneuerung, den tatsächlichen Wert zu erkennen. Diese Leute, von ursprünglichem Beruf meistens Eigentumsschätzer, erhielten eine Provision aus der durch

375 Die einzelnen Sammelstellen hatten meisten mehrere Lager, häufig nach Typen der gelagerten Sachen aufgeteilt.

376 Der Maler und Graphiker Josef František Karel Nastoupil studierte an der Akademie in Brüssel und hielt sich eine längere Zeit in Paris auf, dann lebte er in Prag.

377 SOkA Liberec, Bestand ONV Liberec (1944) 1945–1960 (1982), Kart. 187, Inv.-Nr. 270, Protokoll über die am 12. 10. 1946 abgehaltene Versteigerung.

378 SOkA Liberec, Bestand ONV Liberec (1944) 1945–1960 (1982), Kart. 187, Inv.-Nr. 270, seznam obrazů určených k prodeji a odhadnutých akademickým malířem K. Nastoupilem (Verzeichnis der Bilder, bestimmt zum Verkauf und geschätzt durch den akademischen Maler K. Nastoupil), 1. 12. 1947.

den Verkauf der Sachen eingennommene Summe (1,5 %), ihr Interesse war also, so viel wie möglich zu verkaufen.

Die Sammelstellen, und zwar sowohl die in der ersten Phase durch die Nationalausschüsse eingerichteten, als auch die Sammelstellen des Fonds zur nationalen Erneuerung, wurden zu einem großen Teil von auf dem ersten Blick vielversprechenden Kunstwerken gefüllt, deren tatsächlicher Wert aber nicht hoch war. Die Kostbarkeit von Büchern wurde eher nach ihrem Einband als nach ihrem Inhalt oder dem Erscheinungsdatum beurteilt, bei Möbeln entschied die Menge der geschnitzten Dekoration und Vergoldung, bei Bildern der Zierrahmen oder die Attraktivität des Sujets. Auf dem ersten Blick weniger interessante, aber oft wertvollere Sachen wurde darauf häufig Neuansiedlern billiger verkauft oder endeten sogar auf den Müllhaufen. Viele der Beamten misbrauchten in dieser Richtung ihre Befugnisse und verkauften für ein Schmiergeld wertvolle Sachen an Hehler, unter Umständen behielten sie sie zur Einrichtung der eigenen Haushalte für sich. Eine der größten enthüllten Fälle in dieser Zeit betraf den Diebstahl des Eigentums der Aussiger Fabrikantenfamilie Schicht, für die mehrere Mitglieder des Ortsnationalausschusses in Aussig belangt wurden. Die Beschuldigung betraf auch den Verkauf von Kunstwerken und Sammlungen.³⁷⁹

Sammelstellen in den regionalen Museen

Kristina Uhlíková

Die Ortsnationalausschüsse / Ortsverwaltungskommissionen richteten in der ersten Phase (also vor der Einschaltung des Fonds zur nationalen Erneuerung in den ganzen Prozess) häufig die Sammelstellen in den Räumen von Museen ein und vertrauten die Aufsicht über sie ihren Verwaltern an,³⁸⁰ wie es die erwähnte Verordnung des Innenministerium vom Oktober 1945 empfohlen hatte.³⁸¹ Dieses Vorgehen erwies sich meistens als die bei weitem beste Lösung, wenigstens hinsichtlich der Wirksamkeit der Rettung wirklich wertvoller Gegenstände. Der Charakter der Fachbildung der Verwalter der Museen war

379 Zum erwähnten Fall siehe SEVER 1946, S. 5. Weiter MAREŠ 2009, S. 185–188 und Anm. 226.

380 Die Aufsicht über 60 deutsche Museen im Grenzgebiet übernahm das Nationalmuseum. Seine Leitung gründete zu diesem Zweck das sog. Institut der Beauftragten für die Aufsicht über die Museen im Grenzgebiet. Es wurden zwei ernannt: Der Leiter der prähistorischen Abteilung Jiří Neústupný für den Bereich der historischen Sammlungen und der Leiter der mineralogischen Abteilung Karel Tuček für die Sphäre der naturwissenschaftlichen Sammlungen. Das Ziel sollte eine Umgestaltung dieser Museen zu „einer kulturellen Stütze der neuen tschechischen Bevölkerung sein.“ Die Beauftragten legten Nachdruck auf einen persönlichen Besuch, Verhandlungen mit ihren Verwaltern und weiteren örtlichen Funktionären, insbesondere mit den Vertretern der Bezirks- und Ortsnationalausschüssen / -verwaltungskommissionen, die meistens gezwungen wurden, die Museumsverwaltung zu übernehmen. Die Beauftragten bemühten sich auch, aktiv in die Personalfragen der Museen einzugreifen, in denen sie das akuteste Problem sahen.

381 NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 801, Inv.-Nr. 1332, Anordnung des Innenministeriums, 7. 10. 1945.

meistens für die Rettung der konfiszierten Denkmäler geeigneter, als dies im Falle der Referenten für Aufklärung der Nationalausschüsse war. In der Regel war ihre Motivation größer, die sich häufig nicht nur auf die Aufbewahrung von übernommenen Gegenständen und das zufällige Sammeln beschränkte, sondern über sich selbst planmäßig in eine systematische Fahndung nach Denkmälern hinauswuchs. Aus den Reihen dieser Verwalter ernannte das Ministerium für Schulwesen im Herbst 1945 16 Persönlichkeiten zu ihren offiziellen Beauftragten zu dieser Tätigkeit.³⁸² Aus den zugänglichen Dokumenten wird leider nicht deutlich, wer von ihnen das waren. Mit Sicherheit wissen wir, dass Josef Scheybal, Alfréd Piffel (1907–1972)³⁸³ und Viktor Vorlíček (1909–1976) zu ihnen gehörte, bei einigen weiteren können wir das hinsichtlich des Umfangs und des Charakters ihrer Tätigkeit nur annehmen. Diese Persönlichkeiten, die in der Grenzregion meistens vom frühen Herbst 1945 bis 1947 wirkten, können wir als die zweite Welle von Beauftragten bezeichnen, wobei einige von ihnen fließend an ihre Tätigkeit im Rahmen der ersten Welle von Beauftragten anknüpften (zum Beispiel J. Scheybal). Im Unterschied zu den ersten Beauftragten überwogen unter ihnen jüngere Leute, die größtenteils nicht aus dem ausschließlich tschechischen Sprachumfeld, sondern eher aus den ursprünglich sprachlich gemischten, an der Grenze zum ehemaligen Protektorat liegenden Regionen in das Grenzgebiet kamen. Dank ihrer Wurzeln war für sie die Welt der in Böhmen lebenden Deutschen und ihre Kultur keine völlig fremde, unverständliche und feindliche Angelegenheit.

Dem sehr vielseitigen Architekt Alfréd Piffel³⁸⁴ bot Jiří Neústupný (1905–1981), einer von zwei Beauftragten zur Aufsicht über die Museen im Grenzgebiet,³⁸⁵ die Stelle des Verwalters des Museums und Archivs der Stadt Aussig an. Piffel nahm seine Einladung an und trat im Januar 1946 in das Museum ein. Im Mai desselben Jahres wurde er durch den hiesigen Bezirksnationalausschuss in der Funktion seines Direktors bestätigt und gleichzeitig verwaltete er auch das städtische Archiv. In dieser Zeit wurde er auch durch das Ministerium für Schulwesen und Aufklärung mit der Sicherung kulturell wertvoller Gegenstände aus konfiszierten deutschen Haushalten in Aussig beauftragt. Im Rahmen dieser Beauftragung durchsuchte Piffel um die 1 500 Wohnungen und alle hiesigen Lager und Sammelstellen des Fonds zur nationalen Erneuerung und scheute sich auch nicht, Müllhalden durchzugehen. Schließlich gelang es ihm, um die 4 500 Kunstwerke und weitere Wertgegenstände zusammenzutragen, die er

382 In den Schriftstücken des ungeordneten Bestands des Ministeriums für Schulwesen und Kultur 1945–1967 konnten bislang keine betreffenden Dokumente gefunden werden. Trotzdem danke ich sehr den Mitarbeitern der IV. Abteilung des Nationalarchivs Viktor Krásenský und Alena Nosková, dass sie es aufopfernd versucht haben.

383 In ihren Nachlässen hat sich kein betreffendes Beauftragungsdokument erhalten. Die Beauftragung des Ministeriums für Schulwesen und Aufklärung wurde Scheybal am 6. 10. 1945 ausgegeben, der mit ihr verbundene Werkvertrag wurde aber mit rückdatierter Gültigkeit ab dem 1. 9. geschlossen. Muzeum Českého ráje Turnov, Pozůstalost J. V. Scheybala, VII.2/2–147 und Muzeum města Ústí nad Labem, Pozůstalost A. Piffela.

384 Zu mehr über A. Piffel insbesondere JÚRKOVÁ 1999. – PROFESOR ALFRED PIFFEL 2007. – Blažena Pifflová, *Alfred Piffel a jeho relace v ústeckém rozhlase v letech 1946–1947*, <http://www.usti-aussig.net/clanky/cist/nazev/133-alfred-piffel-a-jeho-relace-v-usteckem-rozhlase-v-letech-1946-1947>, besucht am 12. 1. 2018.

385 Über die Beauftragten für die Aufsicht über die Museen im Grenzgebiet siehe Anm. 380.

größtenteils in der Villa von JUDr. Lienert in der Aussiger Dvořáková ulice unterbrachte.³⁸⁶ Im Juli desselben Jahres sortierten Josef Scheybal und Zdeněk Wirth das Lager Pfiffils und wählten aus ihm 724 Gegenstände für die Nationale Kulturkommission aus. Pfiffil bemühte sich, ähnlich wie Scheybal, das Wissen um die Herkunft der Konfiskate zu bewahren, alles sortierte er auf der Basis der die Umstände, unter denen die Sachen gesammelt wurden, detailliert erklärenden Protokolle. Gegenstände mit der gleichen Provenienz bezeichnete er mit einheitlichen Signaturen. Zum Beispiel bezeichnete die Signatur „DD5“ den Besitz des ursprünglichen Eigentümers des Schlosses in Schönriesen, des Barons Jan Skrbenský, der später in einer seiner hiesigen Villen ausquartiert und zuletzt ausgesiedelt wurde. Das direkt aus dem Schloss stammende Mobiliar wurde mit der Signatur „KB“ gekennzeichnet.

Eine noch intensivere und regional umfangreichere Tätigkeit in dieser Richtung entwickelte der schon vielfach erwähnte Beauftragte Josef Scheybal aus Turnau. Nach Kriegsende wurde er Mitglied der von Karl Vik, dem Konservator der staatlichen Denkmalpflege, geleiteten Turnauer Sicherungskommission, die aber nach der grundlegenden Sicherung der Schlösser, der Museen, Galerien, Archive und teilweise der ersten, allgemeinen Sammelstellen in der zugeteilten Region von Braunau [Broumov] bis zum Lauf der Elbe im Juli 1945 auseinanderging. Scheybal spürte als ihr aktivstes Mitglied aber die Notwendigkeit, in dieser Arbeit fortzufahren. Hinsichtlich der sich (durch die ablaufende Aussiedelung und die Ankunft der neuen Bevölkerung) zuspitzenden Situation im Grenzgebiet nahm er an, dass die Mehrheit der kulturell wertvollen Gegenstände und Objekte auch weiterhin einer großen Gefahr ausgesetzt sein würde. Er bot also seine Dienste Zdeněk Wirth an, den im Juli 1945 das Ministerium für Schulwesen und Aufklärung nicht nur mit der Vorbereitung der Dekrete zum Nationalen Kulturfond, sondern auch de facto mit der Gesamtkoordination der Rettung konfiszierter Denkmäler beauftragt hatte. Es scheint, dass Wirth schon in dieser Zeit Scheybals einzigartige, wenn auch nicht auf dem ersten Blick völlig offenkundige Voraussetzungen zu dieser Tätigkeit schätzte. Der gelernte Handlungsgehilfe aus Ostböhmen Josef Scheybal³⁸⁷ verlebte die Zwischenkriegszwanziger in dem ausschließlich deutschen Milieu in Christiansau [Kristiánov], eine kleinen Gemeinde im Friedländer Zipfel. Er kam 1918 als Soldat der Tschechoslowakischen Armee hierher, heiratete die Tochter Gastwirts und blieb mit der Familie hier bis zur Abtrennung des Grenzgebiets im Herbst 1938, als sie gezwungen wurden, nach Turnau umzuziehen. Gerade die vertraute Kenntnis der sudetendeutschen Realien, zu denen er im Unterschied zu Mehrheit der tschechischen Gesellschaft keinen unüberwindbaren Hass verspürte, war sicherlich die erste dieser Voraussetzungen. Die zweite war die Bereitschaft zu einem ungewöhnlichen Arbeitseinsatz zur Rettung der für Andere häufig wertlosen oder sogar verachtenswerten Gegenständen aus diesem Umfeld.

386 JÚRKOVÁ 1999, S. 27.

387 Mehr über das Leben von Josef Scheybal sen. siehe UHLÍKOVÁ 2014, S. 2–13. Am neuesten Cathleen M. GIUSTINO, *The Power of Things in the Life of Josef Scheybal before May 1945*. Es erscheint in tschechischer Übersetzung in der Publikation *Konfiskované památky* im Verlag Artefactum im Jahre 2020.

Nach längeren Bemühungen gelang es Wirth im Oktober 1945 für Scheybal vom Ministerium für Schulwesen und Aufklärung auch einen Werkvertrag für diese Tätigkeit zu erlangen,³⁸⁸ wobei zwei Tätigkeitskreise festgesetzt wurden, denen er sich widmen sollte. In erster Linie sollte er in der Region von Nord- und Nordostböhmen Publikationen aus dem Eigentum von Personen deutscher Nationalität und aus dem am Kriegsende in nordböhmisches Objekten, vorzugsweise in mehreren Schlössern deponierten Eigentum fremder Staaten sicherstellen.³⁸⁹ Die zweite Befugnis bezog sich auf die „vorläufige Ermittlung und Sicherung von künstlerisch und historisch wertvollen Gegenständen und Denkmälern“³⁹⁰ im nordböhmisches Grenzgebiet. Die Berichte über die Sicherung der Denkmäler schrieb Scheybal mit fast pedantischer Präzision. Es haben sich Protokolle über die Funde wertvoller Sachen und die Sicherung der Objekte erhalten, amtliche Aufzeichnungen, in denen er die Reise beschrieb, die Situation in den besuchten Orten und die Maßnahmen, die er traf.³⁹¹ Aus seinen Tagebuchaufzeichnungen, geht hervor, dass er in dieser Zeit 12 und mehr Stunden täglich arbeitete. Gerade Josef Scheybal vertraute später Zdeněk Wirth in der Funktion des Vorsitzenden der Nationalen Kulturkommission die Koordination der Agenda der Sicherung von gemäß dem Dekret 108/1945 Sb. enteigneten kulturellen Konfiskaten im Rahmen dieser Institution an. Hinter dieser Entscheidung stand einerseits das schrittweise aufgebaute gegenseitige Vertrauen der beiden Persönlichkeiten,³⁹² andererseits Scheybals ungewöhnliche Entschlossenheit und sein Arbeitseinsatz.

In eine ähnliche Richtung entwickelte der Maler und Graphiker Viktor Vorlíček (1909–1976) seine Aktivitäten.³⁹³ Schon während des Sommers 1945 zog er, bis zu dieser Zeit Professor für Zeichnen am Budweiser Realgymnasium, von Südböhmen nach Gablonz an der Neiße, wo er eine Stelle an der hie-

-
- 388 Die Befauftragung des Ministeriums für Schulwesen und Aufklärung wurde Scheybal am 6. 10. 1945 ausgegeben, der mit ihr verbundene Werkvertrag wurde aber mit rückdatierter Gültigkeit ab dem 1. 9. geschlossen. Muzeum Českého ráje Turnov, Pozůstalost J. V. Scheybala, VII.2/2–147.
- 389 Die Bücher und Periodika sollte er in der ersten Phase sortieren, die ausgewählten Stücke vorläufig verzeichnen, in größeren Sammelstellen auf mehreren Schlössern zusammentragen und zum Abtransport durch die National- und Universitätsbibliothek vorbereiten. Siehe STROUHALOVÁ 2016, S. 36–41.
- 390 Befauftragung, siehe Anm. 383.
- 391 Das Hinterland für seine Tätigkeit blieb in Turnau, wo er ein Büro anmietete.
- 392 Zwischen Wirth und Scheybal entwickelte sich eine außerordentlich intensive Korrespondenz, Scheybal schickte mindestens einen Brief pro Woche, Wirths Antworten sind weniger, aber trotzdem handelt es sich um dutzende Briefe jährlich. Scheybal informierte Wirth detailliert über jeden seiner Schritte in den Angelegenheiten der Rettung von nordböhmisches Denkmälern und später auch von Denkmälern in anderen Regionen, er fragte nach dem Vorgehen in konkreten Fällen, suchte Rückhalt, als er das Gefühl von Unrecht seitens des Ministeriums, des Büros der Nationalen Kulturkommission oder zuletzt der Staatlichen Denkmalverwaltung hatte und berichtete über interessante Entdeckungen. Wirth instruierte Scheybal präzise, antwortete ihm auf seine Fragen, erklärte ihm seine Ansichten zu einer Reihe von Dingen. Scheybals Briefe an Wirth werden aufbewahrt im ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala (Korespondence J. Scheybal) (zugänglich in der Datenbank Digitální badatelný auf der Adresse www.konfiskovanepamatky.udu.cas.cz), Wirths Briefe an Scheybal kann man im Muzeum Českého ráje Turnov studieren, Scheybalova sbírka, Josef Scheybal st., Korespondence odborná (Sammlung Scheybal, Josef Scheybal sen., Fachkorespondenz).
- 393 Zu detaillierteren Angaben über sein Leben siehe STRNAD 2010, S. 5–13, eine Übersicht wichtiger Daten des Lebenslaufs siehe S. 122–125.

sigen Staatlichen Fachschule für Kunstgewerbe annahm. Noch vor dem Antritt an der neuen Wirkungsstätte bat er um die Aktivierung seiner früheren Funktion als Konservator der staatlichen Denkmalpflege, diesmal mit der regionalen Begrenzung für den Bezirk Gablonz und das Ministerium für Schulwesen und Aufklärung beauftragte ihn bei dieser Gelegenheit mit der Sicherung von kulturellen Werten aus dem enteigneten Eigentum. Dieser Tätigkeit widmete er sich bis Mitte 1946, als er einen Teil seiner Kompetenz an Stanislav Honzejk übergab. Vorlíček ging nach eigenen Angaben die allgemeinen Sammelstellen in Gablonz an der Neiße und Umgebung durch, auf Aufforderung der Verwaltungskommissionen und später der Nationalausschüsse besah er Bestände von Antiquitäten oder Bibliotheken direkt in den Wohnungen und auch aus verschiedenen Gründen von staatlichen Organen beschlagnahmte, einzelne Gegenstände. Solange der Fond zur nationalen Erneuerung nicht die Aufsicht über die gesamte Handhabung mit dem konfiszierten Eigentum übernahm, trug er die wertvollsten und potentiell bedrohten Gegenstände in den Räumen der Bibliothek der Schule zusammen, in der er unterrichtete. Aus dieser Sammelstelle wählte Josef Scheybal nach seinem Dienstantritt in der Nationalen Kulturkommission 440 Gegenstände aus, welche er nach ihrem Gründer mit „VOR“ bezeichnete. Insgesamt schätzte er sie damals auf praktisch 300 000 Kr. in der Vorkriegswährung.³⁹⁴

In der Fach- und der Regionalliteratur blieb bislang die Tätigkeit von Ota Filip, eines Fachlehrers der städtischen Experimentalschule in Prag-Nusle und nach dem Krieg mobilisierter Unterleutnant der Tschechoslowakischen Armee, völlig unbeachtet. Filip konzentrierte sich, zuerst offensichtlich Beauftragter der Armee, bald aber schon in der Funktion des Kulturreferenten der Bezirksverwaltungskommission im Leitmeritz, auf die Rettung bedrohter Kulturgüter der hiesigen Region.³⁹⁵ Zu diesem Zweck bewilligte ihm der Landesschulrat sogar einen zweijährigen, bezahlten Urlaub. Filip verfolgte sowohl die Sicherung der Inneneinrichtung von Schlössern im Bezirk Leitmeritz, als auch Gegenstände und Sammlungen, die in hiesigen, allgemeinen Sammlungen konzentriert waren. Im offenbar aus der ersten Hälfte des Jahres 1947 stammenden Bericht fasste er die Ergebnisse seiner Tätigkeit wie folgt zusammen: *„Aus Privatbesitz wurden einige Tausend Gemälde, 29 Kisten Porzellan, Glas, Zinngegenstände, 80 antike Uhren, eine große numismatische Sammlung, eine Schmetterlingssammlung (dem Nationalmuseum in Prag übergeben), drei Sammlung von Ausgrabungen (Nationalmuseum),*

394 NA, Bestand SPS, Kart. 43, Inv.-Nr. 134, opis Zprávy o činnosti konzervátora MŠVU pro státní památkovou péči v Jablonci n. Nisou v. Vorlíčka v r. 1947–1948, 10. 1. 1949 (Abschrift der Tätigkeitsberichte des Konservators des Ministeriums für Schulwesen, Wissenschaft und Kunst für die staatliche Denkmalpflege in Gablonz an der Neiße, V. Vorlíček, in den Jahren 1947–1948, 10. 1. 1949). – ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 19, Materiály z činnosti J. Scheybala (Material aus der Tätigkeit von J. Scheybal), Inv.-Nr. 269a, Seznam předmětů kulturní hodnoty ve smyslu zákona Nr. 137/46 Sb., převzatých do správy a držby NKK od prof. Viktora Vorlíčka, 30. 10. 1947 (Verzeichnis der Gegenstände von kulturellem Wert im Sinne des Gesetzes Nr. 137/46 Sb., übernommen in die Verwaltung und den Besitz der NKK von Prof. Viktor Vorlíček, 30. 10. 1947).

395 In Leitmeritz sollten ihm während des Sommers und Herbst noch der Wachtmeister Kučera, der Maler Hermann Peter Münsberg, der Professor am hiesigen Gymnasium V. Šrútek, der Lehrer der hiesigen allgemeinen Schule František Vydra und J. Sommer assistieren. Siehe SOKa Litoměřice mit Sitz in Lovosice, Bestand MNV Litoměřice, Kart. 110, Inv.-Nr. 235, kopie zprávy MSK v Litoměřicích OSK v Litoměřicích ve věci zajišťování uměleckých děl z majetku okupantů, 1. 9. 1945 (Kopie des Berichts der Ortsverwaltungskommission in Leitmeritz in Sachen Sicherung von Kunstwerken aus dem Eigentum von Okkupanten, 1. 9. 1945).

eine wichtige Bibliothek eines Ägyptologen und Papyri [!] (Orientalisches Institut), antike Möbel, eine mineralogische Sammlung und anderes gesichert.“³⁹⁶ Während seines Wirkens versammelte Filip die Mehrheit der gesicherten Gegenstände zuerst in Räumen der Schule an den Leitmeritzer Máchovychody (Mácha-Treppe), später im Gebäude des alten Rathauses am heutigen Mirové náměstí (Friedensplatz). Nach seiner Rückkehr zur pädagogischen Tätigkeit übernahm diese Sammelstelle 1947 der Verwalter des Leitmeritzer Museums und Archivs Jaroslav Macek (1925–2008).³⁹⁷ In dieser Zeit geriet sie offenbar auch unter die Verwaltung des hiesigen Museums. Anfang 1952 übergab der neue Museumsdirektor, der Kunsthistoriker Otakar Votoček (1921–1986), den bedeutendsten Teil dieses Konvoluts der Nationalen Kulturkommission, beziehungsweise ihrem Beauftragten, Josef Scheybal.³⁹⁸ In ihrer Tätigkeit im Reichenberger Gebiet führen auch Vlastimil Vinter und Jaro Beran fort.³⁹⁹ Vinter wurde am 30. August 1945 zum Beauftragten des Staatlichen Denkmalamts für Groß Reichenberg⁴⁰⁰ ernannt und zugleich in die Funktion eines administrativen Verwalters des Nordböhmisches Museums eingesetzt, welches am 1. September wieder seine Tätigkeit aufnahm. Anfangs leitete Vinter besonders die Arbeit an der Räumung des Besitzes der Organisation *Nationalsozialistische Volkswohlfahrt* und *Nationalsozialistische Frauenschaft*, der während des Kriegs im Museum gelagert war und jetzt insbesondere Schulen, Krankenhäusern und Sanatorien zugeteilt wurde.⁴⁰¹ Trotzdem kämpfte das Museum auch weiter mit Raummangel, denn hier begannen sich aus Reichenberg eingebrachte Konfiskate anzusammeln und überdies begannen auch, seine eigenen Sammlungen allmählich zurückzukehren, von denen ein Teil während des Kriegs aus Sicherheitsgründen vor allem auf Schloss Lämberg verbracht worden war. Die Situation verbesserte auch nicht die Eingliederung des zu dieser Zeit selbständigen Naturwissenschaftlichen Museums, aus dem die naturwissenschaftliche Abteilung entstand. Vinter war damals höchstwahrscheinlich mit der Arbeit im Museum beschäftigt, aber er übte auch weiter die Funktion eines Beauftragten des Staatlichen Denkmalamtes aus (allerdings verzichtete er auf ein Gehalt). Möglicherweise erblickte er darin auch in dem Sinne einen Vorteil, dass er als Vertreter des Museums

-
- 396 SOkA Litoměřice mit Sitz in Lovosice, Bestand ONV Litoměřice 1949–1960, Kart. 699, Akte Kulturní památky, ochrana přírody 1946–1952 (Kulturdenkmäler, Naturschutz 1946–1952), Bericht Oto Filipů, o. D. (Die Instituti-
onsnamen in Klammern, bedeuten, dass ihnen die Sammlungen schon übergeben wurden).
- 397 SOkA Litoměřice mit Sitz in Lovosice, Bestand ONV Litoměřice 1949–1960, Kart. 699, Inv.-Nr. 372,
Akte Kulturní památky, ochrana přírody 1946–1952 (Kulturdenkmäler, Naturschutz 1946–1952), Brief des
Kulturreferenten des Ortsnationalausschusses Leitmeritz Potůček an den Bezirksrat für Aufklärung in Leitmeritz).
- 398 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 19, Materiály z činnosti J. Scheybala (Material aus
der Tätigkeit von J. Scheybal), Inv.-Nr. 429, kopie seznamu předmětů převzatých do sběrný na Sychrově od
Městského muzea v Litoměřicích (Kopie des Verzeichnes der Gegenstände, vom Städtischen Museum in
Leitmeritz in die Sammelstelle auf Sichrow übernommen), 31. 1. 1952.
- 399 Näher zum Wirken von Vlastimil Vinter und die Tätigkeit des Nordböhmisches Museums bei der Sicherung
von Konfiskaten siehe ČISAŘOVÁ 2018, S. 22–45.
- 400 Siehe das Kap. Die Beauftragten in den nordböhmisches Regionen.
- 401 Die Nationalsozialistische Volkswohlfahrt oder NSV war eine nazistische karitative Organisation. Die
Nationalsozialistische Frauenschaft war ein weiblicher Ableger der NSDAP, deren Mitglieder Kurse fürs
Kochen und weiterer für die Haushaltsführung wichtige Tätigkeit veranstalteten und während des Kriegs
Sammlungen von Eisen und anderem Material organisierten oder als Kindermädchen für deutsche Haushalte
in den besetzten Ländern in Osteuropa geeignete Frauen und Mädchen suchten.

bei der Sicherung für das Staatliche Denkmalamt eine höhere Autorität und zugleich einen breiteren Spielraum in den Fällen haben könnte, wenn er Gegenstände für das Museum bewahren wollte. Bei der Sicherung der Konfiskate vertrat ihn aber wenigstens in den ersten Monaten in beträchtlichem Maße Jaro Beran, der am häufigsten von Bohuslav Kluka begleitet wurde. Beran wurde gleichzeitig auch von dem Tschechischen Museumskuratorium mit der Sicherung von Kunstsammlungen beauftragt, die übrigens schon seit dem Kriegsende im Vordergrund seines Interesses standen. Von September 1945, als das Kuratorium gegründet wurde, bis Januar 1946 gelang es ihm an die 600 Bilder zusammenzutragen.⁴⁰² Beran bemühte sich von Anfang an um die Position eines Direktors einer Reichenberger Galerie, die durch die Ausgliederung der Sammlung bildender Kunst des Nordböhmisches Museums entstehen sollte. Nachdem es ihm gelungen war, Anfang 1946 für die Galerie ein eigenes Gebäude zu finden – die gegenüber dem Reichenberger Schloss stehende, ehemalige Liebieg-Villa – wurde Beran zu ihrem Verwalter ernannt.⁴⁰³

Im Januar 1946 beauftragte das Kuratorium des Nordböhmisches Museums Vinter, Beran, Kluka und weiter Čeněk Podaný, Bedřich Beneš und Ladislav Hříšný⁴⁰⁴ mit der Sicherung von konfisziertem, mobilem Eigentum.⁴⁰⁵ Die Beglaubigungsdekrete lösten keineswegs das Problem einer eventuellen Überschneidung der Befugnisse im Falle Winters, der zugleich Beauftragter des staatlichen Denkmalamtes war. Es scheint, dass das Kuratorium in erster Linie Gegenstände, die für die Museumssammlungen bestimmt waren, sichern wollte und eine eigene Beauftragung sollte seinen Mitarbeitern helfen, falls sie in Streit mit anderen Beauftragten, die in dieser Zeit im Grenzgebiet operierten, gerieten. Alles überzeugt davon, dass es zu einer Art ungeschriebenen Abkommen zwischen Vlastimil Vinter und Josef Scheybal kam, der das ganze Jahr bloß als ein auf die Aufnahme der Tätigkeit der NKK wartender Beobachter verbrachte. Im Rahmen dieses Abkommens überließ Scheybal die gesamte Verantwortung für das konfiszierte Eigentum im Reichenberger Gebiet Vinter und seinen Mitarbeitern. Scheybal hoffte offenbar, dass nach der Aufnahme der Tätigkeit der NKK er die durch das Nordböhmisches Museum gesicherten Konfiskate werde durchsehen und aus ihnen Kulturgüter für die Sammelstelle auf Sichrow aussortieren können, doch das gelang ihm bloß teilweise. Die meisten Gegenstände, die ab 1945 im Gebäude des Nordböhmisches Museums und seiner weiteren Lager gesammelt wurden, wurden später in seine Sammlungen überführt und in die Sammelstelle auf Sichrow wurde später bloß ein Bruchteil überführt. Die Mitarbeiter des Museums sicherten zum Beispiel die Sammlungen von Rudolf Hönigschmid, der

402 HEINDORFER 2012.

403 Die Galerie war weiter dem Nordböhmisches Museum untergeordnet, völlig selbständig wurde sie erst 1953, als Beran auch zu ihrem Direktor ernannt wurde.

404 Čeněk Podaný war der Direktor des Reichenberger ZOO und im Museum bekleidete er die Funktion eines Verwalters der naturkundlichen Abteilung. Bedřich Beneš war der Kustode und Präparator der naturkundlichen Abteilung und Ladislav Hříšný arbeitete als Assistent im Reichenberger ZOO.

405 Die Beauftragungsdekrete wurden nicht für eine konkrete Region ausgestellt, sondern für Museumsmitarbeiter und sie konzentrierten sich hauptsächlich auf Reichenberg und seine nähere Umgebung, wo sie einen guten Überblick über die kulturell und historisch wertvollen Gegenstände oder ganze Sammlungen hatten.

Reichenberger Liebiegs, des Reichenberger Antiquitätenhändlers Kittel oder des Reichenberger Zahnarztes und Antiquitätensammler Friedrich Katzers.⁴⁰⁶

Aus der bisherigen Forschung geht hervor, dass sich die Mehrheit der nordböhmischen Museen zu einem gewissen Maße dem Prozess der Sicherung enteigneter mobiler Kulturgüter in der Nachkriegszeit anschlossen. In einigen Fällen geschah das zwar bloß durch das Anbieten von Raum, meistens aber handelte es sich um eine aktive Tätigkeit ihrer Verwalter zugunsten dieser Denkmäler. Das Ziel dieses Texts ist es nicht, die Aktivitäten aller beteiligten Persönlichkeiten aufzuzählen, wir strebten danach, uns auf jene zu konzentrieren, deren Wirken in dieser Richtung am intensivsten waren.

Leider spricht nur ein Minimum der Quellen über die Motivation der beiden Wellen von Beauftragten zu dieser, wenn überhaupt nur symbolisch honorierten Tätigkeit, die größtenteils auf die Rettung von Denkmälern gerichtet war, die mit der Kultur der in der damaligen Zeit so verachteten deutschen Bevölkerung verbunden war. Ihre Rolle spielte hier die durch das sehr qualitätsvolle (aber zu beträchtlichem Maße aus der Zeit der Monarchie übernommene) tschechoslowakische Schulsystem beigebrachte Achtung der Werte der europäischen Kultur, genauso wie die sehr starke, damals praktisch hundertjährige Tradition des Denkmalschutzes in Böhmen. Bei den Beauftragten, die vor dem Krieg im Grenzgebiet (J. Maštálko) oder in unmittelbar benachbarten Gebieten (J. Ambrož) lebten, war sicherlich die Bindung zu diesen Regionen und ihren Denkmälern sehr wichtig.

Eine der wenigen persönlichen Reflexionen der Tätigkeit bringen die Texte der Rundfunkvorträge und weitere Schriftstücke von Alfréd Piffel. Führen wir wenigstens eine Passage aus der Serie seiner Berichte für den Aussiger Rundfunk an. *„Sagen wir es gleich am Anfang, dass nicht nur ungeschulte Leute, sondern häufig auch graduierte Leute eine irri- ge Ansicht über den Wert der deutschen und gesicherten Kunst hatten. Ja, auch die, welche jahrelang in der Kunst arbeiten haben, fanden die eigentliche deutsche Kunst zum ersten Mal, entdeckten sie, weil sie in einer langen Reihe von Fällen ihnen gänzlich unzugänglich gewesen war, sie für uns gleichsam in gesellschaftlich uneinnehmbaren Geldschränken verschlossen gewesen war. Häufig wussten wir nicht einmal, mit welchem Kunststil unsere Deutschen im Grenzgebiet lebten und als sich so knapp nach der Revolution die Wohnungen öffneten, über deren Inhalt wir nur Märchen gehört hatten, öffneten sich uns neue Horizonte, neue Ansichten über den Wert der Bilder, ja sogar der ganzen Kunst, und wie die Tage gingen, berichtigten wir mit jedem Schritt unsere bisherige Ansicht über die Kunst im Rahmen unserer Staatsgrenzen. Wir sahen auf einmal die*

406

Archiv Severočeského muzea Liberec, Akte Přejímací protokoly (Übernahmeprotokolle). Friedrich Katzer wurde in den ersten Nachkriegsmonaten auch von Jaroslav Dédina als Informant benutzt, den er nicht nur über bedeutende regionale Sammler benachrichtigte, sondern ihn manchmal auch bei der Sicherung ihres Besitzes begleitete. Auf ähnliche Weise arbeitete Dédina zum Beispiel auch mit dem Reichenberger Antiquitätenhändler Otto Karl Appelt zusammen, der Fachmann für orientalische Teppiche war.

*andere Seite des Monats. Es stellte sich eine gewisse Ratlosigkeit ein. Es zeigte sich, dass der bisherige tschechische Maßstab korrigiert werden muss, um nicht an Format zu verlieren.*⁴⁰⁷

Bücher und Bibliotheken

Marcela Strouhalová

Josef Scheybal zufolge konnten sich im tschechoslowakischen Grenzgebiet bis zu 50 Millionen Bücher befinden.⁴⁰⁸ Es handelte sich um Bücher aus dem Besitz der deutschen Bevölkerung, deutscher Institutionen (Bibliotheken, Museen, Schulen, Ämter), ein eigenständiges Kapitel bilden dann aus Nazi-Deutschland auf das Gebiet des Protektorats und der Sudeten verschleppte Bücher. Obwohl wir heute nicht mehr fähig sind, die Anzahl der Bücher, die sich nach dem Krieg in der Tschechoslowakei befunden haben, präzise zu beziffern, können wir aus den Berichten aller beteiligter Institutionen deduzieren, dass Scheybals Schätzung nicht übertrieben war. Es ist nicht einfach, die Frage zu beantworten, wo wir in der Gegenwart überall diese Bücher finden können. Sie wird durch den Umstand verkompliziert, dass gleich mehrere Institutionen sukzessive die Verfügung über die Bücher beanspruchten.

Zu Beginn der Aktion wirkte die Sicherungskommission Krejčík – Scheybal – Steklý – Vík unter dem Taktstock des Sekretariats zur Erfassung und Rettung von Kunst- und Geschichtsdenkmälern beim Landesnationalausschuss in der nordböhmischen Region. Aus ihrer Tätigkeit wissen wir, dass mehrere Bibliotheken zur National- und Universitätsbibliothek geschickt wurden, beziehungsweise zum Abschieken vorbereitet wurden. Ein Teil der Bücher wurde tschechischen Institutionen, Museen und Bibliotheken übergeben. Hinsichtlich dessen, dass sich die Tätigkeit des Sekretariats aber bald erschöpfte, beschränkte sich sein Zuständigkeitsbereich weiterhin bloß im Zusammentragen von Informationen über ungesicherten Kulturbesitz. Das Sammeln der Bücher wurde der National- und Universitätsbibliothek anvertraut.

Die Bibliothek ließ kurz nach ihrer Beauftragung in der Presse und im Rundfunk eine Nachricht verbreiten, in der sie alle Nationalausschüsse und andere Amtsortorgane aufrief, das Buchmaterial aus den beschlagnahmten öffentlichen und privaten Bibliotheken vor der Vernichtung zu schützen und darüber sofort der National- und Universitätsbibliothek Bericht zu erstatten, die ihre weitere Erfassung leiten,

407 Aus dem Vortrag von A. Píffl für den Aussiger Rundfunk von Anfang 1947 mit dem Titel „Was wir der nationalen Kulturkommission übergeben haben“), Blažena Pífflová, *Alfred Píffl a jeho relace v ústeckém rozhlasu v letech 1946–1947*, <http://www.usti-aussig.net/clanky/cist/nazev/133-alfred-piffl-a-jeho-relace-v-usteckem-rozhlasu-v-letech-1946-1947>, besucht am 12. 1. 2018.

408 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 18, Inv.-Nr. 168, Zuschrift J. Scheybals an die NKK in Sachen Antiquitätenhandel Vorgangsnr. 834-184/48, 11. 12. 1948.

gegebenenfalls sich um ihre Sicherung kümmern sollte.⁴⁰⁹ Später bat der Direktor Josef Bečka den Landesnationalausschuss in Prag um die Herausgabe eines Rundschreibens, in dem die Grundsätze der Sicherung von Bucheigentum kodifiziert werden sollten. Die Bücher sollten in gesicherten Räumen, am Besten in Gebäuden der Nationalausschüsse aufbewahrt werden, für ihren Zustand und Vollständigkeit sollte der Vorsitzende des Ortsnationalausschusses verantwortlich sein. Die Verfügung über dieses Eigentum oblag aber der National- und Universitätsbibliothek, der über die Menge und den Zustand der Bücher Bericht erstattet werden sollte. Die Bibliothek sollte anschließend ihren Beamten schicken, um die Bücher direkt vor Ort zu sortieren.⁴¹⁰ (Auf ähnliche Weise funktionierten die Mährische Universitätsbibliothek und die Studienbibliothek (Universitätsbibliothek) in Olmütz für das Gebiet von Mähren und Schlesien).

Parallel mit den tangierten Bibliotheken operierte auch das Ministerium für Schulwesen, das durch den Erlass Nr. B-154.697/45/1/1 alle Meldungen über gesicherte Bibliotheken und Bücher sammelte. Zugleich beauftragte es Josef Scheybal und Jan Schmitt, Direktor der wissenschaftlichen Bibliothek in Reichenberg, den Stand des Sammelns deutscher Bücher in den tschechischen Grenzgebieten zu ermitteln. Das Ministerium für Schulwesen schickte sich unterdessen zur Herausgabe definitiver Richtlinien zur Durchführung eines Inventars und die Verteilung der durch eine Sammelstelle gewonnenen Bücher an, im Oktober aber wurde das Dekret des Präsidenten der Republik Nr. 108/1945 Sb. über die Konfiskation feindlichen Eigentums und die Fonds zur nationalen Erneuerung erlassen, welches die Sicherung und Verwaltung des gesamten konfiszierten Eigentums dem Fond zur nationalen Erneuerung zusprach. Im November 1945 bat das Ministerium für Schulwesen das Besiedelungsamt, den gesamten Buchbesitz als eine spezielle Art von konfisziertem Eigentum zu betrachten, mit dessen Schätzung und Verteilung es betraut werden sollte, erhielt dessen ungeachtet trotz mehrfachen Drängens keine Antwort.⁴¹¹ Obwohl der Fond zur nationalen Erneuerung sich anfangs die Durchführung des Inventars und die Verteilung der Bücher durch eigene Kräfte und in seiner ausschließlichen Kompetenz vorbehielt, nahmen mit dem Erlass des Gesetzes Nr. 137/46 Sb. über die nationalen Kulturkommissionen zur Verwaltung des staatlichen Kultureigentums die Ereignisse zum Glück einen anderen Verlauf. Den Fond zur nationalen Erneuerung können wir sicherlich nicht als eine Institution betrachten, die allzu an der Bewahrung kultureller Werte hing. Sein Ziel war vor allem die finanzielle Verwertung des konfiszierten Besitzes. Im Mai 1947, also schon in der Zeit der Tätigkeit der NKK, wurde die Verordnung Nr. 488/47 vom Fond zur nationalen Erneuerung herausgegeben, durch die das weitere Vorgehen beim Umgang

409 NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 802, NUK, Vorgangsnr. 332/45. Am 19. 6. 1945 informierte die Archivkommission beim Landesarchiv, dass sie diese Information über Presse und Rundfunk verbreitete.

410 NA, Bestand ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, Kart. 796, Schreiben der National- und Universitätsbibliothek vom 9. August 1945, adressiert an den Kulturreferenten des Landesnationalausschusses in Prag, Vilém Kremer.

411 NA, Bestand MŠK, Kart. 2008, Sign. 36 IV, Vorgangsnr. 203099/46 in Sachen Liquidation deutscher Bücher und Bibliotheken.

mit den Büchern festgesetzt wurde. Auf ihrer Grundlage sollte im Zusammentragen aller Drucke weiter fortgefahren werden. Physische und juristische Personen waren verpflichtet, innerhalb von 30 Tagen ab Veröffentlichung dieser Verordnung alle Druckerzeugnisse dem zuständigen Nationalausschuss abzugeben, der dieses Material in seinem Lager oder an einem anderen geeigneten Ort sammeln sollte. Die Nationalausschüsse waren zuletzt verpflichtet, die entsprechende Regionaldienststelle des Fonds zur nationalen Erneuerung auf diese Magazine aufmerksam zu machen. Die Bücher sollten anschließend an das vorteilhafteste Angebot verkauft werden. Es handelte sich um eine Sicherungs- und Sammelaktion, die sich auf dem ersten Blick nicht sehr von der vorherigen Praxis unterschied, das Novum beruhte aber darin, dass von dem Verkauf Bücher, Broschüren, Musikalien und andere gedruckte Sachen ausgenommen sein sollten, die nach dem Vorschlag der NKK zur Verwaltung des staatlichen Kulturbesitzes, der Minister für Schulwesen und Aufklärung einzeln oder mit einer gewissen Anzahl zu staatlichem Kultureigentum bestimmt hatte, zum Beispiel Erstdrucke und Handschriften, alte Drucke, bibliophile Ausgaben, Unikate, Bucharchivalien aller Art, besonders wertvolle Musikalien und pädagogische und wissenschaftliche Literatur aller Art, landeskundliche Literatur, Karten und gedruckte Pläne.⁴¹²

Das Ministerium für Schulwesen und Aufklärung sprach die National- und Universitätsbibliothek, die Mährische Universitätsbibliothek, die Universitätsbibliothek in Olmütz, die Bibliothek der Technischen Hochschulen in Prag und Pressburg an, damit sie ihre erfahrenen Beamten auswählten, welche die betroffene Literatur direkt in den Lagern aussortieren sollten.⁴¹³ Allein im Rahmen der ersten beiden Angebotsverfahren für den Verkauf im Jahre 1947 wurden Lager freigemacht, die 15 bis 17 Millionen Bücher zählten.⁴¹⁴ Ein weiterer großer Verkauf verlief 1949, als ein Lager an das Nationalunternehmen Sběrné suroviny [Rohstoffsammelstelle] verkauft wurde.⁴¹⁵

Ungefähr drei Millionen Bücher wurden in den vier größten Bibliotheken gelagert, in der National- und Universitätsbibliothek, der Mährischen Universitätsbibliothek, der Universitätsbibliothek in Olmütz und in der Staatlichen Studienbibliothek in Reichenberg (die ehemalige Bücherei der Deutschen), wo eine weitere Sortierung der Bücher stattfand. Aus Duplikaten wurden Reservebestände dieser Bibliotheken aufgebaut und ein Teil der Bücher an weitere Interessenten, vor allem aus den Reihen der Institutsbibliotheken oder weiterer wissenschaftlichen Bibliotheken, verteilt. Genauso verlief die Verteilung der

412 Anordnung des Besiedlungsamtes und des Fonds zur nationalen Erneuerung in Prag 488/47 vom 9. Mai 1947, auf welche Weise mit Büchern, Broschüren und anderen Drucksachen umgegangen werden soll, konfisziert gemäß dem Dekret des Präsidenten der Republik vom 25. Oktober, Nr. 108 Sb., über die Konfiskation feindlichen Eigentums und die Fonds zur nationalen Erneuerung.

413 NA, Bestand MŠK, Kart. 1973, Sign. 34II, Schrift des Ministeriums für Schulwesen, Vorgangsnr. 98.475/47-I/1 in Sachen konfiszierter deutscher Bücher und Richtlinien, in der Akte figuriert das Datum der Anfertigung 30. 4. 1947.

414 STROUHALOVÁ 2017, S. 13.

415 NA, Bestand SPS, Kart. 34, Sign. 30 Pam, Marktvertrag Vorgangsnr. 262.213/1949-II/1 zwischen dem Fond zur nationalen Erneuerung und dem Nationalunternehmen Sběrné suroviny in Prag, Kolkovna 7, 6. 7. 1949.

Bücher im Besitz der NKK. Die große Mehrheit der vor Ort aussortierten Bücher wurde in die Sammelstelle auf Schloss Sichrow geschickt. In mehreren Wellen wurde hier die Bücher durch den Buchreferenten František Chaloupka sortiert, der von Josef Scheybal, aber auch von dem Vorsitzenden der NKK, Zdeněk Wirth, beauftragt war. Die Bücher wurden dann Interessenten geschickt, die direkt bei der NKK eine Anmeldung einreichen konnten. Die Bucheinheiten wurden ihnen als Depositum anvertraut.

Die Nationale Kulturkommission und die Konfiskate gemäß Dekret Nr. 108/1945 Sb.

Kristina Uhlíková

Die nationale Kulturkommission begann sich bald nach ihrer Konstituierung mit der Problematik der gemäß Dekret Nr. 108/1945 Sb. konfiszierten Denkmäler zu beschäftigen. In erster Linie nahm sie Verhandlungen mit dem Fond zur nationalen Erneuerung als dem gesetzlichen Verwalter der gemäß dem angeführten Dekret konfiszierten Gegenstände auf. Das Hauptziel dieser Verhandlungen war, eine Vereinbarung abzuschließen, welche die Weise der Übernahme der Denkmäler aus dessen Besitz festlegte. Schon im Mai 1947 wurden die Hauptgrundsätze entworfen, die unter anderem eine genaue Aufzählung und Charakteristik der Gegenstände enthielten (zusammengestellt unter anderem auf Basis der Konsultation mit Josef Scheybal),⁴¹⁶ die der Fond zur nationalen Erneuerung in keinem Falle ohne Zustimmung der Nationalen Kulturkommission verkaufen durfte.⁴¹⁷ Die Endauswahl der zu staatlichem Kulturbesitz erklärten Denkmäler sollten nach der Vereinbarung Beauftragte durchführen, die direkt von dem Vorsitzenden der Nationalen Kulturkommission zu dieser Aufgabe ermächtigt wurden. Die Koordinierung des ganzen Prozesses und in der überwiegenden Mehrheit der Fälle auch seine faktische Realisierung hatte Josef Scheybal in seiner Verantwortung, den die Nationale Kulturkommission als sog. ständigen Beauftragten für Angelegenheiten der Konfiskate gemäß des Dekrets Nr. 108/1945 Sb in ihre Dienste nahm.⁴¹⁸ Die offizielle Verabschiedung der Vereinbarung verschleppte sich seitens des Fonds zur nationalen Erneuerung und zu ihrer Unterzeichnung kam es schließlich erst nach zwei Jahren. Schon zuvor war aber wenigsten teilweise in ihren Intentionen verfahren worden. Die Nationale Kulturkommission bemühte sich, die Sachverständigen des Fonds über den Charakter kostbarer Gegenstände zu informieren, um ihren unabsichtlichen Ausverkauf zu verhindern. 1948 wurde für sie im

416 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala (Korrespondenz J. Scheybal), Brief J. Scheybals an Z. Wirth, 16. 4. 1947.

417 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 8, Inv.-Nr. 185, dohoda o spolupráci NKK a FNO v Praze při přejímání státního kulturního majetku (Vereinbarung über die Zusammenarbeit von NKK und dem Fond zur Nationalen Erneuerung in Prag bei der Übernahme des staatlichen Kulturbesitzes), 4. 4. 1949. – NA, Bestand SPS, Kart. 19, Inv.-Nr. 33, publiziert in Uhlíková 2004, edice 15., S. 122–125.

418 Muzeum Českého ráje Turnov, Pozůstalost J. V. Scheybala, Sign. VII. 2/2–155/2, pověření NKK J. Scheybalovi (Beauftragung J. Scheybals durch die NKK), 25. 3. 1947.

Kunstgewerbemuseum in Prag ein Seminar veranstaltet,⁴¹⁹ im Sommer 1947 trug Josef Scheybal auf der Schulung von nordböhmisches Sachverständigen in Reichenberg über die Methode der Erkennung solcher Gegenstände in einer gewöhnlichen Einrichtung deutscher Wohnungen vor.⁴²⁰

Die Tätigkeit der zweiten Welle von Beauftragten endete zwar langsam mit der Entstehung der Nationalen Kulturkommission, eine Reihe von ihnen beauftragte diese Institution aber noch mit der Beschau der Lager des Fonds zur nationalen Erneuerung (Lager des nationalen Eigentums). Die interessantesten Gegenstände, die sie größtenteils in Museen zusammentrugen, übernahm sie und einen Teil davon verteilte sie direkt an weitere Institutionen um.⁴²¹ Mehrere Museumsverwalter, aber auch Vertreter von Orts- und Bezirksnationalausschüssen bemühten sich, die „Entnahme“ neu erworbener Sammlungsgegenstände zu verhindern. Die vom Gesetz über ihre Einrichtung verliehene Befugnis der Nationalen Kulturkommission bezog sich aber eindeutig auf das gesamte staatliche mobile und immobile Eigentum von kulturellem Wert.⁴²² Nur sie hatte die Kompetenz, Gegenstände, würdig dieses Status, herauszupicken und darüber zu entscheiden, wer sie weiter verwalten soll, wobei ihre Vertreter mit Zdeněk Wirth an der Spitze die Ansicht vertraten, dass in Regionalmuseen kein Sammlungsgegenstände gehören, die ohne Bindung zur gegebenen Region geschaffen wurden. Die Unterbringung eines Gegenstandes im hiesigen Gebiet in den letzten Jahrzehnten oder sogar Jahrhunderten wurde nicht für eine relevante regionale Bindung gehalten. Aber auch die Entstehung eines Werks im entsprechenden Gebiet garantierte nicht sein Belassen im Museum, und zwar im Falle, dass seine Bedeutung die Region überstieg. Es geschah, dass die Differenzen zwischen den Vertretern der Regionalämtern und Museen, für die sich oftmals auch die Prager Beauftragten für die Aufsicht über die Museen im Grenzgebiet einsetzten, sich in einen länger währenden Kompetenzstreit auswuchsen, den das nicht sehr diplomatische Verhalten Josef Scheybals oft noch mehr zuspitzte.⁴²³

419 NÁRODNÍ KULTURNÍ KOMISE 1949, S. 8.

420 Scheybals Bericht über die Schulung siehe ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 18, Materiály z činnosti J. Scheybala (Material aus der Tätigkeit von J. Scheybal), Inv.-Nr. 29.

421 Scheybal gelang es, die Mehrheit der in den nordböhmisches Museen aufbewahrten Konfiskate zu beschauen. In anderen Regionen schaffte er es nicht mehr, so systematisch zu sein und die Beschauungen führte er auf der Grundlage von Aufrufen der NKK, gegebenenfalls anderer Subjekte aus oder weil er sich aus anderen Gründen am Ort aufhielt. 1948 initiierte der Beauftragte für die Aufsicht über die Museen im Grenzgebiet eine Fragebogenaktion, während der er an alle Regionalmuseen den Aufruf verschickte, ihm die Menge und Art der aufbewahrten Konfiskate bekannt zu machen. Möglicherweise fand die Aktion auf Veranlassung der NKK statt. Die Antworten wurden zwar gegeben, ihr Aussagewert schwankt aber leider erheblich. Aufbewahrt werden sie im ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 9.

422 Gesetz Nr. 137/1946 Sb. über die Nationalen Kulturkommissionen zur Verwaltung des staatlichen Kultureigentums, § 2.

423 Von Scheybals Beurteilung hing im Wesentlichen ab, ob der konkrete Gegenstand im Museum belassen wurde, und zwar als Depositum der NKK, oder ihn in seiner Lager übernehmen oder gegebenenfalls an eine dritte Institution übergeben wird. In den Dokumenten aus der Tätigkeit der NKK (NA, Bestand SPS – ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK) kann man unter anderem den Streit mit V. Vorlíček über das Belassen konfiszierter Produkte (insbesondere des Glas-) Gewerbes für das hiesige Museum oder einen ähnlichen Streit mit den Vertretern der Stadt und des Museums in Hohenelbe verfolgen.

Konfiskate in Sammelstellen, Villen und Wohnungen

Kristina Uhlíková

Die Nationale Kulturkommission konzentrierte sich in dieser Zeit auf einige weitere Typen von Objekten, in denen Mobiliar aufbewahrt wurde, in Sammelstellen, Villen und Wohnungen. Die Hauptaktivität entwickelte vor allem Josef Scheybal selbst, später mit der Unterstützung Otakar Řehořeks, eines weiteren Mitarbeiters der Kommission. In erster Linie bemühte sich Scheybal, eine Zusammenarbeit mit den Regionalamtsstellen des Fonds zur nationalen Erneuerung anzubahnen. Meistens schrieb er ihnen Briefe, in denen er knapp die Tätigkeit und Kompetenz der Nationalen Kulturkommission mit Verweis auf die entsprechenden Gesetze und Verordnungen charakterisierte und einen Ort vorschlug, den er in ihrer Region besuchen wollte. Nach einer Verhandlung mit den Vertretern des Fonds und häufig auch des Nationalausschusses der gegebenen Gemeinde, während der er sich bemühte, die Situation in der Übernahme und dem Verkauf von konfiszierten Gut zu darzulegen, durchsuchte er die örtliche Sammelstelle, die häufig den Betrieb aus der vorherigen Zeit fortsetzte und die als zeitweiliger Sammelort von Mobiliar vor seiner Überführung in eine der großen Sammelstellen der regionalen Amtsstellen des Fonds zur nationalen Erneuerung diente. Anschließend nahm Scheybal das ausgewählte Mobiliar und die Bücher protokollarisch auf, versah es mit Nummern und bereitete es für den Abtransport vor. Jedem Ensemble von Gegenständen gleichen Ursprungs ordnete er eine spezielle Signatur zu, die meistens vom Namen des ursprünglichen Besitzers oder der Abkürzung der Institution abgeleitet wurde, von der er sie übernahm (MNV, FNO, ONV), ergänzt um eine Abkürzung des Ortsnamens. In den ersten Jahren seiner Existenz sicherte die Nationale Kulturkommission den Abtransport vor allem vermittels örtlicher Spediteurfirmer, so dass es finanziell günstiger war, abzuwarten, bis sich in der Region mehrerer solcher Bestände angesammelt hatten, um sie auf einmal in die Sammelstellen zu bringen. In späteren Jahren nutzte Scheybal häufiger Lastwagen der Kommission und überließ die Agenda des Transports dem offiziellen Einbringungsreferenten Alois Soukop. In beiden Fällen stimmte aber der Tag der Auswahl und die Übernahme der Gegenstände meistens nicht mit dem Tag ihrer physischen Verfrachtung überein und manchmal geschah es, dass in der Zwischenzeit mit ihnen noch umgegangen wurde.

In mehreren nordböhmischen Orten hatte der Fond zur nationalen Erneuerung inzwischen absichtlich – und zwar häufig auf der Basis von Scheybals Intervention – sein Interesse an umfangreicheren Sammlungen in Wohnungen bekannter Sammler oder luxuriös eingerichtete Fabrikantenvillen aufgegeben. Viele dieser Objekte hatten Scheybal oder andere Beauftragte schon in der Zeit vor der Entstehung der NKK durchsucht und gesichert. Im Falle, dass die Wohnung oder Villa von neuen Bewohnern benutzt wurde, konzentrierten sie die wertvollen Sachen in einem abgeschlossenen und versiegelten Raum. Beginnend mit dem Jahr 1947 fing Scheybal an, auch dieses Mobiliar offiziell zu übernehmen und einzubringen. Zu den bedeutendsten und umfangreichsten Konvoluten gehörten die im Kapitel *Konfiszierte*

Denkmäler – konfiszierte Schicksale oder die Geschichten der Besitzer und ihrer Gegenstände II.
näher charakterisierten Bestände.

Die aus dem Gesetz Nr. 137/1945 Sb. hervorgehende Kompetenz der Nationalen Kulturkommission war ziemlich umfassend, wenn auch vielfach schwierig durchsetzbar. Es gelang den Vertretern der NKK, in die Vereinbarung mit dem Fond zur nationalen Erneuerung die Befugnis einzufügen, einem neuen Besitzer schon verkauftes konfisziertes Eigentum abzunehmen, sofern es die Parameter für eine Kennzeichnung als staatliches Kultureigentum erfüllte. Scheybal war letztendlich offenbar der einzige, der dieses Recht skrupellos ausnutzte. In den besuchten Orten erkundigte er sich aus eigener Initiative und eher hinter dem Rücken der Ämter nach den ursprünglichen deutschen Bewohner, wer in ihrer Gemeinde ein Sammler war oder welches Dorfhaus mit interessanten Möbeln der Volkskunst eingerichtet war. Auf Grundlage dieser Tips führte er Kontrollen durch, bei denen er oft, ohne zu zögern, Gegenstände beschlagnahmte, die schon an die neuen Bewohner verkauft waren.

1948 nahm die Nationale Kulturkommission eine Beschauungsaktion von vierzig Regionallagern des Fonds zur nationalen Erneuerung auf. Im Juli 1948 ernannte die Kommission im Einklang mit dem erwähnten Vorschlag der Vereinbarung mit dem Fond zur Nationalen Erneuerung neben Scheybal spezielle zeitweilige Beauftragte für diese Aufgabe, meistens aus den Reihen der Mitarbeiter der Museen und Galerien in den einzelnen Regionen, oft gerade ehemalige Beauftragte des Ministeriums für Schulwesen und Aufklärung. Zum Koordinator der ganzen Aktion wurde wiederum Scheybal, der selbst die Mehrheit der Sammelstellen im nördlichen, nordöstlichen und teilweise auch im westlichen Böhmen (die Lager der Reichenberger und Trutnauer Amtsstellen und einen Teil der Lager der Teplitzer und Karlsbader Amtsstellen) durchsuchte. Außerdem übernahm er das von anderen Beauftragten ausgewählte Mobiliar und brachte es in die Sichrower Sammelstelle. Gleichzeitig fungierte er als ihr Hauptkonsultant, und zwar nicht nur in Fragen der Typologie ausgewählter Gegenstände, sondern besonders in der Taktik der häufig beträchtlich komplizierten Verhandlungen mit den zuständigen Ämtern.

Die Lager mancher Amtsstellen organisierten aber schon zu dieser Zeit den Verkauf, zu dem es gemäß der stets noch nicht gebilligten Vereinbarung zwischen der Kommission und dem Fond der nationalen Erneuerung erst nach der Beschau der Sachverständigen kommen sollte. Aus Scheybals Nachrichten wird überdies ersichtlich, dass den Beauftragten ihre Befugnisse meistens nicht völlig klar waren und ihnen also zu einem beträchtlichen Maße die Hände gebunden waren. Bei einem (auch wenn nur sehr umrisshaften) Vergleich der Menge der Gegenstände, die in den Regionen von Scheybals Hauptzuständigkeitsbereich und in anderen Grenzgebieten, beziehungsweise in großen Städten mit einer zahlreichen deutschen Bevölkerung (Brünn, Troppau, Olmütz, Pilsen, Böhmisches Budweis usw.) sichergestellt wurden, wird der enorme Unterschied deutlich, der nicht anders als mit dem Ergebnis von Scheybals systematischen Wirken erklärt werden kann.

Anfang 1949 begann der Fond die Nationale Kulturkommission zu drängen und forderte eine beschleunigte Beendigung der Sortierungsaktion in den Lagern, damit die Sammelstellen liquidiert, also ausverkauft werden konnten. Noch im selben Jahr nahm er die sog. Aktion U II auf, in der er alle Gegenstände aus allen Sammelstellen ohne Rücksicht auf ihren möglichen Denkmalcharakter zum Verkauf anbot. Der Kommission gelang es bloß, eine offizielle Zustimmung zu ihrem Vorbehalt erreichen, dass alle verkauften Gegenstände bis zu zwei Jahre von ihren Beauftragten nachträglich beschaubar und gegebenenfalls dem Eigentümer weggenommen werden können. Zum Abschluss der Tätigkeit des Fonds zur nationalen Erneuerung übernahmen die Kreisnationalausschüsse seine Agenda,⁴²⁴ die im Verkauf mittels der Bezirksnationalausschüsse fortführen. Die Beschau der restlichen, schon durch die Bezirksnationalausschüsse verwalteten Sammelstellen wurde durch die Sachverständigen der Kommission in der Mitte des Jahres 1950 definitiv beendet.⁴²⁵

Gleichzeitig mit der Beschau der Regionallager des Fonds zur nationalen Erneuerung nahm die Nationale Kulturkommission die sog. Wohnungsaktion auf. Den beauftragten Personen, meistens identisch mit den Beauftragten für die Auswahl von Gegenständen aus den Lagern des Fonds, wurden in seinem Regionalamtsstellen Verzeichnisse der „Erbetungen“ und Dispositionsscheine übergeben.⁴²⁶ „Erbetungen“ waren spezielle Scheine, in die Gegenstände eingetragen wurden, bei denen sich der Sachverständige des Fonds nicht sicher war, ob sie einen kulturellen Wert hatten oder nicht und ob man sie an Interessenten verkaufen könne. Diese Konfiskate beließ er am ursprünglichen Platz bis zur Ankunft eines berufeneren Sachverständigen. Auf einem Dispositionsschein wurden Gegenstände verzeichnet, die der Besitzer der Wohnung nicht kaufen wollte und deren Maße oder andere Umstände keinen sofortigen Transport in eine Sammelstelle erlaubten. Von derartigen, bei den neuen Erwerbungen belassenen Gegenständen verblieben in einigen Regionen sehr viele, zum Beispiel gab es für das Reichenberger Gebiet 60 000 Dispositionsscheine und 30 000 Erbetungen. Es scheint jedoch, dass die Praxis, Sachen mit diesen Vorbehalten in Wohnungen zu belassen, vor allem in den nordböhmischen Regionen eingeführt wurde. Die Qualität der verzeichneten Gegenstände schwankte kolossal in Abhängigkeit vom Niveau der Fachkenntnis des konkreten Sachverständigen des Fonds. Die Beschau und die eventuelle Übernahme dieses Mobiliars in bewohnten Wohnungen lief häufig nicht ohne Konflikte ab. Die Besitzer wehrten sich gegen eine Herausgabe und in vielen Gemeinden stellten sich auch viele Vertreter der örtlichen Selbstverwaltung gegen dieses Vorgehen. Die Beauftragten der Kommission mussten deswegen außer den Mitarbeitern des Fonds zur nationalen Erneuerung häufig Angehörige des Korps

424 NA, Bestand SPS, Kart. 40, Inv.-Nr. 114, Konfiskáty všeobecné věci, r. 1950–1955, poznámky k případnému jednání s FNO v Praze (s p. Vrzaněm) a nebo pro písemné jednání s KNV, b. d. (Konfiskate allgemeiner Art, 1950–1955, Anmerkungen zu eventuellen Verhandlungen mit dem Fond zur nationalen Erneuerung in Prag (mit Herrn Vrzan) und oder für schriftliche Verhandlungen mit dem Kreisnationalausschuss, o. D.).

425 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. VII, Inv.-Nr. 145, Protokoll der XVI. Sitzung der NKK, gehalten am 9. 5. 1950.

426 Siehe die Ausführungsrichtlinie zur Anordnung des Besiedlungsamtes und des Fonds zur nationalen Erneuerung Nr. 2141, Ú. l. I, Teil 219, abgedruckt auch in KONFISKACE, SPRÁVA A PŘEVOD 1947.

der nationalen Sicherheit begleiten. Täglich besichtigten sie 25 bis 40 Wohnungen und die aus ihnen entnommenen Gegenstände wurden meistens gleich in die Sammelstellen der Nationalen Kulturkommission abtransportiert.

Es muss eingeräumt werden, dass es trotz aller Bemühungen der Nationalen Kulturkommission nicht gelang, nachweislich große Mengen an mobilen Denkmälern aus konfiszierten Wohnungen, Villen und Fabriken zu sichern. Den Wert vieler wertvoller Gegenstände erkannten weder die Sachverständigen des Fonds zur Nationalen Erneuerung oder noch in der ersten Phase die Vertreter der Nationalausschüsse / Verwaltungskommissionen, oder sie schrieben ihnen bewusst keinen Wert zu, um anschließend diese Gegenstände weit unter Wert zu verkaufen. Die Zusammenarbeit mit dem Fond zur nationalen Erneuerung war größtenteils sehr problematisch. Der Fond hatte keine Motivation (vor allem keine finanzielle), um Denkmäler gewissenhaft zu erkennen und vor dem Verkauf in private Hände zu schützen.

Gesetzlicher / ungesetzlicher Handel mit Antiquitäten

Kristina Uhlíková

Die Antiquitätenhändler nutzten die unübersichtliche Situation im Grenzgebiet aus und schickten ihre Agenten⁴²⁷ dorthin, damit sie von den Neusiedlern aufkauften, „*was sie nur konnten*“.⁴²⁸ Viele der so erworbenen Gegenstände wurden offenbar bald günstig ins Ausland verkauft.⁴²⁹ Wie aus erhaltenen Dokumenten hervorgeht, trafen während der Beschau der nordböhmischen Lager Scheybal und Vorlíček⁴³⁰ mehrfach auf Aktivitäten ausländischer, vor allem amerikanischer Antiquitätenhändler oder eher Zwischenhändlern, die vom Fond zur nationalen Erneuerung Gegenstände und Bücher kauften und umgehend aus dem Land ausführten. Im Wesentlichen handelte es sich nicht um ein ungesetzliches Vorgehen, sofern freilich die Nationale Kulturkommission ihre Auswahl genehmigt hatte. Dazu kam es aber häufig schon deswegen nicht, weil der Fond, der so wertvolle Valuta gewann, an diesen Geschäften interessiert war.

427 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 18, Materiály z činnosti J. Scheybala (Material aus der Tätigkeit von J. Scheybal), Inv.-Nr. 168, J. Scheybal – Obchody starožitnostmi – Zajištění konfiskátů před zcizením (J. Scheybal – Antiquitätenhandel – Sicherung von Konfiskaten vor Entwendung), 11. 12. 1948, publiziert in UHLÍKOVÁ 2004, edice 17, S. 127–129.

428 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 7, Inv.-Nr. 126, Protokoll der V. Sitzung der NKK, gehalten 27. 4. 1948.

429 Ibidem.

430 Siehe NA, Bestand SPS, Kart. 43, Inv.-Nr. 134, opis Zprávy o činnosti v r. 1947–1948 konzervátora MŠVU pro státní památkovou péči v Jablonci n. Nisou V. Vorlíčka, 10. 1. 1949 (Abschrift des Berichts über die Tätigkeit in den Jahren 1947–1948 des Konservators des Ministeriums für Schulwesen, Wissenschaft und Kunst für die staatliche Denkmalpflege in Gablonz an der Neiße V. Vorlíček, 10. 1. 1949).

Konfiszierte Gegenstände erweiterten allmählich ungewöhnlich auch das Angebot der Prager Auktionshäuser.⁴³¹ Nach ihrer Verstaatlichung Mitte 1949 setzte sich dieser Trend im Sortiment der Läden und in Versteigerungen unter dem Dach des Nationalunternehmens Obchodní domy [Warenhäuser], beziehungsweise seine Betriebs Antikva fort.⁴³² Die Nationale Kulturkommission strebte besonders ab 1949 intensiv nach einer Kontrolle über die Geschäftsaktivitäten von Antikva, vor allem nach einer Ermöglichung der regelmäßigen Beschau ihrer Lager, was ihr mit wechselndem Erfolg gelang.⁴³³ Dieser Agenda widmete sich vor allem der Rechtsanwalt Zdeněk Zenger (1913–1988). Antikva knüpfte bald eine offizielle Zusammenarbeit nicht nur mit dem Nationalen Bodenfond,⁴³⁴ sondern auch mit dem Fond zur nationalen Erneuerung an. Beim Ausverkauf der Lager des Fonds zur nationalen Erneuerung sollten seine Angestellten nach den internen Richtlinien⁴³⁵ gezielt Antiquitäten aussuchen und sie Antikva übergeben. Unzufriedenheit mit diesem Vorgehen äußerte Zdeněk Wirth bei einer Verhandlung mit Adolf Maas, dem Vertreter des Fonds zur nationalen Erneuerung im Plenum der NKK. Im Februar 1950 unterstützte das Amt des Regierungspräsidentiums und der Informationsminister Václav Kopecký (1897–1961) die Haltung der NKK:⁴³⁶ „[...] die Vertreter des Nationalunternehmens Obchodní domy scheint es, hatten jedoch an höheren Stellen starke Verbündete und die Angelegenheit zog sich zur Unzufriedenheit der NKK noch weitere Monate hin.“⁴³⁷

Das ungewöhnliche Interesse des Auslands an konfiszierten Denkmälern versuchten die staatlichen Ämter zur Gewinnung von Valuta auszunutzen. Der staatliche Betrieb Antikva wurde von Anfang an zur Ausfuhr von Antiquitäten aus seinen Lagern aufgefordert. Antikva regte auch am Ministerium für Außenhandel die Vorbereitung einer Aktion an, mit dem Ziel durch den Verkauf konfiszierter Kunstdenkmäler aus den Sammelstellen der NKK und aus den Depots der Museen ins Ausland zu Valuta erlangen. In der Nationalen Kulturkommission rief diese Aktion stürmischen Widerstand hervor. Auf ihrer XVII. Sitzung gab der Vertreter des Finanzministeriums dazu an: „Auf dem Gebiet der Antiquitäten kann man nicht das Vorgehen anwenden, die im Bereich der Industrie verwendet werden. Eine ins Ausland verkaufte

-
- 431 Detaillierter über den gesamten Prozess siehe RUSINKO 2018, Kapitel Perské koberce mění majitele: Trh s uměním v období státem řízeného trhu (Persische Teppiche wechseln den Besitzer: der Kunstmarkt in der Zeit des staatlich gelenkten Markts), vor allem S. 73–89.
- 432 Zum Bsp. JINDRA 1950, S. 3.
- 433 NA, Bestand SPS, Kart. 40, Inv.-Nr. 114, Konfiskáty všeobecné věci, r. 1950–1955 (Konfiskate allgemeiner Art, 1950–1955), Briefkonzept der NKK an das Ministerium des Innenhandels in Sache Antikva, Sortierung staatl. Kulturgüter in ihren Lagern, 14. 2. 1950.
- 434 Siehe das Kap. Die Sicherung und das weitere Schicksal des Mobiliars der konfiszierten historischen Adelssitze.
- 435 NA, Bestand SPS, Kart. 40, Inv.-Nr. 114, Směrnice pro výběr uměleckých a starožitných předmětů pro Antikvu, součást Oběžníku OÚ a FNO Nr. 326 (Richtlinie zur Auswahl von Kunstgegenständen und Antiquitäten, Teil des Rundschreibens des Besiedlungsamtes und des Fonds zur nationalen Erneuerung), 23. 10. 1949.
- 436 RUSINKO 2018, S. 84–85.
- 437 Ibidem, S. 85.

*Antiquität ist für uns unwiederbringlich verloren.*⁴³⁸ Nach Zdeněk Wirth war diese kompromisslose Haltung der Kommission der Grund dafür, dass das Ministerium für Außenhandel von der geplanten Aktion zurücktrat.⁴³⁹ Schließlich wurde sie aber im massiven Maße in der zweiten Hälfte der 50er und zu Beginn der 60er Jahre, in einer Zeit einer schweren Devisenkrise des tschechoslowakischen Staats, unter dem Dach des Unternehmens für Außenhandel Artia realisiert.⁴⁴⁰

Die Sammelstelle Sichrow

Kristina Uhlíková

Bald nach der Gründung der nationalen Kulturkommission zeigte sich, dass es eine unerlässliche Bedingung einer erfolgreichen Sicherung von gemäß Dekret Nr. 108/1945 Sb. konfiszierten, denkmalwürdigem Mobiliar war, umfangreichere Lagerräume zu erlangen. Ein derartiges Lager sollte eindeutig in der nordböhmisches Region errichtet werden, wo die größte Menge an Mobiliar angenommen wurde. Die Leitung der Kommission rechnete von Anfang an mit dem Zusammentragen dieses Typs von Konfiskaten separat vom überwiegenden Schlossmobiliar, das gemäß Dekret Nr. 12/1945 Sb. verstaatlicht wurde. Im April 1947 bat Zdeněk Wirth Josef Scheybal persönlich, Schloss Sichrow und Großbrohosetz zu besichtigen, um die Möglichkeiten einer Lagerung übernommener Gegenstände in ihren Räumen zu ermitteln. Scheybal hielt die Bedingungen beider Schlösser für genügend und begann bald ausgewähltes Mobiliar und Konvolute von Büchern einzubringen, und zwar obwohl die Objekte zu dieser Zeit noch nicht offiziell von der Kommission übernommen waren. Im ersten Jahr halfen ihm physisch und organisatorisch die Kastellane beider Schlösser, Otto Lank und Karel Mlejnek. Zu Beginn des Jahres 1948 erhielt Scheybal die Anweisung, die Sammelstelle auf Großbrohosetz aufzuheben⁴⁴¹ und alle Konfiskate gemäß Dekret Nr. 108/1945 Sb. auf Sichrow zu sammeln, dass die zentrale Sammelstelle für diesen Typ von Mobiliar werden sollte.⁴⁴² Zu dieser Zeit soll hier es 130 Lagerräume gegeben haben. Scheybal

438 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 7, Inv.-Nr. 147, Protokoll der XVII. Sitzung der NKK, gehalten am 14. 6. 1950.

439 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 6, Inv.-Nr. 73, Dodatky k protokolu – Příčiny, které od počátku vadily NKK v její činnosti (Zusätze zum Protokoll – Ursachen, welche die NKK von Anfang an in ihrer Tätigkeit beeinträchtigten), 1. 12. 1952.

440 Siehe das Kap. Die Sicherung und das weitere Schicksal des Mobiliars der konfiszierten historischen Adelssitze.

441 Was schließlich nur teilweise realisiert wurde.

442 Einige Gegenstände aus Prager Beständen endeten auf dem Schloss Schlüsselburg [Lnáře] und in den Prager Sammelstelle der NKK, vor allem im Palais Kinsky am Altstädter Ring.

wurde zu ihrem Verwalter ernannt und bald zog er mit der Familie aus Turnau auch ins Schloss um.⁴⁴³ Ursprünglich dachte er darüber nach, wenigstens größere Konvolute derselben Herkunft zusammen in einem Raum zu belassen, aber nach Erfahrungen mit dem Betrieb der Sammelstelle, gab er schließlich einer Sortierung nach der Art der Gegenstände den Vorzug. In seiner Charakteristik des Inhalts der Sammelstelle aus dem Herbst 1952 erwähnt er unter anderem 6 Räume mit Textilien, 18 Räume mit Volkskunstmöbeln, 600 Stücke große und kleine Uhren, 2 000 Stück Keramik und 1 000 Glasgegenstände. Wir wissen, dass er hier auch eine große Sammlung von mediumistischen Zeichnungen schuf, deren weiteres Schicksal bislang unbekannt geblieben ist, und er ein Ensemble von historischen Apothekeneinrichtungen versammelt hat. Im abschließenden Revisionsbericht vom August 1954 führt er an, dass die Sammelstelle 60 409, aus 914 Beständen stammende Gegenstände enthalte.⁴⁴⁴ Zu einem gewissen Maße verwaltete Scheybal auch das Buchlager selbständig, dessen Umfang er auf eine halbe Million Bände schätzte.

Viele der in der Sammelstelle auf Sichrow und in Großbrohosetz zusammengetragenen Gegenständen und Bücher wurde bald weiteren Institutionen übergeben, ähnlich wie das konfiszierte Burg- und Schlossmobiliar. Die Anzahl dieser Institutionen und ihre Heterogenität sind wirklich groß. In erster Linie handelte es sich um die zentralen Prager Sammlungsinstitutionen, die Nationalgalerie, das Nationalmuseum, das Náprstek-Museum, das Kunstgewerbemuseum, das Militärgeschichtliche Museum und die National- und Universitätsbibliothek. Die Gegenstände und Bücher für sie pickte Scheybal meistens selbst heraus und informierte nachfolgend die betreffende Institution. Es hing von den weiteren Umständen ab, ob ihre Vertreter kamen, um sie vor Ort zu übernehmen oder ob sie in die Sichrower Sammelstelle kamen oder sie ihnen in den späteren Jahren Alois Soukup, der Hauptorganisator der Einbringungen, brachte.

Aus den Beständen des Sichrower Lagers wurden auch die Repräsentationsräume der Prager Ministerien, des Büros des Präsidenten der Republik und weiterer Ämter sowie des Präsidiums der neu gegründeten Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften, des staatlichen Sanatoriums auf den Prager Malvazinky usw. eingerichtet.

443 Ursprünglich bot ihm das Büro der NKK auch die Funktion des Kastellans des Schlosses an und Scheybal dachte über die Möglichkeiten der Erschließung für die Öffentlichkeit nach, bzw. über Varianten der Gestaltung wenigstens einer vorläufigen Präsentation nach. Aus unbekanntem Gründen ist es aber dazu nie gekommen und Sichrow hatte parallel seinen Kastellan. Nach dem erzwungenen Abgang Otto Lanks wurde Otakar Rehořek Kastellan, der außer dem eigentlichen Schloss auch die Sammelstelle der Schlosseinbringungen verwaltete.

444 Es handelte sich nicht nur um gemäß Dekret Nr. 108/1945 Sb. konfiszierte Bestände, sondern auch um Konvolute aus nichtadeligem Eigentum, verstaatlicht nach dem Februar 1948. Siehe NA, Bestand SPS-D, Kart. 105, Inv.-Nr. 175, Revizní zpráva o revisi a soupisu všeho svozového mobiliáře (Revisionsbericht über die Revision und das Inventar des gesamten Einbringungsmobiliars), 30. 12. 1953.

Noch umfangreicher ist die Liste der Institutionen, die aus der Sammelstelle Sichrow Bücher übernahmen. Das Bücherlager sortierte Scheybal gemeinsam mit Wirth meistens während der Weihnachts- und Osterfeiertage⁴⁴⁵ und während Wirths Sommerurlaub.⁴⁴⁶ Thematische Gruppen wurden oft direkt für eine konkrete Institution vorbereitet. In der amtlichen Aufzeichnung über die Sortierung Ende 1948 finden wir die Namen von 24 Institutionen, von Museumsbibliotheken, Archiven, Universitätskathedern und wissenschaftlichen Institutionen.⁴⁴⁷

Gefundenes historisches Schriftmaterial, das die industrielle oder technische Entwicklung der Regionen dokumentierte, wurde dem Archiv für die Geschichte von Handel und Industrie übergeben, eine 1932 als Abteilung des Technischen Nationalmuseums gegründete Institution.⁴⁴⁸ Dieses Archiv veröffentlichte schon im Mai 1945 in der Tagespresse einen Aufruf, in dem es zur Erhaltung der Registratur von Industrieunternehmen und weiterer Dokumente zur Geschichte von Industrie und Technik ermahnte. In den ersten Nachkriegsjahren richteten seine Mitarbeiter die Aufmerksamkeit besonders auf die nordböhmische Industrieregion. „Im Juli 1948 sortierten, ordneten und verzeichneten die Brigade von Angestellten des Landes-, Museums- und Industriearchiv mit Unterstützung des Besiedlungsamts und des Fonds zur nationalen Erneuerung übersichtlich 10 große und eine größere Anzahl kleinerer Registraturen ausgewählter, aufgehobener Betriebe aus dem Reichenberger Gebiet, [...]“.⁴⁴⁹ 1949 wurde in Reichenberg seine Zweigstelle eingerichtet. Heute ist die Mehrheit dieses Material Bestandteil des Archivs des Technischen Nationalmuseums.

Schon in der ersten Hälfte der 50er Jahre hörte es praktisch auf, dass die Provenienz der enteigneten, mobilen Denkmäler in deren Aufbewahrung und Verwaltung eine Rolle spielte. Die Spezifität der Sichrower Sammelstelle wurde so verwischt und sie wurde eines der vielen, von Organen der Denkmalpflege verwalteten Lagern des staatlichen, kulturellen Eigentums. 1954 verlief eine Gesamtrevision des Lagers, deren Ergebnisse hinsichtlich der Mengen an aufbewahrten Gegenständen befriedigend waren. Trotzdem löste die Staatliche Denkmalverwaltung nach ihrer Beendigung kompromisslos das Arbeitsverhältnis mit Josef Scheybal auf.⁴⁵⁰ Nach seinem Abgang wurde das Wissen über die Herkunft der

445 Diese Feiertage waren meistens die einzigen Termine, wo sich Wirth aus anderen Verpflichtungen lösen konnte.

446 Wirth verbrachte den größeren Teil der Ferienmonate in einer Sommerwohnung, was im Wesentlichen der einzige Ort war, wo er sich der wissenschaftlichen Tätigkeit intensiver widmen konnte. In der zweiten Hälfte der 40er Jahre fuhr er mit der Familie zuerst ins Gebiet von Jitschin [Jičín], später kaufte er sich ein Ferienhaus in Friedrichswald [Bedřichov] im Isergebirge. Von beiden Stellen war es nach Sichrow nicht weit.

447 NA, Bestand SPS–D, Kart. 105, Inv.-Nr. 175, amtliche Aufzeichnung über die Sortierung von Buchmaterial, konfisziert gemäß Dekret Nr. 12/45 und 108/45 Sb. und aufbewahrt in der Sammelstelle der NKK auf Schloss Sichrow, 30. 12. 1948.

448 Sein Ziel war es „sich um die Erhaltung von Quellen zur Geschichte der Industrie, des Gewerbes, des Handels und der technischen Arbeit und um ihre wissenschaftliche Bearbeitung zu sorgen“. Siehe KLEPL 1950, S. 103.

449 Ibidem.

450 Josef Scheybal nahm das als großes, existenzielles Unrecht wahr, mit dem er sich niemals abfinden konnte.

in erdrückender Mehrheit von ihm selbst zusammengetragenen Gegenstände sehr schnell vergessen. Während das Schlossmobiliar in der Erfassung der Organe der staatlichen Denkmalpflege sowie der Museen und Galerien meistens weiterhin mit der Bezeichnung des ursprünglichen Objektes figurierte, trugen die Konfiskate gemäß Dekret Nr. 108/1945 Sb. nur unverständlich Abkürzungen, später bloß die Nummern der Einbringungen, zu denen niemand fähig oder Willens war, den erklärenden Schlüssel zu finden.

Konfiszierte Denkmäler – konfiszierte Schicksale oder die Geschichten der Besitzer und ihrer Gegenstände II.

Die Richters, Fabrikanten und Sammler aus Mildenau, Mildeneichen und Raspernau

Ivo Habán

Abkürzungen der Einbringungen: DPR, FR, GAR, MR, RASP, STK, UTUL, VAR

Die Verstaatlichung von Eigentum auf der Grundlage des Dekrets des Präsidenten der Republik von 1945 traf auch die weitverzeigte Industriellenfamilie Richter, deren Mitglieder Textilfabriken, die damit verbundenen Villen, Mietshäuser, landwirtschaftliche Anwesen, Wirtschaftsbetriebe und weitere materielle Güter in den Gemeinden Mildenau [Mildenava], Mildeneichen [Mildenávka] und Raspernau [Raspernava] im Tal der Wittig [Smědá] besaßen. Die ersten beiden angeführten Orte wurden durch eine Verordnung des Innenministers Nr. 123/1947 Sb. über die amtlichen Namen von Städten, Gemeinden, Ortschaften und Ortschaftsteile in Luh und Lužec umbenannt. Der Namenswechsel trat im Verlauf des Konfiskationsprozesses ein und durchdringt deswegen auch die Archivadokumente. Im Text werden deswegen die heutigen Orte Luh und Lužec unter ihrem ursprünglichen Namen Mildenau [Mildenava] und Mildeneichen [Mildenávka] geführt, die sie für den Großteil des hier verfolgten Zeitabschnitts trugen. Die Autonomie von Luh und Lužec wurde 1950 geschwächt, als sie Ortschaften im Rahmen der Gemeinde Raspernau wurden. Zu weiteren administrativen Verwischung ihrer historischen Identität kam es 1980, als sie statistisch nicht mehr als Gemeindeteile erfasst wurden. Die geographische Begrenzung dieser Orte blieb jedoch unverändert: Raspernau erstreckt sich von Haindorf entlang des ganzen linken Ufers des Flusses Wittig. Mildeneichen (Lužec) befindet sich am rechten Ufer der Wittig von der Grenze des Haindorfer Kataster bis zum Denkmal Josephs II., weiter dem Flusslauf entlang bis zur Grenze mit dem ehemaligen Schlossbezirk liegt Mildenau (Luh).

Ein klares Signal zur Konfiskation des Eigentums der Richters war die politische Ausrichtung einiger Vertreter der letzten Vorkriegsgeneration, zu der sie im Laufe der dreißiger Jahre neigten. Man muss sich aber bewusst machen, dass das Kultureigentum der verzweigten Familie Richter, welches unter dem Einfluss der Geschehnisse nach 1945 in die Verwaltung des Staates geriet, das Ergebnis einer kontinuierlichen Tätigkeit mehrerer Generationen war, deren Bemühungen eine ehemalige landwirtschaftliche Gemeinde am Fuß des Isergebirges in eines der Zentren der Textilproduktion in Österreich-Ungarn und zuletzt der Tschechoslowakei verwandelten. In bedeutendem Maße trug die Textilfabrik G. A. Richter und die Kammgarnspinnerei Anton Richter's Söhne in Mildenau dazu bei. Die Prosperität dieses Unternehmens spiegelte sich im Bau repräsentativer Wohnsitze ihrer Besitzer im Zeitraum von den achtziger Jahren des 19. Jahrhunderts bis zu den dreißiger Jahren des 20. Jahrhunderts. Der erhaltene Teil ihrer Sammlungen und die persönlichen Nachlässe reflektieren den sich wandelnden Lebensstil und Geschmack in der neu konstituierten Unternehmerelite, die auf markante Weise den Charakter des Grenzgebiets im Friedländer Zipfel formten. Wenn wir das torsohaft erhaltene Kulturerbe der Familie Richter, das mit ihrem ökonomischen Aufstieg korrespondiert, analysieren wollen, müssen mindestens die letzten drei Generationen in Blick genommen werden. Zur Verfügung haben wir die materiell erhaltenen Quellen und „harte“ Archivdaten, wobei die Recherche sich besonders auf amtliche Dokumente der Vertreter der letzten Generation konzentrierten, deren Schritte und Einstellungen (vor allem von Felix Richter) der Konfiskation unmittelbar vorausgingen. Zu einem komplexen Verständnis der Geschichte dieser Familie ist es aber erforderlich, auch die „weichen“ Daten, zu berücksichtigen, persönliche oder Tagebuchaufzeichnungen, die *Oral History* usw. Diese Quellen, die auch Momente erklären, die wir im Lichte der amtlichen Formulare eher zwischen den Zeilen ahnen können, stehen nur teilweise zur Verfügung. Mündlich wurden zum Beispiel die Schilderungen von Frau Heintschel tradiert, eine Verwandte der Familie Richter aus Mildenau in der Linie des Fabrikanten Carl Max. Frau Heintschel lebte noch in den neunziger Jahren des 20. Jahrhunderts in einem Plattenbau unweit des Zentrums von Reichenberg und erinnerte sich, wie 1945 Plünderer auf Motorrädern Bilder aus Raspenau abtransportierten oder ans Chaos und die Auflösung, die mit der wilden Abschiebung eintraten, als man auf einmal keinen mehr hatte, der grundlegende Dienste oder den Betrieb der Landwirtschaft gewährleistete, weswegen einige Alteingesessene, insbesondere Spezialisten, gezwungen wurden, vor Ort zu verbleiben. Die Absenz von Tagebuchaufzeichnungen und des direkten Kontakts mit Zeitzeugen können die 2011 in Berlin herausgegebenen Erinnerungen von Max Arne Richter (1929–?)⁴⁵¹ oder die Erinnerungen seiner Mutter Luise Richter (geb. Köcher, 1896–?) ersetzen, auf die Max Arne verweist. Obgleich es sich um mit einem großen zeitlichen Abstand geschriebene und überwiegend auf die Familie Max Richter (1899–1985) orientierte, subjektive Erinnerungen handelt, stellen sie einen wesentlichen Beitrag zum Verständnis der sich in den dreißiger Jahren verändernden Atmosphäre, der Kriegszeit und der Nachkriegsereignisse dar. Ein realistisches Bild der Zusammenhänge der Geschichte ergänzen weiter die

Torsen des fotografischen Nachlasses der Familie seines Vaters Max Richter und der erhaltene Teil der persönlichen Fotografien von Felix Richter, die in den Beständen des Nationalen Denkmalinstituts, der Gebietsdenkmalverwaltung auf Sichrow und im Staatlichen Bezirksarchiv in Reichenberg aufbewahrt werden. Wie schon der Reichenberger Archivar Vladimír Ruda, der Ende der fünfziger Jahre den Nachlass von Felix Richter ordnete, aufmerksam gemacht hat, handelt es sich zweifellos bloß um einen Teil des fotografischen Nachlasses. Das über die politische Geschichte der letzten Generation Auskunft gebende Material wurde selektiert und wahrscheinlich vernichtet oder vielleicht weggebracht, genauso wie die Mehrheit der Aufnahmen, die den Familienbesitz und die Immobilien festhält. Einen mit der Abschiebung und dem Beginn der tschechischen Selbstverwaltung in dieser Region verbundenen historischen Gesamtüberblick der Zwischen- und Nachkriegszeit im Friedländer Gebiet sowie der Ereignisse haben Zdeněk Brunclík, Stanislav Biman, Roman Karpaš und Mária Karpašová erarbeitet.⁴⁵² Diese Ereignisse reflektiert gleichfalls das Buch *Raspenava město na Smědě* (Raspenau, Stadt an der Wittig), in dem die Geschichte der Familienunternehmen knapp behandelt wird und es Kurzbiographien der bedeutendsten Industriellen der Richters gibt.⁴⁵³

Eine wichtige Quelle zum Verständnis der viele Generationen dauernden Geschichte der Familie Richter im Kontext des Ortes stellt das heimatkundliche Werk Franz Ressels dar, besonders dann seine Beschreibung und Geschichte der Gemeinden Raspenau, Mildenau, Mildeneichen, die bis zum Jahr 1914 ausgearbeitet und zuletzt um den Zeitraum bis 1929 erweitert wurde. Franz Ressel war von Beruf Pädagoge, verdiente seinen Lebensunterhalt aber auch als Publizist und obwohl er kein geschulter Historiker war, gelang es ihm, während seines Lebens ein beachtliches heimatkundliches Werk im positivistischen Geiste zu schaffen, welches die Geschichte und den gegenwärtigen Stand des Reichenberger und Friedländer Bezirks verfolgt, einschließlich der detaillierten Geschichte der Gemeinden Ratschendorf [Radčice], Voigtsbach [Fojtka], Katharinenberg [Kateřinky], Schönwald [Krásný Les], Raspenau, Mildenau und Mildeneichen.⁴⁵⁴ Bei der Arbeit an diesen regionalen Sondierungen verfuhr er mit den zugänglichen Quellen auf eine standartisierte Weise.⁴⁵⁵ In den Publikationen zum Friedländer Gebiet knüpfte er vor allem an Hermann Hallwich, Julia Helbig, Karl Friedrich Schönwälder und Hermann Knothe an. Ressel stützt sich weiter in seinen Texten auf ein sorgfältiges Studium der Matrikeln, auf deren Grundlage er die für den Eigentumsbesitz entscheidenden Familienverbindungen kartieren konnte. Er erstellte auch einen Stammbaum der verzweigten Familie Richter, mit dessen Hilfe man die Verwandlung einer ursprünglich Gutsbesitzerfamilie in eine Industriellenfamilie verfolgen und sich in den oft verschlungenen Verwandtschaftsbeziehungen orientieren kann, die sich auch in den Besitzverhältnissen und der

452 ANDĚL – KARPAŠ 2002.

453 VINKLÁT – FILIPOVÁ 2007, S. 76–81.

454 MEZEROVÁ 2018, S. 26–45.

455 Er hatte Zugang zum Schlossarchiv auf Friedland, das man als Ressource grundlegender Quellen betrachten kann.

Führung der Unternehmen widerspiegeln. Die Schlüsselquelle der Informationen, welche die konkreten Schritte des Prozesses der Konfiskation von Kultureigentum der Familie Richter dokumentiert, sind neben erhaltenen Gegenständen selbst mit den Zeichen der einzelnen Einbringungen vor allem die zeitgenössischen Meldungen, das amtliche Material und die aus der Tätigkeit von Josef Scheybal, der als Beauftragter des Ministeriums für Schulwesen und Aufklärung spätestens ab Juli 1945 sich wiederholt auch in Mildenau, Mildeneichen und Raspenau engagiert hatte, hervorgegangene Korrespondenz. Dieses Material wird heute vor allem im Institut für Kunstgeschichte der Akademie der Wissenschaften und im Nationalarchiv aufbewahrt. Eine Schwierigkeit der richtigen Interpretation der die Arbeit von Josef Scheybal und weiteren vom Staat beauftragten Personen spiegelnden Quellen stellt u.a. die Unmöglichkeit dar, eindeutig die Herkunft einiger Gegenstände und erwähnten Objekte zu identifizieren. In mehreren Fällen sind nämlich die Objekte bloß als „Villa Richter“, „Villa der Richter-Gatten“ oder „Villa des Fabrikanten Richter“ bezeichnet. Man muss sich bewusst machen, dass es sich um mindestens vier oder fünf Villen und weitere Wohnhäuser und Wohnungen gehandelt hat. Diese Momente werden noch durch die Tatsache verstärkt, dass in Raspenau, Mildenau (Luh) und Mildeneichen (Lužec) es 1980 zu einer Umnummerierung der Konskriptionsnummern kam. Dies geschah im Zusammenhang mit der Schaffung einer großen Zentralgemeinde Raspenau, in die auch die Gemeinden Luh und Lužec einbezogen wurden, deren eigenständigen Nummernfolgen untergingen. Dieser megalomane Verwaltungsakt überdeckte eine jahrhundertelange Entwicklungskontinuität und verkompliziert heute die Orientierung in der Besitzgeschichte der Immobilien. Einige Wirtschaftsobjekte existieren nicht mehr, von anderen sind heute nur noch Relikte erhalten, viele Wohnhäuser unterliefen Umgestaltungen und Umbauten, die ihr ursprüngliches Aussehen veränderten. Ein breites Spektrum von verwandtschaftlichen Banden mehrerer Generationen im Lauf des 19. Jahrhunderts und des ersten Drittels des 20. Jahrhunderts spiegelte sich in verschiedenen Erbschaftsverfahren und den damit zusammenhängenden Veränderungen in den Besitzverhältnissen. Einige Sammlungen könnten überdies über mehrere Generationen laufend ergänzt worden sein. In der Kombination mit dem Fehlen eines Teils der Katasterpläne und problematisch erhaltenen Quellen zur Einwohnererfassung für den Ort Mildeneichen (Lužec) macht sich so in den Fällen einiger Nachrichten aus dem Zeitraum der Konfiskation ein relativ kompliziertes Rebus auf. Ein selbständiges Kapitel ist dann die eigentliche Identifizierung einzelner Posten aus zeitgenössischen Verzeichnissen in den heutigen Beständen. Zur Illustrierung erwähnen wir, dass zum Beispiel Maria Richter, geborene Prokoph (geb. am 8. Februar 1894), Grundbesitzerin aus Raspenau, die 1914 Carl Leopold Richter, den Sohn des Fabrikanten Josef Anton Richter geheiratet hatte, 1956 in der Aufzählung ihres ehemaligen Eigentums 17 Posten Immobilien anführte, einschließlich eines Herrenhauses, von vier Familienhäusern, eines Miethauses, einer Molkerei, einer Käserei, einer Gärtnerei und von weiterem. Es handelte sich dabei nicht um Marie Richter von Heinegg, geborene Heintschel (geb. 14. Dezember 1871), Gattin des Fabrikanten Carl Max Richter, bei der die Aufzählung des Immobilieneigentums, an dem sie als Witwe im Mai 1945 ihren Anteil hatte, noch wesentlich länger war. Der folgende Text strebt nicht danach, einen erschöpfenden Überblick der verwandtschaftlichen Banden oder Eigentumsverhält-

nisse der einzelnen Familien der Richters in Raspenau, Mildenau und Mildeneichen zu geben oder eine zusammenfassende Aufzählung ihrer verstaatlichten mobilen Kulturgüter, die heute allein in der Verwaltung des Nationalen Denkmalinstituts mehr als tausendsechshundert Posten zählen. Es geht vielmehr um den Versuch, anzudeuten, was ihr Vermächtnis über das Denken, die Lebensweise und die Verhältnisse der neu konstituierten gesellschaftlichen Spitzen aussagt, in deren Schicksal die Ereignisse vom Ende der dreißiger Jahre und des zweiten Weltkriegs dramatisch eingriffen. Versuchen wir uns auch dem anzunähern, was mit diesem über Generationen aufgebauten Vermächtnis nachfolgend geschehen ist. Es gibt dabei keinen Zweifel, dass es sich trotz der positiven Bemühungen einer Persönlichkeit wie Josef Scheybal um einen sehr destruktiven und schmerzhaften Prozess gehandelt hat, dessen Folgen bis heute in der Region offensichtlich sind.

Vom Unternehmertum zum Sammlertum

Wenn wir uns bemühen, auf irgendeine Weise die Sammlertätigkeit der Mitglieder der Richter-Familien als Ganzes vereinfacht zu beschreiben, müssen wir uns bewusst machen, aus was sie erwachsen ist. Es handelte sich um die traditionelle ökonomische Spitze der Mikroregion, deren finanzielles Potential aus einem Hintergrund hervorging, der im Besitz von landwirtschaftlichen Gütern, im Wirtschaftsbetrieb und in den damit verbundenen Posten in der gesellschaftlichen Hierarchie der Gemeinde beruhte. Es scheint, dass es sich anfangs eher um die Übermittlung praktischer Fähigkeiten handelte, nicht um das Bestreben, moderne Errungenschaften mit durch Studien und Auslandsreisen erworbenen Erfahrungen zu reflektieren. Dieses zeigte sich in größerem Maße erst im Laufe der vierziger Jahre im Zusammenhang mit der Person Gustav Richters und wurde in den folgenden Generationen vertieft, für die das Reisen zum Bestandteil des Geschäfts und des Lebensstils wurde. Die aus dem Familienbesitz der Richters konfiszierten mobilen Kulturgüter stellen das Ergebnis einer vor allem in der Zeit ab dem letzten Viertel des 19. Jahrhunderts bis in die dreißiger Jahre entwickelten Sammlertätigkeit dar. Die Gegenstände stammen insbesondere aus den vier Villen in Mildenau und Mildeneichen und aus weiteren Objekten in Raspenau. Diese Immobilien werden im Zusammenhang mit ihren letzten Eigentümern erwähnt, die aber nicht immer ihre Bauherren waren. Ein zahlenmäßig kleinerer, aber qualitativ bedeutender Bestand wurde aus dem Eigentum der Familie Heinrich Richter in Warnsdorf konfisziert, die eine Fabrik für Samt und Plüsch betrieb. In der Sammlung von Heinrich Richter figurierten einige qualitätsvolle Gemälde, einschließlich der Werke von Wenzel Franz Jäger, der mit der Familie verwandt war.

Staegers Bild *Chrysanthemen* und auch die von Scheybal auf 5 000 Kronen geschätzte, großformatige Leinwand von Emanuel Staněk konnten bislang nicht gefunden werden. In den Beständen des Nationalen Denkmalinstituts, wo die Mehrheit der Konfiskate endete, befinden sich diese Bilder nicht.

Die Einbringungen des Eigentums der Familien Richter aus Raspenau, Mildenau und Mildeneichen trugen die Nummern 9, 57, 59, 96, 134 und 161 und wurden durch Scheybal mit den Zeichen DPR (Ortsnationalausschuss Raspenau), FNOL (Fond národní obnovy Liberec / Fond zur nationalen Erneuerung Reichenberg, es handelte sich um Reichenberger Wohnungen), FR (Felix Richter), GAR (Gustav Alfred Richter), KD (?), MR (Max Richter, hier gibt es das Problem mit der Unterscheidung von Vater Carl Max und dem Sohn Max), RASP und UTUL bezeichnet. Der konfiszierte Besitz von Heinrich Richter trug die Zeichen VAR und V-A-R. Bevor wir an die Charakterisierung der einzelnen Sammlungen gehen, ist es nötig, knapp die Genese der Entwicklung der Familienbeziehungen und -unternehmen zu verdeutlichen, welche die Bedingungen für die Entwicklung der Sammeltätigkeit bildeten.

Mit Beginn des 19. Jahrhunderts entschied sich Gottfried Richter (1779–1854), der Sohn Josef Richters, eines reichen Bauern auf dem Lehngut in Mildenau Nr. 1, neben dem traditionellen Unternehmen in der Landwirtschaft gleichzeitig den neuen Weg des Weberhandwerks und des Handels mit Leinen zu versuchen. In der Nachbarschaft der Ortschaft Karolinthal [Peklo] erwarb er das eigene Haus Nr. 7 und arbeitete sich schrittweise bis zur Aufsicht über den Bau der Landstraße über den Hemmrich [Oldřichovské sedlo] im Jahre 1847 empor. Sein erstgeborener Sohn Anton Richter (1805–1877) wurde der Gründer der Firma Anton Richter's Söhne, während der zweitgeborene Josef die Stelle des Dorfrichters in Karolinthal bekleidete.

Die unternehmerischen Anfänge von Anton Richter beschrieb Franz Ressel wie folgt: *„Begünstigt durch das fortgesetzte Vertrauen seines früheren Arbeitgebers Hanisch in Warnsdorf, schuf Anton Richter für Mildenau und die Umgebung eine Lohnweberei, die für die Gegend ein reformatorisches Ereignis ersten Ranges war. Erzeugt wurden in dieser Weberei gemusterte Piqués, Damaste und andere Artikel, die man bis dahin ausschließlich aus dem Auslande bezogen hatte, da ihre Herstellung in Österreich unbekannt war.“*⁴⁵⁶

Es folgte der Kontakt mit dem Reichenberger Fabrikanten Johann Liebieg, der Anton Richter auf die Vision einer eigenen Kammgarnspinnerei, bestimmt zur Versorgung beider Unternehmen, hinorientierte. Mit der Hilfe von Liebiegs Mitteln nahm Anton Richter 1851 an der Stelle seines Hauses den Bau einer Spinnerei nach elsäbischen Plänen auf. 1852 wurde die Firma *Mildenauer Kammgarnspinnerei Johann Liebieg u. Co.* gegründet, die den Namen des Hauptteilhabers trug und die Produktion begann Liebiegs Unternehmen zu versorgen. Franz Ressel nahm diese Ereignisse wahr als *„ein Wagnis von geradezu ungewöhnlicher Kühnheit [...], vor allem deshalb, weil es sich um einen ganz neuen Industriezweig handelte, zu dessen Einrichtung so gut wie alle Erfahrungen mangelten“*. Zur Überwindung der ökonomisch komplizierten Anfangszeit errichtete Anton Richter 1861 in Raspenau eine zweite Spinnerei, in

der er ein Jahr später den Betrieb „*unter wesentlich günstigeren Verhältnissen*“ aufnahm.⁴⁵⁷ Ende der sechziger Jahre lud Anton Richter seinen Söhne Josef Anton (1830–1898) und Gustav (1839–1914) in das Unternehmen ein, mit denen die Umwandlung der Gründergeneration von Unternehmern in Fabrikanten, Bauherrn, Mäzene und Sammler begann, die auf bedeutende Weise auch in das öffentliche Leben traten.⁴⁵⁸ Im Laufe der siebziger Jahre verließen die Richters das gemeinsame Unternehmen mit Liebieg und es kam zugleich zu einem Generationswechsel. 1876 entstand die Firma *Mildenaauer Kammgarnspinnerei Anton Richter's Söhne*, die nach seinem Tod ein Jahr später in die Hände seiner Söhne überging.⁴⁵⁹ Der ältere Bruder Josef Anton konzentrierte sich auf die Geschäftsführung, der jüngere Gustav Richter widmete sich dem technischen Betrieb.

Josef Anton Richter war viermal verheiratet und hinterließ elf Nachkommen, sechs Töchter und fünf Söhne, von denen aber bloß drei Söhne das Erwachsenenalter erreichten. Aus der Sicht der weiteren Entwicklung des Familienunternehmens wurde die Person des aus der zweiten Ehe Josef Anton Richters mit Julie Persch aus Hegewald [Hajniště] hervorgegangenen Fabrikanten Carl Max Richter (1867–1931) entscheidend.

Der zweitälteste, lebende Sohn von Josef Anton Richter war Rudolf Josef Richter (1869–1918), „*Hausbesitzer in Wien und Troppau*“⁴⁶⁰ und ebenfalls Eigentümer des Ritterguts Dörfel (Viska) bei Friedland, seine Villa in Mildenaau (ehem. Konskript.-Nr. 343) figuriert in Scheybals Meldung aus dem März 1946: „*Die Villa des Fabrikanten Rudolf Richter. Dieses Gebäude befindet sich seit der Revolution bis jetzt in einem Zustand völliger Ausplünderung. Die Fenster sind zum Teil herausgeschlagen, die Möbel zerbrochen und der größte Teil der Einrichtung mit den Bildern spurlos verschwunden. Der Fabrikant Richter war ein Sammler verschiedener Antiquitäten und exotischer Kuriositäten. Im Dachgeschoss der Villa war sein Studierzimmer untergebracht, das eine größere Mineraliensammlung, eine Sammlung archäologischer Funde, eine Sammlung von leider unbestimmten und nicht näher bezeichneten exotischen Waffen und Kuriositäten enthält, und weiter eine Reihe von verschiedenen Urkunden und Schriftstücken, darunter Pergamenturkunden und Akten, die zumeist die Geschichte des Bezirks Friedland betreffen. Der Schrank mit diesen Urkunden wurde abgeschlossen und mit einem Band des Ministeriums für Schulwesen und Aufklärung zugeklebt. Dergleichen auch der zweite Schrank, sofern hier die Schlüssel gefunden und diese dem Kommando der Station des Korps der nationalen*

457 Ibidem, S. 80.

458 Josef Anton Richter (1830–1898) stand hinter der Gründung und dem Betrieb der Raspenauer Bezirksparkasse (ab 1873), er beteiligte sich an der Gründung der landwirtschaftlichen Winterschule in Friedland (1866), war Mitgründer der Stiftung Kaiser Franz Josephs und der Ankaufssektion, die sich 1886 in Ankaufsverein umwandelte und er spielte auch eine bedeutende Rolle als Mitglied der Reichenberger Handelskammer.

459 RESSEL 1914, S. 80.

460 RESSEL 1914, S. 83.

*Sicherheit in Raspenau übergeben wurden.*⁴⁶¹ Es ist deswegen nicht sehr überraschend, dass heute die Kunstgegenstände aus diesem Bestand nicht erfasst sind. Die Schriftstücke waren, nach einer Erwähnung in Scheybals Berichten, für das Reichenberger Archiv bestimmt.⁴⁶² Die Gattin Rudolf Richters war Marie Killmann, die Tochter eines Friedländer Advokaten, dessen Raspenauer Haus Konstr.-Nr. 155 (heute Frýdlantská, Konstr.-Nr. 534) Josef Scheybal in seinen Meldungen gleichfalls als geplündert erwähnt. Der dritte überlebende Sohn Josef Anton Richters war Carl Leopold, Eigentümer des Guts Nr. 101 in Raspenau, Gatte der oben erwähnten Marie Richter, geb. Prokoph.

Gustav Richter heiratete 1863 Anna Bend aus dem unweiten Liebwerd [Libverda]. Sie hatten zusammen fünf Kinder, von denen nur drei ein höheres Alter erreichten: die Töchter Leontine Johanna Anna (Jenny) und Elisabeth Pauline Maria (Else) und den Sohn Gustav Alfred (1862–1924), der kinderlos starb. Für ihn schuf Gustav Richter 1891 die selbständige Firma G. A. Richter. Es handelte sich um die zweite Fabrik für Kammgarn, die in Sichtweite des bestehenden Fabrikkomplexes in Mildenau errichtet wurde. Beide Fabriken waren mit über die Wittig führenden Gleisen miteinander verbunden. In der Zeit vor 1914 beschäftigte jede von ihnen um die tausend Personen.⁴⁶³

Gustav Richter ließ in den Jahren 1882–1883 in Mildenau eine repräsentative Villa im historistischen Neorenaissancestil erbauen. Ursprünglich trug sie die Nr. 202, heute die Konstr.-Nr. 292 in der Nábřežní ulice. Wie schon vor einiger Zeit Petra Šternová bewertet hat, handelte es sich um ein „*Beispiel eines Familienwohnsitzes eines erfolgreichen Fabrikanten vom Ende des 19. Jahrhunderts*“, das „*vom historisierenden Stil ausgeht und mit seiner Auffassung nicht aus der architektonischen Produktion seiner Entstehungszeit ausschert. Der Bau ist ein Beleg des Geschmacks, mit dem sich die neu gebildete hohe Gesellschaftsschicht am Ende des 19. Jahrhunderts im Milieu der Kleinstädte repräsentierte*“.⁴⁶⁴ Den Eindruck der Villa als repräsentativer Sitz der neuen Finanzaristokratie steigerte der pyramidenförmig überdachte Risalit, der in einer ausgedehnten Fahne mit den Initialien des Eigentümers gipfelte. Die Villa war in der Nähe des Fabrikkomplexes situiert, von dem es ein Park trennte. Ursprünglich gehört zu ihm auch ein unikates Taubenhaus, eine romantische Ergänzung des großzügig konzipierten Areals, dessen Wirkung heute durch die Angliederung des Taubenhauses an ein benachbartes, ursprünglich wirtschaftlich genutztes Gut negiert wird.

Außer den erwähnten Villen besaß der Großindustrielle Gustav Richter das Rittergut Mittel- und Nie-

461 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 18, Inv.-Nr. 107, Protokoly z činnosti J. Scheybala r. 1946 (Protokolle aus der Tätigkeit J. Scheybals von 1946), Aufzeichnung vom 23. 3. 1946.

462 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala (Korrespondenz J. Scheybal), Brief J. Scheybals an Z. Wirth, 6. 3. 1949.

463 RESSEL 1914, S. 85.

464 ŠTERNOVÁ 2011.

derweigsdorf [Střední a Dolní Višňová]) und kaufte auch „eine große Anzahl von Wirtschaften“, u.a. das Landgut Nr. 134 in Mildenau und das Gut Nr. 3 ebenda.⁴⁶⁵ In den Jahren 1896–1897 ließ er in Mildenau unweit des Fabrikgeländes auf den Grundstücken seines Wirtschaftsgutes Nr. 12 insgesamt 23 Arbeiterhäuser für die Angestellten der Fabrik errichten. Auf den Grundstücken am Hang des Mildeneichener Hügels hinter dem Bahnhof in Mildenau legte er 1902–1903 einen 960 Bäume zählende Obstgarten an. Ähnlich wie sein Bruder Josef Anton schrieb sich auch Gustav bedeutend in das öffentliche Leben der Gemeinde ein.⁴⁶⁶

Der Sohn Gustav Richters, Gustav Adolf Richter (1862–1924) ließ sich 1901 in Mildeneichen, unweit der Villa seines Vaters eine eigene Villa Nr. 2 (heute Konstr.-Nr. 290) errichten. Sie wurde von Adolf Bürger in einem Stil am Übergang vom konservativen Historismus zur moderneren, beginnenden Secession entworfen.

Nach dem Tode des älteren der beiden Brüder Josef Antons wurde an der Jahrhundertwende das Unternehmen Kammgarnspinnerei Anton Richter's Söhne in Mildenau in eine Kommanditgesellschaft geändert, an deren Spitze der jüngere Gustav blieb. 1908 wurde Gustav durch Kaiser Franz Joseph I. in den einfachen Adelsstand mit dem Adelsprädikat von Wittbach erhoben. Im Laufe der ersten Dekade des 20. Jahrhunderts half ihm bei der Führung des Unternehmens schon erfolgreich sein Neffe Carl.

Den Übergang des Unternehmens in die Ära der Tschechoslowakei verbindet sich mit der Person Carl Max Richters (1867–1931).⁴⁶⁷ Carl Max Richter heiratete 1894 Marie Heintschel, Freifrau von Heinegg (1871–?), was zu einer Festigung der Orientierung auf die Wiener Kreise des sog. Industrieadels führte. In den Jahren 1893–1894 ließ er nach dem Entwurf des Wiener Architekten Josef Tölk (1861–1927) in Mildeneichen eine Villa im historistischen Stil erbauen, gelegen in einem Landschaftspark mit kostbaren Gehölzen. Dieses repräsentative Gebäude, in den Protokollen Scheybals als Villa Marie Richters bezeichnet, trug die Konstr.-Nr. 311. Heute handelt es sich um die Adresse Hejnická Konstr.-Nr. 311. In ihrem Areal hielten die Richters mit ihren Fotoapparaten die bedeutendsten Lebensmomente der Familie und der breiten Verwandtschaft fest, besonders die Feier von Geburtstagen und Hochzeiten. Der Großindustrielle Carl Max Richter verwaltete auch weitere Immobilien, einschließlich wirtschaftlicher. Zum Beispiel kaufte er 1898 von Franz Richter das Malcher-Landgut Nr. 1 in Mildenau (Luhu), heute Hejnická Konstr.-Nr. 302, das schon seit dem ersten Drittel des 17. Jahrhunderts im Besitz der Familie Richter war.⁴⁶⁸

465 RESSEL 1914, S. 86.

466 1873 gründete er die 1. Oberwittigtaler Feuerwehr, als Vorsitzender des Baukomitees leitete er den Neubau der Raspenauer Schule Franz-Joseph-I. Er gründete das Elektrizitätswerk für Kraft und Licht, er beteiligte sich mit Stiftungen am Bau der Raspenauer Jubiläumskirche Kaiser Franz Joseph I. und an der Unterstützung des Siechenhauses.

467 RESSEL 1914, S. 84–85.

468 RESSEL 1914, S. 74.

Carl Marx Richter hatte vier Kinder: die Tochter „Julla“, Julia Maria Betty Josepha (1895–?), 1920 verheiratet mit Hans Röhrh, Eigentümer der Brauerei in Straubing, und „Ada“, Adelaide Maria Felicitas Rudolphine, 1918 verheiratet mit Erich Heintschel, Freiherr von Heinegg aus Neustadt an der Tafelfichte [Nové Město pod Smrkem]. Ihnen folgten die Söhne Max Gustav Josef (1899–?), also Max Richter jun., und Felix Hermann (1901–?).

Max Richter jun. heiratete im Juli 1921 Luise Köcher aus Leitmeritz und sie hatten zusammen vier Kinder: die Töchter Gutta, Frauke, Herta Elisabeth und den Sohn Max Arne. Den Erinnerungen des jüngsten Sohns Max Arne Richter zufolge lebten die Neuvermählten nach der Hochzeit zuerst im ersten Stock des Guts in Mildenau Nr. 1. Aus den konfiszierten Dokumenten aus dem Bestand des Fabrikanten Max Richter jun. kann man ableiten, dass kurz nach der Hochzeit der Bau eines weiteren Familiensitzes geplant war. Es haben sich Entwürfe mehrerer Typen von Villen aus den Jahren 1921–1922 des Architekten Heinrich Julius Richter (1886–1974) erhalten, eines Familienverwandten aus dem Warnsdorfer Zweig der Textilunternehmer.⁴⁶⁹ Der älteste Entwurf aus dem August 1921 zeigt eine großartige, repräsentative, einstöckige Villa mit zentralem Risalit, abgeschlossen durch einen dreieckigen Giebel, mit Halle und Treppenhaus. Vom Februar 1922 stammt der Entwurf eines etwas kleineren, zweigeschossigen Ziegelbaus mit einem niedrig eingelassenen Mansardendach, Erker und einem markanten Dreiecksgiebel. Das Gebäude ist im Geiste des Heimatstils konzipiert und evoziert Elemente der Volksarchitektur. Diese Momente werden in einer Variante eines ähnlich gestalteten, aber einstöckigen Holzbaus vom März 1922 noch hervorgehoben. Unter den Konfiskaten von Max Richters jun. befinden sich auch Entwürfe für die Monogramme seiner Frau Luise (Lucken) von 1924, angefertigt wahrscheinlich von Heinrich Julius Richter. Im Konvolut der Fotografien Felix Richters hat sich eine Aufnahme von der Erbauung des Hauses erhalten, die eine 1925 datierte Notiz von Lucken trägt.

Die Villa von Max Richter jun. in Mildenau Konskr.-Nr. 267 (heute Větrná ulice, Konskr.-Nr. 243), welche die Familie bis zur Abschiebung bewohnt hat, und ihre Inneneinrichtung wurden konfisziert, aber sie stammt erst aus dem Jahre 1934. Sie wurde von Alfred Wenzel (1900–?), einem in Gablonz an der Neißة tätigen Architekten und Theoretiker, der an der Kunstgewerbeschule in Wien und an der Universität in Marburg studiert hat, entworfen. Auch dieser Bau, dem einige weitere, zahn modernistisch gestimmte, mit der Signatur K bezeichnete Entwürfe vorangegangen waren, evoziert den Heimatstil. Gegenüber den vorherigen Varianten aus den zwanziger Jahren handelte es sich aber um einen sichtbar progressiveren Bau. Die auf einem Grundriss in der Form eines L errichtete Villa von Max Richter jun. reflektiert die Erfordernisse des modernen Familienlebens bei der Respektierung der Tradition und des Charakters der Umgebung. Mit dem äußeren Eindruck des Hauses korrespondierten auch seine Ausstattung und Sammlungen. Die Villa wurde mit Designmöbeln eingerichtet, die der Maler Oskar Just entworfen hatte.

Es befanden sich hier keine Sammlungen von Musikinstrumenten oder Waffen, an denen die ältere Generation Gefallen gefunden hatte, sondern zeitgenössische Gemälde von Wenzel Franz Jäger, Karl May, Felix Bibus, Karl Decker, Graphikzyklen, welche die Landschaft des Isergebirges einfangen und nicht zuletzt eine umfangreiche Kartensammlung und eine 2 000 Bände zählende Bibliothek.⁴⁷⁰

Das jüngste der Kinder Max Richters sen. war der vier Jahre jüngere Bruder Max Richters jun., Felix Hermann. Während der ältere Bruder logischerweise die Initiative im Familienunternehmen übernahm, konzentrierte sich der jüngere Felix anfangs auf eine militärische Karriere. 1929 heiratete er Irene Čáčinović aus Neustadt an der Tafelfichte und hatte mit ihr vier Kinder: die Töchter Eva und Ingrid, die der Maler Karl Decker 1935 auf dem gemeinsamen Doppelporträt festgehalten hat, den Sohn Erwin und eine Tochter, die schon nach dem Krieg geboren wurden und deren Name wir nicht kennen.

Felix war aus heutiger Sicht die problematischste Persönlichkeit. Der Archivar Vladimír Ruda gibt an, dass er einen NSDAP-Ausweis mit der Ordnungsnummer 2 besaß. Noch 1924 war Felix Offizier in Reserve der tschechoslowakischen Armee, durchlief die Offiziersschule für Artilleristen in Pressburg und Prešov und erlangte ein Ehrendiplom im Schwimmen und Schießen. Nach den Erkenntnissen von Vladimír Ruda schloss er sich bald *„der antitschechischen und Antiarbeiterbewegung an. Er gehörte unter die engen Mitarbeitern von Heinz Ruthy, den er finanzierte und dem er für Agitationsreisen ein Auto mit Chauffeur lieh. Er vermittelte auch Kontakte mit deutschen Nazis und half, Geld zur Unterstützung von Henleins Partei aus Deutschland in die Tschechoslowakei zu überweisen“*. [...] *„Felix Richter bot ein Darlehen zur Gründung der tendenziösen Zeitung Die Zeit an, die ab 1935 in Reichenberg erschien und er half mehrmals Ruth beim Überschreiten der Grenze nach Deutschland. Er gehörte zu den Organisatoren des Streiks am 15. September im Friedländer Gebiet, vor der Verhaftung floh er nach Deutschland und wurde als Belohnung am 6. Oktober Hitler vorgestellt. [...] Im Jahre 1940 wurde er wegen unerlaubter Kontakte zu einer Arbeiterin, deren Ehemann an der Front war, zu einem Jahr Gefängnis verurteilt. Um die geringste Bestrafung zu erwirken, trat er als Freiwilliger in die Sanitätstruppen ein, über sein weiteres Schicksal haben wir keine Nachrichten.“*⁴⁷¹

Felix Richter besaß in Raspenau die Villa die Konstr.-Nr. 278 (heute Luční Konstr.-Nr. 711) und neben weiteren Immobilien auch das Zinshaus in der Hejnická ulice Konstr.-Nr. 315. Aus der Eigentumsmasse Felix Richters erfasst das Nationale Denkmalinstitut 414 Posten. Eine ausgeprägter profilierte Gruppe stellt die umfangreiche Sammlung asiatischer Kunst dar, die vor allem Druckgraphik enthielt, aber auch Kunstgegenstände, die überwiegend aus dem 19. Jahrhundert stammen. Felix Richter sammelte auch alte und zeitgenössische europäische Kunst und vor allem regionale Graphik. In seinem Besitz befanden

470 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 18, Inv.-Nr. 107, Protokoly z činnosti J. Scheybala (Protokolle aus der Tätigkeit J. Scheybals), Aufzeichnung vom 26. 3. 1946.

471 SOKA Liberec, Bestand Pozůstalost rodiny továrníka Richtera z Luhu, Inventar, S. 2.

sich zum Beispiel auch eine Folge von Linolschnitten von Josef Erdreich mit Motiven aus Nordböhmen, Druckgraphik von Rudolf Karasek, Walther Klemm oder Karikaturen von Olaf Gulbransson für die Zeitschrift *Simplicissimus*. Einen persönlichen Kontakt mit Künstlern belegen Entwürfe für die Bekanntmachung der Geburt von Susanne Richter von dem Reichenberger Graphiker Josef Pfeiffer-Fried. Felix Richter besaß Bilder des deutschen Malers Curt Stoeving, Pastelle von Karl May und das Bild *Storch am Bach* von Wenzel Franz Jäger.

Mit Felix und Max Richter schloss sich die Geschichte der letzten Generation der Nachkommen der Fabrikantenfamilie vor der Abschiebung, die auch ihre Mutter Marie, geb. Heintschel, Witwe des Fabrikanten Carl Max, ihren Schwager Rudolf Josef Richter und viele andere traf.

Auf der Basis der Einbringungszeichen ist es möglich, rückblickend zu dechiffrieren, aus welchem Objekt die einzelnen Gegenstände stammten. Kann man aber auch daraus schließen, wem sie ursprünglich gehört haben, wer was sammelte und aus welchem Impuls? Meistens ja, wenn auch nicht immer mit Sicherheit. Wir haben sowohl in sich geschlossene Bestände vor uns, die zweifellos durch konzentrierten Sammlereifer und Interesse an einem konkreten eng begrenzten Bereich entstanden sind (Münzsammlung, Asiatika, Fotoapparate), als auch als Ganzes aus dem Nachlass gekaufte Sammlungen (Sammlung von Kuriositäten, Waffen und Musikinstrumente des Reichenberger Sammlers Funke)⁴⁷² und zugleich Konglomerate weniger ausgeprägter Kunstgegenstände. Es scheint, dass einige davon eher durch verschiedene Zufälle oder Kontakte gelenkt oder möglicherweise auch einmalig impulsiv in den Besitz der Richters gelangt sind und zur üblichen oder repräsentativen Dekoration der Interieurs dienten, eher als Beleg des gesellschaftlichen Status ihrer Besitzer, denn als Gegenstand einer systematischen Sammlertätigkeit.

Wenn wir uns die Frage stellten, ob es sich um österreichisch oder deutsch orientierte Kunst handele, wird die Antwort lauten, eher österreichisch, was mit der Sphäre der auf das Gebiet der Monarchie ausgerichteten Geschäftskontakten korrespondiert, aber die beurteilte Stichprobe ist verzettelt und enthält auch Artefakte aus dem deutschen Umfeld sowie auch Gegenstände aus dem Fernen Osten. Viel passender erscheint die Frage, ob sich die Sammlertätigkeit der Richters eher auf die Region konzentrierte, oder ob sie sich um Kontakt mit dem zeitgenössisch aktuellen Geschehen in einigen der benachbarten Kunstmetropolen bemühten. Wir wissen, dass Reichenberg, wo Ende des 19. Jahrhunderts Heinrich Liebig der bedeutendste Sammler war, sich eher nach Wien orientierte. Heinrich Liebig konnte aber für Carl Max und Gustav Alfred Richter kein mögliches Vorbild gewesen sein, denn seine Sammlung blieb privat und wurde erstmals einem engen Kreis von Interessenten am Tag der Eröffnung des nordböhmischen Museums 1898 vorgestellt und dann auf der Reichenberger Ausstellung 1906. Auch war

472 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala (Korespondenz J. Scheybal), Brief J. Scheybals an Z. Wirth, 6. 3. 1949.

Liebigs persönliche Situation eine andere, denn er widmet die gesamte freie Energie dem Sammeln. Gleichfalls waren die Summen, welche die Richters in ihre Sammleraktivitäten investieren konnten oder bereit waren, zu investieren, gegenüber Liebig beschränkter. Aus dem erhaltenen Material scheint hervorzugehen, dass die bildende Kunst zwar sichtbar einen Teil des persönlichen Familienraums prägte, für die Richters aber trotzdem nicht die wichtigste Priorität war. Das Sammeln bildender Kunst überschritt (mit der Ausnahme von Max Richter jun. und seiner Sammlung zeitgenössischer Künstler der Region des Isergebirges) unter dem Gesichtspunkt der Quantität und des Spektrums nicht den Rahmen von Gelegenheitsvorlieben oder der gesellschaftlichen Konvention. Die Bilder, welche die Wände der Familienspeiseräume und der Zimmer schmückten, korrespondierten durch die Wahl der Themen mit dem konservativen Geschmack der Auftraggeber und bestätigten ihre klare Verankerung in der Region. Der Akzent auf der Isergebirgslandschaft war im Falle Max Richters jun. kein Zufall. Durch seine Frau wurde er mit der Wandervogelbewegung bekannt und während der Zwischenkriegszeit unternahmen sie neben gemeinsamen Reisen in die Alpen, auf den Balkan oder Rügen auch häufig Exkursionen in Gebiete des Isergebirges und des Riesengebirges, einschließlich von Langlauftouren von Mildenau nach Niederrochlitz [Horní Rokytnice].

Geschlossener wirkt das Interesse der Richters am Sammeln orientalischer Gegenstände. Unter die Vorlieben gehörten, sich durch die Generationen wiederholend, auch die Jagd, Waffen und materielle Quellen, welche die Geschichte des Familieneigentums einschließlich verschiedener, mit der Wirtschaft und einer romantischen Vorstellung vom Mittelalter verbundenen Kuriositäten dokumentierten. Daneben treffen wir auf Elemente, welche die Familie der Richter als moderne Unternehmer und Träger neuer Lebensstrends darstellten. Diese Momente spiegeln sich im Interesse an Automobilen und dem damit verbundenen Reisen, dem Sammeln von Karten, Münzen, Ansichtskarten und einem offenkundigen Gefallen an fotografischer Dokumentation wieder.

Gustav und Max Richter ließen sich entsprechend ihrer Stellung solide repräsentative Villen errichten. Die Villa Gustav Alfred Richters von 1902 ist schon komfortabler und macht einen zivileren Eindruck. Den konservativen, den Charakter der Region sensibel respektierenden Trend bestärkte auch Max Richter jun., der im Einklang mit dem *spiritus loci* und der Familientradition seine eigene Villa als modernes, behagliches Haus im Geiste des sog. Heimatstils mit rustikalisierenden Holzelementen entwerfen ließ.

Überblicken wir die bildende Kunst in den Sammlungen der Richters als Ganzes, finden wir keine überregional gedachte, auch keine künstlerisch ausgeprägte Konzeption. Die Richters besaßen kein Avantgarde-Werk, an der Grenze zu einer zahmen Moderne kann man im Kontext der zeitgenössischen Entwicklung der modernen Malerei die Arbeit von Wenzel Franz Jäger wahrnehmen, aber auch in diesem Falle überwiegt eher der Lokalpatriotismus und Konservatismus und offensichtlich spiegeln sich hier Verwandtschaftsbeziehungen. Einen ähnlichen Geist atmet auch das erhaltene Konvolut von Graphiken

Walther Klemms und Rudolf Karaseks, die höchstwahrscheinlich aus der Sammlertätigkeit von Max Richter jun. stammen.

Im Kontrast zu den repräsentativen historischen Gebäuden von Gustav Alfred und Carl Max Richter finden wir nur ein Minimum an Information über das Vorkommen von Skulpturen am Außenbau oder über andere Kunstwerke auf ihren Grundstücken. Josef Scheybal äußerte sich 1950 zu den „*Statuen und Vasen im Park bei der Villa des ehemaligen Fabrikanten Richter*“ wie folgt: „*Die Villen des verstorbenen Fabrikanten Richter kenne ich schon dreißig Jahre. Ich wüsste nicht, dass dort in den Parks etwas so Bedeutendes gewesen wäre, dass es die Überführung in das Lager der NKK wert gewesen wäre. Eher handelt es sich um eine Angelegenheit des Denkmalamtes und es wäre zum Nutzen der Sache, wenn beide Plastiken vor Ort bewahrt werden und als Dekoration eines der Parks blieben.*“⁴⁷³ Auf der anderen Seite wissen wir, dass zum Beispiel Max Richter jun. sich in den zwanziger und dreißiger Jahren Designmöbel nach Maß entwerfen ließ, woraus hervorgeht, dass er sich mit großer Aufmerksamkeit dem Aussehen der Interieurs widmete.

Unter den Konfiskaten überwiegen zahlenmäßig Gegenstände, die zu den geläufigen Sammlerartikel im Sinne von Antiquitäten gehörten und bis heute gehören (böhmisches Glas, Kleingraphik, Ex libris, Porzellan, Keramik, Steingut). Über den Durchschnitt ragt das Konvolut von Asiatika hinaus, das kalligraphische Zeichnungen, Holzschnitte, Figuren, Kunsthandwerk und Waffen aus der Besitzmasse von Felix Richter umfasst. Die bildende Kunst vertraten, bis auf die Ausnahme des Typs der Kopie nach einem Gemälde von Carlo Dolci, vor allem zwei in der unmittelbaren Umgebung der Richters lebende Landschaftsmaler: der in Raspenau ansässige Wenzel Franz Jäger (1861–1928) und der aus einer jüngeren Generation stammende Karl Decker (1906–2003), der sein Atelier direkt in Mildeneichen hatte.

Die Verbindung mit Ihnen ist rein regional: aus der ersten Ehe von Josef Anton Richter (1830–1898) mit Helene Jaeckel (1830–1865) aus Raspenau ging auch die Tochter Maria Theresia (1859–1930) hervor, die 1884 den Maler Wenzel Franz Jäger heiratete, die markanteste künstlerische Persönlichkeit der Region Ende des 19. Jahrhunderts und der ersten beiden Dekaden des 20. Jahrhunderts. Dieser Bund vorherbestimmte in einem gewissen Maße die Orientierung und die Form der Sammleraktivitäten der Familie Richter auf dem Gebiet der bildenden Kunst. Die Verbindung Jägers mit den Richters beruhte auch in einer starken Ortsbindung. Wenzel Franz Jäger wurde im unweiten Ringenhain [Větrov] bei Friedland geboren, das mit dem Kataster Raspenau benachbart ist. Er studierte an der Kunstgewerbeschule in Wien bei Hans Macht, Andreas Groll und Rudolf Ribarz, auf dessen Veranlassung er 1895 nach München ging, wo er sich den Landschaftsmalern in der Künstlerkolonie Dachau anschloss. Er lernte Adolf

473

NA, Bestand SPS–D, Kart.105, Inv.-Nr. 175, Bericht J. Scheybals an die NKK, 18. 12. 1950.

aus Olmütz kennen, dessen an den Impressionismus anknüpfende Landschaftsschule gemeinsam mit den Vorbildern der Wiener Sezession Jägers malerische Handschrift formte. Dank seiner Kontakte präsentierte sich Jäger im Laufe der ersten Dekade wiederholt in der Galerie Miethke und mit dem Verein der Wiener Secession in Wien, er stellte auch in München, Dresden und schließlich in Prag aus. Seit 1902 lebte er dauerhaft in Raspenau, in der Villa Konstr.-Nr. 108 (heute Na kopečku Konstr.-Nr. 585), die Josef Anton Richter für ihn und seine Tochter erbauen ließ. Die von den Wiener Architekten Franz von Kraus und Josef Tölk entworfene Secessions-Villa mit Maleratelier stellt einen Bau dar, der durch seine Qualität von überregionaler Bedeutung ist. Damit korrespondiert auch die gesellschaftliche Aktivität seiner Bewohner: die Villa Jäger wurde in den folgenden Jahren ein Ort der Besuche und Treffen von bedeutenden Persönlichkeiten des kulturellen und künstlerischen Lebens. Durch Raspenau gingen der Komponist Franz Lehár, der Schriftsteller Gerhard Hauptmann oder der Maler Edvard Munch. Einer der Höhepunkte von Jägers Künstlerlaufbahn war die Teilnahme an der Wiener Ausstellung Kunstschau 1908, wo er sich unter anderem mit dem Bild *Die Schwarzen Teiche im Isergebirge* präsentierte. Dieses heute verschollene Werk erblickte im März 1946 Josef Scheybal, als er die Villa von Max Richter jun. (1899–1985) in Mildenau in der heutigen Větrná ulice Konstr.-Nr. 243 betrat. Jäger benutzte häufig ein quadratisches Format und viele Landschaftsszenarien aus Raspenau und dem Isergebirge sind als Ausblick über einen nahen, mit Pflanzenmotiven gefüllten Horizont komponiert. Auf diese Weise ist auch ein anderes Bild aufgebaut, die *Landschaft mit Klatschmohn*, die im Besitz von Max Richter jun. war und nach dem Krieg ihren Platz in den Büros des Regierungsamtes fand. Wenzel Franz Jäger kann man als den Begründer des Phänomens der Isergebirgs-Landschaftsmalerei bezeichnen. In seinen Spuren führen viele weitere regionale Maler mit unterschiedlichem Erfolg fort, im Gablonzer Gebiet vor allem Rudolf Karasek (1895–1986) und Richard Felgenhauer (1895–1958), direkt in Mildenau dann der zwei Generationen jüngere Karl Decker (1906–2003), dessen Gemälde neben den älteren, ererbten Leinwänden Jägers eine wesentliche Dekorationsphase der Wohnzimmer der Familienvillen und Wohnungen der letzten Vorkriegsgeneration der Familien Richter bildeten.

Zum Verlauf der Konfiskation des Eigentums der Familie Richter

Die mobilen Kulturgüter, die den Mitgliedern der verzweigten Familie Richter konfisziert wurden, zählen allein in den Beständen des Nationalen Denkmalinstituts mehr als tausendsechshundert Posten. In diese Bestände gelangten Gegenstände, die auf Schloss Sichrow zusammengetragen wurden, ein Teil von ihnen fand Platz in anderen Institutionen. Die Konfiskation betraf aber auch Schriftstücke, Gegenstände persönlicher oder technischer Art, bei denen es schwieriger ist, zu unterscheiden, ob es sich noch um Kulturbesitz handelt. Der zahlenmäßig größte Bestand „mobiler Kulturgüter“ wurde in den „Hauptvillen“ der Fabrikanten in Mildenau, Mildeneichen und Raspenau sichergestellt. Die Kunstgegenstände stam-

men besonders aus den Villen von Max, Felix, Gustav, Gustav Alfreds, Rudolfs und Marie Richters. In der Villa Rudolf Richters handelte es sich „*hauptsächlich um Naturalia, Urkunden und Akten*“.⁴⁷⁴ Marie Richter wird im Zusammenhang mit der Villa in Mildenau (Einbringungsnr. 161, Zeichen MR) und der Villa in Mildenau Konstr.-Nr. 65 angeführt, wo sich „*ein Teil der Waffen, im Keller dann die Naturaliensammlung befand*“.⁴⁷⁵ Weiter wurden Gegenstände aus der Wohnung Konstr.-Nr. 697/30 an der heutigen Šamánková třída in Reichenberg konfisziert, die nach der Konfiskation Stanislav Stárek zugeteilt wurde. Hier fand die Sortierung im Januar 1948 statt.

Aus den zugänglichen Dokumenten geht hervor, dass die erste Beschau der Villen der Richter-Familie durch beauftragte Personen im Juli 1945 stattfand. Es kam damals auch zu ihrer Sicherung, wobei aber einige von ihnen schon zuvor geplündert worden waren. Die Arbeiten an den Eigentumsverzeichnissen setzten sich im Laufe des Jahres 1946 fort. Im Frühling und Herbst 1947 wurden Verzeichnisse der Gegenstände gemäß den einzelnen Objekten angefertigt, der Prozess der Erfassung und der schrittweise Abtransport des Eigentums setzte sich aber bis 1949 fort. Die Gebäude wurden bald nach dem Ende des Kriegs in Wohnungen aufgeteilt, welche die nationalen Verwalter belegten. Was mit dem Eigentum der ursprünglichen Bewohner bis zum Augenblick des Verzeichnens geschah, aber auch danach, hing auch von ihrem Handel ab. Die hauptsächlich treibende Kraft und der Koordinator der Sicherung des Eigentums der Richters war der Beauftragte der Nationalen Kulturkommission Josef Scheybal, der im Juli 1945 die Situation wie folgt beschrieb: *„Die Richter-Fabrikanten waren die (finanziellen) Hauptpfeiler der Henleinbewegung. Sie flohen mehrheitlich, es blieb bloß Max, der bis jetzt seine luxuriös eingerichtete Villa bewohnt. Die übrigen, hauptsächlich die Villa der Fabrikantin Marie Richter, der Mutter, tragen schreckliche Spuren der Plünderung. Von dieser Villa, die trotz der [...?], die hier herrscht, [...?] enthält, scheint das wertvollste Eigentum das schrankenlose Interesse der Personen zu sein, die hier Büros einrichten wollen, um hierher zu gelangen, obwohl genügend Platz in den anderen Villen ist. Wir bitten, dass die Bezirksverwaltungscommission in Friedland durch das Sekretariat verständigt werde, dass jede Störung der Siegel und Absperrung bestraft werden wird. Ein genauer Überblick des Inventars für den Zustand, in dem sich die Räume befinden, ist schwierig.“*⁴⁷⁶

Auf welche Weise die Konfiszierung des Familieneigentum der Richters vor sich ging, kann man aus den amtlichen Berichten interpretieren. Was in Mildenau im Mai 1945 und in den folgenden Monaten geschah, erfahren wir aber auch aus den Memoiren Max Arne Richters. Aus seinen Erinnerungen geht hervor, dass die Situation in den ersten Tagen nach dem Ende des Krieges beträchtlich gespannt war.

474 NA, Bestand SPS–D, Kart.105, Inv.-Nr. 175, Bericht J. Scheybals, 7. 5. 1947.

475 Ibidem.

476 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 18, Inv.-Nr. 138, Opisy zpráv J. Scheybala jako pověření MŠO 1945–1946 (Abschrift der Berichte von J. Scheybal als Beauftragter des Ministeriums für Schulwesen und Aufklärung), Bericht vom 13. 7. 1945.

In der Nacht vom 9. auf den 10. Mai drangen die Russen in sein Haus ein und begannen zu plündern. Die erste Nacht verbrachte die Familie im Freien in dem die Villa umgebenden Park, die nächsten Tage fanden sie eine Zuflucht im Wald auf einem 2 km entfernten Hügel, wo auch ihre Tante Eni Richter mit fünf Kindern mit ihnen waren. Max Ernst Richter gibt an, dass das Haus bereits in diesen Tagen verwüstet war und die Familie es offen gelassen habe, weil in der gegebenen Situation nicht verhindert werden konnte, dass jemand hineingelange. Sie kehrten ungefähr nach einer Woche zurück und die Russen zwangen sie unter Todesandrohung, den versteckten Alkohol und Wertsachen herauszugeben.⁴⁷⁷ Die Alteingesessenen erwarteten, dass sich die Verhältnisse mit der Ankunft der Vertreter der tschechischen Selbstverwaltung beruhigten, aber diese Hoffnungen erwiesen sich als nichtig. Max Richter bewohnte in der Zeit von Scheybals Ankunft nicht wie früher seine luxuriös eingerichtete Villa, wie es anhand der offiziellen Quellen erscheinen mag, sondern er wurde mit seiner Familie unfreiwillig in zwei ihrer Räume festgehalten. Der Grund waren seine unentbehrlichen Kenntnisse hinsichtlich des Betriebs der Firma. Die offiziellen Berichte werden von Scheybals Meldung dominiert, dass auch die Villa der Marie Richter während der ersten Tagen nach dem Kriegsende ausgeraubt wurde, und zwar in der Zeit, als der nationale Verwalter Záleský für sie verantwortlich war, der Jaroslav Dědina den Zugang in die Villa ermöglichte. Záleský gab im auf der Station des Korps der nationalen Sicherheit in Raspenau ein halbes Jahr später, am 18. Januar 1946, niedergeschriebenen Protokoll an, dass Dědina verschiedene Gegenstände aus der Villa von Marie Richter weggebracht habe. Diese Angelegenheit illustriert beredt die Spannungen, Kompetenzstreitigkeiten und Misstrauen unter den Akteuren des Prozesses der Sicherung des Eigentums und einigen Vertretern der örtlichen Selbstverwaltung in Raspenau, Mildenau und Mildeneichen, die sich auch in der folgenden Zeit spiegelten.

Ende März 1946 schrieb Josef Scheybal in einem persönlichen Brief an Zdeněk Wirth zu dieser Causa: *„Mildenau. Ich machte bei der Station des Korps der nationalen Sicherheit in Raspenau halt. Der Kommandant der Station teilte mir mit, dass jener Erzdieb Záleský vom Kreisgericht in Reichenberg freigelassen wurde und dass die Gefahr eines neuen Einbruchs bestehe und dass er nicht für eine mögliche Störung des Siegels in der Villa garantiere. Deswegen holt ich mit der Assistenz des Korps der nationalen Sicherheit den hier aufbewahrten Kelch und die Monstranz heraus und ließ sie in der Kommandatur des Korps der nationalen Sicherheit in Raspenau lagern.“*⁴⁷⁸

Wiederholt wurde in den amtlichen Dokumenten der Fall von Silbermünzen behandelt: *„In der Gießerei in Mildenau bei Friedland wurde in Flaschen in der Senkgrube aufbewahrt eine größere Menge von österreichischen Silbermünzen gefunden. Durch eine Untersuchung wurde festgestellt, dass sie aus der Villa Marie Richters in Mildenau stammen. Außer Münzen wurden in der Senkgrube auch Glas*

477 RICHTER 2011, S. 63–65.

478 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand Z. Wirth, Korespondence J. Scheybala (Korespondenz J. Scheybal), Brief J. Scheybala an Z. Wirth, 28. 3. 1946, Luh Nr. 267.

fremden Ursprungs gefunden. Diese Münzen hatte der Verwalter Záleský gestohlen, er schmolz sie in der örtlichen Gießerei zu kleinen Kügelchen ein und versteckte einen Teil von ihnen. In Anknüpfung an diese Feststellungen bat der Konservator Cyril Merhout am 4. Dezember 1947 die Nationale Kulturkommission in Prag, diesen und weitere Wirtschaftsdelikte in der Region zu untersuchen. Merhout machte gleichzeitig darauf aufmerksam, dass der nationale Verwalter Jaroslav Dědina keine verlässliche Person sei.⁴⁷⁹

Josef Scheybal gelangte erneut im März 1946 in die Familienvillen der Richters, als er das Verzeichnis der Kunstgegenstände anfertigte und hielt in den Protokollen den damaligen Zustand der Objekte fest: „Die Villa des Fabrikanten Max Richter [ursprünglich Konstr.-Nr. 267, heute Konstr.-Nr. 243]. Dieses Gebäude hat sich zum größten Teil unversehrt erhalten, denn es wurde bis zur Verhaftung von Max Richter von der Familie bewohnt. Weil diese Villa der oberste Buchhalter der Firma Richter mit dem Untermieter Herrn Jan Janč bewohnt, wurden sämtliche sich hier befindlichen Kunstgegenstände ordentlich verzeichnet.“⁴⁸⁰ In dem größeren Wohnzimmer figurierte im Verzeichnis ein „großes Bild“ Die Schwarzen Teiche im Isergebirge von Wenzel Franz Jäger, im Speisezimmer dann ein weiteres Bild Jägers, Landschaft mit Klatschmohn und Deckers Gemälde Isermoore. Bei der Bibliothek ist eine Bemerkung über etwa 2 000 Bände, einschließlich eines vollständigen Exemplars des *Handbuchs der Kunstgeschichte* hinzugeschrieben.

Scheybal führte weiter an, dass „der nationale Verwalter der Villa und sein Untermieter (Karel Valda) sich vollkommen bewusst sind, dass sich sämtliche in der Villa befindlichen Gegenstände Eigentum des Staates sind, und verpflichteten sich, dass sie alle hier befindlichen Gegenstände anständig behandeln, in Sauberkeit halten werden, dass sie nichts beschädigen und nicht zulassen werden, dass irgendetwas aus dem Inventar weggenommen oder anders entwendet werde. Die Bibliothek, außer dem gesonderten Bücherlager im ersten Geschoss, konnte aus technischen Gründen nicht geschlossen werden und Herr Janč verpflichtete sich, dass nichts aus ihr verliehen oder entwendet werde. Diese Bibliotheken unterliegen nicht der üblichen Sammlung von Büchern und bleiben bis zur nächsten Entscheidung am Ort“.⁴⁸¹ Die Berechtigung von Scheybals Befürchtungen belegen seine Tagebuchaufzeichnungen.

Aus dem am 26. März vom Vorsitzenden der Ortsverwaltungskommission in Raspenau, František Hrnčál, und dem Beauftragten des Ministeriums für Schulwesen und Aufklärung Josef Scheybal unterschriebenen Protokoll geht das aufrichtige Bemühen Scheybals hervor, die Situation unter Kontrolle zu bringen

479 NA, Bestand SPS–D, Kart. 83, Inv.-Nr. 134, Brief von C. Merhout an die NKK, 4. 12. 1947.

480 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 18, Inv.-Nr. 107, Protokoly z činnosti J. Scheybala 1946 (Protokolle aus der Tätigkeit J. Scheybals), Aufzeichnung vom 26. 3. 1946.

481 Ibidem.

und das Eigentum in Verzeichnissen zu erfassen. Aus heutiger Sicht wird deutlich, dass dies trotz der komplizierten Sicherheitslage in vielen Fällen auch tatsächlich gelungen ist. Auf der anderen Seite ist evident, dass dort, wo es sich um exponierte Posten handelte, diese Bemühungen wirkungslos waren. Das erwähnte Gemälde Jägers *Die Schwarzen Teiche im Isergebirge* ist bis heute verschollen. Im Verzeichnis der Gegenstände aus der Wohnung und dem Haus Konstr.-Nr. 267, die Scheybal anderthalb Jahre später in der Anwesenheit des Vertreters des Besiedlungsamts und des Fonds zur nationalen Erneuerung in Reichenberg, Václav Prouza, und des Schutzpolizisten František Hrnčál, damals schon Vertreter des Ortsnationalausschusses, in die Verwaltung der Nationalen Kulturkommission übernahm, sind *Die Schwarzen Teiche im Isergebirge* nicht mehr vertreten. Angegeben wird nur das zweite, kleinere Bild Jägers, *Landschaft mit Klatschmohn*. Dagegen kam das Ölbild *Schlosspark Karl Mays* hinzu.⁴⁸²

Zuerst wurden die Kunstgegenstände aus dem Eigentum von Gustav Alfred Richter, die Josef Scheybal aus der Wohnung des Verwalters der Firma Kammgarnspinnerei G. A. Richter, Rudolf Knob in Mildenau (Luh), Konstr.-Nr. 2, aussortiert hatte, in die Verwaltung der Nationalen Kulturkommission übergeben. Das 76 Posten zählende Verzeichnis enthält Bilder, Bronzeplastiken und eine Mischung von Antiquitäten und Kunstgewerbe. Unter den Gemälden figurieren auch drei Gemälde von Wenzel Franz Jäger, „*Partie von Frieland*“ und zwei „*Landschaften aus der Umgebung von Raspenau*“. An der ersten Stelle wird ein Bild von Karl Decker angeführt, das heute nach dem Aufkleber des Künstlers auf der Rückseite des Spannrahmens als *Ausblick aus der Schwarzbachschlucht im Isergebirge* von 1937 identifiziert wird. Beim zweiten Posten handelt es sich um das heute auf Großbrohosetz aufbewahrte Bild *Isermoore* von Decker.

Die aus der Villa von Felix Richter stammenden Kunstgegenstände übernahm Josef Scheybal am 12. November 1947 aus der Wohnung des Obermeisters der Kammgarnspinnerei Arnošt Fryba in Mildenau (Luh) Konstr.-Nr. 278.⁴⁸³ Von allen zugänglichen Verzeichnissen des Eigentums war der am höchsten bewertete Posten 68 japanische Tuschzeichnungen, Aquarelle und Skizzen aus dem Eigentum von Felix Richter, die Scheybal zusammen auf 400 000 Kr. schätzte. Genauso wie in allen übrigen Fällen handelte es sich um geschätzte Erwerbungspreise für den Staat von 1938. Das Verzeichnis der Gegenstände aus dem Eigentum von Felix Richter, übernommen aus der Wohnung Arnošt Fryba in Mildenau (Luh), enthält insgesamt 311 Posten von Kunstwerken, zahlenmäßig überwog die Graphik, meistens japanische, aber inbegriffen sind hier auch Gegenstände des Kunsthandwerks.

482 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Dokumenty z činnosti Josefa Scheybala, Seznam předmětů převzatých z vily Marie Richterové v Raspenavě-Luhu (Dokumente aus der Tätigkeit Josef Scheybals, Verzeichnis der aus der Villa Marie Richters in Raspenau-Luh übernommenen Gegenstände), 14. 11. 1947, Kart. XIX, Inv.-Nr. 473.

483 NA, Bestand SPS-D, Kart.107, Inv.-Nr. 175, Seznam předmětů převzatých z bytu A. Frýby v Luhu (Verzeichnis der aus der Wohnung von A. Frýba in Luh übernommenen Gegenstände), 12. 11. 1947.

Im Mai 1947 beschrieb der Kommandant der Station des Korps der nationalen Sicherheit in Raspenau, der Oberwachtmeister Kerfurt, die Situation der Familienvillen der Richters. Der nationalen Kulturkommission teilte er mit, von wem und wohin das kulturell wertvolle Eigentum aus den Villen der Familie Richter in Luh (Mildenau), Lužec (Mildeneichen) und Raspenau verlagert wurde und in welchem Zustand sich diese Objekten jetzt befanden.

Während des Junis 1948 verlief die Übergabe von Kunstgegenständen aus der Villa des Besitzers der Fabrik für Samt und Plüsch Heinrich Richter in der Čelakovická ulice, Konstr.-Nr. 1532 in Warnsdorf. Josef Scheybal übernahm sie in die Verwaltung und den Besitz der NKK vom ehemaligen nationalen Verwalter des Unternehmens, František Resel, in Gegenwart des Vertreters der Regionalamtsstelle des Besiedlungsamts und des Fonds zur nationalen Erneuerung in Reichenberg, Michal Almási.⁴⁸⁴ Aus dem von Josef Scheybal und Jindřich Richter, „*nationalem Verwalter in Beauftragung der Fabrik für Samt und Plüsch*“ unterzeichneten Verzeichnis geht hervor, dass es sich um 25 Gemälde handelte, durchwegs von solidem Niveau. Ähnlich wie im Falle der Richter aus Raspenau, Mildenau und Mildeneichen handelte es sich um konservativere Künstler, deren Zusammensetzung aber ein interessantes Konglomerat von Künstlern mit jüdischen Wurzeln, über tschechische Maler bis zu offen kollaborierenden, mit der offiziellen Kunst von Nazideutschland verbundenen Künstlern wie Ferdinand Staeger darstellt. Es befand sich hier unter anderem ein Selbstporträt von Eugen Spiro, einem jüdischen Maler aus Breslau, der während des Kriegs von der Gestapo verfolgt wurde, und auch ein bemerkenswertes frühes Porträt der jungen Leni Riefenstahl von Spiro. Erwähnenswert ist auch das Bild *Straße mit Staffage* des deutsch-jüdischen Malers Lesser Ury. Zahlenmäßig überwogen konservativere Künstler der älteren Generation wie Hanuš Schweiger, Emanuel Staněk und Emil Schovánek. In der Sammlung waren auch die Maler der Isergebirgslandschaft Christian Gotthard Hirsch, Hugo Siegmüller und Wenzel Franz Jäger vertreten.⁴⁸⁵

Im Laufe des März 1949 kam es zu einer weiteren Welle von protokollarischen Eigentumsübergaben aus den Villen der Richters, wiederum mit der Assistenz von František Hrnčál. Zuerst war es das Mobiliar „*aus der einstmaligen Villa der Marie Richter in Luh 65*“. Insgesamt 125 Gegenstände aus dieser Villa wanderten auf das Schloss Friedland. Es handelte sich besonders um historische Waffen (Hellebarden, Rüstungen, Hieb- und Stichwaffen, Streitkolben usw.). Weitere insgesamt 473 Gegenstände gingen der Maschinenschrift des Verzeichnisses von Josef Scheybal zufolge in das Lager der NKK auf Schloss Sychrow. Unter ihnen waren Möbel, Wirtschaftsgegenstände des täglichen Bedarfs, Folterinstrumente (Richtgrad, Fesseln, Spanischer Stiefel, Daumenschrauben), Vorhängeschlösser, Hufeisen, Bauernwaf-

484 NA, Bestand SPS–D, Kart.105, Inv.-Nr. 175, Seznam předmětů převzatých z Továrny na samety a plyše ve Vansdorfu (Verzeichnis der aus der Fabrik für Samt und Plüsch in Warnsdorf übernommenen Gegenständen), 17. 6. 1948.

485 Ibidem.

fen, Reiterutensilien, Leuchter, Fahne, datiert 1754 usw.⁴⁸⁶ Über die Arbeitsbedingungen, unter denen damals Scheybal arbeitete, gibt sein Brief an Zdeněk Wirth vom 6. März 1949 Auskunft.

Drei Tage früher übernahm Scheybal Möbel, u.a. einen eingelegten Bauernschrank aus Eiche aus der Villa von Max Richter Konstr.-Nr. 267 und weitere Stücke aus der Konstr.-Nr. 173 (sie befand sich auf dem Gelände der Fabrik) in die Verwaltung und den Besitz der NKK in Prag. Am höchsten geschätzt wurden „aus dem Eigentum des ehemaligen Fabrikanten Richter Konstr.-Nr. 278“ stammende Gegenstände – ein Biedermeiersekretär mit ausklappbarer Schreibplatte (10 000 Kr.) und ein französischer, intarsierter Sekretär (5 000 Kr.). Die beiden letztgenannten Posten befanden sich im Fabriklager der Firma Přádělny vlny n. p. (Wollspinnerei, Nationalunternehmen) Prag, Betrieb Luh, Konstr.-Nr. 173.⁴⁸⁷ Am selben Tag wurde auch das Verzeichnis der Gegenstände unterschrieben, die in der Anwesenheit von František Hrnčál aus der „Fabrikvilla Konstr. 202“ in die Verwaltung der NKK in Prag übernommen wurden, es handelte sich um Folterinstrumente, einen exotischen Speer, ein das Gut Niederweigdorf betreffendes Konvolut von Archivalien, ein Globus aus der Mitte des 19. Jahrhunderts und weitere kleine Gegenstände.⁴⁸⁸ In den Tagen des 14. und 15. März 1949 erstellte dann Josef Scheybal ein „detailliertes Inventar der Gegenstände aus der Villa, früher der Marie Richter, hinsichtlich der dunklen Räumlichkeit am Ort der bisherigen Aufbewahrung, auf dem Dachboden in Luh übernommen, damit dieses Inventar als Grundlage für das Lagerbuch gebraucht werden kann“.⁴⁸⁹

Im April 1949 analysierte die Verwaltung der numismatischen Abteilung des Nationalmuseums den Torso der Sammlung des Fabrikanten Max Richters aus Mildenau, der zu dieser Zeit in den Lagern auf Sichrow aufbewahrt. Es handelte sich um „die Reste einer großen numismatischen Sammlung Richters, insgesamt 3 128 Stück Münzen, Medaillen und Papierzahlungsmittel, d.h. 1 325 Münzen und Medaillen aus Silber, 1 606 Münzen und Medaillen aus Kupfer und aus anderen mindernwertigen Metallen und 197 Papierzahlungsmittel“.⁴⁹⁰ Die numismatische Expertin, Professorin Emanuela Nohejlová-Prátová gab im Bericht an, die „Sammlung ist völlig entwertet und auch die schlechte Erhaltung einzelner Stücke vermindert ihren materiellen und historischen Wert“, dessen Höhe sie auf 7 500 Kr. gemäß dem Jahre 1938 schätzte. Die Verwaltung der numismatischen Abteilung avisierte die Ausstellung eines

-
- 486 NA, Bestand SPS–D, Kart.108, Seznam předmětů kulturní hodnoty převzatých J. Scheybalem od MNV v Raspenavě (Verzeichnis der Gegenstände von kulturellem Wert, vom Ortsnationalausschuss in Raspenau von J. Scheybal übernommen), 3. 3. 1949.
- 487 NA, Bestand SPS–D, Kart. 108, Seznam předmětů kulturní hodnoty převzatých pověřencem NKK J. Scheybalem od MNV v Raspenavě (Verzeichnis der Gegenstände von kulturellem Wert, vom Ortsnationalausschuss in Raspenau von J. Scheybal übernommen), 3. 3. 1949.
- 488 Ibidem
- 489 NA, Bestand SPS–D, Kart. 108, Bericht des Beauftragten J. Scheybal über die Tätigkeit am 14. und 15. 3. 1949, 15. 3. 1949.
- 490 NA, Bestand SPS–D, Kart. 105, Inv.-Nr. 175, Předběžné potvrzení Numismatického oddělení NM o převzetí sbírky mincí M. Richtera (Vorläufige Bestätigung der Numismatischen Abteilung des Nationalmuseums über die Übernahme der Münzsammlung M. Richters), 20. 6. 1949.

Depositscheins auf die Stücke, an der sie Interesse für die Sammlungen des Nationalmuseums hatte.⁴⁹¹ Im Laufe der 50er Jahre änderten Teilgegenstände aus dem Eigentum der Richter weiter ihren Aufbewahrungsort in Abhängigkeit nach den Bedürfnissen der staatlichen Institutionen. Im September 1954 wanderten so die geschmiedete Nachtwächterhellebarde in das Staatliche Lehrmuseum für Jagdwesen in Eisgrub [Lednice], ein Jahr später gewann das Militärgeschichtliche Institut eine Sense aus den Bauernstürmen.⁴⁹²

Die Buntheit und die Absurdität des Prozesses der Konfiskation belegt auch die Präsenz einiger persönlicher oder gängigen Gegenstände des täglichen Bedarfs. Aus dem Eigentum der Richter wurden zum Beispiel auch der Wäschekorb, Krawatten, 191 Kleiderbügel, eine amerikanische Flagge, ein Wickelband und ein Kranz aus Kunstblumen konfisziert. Diese und viele weitere Posten unterschiedlichster Art figurieren in den Sichrower Listen ohne Nummer. Es handelt sich um mehr als 400 Gegenstände, deren genaue Herkunft während der Einbringung nicht erfasst werden konnte. Unter ihnen sind auch verschiedene volkstümliche und orientalische Mützen, Manschetten und weitere Textilien, die nach den Aufzeichnungen der Beauftragten schließlich in das Orientalische Museum in Troja wanderten.⁴⁹³

Im Kontext von Scheybals Aufzeichnungen wird deutlich, dass die Konfiskation des Eigentums der Familie Richter aufreibend und manchmal nahezu eine Sisyphosarbeit war. Man kann vermuten, dass die interessantesten Kunstgegenstände und Wertsachen in den ersten Nachkriegswochen entwendet und höchstwahrscheinlich verkauft worden waren, weitere vielleicht an andere Orte verbracht wurden, wo wir sie bislang möglicherweise nur nicht identifizieren konnten. Die Mehrheit der übrigen Kunstgegenstände gelang es zu sichern. Gemeinsam mit ihnen wurden auch eine Reihe von Sachen persönlicher oder rein utilitärer Art gesichert. Diese Gegenstände sind heute über mehrere Institutionen zerstreut, wobei das Nationale Denkmalinstitut den zahlenmäßig umfangreichsten Bestand verwaltet. Es handelt sich um ein mühseliges Erbe. Es geht nämlich bis auf Ausnahmen nicht um typische Galerie- oder Museumsgegenstände, die einen Platz in den traditionellen Ausstellungen einnehmen könnten. In der Mehrheit der Fälle dokumentieren sie eher den Lebensstil der Unternehmerfamilie und ihren sich wandelnden Geschmack, Vorlieben und die Art der Freizeitgestaltung, wovon besonders die Fotografien, Karten und Ansichtskarten aus den Familienferien und den häufigen Auslandsreisen Auskunft geben. Es ist vor allem Material zur Geschichte des alltäglichen Lebens der höheren Mittelschicht oder eher der Industrie-Aristokratie. Sie erzählen die Geschichte der Familie, die sich durch ihren unternehmerischen Erfolg während mehrerer Generationen einen Platz in der ökonomischen und kulturellen Elite der

491 Ibidem.

492 Ibidem.

493 NA, Bestand SPS-D, Kart. 106, Inv.-Nr. 175, soupis předmětů ze sběry Sychrov bez inventárního čísla (Verzeichnis der Gegenstände aus der Sammelstelle Sichrow ohne Inventarnummer), 1951. Leider gelang es nicht festzustellen, um welche Institution es sich handelt. Möglicherweise handelt es sich um einen fehlerhaft angegebenen Namen.

Region erarbeitet hat und schließlich durch ihre Schritte unter dem Druck der Umstände zum Zerfall der Zwischenkriegszeit-Tschechoslowakei beitrug. Die mit der Abschiebung verbundenen Geschehnisse bewirkten, dass wir heute besonders dank Josef Scheybals über ein umfangreiches Konvolut von Gegenständen mit hohem Aussagegewert vor allem in Richtung des persönlichen Lebens einer Gruppe von Menschen disponieren, die bedeutend den Charakter der Region geformt hat, aber schließlich lieber aus der Geschichte ausradiert wurde und über deren Schicksal im tschechischen Umfeld bislang nicht so viel nachgedacht wurde, wie es wünschenswert wäre.

Die Unternehmerfamilie Kluge - Magnaten der Flachindustrie im Trautenauer Gebiet⁴⁹⁴

Petr Janák

Abkürzungen der Einbringungen: JČKA, PHS, KGE, ČEJKA, Mateřská škola (Kindergarten)

Die Angehörigen der Familie Kluge hinterließen markante Spuren in der Entwicklung der Textilindustrie im Trautenauer Gebiet. Ihre Familiengeschichte auf dem Gebiet Böhmens hat ihre Anfänge Ende des 18. Jahrhunderts in Hermannseifen [Heřmanovy Sejfy].⁴⁹⁵ Mit dem wirklichen Industrieunternehmen begann in der Mitte des 19. Jahrhunderts in Oberaltstadt [Horní Staré Město] bei Trutnav erst Franz Seraphim Kluge (1821–1888). Schwerpunkt seiner Unternehmertätigkeit war die Flachsspinnerei in Oberaltstadt (erbaut 1865) und die Weberei (erbaut 1876) mit Bleicherei (ab 1880) in Hermannseifen. 1887 erweiterte sich der Besitz der Kluge um die Spinnerei in Dunkelthal [Temný Důl]. Im Jahr 1872 zog Franz Kluge seine Söhne Johann Adam (1844–1922), Franz Emanuel (1845–1920) und Josef Wenzel (1847–1909) als Gesellschafter hinzu. Später kam der jüngste, Alois (1856–1929), zu ihnen hinzu.

An der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert begann sich die nächste Generation der Kluges am Betrieb der Firma zu beteiligen, die dann zu Beginn der 20er Jahre des 20. Jahrhunderts ganz die Zügel in die Hände nahmen. Die Leitung des ganzen Unternehmens übernahmen die Söhne Johann Adams,

494 SOkA Trutnov, Bestand J. A. Kluge, Horní Staré Město, Kart. 25, Inv.-Nr. 227, Přehledné dějiny firmy sepsané Ing. Fr. Klugem (Übersichtliche Firmengeschichte, geschrieben von Ing. Fr. Kluge). – SMUTNÝ 1982, <http://www.staretrutnovsko.cz/pribehy-trutnovsko.php>, besucht am 10. 10. 2017. Dies betrifft das ganze Kapitel. Die genealogischen Angaben wurden geschöpft aus: VEREIN FÜR COMPUTERGEALOGIE. GEDBAS (Genealogical Database – collected personal data (Germany)) [on-line]. Dortmund: Verein für Computergenealogie, o. D., <https://gedbas.genealogy.net/>, besucht am 16. 2. 2019.

495 Heute nennt sich die Gemeinde Rudník. Im Text wird weiterhin der zeitgenössische Name Hermannseifen (tschech. Heřmanovy Sejfy) verwendet, der bis 1952 galt.

Franz Konrad (1876–1954) als Hauptdirektor und Johann (1885–1975),⁴⁹⁶ der das Geschäft führte. Die Weberei und Bleicherei in Hermannseifen führte nach seinem Vater Josef Wenzel der Igo genannte Ignaz (1875–1929). Nach dem Verscheiden des Juristen JUDr. Alois Kluge erbte den Anteil sein Sohn Friedrich (Fritz) Kluge (1891–?).

Zu einer weiteren Reorganisation der Eigentümerstruktur kam es nach dem Tode von Ignaz Kluge 1929. Die Weberei und Bleicherei in Hermannseifen übernahm Johann Kluge, die Geschäftsabteilung erhielt Friedrich zur Obsorge. Am Ende der zwanziger Jahre begann sich auch die jüngste Generation der Kluges in das Geschehen im Unternehmen einzuschalten. Ab 1928 war das insbesondere Hans, der Sohn von Franz Konrad.

Im 20. Jahrhundert gelang es der Firma erfolgreich, sowohl die Wirtschaftskrise nach dem Ersten Weltkrieg als auch die große Krise in den dreißiger Jahren zu bewältigen. Nachdem sie sich von den Folgen des Ersten Weltkriegs erholt hatte, expandierte sie in den zwanziger Jahren sehr ungestüm.

Vermittels von Kapitalinvestitionen dehnte sie mit dem Ziel, den Absatz ihrer Produkte auf dem deutschen Markt zu sichern, ihre Unternehmenstätigkeit nach Sachsen und weiter nach Slowenien und Ungarn aus. Während der Weltwirtschaftskrise erfreute sie sich sogar des Vorteils, durch den Zusammenbruch der konkurrierenden Textilfabriken im Vorland des Riesengebirges.⁴⁹⁷

In den 30er Jahren gehörte besonders Ing. Franz Kluge zu den politischen und finanziellen Unterstützern der sudetendeutschen Henlein-Bewegung. 1939 übernahm die Hauptleitung des Unternehmens sein Sohn Hans Kluge,⁴⁹⁸ der eine technische Hochschulbildung in Dresden und Wien absolviert hatte und sich danach zur Praxis in Belfast aufhielt. 1936 reiste er nach Brasilien. Während eines mehrmonatigen Aufenthalts auf dem südamerikanischen Kontinent suchte er nach Möglichkeiten des Exports von Produkten der Firma in dieses Gebiet. Unter seiner Leitung gewann die Gesellschaft J. A. Kluge die Flachsspinnerei in Trübenwasser [Kalná Voda], die er 1939 dem Unternehmen Fejfar und Mládek abkaufte.⁴⁹⁹ Während des Zweiten Weltkriegs wirkte Hans Kluge in den die nazistische Wirtschaft leiten-

496 Später gab er seine Stellung in der Firma auf und leitete zuerst in Oberaltstadt die Verwaltung der Sozialeinrichtungen der Firma, um schließlich die Leitung der Weberei und Spinnerei anzunehmen, welche die Firma im slowenischen Jarše besaß. Sein Wirken hier endete 1941, als er in die Wehrmacht berufen wurde.

497 Die Firma J. A. Kluge kaufte zum Beispiel ein bankrott gehendes Flachsunternehmen in Ober Adersbach [Horní Adršpach], um seine Produktion zu stoppen und sich so der Konkurrenz zu entledigen. Siehe SOKA Trutnov, Bestand J. A. Kluge, Horní Staré Město, Kart. 23, Inv.-Nr. 217, Účast firmy J. A. Kluge na firmě Východočeský lnářský průmysl, a. s., Horní Adršpach a v Adršpašském konsorciu čs. přádelen lnu (Beteiligung der Firma J. A. Kluge an der Firma Ostböhmisches Leinenindustrie, A.-G., Ober Adersbach, und im Adersbacher Konsortium tschechoslowakischer Leinenspinnereien), 1935–1940.

498 SMUTNÝ 1982.

499 SOKA Trutnov, Bestand J. A. Kluge, Horní Staré Město, Kart. 24, Inv.-Nr. 218, Koupě přádelny firmy Fejfar a Mládek v Kalné Vodě (Kauf der Spinnerei Firma Fejfar und Mládek in Trübenwasser), 1938–1944.

den Organen. Zum Beispiel schloss sich seine Firma der Kriegsproduktion für das Deutsche Reich an und nutzte Zwangarbeiter, jüdische Gefangene der Außenstellen des Konzentrationslagers Groß-Rosen und Kriegsgefangens.⁵⁰⁰

Nach der Befreiung der Tschechoslowakei wurde auf Basis des Dekrets des Präsidenten der Republik über das Unternehmen J. A. Kluge die nationale Verwaltung verhängt, mit der zuerst Josef Mládek, Prof. Karel Liesler und Antonín Matěna betraut wurden. Nach dem Protest der Arbeiter wurden sie aber abberufen und mit einer Entscheidung des Industrieministeriums vom 27. Februar 1946 wurden Stanislav Ježek, Josef Kristek und Josef Munzar zu neuen nationalen Verwaltern ernannt.⁵⁰¹ Hans Kluge arbeitete wegen seiner Fachkenntnisse noch für eine gewissen Zeit im Unternehmen, dann wurde er nach Deutschland ausgesiedelt. Die Firma wurde durch die Anordnung des Ministeriums vom 27. Dezember 1945 verstaatlicht und am 7. März 1946 dann in das Nationalunternehmen Texlen in Trautenau eingegliedert.⁵⁰²

Als im Jahre 1889 Josef Wenzel Kluge das Großgut Hermannseifen mit Brauerei und Meierhof in Mohren [Javorník] kaufte, gründete er damit die Gutsbesitzerlinie mit Sitz in Mohren, in der sein Sohn Hugo (1878–1941) und anschließende Franz Konrad (1910–1995) folgten. Dem Letztgenannten wurde nach dem Zweiten Weltkrieg das Gut gemäß dem Dekret des Präsidenten Nr. 12/1945 konfisziert.

Vor der Verstaatlichung besaß die Familie Kluge im Trautenauer Gebiet eine große Anzahl von Immobilien. Neben Fabriken waren das die eigenen Villen der einzelnen Familienmitglieder, aber auch Bürogebäude, Häuser für die Büroangestellten, Arbeiterhäuser und Sozialeinrichtungen für die Arbeiterschaft, landwirtschaftliche Güter und anderes.

Der ursprüngliche Sitz der Kluges war seit dem 18. Jahrhundert das Haus Konstr.-Nr. 51 in Hermannseifen.⁵⁰³ Mit dem Kauf des Großgutes Hermannseifen 1889 erwarb die Familie auch das neogotische Schloss der mit dem Prädikat von Silberstein in den Adelsstand erhobenen Theers (Konstr.-Nr. 6),⁵⁰⁴

500 KROUPOVÁ 2011, S. 28–29, <https://dk.upce.cz/handle/10195/38729>, besucht am 16. 2. 2019.

501 SMUTNÝ 1982, S. 33–34.

502 Ibidem, S. 34.

503 Marie Platovská, Rod Klugeů z Heřmanových Sejfů, Javorníku a Starého Města u Trutnova a jejich nemovitosti Projekt NAKI (id. kód DG16P02H023): Proměna venkovské architektury s důrazem na vývoj v 19. a 20. Století [Die Familie der Kluge aus Hermannseifen, Mohren und Altstadt bei Trautenau und ihre Immobilien. Projekt NAKI (Reg.-Nr. DG16P02H023): Verwandlung der ländlichen Architektur mit Betonung auf die Entwicklung im 19. und 20. Jahrhundert (in Zusammenarbeit mit der České vysoké učení technické / Tschechischen Technischen Hochschule in Prag, Baukultur)], <http://venkov.fsv.cvut.cz/projekt/>.

504 Pavel VÍTEK, Zámek Arnultovice, in: *Hrady.cz* [online], 14. 12. 2005, <https://www.hrady.cz/?OID=3416>, besucht am 1. 4. 2019. – POČHE 1977, S. 29. Das Schloss erbaute Josef Karl Theer von Silberstein in den 30er Jahren des 19. Jahrhunderts. Es wurde im Geist der romantischen Neogotik 1858 umgestaltet.

das vor allem Geschäftszwecken,⁵⁰⁵ aber vielleicht auch als Wohnung diente. Von den Wohnsitzen der Familienmitglieder ist die späte historistische Villa JUDr. Alois Kluge in Trautenau bekannt, die er sich 1895 errichten ließ.⁵⁰⁶ In Arnsdorf [Arnultovice], in unmittelbarer Nähe zu Hermannseifen, errichtete Ignaz Kluge zum größeren Teil als Blockbau die Villa Konstr.-Nr. 6,⁵⁰⁷ die mit ihrem Stil dem Secessionsfolklorismus an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert entspricht. Aus den zwanziger Jahren des 20. Jahrhunderts stammt offensichtlich die Villa Johann Kluge Konstr.-Nr. 313 in Hermannseifen.⁵⁰⁸ Bei der Spinnerei in Oberaltstadt erbaute 1922 Ing. Franz Konrad Kluge seine Villa, „*die noch an die dekorativen Tendenzen vom Anfang des 20. Jahrhunderts anknüpft*“.⁵⁰⁹ Der Hauptsitz des Gutsbesitzerzweigs der Familie wurde das Wohngebäude des Herrenhofs Konstr.-Nr. 96 in Mohren bei Hermannseifen. Die Fabriken und Villen der Familie Kluge wurden nach dem Zweiten Weltkrieg gemäß dem Dekret Nr. 108/1945 Sb. des Präsidenten konfisziert, während das Herrengut mit Brauerei in Hermannseifen und das Gut in Mohren unter das Dekret Nr. 12/1945 Sb. fielen. Einigermäßen unklar war die Situation mit der Villa von Johann Kluge Konstr.-Nr. 313 in Hermannseifen, das nach dem Krieg auf Grundlage eines Dispositionsschein Herr Jiříčka bewohnte. Josef Scheybal gab dazu an: „*Der Rechtsstatus dieser Villen ist nicht einmal dem Vorsitzenden des Ortsnationalausschusses Zeman klar. [...] Sie wurden angeblich gemäß Dekret 12/45 konfisziert, aber der Fond zur nationalen Erneuerung erstellte den Verfügungsschein und verkaufte die Teppiche.*“⁵¹⁰

Vom Mobiliar der Familie Kluge ist nur ein Bruchteil bekannt. Als Josef Scheybal im August 1949 nach Hermannseifen kam, um das beschlagnahmte Eigentum zu sichern, fand er nur den Torso der ursprünglichen Einrichtung der Objekte vor, welche die Familie besessen hat. In der Wohnung des Brauers, vielleicht im Areal der Brauerei, entdeckte er neben einem Wäscheschrank eine vergoldete Louis-seize-Uhr und einige „*Stücke aus Glas, ein schönes Bild, ein völkerkundliches [Genrebild] des norwegischen Malers Knud Larsen Bergslien (geb. 1827)*“.⁵¹¹ Die Gegenstände wurden auf Schloss Sichrow als Einbringung Brauerei Hermannseifen gelagert.⁵¹² Bei der Übernahme des Eigentums im „*Kluge-Schloss in*

505 SMUTNÝ 1982, S. 11.

506 JURÁČKOVÁ 2018, S. 85.

507 SOKA Trutnov, Bestand Archiv obce Arnultovice, Inv.-Nr. 44, Fotokronika obce Arnultovice, fotografie usedlosti, obyvatel a obecních objektů, jak vypadaly v roce 1927 (Fotochronik der Gemeinde Arnsdorf, Fotografien der Anwesen, Bewohner und der Gemeindeobjekte, wie sie 1927 ausgesehen haben) https://vychodoceskearchivy.cz/ebadatelna/index.php?misto=trutnov&adresar=CZ_225105010_489_44&strana=9&nadpis=Fotokronika+obce+Arnultovice+1927, besucht am 16. 2. 2019.

508 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 20, Pracovní deník J. Scheybala (Arbeitstagebuch von J. Scheybal), Aufzeichnung vom 22. – 26. 8. 1949.

509 JURÁČKOVÁ 2018, S. 85.

510 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 20, Pracovní deník J. Scheybala (Arbeitstagebuch von J. Scheybal), Aufzeichnung vom 22. – 26. 8. 1949.

511 Ibidem.

512 Mit der angegebenen Aufzählung Scheybals können wir in dieser Einbringung wohl nur zwei Glasbecher und vielleicht einen kleinen Krug aus Milchglas identifizieren. Die Uhr und das Bild konnten nicht identifiziert werden.

Hermannseifen“, musste Scheybal konstatieren, dass „*hier viele Sachen verschwunden waren, hauptsächlich Graphik, die hier noch im Jahre 1945 gewesen war. Viele hat der Fond zur nationalen Erneuerung weggebracht. Übernommen wurden hauptsächlich Bücher, Fotografie und Graphik, Bücher um die 500 Bände [...] Von dem Fond zur nationalen Erneuerung keine Zeile*“.⁵¹³ Zur Sicherung der mobilen Sachen in den oben erwähnten Villen von Johann Kluge Konstr.-Nr. 313 schrieb Scheybal: „*Hier sortierte ich siebeneinhalb Stunden Bücher. Ich ging an die 3000 Bände durch, übernahm mehr als 1800 Bände, neben einer schönen Empire-Uhr und einem Aquarell. Die Möbel werden Gegenstand einer weiteren Verhandlung nach der Sicherung des Rechtsstatus beim Bezirksnationalausschuss Hohenelbe sein*.“⁵¹⁴ Heute gibt es aus der Jiříčka Heřmanovy Sejfy bezeichneten Einbringung in den Beständen der Schösser Sichrow, Friedland, Reichstadt [Zákupy] und Doxan [Doksany] 14 Gegenstände. Es handelt sich größtenteils um Graphik, Fotografie, Möbel und einige Bilder. Zwei Bilder übernahm Scheybal in einer anderen Villa, Konstr.-Nr. 174, in der zu dieser Zeit sich eine Grundschule befand.⁵¹⁵ In den Mobiliarbeständen der Schlösser Sichrow und Doxan befanden sich auch mobile Denkmäler aus der Bleicherei in Hermannseifen, unter ihnen überwogen Gegenstände des persönlichen Bedarfs, Schmuck und Fotografien aus dem 19. Jahrhundert und dem Beginn des 20. Jahrhunderts.

Aus dem Mobiliar der den Mitgliedern der Familie Kluge gehörenden Objekte ragt durch seine Geschlossenheit und den Umfang der zahlenmäßig starke Komplex von Zeichnungen (der auch einige Graphiken und malerische Skizzen umfasste) aus der Zeit vom Ende des 18. Jahrhunderts bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts heraus, der sich nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs im Forsthaus Konstr.-Nr. 154 in Mohren bei Hermannseifen befand, das ursprünglich zum konfiszierten Herrenhof Franz Konrad Kluges gehörte. Das Schicksal dieser Sammlung nach 1945 verzeichnete Josef Scheybal in seinem Arbeitstagebuch: „*Heute, am 25. VIII. 1949 wurde bei den Wohnungsrevisionen in Mohren bei Hermannseifen festgestellt, dass aus Kluges Forsthaus, bewohnt vom Heger Čejka, 1946 an das Museum in Königgrätz [Hradec Králové] eine größere Menge verschiedener Gemälde und Zeichnungen abgeschickt wurde, nach denen ich beim letzten Aufenthalt in Königgrätz den Direktor des Museums Michl fragte. Dieser teilte mir in einem privaten Brief mit, dass er die Angelegenheit untersucht habe und dass in dieser Zeit aus Arnau [Hostinné] 497 verschiedene Gemälde und Zeichnungen geschickt wurden. [...], wobei er aber bei der Bearbeitung feststellte, dass es sich tatsächlich um Material aus dem Forsthaus in Mohren handelt, obwohl auf dem Verzeichnis der Zeichnungen geschrieben ist, dass sie am 5. Februar 1946 dem Dir. Brzek aus Arnau zugeignet wurden. Hinsichtlich dessen, dass niemand konfiszierten Besitz verschenken kann, reklamiere ich diese Zeichnungen für die NKK, weil*

513 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 20, Pracovní deník J. Scheybala Pracovní deník J. Scheybala (Arbeitstagebuch von J. Scheybal), Aufzeichnung vom 22. – 26. 8. 1949.

514 Ibidem.

515 Ibidem. Die nicht große Villa befindet sich nordwestlich vom Friedhof bei der Kirche St. Wenzel.

sie nicht in die Sammlungen eines Regionalmuseums gehören.“⁵¹⁶ Zwei Aquarelle und eine Zeichnung aus diesem Komplex, die im Mohrener Forsthaus verblieben, sicherte Scheybal zusammen mit anderen Gegenständen aus dem Forsthaus und übernahm sie für die NKK schon am 25. August 1949. In sein Arbeitstagebuch schrieb er darüber: *„Beschauung des ehemaligen Kluge-Forsthauses. Nicht erfasste Porzellane und Bilder gefunden, die ich neben jenen übernommen habe, die auf den Dispositionsscheinen waren. Übernahme der gefundenen völkerkundlichen Sachen.“*⁵¹⁷ Auf Sichrow werden diese Gegenstände unter der Einbringung ČEJKA Javorník geführt (neben den erwähnten Aquarellen und Zeichnungen enthält diese Einbringung heute bloß zwei Porzellankannen für Tee bzw. Kaffee und zwei Tierporzellanplastiken), während ein Sekretär und die meistens Zeichnungen und Graphiken aus dem Forsthaus Mohren Teil der Einbringung, genannt Muzeum Hradec Králové – Javorník⁵¹⁸ myslivna ist.

Der erwähnte Bestand zählt insgesamt 420 Zeichnungen, 56 Graphiken und 26 Malereien (gemalte Skizzen und ein Pastel). Aus dem Charakter der überwiegenden Aufmachung der Zeichnungen, Malereien und Graphiken kann man schließen, dass es wahrscheinlich um eine abgerundete Sammlung geht, die das Bemühen um eine einheitliche Ordnung aufweist, was auch von der gleichartigen Handschrift der Bleistiftbeschriftungen (hauptsächlich Zuschreibungen), mit denen die Mehrheit der Blätter versehen ist, unterstützt wird.

Die gesamte Sammlung charakterisiert Scheybal knapp im oben erwähnten Arbeitstagebuch: *„Es handelt sich um 48 Zeichnungen des Leipziger Malers Karl Hermann Theodor Langer (1819–1895), der bei Prof. Steinle in Dresden studierte. Diese Zeichnungen sind bedeutend dadurch, dass es sich größtenteils um Landschaften aus Nordböhmen handelt (Schreckenstein, Umgebung von Teplitz und anderes). Weiter um Zeichnungen des in München lebenden Dresdener Malers Hugo König (geb. 1856), circa 22 Stück, weiter Zeichnungen von F. W. Wegener, ein Bestand von circa 43 Stück, circa 8 Stücke Zeichnungen von dem in Dresden lebenden Prof. Julius Scholtz (1825–1893), (Prof. der dortigen Akademie), weiter um Zeichnungen der Grafen Stanislaus und Leopold Kalckreuth, von denen Leopold später Professor an der Kunstschule in Weimar war und sein Vater Stanislaus später Schüler des oben erwähnten Prof. Wegener war und der starb 1894 in München. Weiter Zeichnungen von Jördens, A. E. Mühlig, Herbert König (1820–1876), J. Christ. Klengel (1751–1824), Ferd. v. Rayski (1807–1890), des Stechers A. Zingg, B. Neher, C. Dahl (1788–1857), A. v. Ramberg, Jul. Schnorr von Carolsfeld, Friedr. Overbeck, Kaspar David Friedrich, C. Blechen, A. Menzel, Genelli, Prof. C. Peschel (1798–1879), J. A. Herrenburg (1824–), A. Thomas, Richard Müller, neben Graphiken von L. Richter u.a., so*

516 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 20, Pracovní deník J. Scheybala Pracovní deník J. Scheybala (Arbeitstagebuch von J. Scheybal), Aufzeichnung vom 28. 7. 1949.

517 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 20, Pracovní deník J. Scheybala Pracovní deník J. Scheybala (Arbeitstagebuch von J. Scheybal), Aufzeichnung vom 25. 8. 1949.

518 Beim Eintrag der Bezeichnung der Einbringung in die Liste wurde irrtümlich Javorník (Mohren) im Trautenuer Gebiet mit dem Gebirge Javorníky an der Grenze von Mähren zur Slowakei verwechselt.

dass die gesamte Sammlung von Zeichnungen ein schönes Abbild der Dresdner Zeichenschule der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts ist.⁴⁵¹⁹ Bis auf einige kleinere Ungenauigkeiten fasste Scheybal hier den Inhalt und Charakter der ganzen Sammlung insgesamt treffend und knapp zusammen. Geht es um die im Forsthaus von Mohren gefundene Sammlung von Zeichnungen und Graphik, bietet sich die Möglichkeit an, dass sie zum Zweck einer vorübergehenden Deponierung hierher überführt wurde. Die Sammlung gelangte nämlich wahrscheinlich erst nach 1942 in Kluges Forsthaus.⁵²⁰ Josef Scheybal machte darauf aufmerksam, „dass sie auch als Sammlung nicht in das Königgrätzer Gebiet gehöre, weil sie durch einen Reichsdeutschen als ‚Bergungsgut‘ nach Mohren gebracht wurde“.⁵²¹ Es ist möglich, dass die Sammlung hier vor der Bombardierung Dresdens durch die Alliierten ausgelagert worden sein könnte.⁵²² Zu Kriegsende existierte eine organisierte Auslagerung von Archivalien, Büchern und Gegenständen von kulturellem Wert an sicheren Stellen, im Bemühen sie einerseits vor der Bombardierung der deutschen Städte durch die Alliierten zu schützen, andererseits vor einer eventuellen Beschlagnahmung durch die Armeen der Siegermächte, vor allem der Sowjetunion. Zu diesem Zweck wurden geeignete Orte nicht nur in Deutschland, sondern auch in den von Reich annektierten Grenzgebieten Böhmens ausgewählt. Zum Beispiel wurden in Friedland eine beträchtliche Menge an Büchern und Archivalien und kleinere Mengen an anderen Gegenständen aus mehreren Gedächtnisinstitutionen aus Berlin ausgelagert wurden (die Mehrheit wurde 1952 zurückgegeben). Während solche Auslagerungen von Artefakten von Reichsinstitutionen organisiert wurden, konnten sich auch deutsche Privatsammler auf eine ähnliche Weise verhalten haben. Vor dem Ende des Zweiten Weltkriegs versteckten offensichtlich auch viele Sudetendeutsche ihr Eigentum auf verschiedenen Objekten im tschechischen Grenzgebiet.

-
- 519 ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 20, Pracovní deník J. Scheybala (Arbeitstagebuch von J. Scheybal) Aufzeichnung vom 28. 7. 1949.
- 520 Bestandteile der Sammlung sind auch Zeichnungen aus dem Nachlass von Stanislaus von Kalkkreuth, auf deren Rückseiten mit der Hand geschriebene Erklärungen der Enkelin des Künstlers, Christina Kalkkreuth (1898–1984), die ebenfalls Künstlerin war, sind, die die Autorschaft der einzelnen Zeichnungen bestätigen. Auf einem Blatt steht die Datierung 13. 7. 1942 mit der Lokalisierung in München (siehe Inv.-Nr. S- 1937).
- 522 Siehe ÚDU AV ČR, odd. dokumentace, Bestand NKK, Kart. 20, Pracovní deník J. Scheybala (Arbeitstagebuch von J. Scheybal) Aufzeichnung vom 28. 7. 1949.
- 522 Auf den Schlössern Friedland, Lämberg und Milíčovce wurden von der Gauselbstverwaltung in Reichenberg einige Gegenstände aus dem Eigentum örtlicher Vereine sowie von Privatpersonen aufbewahrt, darunter auch Archivalien eines ausländischen Eigentümers, des Dresdener Obersächsischen Heimatdiensts. Siehe REJHA 2017, S. 19–33. Ein ähnliches Schicksal hatte die Gemäldesammlung aus dem Nachlass des deutschen Malers und Dekorateurs Kurt Stoeving (1863–1939) aus Berlin, die J. Scheybal „im Wagenschuppen im Schloss Niemes fand“, es handelte sich um „4 Kisten, adressiert an das Reichssicherheitshauptamt VII [...] es zeigte sich, dass sie Werke von künstlerischem Wert enthielten, deren Schöpfer Professor Kurt Stoeving aus Berlin ist“. Siehe ÚDU AV ČR, Bestand NKK, Kart. 18, Dokumenty z činnosti J. Scheybala (Dokumente aus der Tätigkeit J. Scheybals), Inv.-Nr. 64 und 65, Protokoll vom 4. 10. 1945.

Katalog

1. Stuhl aus der Biedermeierzeit

Mitteleuropa, 2. Viertel des 19. Jahrhunderts

Polsterung, Holz, 94 × 49,5 × 47 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-31355

Provenienz: Rudolf Turnwald, Reichenberg-Alt Harzdorf, heutige Jizerská ul., Villa Konskript.-Nr. 49

2. Empire-Sessel

Mitteleuropa, um 1800

Polsterung, Holz, Metall, 108 × 75 × 71 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-31523

Provenienz: Redlhammer, Gablonz an der Neiße

3. Rokoko-Tischchen

Mitteleuropa, 1. Hälfte des 18. Jahrhunderts

Holz, Intarsie, 80 × 94 × 73 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-31040

Provenienz: Franz Hartig, Schloss Niemes

4. Empire Kommoden-Sekretär

Mitteleuropa, um 1800

Holz, Beschläge, 201 × 131 × 64,5 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-31582

Provenienz: Franz Hartig, Schloss Niemes

5. Empire-Konsoltisch mit Spiegel

Mitteleuropa, um 1800

Lackiertes und vergoldetes Holz, Spiegel, 88 × 99 × 45 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-31545

Provenienz: Karl Waldstein, Schloss Hirschberg

6. Sofa

Mitteleuropa, 2. Viertel des 19. Jahrhunderts

Polsterung, Holz, 110 × 150 × 63 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-31245

Provenienz: Heinz Ginzkey, Maffersdorf, heutige Poštovní ul., Villa Konkript.-Nr. 280 oder Alfred Mallmann, Maffersdorf, Villa Konkript.-Nr. 122

7. Tischkassette mit Spiegel

Mitteleuropa, 3. Viertel des 19. Jahrhunderts

Holz, gebeizt, lackiert und poliert, Ahornfurnier, Spiegel, Messing, 69 × 42,5 × 28 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-30210

Provenienz: Wilhelm Medinger jr., Schloss Kleinskal

8. Taschenuhr

Mitteleuropa, 16. Jahrhundert

Messing, Stahl, Durchmesser 18 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-29938

Provenienz: Karl Waldstein, Schloss Hirschberg

9. Empire-Wanduhr

Mitteleuropa, um 1800

Holz bemalt und vergoldet, Metall, 63 × 83 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-30107

Provenienz: Karl Waldstein, Schloss Hirschberg

10. Franz Lubach (wohl 1680–1726)

Sonnenuhr

Wien, Wende des 17. zum 18. Jahrhundert

Pläner Kalkstein, Metall, 17 × 19,5 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-30073

Provenienz: Heinz Ginzkey, Maffersdorf, heutige Poštovní ul., Villa Konkript.-Nr. 280 oder Alfred Mallmann, Maffersdorf, Villa Konkript.-Nr. 122

11. Bodenstanduhr

Mitteleuropa, Ende des 18. Jahrhunderts, 1879 in Prag erneuert

Holz, Messing, Stahl, 251 × 60 × 26 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-30108

Provenienz: Heinz Ginzkey, Maffersdorf, heutige Poštovní ul., Villa Konskript.-Nr. 280 oder Alfred Mallmann, Maffersdorf, Villa Konskript.-Nr. 122

12. Gino Matar (?)

Mädchenbüste – POEM

90er Jahre des 19. Jahrhunderts

Marmor, Bronze, Höhe 29,5 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Großbrohosetz, Inv.-Nr. HR 433

Provenienz: Gustav Alfred Richter, Raspenau, Villa Konskript.-Nr. 290

13. Elefant

Japan, um 1900 (Meiji-Periode)

Elfenbein, Sockel Hartholz, Höhe 12 cm, Länge der Basis 11 cm, Breite der Basis 5,6 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-32764

Provenienz: Josef und Marie Stengel, Reichenberg

14. Muneyuki (?)

Händler

Japan, um 1900 (Meiji-Periode)

Elfenbein, Höhe 13,5 cm, Durchmesser der Basis 7,5 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-32696

Provenienz: Josef und Marie Stengel, Reichenberg

15. Pompeo Marchesi (1783–1858)

Psyche

Italien, Mailand, 1848

Marmor, 50 × 53 × 23 cm

NDI, GDV in Prag, StS Königswart, Inv.-Nr. KY 3158

Provenienz: Alfons Clary-Aldringen, Schloss Teplitz

16. Reiseschrein des Typs Zushi

Japan, datiert 9. Monat des Jahres 1713

Holz, bedeckt mit Naturlack, goldene Fundame, Makie, vergoldete Kupferbeschläge, 32,5 × 12,5 × 9,5 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-32685

Provenienz: Wilhelm Medinger jr, Schloss Kleinskal

17. Betgraben bei Schwoika

Böhmen, 19. Jahrhundert

Öl, Leinwand, 57 × 70 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-669

Provenienz: Maria Kinsky-Preysing, Schloss Bürgstein

18. Krebschner (?)

Die vier Kinder des Franz Seraphim Kluge in einer Landschaft

Böhmen, Region Trautenau, 1850

Öl, Leinwand, 39 × 50 cm, vergoldeter, plastisch geschmückter Rahmen, 54,5 × 65 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-885 a, b

Provenienz: Josef Kluge, Hermannseifen

19. Johann Zacharias Quast (1814–1891)

Selbstporträt von J. Z. Quast als mutmaßliches Bildnis von Karl Hynek Mácha

Böhmen, nach 1836

Auf der Rückseite ein aufgeklebtes Schildchen mit Text, mit Feder geschrieben: Karel Hynek Mácha hauchte am 7. November 1836 seine edelmütige Seele in Leitmeritz aus, er wurde am 16. November 1810 in Prag geboren. Dichter.

Ein Zerrissener nach Kaj. Tyl. Mai.

Öl, Pappkarton, 29,5 × 22 cm, vergoldeter Rahmen 35 × 28 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-702 a, b

Provenienz: Emanuel Machytka, Brennei, Haus Konskript.-Nr. 21

20. Wenzel Franz Jäger (1861–1928)

Landschaft mit Klatschmohn

Öl, Leinwand, 68 × 70 cm

NPÚ ÚPS auf Sichrow, StS Großbrohosezt, Inv.-Nr. HR 15626

Provenienz: Max Richter, Raspenau

21. Wenzel Franz Jäger (1861–1928)

Winterliche Waldlandschaft

Böhmen, Isergebirge, um 1900

Öl, Leinwand, 67,5 × 67,5 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Reichstadt, Inv.-Nr. Z-4451

Provenienz: Gustav Alfred Richter, Raspenau, Villa Konskript.-Nr. 290

22. Eduard von Engerth (1818–1897)

Porträt von Maria Felicitas Lexa von Aehrenthal, geb. Thun-Hohenstein

Böhmen, Prag, 1858

Öl, Leinwand, schwarzer Rahmen mit ovalem Ausschnitt, 114 × 95,5 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Großbrohosetz, Inv.-Nr. HR 8468/1-2

Provenienz: Johann Aehrenthal, Schloss Groß Skal

23. Eduard von Engerth (1818–1897)

Porträt von Johann Friedrich Lexa von Aehrenthal

Böhmen, Prag, 1862

Öl, Leinwand, schwarzer Rahmen mit ovalem Ausschnitt, 113,8 × 92,4 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Großbrohosetz, Inv.-Nr. HR 8467/1-2

Provenienz: Johann Aehrenthal, Schloss Groß Skal

24. Stickarbeit Samson und Delila

Europa, 19. Jahrhundert

Seide, Flittergold, Wolle, 37 × 29 cm

NDI, GDV Prag, StS Libochovice, Inv.-Nr. LB1090

Provenienz: Eugen Ledebur-Wicheln, Schloss Milleschau

25. Alexander Clarot (1796–1842)

Porträt von Elisabeth Thun-Hohenstein, geb. Mladota von Solopisk (1805–1876)

Prag, 1837

Aquarell, Papier, 23 × 17,5 cm, schwarzer Samtrahmen, 31,5 × 25,5 cm

NDI, GDV Prag, StS Weltrus, Inv.-Nr. VE 4932 a, b

Provenienz: Franz Anton III. Thun-Hohenstein, Schloss Eulau

26. Alexander Clarot (1796–1842)

Porträt von Leopold Felix Thun-Hohenstein (1797–1877)

Prag, 1837

Aquarell, Papier, 23 × 17,5 cm, roter Samtrahmen, 31,5 × 25,5 cm

NDI, GDV Prag, StS Weltrus, Inv.-Nr. VE 4953a-b

Provenienz: Franz Anton III. Thun-Hohenstein, Schloss Eulau

27. Franz Wiesenthal (1856–1938)

Porträt Helena von Schmitt

Wien, 1894

Öl, Leinwand, 120 × 96 cm, Rahmen 144 × 113 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Großrohosetz, Inv.-Nr. HR 185/1-2

Provenienz: Hermann Blaschka, Böhmisches Aicha, Villa Konskr.-Nr. 31

28. Robert Streit (1883–1957)

Porträt der Helena Raunihar

Österreich, 1918

Öl, Leinwand, 124 × 100 cm, Rahmen 133 × 113 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Großrohosetz, Inv.-Nr. HR 9678/1-2

Provenienz: Hermann Blaschka, Böhmisches Aicha, Villa Konskr.-Nr. 31

29. Robert Streit (1885–1957)

Porträt eines Jungen

Österreich, 1918

Öl, Leinwand, 72 × 38,4 cm, Rahmen 74 × 41,5 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Großrohosetz, Inv.-Nr. HR 9572/1-2

Provenienz: Hermann Blaschka, Böhmisches Aicha, Villa Konskr.-Nr. 31

Zeichnungssammlung aus Mohren bei Hermannseifen

30. Johann Christian Klengel (1751–1824)

Landschaft bei Schloss Spremberg

Deutschland, 1799

Bleistiftzeichnung, Papier (Wasserzeichen und Rippen), 23 × 27 cm, Kartonunterlage, 27 × 38,8 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-5096

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-
skr.-Nr. 154

31. Johann Christian Klengel (1751–1824)

Studie einer nackten Nymphe und zweier Putti

Sachsen (?), um 1800 (?)

Zeichnung mit Bleistift und weißer Kreide, graues Papier, 31,5 × 21,2 cm, Passepartoutkarton, 32,2 ×
21,9 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-1970

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-
skr.-Nr. 154

32. Caspar David Friedrich (1774–1840)

Ausruhende Männer in der Landschaft

Deutschland oder Böhmen, 1. Drittel des 19. Jahrhunderts

Bleistiftzeichnung, Papier, 10,7 × 16,7 cm, weißer Passepartoutkarton, 49 × 34 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-1934

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-
skr.-Nr. 154

33. Caspar David Friedrich (1774–1840)

Wanderer mit Pfeife unter Ästen

Deutschland, 1829

Bleistiftzeichnung, Papier, 13,5 × 12,5 cm, im Passepartoutkarton, 49 × 33,5 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-1939

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-
skr.-Nr. 154

34. Carl Blechen (1798–1840)

Gartenpavillon über dem Wasser

Deutschland, 20er bis 30er Jahre des 19. Jahrhunderts

Bleistiftzeichnung, Papier, 21,2 × 29,9 cm, Passepartou, 48 × 32 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-2029

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-skr.-Nr. 154

35. Friedrich Overbeck (1789–1869)

Maria aus einer Verkündigung

Italien, Rom, 20er Jahre des 19. Jahrhunderts (?)

Bleistiftzeichnung, hellgraues Papier, 18,8 × 15,8 cm, Passepartou, 48 × 32 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-2005

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-skr.-Nr. 154

36. Julius Schnorr von Carolsfeld (?) (1794–1872)

Studie eines knienden Mönches

um 1820 bis 60er Jahre des 19. Jahrhunderts

Bleistiftzeichnung, Papier, 25 × 13,5, Passepartou, 48 × 32 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-1993

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-skr.-Nr. 154

37. Carl Gottlieb Peschel (1798–1879)

David spielt vor Saul auf der Harfe

nach 1826

Federzeichnung in Braun, Bleistiftzeichnung, Papier, 23,2 × 18,8 cm, Passepartou, 48 × 32 cm

unter dem Motiv ein biblischer Vers: „*Wenn nun d[er] Geist Gottes über Saul kam, so nahm David d[ie] Harfe u[nd] spielte m[it] seiner Hand, so erquickte sich Saul, u[nd] ward besser mit ihm, u[nd] d[er] böse Geist wich von ihm.*“

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-2026

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-skr.-Nr. 154

38. Bonaventura Genelli (1798–1868)

Szene aus der griechischen Mythologie

München oder Weimar, 2. Drittel des 19. Jahrhunderts

Bleistiftzeichnung, Papier (Wasserzeichen und Rippen), 30 × 42,5 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-1922

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-skr.-Nr. 154

39. Carl Wilhelm Götzloff (1799–1866)

Liebespaar auf Esel im Regen

Südtalien, um 1830

monochromes Aquarell, Papier, 14,8 × 17,2 cm, Passepartou, 32 × 44 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-2022

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-skr.-Nr. 154

40. Adrian Ludwig Richter (1803–1884)

Die Prießnitz bei Dresden

Dresden, 2. Drittel des 19. Jahrhunderts

Bleistiftzeichnung, Aquarell, Papier, 15,7 × 23,3, Passepartou, 33 × 40,3 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-5092

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-skr.-Nr. 154

41. Adrian Ludwig Richter (1803–1884)

Im Mai (Hirte mit Mädchen in der Landwirtschaft)

Sachsen, 40er bis 50er Jahre des 19. Jahrhunderts (?)

Federzeichnung in Sepia, Bleistiftzeichnung, Papier, 22,2 × 11,2 cm, Passepartoukarton, 49 × 33,8 cm

oben auf dem Schriftband: Im Mai!, unten mit Bleistift Gedichtverse: „*Und uns zu Liebe schmücken ja / Sich Wiese, Berg und Wald; / Und Vögel singen fern u. nah, / Dass Alles wiederhallt!*“¹ auf dem Passapartout unten mit Golddruck: „LUDWIG RICHTER“

NDI, GDV auf Sichrow, STS Sichrow, Inv.-Nr. S-1957

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-skr.-Nr. 154

1 Der Text eines Teils der vierten Strophe des Gedichts, „*Was frag ich viel nach Geld und Gut, Wenn ich zufrieden bin*“, wurde 1776 vom deutschen Theologen und Schriftsteller Johann Martin Miller (1750–1814) geschrieben. Vgl. FINK 1842.

42. Johann Friedrich Wilhelm Wegener (1812–1879)

Die ägyptischen Streitwagen werden von den Wellen des Roten Meeres verschlungen

Dresden, 40er bis 50er Jahre des 19. Jahrhunderts

Bleistiftzeichnung, Aquarell, Papier, 13,5 × 20,3 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-4986

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus

Konskr.-Nr. 154

43. Theodor Hosemann (1807–1875)

Straßen Szene mit Mann mit Zylinder

Berlin, um 1845–1850

Bleistiftzeichnung, Papier, 37 × 20,2 cm, graues Passepartou, 21 × 14,8 cm

auf dem Passepartout unten mit Bleistift hinzugeschrieben: „*Hosemann Berlin*“

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-1849

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus

Konskr.-Nr. 154

44. Hermann Julius Lichtenberger (nach 1820–1897)

Martin Luther und Georg von Frundsberg auf dem Reichstag zu Worms

Dresden, 3. Viertel des 19. Jahrhunderts

Bleistiftzeichnung, Papier, 29,8 × 24 cm, Passepartou, 46 × 36 cm

unten links schlecht leserliche Beschreibung der Szene: „*Prälat stolz daß [d.. ?] / Tegl [fa..ts ?] [g..b. ?]*

/ [...] [...] rott / Spanier [...]“; an den Seiten kleine Skizzen von Kompositionsvarianten; auf dem

Passepartout unten links hinzugeschrieben: „*Nazarener*“

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-5753

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus

Konskr.-Nr. 154

45. Hermann Julius Lichtenberger (nach 1820–1897)

Familie im Boot

Dresden, um 1845 bis 3. Viertel des 19. Jahrhunderts

Bleistiftzeichnung, Papier, 28,6 × 42 cm, Passepartou, 34 × 49 cm

signiert mit dem Monogramm auf dem Bug des Boots links; auf dem Passepartout unten links hinzugeschrieben: *Lichtenberg*

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-1988

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus

Konskr.-Nr. 154

46. Adolph von Menzel (1815–1905)

Bildnis eines Mädchens

Berlin, um 1845

Zeichnung mit Kohle und weißer Kreide, getöntes Papier (Oval), 27,8 × 21,5 cm, Passepartou, 49 × 33,5 cm

auf dem Passepartout rechts unten hinzugeschrieben: „*A. Menzel Nachlass*“.

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-1981

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-skr.-Nr. 154

47. Julius Scholtz (1825–1893)

Mädchen über dem Grab seiner Mutter

Dresden, 50er Jahre des 19. Jahrhunderts

Bleistiftzeichnung, Aquarell, getöntes Papier, 15 × 11,5 cm, unterlegt mit weißem Papier, 24 × 17, Passepartoukarton, 48 × 32 cm

unter der Zeichnung hinzugeschrieben: „*Mädchen am Grabe ihr Mutter – Julius Scholtz, Dresden*“

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-1968

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-skr.-Nr. 154

48. Julius Scholtz (1825–1893)

Nähende Frau am Fenster

Dresden, 70er bis 80er Jahre des 19. Jahrhunderts

Bleistiftzeichnung, graues Papier, 17 × 13 cm, auf hellem Bogen Karton

auf dem Unterlagenbogen mit Bleistift hinzugeschrieben: „*Jul. Scholtz*“

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-1864

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-skr.-Nr. 154

49. Julius Scholtz (1825–1893)

Altes Kräuterweib

Dresden, 80er Jahre des 19. Jahrhunderts (?)

Tuschezeichnung, laviert, Papier, 15,5 × 7,5 cm, Passepartou, 31,8 × 23,5 cm

signiert unten links: „*Julius Scholtz*“

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-5163

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-skr.-Nr. 154

50. Stanislaus von Kalckreuth (1820–1894)

Thuner See

Schweiz, 1874

Zeichnung mit Bleistift und weißer Kreide, hellgraues Papier, 13,2 × 19,7 cm, weißes Passepartou, 32 × 45,5 cm

rechts das Datum: *22 XII 74*; unten rechts die Widmung: „für Anna Kalckreuth“; auf dem Passepartout unten mit Bleistift hinzugeschrieben: „Stanislaus Graf v. Kalckreuth“

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-1936

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-skr.-Nr. 154

51. Stanislaus von Kalckreuth (1820–1894)

See in den Alpen

Schweiz, 70er bis 80er Jahre des 19. Jahrhunderts

Aquarell, graues Papier, 9,2 × 13,4 cm, weißes Passepartou, 31,8 × 45,5 cm

auf der Vorderseite des Passepartouts hinzugeschrieben: Stanislaus Graf Kalckreuth;

im Passepartout die Erklärung von Christina von Kalckreuth (1898–1984): „Hiermit [...] ich, dass diese Zeichnung eine Original-Zeichnung meines Großvaters Graf Stanislaus v. Kalckreuth ist. Gräfin Christine v. Kalckreuth. München 13. 7. 42.“

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-1937

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-skr.-Nr. 154

52. Karl Hermann Theodor Langer (1819–1895)

Dorf Schreckenstein mit Burg

Böhmen, Schreckenstein, 1892

Bleistiftzeichnung, Aquarell, Papier, 14 × 21,5 cm, graues Passepartou, 25 × 37 cm

signiert unten rechts: „Th. Lgr 30 Juli 92“

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-1876

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-skr.-Nr. 154

53. Karl Hermann Theodor Langer (1819–1895)

Heiligeistkirche in Graupen

Böhmen, Graupen, 1886

Bleistiftzeichnung, Aquarell, Gouache, Papier, 19,2 × 15 cm, graues Passepartou, 37 × 25 cm

signiert unten links: „*Th. Lgr Graupen 8 Aug 1886*“

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-1880

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-
skr.-Nr. 154

54. Leopold von Kalckreuth (1855–1928)

Ernte auf dem Feld

Karlsruhe, 1898

Aquarell, Gouache, Bleistiftzeichnung, braunes Papier, 17 × 24 cm

signiert unten rechts mit Monogramm: „*LK 98*“; auf der Rückseite in der Mitte hinzugeschrieben:

„*Weiß*“ (?); auf der Rückseite unten rechts Stempel: „*NACHLASS L. v. Kalckreuth d. j*“

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-5152

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-
skr.-Nr. 154

55. Hugo König (1856–1899)

Mädchen im Regenmantel

München (?), um 1890

Bleistiftzeichnung, Papier, 13,2 × 8,8 cm, graues Passepartou, 37 × 27 cm

auf dem Passepartout unten links Stempel: „*Nachlaß Prof. Hugo König*“

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-5040

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-
skr.-Nr. 154

56. Hugo König (1856–1899)

Detail des Hofplatzes des alten Spitals in Hall in Tirol

Hall, 1879

Bleistiftzeichnung, Papier, 9,2 × 9,8 cm, graues Passepartou, 37 × 25 cm

auf dem Passepartou unten links Stempel: „*Nachlaß Prof. Hugo König*“

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-5036

Provenienz: Hugo Kluge sen. oder Franz Konrad Kluge, Mohren bei Hermannseifen, Forsthaus Kon-
skr.-Nr. 154

Scherenschnitte von Arabella Klinger (1890–1976)

57. Illustration zu einem in Versform gesetztes Märchen

Scherenschnitt aus schwarzem Papier, aufgeklebt auf weißem Papier, 26,2 × 22 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-4051

Provenienz: Arabella und Oskar Klinger, Kunnersdorf, Gut Konstr.-Nr. 1

58. Illustration zum Gedicht „Dunkler Falter“ von Börries von Münchhausen

Scherenschnitt aus schwarzem Papier, aufgeklebt auf weißem Papier, 26,2 × 22 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-4062

Provenienz: Arabella und Oskar Klinger, Kunnersdorf, Gut Konstr.-Nr. 1

59. Weihnachtswünsche mit dem Motiv der Flucht nach Ägypten

Scherenschnitt aus schwarzem Papier, aufgeklebt auf weißem Papier, 26,2 × 22 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-4064

Provenienz: Arabella und Oskar Klinger, Kunnersdorf, Gut Konstr.-Nr. 1

60. Wie der Osterhas auf die Tafelfichte kommt

20er bis 40er Jahre des 20. Jahrhunderts

Scherenschnitt aus schwarzem Papier, aufgeklebt auf weißem Papier, 14 × 8,9 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-4072

Provenienz: Arabella und Oskar Klinger, Kunnersdorf, Gut Konstr.-Nr. 1

61. Illustration zum Märchen Aschenputtel

Scherenschnitt aus schwarzem Papier, aufgeklebt auf weißem Papier, 26,2 × 22 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-4058

Provenienz: Arabella und Oskar Klinger, Kunnersdorf, Gut Konstr.-Nr. 1

62. Karel Vik (1883–1964)

Ctirad und Šárka

1924

Holzchnitt, Originaldruck auf handgeschöpftem Papier, 60,5 × 68,7 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S22207

Provenienz: Johann Nepomuk Harrach, Schloss Starckenbach

63. Johann Elias Ridinger (1698–1767)

Der Hirsch und seine Spuren

Deutschland, Augsburg, 1740

Kupferstich, Radierung, Papier, 38,5 × 31,5 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-8596a-b

Provenienz: Karl Waldstein, Schloss Hirschberg

64. Alfred Wenzel (1900–?)

Perspektivische Entwurflösung der Familienvilla des Fabrikanten

Max Richters (1899–1985)

Gablonz an der Neiße 1934

Federzeichnung, laviert, Karton, 266 × 372 mm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Großbrohosetz, Inv.-Nr. HR8033

Provenienz: Max Richter, Raspenau

65. Fotografie-Album, in Leder gebunden

Böhmen, 70er bis 80er Jahre des 19. Jahrhunderts

Fotografie, Papier, Leder, Glas, Messing, Buchdeckel 33 × 41,5 cm, Ausschnitt des Passepartouts
17,8 × 23,6 cm

IKG AW TR, Abt. Dokumentation, Sammlung historischer Fotografie, Inv.-Nr. 563/1-18

Provenienz: Karl Waldstein, Schloss Hirschberg

66. Mann mit Dame im Automobil

Beginn des 20. Jahrhunderts

Fotografie, 16,2 × 22,5 cm, Rahmen 35,5 × 42 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Dux, Inv.-Nr. DR 3775

Provenienz: Josef Kluge, Hermannseifen

67. Tablett auf einem Fuß

Um 1910

Bemaltes Glas, Höhe 17 cm, Durchmesser 13,5 cm

Entwurf wahrscheinlich Glasfachschule Haida, Herstellung Firma Oertel, Haida

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-34883

Provenienz: Rudolf Turnwald, Reichenberg-Alt Harzdorf, heutige Jizerská ul., Villa Konskr.-Nr. 49

68. Flucht nach Ägypten

Böhmen, südliches Riesengebirge, 1. Drittel des 19. Jahrhunderts

Hinterglasmalerei, Glas, Holz, Malerei, 32 × 23 cm

Nordböhmisches Museum in Reichenberg, Inv.-Nr. Eg 382

Provenienz: Emanuel Machytka, Brennei, Haus Konstr.-Nr. 21

69. Glashütte Meyr's Neffe

Flakon mit Stöpsel

Böhmen, Vimperk, um 1850

Klares Glas, überfangenes Kobaltglas, geschliffen, Emailmalerei, Höhe 20,8 cm, Durchmesser am Boden 7,3 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-34750a-b

Provenienz: Redlhammer, Gablonz an der Neiße

70. Firma Heinrich Hoffmann

Frau, auf einem Löwen reitend

Böhmen, Isergebirge, 30er Jahre des 20. Jahrhunderts

Klares Glas, formgepresst, mattiert, Höhe 18 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Großbrohosezt, Inv.-Nr. HR 841

Provenienz: Walter Riedel

71. Firma Heinrich Hoffmann

Greif

Böhmen, Isergebirge, 30er Jahre des 20. Jahrhunderts

Klares Glas, formgepresst, mattiert, 21,5 × 10,5 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Großbrohosezt, Inv.-Nr. HR 842

Provenienz: Walter Riedel

72. René Lalique (1860–1945)

Vase „Domrémy“

Paris, 20er bis 30er Jahre des 20. Jahrhunderts

Opalweißes Glas, überfangen mit grünem, transparentem Glas, formgepresst, 21,5 × 10,5 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Großbrohosezt, Inv.-Nr. HR 996

Provenienz: Walter Riedel

73. Firma Heinrich Hoffmann

Aschenbecher

Böhmen, Gablonz an der Neiße, 1. Drittel des 20. Jahrhunderts

Pressglas, 15 × 12,5 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Großbrohosezt, Inv.-Nr. HR 1063

Provenienz: Walter Riedel

74. Glashütte Josef Riedel Unterpolaun

Krug

Böhmen, Unterpolaun, 1870–1890

Geätztes, dicht dekoriertes Kristallglas, Höhe 31 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Großbrohosezt, Inv.-Nr. HR 4515

Provenienz: Schloss Groß Skal

75. Erinnerungsglas

Böhmen, 1833

Graviertes und bemaltes Glas, Höhe 11 cm, Durchmesser 7,4 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-34747

Provenienz: Josef Kluge, Hermannseifen

76. Krug

Preußen, Berlin, 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts

Porzellan, Glasur, Höhe 31 cm

NDI, GDV auf Sichrow, STS Sichrow, Inv.-Nr. S-36614

Provenienz: Arabella und Oskar Klinger, Kunnersdorf, Gut Konstr.-Nr. 1

77. Traubenpresse

Sachsen, Meißen, um 1860

Porzellan, Malerei, Vergoldung, Höhe 34 cm, Durchmesser an Basis 22 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-35412

Provenienz: Arabella und Oskar Klinger, Kunnersdorf, Gut Konstr.-Nr. 1

78. Ein Paar Tischleuchter

Sachsen, Mitte des 19. Jahrhunderts

Porzellan, Malerei, plastischer Dekor, Reliefdekor, Vergoldung, Höhe 36 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr.S-30837, S-30838

Provenienz: Redlhammer, Gablonz an der Neiße

79. Dorothea Kirchner-Moldenhauer (1884–1968, Entwurf),

Karl Mettner (?, Malerei)

Papagei

Deutschland, 1919

Porzellan, Malerei, Höhe 29 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-36343

Provenienz: Redlhammer, Gablonz an der Neiße

80. Wasserkrug

Wahrscheinlich Böhmen, 3. Viertel des 19. Jahrhunderts

Glasierte Keramik (Porzellan) mit Reliefdekor, blau koloriert, Höhe 18 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S37349

Provenienz: Johann Nepomuk Harrach, Schloss Starckenbach

81. Teekanne

China, 1. Drittel des 20. Jahrhunderts

Steingut, Höhe 10,5 cm, Durchmesser 11 cm, Länge mit Henkel und Tülle 16,5 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-36831 a, b

Provenienz: Rudolf Turnwald, Reichenberg-Alt Harzdorf, heutige Jizerská ul., Villa Konstr.-Nr. 49

82. Schmuckaplike

Europa, 19. Jahrhundert

Messingblech, versilbert, 27 × 22 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-33955

Provenienz: Josef und Marie Stengel, Reichenberg

83. Döschen in Form eines Schmetterlings

China, 19. Jahrhundert, Qing-Dynastie

Kanton-Email über Kupferkörper, Emailmalerei einer Rosengruppe, 3,6 × 9 × 6,2 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-33041a-b

Provenienz: Maria Kinsky-Preysing, Schloss Bürgstein

84. Döschen in Form einer Bohne

China, 19. Jahrhundert, Qing-Dynastie

Kanton-Email über Kupferkörper, Emailmalerei einer Rosengruppe, 3,7 × 7,5 × 4,7 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-33030a-b

Provenienz: Maria Kinsky-Preysing, Schloss Bürgstein

85. Schnabelkanne

Böhmen oder Österreich, 1673

Zinn, Gravierung, Montierung, Höhe 19 cm

NDI, GDV Prag, StS Veltrusy, Inv.-Nr. VE 5029

Provenienz: Franz Anton III. Thun-Hohenstein, Schloss Eulau

86. Leuchter

Mitteleuropa, Anfang des 19. Jahrhunderts

Bronze, Höhe 10 cm, Durchmesser 13,5 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-30895

Provenienz: Heinz Ginzkey, Maffersdorf, heutige Poštovní ul., Villa Konkr.-Nr. 280 oder Alfred Mallmann, Maffersdorf, Villa Konkr.-Nr. 122

87. Chanukka-Leuchter

Halič oder Bukovina, 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts

Bronze, 16 × 17 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Großhohosetz, Inv.-Nr. HR 1484

Provenienz: Hermann Blaschka, Böhmisches Aicha, Villa Konkr.-Nr. 31

88. Körbchen

Wahrscheinlich England, Mitte des 19. Jahrhunderts

Zinn, bedeckt mit Lack, Malerei und Druck imitieren japanische Makie in goldener, silberner, grüner und roter Farbe,

22,5 × 25 × 32 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-33937

Provenienz: Heinz Ginzkey, Maffersdorf, heutige Poštovní ul., Villa Konkr.-Nr. 280 oder Alfred Mallmann, Maffersdorf, Villa Konkr.-Nr. 122

89. Petschaft mit Etui

Mitteleuropa, wahrscheinlich 19. Jahrhundert

Holz, Metall, Stahl, Höhe des Petschafts 8,5 cm, Höhe des Etuis 12 cm, Durchmesser des Etuis 6 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Großhohosetz, Inv.-Nr. HR 7133

Provenienz: Johann Aehrenthal, Schloss Groß Skal

90. Behälter für ein Ewiges Licht

Mitteleuropa, Mitte 18. Jahrhundert

Messing, versilbert, 29 × 15 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-30823

Provenienz: Wilhelm Medinger jr., Schloss Kleinskal

91. Wandschirm

Frankreich (?), 1870–1900

Bambus, Seidenstickerei, Seiden, Seidengewebe, 144 × 81 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-31219

Provenienz: Maria Kinsky-Preysing, Schloss Bürgstein

92. Bestickte Handtasche

Europa, 20er Jahre des 20. Jahrhunderts

Gelbmetall, Leinwand, Wolle, Atlas, Metallmontierung, Gravierung, Gobelinstickerei, 21,5 × 15,3 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-32988

Provenienz: Josef Kluge, Hermannseifen

93. Damenhandtasche

Böhmen, 3. Viertel des 19. Jahrhunderts

Metall, Taft, Goldfäden, Höhe 19,5 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-33193

Provenienz: Josef und Marie Stengel, Reichenberg

94. Kinderhäubchen

Europa, 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts

Weißes Baumwollgarn, Baumwollspitzen, 14 × 13 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-33330

Provenienz: Redlhammer, Gablonz an der Neiße

95. Federkasten

Europa, Beginn des 20. Jahrhunderts

Holz, Papier, Metall, 4 × 21 × 6 cm

Nordböhmisches Museum in Reichenberg, Inv.-Nr. Ka 2005

Provenienz: Emanuel Machytka, Brennei, Haus Konstr.-Nr. 21

96. Puppe

Europa, 1830–1860

Porzellan, Leder, Leinen, Baumwollspitzen, Malerei, Näharbeit, Höhe 46 cm

NDI, GDV auf Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-30224

Provenienz: Emanuel Machytka, Brennei, Haus Konstr.-Nr. 21

97. Johann Bernhard Fischer von Erlach (1656– 1723)

Album mit Architekturentwürfen: „Entwurf einer historischen Architectur...“

Sachsen, Leipzig, 1725

40 × 54 cm

IKG AW TR, Abt. Dokumentation, Sammlung alter Drucke, Sign. F 502

Provenienz: Alfons Clary-Aldringen, Schloss Teplitz

Schluss

Kristina Uhlíková

Wir sind den Schicksalen hunderter Gegenstände gefolgt, von malerischen Werken, Plastiken, Graphiken, Zeichnungen, kunsthandwerklichen Produkten, alten Drucken bis zu Fotografien, Gegenstände, die in Böhmen, Österreich, Deutschland, Großbritannien, Frankreich, Galizien, im Vorderen Orient, aber auch in China und Japan geschaffen wurden. Ihre Typenskala, Herkunft und künstlerischer Wert sind sehr unterschiedlich, im Jahre 1945 verband sie aber ein gemeinsames Schicksal. Bis zu dieser Zeit gehörten sie alle zum Privateigentum von Bewohnern der Tschechoslowakei, die sich als Deutsche sahen. Auf der Basis des Prinzips der Kollektivschuld wurden diese Leute nach dem Zweiten Weltkrieg durch die politische Garnitur des erneuerten tschechoslowakischen Staats zur Vergeltung für das sechsjährige Unrecht unter der nazistischen Vorherrschaft als „feindliche Nation“ gebrandmarkt. Es wurde über ihre Aussiedlung aus dem Land und die Enteignung praktisch ihres gesamten Eigentums entschieden. Bei diesem Eigentum wurde von den staatlichen Organen und der Öffentlichkeit hauptsächlich ein ökonomischer Aspekt verfolgt, seine wirtschaftliche Verwertbarkeit. Gegenstände von kulturellem Wert erschienen anfangs unter diesem Gesichtspunkt völlig unwesentlich und blieben auf der untersten Stufe des Interesses. Auf der anderen Seite wurden sie nie durch den Staat wegen ihrer Herkunft offiziell entehrt, obwohl sie mit ihren ehemaligen Eigentümern häufig viel mehr als anderes enteignetes Eigentum verknüpft waren. Auch ihr kultureller Wert wurde nicht bezweifelt und die staatlichen Organe setzten von Anfang an die Übergabe der wertvollsten mobilen Denkmäler und Bücher an öffentliche Sammlungen und Bibliotheken voraus. Eine gewisse Rolle spielte hier auch die Tatsache, dass die europäische Gesellschaft die Besitzer solcher Gegenstände eher als ihre zeitweiligen Verwalter betrachtete und Denkmäler hinsichtlich ihres überpersönlichen Werts als öffentlicher Besitz der ganzen Nation angesehen wurden. Diese Ansicht setzte sich schrittweise seit der Französischen Revolution durch.

Aber trotzdem stießen die Leute, die entweder aus eigener Initiative oder durch ein Zusammenspiel von Umständen (unter den damaligen Bedingungen ein sehr häufiger Aspekt) die Beauftragung annahmen, diese Sachen zu retten und in öffentliche Sammlungen oder Bibliotheken zu überführen, auf viele Hindernisse. Das erste hing damit zusammen, um welch unermessliche Mengen an Kulturgütern, zerstreut in hunderttausenden Objekten und Orten es sich handelte. Die Situation verkomplizierte sich weiter durch die notwendigerweise begrenzte Anzahl von beauftragten Personen, den Mangel an Verkehrsmitteln, aber auch die gesamte Wirtschaftskrise der Nachkriegszeit und die Tatsache, dass die mit politischen Umstürzen aufgeladene Zeit zur Lösung akuterer Probleme nötigte. Obwohl der Staat in keiner Richtung die Verwüstung dieser Denkmäler unterstützte, verhielt sich die Öffentlichkeit ihnen gegenüber, als wären sie befleckt, sie wurden durchgesehen oder sie wurden sogar zur Zielscheibe von Rache. Viele Leute entdeckten auch bald ihr ökonomisches Potential, was dazu führte, dass der Schwarzhandel mit

Antiquitäten, und zwar auch international, in einem bis dahin nie dagewesenen Ausmaß zunahm. Es ist sehr schwierig zu beziffern, wie groß die Verluste waren, zu denen es gekommen ist, schon allein aus dem Grund, weil es nicht möglich ist, den Ausgangsstand zu erfassen. Nichtsdestoweniger gibt es keinen Zweifel, dass die Verluste enorm waren und sicherlich mehr als fünfzig Prozent betrug.

Die Denkmäler, die es zu retten gelang, füllten allmählich nahezu völlig die Kapazitäten der Depots der öffentlichen Museen, Galerien und Bibliotheken sowie alle zu diesem Zweck benutzten Räume von hunderten staatlichen Burgen und Schlösser. In den unmittelbar darauffolgenden Jahren kamen aber schnell Gegenständen aus weiterem, verstaatlichten Eigentum hinzu und ihre Flut bedrohte für mehrere Jahre den laufenden Betrieb dieser Institutionen. Zu einer gewissen Normalisierung des Zustands kam es erst an der Wende der fünfziger zu den sechziger Jahren, beziehungsweise eher in den sechziger Jahren. Die Folge dieser Überlastung zusammen mit der komplizierten Wahrnehmung der eingeführten Typen von Denkmälern in der gewandelten politischen Situation war jedoch bei der Mehrheit von ihnen die völlige Loslösung der Verbindung zum letzten Privatbesitzer. Sie wurden entpersönlichte Gegenstände ohne Vergangenheit. Die von Generationen von Schlossführern tradierten Geschichten der Exponate in den Besichtigungsrouten der staatlichen Burgen und Schlössern belegen aber unter anderem, dass der künstlerische Wert oder das hohe kunsthandwerkliche Niveau an sich allein meistens nicht reicht, die Aufmerksamkeit der Öffentlichkeit zu wecken. Mehrere Jahrzehnte der Präsentation von entpersönlichten Exponaten führen in der Gegenwart zu einem umgekehrten Trend, zum Bestreben, die Sammlungsgegenstände in Verbindung mit Menschen, mit ihren Schöpfern, Auftraggebern, aber auch mit weiteren Besitzern zu betrachten, mit deren Schicksal sie Jahre oder Jahrzehnte verbunden waren. Insbesondere im 20. Jahrhundert voll historischer Umbrüche teilten diese Gegenstände mit ihren Eigentümern oft sehr bewegte Geschichten.

Die Rechtsordnung der Tschechischen Republik fasst nur die Entziehung von Privateigentum, zu der es in der Zeit der Unfreiheit, also nach dem kommunistischen Putsch 1948 kam, als unberechtigt auf. Auf die national motivierte, durch die Präsidialdekrete im Jahre 1945 verkündete Eigentumsverfolgung, bezieht sich die Restitutionslegislative nicht und diese Denkmäler verbleiben somit im Eigentum der öffentlichen Sammlungsinstitutionen. Trotzdem hat die Suche nach ihrer Provenienz ihre große Bedeutung. Sie ermöglicht es, wenigstens auf eine virtuelle Weise die ursprünglichen Konvolute zusammenzubringen und viele der mobilen Kulturgegenstände so auf nachdrückliche Weise zu würdigen. Ihre Kontextualisierung in einem breiteren gesellschaftlich-ökonomischen Rahmen trägt zugleich zu einem tieferen Verständnis dieses nur marginal kartierten Bereichs unserer neueren Geschichte bei, der bis vor kurzem (nicht nur) in Fachkreisen zu Unrecht vergessen war.

Citované archivní fondy / Zitierte Archivbestände

Archiv bezpečnostních složek / Archiv der Sicherheitsorgane

- fond 304 – Různé bezpečnostní spisy po roce 1945 / Bestand 304 – Verschiedene Sicherheitsakten nach 1945
- fond 305 – Ústředna Státní bezpečnosti / Bestand 305 – Zentrale der Staatssicherheit
- fond 551 – Akce R – Majetkové nároky rakouských občanů vůči ČSR / Bestand 551 – Aktion R – Eigentumsansprüche österreichischer Bürger gegenüber der Tschechoslowakischen Republik
- fond Z – Mapy zpráv zpracovaných Studijním ústavem / Bestand Z – Mappen der durch das Studieninstitut bearbeiteten Berichte
- fond 2M – Odbor politického zpravodajství Ministerstva vnitra / Bestand 2M – Referat des politischen Nachrichtendienstes des Ministeriums des Inneren
- fond Studijní ústav Ministerstva vnitra / Bestand Studieninstitut des Ministeriums des Inneren
- Sběrka Objektové svazky, sign. OB-191 HK / Sammlung Objektbände, Sign. OB-191 HK
- Kartotéka členů NSDAP / Mitgliederkartei der NSDAP

Archiv Kanceláře prezidenta republiky / Archiv des Büros des Präsidenten der Republik

- fond D–důležité / Bestand D–wichtig
- fond Deutsche Völkerbundliga / Bestand Deutsche Völkerbundliga
- fond Šlechta, D 3038/40 / Bestand Adel, D 3038/40
- fond T-tajné / Bestand T-geheim

Archiv Ministerstva zahraničních věcí / Archiv des Ministeriums für auswärtige Angelegenheiten

- fond Generální sekretariát A 1945–1954 / Bestand Generalsekretariat A 1945–1954

Archiv Národní galerie / Archiv der Nationalgalerie

- fond Národní galerie (1897) 1945–1990 / Bestand Nationalgalerie (1897) 1945–1990

Archiv Národního muzea / Archiv des Nationalmuseums

- fond Registratura Národního muzea / Bestand Registratur des Nationalmuseums
- fond / Bestand Jaroslav Charvát

Archiv Národního technického muzea / Archiv des Technischen Nationalmuseums

- fond / Bestand Oskar Klinger (1910–1911)

**Archiv Severočeského muzea Liberec / Archiv des Nordböhmisches Museums
Reichenberg**

– Materiály k historii muzea / Material zur Geschichte des Museums

Bayerisches Hauptstaatsarchiv München / Bavorský státní archiv Mnichov

– fond / Bestand Ministerium des Äußern, Beschlagnahme des deutschen Großgrundbesitz
in der Tschechoslowakei

Krkonoské muzeum Jilemnice / Riesengebirgsmuseum Starkenbach

– Fond / Bestand Ambrož Jindřich

**Literární archiv Památníku národního písemnictví / Literaturarchiv des Museums
der tschechischen Literatur**

– osobní fond / persönlicher Bestand Václav Wagner

Muzeum Českého ráje v Turnově / Museum des Böhmisches Paradieses Turnau

– Pozůstalost J. V. Scheybala / Nachlass J. V. Scheybal

Muzeum města Ústí nad Labem / Museum der Stadt Aussig

– Pozůstalost A. Pifflla / Nachlass A. Piffll

Národní archiv Praha / Nationalarchiv Prag

– fond Ministerstvo školství a kultury / Bestand Ministerium für Schulwesen und Kultur

– fond Ministerstvo vnitra II / Bestand Ministerium des Inneren II

– fond Německé státní občanství / Bestand Deutsche Staatsbürgerschaft

– fond NSDAP / Bestand NSDAP

– fond Policejní ředitelství Praha II – Evidence obyvatelstva / Bestand Polizeidirektion

Prag II – Einwohnererfassung

– fond Policejní ředitelství Praha II – prezidium – 1931–1940 / Bestand Polizeidirektion

Prag II – Präsidium – 1931–1941

– fond Svaz československých velkostatkářů / Bestand Bund der tschechoslowakischen
Großgrundbesitzer

– fond Státní památková správa / Bestand Staatliche Denkmalverwaltung

– fond Státní památková správa – Dodatky / Bestand Staatliche Denkmalverwaltung – Addenda

– fond Státní tajemník Úřadu říšského protektora v Čechách a na Moravě / Bestand

Staatssekretär – des Amtes des Reichsprotectors in Böhmen und Mähren

– fond Úřad předsednictva vlády / Bestand Amt des Regierungspräsidiums

- fond Ústřední ředitelství státních lesů a statků / Bestand Zentraldirektion staatlicher Wälder und Güter
- fond Zemský úřad Praha, oddělení církevní, nadační a školské / Bestand Landesamt Prag, Abt. Kirchliches, Stiftungen und Schulisches
- fond Zemský úřad Praha, Prezidium Zemského úřadu v Praze / Bestand Landesamt Prag – Präsidium des Landesamts in Prag

Österreichisches Staatsarchiv Wien / Rakouský státní archiv Vídeň

- fond / Bestand Archiv der Republik

Podještědské muzeum Český Dub / Podještědí-Museum Böhmisch Aicha

- Rodinný archiv Blaschků / Familienarchiv Blaschka

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin / Politický archiv Zahraničního úřadu Berlín

- fond / Bestand Ehemalige deutsche Gesandtschaft in Prag

Státní oblastní archiv Praha / Staatliches Regionalarchiv Prag

- Rodinný archiv Valdštejnů / Familienarchiv Waldstein

Státní oblastní archiv Litoměřice / Staatliches Regionalarchiv Leitmeritz

- fond Mimořádný lidový soud Liberec – katalog trestních spisů / Außerordentliches Volksgericht Reichenberg – Katalog der Strafakten
- fond Sbirka matrik Severočeského kraje / Bestand Sammlung der Matrikeln des Nordböhmisches Kreises

Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín / Staatliches Regionalarchiv Leitmeritz, Zweigstelle Tetschen

- Rodinný archiv Clary-Aldringenů / Familienarchiv Clary-Aldringen
- Rodinný archiv Kinských-Preysingů / Familienarchiv Kinsky-Preysing

Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Kamýcká / Staatliches Regionalarchiv Leitmeritz, Zweigstelle Kamýcká

- fond Velkostatek Hrubá Skála / Bestand Großgut Groß Skal
- Rodinný archiv Aehrenthalů / Familienarchiv Aehrenthal
- Rodinný archiv Hartigů / Familienarchiv Hartig

Státní oblastní archiv Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec / Staatliches Regionalarchiv Wittingau, Abteilung Neuhaus

– Rodinný archiv Černínů z Chudenic / Familienarchiv Czernin von und zu Chudenitz

Státní oblastní archiv Zámorsk / Staatliches Regionalarchiv Samrsk

– fond Eduard Machytka, plátenictví, Horní Branná / Bestand Eduard Machytka, Leinenweberei, Brennei

– Rodinný archiv Kinských, Kostelec / Familienarchiv Kinsky, Adlerkosteletz

– Rodinný archiv Kinských, Choceň, Heřmanův Městec / Familienarchiv Kinsky, Choceň, Hermannstädtel

Státní okresní archiv Česká Lípa / Staatliches Bezirksarchiv Böhmisches Leipa

– fond ONV Česká Lípa / Ortsnationalausschuss Böhmisches Leipa

Státní okresní archiv Liberec / Staatliches Bezirksarchiv Reichenberg

– fond Archiv města Chrastava / Bestand Stadtarchiv Kratzau

– fond Firma Franz Schmitt Český Dub 1843–1945 / Bestand Firma Franz Schmitt Böhmisches Aicha 1843–1945

– fond Krajský národní výbor Liberec / Bestand Kreisnationalausschuss Reichenberg

– fond Okresní národní výbor Liberec (1944) 1945–1960 (1982) / Bestand Bezirksnationalausschuss Reichenberg (1944) 1945–1960 (1982)

– fond Pozůstalost rodiny továrníka Richtera z Luhu / Bestand Nachlass der Familie des Fabrikanten Richter aus Mildenaue

– fond Pozůstalost rodu Turnwaldů / Bestand Nachlass Geschlecht Turnwald

– Kronika Český Dub II (1926–1935) / Bestand Chronik Böhmisches Aicha II (1935–1926)

Státní okresní archiv Litoměřice se sídlem v Lovosicích / Staatliches Bezirksarchiv Leitmeritz mit Sitz in Lobositz

– fond Archiv města Doksany / Bestand Stadtarchiv Doksan

– fond Místní národní výbor Litoměřice / Bestand Ortsnationalausschuss Leitmeritz

– fond Okresní národní výbor Litoměřice 1949–1960 / Bestand Bezirksnationalausschuss Leitmeritz 1949–1960

Státní okresní archiv Most / Staatliches Bezirksarchiv Brüx

– fond Bratří Redlhammerové, komanditní společnost Jablonec n. N. 1883–1946–1952 / Bestand Gebrüder Redlhammer, Kommanditgesellschaft, Gablonz an der Neiße 1883–1946–1952

- fond Ignaz Ginzkey, výroba kobereců a přikrývek Vratislavice nad Nisou / Bestand Ignaz Ginzkey, Teppich- und Deckenfabrik, Maffersdorf
- fond Josef Riedel, sklárny a rafinerie, Dolní Polubný (1707–1947) / Bestand Josef Riedel, Glashütten und Raffinerien, Unterpolau (1707–1947)

Státní okresní archiv Teplice / Staatliches Bezirksarchiv Teplitz

- fond Okresní národní výbor Teplice / Bestand Bezirksnationalausschuss Teplitz
- Spisy Okresního soudu v Teplicích-Šanově / Akten des Bezirksgerichts in Teplitz-Schönau

Státní okresní archiv Trutnov / Staatliches Bezirksarchiv Trautenau

- fond Archiv obce Arnultovice / Bestand Archiv der Gemeinde Arnsdorf
- fond J. A. Kluge, Horní Staré Město / Bestand J. A. Kluge, Oberaltstadt

Uměleckoprůmyslové museum, oddělení majetkové právní / Kunstgewerbemuseum, Abteilung Eigentumsrecht

- Složka Z-313, Konfiskát, SPS / Akte Z-313, Konfiskát, Staatl. Denkmalverwaltung

Ústav dějin umění Akademie věd ČR v. v. i, oddělení dokumentace / Institut für Kunstgeschichte der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Abteilung Dokumentation

- fond Národní kulturní komise / Bestand Nationale Kulturkommission
- osobní fond Zdeňka Wirtha / persönlicher Bestand Zdeněk Wirth

Citovaná literatura / Zitierte Literatur

ADLGASSER 2002 – Franz ADLGASSER (ed.), *Die Aehrenthals. Eine Familie in Ihrer Korrespondenz 1872–1911*, Wien – Köln – Weimar 2002.

ALŠOVA JIHOČESKÁ GALERIE 1999 – Alšova jihočeská galerie, *Johann Elias Riedinger 1698–1767: (pohledy do sbírek Alšovy jihočeské galerie): [České Budějovice 21. ledna – 14. března 1999]*, Hluboká nad Vltavou 1999.

ANDĚL 1984 – Rudolf ANDĚL a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, sv. 3, Severní Čechy*, Praha 1984.

ANDĚL – KARPAŠ 2002 – Rudolf ANDĚL – Roman KARPAŠ (eds.), *Frýdlantsko: minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*, Liberec 2002.

ANDREWS 1974 – Keith ANDREWS, *Die Nazarener*, München 1974.

ARBURG – STANĚK 2010 – Adrian von ARBURG – Tomáš STANĚK (eds.), *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů. Díl I, Češi a Němci do roku 1945. Úvod k edici*, Praha 2010.

ARBURG – STANĚK 2011 – Adrian von ARBURG – Tomáš STANĚK (eds.), *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů. Díl II.1, Duben – srpen/září: „Divoký odsun“ a počátky osídlování*, Praha 2011.

ARNBOM 1997 – Marie-Therese ARNBOM, *Heiratsverhalten des nobilitierten Wiener Bürgertums in 19. Jahrhundert*, in: Robert HOFFMANN (ed.), *Bürger zwischen Tradition und Modernität*, Wien 1997.

BALCAROVÁ 2013 – Jitka BALCAROVÁ, *Jeden za všechny, všichni za jednoho. Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“*, Praha 2013.

BAUER – BLUM – MAŠEK 1997 – Mattias BAUER – Claudia BLUM – Petr MAŠEK (eds.), *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa. Band II. Tschechische Republik. Schlossbibliotheken unter der Verwaltung des Nationalmuseums in Prag*, Hildesheim 1997.

BAYERISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN – STOLBERG 1964 – Bayerische Akademie der Wissenschaften – Friedrich Leopold STOLBERG ed., *Neue deutsche Biographie. Band 6. Gaál–Grasmann*, Berlin 1964.

BECKER 1981 – Ingeborg BECKER, *Theodor Hosemann (1807–1875): Ansichten des Berliner Biedermeier*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Grades eines Doktors der Philosophie des Fachbereich 13 der Freien Universität Berlin (Geschichtswissenschaften), Berlin 1981.

BECKER 1912 – Robert BECKER, *Julius Scholtz und die Ausstellung von Zeichnungen und Studien aus seinem Nachlass im Schlesischen Museum der bildenden Künste*, Breslau 1912.

BEER 2011 – Mathias BEER, *Flucht und Vertreibung der Deutschen. Voraussetzungen, Verlauf, Folgen*, München 2011.

BELLING 2015 – Vojtěch BELLING, *Stát nebo stav? Univerzalizmus Othmara Spanna v kontextu meziválečných korporativistických ideologií v Německu a Rakousku*, Praha 2015.

BENEŠ 1916 – Edvard BENEŠ, *Budoucí mir a zničení Rak.-Uherska*, in: *Československá samostatnost I*, 1916, č. 14, 8. 3., s. 4–5.

BERNHARD 1974 – Marianne BERNHARD (ed.), *Deutsche Romantik Handzeichnungen. Band 2, Johann Friedrich Overbeck (1789–1869) bis Christian Xeller (1784–1869)*, München 1974.

BIEDERMANN 1999 – Heike BIEDERMANN, *Julius Scholtz (1825–1893): Ausstellung der Gemäldegalerie Neue Meister im Albertinum, vom 10. Juli bis 9. November 1999*, in: *Dresdener Kunstblätter: Vierteljahresschrift der Staatlichen Kunstsammlungen Dresden*, Dresden 1999, 43, s. 150–157.

BIHARY 2016–2017 – Dana BIHARY, *Panenka v dobovém oděvu*, restaurátorská zpráva, Vyšší odborná škola, obor: Konzervování a restaurování textilií, Praha 2016–2017.

BLANGSTRUP – BRØNDUM-NIELSEN – RAUNKJÆR 1923 – Christian BLANGSTRUP (ed.) – Johannes BRØNDUM-NIELSEN (ed.) – Palle RAUNKJÆR (ed.), *Salmonsens konversationsleksikon. Anden-Udgave, Bind XV, Kvadratrod-Ludmila*, 2. udg., København 1923.

BLAŽIČEK 1962 – Oldřich J. BLAŽIČEK a kol., *Slovník památkové péče: terminologie, morfologie, organizace*, Praha 1962.

BLAŽIČEK – KROPÁČEK 1991 – Oldřich J. BLAŽIČEK – Jiří KROPÁČEK, *Slovník pojmů z dějin umění*, Praha 1991.

BLUHM – GERKENS 1989 – Andreas BLUHM – Gerhard GERKENS (eds.), *Johann Friedrich Overbeck 1789–1869: zur zweihundertsten Wiederkehr seines Geburtstages. Ausstellung, Museum für Kunst und Kulturgeschichte der Hansestadt Lübeck, Behnhaus, 25. Juni bis 3. September 1989*, Lübeck 1989.

BOEHN 1917 – Max von BOEHN, *Miniaturen und Silhouetten. Ein Kapitel aus Kulturgeschichte und Kunst*, München 1917.

BOETTICHER 1898 – Friedrich von BOETTICHER, Mohn, Victor Paul, in: *Malerwerke des neunzehnten Jahrhunderts, Beitrag zur Kunstgeschichte, Band 2*, Dresden 1898, s. 64–65.

BOKOVÁ 2002 – Dana BOKOVÁ, Tvorba Julia Heinricha Richtera a Rudolfa Dinnebiera ve varnsdorfské architektuře 1. poloviny 20. století, in: *Děčínské vlastivědné zprávy: časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska XII, č. 2*, Děčín 2002, s. 18–25.

BORDNIGTON 2010 – Laura BORDINGTON, *The golden Age of Japanese Okomono*, London 2010.

BRANDES 2001 – Detlef BRANDES, *Der Weg zur Vertreibung 1938–1945. Pläne und Entscheidungen zum „Transfer“ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen*, München 2001. (česky viz / tschechisch siehe BRANDES 2002)

BRANDES 2002 – Detlef BRANDES, *Cesta k vyhnání 1938–1945. Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a Polska*, Praha 2002.

BRANDES 2005 – Detlef BRANDES, Vertreibung und Zwangsaussiedlung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei, in: *Flucht, Vertreibung, Integration*, 2005, s. 63–73.

BRANDES 2012 – Detlef BRANDES, „Umvolkung, Umsiedlung, rassische Bestandsaufnahme“: *NS-„Volkstumspolitik“ in den Böhmischen Ländern*, München 2012. (česky viz / tschechisch siehe BRANDES 2015)

BRANDES 2015 – Detlef BRANDES, *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*, Praha 2015.

BRAUNOVÁ 1985 – Alena BRAUNOVÁ, *Kouzlo keramiky a porcelánu*, Praha 1985.

BRAUNSTEIN 2004 – Susan L. BRAUNSTEIN, *Five centuries of Hanukkah lamps from the Jewish Museum: a catalogue raisonné*, New York 2004.

BREUER 2001 – Stefan BREUER, *Ordnungen der Ungleichheit. Die deutsche Rechteim Widerstreit Ihrer Ideen 1871–1945*, Darmstadt 2001.

BRITAIN 1995 – Judy BRITAIN, *Step by step needlecraft encyclopedia*, London 1995.
(česky viz / tschechisch siehe BRITAIN 1997)

BRITAIN 1997 – Judy BRITAIN, *Velká obrazová encyklopedie ručních prací*, Praha 1997.

BUŠTA – KONEČNÝ – RYŠAVÝ 2015 – Jaroslav BUŠTA – Michal KONEČNÝ – Radek RYŠAVÝ, *Zámek Slatiňany*, Sychrov 2015.

CACHIN 1991 – Françoise CACHIN, *Europäische Kunst im 19 Jahrhundert: Realismus–Impressionismus–Jugendstil, Bd. 2, 1850–1905*, Freiburg 1991.

CERMAN 2011 – Ivo CERMAN, *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici*, Praha 2011.

CIMBUREK 1949–1950 a – František CIMBUREK a kol., *Dějiny nábytkového umění, Díl II.*, Brno 1949–1950.

CIMBUREK 1949–1950 b – František CIMBUREK a kol., *Dějiny nábytkového umění, Díl III.*, Brno 1949–1950.

CÍSAŘOVÁ 2018 – Jitka CÍSAŘOVÁ, Zajišťování movitého majetku osob považovaných za Němce na Liberecku v letech 1945–1951, in: *Fontes Nissae XXIX*, 2018, č. 1, s. 22–45.

CLARY-ALDRINGEN 1977 – Alfons CLARY-ALDRINGEN, *Geschichten eines alten Österreichers*, Ulstein 1977. (česky viz / tschechisch siehe CLARY-ALDRINGEN 2002)

CLARY-ALDRINGEN 2002 – Alfons CLARY-ALDRINGEN, *Vůně vzpomínek*, Praha 2002.

CONZE 2007 – Eckart CONZE, „Only dictator can help us now.“ Aristocracy and the Radical Right in Germany, in: Karina URBACH (ed.), *European Aristocracies and the Radical Right 1918–1939*, Oxford 2007, s. 129–147.

CONZE – METELING – SCHUSTER – STROBEL 2013 – Eckart CONZE – Wencke METELIG – Jörg SCHUSTER – Jochen STROBEL (eds.), *Aristokratismus und Moderne. Adel als politisches und kulturelles Konzept, 1890–1945*, Köln 2013.

CORNWALL 2012 – Mark CORNWALL, *The Devil's Wall: The Nationalist Youth Mission of Heinz Rutha*, Cambridge 2012.

DARBYSHIRE 1991 – Lydia DARBYSHIRE, *The collector's encyclopedia of toys and dolls*, London 1991. (česky viz / tschechisch siehe DARBYSHIRE 1999)

DARBYSHIRE 1999 – Lydia DARBYSHIRE, *Encyklopedie sběratele: hračky a panenky*, Praha 1999.

DEJMEK 2003 – Jindřich DEJMEK, *Nenaplněné naděje. Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie od zrodu První republiky po konferenci v Mnichově (1918–1938)*, Praha 2003.

DIVIŠ 1985 – Jan DIVIŠ, *Evropský porcelán*, Praha 1985.

DOUBEK 2012 – Vratislav DOUBEK, *Česká politika mezi periferií a centrem (1890–1945)*, in: Rudolf KUČERA a kol., *Identity v českých zemích 19. a 20. století. Hledání a proměny*, Praha 2012.

DÜLFFER 2008 – Jost DÜLFFER, *Friedenstiften: Deeskalations- und Friedenspolitik im 20. Jahrhundert*, Köln – Weimar – Wien 2008.

DURDÍK 2009 – Tomáš DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 2009.

EBERT 1971 – Hans EBERT, *Buonaventura Genelli: Leben und Werk*, Weimar 1971.

FINK 1842 – G. W. FINK, *Musikalischer Hausschatz der Deutschen*, Leipzig 1842.

FINK 2003 – Wolfgang FINK, *Wie ein Wind vom Riesengebirge. Professor Karl Schneider und Hoheneibe*, Marktoberdorf 2003.

FISCHER VON ERLACH 1978 – Johann Bernhard FISCHER VON ERLACH, *Entwurf einer historischen Architektur. Miteinem Nachwort von Harald Keller*, Dortmund 1978.

FRÖHLICH 2005 – Anke FRÖHLICH, „*Glücklich gewählte Natur...“: Der Dresdner Landschaftsmaler Johann Christian Klengel (1751–1824). Monographie und Werkverzeichnis der Gemälde, Zeichnungen, Radierungen und Lithographien*, Hildesheim 2005.

FROMMER 2004 – Benjamin FROMMER, *National cleansing. Retribution against Nazi collaborators in poster Czechoslovakia*, New York 2004. (česky viz / tschechisch siehe FROMMER 2010)

FROMMER 2010 – Benjamin FROMMER, *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, Praha 2010.

GABRIEL – MÁCHA 2003 – František GABRIEL – O. MÁCHA, *Stavebně historický průzkum zámku Hrubá Skála*, Liberec 2003 (uloženo na Územním odborném pracovišti NPÚ v Liberci).

GALANDAUER 2007 – Jan GALANDAUER, *František kníže Thun: místodržící českého království*, Praha – Litomyšl 2007.

GERSTNER 2008 – Alexandra GERSTNER, *Neuer Adel. Aristokratische Elitekonzeptionen zwischen Jahrhundertwende und Nationalsozialismus*, Darmstadt 2008.

GIUSTINO 2010 – Cathleen M. GIUSTINO, Zdeněk Wirth a Ratibořice: Brány otevřené k nostalgii?, in: Jiří ROHÁČEK – Kristina UHLÍKOVÁ (eds.), *Zdeněk Wirth. Pohledem dnešní doby*, Praha 2010, s. 253–271.

GIUSTINO 2018 – Cathleen M. GIUSTINO, *Pretty Things, Ugly Histories. Decorating with Persecuted People's Property in Central Bohemia, 1938–1958*, in: Leora AUSLANDER – Tara ZAHRA (eds.), *Objects of War. The Material Culture of Conflict and Displacement*, Ithaca – London, 2018.

GLASSHEIM 2000 – Eagle GLASSHEIM, *Crafting a Post-Imperial Identity: Nobles and Nationality Politics in Czechoslovakia, 1918–1948*, disertační práce, Columbia University, New York 2000.

- GLASSHEIM 2005** – Eagle GLASSHEIM, *Noble nationalists. The transformation of the Bohemian aristocracy*, Cambridge 2005. (česky viz / tschechisch siehe GLASSHEIM 2012)
- GLASSHEIM 2012** – Eagle GLASSHEIM, *Urození nacionalisté. Česká šlechta a národnostní otázka v 1. pol. 20. stol.*, Praha 2012.
- GLASSHEIM 2016** – Eagle GLASSHEIM, *Cleansing the Czechoslovak borderlands. Migration, environment and health in the former Sudetenland*, Pittsburgh 2016.
- GODSEY 1999** – Wiliam GODSEY, *Aristocratic Redoubt: The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War*, West Lafayette 1999.
- GRASS 1981** – Hanns Michael GRASS, *Bonaventura Genelli als Illustrator*, Bonn 1981.
- GRUMMT 2011** – Christina GRUMMT, *Caspar David Friedrich: Die Zeichnungen. Das gesamte Werke, II Bände*, München 2011.
- HÁJKOVÁ – HORÁK 2014** – Dagmar HÁJKOVÁ – Pavel HORÁK, *Edvard Beneš, Němci a Německo. 1896–1919*, Edice dokumentů, Svazek 1, Praha 2014.
- HALL 1974** – James HALL, *Dictionary of subjects and symbols in art*, New York 1974.
(česky viz / tschechisch siehe HALL 1991)
- HALL 1991** – James HALL, *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, Praha 1991.
- HEINDORFER 2012** – Eduard HEINDORFER, *Osudy Severočeského muzea v Liberci 1938–1945*, bakalářská práce, Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, Brno 2012.
- HEISE 2013** – Brigitte HEISE, *Adrian Ludwig Richter: Zeichnungen aus der Sammlung Dräger*, München 2013.
- HENNIG HAHN – HAHN 2010** – Hans HENNIG HAHN – Eva HAHN, *Die Vertreibung im deutschen Erinnern: Legende, Mythos, Geschichte*, Paderborn 2010.
- HLOBIL 1982** – Ivo HLOBIL, K teorii interiérové instalace české památkové péče, in: *Sborník památkové péče v Severomoravském kraji V*, 1982, s. 9–30.

HNILIČKA 2012 – Tomáš HNILIČKA, *Nové Město pod Smrkem v letech 1945–1960*, bakalářská práce, Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodně-humanitní a pedagogická, 2012.

HÖBELT 1994 – Lothar HÖBELT, *Adel und Politikseit 1848*, Korneuburg 1994.

HÖBELT 2007 – Lothar HÖBELT, *Nostalgic Agnostic: Austrian Aristocrats and Politics, 1918–1938*, in: Karina URBACH (ed.), *European Aristocracies and the Radical Right 1918–1939*, London 2007, s. 182–190.

HOLLEIN – STEINLE 2005 – Max HOLLEIN – Christa STEINLE, *Religion, Macht, Kunst: die Nazarener*, Köln 2005.

HONCOVÁ 1998 – Jaroslava HONCOVÁ, *Československý státní archiv zemědělský a jeho osudy*, in: *Z Českého ráje a Podkrkonoší – supplementum 4*, 1998, s. 109–123.

HORČIČKA – ŽUPANIČ 2017 – Václav HORČIČKA – Jan ŽUPANIČ, *Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové v 1. polovině 20. století*, Praha 2017.

HOŘAVA 2018 – Jiří HOŘAVA, *Křehký základ imaginace: Jan Zachariáš Quast (1814–1891), malíř skla, porcelánu a miniaturista = Imagination auf zartem Grund: Johann Zacharias Quast (1814–1891), Glas-, Porzellan- und Miniaturmaler*, České Budějovice – Písek 2018.

HOŘEJŠ 2011 – Miloš HOŘEJŠ, *Šlechta a nacistická pozemková politika v českých zemích*, in: Zdeněk HAZDRA – Václav HORČIČKA – Jan ŽUPANIČ (eds.), *Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století*, Praha 2011, s. 177–199.

HOUŽVIČKA 2005 – Václav HOUŽVIČKA, *Návraty sudetské otázky*, Praha 2005.

HROCH 1999 – Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence*, Praha 1999.

CHARVÁTOVÁ 1953 – Ema CHARVÁTOVÁ, *Správa a využití státního kulturního majetku*, in: *Zprávy památkové péče XIII*, 1953, s. 33–55.

CHMELAŘOVÁ 2016 – Marcela CHMELAŘOVÁ, *Cesty soukromého sběratelství moderního umění v českých zemích v letech 1948–1965*, disertační práce, Masarykova univerzita Brno, Filozofická fakulta, Seminář dějin umění, Brno 2016.

JANČÍK 2006 – Drahomír JANČÍK, Zásady a průběh znárodnování v roce 1945 (a podíl národohospodářských elit sociální demokracie), in: Hynek FAJMON – Stanislav BALÍK – Kateřina HLOUŠKOVÁ (eds.), *Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*, Brno 2006.

JANČÍK – KALINA 2014 – Drahomír JANČÍK – Tomáš KALINA, Kořistní praxe Rudé armády v Československu v letech 1945–1946, in: *Historický obzor XI–XII*, 2014, s. 265–272.

JANOUSEK 1947 – Emanuel JANOUSEK, Osudy archivů na zkonfiskovaných velkostatkách a jejich další správa, in *Archivní věstník II*, 1947, č. 3, s. 4–13.

JECH – KAPLAN 2002 – Karel JECH – Karel KAPLAN (eds.), *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty*, 2. vydání, Brno 2002.

JELÍNEK 2011 – František JELÍNEK, Z historie Vratislavic – rod Ginzkeyů, in: *Vratislavický zpravodaj*, 2011, č. 7–8, s. 11.

JELÍNKOVÁ 2010 – Dita JELÍNKOVÁ, „Když ta širá různorodá vlast přestala existovat...“ aneb Osudy rodiny Clary-Aldringen po rozpadu Rakouska-Uherska a její hledání nové cesty v postimperiálním světě, in: *Theatrum Historiae VI*, 2010, s. 125–162.

JELÍNKOVÁ 2011 – Dita JELÍNKOVÁ, Transformace životní reality Alfonse Clary-Aldringena v postimperiálním světě: postoje, strategie, konsekvence, in: Zdeněk HAZDRA – Václav HORČIČKA – Jan ŽUPANIČ (eds.), *Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století*, Praha 2011, s. 107–130.

JELÍNKOVÁ 2013 – Dita JELÍNKOVÁ, Chcete mě okrást. Majetková perzekuce Adolfa Schwarzenberga v dobách válečných i poválečných, in: *Paměť a dějiny VII*, 2013, č. 2, s. 96–107.

JELÍNKOVÁ 2015 – Dita JELÍNKOVÁ, *Šlechta v proměnách. Transformace sociálních, politických a ekonomických struktur v letech 1948–1918*, dizertační práce, Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta, Ústav historických věd, Pardubice 2015.

JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ 2017 – Dita JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ, *Šlechta v proměnách. Osudy aristokracie v Československu v letech 1948–1918*, Praha 2017.

JENSEN 2003 – Jens Christian JENSEN, *Adolph Menzel*, Köln am Rhein 2003.

JINDRA 1950 – J. JINDRA, Starožitnosti ve čtvrtém poschodí, Od čínského porcelánu k ložnici Ludvíka XVI., in: *Práce VI*, 1950, 29. 1., s. 3.

JUNKER 2008 – Ullrich JUNKER (Hrsg.), *Chronik der Gemeinde Polaun von Oskar Seidel*, Bodnegg 2008.

JURÁČKOVÁ 2018 – Petra JURÁČKOVÁ, *Architektura a textilní průmysl v Trutnově 1846–1945*, diplomová práce, Univerzita Palackého Olomouc, Fakulta filozofická, Katedra dějin umění, Olomouc 2018.

JŮRKOVÁ 1999 – Helena JŮRKOVÁ, *Alfréd Piffel a jeho působení na Ústecku*, bakalářská práce, Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta, Katedra historie, Ústí nad Labem 1999.

KAFKA 2013 – Luboš KAFKA, *Lidové podmalby na skle: ze sbírek Národního muzea*, Praha 2013.

KALCKREUTH 1967 – Johannes KALCKREUTH, *Wesen und Werk meines Vaters, Lebensbild des Malers Graf Leopold von Kalckreuth*, Hamburg 1967.

KAPLAN 1990 – Karel KAPLAN, *Poválečné Československo 1945–1948. Národy a hranice*, Praha 1990.

KILIÁN 2015 – Jan KILIÁN a kol., *Teplice*, Praha 2015.

KLEE 2009 – Ernst KLEE, *Das Kulturlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945*, Frankfurt am Main 2009.

KLEPL 1950 – Jan KLEPL, Archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce v Praze, in: *Věstník Národního technického muzea XXX*, Praha 1950, s. 101–107.

KLIMEK 2002 – Antonín KLIMEK, *Velké dějiny země Koruny české*, svazek XIV, 1929–1938, Praha 2002.

KOHLE – DORGERLOH 2008 – Hubertus KOHLE (ed.) – Annette DORGERLOH, *Geschichte der bildenden Kunst in Deutschland. Band 7, Vom Biedermeier zum Impressionismus*, München 2008.

- KONFISKACE, SPRÁVA A PŘEVOD 1947** – *Konfiskace, správa a převod nepřátelského majetku: zákony, vyhlášky, směrnice a pokyny, svazek 1, Praha 1947.*
- KÖRNER – JAHN 2005** – Hans Michael KÖRNER – Bruno JAHN, *Grosse Bayerische biographische Enzyklopädie, Band 2, H–O*, Mnichov 2005.
- KRETSCHMER 2015** – Adam KRETSCHMER, Nález zednářské literatury z depotu RSHA Amt VII ve fondech Národní knihovny, in: *Sborník Národního muzea, řada C, literární historie*, sv. 60, 2015, č. 3–4, s. 7–16.
- KROUPOVÁ 2011** – Martina KROUPOVÁ, *Die Außenlager von Groß-Rosen im Trutnov-Gebiet*, diplomová práce, Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, Katedra cizích jazyků, Pardubice 2011.
- KŘÍŽOVÁ 2013** – Květa KŘÍŽOVÁ a kol., *Zámek Mimoň. Zbytečně zbořená památka*, Mimoň 2013.
- KOUŘIMSKÝ 2013** – Jan KOUŘIMSKÝ, *Postavení československého Senátu v politickém systému První republiky*, diplomová práce, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha 2013.
- KRÁLOVÁ 2007** – Eliška KRÁLOVÁ, *Josef Riedel, Sklárna a rafinerie, Dolní Polubný 1707–1947*, Most 2007.
- KRÁLOVÁ 2016** – Eliška KRÁLOVÁ, Ignaz Ginzkey aneb Konec výroby koberců ve Vratislavicích nad Nisou?, in: *Archivní časopis LXVI*, 2016, č. 3, s. 229–241.
- KUBÁLKOVÁ 2008** – Ludmila KUBÁLKOVÁ, *Josef Turnwald – advokát a německý politik (1845–1929)*, diplomová práce, Technická univerzita v Liberci, Fakulta pedagogická, Liberec 2008.
- KUČA 1997** – Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Díl 2 H–Kole*, Praha 1997.
- KUČERA 1998** – Jaroslav KUČERA, Koncepce národního státu Čechů a Slováků a jeho realita v životě první republiky, in: Jaroslav VALENTA – Emil VORÁČEK – Josef HAMA (eds.), *Československo 1938–1918. Osudy demokracie ve střední Evropě, Svazek 2*, Praha 1998.
- KUKLÍK 2002** – Jan KUKLÍK, Odsun a jeho právní aspekty, in: Václav KURAL – Zdeněk BENEŠ (eds.), *Rozumět dějinám*, Praha 2002.

- KUKLÍK 2010** – Jan KUKLÍK, *Znárodně Československo. Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*, Praha 2010.
- KUKLÍK – NĚMEČEK – ŠEBEK 2011** – Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK – Jaroslav ŠEBEK, *Dlouhé stíny Mnichova. Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*, Praha 2011.
- KUKLÍK – NĚMEČKOVÁ 2017** – Jan KUKLÍK – Daniela NĚMEČKOVÁ, *Majetkové změny v ČR v letech 1945–1948*, in: *Paměť a dějiny XI*, 2017, s. 3–14.
- LANGHAMER 1999** – Antonín LANGHAMER, *Legenda o českém skle*, Zlín 1999.
- LAUNERT 1985** – Edmund LAUNERT, *Parfüm und Flakons: kostbare Gefäße für erlesenen Duft: aus der Sammlung Schwarzkopf und europäischen Museen*, München 1985.
- LENDEROVÁ – JIRÁNEK – MACKOVÁ 2017** – Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*, 2. doplněné vydání, Praha 2017.
- LENTES 1996** – Ernst-Alfred LENTES, *Carl Wilhelm Götzloff : ein Dresdner Romantiker mit neapolitanischer Heima: Monographie mit Werkverzeichnis der Gemälde*. Stuttgart – Zürich 1996.
- LIER 1896** – Heinrich Adolf LIER, Wegener, Johann Friedrich Wilhelm [encyklopedické heslo], in: *Königliche Akademie der Wissenschaften, Historische Kommission, Allgemeine Deutsche Biographie. Bd. 41, Walram – Werdmüller*, Leipzig 1896, s. 783–784.
- LIFKA 1954** – Bohumír LIFKA, *Knihovny státních hradů a zámků*, Praha 1954.
- LIFKA 1968** – Bohumír LIFKA, *Valdštejnská knihovna ze zámku v Doksech*, in: *Vědecké informace Základní knihovny Československé akademie věd*, Supplement 2, 1968, s. 30–54.
- LIFKA 1969** – Bohumír LIFKA, *Valdštejnská knihovna ze zámku v Doksech. Soupis starých tisků*, in: *Vědecké informace Základní knihovny Československé akademie věd*, Supplement 2–4, 1969, s. 1–194, Supplement 2–4, 1970, s. 195–386.
- LÖHNEYSSEN 1977** – Wolfgang Freiherr von LÖHNEYSSEN, Kalkreuth, Leopold Graf von, in: *Neue Deutsche Biographie – Kafka – Kleinfurher. Bd. 11*, Berlin 1977, s. 51–53.

- LORENZ 1992** – Hellmut LORENZ, *Johann Bernhard Fischer von Erlach*, Zürich 1992.
- LUH 2006** – Andreas LUH, *Der deutsche Turnverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Vomvölkischen Vereinsbetrieb zur volkspolitischen Bewegung*, München 2006.
- LUSTIG – SVĚTNIČKA 1933** – Rudolf LUSTIG – František SVĚTNIČKA (eds.), *Schematismus velkostatků v Čechách*, Praha 1933.
- LUŠTINEC 2018** – Jan LUŠTINEC, Jindřich Ambrož (1878–1955): vynikající ochránce přírody a památek západních Krkonoš, in: *Zprávy památkové péče LXXVIII*, 2018, s. 10–12.
- LUŠTINEC – TLUSTÝ – NOSEK 2018** – Jan LUŠTINEC – Jaromír TLUSTÝ – Petr NOSEK, *Jan Nepomuk hrabě Harrach: ze života českého kavalíra*, Vrchlabí 2018.
- MALINOWSKI 2003** – Stefan MALINOWSKI, *Vom König zum Führer: Sozialer Niedergang und politische Radikalisierung im deutschen Adel zwischen Kaiserreich und NS-Staat*, Band 4, Elitenwandel in der Moderne, 3. Auflage, Berlin 2003.
- MALTZAHN-REDLING – HOWOLDT 2005** – Jacqueline MALTZAHN-REDLING – Jenns Eric HOWOLDT, *Leopold von Kalckreuth, Poetischer Realist.*, Hamburg 2005.
- MAREŠ 2009** – Michal MAREŠ, *Přicházím z periferie republiky*, Michal Jareš (ed.), Praha 2009.
- MASARYK 2003** – Tomáš Garrigue MASARYK, *Cesta demokracie. Projevy – Články – Rozhovory 1918–1920*, Praha 2003.
- MASOPUSTOVÁ 2007** – Jitka MASOPUSTOVÁ, *Export skla a bižuterie na Jablonecku 1880–1980*, diplomová práce, Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Liberec 2007.
- MAŠEK 2003** – Petr MAŠEK, *Modrá krev: minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*, 3. upravené vydání, Praha 2003.
- MAŠEK 2008** – Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti, 1. díl A–M*, Praha 2008.

MAŠEK 2009 – Petr MAŠEK, Zámecké knihovny Českého ráje, in: Ivo NAVRÁTIL (ed.), *Šlechtické rody a jejich sídla v Českém ráji: sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 24. dubna – 25. dubna 2009 v Turnově, Semily 2009*, s. 200–218.

MAŠEK 2010 – Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti, 2. díl N–Ž*, Praha 2010.

MAYER 1981 – Arno J. MAYER, *The persistence of the old regime. Europe to the Great War*, New York 1981.

MEČKOVSKÝ 2014 – Robert MEČKOVSKÝ, *Umělecké aukce v Praze v období první republiky*, disertační práce, Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Seminář dějin umění, Brno 2014.

MEDŘÍKOVÁ 2017 – Petra MEDŘÍKOVÁ, Rodokmen a fotografie rodiny Lexa von Aehrenthal, in: *Fotografie a genealogie šlechtických rodů*, Praha 2017.

METTERNICH-SÁNDOR 1997 – Franz Albrecht METTERNICH-SÁNDOR, *Johann Elias Ridinger (1698–1767): grafika ze zbiorów Muzeum w Höxter-Corvey: katalog wystawy = Grafik aus der Sammlung des Museums in Höxter-Corvey: Ausstellungskatalog*, Kielce 1997.

MEZEROVÁ 2018 – Jana MEZEROVÁ, Čeští Němci mezi regionální a „sudetoněmeckou identitou“. Historie v libereckých, frýdlantských a jabloneckých vlastivědách, in: *Fontes Nissae XIX*, 2018, č. 2, s. 26–45.

MICHAL 1987 – Stanislav MICHAL, *Hodiny. Od gnómu k atomovým hodinám*, Praha 1987.

MICHLOVÁ 2016 – Jana MICHLOVÁ, Zámecká knihovna rodiny Clary-Aldringenů v Teplicích, in: *Bibliotheca Antiqua 2016: sborník z 25. konference 21. listopadu 2016*, Olomouc – Praha 2016, s. 89–95.

MITTENZWEI 1997 – Werner MITTENZWEI, Münchhausen, Börries Freiherr von, in: *Neue Deutsche Biographie 18*, Berlin 1997.

MORANT 1980 – Henry de MORANT, *Histoire des arts décoratifs des origines a nos jours*, Paris 1970. (česky viz / tschechisch siehe MORANT 1983)

- MORANT 1983** – Henry de MORANT, *Dějiny užitého umění od nejstarších dob po současnost*, Praha 1983.
- MÜLLER 1882** – Hermann Alex MÜLLER, *Biographisches Künstler-Lexikon*, Leipzig 1882.
- MŽYKOVÁ 1994** – Marie MŽYKOVÁ (ed.), *Navrácené poklady – Restitutio in integrum*, Praha 1994.
- NÁDENÍK 2008** – Karel NÁDENÍK, Bella Klinger – ze života amatérské výtvarnice, in: *Krkonoše. Jizerské hory XXXXI*, 2008 č. 2, s. 34–35.
- NÁDENÍK 2010** – Karel NÁDENÍK, Bella Klingerová. Výtvarnice z Nového Města pod Smrkem, in: *Ročenka Jizersko-ještědského horského spolku IX*, 2010, s. 69–70.
- NAGLER 1960** – Josef NAGLER, *Blätter für Technikgeschichte, Zweiundzwanzigstes Heft*, Wien 1960.
- NÁRODNÍ KULTURNÍ KOMISE 1949** – Národní kulturní komise. *Zpráva o zřízení, činnosti a úkolech*, Ministerstvo školství, věd a umění, Praha 1949.
- NÁRODNÍ LISTY 1917** – NÁRODNÍ LISTY LVII, 1917, č. 288, 20. 10., s. 3.
- NÁRODNÍ LISTY 1920** – NÁRODNÍ LISTY LX, 1920, 2. 12., č. 331, s. 1.
- NÁRODNÍ LISTY 1925** – NÁRODNÍ LISTY LXV, 1925, 24. 12., č. 352, s. 5.
- NÁRODNÍ LISTY 1930** – NÁRODNÍ LISTY LXX, 1930, č. 27, 28. 1., s. 6.
- NEJEDLOVÁ 1966** – Olga NEJEDLOVÁ, *Firma Franz Schmitt Český Dub, Český Dub* 1966.
- NESVADBÍKOVÁ 1983** – Jiřina NESVADBÍKOVÁ (ed.), *K vývoji památkové péče na území Československa, 3. svazek, Výběr autentických dokumentů 1918–1958*, Praha 1983.
- NEIDHARDT 1963** – Hans-Joachim NEIDHARDT, Julius Scholtz und das Problem des Malerischen in der Dresdner Malerei des 19. Jahrhunderts, in: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Univ. Leipzig. Ges.- und sprachwiss.*, XII, 1963, č. 2, s. 361-370.

NIELSEN 2005 – Eva NIELSEN, *Bonaventura Genelli: Werk und Kunstauffassung. Ein Beitrag zur Kunst des späten Klassizismus in Deutschland*, Inaugural-Dissertation zur Erlagerung des Doktorgrades der Philosophie, Ludwig-Maximilians-Universität. München 2005.

NOSKOVÁ 2010 – Simona NOSKOVÁ, *Proměny objektů textilních továren v 19. a 20. století*, bakalářská práce, Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Liberec 2010.

NOVOTNÁ 2011 – Pavla NOVOTNÁ, *Osvětová a publicistická činnost Josefa Maštálka*, bakalářská práce, Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta, Ústí nad Labem 2011.

NOVOTNÝ 1996 – Karel NOVOTNÝ (ed.), *Edvard Beneš, Odsun Němců z Československa, Výbor z pamětí, projevů a dokumentů 1940–1947*, Praha 1996.

NOVÝ 2002 – Petr NOVÝ, *Lisované sklo a krystalerie v Jizerských horách*, Desná v Jizerských horách – Jablonec nad Nisou 2002.

NOVÝ 2008 – Petr NOVÝ, *Jablonecká bižuterie*, Praha 2008.

NOVÝ 2017 – Petr NOVÝ, *Ve službách módy a stylu. Česká bižuterie v období první republiky (1918–1938)*, Praha 2017.

OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ 1892 – *Ottův slovník naučný, Díl 5 C–Čechůvky*, Praha 1892.

OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ 1901 – *Ottův slovník naučný, Díl 17 Median–Navarette*, Praha 1901.

PÁD A VZESTUP 2011 – Pád, vzestup a konečný pád ginzkeyovského impéria, in: *Vratislavický zpravodaj, Příloha*, 2011, č. 11, s. 265–272.

PADEVĚT 2016 – Jiří PADEVĚT, *Krvavé léto 1945. Poválečné násilí v českých zemích*, Praha 2016.

PALATA 2013 – Oldřich PALATA, Severočeské muzeum a Willy Ginzkey aneb o výročních trochu jinak, in: *Čtvrtletník Severočeského muzea v Liberci*, léto 2013, s. 8–9.

PAVLÍČEK 1998 – Václav PAVLÍČEK, K ústavním aspektům práv menšin po vzniku Československa, in: Jaroslav VALENTA – Emil VORÁČEK – Josef HARNA (eds.), *Československo 1938–1918. Osudy demokracie ve střední Evropě*, Svazek 2, Praha 1998.

PIRAS – ROETZEL 2003 – Claudia PIRAS – Bernhard ROETZEL, *Opravdová dáma: průvodce odíváním a stylem*, Praha 2003.

PITROVÁ 2009 – Pavlína PITROVÁ, *Dětská oděvní kultura v historických a sociálních kontextech*, diplomová práce, Univerzita Karlova, Ústav Etnologie, Praha 2009.

POHRANIČÍ 1946 – Inzerát z novin *Pohraničí. List pro politiku, hospodářství a kulturu* I, 1946, č. 35, s. 1.

POCHE 1977 – Emanuel POCHE (ed.), *Umělecké památky Čech, Svazek první, A/J*, Praha 1977.

POCHE – UREŠOVÁ 1997 – Emanuel POCHE – Libuše UREŠOVÁ, *Hodiny a hodinky*, Praha 1997.

POUZAR 1999 – Vladimír POUZAR, *Almanach českých šlechtických rodů*, 1999.

PROFESOR ALFRED PIFFL 2007 – *Profesor Alfred Piffl, Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie pri príležitosti storočnice narodenia, Bratislava 13. júna 2007*, Bratislava 2008.

PROTT 2016 – Volker PROTT, *The Politics of Self-determination: Remaking Territories and national Identities in Europe, 1917–1923*, New York 2016.

RAKUŠANOVÁ 2008 – Marie RAKUŠANOVÁ, *Bytosti odnikud: metamorfózy akademických principů v malbě první poloviny 20. století v Čechách*, Praha 2008.

RÁNO 1930 – RÁNO, *Pondělník Národních listů* LXX, 1930, č. 43, 27. 10., s. 1.

RAPTIS 2017 – Konstantinos RAPTIS, *Die Grafen Harrach und ihre Welt 1884–1945*, Wien – Köln – Weimar 2017.

REICHENBERGER HEIMATBLATT 1995 – REICHENBERGER HEIMATBLATT, říjen 1995, č. 13.

REJHA 2017 – Adam REJHA, *Hrad a zámek Frýdlant jako bezpečné úložiště kulturního majetku během druhé světové války* in: *Fontes Nissae XVIII*, 2017, č. 1, s. 19–33.

RESSEL 1914 – Franz RESSEL, *Die Gemeinden Raspenau, Mildenau und Mildeneichen. Eine Beschreibung und Geschichte dieser Orte*, Friedland 1914.

RIDINGER 1740 – Johann Elias RIDINGER, *Abbildung der Jagtbaren Thiere mit der selben angefügten Fährten und Spuhren, Wandel, Gänge, Absprünge, Wendungen, Wiedergängen, Flucht und anderer Zeichen mehr mit vielem Fleiss*, Augsburg 1740.

RICHTER 2011 – Max Arne RICHTER, *Als gestern heute war: Schicksal eines böhmischen Jungen*, Berlin 2011.

RIESENGEBIRGSHEIMAT 1951 – Zum Gedenken an der letzten Obmann des deutschen Riesengebirgsvereines im Sudetenland Prof. Dr. Karl Schneider, in: *Riesengebirgsheimat*, říjen 1951, s. 1–2.

RUDÉ PRÁVO 1945 – *Rudé právo. Ústřední orgán Komunistické strany Československa*, 1945, č. 129, 9. 10., s. 2.

RUDÉ PRÁVO 1945 a – *Rudé právo. Ústřední orgán Komunistické strany Československa*, 1945, č. 9, 16. 5., s. 2.

RUDÉ PRÁVO 1945 b – *Rudé právo. Ústřední orgán Komunistické strany Československa*, 1945, č. 10, 17. 5., s. 3.

RUDÉ PRÁVO 1945 c – *Rudé právo. Ústřední orgán Komunistické strany Československa*, 1945, č. 12, 19. 5., s. 1–2.

RUDÉ PRÁVO 1945 d – *Rudé právo. Ústřední orgán Komunistické strany Československa*, 1945, č. 50, 5. 7., s. 1.

RUDÉ PRÁVO 1945 e – *Rudé právo. Ústřední orgán Komunistické strany Československa*, 1945, č. 52, 8. 7., s. 4.

RUSINKO 2018 – Marcela RUSINKO, *Snad nesbíráte obrazy? Cesty soukromého sběratelství moderního umění v českých zemích v letech 1948–1965*, Brno 2018.

SEVER 1946 – Nestrpíme zlatokopů v našich řadách, in: *Sever II*, 1946, č. 40, 8. 10., s. 5.

SKLENÁŘ 1985 – Karel SKLENÁŘ, Původní zpráva o výzkumu slovanské knižecí mohyly u Želének v roce 1850, in: *Časopis Národního musea, řada historická CLIV*, 1985, č. 2, s. 76.

SKŘIVAN 2011 – Aleš SKŘIVAN st., Muž, který mohl zachránit monarchii? Alois hrabě Lexa von Aehrenthal (1854–1912), in: *Historický obzor. Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie* XXII, č. 9–10, 2011, s. 207–217.

SMEJKAL 2003 – Ladislav SMEJKAL, Památkové aktivity Josefa Maštálka, in: *Bezděz XII*, 2003, s. 213–237.

SMUTNÝ 1982 – Bohumír SMUTNÝ, *J. A. Kluge, Horní Staré Město: 1867–1946: inventář*, Trutnov 1982.

SPITZER 2000 – Gerd SPITZER, Carl Gottlieb Peschel in der Gemäldegalerie Neue Meister Dresden, in: *Weltkunst. Aktuelle Zeitschrift für Kunst und Antiquitäten*, München 2000.

SPITZER – BISCHOFF 2003 – Gerd SPITZER – Ulrich BISCHOFF, *Ludwig Richter – Der Maler: Ausstellung zum 200. Geburtstag*, Dresden 2003.

SRŠEŇ 2010 – Lubomír SRŠEŇ, Konec stoleté legendy: údajná Máchova podobizna je autoportrétem J. Z. Quasta, in: *Dějiny a současnost XXXII*, 2010, č. 12, s. 12.

STÄDTISCHE GALERIE IM STÄDEL – GALLWITZ 1977 – Städtische Galerie im Städel – Klaus GALLWITZ (eds.), *Die Nazarener*, Frankfurt am Main 1977.

STADT KÖLN 1983 – STADT KÖLN, *Meissner Porzellan von 1710 bis zur Gegenwart*, Köln 1983.

STANĚK 1991 – Tomáš STANĚK, *Odsun Němců z Československa 1945–1947*, Praha 1991.

STANĚK 1996 – Tomáš STANĚK, *Perzekuce 1945*, Praha 1996.

STANĚK 2005 – Tomáš STANĚK, *Poválečné excesy v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*, Praha 2005.

STEHLÍKOVÁ – BAŽANTOVÁ 1997 – Dana STEHLÍKOVÁ – Nina BAŽANTOVÁ, *Z pokladů litoměřické diecéze*, Litoměřice 1997.

STRÁŽ SEVERU 1946 – „pš“, Zprávy z Jablonecka, in: *Stráž severu II*, 1946, č. 239, s. 3.

STREJČKOVÁ 2012 – Romana STREJČKOVÁ, *Medailon Josefa Maštálka*, diplomová práce, Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta, Ústí nad Labem 2012.

STRNAD 2010 – Jan STRNAD, *Viktor Vorlíček. Kresby, malby a grafické listy*, Jablonec nad Nisou 2010.

STROUHALOVÁ 2016 – Marcela STROUHALOVÁ, *Knihy znovu nalezené: konfiskované knihy po druhé světové válce ve správě NK ČR*, Praha 2016.

STROUHALOVÁ 2017 – Marcela STROUHALOVÁ, K pohybu knižních konfiskátů po roce 1945, in: *Knihovna: knihovnická revue XXVIII*, 2017, č. 2, s. 5–19.

ŠIMEK 1989 – Tomáš ŠIMEK a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, sv. 6, Východní Čechy*, Praha 1989.

ŠIMEK 2011 – Lubor ŠIMEK, Za časů Ginzkeyových synů, in: *Vratislavický zpravodaj, Příloha*, 2011, č. 10, s. 257.

ŠTERNOVÁ 2011 – Petra ŠTERNOVÁ, *Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20. století: Frýdlantsko*, katalogový list č. 16, NPÚ ÚP Liberec 2011.

ŠTĚTINA – ŠTIKAR 2007 – Jiří ŠTĚTINA – Michal ŠTIKAR, Znárodnování a konfiskace majetků v roce 1945. Přijímání speciální legislativy v rámci těchto procesů. Činnost Národního soudu v letech 1945–1946, in: *Sborník z mezinárodní konference, Jan Antonín Bata – život a dílo, pokračovatel práce Tomáše Bati*, Zlín 2007, s. 98–101.

ŠTORM 1965 – Břetislav ŠTORM, *Základy péče o stavební památky*, Praha 1965.

ŠTORM 2007 – Břetislav ŠTORM, *Základy péče o stavební památky*, 2. doplněné vydání, Praha 2007.

ŠUMAN 2014 – František ŠUMAN, *Mistrovská díla thunovské obrazárny na děčínském zámku*, Děčín 2014.

ŠUMAN 2018 – František ŠUMAN, Prodej zbrojnice a knihovny děčínského zámku, in: *Šlechtické poklady. Dějiny a osudy zámeckých sbírek v Sasku a Čechách*, Weesenstein – Děčín 2018, s. 180–190.

TALLER 2006 – Martin TALLER a kol., *Historie a současnost podnikání na Liberecku, Žehušice* 2006.

TOGNER 1993 – Milan TOGNER, *Historický nábytek*, Brno 1993.

TREGL – WEISS 2014 – Vladimír TREGL – Petr WEISS, *Zapomenuté zámky. Katalog k výstavě na státním zámku Zákupy, Sychrov* 2014.

TVRZNÍKOVÁ 2008 – Lenka TVRZNÍKOVÁ, *Umělecké sbírky Franze Schmitta a rodiny Blaschků v Českém Dubu*, bakalářská práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra dějin umění, Olomouc 2008.

UHLÍKOVÁ 2004 – Kristina UHLÍKOVÁ, *Národní kulturní komise 1947–1951*, Praha 2004.

UHLÍKOVÁ 2014 – Kristina UHLÍKOVÁ, Josef Scheybal a jeho role při konfiskaci movitých památek z majetku občanů německé národnosti po 2. světové válce; 1. část; Období 1945–1947, in: *Fontes Nissae* XV, 2014, č. 2, s. 2–13.

UHLÍKOVÁ 2016 – Kristina UHLÍKOVÁ, Spor o konfiskáty, *Zprávy památkové péče* LXXVI, 2016, č. 2, s. 214–220.

UHLÍKOVÁ 2017 – Kristina UHLÍKOVÁ a kol., *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*, Praha 2017.

URBANCOVÁ – RIEDEL – SPIEGL 1991 – Jana URBANCOVÁ – Claus Josef RIEDEL – Walter SPIEGL (eds.), *Riedel od roku 1756: 10 generací sklářů. Výstava Riedlova skla od počátků do současnosti = Riedel seit 1756: 10 Generationen den Glasmachers = Riedel since 1756: 10 generations of glassmakers*, Jablonec nad Nisou 1991.

URVÁLEK 2009 – Aleš URVÁLEK, *Dějiny rakouského a německého konzervativního myšlení*, Olomouc 2009.

VELEK 2010 – Luboš VELEK, Naděje v posledního kavalíra – jmenování Františka Thun-Hohensteina ministerským předsedou roku 1898: k praxi sestavování vládních kabinetů v Předlitavsku, in: *HOP. Historie – Otázky – Problémy* II, 2010, č. 1, s. 9–36.

VELEK 2011 – Luboš VELEK, Pokusy ministerského předsedy Františka hraběte Thun-Hohensteina vyřešit jazykovou otázku v Čechách v letech 1898–1899, in: *Historik nad šachovnicí dějin: k pětasedmdesátinám Jana Galandauera*, Praha 2011, s. 134–166.

VENKOV 1919 – VENKOV. *Orgán české strany agrární XIV*, 1919, č. 115, 16. 5., s. 1.

VENKOV 1920 – VENKOV. *Orgán české strany agrární XV*, 1920, č. 276, 24. 11., s. 3.

VENKOV 1922 – VENKOV. *Orgán české strany agrární XVII*, 1922, č. 94, 22. 4., s. 3.

VENKOV 1923 – VENKOV. *Orgán české strany agrární XVIII*, 1923, 27. 2., s. 11.

VENKOV 1923 a – VENKOV. *Orgán české strany agrární XVIII*, 1923, č. 115, 19. 5., s. 3.

VENKOV 1933 – VENKOV. *Orgán české strany agrární XXVIII*, 1933, 21. 6., s. 7.

VENKOV 1934 – VENKOV. *Orgán české strany agrární XXIX*, 1934, č. 284, 4. 12., s. 4.

VENKOV 1943 – VENKOV. *Orgán české strany agrární XXXVIII*, 1943, č. 254, 29. 10., s. 1.

VINKLÁT – FILIPOVÁ 2007 – Pavel D. VINKLÁT – Dana FILIPOVÁ (eds.), *Raspenava: město na Smědě*, Liberec 2007.

VINTER 1983 – Vlastimil VINTER, Vývoj organizace státní památkové péče v Československu v letech 1945–1960, in: Jiřina NESVADBÍKOVÁ – Zdeněk WIRTH – Vlastimil VINTER, *K vývoji památkové péče na území Československa, 1. svazek, Přehled právních dokumentů a nástin vývoje*, Praha 1983, s. 203–230.

VLČEK 1999 – Pavel VLČEK, *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, Praha 1999.

VLČEK 2001 – Pavel VLČEK, *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, 2. vydání, Praha 2001.

VOLF 1946 – Miroslav VOLF, Činnost Sekretariátu zemského národ. výboru pro evidenci a ochranu historických památek, in: *Archivní věstník I*, 1946, s. 2–11.

VOLLMER – BECKER – THIEME 1927 – Hans VOLLMER (ed.) – Felix BECKER – Ulrich THIEME, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler, von der Antike bis zur Gegenwart, begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker. Einundzwanzigster Band, Knip-Krüger*, Leipzig 1927.

VOLLMER – BECKER – THIEME 1929 – Hans VOLLMER (ed.) – Felix BECKER – Ulrich THIEME, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler, von der Antike bis zur Gegenwart, begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker. Dreiundzwanzigster Band, Leitenstorfer-Mander*, Leipzig 1929.

VOLLMER – BECKER – THIEME 1942 – Hans VOLLMER (ed.) – Felix BECKER – Ulrich THIEME, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler, von der Antike bis zur Gegenwart, begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker. Fünfunddreißigster Band, Waage-Wilhelmson*, Leipzig 1942.

VOŽENÍLEK 1924 – Jan VOŽENÍLEK, *Pozemková reforma v Československé republice*, Praha 1924.

VRCHOTKA 1984 – Jaroslav VRCHOTKA, *Tricet let správy zámeckých a hradních knihoven v ČSR*, in: *Sborník Národního muzea v Praze. Acta musei nationalis Pragae. Řada C. Literární historie XXIX*, 1984, č. 2, s. 73–82.

VYBÍRAL 2013 – Jindřich VYBÍRAL, *Ohmann versus Grisebach. Spor o autorské právo v roce 1897*, in: *Umění LXI*, 2013, č. 3, s. 221–231.

WANK 2009 – Solomon WANK, *In the Twilight of Empire: Count Alois Lexa von Aehrenthal (1854–1912). Imperial Habsburg Patriot and Statesman, Vol. 1: The Making of an Imperial Habsburg Patriot and Statesman*, Vienna 2009.

WEISS 2006 – Petr WEISS, *Specializované muzejní expozice na zámku Jemniště*, diplomová práce, Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, Brno 2006.

WIEDEMANN 2007 – Andreas WIEDEMANN, *„Komm mit uns das Grenzland aufbauen!“ Ansiedlung und neue Strukturen in den ehemaligen Sudetengebieten 1945–1952*, Essen 2007 (česky viz / tschechisch siehe WIEDEMANN 2016)

WIEDEMANN 2016 – Andreas WIEDEMANN, *„Poď s námi budovat pohraničí!“: Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952*, Praha 2016.

WIRTH 1945 – Zdeněk WIRTH, Kulturní úkoly druhé pozemkové reformy, in: *Svobodné noviny* I, 1945, č. 35, 3. 7., s. 1.

WURZBACH 1875 – Konstantin WURZBACH, Clary und Aldringen, in: TÝŽ, *Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreichs, Teil II*, Wien 1857, s. 381–383.

ZEMAN 2011 – Jaroslav ZEMAN, *Plošný průzkum, zhodnocení a dokumentace architektonického kulturního dědictví 19. a 20. století*, 2011 (uloženo v evidenčních sbírkách NPÚ ÚOP v Liberci).

ŽUPANIČ 2009 – Jan ŽUPANIČ, František Zachariáš Römisch – podnikatel, velkostatkář, šlechtic, in: Ivo NAVRÁTIL (ed.), *Šlech 24.–25. y a jejich sídla v Českém ráji: sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 25.–24. dubna 2009 v Turnově, Semily 2009*.

ŽUPANIČ – FIALA – STELLNER 2001 – Jan ŽUPANIČ – Michal FIALA – František STELLNER, *Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české*, Praha 2001.

Elektronické zdroje / Elektronische Quellen

www.usti-aussig.net/clanky/cist/nazev/133-alfred-piffel-a-jeho-relace-v-usteckem-rozhlasu-v-letech-1946-1947

www.dd-sloupvcechach.cz/historie

www.archive.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/internacni-tabor

www.mujilove.cz/jilovsky-zamek/historie-zamku

www.zamekdoksy.cz/od%2D16%2Dstoleti%2Ddo%2Droku%2D1945/ms-1010/p1=1010

www.hrady.cz/index.php?OID=1474&PARAM=11&tid=1573&pos=800

www.maffersdorf.de/maffersdorf.htm

www.maffersdorf.de/chronik/band_04-2/maffersdorf_menschen-und-schicksale_04-2_16.htm

www.liberec-reichenberg.net/stavby/karta/nazev/vila/26-vila-alfreda-ginzkey

www.maffersdorf.de/chronik/band_06/maffersdorf_erinnerungen-in-bildern_inge-schwarz_2004_00r_c2018.pdf

www.nmps-os.cz/vyznamne-objekty/byvala-textilana

www.old.fa.cvut.cz/attachments/BAhbBlshOgZmSSldNTJmZTRhNTg1MDE2NTMwNzBIMDQ2MjVkBjoGRVQ/05TerezaVokurkova-Romanticnostparku.pdf?sha=fa7cd6ec

web.spolekpatron.cz/mladoboleslavske-stopy-rodu-klingeru

www.sbirky.moravska-galerie.cz/dielo/CZE:MG.GDR_17898

www.cesonline.cz/arl-ces/cs/detail-ces_us_cat-psb0000417-24-Grafika

www.staretrutnovsko.cz/pribehy-trutnovsko.php

www.gedbas.genealogy.net

www.dk.upce.cz/handle/10195/38729

www.vychodoceskearchivy.cz/ebadatelna/index

Použité zkratky / Verwendete Abkürzungen

Abs.	Absatz (odstavec)
ABS	Archiv bezpečnostních složek (Archiv der Sicherheitsorgane)
ADR	Archiv der Republik (Archiv republiky)
AKPR	Archiv Kanceláře prezidenta republiky (Archiv der Kanzlei des Präsidenten der Republik)
AMV	Archiv Ministerstva vnitra (Archiv des Ministeriums des Inneren)
ANG	Archiv Národní galerie (Archiv der Nationalgalerie)
ANM	Archiv Národního muzea (Archiv des Nationalmuseums)
Anm. d. A.	Anmerkung des Autors (poznámka autora)
ANTM	Archiv Národního technického muzea (Archiv des Technischen Nationalmuseums)
AO	Archiv obce (Gemeindearchiv)
AV ČR	Akademie věd České republiky (Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik)
b. d.	bez data (ohne Datum)
BdD	Bund der Deutschen (Svaz Němců)
BdL	Bund der Landwirte (Německý svaz zemědělců)
BDM	Bund deutscher Mädel (Svaz německých dívek)
BHStA	Bayerisches Hauptstaatsarchiv München (Bavorský státní archiv Mnichov)
c. k.	cisařsko-královský (kaiserlich-königlich)
ČKD	Českomoravská-Kolben-Daněk
ČSAV	Československá akademie věd (Tschechoslowakische Akademie der Wissenschaften)
ČSSL	Československé státní lesy (Tschechoslowakische Staatswälder)
ČSSS	Československé státní statky (Tschechoslowakische Staatsgüter)
DAWG	Deutsche Arbeits- und Wirtschaftsgemeinschaft (Německé pracovní a hospodářské společenství)
DCSVP	Deutsche Christlichsoziale Volkspartei (Německá křesťansko-sociální strana lidová)
DNP	Deutsche Nationalpartei (Německá nacionální strana)
FNO	Fond národní obnovy (Fond zur nationalen Erneuerung)
FS	Freiwilliger deutscher Schutzdienst (Dobrovolná ochranná služba)
fol.	folium
GDV	Gebietsdenkmalverwaltung (Územní památková správa)
ha	hektar / Hektar
IKG AW TR	Institut für Kunstgeschichte der Akademie der Wissenschaften der tschechischen Republik (Ústav dějin umění Akademie věd České republiky)
inv. č.	inventární číslo (Inventarnummer)
Inv.-Nr.	Inventarnummer (inventární číslo)

kart. / Kart. karton / Karton

kat. č.	katalogové číslo (Katalognummer)
Kat.-Nr.	Katalognummer (katalogové číslo)
Kč, Kčs	Koruna československá (tschechoslowakische Krone)
k. k.	kaiserlich-königlich (císařsko-královský)
Kr.	tschechische / tschechoslowakische Krone
KNV	krajský národní výbor (Kreisnationalausschuss)
KP	Karpatendeutsche Partei (Strana karpatských Němců)
KS MV	Krajská správa Ministerstva vnitra (Kreisverwaltung des Innenministeriums)
KSČ	Komunistická strana Československa (Kommunistische Partei der Tschechoslowakei)
KPTsch	Kommunistische Partei der Tschechoslowakei (Komunistická strana Československa)
KVNB	Krajské velitelství národní bezpečnosti (Kreiskommandatur der nationalen Sicherheit)
LA PNP	Literární archiv Památníku národního písemnictví (Literaturarchiv des Museums der tschechischen Literatur)
MA	Ministerium des Äußeren (Ministerstvo zahraničních věcí)
MNV	místní národní výbor (Ortsnationalausschuss)
MSK	místní správní komise (Ortsverwaltungskommission)
MŠK	Ministerstvo školství a kultury (Ministerium für Schulwesen und Kultur)
MŠO	Ministerstvo školství a osvěty (Ministerium für Schulwesen und Aufklärung)
MŠVU	Ministerstvo školství, věd a umění (Ministerium für Schulwesen, Wissenschaft und Kunst)
MUK	Moravská univerzitní knihovna (Mährische Universitätsbibliothek)
MV	Ministerstvo vnitra (Innenministerium)
MZA	Moravský zemský archiv (Mährisches Landesarchiv)
MZV	Ministerstvo zahraničních věcí (Ministerium für auswärtige Angelegenheiten)
NA	Národní archiv (Nationalarchiv)
NDI	Nationales Denkmalinstitut (Národní památkový ústav)
NG	Národní galerie (Nationalgalerie)
NKK	Národní kulturní komise (Nationale Kulturkommission)
NM	Národní muzeum (Nationalmuseum)
NPF	Národní pozemkový fond (Nationaler Bodenfond)
NPÚ	Národní památkový ústav (Nationales Denkmalinstitut)
n. p.	národní podnik (Nationalunternehmen)
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Národně socialistická německá strana práce)
NSFK	Nationalsozialistisches Fliegerkorps (Nacionálně socialistický svaz letců)
NSKK	Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps (Nacionálně socialistický motoristický svaz)
NSV	Nationalsozialistische Volkswohlfahrt (Národně socialistická péče o blaho lidu)

NUK	Národní a univerzitní knihovna (National- und Universitätsbibliothek)
o. D.	ohne Datum (bez data)
ONV	okresní národní výbor (Bezirksnationalausschuss)
OSK	okresní správní komise (Bezirksverwaltungscommission)
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv Wien (Rakouský státní archiv Vídeň)
OÚ	Osídlovací úřad (Besiedelungsamt)
p. a.	poznámka autora (Anmerkung des Autors)
PAaA	Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin (Politický archiv Zahraničního úřadu Berlín)
pob.	pobočka (Zweigstelle)
PR–EO	Policejní ředitelství – Evidence obyvatelstva (Polizeidirektion – Einwohnererfassung)
PZÚ	Prezidium Zemského úřadu v Praze (Präsidium des Landesamtes in Prag)
RA	rodinný archiv (Familienarchiv)
RSHA	Reichssicherheitshauptamt (Hlavní říšský bezpečnostní úřad)
ROH	Revoluční odborové hnutí (Revolutionäre Gewerkschaftsbewegung)
Sb.	Sbírka zákonů republiky Československé (Gesetzessammlung der Tschechoslowakischen Republik)
SČV	Svaz československých velkostatkářů (Bund der tschechischen Großgrundbesitzer)
SdP	Sudetendeutsche Partei (Sudetoněmecká strana)
sign. / Sign.	signatura / Signatur
SOKA	Státní okresní archiv (Staatliches Bezirksarchiv)
SOA	Státní oblastní archiv (Staatliches Regionalarchiv)
SPS	Státní památková správa (Staatliche Denkmalverwaltung)
SPS–D	Státní památková správa – Dodatky (Staatliche Denkmalverwaltung – Addenda)
SPÚ	Státní památkový úřad (Staatliches Denkmalamt)
SS	Schutzstaffel (Ochranný oddíl, ozbrojená organizace NSDAP)
ST ÚŘP	Státní tajemník Úřadu říšského protektora v Čechách a na Moravě (Staatssekretär des Amtes des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren)
StB	Státní bezpečnost (Staatssicherheit)
StS	Staatliches Schloss (státní zámek)
SÚMV	Studijní ústav Ministerstva vnitra (Studieninstitut des Ministeriums des Inneren)
SÚPPPO	Státní ústav památkové péče a ochrany přírody (Staatliches Institut für Denkmalpflege und Naturschutz)
SÚRPMO	Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů (Staatliches Institut zur Wiederherstellung von Denkmalstädten und -objekten)
SW	Sudetendeutscher Wahlblock (Sudetoněmecký volební blok)
SZ	státní zámek (Staatliches Schloss)

ÚDU AVČR	Ústav dějin umění Akademie věd České republiky (Institut für Kunstgeschichte der Akademie der Wissenschaften der tschechischen Republik)
UK	Univerzita Karlova (Karluniversität)
Ú. l.	Úřední list republiky Československé (Amtsblätter der Tschechoslowakischen Republik)
UNRRA	United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Správa Spojených národů pro pomoc a obnovu)
ÚPS	Územní památková správa (Gebietsdenkmalverwaltung)
ÚŘP	Úřad říšského protektora (Amt des Reichsprotektors)
ÚŘSLS	Ústřední ředitelství Státních lesů a statků (Zentraldirektion der Staatlichen Wälder und Güter)
ÚStB	Ústředna Státní bezpečnosti (při Ministerstvu vnitra), (Zentrale der Staatssicherheit (beim Innenministerium))
ZNV	Zemský národní výbor (Landesnationalausschuss)
ZPP	Zprávy památkové péče (Berichte der Denkmalpflege)
ZÚ	Zemský úřad (Landesamt)
ZÚS	Zpravodajská ústředna při policejním ředitelství Praha (Nachrichtendienstliche Zentrale bei der Polizeidirektion Prag)

Seznam vyobrazení / Abbildungsverzeichnis

- s./S. 18 Žena čekající s dalšími lidmi před radnicí v Liberci na nucený odchod do Německa, léto 1945 (SOkA Liberec, sbírka obrazů, fotografií a fotonegativů) / Frau, mit weiteren Menschen vor dem Rathaus in Reichenberg auf dem zwangsweisen Weggang nach Deutschland wartend, Sommer 1945 (Staatliches Bezirksarchiv Reichenberg, Sammlung von Bildern, Fotografien und Fotonegativen)
- s./S. 22 Příjezd německých vojáků do Liberce, říjen 1938 (SOkA Liberec, RA Turnwaldů, kart. 1) / Ankunft deutscher Soldaten in Reichenberg, Oktober 1938 (Staatliches Bezirksarchiv Reichenberg, Familienarchiv Turnwald, Kart. 1)
- s./S. 23 Příjezd Adolfa Hitlera do České Kamenice, říjen 1938 (SOA Zámorsk, RA Kinských, Choceň, Heřmanův Městec) / Ankunft Adolf Hitlers in Böhmisches Kamnitz, Oktober 1938 (Staatliches Regionalarchiv Samorsk, Familienarchiv Kinsky, Choceň, Hermannstädte)
- s./S. 24 Dekret prezidenta republiky č. 33 z 2. srpna 1945 o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské / Dekret des Präsidenten der Republik Nr. 33 vom 2. August 1945 über die Regelung (d. h. „Entzug“) der tschechoslowakischen Staatsbürgerschaft von Personen deutscher und ungarischer Nationalität
- s./S. 25 Odchod německých obyvatel z Československa, hraniční přechod do Saska v Petrovicích, jaro/léto 1945 (SOkA Liberec, sbírka obrazů, fotografií a fotonegativů) / Weggang deutscher Einwohner aus der Tschechoslowakei, Grenzübergang nach Sachsen in Peterswald, Frühling/Sommer 1945 (Staatliches Bezirksarchiv Reichenberg, Sammlung von Bildern, Fotografien und Fotonegativen)
- s./S. 29 Titulní strana *Stráže severu*, deníku Národní fronty v českém pohraničí z 5. srpna 1945 po vydání dekretu č. 33 o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské / Titelseite von *Stráž severu* (Wacht des Nordens), Tageszeitung der Nationalen Front im tschechischen Grenzgebiet vom 5. August 1945 nach dem Erlass des Dekrets Nr. 33 über die Regelung der tschechoslowakischen Staatsbürgerschaft von Personen deutscher und ungarischer Nationalität.
- s./S. 32 Zdeněk Wirth na zasedání části pléna České národní rady během Pražského povstání, květen 1945, zleva: Zdeněk Wirth, Jaroslav Nebesář, Záložník – či Alois Zábajník,

Augusta Müllerová, Josef Smrkovský, Albert Pražák (ÚDU AV ČR, v. v. i., odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. XVI) / Zdeněk Wirth auf der Sitzung des Teilplenums des Tschechischen Nationalrats während des Prager Aufstand, Mai 1945, von links: Zdeněk Wirth, Jaroslav Nebesář, Záložník – oder Alois Zábojník, Augusta Müllerová, Josef Smrkovský, Albert Pražák (IKG AW TR, Abt. Dokumentation, Bestand Z. Wirth, Kart. XVI)

- s./S. 35 Výzva k ochraně uměleckých a historických památek na území obývaném Němci adresovaná národním výborům, květen 1945 (NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335) / Aufruf zum Schutz von Kunst- und historischen Denkmälern auf dem von Deutschen bewohnten Gebiet, adressiert durch den Nationalausschuss, Mai 1945 (Nationalarchiv, Bestand Landesamt Prag, Abt. Kirchliches, Stiftungen und Schulisches, Kart. 802, Inv.-Nr. 1335)
- s./S. 37 Razítko Kulturní komise České národní rady s podpisem Václava Černého / Stempel der Kulturkommission des Tschechischen Nationalrats mit der Unterschrift von Václav Černý
- s./S. 41 Plakát určený pro vylepení na objekty zajištěné Sekretariátem pro evidenci uměleckých a historických památek při Zemském národním výboru v Praze (Muzeum Českého ráje v Turnově, pozůstalost Josefa V. Scheybala, archiv, VII 2/2–142/1) / Plakat, bestimmt zum Ankleben an Objekten, gesichert durch das Sekretariat zur Erfassung von Kunst- und historischen Denkmälern beim Landes-Nationalausschuss in Prag (Museum des Böhmisches Paradieses Turnau, Nachlass Josef V. Scheybal, Archiv, VII 2/2–142/1)
- s./S. 44 Pověření pro Josefa Maštálka k zajištění historických a uměleckých památek v České Lipě, Mimoni, Varnsdorfu a Jablonném v Podještědí, 23. května 1945 (NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335) / Beauftragung für Josef Maštálko zur Sicherung der Kunst- und historischen Denkmäler in Böhmisches Leipa, Niemes, Warnsdorf und Deutsch Gabel, 23. Mai 1945 (Nationalarchiv, Bestand Landesamt Prag, Abt. Kirchliches, Stiftungen und Schulisches, Kart. 802, Inv.-Nr. 1335)
- s./S. 46–47 Dopis Josefa Maštálka Sekretariátu pro evidenci uměleckých a historických památek o objevu knih deponovaných v závěru války německými institucemi v zámku Mimoň, 26. května 1945 (NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335) / Brief von Josef Maštálko an das Sekretariat zur Erfassung der Kunst- und historischen Denkmäler über die Entdeckung von am Kriegsende durch deutsche Institutionen im Schloss von Niemesdeponierten Büchern, 26. Mai 1945 (Nationalarchiv,

BestandLandesamt Prag, Abt. Kirchliches, Stiftungen und Schulisches, Kart. 802, Inv.-Nr. 1335)

- s./S. 50 Pověřenec Jindřich Ambrož (1878–1955), kolem roku 1950 (foto Zdenko Feyfar, Krkonošské muzeum Jilemnice, pozůstalost J. Ambrože) / Jindřich Ambrož (1878–1955), um 1950 (Foto Zdenko Feyfar, Riesengebirgsmuseum Starckenbach, Nachlass J. Ambrož)
- s./S. 51 Nařízení náčelníka Hlavního štábu československé branné moci generála Bohumila Bočka posádkovým velitelům v Žatci, Podbořanech, Chomutově, Kadani, Karlových Varech, Teplé, Mostu, Duchcově, Teplicích-Šanově a Litoměřicích, aby poskytli veškerou pomoc při zajišťování uměleckých a historických památek zmocnenci Otakaru Prknovi, 25. května 1945 (text přeložen do ruštiny a na reverzu dokumentu do angličtiny) (NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335) / Anordnung des Generalstabschefs der tschechoslowakischen Wehrmacht Bohumil Boček an die Garnisonskommandanten in Saaz, Podersam, Komotau, Kaaden, Karlsbad, Tepl, Brüx, Dux, Teplitz-Schönau und Leitmeritz, damit sie dem Bevollmächtigten Otakar Prkna jede Hilfe bei der Sicherung von Kunst- und historischen Denkmälern anbieten, 25. Mai 1945 (Text des Dokuments ins Russische übersetzt und auf der Rückseite ins Englische), (Nationalarchiv, Landesamt Prag, Abt. Kirchliches, Stiftungen und Schulisches, Kart. 802, Inv.-Nr. 1335)
- s./S. 54–55 Dopis konzervátora státní památkové péče malíře Karla Vika, vedoucího tzv. Zajišťovací komise z Turnova, v němž informuje Zdeňka Wirtha o činnosti této komise, 2. června 1945 (ÚDU AV ČR, v. v. i., odd. dokumentace, fond Z. Wirth, korespondence K. Vika) / Brief des Konservators der staatlichen Denkmalpflege, des Maler Karel Vik, Leiter der sog. Sicherungskommission von Turnau, in dem er Zdenek Wirth über die Tätigkeit dieser Kommission informiert, 2. Juni 1945 (IKG AW TR, Abt. Dokumentation, Bestand Z. Wirth, Korrespondenz K. Vik)
- s./S. 56 Razítka národních výborů obcí v bývalých Sudetech s podpisy jejich předsedů (Muzeum Českého ráje v Turnově, pozůstalost Josefa V. Scheybala, archiv, VII 2/2–142/1) / Stempel der Nationalausschüsse der Gemeinden in den ehemaligen Sudeten mit der Unterschrift ihrer Vorsitzenden (Museum des Böhmisches Paradieses Turnau, Nachlass Josef V. Scheybal, Archiv, VII 2/2–142/1)
- s./S. 59 Protokol Zajišťovací komise týkající se zajištění objektů v dnešním Jablonném v Podještědí, 30. května 1945 (ÚDU AV ČR, v. v. i., odd. dokumentace, fond

NKK, dokumenty z činnosti J. Scheybala, kart. XVIII, inv. č. 59) / Protokoll der Sicherungskommission, betreffend die Sicherung von Objekten im heutigen Deutsch Gabel, 30. Mai 1945 (IKG AW TR, Abt. Dokumentation, Bestand Nationale Kulturkommission, Dokumente aus der Tätigkeit von J. Scheybal, Kart. XVIII, Inv.-Nr. 59)

- s./S. 60 Zápís o zajištění městského muzea a archivu v Chomutově pověřenci Václavem Kučerou a Jiřím Tschornou, 29. května 1945 (NA, fond ZÚ Praha, odd. církevní, nadační a školské, kart. 802, inv. č. 1335) / Protokoll über die Sicherung des städtischen Museums und Archivs im Komotau durch die Beauftragen Václav Kučera und Jiří Tschorna, 29. Mai 1945 (Nationalarchiv, Bestand Landesamt Prag, Abt. Kirchliches, Stiftungen und Schulisches, Kart. 802, Inv.-Nr. 1335)
- s./S. 66 Ulrich Ferdinand Kinsky s Konradem Henleinem na sjezdu SdP, podzim 1938 (SOA Zámorsk, RA Kinských, Choceň, Heřmanův Městec) / Ulrich Ferdinand Kinsky mit Konrad Henlein auf einem Treffen der SdP, Herbst 1938 (Staatliches Regionalarchiv Samorsk, Familienarchiv Kinsky, Choceň, Hermannstädtel)
- s./S. 79 Eugen Alfons Czernin s manželkou a přáteli před galerií Zwinger v Drážďanech, zleva: Eugen A. Czernin, Ludwine Clary-Aldringenová, Karl Löwenstein (rodinný přítel), Josefina Czerninová, Alfons Clary-Aldringen, Sophie Thérèse Baillet-Latour (neteř A. Clary-Aldringena), 15. května 1933 (SOA Třeboň, pob. Jindřichův Hradec, RA Černínů z Chudenic) / Eugen Alfons Czernin mit Gattin und Freunden vor der Galerie des Zwingers in Dresden, von links: Eugen A. Czernin, Ludwine Clary-Aldringen, Karl Löwenstein (Familienfreund), Josefina Czernin, Alfons Clary-Aldringen, Sophie Thérèse Baillet-Latour (Nichte von A. Clary-Aldringen), 15. Mai 1933 (Staatliches Regionalarchiv Wittingau, Abteilung Neuhaus, Familienarchiv Czernin von und zu Chudenitz)
- s./S. 82 Dekret prezidenta republiky č. 12 ze dne 20. července 1945 o osídlení konfiskované půdy (výstřižek z dobového tisku) / Dekret des Präsidenten der Republik Nr. 12 vom 20. Juli 1945 über die Besiedelung des konfiszierten Bodens (Ausschnitt aus der zeitgenössischen Presse)
- s./S. 89 Nálepka označující, že byl předmět zajištěn Národním pozemkovým fondem (Muzeum Českého ráje v Turnově, pozůstalost Josefa V. Scheybala, archiv, VII 2/2-142/4) / Aufkleber, anzeigend, dass der Gegenstand durch den Nationalen Grundstücksfond gesichert wurde (Museum des Böhmisches Paradieses Turnau, Nachlass Josef V. Scheybal, Archiv, VII 2/2-142/4)

- s./S. 90 Zdeněk Wirth na fotografii svého bratra Stanislava Wirtha, počátek 30. let 20. století (Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě, pozůstalost Stanislava Wirtha) / Zdeněk Wirth auf einer Fotografie seines Bruders Stanislav Wirth, Anfang der 30er Jahre des 20. Jahrhunderts (Regionalmuseum Hohenmauth, Nachlass Stanislav Wirth)
- s./S. 94 Schéma rozdělení mobiliáře vyříděného Národní kulturní komisí ze zámku v Doksech pro jednotlivé instituce a sběrný, psáno Zdeňkem Wirthem patrně během vlastního třídění, podzim 1948 (ÚDU AV ČR, v. v. i., odd. dokumentace, fond NKK, kart. XIV, obálka složky Doksy) / Schema der Aufteilung des durch die Nationale Kulturkommission für die einzelnen Institutionen und Sammelstellen sortierten Mobiliars des Schlosses Hirschberg, geschrieben von Zdeněk Wirth, offensichtlich während der eigenen Sortierung, Herbst 1948 (IKG AW TR, Abt. Dokumentation, Bestand Nationale Kulturkommission, Kart. XIV, Umschlag des Orders Hirschberg)
- s./S. 96 Jedna z místností skladu konfiskovaných knih ve sběrně na zámku Sychrov, patrně 1954 (Muzeum Českého ráje v Turnově, pozůstalost Josefa V. Scheybala, archiv, Josef Scheybal st., korespondence odborná) / Einer der Räume des Lagers für konfiszierte Bücher in der Sammelstelle auf Schloss Sichrow, offenbar 1954 (Museum des Böhmisches Paradieses Turnau, Nachlass Josef V. Scheybal, Archiv, Josef Scheybal st., Fachkorespondenz)
- s./S. 101 Seznam předmětů vyříděných Národní kulturní komisí jako státní kulturní majetek z inventáře zámku Hrubá Skála, květen 1949 (ÚDU AV ČR, v. v. i., odd. dokumentace, fond NKK, kart. XIV, inv. č. 1298) / Liste der Gegenstände, von der Nationale Kulturkommission als nationaler Kulturbesitz aus dem Inventar des Schlosses Groß Skal aussortiert, Mai 1949 (IKG AW TR, Abt. Dokumentation, Bestand Nationale Kulturkommission, Kart. XIV, Inv.-Nr. 1298)
- s./S.102 Depozitní revers Ústavu myslivosti a biologie lovné zvěře ČVUT se seznamem předmětů převzatých ze zámku v Doksech, 25. listopadu 1948 (NA, fond SPS, kart. 141, inv. č. 229, sign. 30 Pam. Doksy) / Depositum-Revers des Instituts für Jagdwesen und Biologie von Jagdwild Tschechische Technische Universität, mit einer Liste von Gegenständen, übernommen aus dem Schloss Hirschberg, 25. November 1948 (Nationalarchiv, Bestand Staatliche Denkmalverwaltung, Kart. 141, Inv.-Nr. 229, Sign. 30 Pam. Hirschberg)
- s./S. 103 Štítek určený k připevnění na předměty převzaté do správy Národní kulturní komise

(NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov) / Schildchen, bestimmt zur Befestigung an in die Verwaltung der Nationalen Kulturkommission übernommenen Gegenständen (NDI, GDV Sichrow, StS Sichrow)

- s./S. 105 První strana seznamu předmětů z drahých kovů převzatých Uměleckoprůmyslovým muzeem v Praze, počátek 60. let 20. století (NA, fond SPS–D, kart. 188, inv. č. 229) / Erste Seite der Liste der Gegenstände aus Edelmetallen, übernommen durch das Kunstgewerbemuseum Prag, Anfang der 60er Jahre des 20. Jahrhundert (Nationalarchiv, Staatliche Denkmalverwaltung – Addenda, Kart. 188, Inv.-Nr. 229)
- s./S. 107 Objednací list na předměty ze zámku Mnichovo Hradiště pro výpravu filmu *Císařův pekař*, 24. května 1951 (NA, fond SPS, kart. 347, inv. č. 229, sign. 30 Pam. Mnichovo Hradiště) / Bestellliste für Gegenstände aus dem Schloss Münchengrätz zur Ausstattung des Films *Císařův pekař* (*Des Kaisers Bäcker*), 24. Mai 1951 (Nationalarchiv, Staatliche Denkmalverwaltung, Kart. 347, Inv.-Nr. 229, Sign. 30 Pam. Münchengrätz)
- s./S. 108 Seznam předmětů převzatých ze sběrný zámku Sychrov pro vybavení kanceláří Prezidia Československé akademie věd, 1954 (NA, fond SPS–D, kart. 27, inv. č. 25) / Liste der Gegenstände, übernommen aus der Sammelstelle des Schlosses Sichrow zur Ausstattung der Büros des Präsidiums der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften, 1954 (Nationalarchiv, BestandStaatliche Denkmalverwaltung – Addenda, Kart. 27, Inv.-Nr. 25)
- s./S. 112 Přehled stavu zámeckých knihoven k 1. květnu 1959 (NA, fond SPS–D, kart. 29, inv. č. 52) / Übersicht über den Zustand der Schlossbibliotheken zum 1. Mai 1959 (Nationalarchiv, BestandStaatliche Denkmalverwaltung – Addenda, Kart. 29, Inv.-Nr. 52)
- s./S.115 Desky spisu týkajícího se cesty zástupce ústředí KSČ po zámcích Náchod, Vizovice a Náměšť nad Oslavou za účelem výběru mobiliáře pro vybavení kanceláří KSČ, březen 1950 (NA, fond SPS, kart. 27, inv. č. 67) / Mappede, betreffend die Reisen der Stellvertreter der Zentrale der KP Tsch durch die Schlösser Nachod, Wisowitz, Namiest an der Oslawa zum Zweck der Auswahl von Mobiliar zur Ausstattung der Büros der KP Tsch, März 1950 (Nationalarchiv, BestandStaatliche Denkmalverwaltung, Kart. 27, Inv.-Nr.67)

- s./S. 116 Vzor pro vyplnění inventáře operativně technické evidence (NA, fond SPS, kart. 27, inv. č. 67) / Muster zum Ausfüllen des Inventars zur operativ-technischen Erfassung (Nationalarchiv, BestandStaatliche Denkmalverwaltung, Kart. 27, Inv.-Nr. 67)
- s./S.117 Vnitřní komunikace Státní památkové správy týkající se návrhu, aby bylo „přebytečné“ poroží z různých zámků nabídnuto k prodeji národnímu podniku Bazar, 1956 (NA, fond SPS, kart. 27, inv. č. 67) / Interne Kommunikation der Staatlichen Denkmalverwaltung, den Vorschlag betreffend, „überschüssige“ Geweihe aus verschiedenen Schlössern durch das Nationalunternehmen Bazar zum Verkauf anzubieten, 1956 (Nationalarchiv, BestandStaatliche Denkmalverwaltung, Kart. 27, Inv.-Nr. 67)
- s./S. 118 Seznam předmětů z drahých kovů nabídnutých k prodeji podniku zahraničního obchodu Artia v Praze, po roce 1955 (NA, fond SPS–D, kart. 49, inv. č. 67) / Liste von Gegenständen aus Edelmetallen, durch das Unternehmen für Außenhandel Artia in Prag zum Verkauf angeboten, nach 1955 (Nationalarchiv, BestandStaatliche Denkmalverwaltung – Addenda, Kart. 49, Inv.-Nr.67)
- s./S. 119 Faktura podniku zahraničního obchodu Artia na umělecké předměty prodané soukromému majiteli do New Yorku, 22. prosince 1958 (NA, fond SPS–D, kart. 30, inv. č. 59) / Rechnung des Unternehmens Artia für Kunstgegenstände, verkauft an einen Privatbesitzer in New York, 22. Dezember 1958 (Nationalarchiv, BestandStaatliche Denkmalverwaltung – Addenda, Kart. 30, Inv.-Nr.59)
- s./S. 120 Zadní strana štítku označujícího předmět z majetku Harry Palmeho z Kamenického Šenova prohlášený Národní kulturní komisí za státní kulturní majetek s uvedením čísla a značky sovu, z něhož daný předmět pocházel (NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov) / Rückseite eines Schildchens, einen Gegenstand aus dem Besitz von Harry Palme aus Steinschönau kennzeichnend, der von der Nationalen Kulturkommission zum nationalen Kulturbesitz erklärt wurde, mit der Anführung von Nummer und Kennzeichen der Einbringung, aus der der gegebene Gegenstand stammte (NDI, GDV Sichrow, StS Sichrow)
- s./S.120 Vzor vyplnění štítku, jímž Národní kulturní komise označovala předměty, které prohlásila za státní kulturní majetek (NA, fond SPS, kart. 27, inv. č. 67) / Muster zum Ausfüllen eines Schildchens, womit die Nationale Kulturkommission Gegenstände kennzeichnete, die sie zum staatlichen Kulturbesitz erklärt hatte (Nationalarchiv, BestandStaatliche Denkmalverwaltung, Kart. 27, Inv.-Nr. 67)

- s./S. 122 Rodina Alfonse Clary-Aldringena, zleva: Hieronymus, Alfons, Marcus, Ludwine, Carl, 30. léta 20. století (NPÚ, ÚPS v Praze, inv. č. JE08768 203-02) / Die Familie von Alfons Clary-Aldringen, von links: Hieronymus, Alfons, Marcus, Ludwine, Carl, 30er Jahre des 20. Jahrhunderts (NDI, GDV Prag, Inv.-Nr. JE08768 203-02)
- s./S. 124 Alfons Clary-Aldringen, 30. léta 20. století (NPÚ, ÚPS v Praze, inv. č. JE08768 208-02) / Alfons Clary-Aldringen, 30er Jahre des 20. Jahrhunderts (NDI, GDV Prag, Inv.-Nr. JE08768 208-02)
- s./S. 124 Portrét Alfonse Clary-Aldringena (1887–1978), 1937 (NPÚ, ÚPS v Praze, inv. č. VE69480) / Porträt von Alfons Clary-Aldringen (1887–1978), 1937 (NDI, GDV Prag, Inv.-Nr.VE69480)
- s./S. 128 Teplice, nádvoří zámku, 30. léta 20. století (sbírka NPÚ, generálního ředitelství, č. 166.850) / Teplitz, Schlosshof, 30er Jahre des 20. Jahrhunderts (Sammlung NDI, Generaldirektion, Nr. 166.850)
- s./S. 129 Teplice, nádvoří zámku (foto © Petr Zinke, ÚDU AV ČR, v. v. i., 2016) / Teplitz, Schlosshof (Foto © Petr Zinke, IKG AW TR, 2016)
- s./S. 134 Svatba Karla Waldsteina (1897–1985) a Marie Johanny Kinské (1900–1976) v Heřmanově Městci, 6. září 1920 (SOA Praha, RA Valdštejnů, dodatky, kart. 219, inv. č. 1761) / Hochzeit von Karl Waldstein (1897–1985) und Maria Johanna Kinsky (1900–1976) in Hermannstädtel, 6. September 1920 (Staatliches Regionalarchiv Prag, Familienarchiv Waldstein Nachträge, Kart. 219, Inv.-Nr. 1761)
- s./S. 135 Karl Waldstein, 30. léta 20. století (SOA Praha, RA Valdštejnů, dodatky, kart. 219, inv. č. 1761) / Karl Waldstein, 30er Jahre des 20. Jahrhunderts (Staatliches Regionalarchiv Prag, Familien archiv Waldstein Nachträge, Kart. 219, Inv.-Nr. 1761)
- s./S.136 Karl Waldstein v automobilu, 30. léta 20. století (SOA Praha, RA Valdštejnů, dodatky, kart. 219, inv. č. 4353, sign. 180) / Karl Waldstein im Automobil, 30er Jahre des 20. Jahrhunderts (Staatliches Regionalarchiv Prag, Familienarchiv Waldstein Nachträge, Kart. 219, Inv.-Nr. 4353, sign. 180)
- s./S. 140 Zámek v Doksech, pohled na západní a jižní křídlo (foto © Petr Zinke, ÚDU AV ČR,

v. v. i., 2016) / Das Schloss Hirschberg, Ansicht des West- und Südflügels
(Foto © Petr Zinke, IKG AW TR, 2016)

- s./S. 143 Interiér zámku Doksy, počátek 20. století (ÚDU AV ČR, v. v. i., odd. dokumentace, sbírka historické fotografie) / Interieur des Schlosses Hirschberg, Anfang des 20. Jahrhunderts (IKG AW TR, Abt. Dokumentation, Sammlung historischer Fotografie)
- s./S. 143 Interiér zámku Doksy, počátek 20. století (ÚDU AV ČR, v. v. i., odd. dokumentace, sbírka historické fotografie) / Interieur des Schlosses Hirschberg, Anfang des 20. Jahrhunderts (IKG AW TR, Abt. Dokumentation, Sammlung historischer Fotografie)
- s./S. 145 Johann Aehrenthal (1905–1972), 30. léta 20. století (NPÚ, ÚPS v Praze, mobiliární fond zámku Veltrusy, č. VE06310a-01) / Johann Aehrenthal (1905–1972), 30er Jahre des 20. Jahrhunderts (NDI, GDV Prag, Möbelbestand Schloss Weltrus, Nr. VE06310a-01)
- s./S. 147 Ernestina Aehrenthalová, roz. Harrachová (1903–1990), 30. léta 20. století (NPÚ, ÚPS na Sychrově, mobiliární fond zámku Hrubá Skála, č. HR08439 001-03) / Ernestina Aehrenthal, geb. Harrach (1903–1990), 30er Jahre des 20. Jahrhunderts (NDI, GDV Sichrow, Möbelbestand SchlossGroß Skal, Nr. HR08439 001-03)
- s./S.149 Zámek Hrubá Skála, celkový pohled od západu, kolem roku 1900 (sbírka NPÚ, generálního ředitelství, č. F 6.340) / Schloss Groß Skal, Gesamtansicht von Westen, um 1900 (Sammlung NDI, Generaldirektion, Nr. F 6.340)
- s./S. 150 Zámek Hrubá Skála, pohled od východu (foto © Petr Zinke, ÚDU AV ČR, v. v. i., 2016) / Schloss Groß Skal, Ansicht von Osten (Foto © Petr Zinke, IKG AW TR, 2016)
- s./S. 151 Zámek Hrubá Skála, interiér kaple v meziválečném období (sbírka NPÚ, generálního ředitelství, č. F 9.308) / Schloss Groß Skal, Interieur der Kapelle in der Zwischenkriegszeit (Sammlung NDI, Generaldirektion, Nr. F 9.308)
- s./S. 153 Johann Nepomuk Harrach (1904–1945), kolem roku 1940 (foto E. Förster, NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, č. S09496a) / Johann Nepomuk Harrach (1904–1945), um 1940 (Foto E. Förster, NDI, GDV Sichrow, StS Sichrow, Nr. S09496a)
- s./S. 154 Děti Johanna Nepomuka Harracha (1828–1909), uprostřed Otto (1873–1935), (NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, č. S09501a) / Die Kinder von Johann Nepomuk von

Harrach (1828–1909), in der Mitte Otto (1873–1935), (NDI, GDV Sichrow, StS Sichrow, Nr. S09501a)

- s./S. 155 Otto Harrach (1863–1935) s manželkou Karoline, roz. Oettingen-Wallerstein (1873–1959), (NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, č. S09499b) / Otto Harrach (1863–1935) mit der Gattin Karoline, geb. Oettingen-Wallerstein (1873–1959), (NDI, GDV Sichrow, StS Sichrow, Nr. S09499b)
- s./S. 157 Zámek Jilemnice, hlavní průčelí po roce 1953 (sbírka NPÚ, generálního ředitelství, č. 70.825) / Schloss Starkenbach, Hauptfassade nach 1953 (Sammlung NDI, Generaldirektion, Nr. 70.825)
- s./S. 159 Zámek Jilemnice, hlavní průčelí v současnosti (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jilemnický_zámek.jpg, vyhledáno 16. 5. 2019) / Schloss Starkenbach, Hauptfassade in der Gegenwart (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jilemnický_zámek.jpg, aufgesucht am 16. 5. 2019)
- s./S. 162 Johann Friedrich Hartig (1891–1935), 20. léta 20. století (Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě) / Johann Friedrich Hartig (1891–1935), 20er Jahre des 20. Jahrhunderts (Heimatkundliches Museum und Galerie Böhmisches Leipa)
- s./S. 163 Eleonora Hartigová s dětmi, 30. léta 20. století (Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě) / Eleonora Hartig mit Kindern, 30er Jahre des 20. Jahrhunderts (Heimatkundliches Museum und Galerie Böhmisches Leipa)
- s./S. 165 Zámek Mimoň, zahradní průčelí, počátek 20. století (Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě) / Schloss Niemes, Gartenfassade, Anfang des 20. Jahrhunderts (Heimatkundliches Museum und Galerie Böhmisches Leipa)
- s./S. 166 Zámek Mimoň, hlavní průčelí, 1. polovina 40. let 20. století (sbírka NPÚ, generálního ředitelství, č. 157.039) / Schloss Niemes, Hauptfassade, 1. Hälfte der 40er Jahre des 20. Jahrhunderts (Sammlung NDI, Generaldirektion, Nr. 157.039)
- s./S. 167 Zámek Mimoň, hlavní průčelí, 1946 (Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě) / Schloss Niemes, Hauptfassade, 1946 (Heimatkundliches Museum und Galerie Böhmisches Leipa)

- s./S. 168 Prostranství, kde stával mimoňský zámek (foto © Petr Zinke, ÚDU AV ČR, v. v. i., 2019) / Freifläche, auf der das Schloss Niemes gestanden hat (Foto © Petr Zinke, IKG AW TR, 2019)
- s./S.172 Kaple sv. Jana Nepomuckého, hrobka rodiny Kinských-Preysingů ve Sloupu v Čechách v současnosti (NPÚ, ÚOP v Liberci, foto Michael Čtveráček) / Kapelle des hl. Johannes Nepomuk, Familiengruft der Kinsky-Preysing in Bürgstein in der Gegenwart (NDI, Gebietsarbeitsstelle Reichenberg, Foto Michael Čtveráček)
- s./S. 174 Zámek Sloup v Čechách, pohled na zahradní průčelí, před rokem 1945 (sbírka NPÚ, generálního ředitelství, č. 159.191) / Schloss Bürgstein, Ansicht der Gartenfassade, vor 1945 (Sammlung NDI, Generaldirektion, Nr. 159.191)
- s./S. 175 Zámek Sloup v Čechách, pohled na vstupní průčelí v současnosti (foto © Petr Zinke, ÚDU AV ČR, v. v. i., 2019) / Schloss Bürgstein, Ansicht der Gartenfassade in der Gegenwart (Foto © Petr Zinke, IKG AW TR, 2019)
- s./S. 177 Eugen Ledebur-Wicheln (1873–1945) se psem (Österreichische Nationalbibliothek, sign. US 12.132) / Eugen Ledebur-Wicheln (1873–1945) mit Hund, 30er Jahre des 20. Jahrhunderts (Österreichische Nationalbibliothek, sign. US 12. 132)
- s./S. 182 Půdorys zámku Milešov, v němž J. Scheybal v roce 1945 vyznačil uložení mobiliáře (ÚDU AV ČR, v. v. i., odd. dokumentace, fond NKK, dokumenty z činnosti J. Scheybala, kart.XVIII) / Grundriss des Schlosses Milleschau, in dem J. Scheybal in 1945 das aufbewahrte Mobiliar kennzeichnete (IKG AW TR, Abt. Dokumentation, Bestand Nationale Kulturkommission, Dokumente aus der Tätigkeit von J. Scheybal, Kart.XVIII)
- s./S. 183 Zámek Milešov, celkový pohled, před rokem 1953 (sbírka NPÚ, generálního ředitelství, b. č.) / Schloss Milleschau, Gesamtansicht, vor 1953 (Sammlung NDI, Generaldirektion, ohne Nr.)
- s./S. 186 Wilhelm Medinger st. (1878–1934), kolem roku 1900 (Archiv Národního muzea, fond NKK) / Wilhelm Medinger sen. (1878–1934), um 1900 (Archiv des Nationalmuseums, Bestand Nationale Kulturkommission)
- s./S. 188 Dotazník pro zjištění německé státní příslušnosti Wilhelma Medingera ml. (1907 – ?), (NA, fond Německé státní občanství, kart. 484, Medinger Wilhelm, F1. Fragebogen zur

Feststellung der deutschen Zugehörigkeit) / Fragebogen von Wilhelm Medinger d. J. (1907 – ?), (Nationalarchiv, Bestand Deutsche Staatsbürgerschaft, Kart. 484, F1. Fragebogen zur Feststellung der deutschen Zugehörigkeit)

- s./S. 191 Zámek Malá Skála, jižní průčelí, kolem roku 1900 (sbírka NPÚ, generálního ředitelství, č.14.112) / Schloss Kleinskal, Südfassade, um 1900 (Sammlung NDI, Generaldirektion, Nr.14.112)
- s./S. 192 Zámek Malá Skála, severní průčelí, 2019 (foto © Petr Zinke, ÚDU AV ČR, v. v. i., 2019) / Schloss Kleinskal, Nordfassade, 2019 (Foto © Petr Zinke, IKG AW TR,2019)
- s./S. 194 Franz Anton III. Thun-Hohenstein (1890–1973) v knihovně zámku Jílové u Děčína, patrně 30. léta 20. století (sbírka zámku Děčín) / Franz Anton III. Thun-Hohenstein (1890–1973) in der Bibliothek des Schlosses Eulaudei Tetschen, offenbar 30er Jahre des 20. Jahrhunderts (Sammlung des Schlosses Tetschen)
- s./S. 197 Zámek Jílové u Děčína v roce 2019 (foto © Petr Zinke, ÚDU AV ČR, v. v. i., 2019) / Schloss Eulau bei Tetschen im Jahr 2019 (Foto © Petr Zinke, IKG AW TR, 2019)
- s./S. 198 Zámek Jílové u Děčína, boční průčelí s empírovým altánem v zámeckém parku, před rokem 1945 (sbírka NPÚ, generálního ředitelství, č.166.717) / Schloss Eulau bei Tetschen, Seitenfassade mit Empire-Pavillon im Schlosspark, vor 1945 (Sammlung NDI, Generaldirektion, Nr. 166.717)
- s./S. 202 Sběrný tábor na libereckém výstavišti, léto 1945 (SOka Liberec, sbírka obrazů, fotografií a fotonegativů) / Sammellager auf dem Reichenberger Ausstellungsgelände, Sommer 1945 (Staatliches Bezirksarchiv Reichenberg, Sammlung von Bildern, Fotografien und Fotonegativen)
- s./S. 203 „Odsunstempel“ umístovaný na zadní straně rodného listu (https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Odsunstempel_auf_Rueckseite_von_Geburtsturkunde.jpg, vyhledáno 10. 5. 2019) / „Abschiebestempel“, angebracht auf der Rückseite von Geburtsurkunde (https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Odsunstempel_auf_Rueckseite_von_Geburtsturkunde.jpg, aufgesucht am 10. 5. 2019)
- s./S. 204 Vysídlení německého obyvatelstva z Liberce, dnešní Zborovská ulice, léto 1945 (SOka Liberec, sbírka obrazů, fotografií a fotonegativů) / Aussiedlung der deutschen

- Bevölkerung aus Reichenberg, Fichtestraße, heutige Zborovskástraße, Sommer 1945 (Staatliches Bezirksarchiv Reichenberg, Sammlung von Bildern, Fotografien und Fotonegativen)
- s./S. 205 Vysídlení německého obyvatelstva z Liberce, dnešní Zborovská ulice, léto 1945 (SOkA Liberec, sbírka obrazů, fotografií a fotonegativů) / Aussiedlung der deutschen Bevölkerung aus Reichenberg, Fichtestraße, heutige Zborovskástraße, Sommer 1945 (Staatliches Bezirksarchiv Reichenberg, Sammlung von Bildern, Fotografien und Fotonegativen)
- s./S. 206 Úvodní část článku Jiřího Kofátka *Osídlení našeho pohraničí* uveřejněného v *Rudém právu*, 10. července 1945 / Einleitender Teil des Artikels von Jiří Kofátka *Osídlení našeho pohraničí (Besiedelung unseres Grenzgebietes)* veröffentlicht in *Rudé právo (Rotes Recht)*, 10. Juli 1945
- s./S. 210 První strana protokolu sepsaného ve věci odvozu cenných svršků německého státního příslušníka C. M. Wolfruma z jeho vily v Ústí nad Labem, 24. září 1946 (Muzeum města Ústí nad Labem, pozůstalost A. Piffly zapůjčená jeho rodinou, šanon 16) / Erste Seite des Protokolls, geschrieben in der Sache Abfuhr von wertvollen Mobilien des deutschen Staatsangehörigen C. M. Wolfrum aus seiner Villa in Aussig, 24. September 1946 (Museum der Stadt Aussig, Nachlass A. Piffly, Leihgabe seiner Familie, Ordner 16)
- s./S. 212 Výstřížek z deníku *Stráž severu* upozorňující na možnost nákupu ve skladech Fondu národní obnovy, 1948 (SOkA Liberec, fond ONV Liberec, kart. 187, inv. č. 270) / Ausschnitt aus der Tageszeitung *Stráž severu (Wacht des Nordens)*, der auf die Möglichkeit des Einkaufs in den Lagern des Fonds der nationalen Erneuerung aufmerksam macht, 1948 (Staatliches Bezirksarchiv Reichenberg, Bestand Bezirksnationalausschuss Reichenberg, Kart. 187, Inv.-Nr. 270)
- s./S. 213 Výstřížek z deníku *Stráž severu* upozorňující na možnost nákupu ve skladech Fondu národní obnovy, 1948 (SOkA Liberec, fond ONV Liberec, kart. 187, inv. č. 270) / Ausschnitt aus der Tageszeitung *Stráž severu (Wacht des Nordens)*, der auf die Möglichkeit des Einkaufs in den Lagern des Fonds der nationalen Erneuerung aufmerksam macht, 1948 (Staatliches Bezirksarchiv Reichenberg, Bestand, Bezirksnationalausschuss Reichenberg, Kart. 187, Inv.-Nr. 270)

- s./S. 216 Alfréd Piffel (1907–1972), pověřenec Ministerstva školství a osvěty pro Ústí nad Labem a okolí, 1946 či 1947 (Muzeum města Ústí nad Labem, pozůstalost A. Piffela zapůjčená jeho rodinou, šanon Fotografie) / Alfréd Piffel (1907–1972), Beauftragter des Ministeriums für Schulwesen und Aufklärung für Aussig und die Umgebung, 1946 oder 1947 (Museum der Stadt Aussig, Nachlass A. Piffel, Leihgabe seiner Familie, Ordner Fotografie)
- s./S. 217 Pověřovací dekret Ministerstva školství a osvěty pro A. Piffela na funkci obvodního pověřence pro zajišťování předmětů kulturní hodnoty v ústeckém obvodu, 16. ledna 1946 (Muzeum města Ústí nad Labem, pozůstalost A. Piffela zapůjčená jeho rodinou, šanon Fotografie) / Beauftragungsdekret des Ministeriums für Schulwesen und Aufklärung für A. Piffel in der Funktion als Bezirksbeauftragten zur Sicherung von Gegenständen von kulturellem Wert im Bezirk Aussig, 16. Januar 1946 (Museum der Stadt Aussig, Nachlass A. Piffel, Leihgabe seiner Familie, Ordner Fotografie)
- s./S. 218 Obálka dopisu Ministerstva školství a osvěty A. Pifflovi, leden 1946 (Muzeum města Ústí nad Labem, pozůstalost A. Piffela zapůjčená jeho rodinou, šanon Fotografie) / Umschlag eines Briefes des Ministeriums für Schulwesen und Aufklärung an A. Piffel, Januar 1946 (Museum der Stadt Aussig, Nachlass A. Piffel, Leihgabe seiner Familie, Ordner Fotografie)
- s./S. 218 Vila v Dvořákově ulici čp. 22, v níž Pifflovi při pobytu v Ústí nad Labem bydleli. A. Piffel zde zřídil sběrnou kulturně hodnotného mobiliáře zajištěného z konfiskovaného majetku ústeckých Němců (Muzeum města Ústí nad Labem, pozůstalost A. Piffela zapůjčená jeho rodinou, šanon Fotografie) / Villa in der Dvořákova ulice, Konskriptionsnummer 22, in der die Piffels bei ihrem Aufenthalt in Aussig wohnten. A. Piffel errichtet hier eine Sammelstelle von kulturell wertvollem Mobiliar, gesichert bei der Konfiszierung des Besitzes der Aussiger Deutschen (Museum der Stadt Aussig, Nachlass A. Piffel, Leihgabe seiner Familie, Ordner Fotografie)
- s./S. 219 Josef Scheybal (1897–1967), člen Zajišťovací komise, později pověřenec Ministerstva školství a osvěty a od jara roku 1947 Národní kulturní komise (Muzeum Českého ráje v Turnově, pozůstalost Josefa V. Scheybala, archiv) / Josef Scheybal (1897–1967), Mitglied der Sicherungskommission, später Beauftragter des Ministeriums für Schulwesen und Aufklärung und ab Frühling 1947 der Nationalen Kulturkommission (Museum des Böhmisches Paradieses Turnau, Nachlass Josef V. Scheybal, Archiv)

- s./S. 220 Vizitka J. Scheybala ve funkci pověřence Národní kulturní komise (Muzeum Českého ráje v Turnově, pozůstalost Josefa V. Scheybala, archiv, VII 2/2-142/4) / Visitenkarte von J. Scheybal in der Funktion des Beauftragten der Nationalen Kulturkommission (Museum des Böhmisches Paradieses Turnau, Nachlass Josef V. Scheybal, Archiv, VII 2/2-142/4)
- s./S. 221 Sada štítků používaných J. Scheybalem při přebírání předmětů pro Národní kulturní komisi (Muzeum Českého ráje v Turnově, pozůstalost Josefa V. Scheybala, archiv, VII 2/2-168/1) / Ein Satz von Schildchen, benutzt von J. Scheybal bei der Sortierung von Gegenständen für die Nationale Kulturkommission (Museum des Böhmisches Paradieses Turnau, Nachlass Josef V. Scheybal, Archiv, VII 2/2-168/1)
- s./S. 222 Sešit z pozůstalosti J. Scheybala s potvrzeními o jeho návštěvě uvedených lokalit a závodů (Muzeum Českého ráje v Turnově, pozůstalost Josefa V. Scheybala, archiv, VII 2/2-142/4) / Heft aus dem Nachlass von J. Scheybal mit den Bestätigungen seines Besuchs der angeführten Orte und Betriebe (Museum des Böhmisches Paradieses Turnau, Nachlass Josef V. Scheybal, Archiv, VII 2/2-142/4)
- s./S. 223 Viktor Vorlíček (1909–1976), 2. polovina 40. let 20. století (soukromý archiv rodiny) / Viktor Vorlíček (1909–1976), 2. Hälfte der 40er Jahre des 20. Jahrhunderts (privates Familienarchiv)
- s./S. 228 Štítek určený k nalepení na dveře místnosti, případně krabice s knihami zajištěnými pro Národní a univerzitní knihovnu v Praze (Muzeum Českého ráje v Turnově, pozůstalost Josefa V. Scheybala, archiv, VII 4/142-2/2) / Schildchen, bestimmt zum Aufkleben an der Tür von Räumen, beziehungsweise Kartons mit Büchern, gesichert für die National- und Universitätsbibliothek in Prag (Museum des Böhmisches Paradieses Turnau, Nachlass Josef V. Scheybal, Archiv, VII 2/2-142/4)
- s./S. 228 Provenienční razítko Německé městské knihovny v Teplicích-Šanově / Provenienzstempel der Deutschen Stadtbibliothek in Teplitz-Schönau
- s./S. 230 Vyhláška Místní správní komise v Jablonci nad Nisou o sběru knih a hudebnin z německého majetku, 16. února 1946 (Muzeum Českého ráje v Turnově, pozůstalost Josefa V. Scheybala, archiv, VII 2/2-142/4) / Bekanntmachung der Örtlichen Verwaltungskommission in Gablonz an der Neiße über die Sammlung von Büchern und Musikalien aus deutschem Besitz, 16. Februar 1946 (Museum des Böhmisches Paradieses Turnau, Nachlass Josef V. Scheybal, Archiv, VII 2/2-142/4)

- s./S. 239 Výstřížek z dobového tisku informující o prodeji konfiskovaných předmětů (ÚDU AV ČR, v. v. i., odd. dokumentace, fond Z. Wirth, kart. Wv 6b, sv. 2) / Ausschnitt aus der zeitgenössischen Presse, über den Verkauf konfiszierter Gegenstände informierend (IKG AW TR, Abt. Dokumentation, Bestand Z. Wirth, Kart. Wv 6b, Bd. 2)
- s./S. 247 Rodina Carla Maxe Richtera u příležitosti oslavy jeho 60. narozenin na terase vily v Mildenavě čp. 65, dnes Raspenava, Hejnická čp. 311, 5. března 1927, na zadní straně přepis: *Papa Max Richter's 60. Geburtsfest*, zleva: syn Felix Richter, švagr Erich Heintschel-Heinegg, syn Max Richter (ml.), sedící zleva: dcera Ada (Adelaide) Heintschel-Heinegg, Mizi (Marie) a Max Richter s vnučkou Dorly, dcera Jula (Julie) Röhrl, snacha Lucken (Luise) Richter s dcerou Frauke, děti v první řadě: Gittli, Gutta, Lixl (Felix), Ilse, konfiskát bez čísla z majetku rodiny Richterů (NDI, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-18389) / Die Familie von Carl Max Richter bei der Gelegenheit der Feier seines 60. Geburtstags auf der Terrasse seiner Villa in Mildenau, Konstr.-Nr. 65, heute Raspenava, Hejnická Konstr.-Nr. 311, 5. März 1927, auf der Rückseite Beischrift: *Papa Max Richter's 60. Geburtsfest*, von links: Sohn Felix Richter, Schwager Erich Heintschel-Heinegg, Sohn Max Richter (jun.), sitzend von links: Tochter Ada (Adelaide) Heintschel-Heinegg, Mizi (Marie) und Max Richter mit Enkelin Dorly, Tochter Jula (Julie) Röhrl, Schwiegertochter Lucken (Luise) Richter mit Tochter Frauke, Kinder in der ersten Reihe: Gittli, Gutta, Lixl (Felix), Ilse, Konfiskat ohne Nummer aus dem Besitz der Familie Richter (NDI, Gebietsdenkmalsverwaltung Sichrow, StS Sichrow Inv.-Nr. S-18389)
- s./S. 248 Vzorník látky, pravděpodobně první dekáda 20. století, konfiskát z majetkové podstaty Maxe Richtera (NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Hrubý Rohozec, inv. č. HR04055 043-03, HR04055 047-03, HR04055 084-03) / Stoffmuster, wahrscheinlich erstes Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts, aus der Besitzmasse von Max Richter (NDI, Gebietsdenkmalsverwaltung Sichrow, StS Groß Rohosetz, Inv.-Nr. HR04055 043-03, HR04055 047-03, HR04055 084-03)
- s./S. 248 Alegorie textilního průmyslu. Reliéfní figura na vstupní fasádě vily Gustava Richtera z Wittbachu odkazující k produkci česané přize, oboru podnikání rodiny Richterů, stav 2019 (foto Ivo Habán, NPÚ, Územní odborné pracoviště Liberec, 2019) / Allegorie der Textilindustrie. Relieffigur an der Eingangsfassade der Villa von Gustav Richter aus Wittbach, verweisend auf den Unternehmensbereich der Familie Richter, die Produktion von gekämmtem Garn (Foto Ivo Habán, NDI, Gebietsarbeitsstelle Reichenberg, 2019)

- s./S. 250 Tovární komplex přádelny česané příže firmy Anton Richter a synové v Luhu, říjen 1927, na fotografii připsal Riemer, konfiskát z majetkové podstaty Maxe Richtera (NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Hrubý Rohozec, inv. č. HR03898) / Fabrikkomplex der Spinnerei von gekämmtem Garn der Firma Anton Richter und Söhne in Mildenau, Oktober 1927, auf der Fotografie Beischrift Riemer, Konfiskat aus der Besitzmasse von Max Richter (NDI, Gebietsdenkmalsverwaltung Sichrow, StS Groß Rohosetz, Inv.-Nr. HR03898)
- s./S. 252 Vila pro Wenzela Franze Jägera a Marii Richterovou od architektů Franze von Krause (1865–1942) a Josefa Tölka (1861–1927) v Raspenavě čp. 108, dnes ulice Na Kopečku čp. 585, 1899 (reprodukce: Villa W. F. Jäger in Raspenau z časopisu *Der Architekt*, 1901) / Villa für Wenzel Franz Jäger und Marie Richter vom Architekten Franz von Kraus (1865–1942) und Josef Tölk (1861–1927) in Raspenau, Konstr.-Nr. 108, heute Straße Na Kopečku Konstr.-Nr. 585, 1899 (Reproduktion aus der Zeitschrift *Der Architekt*, 1902)
- s./S. 252 Hospodářský dvůr v Mildenavě čp. 1, dnes Raspenava-Luh, Hejnická čp. 302 (foto Michael Čtveráček, NPÚ, Územní odborné pracoviště Liberec 2009) / Wirtschaftshof in Mildenau Konstr.-Nr. 1, heute Raspenava-Luh, Hejnická Konstr.-Nr. 302 (Foto Michael Čtveráček, NDI, Gebietsarbeitsstelle Reichenberg, 2009)
- s./S. 255 Karl Decker (1897–1945): *Výhled z údolí vodopádu Černého potoka v Jizerských horách*, olej, plátno 103 × 96 cm, 1937, konfiskát z majetkové podstaty Raspenava, Daniček (NPÚ, ÚPS v Praze, centrální depozitář Doksany, inv. č. DR03928) / Karl Decker (1897–1945): *Ausblick aus der Schwarzbachschlucht im Isergebirge*, Öl auf Leinwand 103 × 96 cm, 1937, Konfiskat aus der Besitzmasse Raspenau, Daniček (NDI, Gebietsdenkmalsverwaltung Prag, Zentraldepot Doxan, Inv. Nr. DR03928)
- s./S. 257 Vila Gustava Richtera z Wittbachu z let 1882–1883 v Mildenavě čp. 202, dnes Raspenava, Nábřežní čp. 292 (foto Ivo Habán, NPÚ, ÚOP v Liberci, 2019) / Villa von Gustav Richter aus Wittbach von den Jahren 1882–1883 in Mildenau, Konstr.-Nr. 202, heute Raspenau, Nábřežní Konstr.-Nr. 292 (Foto Ivo Habán, NDI, Gebietsarbeitsstelle Reichenberg, 2019)
- s./S. 259 Vila Maxe Richtera jun. od architekta Alfreda Wenzela v Mildenavě čp. 267, dnes Raspenava-Luh, Větrná ulice čp. 243, stav 2010 (foto Michael Čtveráček, NPÚ, ÚOP v Liberci) / Villa von Max Richter jun. vom Architekten Alfred Wenzel in Mildenau, Konstr.-Nr. 267, heute Raspenava-Luh, Větrná ulice Konstr.-Nr. 243, Zustand 2010 (Foto Michael Čtveráček, NDI, Gebietsarbeitsstelle Reichenberg)

- s./S. 260 Na zahradě vily Maxe Richtera, srpen 1925 (?), konfiskát z majetkové podstaty Maxe Richtera, digitalizováno z negativu (NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Hrubý Rohozec, inv. č. HR04056/086) / Im Garten der Villa Max Richters, August 1925 (?), Konfiskat aus der Besitzmasse von Max Richter, nach dem Negativdigitalisiert (NDI, Gebietsdenkmalsverwaltung Sichrow, StS Groß Rohosetz, Inv.-Nr. HR04056/086)
- s./S. 260 Wenzel Franz Jäger: dnes neznámý obraz *Černá jezírka v Jizerských horách*, který se nacházel ve vile Maxe Richtera (reprodukce z *Jahrbuch des Deutschen Gebirgsvereines für das Jeschken und Isergebirge in Reichenberg*) / Wenzel Franz Jäger: heute verschollenes Gemälde *Schwarze Teiche in Isergebirge*, das sich in der Villa von Max Richter befunden hatte (Reproduktion aus *Jahrbuch des Deutschen Gebirgsvereines für das Jeschken und Isergebirge in Reichenberg*)
- s./S. 261 Vila Gustava Alfreda Richtera od architekta Adolfa Bürgera v Mildenavě-Luhu čp. 2, dnes Raspenava, Nábřežní čp. 290, 1901 (foto Ivo Habán, NPÚ, ÚOP v Liberci, 2019) / Villa von Gustav Alfred Richter des Architekten Adolf Bürger in Mildenau Konstr.-Nr. 2, heute Raspenava, Nábřežní Konstr.-Nr. 290, 1901 (Foto Ivo Habán, NDI, Gebietsarbeitsstelle Reichenberg, 2019)
- s./S. 262 Irene Richter (Čačinović) v automobilu, kolem 1929 (SOka Liberec, fond Richter J. (Luh pod Smrkem), kart. 1, sign. 1/1) / Irene Richter (Čačinović) im Automobil, um 1929 (Staatliches Bezirksarchiv Reichenberg, Bestand Richter J. (Mildenau), Kart. 1, Sign. 1/1)
- s./S. 262 Ingrid a Eva Richterovy, dcery Felixe Richtera, Lužec, duben 1938 (SOka Liberec, fond Richter J. (Luh pod Smrkem), kart. 2, sign. 2/2) / Ingrid und Eva Richter, Töchter von Felix Richter, Mildeneichen, April 1938 (Staatliches Bezirksarchiv Reichenberg, Bestand Richter J. (Mildenau), Kart. 2, sign. 2/2)
- s./S. 262 Karl Decker: dětský portrét Ingrid a Evy Richterových, olej, plátno, 75 × 90 cm, 1935, konfiskát z majetkové podstaty Maxe Richtera (NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Hrubý Rohozec, inv. č. HR15652; foto Michael Čtveráček, NPÚ, ÚOP v Liberci) / Karl Decker: Kinderporträt von Ingrid und Eva Richter, Öl, Leinwand, 75 × 90 cm, 1935, Konfiskat aus der Besitzmasse Max Richters (NDI, Gebietsdenkmalsverwaltung Sichrow, StS Groß Rohosetz, Inv.-Nr. HR15652; Foto Michael Čtveráček, NDI, Gebietsarbeitsstelle Reichenberg)

- s./S. 265 Model exotického plavidla, dřevo, konfiskát z majetkové podstaty Heinricha Richtera (Richter Varnsdorf), (NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Sychrov, inv. č. S-33562; foto Michael Čtveráček, NPÚ, ÚOP v Liberci) / Modell eines exotischen Wasserfahrzeugs, Holz, Konfiskat aus der Besitzmasse Heinrich Richters (Richter Varnsdorf), (NDI, Gebietsdenkmalsverwaltung Sichrow, StS Sichrow, Inv.-Nr. S-33562; Foto Michael Čtveráček, NDI, Gebietsarbeitsstelle Reichenberg)
- s./S. 266 Žehlička na žhavé uhlí, 1883, konfiskát z majetkové podstaty Maxe Richtera (NPÚ, ÚPS na Sychrově, SZ Hrubý Rohozec, inv. č. HR12577) / Bügeleisen für glühende Kohlen, 1883, Konfiskat aus der Besitzmasse Max Richters (NDI, Gebietsdenkmalsverwaltung Sichrow, StS Groß Rohosetz, Inv.-Nr. HR12577)
- s./S. 277 Bělídlo v Heřmanových Sejfech, začátek 20. století (SOkA Trutnov, fond J. A. Kluge Horní Staré Město, kart. 96, inv. č. 547) / Bleichein Hermannseifen, Beginn des 20. Jahrhunderts (Staatliches Bezirksarchiv Trautenau, Bestand J. A. Kluge Oberaltstadt, Kart. 96, Inv.-Nr. 547)
- s./S. 278 Přádělna lnu v Horním Starém Městě v době 2. světové války, pohled od vrátnice, na pilíři vstupní brány cedule Německé pracovní fronty s nápisem: *Unter diesem Zeichen marschieren und arbeiten die schaffenden Deutschen!* (SOkA Trutnov, fond J. A. Kluge Horní Staré Město, kart. 96, inv. č. 545) / Flachsspinnerei in Oberaltstadt in der Zeit des 2. Weltkriegs, Blick von der Pforte aus, auf dem Pfeiler des Eingangstors Zettel der Deutschen Arbeitsfront mit der Aufschrift: *Unter diesem Zeichen marschieren und arbeiten die schaffenden Deutschen!* (Staatliches Bezirksarchiv Trautenau, Bestand J. A. Kluge Oberaltstadt, Kart. 96, Inv.-Nr. 545)
- s./S. 279 Johann Adam Kluge (1844–1922), otec Ing. Franze Conrada Klugeho a děd posledního ředitele firmy Hanse Klugeho, před rokem 1922 (SOkA Trutnov, fond J. A. Kluge Horní Staré Město, kart. 96, inv. č. 553) / Johann Adam Kluge (1844–1922), Vater von Ing. Franz Conrad Kluge und Großvater des letzten Direktors der Firma Hans Kluges, vor 1922 (Staatliches Bezirksarchiv Trautenau, Bestand J. A. Kluge Oberaltstadt, Kart. 96, Inv.-Nr. 553)
- s./S. 280 Vila Ing. Franze Conrada Klugeho v Horním Starém Městě, Horská ulice čp. 250, 20. léta 20. století (SOkA Trutnov, fond J. A. Kluge Horní Staré Město, kart. 96, inv. č. 543) / Villa von Ing. Franz Conrad Kluge in Oberaltstadt, heutige Horská ulice Konstr.-Nr. 250, 20er Jahre des 20. Jahrhunderts (Staatliches

Bezirksarchiv Trautenau, Bestand J. A. Kluge Oberaltstadt, Kart. 96,
Inv.-Nr. 543)

- s./S. 281 Adolf Lehman, fotograf v Trutnově, činný 1880–?: Trojportrét dvou chlapců a mladé ženy, Hans Kluge je zřejmě starší chlapec vpravo, 1913–1915 (SOka Trutnov, fond J. A. Kluge Horní Staré Město, kart. 96, inv. č. 555) / Adolf Lehman, Fotograf in Trutnau, tätig 1880–?: Doppelporträt zweier Jungen und einer jungen Frau, Hans Kluge ist offenbar der ältere Junge rechts, 1913–1915 (Staatliches Bezirksarchiv Trautenau, Bestand J. A. Kluge Oberaltstadt, Kart. 96, Inv.-Nr. 555)
- s./S. 286 Továrník Hermann Blaschka, kolem roku 1935 (Podještědské muzeum Český Dub, RA Blaschka, kart. 2) / Fabrikant Hermann Blaschka, um 1935 (Podještědí-Museum Böhmisches Aicha, Familienarchiv Blaschka, Kart. 2)
- s./S. 287 Pohled na boční průčelí tzv. Blaschkovy vily v Českém Dubu (dnešní Podještědské muzeum Český Dub), (foto © Petr Zinke, ÚDU AV ČR, v. v. i., 2018) / Ansicht der Seitenfassade des sog. Blaschka Villa in Böhmisches Aicha (heutiges Podještědí-Museum Böhmisches Aicha), (Foto © Petr Zinke, IKG AW TR, 2018)
- s./S. 288 Interiér vily rodiny Blaschků v Českém Dubu, pracovna (fotografické sbírky Podještědského muzea Český Dub) / Interieur der Villa der Familie Blaschka in Böhmisches Aicha, Arbeitszimmer (Fotografische Sammlung des Podještědí-Museums Böhmisches Aicha)
- s./S. 289 Interiér vily rodiny Blaschků v Českém Dubu, vstupní hala (fotografické sbírky Podještědského muzea Český Dub) / Interieur der Villa der Familie Blaschka in Böhmisches Aicha, Eingangshalle (Fotografische Sammlung des Podještědí-Museums Böhmisches Aicha)
- s./S. 293 Logo firmy *Ignaz Ginzkey Maffersdorf* (SOka Liberec, RA Turnwaldů, kart. 2) / Logo der Firma *Ignaz Ginzkey Maffersdorf* (Staatliches Bezirksarchiv Reichenberg, Bestand Nachlass Geschlecht Turnwald, Kart. 2)
- s./S. 295 Tzv. Horní vila, později vila Alfreda Mallmanna ve Vratislavicích nad Nisou (foto © Petr Zinke, ÚDU AV ČR, v. v. i., 2018) / Sog. Obere Villa, später Villa Alfred Mallmanns in Maffersdorf (Foto © Petr Zinke, IKG AW TR, 2018)

- s./S. 296 Návrh koberce typu *Kirman 18* firmy Ignaz Ginzkey (SOkA Most, fond Ignaz Ginzkey, výroba koberců a příkrývek, v. o. s., Vratislavice nad Nisou, kart. 11) / Teppichentwurf des Typs *Kirman 18* der Firma Ignaz Ginzkey (Staatliches Bezirksarchiv Brück, Bestand Gebrüder Redlhammer, Kommanditgesellschaft, Gablonz an der Neiße 1883–1946–1952, Kart. 11)
- s./S. 299 Část soupravy stříbra rodiny Ginzkeyů, 6. dubna 1923 (SOkA Most, fond Ignaz Ginzkey, výroba koberců a příkrývek, v. o. s., Vratislavice nad Nisou, fotoalbum 2) / Teil der Silbergarnitur der Familie Ginzkey, 6. April 1923 (Staatliches Bezirksarchiv Brück, Bestand Gebrüder Redlhammer, Kommanditgesellschaft, Gablonz an der Neiße 1883–1946–1952, Fotoalbum 2)
- s./S. 303 Oskar Klinger von Klingerstorff (1875–1961), kolem roku 1910 (Archiv Národního technického muzea, fond Oskar Klinger, kart. 2) / Oskar Klinger von Klingerstorff (1875–1961), um 1910 (Archiv des Technischen Nationalmuseums, Bestand Oskar Klinger, Kart. 2)
- s./S. 304 Svatba Oskara Klingerera von Klingerstorff (1875–1961) a Arabelly Blaschkové (1890–1976), 1911 (Archiv Národního technického muzea, fond Oskar Klinger, kart. 2) / Hochzeit Oskar Klingers von Klingerstorff (1875–1961) und Arabella Blaschka (1890–1976), 1911 (Archiv des Technischen Nationalmuseums, Bestand Oskar Klinger, Kart. 2)
- s./S. 305 Arabella Klinger (1890–1976), po roce 1911 (Archiv Národního technického muzea, fond Oskar Klinger, kart. 2) / Arabella Klinger (1890–1976), nach 1911 (Archiv des Technischen Nationalmuseums, Bestand Oskar Klinger, Kart. 2)
- s./S. 306 Statek Arabelly a Oskara Klingerových v Kunraticích u Frýdlantu (foto © Petr Zinke, ÚDU AV ČR, v. v. i., 2016) / Das Gut von Arabella und Oskar Klinger in Kunnersdorf bei Friedland (Foto © Petr Zinke, IKG AW TR, 2016)
- s./S. 308 Kresba budovy (mlýna?) patrně od Emanuela Machytky, b. d. (SOA Zámorsk, fond Eduard Machytka, plátenictví, Horní Branná, kart. 1, inv. č. 25) / Zeichnung eines Gebäudes (Mühle?) offenbar von Emanuel Machytka, o. D. (Staatliches Regionalarchiv Samorsk, Bestand Eduard Machytka, Leinenweberei, Brennei, Kart. 1, Inv.-Nr. 25)
- s./S. 309 Dopis malíře Josefa Střížka (Hrabačov) Emanuelu Machytkovi ve věci obchodu se starožitnostmi, 1. září 1923 (SOA Zámorsk, fond Eduard Machytka, plátenictví, Horní Branná, kart. 2, inv. č. 16) / Brief des Malers Josef Střížek (Hrabačov) an Emanuel Machytka in Sache Antiquitätenhandel, 1. September 1923

(Staatliches Regional archiv Samrsk, Bestand Eduard Machytka, Leinenweberei, Brennei, Kart. 2, Inv.-Nr. 16)

- s./S. 310 Seznam předmětů převzatých Národní kulturní komisí z domu Emanuela Machytky v Horní Branné čp. 21, 16. prosince 1949 (ÚDU AV ČR, v. v. i., odd. dokumentace, fond NKK, kart. XXI) / Liste der Gegenstände, übernommen von der Nationalen Kulturkommission aus dem Haus von Emanuel Machytka in Brennei, Konstr.-Nr. 21, 16. Dezember 1949 (IKG AW TR, Abt. Dokumentation, Bestand Nationale Kulturkommission, Kart. XXI)
- s./S. 311 Dopis Emanuela Machytky rodině týkající se návštěvy zámku Tratzberg (Schwaz, Tyrolsko), 4. září 1903 (SOA Zámorsk, fond Eduard Machytka, plátenictví, Horní Branná, kart. 2, inv. č. 16) / Brief von Emanuel Machytka an die Familie, einen Besuch von Schloss Tratzberg (Schwaz, Tirol) betreffend, 4. September 1903 (Staatliches Regionalarchiv Samrsk, Bestand Eduard Machytka, Leinenweberei, Brennei, Kart. 2, Inv.-Nr. 16)
- s./S. 313 Dům Emanuela Machytky v Horní Branné čp. 21 (foto © Petr Zinke, ÚDU AV ČR, v. v. i., 2018) / Das Haus von Emanuel Machytka in Brennei, Konstr.-Nr. 21 (Foto © Petr Zinke, IKG AW TR, 2018)
- s./S. 315 Továrna bratří Redlhammerů v Jablonci nad Nisou (Muzeum skla a bižuterie Jablonec nad Nisou) / Fabrik der Gebrüder Redlhammer in Gablonz an der Neiße (Museum für Glas und Bijouterie Gablonz an der Neiße)
- s./S. 316 Eduard Ludwig Redlhammer (1857–1948), 30. léta 20. století (Muzeum skla a bižuterie Jablonec nad Nisou) / Eduard Ludwig Redlhammer (1857–1948), 30er Jahre des 20. Jahrhunderts (Museum für Glas und Bijouterie Gablonz an der Neiße)
- s./S. 317 Vzorník výrobků firmy Redlhammer, 20. – 30. léta 20. století (Muzeum skla a bižuterie Jablonec nad Nisou) / Musterbuch der Produkte der Firma Redlhammer, 20er bis 30er Jahre des 20. Jahrhunderts (Museum für Glas und Bijouterie Gablonz an der Neiße)
- s./S. 317 Vzorník knoflíků vyráběných firmou Redlhammer, po roce 1938 (Muzeum skla a bižuterie Jablonec nad Nisou) / Musterbuch von Knöpfen, produziert von der Firma Redlhammer, nach 1938 (Museum für Glas und Bijouterie Gablonz an der Neiße)

- s./S. 321 Walter Riedel (1895–1974), 20. léta 20. století (SOkA Most, fond Josef Riedel, sklárny a rafinerie Dolní Polubný, kart. 2) / Walter Riedel (1895–1974), 20er Jahre des 20. Jahrhunderts (Staatliches Bezirksarchiv Brüx, Bestand Josef Riedel, Glashütten und Raffinerien, Unterpolaun, Kart. 2)
- s./S. 323 Claus Josef Riedel (1925–2004), 40. léta 20. století (SOkA Most, fond Josef Riedel, sklárny a rafinerie Dolní Polubný, kart. 2) / Claus Josef Riedel (1925–2004), 40er Jahre des 20. Jahrhunderts (Staatliches Bezirksarchiv Brüx, Bestand Josef Riedel, Glashütten und Raffinerien, Unterpolaun, Kart. 2)
- s./S. 323 Claudia Riedel (1899–?), 30. léta 20. století (SOkA Most, fond Josef Riedel, sklárny a rafinerie Dolní Polubný, kart. 2) / Claudia Riedel (1899–?), 30er Jahre des 20. Jahrhunderts (Staatliches Bezirksarchiv Brüx, Bestand Josef Riedel, Glashütten und Raffinerien, Unterpolaun, Kart. 2)
- s./S. 324 Vila rodiny Riedelů v Desné v roce 2018 ([https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Riedlova_vila,_Desná_\(2\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Riedlova_vila,_Desná_(2).jpg), vyhledáno 16. 5. 2019) / Villa der Familie Riedel in Dessendorf im Jahr 2018 ([https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Riedlova_vila,_Desná_\(2\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Riedlova_vila,_Desná_(2).jpg), aufgesucht am 16. 5. 2019)
- s./S. 330 Pohled do Barvířské ulice v Liberci kolem roku 1900, v druhém domě zleva čp. 9 bylo v následujících letech starožitnictví manželů Stengelových (sbírka NPÚ, generálního ředitelství, č. 9.849) / Blick in die Färbergasse in Reichenberg um 1900, im zweiten Haus von links, Konstr.-Nr. 9war in den folgenden Jahren das Antiquitätengeschäft des Ehepaars Stengel (Sammlung NDI, Generaldirektion, Nr. 9.849)
- s./S. 331–332 Dopis Josefa Scheybala Zdeňku Wirthovi, 1. října 1948 (ÚDU AV ČR, v. v. i., oddělení dokumentace, fond Z. Wirth, korespondence Josefa Scheybala) / Brief von Josef Scheybal an Zdeněk Wirth, 1. Oktober 1948 (IKG AW TR, Abt. Dokumentation, Bestand Z. Wirth, Korrespondenz Josef Scheybal)
- s./S. 335 Josef Turnwald (1845–1929), 20. léta 20. století (SOkA Liberec, RA Turnwaldů, kart. 7) / Josef Turnwald (1845–1929), 20er Jahre des 20. Jahrhunderts (Staatliches Bezirksarchiv Reichenberg, Bestand Nachlass Geschlecht Turnwald, Kart. 7)

- s./S. 336 Rodina Rudolfa Turnwalda st., zřejmě na zahradě vily v Liberci – Starém Harcově, zleva: Elisabeth, Klothilde, Edeltraud, Clara, Gottfried, Adelheid, Rudolf st., patrně první polovina 30. let 20. století (SOkA Liberec, RA Turnwaldů, kart. 7) / Familie Rudolf Turnwald sen., offenbar im Garten der Villa in Reichenberg – Alt Harzdorf, von links: Elisabeth, Klothilde, Edeltraud, Clara, Gottfried, Adelheid, Rudolf sen., offenbar erste Hälfte der 30er Jahre des 20. Jahrhunderts (Staatliches Bezirksarchiv Reichenberg, Bestand Nachlass Geschlecht Turnwald, Kart. 7)
- s./S. 338 Vila *Sonnenhof* v Liberci – Starém Harcově v roce 2019 (foto © Petr Zinke, ÚDU AV ČR, v. v. i., 2019) / Villa *Sonnenhof* in Reichenberg – Alt Harzdorf im Jahr 2019 (Foto © Petr Zinke, IKG AW TR, 2019)
- s./S. 339 Návrh interiéru vily *Sonnenhof* v Liberci – Starém Harcově patrně od architekta Alfreda Kellera, kolem roku 1930 (SOkA Liberec, RA Turnwaldů, kart. 2) / Entwurf für das Interieur der Villa *Sonnenhof* in Reichenberg – Alt Harzdorf, wahrscheinlich vom Architekten Alfred Keller, um 1930 (Staatliches Bezirksarchiv Reichenberg, Bestand Nachlass Geschlecht Turnwald, Kart. 2)
- s./S.340 Dům rodiny Turnwaldů na náměstí Českých bratří v Liberci, kolem roku 1900 (SOkA Liberec, RA Turnwaldů, kart. 7) / Das Haus der Familie Turnwald am Franz-Liebieg-Platz, heute náměstí Českých bratří, in Reichenberg, um 1900 (Staatliches Bezirksarchiv Reichenberg, Bestand Nachlass Geschlecht Turnwald, Kart. 7)

Jmenný rejstřík / Namensregister

- A
- Aehrenthal (rod/Geschlecht) 67, 145–152, 428, 471
 - Aehrenthal, Aloys Lexa 145–146
 - Aehrenthal, Ernestine (Arnoštka), roz./geb. Harrach 146–148
 - Aehrenthal, Felix 146, 148
 - Aehrenthal, Johann Alois 146, 148
 - Aehrenthal, Johann Anton (Jan Antonín) 145, 148
 - Aehrenthal, Johann Friedrich Lexa 367, 585
 - Aehrenthal, Johann Maria Felix 145–148, 367, 412, 427, 568, 600
 - Aehrenthal, Karoline Maria 146, 148
 - Aehrenthal, Marie Felicitas Lexa 367, 586
 - Aehrenthal, Paula 147
 - Aehrenthal, Paula Maria 146, 148
 - L'Allemand, Siegmund 374
 - Almási, Michal 273, 572
 - Alžběta Bavorská (Elisabeth von Österreich, Sisi) 367
 - Ambrož, Jindřich 49, 50, 58–62, 158, 159, 227, 467, 468, 539
 - Appelt, Otto Karl 227, 338, 539
 - Attlee, Clement 31, 452
 - Azcárate, Pablo de 478
- B
- Badeni, Kazimír Felix 177
 - Baillet-Latour, Elisabeth de, roz./geb. Clary-Aldringen 32, 515
 - Baillet-Latour, Sophie Thérèse 79
 - Baillet-Latour, Henry 132, 515
 - Basler 140, 141
 - Bečka, Josef 40, 229, 457, 541
 - Beethoven, Ludwig van 130, 514
 - Benda, Jan 404
 - Bendová, Anna 257
 - Bendemann, Eduard 378
 - Beneš, Bedřich 226, 537
 - Beneš, Edvard 20, 22, 25, 27, 28, 30, 73, 77, 88, 138, 185, 204, 448, 449, 451, 477, 480, 489, 519, 525
 - Beran, Jaroslav 43, 45, 225, 226, 330, 338, 460, 461, 537, 538
 - Beran, Rudolf 21, 448

Bergslien, Knud Larsen 282, 578
Berka z Dubé / von Dauba (rod/Geschlecht) 139, 173, 521
Biberštejnu, Karel z/von 164
Bibus, Felix 261, 563
Biman, Stanislav 249, 555
Birnbaumová, Alžběta 91, 491
Blaschka (rod/Geschlecht) 16, 285–292
Blaschka, Aglaja 287
Blaschka, Arabella, roz./geb. von Schmitt 286
Blaschka, Conrad ml./d. J. 287
Blaschka, Conrad st./d. Ä. 285, 286, 289
Blaschka, Gisela 287
Blaschka, Helene, roz./geb. Faber 287
Blaschka, Hermann 285, 286, 288–291
Blaschka, Marie 286
Blaschka, Marie, roz./geb. von Schmitt 286
Blaschka, Max 285
Blažiček, Oldřich Jakub 95, 106, 344, 494, 501
Blechen, Carl 284, 376, 382, 580, 589
Boček, Bohumil 50, 51
Bonaparte, Napoleon 343, 351, 428
Bondy 233
Botticelli, Sandro 376
Bouton, Georges 404
Brand, Walter 70, 75, 473, 474, 478
Brunclík, Alois 146
Brunclík, Zdeněk 249, 555
Březovská, M. 332
Bünau (rod/Geschlecht) 196
Bünau, Jindřich z/von 196
Bürger, Adolf 258, 561
Buquoy, Karl 75, 79, 478, 481

C
Carpaccio, Vittorio 376
Clarot, Alexander 368, 371, 586
Clary-Aldringen (rod/Geschlecht) 67, 71, 75, 78, 121–132, 471, 475, 481, 506–516
Clary-Aldringen, Alfons 75, 79, 121–126, 435, 443, 478, 481, 506–517, 584, 602

Clary-Aldringen, Carl 122, 125, 507, 510
Clary-Aldringen, Elisalex 122, 507
Clary-Aldringen, Franz Wenzel 437
Clary-Aldringen, Hieronymus 122, 125, 507, 509
Clary-Aldringen, Christine, roz./geb. de Ligne 130, 514
Clary-Aldringen, Johann Nepomuk 514
Clary-Aldringen, Ludwine, roz./geb. von Eltz 79, 122, 125, 506–516
Clary-Aldringen, Marcus 122, 125, 507, 510
Clary-Aldringen, Paula 125, 510
Clary-Aldringen, Siegfried 121, 506
Clary-Aldringen, Sophia 125, 510
Clary-Aldringen, Terezie/Therese, roz./geb. Kinsky 121, 506
Columbani, Pietro Paolo 173
Cornelius, Peter 378

Č

Čacký 307
Čapek, Josef 174
Čejka 277, 283, 575, 579, 580
Černohorský, Karel 93, 493
Černý, Václav (literární historik / Literaturhistoriker) 36, 37, 453
Černý, Václav (archivář / Archivar) 91, 93, 491, 492
Černý, Václav (národní správce / nationalen Verwalter) 305, 306

D

Daffinger, Moritz Michael 271
Dahl, Johann Christian Clausen 284, 378, 580
Danda, Klement 199
Decker, Karl 255, 261, 262, 266, 267, 271, 272, 563, 566, 567, 570, 571
Dědina, Jaroslav 43, 45, 62, 227, 269–271, 297, 460, 461, 469, 539, 569, 570
Delsenbach, Johann Adam 435
Delug, Alois 374
Desfours, Ferdinand Ignaz 190
Desfours, Nikolaus (Mikuláš) 190
Desfours-Walderode, Franz Wenzel 190
Dion, Jules Albert de 404
Dobr, Jaroslav 62, 469
Dolci, Carlo 266
Drahoňovský, Josef 412

Dreber, Heinrich 380
Drummond, James Eric 74
Dubský, Adolf 79, 481
Durynská, Judita (Judith von Thüringen) 127, 511

E Eckert, Heinrich 404
Elisabeth von Österreich (Alžběta Bavorská, Sisi) 367
Eltz, Erwein von 155
Engerth, Eduard von 367, 586
Erdreich, Josef 263, 564
d'Este, Franz Ferdinand 194

F Felgenhauer, Richard 267, 567
Ferdinand I. Dobrotivý (Ferdinand V.) 361
Fibich, Zdeněk 159, 314
Fierlinger, Zdeněk 88, 489
Filip, Ota 224, 536, 537
Fischer von Erlach, Johann Bernhard 435, 602
Flégl, Emil 62, 468
František II. (František I. Rakouský), (Franz II. (Franz I. von Österreich)) 358
František Josef I. (Franz Joseph I.) 121, 255, 258, 367, 507, 561
Fridrich II. Veliký (Friedrich II. der Große) 130, 413, 514
Friedrich, Caspar David 375, 382, 580, 588
Frýba, Arnošt 272, 571
Füglistaller, Alois 289
Funke 264, 564
Fürstenberg, Max Egon 75, 478

G Garibaldi von (rod/Geschlecht) 323
Genelli, Bonaventura 284, 377, 386, 580, 590
Ginzkey (rod/Geschlecht) 293–301
Ginzkey, Adeline 295, 297, 301
Ginzkey, Alfred 296
Ginzkey, Heinrich (Heinz) 294–296, 347, 351, 352, 425, 426, 560, 583, 584, 594,
Ginzkey, Helene 301
Ginzkey, Hermine 305
Ginzkey, Ignaz 293, 295–297, 301

Ginzkey, Julia 294
Ginzkey, Rosa 294
Ginzkey, Wilhelm 293, 294, 296–300
Ginzkey-Culp, Julia, roz./geb. Merten 300, 301
Godsey, William 145
Goethe, Johann Wolfgang 130, 288, 289, 291, 395, 514
Götzloff, Carl Wilhelm 377, 386, 590
Gotzowsky, Johann Ernst 413
Grimm, Jacob Ludwig Karl 399
Grimm, Wilhelm Carl 399
Grisebach, Hans 296
Groll, Andreas 267, 566
Grueber, Bernhard 148
Gulbransson, Olaf 263, 566

H
Habsburger (Habsburkové, (rod/Geschlecht) 67, 72, 121, 471, 476, 506, 522
Hájek, Josef 174, 338
Hallwich, Hermann 250, 555
Haricu, Ogawa 355
Harrach (rod/Geschlecht) 58, 67, 153–160
Harrach, Ferdinand Bonaventura 156
Harrach, Johanna 156
Harrach, Johann Nepomuk ml./d. J. 153–160, 402, 421, 595, 599
Harrach, Johann Nepomuk st./d. Ä. 153, 154, 157
Harrach, Karoline, roz./geb. Oettingen-Wallerstein 155
Harrach, Otto 154, 155
Harrach, Stephania, roz./geb. von Eltz 155
Hartig (rod/Geschlecht) 67, 161–170, 470, 582
Hartig, Eleonora, roz./geb. Schwarzenberg 161, 164
Hartig, Franz 37, 161–170, 344
Hartig, Franz Gabriel 161
Hartig, Johann Friedrich 161, 162, 165
Hartig, Johann Nepomuk 161, 162
Hartig, Maria 164
Hartig, Sophia, roz./geb. Waldstein 133, 164
Haupt, Zdeněk 211
Hauptmann, Gerhard 267, 567

Havel, Václav 290
Heinrich, Walter 70, 471
Heintschel von Heinegg, Adelaide Maria Felicitas Rudolfine, roz./geb. Richter 247, 248,
258, 554, 556
Heintschel von Heinegg, Erich 247, 259, 562
Helbig, Julius 250, 555
Helfert, Jaroslav 93, 493
Henlein, Konrad 21, 23, 28, 66, 67, 70, 75–77, 123, 161, 263, 268, 279, 323, 447, 474,
476, 479, 480, 508, 563, 568, 576
Herbst, František 128, 512
Herrenburg, Johann Andreas 284, 580
Hirsch, Bedřich 299
Hirsch, Christian Gotthard 274, 572
Hitler, Adolf 21–23, 28, 78, 135, 137, 263, 396, 447, 448, 481, 518, 519, 563
Hoffmann, Heinrich 408, 409, 411, 597, 598
Hohenlohe, Max Egon 78, 481
Hollmann, Antonín 198
Hölzel, Adolf 267, 567
Homér (Homer) 377
Hönigschmid, Rudolf 227, 338, 538
Honzejek, Stanislav 223, 536
Hora 131, 515
Horejc, Jaroslav 405
Hosemann, Theodor 378, 389, 591
Hrnčál, František 272–275, 570–573
Hrzán-Kapliř z Harasova, Jan Leopold 181
Hříšný, Ladislav 226, 538
Hubert, Josef 173
Hübner, Julius 378
Huttary, Josef 305

CH Chaloupka, František 99, 129, 130, 232, 497, 498, 513, 543
Charlemont, Eduard 305, 372
Charlemont, Hugo 293, 305, 372
Charlemont, Theodor 372
Charvát, Jaroslav 36, 39, 454, 455, 456
Charvátová, Ema 95, 100, 104, 109, 199, 494, 499–501

Chopin, Fryderik 130, 514

Christiansen, Hans 293

I Isabey 271

J Jäger, Maria Theresia, roz./geb. Richter 365, 567

Jäger, Wenzel Franz 252, 253, 260, 261, 265–267, 271, 272, 263, 274, 305, 364, 365, 558, 563–567, 570–572, 585

Janč, Jan 271, 364, 570

Janko, Vladimír 144, 524

Janoušek, Emanuel 91, 93, 97, 491, 492, 495

Jechumtál 174

Ježek, Stanislav 280, 577

Jičínský 294

Jiříčka 282, 578, 579

Jördens 284, 580

Judith von Thüringen (Judita Durynská) 127, 511

Just, Oskar 261, 562

K Kalckreuth, Anna 391, 593

Kalckreuth, Christina von 284, 391, 582, 593

Kalckreuth, Leopold von 284, 380, 381, 392, 580, 594

Kalckreuth, Stanislaus von 284, 380, 381, 391, 581, 589, 593

Kaplíř ze Sulevic, Bohuslav 181

Kaplíř ze Sulevic, Kašpar Zdeněk 181

Karasek, Rudolf 263, 266, 267, 564, 566, 567

Karel I. (Karl I.) 72

Karel IV. (Karl IV.) 196

Karpaš, Roman 249, 555

Karpašová, Mária 249, 555

Kateřina II. Veliká (Katharina die Große) 130, 514

Katzer, Friedrich 227, 539

Keller, Alfred 335, 336, 339

Kerfurt 273, 572

Khuen-Lützwow (rod/Geschlecht) 78, 481

Kieslinger, Josef 73, 477

Kinsky (Kinský, rod/Geschlecht) 14, 71, 171, 361, 511

Kinsky, Alžběta 361
Kinsky, August Franz 171
Kinsky, August Leopold 171
Kinsky, František 71, 475
Kinsky, Frederika, roz./geb. Dubská z Třebomyslic 171
Kinsky, Johann Josef Maxmilian 173
Kinsky, Karl 173
Kinsky, Wenzel Norbert 173
Kinsky, Ulrich Ferdinand 67, 75, 77, 134, 478, 480, 517
Kinsky, Zdenko Radslav 176
Kinsky-Preysing (rod/Geschlecht) 14, 67, 171–176, 442, 443, 471
Kinsky-Preysing, August 172
Kinsky-Preysing, Gertrude 171
Kinsky-Preysing, Johann 172
Kinsky-Preysing, Kaspar 172
Kinsky-Preysing, Marie Filipina 15, 171–176, 420, 422, 429, 443, 585, 599, 601
Kinsky-Preysing, Marie 171
Kirchman 174
Kirchner-Moldenhauer, Dorothea 416, 599
Kittel, Rudolf 227, 539
Klaus, Johannes 423
Kleiner, Salomon 435
Klemm, Walther 263, 266, 564, 566
Klengel, Johann Christian 284, 375, 381, 580, 588
Kleveta 140, 141
Klinger (rod/Geschlecht) 16, 287, 302–307, 444
Klinger, Anna Maria, roz./geb. Ginzkey 302
Klinger, Arabella, roz./geb. Blaschka 288, 302–307, 595, 598
Klinger, Franz Edmund 302
Klinger, Hugo 302
Klinger, Ignaz 302, 303
Klinger, Johann Georg 302
Klinger, Oskar 302–307, 595, 598
Klinger, Ottomar 302
Klinger, Wilhelm 302
Kluge (rod/Geschlecht) 16, 277–284, 444, 445, 575–581
Kluge, Alois 278, 281, 576, 577

Kluge, Franz Emanuel 277, 363, 575
Kluge, Franz Konrad 278–281, 283, 375, 575–579, 585–589
Kluge, Franz Seraphim 277, 363, 575, 576, 584
Kluge, Friedrich 278, 576
Kluge, Hans 278–280, 576, 577
Kluge, Hugo 375, 585–589
Kluge, Ignaz 278, 281, 576, 578
Kluge, Johann 278, 281, 576, 578, 579
Kluge, Johann Adam 277, 278, 282, 575
Kluge, Johanna Philomena 363
Kluge, Josef Wenzel 277, 280, 363, 404, 412, 429, 575, 577, 584, 591, 592, 594
Kluka, Bohuslav 43, 226, 460, 538
Knob, Rudolf 272, 571
Knothe, Hermann 250, 555
Kobr 231
Kolbe, Karl Wilhelm ml./d. J. 253
König, Herbert 284
König, Hugo 283, 381, 392, 580, 594
Kopecký, Antonín 290
Kopecký, Václav 241, 549
Košler, Vladimír 128, 512
Kotrba, Viktor 43, 460
Kofátko, Jiří 89, 91, 206, 490, 491
Kouba, Josef 95, 494
Kralík, Wilhelm 408
Kramář, Karel 72, 475
Kraus, Franz von 252, 267, 567
Krčan, Zdeněk 158
Krebschner 363, 585
Krejčík, Zdeněk 56, 57, 149, 229, 465, 540
Kristek, Josef 280, 577
Křupka, Stanislav 93, 493
Kubátová, Taťána 95, 494
Kučera 224, 536
Kučera, Václav 34, 61, 468
Kuklík, Jan 21, 30, 70, 77, 81, 83–87, 206, 447, 451, 474, 480, 483–486, 488, 526
Kupelwieser, Leopold 369, 380

- L
- Lalique, René 409, 411, 593
- Langer, Karl Hermann Theodor 283, 380, 391, 392, 580, 593
- Lank, Otto 169, 243, 550, 551
- Laušman, Bohumil 86, 204, 488, 525
- Lažanský, Leopold 181
- Ledebur-Wicheln (rod/Geschlecht) 177–184
- Ledebur-Wicheln, Adolf Benno 181
- Ledebur-Wicheln, Eugen 177–184
- Ledebur-Wicheln, Johann 177
- Ledebur-Wicheln, Karolina, roz./geb. Czernin z Chudenic 177
- Lehár, Franz 267, 567
- Leibl, Wilhelm 379
- Lenbach, Franz 381
- Leopold II. 145
- Lerchenfeld, Sophia 196
- Lewin-Funcke, Arthur 353
- Libštejnský z Kolovrat, Zdeněk Lev 173
- Liebermann, Max 381
- Liebieg (rod/Geschlecht) 182, 225–227, 256, 334, 329, 538, 539, 558, 559, 564, 565
- Liebieg, Heinrich 264, 372, 564
- Liebieg, Johann 254, 558
- Liebieg, Theodor 286
- Lienert, Rudolf Johann 216, 534
- Liesler, Karel 280, 577
- Lifka, Bohumil 144, 435, 524
- Ligne, Charles Joseph de 130, 514
- Lichtenberger, Hermann Julius 378, 389, 591
- Liszt, Franz 130, 514
- Lorrain, Claude 375
- Lubach, Franz 351, 352, 583
- Lüttwitz, von 359
- M
- Maas, Adolf 241, 550
- Macek, Jaroslav 224, 537
- Madame de Pompadour viz/siehe Poisson, Jean-Antoinette
- Mahla, Martha, roz./geb. Redlhammer 316
- Mahla, Wilhelm 316

Mácha, Karel Hynek 224, 363, 364, 585
Machačka, Miloslav 174
Macht, Hans 267, 566
Machytka, Eduard 308–312
Machytka, Emanuel 16, 308–314, 363, 364, 407, 432, 433, 444, 585, 597, 601, 602
Machytka, Jan Josef 313
Machytková, Anežka 308
Mallmann (rod/Geschlecht) 293–301
Mallmann, Alfred 294–297
Mallmann, Egon 294–296
Mallmann, Karla Antonia, roz./geb. Ginzkey 294
Mallmann, Karl Arthur Josef 294
Mallmann, Maria Juliane, roz./geb. Ginzkey 294
Mallmann, Wilhelm Egon 295
Mandelík, Ervín 128, 512
Mánes, Antonín 312
Marchesi, Pompeo 358, 584
Markvartic (rod/Geschlecht) 133, 516
Masaryk, Tomáš Garrigue 20, 73, 446, 477, 519
Mašťálko, Josef 37, 44, 46, 47, 52, 57, 58, 227, 465–467, 539
Matar, Gino 353, 584
Matěna, Antonín 280, 577
Maximovič, Rudolf 91, 93, 491, 492
May, Karl 261, 263, 272, 563, 564
Medinger, Margarethe, roz./geb. Hermann 189, 190
Medinger, Wilhelm ml./jun. 185–193
Medinger, Wilhelm st./sen. 72, 74, 185–187
Medinger, Wilhelm Michael 189
Menzel, Adolph von 284, 379, 389, 580, 592
Merhout, Cyril 270, 271, 570
Merten, Betsy 300
Mettal, Otto 72, 476
Mettner, Karl 416, 599
Meyer, Johann 408
Meyer, Josef 408
Michl 283, 580
Mládek, Josef 279, 280, 576, 577

Mlejnek, Karel 169, 243, 550
Mohn, Victor Paul 380
Morávek, Jan 48, 91, 462, 491
Mühlig, A. E. 284, 580
Mucha, Alfons 293
Müller, Karl Wilhelm 380, 580
Müller, Richard 284
Müllerová, Augusta 32
Munejuki 356, 584
Munch, Edvard 267
Münchhausen, Börries von 396, 399, 595
Münsberg, Hermann Peter 224, 536
Munzar, Josef 280, 577
Münzberg, Josef 197

N
Naizen, Kanó 355
Nastoupil, Josef František Karel 212, 213, 330, 531
Nazarenko, Petr Klimovič 171
Neher, B. 284, 580
Nelböck, Friedrich 75, 478
Neustupný, Jiří 215, 216, 532, 533
Nohejlová-Prátová, Emanuela 43, 275, 459, 573
Normann, Adelsten 305
Nosek, Václav 27
Novák, František 306
Novotný, Vladimír 93, 112, 142, 493, 504, 523

O
Oertel, Johann 405
Oettingen-Wallerstein 148
Oppenheimer, Ludwig 187, 190
Ottenfeld, Rudolf von 400
Overbeck, Friedrich 284, 376, 377, 382, 580, 589

P
Palme (rod/Geschlecht) 120, 173, 174
Paviček, František 21, 447
Pazourek, František 412
Peschel, Carl Gottlieb 284, 377, 382, 580, 589

Pfeiffer-Fried, Josef 263, 564
Pforr, Franz 376
Piffll, Alfréd 39, 63, 215, 216, 218, 227, 228, 470, 533, 539, 540
Pius XI. 294
Placht, Otto 131, 169, 515
Plečnik, Josip 293
Podaný, Čeněk 226, 538
Podstatzky-Lichtenstein, Marie 334, 450
Poche, Emanuel 98, 142, 211, 281, 348, 352, 496, 523, 530, 577
Poisson, Jean-Antoinette 429
Polaczek, Wilhelm 334
Polžic a Bezdržic, Jan Vilém Harant z/von 157
Porta, Antonio 181
Posselt, Adolf Heinrich 320
Prášek, Karel 161
Pravenec, Jindřich 91, 491
Preysing (rod/Geschlecht) 171
Preysing, August 171
Preysing, Eliška, roz./geb. Bořek-Dohalská 171
Preysing, Kaspar 172
Preysing, Wilhelm Emanuel 171
Prkna, Otakar 50, 51, 63, 64, 470
Prouza, Václav 272, 571
Pšenička 233

Q Quast, Jan Zachariáš 363, 364, 585

R Raap, Michal 141, 522
Radiměřský, J. 211, 530
Rakušanová, Marie 374
Raim 318
Ramberg, Arthur von 284, 580
Randak, Karl 320
Rašín, Alois 72, 475
Raunihar (rodina/Familie) 287
Raunihar, Helene, roz./geb. Blaschka 288, 292, 372, 374, 587
Rayski, Ferdinand von 284, 581

Redlhammer (rod/Geschlecht) 16, 315–320, 343, 408, 415, 416, 431, 444, 582, 597–599, 601

Redlhammer, Albert 315–320

Redlhammer, Eduard Ludwig 315–320

Redlhammer, Ernst 316

Redlhammer, Friedrich 316

Redlhammer, Margarethe 316

Redlhammer, Oskar 316, 318

Redlhammer, Walter 316, 318

Reinhold, Franz 142, 523

Resl, František 273

Ressel, Franz 249, 250, 254, 256–259, 555, 558–561

Ribarz, Rudolf 267, 566

Ridinger, Johann Elias 169, 400, 401, 596

Riedel (rodina/Familie) 321–328

Riedel, Arno 322–325

Riedel, Claudia, roz./geb. von Prollius 323

Riedel, Claus Joseph 323, 324

Riedel, Johann Christoph 323

Riedel, Joseph 322, 323, 325, 326

Riedel, Otto 322

Riedel, Waldemar 322

Riedel, Walter 322–325

Riedel, Wilhelm 322

Riefenstahl, Leni 273, 572

Richter (rod/Geschlecht) 16, 246–276, 334, 444, 553–575

Richter, Adrian Ludwig 284, 376–378, 380, 587

Richter, Anna, roz./geb. Bendová 257

Richter, Anton 247, 250, 254, 258, 556, 557–560

Richter, Carl Leopold 251, 556

Richter, Carl Max 247, 251, 256, 258, 264, 558, 559, 561, 562, 566

Richter, Dorly 247

Richter, Elisabeth 423

Richter, Elisabeth Pauline Maria 257, 560

Richter, Eni 269, 569

Richter, Erwin 261, 563

Richter, Eva 261, 262, 563

Richter, Felix 247–249, 254, 260, 263, 266, 272, 365, 554, 555, 558, 562–564, 568, 571

Richter, Felix Hermann 261, 563

Richter, Franz 258, 561

Richter, Frauke 247, 259, 562

Richter, Gottfried 254, 558

Richter, Gustav 253, 256, 257, 258, 265, 268, 401, 556, 559–561, 568

Richter, Gustav Alfred 247, 254, 257, 258, 261, 264, 265, 268, 272, 274, 353, 365, 554, 558, 559, 561, 564, 565, 568, 571

Richter, Gutta 259, 562

Richter, Heinrich 253, 254, 273, 556, 558, 572

Richter, Heinrich Julius 259, 260, 562

Richter, Helene, roz./geb. Jaeckel 266, 566

Richter, Herta Elisabeth 259, 562

Richter, Ingrid 261, 262, 563

Richter, Irene, roz./geb. Čačinović 262, 563

Richter, Jindřich 273, 572

Richter, Josef 254, 558, 564

Richter, Josef Anton 251, 256, 267, 556, 559, 560, 566, 567

Richter, Julia, roz./geb. Persch 256, 559

Richter, Leontine Johanna Anna 257, 560

Richter, Luise, roz./geb. Köcher 247, 249, 554

Richter, Max 249, 254, 259–261, 264–271, 275, 364, 401, 554, 555, 557, 561–565, 567–570, 573

Richter, Max Arne 259, 269, 554, 562, 568, 569

Richter, Max Gustav Josef 247, 250, 254, 562

Richter, Maria, roz./geb. Killmann 62, 256, 258, 268–270, 273, 274, 469, 556, 561, 568, 569, 571, 573

Richter, Maria, roz./geb. Prokoph 251, 556, 560

Richter, Rudolf Josef 263, 268, 559, 560, 568

Richter, Susanne 263, 564

Rohan, Alain 72, 75, 146, 476, 478

Röhrl, Hans 259, 562

Röhrl, Julia Maria Betty Josepha 247

Römisch, Franz Zacharias 190

Rosenthal, Philipp 416, 417

Rosse/Roos 224, 240

- Rousseau, Jean Jacques 130
- Rückert, Friedrich 395
- Ruda, Vladimír 249, 261, 555, 563
- Ruijsdael, Jacob 375
- Runciman, Walter 77, 123, 480, 508
- Rutha, Heinrich 70, 123, 474, 478, 508
- Ř
- Řehák, Josef 319
- Řehořek, Otakar 199, 243, 299, 545, 551
- Řiha, Oldřich 36, 39, 455, 456
- S
- Sacher, Josef 361
- Sachsen-Weimar, Anna Amalia von 395
- Salhausen (rod/Geschlecht) 173
- Seidel, Oskar 323
- Schadow, Friedrich Wilhelm 378
- Scheybal, Josef 56, 57, 62, 63, 98, 100, 103, 104, 106, 132, 141, 144, 149, 168, 169, 174–176, 182, 190, 191, 197, 199, 200, 208, 213–216, 219–226, 229, 231, 232, 234–238, 240, 241, 243–245, 250, 251, 253, 256, 258, 261, 264, 266–276, 281–285, 289–292, 297–299, 301, 304–307, 312, 313, 318–320, 325, 326, 328–333, 339, 340, 353, 364, 396, 465, 469, 515, 524, 528, 533–538, 540–541, 543–546, 548, 550–552, 556–561, 563, 564, 566–575, 578–581
- Schicht (rodina/Familie) 214, 532
- Schicht, Georg 63, 469
- Schmitt (rodina/Familie) 285, 288, 289, 372
- Schmitt, Franz von 286, 287, 289, 371
- Schmitt, Helena 288, 289, 371, 372, 587
- Schmitt, Jan 231, 541
- Schmitzhausen, Charlotte von 316
- Schneider, Karel 58, 59, 62, 467, 468, 531
- Schnorr von Carolsfeld, Julius 284, 376–378, 382, 580, 589
- Scholaude 182
- Scholtz, Julius 283, 379, 389, 391, 580, 592
- Schönheit, Johann Carl 415
- Schönwälder, Karl Friedrich 250, 555
- Schovánek, Emil 274, 572
- Schramm 182

Schubert, Franz 395
Schubert, Rudolf 179
Schwarzenberg (rod/Geschlecht) 501, 502
Schwarzenberg, Adolf 84, 85, 109, 486, 501, 502
Schwarzenberg, Bedřich 72, 476
Schweiger, Hanuš 274, 572
Siegmüller, Hugo 274, 572
Skalský, Gustav 93, 493
Skrbenský, Jan 219, 534
Smiřický (rod/Geschlecht) 148
Sommer, J. 224, 536
Soukup, Alois 103, 104, 130, 236, 244, 499, 513, 551
Soukup, Jaromír 91, 491
Spann, Othmar 69, 70, 135, 473, 474, 518
Spiro, Eugen 273, 572
Staeger, Ferdinand 253, 273, 557, 572,
Stalin, Josif Vissarionovič (Stalin, Josef Wissarionowitsch) 31, 452
Staněk, Emanuel 253, 274, 557, 572
Staněk, Tomáš 30, 31, 33, 34, 312, 337, 451, 453, 454
Stárek, Stanislav 268, 568
Steinhardt, Laurence 301
Steinle, Eduard von 283, 376, 580
Stengel, Josef Anton 16, 329–333, 355, 356, 420, 431, 444, 584, 599, 601
Stengel, Marie 16, 329–333, 355, 356, 420, 431, 444, 584, 599, 601
Stíbrál, Josef 353
Stočes 214
Stoeving, Curt 263, 285, 564, 581
Streit, Robert 372, 374, 587
Strnad, Celestýn 317, 318
Strnad, Jan 222, 319, 535
Swarowski (rodina/Familie) 324

Š

Šitina 318
Šrůtek, V. 224, 536
Šternová, Petra 560 ,257
Štoček, Josef 364
Štorm, Břetislav 493 ,93

T Talaváňa, Stanislav 132, 516
 Taschek, Josef 408
 Tasso, Torquato 377
 Ta-wej, Čeng 355
 Theer ze Silbersteinu (Theer von Silberstein) 281, 577
 Theer ze Silbersteinu, Josef Karel (Theer von Silberstein, Josef Karl) 281, 577
 Thomas, A. 284, 580
 Thun, Kryštof Šimon 197
 Thun, Maxmilian 197
 Thun-Hohenstein (rod/Geschlecht) 14, 67, 194–200
 Thun-Hohenstein, Alžběta, roz./geb. Mladotová ze Solopisk 368
 Thun-Hohenstein, Franz de Paul Anton 194
 Thun-Hohenstein, Franz 121, 195
 Thun-Hohenstein, Franz Anton III. 15, 75, 78, 194–200, 586, 587, 560, 368, 371, 423, 443, 478, 481, 507, 586, 587, 600
 Thun-Hohenstein, Jaroslav 194, 195
 Thun-Hohenstein, Leopold Lev 368, 371, 587
 Thurn-Taxis (rod/Geschlecht) 100
 Thury, Max von 374
 Thury, Wolfgang von 374
 Thyll, Marthe, roz./geb. von Schmitt 287, 288
 Tirzins 318
 Tölk, Josef 252, 258, 267, 561, 567
 Trejtnarová, Zdeňka 62, 468
 Trépardoux, Charles 404
 Trossin, Edmund 302
 Truman, Harry 31, 452
 Tschorna-Brindler, Jiří 61, 467, 468
 Tuček, Karel 215, 532
 Turnwald (rod/Geschlecht) 16, 52, 316, 334–340, 463
 Turnwadi, Adelheid 336
 Turnwald, Clara, roz./geb. Wildner 336, 337
 Turnwadi, Edeltraud 336
 Turnwadi, Elisabeth 336
 Turnwald, Gottfried 336
 Turnwald, Josef 334, 335,
 Turnwald, Klothilde, roz./geb. Klinger 334

Turnwald, Klothilde 336
Turnwald, Reinhard 316, 335
Turnwald, Rita, roz./geb. Redlhammer 316
Turnwald, Rudolf ml./d. J. 336, 337
Turnwald, Rudolf st./d. Ä. 335–340, 582, 596, 599
Turnwald, Wilhelm 43, 460

U
Uhde, Fritz von 381
Újezdce a Kunic, Arnošt z/von 157
Újezdce a Kunic, Závaš z/von 157
Ury, Lesser 273, 572

V
Valda, Karel 271, 570
Valdštejna, Albrecht z (Waldstein, Albrecht von) 190, 404
Valdštejnové viz Waldstein
Vartemberka, Jan z/von 190
Vartemberka, Jan Březenský z/von 196
Vartemberka, Jindřich Ota z/von 190
Vartemberka, Karel z/von 190
Vencour, František 62, 469
Venus, Franz Albert 380
Veselý, Jaroslav 93, 492
Vetter-Lilie, Moritz 178
Vchynský ze Vchynic (rod) (Wchinsky von Wchinitz (Geschlecht)) 127, 511
Vik, Karel 52, 54–57, 149, 190, 219, 229, 400, 463, 465, 534, 540, 595
Viktorie I. (Victoria I.) 433
Vinter, Vlastimil 45, 110, 173, 225, 226, 338, 461, 503, 537, 538
Volavka, Vojtěch 45, 149, 182, 461
Volf, Miloslav 36, 39, 53, 56, 59, 455, 456, 464, 465, 467
Voltaire vl. jm./eigentl. François Marie Arouet 130, 514
Vorlíček, Viktor 215, 222, 223, 318–320, 533, 535, 536
Votoček, Otakar 225, 537
Vrána, Pavel 140, 521
Vybíral, Bohuslav 93, 493
Vydra, František 224, 536
Vysušil 340

W Wágner, Antonín 361
 Wagner, Richard 130, 514
 Wagner, Václav 43, 62, 141, 460, 469, 522
 Waldstein (rod/Geschlecht) 67, 72, 133–144, 146, 148, 157, 190, 402–404, 471, 476, 516–524
 Waldstein, Adolf 72, 133, 139, 476, 516, 517, 521, 522
 Waldstein, Aglae 133, 517
 Waldstein, Albrecht 190, 404
 Waldstein, Ernest 133, 517
 Waldstein, Ernest Anton Franz de Paula 402
 Waldstein, Hynek 148
 Waldstein, Josef 148
 Waldstein, Karl 43, 75, 79, 133–144, 164, 345, 348, 351, 400, 402, 443, 460, 478, 481, 516–524, 582, 583, 596,
 Waldstein, Karl Albrecht 133, 140, 517, 521
 Waldstein, Karl Felix 190
 Waldstein, Maria Elisabeth 133, 517
 Waldstein, Maria Gabriella 133, 517
 Waldstein, Maria Johanna, roz./geb. Kinsky 134, 140, 517
 Waldstein, Sophia, roz./geb. Hoyos 133, 516
 Waldstein, Theresia 133, 517
 Walko, Karl 318–320
 Watzdorf 173
 Wegely, Wilhelm Caspar 413
 Wegener, Johann Friedrich Wilhelm 283, 284, 378, 386, 580, 591
 Wenisch, Rudolf 61, 468
 Wenzel, Alfred 261, 401, 562, 596
 Westphalen (rod/Geschlecht) 78, 481
 Weyden, Rogier van der 376
 Wien-Claudi, Franz 72, 476
 Wiesenthal, Franz 371, 372, 587
 Wirth, Zdeněk 33, 38, 52, 54, 57, 62, 63, 88–95, 97, 98, 100, 103, 104, 106, 130–132, 142, 144, 150, 159, 169, 175, 176, 184, 190–193, 199, 211, 213, 216, 219–221, 231, 232, 234, 235, 241, 243–245, 253, 256, 264, 270, 274, 298, 299, 301, 331–333, 340, 463, 469, 489, 490–496, 499, 500, 513–515, 523, 524, 530, 534, 535, 543, 544, 549, 550, 552, 560, 564, 569, 573,
 Wodiczka, Adalbert 61, 468, 569, 570

- Z Záleský 269, 270
 Zeissig, Johann Elias 415
 Zeman, Jaroslav 12, 335
 Zeman, Jiří 174
 Zeman 282
 Zenger, Zdeněk 241, 551
 Zimmermann, Heinrich 61, 468
 Zingg, Adrian 284, 580
- Ž Žikeš, Vladimír 168

Místní rejstřík / Ortsregister

- A
- Adolfov (Adolfshütte) 408
 - Adolfshütte (Adolfov) 408
 - Afrika 294
 - Ägypten (Egypt) 315, 350, 399, 407, 595, 597
 - Alpen (Alpy) 264, 380, 391
 - Alpy (Alpen) 264, 380, 391
 - Alsasko (Elsass) 411
 - Anglie (England) 186, 404, 426, 427
 - Arnau (Hostinné) 577
 - Arnsdorf (Arnultovice) 281, 578
 - Arnultovice (Arnsdorf) 281, 578
 - Asie (Asien) 294, 422
 - Asien (Asie) 294, 422
 - Augsburg 400, 401, 596
 - Aussig an der Elbe (Ústí nad Labem) 39, 63, 99, 210, 214–216, 218, 316, 438, 441, 469, 497, 532, 533, 540
- B
- Babylonie (Babylonien) 351
 - Babylonien (Babylonie) 351
 - Bad-Saarow 187
 - Bad Wurzelsdorf (Kořenov) 321, 409
 - Balkan (Balkán) 264, 285, 565
 - Balkán (Balkan) 264, 285, 565
 - Basel (Basilej) 186, 253
 - Basilej (Basel) 186, 253
 - Bedřichov (Friedrichswald) 264, 552
 - Bělá pod Bezdězem (Weisswasser) 139, 141, 402, 521
 - Belfast 279, 576
 - Belgie (Belgien) 132, 515
 - Belgien (Belgie) 132, 515
 - Benatek (Benátky nad Jizerou) 371
 - Benátky (Venedig) 126, 376, 511
 - Benátky nad Jizerou (Benatek) 371
 - Benešov nad Ploučnicí (Bensen) 143, 170, 197, 198, 524
 - Bensen (Benešov nad Ploučnicí) 143, 170, 197, 198, 524

Berlin (Berlin) 37, 124, 125, 187, 249, 284, 285, 288, 319, 375, 378, 380, 389, 413, 451, 508, 509, 554, 581, 591, 592, 598

Berlín (Berlin) 37, 124, 125, 187, 249, 284, 285, 288, 319, 375, 378, 380, 389, 413, 451, 508, 509, 554, 581, 591, 592, 598

Bilin (Bílina) 62, 130, 131, 468, 513, 514

Bilina (Bilin) 62, 130, 131, 468, 513, 514

Bodenbach (Podmokly) 196, 198, 199, 200

Böhmen (Čechy) 13, 19, 22, 34, 37, 40, 50, 56, 62, 69, 78, 80, 81, 89, 93, 121, 125, 126, 134, 148, 153, 161, 172, 174, 176, 177, 194, 215, 220, 227, 237, 263, 277, 283, 284, 285, 294, 302, 311, 326, 329, 334, 361, 363, 365, 367, 382, 391, 392, 402, 407, 408, 409, 411, 412, 419, 423, 431, 432, 441, 444, 447, 453–457, 464, 466, 468, 473, 481, 483, 490, 493, 501, 506, 510, 514, 517, 533–535, 539, 546, 564, 575, 580, 585, 586, 588, 593–594, 596–601

Böhmisch Aicha (Český Dub) 292–285, 305, 371, 372, 425, 587, 600

Böhmisch Kamnitz (Česká Kamenice) 23, 58, 197, 198, 233, 465

Böhmisch Leipa (Česká Lipa) 37, 44, 57, 58, 132, 137, 138, 144, 163, 164, 166, 173, 211, 465, 524

Böhmisch Skalitz (Česká Skalice) 52

Böhmisches Mittelgebirge (České Středohoří) 380

Brasilien (Brazílie) 43, 279, 459, 576

Bratislava (Pressburg) 232, 261, 542, 563

Braunau (Broumov) 62, 179, 219, 468, 534

Brazílie (Brasilien) 43, 279, 459, 576

Brennei (Horní Branná) 58, 153, 157, 308–313, 363, 364, 407, 432, 433, 467, 585, 597, 601–602

Breslau (Vratislav) 165, 273, 572

Brno (Brünn) 69, 179, 238, 295, 307, 459, 473, 546

Broumov (Braunau) 62, 179, 219, 468, 534

Bruck an der Leitha 153

Brünn (Brno) 69, 179, 238, 295, 307, 459, 473, 546

Brüx (Most) 42, 50, 51, 182, 296

Budweis (České Budějovice) 546, 467, 238, 61

Buchlovice (Buchlowitz) 169

Buchlowitz (Buchlovice) 169

Bukovina 425, 426, 600

Bürgles (Hrádek u Nechanic) 104, 153, 160, 500

Bürgstein (Sloup) 171–176, 361, 420, 422, 429, 585, 599, 601

- Čechy (Böhmen) 13, 19, 22, 34, 37, 40, 50, 56, 62, 69, 78, 80, 81, 89, 93, 121, 125, 126, 134, 148, 153, 161, 172, 174, 176, 177, 194, 215, 220, 227, 237, 263, 277, 283, 284, 285, 294, 302, 311, 326, 329, 334, 361, 363, 365, 367, 382, 391, 392, 402, 407, 408, 409, 411, 412, 419, 423, 431, 432, 441, 444, 447, 453–457, 464, 466, 468, 473, 481, 483, 490, 493, 501, 506, 510, 514, 517, 533–535, 539, 546, 564, 575, 580, 585, 586, 588, 593–594, 596–601
- Česká Kamenice (Böhmisch Kamnitz) 23, 58, 197, 198, 233, 465
- Česká Lípa (Böhmisch Leipa) 37, 44, 57, 58, 132, 137, 138, 144, 163, 164, 166, 173, 211, 465, 524
- Česká Skalice (Böhmisch Skalitz) 52
- České Budějovice (Budweis) 61, 238, 467, 546
- České středohoří (Böhmisches Mittelgebirge) 380
- Československá republika, Československo (Tschechoslowakische Republik, Tschechoslowakei) 21, 25, 27, 30, 33, 36, 43, 61, 67, 68, 70, 72–78, 80, 81, 109, 123, 126, 134, 148, 164, 179, 180, 186, 229, 247, 258, 276, 280, 286–288, 290, 300, 322, 323, 325, 328, 444, 446, 451, 452, 454, 459, 467, 471, 472, 474–483, 487, 501, 507, 508, 510, 511, 517, 540, 554, 561, 563, 574, 577
- Český Dub (Böhmisch Aicha) 285–292, 305, 371, 372, 425, 587, 600
- Čína (China) 351, 419, 420, 422, 599
- D
- Dachau 267, 566
- Dálný Východ (Ferner Osten) 264
- Dánsko (Dänemark) 433
- Dänemark (Dánsko) 433
- Dauba (Dubá) 135, 139, 173, 211, 518, 521, 530
- Děčín (Tetschen) 71, 75, 121, 122, 123, 125, 131, 171, 172, 194, 195, 196, 197, 198, 439, 475, 478, 506–508, 510, 514
- Deggendorf 147, 156
- Desná (Dessendorf) 321, 324–328
- Dessendorf (Desná) 321, 324–328
- Deutsch Gabel (Jablonné v Podještědí, Německé Jablonné) 44, 56, 58, 59, 211, 465, 530
- Deutsches Reich (Německá říše) 34, 37, 78, 196, 205, 279, 284, 312, 321, 453, 481, 576, 581
- Deutschland (Německo) 16, 18, 21, 37, 58, 67, 78, 80, 126, 229, 263, 273, 280, 294, 296, 318, 324, 333, 376, 378, 381, 382, 400, 416, 444, 446, 447, 465, 471, 479, 480, 483, 510, 563, 577, 581, 588–589, 596, 599

- Dobříš 87, 489
- Doksany (Doxan) 145–148, 152, 170, 282, 367, 579
- Doksy (Hirschberg) 94, 102, 134, 138–144, 164, 345, 348, 351, 400–402, 442, 517, 518, 522–524
- Dolní Křečany (Unter Ehrenberg) 302
- Dolní Maxov (Unter Maxdorf) 321, 401
- Dolní Polubný (Unterpolaun) 409, 412, 598
- Dolní Rakousy (Niederösterreich) 337
- Dolní Višňová (Niederweigsdorf) 258, 561
- Dörfel (Viska) 256, 559
- Doxan (Doksany) 145–148, 152, 170, 282, 367, 579
- Drážďany (Dresden) 79, 121, 165, 267, 279, 283, 284, 375, 377–379, 386, 389, 391, 415, 506, 567, 576, 580, 590–592
- Dresden (Drážďany) 79, 121, 165, 267, 279, 283, 284, 375, 377–379, 386, 389, 391, 415, 506, 567, 576, 580, 590–592
- Dubá (Dauba) 135, 139, 173, 211, 518, 521, 530
- Duchcov (Dux) 50, 93, 493, 522, 596
- Dunkelthal (Temný Důl) 277, 363, 575
- Dux (Duchcov) 50, 93, 493, 522, 596
- E**
- Egypt (Ägypten) 315, 351, 399, 407, 595, 597
- Eisenbrod (Železný Brod) 189–192, 311
- Eisgrub (Lednice) 275, 327, 574
- Elbogen (Loket) 61, 467
- Elsass (Alsasko) 411
- England (Anglie) 186, 404, 426, 427
- Eulau (Jílové) 194, 196, 197–200, 368, 371, 423, 586, 587, 600
- Europa (Evropa) 19, 77, 178, 179, 186, 225, 302, 303, 315, 323, 343–345, 347, 348, 351, 352, 358, 368, 378, 420, 422, 425, 427, 429, 431–433, 586, 599, 601, 602
- Evropa (Europa) 19, 77, 178, 179, 186, 225, 302, 303, 315, 323, 343–345, 347, 348, 351, 352, 358, 368, 378, 420, 422, 425, 427, 429, 431–433, 586, 599, 601, 602
- F**
- Ferner Osten (Dálný Východ) 264, 564
- Francie (Frankreich) 43, 78, 145, 294, 337, 404, 429, 433, 460, 601
- Frankreich (Francie) 43, 78, 145, 294, 337, 404, 429, 433, 460, 601
- Frauenberg (Hluboká) 85, 486
- Freiberg 173

Friedland (Frýdlant) 175, 211, 250, 255, 256, 267, 268, 270–272, 274, 282, 284, 285, 302, 303, 306, 314, 327, 334, 468, 493, 524, 530, 531, 555, 559, 566, 568, 569, 572, 579, 581

Friedrichswald (Bedřichov) 244, 552

Frýdlant (Friedland) 175, 211, 250, 255, 256, 267, 268, 270–272, 274, 282, 284, 285, 302, 303, 306, 314, 327, 334, 468, 493, 524, 530, 531, 555, 559, 566, 568, 569, 572, 579, 581

Fürstenfeld 309

G Gablonz an der Neise (Jablonec nad Nisou) 16, 61, 185, 186, 193, 211, 222–224, 230, 240, 261, 315–320, 325, 326, 328, 343, 374, 401, 408, 411, 415, 416, 431, 443, 467, 530, 531, 535, 536, 548, 562, 582, 596–599, 601

Galizien (Halič) 425, 426, 600

Genf (Ženeva) 73, 179, 477

Glasgow 186

Göttingen 396

Grabštejn (Grafenstein) 222

Grafenstein (Grabštejn) 222

Gränzendorf (Hraničná) 374

Graupen (Krupka) 380, 392, 594

Griechenland (Řecko) 351

Groß Britanien (Velká Británie) 31, 70, 78, 134

Groß Kaudern (Chudarov) 196

Groß Meseritsch (Velké Meziříčí) 153

Groß Priesen (Velké Březno) 93, 130, 170, 493, 513

Groß Rohosetz (Hrubý Rohozec) 93, 150, 152, 190, 243, 244, 272, 290, 299, 325–327, 353, 364, 367, 368, 371, 372, 401, 408, 409, 411, 412, 425, 427, 493, 550, 551, 571, 584–587, 596–598, 600

Groß-Rosen 279, 576

Groß Skal (Hrubá Skála) 101, 145, 146, 148–152, 367, 368, 412, 427, 428, 586, 598, 600

Groß-Zdikau (Velký Zdikov) 195

H Haag 185

Haida (Nový Bor) 58, 173, 405, 466, 596

Haindorf (Hejnice) 52, 247, 462, 553

Hajniště (Hegewald) 256, 559

Halič (Galizien) 425, 426, 600

Hall 381, 392, 594
Halle 413, 563
Hamburg (Hamburk) 121, 146, 507
Hamburk (Hamburg) 121, 146, 507
Harrachov (Harrachsdorf) 466
Harrachsdorf (Harrachov) 466
Hegewald (Hajniště) 256, 559
Hejnice (Haindorf) 52, 247, 462, 553
Hemmrich (Oldřichovské sedlo) 254, 558
Hermannseifen (Heřmanovy Sejfy, Rudník) 16, 277, 278, 280–283, 289, 363, 375, 404, 412, 429, 444, 575–579, 588–594, 596, 598, 601
Hermannstädtel (Heřmanův Městec) 133, 134, 517
Heřmanovy Sejfy (Hermannseifen) 16, 277, 278, 280–283, 289, 363, 375, 404, 412, 429, 444, 575–579, 588–594, 596, 598, 601
Heřmanův Městec (Hermannstädtel) 133, 134, 517
Hirschberg (Doksy) 94, 102, 134, 138–144, 164, 345, 348, 351, 400–402, 442, 517, 518, 522–524
Hlinsko 295
Hluboká (Frauenberg) 85, 486
Hodkovice nad Mohelkou (Liebenau) 285, 289
Hohenelbe (Vrchlabí) 58, 235, 282, 289, 308, 309, 311–313, 364, 466, 544, 579
Horní Adršpach (Ober Adersbach) 279, 576
Horní Branná (Brennei) 58, 153, 157, 308–313, 363, 364, 407, 432, 433, 467, 585, 597, 601, 602
Horní Maršov (Marschendorf) 58, 466
Horní Polubný (Oberpolaun) 412
Horní Rokytnice (Ober Rochlitz) 264, 565
Horní Smědá (Ober Wittig) 258
Horní Staré Město (Oberaltstadt) 277, 278, 280, 281, 363, 575, 578
Horschowitz (Hořovice) 169, 200
Hořovice (Horschowitz) 169, 200
Hostinné (Arnau) 579
Hradec Králové (Königgrätz) 30, 154–156, 283, 438, 450, 579, 580
Hrádek u Nechanic (Bürgles) 104, 153, 160, 500
Hranice 295
Hraničná (Gränzendorf) 374
Hrubá Skála (Groß Skal) 101, 145, 146, 148–152, 367, 368, 412, 427, 428, 585, 593, 595

Hrubý Rohozec (Groß Rohosetz) 93, 150, 152, 190, 243, 244, 272, 290, 299,
325–327, 353, 364, 367, 368, 371, 372, 401, 408, 409, 411, 412, 425, 427, 493, 550,
551, 571, 584–586, 591–595
Humpolec (Humpoletz) 466
Humpoletz (Humpolec) 466

CH Chicago 224, 240
China (Čína) 351, 419, 420, 422, 594, 596
Chlumec nad Cidlinou (Chlumetz an der Zidlina) 176
Chlumetz an der Zidlina (Chlumec nad Cidlinou) 176
Choltice (Choltitz) 194
Choltitz (Choltice) 194
Chomutov (Komotau) 50, 60, 61, 64, 467, 469
Chudarov (Gross Kaudern) 196

I Isergebirge (Jizerské hory) 244, 247, 255, 260, 264, 267, 271, 272, 274, 304, 365, 374,
408, 409, 412, 552, 567, 570, 571, 585, 592
Iserthal (Semil) (Řeky (Semily)) 285
Itálie (Italien) 78, 294, 302, 358, 382, 386, 584, 587, 588
Italien (Itálie) 78, 294, 302, 358, 382, 386, 584, 587, 588

J Jabkenice (Jabkenitz) 159
Jabkenitz (Jabkenice) 159
Jablonec nad Nisou (Gablonz an der Neise) 16, 61, 185, 186, 193, 211, 222–224, 230,
240, 261, 315–320, 325, 326, 328, 343, 374, 401, 408, 411, 415, 416, 431, 443, 467,
530, 531, 535, 536, 548, 562, 583, 591–593
Jablonné v Podještědí (Německé Jablonné, Deutsch Gabel) 44, 56, 58, 59, 211, 465, 530
Janov nad Nisou (Johannesberg) 374
Janovice (Janowitz) 153
Janowitz (Janovice) 153
Jarše 278, 575
Javorník (Rudník) (Mohren (Hermannseifen)) 16, 280–284, 375, 577–581, 586–590
Jemnischt (Jemniště) 96, 98, 106, 131, 143, 152, 159, 176, 184, 495, 514, 523
Jemniště (Jemnischt) 96, 98, 106, 131, 143, 152, 159, 176, 184, 495, 514, 523
Jičín (Jitschin) 189, 192, 211, 530, 552
Jilemnice (Starkenbach) 49, 50, 58, 153, 155–160, 308, 312, 400, 419, 462, 466,
591, 593

- Jílové (Eulau) 194, 196, 197–200, 368, 371, 423, 586, 594
 Jitschin (Jičín) 189, 192, 211, 530, 552
 Jizerské hory (Isergebirge) 244, 247, 255, 260, 264, 267, 271, 272, 274, 304, 365, 374, 408, 409, 412, 552, 567, 570, 571, 585, 592
 Johannesberg (Janov nad Nisou) 374
 Josefsthal (Josefův Důl) 409, 412
 Josefův Důl (Josefsthal) 409, 412
 Jungbunzlau (Mladá Boleslav) 57, 464
- K**
- Kaaden (Kadaň) 50, 51, 61, 64, 467, 469
 Kačina (Katschina) 106
 Kadaň (Kaaden) 50, 51, 61, 64, 467, 469
 Kalná Voda (Trübenwasser) 279, 576
 Kamenický Šenov (Steinschönau) 52, 58, 120, 173, 174, 463, 465
 Kanada 301, 315
 Karlovy Vary (Karlsbad) 50, 51, 64, 469
 Karlsbad (Karlovy Vary) 50, 51, 64, 469
 Karlsruhe 375, 381, 392, 590
 Kärnten (Korutany) 295
 Karolinthal (Peklo) 254, 558
 Karpaten (Karpaty) 163
 Karpaty (Karpaten) 163
 Kateřinky (Katharinberg) 249, 555
 Katharinberg (Kateřinky) 249, 555
 Katschina (Kačina) 106
 Katusice 57, 464
 Kjóto (Kyóto) 355, 359
 Klášterec nad Ohří (Klösterle an der Eger) 64, 93, 106, 194, 333, 469, 493, 500
 Kleinskal (Malá Skála) 185–187, 189–193, 347, 358, 428
 Kleintopoltschan (Topolčianky) 371, 372
 Klösterle an der Eger (Klášteřec nad Ohří) 64, 93, 106, 194, 333, 469, 493, 500
 Kobern-Gondorf 304
 Koblenz 427
 Köfering 196
 Komotau (Chomutov) 50, 60, 61, 64, 467, 469
 Königgrätz (Hradec Králové) 30, 154–156, 283, 438, 450, 579, 580
 Königsberg 165

Königswart (Kynžvart) 131, 358, 514, 584
Korutany (Kärnten) 295
Kořenov (Bad Wurzelsdorf) 321, 409
Kosmanos (Kosmonosy) 302
Kosmonosy (Kosmanos) 302
Kozel (Waldschloss) 139, 404, 521
Krakau (Krakov) 133, 165, 516
Krakov (Krakau) 133, 165, 516
Krásné Březno (Schönpriesen) 99, 219, 497, 498, 534
Krásný Dvůr (Schönhof) 93, 143, 493, 524
Krásný Les (Schönwald) 249, 556
Krkonoše (Riesengebirge) 58, 264, 467, 468, 597
Krupka (Graupen) 380, 392, 594
Krzemusch (Křemýž) 179, 184
Křemýž (Krzemusch) 179, 184
Křivoklát (Pürglitz) 100, 312, 498
Kufstein 324
Kuks (Kukus) 314, 327
Kukus (Kuks) 314, 327
Kunewald (Kunín) 153
Kunín (Kunewald) 153
Kunnersdorf (Kunratice u Frýdlantu) 302, 303–307, 334, 395, 413, 415, 595, 598
Kunratice u Frýdlantu (Kunnersdorf) 302, 303–307, 334, 395, 413, 415, 595, 598
Kvasice (Kwassitz) 194
Kwassitz (Kvasice) 194
Kynžvart (Königswart) 131, 358, 514, 584
Kyōto (Kjóto) 355, 359

L Lämberg (Lemberk) 45, 62, 93, 225, 285, 326, 460, 468, 493, 537, 581
Lana (Lány) 100, 498
Länder der Krone Böhmens (země Koruny české) 19, 445
Lány (Lana) 100, 498
Laun (Louny) 61, 468
Lednice (Eisgrub) 275, 327, 574
Leipzig (Lipsko) 190, 435, 473, 602
Leitmeritz (Litoměřice) 14, 64, 172, 182, 196, 442, 451, 470
Leitomischl (Litomyšl) 106, 143, 150, 152, 159, 193, 524

Lemberk (Lämberg) 45, 62, 93, 225, 285, 326, 460, 468, 493, 537, 581
Leningrad 163
Liberec (Reichenberg) 22, 45, 182, 187, 189, 204, 225, 226, 227, 231, 232, 234, 245,
248, 249, 254, 263, 264, 268, 270–274, 285, 288, 290, 293, 296, 299, 301, 303, 307,
314, 320, 324, 329, 330, 332, 334, 336–340, 343, 355, 356, 372, 405, 407, 419, 420,
431, 432, 441, 558
Libochovice (Libochowitz) 93, 130, 143, 184, 368, 493, 513, 524, 586
Libochowitz (Libochovice) 93, 130, 143, 184, 368, 493, 513, 524, 586
Libverda (Liebwerd) 257, 560
Liebenau (Hodkovice nad Mohelkou) 285, 289
Liebwerd (Libverda) 257, 560
Lipsko (Leipzig) 190, 435, 473, 602
Litoměřice (Leitmeritz) 14, 64, 172, 182, 196, 442, 451, 470
Litomyšl (Leitomischl) 106, 143, 150, 152, 159, 193, 524
Liverpool 186
Lnáře (Schlüsselburg) 243, 550
Loket (Elbogen) 61, 467
London (Londýn) 352, 429, 449
Londýn (London) 352, 429, 449
Louny (Laun) 61, 468
Luh (Mildenau, Mildenava) 246, 250, 252, 259, 272–275, 353, 553, 556, 561, 571–573
Lužec (Mildeneichen) 246, 250, 251, 258, 272, 273, 553, 556, 572

M Maďarská republika, Maďarsko (Republik Ungarn, Ungarn) 278, 576
Maffersdorf (Vratislavice nad Nisou) 62, 293–300, 305, 316, 347, 351, 352, 425, 426,
469, 583, 584, 600
Mähren (Morava) 13, 22, 34, 37, 40, 69, 231, 283, 326, 402, 441, 448, 456, 457, 472,
483, 541, 580
Mailand (Milán) 358, 584
Malá Skála (Kleinskal) 185–187, 189–193, 347, 358, 428
Manchester 186
Marburg 261, 562
Marschendorf (Horní Maršov) 58, 466
Maschau (Maštov) 53, 465
Maštov (Maschau) 53, 465
Meißen (Míšeň) 333, 413, 415, 598
Mexiko 178

Midlands 427
Milán (Mailand) 358, 584
Mildenau (Luh, Mildenava) 246, 250, 252, 259, 272–275, 353, 553, 556, 561, 571–573
Mildenava (Mildenau, Luh) 246, 250, 252, 259, 272–275, 353, 553, 556, 561, 571–573
Mildenávka (Mildeneichen, Lužec) 246, 250, 251, 258, 272, 273, 553, 556, 572
Mildeneichen (Lužec, Mildenávka) 246, 250, 251, 258, 272, 273, 553, 556, 572
Milešov (Milleschau) 45, 174, 177, 179, 181–184, 368, 461, 586
Miličeves (Millschowes) 285, 581
Milleschau (Milešov) 45, 174, 177, 179, 181–184, 368, 461, 586
Millschowes (Miličeves) 285, 581
Mimoň (Niemes) 37, 44, 47, 58, 161–170, 285, 344, 345, 466, 581, 582
Míšeň (Meißen) 333, 413, 415, 598
Mladá Boleslav (Jungbunzlau) 57, 464
Mnichov (München) 22, 23, 156, 186, 189, 267, 283, 284, 305, 375, 378–381, 386, 391, 392, 447, 448, 566, 567, 580, 581, 590, 593, 594
Mnichovo Hradiště (Münchengrätz) 107, 133, 139, 211, 317, 402, 404, 517, 521, 530
Modlivý důl (Pechgraben) 361
Mohren (Hermannseifen) (Javorník (Rudník)) 16, 280–284, 375, 577–581, 588–594, 596, 598, 601
Monte Carlo 162
Morava (Mähren) 13, 22, 34, 37, 40, 69, 231, 283, 326, 402, 441, 448, 456, 457, 472, 483, 541, 580
Morchenstern (Smržovka) 316
Morkovice (Morkowitz) 194
Morkowitz (Morkovice) 194
Moskau (Moskva) 77, 480
Moskva (Moskau) 77, 480
Most (Brüx) 42, 50, 51, 182, 296
München (Mnichov) 22, 23, 156, 186, 189, 267, 283, 284, 305, 375, 378–381, 386, 391, 392, 447, 448, 566, 567, 580, 581, 590, 593, 594
Münchengrätz (Mnichovo Hradiště) 107, 133, 139, 211, 317, 402, 404, 517, 521, 530

N
Nachod (Náchod) 115, 143, 152, 170, 522
Náchod (Nachod) 115, 143, 152, 170, 522
Náměšť na Hané (Namiescht) 153
Náměšť nad Oslavou (Namiest an der Oslawa) 115
Namiescht (Náměšť na Hané) 153

Nebillau (Nebílovy) 404
 Nebílovy (Nebillau) 404
 Německá říše (Deutsches Reich) 34, 37, 78, 196, 205, 279, 284, 312, 321, 453, 481, 576, 581
 Německé Jablonné (Deutsch Gabel, Jablonné v Podještědí) 44, 56, 58, 59, 211, 465, 530
 Německo (Deutschland) 16, 18, 21, 37, 58, 67, 78, 80, 126, 229, 263, 273, 280, 294, 296, 318, 324, 333, 376, 378, 381, 382, 400, 416, 444, 446, 447, 465, 471, 479, 480, 483, 510, 563, 577, 581, 588, 589, 596, 599
 Neustadt an der Tafelfichte (Nové Město pod Smrkem) 259, 261, 302, 303, 307, 316, 562, 563
 Neuwelt (Harrachsdorf) (Nový Svět (Harrachov)) 58, 467
 New York 119, 294
 Niederlande (Nizozemí) 300
 Niederösterreich (Dolní Rakousy) 337
 Niederweigsdorf (Dolní Višňová) 258, 561
 Niemes (Mimoř) 37, 44, 47, 58, 161–170, 285, 344, 345, 466, 581, 582
 Nizozemsko (Niederlande) 300
 Nové Město pod Smrkem (Neustadt an der Tafelfichte) 259, 261, 302, 303, 307, 316, 562, 563
 Nový Bor (Haida) 58, 173, 405, 466, 596
 Nový Svět (Harrachov) (Neuwelt (Harrachsdorf)) 58, 467

O

Ober Adersbach (Horní Adršpach) 279, 576
 Oberaltstadt (Horní Staré Město) 277, 278, 280, 281, 363, 575, 578
 Oberpolaun (Horní Polubný) 412
 Ober Rochlitz (Horní Rokytnice) 264, 565
 Ober Wittig (Horní Smědá) 258
 Oldřichovské sedlo (Hemmrich) 254, 558
 Olmütz (Olomouc) 179, 231, 232, 238, 267, 541, 542, 546, 567
 Olomouc (Olmütz) 179, 231, 232, 238, 267, 541, 542, 546, 567
 Opava (Troppau) 179, 238, 256, 546, 559
 Opočno (Opotschno) 96, 495
 Opotschno (Opočno) 96, 495
 Österreich (Rakousko) 70, 77, 79, 80, 139, 164, 189, 254, 288, 295, 296, 300, 302, 318, 324, 372, 376, 378, 423, 473, 483, 520, 558, 587, 600, 603
 Österreich-Ungarn (Rakousko-Uhersko) 19, 68, 247, 285, 445, 472, 554

- P
- Palästina (Palestina) 315
 - Palestina (Palästina) 315
 - Pardubice (Pardubitz) 63, 470
 - Pardubitz (Pardubice) 63, 470
 - Paris (Paříž) 43, 77, 212, 253, 379, 411, 427, 429, 460, 480, 531, 597
 - Paříž (Paris) 43, 77, 212, 253, 379, 411, 427, 429, 460, 480, 531, 597
 - Pečky (Petschek) 189
 - Pechgraben (Modlivý důl) 361
 - Pechstein (Smolný důl) 361
 - Peklo (Karolínthal) 254, 558
 - Petersburg (Petrohrad) 78, 145, 294, 481
 - Petrohrad (Petersburg) 78, 145, 294, 481
 - Petschek (Pečky) 189
 - Pilsen (Plzeň) 238, 546
 - Pirna 148
 - Plan (Planá) 155
 - Planá (Plan) 155
 - Ploschkowitz (Ploskovice) 152
 - Ploskovice (Ploschkowitz) 152
 - Plzeň (Pilsen) 238, 546
 - Poběžovice (Ronsberg) 371
 - Podbořany (Podersam) 50, 51, 64, 126, 308, 470, 510
 - Podersam (Podbořany) 50, 51, 64, 126, 308, 470, 510
 - Podmokly (Bodenbach) 196, 198, 199, 200
 - Porýní (Rheinland) 304
 - Postdam (Postupim) 26, 452
 - Postupim (Potsdam) 26, 452
 - Prag (Praha) 20, 39, 41–43, 45, 49, 50, 61, 63, 73, 77, 91, 98–100, 104, 105, 118, 121, 131, 133, 134, 138, 146, 149, 152, 154, 159, 160, 164, 165, 167, 178, 180, 186, 189, 193–195, 211, 212, 222, 224, 228, 229, 232, 234, 241, 267, 271, 275, 280, 292, 298, 308, 312, 318, 320, 328, 329, 333, 352, 358, 363, 365, 367, 368, 371, 423, 435, 477, 479, 491, 496, 498, 500, 507, 514–517, 520, 527, 530, 531, 536, 541, 542, 544, 567, 570, 573, 577, 584–587, 600
 - Praha (Prag)
 - Altstädter Ring (Staroměstské náměstí) 243, 550
 - Bubeneč (Bubentsch) 100
 - Bubentsch (Bubeneč) 100

- Hvězda (Stern) 435
- Kleinseite (Malá Strana) 154, 365
- Letenská ulice (Letenská Straße) 100
- Letenská Straße (Letenská ulice) 100
- Liboc 435
- Malá Strana (Kleinseite) 154, 365
- Malvazinky 244, 551
- Nusle 224, 536
- Prager Burg (Pražský hrad) 100, 184, 297, 498
- Pražský hrad (Prager Burg) 100, 184, 297, 498
- Staroměstské náměstí (Altstädter Ring) 243, 550
- Stern (Hvězda) 435
- Troja 459, 574
- Pressburg (Bratislava) 232, 261, 542, 563
- Prešov 261, 561
- Priesten (Přestanov) 196
- Proseč nad Nisou (Proschwitz an der Neiße) 299
- Proschwitz an der Neiße (Proseč nad Nisou) 299
- Protektorat Böhmen und Mähren (protektorát Čechy a Morava) 22, 37, 448, 456
- protektorát Čechy a Morava (Protektorat Böhmen und Mähren) 22, 37, 448, 456
- Prugg 153
- Přestanov (Priesten) 196
- Přichovice (Pschischowitz) 321, 327
- Pschischowitz (Přichovice) 321, 327
- Pürglitz (Křivoklát) 100, 312, 498
- Pyrenäen (Pyreneje) 380
- Pyreneje (Pyrenäen) 380
- R Raabs 302
- Radčice (Radschitz) 249, 555
- Radschitz (Radčice) 249, 555
- Rakousko (Österreich) 70, 77, 79, 80, 139, 164, 189, 254, 288, 295, 296, 300, 302, 318, 324, 372, 376, 378, 423, 473, 483, 520, 558, 587, 600, 603
- Rakousko-Uhersko (Österreich-Ungarn) 19, 68, 247, 285, 445, 472, 554
- Raspenau (Raspenava) 248–259, 263, 266–268, 270, 272, 353, 364, 365, 401, 469, 553–556, 558, 560, 563, 566, 567, 569–573, 584–586, 596
- Raspenava (Raspenau) 248–259, 263, 266–268, 270, 272, 353, 364, 365, 401, 469,

553–556, 558, 560, 563, 566, 567, 569–573, 584–586, 596
Ratibořice (Ratoborschitz) 143, 152, 159, 170, 193, 291, 307, 314, 326, 340
Ratoborschitz (Ratibořice) 143, 152, 159, 170, 193, 291, 307, 314, 326, 340
Reichenau an der Knieschna (Rychnov nad Kněžnou) 314
Reichenberg (Liberec) 22, 45, 182, 187, 189, 204, 225, 226, 227, 231, 232, 234, 245,
248, 249, 254, 263, 264, 268, 270–274, 285, 288, 290, 293, 296, 299, 301, 303, 307,
314, 320, 324, 329, 330, 332, 334, 336–340, 343, 355, 356, 372, 405, 407, 419, 420,
431, 432, 441, 558
Reichstadt (Zákupy) 58, 143, 152, 282, 361, 365, 466, 579
Rheinland (Porýní) 304
Riesengebirge (Krkonoše) 58, 264, 467, 468, 597
Rollberg (Velké Ralsko) 162
Rom (Řím) 351, 376, 382, 589
Ronsberg (Poběžovice) 371
Rudník (Hermannseifen) 16, 277, 278, 280–283, 289, 363, 375, 404, 412, 429, 445,
575–579, 588–594, 596, 598, 601
Rügen (Rujána) 264, 565
Rujána (Rügen) 264, 565
Rumänien (Rumunsko) 133, 517
Rumburg (Rumburk) 211, 302, 530, 531
Rumburk (Rumburg) 211, 302, 530, 531
Rumunsko (Rumänien) 133, 517
Rusko (Russland) 146, 302
Russland (Rusko) 146, 302
Rychnov nad Kněžnou (Reichenau an der Knieschna) 314

Ř
Řecko (Griechenland) 351
Řeky (Semily) (Iserthal (Semil)) 285
Řím (Rom) 351, 376, 382, 589

S
Saar (Žďár nad Sázavou) 100, 498
Saaz (Žatec) 64, 121, 50, 51, 63, 64, 470
Sadová (Sadowa) 155, 156
Sadowa (Sadová) 155, 156
Sachsen (Sasko) 25, 173, 278, 375, 380, 381, 386, 415, 435, 576, 588, 590, 598, 602
Sasko (Sachsen) 25, 173, 278, 375, 380, 381, 386, 415, 435, 576, 588, 590, 598, 602
Semil (Semily) 211, 285, 290, 530

Semily(Semil) 211, 285, 290, 530
 Schelenken (Želénky) 45, 461
 Schleb (Žleby) 106, 152, 200
 Schlesien (Slezsko) 13, 34, 40, 231, 441, 457, 541
 Schluckenau (Šluknov) 211, 529
 Schlüsselburg (Lnáře) 243, 550
 Schöbritz (Všebořice) 159, 314
 Schönhof (Krásný Dvůr) 93, 143, 493, 524
 Schönriesen (Krásné Březno) 99, 219, 497, 498, 534
 Schönwald (Krásný Les) 249, 556
 Schreckenstein (Střekov) 283, 380, 391, 580, 593
 Schwaz 309
 Schweiz (Švýcarsko) 287, 288, 308, 320, 391, 593
 Schwoika (Svojkov) 173, 361, 585
 Sichrow (Sychrov) 93, 96, 104, 108, 131, 132, 143, 146, 152, 159, 169, 170, 175, 176,
 193, 200, 226, 232, 243, 244, 249, 268, 274, 275, 282, 283, 290, 298, 300, 307, 313,
 319, 320, 325, 326, 339, 343–345, 347, 348, 351, 352, 355, 356, 358, 361, 363, 372,
 375, 377, 378, 380, 395, 400, 405, 408, 412, 413, 415, 416, 419, 420, 422, 425, 426,
 428, 429, 431, 433, 493, 500, 514, 515, 523, 524, 538, 543, 550–552, 555, 567, 573,
 578–580, 582–602
 Siřem (Zürau) 126, 510
 Slabitschken (Slaviček) 361
 Slaviček (Slabitschken) 361
 Slatinian (Slatiňany) 96, 100, 143, 150, 152, 184, 495, 500, 523, 524
 Slatiňany (Slatinian) 96, 100, 143, 150, 152, 184, 495, 500, 523, 524
 Slezsko (Schlesien) 13, 34, 40, 231, 441, 457, 541
 Sloup (Bürgstein) 171–176, 361, 420, 422, 429, 585, 599, 601
 Slovensko (Slowakei) 21, 27, 30, 283, 294, 312, 447, 451, 580
 Slovinsko (Slowenien) 278, 576
 Slowakei (Slovensko) 21, 27, 30, 283, 294, 312, 447, 451, 580
 Slowenien (Slovinsko) 278, 576
 Smědá (Wittig) 246, 553, 555, 558
 Smolný důl (Pechstein) 361
 Smržovka (Morchenstern) 316
 Sovětský svaz, SSSR (Sowjetunion, UdSSR) 22, 284, 448, 480, 581
 Sowjetunion, UdSSR (Sovětský svaz, SSSR) 22, 284, 448, 480, 581
 Spojené státy americké, USA (Vereinigten Staaten von Amerika, USA) 23, 31, 33, 53,

63, 80, 125, 126, 147, 156, 178, 240, 276, 294, 295, 298, 301, 302, 330, 315,
449, 452, 453, 464, 483, 469, 495, 510, 548, 574, 576

Spremberg 375, 381, 588

Starkenbach (Jilemnice) 49, 50, 58, 153, 155–160, 308, 312, 400, 419, 462, 467,
595, 599

Steinschönau (Kamenický Šenov) 52, 58, 120, 173, 174, 463, 465

Sterkau (Strkov) 155

Stiahlau (Štáhlavy) 133, 138, 402, 517, 520

Stiepanitz (Štěpanice) 157

Straden (Stradov) 196

Stradov (Straden) 196

Stránov (Stranow) 402

Stranow (Stránov) 402

Straubing 259, 562

Stráž pod Ralskem (Wartemberg am Rollberg) 53, 58, 161, 165, 292, 465, 466

Strisowitz (Střížovice) 290

Strkov (Sterkau) 155

Střekov (Schreckenstein) 283, 380, 391, 580, 593

Střížovice (Strisowitz) 290

Stuttgart 179, 371, 381

Sudetenland (Sudety) 21, 31, 34, 43, 45, 53, 78, 80, 124, 135, 229, 288, 447,
454, 460, 461, 480

Sudety (Sudetenland) 21, 31, 34, 43, 45, 53, 78, 80, 124, 135, 229, 288, 447,
454, 460, 461, 480

Svojkov (Schwoika) 173, 361, 585

Sychrov (Sichrow) 93, 96, 104, 108, 131, 132, 143, 146, 152, 159, 169,
170, 175, 176, 193, 200, 226, 232, 243, 244, 249, 268, 274, 275, 282, 283,
290, 298, 300, 307, 313, 319, 320, 325, 326, 339, 343–345, 347, 348, 351,
352, 355, 356, 358, 361, 363, 372, 375, 377, 378, 380, 395, 400, 405,
408, 412, 413, 415, 416, 419, 420, 422, 425, 426, 428, 429, 431, 433, 493,
500, 514, 515, 523, 524, 538, 543, 550–552, 555, 567, 573, 578–580,
582–602

Š

Šluknov (Schluckenau) 211, 529

Štěpanice (Stiepanitz) 157

Štáhlavy (Stiahlau) 133, 138, 402, 517, 520

Švýcarsko (Schweiz) 287, 288, 308, 320, 391, 593

T
Tannwald (Tanvald) 325, 327
Tanvald (Tannwald) 325, 327
Temný Důl (Dunkelthal) 277, 363, 575
Tepl (Teplá) 50, 51, 64, 464, 470
Teplá (Tepl) 50, 51, 64, 464, 470
Teplice (Teplitz) 51, 62, 121-132, 237, 283, 358, 443, 468, 469, 506, 508, 511-516, 546, 580
Teplice-Šanov (Teplitz-Schönau) 50, 51, 127, 178, 179, 159, 182, 199, 228, 512
Teplitz (Teplice) 51, 62, 121-132, 237, 283, 358, 443, 468, 469, 506, 508, 511-516, 546, 580
Teplitz-Schönau (Teplice-Šanov) 50, 51, 127, 178, 179, 159, 182, 199, 228, 512
Terezín (Theresienstadt) 126, 180, 510
Tetschen (Děčín) 71, 75, 121, 122, 123, 125, 131, 171, 172, 194, 195, 196, 197, 198, 439, 475, 478, 506-508, 510, 514
Theresienstadt (Terezín) 126, 180, 510
Tirol (Tyrolsko) 309, 324, 371, 381, 392
Topolčianky (Kleintopoltschan) 371, 372
Tratzberg 309
Triblitz (Třebivlice) 182
Troppau (Opava) 179, 238, 256, 546, 559
Trübenwasser (Kalná Voda) 279, 576
Třebivlice (Triblitz) 182
Tschechoslowakische Republik, Tschechoslowakei (Československá republika, Československo) 21, 25, 27, 30, 33, 36, 43, 61, 67, 68, 70, 72-78, 80, 81, 109, 123, 126, 134, 148, 164, 179, 180, 186, 229, 247, 258, 276, 280, 286-288, 290, 300, 322, 323, 325, 328, 444, 446, 451, 452, 454, 459, 467, 471, 472, 474-483, 487, 501, 507, 508, 510, 511, 517, 540, 554, 561, 563, 574, 577
Tuchorschitz (Tuchořice) 285, 286, 288
Tuchořice (Tuchorschitz) 285, 286, 288
Turecko (Türkei) 315, 368
Türkei (Turecko) 315, 368
Turnau (Turnov) 52, 54, 56, 57, 98, 100, 103, 148, 149, 152, 190, 191, 193, 211, 212, 219, 220, 243, 290, 400, 531, 533-534, 463, 465, 515, 533, 543, 551
Tyrolsko (Tirol) 309, 324, 371, 381, 392
Turnov (Turnau) 52, 54, 56, 57, 98, 100, 103, 148, 149, 152, 190, 191, 193, 211, 212, 219, 220, 243, 290, 400, 531, 533, 534, 463, 465, 515, 533, 543, 551
Tyrolsko (Tirol) 309, 324, 371, 381, 392

- U
Ukraine (Ukrajina) 195, 294, 426, 509
Ukrajina (Ukraine) 195, 294, 426, 509
Ulm 196
Ungarn, Republik Ungarn (Maďarska republika, Maďarsko) 278, 576
Unter Ehrenberg (Dolnı Křeany) 302
Unter Maxdorf (Dolnı Maxov) 321, 401
Unterpolaun (Dolnı Polubny) 409, 412, 598
ustı nad Labem (Aussig an der Elbe) 39, 63, 99, 210, 214–216, 218, 316, 438, 469, 497, 532
- V
Varnsdorf (Warnsdorf) 44, 197, 198, 211, 253, 254, 259, 265, 273, 531, 557, 558, 562, 572
Varřava (Warschau) 165
Vartenberk (Warttemberg) 165
Velka Britanie (Groß Britannien) 31, 70, 78, 134
Velke Březno (Groß Priesen) 93, 130, 170, 493, 513
Velke Meziřıchı (Groß Meseritsch) 153
Velke Ralsko (Rollberg) 162
Velky Zdıkov (Gross-Zdikau) 195
Veltrusy (Weltrus) 131, 132, 175, 199, 200, 300, 368, 423, 514, 515
Venedig (Benatky) 126, 376, 511
Vereinigten Staaten von Amerika, USA (Spojene staty americke, USA) 23, 31, 33, 53, 63, 80, 125, 126, 147, 156, 178, 240, 276, 294, 295, 298, 301, 302, 330, 315, 449, 452, 453, 464, 483, 469, 495, 510, 548, 574, 576
Versailles 74, 178, 185
Vetrov (Wietrow) 267, 566
Viden (Wien) 43, 63, 69, 70, 121, 122, 133, 154, 165, 177, 178, 256, 258, 261, 264, 267, 279, 287, 292, 294, 300, 305, 351, 352, 365, 367, 371, 374, 376, 378, 379, 405, 435, 460, 470, 473, 506, 507, 516, 559, 561, 562, 564, 566, 567, 576, 583, 587
Vimperk (Winterberg) 408, 597
Viska (Dorfel) 256, 559
Viřnova (Weigsdorf) 258, 561
Vranova 189
Vratislav (Breslau) 165, 273, 572
Vratislavice nad Nisou (Maffersdorf) 62, 293–300, 305, 316, 347, 351, 352, 425, 426, 469, 583, 584, 600
Vrchlabı (Hohenelbe) 58, 235, 282, 289, 308, 309, 311–313, 364, 466, 544, 579

- Všebořice (Schöbritz) 159, 314
 Všechovice (Wschechowitz) 236
 Všeň (Weschen) Weschen (Všeň) 290
 Výmar (Weimar) 284, 375, 386, 580
- W**
- Waldschloss(Kozel) 139, 404, 521
 Warnsdorf (Varnsdorf) 44, 197, 198, 211, 253, 254, 259, 265, 273, 531, 557, 558, 562, 572
 Warschau (Varšava) 165
 Wartemberg (Vartenberk) 165
 Wartemberg am Rollberg (Stráž pod Ralskem) 53, 58, 161, 165, 292, 465, 466
 Weigsdorf (Višňová) 258, 561
 Weimar (Výmar) 284, 375, 386, 580
 Weisswasser (Bělá pod Bezdězem) 139, 141, 402, 521
 Weltrus (Veltrusy) 131, 132, 175, 199, 200, 300, 368, 423, 514, 515
 Weschen (Všeň) 290
 Wien (Videň) 43, 63, 69, 70, 121, 122, 133, 154, 165, 177, 178, 256, 258, 261, 264, 267, 279, 287, 292, 294, 300, 305, 351, 352, 365, 367, 371, 374, 376, 378, 379, 405, 435, 460, 470, 473, 506, 507, 516, 559, 561, 562, 564, 566, 567, 576, 583, 587
 Wietrow (Větrov) 267, 566
 Wingen-sur-Moder (Wingen an der Moder) 411
 Winterberg (Vimperk) 408, 597
 Wittig (Smědá) 246, 553, 555, 558
 Wschechowitz (Všechovice) 236
- Z**
- Zadar 195
 Zákupy (Reichstadt) 58, 143, 152, 282, 361, 365, 466, 579
 země Koruny české (Länder der Krone Böhmens) 19, 445
 Zürau (Siřem) 126, 510
- Ž**
- Žatec (Saaz) 50, 51, 63, 64, 121, 470
 Žďár nad Sázavou (Saar) 498, 100
 Želénky (Schelenken) 45, 461
 Železný Brod (Eisenbrod) 189–192, 311
 Ženeva (Genf) 73, 179
 Žleby (Schleb) 106, 152, 200

Konfiskované osudy

Umělecké památky z německého majetku získaného
československým státem a jejich severočeskí majitelé

Konfiszierte Schicksale

Kunstdenkmäler aus deutschem Besitz, erworben durch den
tschechoslowakischen Staat, und ihre nordböhmischen Besitzer

Autoři textů / Autoren des Textes: Martin Bakeš, Jitka Císařová, Ivo Habán, Dita Homolová,
Petr Janák, Jaroslav Kuntoš, Ivan Prokop Muchka, Kateřina Nora Nováková, Šárka Radostová,
Marcela Strouhalová, Filip Suchomel, Petra Šťovíčková, Petra Trnková, Jan Uhlík, Kristina Uhlíková

Grafická úprava a sazba / Graphische Gestaltung und Satz: Matěj Činčera, Jan Kloss, Adam Blažek

Překlad / Übersetzung: Stefan Bartilla

Jazyková úprava českého textu / Sprachliche Bearbeitung des tschechischen Textes: Iva Korbelová

Tisk / Druck: Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

Vydává / Herausgegeben von: ARTEFACTUM nakladatelství Ústavu dějin umění AV ČR, v. v. i.

1. elektronické vydání / 1. elektronische Ausgabe

Praha 2021 / Prag 2021

ISBN 978-80-88283-62-1

Zajištěno

**pro Národní a univerzitní
knihovnu v Praze.**

Národní a univerzitní knihovna

v Praze I.-190.

Opis tohoto zápisu se předkládá Národnímu výboru v Chomutově a správě muzea v Chomutově.

Z á p i s

o zajištění městského muzea a archivu v Chomutově.

Nar. výbor v Chomutově
Otevřít ledy

XX

Vacslav Pacara, řídící učitel v Lounech a kand. prof. Václav Teichner v Lounech, pověřeni Českým národním výborem v Praze Sekretariátem pro evidenci uměleckých a historických památek zajištění muzea a archivu v pohraničním území, přikládají dne 29. května 1948 městské muzeum a archiv v Chomutově a požádají o tuto zápisu.

Městské muzeum a archiv v Chomutově vede od r. 1923 Dr. Rudolf Wenisch, který jež objektivní a sdělivý německý vědec/ pracovník pověřený v rámci německých pracovních kruhů, kterýto název stál i v čestném Národním výboru v Chomutově, neboť ho pověřil správou muzea a archivu. Podle našeho mínění není třeba toto rozhodnutí měnit. Podle instrukcí Sekretariátu pro evidenci uměleckých a historických památek, Praha IV. - Archiv Českého národa, bude v souladu s Národním výborem v Chomutově pověřen s tímto zápisem správou muzea a archivu v Chomutově s Podborech.

Personál městského muzea tvoří ještě :
Michal Dindřich, preparátor, působící v muzeu od r. 1923, a
Smil Enders, vrátný od r. 1917. Za spolupráci obou těchto zaměstnanců i event. spolupracovníků zodpovídal Dr. R. Wenisch.

Zajištění muzea a archivu v Chomutově a Podborech provede Dr. R. Wenisch v následujících krocích.

Muzeum a archiv jsou umístěny v budově rozdělené na dvě části a oba části jsou obecně vřadny a v neprospěch pověření. Všechny seznamy s inventurou jsou v kanceláři muzea. Část sbírek (porcelán, sklo a cín je uskladněna z darů občanských na zápisu v Hráčově. O stavu těchto sbírek se Dr. R. Wenisch rovněž přesvědčí.

Do městského archivu byly uloženy listiny měst Jirkova, Udlic, Března a Hněvkých Kralup. Seznam těchto listin je a souřadce níže.

V městském muzeu je uloženo 24 beden (uzběhůvek), z nichž 12 obsahuje věci německé, dále 8 zavazadel rovněž uzběhůvek a u některých obsahem z města Svidčina ve Slezsku. Byly zde uloženy krátce před příchodem rudy armády do Hráčova.

Dále jest v muzeu ještě jedno zavazadlo, patřící městskému ředni Bergnerovi. V muzeu knihovně jest uložena bible z r. 1918, patřící Ing. Gelinkovi z Chomutova. Všechny tyto soukromé majetky podléhají dalším rozhodnutí Národního výboru v Chomutově.

V Chomutově dne 29. května 1948

Pověření zajištěním:

Za Národní výbor v Chomutově:

Správa muzea a archivu v Chomutově:

Vacslav Pacara
Václav Teichner

[Signature]

[Signature]

X

*vypsal S. Wenisch, ale jeho jméno
a jméno sekretariátu nemám.*

Správa zámku
v Mnich. Hradišti

Objednací list čis. 100.

PRO PROVOZNI ÚČTÁRNU.

FILM > CÍSAŘŮV PEKARĚ
VÝPRAVA

Objednali jsme u Vás pro film

níže uvedené předměty:

Položka	Předmět	V ceně Kčs
1.	Stůl mas. řezový č. 1529 poskrovený	3.000
2.	" " " " " " 435 " " " "	5.000
3.	" " " " " " 447 (poskrovený)	5.000
4.	Křeslo mas. řez. 9106	1.000
5.	Křeslo	
6.	5 globusů velké 3714 3716	60.000
7.	" " " " 3718 3717 3713	
8.	" " " " " " " " " " " "	
9.	kupé obřív. žit. korouze, císařský	2.000
10.	3. koflíky mokozi	2.100
11.	1. koflíky hudební + palice	
12.	" " " " " " " " " " " "	700
13.		
14.		
15.		
16.		
17.	Zboží do daňové vázaného oběhu. Všeobecnou daň neúčtujte.	
18.	Výnos min. financí ze dne 4. 3. 1949 č. 8.940/49-VI/3.	
19.		
20.		

*) Uvedené předměty jsou dodavatelem propůjčeny od do 1957

*) Uvedené zboží je po zaplacení vlastnictvím Československého státního filmu.

Správnost dodávky, množství i cenu potvrzují:

Dodavatel:

Vedoucí výpravy:

Vedoucí filmového štábu:

Vedoucí skupiny:

Handwritten signatures and stamps:
 - "okubstone" (stamp)
 - "Mnich" (stamp)
 - "Universal" (stamp)
 - "K. F. ..."
 - "Kamen" (stamp)

